

+

AKADÉMIAI É R T E S Í T Ő

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV

FŐTITKÁR

HUSZONHARMADIK KÖTET.

1912. ÉVFOLYAM.

265—276. FÜZET.

BUDAPEST

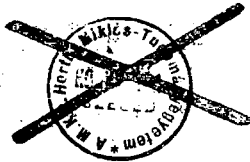
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1912.

HORNÝÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

50024

TARTALOM.

I. Előadások és cikkek.

	Oldal
<i>Ballagi Aladár</i> : A templomos rend eltörlése	65
<i>Bayer József</i> : Bauernfeld gróf Széchenyi Istvánról	504
<i>Beöthy Zsolt</i> : Széchenyi és az Akadémia	345
<i>Bernát István</i> : A nemzeti erő forrása	11
<i>Berzeviczy Albert</i> : Egy újon felfedezett Beatrix-okmány	5
— — Történettudományi magyar állami intézet Rómában	177
<i>Bódiss Jusztin</i> : A classikus latinság kérdése hazánkban	417
<i>Darkó Jenő</i> : Laonikos Chalkondyles nyelvéről	322
<i>Divald Kornél</i> : Zsámbéki műemlékek	382
<i>Fest Aladár</i> : Báró Eötvös József és a fiumei kérdés	453
<i>Fröhlich Izidor</i> : Jelentés a londoni Royal Society alapításának 250-ik évfordulójáról	597
<i>Gárdonyi Géza</i> : Shakespeare költözése	357
<i>Goldziher Ignác</i> : A koránmagyarítás különféle irányai	388
— — Körösi Csoma Sándor-emlékkötet	572
<i>Gyalokay Jenő</i> : A segesvári ütközet 1849 július 31-én	137
<i>Gyomlay Gyula</i> : A latin és magyar praesens imperfectum	129
<i>Hegedüs István</i> : Shakespeare két utolsó sonettje	501
<i>Heinlein István</i> : Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáiról	100
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	350
<i>Hellebrant Árpád</i> : Garay János levelei Toldy Ferenczhez	573
— — Kriza János levelei Toldy Ferenczhez	509
<i>Hóman Bálint</i> : Az első állami egyenes adó	563
<i>Horváth Géza</i> : A Stephanitis-nemzetség fajtái	450
<i>Melich János</i> : A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok	493

	Oldal
<i>Ortway Tivadár</i> : Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje	549
<i>Pecz Vilmos</i> : Pindarus tropusai	181
<i>Pekár Gyula</i> : A troubadourok költészete	370
<i>Rácz Lajos dr.</i> : Rousseau magyar barátja	395
<i>Schmidt József</i> : Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására	24
<i>Tolnai Vilmos</i> : A magyar nyelv nagy szótáráról.	623
<i>Vargha Damján</i> : Speculum humanae salvationis és a magyar codexirodalom	429
<i>Vikár Béla</i> : A székely népköltésről	87
<i>Viszota Gyula</i> : Vörösmarty véleménye az írói tulajdonjogról és a titkos szavazásról	400
— — Gróf Széchenyi Istvánnak „Garat” cz. ismeretlen művé- ről	97
— — Jókai Mór és a Teleki-pályázat.	35

II. Jelentések a pályázatokról.

Bródy-jutalom (<i>Gaal Jenő</i>)	276
Bulyovszky-pályázat	283
Egyetemi hallgatók részére kittedt jutalmak	307
Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványa kamatai- nak felhasználása	306
Farkas-Raskó-pályázatról, <i>Tolnai Vilmos</i> I. tagtól	209
Flór-alap kamatainak fölhasználása	306
Forster János-féle nyílt pályázat	299
Gorove-pályázat	287
Karátsonyi-pályázatról. <i>Bánóczy József</i> I. tagtól	203
Kereskedelmi Csarnok pályadíja	291
Lévay Henrik-pályázat	295
Nádasdy-pályázat	284
Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom (<i>Pauler Ákos</i>)	272
Pollak-jutalomról jelentések	424
Rózsay-jutalom	297
Rökk Szilárd nyílt pályázat (<i>Simonyi Zs., Gombocz Z., Melich J.</i>)	300
Rökk Szilárd-alapítvány kamatainak felhasználása	306
Sámuel-díj	304
Gróf Teleki-pályázatról. <i>Bayer József</i> r. tagtól.	186

	Oldal
Ifj. Bojári Vigyázó Sándor-jutalom	289
Wahrmann Mór-jutalom	281
Wodianer-jutalmakról. <i>Heinrich Gusztáv</i> főtitkártól	211

III. Akadémiai ügyek.

Beérkezett pályaművek	538
<i>Heinrich Gusztáv</i> : Főtitkári jelentés	350
Jelentés az Akadémia munkásságáról 1911-ben:	
I. Ülések	233
II. Állandó bizottságok	236
III. Az 1911-ik évben eldöntött pályázatok	251
IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1911-ben	253
V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok	256
VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják	256
VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes aka- démiai kiadványok hivatalból küldetnek	261
VIII. A M. Tud. Akadémia könyvtára	266
IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása 1911-ben	270
X. A M. Tud. Akadémia halottjai 1911/12-ben.	271
Jelentés a pályázatok eldöntéséről	272
Jelentés a választásokról	308
Jegyzőkönyvek:	
I. osztály 124, 151, 228, 232, 420, 487, 592, 656	
II. osztály 48, 125, 151, 229, 336, 420, 488, 592, 656	
III. osztály 48, 125, 152, 229, 336, 421, 488, 593, 657	
Összes ülés 49, 126, 152, 229, 337, 422, 488, 588, 594, 657	
Igazgató-Tanács 156, 419	
LXXII. nagygyűlés 413, 418, 421	
A M. Tud. Akadémia jutalomtételei	309
A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata	596
A M. Tud. Akadémia LXXII. közülése	345
A M. Tud. Akadémia pénztári számadása 1911-ről és költségve- tése 1912-re.	159
Pályázási szabályok	321

IV. *Folyóiratok szemléje.*

	Oldal
Athenaeum	39
Budapesti Szemle	40, 107, 334, 408, 483, 540, 577
Egyetemes Philologiai Közlöny	42, 109, 145, 214, 409, 580, 654
Hadtörténelmi Közlemények	216, 586
Irodalomtörténeti Közlemények	44, 149, 218, 411, 652
Közgazdasági Szemle	45, 120, 219, 223, 225, 227, 485, 540, 543
Történeti Szemle	587

V. *Nekrologok és kisebb közlések.*

Ballagi Aladár beszéde Borovszky Samu ravatalánál	342
Francia ismertetések a magyar irodalomról	649
Hellebrant Árpád: Kriza levele Brassaihoz	634
Lengyel Béla beszéde Török Aurél ravatalánál	547
Lévay József tisztt. tag pohárköszöntője a M. Tud. Akadémia lakomáján 1912 május 5-én	343
Márki Sándor: Fábrián Gábor	533
A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1912-ben	645
Vargha Gyula beszéde Vizaknai Antal temetésén	52

TÁRGYMUTATÓ.

A *-gal jelölt számok a jegyzőkönyvben foglaltakra utalnak.

- Activum 1911 decz. 31-én 160.
Adalékok az X-sugarú képek keletkezéséhez. Dr. Alexander Béla *48.
ÁLDÁSY ANTAL tört.-biz. tag *422.
ALEXANDER BÉLA dr.: Adalékok az X-sugarú képek keletkezéséhez *48.
ALEXANDER FERENCZ: Vizsgálatok az agy gázseréjéről *337.
— és RÉVÉSZ GÉZA: Optikai ingerek hatása etc. Előterjeszti Tangl Ferencz *229.
Állandó bizottságok 236.
Amazoni-féle ház fölépítése *157.
ANGYAL DÁVID bíráló *594.
— előterjeszti Hóman Bálint értekezését *229.
— Kazinczy-bizottsági tag *658.
ANGYAL PÁL bíráló *594.
Arian Bureau of Siers and Savants *231.
Archaeologiai bizottság 242.
ASBÓTH JÁNOS meghalt 355.
ASBÓTH OSZKÁR bíráló *594
— felkéretik Teza Emil fölött emlékbeszéd tartására *489.
Asiatic Society of Bengal *231.
Athenaeum 1911. 1—4. sz. 39.
- BADICS FERENCZ bíráló *593.
— Kazinczy-bizottsági tag *658.
BALÁZS SÁNDOR Kóczán-pályadíjat nyer *658.
BÁLINT ELEMÉR értekezését előterjeszti Fejér Lipót *657.
BALLAGI ALADÁR Utczanevek-bizottság tagja *154.
— A templomos rend eltörlése 65, *125.
— beszéde Borovszky Samu ravatalánál *340, 342.
BALOGH JENŐ rendes taggá választása *417, *418.
— bizottsági tag a Fraknoi-alapítvány ügyében *127.
BÁNÓCZI JÓZSEF bíráló *230.
— Jelentés a Karátsonyi-pályázatról 203.
BARTAL ANTAL fölött emlékbeszéd *126.
BAUERNFELD gróf Széchenyi Istvánról. Bayer Józseffől 504.
- BAYER JÓZSEF: Bauernfeld gróf Széchenyi Istvánról 504.
— bíráló *230.
— Jelentés a gróf Teleki-pályázatról 187.
Beatrix-okmány, Egy újon felfedezett — Berzeviczy Albert 5, *48.
BECSEKE BÁLINT meghalt *156.
Beérkezett pályaművek 533.
BÉKEFI REMIG Samassa József temetésén *589.
Belső tagjai, A Magyar Tudományos Akadémia — 1.
BRÖTHY ZSOLT bíráló *593.
— Elnöki megnyitó beszéd *413.
— Széchenyi és az Akadémia 345.
BERCZIK ÁRPÁD bíráló *230, *489.
— színműiroi tevékenységének félszázados évfordulója *152.
BERNÁT ISTVÁN bíráló *591.
— A nemzeti erő forrása 11, *48.
BERZEVICZY ALBERT bizottsági elnök. Fraknoi-alapítvány ügyében *127.
— Történettudományi magyar állami intézet Rómában 177.
— Egy újon felfedezett Beatrix-okmány 5. *48.
Bezerédj-pályázatra érkezett 2 pályamű 539.
BLEYER JAKAB bíráló *489.
BÓDISS JUSZTIN: A classicus latinság kérdése hazánkban (székfoglaló) *232. 407.
BOROVSZKY SAMU meghalt 355.
— haláláról Elnök úr kegyeletes szavakkal emlékezik meg *340.
— ravatalánál Ballagi Aladár beszéde *340, 342.
Borovszky Samuné özvegyi nyugalom- és kegydíja *419.
Borsod-Miskolczi gőzmalom r.-t. *157.
BÖHM KÁROLY meghalt 355
— nagyjutalmat nyer 355, *413.
Böhm Károlyné köszönete *423.
Bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya 2.
Bölcséleti és társadalmi alosztály 3.
Brassaihoz, Kriza levele — 634.
Bródy-jutalom *413.
Bródy-jutalomról jelentés 276.

- Budapest utcáinak, tereinek elnevezése *50.
- Budapesti Szemle 1911 júl. 40, aug. szept. 41, okt. 107, nov. decz 108, 1912 jan. febr. 334, márcz. 408, ápr. 483, máj. 484, jún. 540, júl. aug. 577, szept. 578, okt. 579.
- BUGARSZKY ISTVÁN bemutatja Váradi László értekezését *593.
- előterjeszti Róna Erzsébet értekezését *121.
- Bulyovszky-pályázat *114.
- Bulyovszky-pályázatról jelentés 283.
- Bük László-pályázat *115.
- Classica-philológiai bizottság 237.
- CONCHA Győző bíráló *594.
- és a Pollák H.-féle pályázat *422.
- Corpus Nummorum *157.
- CSÁNKI DEZSŐ biz. tag a Fraknoi-alapítvány ügyében *127.
- CSÁSZÁR ELEMÉR: Emlékbeszéd Katona Lajos fölött *422.
- bíráló *128.
- Kazinczy-bizottsági tag *658.
- CSENGERY JÁNOS bíráló *230.
- Csengey Gusztáv jubileuma *595.
- Csiky Gergely mellszobrának letelezésén Márki Sándor *590.
- Csúday Jenő póre *158.
- DADAY JENŐ: Két érdekes aberratio etc. *152.
- előterjeszti Jungmayer M.: Budapest és környéke evezőlábú rákjai cz. értekezését *657.
- DARKÓ JENŐ: Laonikos Chalkondyles nyelvéről *223, 322.
- Diplomatáriumok szaporodása 1911-ben 268.
- DIVALD KORNÉL: Zsámbéki műemlékek (székfoglaló) *232, 382.
- Doby Géza: A tengeri nő virágzatának oxidázai. Előterjeszti Lengyel Béla *126.
- Dora-pályázatra érkezett 2 pályamű 539.
- DÖRNER DEZSŐ értekezését előterjeszti Onodi Adolf *121.
- Egyes. Budapesti Fővár. Takarékpénztár pályázatára érk. 1 pályamű 539.
- Egyetemes Philológiai Közlöny 1911 V. 42, VI. VII. 109, VIII. 111, IX. 113, X. 115. 1912 I. 145, II. 147, III. 214, IV. 409, V. 580, VI. VII. 582, VIII. 581.
- Egyetemi hallgatók részére kifizött jutalmakról jelentés 307.
- Elnök úr Szilády Aronról *49.
- Elnök úr beszéde Körösi Csoma Sándor emlékeztetének szentelt ülésen *337.
- Elnök úr Vécsey Tamás, Borovszky Samu haláláról kegyeletes szavakkal emlékezik meg *340.
- Elnök úr beszéde a Wodianer-jutalmak kiosztásánál *338.
- Elnökség 1.
- Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványa kamatainak felhasználása 306.
- Emlékbeszéd Bartal Antal fölött Gyomlay Gyulától *126.
- EMÖDY LÁSZLÓ elvállalja a széphalmi Mauzóleum gondozását *119.
- ENDRŐDI SÁNDOR bíráló *593.
- ÉNTZ GÉZA r. t. előterjeszti Gorka Sándor értekezését *488.
- ÉNTZ GÉZA ifj.: A Nonnpyrellidium vagans etc. *152.
- EÖTVÖS LORÁND br. előterjeszti Oltag Károly: Ingákkal való ... mérések cz. értekezését *121.
- az Akadémia számadásainak fölülvizsgálatára fölkéretk *156.
- a számadásokat fölülvizsgálta *419.
- Erdélyi János szobrára gyűjtőív *311.
- Ervénytelen pályaművek *589.
- FÁBIÁN GÁBOR. Márki Sándortól 538.
- FÁBIÁN GÁBOR mellszobrának letelezésén Márki Sándor *590.
- Fabriczy-alapítvány kamatai *157.
- Fabriczy Mariska adományozza Fabriczy Sámuel és Kornél olajfestést árczképét *595.
- FARCZÁDY ELEK jutalmat nyer *116.
- Farkas-Raskó-pályázat *230.
- Farkas-Raskó-jutalom *114.
- Farkas-Raskó-pályázat. Jelentés 200.
- Farkas-Raskó-pályázatra érkezett 14 pályamű 538—539.
- FEJÉR LIPÓT bemutatja Fekete Mihály és Pólya György dolgozatait „Laguerre egy problémájáról” *126.
- A függvény szakadásának meghatározása Fourier sorából *657.
- előterjeszti Bálint Elemér: Vizsgálatok a valós egyíthatóitú hatványok etc. cz. értekezését *657.
- FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ biz. tag a Fraknoi-alapítvány ügyében *127.
- FEKETE MIHÁLY és PÓLYA GYÖRGY: Laguerre egy problémájáról. Bemutatja Fejérpatakly Lipót *126.
- FERENCZI ZOLTÁN bíráló *230, *658.
- jelentése Vojnits-jutalomról *152.
- FEST ALADÁR: Ir. Eötvös József és a fümei kérdés 453.
- Főér-alap és Konáromy András *415.
- Főér-alap kamatainak felhasználása 306.
- FOGARASSY JENŐ és a Wodianer-jutalmak 213.
- FOKOS DÁVID dicsőretet nyer *114.
- Folyóiratok szemléje 39, 107, 145, 214, 334, 408, 483, 540, 577.
- FORSTER GYULA br. fölkéretik a széphalmi számadások fölülvizsgálatára *156.
- számadásokat fölülvizsgál *119.

- FORSTER GYULA br. biz. tag a Fraknoi-alapítvány ügyén *127 l.
- Forster János-féle nyílt pályázat *416.
- Forster János-féle nyílt pályázatról jelentés 299.
- Forster-pályázat bírálói *127.
- FÖLDES BELA bíráló *151, *591, *658.
- Főtitkári jelentés 350, *413.
- Fővárosi Közmunkák Tanácsának átirata *50.
- Fraknoi Vilmos-alapítvány *127, *156.
- Fraknoi-alapítvány ügyében a II. osztály jelentése *158.
- FRAKNOI VILMOS levele Római magyar tört.-ház ügyében *127.
- A trónöröklés az Árpádok korában *657.
- Francia ismertetések a magyar irodalomról 649.
- FRANZENAU ÁGOSTON előterjeszti Mauritz Béla: A gyógyó-ditrói szienit-tömsz etc. értekezését *152.
- A rozsnyi Wolenyarról *657.
- FREYSTAHL BELA értekezését előterjeszti Onodi Adolf *421.
- FROHNER ROMÁN: A budapest-környéki hévvizek radioaktivitásáról. Előterjeszti Lengyel Béla *126.
- FÜHLICH ZIDOR: Jelentés a londoni Royal Society jubileumáról *593, 597.
- a Rice Institutról *590.
- előterjeszti Kurdilla Ferencz: Ultramikroskopos etc. polárosságáról cz. értekezését. *657.
- GAAL JENŐ bíráló *594. *657.
- jelentése a Bródy-jutalomról 276, *413.
- GALOVITS ZOLTÁN: A szövetheteket alapelve *420.
- Garat. Gr. Széchenyi Istvánnak ismeretlen műve 97, *126.
- Garay János levelei Toldy Ferenczhez Hellebrant Árpádtól 573.
- GÁRDONYI GÉZA: Shakespeare-költözése 357, *113.
- Samassa lözsef temetésén *589.
- GEÖCZE ZOÁRD értekezését előterjeszti Rados Gusztáv *657.
- GLASER C. OTTÓ: A fundulus pete fejlődési munkája *337.
- GOLDZSIHER IGNÁCZ: Stein U. Aurél Ruins of Desert Cathay cz. művéről *492.
- A koránmagyarítás irányai *338, 388.
- Kőrösi Csoma Sándor-emlékkötete 572.
- bemutatja a calcuttai Asiatic Society of Bengaltól kiadott Kőrösi Csoma Sándor-kötetet *592.
- GOMBOCZ ZOLTÁN és a Rökk Szilárd-pályázat *414.
- GOMBOCZ ZOLTÁN bíráló *593.
- Gorove-jutalom *414.
- Gorove-pályázatról jelentés 287.
- GORKA SÁNDOR: Adatok a bogarak Malphigi edényeinek ismeretéhez *488.
- Görgei István végrendelete *154.
- Görgei István hagyománya *158.
- Gyalokay Jenő számára felolvasási engedély *126.
- A segesvári ütközet 1819 július 31-én 137, *151.
- GYOMLAY GYULA: Bartal Antal fölött emlékezésed *126.
- A latin és magyar praesens imperfectum 129, *151.
- GYÖRGY ENDRE bíráló *594.
- Gyűjtőívek Erdélyi János és Kriza János szobrára *341.
- Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje Ortvay Páltól 549, *592.
- Hadtörténelmi bizottság 242.
- Hadtörténelmi Közlemények 216, 586.
- HALÁSZ IMRE Bródy-jutalmat nyer 355, *413.
- Halottaink 1911/12-ben 271.
- HARASZTI GYULA bíráló *230.
- Hazai intézetek mint általányszetők 256.
- Hazai és külföldi intézetek, melyeknek akadémiai kiadványok hivatalból kiútdenek 261.
- HEGEDŰS ISTVÁN: Shakespeare-két utolsó szonettjének görög forrása *592.
- HEINRICH GUSZTÁV bíráló *189, *658.
- Főtitkári jelentés. 350. *413.
- bemutatja Rác Lajos: Rousseau etc. cz. értekezését *420.
- Jelentés a Wodianer-jutalmakról 211, *231.
- bemutatja Szalay Gábor Szalay László levelei cz. dolgozatát *656.
- HELLEBRANT ÁRPÁD: Kriza János levelei Toldy Ferenczhez 509.
- Garay János levelei Toldy Ferenczhez 573.
- Kriza levele Brassaihoz 631.
- HERCZEG FERENCZ bíráló *128.
- Vojnits-bizottság bíráló tisztéről lemond *656.
- Hetényi Pál emlékoszlopa felállítatott *590.
- HEVESY GYÖRGY: A radioactív elemek elektro-chemiájáról *188.
- Hoffmann-Kutschke A. segélyt kér *590.
- Holló Barnabás Kőrösi Csoma Sándor márvány mellszobrát beszállította *590.
- HÓMAN BALINT: Az első állami egyenes adó. Előterjeszti Angyal Dávid *229, 363.
- Honvédelmi miniszter jutalomdíjára érkezett 2 pályamű 539.
- HOOKER DALTON JÓZSEF elhunyt *126.
- HORNVÁNSZKY GYULA: Zeiler Eduárd emlékezete *188.

- HORVÁTH CYRILL taggá választatása *417, *418.
- HORVÁTH GÉZA: A Stephanitis-nemzet-ség fajai 450. *488.
- R. HORVÁTH JENŐ bíráló *594.
- HOSZPOTZKY ALAJOS Wahrmann-jutalmat nyer 355, *414.
- Hubay Jenő köszönete *658.
- HUTYRA FERENCZ: Immunitás a sertéspestis ellen *336.
- előterjeszti Jármai Károly: Néhány baktérium vérsajtoldó képességéről cz. értekezését *657.
- Igazgató-tanács 1.
- Igazgató-tanács üléseiről jelentés 249.
- ILLÉS JÓZSEF tört. biz. segéd-tag *122.
- ILOSVAY LAJOS: Than Károly emlékezete 357, *413.
- Ipolyi-alap *415.
- Irodaigazgatói állást nem töltik be *110.
- Irodalomtörténeti bizottság 237.
- Irodalomtörténeti Közlemények 1911 II. 14, III. 149, IV. 218. 1912. I. 411. II. 652. III. 653.
- JÁNOSI BÉLA bíráló *230, *593.
- JÁRMAI KÁROLY értekezését előterjeszti Hutyra Ferencz *657.
- Jegyzőkönyvek 1911 decz. *48. 1912 jan. *124, febr. *151, márcz. *228, ápr. *336, máj. *413, jún. *487, okt. *588, nov. *656.
- Jelentés a pályázatok eldöntéséről 272.
- Jelentés a M. Tud. Akadémia munkáságáról 1911-ben 233.
- Jókai Mór és a Teleky-pályázat 35.
- JÓNÁS KÁROLY a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta *589.
- JUNGMAYER M. értekezését előterjeszti Daday Jenő *657.
- Jutalomtételek 309.
- KALECSINSZKY SÁNDOR meghalt 355.
- Karátsonyi-pályázat *230.
- Karátsonyi-pályázat. Jelentés 203.
- KÁRMÁN MÓR Marczibányi-jutalmat nyer. 355, *413.
- KÁROLYI ÁRPÁD: Emlékbeszéd Huber Alfonz k. tag fölött *49.
- Katona Lajos fölött emlékbeszéd *422.
- Kautz Gyula-mellékjuttalom *415.
- Kazinczy F. munkáinak kiadása *658.
- KECSKEMÉTHY LÁSZLÓ és a Wodianer-juttalom 213, 214. *231.
- köszönő beszéde *338.
- DR. KÉKI LAJOS megbizatik a magyar verses elbeszélés történetének a XIX. század második felében megírásával *422.
- KELEMEN GYÖRGY: A pilokarpin etc. *337.
- Kémery Eszter, Takács Lajosné hagyományozása 158, *231.
- Kereskedelmi Csarnok díja *128, *415.
- Kereskedelmi Csarnok pályázatához bírálók *154.
- Kereskedelmi Csarnok pályadíja 291.
- KERTÉSZ GYULA és a Röck Szilárd-pályázat *414.
- KERTÉSZ MANÓ jutalmat nyer 356, *414.
- Kis LAJOS jutalmat nyer *416.
- Kísérlet az idig. gutturális probléma megoldására. Schmidt József 21.
- KISFALUDY MIHÁLY és a Wodianer-juttalom 213.
- KOCH ANTAL előterjeszti Vadász M. Elemér értekezését *421.
- KOCH ANTAL előterjeszti Prinzh Gyula „Középázsiai utazásom topographiai eredményei“ cz. értekezését 125.
- Kócán-juttalom *414.
- Kócán-pályázat bírálói *489.
- Kócán-pályázatra 25 színmű érkezett *489.
- Kócán-pályázat eldöntése *658.
- Komáromy András megkapja a Flór-alap kamatait *415.
- Költségvetés 1912 *156, 159, *231.
- KÖNIG GYULA Wahrmann-pályázat egyik bírálója *127.
- Könyv- és irattár részére ajándékok *51, *128, *155, *341, *490, *595, *659.
- Könyvkiadás 1911-ben 253.
- Könyvkiadás *51, *128, *155, *341, *424, *489, *595, *659.
- Könyvkiadó bizottság 166.
- Könyvtár-jelentés 266.
- Könyvtár-szaporodás 1911-ben 53, 1912-ben 635.
- Könyvtári bizottság javaslatai kéziratok kikölcsönzése ügyében *658.
- Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére előadás 388.
- Kőrösi Csoma Sándor-emlékkötet, Goldziher Ignácztól 572.
- Kőrösi Csoma Sándor emlékezetének szentelt ülés *337.
- Kőrösi József-alapítvány *415.
- KÖVESLIGETHY RADÓ: A föltevés nélküli sismologia két alapegyenlete *593.
- A földrengési szemle 1911 márcz. 45, ápr. 117, máj. 120, szept. 219, okt. 223, nov. 225, decz. 227. 1912 jan. 485, febr. 540, márcz. 543.
- KRENNER JÓZSEF előterjeszti Mauritz Béla „A ditrói canerinit“ cz. értekezését *125.
- KREUTZER LIPÓT pályadíjat nyer 356. *415.
- Kriza János szobrára gyűjtőív *341.
- Kriza János levelei Toldy Ferenczhez Hellebrant Árpádtól 509.
- Kriza levele — Brassaihoz, közli Hellebrant Árpád 634.
- KUNCZ JENŐ bíráló *594.
- KURDILLA FERENCZ értekezését előterjeszti Fröhlich Izidor *657.
- KÜBSCHÁK JÓZSEF: A recurrens sorok elméletéhez *48.

- KÜRSCHÁK JÓZSEF előterjeszti Sz. Nagy Gyula értekezését *152.
— Az abszolút érték etc. *229.
- LÁNG Lajos bíráló *594.
— Nagyjutalmi bírálattól visszalépett *658.
- LÁNG NÁNDOR: Kréta és Hellas (székfoglaló) *656.
- Laonikos Chalkondyles nyelvéről Darkó Jenőtől 322.
- LECHNER GEDEON tervezete Rózsay nyílt pályázaton elfogadtatik 356, *416.
- Lehr Albert-pályázatra érkezett 12 pályamű 539.
- LENGYEL BÉLA beszéde Török Aurél ravatalánál 547, *589.
— előterjeszti Hevesy György Radioactiv elemek etc. értekezését *488.
— előterjeszti Doby Géza, Wesselszky Gyula, Frohner Román értekezéseit *126.
— előterjeszti Mauthner Nándor értekezéseit *229, *593.
— a Forster-pályázat egyik bírálója *127.
- LENHOSSÉK MIHÁLY: A ganglion ciliare. II. A hüllők sugárdúza *152.
— bemutatja Némai József „Közlemény a gége összehasonlító anatómiája köréből” cz. dolgozatát *337.
- LEVASSEUR EMIL meghalt 355.
Lévay-alapítvány *415, *417.
Lévay Henrik-pályázatról jelentés 295.
Lévay-pályázat eldöntése *421, *422.
LÉVAY JÓZSEF polihárköszöntője 343.
- LISTER lord meghalt *153.
— halála alkalmából küldött részvétriatra a londoni Royal Society köszönete *231.
- Londoni Magyar Egylet az Akadémia pártfogását kéri *341.
- Lovett, Edgar Odell meghívója *590.
- LÖRENTHEY IMRE: Újabb adatok Budapest környéke harmadidőszaki üledékeinek geológiájához *125.
- Lövy Mór és a Wodianer-jutalmak 213.
Lukács Krisztina-alapítvány *416.
LUTKINICH IMRE pályadíjat nyer 356, *415.
- MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR a Forster-pályázat egyik bírálója *127.
- MAGYARY GÉZA bíráló *591.
Marczibányi-alapítvány *414.
Marczibányi-mellékjuttalom *415.
Marczibányi-mellékjuttalomról jelentés 272.
Marczibányi-pályázatra érkezett 3 pályamű 539.
- MÁRKI SÁNDOR: Fábian Gábor 533.
— Fábian Gábor és Csiky Gergely mellszobrainak leleplezésén *590.
— rendes taggá választatása *117, *118.
MÁTHÉ JÓZSEF köszönő beszéde *339.
- MÁTHÉ JÓZSEF és a Wodianer-juttalom 213, 214, *231.
- Mathematikai és physikai alosztály 4.
Mathematikai és természettudományi bizottság 241.
— osztály 4.
- MATLEKOVICS SÁNDOR bíráló *151, *594. *658.
- MAURITZ BÉLA: A gyergyó-ditrői szienitömzs stb. Előterjeszti Franzenau Agoston *152.
— A ditrói canerint *125.
- MAUTNER NÁNDOR: Új glugosidek synthesise. Előterjeszti Lengyel Béla *593.
— A phenolcarbonsavak stb. Előterjeszti Lengyel Béla *229.
- MEDNYÁNSZKY DÉNES elhunyt *126, 355.
MEDVEZSKY FRIGYES rendes taggá választatása *417, *418.
- Meghívók *128, *155, 231, *341, *423, *489, *591, *595, *659.
- MELICH JÁNOS: A legrégibb magyar nyelvű nyomtatványok 493.
— Régi magyar nyomtatványok 1527-ből *420.
— és a Röck Szilárd-pályázat *114.
— bíráló *594.
- Mellszobor elhunyt akademikusokról *157.
- MÉSZÁROS FERENCZ a költségvetés tárgyalására meghívandó *156.
- MIHÁLYFI KÁROLY bíráló *230, 594.
- Miklós Elemér Tóth Lőrincz arczképét ajándékozza *423.
- MIKLÓS VIKTOR jutalmat nyer *416.
- MONOD KÁROLY meghalt *341, 355.
- MOUSSONG GÉZA és a Wodianer-juttalmak *127, 212.
- MUNKÁCSI BERNÁT bíráló *593.
- Nádasdy-juttalom *414.
Nádasdy-pályázatról jelentés 281.
NAGY ENDRE: Zseni *152.
- NAGY FERENCZ Vécsey Tamás ravatalánál *340.
- Sz. NAGY GYULA: Arithmetikai vizsgálatok stb. Előterjeszti Kürschák József *152.
- Nagyjutalmi bizottság *658.
Nagyjuttalom *413, *415.
Nagyjuttalomra benyújtott 1 munka 539.
Nagyjuttalomról jelentés 272.
- NEGYESY LÁSZLÓ Karátsanyi-pályázat bíráló *230.
— Kazinczy-bizottsági tag *658.
- NEISZER ANTAL és a Wodianer-juttalmak 212.
- NÉMAI JÓZSEF: Közlemény a gége összehasonlító anatómiája köréből *337.
- NÉMETH GYULA jutalmat nyer *416.
Nemzetgazdasági bizottság 243.
Nyelv- és széptudományi osztály 1.
Nyelvtudományi alosztály 2.
Nyelvtudományi bizottság 236.

- ODRY ÁRPÁD Teleky-pályázat bírálója *230.
- OLTAY KÁROLY: Ingákkal való relatív gravitáció stb. Előterjeszti br. Főtvös Loránd *421.
- ÓNODY ADOLF: A könnyűszervek viszonya az ortüreghez *229.
— előterjeszti Dörner Dezső, Freystadt Béla, Ónodi László értekezéseit *121.
- ÓNODY GUSZTÁV és a Wodianer-jutalom 213.
- ÓNOPY LÁSZLÓ értekezését előterjeszti Ónodi Adolf *121.
- Opitzky János-hagyaték *156.
- Országos Közmunkatanácsnak a budapesti utcazenevekre vonatkozó átirata *126.
- Országos Statisztikai Hivatal átirata Akadémiák kiadványainak kicserélése ügyében *638.
- ORTVAY TIVADAR: Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje 549, *592.
- Összes ülésekről jelentés 246.
- PALÁGYI LAJOS jutalmat nyer 356, *414.
Pályamunkák bírálói *593.
Pályázási szabályok 321.
Párisi egyetem (L'Université de Paris) ajándéka *490.
- Passivum 1911 decz. 31-én 161.
- PASTOR LAJOS taggá választatása *417, *418.
- PAULER ÁKOS előadó jelentése a nagy jutalomról és a Marczibányi-mellék-jutalomról 272.
- PECZ VILMOS: Pindarus tropusai 181, *228.
Pécze-pályázat *416.
- PEKÁR GYULA bíráló *593.
— A troubadourok költészete 370.
— A provencai költészetről (székfoglaló) *151.
- Pénztári számadás 1911 *156, 159.
Pénztár állása 1911-ben 270.
Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület pályázatára érk. 3 pályamű 539.
Pesti Magyar Kereskedelmi Bank díja *415.
— hoz bírálók *658.
- PETHES IMRE bíráló *594.
- PETZ GEDKON bíráló *594.
- Philosophiai bibliographia *157.
Pindarus tropusai. Pecz V.-tól.
- PLÓSZ SÁNDOR bíráló *594
— ügyészi számadások felülvizsgálata felkértek *156.
- POINCARÉ HENRI meghalt *588, *589
Pollák Henrik-féle pályázat *416, *417.
Pollák-pályázat eldöntése *421, *422, *424.
- POLNER ÖDÖN bíráló *594.
— Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapja (székfoglaló) *336.
- Pólya György I. Fekete Mihály.
PÓR ANTAL meghalt 355.
Pozsonyi régi országház emléktábla *154.
Porosz tud. Akadémia átirata *127.
PREISZ HUGÓ taggá választatása *4. 7, *418.
PRINZ GYULA: Középázsiai utazásom topographiai eredményei. Előterjeszti Koch Antal *125.
Putnoky Imrét az állam 1912/13-ra szabadságolja *594.
— a Szótári Bizottság segédtagja *128.
- Quagliarello Kajetán: Physikai-chemiai vizsgálatok etc. *337.
- RÁCZ LAJOS: Rousseau magyar barátja 395, *120.
— jutalmat nyer 356, 415.
RADOS GUSZTÁV bíráló *422.
— előterjeszti Szűts Adolf értekezését *121.
— előterjeszti Geöcze Zsárd: A felszín-mérés elméletéhez cz. értekezését *657.
- RÁKOS ISTVÁN és a Wodianer-jutalmak *127, 212.
A reccrens sorok elméletéhez. Kürschák József *48.
REJTO SÁNDOR taggá választatása *117, *418.
Révész Géza I. Alexander Ferenc *229
Rice Institute megnyitása *590.
RICHTER ALADÁR: Az átszellőztető rendszer (székfoglaló) *336.
RIEDL FRIGYESY bíráló *593.
RÓNA ERZSÉBET: A brom stb. értekezését előterjeszti Bugarszky István *421.
Royal Society (London) jubileumáról jelentés *593, 597.
Rózsay-alap *416.
Rózsay-pályazatról jelentés 297.
Rökk Szilárd-alapítvány *416.
Rökk Szilárd nyílt pályazatról jelentés 300.
Rökk Szilárd-pályázat *414.
Rökk Szilárd-alapítvány kamatainak felhasználása 306.
Rust József Jókai-arcképet ajándékoz *423.
- Sági István a Szótári Bizottság segédtagja *128.
SAMASSA JÓZSEF meghalt *588, *589.
Sámuel-díj *414.
Sámuel-díjról jelentés 304.
SCHILBERSZKY KÁROLY: Pleistocenkorú mohafaj Kecskemétről *337.
SCHMIDT JÓZSEF: Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására 24.
Schreiber-Kautz-jutalomra érkezett 1 pályamű 539.

Szerélyezett munkák és folyóiratok 256.
 Nagyvárosi titkózet. Gyalokay Jenőfől.
 137.

Schuchardt Hugó üdvözlése *50.
 Shakespeare két utolsó sonettje Hege-
 dűs Istvántól 501. *592.

SIEVERS EDUARD taggá választatása
 *117. *418.

SIMÉNFFALY SZABOLCS és a Wodianer-
 jutalom 213.

SIMONYI ZSIGMOND bíráló *593, *594.
 — Jeltői szerkezetek *487.
 — és a Röckk Szilárd-pályázat *414.

Spanyol konzulátus értesítése külföl-
 diek számára tartandó spanyol tan-
 folyamról *341

Stein Aurél levele Elnök úrhoz *589.
 Studinka Ottóné pöre *153.

SZABÓ MÓZES dr. pályázik a Bezeréjd-
 djra *594.

SZALAY GÁBOR: Szalay László levelei.
 Bemutatja Heinrich Gusztáv *656.

SZALAY SÁNDOR és a Wodianer-jutalom
 213.

SZÉCHENYI BÉLA gr. az Akadémia szám-
 adásainak felülvizsgálatára falkéretik
 *156.
 — ajándéka a Széchenyi-múzeum részé-
 rére *659.
 — a számadásokat felülvizsgálta *419.
 Széchenyi és az Akadémia Beöthy Zsolt-
 tól 215.
 Széchenyi-múzeum részére ajándékozott
 ereklyék *659.

A székely népköltésről. Vikár Béla 87.
 SZENDREI JÁNOS bíráló *594.

Szentpéteri Imre „Oklevéltani Naptár“
 című művének kiadása elhatároz-
 tatik *489.

Széptudományi alosztály 2.
 SZILÁDY ÁRON felszázada az Akadémia
 tagja *49.

SZILY KÁLMÁN bemutatja Széchenyi
 „Garat“ című ismeretlen művét 97,
 *126.
 — bejelenti, hogy Semsey A. az 1527-iki
 régi nyomtatványok költségeit fedezi
 *420.
 — jelentése a Than-hagyatékáról *341.
 — a Wahrman-pályázat egyik bírálója
 *127.
 — jelentése Széchenyi Béla gr. ajándé-
 káról *659.

SZINNYEI JÓZSEF ifj. indítványa Schu-
 charadt H. és Thomsen V. üdvözlése
 tárgyában *50.
 — bíráló *594.

SZIRA BÉLA jutalmat nyer *416.
 Szótári bizottság *128, 244.

SZTANKOVICS GYÖRGY és a Wodianer-
 jutalmak 212.
 Sztrókay-jutalom *416.
 Sztrókay-jutalomra érk. 4 pályamű 539.
 Szutszits Lajos-féle ház *156.
 Szűcs Endre kéziratokat adományoz
 *592.

Szűts ADOLF értekezését előterjeszti
 Rados Gusztáv *421.

Tagajánlások ügye *127.

Takáts Lajos és Kémery Eszter hagyó-
 mányozása *158, *331.

TAKÁTS SÁNDOR tört.-biz. tag *122.

TANGL FERENCZ előterjeszti Alexander
 Ferencz és Révész Géza értekezését
 *329

— bemutatja Glaser C. O., Alexander
 Ferencz, Quagliarello Kajetán, Kele-
 men György dolgozatait *337.

TANKÓ BELA jutalmat nyer 356, *414.

TAR LAJOS Teleki-pályadíjat nyer *230.

Teleki-jutalom *230, *415.

Teleki-pályázat. Jelentés 186.

Teleki József emlékezetére tartott ülés
 *230.

Teleky-pályázat. Jókai Mór és a Teleki-
 pályázat 35.

Teleki-pályázatra érk. 23 pályamű 538.
 A templomos-rend eltörlése. Ballagi
 Aladár 65.

Természettajzi alosztály 4.

TEZA EMIL meghalt *311, 355

— felett emlékbeszéd fog tartatni *489.

THAN KÁROLY emlékezte Illosvay Lajos-
 tól *413.

Than Károlyné adománya a kéziratár
 részére *311.

THEWREK EMIL bíráló *230, *593

THURING GUSZTÁV bíráló *122, *594.

— jelentése a Pollák-jutalomról 426.

Thomsen Vilmos üdvözlése *50.

TISZA ISTVÁN gr.: Sadowától Sedanig
 370. *413.

Toldy Ferenczhez Kriza János levelei
 509.

— Garay János levelei 573.

TOLNAI VILMOS bíráló *593.

— jelentése a Farkas-Raskó-pályázatról
 209. *230.

— A Magyar Nyelv Nagy Szótára *593.
 623.

— Kazinczy-bizottsági tag 658.

TOPINARD PÁL elhunyt *126, 355.

— ravatalánál beszéd 547.

TÖRÖK ARÉL meghalt *588, *589.

— ravatalánál beszéd 547.

TÖRÖS SÁNDOR és a Wodianer-jutalom
 213.

Történelmi Bizottság 240.

Történeti Szemle 1912. 587.

Történettudományi alosztály 3.

TREBITSCH IGNÁZ meghalt *126, *156.

TUZZSON JÁNOS bemutatja dr. Schil-
 berszky Károly „Pleistocæn-korú
 mohafaj“ cz értekezését *337.

— a Forster-pályázat egyik bírálója
 *127.

— oroszországi útja *658.

ÜHRIN KÁROLY és a Wodianer-jutalmak
 213.

Ügyszí jelentés *157.

Ügyrend 10. §-a *231, *122.
 Ulmann-alapítvány *416.
 Ülések *18, *124, *151, *228, *233, *413, *487.
 Újéssor 1913-ra *658.
 Utczanevek-bizottság *154.
 Utczanevek. Orsz. Közmunkatanács átirata 126.
 VÁCZY JÁNOS bíráló *230 *593.
 VADÁSZ M. ELEMÉR két értekezését előterjeszti Koch Antal *421.
 Választásokról jelentés 308.
 VÁMBÉRY ÁRMIN 80-ik születésnapja *153, *230.
 VÁRADI LÁSZLÓ: A hőmérséklet befolyása aranyhidrosolok színére stb. Bemutatja Bugarszky István *593.
 VARGHA DAMJÁN fölolvadási engedélyt kér *153.
 — Speculum humanae salvationis stb. *232, 429.
 VARGHA GYULA bíráló *122, *594.
 — Vizaknai Antal temetésén *50.
 — beszéde Vizaknai Antal temetésén 52.
 — jelentése a Pollak-pályázatról 126.
 — Adatok nemzeti erőnk megmérése-höz (székfoglaló) *657.
 VÉCSEY TAMÁS meghalt 355.
 — elhunytáról Berzeviczy Albert kegyeletes szavakkal emlékezik meg *340.
 Vécsey Tamásné köszönete *123.
 Vigyázó-alapítvány *415, *116, *417.
 Vigyázó-pályázatra érkezett 2 pályamű 539.
 Vigyázó-jutalomról jelentés 289.
 VIKÁR BÉLA: A székely népköltésről (székfoglaló) 87.
 — Egy XII. századbéli georgiai költő *487.
 — kiküldetik az utczanevekre vonatkozó átirat véleményezőjéül *126.
 VISZOTA GYULA: Jókai Mór és a Teleki-pályázat 35.

VISZOTA GY.: Gr. Széchenyi Istvánnak „Garat“ cz. ismeretlen művéről 97.
 — Vörösmarty véleménye az írói tulajdonjogról stb. 400.
 Vitéz-alapítvány *416.
 VIZAKNAI ANTAL meghalt *50.
 — fölött nekrológ 52.
 Vojnits-jutalom *415.
 Vojnits-jutalomról jelentés *152.
 Vojnits-bizottság tagjai *128.
 VOINOVICH GÉZA a Vojnits-jutalom bírálója *128.
 — Vojnits-bíráló tiszttségéről lemond *658.
 Vulkanforschung *127.
 Wahrmann-jutalom *414.
 Wahrmann-jutalomról jelentés 281.
 Wahrmann-pályázat bíráló bizottsága *127.
 Waldeyer Vilmos levele *594.
 WEISER ISTVÁN jutalmat nyer 356.
 WESZELSKY GYULA: A budapesti hév-
 vizek radioaktivitásáról. Előterjeszti Lengyel Béla *126.
 WLASSICS GYULA bíráló *594.
 — ünneplése *230.
 — biz. tag a Fraknoi-alapítvány ügyében *127.
 — plakett *231.
 Wodianer-jutalom bíráló bizottsága *127, *231.
 Wodianer-féle jutalmak kiosztása *338.
 Wodianer-jutalmakról jelentés 211.
 ZAITSEK ARTUR jutalmat nyer 356.
 Zeller Eduárd emlékezete Hornyánszky Gyulától *188.
 ZICHY ÁGOST gr. átirata *341.
 Zichy Antalné pöre *158.
 ZICHY JÁNOS gr. átirata *156.
 ZUNTZ NÁTHÁN taggá választatása *417, *418.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Január 15.

1. FÜZET.

A Magyar Tudományos Akadémia belső tagjai 1912 január 1-én.

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök.
Beöthy Zsolt ig. és r. t., másodelnök.
Heinrich Gusztáv r. t., főtítkár.

Igazgató-tanács:

Az Igazgató-Tanács választottjai:

Gr. Dessewffy Aurél.
Gr. Apponyi Sándor t. t.
Semsey Andor t. t.
Gr. Csáky Albin.
Vaszary Kolos Ferencz.
Gr. Teleki Géza.
Széll Kálmán.
Szögyény-Marich László.
József főherczeg.
Samassa József.
Gr. Andrássy Dénes.
12. Gr. Apponyi Albert t. t.

Az Akadémia választottjai:

Gr. Széchenyi Béla t. t.
Szily Kálmán r. t.
Fraknói Vilmos t. t.
Vámbéry Ármin t. t.
Wlassics Gyula r. t.
Br. Forster Gyula t. t.
Pauer Imre r. t.
b. Eötvös Lóránd r. t.
Plósz Sándor t. t.
Entz Géza r. t.
König Gyula r. t.
12. Goldziher Ignác r. t.

I.

Nyelv- és széptudományi osztály:

Osztályelnök: Goldziher Ignác r. t.
Osztálytitkár: ifj. Szinnyi József r. t.

Tiszteleti tagok:

Vámbéry Ármin ig. t.
Gr. Apponyi Sándor ig. t.
Ponori Thewrewk Emil.
Lévay József.
Rákosi Jenő.
Benzúr Gyula.
Baksay Sándor.
8. Gr. Zichy Géza.

A) Nyelvtudományi alosztály :

Rendes tagok :

Goldziher Ignác.
 Simonyi Zsigmond.
 Ifj. Szinnyei József.
 Pecz Vilmos.
 Asbóth Oszkár.
 Hegedűs István.
 Munkácsi Bernát.

8. Némethy Géza.

B) Széptudományi alosztály :

Rendes tagok :

Szilády Áron.
 Beöthy Zsolt ig. t. másodelnök.
 Heinrich Gusztáv, főtitkár.
 Bereczik Árpád.
 Pasteiner Gyula.
 Badics Ferencz.
 Herczeg Ferencz.

8. Bayer József.

Levelező tagok :

Bánóczy József.
 Lehr Albert.
 Csengeri János.
 Kúnos Ignác.
 Petz Gedeon.
 Négyesy László.
 Zolnai Gyula.
 Gyomlay Gyula.
 Melich János.
 Gombocz Zoltán.
 Kégl Sándor.
 Vári Rezső.
 Pápay József.
 Tolnai Vilmos.
 Bleyer Jakab.
 Láng Nándor.
 Vikár Béla.
 Bódiss Jusztin.

19. Schmidt József.

Levelező tagok :

Gr. Zichy Ágost.
 Bogisich Mihály.
 Riedl Frigyes.
 Id. Szinnyei József.
 Endrődi Sándor.
 Kozma Andor.
 Jánosi Béla.
 Haraszi Gyula.
 Ferenczi Zoltán.
 Dézsi Lajos.
 Szabolcska Mihály.
 Váczy János.
 Császár Elemér.
 Voinovich Géza
 Gárdonyi Géza.
 Pekár Gyula.
 Divald Kornél.

18. Ambrus Zoltán.

II.

A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok
osztálya.*Osztályelnök :* Plósz Sándor ig. és t. t.*Osztálytitkár :* Pauer Imre ig. és rt.*Tiszteleti tagok :*

B. Nyáry Jenő.
 Gr. Apponyi Albert ig. t.
 Darányi Ignác.
 Br. Forster Gyula ig. t.

Plósz Sándor ig. t.
 Berzeviczy Albert ig. t., elnök.
 Fraknói Vilmos ig. t.
 Gróf Tisza István.

9. Vécsey Tamás.

A) Bölcs. és társad. alosztály.

Rendes tagok:

Pauer Imre ig. t.
 Wlassics Gyula, ig. t.
 Láng Lajos.
 Concha Győző.
 Földes Béla.
 Nagy Ferencz.
 Gr. Andrássy Gyula.
 Vargha Gyula.
 Gaal Jenő.

10. Matlekovics Sándor.

Levelező tagok.

György Endre.
 Kozma Ferencz.
 Kováts Gyula.
 Medveczky Frigyes.
 Réthy László.
 Óvári Kelemen.
 Alexander Bernát.
 Kolosvári Sándor.
 Farkas Lajos.
 Edvi Illés Károly.
 Nagy Ernő.
 Balogh Jenő.
 Grossschmid Béni.
 Reiner János.
 Thirring Gusztáv.
 Kunz Jenő.
 Ferdinándy Géza.
 Magyary Géza.
 Balogh Artúr.
 Bernát István.
 Finkey Ferencz.
 Polner Ödön.
 Platz Bonifác.
 Angyal Pál.
 Prohászka Ottokár.
 Réz Mihály.

27. Pauler Ákos.

B) Történettudományi alosztály.

Rendes tagok:

Károlyi Árpád.
 Hampel József.
 Fejérpataky László.
 Thallóczy Lajos.
 Zsilinszky Mihály.
 Csánki Dezső.
 Karácsonyi János.
 Ballagi Aladár.
 Ortway Tivadar.
 Békefi Remig.

11. Szádeczky Lajos.

Levelező tagok:

Szentkláray Jenő.
 Csontos János.
 Bunyitay Vincez.
 Téglás Gábor.
 Nagy Gyula.
 Óváry Lipót.
 Márki Sándor.
 Marczali Henrik.
 Komáromy András.
 Tagányi Károly.
 Borovszky Samu.
 Csoma József.
 Fináczy Ernő.
 Wertheimer Ede.
 Nagy Géza.
 Angyal Dávid.
 Kollányi Ferencz.
 Szendrei János.
 Erdélyi László.
 Sebestyén Gyula.
 Mihalik József.
 Takáts Sándor.
 Kuzsinszky Bálint.
 Áldásy Antal.
 Szeremlei Samu.
 Mahler Ede.
 Hornyánszky Gyula.
 Sörös Pongrácz.
 Barabás Samu.

30. Hodinka Antal.

III.

Mathematikai és természettudományi osztály.

Osztályelnök: Entz Géza ig. és rt.

Osztálytitkár: König Gyula ig. és rt.

Tiszteleti tagok:

Gr. Széchenyi Béla ig. t.

Semsey Andor ig. t.

Konkoly-Thege Miklós.

B. Podmaniczky Géza.

Gr. Teleki Samu.

Lenard Fülöp.

7. Rónai Horváth Jenő.

A) Math. és phys. alosztály.

Rendes tagok:

Szily Kálmán ig. t., főkönyvtárnok.

B. Eötvös Loránd ig. t.

König Gyula ig. t.

Wartha Vinceze.

Fröhlich Izidor.

Schuller Alajos.

Lengyel Béla.

Kherndl Antal.

Réthy Mór.

Ilosvay Lajos.

Rados Gusztáv.

12. Kövesligethy Radó.

B) Természetrajzi alosztály.

Rendes tagok:

Krenner József.

Entz Géza ig. t.

Horváth Géza.

Koch Antal.

Klein Gyula.

Lóczy Lajos.

Lenhossék Mihály.

Genersich Antal.

Mágócsy-Dietz Sándor.

Tangl Ferencz.

Méhely Lajos.

12. Daday Jenő.

Levelező tagok:

Schulhof Lipót.

Balló Mátyás.

Vályi Gyula.

Fabinyi Rezső.

Zipernovszky Károly.

Kosutány Tamás.

Hankó Vilmos.

Schulek Frigyes.

Kürschák József.

Winkler Lajos.

Farkas Gyula.

Tötössy Béla.

Bugarszky István.

Hoor-Tempis Mór.

Schlesinger Lajos.

Bodola Lajos.

Levelező tagok:

Galgóczy Károly.

Bedő Albert.

Br. Korányi Frigyes.

Mocsáry Sándor.

Inkey Béla.

Paszlavszky József.

Török Aurél.

Bókay Árpád.

Franzenau Ágoston.

Ónodi Adolf.

Kétly Károly.

Apáthy István.

Jendrássik Ernő.

Pertik Ottó.

Istvánffi Gyula.

Schafarzik Ferencz.

Buchböck Gusztáv.	Rätz István.
Klupathy Jenő.	Hollós László.
Tangl Károly.	Zimányi Károly.
Wittmann Ferencz.	Lőrenthey Imre.
Zemplén Győző.	Udránszky László.
Fejér Lipót.	Tuzson János.
Szarvasy Imre.	Déchy Mór.
Br. Harkányi Béla.	Ifj. Entz Géza.
25. Bánki Donát.	Hutyra Ferencz.
	Fekete Lajos.
	Kertész Kálmán.
	28. Richter Aladár.

Egy újon felfedezett Beatrix-okmány.

(Kivonat *Berzeviczy Albert* t. tagnak 1911 decz. 4-iki előadásából.)

A folyó év április havában dr. Goldmann Arthur úr, a bécsi állami és udvari levéltár levéltárnoka, ki már Beatrix-életrajzom anyagának összeállításánál néhány érdekes adat megszerzésével volt segítségemre, arra figyelmeztetett, hogy legközelebb az ismert Thomas Philipps-féle londoni okmánygyűjteményből több darab kerül a Sotheby, Wilkinson és Hodge könyvvárús czég útján eladásra, melyek egyike Beatrix magyar királynéra, Corvin Mátyás nejjére vonatkozik s nagy fontosságúnak látszik. Ez az oklevél következő jelzéssel szerepelt a nevezett czég árjegyzékében:

„Matrimonium contractum inter Ladislaum Regem eligendum et Reginam Beatricem de Aragonia Reginam Ungariae et Boemiae, 22 Martii 1492.“

Azonnal felhívtam e közlésre Fejérpataky barátom figyelmét, kinek kevéssel később Kropf Lajos Londonban élő hazánkfia, az érdemes történekutató is tudósítást küldött a szóbanforgó okmányról s a Nemzeti Múzeum igazgatósága nyomban lépéseket tett annak megszerzésére. Az árverés már megelőzhető nem volt s így az oklevelet csak másodkézből, Jacques Rosenthal müncheni antiquar-czégtől, nem csekély áldozattal, de mégis megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum s azt kiváló érdekénél fogva van szerencsém a tekintetes Akadémiának ezennel bemutatni és ismertetni.

A hártýára írt, latin szövegű, eddig nemcsak kiadatlan, hanem — tudomásom szerint — az irodalomban teljesen ismeretlen oklevél 59 cm széles és 52 cm magas; kiállítója Eberleimi Herbart János würzburgi egyházmegyei pap s pápai fel-

hatalmazás alapján közjegyző (apostolica auctoritate notarius publicus), ki — a záradék szerint — az okmány szövegét saját följegyzései alapján irnoka által iratta s aláírásával és közjegyzői jegyével hitelesítette; a közjegyzői jegy három stilizált makkot ábrázol, melyek egy fekete köralakból nőnek ki; felettük a közjegyző névbetűi.

Tudvalevőleg Magyarország a XIII. században sűrűn ismétlődő pápai legatiók révén ismerkedett meg az olasz eredetű notáriusi intézménnyel, mely azonban nálunk erősebb gyökeret nem vert, mert feladatát a hiteles helyek elég jól látták el.

A középkorban két hatalom, a pápai és császári adhatott felhatalmazást ily nyilvános jegyzői működésre s a jegyző mindig megmondta, melyiktől nyerte felhatalmazását: „apostolica“ vagy „imperiali auctoritate notarius“. Volt olyan is, a ki mindkét hatalomtól kapta jogát. Itt pápailag autorizált jegyző közreműködésének esete forog fenn, melyet Beatrix királyné, nyilván hona szokásának megfelelően, vett igénybe.

A nagyérdemű oklevélben, mely „In nomine Domini Amen“ mondással kezdődik, a következők mondatnak el.

Az 1492. év márczius hava 22-én délben, Ó-Buda mezővárosában Estheny István¹ esztergomi főesperes és ó-budai kanonok házánál az aláíró közjegyző tanúsága szerint megjelentek: Váradi Péter kalocsai érsek, Geréb László erdélyi, Bakócz Tamás győri, János eszanádi, Fodor (Crispus) István szerémi püspökök, Lukács boszniai választott püspök, a székesfehérvári prépost, továbbá Báthory István erdélyi vajda, Zápolyai István szepesi főispán, Kinisi Pál, Geréb Péter, Losonczy László, Bánfi Miklós pozsonyi gróf, Chéchy Miklós, Kávásy László, Perényi János, Bodó Gáspár, Zákch Benedek és Zapy János, kikhez Beatrix királyné a következő tartalmú beszédet intézte.

A maga igazolására — úgymond — hivatkozik arra, hogy 1490 július 14-én ugyanezen urak Budán, az ő házában könyörögve kérték (supplicarunt) a királynét, egyeznék bele, hogy Ulászló cseh király Magyarország királyává választassék s az ő hitvesévé legyen. Mire ő, Beatrix, kérdést intézvén hozzájuk, hogy ez miképen lenne eszközölhető, azt válaszolták, hogy a nevezett király itt levő követei, névszerint de Rosis csehországi kancellár és Weitmüllner² Benedek kijelentették előttük, hogy Ulászló király e házasság megkötésére nekik — t. i. a megjelent országgyoknoknak — felhatalmazást adott. Ennek bizonyoságául Filipecz

¹ Ilyen nevű tagja az esztergomi káptalannak abból az időből ismeretlen; lehet, hogy hiba van a névirásban, mert Eszéki István nevű esztergomi kanonok és nyitrai főesperes létezett abban az időben.

² Más okmány szerint: Vaythimler.

János akkori váradi püspök be is mutatott egy, a nevezett király sajátkezű irását és pecsétjét feltüntető levelet, mely e felhatalmazást megerősítette és eskü erejével kötelezte (*obligando se fide et juramento*) a levél íróját, sőt azt a kijelentést tartalmazta, hogy ha ő — a király — netán valamikor valami ördögi kísértés következtében vonakodnék az özvegy királynét nőül venni, az országnagyok fel lesznek jogosítva őt elhagyni és a királyné mellé állani. Ezeknek hallatára ő — a királyné — ráállott kívánságukra s az országnagyok nyomban esküt tettek a mondottak szigorú megtartására, felhatalmazást kértek, hogy az ő nevében is megköthessék a házasságot s kijelentették, hogy immár őt, Beatrixot Ulászló király nejének tekintik, minek jeléül udvarhölgyei letehetik a gyászruhát s ők — az országnagyok — most már Ulászló cseh királyt királyuknak, Beatrix királynőt pedig királyasszonyuknak fogják kikiáltani. Ennek értelmében másnap, július 15-én Orbán (Nagylyucei) egri püspök — akkor nádorhelyettes — Ulászlót és Beatrixot csakugyan királyul és királynéul kiáltotta ki.

Elmondta továbbá a királyné, hogy kevéssel utóbb az országnagyok azzal a kéréssel járultak hozzá, segítené pénzzel Ulászlót — immár férjét — cseh zsoldosok felfogadásában; miért is ő 12,000 forintot fizetett ki e célra, mely pénzüsszeget János, akkori váradi püspök nevében Farkas Bálint, utóbb váradi püspök vett át tőle.

Megérkezvén a király Budára, az országnagyok sürgető kérésére megígérte, hogy házasságát Beatrix királynéval meg fogja kötni, mihelyt megkoronázzák, mely ígéretének közlésével és bizonyításával az egri püspököt és Kinisi Pált bizta meg, azt egyébiránt a Székesfehérvárra utazását megelőző napon a királyné előtt szóval maga is ismételte s e kijelentését a koronázási szertartás alkalmával esküvel erősítette meg; az országnagyok pedig oly feltétellel esküdtek neki hűséget, hogy az általuk nevében megkötött házasságot érvényesnek fogja elismerni.

Midőn pedig a király megkoronáztatása után Székesfehérvárról visszatért Budára, október 4-én nagy kísérettel a királyné lakására jött. Jelen voltak itt: Orbán egri, Tamás győri püspökök, Báthori István vajda, Kinisi Pál temesi gróf, Geréb Péter, Losonczy-László, Schellenberg János, Francesco dei Monti (nápolyi követ) és mások is többen, úgy hogy az egész termet megtöltötték; ekkor a győri püspök a király és a királyné között a házasságot megkötötte ily szavakkal: „Felséges Ulászló király, ki itt jelen vagy, akard törvényes hitvesedül az itt jelenlevő felséges Aragoniai Beatrix királynét „per verba de presenti“ a római szent Egyház rendelkezése szerint?“ Mire a király így válaszolt: „Akarom“. (Volo.) Azután a királynéhoz fordult a

püspök és ugyane kérdést intézte hozzá, mire a királyné válaszolt: „Akarom“. Ekkor a püspök mindkettőjükhöz fordulva mondá: „Fogadjatok egymásnak hűséget“, mire a király és a királyné, megfogván egymás kezét s a püspök kezeibe tevén azokat, egymásnak hűséget fogadtak. Itt a királyné — az okmány szerint — beszédjét egy perczre félbeszakítva Bakócz győri püspökhöz fordult e kérdéssel: „Így volt-e püspök uram?“ Mire a megszólított fennszóval válaszolt: „Úgy volt, mint Felséged előadta“; s ezt a többi akkor jelen voltak is megerősítették.

A házasság ekképen megkötöttvén, Ulászló — Beatrix előadása szerint — azzal a kéréssel fordult a királynéhoz, adna a cseh zsoldosok kifizetésére pénzt, mert azok már-már eligérkezni akarnak az őket szolgálatába fogadni kívánó római király (Miksa) követének, ki őket készpénzzel csalogatja. Beatrix immár hitvesnek tekintvén magát, közös uralmuk biztosítására 10,000 forintot adott át.

Midőn Ulászló a cseh csapatok felfogadása céljából Pozsonyba utazott, felkérte a királynőt, menne Esztergomba, a hol nagyobb biztonságban lesz s egyúttal ígérte, hogy visszatérvén Pozsonyból, majd el fogja őt hozni Budára s ott ünnepelesen fogják lakodalmukat megülni; Beatrix beleegyezett és elment Esztergomba. Itteni tartózkodása alatt megjelent nála a király küldöttje gyanánt Geréb Péter azzal az újabb kéréssel, hogy segítené ki pénzzel a királyt, a mennyiben pedig pénze nem volna. adná el Orbán egri püspöknek két, Zólyom megyében levő várát 8000 forinton s ezt küldené el. A királyné erre is ráállott; két várát (Saskő és Lipcse¹), melyek akkor állítólag 30,000 forintot is megértek, eladta Nagylucsei Orbánnak 8000 forinton, ki e pénzt maga vitte el a királynak. A királyné saját csapatait is elkérte tőle Ulászló s azokat majd Miksa római király, majd a saját testvéröccse, János Albert, mint trónkövetelők ellen Pestnél, majd Fehérvárnál, majd Budánál, végül Kassánál felhasználta s azok neki mindenütt kitünő szolgálatokat tettek.

Mikor azután Ulászló visszatérvén Pozsonyból, Esztergomba jött, a királyné panaszt emelt a miatt, hogy a hozzá intézett levelekben őt nem nevezi hitvesének s emlékeztette, hogy már ideje volna megülni a nászt, mint azt előbb megígérte. A király bizonyos, mindkettejük érdekében fekvő okokra utalt, melyek miatt most még ily megszólítást nem használhat s arra kérte Beatrixot, az egybekelést illetőleg lenne türelemmel addig, míg János Albert herceget legyőzi vagy békét köt, akkor majd minden kívánalomnak meg fog felelni.

¹ Lásd a vonatkozó megerősítő okmányt az Orsz. Levéltárban. D. I. 19,692. sz. a.)

Visszatérvén azonban a király a lengyelek elleni hadjáratáról, megint csak pénzt kért — küldött is neki a királyné újabb 4000 forintot, — a menyegzőt majd csak akkora ígérte, ha Székesfehérvárt is sikerült visszavívnia a németektől, mert addig — úgymond — bajos Budán lakodalmat ülni.

Majd június havában (1491.) a királyné a nápolyi követet küldte Budára, hogy az ott egybegyűlt országnagyok, mint az előzmények személyes részesei útján panaszának orvoslását és sürgető kérésének teljesítését eszközölje ki. A király a győri püspök útján kijelentette az egybegyűltek előtt, hogy csodálkozik a királyné nyugtalansága és aggodalmi felett, mert hiszen akármilyen czimzéssel él ő és ha még késik is kissé tényleges egybekelésük, házasságuk a megelőző többszöri esküvel is erősített kijelentések s az egyházi megkötés alapján kétségbenvonhatatlan és felbonthatatlan érvényben fennáll s mindkettejüket kötelezi.

Midőn végre a béke Ulászló s a német császár, illetve római király között is létrejött, a csanádi püspök és Losonczy László jöttek mintegy követségképen a királytól Beatrixhoz, ennek tudtára adandók, hogy a küszöbön álló, vagyis 1492 elején tartandó országgyűlés alkalmával fog a rég várt egybekelés végbemenni. Ezt Beatrix köszönettel vette tudomásul s csak arra kérte a követek útján a királyt, hogy ennek az elhatározásának valami nyilvános jelét is adná. S midőn e kérésére ismételt ízben választ nem kapott s az érdekében felszólalt országnagyok sem tudtak a királynál célt érni, ő — Beatrix — az időközben bekövetkezett országgyűlés alkalmából maga jött el Budára, hogy ügyében immár személyesen járjon el. Eljött, a király ellenkező rábeszélései daczára. Eljött s ime maga elé hívta azokat az egyházi és világi országnagyokat, kiknek kérésére állott rá e házasságra, kik annak közvetítői voltak, kik az összes előzményekről tudomással bírnak, azok előtt akarta még egyszer elősorolni az ő jogát igazoló tényeket, az ő tanubizonyosságukat hívja fel ügyének igazsága mellett s őket kérve kéri, hassanak a királyra, hogy az valahára véget vetve a halogatásnak, az ügyet végleges és tisztességes kimenetelre juttassa, az ő — a királyné — becsülete és méltósága s mindnyájuknak, kik ebben részesek voltak, hitele érdekében.

Az okmány végül elmondja, hogy a királyné e nyilatkozatáról e hiteles bizonyosságot állította ki az aláírt közjegyző által s hogy e dolognál a bevezetőleg felsorolt országnagyokon kívül még többen jelen voltak mint tanúk, kiket az okmány szintén megnevez.

Ez okmány a benne elősorolt ténykörülmények tekintetében újat, olyat, mely eddig történeti irodalmunkban ismeretlen

lett volna, alig tartalmaz, de nagyérdekű azért, mert ilyen pragmatikus előadásban a Beatrix és Ulászló házassága körüli bonyodalom kifejlődésének történetét — természetesen a királyné érdekei szerinti kiszínezésben — eddig egyetlen egykorú okiratban sem találhattuk meg. Nagyérdekű továbbá azért, mert történeti ismereteink szempontjából teljesen új az a tény, — a melynek ez az okmány közvetlen bizonyítéka, — hogy t. i. Beatrix, mikor Ulászló és híveinek minden könyörgése ellenére az ő ügyében is döntenit hivatott 1492-iki tavaszi országgyűlés alkalmából Ó-Budára, sőt Budára is bejött, a házasság kötésének körülményeibe beavatott országnagyokat maga elé hívta, előttük a maga igazát ily hosszú előterjesztésben kifejtette s őket ügye támogatására egyenkint és összesen ily ünnepélyes formában felhívta.

A következőkben szerző az okmány tartalmának az egykorú többi kútfőkkel szemben mutatkozó eltéréseit ismertette s az okmány fölvételének tényét időrendi és okszerűségi tekintetben beilleszteni igyekezett az egyidejű események sorába.

Azután így végezte fejtegetését:

Hogy mi végből volt Beatrixnak ily okmányra szüksége? arra nézve sem lehet — a következmények szempontjából — semmi kételyünk, mert látjuk, hogy már kevéssel az ó-budai összejövetel után a házasság vitás kérdését mindkét fél a római curia ítélőszéke elé viszi s e tekintetben az első lépés Beatrixtól indul ki. Hiszen atyja már ugyanazon év május 21-iki levelében köszönetet mond Rodrigo Borgia pápai alkanczellárnak (ki néhány hónappal később, mint VI. Sándor, maga foglalta el a pápai trónt) a Beatrix érdekében a Szentszéknél tett szolgálataiért s őt kéri, hogy minisztere, Gioviano Pontano információi szerint járjon el a továbbiakban; ¹ s július 6-án ugyanő megalégedését fejezi ki Pontanóval szemben a fölött, hogy a sienai bibornok (Franc. Piccolomini, utóbb III. Pius pápa) leánya ügyében buzgolkodik s őt ennek folytatására kéri. ² Az Udis Apológiája egyenesen meg is vádolja a királynét, hogy ügyében a pápai széket, a kegyek főforrását háborgatta. Nyilvánvaló, hogy Ulászló Beatrix megelőző lépései miatt volt kénytelen ugyanazon év őszén Sánkfalvi Antal nyitrai püspököt a curia informálása végett Rómába küldeni és Sánkfalvi valószínűleg azért volt kénytelen a házasságkötés módjára nézve a király állítását igazoló okiratot (uno instrumento . . . de questo dicto) magával vinni, ³ mert akkor ott már ismeretes volt az ó-budai közjegyzői okmány. Az Udis

¹ Trinchera: Codice Aragonese II. 110. l.

² Ugyanott 131. l.

³ A nápolyi király előbb id. deczb. 30-iki levelében.

Apológiáját is bizvást úgy tekinthetjük, mint az Ó-Budán fölvelt okirat hivatalos czáfolatát s az utóbbiban mintegy az első perbeli bizonylatát láthatjuk annak a forma szerint valószínűleg az 1493 január 8-diki consistoriumban kezdődött s majdnem hét esztendeig tartott házassági pörnek, mely — köztudomás szerint — az 1500 április 3-iki pápai consistorialis ítélettel nyert — Beatrixra nézve minden tekintetben elmarasztaló — befejezést.

A bemutatott okmányt már felhasználtam Beatrix-életrajzom most megjelenő francia kiadásában s azt egész terjedelmében közölni fogom a történelmi bizottság megbízásából legközelebb kiadandó, Beatrix királyné életére vonatkozó okmánytárban.

A nemzeti erő forrása.

(Felolvasta *Bernát István* l. t. 1911. decz. 4-én.)

A folyó év tavaszán fontos hivatalos közlemények láttak világot úgy Budapesten, mint Bécsben. A statisztikai hivatalok az 1910. évi népszámlálás eredményeire vonatkozó előleges adatokat ismertették meg a nagyközönséggel. Az érdekes közlések néhány újságcikk tárgya lettek. Sajtán innen és túl. Behatőbb méltánylásuk azonban elmaradt, habár mindnyájan tudjuk, hogy míg ezek a számok egyrészt a mult törekvéseinek bírálata, másrészt belőlük lehet alkotni véleményt a jövő fejlődésére nézve is. Ez adatokat elemezve, mindenek előtt reá kell mutatnom arra a nagyon kevésse örvendetes tényre, hogy míg nálunk 1900—1910-ig az anyaország szaporodása 8·3%, a társországoké pedig 8·4%, azalatt az osztrákok 9·2% szaporodásra mutathatnak reá. Ausztria népe tehát erősebben szaporodott s míg a szaporodásban az apadás nálunk az előző évtizeddel szemben teljesen 2°, Ausztriában csak 0·2°.

Azok a következtetések, melyeket a közzétett adatokból a napi sajtó levont, körülbelül a régi nyomokon haladnak és sok tekintetben kiigazításra szorulnak.

Tisztelt hallgatóim között bizonyára lesznek olyanok, a kik emlékeznek reá, hogy éppen 15 évvel ezelőtt egy szokatlanul nagy figyelmet keltett politikai és gazdasági tartalmú füzet jelent meg, a mely *fajunk terjeszkedésével és nemzeti consolidatiókkal foglalkozván*, *Beksics* Gusztávot e termékeny tollú író vallotta szerzőjéül.¹

A füzet népszerűségén s a hatáson, melyet keltett, nincsen mit csodálkoznunk. Olyan témákat fejtegetett, melyek kedvesek

¹ Budapest 1896. *Athenaeum*.

voltak a közvélemény irányát ismerő napi sajtónak. Olyan megoldási módokat javasolt a bajok orvoslására, melyek minden figyelem mellett is, a melylyel a conservatív érzelmeknek adózott, erősen radicalisok voltak s nagyon érintették a nagybirtok jogosultságát. Kutatásainak eredményeként az alábbi következtetéseket állítá oda.

Az ország magyar vármegyéiben évek óta apad, vagy kevés kivétellel stagnál a születések száma. Ez nem a mezőgazdasági válságnak, hanem a helytelen földbirtokviszonyoknak eredménye. Ez fenyegeti nemzetünk jövőjét, rajta tehát változtatni kell, de nem erőszakos úton. Az alföldi és dunántúli nagybirtokokat fokozatosan át kell helyezni az ország periferiáira. Ez a nemzeti lét vagy nem lét kérdése.

Ezek az állítások befurakodva a közvéleménybe, megsabták annak irányát és arról az oldalról, a honnan folyton megújulnak a támadások a mezőgazdaság ellen, a legutóbb közölt adatok ki nem elégitő eredményét is a helytelen birtokmegosztás bűnéül rójják fel. Sőt tovább menve, azt állítják, hogy a helytelen birtokmegosztás, azaz a nagy és kötött birtokok a legrombolóbb hatással vannak úgy a kivándorlás elősegítése, valamint a neomalthusianizmus erősítése tekintetében.¹ Állítják bizonyíték nélkül. Erre a tényre tehát csak reáparok mutatni jellemzéséül annak, mely eszközök azok, melyekkel némelyek a közvéleményt formálni és vezetni igyekeznek. Czáfolatra ily módon csak az állítások szorulnak, a melyek szerint a születések apadása és a kötött birtokok között határozott és kimutatható összefüggés van. Ki kell mindenekelőtt emelnünk, hogy ezekkel az állításokkal annak idején foglalkoztunk.² Igyekeztünk hebizonyítani, hogy felületesek, nem állják ki a bírálatot, épp azért nem alkalmasak arra, hogy közéletünkben vezető elemekként szerepeljenek. Azok szemében azonban, a kik támaszokat kerestek praeconcipiált meggyőződésük támogatására, a kik fegyvereket vadásztak ahhoz a harcához, melyet a társadalmunkat mind erősebben behálózó plutokrata irány a földbirtok, különösen pedig a nagybirtok ellen folytat, sokkal értékesebbek, semhogy lemondanának róluk azért, mert az igazságnak csakis látszatával dicsekedhetnek. Ezek az állítások ott uszkálnak tehát most is közéletünk hullámain, mindig készen arra, hogy egyes kezek egyet-egyét sujtsanak velük azokon, kik azt vallják, hogy ebben az országban, melyben a jólétnek, a nemzetet fenntartó erényeknek legerősebb forrása a földbirtok, a követendő birtokpolitika elvének megállapítása csakis alapos kutatások és lelkiismeretes mérlegelések segítségével tör-

¹ *Pester Lloyd* 1911. márcz. 24.

² *Magyar Gazdák Szemléje* 1896. áprilisi füzet.

ténhetik. Sőt a mint a valótlanságokra reá rakódik az öregbedés patinája, még nyernek erőben s lassanként oly *truism* jellegét öltik magukra, a melyek igazsága kétségen felül áll és így támogatásra nem is szorul. Ennek tudható be, ha nem éppen jelentéktelen egyének a birtokpolitikával foglalkozva, nemzeti öngyilkosságról beszélnek és azt állítják, hogy a kötött birtok nem engedi a magyar gyermekeket a világra jönni.¹

Érdemes és szükséges tehát a problema részleteit kutatni és reá utalni, vajjon az utolsó népszámlálásra vonatkozó adatok mennyiben támogatják az érintett és bizonyos oldalról annyi szeretettel terjesztett állításokat.

Ki kell mindenekelőtt emelni azt, hogy a mult évtizedben a természetes szaporodás, tudniillik a születések többlete a halálozásokkal szemben 11·8°/_o volt. Azt kell tehát első sorban látnunk, mely törvényhatóságok azok, a melyekben a szaporodás alatta marad a természetes szaporodásnak, az országos átlagnak, aztán kiemelni e megyékben a kötött birtokoknak nagyságát. Ebből a szempontból vizsgálva a lefolyt tíz évnek eredményeit, a következő eredményekre jutunk:

A Duna jobb partján fekvő vármegyék közül:

	a természetes szaporodás	a kötött birtok
Baranyában	7·5 ^o / _o	40·7 ^o / _o
Somogyban	10·3 „	34·8 „
Tolnában	9·1 „	29·8 „
Veszprémben	10·8 „	36·8 „

A Duna balpartján:

Árvában	7·7 „	39·8 „
Hontban	8·4 „	39 „
Liptóban	10·6 „	59 „
Turóczban	10·7 „	36 „

Tisza jobb partján:

Gömörkishont	8·1 „	35 „
Szepesben	10·8 „	43 „

Tisza bal partján:

Békés	11·3 „	10·5 „
Szilágyban	13·1 „	15·4 „

Tisza-Maros szöge:

Krassó-Szörény	4·7 „	63·5 „
Temes	7·6 „	32 „
Torontál	9·2 „	25 „

¹ *Pester Lloyd* 1911 május 7. Várady Zsigmond országgy. képviselő czikke.

Királyhágón túl:

	a természetes szaporodás	a kötött birtok
Alsó-Fehér	9·6 ⁰ / ₁₀	34 ⁰ / ₁₀
Besztercze-Naszód	9·5 "	58 "
Brassó	9 "	60 "
Fogaras	9·2 "	52 "
Háromszék	9·6 "	48 "
Hunyad	7 "	38 "
Kisküküllő	11·1 "	22 "
Nagyküküllő	7·8 "	40 "
Szeben	8·8 "	64 "
Szolnok-Doboka	9·4 "	17 "
Udvarhely	9 "	17 "

Az országos átlagon felülemelkedő vármegyék a következők:

Duna jobb partja:

Fejér	13·7 ⁰ / ₁₀	24 ⁰ / ₁₀
Győr	14·2 "	24 "
Komárom	15·1 "	37·5 "
Moson	15·4 "	40 "
Sopron	12·7 "	46 "
Vas	12·3 "	18 "
Zala	13·5 "	38 "

Duna bal partja:

Bars	14·1 "	35 "
Esztergom	13·1 "	41 "
Nógrád	12·3 "	22 "
Nyitra	14·9 "	26 "
Pozsony	13·3 "	28 "
Trencsén	14·4 "	25·5 "
Zólyom	12·5 "	58 "

Duna-Tisza köze:

Bács-Bodrog	12·8 "	29 "
Csongrád	13 "	34 "
Heves	14 "	34 "
Jásznagykún	12·5 "	20·5 "
Pest	15·2 "	27 "

Tisza jobb partja:

Abauj-Torna	11·9 "	29 "
Bereg	17·7 "	53 "
Borsod	13·9 "	31 "
Sáros	14·2 "	26 "
Ung	14·7 "	43·5 "
Zemplén	14 "	27 "

Tisza bal partja:

Bihar	14 "	38 "
Hajdu	14·2 "	38 "
Mármaros	18·3 "	52 "
Szabolcs	16·6 "	19·2 "

	a természetes szaporodás	a kötött birtok
Szatmár	12·9 ⁰ / ₀	26 ⁰ / ₀
Szilágy	13·1 „	15·5 „
Ugocsa	15·9 „	15 „
<i>Tisza-Maros szöge:</i>		
Arad	12·5 „	30 „
Csanád	13·3 „	32 „
<i>Királyhágón túl:</i>		
Csik	12·8 „	47 „
Kolozs	13 „	27 „
Marostorda	12 „	34 „
Torda-Aranyos	11·8 „	29 „

Ezek az adatok nem bizonyítják azt, hogy a szaporodás csökkenése a kötött birtokokra volna visszavihető. Hiszen azt látjuk, hogy legerősebb a szaporodás *Beregben, Mármarosban*, a hol a kötött birtok több az 52⁰/₀-nál. Ellenben leggyöngébb *Krassó-Szörényben, Hunyadban, Nagyküüllőben, Temes- és Baranyában*, melyekben a kötött birtok 32–63⁰/₀ közt ingadozik. *Baranya* 40·7⁰/₀ kötött birtok mellett 7·5⁰/₀ szaporodást mutat, *Mosony* 15·4⁰/₀-ot. *Sopronban* 46⁰/₀ kötött birtok mellett 13·7⁰/₀ a szaporodás, *Vasban* 18⁰/₀-kal szemben szinte csak 12·3, *Ungban* 43·5 a kötött birtok, 14·7 a szaporodás. *Békésben* legtöbb a szabadbirtok (90⁰/₀), a szaporodás mégis csak 11·3!

A számsorok minden bővebb vizsgálata azt mutatja, hogy a születések, illetőleg a szaporodás csökkenését egyetlen és pedig gazdasági természetű okra visszavezetni felületesség, mely okvetlen téves következtetésekhez vezet. Az a felfogás, mintha a gyermekbőség és vagyon elválhatatlanok volnának, ellentétes a mindennapi élet tapasztalataival. Ennek ellenkezője áll. A születési ⁰/₀ a szegényebb országokban és szegényebb rétegeknél nagy. Azok a kutatások, melyeket főleg *Széchenyi Imre* és *Aladár grófok* lelkes munkájának köszönhetünk, mutatják, mennyivel nagyobb befolyása van a szaporodásra a lelki és erkölcsi tényezőknek, mint a bűnbakul odaállított kötött birtokoknak. De bizonyítják azt is, hogy a szűkös anyagi viszonyok és bő gyerek-szám szinte mindig együtt jár.¹

A sok baj, bűn és botlás mellett, mit e téren tapasztalhatunk, mégis el lehet mondani azt, hogy egészben véve nálunk

¹ Vadnay dr. Veszprém megyére nézve, a melynek főorvosa, arra az eredményre jutott, hogy legerősebb a szaporodás a zirczi járásban, mely a legszegényebb és legcsekélyebb az enyíngiben, a mely leggazdagabb. V. O. *Széchenyi Aladár gróf*. Népesedés és nemzeti nagyság. 9. l.

a falusi népesség szaporodása eléggé kielégítő. Kivándorlás nélkül egy évtized alatt 2·3 millióval szaporodtunk volna.

Sajnos azonban, nem mondhatunk hasonlót városainkról. Ha látjuk az idevonatkozó számokat és összemérjük őket azokkal, melyeket a vármegyék mutatnak, lehetetlen elzárkózni attól a meggyőződéstől, hogy a magyar városi életnek sokat panaszolt fejletlensége jórészt ez okra vezethető vissza. Alig van magyar város, mely ne a környező közel vagy távolabb vidék szaporulatából táplálkoznék. Természetes szaporodásuk, két esetet kivéve, alatta marad az országos átlagnak. Csak egy esetben, a föld-rengés sujította Kecskemétnél haladja meg azt (12·8), Szeged 11·8 mutat, mi egyezik az országos átlaggal. Ellenben a többieknél szomorú viszonyokat látunk. Budapest maga minden figyelem, kedvezés, a fejlesztésére fordított munka és milliók mellett is közel két százalékkal marad az országos átlag alatt, Debreczen 9·9, Szatmár, Sopron, Győr, Székesfehérvár 8 — 9⁰/₀ közt mozognak. Ellenben vannak városaink, mint Komárom, Pozsony, Zombor 4, Nagyvárad 3, Marosvásárhely 2·5, Baja 1·3, Temesvár 1⁰/₀ szaporulattal. A sor legvégén áll Pécs, a hol a szaporodás 0⁰/₀, Eszék, a hol a csökkenés 2·8⁰/₀.

Miután annyira tapadunk a városi élethez s miután sokaknak meggyőződése az, hogy a művészet, tudomány, az élet nemesebb élvezeteinek forrásai és előmozdítói a városok, annál kevésbbé szabad szemet hűnyunk azon tény előtt, hogy inkább erkölcsi, mint gazdasági okok folytán, ezek a fókuszok önmagukban fejlődni alig bírnak.¹

Milyen különbség van a város és vidék között, azt leginkább feltüntethetjük, ha a törvényhatósági városokat szembe-állítjuk az illető vármegyékkel, a melynek a területén fekszenek.

¹ A birtokviszonyoknak a Beksics-féle elmélettel ellentétes hatását mutatja a következő fejtegetés, mely Békés-Gyula város népesedési viszonyaival foglalkozik és a szaporodásban való visszaesést panaszolja, pedig

„— a mi a mezőgazdaságban a birtokviszonyokat illeti, a földbirtok eloszlását illetőleg, a mi történhetett, az Gyulán már megtörtént és végleg be van fejezve. A 32.000 katastrális holdnyi határból ugyanis a pár száz holdra terjedő Galbács-kerti legelőt leszámítva, talpalatnyi nagybirtok nincs többé. Középbirtok, nevezetesen 100 holdon felüli is alig van 4—5-nél több, az is kizárólag földművesek kezében. Az összes földek immár földművesek tulajdonában levő kisbirtokok Látnivaló tehát, hogy a mi máshol — ezúttal nem keresve, hogy okkal-e, vagy ok nélkül, bár szerintünk ok nélkül — a nagybirtok túltengésének imputáltatik, tudniillik a mezőgazdaság és ebből kifolyólag a népszaporulat stagnálása vagy hanyatlása Gyulán a földbirtok megoszlásának egyáltalában nem tulajdonítható.“

Békés 1911. január 22-iki szám.

Ekkor a legnagyobb ellentéteket látjuk kifejlődni a városok kárára. Így Székesfehérváron a természetes szaporodás 8·5, Fejér vármegyében 13·7, Győrben, 8·6, a vármegyében 14·2. Komáromban 4·2, a vármegyében 15·1. Sopronban 8·2, a vármegyében 12·7. Pozsony városában 4·2, a megyében 13·3. Hódmezővásárhelyen 6·2. Szegeden 11·8, Csongrád vármegyében 13. Bácsban az átlagos természetes szaporodás 12·8, ellenben Szabadkán csak 9·2. Újvidéken 5·5, Zomborban 4·2, Baján 1·3. Fel kell említenünk azt is, hogy Nagyváradon 3, Biharban pedig 14⁰/₀, Baranyamegyében 7·5, Pécsen 0⁰/₀. Nagy az eltérés Arad város és vármegye között: 2·4—12·5. Temes vármegyében 7·6 a szaporodás, Temesvárott pedig csak 1·1⁰/₀. Torontálban 9·2, Pancsován 0·7⁰/₀. A városok tehát felszívják és fel is emésztik a környező vidék népességének tetemes részét.

Azoknak, kik az igazi bajokkal akarnak foglalkozni, ezekre a tényekre kell vetni szemüket és itt kísérteni meg a gyógyítást, nem pedig mesterséges és a valóságban nem is létező ellentétek teremtésén törni fejüket. Előttünk bebizonyított tény, hogy a vidéknek, helyesebben a falu népének szaporodása nélkül városaink nagy része hanyatlásra volna kárhóztatva, sőt belátható időn belül egyesek ki is pusztulnának.

Nagyon megszegyenítő tény ez azoknak, a kiknek politikája csak a városok érdekeit tartotta szem előtt. Pedig évtizedeken át ez történt.

Mily mértékben támaszkodnak reá városaink a falu által termelt erőszaporulat és népességre azt a következő táblázat mutatja be:

A magyar törvényhatósági városok tényleges szaporodása 1900—1910-ig:

A magyar törvényhatósági városok szaporodása 1900—10-ig.

	Természetes szaporodás	Valóságos szaporodás % ban
Pécs	0·0	13·1
Székesfehérvár	8·5	13·6
Győr	8·6	16·8
Komárom	4·2	10·1
Sopron	8·2	0·7
Selmecz és Bélabánya	5·4	7·4
Pozsony	4·2	18·4
Baja	1·3	3·4
Szabadka	9·2	13·6
Újvidék	5·5	15·1
Zombor	4·2	3·2
H.-M.-Vásárhely	6·2	2·6
Szeged	11·8	14·7
Budapest	8·9	20·4
Kecskemét	12·8	15·9
Kassa	10	9·4

	Természetes szaporodás	Valóságos % _o -ban
Miskolcz	7·5	19·5
N.-Várad	3	27·4
Debreczen	9·9	22·8
Szatmárnémeti	8	28·9
Arad	2·4	11·6
Temesvár	1·1	22·4
Versecz	4·5	8·3
Pancsova	0·7	9·2
Kolozsvár	6·1	22·5
Marosvásárhely	2·5	29·8
Fiume	9	26·1
Zimony	2·3	12·8
Eszék	2·8	25·2
Zágráb	4	29·3

A városi életnek ez a gyöngítő és sorvasztó hatása nem titok a társadalmi élet ismerői előtt. Kutatásaik lényege a legtöbb esetben az, hogy *szilárdan csak a paraszt áll*, mert nincs reá utalva másoktól vett mankókra. Nálunk azonban erről csodálatosan kevés szó esik. Talán nem annyira tájékozatlanságból, mint inkább szándékosságból. Ily tények megingathatnák az industrializálódás egyedül üdvözítő voltába vetett hitet, újabb tüzet adnának a gyűlölt agráriusok törekvéseinek. Mind a mellett e tények igazság lenni meg nem szűnnek s épp ezért sürgősen követelik az orvoslást.

Mily irányúnak kell ennek lenni, nyílt dolog. Orvosolni kell a physikai bajokat a vízvezeték, csatornázás és a közegészség által követelt módon és odahatni, hogy a városi erkölcsök megrendült épsége helyreállítsák. Ismert dolog, hogy a városok, főleg pedig a nagyobb városokban a házasságok ritkulóban vannak, kevésbé termékenyek és könnyen bontatnak föl. E mellett a törvénytelen születések száma aránytalanul nagy. A születések csekély többlete, az ú. n. természetes szaporodás gyengesége elég bizonyíték a fejlődés helytelen irányára nézve. Álljanak itt egy hivatott statisztikusunk kutatásainak eléggé elszomorító eredményei. *Poroszországban* 1905-ben 1000 házasságra esett 22·9 felbontás. A városokban 35·7, a vidéken 10·1. *Svájczban* 1896—1900-ban a városokban 37·5, vidéken 19·1. Nálunk a felbontások sokkal számosabbak, de a városok és vidék közt megvan a nagy távolság. Esett ugyanis 1000 házasságra a vármegyékben 37·1, a törvényhatósági városokban 58·7, a fővárosban pedig 62·8 felbontás, azaz majdnem háromszor annyi, mint a poroszországi átlag. Ez nem is csoda, ha tudjuk, hogy a bírói gyakorlat a házassági jogi törvény 77. § a) pontjának alkalmazása folytán a felbontást jóformán a felek akaratától tette függővé.¹

¹ Bud János. A M. Társadalomtud. Szemle 1911 áprilisi füzetében.

A városok természetes szaporodásának gyengesége oly jelenség, melylyel nemcsak minálunk lehet találkozni. Ugyanez áll Ausztriára nézve. Romániában a falusi községekben a szaporodás coefficiente 41·3, a városokban pedig csak 32·6! A halálozás pedig a városokban erősebb.¹

Mialatt azonban mi a régi nyomokon indulva azt tartjuk, hogy a nép szaporodása a nemzet erejének gyarapodása, jövője biztositéka, erkölcsi és physikai intakt voltának tanúsága, azalatt az önző eudaimonismuson alapuló felfogás, Malthus tanításainak a tények által erősen megezáfolt köpenyébe bujva szervezkedik, sőt harcra is száll velünk. Részt követel azok között a mozgalmak között, melyek nemcsak az egyén boldogságának, hanem a nemzeti egészségnek is forrásai. Ezeknek a törekvéseknek élén — ki gondolt volna erre — az *Országos Közegészségi Tanács* áll. Mult évi október 27-én hozott határozatával, melyben az OMGE.-nek Egyke ellenes mozgalmával foglalkozik, azok pártjára áll, a kik szerint „a nagy gyermekszám nem szolgálja a közegészség érdekeit”. A népszaporodás szerinte kenyérvkérdés és így a nem limitált gyermekszám a család existenciájának közegészségi szempontból megrontója is lehet. Természetes, folytatja tovább, hogy a fejlettebb gondolkozású társadalomban és családban a túlszaporodás ellen védekeznek és a művelt szülőktől a közegészség nevében méltányosan követelni nem lehet, hogy gyermekeiknek legalább azt a jólétet ne igyekezzenek megóvni, a melylyel önmaguk bírtak.

A neomaltusianismus, a tanács véleménye szerint a cultura terjedésének természetes következménye s a társadalomból csak a cultura visszafejlődésével volna lehetséges kiirtani. — Ez a felfogás, a vagyoni helyzetnek, a tehetőségnek döntő jelentőséget akar biztosítani, az erkölcsi szempontokat alá rendelve a gazdagságnak. Nem tekintjük tiszta esetlegességnek, hogy egy másik berekből az az állítás hangzik felénk, hogy minden bűnnek forrása a szegénység s a gazdagság az, mely mindent mentesít.

A vagyon mértéken felül való értékelése az, t. Akadémia, mely a történelem tanúsága szerint a hanyatló demokráciák bukásának szokott oka lenni.

Visszatérve a Közegészségi Tanács kijelentésére, be kell vallanunk, hogy oly rövid mondatokban súlyosabb hatású, a társadalom egész fejlődésére nagyobb jelentőségű nyilatkozatot egyhamar nem olvastunk. Az új önző alapokra fektetett társadalom fejlődésének dogmáját látjuk itt szembeállitva az ösöktől reánk maradt, a nemzeti érdekek által irányított hagyományokkal. „Annak megítélése” — mondja Tauffer dr., mint előadó —

¹ Colesco. *Le Mouvement Économique* ez évi októberi számában.

„vajjon a vallás, a moralphilosophia, a hazafias militarismus, az agrárpolitika és a nagy főke miként gondolkodik e kérdésben és minő eszközökkel igyekeznek ez áramlatot ideig-óráig korlátozni: nem tartozik a közegészségügyi tanács körébe.“ Azaz a korlátlan szaporodás közegészségügyi szempontból romboló lehet, az ifjabb nemzedéket vagyoniilag rosszabb sorsba juttathatja, mint a szülőket, épp ezért ellene a védekezés jogosult, ezt megváltoztatni csakis a cultura kiirtása révén lehetne.

Az Országos Közegészségügyi Tanács tudomásunk szerint arra a célra alakult testület, hogy a nemzeti egészséget előmozdítsa és bizonyára nem foghatja fel földadatát oly módon, hogy a köz-morallal, mely nélkül egészséges társadalmat elképzelni sem lehet, ellentétbe helyezkedjék. A physikai egészség menthetetlenül elpusztul, ha az erkölcsi rúgók megszűnnek működni, ha az erkölcsi érzelmek kivesznek. Az anya nem fogja ápolni gyermekét, a családfő megszűnik munkálni azért, hogy a fenntartásra szükségeseket megszerezze. Az egyeseket családdá, társadalommá, állammá szervező kötelékek elszakadván, fölbomlik az állam, megsemmisül a társadalom, megszűnik létezni a család. A Orsz. Közegészségügyi Tanács véleménye szerint a cultura fejlődésével mindez be kell hogy következzen, mert a szülőknek joga van az új nemzedéknek vagyoni létét biztosítani s ez az irányzat a gyermekek jövőjéért való aggódó gondoskodás erősödik s a cultura terjedésével nő. Ez a felfogás, a lusta önzésnek, az erőfeszítések és komolyabb munkától való idegenkedésnek helyeslése és igazolása lehet igen kényelmes egyeseknek, lehet vezető elv a hanyatlásnak induló társadalomban, de ezzel szemben egészen bizonyos, hogy senkinek sincs joga olyan cselekményekre, melyek általánosítva, az emberi intézmények legbecesebbjeinek elpusztulását vonják maguk után. Az a cultura, mely ilyen alapokon épül, culturának nem tekinthető. Ennek mi csak azt vagyunk hajlandók tekinteni, mi az egyének s ezen a réven az egész társadalomnak erkölcsi színvonalát emeli, a nemes célok iránti fogékonyságot fejleszti, az embert értékesebb és a haladásnak többet érő tényezőjévé avatja, mint volt. Meggyőződésünk szerint teljesen igaza van azoknak, a kik azt állítják, hogy a haladásnak igazi célja nem lehet más, mint a legfőbb jónak biztosítása a legtöbbek részére. Ez pedig csak úgy következhetik be, ha a még meg nem született milliók létét és emelkedését is biztosítjuk.

Ez alól a kötelesség alól, mely, elismerjük, nagyon idealis, nagyon is finom érzelmekre támaszkodik s épp ezért az emberi művelődés legfőbb fokán áll, akarja föloldani az Országos Közegészségügyi Tanács a nemzetnek küzdő és izzadó részét. Lehet-e kétség az iránt, hogy sokaknak nyújt támaszt érvelésével, hogy sokak lelkében kelt visszhangot fejtegetéseivel? De akadhat-e, a

ki a jövőbe tekintve, kétségbe vonhatná azt, hogy ha erre az útra tértünk, megpecsételtük jövőnket? Mentésítve magunkat a fáradságtól, küzdelmektől és szenvedésektől, nem mondottunk-e le mindazokról a célokról, a melyek csakis ez úton érhetőek el? És mit érnek azok, a melyekhez komoly munka és erőfeszítés nélkül lehet eljutni? E fekete és gyászos okoskodás szempontjából a lefolyt századok küzdelmei és erőfeszítései, a melyek nélkül az emberiség soha el nem juthatott volna oda, a hol ma áll: dőre tévedés, öntudatlan, de ostoba idealismus, a modern cultura által meg nem világított lelkek sajnálatos és megokolatlan vergődése. A nemes erőfeszítések az önként vállalt kötelességekért cserébe ama bizonyos *standard of life*-ot ígérik nekünk s az önzés által sugalt cselekvények és mulasztásokat úgy igyekeznek feltüntetni, mintha azok a jövő nemzedék érdekében valók lennének. Megmásítani törekszenek a természetnek azt az örök törvényét, mely szerint mindig több a rügy, mint a termőfa, számosabb a virág, mint a gyümölcs. A neomalthusianismus betegség, mely lehet, hogy a fejlődés magasabb fokán lepi meg a fajokat, de nem föltétele a további fejlődésnek, sőt lerontja azt. De nem is kiváltsága a túlfinomult társadalmaknak; a fejlődés első fokain, a barbarismus állapotában ugyanezeket a jelenségeket látjuk. A szülők habozás nélkül mentik meg magukat a nekik kellemetlen ivadékoktól. Csak az eszközökben lehet eltérés.

Az O. K. T. abból a felfogásból kiindulva, hogy a nem korlátolt gyermekszám közegészségügyi szempontból a család megrontója lehet, romlásra és pusztulásra akarja kárhoztatni a társadalmat és államot. Mintha az egyén érdeke fölötte állana az összességének, mintha az élet célja csak a vagyoni örömeiben való dúskálás és csömörlés lenne, mintha az egyének sokszor nem volna kötelessége mindenét feláldozni a közért? Rómáról írták meg a történetírók, hogy akkor, a midőn fejlődésében és dicsőségében a zenith felé még csak közeledett, legkiválóbb polgárai a kötelességek teljesítését tekintve az élet feladatának, komor és gondtelt jellemet öltöttek magukra. Föláldozták magukat, lemondva az élvezeteknek nagy részéről a köznek javára s ez úton oly nemzet alapítóivá lettek, a mely legalább addig, míg ez alapot el nem hagyta, követendő példát nyújtott más, akkor még meg sem született nemzetek ivadékainak.

A mi ideálunk lehet komor, lehet kevésbé vonzó azokra nézve, a kiket csak az indít meg, a miből a belső tartalom hiányzik, de kell, hogy minden idők és körülmények között előtte lebegjen azon testületeknek, melyek a köz érdekében létesültek és ha ezt a feladatukat teljesíteni nem tudják vagy nem akarják, megérették az alapos reformra.

A neomalthusianismus ellen indított mozgalom s az O. K. T. fölfogásában két ellentétes világnézet ütközik. Amazok táborából az erdők és mezők tisztább levegője érzik ki. A hagyományok tiszteletén erősbült, a nemzeti nagyság felé törekvő nemes idealismus száll felénk, mely orvosolni óhajtja a mutatkozó bajokat s erre munkatársaként hív fel minden becsületes hazafit. Az O. K. T. az egoismus nevében beszél, a szívek kevésbé dicséretes tulajdonságait ébreszti fel, ezek segítségével igyekszik biztosítani a diadalt, *a halál diadalát az élet fölött*. Ha ezt elérték, beteljesülnek vágyaik. Ki lesz zárva annak még a lehetősége is, hogy a meggondolatlan és könnyelmű szülők romlásnak és boldogtalanságnak tegyék ki meg nem születendő ivadékaikat. Ilyenek egyáltalában nem is lesznek.

Az O. K. T. ideálja, a mint tudjuk, Franciaországban már meg is valósult. Vajjon csakugyan ideal-e, vajjon több-e ott a nagyobb vagyonosság mellett a boldogság, szaporább-e az erős, életetszerető, testileg ép, erkölcsileg érintetlen ember? Legyen szabad itt a szót átadni egy más, nálam hivatottabb férfinak.

A *Revue des deux Mondes* áprilisi füzetében Labat dr. az annyiszor megénekel, dicsért és magasztalt Gascogne socialis helyzetével foglalkozik. Szomorúan vallja be, hogy fájdalmas árnyék borul e tartományra. A parasztkunyhók szomorúsága, melyek tűzhelyéről estéenként immár sokszor nem száll ég felé a meggyújtott tűznek füstje. Mindenre reáült az enyészet, a közelgő vég melancholiája. Pedig a föld gazdag, a klíma kedvező, a gazdasági viszonyok igazán jók. A lakás, ruházat és élelem javult, a lakók azonban mind ennek mintha nem is vennék hasznát.

Az ifjúság gyenge, elkorcsosult. Irtózik a nehezebb munkától, kevésse áll ellent a betegségeknek, a tüdővész terjedőben, a neomalthusianismus teljes virágzásban van. Az egyetlen gyermekre fordított gond, figyelem, a köré halmozott vagyon gyéren kamatoz. Mióta a templom lassanként kimegy a divatból, a falusi iskola padjai is ürülnek. A megmaradt növendékek nem kiválóbbak és nem is dolgoznak többet mint elődeik. Az alacsony születési $\%$ — mondja Labat — oly baj, melyet helyreütni nem lehet.

Gascogne fiai hajdan híresek voltak vakmerő bátorságukról, kalandos vállalkozásaik és vidám kedvteléseikről. Ma a katonasághoz csak egy harmada válik be annak mint egykor, a merész kalandvagy és vállalkozás helyébe a nehéz munkát és fáradságot kerülő férfiak, elpuhult, az anyaságnak terheit elviselni nem akaró, tán nem is bíró asszonyok léptek. A régi ideálok helyét az erőfeszítések, kockázat és veszedelem nélkül való életre törekvés tölti be.

A kór először is az új eszmék iránt fogékony, tehát a fensőbb rétegeket lepi meg. Aztán harapódzik tovább, tovább le egészen a parasztig. A nemzet erkölesi és testi erejének forrása így lassanként kiapad. Tauffer dr. merész álma megvalósul, a nemzet legyilkolja önmagát. A boldogságot fájdalom, törődés, erőfeszítés nélküli létet keresve, kioltja az élet világát, melyet a régi örök a vallási, családi és hazafias érzések nem védének többé. *A paraszt lelkét kell újra teremteni*, kiáltja Labat, e nélkül elvész Franciaország. Nem ő az első, ki erre az eredményre jut.

A nagy sedani katastropha után nem sokkal, a haladásról elmélkedve a legragyogóbb birodalmi nagyságok egyike, melylyel a *Victorian aera* Nagy-Britanniát megajándékozta, szembeállítá Páris ragyogását, sokat feldicsért civilisatióját azzal a jelentőséggel, melyet a francia paraszt nemzete történetében magának biztosítani tudott. Tépelődése eredménye gyanánt arra a meggyőződésre jutott, hogy a kinzó megpróbáltatások és a nemzeti szerencsétlenség óráiban a legtöbb reményt abba a babonás, tudatlan parasztságba lehet vetni, a melyet legkevésbé érintett Páris civilisatiója, a mely azonban naiv vallásosságával megmaradt szorgalmas, takarékos, tehát a jövőért dolgozó polgárnak. A főváros fölfuvalkodott önteltségével szemben ennél metszőbb sarcasmust gondolni sem lehet.¹

Azóta a köztársasági uralomnak négy évtizede pergett le s ma már, a mint láttuk, a francia parasztot is elfogta a *haladásnak* szelleme.² Boldogok lehetünk mi, a kiknél az új időknek az a szelleme, mit sokan haladásnak mernek immár nevezni, még csak egyes társadalmi, vagy geographiai foltokat ejtett hatalmába. Népünknek lelke egészben véve még egészséges. Feladatunk, hogy ezt megvédelmezzük. Immár ez sem könnyű, mert azok, a kik magukat a haladás prophetáinak merik nevezni, a modern élet minden eszközét felhasználva állnak munkába. A mérgezés szemünk előtt folyik. Nincs kétség az iránt, hogy védő munkánkat eredményessé tenni, nemzetünket a hanyatlástól megóvni, csakis a falusi népség testi és lelki épségének megóvásával lehet. Ehhez azonban az szükséges, hogy társadalmunk vezető rétegei több elfogulatlansággal, melegebb simpatiával és erélyesebb áldozatkészséggel szálljanak maguk is síkra, a mikor a falusi nép igazainak érvényesítéséről, a nagy tömegek érdekeiről, a város és falu közötti egyensúly helyreállításáról és

¹ Froude. *Short Studies*. II. k. *On progress*.

² A f. év első felében Franciaországban 18,279-czel több a halálozások száma, mint a születéseké.

arról van szó, hogy a társadalmi munka, a törvényhozás és a közigazgatás tevékenysége oly mértékben karolja fel a falu érdekeit, a mint azt nemcsak a humanismus, hanem a józan nemzeti politika is megköveteli. E nélkül nemesebb törekvéseink elszáradnak, útunk mocsárba vész, mert a nemzeti erő forrásai el fognak apadni.

Kísérlet az idg. gutturális probléma megoldására.

(Kivonat *Schmidt József* I. t. 1911 nov. 20-án tartott székfoglalójából.)

A ma uralkodó gutturális hypothesis szerint az idg. alapnyelvben három gutturális sor volt: 'palatális', 'veláris' és 'labioveláris'. E sorok különnyelvi elosztódása alapján két alapnyelvi dialektust vesznek föl: keleti és nyugati vagy satəm- és centum-csoportot. A satəm-csoportban, a melynek tagjai az árja, örmény, albán, baltoszláv és thrako-phryg, a 'palatálisok' jobbára mint sibilánsok jelentkeznek, a 'velárisok' és 'labiovelárisok' pedig összeestek s mint explosivák lépnek föl; a centum-csoportban, a melynek tagjai a görög, itáliai, kelta, germán és ó-illyr, a 'palatálisok' és 'velárisok' összeestek s mint egyszerű gutturálisok folytatódnak, míg a 'labiovelárisok' mint labializált gutturálisok jelentkeznek.

Az itt röviden vázolt elméletnek két Achilles-sarka van. Az egyik az, hogy a reconstructio tényei nem hozhatók vele harmoniába; a másik az, hogy az összes gutturális fajok alternálnának.

Az említett dialektus-csoportok mindegyike alapján csak két-két sor rekonstruálható, a melyek egyike, a 'veláris' közös; de egyetlen satəm-nyelv sem utal 'labioveláris' sorra, egyetlen centum-nyelv sem 'palatális' sorra. De akkor három ő- és közidg. sor existenciája nincsen kimutatva.

Itt csak az segítene, ha legalább egy idg. különnyelv alapján három gutturális sort lehetne rekonstruálni. Ide vágó kísérletek tényleg történtek és pedig *A)* a görög és latin, *B)* az albán és *C)* az örmény alapján. E kísérleteket itt csak futólag elemezhetem.

Brugmann és más tekintélyek szerint a 'palatális' tenuis $\hat{k}$ és a 'veláris' tenuis q idg. η előtt differenciálva maradt.

Idg. $\hat{k} + \eta$ szó elején mint π -, egyébként állítólag mint $-\pi\pi$ - jelentkeznek; cf.

$\hat{\epsilon}\pi\pi\sigma$: ói. *ásvah* = + *ékumos*.

dór $\pi\hat{\alpha}\mu\alpha$, boeot $\tau\hat{\alpha}\pi\hat{\alpha}\mu\hat{\alpha}\tau\alpha$ etc: ói. *švātráh* 'gedeihlich, kräftig' = + *kūā*.

Nézetem szerint azonban idg. $\hat{k} + \underline{u}$ szabályszerű folytatása mindig π , cf. $\pi\acute{\alpha}\varsigma$ $\acute{\alpha}$ - $\pi\acute{\alpha}\varsigma$: ói. *šášvant-* [$\leftarrow + sa$ -*švant-*] 'jeder, all' $\leftarrow + sm$ -*kuānt*. Az idézett két példa etymologiailag homályos, ha mégis $\hat{k}u$ csoport volna bennük, föl kell tenni, hogy a szótaghatár dialektice eltolódott: $\tilde{\pi}\rho\omicron\varsigma \leftarrow + \acute{e}k$ - $\mu\omicron\varsigma$, de $\tilde{\epsilon}\pi\epsilon\tau\alpha\iota \leftarrow + sé$ - q - $\tau\alpha\iota$.

Idg. $q + u$ állítólagos gör. reflexe: χ ; cf.

$\kappa\alpha\pi\nu\acute{o}\varsigma$: lit. *kvāpas* 'Hauch', gót *af-hvapjan* 'ersticken'
 $\kappa\omicron\iota\tau\alpha\iota$ $\kappa\acute{\iota}\tau\tau\alpha$: lit. *kvēcū* 'lade ein, invito', ópor. *quāits*
 'Wille'.

$\kappa\acute{\alpha}\lambda\pi\eta$ 'Trab': ópor. *po-quelbton* 'knieend'.

Nézetem szerint ebből semmi sem igaz. A felhozott esetek mind másként magyarázandók, mert tekintetbe veendő a dissimilatio lehetősége (PEDERSEN, KZ. 39, 441. HERMANN, KZ. 41, 53) és a postconsonantikus $\underline{u}$: zero alternatio lehetősége (l. alább, p. 12). Hangphysiologiai képtelenség, hogy $\hat{k} + \underline{u}$ és $q + \underline{u}$ eltérő módon jelentkezzenek, mert ha $\hat{k}$ és q mindenütt összeesett, elgondolhatatlan, miért maradt volna éppen $\underline{u}$ előtt differenciálva (PEDERSEN, KZ. 36, 306. HERMANN, l. c). Mivel $\hat{k} + \underline{u}$ úgy folytatódik mint q [cf. $\tilde{\alpha}$ - $\pi\acute{\alpha}\varsigma \leftarrow + sm$ -*kuānt* - $\tilde{\epsilon}\pi\epsilon\tau\alpha\iota \leftarrow + séq$ - $\tau\alpha\iota$], a priori biztos, hogy $q + u$ is hasonló módon folytatódik, mert hiszen q és q articulatiojának a helye teljesen azonos.

A görög alapján tehát csak gutturális és labializált gutturális sort lehet rekonstruálni.

Idg. $\hat{k}u$ mint qu , resp. mint c jelentkezik; cf.

equos ecus: ói. *ášvah* $\leftarrow + \acute{e}kuos$

Ellenben idg. $q + u$ állítólagos reflexe szó elején v ; cf.
vapor: lit. *kvāpas* 'Hauch', gót *af-hvapjan* 'ersticken'
vis (2. sg.) *invitus*: lit. *kvēcū* 'lade ein, invito', ópor.
quāits 'Wille'.

E latin szók azonban másképen kombinálандók:

vapor: óisl. *vafra* 'sich hin- u. herbewegen', mhd. *wabern*
vis = ói. *věši* 'verfolgst, strebst zu', *invitus* = ói. *abhi-*
vītah 'erwünscht'.

A lat. $v \leftarrow idg. qu$ hangváltoztatásnak tehát semmi alapja. Különbösen is, ha idg. $\hat{k} + \underline{u}$ úgy folytatódik mint az idg. 'labioveláris' [*equos ecus*: *sequitur secuntur*], akkor idg. $q + \underline{u}$ sem folytatódhatik másképen [cf. *culpa colpa* $\leftarrow + quolpā$: ópor. *po-quelbton* 'knieend', lett *klupt* 'stolpern, fehlen, irren'].

A latin alapján is csak gutturális és labializált gutturális rekonstruálható.

Az albánban mint satəm-nyelvben a ‚velárisok’ és ‚labiovelárisok’ egybeestek s mint *k*-, palatális vokálisok előtt mint *k̂*-hangok jelentkeznek.

Ezzel szemben PEDERSEN (KZ. 36, 277—340) azt igyekezett bizonyítani, hogy a ‚labiovelárisok’ eredeti palatális vokálisok előtt mint *s* *z* folytatódnak. Ennek bizonyítására négy ‚egészen kétségtelen’ s öt kevésbé biztos esetet hoz föl. Az előbbiek ezek:

1. *pese*: lat. *quinque* < + *pérq^zē*. De *pese* közfelfogás szerint < + *perq^ztīā*: idg. + *perq^ztis* [óí. *parq^ztīh* ‚pentas’, ószl. *pe^zt*] továbbképzése; v. ö. ehhez alb. *mbese* ‚Nichte’ < + *n(e)pōtīā*: ólit. *nepotis* < + *nepōtis*.

2. *si* ‚wie?’ < + *q^zei* [dór *πει*], *sa* ‚wie viel’ < + *q^ziōd*, cf. skr. *kīyant-* ‚wie gross?’, *se* ‚was?’ < + *q^ziōd*, resp. a + *q^zōd* [lat. *quō*] abl. sg. analogikusan átalakítva. — De a régi etymon: lit. *szis*, ószl. *sl* ‚dieser’ etc. < + *kō-* + *kī* még mindig tartható, mert hogy az albánban a demonstratív jelentésből interrogatív használat fejlődhetett, azt maga PEDERSEN mutatta meg régebben (KZ. 36, 315—316).

3. *sū* ‚Auge’: ószl. du. *oči* < idg. + *oq^zi*. — De alb. *sū si* lehet idg. + (o)*k̂fi* is [cf. óí. *ák̂si*, av. *aŝi* etc.] Tartható a régi etymon is: ószl. *sin^ztī* ‚erglänzen’, *sin^z* ‚hell, licht’.

4. *zjarm* ‚Hitze’, *zjār* ‚Feuer’: gör. *θερμός* etc. < + *gh^zermos*, < + *gh^zernos*. — De a szók gyökere idg. + *gher-* is lehet, cf. lit. *žarījios* ‚glühende Kohlen’, ópor. *sari* ‚Glut’. A mellettük előforduló *n-groh* < + *gh^zrēškō* ‚ich wärme’ gutturális alternatio révén függ velük össze.

A kevésbé biztos esetek elemzését ezek után, azt hiszem, mellőzhetem.

Másrészt a ‚labioveláris’ is fellép palatális vokális előtt mint *k̂*, *ŋ*, cf. *gān* ‚ich jage, verfolge’: gör. *θεινω* < + *gh^zeniō* etc.

PEDERSEN elmélete már azért is gyanús, mert egyetlen gutturális alternatiót sem mutat ki az albánban, a minők pedig kétségkívül voltak [cf. *sjel* < + *kēlō*: *kel* < + *qelō* etc.]. E szerint az albán volna a legszabatosabban artikuláló nyelv, a mi azonban a tényekkel kiáltó ellentétben van, mert éppen e félig román keverék-nyelvnek hangrendszere annyira zilált, hogy artikulatórius finomságok kimutatására a priori alkalmatlan. A hypothesisit BRUGMANN elfogadta ugyan (KVG. 158), de sokan visszautasították: THUMB (IF. A. 18, 40), HIRT (IF. 17, 388), HERMANN (KZ. 41, 49), PEKMEZI (Alb. Gr. 30) etc.

Az albán alapján tehát csak ‚palatális’ és ‚veláris’ — tiszta és palatalizált gutturális — rekonstruálható.

Az örményben a velárisok' és labiovelárisok' egybeestek s mint explosivák, palatalizálva mint affrikáták lépnek föl.

Ez uralkodó nézettel szemben SCHEFFTELOWITZ annak bizonyítására vállalkozott, hogy a labioveláris' eredeti palatális vokálisok előtt mint *kh* lép föl (BB. 28, 301. 29, 13). Tételét öt etymonra alapítja; ezek:

1. *kherem* 'kratze, sehabe': ór. *karšati*, av. *karš-* etc., lit. *karszi*, ószl. *krasta*, gör. τέλειον. — Ez az etymon a gör. szó idg. *l* eleme miatt a priori gyanús. A többi szók az örm. *kharšem* 'ziehe, schleppe' szóhoz tartoznak, a mely nem iráni kölcsönszó. Megmarad tehát a régi etymon: gör. κείρω, ahd. *sceran* < + (s)qer-; az örm. szónak tehát nincs labiovelárisa.

2. *khin* 'Untersuchung, Prüfung': ói. *cinōti*, *cikēti*, av. *činas*. De az örmény szó gutturális meghatározhatatlan, mert az idézett árja szók gutturális is az. Ha hozzájuk tartozik a gör. τίνω, akkor az örmény szó elesik (PEDERSEN, KZ. 39, 378).

3. *khan* 'als, wie', *khani* 'wie viel': lat. *quam que*. A labioveláris' biztos, de vocalismussal baj van, mert az alapalak vagy + *q^ham* vagy + *q^hant-* (PEDERSEN, KZ. 39, 374—377); sem *a*, sem *ā* nem palatális.

4. *lkhanem* 'verlasse': lat. *linguo* etc. A labioveláris kétségtelen, de az örm. szó *a* vokálisának semmiféle idg. előfutára sem lehet palatális, mert az alapalak vagy + *liq^hnmō*, vagy helyesebben + *liq^hno* [cf. gör. λιμπάνω], melynek gyöngé vokális már nem palatális.

5. *thekhem* 'drehe, flechte, winde': lat. *texo*, germ. + *fēh-* + *fah-* etc. A lat. szó gyökere vagy + *tēkf-* [av. *tašan-*], vagy + *teqf-* [óp. *taxš-*], de semmi esetre sem + *teq^hf-*; a germ. gyökereké + *tēk-* v. + *teq-*, de semmi esetre sem + *teq^h-*. Az örm. szó tehát — ha ugyan nem a kölcsönzött gör. θήγω (PEDERSEN, KZ. 39, 398) — csak idg. + *teq-* gyökre mehet vissza, azaz: idg. veláris is jelentkezhetik az örményben palatális vokális előtt mint *kh*.

Ehhez járul, hogy az örm. *kh* egészen más látószögből ítélendő meg. Az örményben minden idg. tenuis mindenképp aspirált tenuis lesz (PEDERSEN, KZ. 38, 200—205. 39, 334, 368—387. MEILLET, Esqu. 7—8, 11—12) s így idg. *q* és *q^h* egyaránt mint *kh* léphet föl (v. ö. még LIDÉN, Arm. Stud. 132 etc.).

Az örmény alapján tehát megint csak két sor: egy 'palatális' és egy 'veláris' mutatható ki.

Azok a kísérletek tehát, a melyek czélja kimutni, hogy valamely idg. különnyelv alapján három gutturális sor rekonstruálható, nem állnak helyt. Egyetlen különnyelv sem utal három sorra: a centum-nyelvek alapján csak 'veláris'

és 'labioveláris', a satəm-nyelvek alapján csak 'palatális' és 'veláris' sor mutatható ki, azaz: a 'palatális' sor speciális keletidg., a 'labioveláris' sor speciális nyugatidg. jelenség. E szerint az a föltevés, hogy a 'palatális' és 'labioveláris' sor valamikor az egész idg. nyelvterületen megvolt, nem állja meg a helyét (cf. HERMANN, KZ. 41, 57—60).

Ismeretes, hogy sokszor egyidejűleg különböző fajú gutturálisokat kell rekonstruálni. Ezek az alternatiók két kategóriába oszthatók: A) satəm-nyelvekben palatálisokra utaló spiransok mellett velárisokra és labiovelárisokra utaló *k*-hangok fordulnak elő; B) centum-nyelvekben palatálisokra és velárisokra utaló *k*-hangok mellett labiovelárisokra utaló *q*-hangok jelentkeznek.

Spiransok és explosivák rendkívül gyakran alternálódnak a satəm-nyelvekben. Ide tartoznak oly esetek, mint:

ói. *pášu*, av. *pasuš*: lit. *pekus*, ópor. *pecku*
 { ói. *švášurah švášrūh*, örm. *skesur*, lit *szészuras*: ószl.
 { *svekrz svekry*, alb. *vjeher vjehere*.

A jelenséget manapság általánosan úgy fogják föl, mint újabb és régibb, részben alapnyelvi kölcsönzést, resp. dialektuskeveredést: az eredeti hang a legtöbb esetben 'palatális' és a satəm-explosiva centum-területről való. Ez a felfogás bizonyos határig jogosult, de mindent nem magyaráz meg. Teljesen megnyugtató ellenben szerintem az a föltevés, hogy a satəm-gutturálisok alapnyelvi explosivák residuumai — *ös*- és *közidg.* zárhangok, a melyek bizonyos körülmények közt megmaradtak, máskor palatalizálódtak s később spirantizálódtak. Kikerülhetetlen ez a föltevés akkor, ha ugyanazon satəm-nyelvben ugyanazon gyökér gutturálisa alternálódik [ói. *rúšant*-: *rôcatê*]. Ebben az esetben a következő dilemma előtt állunk: vagy az explosiva az eredetibb, a mely másodlagosan palatalizálódtól és spirantizálódtól, vagy a spirans az eredeti, a mely később explosivára változott. Ez az utóbbi folyamat azonban a satəm-nyelvek történetében hallatlan s hangphysiologiailag is érthetetlen. E szerint csak az a föltevés marad hátra, hogy az explosiva palatalizálódtól és spirantizálódtól, a mi mindenképpen megnyugtató és román analógiákkal támogatható [fr. *cent*, *cheval* etc.].

Nyilvánvaló, hogy ez a magyarázat a centum-gutturálisokkal szemben álló satəm-spiransokra is alkalmazható, miáltal a gutturális alternatiók részletkérdése az idg. 'palatálisok' genesisének általános problémájává szélesbül. Föltevésem corollariuma tényleg az, hogy *ös*- és *közidg.* 'palatálisok' és 'velárisok' helyett egységes idg. gutturálisokat kell fölvenni, a melyek centum-területen változatla-

nul megmaradtak, satəm-területen pedig részben megmaradtak [velárisok'], részben palatalizálódtak és spirantizálódtak [palatálisok']. Az ős- és közidg. 'palatális' sor tehát csak a satəm-spiransok által előidézett optikai csalódás, a mely rögtön eltűnik, mihelyt a satəm-spiransokkal alternálódó satəm-gutturálisokat számba vesszük.

Föltevésemet megerősíti HIRT elmélete (BB. 24, 218—291), illetőleg elméletének az idg. palatálisok genesisére vonatkozó része, a mint hogy ez is erősebbé lesz föltevésem által. HIRT szerint a gutturális *k*-sor keleten jóval a népek szétválása előtt *k*- és *k'*-sorra szakadt, a mennyiben palatális vokális előtt *k' g' gh'*, majd *š ž žh* lett, egyébként *k g gh* maradt. E theorának csak egy kis szépséghibája van: az, hogy spiransok bármilyen színezetű vokális előtt megjelennek. Ez azonban nem lehet ok a visszautasításra, mert az idg. hanganyagok évezredes analogikus átgyúrása az eredeti viszonyokat gyökerestül felforgathatta. Nem egészen lehetetlen különben, hogy a palatalizálódás és spirantizálódás folyamata spontán volt.

A 'palatálisok' és 'velárisok' között feltételezett különbség kiegyenlítésén dolgozik MEILLET is (MSL. 8, 277—303. Introduction². 65—66 etc.). Szerinte a 'praepalatális' [= 'palatális'] sor bizonyos körülmények közt speciális módon fejlődve 'mediopalatális' [= 'veláris'] lett. Ezt a megoldást azonban nem fogadhatom el (l. még alább is, p. 9).

Objektív érvek és tekintélyek egyaránt a mellett szólnak, hogy a 'palatálisok' és 'velárisok' fejlődésvonalai összehajlanak s hogy a két sor egyetlen sorból alakult ki. Hogy ez a sor *explosiva* volt, nem spirans, az kétségtelen. E mellett szól nemcsak a tekintélyek többsége, hanem az érvek három kategóriája is:

1. A satəm-spiransokkal alternálódó satəm-gutturálisokat lehetetlen spiransokból keletkeztetni (l. fölebb, p. 7).

2. Egyes satəm-nyelvekben még kimutathatók az *explosivák* nyomai (cf. HERMANN, KZ. 41, 32—57 passim). A 'palatálisok' óind. reflexei: *š j h* okvetlenül *k' g' gh'* zárhangok voltak [cf. *vášmi*: *vákši*, *yájasē*: *yákši*, *jakí jaghāna*: *hánti*], sőt *j* még a történeti periodusban is zárhang volt. Az örményben *ġ* és *gh* mint *c j* affrikáták lépnek föl, a melyek régibb *explosivákra* utalnak.

3. Alloglott rétegekből származó szavak eredetijei *k*-hangúak, cf. ói. *parašūh*, gör. *πέλεχος* < assyro-bab. *pilakku*, sumer *balag* (KRETSCHMER, Einl. 105—106). — Hasonló esetek még: ói. *šanáh*, oszét *san sanna*: ószl. *konoplja*, gör. *κάνναβις*, óisl. *hampr* etc. < turko-tatár *ken-dir*, cser. *keńe kińe* és örm.

sisern: ópor. *keckers*, lett *kekars*, lat. *cicer* etc. (WALDE, LatEtwb.² 122—123, 158].

Spiransok helyett tehát minden esetre explosivák veendőek fel, a melyek eredetileg bizonynyal nem 'palatálisok' voltak hanem 'velárisok'. Ezt bizonyítja szerintem az, hogy a 'veláris' az egyetlen ős- és közidg. sor, továbbá hogy a 'palatálisok' és 'labiovelárisok' is alternálódnak (l. alább, p. 10), s végül a kakuk ős- és közidg. onomatopoetikus neve: ói. *kókah kókalah*, gör. *κόκκος*, lat. *cuculus*, ír *cuach*, nhd. *kuckuck*, ószl. *kukavica* 'kakuk', lit. *kukūti* 'kakukolni'.

Ős- és közidg. 'palatálisok' és 'velárisok' helyett egységes protoidg. gutturálisokat kell felvenni, a melyek nyugaton változatlanul megmaradtak, keleten ellenben csak szórványosan maradtak meg, az esetek nagy többségében — eredetileg palatális vokálisok előtt vagy talán spontán módon is — palatalizálódtak s később spirantizálódtak. E folyamatok hullámai szélső keletről indultak ki s egyre csökkenő intenzitással nyugat felé haladtak. Ez a helyes magyarázata annak a ténynek, hogy alternatio esetében legtöbb a spirans az óindben, tehát szélső keleten, míg szélső nyugaton, a centum-terrénumon egyetlen egy sem akad.

Centum-gutturálisok (= satem-spiransok és satem-gutturálisok) kevésbé sűrűn, de azért elég gyakran centum-dialektusok labializált gutturálisaival alternálódnak. Ilyen eset pl.:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{ói. } \textit{jánah. av. } \textit{zan-; örm. } \textit{cin; gör. } \textit{γένος γίγνομαι; ír} \\ \textit{ro-génar, kymr. } \textit{geni; gót. } \textit{kuni etc.} < + \textit{ġen-} \\ \text{ói. } \textit{gnā, av. } \textit{gənā ḡnā; örm. } \textit{kin; gör. } \textit{γονή, boeot } \textit{βανῶ;} \\ \text{ír } \textit{ben, corn. } \textit{benen; gót } \textit{qinō etc.} < + \textit{gʷen-} \end{array} \right.$$

Az alternatio olykor háromszoros:

ói. *yuvasháh* < + *-ko-*: ói. *yuvakah maryakah* [gör. *μειραξῆ*]
< + *-qo-*:

ír *cách*, kymr. *paup* [ószl. *kaks*] < + *-qʷo-*.

Ez az alternatiós kategória az uralkodó hypothesis segítségével magyarázhatatlan. Ennek szellemében legfőlebb arra lehetne gondolni, hogy a centum-csoport nem labializált-gutturálisai keletidg. területről valók. De e merész föltevés bebizonyíthatatlan. ZUPITZA (KZ. 37, 403) szerint itt őskori kiejtési ingadozásokról van szó. Ez lehetséges, ámde abban az értelemben is, hogy *primarius* nem-labializált gutturálisok ejtési latitúdeje terjedt labializált gutturálisig. Ennek az volna a corollariuma, hogy a 'labioveláris' nem eredeti ős- és közidg., hanem speciális nyugatidg. jelenség — és pedig nem csupán ez alternatiók

esetében, hanem mind azon esetekben is, a melyekben keletidg. gutturálisok nyugatidg. labiovelárisokkal állanak szemben. Ez volna a 'labiovelárisok' genesisise.

A 'labiovelárisok' secundär volta mellett szól mindenekelőtt az űs- és közidg. voltak mellett felhozott argumentum gyöngesége. BEZZENBERGER aggodalmasnak látta ugyan egy külön 'labioveláris' sor felvételét, de mégis erre határozta magát, mert a nyugatidg. nyelvekben a 'veláris' és 'labioveláris' sor világosan differenciálva van, s mert nem bírta belátni, hogyan keletkezhetett egyik a másikból vagy mind a kettő egy egységes sorból (BB. 16, 249; épp így HIRT, BB. 24, 226 és HERMANN, KZ. 41, 57). Ámde épp oly nehéz belátni azt, hogy miért esett volna össze a két sor keleten. A lehetőségek mérlege legalább is egyforma, de a tiszta és labializált gutturálisok alternatívója a mérleget a tiszta gutturális javára billenti le.

A labiovelárisok secundär genesisének lehetősége két módon is plausibilissé tehető. Mind a két bizonyítási mód feltételezi, hogy a labialisatio az uralkodó felfogással ellentétben nem simultán, hanem önálló successiv elem volt. Ennek bizonyítéka az, hogy nézetem szerint a labioveláris minden centum-nyelvben úgy folytatódik mint gutturális + $\underset{u}{u}$ [cf. gör. $\pi\acute{\alpha}\varsigma \check{\alpha}-\pi\acute{\alpha}\varsigma < + sm\text{-}ku\check{a}nt$: $\xi\pi\epsilon\tau\alpha\iota < + séq^{u}etai$; lat. *equos*, osc. *Epidis* < + $\acute{e}kuos$: *quattuor*, osc. *petora* < + $q^{u}etuer$ -; ír *ech*, kymr. *ep*, gall. *Epo-rēdo-rīx* < + $\acute{e}kuos$: ír *cethir*, kymr. *pedwar*, gall. *petor-ritum* < + $q^{u}etuer$ -; gót *aihva-tundi* < + $\acute{e}kuos$: *hvas* < + $q^{u}os$]. E $\underset{u}{u}$ successiv önálló természetét bizonyítja továbbá az, hogy bizonyos körülmények között mint $\underset{u}{u}$ vokális lép föl. Így pl. a gör. $\gamma\upsilon\nu\acute{\eta}$ alapalakja nem lehet + $g^{u}un\acute{u}$, mint közönségesen gondolják. Ez alak $\underset{u}{u}$ eleme nem lehet idg. $\underset{u}{u}$, mert a basis + $g^{u}en\acute{u}$ [cf. gót *qinō*]; az $\underset{e}{e}$ vokális reductiója szintén nem, mert ez $\underset{a}{a}$ [cf. boeot $\beta\alpha\nu\acute{\alpha}$, ved. *ganá*, őrm. *kanaiḥ* etc.]; így hát nem lehet más mint a labioveláris $g^{u} \underset{u}{u}$ eleme, amint ezt világosan mutatja a következő ablaut-propörtio :

$$\left\{ \begin{array}{l} \theta\alpha\upsilon\rho\acute{\omicron}\varsigma < + dhu\text{-}rios : \theta\acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha} < + dhur\acute{a} = \\ \beta\alpha\nu\acute{\alpha} < + g^{u}n\acute{a} : \gamma\upsilon\nu\acute{\eta} < + gun\acute{a}. \end{array} \right.$$

Ha pedig $\gamma\upsilon\nu\acute{\eta}$ < + $gun\acute{a}$, akkor $\beta\alpha\nu\acute{\alpha}$ sem < + $g^{u}n\acute{a}$, hanem < + $g\underset{u}{u}n\acute{a}$, mert a mint $\theta\acute{\upsilon}\rho\acute{\alpha}$ $\underset{u}{u}$ eleméből $\theta\alpha\upsilon\rho\acute{\omicron}\varsigma$ zöngés és successiv $\underset{u}{u}$ elemére, úgy $\gamma\upsilon\nu\acute{\eta}$ $\underset{u}{u}$ eleméből $\beta\alpha\nu\acute{\alpha}$ zöngés és successiv $\underset{u}{u}$ elemére kell következtetni.

Ha már most a labialisatio önálló successiv elem, akkor a labioveláris keletkezésének két lehetősége van.

1. A labioveláris olykor gutturális + idg. $\underset{u}{u}$, resp. $\underset{u}{u}$ kapcsolatra mehet vissza. Schematikus for-

mulát használva: oly hangegymásután mint + *q^o* vagy úgy jött létre, hogy egy eredeti + *qeuo* v. + *qe* + *uo* reductio útján + *quo* lett, vagy úgy, hogy a + *qu* hangegymásutánhoz *o* suffixum járult. A magyarázat e módja akkor alkalmazható, mikor a labioveláris' mellett centum-területen gutturális + *u*, satem-területen gutturális + *u* vagy *u* jelentkezik, cf. görög ἐλαφρός < + *elygh^hrós*: gör. ἐλαφός, ói. *lagháh*, lit. *leņgas*.

2. Ha a labioveláris' mellett sehol sem jelentkezik gutturális + *u*, resp. *u* — tehát az esetek többségében — egy más magyarázati mód van indikálva: neutrális gutturálisok secundär labialisatiója. Ajakgömbölyítéssel ejtett vokálisok [*u*, *o*] előtt hangphysiologiailag könnyen érthető módon *u* átmeneti hang támadt, a mely aztán más vokálisok elé is átvitetett. A labialisatio esetleg egészen spontán volt.

A labialisatio secundär voltának felvétele az egész theoria érzékeny zöngéje, de szerencsére lehetősége és valószínűsége nem csupán hangphysiologiailag, hanem hangtörténeti úton is kimutatható.

1. Gutturálisok másodlagos labializálódása idg. nyelvek történeti periodusában gyakran bekövetkezett, így a latinban [*quisquiliæ*: κοσκυλίαια, *querquerus*: καρκαίρω etc.] a britanniai dialektusokban [kymr. *gures*, bret. *groez grouez* 'Hitze': ir *grís* 'Feuer' etc.] az óporoszban [acc. *mergwan*: 'mërgan' 'Mädchen' *en-quoptzt*: *en-kopts* 'begraben' etc.] A jelenség más nyelvcsaládokban is előfordul: a finnugor nyelvek közt a vogulban (SZINNYEI és GOMBOCZ professor urak szíves közlése szerint), a semita nyelvek közt az aethiópban (BROCKELMANN, KVG. der sem. Spr. 48—49).

2. Ösrégi labializáló hajlandóság fele szerintem a *u* 'mobile' — az a jelenség, hogy antevokális *u* a legkülönbözőbb idg. nyelvekben minden ok nélkül zeroval alternálódik [pl. ói. *vřřan-vřřabháh*, av. *varəšna-*, el. *ῥάρρην*, lat. *verres*: ói. *vřřabháh*, av. *aršan-*, ión és krét. *ἔρρην*]. Igen gyakori a postconsonantikus *u*: zero alternatio is; a főbb típusok: *tu*: *t* [ó. *tvákřati*: *tákřati*], *du*: *d* [lat. *duis dui-dens*: *discerno diennium*], *su*: *s* [gör. *ῤέξ ἔξ* < + *σῤέξ*, cymr. *chwech*: lat. *sex*, gót *saihs*], *ku*: *k* [lit. *këvczù*, ópor. *quāits*: ói. *kētaḥ*, gör. *κοῖται κίσσα*]. A tekintélyek szerint a *u*-tartalmú alakok az eredetiek, a melyek ezt az elemet bizonyos körülmények között, enklisisben és sandhi-viszonyok folytán elveszítették. Ez ellen azonban óvást kell emelnem. Idg. *u* semmiféle alapnyelvi kapcsolatban el nem vészhet, hanem csak transformálódik, vokalizálódik [cf. ói. *tváratí* < + *tuéreti*: *turátí* < + *turétí*, ói. *svápnaḥ* < + *suēpnos*: gör.

ὄπνος < + *supnos*]. Ős- és közidg. + *sueks* sohasem veszthette volna el *u* elemét, így hát *seks* az eredetibb alak. Hasonlóan áll a dolog a *ku:k* és a *k^u:k* alternatiók esetében is: itt is a tiszta gutturális a prius s a labiális affectio későbbi fejlemény.

A labialisatio őseredetisége ellen talán azt is fel lehet hozni, hogy a kölcsönzés vagy ősrökonság gyanújában álló finnugor-idg. és idg.-semita szóegyeztetésekben csak a nyugatidg. szók tüntetnek föl labiovelárist [cf. m. *hal*, finn *kala*: ópor. *kalis*, de óisl. *hualr*; — arab *mi-gulu* "circus", héber *galgal*, *gilgál*, arab. *galgal* Rad': ói. *cakrám*, ószl. *kolo*, ópor. *kelan*, de gör. *πόλος*, lat. *inquilinus*, ags. *hweowol* etc.]. Egyébként tudtommal sem a finnugor, sem a semita alapnyelv számára nem vesznek föl labioveláris sort.

Ezek után ős- és közidg. labiovelárisok' helyett prótoidg. tiszta gutturálisokat vennék föl. Az egységes prótoidg. sor idők folyamán labializálódni kezdett — még pedig relative korán, mert a labializálódás jelensége szórványosan keletidg. területen is előfordul. A labialisatio a palatalisatióval ellentétben nyugaton kezdődött s egyre csökkenő intenzitással haladt kelet felé. Ez abból folyik, hogy labializált gutturálisok tömegesen (az uralkodó hypothesis szerint kizárólag) a centum-nyelvekben lépnek föl. A labialisatio tehát legősibb kezdeteiben közidg. jelenség ugyan, de csak a centum-csoportnak lett igen szembeszökő constans characteristicuma. Ezért tartanám meg — de persze csak a nyugatidg. számára — a 'labioveláris' terminust, noha definitióját és genesisét illetőleg egészen más nézetten kell lennem. Egygyel szaporodnék tehát azoknak a terminusoknak száma, a melyek ma is használatban vannak, noha fogalmi tartalmuk egészen megváltozott [cf. gyökér, suffixum, infixum, determinativum etc.].

A gutturális probléma az empirikus nyelvtudomány eszközeivel megoldhatatlan. Ha ebbe belenyugodni nem akarunk, kénytelenek vagyunk glottogonikus spekulációhoz folyamodni. Ennek eredménye az itt proponált megoldási mód: egységes prótoidg. gutturális sor, a mely bizonyos körülmények között az egész idg. nyelvterületen megmaradt (veláris'), bizonyos körülmények között alterálódott — és pedig keleten palatalizálódott (palatális'), nyugaton labializálódott (labioveláris'). Az alterálódás legegyszerűbb magyarázata az, hogy kombinatórius volt, de főleg a nyugatidg. labialisatiónál a spontán eredet is igen valószínű. Egységes gutturális sor felvétele mellett rögtön érthető, mert nem lehet

keleten és nyugaton több mint két sort rekonstruálni, a melyek egyike közös, s hogy miért alternálnának keleten spiransok és gutturálisok, nyugaton gutturálisok és labializált gutturálisok. Ha a palatalisatio és labialisatio secundär, érthetővé lesz, hogy miért nincs 'palatális' nyugaton s miért oly sporadikus a labializált gutturális keleten. Az a föltevés, hogy az ős- és közidg. 'palatális' elveszítette a nyugaton a palatalisatiót s az ős- és közidg. 'labioveláris' keleten a labialisatiót, nem magyarázhatja meg azt, hogy miképpen függ össze a palatalisatio jelenléte a labialisatio elvesztésével s a labialisatio jelenléte a palatalisatio eltüntével. De ha a palatalisatio és labialisatio másodlagos keletidg., resp. nyugatidg. fejlemény, akkor minden világos: a mely nyelvterület ugyanis palatalizálásra hajlandó, az bajosan fog egyidejűleg labializálni s a melyik labializálásra hajlik, aligha fog egyidejűleg palatalizálni, mert palatalizálás és labializálás conträr ajakműködés resultátuma. Mivel kétségtelen, hogy az idg. nyelvű népek óriási térrénumon való disszipálódása allophyl és alloglott népek közt ment végbe, igen plausibilis, hogy a palatalisatiónak vagy a labialisatiónak, vagy akár mind a kettőnek oka végelemzésben szintén allophyl és alloglott népek articulatiós basisa, palatalizáló resp. labializáló hajlandósága.

Az egységes prótoidg. gutturális sor feltevése hatalmasan megerősödne, ha sikerülne kimutatni, hogy a legújabban felfedezett 'tochar' vagy 'indoskytha' nyelv gutturális viszonyai eredetiek. E nyelvben ugyanis egyetlen egy gutturális explosiva van, cf.

$\left\{ \begin{array}{l} \text{ḱandh '100': lat. centum + av. satam} \leftarrow + \text{ḱm} \text{tóm} \\ \text{okso 'Ochs': ahd. ohso + av. uzša} \leftarrow + \text{uqs} \text{ō(n)}. \\ \text{ḱ'kam 'kommen': ahd. queman + av. ḱamaiti} \leftarrow + \text{g}^{\text{z}} \text{em-} \end{array} \right.$

Ha ez a remény dugába dől, akkor az egységes sor hypothesis marad, de absolut szükséges hypothesis, a mely nélkül nincsen magyarázat. A theorema nem is olyan revolutionárius, mint első tekintetre látszik, mert alapgondolata a gutturális viszonyok feszegetése közben időről időre fel-felbukkant, hogy aztán a feledés homályába merüljön vagy polemikus állásfoglalásra serkentsen (v. ö. pl. BEZZENBERGER. BB. 16, 250. PEDERSEN, KZ. 36, 292—293).

Az egységes sor hypothesis ellen csak azt az egy momentumot lehetne felhozni, hogy a másodlagosnak mondott palatalisatio és labialisatio consequentia nélkül jelentkezik. De ezzel szemben joggal utalhatni arra, hogy minden hangváltozás csak

lassankint válik általánossá s nem ritkán minden ok nélkül megáll. Így pl. a hochd. lautverschiebung, a mely az ösgerm. *p t k* hangokra oly intenzíven hatott, az ösgerm. *f ß ç* spiransokat alig érintette. Abból különben, hogy az említett folyamatokban nincsen consequentia, a hypothesis ellen tökéletet követelni nem lehet. A hangtörvények kivételnélküliségének dogmája körülbelül lejárt a magát. Ma már közhely, hogy minden articulációs mozgásnak még a legexaktabb beszélőnél is van bizonyos latitudo-je, a mely primitív idiómákban igen nagy (I. GABELENTZ-SCHULENBURG, Die Sprachwissenschaft² 193—106). Ha a mai idg. nyelvek közfelfogás szerint a hangok percipiálásában és reprodukálásában nagy exaktságot árulnak el, ez az állapot nem volt kezdetül uralkodó, a mint ezt az alloggott rétegekből bejutott szók hangalkata és az idg. articulációs módok alternációja szemlátomást mutatja. Egészen jogosulatlan eljárás volna tehát a gutturális probléma ajánlott megoldását a hangtörvények kivételnélküliségének dogmája kedvéért visszautasítani. Az ajánlott megoldás ez idő szerint egyedül lehetséges, azonfelül bizonyítható is, már a mennyire ezt a dolog természete megengedi. Exakt bizonyítás egyszer és mindenkorra lehetetlen lévén, be kell érünk a probabilitás kimutatásával. Est quadam prodiere tenus, si non datur ultra.

Jókai Mór és a Teleki-pályázat.

Az 1911. évi novemberi füzet közölte az 1859. évi Teleki-pályázat történetére vonatkozó adatokat. Jókai Mór a IV. szám alatt közölt különvéleményében megemlíti, hogy egy évvel előbb, ugyancsak a Teleki-jutalom ügyében indítványt terjesztett az Akadémia elé.

Az 1858. évi pályázatnál ugyanaz a helyzet állott elő ugyanis, hogy nem volt absolut becsű mű. A bíráló-bizottság ezt a körülményt bejelentve, utasítást kért (1859. évi kisgyűlés 53. p.). Az Akadémia erre elhatározta, hogy bár ily körülmények között többször nem adatott ki, sőt éppen e meddőség miatt 1844-ben el is töröltetett a jutalom, de mivel az alapító ezen körülményeket ismerve, végrendeletében felélesztette a jutalmat: az Akadémia az alapító szöveg „legjobb“ kitételét enyhébb értelemben úgy magyarázta, hogy a pályadíj a viszonylag legjobbnak adandó ki. A bizottság erre a jutalom megosztását ajánlotta a versenyző nyolcz pályamű ketteje között (*Egy királyné* és *Attila*). Ezt az előterjesztést az Akadémia nem fogadta el s új bizottságot küldött ki (Lukács Móricz, Arany János, Jókai Mór) azzal az utasítással, hogy a két pályamű egyikének ítélje meg az egész díjat.

Ekkor írta Jókai az alábbi érdekes jelentést:

Jelentés.¹

A Teleki-pályadíjra versenyző szomorújátékok közül, a megelőző bizottmány által kiválasztott IV. és V. számú pályaművek elsőbbségi kérdése feletti határozás végett kiküldött bizottmányi eljárás felől.

A fennevezett bíráló bizottmány April 15-i ülésében a jegyzői toll vitelével megbizatván, van szerencsém a tekintetes academiának ez ülés határozatául teljes tisztelettel következő jelentést tenni:

Miután a bíráló bizottmány egyik jelen nem levő tagja indokolt véleményével ellátott szavazatát írásban küldé be s a többi jelenlevő bizottmányi tagok szinte tüzetesen kifejtett nézeteiket előadák, a kérdés alá bocsátott két pályamű közül a vizsgáló bizottmány, — négy szavazattal egy ellenében, a IV. számú, „Egy királyné“ című, — „Az a kérdés a drámánál“ stb. jelígyével ellátott pályaművet találta a jutalomra érdemesebbnek. Pesten, 1859 April 15-én.

Tekintetes Academia.

Ez ünnepélyes alkalmmal buzdítva érzem magamat arra, hogy egy, a drámai pályázatokra nézve igen mély behatású kérdésben szerény magánvéleményemet a tekintetes academia elé terjesszem.

E kérdés az: valyon adjanak-e az academia által kiküldött bírálók az általuk megvizsgált színművek felől, nyilvánosan, indokolt bírálatokat, vagy sem?

Tüzetesen indokolt bírálatok hozatala másnemű pályázatoknál is szokás, némelyeknél éppen multhatatlan; külföldi tudós társulatok szinte követik az eljárást s bírálataikat egész megillető szigorral, a pályaművek érdemei és hiányai körülményes fejtegetésével terjesztik a nyilvánosság elé s ezen eljárásuk eredménye teszi az illető pályázatokból kifolyó tanuságot, mely egyszersmind azon tudományos intézet széptani és más elveinek egy-egy corollariumát alkotja.

És ezen eljárás talál indokokra ott, a hol megállapodott, vagy éppen tetőpontjukról aláhanyatlással fenyegető irodalmakról van kérdés, a hol a műbírákat az irodalom túlgazdagsága ejti aggodalomba, a hol a közönség túlbuzgó részvéte gyomot és virágot egyiránt tropicus hőséggel növeszt, s a hol az általános ízlést könnyen terjedő kóranyag rontja meg, melyet a kritikának vesztegzári szigorúsággal kell a közönségtől távoltartania.

¹ Főtítkári iratok 1859. és 256. sz. Közli *Viszota Gyula*.

Minket azonban e helyzetnek sem buzdító, sem aggasztó körülményei nem zaklatnak; — mi egy fejlődő irodalom előterében állunk, hol a költői mű alkotója egyúttal nyelvészeti úttörő, szépműtani vegykémlő, régészeti kutató, és históriai gyöngy-buvár; — ezért nálunk nem tanácsos a critica követeléseit azon szigorral alkalmazni saját irodalmunk, mostoha évszakban aratott, termékeire, a minővel azt más, boldogabb körülmények és melegebb ég-föld között termelt művek felett szokták gyakorolni; a mely szigor pedig elkérülhetetlen ott, a hol egy kitüntetett és több elmellőzött műnek összehasonlítását feltételezi a bíráló által tett választásnak körülményes indokolása, soha sem lévén elmellőzhető az, hogy egy kiemelt mű érdemeinek felemlítésénél a hozzá közel állók hiányai és hibái fel ne számoltassanak, mely hibák szükségképen azon mértani arányban növekednek, a melyben a győzelmes mű jó tulajdonai kevesednek.

Nem czélom e helyütt a critica irgalmát hívni fel szép-irodalmunk irányában, nem akarom érzelő ömlengésekkel megvesztegetni szaktudósaink szívét, hogy legyenek elnézők az írók hibái, tévedései ellenében, hogy fogadják hazafiúi áhítattal, a mi szegénységünkől telik, tekintsék remekműnek, a mit tán kontárkéz alkot, s tartsanak külön mértéket a magyar művek számára; — az ilyen oltalmazást nem köszönné meg nekem az irodalom s én sem szeretnék munkása lenni egy irodalomnak, mely ilyen oltalmazásra szorul; — csupán a criticának logice helytelen alkalmazása ellen van ezúttal kifogásom, melyet kideríthetni, úgy vélem, a nagyon tisztelt magyar académia előtt illetékes hely leend.

Ez illetéktelensége az ismertető birálatoknak feltűnik ott, a hol — először — testületek adnak összefogó (collectiv) véleményt, — másodsor — a hol véleményt adnak nyilvánosság elé még nem jutott művek felől, és harmadsor — midőn jutalmat ítélnek oda, nem általános, hanem relativ becső műveknek.

Ha egy irodalmi mű egyszer nyilvánosság elé jutott, ha nyomtatásban megjelent, vagy színpadon elő van adva, annak irányában a bírálónak teljes joga van azt a szigort alkalmazni, a mit elvei írnak eléje: a mű maga védheti magát s ha érdemei vannak, azokat a közönség ismeri, ellenében a critica csak vádló; a bíró maga a közönség: az ítél, az ment fel; senkin sem történik méltatlanság.

De a titkos jeligés levelű pályamű egy inquisitio előtt álló rab, letakarva a Saubenito fátyollal, szája felpeczkelve, kezei hátrakötve; még szerzője nevét sem szabad kimondania, a ki tán védelmére kelhetne: — igazságos e, következetes e, hogy e titkos pályázó ellenében a critica egy személyben vádló és bíró legyen? hogy olyan művekről, a miket még senki sem

ismer, előre lehangoló elővéleményt gerjessen, hogy egy művet még születése előtt meggátoljon abban, hogy a világra jöjjön? Mely sérelem a költői és különösen drámai műveknél annyival fájdalmasabb, mint a tudományos pályamunkáknál, minthogy az exact tudományos művek bírálójának vannak apodicticus rendszabályai, a mik szerint egy művet jónak vagy rossznak ítélhet; míg a költői mű legfőbb érdemét, a költészetet, az ihletet, a magasztos eszmejárást semmi szabály, semmi sacherometer nem mérheti meg, azt szabadságában áll a bírálónak észrevenni, vagy nem venni, miután e téren positiv normativumokra csak a verselés és nyelvszabályok dolgában támaszkodhatnak.

Ki örködhetik itt a bíráló véleménye felett? a ki tán csalódhatott, a ki tán emberi tévedésből, rossz felfogásból, hibásan alkalmazott elvek után foglaló ítéletet mond ki — és pedig mondja azt egy oly magas helyről, minő a magyar tudós academia szószéke, a honnan az semmivétevő interdictum gyanánt hull le az excommunicált költői művek fejére! Valóban, a kivel egyszer hasonló eljárás megtörtént, s ki másodszer még is újra megjelent a pályatéren, annak sok önmegtágadással kell felvértezve lennie, miután előre tudhatja, hogy nemcsak babérból, hanem csalánból is lehet koszorút fonni. Már pedig a nagylelkű alapítók magas czélja az volt, hogy egy nevezetes térnek művelésére buzdítsák a hazai tehetségeket, a midőn attól a sokkal hálásabb és nyugalmasabb regényirodalom csaknem végkép félrevonta őket, s mely buzdításra nálunk sokkal inkább van szükség, mint másutt, hol a drámai művészetnek negyven háza van, míg a miénknek van — fél.

De nem csak a czéltalansága tűnik fel e rendszabálynak, hanem egyúttal annak gyakorolhatlansága is, ha felvesszük, hogy az indokolt bírálatnak nem egy fő véleményét, hanem háromét, és illetőleg ötét kell magában foglalnia. Akárhányszor megtörténhetik, hogy öt értelmes, műismerő ember közül kettő merő ellentétben álland másikkal, ugyanazon tárgy feletti nézeteikben, míg az ötödik egyik fél nézetét sem osztva, utoljára is szelid torturák alkalmazása által annyira vehető, hogy közönyös szavazatát akármelyikhez odacsatolja: ilyenkor azután, hogy miféle indokokkal körülírt bírálatot szerkesszen a biztommányi jegyző? azt magyarázza meg neki vagy igen nagy adag bölcsesége, vagy még nagyobb adag méltánytalansága.

Ily tüzetes bírálatok közzétételéről a tekintetes academia már akkor elvleg lemondani látszott, a midőn az alapító dicsőült Teleky József gróf végakarata nyomán azt határozá el, hogy a versenyző művek közül kitűnő nyertesnek nem szükséges abszolút, hanem csak relativ becseselt bírnia. Ebben ki van már mondva az,

hogy a vizsgáló bizottmány nem bírál, hanem csak választ, mert az semmi észjárással össze nem egyeztethető, hogy egy bíráló kimondja azt és hosszasan bebizonyítja: „ez a mű rossz; — de megjutalmaztatik“.

E tárgy körül elmondott szerény nézeteim után indulva, azon meggyőződésemet vagyok bátor kimondani, miszerint a tekintetes academia által kiküldött vizsgáló bizottmány nem követhet czélszerűbb eljárást, mint ha tüzetes véleményét négy fal között elmondva egymásnak, az ezek folytán szerkesztett jegyzőkönyvet megtartja olyan titoknak, a mit kívánatra mindenki, a kit illet, (u. m. versenyző író és academiái tag) saját megnyugtatása vagy oklása végett megtekinthet, de a mi közönségünk elé sajtó útján nem kerül; a tekintetes academiát pedig s általa a közönséget egyszerűen arról tudósítandja, hogy a megvizsgált pályaművek között szavazattöbbséggel melyiket fogadta el legtöbbit érőnek? ehez sem kitérítő, sem magasztaló szavakat, miután minden e czélra mondott szó a nem jutalmazottakat terheli tagadólag, a külön véleményen levő bírálókat egyetemlegesen összefoglalja, a művek sikere fölül az academiára felelősséget hárít s ha lágy melegen hangzik, fölér az elmozdítással magára a jutalmazott műre nézve is.

Mely alázatos véleményem előterjesztése után maradok
A tekintetes academiának
Pesten 1859 April 16-án.

alázatos szolgája
Jókai Mór, m. a. l. t.

A jutalmat tényleg az *Egy királyné* című mű kapta. Szerzője Tóth Kálmán volt.

Folyóiratok szemléje.

1. Az ATHENÆUM 1911. é. XX. évfolyamának I—IV. számában a következő nagyobb tanulmányok, értekezések, cikkek és könyvismertetések jelentek meg. Az I. számban: *Balla Antal* értekezése: Hobbes és az újkori absolutismus. — *Dr. Filos Vilmos* tanulmánya: *Eszmék világa*. — Az *Irodalom* rovatban *Enyvvári Jenő*-től: *Egy phaenomenologiai adottságosztályról és Alfred Brunswig: Das Ver gleichen und die Relationserkenntnis* című dolgozatának ismertetése.

A II. számban: Böhm Károly emlékezete *Bartók György*-től. — *Schneller István* tanulmánya: *A személyiség elve a nevelésben*. — *Dr. Zalai Béla* értekezése: *A realitas-fogalom tyusairól*. — *Enyvvári Jenő* cikke: *Adalék az ideatio phaenomenológiájához*. —

Somló Bódog: Az érték problémája. — *Dr. Lázár Béla*: A festő képzelete. — Az *Irodalom* rovatban: *W. Switalsky*: Der Wahrheitsbegriff des Pragmatismus nach William James. (ism. *Enyvéári Jenő*). — *Ermino Troilo*: Idee e ideali del Positivismus. (ism. *V. S.*) — *Dr. Hermann Lüdemann*: Das Erkennen und die Werturteile. (ism. *Bartók György*). — A magyar philosophiai irodalom a nemzetközi philosophiai bibliographiában.

A III. számban: *Schneller István, Dr. Zalai Béla és Somló Bódog* említett dolgozatának befejező része. Az *Irodalom* rovatban: *Wundt*: Mythus und Religion. *Dr. Elek Oszkár*-tól. — *Josef Geyser*: Grundlagen der Logik und Erkenntnislehre. *Enyvéári Jenő*-tól. — *Combarieu* könyve a zene mágiás eredetéről. *Dr. Pekár Károly*-tól. — *K. Oesterreich*: Die deutsche Philosophie in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. *Kornis Gyulától* — *Rivista di Filosofia*, 1910, I—V. *Vida Sándor*-tól.

A IV. számban: *Moór Gyula* tanulmánya: A jog fogalma és az anarchismus Stammeler jogphilosophiájában. — *Dr. Varga Béla* dolgozata: *Jacobi Henrik Frigyes* (tanulmány az ismeret- és érték-elmélet köréből). — *Bartók György*: Adalékok a magyar philosophia történetéhez. *Köteles Sámuel* élete és philosophiája. — *Dr. Eöttevényi Nagy Olivér* cikke: Az igazságos választójog.

2. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetének tartalma: *Wlassics Gyula Báró Plener Ernő emlékiratai*-ról irt ismertető tanulmányt. E nemrég megjelent emlékiratok azért érdekelnek minket, mert Plener gyermekkori oktatását a budai és pozsonyi gymnasiumban szerezte, másrészt báró Eötvös József leányával kötött házassága útján melegebb kapcsolatok fűzik Magyarországhoz. Államférfiúi egyéniségénél fogva is megérdemli, hogy életének és politikai szereplésének történetét figyelemre méltassuk. *Vámbéry Ármin a mohammedánok ébredése Ázsiában* című tanulmányában az újabb mohammedán reformmunka egyes phasisait az iszlám világ különböző részeiben vizsgálja. *Kármán Mór a nemzeti nevelés eszméjének kialakulása 1848-ig* címmel nagyobb tanulmányt kezd, melyben e kor művelődési törekvéseit és közoktatási állapotait ismerteti. Válaszolásukban csak oly mozzanatok kiemelésére szorítkozik, a melyek vagy az általános paedagogiai elmélet és gyakorlat szempontjából fontosak, vagy mai helyzetünknek megértését segíthetik elő. *Versényi György Kriza János emlékezeté*-ben Kriza életét és működését jellemzi. *Jókay Lajos Emma* című elbeszélését kezdi meg. *Szávay Lajos Gyula Eleven olvasmányok* című eredeti költeményét közli. A *Szemlé*-ben *Berzeviczy Albert A harmadik egyetem kérdéséről* szóló beszédét közli, melyet a felsőoktatási egyesület ülésén felolvasott. E cikkében az új egyetem szükségét szellemi kultúránk emelése érdekében hangoztatja; majd azt vizsgálja, hogy milyen egyetemet szervezzünk? *Császár Elemér* a *M. T. Akadémiában* felolvasott *Bessenyei György emlékezetét* közli. az *Értésítő*-ben Kris-

tóffy J.: Választójogi beszédek. (Nagy Miklóstól), Deési Gy.: Petőfi Zoltán (Szücsi Józseftől) című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

Ugyane folyóirat 1911 augusztusi füzetének tartalma: Hegedüs István *Teleki László emlékezete* című cikkében Teleki halálával foglalkozik, majd híres tragédiáját, a *Kegyenczet* elemzi. Végül azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon nem lehetne-e rövidebbé, könnyebben áttekinthetővé tenni a mesterien szerkesztett cselekvényt, hogy a darabnak sikere legyen. A mai társadalom, mely a legújabb eszmeáramlatoktól van megtámadva, forrong. A reflexióra nem jut ideje. Elmélyedés a múltba volna az alaphangulat, mely közelebb hozna a *Kegyencz* légköréhez. — Haraszti Gyula *Rostand élete és lírai költeményeiről* irt tanulmányt. — Kármán Mór *A nemzeti nevelés eszméjének kialakulása 1848-ig* című értekezéséből a második közleményt adja. — Voinovich Géza *Othello-ról* irt bíráló fejtegetést. — Ezután Jókay Lajos *Emma* című elbeszélésének folytatása következik. — Somkúti három finn költeményt fordított le. — A *Szemlé*-ben Riedl Frigyes a *Bánk bán bukásáról Berlinben* irt cikket, okul azt adja, hogy németgyűlölő darabnak nézték. — Nagy Elek az olaszországi politikai pártviszonyokat ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Békefi R.: A káptalani iskolák története (Téglás Gábertől), Taxus: Hamvasztás, Sik S.: Szembe a nappal, ifj. Wlassics Gy.: Az én gályám, Farkas J.: Lys (Papp Ferencztől) Schönherr Gyula emlékezete című munkák vannak ismertetve. — A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma: Thälöczy Lajos a *jeni-zágrai néplázadás* címmel Kállai Béni hagyatékából közöl emlékeket, melyek a keletroméliai (1878) pacificatióra érdekes fényt vetnek. — Alexander Bernát *Leár király-ról* irt tanulmányt, melyben nem a darabot jellemzi, hanem néhány félreértést akar eltávolítani. Különösen azzal a kérdéssel foglalkozik, milyen ez a Lear? Szerinte ősidők hatalmas embere, telve szinte mértéktelen királyi öntudattal, kiben megvan az a rettenetes pusztító harag, a mely könnyen szövetkezik a királyi öntudattal. Körülbelül ilyennek kell őt ábrázolni mindjárt az első jelenetekben, ilyennek képzelet a költő. Ilyen ember cselekedhetik úgy, mint Lear cselekszik a darab elején, illetőleg így cselekedvén, ilyennek fogja érezni a közönség. — Anadolli álnévvel egy magyar író cikket kezd *Jegyzetek Japánról* címmel. — Kármán Mór befejezi *A nemzeti nevelés eszméjének kialakulása 1848-ig* című értekezését. — Nagy József *Taine egyéniségéről* szóló cikkében Taine jellemzését adja. — Freund Edit *Plato Angelico mint tempera- és freskófestő-ről* irt kisebb tanulmányt. — Jókay Lajos *Emma* című elbeszélését folytatja. — Léva József *Gyermekeim* című költeményét közli. — A *Szemlé*-ben Császárelemér *Vértesi Arnold*.

ról irt rövid jellemző emlékezőst. — *Concha Győző az angol alkotmány válságát* ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Munkácsi B.: Vogul népköltészeti gyűjteményének II. kötete, (Bán Aladártól), Réz László.: Vallás és művészet (Miklós Ferencztől), Idus: Akkordok (Horváth Cyrilltől), Paulovics J.: Reviczky Gyula, Éble G.: József nádor és Károly főherceg Pesten 1803/4-ben című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

3. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY V. (májusi) füzetét Tolnai Vilmos tanulmánya nyitja meg, a ki *Madách londoni és phalanster-jelenetének egyik forrásáról* értekezvén, a részletek egybevetésével igazolja, hogy Madách a socialismus törekvéseinek, céljainak és eszközeinek ismeretét elsősorban Lukács Móricznak 1842-ben megjelent értekezéséből, „Néhány szó a socialismusról” című akadémiai székfoglalójából merítette. Nemcsak a főbb gondolatok, de még az egyes kifejezések között is van egyezés. — Bagyary Simon nagyobb értekezést kezd *Tacitus és Suetonius mint a császárszárkor történetírói* czímmel. Előrebocsátva egyet-mást a két író életéről, szembeállítja történeti felfogásukat (Tacitusé pragmatismus s a lelki élet elemzése, Suetoniusé „nil veri omittere“), módszerüket, megismertet azokkal a forrásokkal, melyekből merítették, végül összehasonlítja politikai és vallásos felfogásukat. — Braun Soma dolgozatának, *Kisérlet Apuleius Metamorphosese eredetének új magyarázatára*, első részében bírálván az eddig elhangzott véleményeket, melyek Photios nyomán Apuleius *Metamorphoses*-e és a Pseudo-Lukianos-féle *Λούκιος* közötti viszonyt akarták megállapítani, arra az eredményre jut, hogy e nézetek egyike sem ad kielégítő, elfogadható eredményt. — *Tomás de Isiarte és az irodalmi mese* cím alatt Szopori Nagy Miklós a XVIII. századbeli spanyol meseíróról szól, mint a ki mindedig a legnagyobb terjedelemben művelte az irodalmi czélzatú tanító mesét. Kapcsolatosan ismerteti a világirodalom jelentősebb hasonló fajú alkotásait, valamint a magyar irodalmi mesét is. — *A Hazai Irodalom* rovatában Király György ismerteti Kristóf Györgynek *Petőfi és Madách* című tanulmányát, mely Dilthey aesthetikai alapjáról elindulva, elemzi a két költő világképét, megállapítja bennük a legfőbb értéket. Megállapításai nem újak, de a részleteiben sok érdekes és tanulságos gondolat van. — Vargha Damjának *Seuse Henrik Amand a magyar kódex-irodalomban* című értekezése, a mint bírálója Czobel Ernő megállapítja, egy fontos felfedezésnek nem mindenben megfelelő értékelése. — Alapi Gyula *Kultsár Istvánról* szóló dolgozatában, Alszeghy Zsolt szerint, a saját maga felkutatata adatok alapján részletesebb és megbízhatóbb képet ad hősről, mint eddig tette az irodalomtörténet. — Kara Ferencz nagy méltánnyal emlékszik meg a magyar népdaloknak azon olasz fordításáról, melyet Silvino Gigante bocsátott közre *Fiorita di Canti Popolari Ungheresi* cím alatt. — *A Külföldi Iro-*

dalom rovatát Schmidt Henrik bírálata nyitja meg, a ki Otto Seidlnék *Der Schwan von der Salzach* című munkája alapján ismerteti a XIII. században élő epigon epikusnak, Pleiernek, alkotó módját és motívum-anyagát. — Fried. Ruckdeschelnek *Archaismen und Vulgarismen in der Sprache des Horaz* című művét Révay József ismerteti. Az önálló felfogású hézagpótló munka nagyszámú egybevetéseit a bíráló újakkal pótolja meg. — Ugyanő Bened. Romanonak *La storia del costume in Tertulliano* című művéről azt itéli, hogy a kor egész életéről rengeteg anyagot hord össze, ezeket ügyesen csoportosítja és szép előadásban tárja elénk. — O. Hoffmannak *Geschichte der griechischen Sprache I.* című kis munkájában Kertész Ármin sem teljességet, sem újabb tudományos eredményeket nem talál, de igen az eddigi ismeretek ügyes, tartalmas összefoglalását. — Gálos Rezső Albert Ernstnek *Das Naturgefühl L. H. Chr. Höltys* című könyvének eredményeit felhasználva és kiegészítve elemzi Hölty természetérzékét és nyilvánulásait, összeállítja jellemző vonásait és bemutatja költői alakítása módját. — Erich Schmidtnek *Reden zur Literatur- und Universitätsgeschichte* című beszédgyűjteményében Sas Andor egy nagy, határozott egyéniség műveit találja, melyek részben tárgyuknál, részben írójuk kiváló tulajdonságai miatt a német irodalomtörténet értékes alkotásai közé tartoznak. — A *Programm-Értekezések* rovatában Gálos Rezső Horváth Balázsnak *Kazinczy Ferencz kassai szereplése* című dolgozatát szépen kivittnek itéli. — Alszeghy Zsolt Perényi Józsefnek *Horváth Cyrill drámái* című értekezését igazságosnak, R. Prikkel Mariánnak *Egy elfeledett magyar történetbűvár* című dolgozatát kissé túlzónak tartja. — Acsay Ferencz Nyilasi Lajos *Korrajz a két szomszéd várban* című értekezésében nem talál kielégítő feleletet a felvetett kérdésre. — Gragger Róbert megállapításai *A zay-ugróci német verses kódexről* Bittenbinder Miklós szerint minden kérdésre kielégítő világot vetnek. — A *Vegyések* során P. V. (Pecz Vilmos) az újgörög irodalmi nyelv kérdésének újabb fordulatairól szól; — Rdl. (Riedl Frigyes) az 'Ember tragédiája' eszkömjelenetének forrására mutat rá; — Srs. (Sörös Pongrácz) Csuzy Zsigmond életéhez közöl adalékokat; — Iványi Béla Bocatius János életét világítja meg két folyamodvány alapján; — Kropf Lajos a Janus Pannoniusnak tulajdonított 'Inveni portum'-ról igazolja, hogy a görög anthológiára megy vissza; — Gálos Rezső kimutatja, hogy a 'Kesergő Szerelem' első éneke Bürger 'Das harte Mädchen' című költeményén alapul; — Gragger Róbert Schiller családjának eredetéről számol be egy nemrég megjelent diszmunka alapján; — Szlávik Ferencz közli egy csiksomlyói iskolai drámának, a 'Justitia vindicans'-nak, teljes argumentumát; — Simonfi János megállapítja közelítő pontossággal Dálnoki Veres Gerzson születésének évét; — Pais Dezső Kemény Zsigmond 'Élet és

ábránd' című novellájának kapcsolatát keresi a ,Chattertonisme'-nek nevezett szellemi áramlattal; — Harmos Sándor a ,Buda halála' bevezető szövegét az ,Igrasilfá'-ból (Snorri-Edda) iparkodik magyarázni; — Kara Ferencz Kölcsey chronologiai tévedésének, Janus Pannonius és Camoens egykorúsításának, eredetét fejté meg; — R. J. (Révay József) a spalatói ,Bibliotheca Hieronymiana'-ról ad hírt; — végül a ,Catalogus dissertationum philologicarum classicarum'-ról olvasható pár sor.

4. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1911. évi II. füzetét Harmos Sándor értekezése nyitja meg, *Arany János Toldijának keletkezéséhez*. Igazolván azt, hogy Arany szorgalmas olvasója volt az ,Életképek', ,Irodalmi Ör' című rovatának, azt akarja bizonyítani, hogy az utóbbiban Erdélyi Jánostól 1845-ben megjelent bírálat, mely Vörösmarty összes munkáit méltatta, elhatározó befolyással volt a ,Toldi' keletkezésére. Úgy látja, hogy a mit Erdélyi bírálatában Vörösmarty műveiben hibáztatott, azt Arany óvatosan kerülte, a mit dicsért vagy követelt, annak iparkodott, megfelelni. A párhuzamok és kapcsolatok alapján e bírálat hatását a ,Toldi'-ra a ,János vitéz' hatása mellé teszi. — Dr. Szinnyei Ferencz befejezván *Novellairodalmunk Jósikáig* című dolgozatát a novellák hátralévő fajairól (víg, történeti, társadalmi) szól. Részint az egyes mesemotívumok, részint írói egyéniségek szerint csoportosítva az anyagot, beszámol Kisfaludy és Fáy követőiről, majd összefoglalva vizsgálódásainak eredményét, kimondja, hogy valódi, egészséges realizmus, mely valóságos embereket rajzol valóságos környezetben, novellairodalmunk kezdetén még ismeretlen. — Pais Dezső folytatja *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet* czímen megkezdett dolgozatát. Az absolutismus első évtizedének irodalmi és közműveltségi viszonyai közé állítja hősét, ismerteti irodalmi barátaival való kapcsolatát s szerkesztői működését a ,Pesti Napló'-nál. — *Orczy és Thomas* cím alatt Szigetvári Iván Döbrenteinek és Toldynak azt az állítását, hogy Orczy ,A szegény paraszt néphez' intézett verse Thomas egy költeményének fordítása, a két vers tüzetes összehasonlításával igazolja. (A francia vers szerzője Antoine-Léonard Thomas, s címe ,Épître au peuple'.) Egyszersmind kimutatja az átdolgozás mértékét. — Az *Adattár* rovatában Baros Gyula közöl *Adatok-at Barcsay Ábrahám levelezéséhez*. Barcsaynak három (1793, 1792³) Radvánszky Jánoshoz valóban elküldött levelét, Radvánszkyknak hat (1771, 1772², 1773², 1788–89) levélfogalmazványát közli, s a régebben Berkeszítől hiányosan közölt levelekhez ad pótlást. — Gyöngyösi László folytatja a régebbi közleményét: *Adatok Gyöngyösi István életéhez*. Ez alkalommal az ungvármegyei Baranya községben volt Gyöngyös-zugolyra és Gyöngyös-rétre vonatkozólag közöl okiratokat (1706), közli továbbá a Baranyaiék egyezség-levelét, majd a költő családja tagjainak társadalmi foglalkozását

iparkodik a tőle fölkatott adatok alapján megállapítani, azután a költő nagyszüleiéről emlékszik meg, végül három okiratot közöl, egy adás-vételi szerződést, egy elzálogosítást s egy tiltakozást. — Kemény Lajos a versíró *Sziráky Balázs* közszereplésére és magánviszonyaira vonatkozó leveleket és okiratokat közöl. — Egy ismeretlen *B. Kemény Zsigmond*-nak *Szilágyi Sándor*hoz intézett pár rövid levelét közli. — *Írói szerződések cz.* alatt *Szinnyei Ferencz* közli több magyar írónak (Beöthy László, Balogh Zoltán, Balázs Sándor, Bernát Gáspár, Degré Alajos) Müller Gyula könyvvarussal a múlt század 50-es éveiben kötött szerződéseit. — *Ugyanő* összeállítja *Kisfaludy Sándor regéinek utánzatai* cím alatt azokat az 1818—1836 között megjelent magyar költői elbeszéléseket, melyeken a 'Regék' hatása megérzik. — A *Könyvismertetés* rovatában *Arany János Magyar Irodalomtörténetét* ismerteti *Sz. Á. és Gyárfás Tihámér* felel Szigetvári Ivánnak, mint a ki *Comoedia* című kiadványát megírta. Egyszersmind bírálójával szemben, ki a dráma protestáns eredetét igazolta, azt igyekszik bizonyítani, hogy a 'Comoedia' mégis jezsuitadráma.

5. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE márcziusi számában *Tonelli Sándor*: *A drágaság kérdése Magyarországon 1901—1910-ben* címmel a drágaság okozta mozgalom egyes phasisairól számol be. Az általános drágulás nálunk is legerősebben a fixfizetésűek, a tisztviselők érezték meg, kiknek nem áll módjában jövedelmüket a megváltozott, drágább életviszonyokhoz fokozni. Az állami tisztviselők mozgalma sikerre csak 1903-ban vezetett, mikor fizetésjavítási törvényjavaslat került az országgyűlés elé. A fővárosban a húsárak folytonos emelkedése, mely a sertésvásárpénztár létesítésének eszméjét is keltette, maga után vonta nagyobb számú állatnak levágását, s alaptalanul az ország depecoratiójának aggodalmát terjesztette. 1904-ben törvényerőre emelkedett a tisztviselők anyagi helyzetét javítandó törvényjavaslat. Hasonlóképen a községi jegyzők fizetése is rendeztetett. Az 1904. évi általános vasuti sztrájk is fizetésjavítással végződött tulajdonképen, a mennyiben majdnem 7 milliós terhet vállalt magára az állam. Budapest is, a burokratizmus határain belül sok mindent kísérelt meg a drágaság enyhítésére. Enquête-t is rendezett, mely azon az állásponton állt, hogy a drágaság hatósági intézkedésekkel megszüntethető. 1906 február 15-én lejárt a szerb kereskedelmi szerződés, majd néhány hónappal rá a kormány elrendelte a határozott Szerbiával szemben, mely állapot egész 1911 elejéig maradt fenn. Az 1907. év legfontosabb eseményei közé tartozik a tanítók és az államvasutak alkalmazottainak újabb fizetésjavítása. A főváros javaslatának megvalósításához a földmivelésügyi s kereskedelmi miniszteriumhoz fordult, mely utóbbinak kebelében a drágaság kérdésében állandó bizottság is alakult. Az 1908. év elején a kormánytól rendezett értekezleten kerültek először szembe az agráriusok a merkantilistákkal. A vármegyei tisztviselőknek

ez évben rendeztetett fizetése körülbelül 20%-os javítással. A boszniai annexió, a szerb kereskedelmi szerződés megkötését tette egyelőre lehetetlenné. A következő évben megkötött a román kereskedelmi szerződés, mely azonban csak 1910-ben lépett életbe; az O. M. G. E. állásfoglalása a hazai állattenyésztés megvédése és a gazdák érdekeinek megóvása végett történt. Augusztus 23-án megnyit Budapestén a községi kenyérgyár, hatása, hogy 1 kiló kenyér mindjárt 4 fillérrel olcsóbbodott. 1910. évben különösen elméletileg foglalkoztak sokat a drágasággal (Orsz. Iparegyesület „bárá Kornfeld pályázata“), az év végén a főváros, későbbben Gy. O. Sz. és Közgazdasági Társaság rendeztek közös, magas színvonalú enquetet. — *A német birodalmi törvényjavaslat az alkalmazottak biztosításáról* című cikk a német birodalmi kormány e nemű törvényjavaslatának főbb pontjait ismerteti. A javaslat egészen új alapokon épült fel s megvalósulása esetén a német socialpolitika nagyszerű intézménnyel fog gazdagodni. A biztosítás kiterjed üzemtisztviselőkre, művezetőkre, kereskedő-, gyógyszerészségekre és tanoncokra, szinpadi és zenekari alkalmazottakra, tanítókra és nevelőkre, s a hajózási alkalmazottakra, ha évi fizetésük az 5000 márkát meg nem haladja. Az évi munkakeresmény nagysága szerint a biztosítottak részére kilencz fizetési osztály van tervbe véve s a nyereségrészek tárgyi s egyéb javadalmazások kiszámításánál a tagsági évet közvetlenül megelőző év összege vétetik alapul. A 65. életév betöltésével vagy munkaképtelenség esetén nyugdíj jár, halál esetén pedig a hátramaradottak járadékot kapnak. A biztosításból eredő jogok a várakozási idő letelte előtt nem érvényesíthetők, mely várakozási idő *a)* nyugdíjnál férfibiztosítottakra 120 tagsági hónap, nőknél 60, *b)* a hátramaradottak járadékánál 120 tagsági hónap. Az özvegyi járadék a családfenntartó kétötöde, árváknál az özvegyi járadék egyötöde, kétszeres árváknál egyharmad egyenként, melynek összegei azonban a családfenntartó nyugdíját meg nem haladhatják. A cikk ezután felsorolja azon hatóságokat, melynek feladata lesz a törvényt végrehajtani, valamint bemutatja mindegyik szerv hatáskörét. A havi járulékokat, melyek a kilencz osztály szerint 1-60 M — 26-60 M-ig terjednek, munkaadó és biztosított közösen viselik, az alkalmazott járulékat a munkaadó tartozik a bérfizetés alkalmával levonni s saját járulékával együtt havonta a birodalmi biztosító intézethez küldeni. A birodalmi biztosító intézet szervezetének ismertetése zárja be e nagyérdékű közleményt. — Bud János folytatja a Magyar Közgazdasági Társaságban felolvasott, *A concentratio a gazdaság-társadalmi életben* című tanulmányát. Az ipari concentratio térfoglalását Belgiumra, az Egyesült-Államokra, Angliára s Németországra vonatkozólag statisztikai adatokkal igazolja. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában a kereskedelmi miniszterium kiadásában megjelenő *Közgazdasági Értesítő* című hetenkint megjelenő hivatalos kiadványnak megváltozott alakjáról találunk ismertetést. Majd az *Erdészeti Lapok*

jubiláris számában megjelent közgazdasági vonatkozású cikkek czimei vannak felsorolva. *Tengerészeti folyóirat* is indult meg „Tenger” czimmal, mely különösen az Adria természetrajzi, phisikai, föld- és néprajzi, történelmi, tengerészeti és közgazdasági tanulmányozásával fog foglalkozni. *A m. kir. postatakarékpénztár* 25 éves fennállása alkalmából külön füzetben számol be eddigi működéséről. A postatakarékpénztár létesítése nálunk indokoltabb volt mint másutt, mert kevés takarékpénztár volt. A postatakarékpénztár a postahivatalok útján eleinte csak az egész országra kiterjedő takarékküzzettel foglalkozott, melyet még ma is leginkább a kisemberek vesznek igénybe. A cheque- és clearing-üzletág 1890-ben lépett életbe, 100 koronás minimális betéttel a cheque-számla tulajdonosok száma meghaladja már a húszezret. A postatakarékpénztár az állami hitel támogatásában is hathatósan kiveszi részét, a mennyiben értékpapírüzletében beszerezhetők értékpapírok, de csak teljes fedezet mellett. — *Magyar vas- és gépipar* czimmal a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének évkönyve van ismertetve, mely a munkaadók szempontjából tárgyalja a munkásvédelmet, munkaközvetítést stb. A külföldi gépipar (különösen az ausztriai kartell) ellensúlyozására a magyar gépgyárak kartelljének létesítését tartja felette szükségesnek. — *A francia szakszervezetek 1909-ben* czimmal mostanában jelent meg a francia munkásügyi hivatal jelentése. Közel egy millió alkalmazott van a szakszervezetekben, melyek száma 5260. A munkásság csak kis része csoportosul a szakszervezetekben (a bányászatnál a munkások 37·48%-a. a cselédekéknél csak 1·58%). A szakszervezetek jövedelméről, a sztrájk esetén nyújtandó segélyekről a jelentés nem szól. *A német hivatalos és szakszervezeti sztrájkstatisztika* adatai közti különbséget a Német-birodalom szakszervezeti központi lapja, a *Correspondenzblatt* teszi szóvá s a hivatalos statisztikának téves voltát a szakszervezetivel szemben fényesen bizonyítja. — *Francia védekezési kísérletek a vasuti sztrájkokkal szemben* az 1910. évi nagy vasuti sztrájk óta merültek fel, a kormány tervezete egy fix rendtartást contemplál, alkalmazotti választmányokat kíván létesíteni, hogy az összes ipari jogvitákat kényszerlegyeztető bizottsági eljárásra bocsássák s így a sztrájkot lehetetlenné tegye. Egy másik terv szerint az 1845. évi vasutrendezeti törvény azon rendelkezését, hogy a vonatot elhagyó mozdonyvezető és fékező szabadságvesztéssel büntettetik, az összes vasuti alkalmazottakra akarja kiterjeszteni. A harmadik tervezet a sabotage ellen irányul. — Ezután a *Magyar Közgazdasági Társaság* 1910. évi működése, s e társaság zárszámadásai következnek. — *A Társadalomgazdaságtani Bibliographia* januári száma is e füzethez volt melékelve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az II. osztály kilenczedik ülése.

1911 deczember 4-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, b. Forster Gyula t. tt. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső. Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, b. Láng Lajos, Matlekovics Sándor, Ortvay Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Balogh Jenő, Barabás Samu, Bernát István, Ferdinandy Géza, Fináczy Ernő, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Kunz Jenő, Mahler Ede, Magvary Géza, Medveczky Frigyes, Polner Ödön, Reiner János, Szendrei János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Goldziher Ignác, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Szily Kálmán r. tt. — Császár Elemér, Gyomlay Gyula, Haraszi Gyula, Pekár Gyula, Voinovich Géza l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

208. BERZEVICZY ALBERT t. t. felolvassa: „Egy újonnan fölfedezett Beatrix-okmány“ című értekezését.

209. BERNÁT ISTVÁN l. t. bemutatja: „A nemzeti erő forrásai“ című tanulmányát.

210. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és FINÁCZY ERNŐ l. tagot kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály kilenczedik ülése.

1911 deczember 11-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Daday Jenő, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hossay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Mágócsy-Dietz Sándor, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Kürschák József, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvay Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

211. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „A recurrens sorok elméletéhez“.

212. Dr. ALEXANDER BÉLA részéről: „Adalékok az X-sugarú képek keletkezéséhez.“ Előterjeszti Zemplén Győző l. t.

213. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÜRSCHÁK JÓZSEF r. és ZEMPLEN GYŐZŐ l. tagot kéri föl.

HARMINCZHETEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Tizedik ö s s z e s ülés.

1911 december 18-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő t. t. — Ballagi Aladár, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Károlyi Árpád, Kövesligethy Radó, Matlekovics Sándor, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szádeczky Lajos, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Barabás Samu, Borovszky Samu, Császár Elemér, Déchy Mór, Divald Kornél, Ferdinandy Géza, Gárdonyi Géza, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, Hoór Mór, Komáromy András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Ónody Adolf, Polner János, Reiner János, Tagányi Károly, Vikár Béla, Thirring Gusztáv, Tóttósy Béla, Tuzson János l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

214. KÁROLYI ÁRPÁD r. t. fölolvassa emlékbeszédét Huber Alfonz k. tag fölött. — Az emlékbeszédek során fog megjelenni.

215. Elnök úr meleg szavakban emlékszik meg Szilády Aron r. tagról; a ki most egy félszázada az Akadémia tagja. Indítványára az összes ülés egyhangúlag fölhatalmazza az Elnököt, hogy a nagyérdemű tudóst e félszázados évforduló alkalmával az Akadémia nevében üdvözölje. E határozat értelmében a következő levél ment SZILÁDY ARON r. tagnak:

Mélyen tisztelt Tagtársunk!

A Magyar Tudományos Akadémia f. hó 18-án tartott összes ülésének egyhangú határozatából mély tisztelettel és őszinte ragaszkodással köszöntjük Nagyságotad akadémiai taggá választásának mai félszázados fordulóján.

Nagyságotad fényes betűkkel írta be nevét a magyar tudomány történetébe, még pedig ama nagyjaink sorába, kiknek nemcsak kitűnő műveket, hanem történeti jelentőségű, irányító hatást köszönhetünk. Régi magyar irodalmunkat mintaszerű kiadványaival és kitűnő magyarázataival oly fényesen derítette fel, hogy e téren irodalomtörténetünk minden munkása örök időkre hálás tanítványa és követője lesz. A tudás sokoldalúsága és alapossága, a kutató módszer biztossága, a kritika elfogulatlansága és élessége jellemzik minden munkáját, melyek a Török-magyar történeti emlékeken és a Nyelvemléktár első kötetein kezdve, a szorosb értelemben vett irodalomtörténeti kiadásokig és széles látkörrel végzett fejtegetésekig a tudományos jelességeknek oly gazdagságát és sokoldalúságát tüntetik föl, milyennel csak nagyon kevés magyar kutató rendelkezik. Bámulatos jártassága a nyelvészetben, a politikai és egyházi történetben, az összes irodalmak termékeiben, a néphagyományok ismeretében az okulás és ösztönzés gazdag forrásait avatják dolgozatait, melyek eddig is számtalan problémát megoldottak és az új nemzedéknek tudományos munkásságában mintául és irányítóul szolgálnak. És e rendkívül becses és gazdag munkássága legnagyobbreszt, Akadémiánk körében keletkezett és látott napvilágot, a mi hálánkat és büszkeségünket kétszeressé teszi.

Köszönjük ma, e ritka szép évfordulón, Nagyságotadnak Akadémiánk, az irodalom, egész nemzeti művelődésünk nevében, a mit a tudomány terén alkotott. Köszönjük azzal a kívánsággal, hogy munkánkban még soká élünkön láthassuk Nagyságotad, és azzal a

hittel is, hogy példája és hatása mindenha élő ereje marad szellemi életünknek.

Fogadja kitünő tiszteletünknek őszinte és meleg kijelentését.

Budapest, 1911 deczember 20. — BERZEVICZY ALBERT elnök, HEINRICH GUSZTAV főtítkár.

216. Főtítkár mély megilletődéssel jelenti, hogy Vizaknai Antal l. t., a statisztikának jeles és érdemes munkása, november hó 29-én hosszas szenvedés után elhunyt. Az elnökség koszorút küldött ravatalára, az Akadémia fájdalmas részvétét VARGHA GYULA r. t. tolmácsolta a temetésen (l. alább 52. l.). — Az összes ülés őszinte részvétét e jegyzőkönyvben örökíti meg, a II. osztályt pedig fölhívja, hogy emlékbeszédről gondoskodjék.

217. Ifj. SZINYER JÓZSEF r. t. és osztálytitkár indítványozza, hogy üdvözölje az Akadémia két kitünő külső tagját, Schuchardt Hugót Grácban és Thomsen Vilmost Kopenhágában, kiket legközelebb bekövetkező 70-dik születésök napján a tudományos világ ünnepelni fog. — Örömmel és egyhangúlag elfogadtatik.

218. Főtítkár bemutatja a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségéhez intézett következő átiratát (7759.13.1711.):

Budapest székesfőváros utczáinak és tereinek elnevezését az 1870. évi X. törvényzikk 14. §-a a mi feladatunkká tette.

A városi élet külső megnyilvánulásaiiban a közforgalmi utakon fektet s nem különbös ezeknek az utaknak neve sem, annyival kevésbbé, mert a történelmi helyi emlékek, a mult hagyományai s a városfejlődés egyes mozzanatai nem kis mértékben tükröződnek vissza az útvonalak alakulatában és nevében is, a melyek ilykép szerepelnek a város külső képének és egyéni jellegének kialakulásában.

Fővárosunk nagyarányú fejlődése maga után vonta utczáinak, utainak és tereinek számbeli növekedését is; míg ugyanis csak a három város egyesítése óta lefolyt időt tekintve és kerek számokban szólva, 1873-ban 618, névvel ellátott útvonalról emlékeznek az adatok, 1890-ben már 900, 1900-ban 1000, 1903-ban 1300, ma pedig már 1500 az ily utak száma.

Feladatunk teljesítésében továbbá nemcsak az újonnan nyitott utak névvel való ellátásáról kell gondoskodnunk, hanem számolnunk kell a minduntalan megnyilvánuló oly kívánalmakkal is, hogy egyes utaknak, gyakran régi keletű nevük helyett, újat adjunk.

Alaptételül véve, hogy az úthálózat elnevezésének azt a célt kell szolgálnia, hogy a forgalomban a közönségnek minél könnyebb és biztosabb eligazodást nyujtson, s ezért a nevek jó hangzásúak, könnyen érthetők, megjegyezhetők és megkülönböztethetők legyenek: a főváros úthálózatának már meggyökeresedett neveiben kialakult állapotnál figyelembe veendő az a szempont is, hogy annak megbolygatása — a mellett, hogy gyakran sérelmére van a mult emlékeinek — rövidebb-hosszabb időre forgalmi zavarokat idéz elő, a mik a posta-, távirókézesítések és az üzleti élet érdekében a lehetőségig kerülendők.

Az érintett okokból az utcaelnevezésekre vonatkozólag bizonyos irányelveket állítottunk fel, azért is, hogy így lehetőleg elejét vegyük a tapasztalás szerint gyakran nem is hivatott forrásból eredő s helytelen alapon indult kezdeményezéseknek, melyeknek tárgyalását azután a félreértésektől alig lehet megóvni.

Ezeket az elveket a következőkben foglaljuk össze:

1. régi, jóhangzású nevek felcserélésének helye nincs;

Itt élő személyekről az elnevezés csak kivételesen, az esetben

történhetik, a mikor a haza, vagy a székesfőváros körül szerzett kiváló érdemek mintegy erkölcsi szükségéggé avatják, hogy a közeliismerés és a közhála utcaelnevezés alakjában is kifejezésre jusson;

3. más személyes vonatkozású elnevezés rendszerint oly útra, utcára, vagy térre alkalmazandó, melynek még nincs megjelölése;

4. oly nevek, a melyek nehézkes kiejtésük miatt az elnevezés gyakorlati céljára nem elég alkalmasak, mellőzendők.

Székesfővárosunk utainak, utcáinak és tereinek legújabb névjegyzékét most állítottuk össze; a % alatt csatolt jegyzék 1500 útvonalat ölel fel, melyekre, az azonos neveket leszámítva, mintegy 1390 elnevezés van alkalmazva.

Tudatában vagyunk annak, hogy úthálózatunk elnevezése, a melyet e jegyzék feltüntet, nem tökéletes, s hogy abban a különböző szempontokból kiinduló bírálat hiányokat találhat.

Eppen ezért oda törekszünk, hogy az elnevezések úgy a rendszer, mint a helyrajzi viszonyok, a történelmi vonatkozások és a magyar nyelv szempontjából is minél megfelelőbbek legyenek.

E közérdekű törekvés indít bennünket arra, hogy a nagytek. Elnökség bölcs vezetése alatt a tudomány szolgálatában működő intézet jóakarató támogatásához is folyamodjunk, hazafias bizalommal kérve, méltóztassék úthálózatunk jelenlegi elnevezésének rendszerét és anyagát bírálat alá venni, és a felmerülő észrevételek kapcsán velünk közölni, hogy a saját szempontjából mely irányban s minő neveket volna czélszerű a felmerülő elnevezéseknél alkalmazni.

Budapest. 1911 november 29-én. — **TOLNAY** h. alelnök, **GARANCY** miniszteri tanácsos, előadó. — Véleményes jelentéstétel végett mind a három osztállyal közlendő.

219. Meghívók érkeztek: Ráth György siremlékének leleplezésére nov. 29. (főkönyvtárnok és főtítkárr képviselték az Akadémiát) és a bécsi Építészek ünnepélyes fogadására decz. 8. és 9. (Schulek Frigyes l. t.) — Tudomásul van.

220. Az Akadémia könyvkiadásában f. é. december hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő. 264. füz. — Athenaeum. XX. évf. 4. sz. — Nyelvtudomány. III: 4. — Irodalomtört. Közlemények. XXI: 3. füz. — Kallós Ede. Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. (Nyelvtudom. Értekez. XXII: 1. sz.) — Archaeologiai Értesítő. XXXI. köt. 5. sz. — Czimlap a Nyelvtudományi Értekezések. XXI. kötetéhez. — Szigetvári Iván: A komikum elmélete. (A könyvkiadó-vállalat 1911-i kiadványa.) — Gardner A. Ernest: A régi Athén. Ford. Dr. Schmidt Márton. I. köt. Számos képpel és tervrajzzal. (A könyvkiadó-vállalat 1911-i kiadványa.) — Euripides drámái. Fordította: Csengeri János. (A könyvkiadó-vállalat 1911-i kiadványa.) — Gyulai Pál: Bírálatok 1861—1903. (A könyvkiadó-vállalat 1911-i kiadv.) — Tudomásul van.

221. Az Akadémia könyvtára december hóban a következő adományokat kapta: 1. Gerő Ernő: Az esküdtészek reformja. Budapest, 1906. Hogyan lehet örökbe fogadni. (Budapest) 1911. A m. ipar jogos követelései. Budapest, 1904. Eheschiessung und Trennungsfreiheit d. Auslandes. 3. Aufl. Budapest. Wie erwirbt man die ung. Staatsbürgerschaft (Budapest). Mely esetekben van válópernek helye? 2. kiadás. Budapest, 1911. Volnost cizozemeu v uhrách manželstvi rozlučovati. Budapest. Válóperbeli eljárás. Budapest, 1911. — 2. E. F. W. Gibb: Memorial. Vol. IV. XIII. Leyden, London, 1907. 1910 — 3. Dr. Vaday László: Rendőri büntető eljárási szabályzat. Budapest, 1910. — 4. R. Schwarz: Technisches Taschenlexikon. — 5. Dr. Havass Rezső Irodalmi munkái. 1878—1911. Budapest, 1911. — 6. Bachet: A magyar malomipar. Budapest, 1911. — 7. A. A. Baldaque de Silva:

Le problème de la vie. Lisboa, 1911. — 8. D. C. Phillott: An Eng.-Hind. vocabulary of 3000 words. Calcutta, 1911. — 9. Arctowski: La dynamique des anomalies climatiques. Warszawa, 1910. — 10. Mirinny: Pantosynthese. Notes sur les radiations. Paris, 1911. — 11. A pannonhalmi főpáttól: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története XI. (Tihanyi apátság. II.) Budapest, 1911. — Köszönettel vétetnek.

222. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KÁROLYI ÁRPÁD és FRÖHLICH IZOR r. tagokat kéri föl és a közeledő karácsonyra és újévre kellemes ünnepeket kíván a tagoknak, a kik az Elnök élte-tésével távoznak.

Nekrolog.

Vargha Gyula r. t. beszéde Vizaknai Antal l. t. teme-tésén Ráczvároson, 1911 november 31.

Mélységes gyászszal álljuk körül koporsódat, kedves társunk, szeretett barátunk. Fájdalmas a tudat, hogy utolsó istenhozzádot kell mondanunk, s te, a ki családodnak hűséges támogatója, pályatársaid-nak önzetlen barátja, a közügynek pedig fáradszón munkása vol-tál, örökre eltávozol közülünk. Mennyi munka várt még reád. Nem mintha el nem végeztet volna hűségesen földi napszámodat. A meny-nyit te, aránylag rövid életed alatt dolgoztál, egy hosszú életre is sok lett volna. Te, ki mindenben a józan mérséklet embere voltál, a munkában nem ismertél mértéket és határt, dolgoztál önmérsztő lázas sietséggel, az éjjelt is nappallá téve.

De még munkásságodnál is nagyobb volt önzetlenséged. Azzal a tehetséggel, melylyel az Isten megáldott, azzal a munkássággal, melyet testi és szellemi erőd teljes megfeszítésével folytattál, hirt, vagyont, hatalmat szerezhettél volna magadnak. De te sohasem gondoltál magadra, hanem arra a magasztos eszményre, mely lelkedben csodálatos fényvel ragyogott. Te magyar hazáért, magyar nemze-tedért éltél s még a száraz statisztikai táblák tervezgetése közben is ez az eszmény ihlette meg lelkedet, vezette tolladat. Örökké éber, kutató szellemed a maga gazdagságával hivatva lett volna tudomá-nyos irodalmunkat maradandó művekké gazdagítani. A Magyar Tud. Akadémia, melynek koszorúját, a statisztikai hivatal koszorújával együtt, ravatalodra tettem, értékelte is tanulmányaid s egyéb dol-gozataid becsét, midőn tagjai sorába választott. A becses buzdítás azonban nem térített el munkásságod fő irányától: úgy voltál meg-győződve, hogy jobban szolgálod nemzetedet, ha a tudomány elmé-leti művelése helyett a m. kir. központi statisztikai hivatalban, nem-zeti erőink és gyöngeségeink e nagy leltározó intézetében, közpon-tosítod egész tevékenységedet, nem keresve hirnevet, nem kérve, nem várva elismerést. Mondhatja-e bárki, hogy nem jól tettél? Mi lenne ebből az önmagát marcangoló s ezer sebből vérző nemzetből, ha nem volnának olyan minden áldozatra kész, önzetlen fiai is, a minő te voltál!

Te máskülönben is mintakép gyanánt tündököltél. Egyszerű sorsból emelt fel szorgalmad és az isteni kegyelem, s te nem tagadtad meg soha származásodat. Nem kapott el a világ, egyszerű igénytelen maradtál. Magaddal szemben szűkmarkú, de bőkezű ott, hol a közügyért kellett áldozni, vagy másokon kellett segíteni.

Korán vesztettünk el, férfikorod delén. Távozásod pótolhatatlan irt hagy maga után. De a te szép élted harmoniáját nem szabad megzavarnunk meddő zúgolódással. A te istenfélelemben, becsületes munkában telt, de egyúttal nehéz megpróbáltatásokkal teljes életed megnyugtató, kiengesztelő befejezést nyert. Ebben az egyszerű hajlékban lehelted ki nemes lelkedet, melyben először pillantottad meg a napvilágot. Ez a kis csöndes falusi temető, mely látta gyermekjátékaidat s a melyben édesanyád is porlad, lesz örök nyugóhelyed. Adjon neked ez a föld, melyet annyira szerettél, csöndes pihenést s üdvezült lelked, ha az égből letekint, teljesülve lássa szíved óhaj-tását, lássa nagynak, erősnek, boldognak a magyar nemzetet. Isten veled!

A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1911-ben.

(A cserepéldányok és ajándékok kivételével. — A diplomatariumok jegyzéke ezután is az Értesítő májusi füzetében jelenik meg.)

Abbildungen oberrheinischer Siegel. Basel, 1896.

Abhandlungen (Heidelberger) z. mittleren und neueren Geschichte. 20—33. Heft. Heidelberg, 1911.

Abhandlungen f. d. Kunde des Morgenlandes. XII. Bd., 3, 4. Leipzig 1908—10.

Al-Machriq. 1910.

Alten, G. v.: Handbuch für Heer und Flotte. 34—37. Lfr. Berlin, Leipzig. Alviella, Comte Goblet d'Croyances, Rites, Institutions, Tome 1—3. Paris, 1911.

Anadoli: L'empire du travail, la vie aux États-Unis. Paris, 1905.

Andrássy Gyula gróf beszédei. II. köt. Budapest, 1893.

Andree, Karl: Geographie d. Welthandels. I. Bd. Frankfurt a/M. 1910. L'anné psychologique. Publ. par A. Brizet. XIII—XV. XVII. Année. 1907—1911 Paris.

Apponyi, Gr. Alb.: Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. Wien u. Leipzig, 1911.

Archaeologia. Vol. 58. Part. II. — Index. 1—50. London. 1889—1903.

Archiv für Urkundenforschung. II—III. Bd. Leipzig 1909—10.

Archivio Muratoriano. Nr. 10. Citta di Castello, 1911.

Archivum Franciscanum Historicum. Annus I. 2—4. III. 1—4. Ad Claras Aquas, 1908—10.

- Aster, E. v.: Grosse Denker. 1, 2. Bd. Leipzig, 1911.
 Aurora. 1823. 1824. 1830.
- Baker, Granville: The Danube with pen and pencil. London, 1911.
- Band, J. O. P. u. Backhouse, E.: China unter der Kaiserin Witwe. Deutsch v. F. v. Rauch. Berlin, 1912.
- Bartsch, Karl: Chrestomathie de l'ancien française. X. éd. Leipzig, 1910.
- Baumgartner, Alex.: Geschichte der Weltliteratur. VI. u. Ergänzungsband. Freiburg i/Br. 1911.
- Beck, C.: Jahrbuch der Bücherpreise. V. 1910. Leipzig, 1911.
- Behaghel, O.: Geschichte der deutschen Sprache. Strassburg, 1911.
- Beiträge zur Assyriologie. VIII, 3, 4. Leipzig, 1911.
- Beiträge z. Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Bd. X. Heft 1—5. Münster, 1911.
- Beke, E. u. Mikola, S.: Abhandlungen über d. Reform d. mathem. Unterrichts in Ungarn. Leipzig u. Berlin, 1911.
- Berger, Karl: Theodor Körner. Bielefeld u. Leipzig, 1912.
- Bibliographie der Sozialwissenschaften. VI. Jahrg. 1910. Berlin.
- Bibliotheca Belgica. 185—186. Gand, 1911.
- Bibliothek, germanische. IV. Reihe. Wörterbücher. I. Bd. Falk, S. und Torp, A.: Norveg.-dänisch. etymolog. Wörterbuch. 1, 2. und II. Bd. Schönfeld, M.: Wörterbuch d. altgerm. Personen- und Völkernamen. III. Bd. Jellinek, Dr. Fr.: Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Heidelberg, 1911.
- Bibliothek d. klassischen Altertumswissenschaft. I. Hoppe, E.: Mathematik u. Astronomie im Klass. Altertum. Heidelberg, 1911.
- Bibliothek, Mythologische. IV. 2. Leipzig, 1911.
- Bibliothek, Religionswissenschaftliche. 3. Heidelberg, 1911.
- Bibliothek, Kulturgeschichtliche. I. Reihe I. Graebner, F.: Methode der Ethnologie. Heidelberg, 1911.
- Bibliothèques, livres et librairies. (Association des bibliothécaires français. Conférences.) Paris, 1912.
- Billeter, G.: Die Anschauungen vom Wesen des Griechentums. Leipzig, Berlin, 1911.
- Bobeth, Joh.: Die Zeitschriften der Romantik. Leipzig, 1911.
- Bogen, Dr. G. A. E.: Umriss einer Fachkunde f. Büchersammler. Nikolassee, 1911.
- Bolton, Freo. E.: Principles of education. London, 1911.
- Bonk, Dr. H.: Geschichte der Stadt Allenstein. III. Bd. Urkundenbuch. 1—4. Heft. Allenstein, 1910.
- Brabant, Dr. Artur: Das heilige römische Reich deutscher Nation im Kampf mit Friedrich d. Gr. 2. Bd. Berlin, 1911.
- Das Breviarium Grimani. Seine Geschichte. III. Leipzig, 1910.
- Brockelmann, C.: Grundriss der vergleich. Grammatik d. semit. Sprachen. II. Bd. 1 Lfr. Berlin, 1911.
- Brom, G.: Guide aux archives du Vatican. 2. éd. Rome, 1911.

- Brunnhöfer, Herm.: Die schweizerische Heldensage in Zusammenhang m. d. deutschen Götter- u. Heldensage. Bern, 1911.
- Brunot, F.: Histoire de la langue française. II, III. 1, 2. Paris, 1909.
- Cambridge history (The) of english literature. Vol. 7. Cambridge, 1911.
- Catalogo generale della libreria italiana. I. Suppl. Vol. I. fasc. 1. Milano. (1911.)
- Catalogue général des livres imprimés de la bibliothèque nationale Auteurs. 42—45. — Actes royaux. Par A. Isnard. I. Paris, 1911.
- Chroust, A.: Chroniken der Stadt Bamberg. I. Hälfte. Leipzig, 1907.
- Chun, C.: Wiss. Ergebnisse d. deutschen Tiefsee-Expedition. IX. Bd. 4. Lfr. XIII. Bd. 2. Heft. XIX. 3. Jena, 1911.
- Cuthell, E. E.: An imperial victim. Marie Louise, Archduchess of Austria. 1, 2. Vol. London, 1911.
- Dähnhardt, Osk.: Natursagen. II. Leipzig, Berlin, 1910.
- Defensorium inviolatae virginitatis Mariae. Herausg. v. W. L. Schreiber. Weimar, 1910. (Facsimile.)
- Deissmann, Dr. A.: Paulus. Tübingen, 1911.
- Deussen, P.: Allgemeine Geschichte der Philosophie. II. Bd. 1. Leipzig, 1911.
- Deussen, P.: Die Philosophie der Griechen. Leipzig, 1911.
- Deutsche Texte des Mittelalters. 11, 18—21. Bd. Berlin, 1910—11.
- Deutsch-Oesterreichisch-Ungarischer Verband für Binnenschifffahrt. Verbands-Schriften. N. F. 44, 50, 52, 53. Gross-Lichterfelde, 1911.
- Deutsche Rundschau. Generalregister. 41—120. Berlin, 1896—1908.
- Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie. Publié par F. Cabrol et H. Leclercq. 23—25, 26. fasc. Paris, 1911.
- Dieterich, K.: Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen vergleichend dargestellt. Tübingen, 1911.
- Ditfurth, Mor.: Frh. v. Benedek u. die Taten u. Schicksale der k. k. Nordarmee 1866. 1—3. Bd. Wien, 1911.
- Drygalsky, E.: Deutsche Südpolar-Expedition. III. Bd. 1, 2. IV. Bd. 2. V. Bd. 3. VI. Bd. 3. VIII. Bd. 3. XII. Bd. 5. XIII. Bd. 1. Atlas I. 1. Berlin, 1911.
- Eisler, Dr. Rudolf: Philosophen-Lexikon. Berlin, 1912.
- Elster, E.: Prinzipien der Literaturwissenschaft. II. Bd. Halle, 1911.
- Emlény. 1838. 1841—44. Pest.
- Encyclopaedia (The catholic). 9—11. N.-York, 1910—11.
- Erasmii Roterodami: Opus epistolarum. Recogn. P. S. Allen. II. 1514—1517. Oxonii, 1910.
- Erbiceanu, Const.: Cronicarii greci. Bucuresti. 1888.
- Erläuterungen zu Janssens Geschichte d. deutschen Volkes. VII. 5, 6. Freiburg i/Br. 1910.
- Eusebius, Die Chronik des —. Herausg. v. Dr. J. Karst. Leipzig, 1911.
- Fauvin: Etude sur la langue magyare. Pesth, 1870.
- Felbermann, Louis: The house of Teck. London, 1911.

- Fischer, H.: Schwäbisches Wörterbuch. 33—36. Tübingen, 1911.
- Foord, Edw.: The Byzantine empire. London, 1911.
- Förstemann, Ernst: Altdeutsches Namenbuch. I. Bd. 2. Aufl. II. Bd. 3. Aufl. 1. Lfr. Bonn, 1911.
- Forster, J.: The life of Charles Dickens. 1, 2. Vol. London, 1911.
- Fortschritte der naturwissenschaftlichen Forschung. Herausg. von E. Abderholden. III. Bd. Berlin, 1911.
- Fournier, Aug.: Napoleon I. 2. Aufl. 3. Bd. Wien u. Leipzig, 1906.
- Francke, K.: Die Kulturwerte der deutschen Literatur des Mittelalters. Berlin, 1910.
- Freytag, Gust.: Bilder von der Entstehung des deutschen Reiches. Leipzig.
- Friedensburg, W.: Cavour. I. Bd. Gotha, 1911.
- Friedjung, Heinr.: Der Krimkrieg u. die österreichische Politik. 2. Aufl. Stuttgart u. Berlin, 1911.
- Fuchs, E.: Illustrierte Sittengeschichte. Die galante Zeit. Ergänzt.-Bd. München, 1911.
- Gardthausen, K.: Griechische Palaeographie. I. Bd. 2. Aufl. Leipzig, 1911.
- Garstang, John: The land of the Hittites. London, 1910.
- Georges, K.: Schlagwort-Katalog. IV—VI. Bd. Hannover, 1903—1910.
- Gercke, Alfr. u. Norden, Ed.: Einleitung in die Altertumswissenschaft. III. Bd. Leipzig u. Berlin, 1912.
- Ghica: Les Roumains de Transylvanie. Paris, 1896.
- Ginzel, F. K.: Handbuch d. mathem. u. techn. Chronologie. Bd. II. Leipzig, 1911.
- Gnau, Dr. Herm.: Die Zensur unter Joseph II. Strassburg u. Leipzig, 1911.
- Goedeke, Karl: Grundriss zur Geschichte d. deutschen Dichtung. IV. Bd. 1. Abt. 1, 2. II. Abt. IX. Bd. Dresden, 1907—1910.
- Goethes Werke, I. 51, 52. Bd. Weimar, 1911.
- Goldoni, Carlo: Opere complete. IX. Venezia, 1910.
- Gothein, Max.: John Keats Leben. II. Halle, 1897.
- Gothein, M.: William Wordsworth. II. Halle, 1893.
- Greguss Ágost: Villanykák. Lipcse, 1847.
- Grimm: Deutsches Wörterbuch. IV. Bd. I. A. III. Th. 12. Lfr. XIII. Band. 10. Lfr. XIV. 1. Leipzig, 1911.
- Gross-Hoffinger, A. J.: Ungarisches Portefeuille. 1, 2. Leipzig, 1846.
- Grundriss der Geschichtswissenschaft. II. Bd. 5. Abt. Leipzig, Berlin, 1912.
- Gudemann, Alfr.: Imagines Philologorum. Lipsiae, Berlin, 1911.
- Gugitz, Gustav u. Portheim, Max v. Friedrich Freiherr v. d. Frenck. Ein bibliogr. u. iconogr. Versuch. Wien, 1911.
- Hammer, J.: Wiens türkische Belagerung. Pest, 1829.
- Handbücher zur Volkskunde. 5, 6. Bd. Leipzig, 1910.
- Harnack, Ad.: Aus Wissenschaft und Leben. 1, 2. Bd. Giessen, 1911.
- Harnack, Dr. O.: Aufsätze u. Vorträge. Tübingen, 1911.
- Hartmann, L. M.: Geschichte Italiens im Mittelalter. III. Bd. 2. Hälfte. Gotha, 1911.

- Hatvany, Ludw.: Die Wissenschaft des nicht Wissenwerten. 2. verm. Aufl. Berlin, 1911.
- Hebbel, Fr.: Sämtliche Werke. Herausg. v. R. M. Werner. 1—3. Bd. Berlin.
- Herakleitos v. Ephesos, Griech. u. deutsch. Von Herm. Diels. 2. Aufl. Berlin, 1909.
- Herzer, Dr. J.: Böhmisches-deutsches Wörterbuch. 48—53. Prag, 1911.
- Herzog, Wilh.: Heinrich v. Kleist. München, 1911.
- Heyse, J. Chr. A.: Allgemeines und erklärendes Fremdwörterbuch. 19. Ausg. Hannover-Leipzig, 1910.
- Hinrich's Halbjahrs-Katalog. 1910. II. 1911. I. Leipzig, 1911.
- Hinrich's Katalog 1906—1909. I, II. Teil. Leipzig, 1911.
- Hisho Saito: Geschichte Japans. Berlin, 1912.
- History, The Cambridge mediéval —. Vol. I. Cambridge, 1911.
- History, The Cambridge modern —. Vol. XIII. Cambridge, 1911.
- Hof u. Staats-Handbuch. 1911. Wien.
- Hogarth, David G.: Jonia and the Easth. Oxford. 1909.
- Holder, A.: Alt-celtischer Sprachschatz. 20. Lfr. Leipzig, 1911.
- Holzmann, Dr. Mich. u. Bohatta, Dr. Hams: Deutsches Anonymen-Lexikon. Bd. 41. 1501—1910. Nachträge. Weimar, 1911.
- Hoen, Max v.: Die Schlacht bei Kolin am 18. Juni 1757. Wien, 1911.
- Hoernes, Herm.: Buch des Fluges. 1, 2. Bd. Wien, 1911.
- Horn, E.: Les princesses Rákóczi. La Chapelle-Montligeon. 1907.
- Houben, Dr. H. H.: Jungdeutscher Sturm und Drang. Leipzig, 1911.
- Hovelacque, A.: Les slaves du Sud Hongrie. (Paris.)
- Humnitzsch, H.: Panorama der Donau von Wien bis Pesth. Wien, 1842.
- Ibsen, Henrik: Samlede Waerker 1—X. Bd. Köbenhavn, 1898—1902.
- Igaz Sámuel: Hébe. 1823—1826.
- Index to the Transactions of the R. Society of Edinburgh. 1889—1908. Edinburgh, 1910.
- International catalogue of Scientific literature. VII. issue. D. M. O. Qu. VIII. issue. A—C. E—O. R. IX. issue C. K. N. London, 1910—11.
- Iris. Herausg. v. Joh. Gr. Mailáth. 1844. Pesth.
- Jahn, M.: Psychologie. 6. Aufl. Leipzig, 1911.
- Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. IX. Leipzig, 1911.
- Jahrbuch d. Gesellsch. d. Bibliophilen. 11. Jahrg. 1910—11. Weimar.
- Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Bd. V. 1911. Tübingen, 1911.
- Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. III. Wien u. Leipzig, 1910.
- Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. 32. Jahrg. 1909. I, II. Berlin, 1911.
- Jahresberichte f. neuere deutsche Literaturgeschichte. 19, 20. Bd. II. Berlin, 1911.
- Jecht, Dr. R.: Der oberlausitzer Hussitenkrieg und das Land der Sechsstädte unter Kaiser Sigmund. I. Görlitz, 1911.
- Jenny, E. u. Rossel J.: Geschichte d. Schweizerischen Litteratur. 1, 2. Bern, 1910.

- Jireček, Const.: Geschichte der Serben. I. Gotha, 1911.
- Joachim, Jos.: Briefe von u. an ——. Herausg. v. J. Joachim und A. Moser. I. 1842—1857. Berlin, 1911.
- Jókai Mór: Eppur si muove. És mégis mozog a föld. 1—6. Pest, 1873.
- Jong K. H. E. de: Das antike Mysterienwesen. Leiden, 1909.
- Jorga, N.: Geschichte des osman. Reiches. IV. Bd. Gotha. 1911.
- Josephi Flavii opera. Ed. Dindorfius. 1, 2. Parisiis, 1865.
- Journal of the american oriental society. 31. Vol. I—III. N.-Haven, 1911.
- Justh, Sigism. de: Le livre de la pousta. Trad. par E. Marbeau. Paris, 1893.
- Kaindl, R. Fr.: Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. III. Bd. Gotha. 1911.
- Kalff, G.: Geschiedenis der nederlandsche Letterkunde. 6. Deel. Groningen, 1910.
- Kant's gesammelte Schriften. Bd. XIV. Berlin, 1911.
- Kapp, Jul.: Franz Liszt. 2. Aufl. Berlin, 1911.
- Katalog d. paläarktischen Dipteren. Bearb. v. Th. Becker, M. Bezzi, J. Bisdrof, K. Kertész u. P. Stein. 2—4. T. Budapest, 1903—5.
- Katona, Jos.: Banus Bánk. Tragödie in 5 Aufzügen. Übertr. v. J. Vészi. Berlin, 1911.
- Kellner, K. A. H.: Heortologie. Freiburg i/Br. 1911.
- Khevenhüller-Metsch, Fürst J. J.: Aus der Zeit Maria Theresias. Bd. IV. Wien, 1911.
- Kirchner, Jo.: Prosopographia attica. Vol. II. Berolini, 1903.
- Kisch, Wilh.: Die ältesten Strassen und Plätze Wiens. Wien, 1883.
- Klaić, Fr.: Praktischer Lehrgang der kroatisch-serbischen Sprache. 8. Aufl. Agram, 1910.
- Klio: 9. Beiheft. Leipzig, 1911.
- Klotzsch, Carl: Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr. Berlin, 1911.
- Kluge, Fr.: Seemannssprache. Halle, 1911.
- Kogalniceanu, Mich.: Cronicele Romaniei. Ed. 2. Tom. 1—3. Bucuresci, 1872—74.
- Kogulnicean, M.: Fragments tirés des Chroniques Moldaves et Valaques. 1., 2. Partie. Jassi, 1845.
- Kolmer, G.: Parlament u. Verfassung in Österreich. VII. Bd. Wien, 1911.
- Kont, Dr. J.: Ungarische Chrestomathie. Heidelberg, 1909.
- Kott, Fr. Št.: Česko-německý Slovník. 1—7. V Praze, 1878—98.
- Die Kriege Friedrichs des Grossen. III. Teil. Berlin, 1911.
- Kristeller, P.: Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten. 2. Aufl. Berlin, 1911.
- Kulczycki, Ludw.: Geschichte der russischen Revolution. Übers. v. A. Schapire —. Neurath. II. Bd. Gotha, 1911.
- Kultur (die) der Gegenwart. II. T. II. Abt. 1. Leipzig—Berlin, 1911.
- Kunow, Dr. O.: Die neuere und neueste Weltgeschichte in Tabellen. Halle, 1911.

- Kürnberger, Ferd. : Gesammelte Werke. 1., 2., 4. Bd. München und Leipzig, 1910—11.
- Kürschners Deutscher Literatur-Kalender, 1908—11. Leipzig.
- Lampros, S. : *Istoria tes Elladosz.* Teuche 115—129. Athen, 1906—8.
- Landlexikon. Herausg. v. K. zu Putlitz u. Dr. L. Meyer. I—II. Bd. Stuttgart, 1911.
- Lanson, Manuel : *Bibliographique.* III. Paris, 1911.
- Lázár, Dr. Béla : *Paul Morse von Szinyei.* Leipzig, 1911.
- Leiningen-Westerburg, Counte Charles : *The Letters and journal (1848—49).* Edited by H. Marczali. London, 1911.
- Lenau : *Ein Kampf ums Licht. Sein Leben, Lieben u. Leiden. Briefe etc.* Ausgewählt v. L. Goliner. Leipzig, 1911.
- Lenz, M. : *Geschichte Bismarcks.* 3. Aufl. Leipzig, 1911.
- Leonhard, W. : *Hettiter u. Amazonen.* Leipzig, Berlin, 1911.
- Lettow-Vorbeck, O. : *Geschichte des Krieges von 1866.* I—III. Berlin, 1896—1902.
- Lewy, Ernst : *Zur finnisch-ugrischen Wort- u. Satzverbindung.* Göttingen, 1911.
- Libanii Opera ed. R. Foerster. Vol. 6. Lipsiae, 1911.
- Liliencron, Detlev v. : *Gesammelte Werke.* 1—3. Bd. Berlin, 1911.
- Lindner, J. : *Geschichtsphilosophie.* 2. Aufl. Stuttgart u. Berlin, 1904.
- Lodin : *Mémoires sur les filons du comitat de Zips.* Paris, 1875.
- Lukács, G. v. : *Die Seele u. die Formen.* Berlin, 1911.
- Luther, M. : *Werke.* 40. Bd. I. 45. Weimar, 1911.
- Mc. Master, J. B. : *A history of the people of the united states.* VI. VII. London, N.-York, 1906—10.
- Magazinu istoricu pentru Dacia. Redact. lui A. Treb. Laurianu si N. Balcescu. 1—5. Bucuresci, 1845—47.
- Magyaren und Sachsen 1848 bis 1911. Leipzig, 1912.
- Magyarország vármegyéi. Pest-Pilis-Solt vm. Budapest, 1911.
- Marcks, E. : *Männer u. Zeiten* 1., 2. Bd. Leipzig, 1911.
- Marczali, Heinr. : *Ungarisches Verfassungsrecht.* Tübingen, 1911.
- Maspero, G. : *Au temps de Ramsés et d'Assourbanipal.* 5. éd. Paris, 1910.
- Massarani, T. : *Storia e fisiologia dell' arte di ridere.* Vol. 2. 3. Milano, 1901—2.
- Mauthner, Fr. : *Wörterbuch der Philosophie.* I—II. München, 1911.
- Mayer, Dr. Fr. M. : *Geschichte Österreichs mit besonderer Rücksicht auf das Kulturleben.* 3. Aufl. 1—8. Lfr. Wien, 1909.
- Mayer, Theodor : *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit.* Wien u. Leipzig, 1911.
- Mazzini, G. : *Politische Schriften.* I. Uebers. v. S. Flesch. Leipzig, 1911.
- Meinecke, Fridr. : *Weltbürgertum und Nationalstaat.* München und Berlin, 1908.
- Mémoires de l'Académie d. sciences morales et politiques de l'Institut de France. Tome 22—27. Paris, 1900—10.

- Mémoires présentés par divers savants à l'Acad. d. Inscriptions et belles-lettres. 11. I—II. 12. I. Paris, 1902—1909.
- Mémoires de l'Institut national de France. Acad. d. inscriptions et belles lettres. 37. I—II. 38. I. Paris, 1904—10.
- Meyer, Bernh.: *Erlebnisse*. 1—2. Wien, Pest. 1875.
- Michael, E.: *Geschichte des deutschen Volkes*. 1—5. Bd. Freiburg i/Br. 1897—1811.
- I. Miklós herceg: *Balkán cárné*. Ford. Gruits G. Lej. és neje. Arad, 1909.
- Mikszáth, K.: *Die guten Hochländer*. Übers. von Dr. A. Silberstein. Leipzig, 1882.
- Mikszáth, K.: *St. Peter's Umbrella*. Translated by B. W. Worswick. London. — U. a. 3. edit. London.
- Mikszáth, K.: *Kunnon Kansalaisia*. Suom. N. E. Vainio. Porvoossa, 1888.
- Mikszáth, K.: *Tarinoita Suomen*. N. E. Vainio. Porvoossa, 1891.
- Milhaud, Gaston: *Études sur la pensée scientifique chez les Grecs*. Paris, 1906.
- Minerva: *Handbuch d. Gelehrtenwelt*. I. Bd. Strassburg, 1911.
- Mittheilungen a. d. Sammlung der Papyrus Erzhg. Rainer. VI. Bd. Wien, 1897.
- Moffat, M. Maxwell: *Maria Theresia*. London, 1911.
- Molhuysen, Dr. P. C. en Blok, Dr. P. J.: *Nieuw nederlandsch biografisch Wordenboek*. I. Leiden, 1911.
- Möller, H.: *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch*. Göttingen, 1911.
- Le Monde Oriental*. Vol. V. Uppsala, 1911.
- Monumenta Germaniae Paedagogica*. Bd. 47, 48. Berlin, 1910—11.
- Müller, J.: *Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft*. IV. Bd. 2. Abt. 2. T. Blumner, H.: *Die Römischen Privataltertümer*. München, 1911.
- Murray, J.: *A new english dictionary*. IX. Oxford, 1911.
- Nagl, J. W. und Zeidler, J.: *Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte*. 33. Lfr. Wien.
- Nagy, A.: *Kleine ungarische Sprachlehre*. 2. Aufl. und Schlüssel. Heidelberg, 1908.
- Nansen, Fr.: *Nebelheim*. 1, 2. Bd. Leipzig, 1911.
- Napoleons Leben von Ihm selbst*. Übers. v. H. Conrad. III—V. Bd. Stuttgart.
- Nordau, M.: *Der Sinn der Geschichte*. Berlin, 1909.
- Obál, B.: *Die Religionspolitik in Ungarn*. Halle, 1910.
- D'Olivet, F.: *Histoire philosophique du genre humaine*. 1, 2. Paris, 1910.
- Olmstead, A. T.: *Western Asia in the days of Sargon of Assyria*. N.-York, 1908.
- Ordbok öfver Svenska språket*. 42—45. Lund, 1911.
- Oswald, W.: *Grosse Männer*. II. Leipzig, 1911.
- Pacatian, T. V.: *Cartea de Aur. San Cuptele polit-națion. ale Româ-nitor de sub. corona ungară*. 1—4. Sibiu, 1904—1906.

- Panorama von Ofen und Pesth, von Spiritus asper u. Spiritus lenis. Leipzig, 1833.
- Pastor, Ludw. v.: *Leben des Frh. Max v. Gagern. 1810—1889.* Kempten u. München, 1912.
- Paulsen, Fr.: *Pädagogik.* Stuttgart, Berlin, 1911.
- Pauly's Realencyklopädie d. class. Altertumswissenschaft. XIII. Halbbd. Stuttgart, 1910.
- Peddie, R. A.: *Conspectus Incunabulorum. Part. I.* London, 1910.
- Peter, Dr. H.: *Wahrheit und Kunst, Geschichtschreibung und Plagiat im klassischen Altertum.* Leipzig, Berlin, 1911.
- Petermanns Mitteilungen. Ergänz.-Hft. 170/172. Gotha, 1911.
- Petőfi-könyvtár. 21—30. Budapest. 1910.
- Piccolimini: *Due lettere di Ludovico II. Siena, 1904.*
- Pimodan: *Le Comte F. C. de Mercy-Argenteau.* Paris, 1911.
- Pitreich, Frh. v.: *Meine Beziehungen zu den Armeeforderungen Ungarns.* Wien u. Leipzig, 1911.
- Pivány, E.: *Webster and Kossuth.* Philadelphia.
- Plener, Ernst Frh.: *Erinnerungen. I. Bd.* Stuttgart u. Leipzig, 1911.
- Poschinger, Heinr. v.: *Also sprach Bismarck. Bd. III. 1888—98.* Wien, 1911.
- Quellen u. Forschungen zur alten Geschichte u. Geographie. 21., 24. Hft. Berlin, 1911.
- Quellen u. Forschungen a. d. Gebiete der Geschichte. Herausg. v. d. Görres-Gesellschaft. XV. Bd. 1. 2. Paderborn, 1911.
- Quellen u. Untersuchungen z. latein. Philologie d. Mittelalters. IV. Bd. 1. Hft. München, 1912.
- Rabenhorst, Dr. L. v.: *Kryptogamenflora Deutschlands, Oesterreichs u. d. Schweiz. I. 120. VI. 13.* Leipzig, 1910.
- Rahmer, L.: *Nikolaus Lenau als Mensch u. Dichter.* Berlin.
- Ranschburg, Dr. P.: *Das kranke Gedächtnis.* Leipzig, 1911.
- Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Herausg. v. J. Hoops. I. Bd. 1. Lfr. Strassburg, 1911.
- Reichling, D.: *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliogr. Indices.* Monachii, 1911.
- Rein, W.: *Encyklop. Handbuch der Pädagogik. 2. Aufl. Register.* Langensalza, 1911.
- Repertorium z. Neuen Jahrbuch f. Mineralogie. 1885—89., 1890—94. Stuttgart, 1891—96.
- Report of the meeting of the british association for the advancement of science 1831—1910. 2 index. London.
- Ridgeway, N.: *The origin of tragedy.* Cambridge, 1910.
- Rietstap, J. B.: *Armorial général. 56—64.* Paris, 1911. — Suppl. 8. 9. Paris, 1911.
- Robertson, M.: *A history of the french Academy. (1635(4)—1910.)* London, 1910.

- Romanische Forschungen. 1. 8. 12. III. 21. III. 22. II. III. 23. I. 25. I—III. Erlangen, 1883—908.
- Roscher, W. H.: Ausführl. Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie 64. Lfr. Leipzig, 1911.
- Roskoványi, A.: Romanus Pontifex. 1. 4. 6. 7. 9—16. Nitriae.
— — Coelibatus et Breviarium. 1. 3. 4. 8. Nitriae.
- Roth, Friedr.: Augsburgs Reformationsgeschichte. I—IV. Bd. München, 1901—11.
- Roth, Vikt.: Geschichte d. deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg, 1906.
— — Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen. Strassburg, 1908.
— — Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen. Strassburg, 1905
- Rovartani Lapok. 1904—1907. Budapest.
- Rückert. Nachlese. Sammlung der zerstreuten Gedichte u. Übersetzungen. Herausg. v. L. Hirschberg. I—II. Weimar, 1910—11.
- Rute: Lettres d'une voyageuse. Paris, 1897.
- Rüthning, Dr. G.: Oldenburgische Geschichte. I—II. Bremen, 1911.
- Saglio, E.: Dictionnaire des antiquités 45. fasc. Paris, 1911.
- Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. 31. 32. Hft. Leipzig, 1911.
- Sammlung Romanischer Elementarbücher. I. Reihe. 1. 3. 4. 6. III. Reihe I. Heidelberg, 1905—11.
- Sandemann, G. A. C.: Metternich. London, 1911.
- Sarrut: Les fils d'Arpad. Turin, 1864.
- Sayous, E.: Mémoire sur une mission en Hongrie, 1875.
- Scherrer, H.: Soziologie. I. T. Innsbruck, 1905.
- Schmidt, E.: Reden zur Litteraturgeschichte. Berlin, 1911.
- Schneider, Max: „Von wem ist das doch?!“ 2—4. Brl. 1908—09.
- Schopenhauer, A. sämtliche Werke. Herausg. v. P. Deussen. I. Bd. München 1911.
- Schriften der Gesellschaft f. Theatergeschichte. 15—17. Bd. Berlin, 1910—11.
- Schulthess' Europäischer Geschichtskalender 1910. München, 1911.
- Schweizerisches Idiotikon. 68. 69. Heft. Frauenfeld, 1911.
- Seeck, O.: Geschichte des Untergangs der antiken Welt. 4. Bd. u. Anhang. Berlin, 1911.
- Seidel, A.: Wörterbuch der deutsch-japan. Umgangssprache. 7—10. Berlin.
- Sentrout, Ch.: Kant u. Aristoteles. Übers. v. L. Heinrichs. Kempten u. München, 1911.
- Seton-Watson, R. W.: The southern slav question and the Habsburg monarchy. London, 1911.
- Simon, Jos. Al.: Die Wissenschaft der Philosophie als System der Panaisthesis. I. Bd. Leipzig, 1909.

- Sincai, Georg: *Chronica Romanilor*. Edit. 2. Tom. 1—3. Bucuresci, 1886.
- Slater, J. H.: *How to collect books*. London, 1905.
- Sleumer, Albert: *Index romanus*. Verzeichnis sämtlicher auf dem römischen Index stehenden deutschen Bücher. 5. Aufl. Osna-brück, 1911.
- Soergel, Alb.: *Dichtung und Dichter der Zeit*. Leipzig, 1911.
- Spiegler, Gy. S.: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez*. Budapest, 1911.
- Stern, A.: *Geschichte Europas*. 5., 6. Bd. Stuttgart, Berlin, 1911.
- Stratimirovic, General v.: *Was ich erlebte*. Wien, Leipzig, 1911.
- Süss, Wilh.: *Aristophanes und die Nachwelt*. Leipzig, 1911.
- Šusta, Jos.: *Die römische Kurie u. das Konzil v. Trient*. III. Wien 1911.
- Tecklenburg, Adf.: *Die Entwicklung des Wahlrechts in Frankreich seit 1789*. Tübingen, 1911.
- Theodoret: *Kirchengeschichte*. Herausg. v. L. Parmenter. Leipzig, 1911.
- Theophrasti: *Opera*. Ed. Fridr. Wimmer. Parisiis, 1866.
- Thesaurus lingvae latinae*. Vol. III. 8. Lipsiae, 1911.
- Thieme, M.: *Allgemeines Lexikon d. bildenden Künstler*. V. Band. Leipzig, 1911.
- Thureau-Dangin, P.: *The life of S. Bernardino of Siena*. Translated from French by G. von Hügel. London, 1911.
- Tiktin, H.: *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. 18. Lfr. Bukarest, 1911.
- Tobolka: *Česka bibliografía*. 1908. Praze, 1911.
- Toepffer, Joh.: *Attische Genealogie*. Berlin, 1889.
- Tornai de Kóvér, H.: *Peeps at many lands, Hungary*. London, 1911.
- Turba, Gust.: *Die Grundlagen der Pragmatischen Sanktion*. Leipzig, Wien, 1911.
- Turchányi, Georg: *Tabellae chronographicae ad solvenda diplomatum data*. Oeniponti, 1897.
- Ursprung, (der diplom.) des Krieges. V. 1870—71. III. Bd. Berlin, 1911.
- Vahlen, Joh.: *Gesammelte philologische Schriften*. I. Bd. Leipzig u. Berlin, 1911.
- Vállyi, Nora & Stuart, Dorothy M.: *Magyar Poems*. London, 1911.
- Vasari: *Le vite de pittori, scultori, e architettori*. Herausg. v. K. Frey. I. München, 1911.
- Vass J.: *Az aggteleki barlang*. Pest, 1831.
- Venelin, J. Vlacho: *Bolgarskija ili Dako-slavjanskija Gramoti*. S.-Peterburg, 1840.
- Veröffentlichungen a. d. Heidelberger Papyrus-Sammlung. IV. 1. Heidelberg, 1911.
- Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde. Heft 12—16. Berlin, 1908—11.
- Veröffentlichungen der Kommission f. neuere Geschichte Österreichs.

- 8, 9. Gross, R.: *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen. (1526—1690.)* Wien, 1909—11.
- Verseghy Ferencz: *Magyar Aglája.* Buda, 1806.
- Vietor, Wilh.: *Deutsches Aussprachewörterbuch. V. Heft.* Leipzig, 1909.
- Vorderasiatische Bibliothek. *Die El-Amarna-Tafeln. 13. Lfr.* Leipzig, 1911.
- Wackernagel, R.: *Geschichte der Stadt Basel. II. Bd. 1.* Basel, 1911.
- Waddington, Alb.: *Histoire de Prusse. Tome I.* Paris, 1911.
- Wagner, Cosima: *Franz Liszt.* München, 1911.
- Wagner, H.: *Geographisches Jahrbuch. 34. Bd. 1911. I.* Gotha, 1911.
- Weimars's Album zur vierten Säcularfeier der Buchdruckerkunst. Weimar, 1840.
- Weltgeschichte in Charakterbildern Theodorich d. Grosse. Karl d. Grosse. Mainz, 1910.
- Wendt, Dr. G.: *Syntax des heutigen Englisch. I. T.* Heidelberg, 1911.
- Wessely, Dr. C.: *Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde. XI.* Leipzig, 1911.
- Wielands gesammelte Schriften. I. Abt. 3. II. Abt. 3. Bd. Berlin, 1910—11.
- Wilde's Werke in deutscher Sprache. 1—10. Wien u. Leipzig, 1908.
- Wildenbruch, Ernst v.: *Gesammelte Werke. Herausg. v. B. Litzmann. 1, 2. Bd.* Berlin, 1911.
- Willmanns, W.: *Deutsche Grammatik. I. Abt. 3. Aufl.* Strassburg, 1911.
- Wilz, Dr. Leo: *Die Wahl des Kaiser Matthias.* Leipzig, 1911.
- Windelband, W.: *Präludien. 4. Aufl. I, II. Bd.* Tübingen, 1911.
- Wislicenus, P.: *Shakespeares Totenmaske.* Jena, 1911.
- Woinovich, J. v. u. Veltzé: 1813—1815. *Österreich in den Befreiungskriegen. 1—3. Bd.* Wien u. Leipzig, 1911.
- Wörter und Sachen. II. 2. III. Bd. 1. Heft. Heidelberg, 1911.
- Wundt, M.: *Geschichte der griechischen Ethik. II. Bd.* Leipzig, 1911.
- Wundt, W.: *Kleine Schriften. 1, 2. Bd.* Leipzig, 1910—11.
- Wurzbach, A.: *Niederländisches Künstler-Lexikon. III. 2/4.* Wien u. Leipzig, 1911.
- Zeitschrift f. deutsche Mundarten. 1906—11.* Berlin.
- Zeitschrift d. k. preuss. statist. Landesamts. Ergänz.-Heft 36.* Berlin, 1911.
- Zeitschrift f. Psychologie u. Physiologie d. Sinnesorgane. Ergänzbd. 6, 7.* Leipzig, 1911.
- Zichy, Géza gr.: *Aus meinem Leben. I. Bd.* Stuttgart, 1911.
- Ziegler, Th.: *Die geistigen u. sozialen Strömungen Deutschlands im 19. Jahrhundert.* Berlin, 1911.
- Žolger, Dr. J.: *Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Österreich u. Ungarn.* Leipzig, 1911.
- Zwingli, Huldreichs sämtliche Werke. (*Corpus Reformatorum.*) Leipzig, 1911.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Február 15.

2. FÜZET.

A templomos-rend eltörlése.

(Kivonat *Ballagi Aladár* rt. január 15-én tartott szabad előadásából.)

A templomosok pöre Loiseleur szerint „a történetírás két-ségbeesése“. A tapasztalat valóban azt mutatja. Csakhogy ennek nem a tárgy az oka, hanem a kik vele foglalkoznak. Analizáló, tehát dissecáló történészek, kik a tényként jelentkező adatokat mintegy mikroszkopice, egymástól elszigetelten vizsgálják s betűhöz tapadó magyarázattal próbálják egyeztetni: ily természetű themában elfogadható ítéletre sohasem juthatnak.

A templomos-rend eltörléséhez, mint az egyetemes történelem egyik legnagyobb problémájához, csak annak lehet kulcsa, ki az embert és világot összefoglaló szemlélettel, nagy egységben tudja tekinteni. Ily kutatás szerves egészében igyekszik jelenvalóvá tenni a multat; az adatokat tényekül csak összefüggésükben fogadja el s a hol ebben hézag vagy ellenmondás mutatkozik, nem irtózik az ignorabimus kimondásától.

Ha a nagy általánosságot (t. i. a korviszonyokat) és a specificumot (t. i. a döntő tényezőket) tiszta világításba tudjuk helyezni: ezzel a valószerűséget nagy áttekintésben épp oly pontosan megállapíthatjuk, akár a statisztika, a *loi des grands numéros* segítségével, a modern élet főbb vonásait.

Felvett tárgyunkról gyakran mondják, hogy átmeneti korba esik. Pedig nyilvánvaló, hogy a templomos-rend eltörlése egy egész világrend összeomlásával s egy másiknak megalapozásával esik össze. A kor tehát, a fejlődés rendén, nem az átmenetet, a mi egyvégtibe menő átalakulást akar jelenteni, hanem épp ellenkezőleg az erőszakos megszakítást mutatja.

A kor összes törekvései az *absolut* körében mozognak. A korjellemző eszmék minden korlátot ledöntve feltétlen önérvényesülésre törnek. Ezzel együtt jár a „tekintetnélküliség“ a kivitelben, mely lehetetlenné tesz minden kiegyenlítést.

A mérköző történelmi erők: a theocratikus universalismus

és a nemzeti particularismus. Egyik a másikat mereven, minden átmenet nélkül váltja fel.

Egyik oldalon áll mindvégig, még holta után is, *VIII. Bonifác*, az úgynevezett „konok“ aggastyán, mit gyakran emlegetnek; holott szereplése mondhatni impersonális, évszázadok óta világvezérlő hatalmat képviselvén feltétlenül, tehát eszményi szinten. S mert ebben megbukott, gyönyörű szemléletet tár elénk Hasenak, a protestáns egyháztörténésznek azon sokszor megtámadott mondása, hogy VIII. Bonifác volt „az utolsó pápa“. Utódai, jóformán a Tridentinumig, már csak külső kifejezői a pápaságnak, mint egyetemes theocratikus világregndnek.

A másik félen az események központjában, mint azok irányítóját, *Szép Fülöp* francia királyt látjuk, kinek megértése, kezünkbe adja generális kulcsát az egész templarius pörnek. Dantenál ő a Gygas és a Góliáth. Kora legszebb embere; Villani krónikája szerint: il piu bello Christiano qui se trovasse al suo tempo. Szükszavú, mint a nagy elhatározások emberei általában. Tekintete szoborszerűen mered az emberekre, mintegy ridegen fűrészelve, kit, mire használhat fel.

Egész politikája merő művészet. Fogalma a jogról az, hogy minden jogos, a mi végrehajtható. A jognak egyedüli korlátja a lehetőség. Vagyis a jog nem egyéb mint hatalom. S Szép Fülöp matematikai menetrendet követő gondolkodása, a rendelkezésére álló s egyre gyarapodó hatalmat, minden mellékteljesítést nélkül, szívósan, tervszerűen egyetlen célra központosította. Ez az önkítzte cél a *mindenállamiság* elérése.

A „mindenállamiság“ tisztára modern fictiója megvalósítására mindenekelőtt a hűbérállapot kellett lerombolni. Ez legyőzhetetlen feladatnak látszott. De a hűbériségnek megvolt az a veszedelme, hogy ellenséges és kártékony főleg a polgárságra, s többé-kevésbé az egyházi rendre nézve is, melyek ennél fogva természetes szövetségesei a koronának, s szövetkezten: megdöntői a hűbériségnek.

A hűbérurak lefegyverzése s fegyvereinek az államhatalom körébe vonása által a király fegyveres ereje háromszor akkorává lesz, mint volt elődje alatt. Fenntartására állandó adórendszer szolgál, melynek segítségével a király valósággá igyekszik tenni, hogy Franciaország határait a természetkijelölte vonalakig terjeszse.

Vége a központosított királyi hatalom vezérlete alatt szervekedő nemzet, önálló akar lenni a katolikus egyházban is. A gallicanismus mint elsőrendű állami cél jelentkezik. Ez pedig abból áll, hogy a pápa ne legyen több mint primus inter pares a püspökök közt, míg a király azzá legyen, a minék később Bossuet mondta őket: oh Rois! vous êtes des Dieux. Minden

natalom, a mit a pápától elvesznek a királyra ruházva, kinek hatalmi törekvéseire ekként, a francia egyháznak a pápától való lehető függetlenítése teszi fel a koronát.

Minden efféle kísérlet eddigelé csúfos kudarcot vallott. Legutóbb a Hohenstaufokkal. Ám Szép Fülöp másként járt el. Eddig ismeretlen fegyverekkel támad.

Azon kezdi, hogy tanácsából kizárja a papokat. A pápaság kanonistáival a *legistákat* állítja szembe, kik nem törődnek se az egyház, se a nemesség, se a nép jogával, hanem egyedül a *lex regalis*-sal. Hitvallásuk: „ce qui plait au prince vaut loi“, a mi a római jogból van átvéve: „quod principi placuit legis habet vigorem“.

S hirdetik e tanokat akkor, midőn Franciaország életében bekövetkezett az az ünnepélyes mozzanat, hogy vagy korlátlan úrrá lesz a király, vagy pedig az aristokratia és a polgárság bevonul a király tanácsába, mint a hogy Angliában történt s korlátozza a királyi hatalmat, melynek önmaga, irányító részese.

Franciaországban az elől említett irány győzött. A királyság, első sorban Guillaume de Nogaret, Guillaume de Plaisian és Pierre de Flote „legum doctores et milites“ segélyével abszoluttá lett, a törvényhozás, igazságszolgáltatás és pénzügyek terén egyaránt. S Szép Fülöp ugyanezen legisták segítségével, pör útján törli meg kora első hatalmasságait. I. Edvard angol királytól pörrel szerzi meg Guyenne-t; a flandriai gróftól pör útján veti fogságra; pörrel támadja VIII. Bonifácot s pörös eljárással végez a templáriusokkal.

Másik eszköze a *publicista*, a journalisták öse, a prókatorok osztályából. Az az ember, kinek éppen mert élethivatása az igazság kiderítése lenne, legjobban tudja a módját, hogy kell kitekerni az igazság nyakát. Ezek élén Pierre Duboist látjuk, fogalmazóját hirhedt kiáltványoknak és perfid diplomatiai iratoknak.

Harmadik munkatársa a királynak nagy céljai elérésében: a *bankár*. Pénzemberek, mint Enguerrand de Marigny, a *surintendant des finances*, Biccio és Musciato bankárok, kik ministereiként működnek, szolgáltatják az eszközöket nagy diplomatiai vállalataihoz, s költséges hadjárataihoz.

Végre negyedik politikai szerszáma a *tömeg*, melyet a legkorlátlanabb despoták rég kipróbált szokásaként, népgyűléseken sorakoztat maga mellé. S 1302-ben, mikor legádázabb küzdelmét vívja VIII. Bonifáczezal, a polgárságot mint országrendet először hívja országgyűlésre (*status generales*; *états-généraux*), s ugyanezt teszi hat év múlva, a templárius harezok idején.

Legisták, publicisták és bankárok a király tanácsában, kiszorítva onnét a papokat; a tömeg a kiváltságolt osztályok

helyén: mindezek a középkor végét jelzik s előrevetett árnyékai egy új világnak. Szerintem, politikai és társadalmi téren ez a renaissance első kibontakozása. A theophront a humanista váltja fel. Mind oly tényező, melyekben miután az isteni morál megbukott, földönecsúszó rideg önérdék szabályozza az emberi moralt.

V. Kelemen pápa teljesen beleillik a korba, mely őt fel emelte. Származására gascognei, a mi, mai kifejezéssel élve, egyetértelmű az „homme du midi“-vel. Szép Fülöp creaturája, kinek bankár-követei serényen forgolódtak megválasztása érdekében. Függsége a francia királytól, tette lehetővé a templomosok megsemmisítését. Beteg ember; nagy realista, ki példátlan nepotismust űz. A bibornok-collegiumot telerakja atyafiaival és a francia király embereivel. Az első creáláskor egyszerre tízet nevez ki, kilencz francziát és egy angolt, köztük négy rokonát és a király gyóntatóját. Halálakor a huszonnégy tagú testületben tizenkettő a francia. Keze alatt a mindenkép egyetemes célú pápaság, mondhatni az ő közvetlen környezete érdekeinek istápolására zsugorodik össze. Igazi avignoni pápa, kinek pápaságáról méltán mondta 1308-ban egy sokat tapasztalt öreg curialista, Augustinus Triumphus: „Sohasem volt a pápaság annyira lenézett és megvetett, mint most.“

Ily korviszonyok és ily tényezők malomköve közé sodortatt a *templomos-rend*, melyet ha történelmi fejlődésében tudunk felfogni, eleve megítélhetjük, hogy szükségkép össze kellett morzsolatnia.

A középkori három nagy lovagrend katonai szervezése a keresztes háborúk lelkesedésének lelohadása idejére esik. A keresztes hadak Keleten, a szent sir táján, keresztyén államalakulatokat hoztak létre, melyek az előretörő iszlámnak maguk erejéből nem állhattak ellent. Védelmükre s az egész Christiana republica oltalmára, miután a tömegek nem mozgósíthatók többé a Szentföld felé, hovatovább szükség van afféle szervezett haderőre, mely az egész keresztyénségből alakítva, a *koráramlatoktól függetlenül* teljesítse, a mily súlyos, épp oly magasztos feladatát. E célra használja fel a pápaság egyes világi lovagoknak a zarándokok védelmére s betegségük esetén ápolásukra irányzott törekvéseit. Az ily munkára vállalkozott lovagokat lassankint rendi szervezetbe egyesítette, s ezzel létrehozta az első állandó haderőt, mely mindenkor rendelkezésére állott.

A pápaság, az egyetemesség titkának teljes birtokában, tisztán látta, hogy az egyetemes keresztyén czélok biztosítására felállított militiában nem hogy eltüntetni, hanem éppen ellenkezőleg ki kell emelni az alapításuknál jelentkező faji vonásokat. Így lett a templomos-rend túlnyomóan francia, az ispotályos

vagy johannita túlnyomóan olasz és a marianus vagy német lovagrend az, a mit már neve is kifejez.

A templomosok (milites v. fratres Templi, pauperes comilitones Christi templique Salomoniaci, templarii) rendjének alapítási éve körül sok vita folyt, melynek az az eredménye, hogy nem 1118-ban, hanem 1119-ben alapított. Ez a különbség mindenkép nagyon jelentéktelen. Fontosabb az, hogy a rend katonai tekintetben mintául szolgált a másik két nagy lovagrendnek, és hogy rövid időn Dánia és Norvégia kivételével, az egész keresztény világban gyökeret tudott verni. Nálunk főhelyük a vránai parancsnokság (praeceptoratus Templariorum), Zaruvecchia és Scardona közt, a Lago di Vrana partján. Erdélyben sohasem volt házuk.

A szervezetbe egyesült kereszties vitézeknek régi magyar összefoglaló neve, helyneveink tanúsága szerint: *keresztesek* (cruciferi) vagy másként, igen valószínűen, *kereszturak* (Kreuzherren). Meltán, mert egész existenciájuk a kereszt körül forgott. Életcéljuk a szent keresztnek, mint ez esetben nem a feltámadás, hanem az egyetemes keresztényrendszer jelvényének védelme, még pedig ott, a hol a Názáreti számára felállították a keresztet. Külső megjelenésükben, rendi ruhájukon is megőrzék a keresztet. Köztük a templáriusok, fehér köpenyükön egyenesen a *keresztes hadak eredeti vörös keresztjét* viselték. Azért neveztettek magyarul népiesen *vörös barátok*-nak, francziául *moines rouges*-nak.

Szerzetesek és lovagok voltak egy személyben. A szerzetesi három fogadalom mellett negyedikül örök harczra tettek fogadalmat a szentföldi zarándokok s maga a Szentföld érdekében, hogy szent Bernát mondása szerint, mint *új Makkabeusok* az egyház földi hazáját védve, annál biztosabban szerezhessék meg mennybéli otthonukat.

Mint szerzetesek és lovagok, közfelfogás szerint, a középkor eszményét a legmagasb színvonalon személyesítették. Én azonban azt hiszem, hogy ama két functio egyesítése s együttes gyakorlata, mind elejétől fogva a minden emberi erőt meghaladó lélektani képtelenségek közé tartozott, a miért is főforrása lett a lovagrendek benső bomlásának. Mert az asketái fogadalmak az akarat megtagadását, az egyéniség megöklését, a szemlélődő passivitást követelik; míg a lovagi élet maga a megtestesült akarat, a cselekvőség, lobogó szenvedélyek folytonos kielégítése.

A természetellenes élethivatásban a transcendens gondolat mihamarább háttérbe szorult. Az akarat cultusza a lovagi munkát állítá előtérbe. Már III. Sándor 1163 június 18-án kiadott „Omne datum optimum“ bullájában, melyet a templomosok magna chartájának szoktak nevezni, megalapítja a külön rendi papságot. A templomos testvérek lelki üdve érdekében megengedi a pápa,

hogy papokat vehetnek föl soraikba, még pedig püspöki engedély nélkül is. Ezek azonban nem teljes jogú tagjai a rendnek, mert az ügyek intézésében nem vesznek részt, s nincs helyük és szavuk a káptalanban.

Ilyféle külön rendi papság alkotásában a szerzetesi nyűgök alól való szabadulásra törekvést kell látnom, annyival inkább, mert már ebben a korban tömérdek jel vall a rend elvilágiasodására.

I. Alfonz, Aragonia és Navarra királya, ki 1134-ben halt meg, országát végrendeletileg a templomosokra hagyta. Azon a ponton voltak, hogy önálló áll mot alkotnak, felségjogokkal, mint társaik a német lovagok Poroszországban és az ispotályosok Rhodos szigetén. Az érdekelt országok rendei megtudták ugyan akadályozni a végrendelet végrehajtását, de a templomosokban ez időtől fogva állandóan él a törekvés, hogy souverainitást biztosítsanak rendjük számára. Következetes erélyvel dolgoznak azon, hogy rendjüket, annak javait és lakóit minden állami kötelezettség alól mentesítsék, az állami jogokat maguk kezébe kaparítsák s hallatlan kiváltságaikat, messzemenő védelmi viszonyok szövésével, a rendhez nem tartozó subditusaikra is kiterjeszszék.

Párisban, a város falain kívül, de azok tövében emelkedett a Ville-neuve du Temple, a rend franciaországi főháza. Mondhatni külön államterület volt ez, melyen a rend életnek és halálnak ura és a hol a királynak semmi joga. Mély sánczokkal körülvett hét magas, csúcsíves tornyát a rend külön fegyveres emberei őrzik éjjel-nappal. A telepnek, mely egész város vagy várerősség, külön törvényszéke, külön rendőrsége és külön kinestára van. Parancsnoka, a ki a rend franciaországi főpraceptorja (commandeur), királyokat fogad vendégül, kiknek a mindenkori francia király sem oly kényelmes helyet, sem oly gazdag ellátást nem adhatott.

Mert a rend minél tovább állott fenn, annál inkább gazdagodott. Adományait a szentföldi háború czéljaira kapja. Ezek gyakran csak látszatát viselik a kegyes tettnek, mert a valóságban az adományozók egyszerűen csak meg akarták szerezni a hatalmas rend pártfogását. Így, a kik semmit sem adhattak: hűségesküvel adták oda magukat, a maguk személyét — *ad vitanda futura pericula*. A veszedelem pedig az állam részéről fenyegette az embereket, mióta az új nemzeti intézmények új adók, rovatatok és szolgálmányok behozatalával hovatovább elviselhetetlenül nehezdedtek a föld népére.

A mellett a rend, eredeti feladatát egyre lanyhábban teljesíti. A szentföldön véráruló harcokat folytatnak 1242-ben és 1259-ben a velők hasonló rendeltetésű ispotályos lovagokkal. Ellenben jó lábon állnak a szultánnal. Nagymesterük, Guillaume

de Beaujeu az utolsó tizennégy év alatt állandó békeességben a „hitetlenekkel“, „quia — mint pörükben mondják — aliter non potuissent ipse vel ordo tunc ultra mare remansisse.“

Végre 1291 május 18-án elesik Accon, az utolsó keresztyén vár és kikötő a szentföldön. Ezzel a Cyprus szigetére költöző templomosrend elveszti létjogát.

Eddig is, jó idő óta inkább voltak már kereskedők, semmint harcosok. A kölcsönügylet minden nemét nagy mohón gyakorolták, oly korban, midőn az egyház minden kamatvételt elkárhoztatott.

Már a XIII. században Európa minden országában és a Keleten fennállottak a rend bankjai. A pápáknak és a fejedelmeknek ők a bankárai. A rend e miatt, szárazon és vizen örökös mozgásban, pénzküldeményei biztosítása végett. A közbiztonság akkori siralmas állapota mellett, katonai szervezetük erre kiválóan alkalmas. A letéteket a lehető legbiztosabban őrzik erős váraikban s azért nemzetközi egyezményeknél náluk van a depót.

Franciaországban VII. Lajos óta ők kezelik a királyi kincstárt. Innen van, hogy a párisi Temple kincstárnoka (thesaurarius) a nagymester után első dignitariusa a rendnek, s csak azután következik a perjel (prior). Egyéb alkalmazottaiknak „nummularii, subthesaurarii és cambiatores“ a neve, a mi épp úgy jelzi a rend eltávolodását rendeltetésétől, mint az a másik nagy tény, hogy éppen Szép Fülöp, — adószedéssel is megbizta a szentelt lovagokat.

Busás jövedelemmel járt a részükre és a johanniták részére engedélyezett „passagium“, melynélfogva ők bonyolították le saját hajóikon és gályáikon a zarándokforgalmat. A kegyes vándorok nem örömezt vittek magukkal nagyobb összeget a hosszú útra. A helyett lefizették a templomos bankházban az illető summát, mely aztán a rend megjelölt keleti házában, a kiállított utalványra, megfelelő alkuszdíj és agio mellett kifizettetett.

Kiváltságaikat, a mint Delisle nem régiben kiderítette (Opérations financières des Templiers), melyek úgyszólván saját háztartásukra, vagy egyházi közczélokra szóltak, nagyban kizsákmányolták újabb és újabb vállalatokra. Dőlt hozzájuk a pénz a sok áldozattal, mely még interdictum alatt is megnyitott templomaikban az oltárra tétetett. Különösen nagy jövedelmet hajtottak az évenként pápai búcsúval megtartott keresztes háborúi collecták stb.

Csoda-e, ha aranycsináló hírébe keveredtek, és hogy Luciferrel vannak szövetségben!? Főként midőn hire szaladt, hogy megvásárolták Cyprus szigetét 100.000 byzanci aranyért. 10.000 házuk (manerium, maneria a. m. manoir, maison) állott fenn. Mai számítással évenkénti legalább ötven millió franknyi jöve-

delmük alapján. méltán láthatták benne a keresztyén világ leg-gazdagabb testületét.

A szentföld elvesztése óta czéltalan létet folytatva, göggel eltelve és teljesen elvilágiasodva, a mellett megőrizték felülmulhatatlan egyházi kiváltságaikat. Püspökük maga a pápa, kinek jurisdictiója alá tartoznak, a ki azonban sokkal magasabban és sokkal messzebb volt, hogysen jogait gyakorolta volna. S 1190 óta a pápák még önmaguk kezét is megkötik a renddel szemben, érvénytelennek mondván minden pápai rendeletet, mely a rend kiváltságaival ellenkezik. És mivel a pápa gyakorolja fölöttük a legfőbb fegyelmi hatóságot, püspöki kiátkozásban nem lehet részük,

Szóval a templomos-rend mint szerzetesség és mint katonai testület, a földi dicsőség és gazdagság lehető legmagasabb polczára emelkedett. De ugyanezen amphibialis természetéből kifolyólag, minden hatalmi tényezőt is kihívott maga ellen, éppen mert mindeniknek mesgyéjébe vágott.

A rend ott volt az egyházban, presbyter-lovagjaival; ott volt a nemességben, mint lovag és földesúr; ott volt a polgárság sorában, mint kereskedő, vállalkozó és bankár-versenytárs; s ott volt a királyságban, kiváltságaival kis királyként országolva. Valóságos állam az államban.

1305 tavaszán egy délfranciaországi közember, Esquiu de Floryran, Béziersből, rémítő vádakkal denuncziálja a rendet II. Jayme aragoniai királynak. Eddigelé többen kétségbe vonták, hogy Esquiu valaha a világon lett volna; legújabbán azonban, Finke freiburgi tanár okiratilag bizonyította be, hogy a pör tőle indult ki. Még abban az évben értesül a följelentésről Szép Fülöp, II. Edvárd angol király és a pápa.

Fülöpnek éppen kapóra jó a vád. Ő a rendet úgy vélem régóta bevonta politikai számításai körébe. Azért akarta fölvetni magát a rendbe, a mit azonban a rend visszautasított. A két álláspont menten kimagyarázható, ha egybevetjük Katholikus Ferdinandnak közel kétszáz év mulva végbevitt ama politikai sakkhúzásával, hogy egymásután tette meg magát az Alcantara, Calatrava és San Jago lovagrend nagymesterévé. Vagyis megszerezte a lovagok és milliókat érő javaik fölötti rendelkezés jogát, a mi lehetővé tette nagypolitikai céljának, Spanyolország christianizálásának megvalósítását.

Vajjon nem valami hasonló lebegett-e Fülöp szemei előtt, mikor a rendbe akart lépni? S vajjon nem értjük-e meg azonnal a rend visszautasítását, ha fölteszszük, hogy azért tette ezt, mert észrevette, hogy csakis így maradhat továbbra is a maga ura?

A királynak az ő nagy hadjáratait s egészen modern jellegű állami berendezkedéseit a középkori királyság gyarló anyagi

eszközeivel kellett volna ellátnia, a mi sehoggy sem ment. Épp ez idő tájban minden ellene esküszik úgy a flandriai, mint a guyen-nei hareztéren.

Új jövedelemforrásra van szüksége bármi áron. Rendes úton nincs mentség. Normandia épp most lázad föl a súlyos adóteher miatt: a régi adót ott fenn nem tarthatja, másutt se emelheti. A francia papság épp most emel ellene panaszt a pápánál, rettentő zaklatásai miatt. 1306-ban kiveri a zsidókat s kifosztja őket. A zsákmány azonban váratlanul csekély. Ekkor hirhedt pénzhamisításaihoz lát, mely lázadásba viszi Párizs népét s ő maga a templomosok várába, az erős Temple-ba kénytelen menekülni.

A király kétségbeesett helyzetén nem segíthet más, mint valamely nagy elkobzás. S már ez eseményekkel egyidejűleg ismét szemet vet a templomosokra, mint a kik épp most vesz-tették el életezéljukat, leggazdagabb rendje az országnak s egye-dül a pápától függnek, ki az ő teremtménye.

Szép Fülöp még a Temple-ban van, mikor V. Kelemen nagy rendi zsinatra hívja magához Cyprus szigetéről Jacques Molayt, a templomosok nagy mesterét, továbbá Franciaország rendi visitatorát, Portugallia és Aragonia praeceptorát, úgyszin-tén Guillaume de Villaret ispotályos nagymestert, a rend főtiszt-viselőivel együtt. Bár a zsinat 1306 Mindenszenteknapjára volt kitűzve, újabb kutatások tisztába hozták, hogy Molay csak 1307 legelejen kötött ki Marseille-ben. A pör folyamán azt állították róla, hogy 150,000 aranyat s tíz öszvér-tehernyi toursi ezüst garast (decem somarios oneratos Turonum grossorum) hozott volna magával. Vakhír volt, mint nemrégiben kimutatták.

A tanácskozásnak kettős célja lett volna. Az egyik a *templomosok és ispotályosok egyesítése*. Régi terv, mely a két rend közti állandó torzsalkodásnak volt hivatva véget vetni. Többször volt már szóban. Legelőbb Accon elvesztése után, majd 1305-ben, midőn Jeruzsálemi lovagrend neve alatt tervez-ték az egyesítést, még pedig akként, hogy az egységes rendnek nagymestere egy francia királyfi lett volna.

Molay ellenezte ezt a tervet. Mindenekelőtt azért, mert úgyis hiábavaló, mikor valahányszor csak szóba hozták, mindig dugába dőlt. Nagy bajokkal is járna. Nem érvényesülhetne többé a két rend között az „invidia“, a mi alatt nemes versenyt ért. A rendházak egyesítésével megcsappanna az alamizsnaosztogatás. Egyik rend nem rendelheti alá magát a másiknak, tehát két parancsnok lenne egy-egy telepen, a minek, katona-eszével, még a gondolatától is irtózik.

A pápa nem nyilatkozott. De kétségtelen, hogy a pápaság, a nagy lovagrendek számának apasztásával és a két legnagyobb

rend egységes vezetésének Franciaországba, székhelye közelébe áthelyezésével: hatalmi súlyban rendkívül emelkedett volna.

A rendi zsinat másik tárgya egy új kereszteshadjárat előkészítése lett volna. A két rend idevágó véleményét, a mint Delaville le Roulx 1904-ben megállapította, nagymestereik már előzőleg beküldötték. Molay javaslata, kelet és nyugat összes erőviszonyainak beható ismeretén nyugvó, nagyszabású dolgozat. Arról volt szó, részleges vagy általános legyen-e a kereszteshad (*passagium particulare vel generale*)? Ő az utóbbi mellett van. A hadjárat nem támaszkodhatik Kis-Ázsiára, de Örményországra se, az örmények megbízhatatlansága és a francziákkal szemben mindig tanúsított nagy ellenszenvé miatt. Kiinduló pontja tehát csak a lovagrendek kezében lévő Cyprus szigete lehet. Eredményt csak úgy érhetni el, ha a keresztyén sereg számbelileg is egyenlő az egyiptomi szultán haderejével. Erre pedig legalább 15,000 lovas, 50,000 gyalog és nagy hajópark szükséges.

Már Villaret, ispotályos nagymester javaslata, nem annyira a tisztán katonai feladattal, mint inkább az e célra szolgáló anyagi eszközök feltüntetésével foglalkozik. Alapokat kell gyűjteni kereszteshadi praedicatiókkal, a zsidók, vagyonuk felével járuljanak hozzá stb.

Fülöp bizonyára ismerte e terveket s kétségtelen, hogy a két lovagrend egyesítése és készülődése egy világraszóló nagy hadjáratra, különben is gyanakvó természetét nem ok nélkül izgathatta. Mégsem fogadhatom el Schottmüller nagy művének alap gondolatát, mely szerint ama tanácskozásoknak az lett volna a célja, hogy a francia király hatalmi körében élő pápa, a lovagrendeknek mint saját hadseregének központosításával s aztán fegyverbehívásával akart volna megszabadulni saját igája alól.

A helyzetnek és a döntő tényezőknek pontos ismerete mellett ily összeesküvésnek lehetőségét nem lehet elismerni.

A pápa, ki megválasztásakor Bordeauxban, akkor angol területen tartózkodott, azzal akart megszabadulni Fülöptől, hogy Rómába megy. S hiába mesterkedett, nem volt rá mód, hogy szándékát végrehajtsa. Lyonban, Franciaországban kellett megkoronáztatnia magát, hol maga Szép Fülöp tartja ugyan a kenget, az vezetni ugyan kötőfékszáron a pápa lovát, de ebben csak a római királyok és császárok *előjogát* mutatja be a világnak s még azt, a mire nagy szüksége volt, hogy mily odaadó híve az egyháznak! Azért mégsem ereszti vissza a pápát Rómába. A pápa francia fogsága nyilvánvaló, bárha Avignonban üti föl trónját, mely pápai birtok ugyan, de miután épp ezidőben Provence is a francia királyra szállott, nem egyéb mint egy picinyke enclave a francia birodalomban. Körülötte köröskörül Szép Fülöp az úr.

A rendi zsinatból állítólag a pápa betegsége miatt semmi sem lett. Molay már 1307 elején Poitiersben van, hol aztán félévig tartózkodott. Az április 8-án ugyanoda érkező pápától megtudja a följelentést és hogy abban a „de capite“ vagyis a bálványfőről szóló vád is benne van.

A király, a mint értesül róla, hogy a nagymester a pápánál időzik Poitiersben, május első felében maga is oda megy s ott marad egy hónapig. Összeesküvés pápa és nagymester között már csak az új bibornok-collegium miatt sem lehetséges, mert annak csaknem fele franczia és a király jó embere. Hát még ha maga is ott van a pápa oldalán Poitiersben, egy kis vidéki fészekben!

Annyi bizonyos, hogy a király nem vesztegette idejét. Maga a pápa által akarja keresztülvinni a rend pörfogatását. S mikor ebben akadályokra talál, előveszi rettenetes fegyverét, követelve a pápától VIII. Bonifác eretnekítését és emlékének kárhoztatását (*damnatio memoriae*), hamvainak kiásatását és megégetését. A mi aztán semmissé tette volna a bibornokok jórésznének cardinalatusát és magának a pápának pápaságát. Viszont Fülöpnek és legbensőbb környezetének kettős nagy érdeke követelte VIII. Bonifác eretnekítését.

Egyik érdeke saját személyére vonatkozott. Az anagnii borzasztó merénylet hitelvesztetté tette Fülöpöt az egész világ előtt. Széltíre egyháziatlannak és censurázottnak tekintik. Ezért minden igyekezetével azon van, hogy igazhitűségét s egyházaságát elismertesse; ezért gondoskodott róla, hogy későbbi bulákban, a hol csak előfordul a neve, igazhitűsége és buzgalma a *tiszta* egyházi tan iránt mindig kiemeltessék. Bonifác és a bonifatianusok meggyalázása, infamatioja révén vélte legbiztosabban helyreállítani egyházi hírnevét.

Másik érdeke a bonifácsi pörfelvétellel a pápa megpuhítása volt a templomosok dolgában, mi ha sikerül a templomosok terfbe vett eretnekítése vallási buzgalmát is kedvező világitásba állítja.

A megindított tárgyalásokban a király legistái és a nagy kanonista pápa állnak egymással szemben s megállapítható, hogy egyes bibornokok a pápa közvetlen közelében egy követ fúnak Szép Fülöppel. S miután a Bonifác-ügy elintézésének módja nagyjából megállapított, végrehajtása zsinaton vagy a nélkül, függőben marad. Jöhet a másik ügy, a templomosoké. Már július 5-én rendkívül megleghangú levelet intéz a király a pápához, elismerését fejezve ki, hogy annyi fáradságot fordít az ő ügyeinek elvégzésére.

Az *actio* megindítását a pápának a királyhoz 1307 augusztus 24-én intézett levelétől számítom. Elmondja ebben, hogy

mikor Lyonban és Poitiersben megbeszélték a templomosok dolgát, elképzelhetetlenek és lehetetlenek tartotta mindazt, a mit róluk hallott. Most azonban, miután még több hihetetlen és halhatlan értesítést kapott, előbbeni meggyőződésében immár ingadozni kénytelen (*cogimur haesitare*) s ámbár szívbeli keserűséggel, aggodalommal és szomorúsággal eltelve, testvérei t. i. a bibornokok tanácsára, meg kell tennie azt, a mit a jog és a méltányosság követel (*quicquid ordo postulaverit rationis*). Különbösen is a templomosok nagymestere s több *praeceptor*, nemcsak Franciaországban, hanem másutt is, ismételve sürgősen fordult hozzá, hogy vizsgálta meg az állításuk szerint hamis ráfogásokat s ha ártatlanok, mentse föl őket, ha pedig, várakozás ellenére bűnösöknek találtatnának, ítélje el. Ennélfogva, nehogy hitbeli dologban (*negotium fidei*) mulasztást kövessen el és mivel sokat ad a király közleményeire, elhatározta, hogy visszatér Poitiersbe s ott a bibornokok véleményéhez képest vagy megindítja a vizsgálatot vagy más valami módon jár el. Minderről értesíteni fogja a királyt, de viszont kéri azt, hogy tanácsát s mindazt, a mit jónak lát ez ügyben, közölje vele írásban vagy követei útján.

Ha a dátumokat egybevetjük az akkori közlekedési viszonyokkal, kitűnik, hogy a király nyomban a pápa levele vétele után, Nogaret és Enguerrand de Marignyval tanácsot ül, melynek eredménye, hogy elhatározzák a templomosok elfogatását (*capcio Templariorum*). Már szeptember 14-én királyi parancs megy a királyi főtisztekhez, mely elrendeli az összes templomosok elfogatását, még pedig a főinquisitor megkeresésére.

E parancsról az a legenda szárnyalt, hogy a királyi tisztek nagy titokban lepecsételt királyi kéziratot kaptak volna, melyet felbontaniok, halálos büntetés terhe alatt, csak az október 12-ről 13-ra szóló éjjel lett volna szabad. Ennek semmi alapja, a mi kitűnik a Boutaric főlevéltárnok által fölfedezett és közzétett eredeti okiratokból. Kiküldött biztosok kapták a következő királyi parancsot:

„Ez a módja annak, a hogy a biztosoknak ez ügyben el kell járniok.

Először is, a mint megérkeznek s szándékukat a főtisztek és udvarbirákkal közölték, titkon utána járnak, hol vannak a templomosok házai s elővigyázatból más egyházi testületek házait is megtekintik, azon ürügy alatt, hogy ez a dízma megállapítása miatt, vagy más okból történik.

Ezután — a meghatározott napon, lehetőleg korán reggel — erős férfiakat vesznek maguk mellé, pl. vazallusokat, lovagokat, törvénybirákat, városi tanácsurakat s ezeket titoktartás esküje alatt értesítik a feladatról és hogy a király erre

nézve a pápa és az egyház által informáltatott (!). Azután tüstént a hely színére sietnek, letartóztatják az illetőket, javaikat lefoglalják s őrizetbe veszik. Gondoskodnak a szőlők és a földek további műveléséről s a jószágokat jóérezelmű és jómagabiró lakosokra bizzák, az ingóságokat pedig, leltár fölvétele mellett, lepecsételik. De oly körültekintően járjanak el, hogy a fráterek (t. i. a templomosok) és szolgálk ellenállást ne tudjanak kifejteni s ezért fegyvereseket vigyenek magukkal, kik szükség esetén erőszakkal kényszerítsék őket engedelmességre.

Azután jó és biztos őrizet alá vessék az elfogottakat, még pedig egyenként s mindeniket külön zárva el. Azután ezeket első ízben kihallgatják s akkor az inquisitor biztosait hívják és gondosan igyekeznek tortura által venni ki belőlük az igazságot. És ha megvallották az igazságot, vallomásaikat a tanuk megnevezése mellett leírják.

A másik okirat czime: „Ez a módja a nyomozásnak.“ Ebben az van, hogy a hitvallás felolvasása után tudtúl adandó a rabnak, hogy „a pápa és a király“ több hitelreméltó tanú által értesült a rend eretnokségéről s arról az ocsmányságról, melyet belépésükkor a fogadalom letétele mellett elkövetnek. Azután kegyelmet ígérnek nekik, ha bevallják az igazságot s visszatérnek az anyaszentegyházba; máskülönben halálra mennek. Azután, esküre bocsátván őket, behatóan s ravaszul kivallatják mi módon vétettek fel a rendbe s mely fogadalmat vagy ígéretet tettek; és mindaddig faggatják őket, míg ki nem csikarják belőlük azt a színigazságot, mely mellett aztán megmaradnak.

Még egy harmadik kéziratot is vittek magukkal a biztosok, mely az elfogtatás végrehajtása után, a kedélyek lecsillapítására volt szánva. Erre a kiáltványra azonban nem volt szükség. A templomosok közül sokan, kik nesztét vették a készülődő viharak, idejében elmenekültek. Legnagyobb részüket azonban saját váraik és házaikban ellenállás nélkül, pusztá furfanggal nyomták meg. Ebben a király járt elől jó példával. A rend nagymesterét még október 12-én, az elfogtatások előestéjén is nagy kitüntetésben részesítette. Katalin királyi hercegnő, Valois gróf neje temetésén, az ország főméltóságai közt éppen Molay kezébe adta a szemfödél szélét. S másnap reggel, legbizalmasabb emberével, Guillaume de Nogaretvel, kiben én a korarenaissance „abszolút gonosztevő“ típusának elsőrendű személyesítőjét látom, börtönbe hurcoltatta ugyanazon Molayt száznegyvened-magával.

A párisi Temple erős várának bevétele is csak ily módon mehetett végbe. Valószínű, hogy azon a nevezetes októberi éjjelen ott tartózkodott maga a király is s így a vendégszeretet kihasználásával hajtotta végre szándékát. A Temple bevételét az is megkönnyíthette, hogy Fülöpnek ott több megbízható híve volt

a templomosok kezelése alatt lévő királyi kincstárnál alkalmazva.

Miként ítéljük meg ez elfogatást?

Hitbeli pörökben (*actus v. negotia fidei*) a pápa által egyenesen e célra delegált rendkívüli törvényszék, az *inquisitio haereticae pravitatis* volt illetékes. Franciaországban, mely több hitnyomozó kerületre volt fölosztva, valamint a toulousei grófságban, a párisi domonkos perjel (*inquisitor haereticae pravitatis per regnum Franciae generaliter deputatus*) állott az egész intézmény élén.

Szép Fülöp, maga is a domonkos-rend tanítványa és jötevője, 1303-ban, ugyanakkor, midőn Nogaret és Sciarra Colonna bibornok inzultálják a pápát, alkalmasint nem függetlenül e cselekménytől, Poissyban domonkos kolostort alapított. Később is szoros viszonyban volt a renddel, mit mindennél inkább bizonyít az, hogy gyóntatóit is ezek közül választotta.

A templomos-rendhez, mint a pápa főhatósága alatt álló kiváltságolt szerzetes-rendhez, csakis az *inquisitio* által férközhetett a királyi hatalom, — oly váddal, mely előtt ledől minden kiváltság. Ez a *suspicio vehemens v. violenta* alapján emelt eretnokség vádja, mely ha a hitnek pótolhatlan kára (*detrimentum irreparabile*) forog fenn, azonnali bebörtönzést vont maga után. A karhatalmat (*brachium saeculare*) az *inquisitor* megkeresése folytán a világi hatalom bocsátotta rendelkezésre; igen természetesen, mert hiszen az eretnokségnek büntügyi minősítése s büntetése a keresztyén államok törvényeiben foglaltatik.

Maga az elfogatás tehát, bármint erősködik Schrottmüller, hogy az példátlan eset az egész egyháztörténetben, formailag, az állam és egyház közt fennálló szabványok megtartásával történt.

A visszaélés a hitnyomozás aktusánál, vagyis a vallatásoknál kezdődik. Az elfogottakat ugyanis nem adták át azonnal az *inquisitor*oknak, hanem előbb, utasításaikhoz mérten, a királyi biztosok, vagyis a király emberei fogták vallatóra. A király emberei, mikor eretnokségről szólt a vád! S csak azután adták őket át az *inquisition*nak, mely továbbra is megtűri, hogy Nogaret és Plaisians nemcsak jelen legyenek a vallatáson, hanem kérdéseket is intézzenek a vádlottakhoz s minden módon, ígéretekkel vagy ijesztgetéssel befolyásolják őket. Ekként az *inquisitio*, ez esetben semmi nem egyéb, mint az államhatalom szerszáma, mely arra szolgált, hogy jogosnak tüntesse föl az elfogatás végrehajtását. De a király kétszínű játéka azonnal nyilvánvalóvá tette, hogy perfid merénylet forog fenn.

Könnyű megérteni a pápai *inquisitiot*, ha egyetemes szempontból és a korszellem világitásában nézzük. Minden szervezet, mindenkor szükségét látta, hogy a reá nézve károsnak tartott

iránnyal szembeszálljon és azt elfojtani igyekezzék. Az egyház, mely a hiten épült fel, mindazokkal szemben, kiket a keresztesség révén magához tartozóknak tartott, ha a hittételeket megtámadták vagy felforgató tanokat hirdettek, úgy járt el, mint minden szervezet. Az eretnokség a legfőbb bűn. Ennek leküzdésére van hivatva az inquisitio, mely a canonisták szerint „*criminis vel criminosi legitime facta indagatio*.”

A párisi főinquisitor említett elnézése és hallgatóságos beleegyezése által azonban, királyság és pápai inquisitio oly viszonyba léptek egymással, ami példátlan az egész középkorban, amikor megengedhetetlennek tünt fel, hogy világi hatalom ártsa bele magát az eretnokség megállapításába. Mert ha ezt a pápa megengedi, akkor meg kellett volna engednie azt is, hogy a világi hatalom szabályozza a hittételeket.

Ekkor történt először, legalább tudomásom szerint, hogy a pápai főinquisitor azt a szerepet viszi, ami később intézményileg állapított meg a spanyol inquisitio felállításával. A jelenleg rokon vonásait a francia és a spanyol államiságnak egyaránt abszolút fejlődése magyarázza. Franciaországban már 1331-ben egy parlamenti akta egyenesen „királyinak” nevezi az inquisitiot.

A templomosok pörének idejéig inkább a világi hatalom függött a pápai inquisitiotól. Még pedig azért, mert az inquisitio, a középkori egyház álláspontjához híven, a szellemiség terén maradt azzal, hogy feladatául pusztán csak az eretnokség kiirtását tekintette. Míg az állam, a világi hatalom az anyagiakat tartotta szem előtt. II. Frigyes császárnak 1224-iki utasítása a szicíliai inquisitio részére, mely szerint az elkobzott eretnek-vagyon egyharmada az államkincstárt, egyharmada a pápát és egyharmada az inquisitort illette volna, „*ne sua mercede spiritualis agricola defraudetur*” — kétségtelen hamisítvány. Teljes lehetőség-számba megy az, hogy a tényálladékot megállapító bíró ily jutalmat fogadjon el; ez egyenes fölhívás lett volna a pörök szaporítására és a marasztaló ítéletek hozatalára.

De annál inkább fennállott, egyház és állam által egyaránt érvényes szabályzatul volt elfogadva, ugyanazon császárnak 1232-ben kiadott rendelete, mely szerint az államhatalom az eretnekek kinyomozása, üldözése és megbüntetése körül szolgálatára áll az egyháznak, s ezen segédkezéseért az inquisitor által elmarasztaltak elkobzott javait az állam kapja meg. Már a szó etymológiája is erre utal, mert a *confiscatio* semmi nem egyéb, mint *in fisco latio*, vagyis a *fiscus* részére átadása a javaknak.

Láttuk, hogy a templomos-pör már az első lépésnél mindenestől hatalmi kérdés, a hol a jog csak ürügyül szolgál. S ez a vonás húzódik végig az egész pörön. Igaz, hogy később a

rend tagjai más forumok elé hurczoltatnak, de azok is alkalmaz-
zák a torturát, s azoknak is olyan a jegyzőkönyve, melyet a
tárgy legkiválóbb kutatói csaknem kivétel nélkül, méltán tartan-
nak megbizhatlannak.

A híres „Schuldfrage“ világirodalmi tárgyalásában a tor-
tura és a jegyzőkönyvek kérdése mondhatni ki van merítve.
Annál kevésbbé foglalkoznak a vádak mibenlétével. Egyik író a
másikat írja ki, s egy-egy idevonatkozó anekdota mint valami
szinpadí hadsereg jelenik meg a világirodalom legkülönbözőbb
termékeiben. Ilyen pl. ez a közmondás: *boire comme un templier*,
melyet a templomosok dorbézolásainak *bizonyítására* hoz fel,
majdnem minden róluk szóló történelmi mű.

Pedig a templomosok ebben ugyan ártatlanok. Mert az a
„templier“ voltaképp „temprier“, ami annyi mint üvegfüvő, kinek
foglalatossága nagyon érthetővé teszi, ha nagyokat iszik. Trithe-
mius utál először e közmondásra *bibere templariter* alakban, s
a mit az ő német füle rosszul hallott ötödfél századdal ezelőtt,
azt emlegeti még ma is a franczia Lavisse és Rambaud-féle
egyetemes történet!

Én a vádatok és az azokra vonatkozó vallomásokat annyira
fontosnak tartom, hogy azok alapján kísértem meg a templomo-
sok bűnösségének megítélését.

A vádirat 127 pontból áll. A királyi udvarban szerkesz-
tették vagy legalább is revidéálták, mint a párisi nemzeti levél-
tárban levő eredeti fogalmazata bizonyítja.

E vádak magukban véve is, de különösen egy nevezetes
előzménynél fogva perdöntő jellegűek. Az a nevezetes előzmény
pedig abban áll, hogy az eretnek-vád, ha csak ez vezet célra,
Szép Fülöpnél már *rég kipróbált politikai eszköz*. 1303 már-
czius 12-én, mikor tetőpontján állt a küzdelem VIII. Bonifác
ellen, a király emberei népgyűlést hívtak össze a Louvre kert-
jébe (in viridario regis), melyen 29 pontban vádolták a pápát
eretnekséggel s csupa oly bűnnel, a mi később a templomosok
ellen emeltetett.

E vádak szerint a pápa valóságos eretnek; nem hisz a
lélek halhatatlanságában, se az örök életben.

Házi ördöge van, melytől tanácsot szokott kérni.

Varázslókkal tanácskozik.

Azt mondta, hogy a fornicatio annyira nem bűn, akár a
kezek fricatiója.

Azt mondta, hogy a fajtalanság nem bűn.

Paederasta.

Nem engedte meg egy rabnak a gyónást, s papokat a
gyónás titkának elárulására kényszerített.

Gyilkosságokat rendelt el.

Elődjével V. Coelestinnel kegyetlenül bánt s végre megölette.

Csak egy vádpont van, mely semmi rokonságban nincs a templomoskéival. Ez a vád mindennél jellemzőbb, ha meggondoljuk, hogy *francia* népgyűlésnek volt szánva, oly időben, midőn a nemzeti egyediség s azzal a nemzeti önérzet már kialakulófélben volt. Szó szerint így szól:

„Azt mondta a pápa, hogy *inkább lenne kutya, mint francia.*“

Nézzük most, kritikai megvilágításban, a templomosok pörében felhozott fő vádakát.

1. „*Occulta vel clandestina receptio fratrum.*“ Így említve a beavatás a pápának a rendet feloszlató bullájában.

Ósi hiedelmek szerint a beavatás mindig titkon történik. A beavatandó ekkor lép szövetségre az ördöggel. A XIII. században a patarenusok ellen emelték e vádat, s 1231-ben marburgi Konrád főinquisitor szerint, a gonoszok iskolájába beavatkozással vétettek fel az ujonczok. A templomosoknál hiányzott volna a novitiatus, mert apród esztendő vagy egyéb próbaidő nélkül egyszerre, pusztán a fogadalom által lekötöttekké (pro professis) lettek, vagyis lovagokká. Ez ellenkezik az azon időbeli rétegzetes társadalom szokásaival, melyek mindenben megkövetelték a fokozatosságot, s épp ez időben, 1270-ben, Beatus Richalmus, cistercita apát szerint, még az ördögök országában is megvolt.

2. „*Abnegacio Christi.*“

A templomosok némelyek vallomása szerint egyszer, másokéi szerint háromszor tagadták volna meg a Krisztust, így szólván: „*Je renay Jhesu, je renay Jhesu, je renay Jhesu*“ (v. Dieu etc.). vagy Szűz Máriát, vagy minden szenteket. A vádlottak minde-nike, még ha beismerésben van is, kiemeli, hogy „*hoc fecit ore, non corde*“, vagy „*negavit solum ore, sed non corde*“.

Ezzel kapcsolatos az a vád, hogy Krisztust nem tartják valóságos Istennek, mert csak hamis próféta volt, ki saját bűnei-ért lakolt. A vallomásokban mint „*dogmatisacio quod Christus non esset verus Deus*“ jön elő.

Ez tehát a hittől-szakadás: *scelus apostasiae nefandum*, mint ahogy a „*Vox in excelso audita est*“ bulla nevezi. A vallomásokban úgy említve, hogy egy rabul esett nagymester ígérte volna meg, váltsága fejében, a szultánnak, hogy a rend tagjai-val meg fogja tagadtatni a Krisztust. A rend védői Szent Péter utánzását látják benne, a ki szintén háromszor tagadta meg az Üdvözítőt. A beavatandó mint szegény bűnös, mint rossz keresztyén mutatkozik be a rendben, mely hivatva van őt ujjaszűlni.

3. „*Spuicio, conculcacio et mincio (v. mixcio) super crucem*“.

A felavatandó vagy egyszer, vagy pedig, jóval gyakrabban, háromszor köp a keresztre („ter spuere supra cruce[m]“) vagy a feszületre (crux cum ymagine Jesu Christi ; „ymago crucifixi“). A legtöbb azonban csak mellé köpött. Volt olyan is, a ki visszatartotta a nyálát („salvia non exivit tunc de ore suo“). Némely vallomásban az van, hogy leterítik a lovag-köpönyeget (mantellum) s az azon lévő keresztre kell köpni, s azt kell megtiporni. Nagypénteken reá is vizellenek. Egy praeceptor, ki műveltebb ember lehetett, mert latinul is tudott (qui Latinum intelligebat), ezt az egész vádat tréfának minősítette (credit esse trufatoria).

Már a patarenusok consolamentumában (καράκλησις) a beavató és beavatandó közti párbeszédben megvan a kereszt megtagadása: „Abrenuncias cruci illi, quam tibi fecit sacerdos in baptisate, in pectore, in scapulis et in capite de oleo et chrimate? Respondet: Abrenuncio.“

A „pénteki“ nap külön megjelölése a szellemi világ dualismusáról alkotott babonás hiedelmek csoportjába tartozik. Az Úr elrendelte, hogy megüljék az ő napját, a Dies Dominicát. Épp így van napja az ördögnek is, mely rendszerint a hét első napjának, az Úr napjának vagyis a vasárnapnak ellentétéül, a hét utolsó napja a „szombat“. Már 1275-ben Toulouseban megégetnek egy vén asszonyt a miatt, mert a „boszorkányok szombatját“ rendesen látogatta. Miként több languedoci boszorkánypörben, úgy itt is szombat helyett a péntek szerepel, ahhoz hasonló jelentéssel.

4. „Apparicio et adoracio cati.“

A beavatásnál megjelenik egy fekete kandúr s ezt imádják a Krisztus meggyalázására.

Tisztára patarenus hagyomány, mely egy szójátéknak köszöni létét. A patarénusok „tisztáknak“ (καθαροί) nevezték magukat. A „Katharer“-t azonban a németek épp úgy a Kater vagyis kandúrtól származtatták, mint a Ketzert a Katze-tól. Alanus a XIII. században azt mondja róluk, hogy kutyanagságú fekete macskát imádnak, s ezért „Catari dicuntur a cato, quia osculantur posteriora cati, in cujus specie, ut dicunt, apparet eis Lucifer“. Az ördög a XI. század óta mindig fekete, s többnyire macska, kutya, bakkecske, majom stb. képében jelenik meg.

5. „Osculacio ani“ etc.

A beavatásnál a recipiens és a receptus megcsókolja egymás száját, köldökét és „in fine spine dorsi“, másutt „in culo“ vagy „in ano“, sőt egy helytt „in virga virili“.

A csók a homagium jele; ez esetben tehát a *homagium diaboli*-ról van szó, mely igen régi hiedelem. Már a legrégibb boszorkánypörökben is közönséges. Ily csókkal lesz az ember az ördög vazallusává. S a mint elessattan e csók, egy IX. Gergely

korabeli eretnekités szerint, a katolikus hitre való minden emlékezés egyszerre eltűnik a felavatott emlékéből.

6. „*Adoracio v. veneracio ydoli, v. capitis ydolatici.*“

Bálványképeket imádnak, főleg olyan fejeket, melyeknek három arczuk van, öszbevegyülő szakálluk, szemük gödrében ragyogó karbunkulusok villognak, s néha négy lábon állnak. Az elkobzással megbizott királyi biztosok sokat kutattak utána, mint corpus delicti után; egy ilyen le is foglaltak a párisi Templeban. A vallomásokban egy helytt „ydolum valde turpe et nigrum, habens formam capitis humani“, másutt egy halálfo, egy emberi koponya (cranium humanum) szerepel.

A háromarczú fő a szentháromság régi ábrázolása, melyet régi orthodox emlékeken is alkalmaztak. Valószínűnek tartom, hogy e vád a Franciaországban, főként a domonkosok körében igen elterjedt *involutatio* babonájára támaszkodik, mely nem egyéb, mint viaszképekkel való varázslat a kiábrázoltnak megrottása végett.

A bálványföt fehér zsinórövvvel kerítették körül, s az ekként megbabonázottnak tartott övet átadták a beavatandónak, hogy inge fölött viselje.

Az őv a szerzetesek és lovagoknál a tisztaság jelvénye s egy vallomásban ki is van fejezve, hogy „ipse portabat cordellam supra camisiam propter mundiciam et castitatem servandam“; egy másikban, hogy ezt „in signum castitatis“, egy harmadikban, hogy „ad honorem beati Bernardi“ viselték.

„Adoracio“ és „veneracio“ vegyest használva a jegyzőkönyvben, melyek e szónak immár megállapított értelmétől eltérően, az ereklyéknek is „imádatot“ tulajdonítanak, pl. „fecit eum illud ydolum adorare et osculari, sicut homo reliquias osculatur“.

7. „*Veneracio ydoli in figuram Baphometi.*“ A fenti bálvány némely vallomásban „in figuram Baphometi“ volt alakítva, melyet a receptor megcsókolt, ezt mondván „Yalla!“

Hammernek az volt a véleménye, hogy ez a. m. „*Βαφήμητιδος*“ vagyis Isten, ki a szellem szerint keresztel, a gnosticusok s manichaeusok (és bogomilek) szellemi kereszttségét (*καράκλησις*) végzi. Erőszakolt magyarázat. Renan mutatta ki, hogy már a troubadourok s krónikásoknál Baphom a. m. Mahom, Baphomerie a. m. Mahomerie, a mire nélküle is könnyen rá lehet jönni, mert hisz világos, hogy az „Yalla“ semmi nem egyéb, mint „Allah“.

A Baphomet vagyis Mahomet imádás tisztára templárius vád, mely az ő különleges helyzetükből magyarázható. Nogaret a vallásokon szemére vetette a templomosoknak, hogy Szaladinnak homagiumot tettek (Magister ordinis Templi qui tunc erat, et alii majores ipsius ordinis, fecerant homagium ipsi Saladino),

mely tekintve, hogy a sodomita váddal együtt jár, kétségkívül a homagium diaboli egy nemének tekintendő. Ettől már csak egy lépés az „idolum Baphometi“ imádása.

8. „*Obmissio verborum consecrationis v. Canonis.*“ Nem hisznek az oltári szentségben s rendi papjaik az eucharisticus áldozati cselekmény megváltoztathatlan szabályát kihagyják, megmásítják vagy megcsonkítják, ekként: Hoc est enim corpus; hoc est enim calix, kihagyva minden vonatkozást Krisztusra, a bibliára, a hittitokra, a véráldozatra és a bűnbánatra.

Régi, közönséges hiedelem, hogy a diabolica congregatióban vagy consultatiókon a miatyánkot megcsonkítják, visszafelé mondják el, stb. E kategóriába tartozik a fenti vád.

9. „*Facinus Sodomorum*“ — a feloszlató bullában; v. „*vicium Sodomiticum*“, v. „*commicio unius cum altero*“ — a vallomásokban. Angliában állítólag „omnes pueri clamabant vulgarter unus ad alterum: custodietis vobis de osculo Temp-lariorum“.

A tisztaságról szóló fogadalmak csak nőkre korlátozva, ellenben a sodomitaság megengedve, sőt megparancsolva, úgy hogy ennek megtagadása bűnszámba megy.

Középkori fogalmak szerint az eretnekséggel minden bűn, tehát a fajtalanság is együtt járt. A phantasia e részben orgiáit üli, főként a francziáknál, a mint ezt műemlékeik is tanúsítják a Musée de Clunyenben. Az a felfogás tehát, hogy a sodomitaság hírébe keveredés keleti tartózkodásukra viendő vissza, hol az tudvalevőleg igen el van terjedve, nem állhat meg, mert szeltére vádolták azokat is sodomitasággal, kik Keletnek soha tájára se fordultak. Ördögi ellenfelük, Nogaret hozta ezt először szóba, még pedig Szaladinnal kapcsolatban (quia vicio Sodomitico laborabant).

Eretnek-pörben a sodomitaság nem a szó közönséges jelentésében veendő, hanem mindig mint bujálkodás az ördöggel. Kapcsolatos az *incubus* és *succubus* babonájával. Csakhogy ez esetben az ördög, ki azt a képet veszi fel, a mit akar, mindig homosexualis. És mert így áll a dolog: ezt tartom a fővádnak. A mit bizonyít a vádlottaknak az a magatartása, hogy a sodomiát csaknem valamennyien nemcsak tagadták, hanem elképedve tiltakoztak ellene.

E csoportba tartozik az a különös vád, hogy a szerzetes-lovagrend tagjai kizárólag saját rendi papjaiknak gyónnak. Különösnek nevezem azért, mert voltakép az a szabály, hogy a szerzetesek, bizonyos rendkívüli esetek kivételével, rendszerint éppen saját rendjöknek gyónnak. Ha tehát itt külön vád gyanánt szerepel a rendi papságnak gyónás, ennek egyéb alapja nem lehet, mint az, hogy a gyónás az egész rendet illető egyik főváddal,

a sodomiával hozatott kapcsolatba, melynélfogva a rendi pap, mint czinkostárs, mint hasonló bűnnel terhelt adta meg az absolutiót.

A többi vád a rend határtalan önzésére és kapzsiságára vonatkozik. Ide tartozik a rend gögje és önistenítése, ide az, hogy nem bűn a rendet igaztalan módon gazdagítani, sőt a felavatandók köteleztetnek rá. A rend szemében nincs más megbocsáthatlan bűn, mint a közösséget illető vagyonnak vagy bárminő értéknek eltulajdonítása.

Hogyan tisztázhatták volna magukat ilyféle vádak alól a templáriusok? Első sorban kétségkívül azzal, hogy valamennyien valamennyit tagadják. Ezt azonban megnehezítette az előttük felolvasott alapvádnek a záradéka: „a nagymester mindezen tévtant, hitelreméltó papok s világiaknak, még elfogatása előtt önként megvallotta. Ugyanigy vallott a visitator, a három nagy praeceptor és igen sok rendtag“.

E félrevezetés arról volt jó, hogy megzavarja a rendtagokat, kik fogadalommal voltak lekötve a nagymester irányában. A mit a nagymester mond, rendel vagy parancsol, azt teljesíteniök kell. Úgy, hogy a rend nagymesterének meghazudtolása, egyúttal a rend egységének megbontása gyanánt számít. Ha még hozzávesszük, hogy a kínzásoktól csak az önbeismerés által szabadulhattak: megértjük, hogy miért vallottak.

Másik módja lett volna a tisztázásnak az ügynevezett tisztító eskü (compurgacio). Több előkelő embernek kellett volna bizonyosságot tenni ártatlanságuk mellett, vagyis, hogy az ellenük emelt vádak teljesen alaptalanok. A király azonban ezt a jogszokást nem respektálta, s azt a hat embert, kik ily értelemben akartak vallani, elfogatta. Köztük volt egy lyoni dominikanus is, ki a párisi kihallgatásokon, melyeken jelen volt, arra a meggyőződésre jutott, hogy több hitelre méltók azok, a kik a vádakat *tagadják*, mint a kik beismerik (quod major fides esset adhibenda negantibus, quam confitentibus).

A „Schuldfrage“ úgy, a mint azt Hans Prutz szóbohazta, Gmelin és Lea továbbfirtatta: mondhatni történetellenes álláspont, mely semmit sem old meg.

Ellenben senki sem bolygatta azt a kérdést, miként volt lehetséges, hogy egy souverain-rend, melynek „Isten kegyelméből való“ feje van, mely jó szerint legelőkelőbb testülete a keresztyén világnak: oly gyalázatos vádak alapján semmisüljön meg. Hogy lehetett ezeknek hitelt adni, hogy lehetett ezek alapján ítékezni?

Én ennek kettős magyarázatát látom.

Egyik az, hogy a hatalmasok önzése közvádlóul a „fama publicát“ állítja oda, mely a képzelet szárnyain repdes önalkotta világban. A vádak csaknem kivétel nélkül régi, meggyökerezett

babonás hiedelmek, melyekkel szemben nincs argumentum és minden védekezés ki van zárva.

A hiedelem ugyanis az emberi elme aberratióinak az a fajtája, mely a tapasztalat próbáját, a valószerűséget semmibe se veszi. Koronatanú erre egy kiadatlan szakolczi boszorkány-pör, melyben a vén banyát azzal vádolják, hogy megnyergelte a kovács-legényt s azon tette meg légi útját a diabolica consultatióra. A nyomozó bizottság corpus delictit követel. Hol a kötőfék, melylyel fölkontározta a legényt? Erre a vádló a ház mögé vezet a commissiót, ott rábök egy szál elszáradt csalánra: „imhol a kötőfék”. S a bizottság elfogadja a bizonyítást: a száraz csalán a kötőfék!

A másik okot, a miért őszintén hitelt adhattak a képtelennél képtelenebb vádaknak, azon dualistikus tanban látom, mely az angyalok birodalmával szembe állította a bukott angyalokét. Köz-hiedelem volt, hogy a gonoszok testületi tevékenysége nem egyéb, mint diabolicus parodiája a keresztyén vallásnak és szokásoknak. Itt a szent mise, az Isten tiszteletével; amott a fekete mise, az ördög cultusával. Itt a szeretet és tisztaság; amott a gyűlölet és a fajtalanság. Vagyis a jó és a rossz erkölcsi ellentéte párhuzamosan végig vezetve az egész szellemi világban.

A középkori embernek nincs fogalma a mássá létéről a fejlődés során. De az ellentéteket, mint kész eredményt, mint meglevő állapotot, éppen a daemonológiában nagyon jól ismerte. És ha a templomosokat úgy nézte mint a bukott angyalokat, szemléletében nem hibázott, mert azok az idők folyamán önmaguknak csakugyan ellentéteivé váltak. Voltak pauperes milites Christi; lettek vagyonban duskálkodók, kik a „vestes pauperest” a díszes „mantellummal” cserélték fel s a helyzetükben nevetségessé vált szegénységi fogadalmat a „vivere sine proprio” fogadalmával. Voltak egy nagy eszme önfeláldozó, kemény katonái; lettek föld porában járó anyagi érdekek tözserei.

A rend ilyenén deformált állapota adta a fogantyút a hatalmi politikának arra, hogy a rend eltörlését követelje s kierőszakolja. Az egyház álláspontján elegendő lett volna, ha a rendet reformálják. De ki hajthatta volna végre a reformot, mikor a VII. Gergelyeket is immár az V. Kelemenek váltották fel? A thesis az egész vonalon antithesis lett.

A székely népköltésről.

(Részlet *Vikár Béla* 1. tagnak január 8-diki székfoglalójából.)

Az előadó azt fejtegeti, hogy a Dunántúl és a Székelyföld népköltése közt mutatkozó egyezések nemcsak az összes keresztény hagyományokra és az epikai költészet maradványaira terjednek ki, hanem a lyrai emlékekre is. Most az utóbbiakat ismerteti, mint ugyanabból a korból és közösségből valókat, melynek közismert tanuja az úgynevezett regös ének.

Az egyik, székely eredetű virágéneket a moldvai-csángóktól Erdélyi János közli, a mely következőleg szól (irodalmi helyesírással):

Égből szállott dali madár
Dali tánczát járja;
Elöl járja Dorkó biró
Gyöngyös dolományba,
Után járja szép asszonya
Fejér rokolyába.

Ugyanezt a székely népköltés teljesebb alakban mint kiházasító dalt ismeri, mely vagy a virágok beszélgetésével vagy anélkül kezdődik, mint például a következő változatban:

1. Kerten által rózsa hajlott, Rózsa lelkem rózsa, Az alatt van egy vetett ágy, De nem borsószalma.	[4. Ki is megyen, be is megyen, Páczolja a haját: [roly, — Végy el engem, édes Ká- Biz én hozzád megyek!
2. Abban fekszik N. N. Károly Gombos dolománba, Nem is gombos dolománba: Csepűszin lajbiba.	5. „Elvennélek, édes Apolló: Szülém nem engedi.“ — Vedd el Isten azt a szülőt, Hadd menjek hozzája.]
3. Elötte jár N. N. Apolló Hétszín szoknyájába, Nem is hétszín szoknyájába: Csepűrokolyába.	[6. Kertembe vagyon egy répa, Főzzük a torára; A kert alatt egy lapos kő, Nyomjuk a hasára.]

7. Fűrészdeszka, pinyhegedü [9. Az asztalon zsiros táska,
Reszeld össze őket; Veres malacz mája. [meket,
Ásó-kapa s a nagy harang; Rengesd, Károly, a gyer-
Válassza el őket!] Hadd menjek a tánczba!]
8. [Böngöri madár az ágon, 10. [Vagyon nekem egy kisedem
Sárga sinór a lábán, A szalmába kettő, [Szekfü,
Kössük a Károly lábára, Egyik: Gyömbér, s a más:
Rántsuk Apolló ágyába.] Tartsad mind a kettőt.]
(Lengyelfalva.)

Itt az egyik főeltérés a moldvai alaktól az, hogy a dali madárból rózsafa lett; a másik, hogy a férfi nem tánczol, hanem fekszik, és a leány, névszerint Apolló, tánczolva kelleti magát előtte. Igazi virágének-hangulat. Továbbá: a harmadik versszakon túli rész nem kevesebb mint öt költeményből fűződött-szövődött együvé. A 4. és 5. versszakasz külön ide vegyült eladó-ének; a 6. és 10. az ily dalokhoz tartozó Átok változata; a 7. az Áldásé, a 8. és 9. ismét külön eladó-dalok.

Egy dunántúli játékdalban, melynek változatát Erdélyi közli, a vers Márton vagy János diákról szól, a ki szintén fekszik, mint N. N. Károly a székely kiházásitóban:

Kivirágzott a diófa,
Nagyot vetett az árnyéka,
Az alatt van egy vetett ágy,
Abban fekszik János diák.

Az utóbb idézett összevágó két sor bizonyítja, hogy e dalban is az ősi közösség maradványával van dolgunk, melyet a Székelyföld őrizett meg a dunántúlinál hasonlíthatatlanul teljesebb szövegében.

Hangulatánál és versalakjánál fogva rokon ezzel s egyszersmind rokonságot tart a Dunántúllal a Krizánál 256. sz. alatt levő dal:

Török búza pogácsának
Én vagyok a lángja stb.

Jegyzeteiben megemlíti Kriza, hogy több variansa van belőle. Sajnos, csak ezt az egyet vette föl. A költemény már teljes helyi szint öltött a Székelyföldön, annak ellenére, hogy bölesője valahol Dunántúl ringott. Emellett nagyon is vegyültnek látszik. A helyenként lármásan alliteráló sorok nem sok értelmet adnak. Ugyanezt mondhatjuk erről a vele összefüggő dunántúli változatról:

[Innen alól egy bokorból
Gyönnék a cigányok,
Hárman ülnek egy paripán,
Dorombot csinálnak.]

Hajdinári rokoli,
Téged hínak fóriba.
— Nem mehetek, barátom;
Szürke lovam sánta.

Szürke lovam paripám
Hízik a berekbe,
Szép asszonyt szeretek,
Lakik Borsos-Győrbe.

Annak olyan fejkötője:
Az egeket kapja,
Annak olyan szoknyája:
Duna-habot hajtja;
Annak olyan czipellője:
Czimbalion húzza.

[Fére innen, fuss innen,
Nem én uram vagy te;
Az én uram nem ollan
Kecze-kucza, mint te.

Szalmából a lába,
Daróczból a vállá;
Ha a lába meggyullad,
Eloivad a vállá.]
(Zala megye, Resznek.)

A közlő megjegyzése: „Ezt nagyapámtól hallottam dalol-
gatni.“

Némi részeit megtaláljuk más magyarországi, főleg dunán-
túli hagyományokban¹ is; a czipellőről szóló sort — Czimbalion
húzza — másutt és a Dunántúl is evvel az értelmesebb szö-
veggel: *hegedül*, vagy *muzsikál a surka*. Krizánál az egész
folytatás a 4.ik versszak után még értelmetlenebb, mint az
eleje. A vitéz „kéncös Katáját“ hívja „kéncös Kolozsvárra“
és mégis oly öltözékdarabokat vall magáénak, melyek csakis
nőre illenek. A mi dunántúli változatunkban minden ékesség a
szeretőre van rakva. Ez nyilván helyesebb szöveg. Kriza továbbá
említi a jegyzetben, hogy az egyik változat szerint:

Patkoltatom paripámat,
Megyek *hozba* rajta.

Nem lehetetlen, hogy itt a dunántúli német eredetű
fóriba = fuvarba alak tükröződik. Ilyen elavult, vagy félreértett
szó helyett a népköltés sűrűn alkalmaz épp oly értelmetlen, de az
eredetivel valahogy összecsendő más szót, például a játékdalok-
ban: *kendjél*, *mosdjál* helyett: *lengyel mondja*; *mi vagyon ma*
helyett: *mimi*, *mama* stb.

Egy másik dunántúli változat, a melyet Vasban, Lukács-
bázán, mint valaha divott játékdalt jegyeztem föl, *fóriba* helyén
más, épp oly alkalmas megfelelőt tud: „torba“. A „Kis kacsa

¹ Kiss Áronnál: 288—289. és 395—396. l.

fürdik“ játékdal szokott bevezetése után következő eme változat így szól:

Hajdinámutt, rokonámutt,
Téged küllek torba.
Nem mehetek, barátom,
Mert a lovam sánta.

Sánta lovam, paripám,
Hizik a mezőbe,¹
Szép asszony szeretőm
Lakik vaserdőbe.

Kinek illen az eleje:
Hegedül a sorka;
Kinek illen fejketeje:
Az egeket kapja;
Ollan czipellősse van:
Muzsikál a sorka stb.

Mivel a magánhangzót a tárgyalt szónál a *főrba-torba-hozba* alakok egybevetéséből biztosan megállapíthatjuk, a székely változat alapján sejthetjük azt is, hogy a versünkben gyakori alliteráló szók mintájára eredetileg itt is betűrim volt és ez a rejtélyes szó eredetileg *h*-val kezdődött, mint a székely változatban. Talán helynév volt, melyet később elfelejtettek, például *Hontba*, s ez lett *hozba* asszonáncczázá és ment azután át a Székelyföldre. De az sem lehetetlen, hogy a furcsa székely olvasat, mint Kriza véli, valamely kihalt szót vagy nyelvtani alakot tükröz.

Megjegyzem, hogy a *Borsos-Győr* is értelmező tovább-költésnek látszik. Van ugyan a Dunántúl ily nevű falu, de itt jó okkal inkább Győr városról fogott szólni az ének. Dunántúli játékdalainkban sokszor kerül elő Győr neve betűrimmel: Pápara pipáért, *Győrbe gyöngyéért*. Továbbá *gyűrű gyöngy*, a melyet játékdalaink szintén sűrűn emlegetnek,² annyi mint: *győri gyöngy*. Ennélfogva a *Borsos-Győr* kifejezésnek ha nem is közvetlen, de közvetett előzője *gyöngyös Győr* lehetett. Valamely értelmes szónak más értelmessel való ilyen fölcserelését (átköltés) népdalainkban lépten-nyomon észlelhetjük. Ez a változatok kialakulásának egyik rendes lépcsőfoka.

¹ Egy másik dunántúli közlés (Kiss Áron: 288—289. l.) alapján kijavítva, *erdőbe* h.

² Lásd pl. Kiss Áron: 216, 217, 218. l.

A lukácsházi változatban, mint látjuk, a szép asszony szerető *vas erdőben* lakik, a hol már nemcsak a jelző, hanem a jelzett szó is újabb értelmetlen olvasatnak adott helyet.

Összevetve a dunántúli változatokat a Krizánál levővel, az eredeti költeménynek körülbelül az alábbi szövege lehetett:

Gyere velem, vitéz uram,
Székes-Fehérvárra!
— Nem mehetek, barátom;
Szürke lovam sánta.

Szürke lovam paripám
Hízik a mezőben;
Szép asszony szeretóm
Lakik gyöngyös Győrben.

Annak olyan fejkötője:
Az egeket hatja;
Annak olyan szoknyája:
Duna-habot hajtja.

A fejébe fejr fátjol
Fejérvári munka;
Tíz ujjába aranygyűrű
Aranyműves munka.

A lábába piros csizma,
Csizmadia munka;
Azon alul fényes patkó,
Lakatosi munka.

A székely változat utolsó hat sora, melyeket Krizánál két külön versszakba eltördelve találunk, az eredetihez nem tartozó új hozzáköltés s együtt tesz egy toldott versszakot, mely így szól:

Vagyon nekem testszín füzöm,
Hatvanhat pénz ára,
Vette nekem István uram
János bosszújára;
Elviselném, elszagatnám,
Ha szíve megszánna.

Szintén Zala megyében, Hóttón talált a szerző egy kiházasító dalt, mely a Krizánál 257. sz. alatt közöltnek változata:

Tele kertem zsályával, zsályával,
Szerelemnek lángjával, lángjával.

Gyenge viola,
Szivem szép rózsza.

Krizánál a folytatás nem az, mint a *dunántúli* szövegben, a melynek egyik változatát Erdélyinél is följegyezve találjuk¹ ezzel a refrénnel:

Gyöngyöm violám,
Szép arany almám!

A költemény leányosztályról szól, melyet a legények dalban megtesznek, azután ugyanezt a másik nemre fordítják: legényosztály, és így mindegyik megkapja a maga párját.

De a dunántúli folytatást is felfedezzük Krizánál a Vegyesek közt (455. szám), a hol a dalnak nincs már kiházasító jellege:

Tele kertem zsályával,
Szerelemnek lángjával.
Gyönyörű violám,
Gyönyörű szép rózsám.

A zalamegyei refrént: *Gyöngye viola, szivem szép rózsza* eredetibbnek tehetjük föl. Dalunk töredékei játékversikékben az ország több helyén ismétlődnek oly alakban, mely arra mutat, hogy a Székelyföldről történhetett az átvétel; például a jász-nagykunszolnoki adat: *Tele kendőm zsályával* az „özö“ nyelv-járású székely *tele kertöm* alakra látszik visszamutatni. Erre vall továbbá az is, hogy megvan ugyanott a Krizánál II-ik versszakként szereplő két sor is, — Hej tulipánt, gyöngyvirág, gyöngyvirág, — Csukros szegfű, majoránt, majoránt — csak-hogy a játékdal elejére illesztve. A kiházasító formula ellenben mindenütt hiányzik, csak a székely és a dunántúli szerkezetben maradt meg.

Más viszony van a Krizánál 250. sz. alatt közölt, *A szöbőni piaczon* kezdetű kiházasító ének és a közt, melyet a dunántúli Reszneken így dalolnak:

Ne egy marok gesztenye,
Vidd el a Duna-szélre,
Ott adjad egy legénnek,
Jancsi nevezetűnek.

Hogyha kérdi: ki küdtő?
Mondd meg: a Panna küdtő;

¹ II. k. 181—182. l.

Hogyha kérdi: ki Panna?
 Mondd meg: a Völgyi Panna.

Krizánál nem gesztenyét, hanem bokkrétát küld a leányasszony:

Ez az utcza szép utcza, szép utcza,
 Hat márvásos bokréta, bokréta.
 Azt vajjon ki kötötte, kötötte?
 Leányasszony kötötte, kötötte.
 Legény uram elvötte, elvötte,
 Kalapjára föltötte, föltötte, stb.

Hogy azonban ez viszonylag új átköltés, mutatja az, hogy a dunántúli szerkezetnek sokkal pontosabban megfelelő alak is előkerül magánál Krizánál Udvarhelyszékből, csakhogy véletlenül nem a kiházasító dalok között. Ez a 144. számú dal:

Oda ki a Csöngöbe, Csöngöbe,
 Rózsa termik a fübe, a fübe.

Jere rózsám, szödjük le, szödjük le,
 Vidd a város végire, végire.

Add oda egy legénynek, legénynek,
 Están nevezetűnek, -zetűnek.

Ha kérdi, hogy ki küldte, ki küldte,
 Mondd, hogy Panna tisztölte, tisztölte.

Igen elütő változat van a Mailand Oszkár székelyföldi gyűjtésében.¹

Mint látjuk, a dunántúli változat még azt is hozzá teszi, hogy: ki Panna? ki Józsi? Ezt itt külön dunántúli járuléknak tekinthetjük. A dal egyes részeit másutt is megtaláljuk, de nem székelyes alakban.

Ennél a most tárgyalt költeménynél láttunk tehát egy székely változatot, a mely nagyon elüt a dunántúlitól és egy másikat, a mely vele közeli rokon. Az előbbi ennél fogva külön székely fejlődés, az utóbbi pedig az ősi közösség hagyománya, és e mellett annak is jele, hogy a nagyfokú tér- és időbeli távolság ellenére a két terület közt mégis a lehető legszorosabb, izről-izre való egyezés van meg.

Ugyanígyen példára mutathatunk rá egy másik dalnál. (Krizsa 252. szám.) Ez a: *Hess légy, ne dunnogj!*, másutt *Hess légy*,

¹ Kisfaludy-Társaság gyűjteménye, VII: 298. 1.

hess! kezdetű házassító ének. Dunántúli változatát szintén Resz-
neken tudják ebben a nyilván újabb keletű, e mellett bővült és
némileg romlott alakban:

[Elmentem én a kis kerbe,
Megcsipett a csallán,
Egész éjjel nem alhattam,
Viszkedett a talpam.]

*Hüss, légy, ne szóljon,
Beteg vagyok ám én ;
Ölöl' meg, kis angyalom,
Meggyógyulok majd én.*

A kiházasító formula itt tehát teljesen eltűnt, azt már csak a székely változat tartotta fenn, de a közlő még legalább emlékezett arra, hogy ez hajdanában *lakodalmi dal* volt. Nagy Géza akadémiai tag közlése szerint Fejér megyében szintén ismerik és dalolják. Ezt megerősíti egy, azelőtt sárabai, most zalamegyei 70 éves öreg úr közlése, a ki szintén mint fiatalkori dalát említette a szerző előtt.

Mind Somogy, mind Fehér megyében máskép tudják a légyről szóló első sort, nevezetesen így:

Hess, légy, ne szállj rám.

Összevetve ezt a székely *ne donogj* és a zalamegyei furcsa *ne szóljon* alakkal: az eredeti szó *ne szállongj* lehetett s ebből Dunántúl előbb félreértés folytán *ne szöllongj*, majd további romlással az idézett *ne szóljon* állt elő. Nevezetes, hogy az egyik székely változatban is így van; eszerint a székelységhez átkerült ez a torzalak is, a *donogj* mellett, mely az eredetinek értelmes átírása.

Máshonnan, mint a Dunántúlról és a székelységtől a dal megváltoztatásának adataink nincsenek. A székely és a dunántúli dallam nem hasonlít egymáshoz. A dunántúli egész újszerű, holott a székely kétségkívül ősrégi, mert a legprimitívabb valamennyi között és a regös ének ottani dallamával rokon.

Mindezek alapján e dalt is fenntartás nélkül beiktathatjuk nemzeti lyránk őshagyományai közé.

Nincs meg a Vadrózsák közt, de szintén Kriza kezéből a Kisfaludy-Társaság gyűjteményében¹ olvassuk e kis székely dalt:

Az én anyám káposztát főz,
A fejébe ütött a gőz ;

¹ III. k. 213. l.

Hánya-veti a kalánját,
Kinek adja kedves lányát?
Ne busuljon szegény feje,
Lesz még valaki a veje,
Megveri az Isten vele.

Mint kiházasító dal ez több helyen is megvan a Székelyföldön. Így például Martonoson a következő alakban:

Nagy Józsefné káposztát főz,
Feje fölött menyen a gőz,
Hánya-veti a kalánját:
Kinek adja Mari lányát?

Korondon pedig a Krizánál levőhöz hasonlóbb szerkezettel:

Nagy Józsefné káposztát főz,
Felütötte fejit a gőz.
Azért ne fájjon a feje,
Simó Márton lesz a veje.

Vagy:

Ambrus Zsuzsi lesz a menyé,

ha t. i. fia van Nagy Józsefnének.

A székely változatokat egyesíti magában a következő, zalamegyei szöveg, melyet több helyen tudnak:

Nacza néni káposztát főz,
Feje fölött megy föl a gőz,
Hánya-veti a kalányát:
Kinek adja Mari lányát?
Ne busuljon szegény feje,
Lesz egy rongy ember a veje.

Vagy: Horvát Jóska lesz a veje.

A dunántúli nemcsak a legteljesebb, hanem bizonyára a legrégebb, vagyis alapszerkezet is, melyből a székely változatok alakultak. Krizánál a kiházasító formula elejtése, valamint a komor befejező sor újabb fejlemény. A régiség ellen nem szól sem a végrímek művészi volta, mert ilyeneket már a legrégebb kornak, tehát ősköltésünknek is tulajdoníthatunk, sem pedig a mai nyelvhasználat, mely egyes szóknál feltűnik: (*lány, lesz*) mert a vers ilyenekben jóval megelőzte az élő beszédet. Például a Fodor Katiczáról szóló régi zalamegyei ballada is így kezdődik: *Lányom, édes lányom*; holott ugyanazon a helyen: a hetési falvakban *leány, liány, livány* a rendes alak.

Máskép vagyunk a Vadrózsák közt levő egy másik dalocskával (253. és 427. szám), mely egy elődal és egy végdal közé van beiktatva, és egy változatát már föntebb az Égből szállott dali madár kezdetű moldvai csángó dal kapcsán (8. vsz.) Lengyelfalváról bemutattuk:

Czin, czin, czinege madár az ágon,
Sejem sinór a lábán.
Kössük Jankó lábára,
Rántsuk Borka ágyába.

Ezt tudják Dunántúl is: Boldogfán, Farkasfán, Pankaszon.
A szöveg csaknem szó szerint ugyanaz:

Czinege madár, kis madár,
Mi van a lábán? Selemszál;   vagy: czérnaszál.
Kössük a Mari lábára,
Rántsuk a Jóska ágyára.

Nevezetes azonban, hogy ezt a kiházasítót már nemcsak a Székelyföldön és a Dunántúl, hanem az Alföldön is danolják, a mint Török Károly csongrádmegei gyűjtéséből¹ látni való, még pedig oly szerkezetben, mely közelebb áll a dunántúlihoz, mint a székelyhez:

Hej te kis madár, kis madár,
Mi van a lábodon? Aranyszál!

A többi ugyanaz. Utána, ennek folytatása gyanánt, egy másik kiházasító dalocska van. A czinegét itt már elfeledték, de előkerül egy játékdal elején ugyanonnan:

Czinege, czinege kis madár,
Mi baja a lábodnak?

A többi ismét más szöveg.

Az alakok összevetéséből bizonyosnak látszik, hogy ennél a különben ősrégi költeménynél a fejlődés folyama vagy az volt, mint az előbbieknél, vagy pedig, hogy e típusos virágének az Alföldről vándorolt be külön a dunántúli magyarsághoz és külön a székelységhez. Az eredeti alakot a székely szöveg tartotta fenn.

¹ Kisfaludy-Társaság Nk. gyűjteménye: II. k. 248. l.

Gr. Széchenyi Istvánnak „Garat“ cz. ismeretlen művéről.

(Bemutatta *Szily Kálmán* r. t. 1912 január 29.)

Tisztelt Akadémia!

Boldogult társunk, Zichy Antal a „Gróf Széchenyi István Beszédei“ című könyvében (223) említi, hogy „Széchenyi egyre dolgozik a „Garat“ című munkáján, melynek utóbb ki nem adására határozta magát. Zichy ezt közvetlenül a Lánchíd alapköltétele után említi, a miből következtethető, hogy az időpont 1842 augusztus 24-ike utánra esik.

Ennyi az, a mit mindekkoráig Széchenyi Garat című munkájáról tudtunk. Mi volt e munka tartalma? Mi indította a megírására, elkészült-e vele egészen? Miért nem adta ki? Minderről semmit sem találunk, sem Zichynél, sem a későbbi Széchenyi-kutatóknál. Hányan kutattak Széchenyi hátrahagyott iratai között és senki sem talált rá a Garat kéziratára. Úgy látszott, hogy maga Széchenyi semmisítette meg.

Nekem jutott a szerencse, hogy a Garat kéziratát Széchenyi saját kezeirésében a t. Akadémia elé terjeszthetem. A fölfedezés érdeme dr. Viszota Gyula főgymnasiumi igazgató úr, kinek a Széchenyi-irodalom már eddig is annyi alapos tanulmányt köszönhet.

*

A *Kelet népe* élénk vitát indított s a politikai életben nagy hullámokat vert. Mindegyik párton voltak, kik a *Kelet népét* — legalább bizonyos mértékig — jogosultnak tartották, de sokkal nagyobb volt azok száma minden párton, kik kárhoztatták.

A *Pesti Hírlap* hangja ugyan egyelőre nyugodtabb lett, de ez nem volt tartós. Ezért 1842 elején már megvillan Széchenyiben a gondolat Deákkal való beszélgetése közben, hogy jó volna a *Pesti Hírlap* mérséklésére ellenújságot szervezni. De csakhamar elejtette e gondolatát, mert Deáknak a terv nem tetszett, a kiszemelt szerkesztő, Tasner Antal pedig nem akarta a megbízást elvállalni, nem érezvén hozzá „elkészültségét“. Széchenyi tehát továbbra is figyelő állásponton maradt.

A pestmegyei gyűléseken elhangzott szónoklatok s a *Pesti Hirlap*nak vissza-visszatérő régi hangja azonban mindjobban felizgatták Széchenyit. Már 1842 márcziusában az a gondolat fogamzott meg benne, hogy könyvet ír s meg fogja támadni Kossuthot a conventekért. Két hónap mulva, májusban, szokása szerint, már jegyzeteket is ír új könyvéhez, a melyet *Garat*nak akar elnevezni. A munkát azonban a szó igazi értelmében csak 1842 június 17-én kezdi meg.

Az okot erre Pest megyének egy határozata adta. Zala megye ugyanis köriratot intézett a vármegyékhez a Gollner-ezred zenekarának ezredese parancsából eljárt szót (magyar ellenes) gúnydal miatt, arra kérvén őket, intézzenek a felséghez feliratot az ezredes elmozdítása tárgyában. Pest megye június 8-iki közgyűlésén teljesítette a kérést s ugyanekkor a zágrábi erőszakos tisztújítás hatása alatt az illyr-párt alkotmányellenes mozgalma is szóba került. Kossuth Lajos ekkor tette meg indítványát, hogy a folytonos súrlódások és gáncsoskodás elkerülésére czélszerűbb volna, ha Horvátország „közigazgatásilag és törvényhozási tekintetben Magyarországtól elválasztatnék“. Ez indítványt Pest megye elfogadta. Széchenyi június 12-én értesült Zsedényitől az indítványról és oly veszélyesnek tartotta, hogy azonnal tollat ragadott. Kossuthnak ugyane kérdésben június 19-én közzétett *Virrasztunk* czimű vezérczikke csak fokozta iráskedvét, mert fenyegetőnek tartotta a veszélyt. Az indítvány és ez a vezérczikk volt kiinduló pontja munkájában, a mely bevezetésből és 5 szakaszból áll.

A mű egybegyűjtött sajátkezü fogalmazványa tájékozást nyújt arról, mikor kezdte, meddig dolgozott Széchenyi a művén, mert megjelöli mindig rajta a hónap egyes napjait, a bevezetésen az évet is, úgy hogy Naplója feljegyzéseivel pontosan egybevetethetjük.

A mű bevezetését 1842 június 17-én kezdte s 24-éig, tehát nyolcz nap alatt meg is írta. Ekkor abbahagyta, mert *Üdvölkede* czimű művét írta és a *Soproni Szederegylet* megalapítása foglalta le idejét július 10-éig. E teendőinek végeztével július 12—16. közt írta meg az I., július 19—21. közt a II., 22., 29., 30. és augusztus 1-én a III., augusztus 1—4-én és 16-án a IV., augusztus 20., 27—31., szeptember 4., 7—9. és 14-én az V. részt. Ezzel abba hagyta munkáját, úgy hogy az egészet 37 nap alatt írta meg. Széchenyi fogalmazványát, a melyen sok a törlés és javítás, rendes szokásaként letisztáztatta és újra átnézte. Szeptember 17-én olvasta át s javítgatta a letisztázott bevezetést, s miként Naplója bizonyítja, „hosszú harc után“ arra határozta magát, hogy munkáját sem adja ki. Így is történt. Nem folytatta tovább művét s így az befejezetlen maradt.

A nemzetiségi kérdés, Kossuthnak Horvátországra vonatkozó indítványa és vezércikke volt ugyan kiinduló pontja — s ezt itt erősebben tárgyalja, mint a *Kelet népében*, — kétségtelen mégis, hogy e műve a *Kelet népe* folytatása. E művevel akart megfelelni az adott válaszokra azzal, hogy rá akart mutatni, mily nagy a különbség a politikában: ki, mikor és miként vet fel és tárgyal valamely kérdést.

Művében erősen támadja Kossuthot, lapját és irányát, de épp oly leplezetlenül megmondja az igazságot a kormány mult állásfoglalásáról. Épp e körülmény mutatja, hogy Széchenyi a pártok fölé igyekezett helyezkedni. Ismeri körülményeinket és a helyzetet, az igazat mindenkinek a szemébe mondja leplezetlenül és kiméletlenül. A haza jövője volt szeme előtt s ez menti a helylyel-közzel előforduló izgatott és erős támadást.

Talán éppen az utóbbi körülmény volt az oka annak, hogy nem fejezte be és nem adta ki művét. Kéziratban maradt s az események árja később már Széchenyivel is elfeledtette, mily czéllal írta e művét. Erre vall az a körülmény, hogy valószínűleg később az I., II. és III. részre ezt írta czimül: *Tervezeti töredékek*. E három részt magában foglaló kézirat szétszóródását éppen e czim akadályozta meg. A bevezetés, a IV. és V. rész kéziratának lapjai, a sok irat között, elhanyagáltak, úgy hogy magát a művet az enyészettől csak az mentette meg, hogy Széchenyi czim szerint megemlíti a *Garat*-ot Naplójában. Az I—III. fejezetet (valószínűleg másolatban) Széchenyi 1858-ban a *Hunnia* és a *Budapesti por és sár* című kézírataival együtt Török Jánosnak ajándékozta kiadás végett s Török 1860-ban némi kihagyással „*Töredék gróf Széchenyi Istrán kiadatlan irataiból*” czimen ki is adta, de mint előszava is bizonyítja, sejtelve sem volt arról, mi az, a mit kiad. Azt hitte, hogy „az olvasó emlékezete azon válságos időkre vezetetik vissza, midőn a dicsőült az 1844-iki és 1847-iki országgyűlések között reformmozgalmaink kimenetele felett aggódott”.

Azzal, hogy Széchenyi nem adta ki *Garat* című művét, támadása Kossuth és a *Pesti Hírlap* ellen nem maradt abba, csak elhalasztotta. Még 1842-ben megtette ismeretes akadémiái beszédében, a melynek kiinduló pontja éppen a nemzetiségi kérdés volt.

Viszota Gyula.

Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáiról.

Közli *Heinlein István.*

Az alább közölt levél eredetije (M. Tud. Akadémia Kézirattárában Történl. 2-r. 11. sz. a.) azért érdekes, mert Kisfaludy Sándornak sajátkezű fogalmazványa. Tehát a hátrahagyott munkáinak megvételére vonatkozó ajánlat alkalmasint csak fictio volt. Kisfaludy a levelet valószínűleg lemásoltatta, hogy aztán vele kiadójára, Heckenastra, pressiót gyakoroljon. Annak a Heckenasthoz intézett német levélnek, melyben Kisfaludy ez ajánlatról megemlékszik, tartalmát Dengi János az Akadémia által megvásárolt jegyzeteiben így mondja el: „Már két éve be akarja zárni írói pályafutását s kinyomatni még hátralevő műveit, de egy gazda embernek a gazdálkodással annyira meg van a feje tömve, hogy egyébre, mint vesződségre ideje sem jut. Egy névtelen levél és ajánlat azonban fölébreszté. Meg nem foghatja, miként sikerült valakinek kitudni az ő műveit. *Kossuthon, Fáy, Strokayn és Petrichevits Horváthon* kívül eddig senki sem tudott róluk s kivonatokat ezekkel sem közölt. E művek még: 1. *Documentirte Geschichte der letzten Ungrisch-adelichen Insurrection.* Az utolsó nemesi fegyverre kelés 1809-ben. 2. *Regéköltőnek Hattyudala* v. a *Magyar nemzetnek utolsó száz éve.* 3. *Bánk.* 4. *Az elmés özvegy.* 5. *Vermischte Gedichte.* Ezekről jegyzetek.“

Maga az álnév alatt irt levél a következő:

Hire támadott itt, miszerint kegyed *Regéköltő Hattyudalának* megírásával foglalkozik, (A' magyarok' Istene azonban ne adja, hogy ez hattyú dala lehessen) mely költői műnek tartalma a' magyar nemzetnek utolsó száz éve, benne a' szerzőnek Autobiographiája, 's mellette egy mindezekre vonatkozó, ezen időbeli történeteket felvilágosító Commentár volna, 2) hogy az utolsó *nemesi fegyverre kelésnek documentáltt Históriaja*, 3) vagy 4) szakaszban már régen készen heverne. 3.) Hogy készen heverne *Kegyednek Bánk* nevezetű históriai Drámája és egy *Vigjátéka* is: *Az elmés özvegy*, miket a Censura annak idejében nem engedte kibocsátatni. 4.) Egy jó kötet *Vegyes Költemények*; 5.) egyszer'smind azt is hallám, miszerint *Kegyed* mind ezen műveit életében

közre bocsáttatni nem kíváná : mert a' sok igaz mondás miatt Kegyed egy részről a' Commentárban megnevezett némelly még most is élők' neheztelése tárgyául tenné ki magát, más felől a' már ugyan most is szabadabb de most is még önkényektől függő Censurától kellene tartania, sőt még néhány Irigyenek pártos kritikája által sem kíváná Kegyed magát (mint mondani tesszik) élete' és írói pályája' végén keserítettetni.

Én¹ fel vagyok szólítva és megbizatva két oldalról, egy nagy könyvtárnak örétől és egy könyvárostól, a' végett hogy tudnám meg biztos forrásból a' dolognak miben létét? — Én gondolván, hogy Kegyed maga a' legbiztosabb forrás, megbizóim' kívánságára következő kérésemmel és kérdésimmal bátorodom Kegyedet megkeresni.

1.) Mind ezen fellejebb nevezett munkák világ elébe bocsátandók volnának-e? — Vagy ha mind nem, melyek azok közül? — És mikor? — Igaz-e, hogy mind csak (mint Isten minél későbben engedjen megtörténni) Kegyed halála után jövendhetnek Világ' elébe? — Vagy némellyek ezek közül talán még életében is?

2.) Darabonként ezen munkák, feltehetőleg hány ivre terjedhetnének?

3.) Minthogy nem csak illő, hanem Isten és emberek előtt igazságos az, hogy minden elmemunkás is méltó jutalmát vegye fáradalminak, idejét és hasznát mulasztásának és vesztésének; úgy, hogy Kegyed is, ki dolgozatait mindig úgy irányozta, hogy hazafiságot és nemzetiséget élesszen a' veszni rohant magyarban, kiről méltán elmondhatni, hogy műveinek első betűitől kezdve mindig magyarokat és hazafiakat teremtett; mert a' nő nemre olly kitünő hatást még egy magyar költőnk sem gyakorla, — hogy, mondom, Kegyed is, kinek a' föld locomotivjára, a' pénzre, szintén olly szüksége van, mint más prózai halandónak, meg semmi esetre nem jutalmazható munkáinak csak némi hasznát vehesse; — bátor vagyok kérdeni: mi váltságot követelne Kegyed mind ezen munkáiért? — Irott ivék szerint, vagy általában kíváná-e a' szerződési járandóságot? — és azt egészen, avagy szakaszonként? — A' fizetési rend 's mód itt igen különböző tekinteteket érdemlene; kivált azon esetben, ha ezen kéziratok nem valamelly könyvtárnak, hanem valamelly könyvárosnak számára szereztetnének meg, kinek az elő fizetett summa kamattyait bizonytalan időig kellene nélkülözni; tudniillik mind-

¹ Hogy a kézirat fogalmazvány, azt legjobban mutatják az itt törölt sorok: „ki T. Uraságotat jól csak a T. Társaságnak nagyüléséből esmerem, 's kinek nevemet bizonyos előadható compromissiók miatt a' könyvárosok között, most még el kell titkolnom“.

addig, míg a' munkák kinyomathatnának, ha Kegyed azt csak elkövetkező halála után engedné meg.

4.) Szerződhetésnek esetére mennyi idő alatt tudná Kegyed mind ezen dolgozatait a' vevőnek kezéhez juttatni, legalább feltehetőleg, ne hogy Kegyed egészségét veszélyeztesse? — mert tudva van előttem, hogy, mit nyomtatás alá bocsátott eddig, saját kezével szokta tisztázni; sőt hallottam, az utolsó Correc-turát is maga vitte végre.

A' dolognak minél előbbi végrehajthatása, és sok hosszas levelezéseknek elkerülése végett, a' nélkül azonban, hogy én akár Kegyed' minden kétség kívül igen becses műveinek árrát tudnám, vagy merném szabni, és a' nélkül, hogy én, (házi, és élete' körülményeit közelebbről nem esmérven) műveinek, mikor és mimóddali általadásának és vételének határ idejét ki merném tüzni: engedelmet kérek, hogy bátor vagyok, azon esetre, ha műveit életében csakugyan közre bocsátatni nem szándékozik, mint ezt bizonyosnak hallám, — egy szerződhetésnek módgyát, minden következtetés nélkül, csak hozzávetőleg, és példaképpen tervezni, úgy mint:

Tegyük-fel, hogy fellyebb említett kéziratait Kegyed mind szerződés' tárgyává kívánnyá tenni; és tegyük-fel azt, hogy Kegyed mind ezért, (de csak példaképp) 4000 pp forintokat követelne; ha ezt, egy könyváros venné által, hát én azt, mind két részre szolgálándó igazságosság. és méltányosság' érzeténél fogva így gondolnám kivihetőnek:

a.) A' könyváros előleges biztosításul lefizetne 1000 p fkat; de úgy, hogy addig, míg Kegyed akár *hatyú dalát*, akár az *Insurrectió'* *Históriájának* legalább egy harmad részét általadgya: addig Kegyed ezen 1000 ftól 5 f. száztóli kamatot köteleztessék fizetni, mert igazságos, hogy a' jövendő' fejébe kiadott pénz kamattyait ne veszssze addig is, míg a' fizető valamely általadott munka által biztosítva nincsen.

b.) Mihelyt Kegyed az előbb nevezett munkák' valamelyikének kéziratát általadgya, akkor Kegyednek megint lefizettetének 1000 p f. Ekkor az első 1000 ft rátának 5 p Centni kamattya iránt szám vettetvén, mind az első mind a második ezer fttól T. Uraságod már csak 3 száztóli kamatot fizetne mind addig, míg ismét akár mellyik művét által adná. És ez volna műveinek első által szállítása.

c.) Mihelyt Kegyed megint általadná műveinek egy részét; akkor Kegyednek ismét lefizettetének 1000 p f. És Kegyed mind a' három ráta 1000 ftól, az az most már felvett 3000 p. fttól fizetne ismét, és tovább is 3 pCentumot, mind addig, míg minden fenn nevezett munkáit adandaná.

D.) Miután Kegyed minden munkáit az illető kézre adta

volna, ekkor lefizettetnék Kegyednek az utolsó, az az 4-dik ezer ft ráta, oly módon, hogy ezen naptól fogva Kegyed, mind a' négy ezer ftól, valamig él $2\frac{1}{2}$ százévi pCentumot legyen köteles fizetni annak, ki munkáit által veendi. T. Úr halálával (mit Isten minél későbbre halasszon) minden kamatfizetés meg szünik. T. Uraságod Örökösének, vagy Legatáriusainak valamint Kegyed munkájához semmi joguk nem lenne, úgy semmit sem is fizetnének a' felvett 4000 p ft fejébe: minthogy a' munkákat által vevő könyvtáros, vagy akárki, minden feltét 's kifogás nélküli tulajdonosa fogna lenni a' Kegyed munkáinak, azzal mind maga, mind (ha ennek közben halála történnék) örököse által szabadon és tetszése szerint rendelkezhető.

E.) Ezen itt előadottok szerint projectált tervemben ki van mondva véleményem Kegyed munkáinak, miképp, mi módali általadása és vétele iránt. Csak egy kérdés volna még hátra (a' váltságának szerződés általi meghatározásán kívül) mit örömet nem érintenék ugyan, de érintenem még is szükséges, mint hogy halandó emberek vagyunk, tudniillik: mi történnék akkor, ha a' szerződés mind két részről teljesítésének folyamattjában Kegyed halála közbe jönne? — Mi előtt ehhez szólhatnék, tudnom kellene: minő állapotban legyenek Kegyednek kéziratjai jelenleg? — olyanban-e, hogy ezek, akár egy könyvtár számára, akár ki nyomtatási célra több vagy kevesebb fáradsággal hasznavehető, össze szerkeztethetők? eligazíthatók? — Ebbeli kétséget azonban megszünteti azon gondolat, és arról meggyőződésem, hogy Kegyed szabad, független életet élven, tisztességes díjnak fejébe, most egyéb iránt is soványan jövedelmező gazdaságának gondjait félre vetvén, talán segédkezet is véve maga mellé, munkájának minél előbbi elkészítéséhez hozzá fogna.

Előre bocsátám már, hogy a' szerződési váltságot ezen tervemben én határozottan ki nem mondtam, hanem csak: *fiat applicatio*, mint Kegyed azt kíváná, és a' szerződés megkötethetnék. Én csak úgy kívánom értetni, hogy az általadás-vevés illy forma négy részre fel osztás szerint történhetnék. Ha pedig az által vétel egy könyvtár' számára történnék, azon esetre, ha talán a' kamatok egy részről elmaradhatnának, más részről aránylag a' váltsági Summából maradhatna — el valami.

Egyébiránt nem mulaszthatom el, hogy ezen ügyre nézve még egy csekély észre vételemet is ki ne jelentssem: Az utolsó Insurrecciónnak története az, a' mi a' magyar nemzetet, különösen a' nemességet mélyen érdekli több igen fontos okokból: 1.) mivel a' magyar nemességnek minden kiváltsága, minden adótol mentessége ezen törvényes kötelességén alapúl. 2.) mivel illy Insurrecciónnak történetei, kormányi, politikai, hadi, státus gazdasági, rendszeri, szerkezeti tekintetből véve olly idegenek.

a' nemzet közönsége előtt, mintha azok messze külföldön, és nem is itt adták volna elő magokat, részint: mert az erről szóló 'írományok a' megyék' levéltáraikban porladnak, 's ezek is csak a' kiállítási körülményeket tárgyozzák, részint mert ezek biztos kűtföböl merítve, senki által fel nem jegyeztettek, és így a' nemzeti közélet emlékébe csak mese és monda képp mehetek által, holott az utolsó Insurrectiókban több politikai, alkotmányi, kormányi, nemzeti, törvényes, többnyire sérelmes, és nemzetünk' életébe vágó kérdések forogtak fenn. 3.) mivel az utolsó Insurrectio, noha véres is volt, még is nem csak az Ausztriai tartományokban, hanem magában a' hazában is rossz szagot hagyott maga után, és majd nem guny' tárgyáva lön, különösen az álló magyar hadaknál szolgáló magyar katonák által. Atyám is csekély tiszttagja volt az utolsó Insurrectiónak; és mind tőle, mind másoktól szebbet, jobbat hallottam róla, mint mi a' köz világban közhitelt vivhatott ki és pedig csupán azért. mert erről senki hitelesen nem szóltott vagy irt, kinek hivatása, sőt talán kötelessége volt volna. Azt tudom, hogy Kegyed ezt megírta: tudom azt is, hogy Kegyed lovas őrnagy, nádorsegéd és napló-szerkesztő lévén, kinek kezén minden keresztől ment, ezt a forrásból merítvén, hitelesen, mint szemtanú, és cselekvő részese a' történeteknek, egyedül csak maga írhatta, és senki más, ha csak maga a' nádor nem; 4.) mivel e kor kérdéseknek egygyike léssen előbb utóbb: miként kellene és lehetne ezen nemesi védintézetet, vagy mással korszerűleg felváltani, vagy legalább átalakítani, és a' kor kívánatához alkalmazni. E' végre, az előbbi és régi Insurrectiók' történeteinek semmi nyoma nem maradván. egyedül Kegyednek ezen munkája szolgálhatna alapúl, vezérfonallúl, és úgy szóllván Evangeliumúl, mire a' törvényhozás a' védintézetet építhetné. megtartván jó oldalát, változtatván bal-oldalát. Az én nézetem szerint ezzel Kegyedet országosan megbízni, és országosan megjutalmazni, már rég egygyike vala a' legszükségesebb teendőknék, mi azonban elmúlasztatván eddig. akár könyvtár, akár könyváros, de leginkább maga Kegyed jót tesz a' nemzettel, ha ezen országos érdeket magános érdekek közbe jötte és megelőzése által veszni nem engedi. Siralmas kár volna az egész nemzetre nézve, ha Kegyed' elhunytával, mi által a' magyar már úgy is kipótolhatlan kárt vallana, még ez is örökre oda veszne. mert ha ennek anyaga fenn maradna is, nagy hasznóvételű épület ebből egyedül Kegyed által válthatadott. Aztán mindig borzasztó kérdés előttem: mi történhetik egy magányos ember írományival? Senkinek sincsen homlokára írva: mi történhetik egy, kivált kitünő jelességű hazafinak, itt vagy ott, így vagy úgy, illy vagy amolly emberek, idegenek vagy rokonok körében eshető halála után kézirati kincseivel? — Minden ingók

legingóbbika, a' kéziratok könnyen prédává lesznek. Legtanácsosabb, és leghasznosabb is tehát ezeket előre úgy biztosítani, hogy ha más nem is, hát legalább dicsőség vagy haszon kereset mentse meg örök eltöket.

De ha már többi műveit elhunytá utáni kinyomatásra halasztya is Kegyed, bátor vagyok azon kérdést tenni: az Insurrectió történeteinek még életében, sőt, ha lehet, nyomban kinyomatását mi akadályozhatná most, miután a' sajtó szabadabban mozog már? — miután a' kormányra nézve is eltűretik minden igaz szó, csak sértő ne legyen? — miután az akkor történteknek nem a' mostani kormány oka; sőt ennek dicsősége leendhet a' kijavítás? — miután ennek íróját sem kritika, sem irigyei nem boszonghatták, mint nem azt, ki valaki másnak munkáját adgya ki, mert ebben az író csak azt adgya ki, mit az akkori idő, korszak, Politika tollal, fegyverrel, vérrel írt a' Világ', és a Nemzetek Históriajába? — miután a' nádor ebben olly dicsőséges szerepet viselt, miszerint önérdeke kívánná inkább, hogy a' nemzet ezt tudgya, mi már majd félszázados nádorságának egygyik főbb dicsősége leendne minden időben? — Ezen munka kiadatása előtt tehát csekély véleményem szerint semmi akadályt már nem látok. 'S miért ne élvezze Kegyed is fáradalminak jutalmát? — 's miért ne élvezzék mind azok kik akkor hon-szeretettől a' haza' zászlói alá sereglettek tellyesített kötelességöknek, legalább édes vissza emlékezésben; azon hazafiui jutalmát, mit önérzet, öntudat adhat egyedül? — Azon hazafiaknak nagyobb része még életben lehet; és ezek hazafiúi hálákkal veendenék dicső bajtársuknak ezen hazafiúi ajándékát.

Előfizetés úttyán, Kegyed maga általi kiadatását javasolni már azért sem tudnám; ne hogy Kegyed, ki írói pályájának kezdetén is, mivel maga költségén nyomatta munkáit, már vesztésekkel áldozott hazájának, pályája' végén is, most nem mondhatom, vesztesség, de bizonyos ezer alkalmatlanság, gond, munka és fáradság mellett, jutalmúl bosszúságokat arasson. Ezt a' könyvárosok értik legjobban: mert ez egyedüli foglalatosságok.

Ha tehát Kegyed a' következőkre határozza magát:

1.) Ha szabad rendelkezési tulajdonúl minél előbb, az az egy év leforgásáig általadgya az 1809-diki *Insurrectionának történeteit*.

2.) *Regeköltőnek Hattyudalát*, a' hozzá mellékelt Commentárral, Elhunytá utáni szabad rendelkezésre, de mind ezt, mind a' többit utóbb,

3.) *Bánk, Históriai Drámáját* és *Elmés Özvegy Vigjátikát* szinte elhunytá utáni szabad rendelkezésre,

4.) *Vegyres költeményeinek gyűjteményét*, szintén azon fel-tét alatt,

5.) *Önbiographiáját*, szintén úgy; de ezt mindgyárt az Ins. történetei után.

6.) *Hazai tárgyokkal* foglalkozó levelezéseit, Törvényhatóságokhoz irtt folyamodásait, *Zalában mondott beszédeit*, vagy Hazai, Nemzeti ügyben akármi jelentéseit, emlékiratait, ha megvolnának.

7.) *A Füredi Színház* megnyitására, *Több Regéinek néma ábrázolatban* előadása végett irt *Programmáit*, mik jövendő, talán jobb időkben, a' Regékből egy Képesarnokat alakíthatnának,

Akkor én a' fellyebb, példának említett 4000 p ft Summát, a megírtt mód és idő szerint lefizetendőt; — egygyik vagy másik megbízóm részéről, meg merném Kegyednek ajánlani; és szerződésbe ereszkedném; — minél előbb.

Én T. Uraságotat jól esmerem. Én vagyok azon Jurátusoknak egygyike, kik 1832-ben, midőn Kegyed a' 'Tudós társaság' alaprajzának ki dolgozása végett a' Nádor által meg bivatva lévén, Pesten több heteket töltött, szállásán a' Nagyhíd útszai szegletházban és szobában, hatan megtiszteltük, csak hogy színről színre láthassuk, hol egyszer'smind azon nagy szerencse is jutott nekünk, miszerint akkor ott három halhatatlan hazánkfianak 'Triumvirátusát egygyütt leltük mert éppen ott voltak bíld. K. Károly és Deák Antal urak is, mit elfelejteni soha nem fogok. Nevemet eltitkolom mind addig, míg el nem lesz döntve, lessz-e valami szerződésünkéből, vagy semmi. Eltitkolom azok nevét is, kiknek képviselője vagyok; ne hogy akár én általam T. Uraságotnak, akár azok által annak, kivel talán kéziratái iránt egygyezkedésben volna (mert ennek is hallám egy kis homályos hírét) valamelly zavar okoztassék. Heckenast könyvárósról volt szó, ki Kegyed' minden előbbi munkáinak vagy kiadója vagy tulajdonosa. De ha semmi érdek ő hozá Kegyedet nem köti, hát mi készen állunk az egygyezkedésre. Ajánlatom' szelleméből észre veendi Kegyed, hogy ezen ügyben se nem úgy léptem fel, se nem úgy kívánandanék eljárni, mint egyes, ravasz prókátor, hanem mint mind két félnek becsületes, lélekesméretes ügyviselője. És előre is ki jelentem, miszerint én, a' szerződés' szerencsés sikerülhetésének esetében, Kegyed' részéről semmi más jutalmat részemre se nem kívánnék, sem el nem fogadnék, mint minden munkáiból egy egy példányt, mellyekbe K. Sándor, nyelvünknek és nemzetiségünknek, főképpen a' nő keblekben, első teremtője, (mert ebben az első síkra kelőé a' dicsőség) sajátkezevel írja nevét örök emlékül.

Alúl irtt nevem költött név, melly alatt Kegyednek, mint hiszem 's reméllem, becses választ veendem, itt Pozsonyban, hol mint távollévők' egygyik követe (Absentium Ablegatus) bár hallgatásra kárhóztatva is, a' magyar nemzetre nézve talán leg-

tartalomteljes törvényhozási korszakot élem; miben csak egy, de legnagyobb hiány tátong — csak egy széken: az, hogy Mózesünk, eddig életadónk, Deák Ferencz, itt nincsen! Az a Zala — mi nagy sebet ejtett nemzettestünkön!

Becses Uri Kegyeibe ajánlott, megkülönböztetett tisztelettel vagyok — Tomor Miklós.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE októberi füzetének tartalma. Molnár Géza *Liszt Ferencz és a magyar cultura* című cikkében azt igyekszik kimutatni, hogy életében, gondolkodásában és művészetében vannak-e oly mozzanatok, melyek alapján a magyar cultura magáénak vallhatja Lisztet. Liszt nem beszélt magyarul és nem is értette nyelvünket, de azért a nemzet életéből minden esemény erősen visszaverődik lelkében. Műveiben megörökítette jóformán az egész egykorú magyar történetet, s szerző szerint legnyomósabb bizonyítéka magyarságának, hogy zenéje feltétlenül egyik szerve volt a nemzeti nyelvnek. Ha Lisztnek egyik-másik művét halljuk, az az érzésünk, mintha egy magyar szóköltő gondolatmenetét kapnók. Nagyon jól sejtette gr. Széchenyi István és Vörösmarty, hogy Lisztnek egész jelleme szerves tartozéka a magyar nemzetnek. — A nádol¹ befejezi *Jegyzetek Japánról* közleményét. E részben ismerteti a japáni nemzeti tulajdonságokat, a hősiességet és hazaszeretetet, a nemzeti tulajdonságokat, a nemi életet Japánban, az utánzási hajlamot, s stoicismusát. — Császár Elemér *Bessenyei természet-érzékéről* szóló akadémiai felolvasását közli. Tanulmányában Bessenyei költészetének azt a vonását vizsgálja, a mely egészen a maga lelki világában gyökerezett; azt kutatja, milyen szerepe van Bessenyei költészetében a természetnek. — Kégl Sándor *Emir Khoszrev* török eredetű indiai költő életét és munkásságát ismerteti. — Jókai Lajos *Emma* című elbeszélésének befejező részét adja. — Bán Aladár az észti nép naiv eposából, a *Kalevi poeg*-ből, fordított le részleteket. — A *Szemlé*-ben Radó Antal a nemrég elhunyt *Jánosi Gusztáv*-ról emlékezik. — Egy névtelen író az *E. M. K. E. életének negyedszázados évfordulóján* címmel az Emke munkásságát méltatja. — Egy másik névtelen szerző az *utolsó angol strike*-okról irt ismertető cikket. — Az *Értesítő*-ben a Heinrich G. által szerkesztett Régi Magyar Könyvtár 25—27. kötetei, Greiner, L.: Ein Kampf ums Licht, Nádai P.: Könyv a gyermekről (Papp Ferencztől), Sirola Petőfi-fordításai, Herzeg F. Pagani, Versione di V. Gelletich (Vida Sándortól), Benedetto Croce: Problemi di estetica (Várdai Bélától), Correspondance de J. J. Rousseau, Amilda et Tons: J. J. Rousseau

et le théâtre című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. Ugyane folyóirat novemberi füzetének tartalma. Angyal Dávid Gyulai Pálról a Kisfaludy-Társaságban tartott székfoglalójából az első részt adja. Elmondja gyermekkorát, családi körülményeit. Érzelmes dalai s elégiái tükrében lerajzolja Gyulai sorsát s lelki élete hullámzását. Majd elbeszélő s hazafias költeményeit és beszélyeit méltatja. — Beke Manó *Egyetemi parainesis* címmel ezidei egyetemi tanévmegnyitó beszédét közli, melyben tudományoszeretetre, természetes életmódra, törvénytisztletre, ember-szeretetre, hazafiasságra, kötelességteljesítésre buzdítja az egyetem hallgatóit. — Herz Miksa *Az arab műemlékek bizottsága és a Hasszán-mecset* című czikkében elmondja a bizottság három évtizedes működését, s különösen a Hasszán szultán mecsetje restaurálása érdekében kifejtettmunkásságát. — Haraszti Gyula *Rostand mesterei a dráma-írásban* címmel mutatóványt közöl sajtó alatt levő művéből. — Kenéz Béla *A socialismus irodalomtörténete* címmel kimerítően ismerteti Földes Bélának a M. T. Akadémia kiadásában megjelent, a socialis-musról szóló kétkötetes munkáját. — Perneszi Gyula Guy de Maupassant-nak *Parent* elbeszélését fordította le, melyből az első közleményt adja. — Lévy József *A szobor beszél* című eredeti költeményét közli. — *A Szemlé*-ben a *műegyetemi otthonról, a Liszt Ferencz emlék-kiállításról a M. N. Múzeumban* van szó. — Egy névtelen író pedig *Suzanne Desprès* francia művésznőről irt kisebb jellemzést. — *Az Értesítő*-ben Liszt Ferencz leveleit kiadta Csapó K., Brunhoffer H.: *Die Schweizerische Heldensage* (ez utóbbi Heinrich Gusztávtól), Bernáth L.: *Huszonnégy esztendő*, Lenkei H.: *Az én hőseim*, Müller-Guttenbrunn: *Die Glocken der Heimat* (Baros Gyulától) munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

3. Ugyane folyóirat decemberi füzetének tartalma. Wlassics Gyula *Az 1867: XII. t.-cz. jogi természete* című tanulmányában žolgernek nem rég megjelent művét bírálván, a nagyjelentőségű közjogi kérdés tudományos és publicistikai állásáról kellő tájékozást akar nyújtani, s elősegíteni óhajlja azt, hogy közjogi irodalmunk és parlamenti életünk a további fejlődés útján elérhessék az 1867: XII. t.-cz. jogi természetéről a teljesen egységes közjogi felfogást. Osztrák és magyar írók érveit és álláspontját ismertetvén végül összefoglalja saját tételeit, melyek a következők: 1. Az 1867: XII. t.-cz. egész szövegében nem becikkelyezett nemzetközi szerződés. 2. Az 1867: XII. t.-cz.-ben mindazok a rendelkezések, melyek a közös ügyek kezelésének módjára vonatkoznak, úgy tekintendők, mint a nemzetközi szerződések. 3. A magyar törvényhozás souverainitását az 1867: XII. t.-cz. nem érinti. 4. Magyarországon más, mint a magyar törvény nem kötelező. 5. A közös ügyek kezelési módjának

normalis megváltoztatási módjául elismerendő a megegyezési mód; s úgy véli, hogy ezeknek a tételeknek a keretében elérhető a megnyugtató egységes megoldás. — **Angyal Dávid** befejezi *Gyulai Pál*-ról szóló tanulmányát. E közleményében behatóan méltatja Gyulai kritikájának általános jellemvonásait, kritikai munkásságát, életrajzait, emlékbeszédeit, dramaturgiáját. Szól szerkesztéséről; ismereti harcát az orthologia ellen, társadalmi, történeti és politikai iratait. — **Nagy Elek** *Az általános választójog Olaszországban* című cikkében rövid pillantást vet a régebbi választási törvényhozásra, bírálja az olasz kormánynak a képviselőház elé terjesztett javaslatát s egyúttal megjegyzi, hogy Olaszországban a socialista és radicalis pártokon kívül senkinek sem kellett az általános választójog. — **König György** *Flaubert*-ről, a kiváló francia regényíróról irt tanulmányt összes művei alapján, melyek 18 kötetben jelentek meg. — Ezután **Guy de Maupassant** *Parent ír* című elbeszélésének befejező része következik **Perneszi Gyula** fordításában. — A *közlemények* között találjuk **Lévay József** *Ők hárman*, **Kozma Andor** *A Bükkben*, **Ábrányi Emil** *A negyedik* verseit, melyeket a szerzők a miskolczi Lévay-ünnepen olvastak fel. — A *Szemlé*-ben **Beöthy Zsolt** a Kisfaludy Társaságnak a Lévay József tiszteletére Miskolczon tartott ülésén elmondott elnöki megnyitó beszédét közli. Egy névtelen író pedig a Műcsarnokban kiállított **Bruck Lajos**, **Papp Henrik** és **Mihalik Dániel** hagyatékát ismerteti. Az *Értesítő*-ben **Kozma A.**: Magyar symphoniák, **Balásházi Péter** Forrongás című regénye vannak ismertetve. A füzetet az új magyar művek jegyzéke zárja be.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi VI—VII. (június-júliusi) füzetét **Gálos Rezső** értekezése nyitja meg, *Kis János és a német költészet*. Megállapítja, hogy Kis költeményeinek utánzott voltát már a kortársak tudták s **Toldy** a mintaképeket is többnyire megnevezte. **Gálos** megkereste magukat az eredeti költeményeket, összevetette velük Kis megfelelő darabjait s ennek alapján kimutatja, milyen irodalmi áramlatok hatását érezte meg Kis költészete. Befejezésül pontosan összeállítja az utánzott költeményeknek és forrásaiknak jegyzékét, a mely azonban még nem teljes. — *A 306 Fabius hősi vállalkozásáról* írván **Kallós Ede**, Róma akkori helyzetéből s a vállalkozás közjogi természetéből megállapítja, hogy az nem állott elszigetelten a kor közéletében. A vállalkozásnak sem formája, sem személyei, sem a lényege nem volt abban az időben meglepő, csak az érzelmi rugója, a hősi önfeláldozó hazaszeretet, volt csodálatos jelenség. — **Bagyari Simon** befejezi *Tacitus és Suetonius mint a császárkor történetírói* című dolgozatát. Vallásos nézeteik között kevés az eltérés, a mi arra vall, hogy Rómában a vallásos meggyőződés nem volt nagy változásoknak kitéve. Tacitus mégis emelkedettebb gondolkodású, töprengőbb és hajlóbb a pessimismusra.

Előadásukban azonban nagy az eltérés, az művész, ez csak ügyes elbeszélő. Összefoglalva: Tacitus nagy szellem és nagy író, Suetonius becsületes, de hétköznapi munkás. — Braun Soma értekezésének *Kísérlet Apuleius Metamorphosese eredetének új magyarázatára* befejező részében kiemeli, hogy a XI. könyv Apuleius eredeti alkotása, és benne sajtászerű, de könnyen elválasztható utalások vannak a szerző életére. Az első tíz könyv csak illustratio a XI. könyvben foglalt mystikus gondolatnak a nagy közönség számára készített vastkosabb magyarázata. Magát a Pseudo Lukianostól átvett mesét a szintén olvasott patraibeli Lukios-féle mű szellemében dolgozta át. — *A Hazai irodalom* rovatában Gábor Ignácznak *A magyar ősi ritmus* című könyvéről bírálója, Torkos László megállapítja, hogy tágkörű tanulmányokra támaszkodik ugyan, s egyben-másban, főként negative, igaz nyomokra mutat, egészben véve azonban semmi egyéb, mint merész, de nem sikerült kísérlet. — Kaposi Józsefnek *Dante Magyarországon* cz. műve Cs. Papp József szerint hű képet nyújt a költőnek hazánk valóban mindenoldalú szerepléséről — Janitschek Béla megállapítja, hogy Magyar Istvánnak *Az országokban való sok romlásoknak okairól* írt művét Ferenczi Zoltán mintaszerű kiadásban, lelkiismeretesen készült bevezetéssel bocsátotta közre, s e kiadással könyvészeti és irodalomtörténeti szükségletnek tett eleget. — Tompos Józsefnek *A magyar ballada története* című könyvét, a mint bírálója, Alszeghy Zsolt mondja, nem elmélettörténeti fejtegetései, hanem az egyes balladák magyarázatai és a variánsok összeállítása teszik figyelemreméltóvá. — Berkeszi Istvan *A delectu* című füzetében, bírálója Gálos Rezső szerint, helyesen mutatja ki Pesty Frigyes hetilapjának jelentőségét. Értékesek bibliographiai adatai is. — *A Külföldi Irodalom* rovatát Révay Józsefnek Heinrich Brewer *Die Frage um das zeitalter Kommodians* című könyvéről írt bírálata nyitja meg. Fejtegetéseinek eredményét, hogy Commodianus az V. században élt, a bíráló nem fogadja el, de elismeri és méltányolja a szerző pompás módszerét, fényes eruditójját s ritka nagy olvasottságát. — Margret Heinemannak *Landschaftliche Elemente in der griechischen Kunst bis Polignot* című művét Láng Margit ismerteti. Első sorban a vázafestés emlékeire támaszkodva iparkodik a szerző a régi görög művészetnek tájképi elemeit föl-kutatni. Hogy a célját nem éri el, nem a tudásán és a lelkiismeretességén múlt, hanem a megfelelő leletek és adatok híján. — E. Bourciez-nek *Éléments de linguistique romane*-ja, Karl Lajos szerint, a többi összehasonlító nyelvtanoktól eltérő irányban azt mutatja ki, hogyan tértek el egymástól térben és időben a latinból származott nyelvek. Nem minden részében eredeti, de mindig szabatos és világos. — Sas Andor, E. Seilliére-nek *Nietzsches Waffenbruder Erwin Rohde* című művét ismertette, a könyvet mind Rohde, mind Nietzsche jellemének ismeretéhez fontos adaléknak tartja. — Hans Blaufussnak

Götterbilder und Symbole nach den Traktaten über fremden Dienst in Mischna, Tosefta, Jerusalemer und Babylonischen Talmud című művéről igen nagy dicsérettel emlékszik meg Marmorstein Artúr. — A *Programm-értekezések* rovatában Mezey Sándornak. Az idősebbik *Philostratos* „*Eikones*”-e című fordítását Csermelyi Sándor nem tartja elég gondos munkának. — A *Vegyések* között K. L. Karl Lajos ír nekrológot *Aubry Pierre*-ről; — Bayer József szolgáltat adatokat a magyar származású bécsi író és könyvkereskedő, *Rosner Lipót* életéhez; — Ugyan ő Nestroy egy újabb (Holteitől való) *plágiumáról* ír; — Waldapfel János két nyomra utal, melyek azt mutatják, hogy *Lessing* is érdeklődött a magyar nyelv illetőleg magyar grammatika iránt; — Ugyan ő rámutat arra a rokonságra, mely a *Toldi estéjének sírásó jelenete* s Grimmshausen *Simplicissimus*-ának egyik jelenete között van; — *A Zrinyiász egy késői hatása* cím alatt Simai Ödön Kollarics Joakimnak „*Keresztény-világi Intések*” cz. művét ismerteti, melynek „*Előjáró beszéde*” jóformán plágiuma a Szigeti veszedelemnek; — Gálos Rezső a *Szép Ilonka* alapeszméjét Herdernek egy kis versében („*Röschén und Kolin*”) véli föl találni; — Vargha Dámján és Czóbel Ernő, az előbbi mint szerző, az utóbbi mint bíráló polemizálnak a „*Seuse Henrik Armand a magyar kódex-irodalomban*” cz. mű értékét illetőleg. — A *Revue de Hongrie* legújabb füzeteinek rövid ismertetése után Hellebrant Árpád adja hét iven az 1910. év magyar philologiai irodalmának repertoriumát.

Ugyane folyóirat 1911. évi októberi (VIII.) füzete az első helyen Heinrich Gusztávnak *Pyramus és Thisbe* című tanulmányát közli. A mondának legrégebbi földolgozását Ovidius „*Metamorphoses*”-ében találván meg, végig kíséri a tárgynak előbb kontinensi, majd angolországi vándorútját, azután részletesen szól azokról a földolgozásokról, melyek Shakespeare ezen tárgyú drámáját („*Szentivánéji álom*”) megelőzték, köztük egy magyar széphistóriáról. Az öt követő drámákat is méltatva, végső megállapítása, hogy Shakespeare ismert egy elavult stílusban írt, gyarló angol drámát, melyet fölhasznált művében, s ezen alapszanak a későbbi fönnmaradt vagy elveszett németalföldi és német Peter Squenz-bohózatok. — Huszti József *Menander és Epikuros* című értekezésének I. rész a görög komikus munkáiban a híres philosophus tanainak nyomát keresi. Kimutatja, hogy gondolatai (positivizmus, az erény mint a boldogság eszköze. a gyönyör értékelése) valóban alkatrészei mestere gondolatvilágának, de míg a philosophus rendszerező, az élettől elfordul s csak az ember eszményét látja, a költő gyakorlatibb, fölfogása emberibb: ember létedre fontolóra kell venni az emberi dolgokat. — Czébe Gyula kis közleménye, *Διψαναπασιτικός. Parasitos név, Alkiphron III, 31* elemezve ez összetett görög nevet, ez egy esetből mint általános érvényű igazságot vonja le, hogy a nyo-

matékos stílus bizonyos többszörös összetételeiben és kifejezéseiben két főnévnek egy igefogalomhoz való viszonyát illetőleg ugyanazon elv érvényesül. — A l s z e g h y Z s o l t *Az erszény* czím alatt egy kéziratot magyar iskolai drámát elemez. Megállapítja, hogy Du Cynge egy latin iskolai drámájának, a „Marsupinum”-nak fordítása, még pedig tartalomban hű, előadásban magyaros és tetszetős, s így egyike a legsikerültebb magyar iskolai vígjátékainknak. — H ó m a n O t t ó -nak nagybátyjához, Hóman Bálinthoz irt levelei alapján az „Egyetem-es Philologiai Közlöny”-t megelőző „*Philologiai Közlöny*”-nek rövid életéről olvasható beszámolás, az alapítását megelőző nehézségekről, főnnállása alatt folytatott küzdelmeiről s korai végéről. — A *Hazai Irodalom* rovatát B l e y e r J a k a b bírálata nyitja meg, a ki Barabás Ábelnek *Goethe*-életrajzát elhibázott vállalkozásnak tartja, mert tiz íven a mozgalmas életű és sokat dolgozott költő-tudósnak lehetetlen csak félig-meddig is kimerítő eletrajzát és méltatását adni. Tévedésinél nagyobb fogyatkozása, hogy nem éreztetni Goethe szellemének ihletét. — Az *Egyetemes Irodalomtörténet* IV. kötetéről M e l i c h J á n o s mond véleményt. A munka I. felét (az ural-altaji irodalmokról szóló részt) csak érinti. a II. felének, (a szlávok irodalma) minden fejezetét bírálja s értékeli: végeredményül kimondja, hogy a dolgozatok belső tartalma, tudományos értéke igen különböző, de még a többé-kevésbé sikerülteknek is nagy kárára van a silány, gondatlan külső: a rossz stílus, a magyar nyelv ellen elkövetett vétségek s állam-politikai elszólások. — Csernátoni Gyulának összegyűjtött *Petőfi-tanulmányairól* K r i s t ó f G y ö r g y úgy vélekedik, hogy világos, nyugodt előadásuk és tartalmuk objective is értékessé teszi e szeretettel megírt dolgozatokat, melyek Petőfi egyéniségét, lelki világát, művészetét és hatását kívánják megértetni, noha nem elég mélyek és módszeresek. — Margalits Edének közmondásgyűjteményét, *Isten a világ közmondásaiban*, bírálója, W a g n e r L a j o s szerint, vallásos áhítata keltette életre, de van tudományos bece is. — J a n i t s c h e k B é l a véleménye szerint Hornyánszky Aladár *A prófétai ekstasis és a zene* című művében nemcsak tárgya érdekességével, hanem stílusának elevenségével is lebilincseli az olvasót. — A Külföldi Irodalom rovatában vezető helyen H e i n r i c h G u s z t á v -nak Robert Petsch *Lessings Faustdichtung* című magyarázatos kiadásáról irt bírálata olvasható. Vannak hiányai és fogyatkozásai, s a bevezetése újat nem ad, beteges irányzatú is, de a szöveg közlése, s Lessingnek, valamint kortársainak a darabra vonatkozó összegyűjtött nyilatkozatai becesek. — Gerhardt Rodenwaldt *Die Komposition der pompejanischen Wandgemälde* című munkájában azt a kapcsolatot akarja megvilágítani, mely kompozíció tekintetében a pompeii falképek s a görög képirás között van, de a mint bírálója. L á n g M a r g i t mondja, az előmunkálatok hiánya s a görög képirásról való ismereteink fogyatékossága miatt, csekély sikerrel. — Richard Heinze *Tertullianus*

Apologeticum című műve Révay József szerint kommentárnak kitünő, de a nagy szempontok hiányoznak belőle. — Ugyanő W. Heräusnak két kiadványát *Silviae vel potius Aetheriae Peregrinatio ad loca sancta* és *Petronii Cena Trimalchionis nebst ausgewählten pompejanischen Wandinschriften* sikerülteknek tartja. — Paul Berretnek két könyvét, *La philosophie de Victor Hugo (1854—1859)* és *Deux mythes de la Légende des Siècles* és *Le moyen âge dans la Légende des Siècles et les sources de Victor Hugo* adatokban gazdagnak, eredményekben értékesnek ítéli Császár Elemér. — A *Vegyesek között h.* (Heinrich Gusztáv) *Goethe és Schiller balladáihoz* cím alatt két német kiadásról (Lietzmann, *Die Quellen von Schillers und Goethes Balladen* és Scheinberg *Spiel von Frau Jutten*) ad ismertetést és kiegészítéseket. — Ugyanő az újabb francia törekvésről emlékszik meg, mely a metrika physiologiai alapját kutatja. — Pecz Vilmos az egyetemes görög philológiáról szól a *καθαρεύουσα*-ról mint annak nemzetközi nyelvéről. — Ugyanő (P. I. jel alatt) Drerupnak és Heisenbergnek véleményét ismerteti az újjörög irodalmi nyelvről. — Bayer József Szentjóni Szabó László egy költeményének (Eggy megvetettnek keserve) német eredetjére mutat rá. — *Egy ismeretlen hangtörvény* címe alatt Sasvári Benő Horger Antalnak hasonló című értekezését ismerteti. — Ugyanő bírálja Dongó Orbánnak *A kiskunfélegyházi nyelvjárásról* irt dolgozatát. — *Mikes forrásaihoz* cím alatt Gragger Róbert a Törökországi Levelek paedagogiai gondolatait keresi Fénelon paedagogiai célú munkáiban. — Elek Oszkár Ruszek Józsefre hívja föl a figyelmet, mint a természetértés első magyar elméletirőjára. — György Lajos kinyomozta a „Sánta ördög” első magyar fordításának nevét (Ráth Pál). — Schmidt Henriknek a verbászi német nyelvjárásról megjelent német nyelvű dolgozatát ismerteti cs. (Császár Elemér) s a *Beküldött könyvek* között a *Shakespeare-tár* 3. füzetét.

Ugyane. folyóirat mult évi novemberi (IX.) füzete az első helyen Gragger Róbert értekezését közli *Schiller „Bürgerschaft”-jának forrásai és rokonai*. Schiller költeményéből kiindulva megállapítja, hogy az alapjául szolgáló mesemotivum igen régi, s a világirodalomban két típusa alakult ki, megfelelően a tárgyban rejlő kettős alapeszmének, egy európai s egy keleti. Az európai változatok a barátság kultuszát, a keletiek a hű szótar-
tást emelik ki. Gragger összeállítván a motivumot földolgozó verziók családfáját, s az európai görög, esetleg budhista forrásra vezeti vissza, a keletit arab közvetítésével szintén ind eredetire. Schiller mind a két típus ismeretével alkotta meg költeményét. — Huszti József befejezván *Menander és Empikuros* című dolgozatát, részletesen összeveti Epikuros ethikai tanításait Menander fogalmazásával, s ezen az alapon kimondja, hogy a görög vigjátékiró nem epikureista a szó igazi értelmében, mert mesterének dogmatikus tani-

tásaihoz nem ragaszkodik, de gondolatain sokszor átvillan a filozófus hatása, s tőle mint a boldogsághoz vezető út kalauzától sokat tanult. — A *Hazai Irodalom* rovatát Hegedűs István bírálata nyitja meg Némethy Gézának az Akadémia kiadásában megjelent könyvéről *P. Vergili Maronis Catalepton*. Sorra véve a kiadó magyarázatait egyik-másik ellen komoly érveket emlit, de a maga egészében értékes munkának tartja, mely a nagy költő megértéséhez újabb adalékokat hozott forgalomba. — A Régi Magyar Könyvtár két legújabb füzetéről, Mixich Lajos *Földi*-kiadásáról és Gálos Rezső *Szentjóni Szabó-járól* Váczy János ír. A szövegek közlését a tudomány szempontjából szükségesnek és értékesnek nyilvánítja, a bevezető életrajzok közül az első hiteles adatokon épült, de inkább csak külső életrajz, a második egyenesen figyelemreméltó, noha mind a szerkezete, mind az életadatok és a költemények összekapcsolása ellen egy és más kifogás tehető. — Kristóf Györgynek *Megjegyzések az esztétika módszeréhez* című dolgozatát bírálója, Alszeghy Zsolt nem tartja eredményeiben elfogadhatónak, mert szerinte az alap, a melyre föl van építve, Böhm Károlynak érték-elmélete, téves. — Kertész Ármín Baltavári Jenőnek két könyvét ismerteti. Az első, *Az indogermán nyelvek hangsúlya*, szűkebb körű, mint a címe sejtetné, s elavult nézetekre támaszkodik, de dicsérendő benne a régebbi irodalom lelkiismeretes felhasználása s a szakértelem, melylyel a nehéz kérdést tárgyalja. A másik szerencsésebb a források felhasználásában, a klasszikus anyag szép ismeretéről is tanúskodik, de nem sok újat és értékest ad. — Várady Zoltán értekezése *Gróf Mailáth János szerepe a magyar irodalomban* bírálója, Gálos Rezső szerint helyesen utal munkássága jelentőségének több oldalára, életrajzi adatai is figyelemre méltók, így fogyatékos stílus-készsége ellenére is figyelemre méltó, noha igazi képet az íróról nem ad. — A *Külföldi Irodalom* rovatában Rácz Lajos ismerteti tartalmilag a Rousseau-társaság évkönyveinek első öt kötetét. — Richard Engelmannak *Antike Bilder aus römischen Handschriften* című munkája Láng Margit szerint az antik festészet történetére vonatkozólag sok értékes adatot tartalmaz s alkalmas forrásmunka az antik képírás összehasonlító módszerénél. — Marót Károly Dietrich Müldernek *Die Ilias und ihre Quellen*-ről írván kifejti, hogy ez a modern Homeros-kutató, a ki az egységes szerkesztés híve, tulajdonképen lefokozza Homeroszt, akarata ellenére ravasz, furfangos, üzleti szellemű, izzadó költőnek mutatja be, s így bár sok tekintetben élesen lát, munkája tulajdonképen kuriózum, hozzá élvezhetetlenül megírva. — Friedrich von der Leyen *Das Märchen* című folklorisztikai könyve Sas Andor véleménye szerint élvezetes és tudós könyv, tele becses eredmények népszerű közlésével. — Rózsa Dezső George Saintsbury *History of English Prosody* című könyvéről tartalmának részletes bemutatásával igazolja, hogy czélját, az angol rhythmus

természetes és törvényszerű fejlődésének föltárását teljesen eléri s így hézagpótló mű. — A *Vegyések között Bayer József Vörösmarty megítéztetése 1841-ben* czim alatt Kossuthnak Vörösmarty magasztaló sorait ismerteti. — *Geréb József* részletesen beszámol a római archaeologiai kiállításról, s az egyes sectiók anyagát bőven ismertetve nagy elismeréssel szól az egybegyűjtött anyagról. — *Binder Jenő* tizenegy újabban kiderített versőre hívja föl a figyelmet, melyek a *Pán halála*-tárgyat értékesítik. — *Alszeghy Zsolt* egy nyomtatásban is megjelent, de eddig nem méltatott XVIII. századvégi magyar színművet méltat, *Gindl Telemak és Kalypsó*-ját, mely Fénelon híres prózai elbeszéléséből készült. — *György Lajos* kimutatja, hogy a *Toldy szerelmé*-nek Hincz és Kuncz rablója, nemcsak e nevük, hanem a szerepük is egy XIX. század eleji népkönyvből kerültek Arany eposzába. — *Vári Rezső* és *Pecz Vilmos* rövid polemiát folytatnak abban a kérdésben, vajjon lehet-e egyetemes görög philológiáról beszélni s van-e jogosultsága a *καθαρολογία*-nak mint a philologusok nemzetközi nyelvének. — A *Beküldött könyvek* között Heinrich Gusztávnak második kiadásban megjelent *Deutsche Verslehre*-jéről olvasható rövid méltatás s a *Revue de Hongrie* utolsó két füzetéről pár szó.

Ugyane folyóirat 1911. évi X. (decemberi) füzete az első helyen Várdai Béla dolgozatát közli *Arany János prózai hagyatékához*. Azokat a kisebb prózai munkákat keresi össze és méltatja, melyeket Arany folyóirataiba nevének jelzése nélkül irt s e miatt a nagy Arany-kiadásból kimaradtak. Ezek: a *Szemere Pálról* irt nekrológ (míg ellenkezőleg a neki tulajdonított Vachott Sándor-nekrológot Salamon Ferencz írta), egy Jókai-bírálat, *Greguss Ágost*, 'A levél' czimű vígjátékának ismertetése s Aranynak a 'Koszorú' utolsó füzetében közölt 'Végszava', mely szintén fel volna veendő az összes művek közé. — *Pais Dezső Kemény Zsigmond írói működésének kronológiája* czim alatt irván, az eddigi homályos és ellentmondó adatok helyett megállapítja Kemény irodalmi alkotásainak dátumait, keletkezésüknek és megjelenésüknek pontos idejét. — *Seneca száműzetése* czimmal *Hupka Ödön* egy nagyobb dolgozatából közöl mutatóványt. Seneca régebbi életének futólagos áttekintése után először a száműzés valószínű okát iparkodik megállapítani. Az állítólag elkövetett stuprum vádjában találja meg az ürügyet, míg a tulajdonképeni mozzगतó rúgó ellenfeleinek irigysége volt. Majd a száműzés helyének pontos meghatározására törekszik. Hogy a hely Corsica volt, az ismeretes, de ő a mai néphagyományra s Seneca kijelentéseire támaszkodva azt bizonyítja, hogy Seneca a Cap Corse-on és pedig Luri vidékén tartózkodott száműzetése alatt. — A *Hazai Irodalom* rovatában *Rakoczay Pál Egressy Gábor és kora I.* czimű művét ismerteti *Kerekes Emil*. Méltányolja vezető elvét, hogy a színészet története középpontja a

színész, s ennek következetes alkalmazását, de megrója elfogultságát és egyoldalúságát. — Horváth Cyrillnek *Középkori legendáink és a Legenda aurea* című könyvét Király György méltatja s beszámol azokról a pozitív eredményekről, melyeket a szerző tárgyára vonatkozólag nagy sikerrel elért. — A hallei egyetem könyvtárába beiktatott wittenbergi magyar könyvtár unicumairól, melyeket *Hungarica Vitebergensia* címmel Obál Béla adott ki, Trócsányi Zoltán szól, s az egyes műveket részletesen ismerteti. — Silvino Gigante olasz nyelvű Zalán-fordításáról, *La Rotta di Zalano*, Kara Ferencz emlékszik meg, s a fordítást érdemes és ránk nézve hasznos munkának tartja, bár az olasz Vörösmarty inkább csak értelemben és hűségben méltó a magyarhoz, mint költőiségben. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Heinrich Gusztáv bírálata nyitja meg, a ki a Robert Petschtől kiadott *Das Volksbuch vom Dr. Faust*-ot bibliographiai függeléke miatt becsesnek itéli, míg a bevezető fejtegetések a szerző merész, s kellően meg nem okolható föltevésői és constructiója miatt hitelre nem találhatnak. — Max Manitiusnak *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters I.* cz. művét Réva József bírálja. Szempontjai nem mindig helyesek, de egészében nagy szabású munka, mely az irodalom kimerítő ismeretén alapul. Legnagyobb érdeme, hogy mindenütt az irók lelki fejlődését is rajzolja, s abból igyekszik megértetni az irodalmi munkásságukat. — Petz Gedeon Hermann Fischernek *Die Schwaben in der ungarischen Kapschaft Szatmár* című művét méltatja, ismerteti eredményeit és kapcsolatát a magyarországi hasonló törekvésekkel. — Dudley How Milesnek *The influence of Molière on restoration comedy* című művét Gulyás Pál sikerült munkának tartja, mely Molière művészetének rövid, de találó elemzése után azt a hatást mutatja ki, melyet Molière az angol vigjátékra tett. — Georg Finsler *Homer-jének*, a mint bírálója, Marót Károly megállapítja, főhibája erényeinek sokoldalúsága. Több czélnek akar szolgálni (középkolai és egyetemi tanítás), e miatt rendszeretlen, de a részleteiben igen értékes és gazdag anyag van lerakva, mely néha-néha kihívja a kritikát, de többnyire eredeti és elfogadható. — Ugyanő megállapítja, hogy Lorenz Straubnak összeállítása, *Liederdichtung und Spruchweisheit der alten Hellenen*, mind a bevezetésében koczkrátatott állítások, mint a fordítások tekintetében sok kifogásra ad alkalmat s irodalmi értéke alig van. — Hans Lamernek két munkáját, *Römische Kultur im Bilde* és *Griechische Kultur im Bilde* bírálója, Hitrich Ödön szerint, értékes alkotás, nemcsak ügyes összefoglalása az eddig ismert anyagnak, hanem van sok új és tanulságos dolog is. — Gerhard Loeschkenek könyve, *Jüdisches und Heidnisches im christlichen Kult* Marmorstein Artúr bírálata szerint újat nem tartalmaz a szakember számára, de jó összefoglalás. — A *Vegyesek* rovatában *Maywald József*-ről olvasható megemlékezés P. A.-tól (Prónai Antal). — h. (Heinrich Gusztáv)

a hollandi Faust-dráma új kiadását s a hozzáfűződő problémákat ismerteti. — Bayer József Gombos Imre „Esküvés”-ének 1831-ből való színpadi átdolgozásáról emlékszik meg. — Gragger Róbert a régi német kéziratoknak a porosz akadémia értelmében történendő leltározásra ad utasításokat. — Sas Andor *Magyar ember a jénai romantikusok társaságában* cím alatt Podmaniczky Károly báróról szól. — *Jósika és Wesselényi Miklós* cím alatt Weber Artúr Jósikának „Vész és üdv” című novellájára utal, mely Wesselényi szerepét dicsőíti az 1848-iki árvíz alkalmával. — l. (Láng Nándor) Plantus „Captivi”-jének a budapesti Urániában tanulóktól bemutatott latin előadásáról szól. — Elek Oszkár Gyulai „Szilágyi és Hajirási”-jának s Vörösmarty „Eger”-ének egy egyező helyére utal. — *Ányos Pál kiadatlan költeménye* cím alatt cs. (Császár Elemér) ír. — Kristóf György válaszol Alszeghy Zsoltnak értekezéséről írt bírálatára.

3. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE áprilisi számában Kovács Alajos *Az 1910-ki népszámlálás eredménye* címmel tanulmányt közöl. Magyarországnak a kivándorlás által okozott nagy népvesztése, mely az egy milliót jóval meghaladta, azt az aggodalmat keltette, hogy az ország népessége teljesen stagnál. A népszámlálás előzetes eredményei az aggodalmat megczáfolták, mert másfél millióny szaporodásról számolhatunk be, mi 8·2%-os szaporodásnak felel meg s az előző évtized 10·3%-os szaporodásához képest nem túlságos csökkenés. Elfogadhatjuk azt az állítást, hogy a kivándorlók fele hazánkba visszatér. Az országrészek között a Duna-Tisza köze mutatja a legnagyobb népnövekedést (14·6%), Budapest lassabb fejlődését ellensúlyozza Pestmegye 24·7%-os szaporulata, mely a főváros környékének rohamos benépesüléssel van okozati összefüggésben. Az országos átlagot, a 8·2%-ot meghaladja a Tisza balpartjának népnövekedése (10·8%), azon alul maradt a többi ország rész és pedig a következő sorrendben: Királyhágon túl, Tisza jobb part, Duna bal partja, Dunántúl és a Tisza-Maros szöge. A városok szaporodása most is kielégítő volt, bár nem találkozunk olyan nagy emelkedést, mint az előző évtizedben; a vidék szaporodása a nagy kivándorlás következtében sokkal kisebb, különben azokban a törvényhatóságokban, honnan erős kivándorlás folyik. 13 megyénk 10%-nál magasabb növekedést tud felmutatni, ellenben tizenkettő a 3%-ot sem éri el. Szerző ezután különösen azon népvesztésekkel foglalkozik, melyeket az egyes törvényhatóságokat elvándorlás folytán érték. A népszámlálás nemzetiségi eredményeit még nem ismerjük, mindazonáltal a városok nagyobb mérvű gyarapodása miatt a magyarság újabb térfoglalása biztosra vehető. — Illés Imre, *A mezőgazdasági munkapiacz* című tanulmánya első részében részletesen azon tényezőkkel foglalkozik, melyek a munkapiacz alakulatára befolyással vannak. Szerző szerint igen szűk körre szorítkozik azon okcsoport, mely a munkapiacz alakulására

állandó törvényszerűséggel kihat. A többi, a munkapiacot csupán esetlegesen irányító tényezőt három csoportba sorozhatjuk. Az első csoport csak időközönként szerepel (pl. ipari válság), a második csoportba már tartósabb jellegű hatások tartoznak, de önálló tényezőknek ezeket már azért sem lehet venni, mert önmaguk szabályozódnak. A harmadik csoportba már olyan tényezők tartoznak, melyek a munkapiacczal csak némi összefüggésben vannak: a végletek közt mozgó birtokmegosztás megjavítása más socialpolitikai intézkedésekkel megjavíthatja a munkapiacot; a népsűrűség és a természetes szaporodás szintén érezteti hatását. A mezőgazdasági munkapiacot állandóan irányító tényezők sorába tartozik: a kézimunka fokozott jelentősége és a munkatömrülés, végül a mezőgazdaság és ipar productivitásában foglalt különbség. A kézimunka fokozott jelentősége a munkapiacot főleg a munkáshiány iránt teszi érzékenynyé. A mezőgazdaság bizonyos évszakokban bizonyos munkák elvégzésére nagyszámú munkást igényel, melyeket e munkák végeztével megint elbocsát. A munkások tehát az állandó keresetet adó ipari vidékekre (külföldre) mennek. A legnagyobb baj, hogy az ipar fejlődése, az életszükségletek sokfélesége s a technika újabb s újabb vívmányai miatt, úgyszólván korlátlan, míg a mezőgazdaság produktivitása csak bizonyos fokig emelhető, így az ipar a munkásság nagy tömegét vonván magához, az összmunapiac egyensúlyát megzavarja. Az ipar nagyszámú munkást maga körébe vonván, csökkenti a mezőgazdasági munkások számát, de egyúttal emeli a mezőgazdasági munkaszükségletet, mert most a megnövekedett ipari proletariatus élelmézéséről kell gondoskodni. Tanulmányának második részében szerző a mezőgazdasági munkapiac történeti fejlődésével foglalkozik. A jobbágyfelszabadítás után munkáshiány állott be, a múlt század 70-es éveiben a magyar mezőgazdaság nehéz sorsa miatt nagy a munkanélküliek száma, mely azonban a viszonyok fokozatos javulásával állandóan csökkent, úgy hogy ma hazánk legtöbb járásában - különösen a nagy mezőgazdasági munkák idejében - állandó munkáshiány van. — Bud János befejezi *A concentratio a gazdaság-társadalmi életben* című tanulmányát. Szerző Németországra nézve igazolja, hogy a kereskedelmi és forgalmi vállalatoknál a concentratio felé való törekvés állandó. Nyugat Európában a részvénytársaságok évi szaporulata állandóan évről évre emelkedik, sőt Németországban, hol a kartellekre vonatkozólag is pontos adatok állanak rendelkezésre, számuk megközelíti a 300-at. Ezután szerző az ipari concentratio okaival és következményeivel foglalkozik. A concentratio okai: a szükségletek quantitativ emelkedése s a nagy üzem fölénye a kézműipar felett; következményei: a munkabérek emelkedése, melyek emelkedése nagyobb mint az életfenntartási költségek növekedése, a munkabérek majdnem a vállalat nagyságával arányosan emelkednek, nagyobb üzemeknél rendszerint kisebb a munkaidő, s végül a művelt államok széleskörű socialpolitikai tevékenysége. Magyar-

ország viszonyait vizsgálva, szerző első sorban az 1900. és 1890. évi népszámlálás adatait állítja egymással szembe helyes arányba. Statisztikai adatokkal igazolja a concentratio folyamatát, de azért nálunk sem lehet a kisipar pusztulását hirdetni. A nagyipar kialakulására Magyarországon szükség van, mert ipari szükségletünket legnagyobb részt külföldön fedezzük. A gyáripár nagyobb arányú fejlődését, az 1907. évi III. t.-cz. hatása alatt, az 1910. évi népszámlálás eredményei igazolni fogják. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában Farkas Géza és Bosnyák Béla külön-külön közöl ismertetést M. Sering: *Die Verteilung des Grundbesitzes und die Abwanderung vom Lande* című könyvét. Sering három térképhez: a birtokeloszlás, vándorlási egyenleg és népességfejlődés térképéhez közöl szomorú adatokat, melyek a nagybirtok és elvándorlás közti okozati összefüggést igazolják. — *Gyermekmunka Ausztriában* címmel az osztrák munkastatisztikai hivatal által rendezett enquete adatai nyerne ismertetést. Másfél százezer iskolaköteles gyermekről vettek fel kérdőlapot, kik a háztartásban, mezőgazdaságban, iparban, kereskedelemben stb. dolgoztak. A kérdőpontok kiterjedtek a dolgozó gyermekek korára, az évi és napi munkaidőre, a vasárnapi és éjjeli munkára, a gyermekek egészségi állapotára stb. — V—c.s.-tól való a *Munkajogi lexicon* ismertetése, mely a munkaadó és munkás viszonyát szabályozó csak a legújabb időben erősen kifejlődött munkajog egész complexumára terjed ki. — S. M. A *berlini kávéipar* helyzetét tárgyaló könyvecskének ismertetése következik ezután. A könyv negyedfélezer kávéházakban alkalmazott gazdasági existencia összes életviszonyairól tájékoztat bennünket. A concentratio ezen iparágban is érvényesül, 244 kávéház közül 17 van, mely évi 50—150 ezer márka bért fizet, kettő még ennél többet. A személyzet napi munkaideje 10—16 óra között váltakozik. A borralvaló-rendszer miatt a fizetések igen csekélyek. Szerző rámutatván ezen alkalmazottak helyzetében tapasztalt hiányokra, ezek kiküszöbölésére szolgáló socialis reformok megvalósításának is útját egyengeti. — A múlt év június végén tartott *Északamerikai népszámlálás* nyers adatai már nyilvánosságra jutottak, melyek szerint az Unió népessége meghaladja a 93 milliót, mi 20%-os emelkedésnek felel meg. Különösen a nyugati földmives és a keleti iparos államok fejlődtek nagy mértékben. Amerikában is észlelhető a városoknak nagy felszívó ereje, ennek tulajdonítható, hogy Jowa-állam népessége, melynek területén nagy város nincs, fogyott. A 100.000 lakóssal bíró városok fejlődése majdnem 32%-os, a mi az Európaszerte elismert körülményt: a városok nagyobb fejlődése a vidéknél, itt is igazolja. — *Francoziaország dolgozó lakossága az egész népességből 20½ milliónál több, vagyis az összlakosság 53·3%-a.* Az activ lakosság legnagyobb része a mezőgazdaságra esik, az iparok meg így következnek egymás után: ruházati ipar, textilipar, metallurgia. — t—s. az *Egyesült Államok és Kanada* közt létesülő vám- és kereskedelempolitikai egyez-

ményt ismerteti, mely szerint a két állam egymás között számos cikknek, főleg nyersterménynek szabad forgalmat biztosít, más cikkeknel a fennálló vámtételeket lényegesen leszállítja. Kanada ezen eljárása a Chamberlain-féle politikának elvetése, mert bizonyos tekintetben nagyobb kedvezést biztosít egy idegen államnak, mint az anyaországnak. Azáltal azonban, hogy Anglia Kanadán keresztül cikkeit az alacsonyabb vámtételek mellett viheti be az Unióba, magával hozza majd azt, hogy idővel az egyezmény Angliára is ki fog terjesztetni. — D—c s. *A jegybank és az állam* czímmel R. G. Lévy: *Banques d'émission et trésors publics* című könyvéről közöl ismertetést. Szerző gazdag statisztikai adatok kíséretében a jegybankokat, történeti fejlődésüket és az államhoz való viszonyukat ismerteti. Öt csoportba sorolja a fennálló bankokat s részletesen foglalkozik az ércfedezet kérdésével. Szerző álláspontja, hogy a jegykibocsátást az államtól el kell különíteni, a hitelnyújtás ne legyen államfeladat. — A Közgazdasági Szemle e számában a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* február havi füzete is mellékelve volt.

Ugyane folyóirat 1911 május havi száma bevezetésül *Hieronymi Károly* magy. királyi kereskedelemügyi miniszter, a közgazdaság e gyakorlati munkásának elhúnyta alkalmából közöl emelkedett hangú nekrológot. — Ezután Heller Farkas *A drágaság kérdése elméleti világításban* czímmel közli tanulmányának első részletét. A cikk mindenekelőtt arra a kérdésre kísérli meg tudományos feletet adni, hogy miben áll a drágaság lényege? Abból kiindulva, hogy nem létezik abszolút árszínvonal, mely normalisnak volna jelezhető és melyre az áremelkedések viszonyíthatók volnának, mint a hogyan változatlan és értékében teljesen állandó mértékkel sem rendelkezünk az árváltozások mérésére, arra az eredményre jut, hogy az árak abszolút színvonala lényegileg közömbös. Az, a mi a közgazdasági életre mély behatással bír, annak a viszonynak a változása, melyben az egyes javak egymással kicseréltetnek. Ha ez a viszony állandó marad és csupán az árak abszolút magassága változik, akkor egészen hasonló helyzet áll elő, mint akkor, a midőn egy zenedarabot magasabban vagy alacsonyabban fekvő hangnemben játszunk el. Az intervallumok változatlanul maradása folytán a melodia épp oly kevéssé változik, mint a hogy az árak abszolút színvonalának a változása, ha csak az árak egymáshoz való viszonya azonos marad, nem volna kihatással a gazdasági közület tagjainak a helyzetére, ha az egy csapásra keresztül vihető volna. Ez azonban lehetetlen és az árszínvonal változása az életben olykép szokott véghez menni, hogy az egyes cikkek árait befolyásoló tényezők egy-egy cikk árát magában változtatják meg, mivel azután az a viszony eltolódást szenved, melyben az illető jószág kicserélhetősége tekintetében a többi jószághoz áll. Az eredeti árviszonylatok fenntartását célzó irányzat azután — mely abból származik, hogy a közület tagjai igyekezzenek az eredeti ár-

viszonylatokat, melyeken egész üzleti számításuk nyugszik, fenntartani — oda vezet, hogy a többi áru ára is változást szenved, igyekeznek a jelzett árváltozáshoz igazodni, mi által az árconcert magasabbra vagy alacsonyabbra hangolása áll be. Ha ez a folyamat, mint rendszeren történni szokott, lassan, fokonkint megy végbe, akkor nagyobb zavarok a közgazdaság szervezetében be nem állnak; akkor ellenben, ha bizonyos körülmények hatása alatt hirtelen és nagy áremelkedések következnek be, a többi árak alkalmazkodása oly hirtelen meg nem történhetvén. beáll a drágaság jelensége, mely tehát egy abból származó átmeneti állapot, hogy a hirtelen bekövetkezett jelentékeny áremelkedésekhez a többi árak nem tudnak elég gyorsan alkalmazkodni. Ha tehát, mint ma, a drágaság általános voltáról panaszkodnak, ez csak szólásmód és a való tényállás elferdítése, mert nem az árak általános emelkedéséből, hanem inkább abból származik a baj, hogy az árak egy része nem bírja hirtelen követni a többi árak emelkedését. Ez okozza ugyanis azt, hogy az árak és a jövedelmek közti egyensúly számos viszonylatban megbomlik és ez által messzemenő befolyást gyakorol az életszínvonalra, melyet egyesek, sőt egész osztályok maguknak cseregazdaságukban biztosítani tudnak. A szerző épp ezért hatásában lényegileg jövedelemeloszlási kérdésnek ismeri fel a drágaságot. Az a közeg, melynek közvetítésével az árak egymáshoz való alkalmazkodása megtörténik, a vállalkozó, ki két oldalról is érdekelve van az áralakulásban: saját terméke árát illetőleg és a szintén az ártól függő termelési költségek alakulása tekintetében. A vállalkozó azonban éppen mint a termelési tényezők szervezője, legkönnyebben teheti magára nézve átmenetivé a drágaság állapotát és háríthatja tovább az emelkedett költségeket, sőt mint az a közgazdasági tényező, melynek eleme a piac és mely annak viszonyait legjobban tudja a maga javára fordítani, a drágaságból jelentékeny hasznot is húzhat. A piacon ugyanis a vállalkozó a munkással, számos esetben a tőkessel és általában a fogyasztóval szemben is nagy fölényvel bír éppen a piac ismerete folytán, a mint azt mindenki érthetőnek fogja találni, a ki az áralakulás subjectiv tényezőit, melyek között a piac ismerete a legfontosabbak egyike, felismerte, kivált azok után, miket Hobson az áralakulásra nézve kifejtett, behozván, hogy szabad verseny mellett sem származik a piacon megjelent vevők ajánlataiból egyetlen árpont, hanem csak árhatárok, melyek teret adnak a gazdaságilag ügyesebb félnek, ki rendszeren a piacot jól ismerő vállalkozó, fölényének érvényesítésére. Igaz, hogy a vállalkozó fölénye korántsem korlátlan. A munkásosztály szervezkedése, a tőkéseknek saját vállalkozása és a fogyasztók fizetőképessége egyaránt korlátozzák azt. De, a míg ez a korlátozó hatás érvényesül és egy oly egyensúlyállapot jön létre, melyben az állandó termelőképességnek és erőviszonyoknak megfelelő életmódot tud magának minden tényező biztosítani, addig a vállalkozó piaci fölénye a legerősebben érvényesül. Az átmeneti

állapot tehát az, melyben a vállalkozók a legnagyobb nyereségre tehetnek szert, míg az egyensúlyhelyzet mellett, mely a többi tényező számbajövő követeléseinek érvényesülése után áll helyre, a vállalkozói nyereség korlátai inkább érvényesülnek. Az ily egyensúlyhelyzetben a vállalkozók versenye folytán támadt *fogyasztói járadékok azok, melyeket a drágaság először veszélyeztet*, a fizetőképesség kimerülése csak ezek eltönése után kezd jelentkezni és az áremelkedést gátló hatást kifejteni. — S z e g h D e z s ő: *Az Adria keleti kikötői* című cikkében tengeri forgalmunk küszöbön álló rendelkezéséből indul ki és utal arra, hogy hivatalos köreink is meggyőződtek már keleti vonalaink reformjának szükségességéről. Egy decennium alatt lényegesen megváltozott tengeri forgalmunk. Míg a Gibraltáron túl fekvő nyugat-európai kikötőkbe irányuló kivitelünk 1903-ban közvetített 3.809,510 q-ról 1909-ben 1.726,030 q-ra süllyedt, addig a Földközi tengeri kikötőkbe irányuló kivitelünk ez alatt az idő alatt 374,310 q-ról 772,220 q-ra emelkedett. Már ez is igazolja, hogy — keleti tengeri forgalmunk lévén emelkedőben — ezekre a vonalakra fokozottabb gondot kell fordítani. Helyszíni tanulmányai alapján adalékokat nyújt a hozzánk közelebb eső keleti kikötők forgalmi viszonyainak megvilágításához. Montenegro és Albánia kikötőit, ezeknek fogalmát, valamint a forgalomban résztvevő államok versenyét, eszközeit és törekvéseit ismerteti. A montenegróiak roppant intensív törekvést fejtenek ki abban a tekintetben, hogy két kikötőjüket. Antivarit és Dulcignót elhanyagolt helyzetükből kiemeljék s régi fényét biztosítsák. S teszik ezt olasz tőkével és olasz protectoratus alatt Montenegrónak hajózási ügye, kikötőépítése csaknem teljesen olasz kézbe jutott s Olaszország ezzel politikai céljait is szolgálja. Ismerteti a szerző Montenegró két kikötőjének, Antivarinak és Dulcignónak építkezéseit, vázolja a közlekedési viszonyok alapján jövőjüket, majd mai forgalmukat ismerteti. A kikötők forgalma úgy a bevitelben, mint a kivitelben következetesen emelkedő irányzatot mutat. A lobogók számára nézve máris az olasz Puglia ragadta el az elsőséget, tonnatartalom, illetve a szállított mennyiségek szerint azonban ma még az első hely az osztrák Lloyd-é és az osztrák czegeké. Az Ungaro-Croata negyedik helyen áll. Megállapítható azonban, hogy úgy Magyarország, mint Ausztria forgalmi mennyisége csökkenő irányt mutat, még pedig főleg Olaszország javára. Albánia kikötői közül San Giovanni di Médua-Durazzo- és Valónával foglalkozik a szerző. Olaszország ezekbe a kikötőkbe is egyre fokozza járatait. Míg a mi hajóink közül a Lloyd egyáltalán nem alkalmas például Skutari ellátására, miután csak Meduáig közlekedik, az Ungaro-Croata pedig az 1901: X., illetve XI. t.-cz. értelmében kéthetenként mindössze egy meduai (illetve obolttii) járatra van kötelezve. Természetesen, itt is szemmel láthatók már a verseny aránytalanságának következményei. Durazzoiban esik a mi forgalmunkat ellátó Lloydra 55—60%, míg a Pugliára 40—45%. Csekély már

a távolság a két versenyző között. Ennek megfelelően évről-évre emelkedik Olaszország beviteli részesedése is, a mely az utolsó öt esztendő folyamán immár 200,000 frank emelkedést ért el. Vagyis öt esztendő alatt árú-exportrészesedése Durazzóban 12·9%-ról 24·8%-ra szökött fel. Legfontosabb a valonai kikötő, mert ez az Adria-tenger kapuja. Erre fekteti Olaszország a legnagyobb súlyt s annyit máris elért, hogy a lobogóinak száma egyenlő a mi lobogóink számával, holott az előtt korlátlanul domináltuk ezt a piacot. Következétesen emelkedik az árú-forgalma is Olaszországnak. A szerző rámutat azokra a vasúti építkezési tervekre is, a melyeket e kikötőkből kiindulva terveznek s a melyeknek a foganatosítása után még inkább emelkedik fog jelentőségük, mert az ország belseje egy jelentékeny részének az árúellátása is ezekre a kikötőkre fog háramlani. Annál inkább kell arra törekedni, hogy ezek a megreformálandó keleti járataik a forgalmi viszonyoknak megfelelőek és tökéletesek legyenek. Ha emelkedett a mi forgalmunk, az nem azt jelenti, hogy piacot hódítottunk el, hanem csupán azt, hogy e piacok forgalmának fejlődésével megtartottuk korábbi positionkat. Már pedig az a helyzet, hogy immár védekezniünk is kell, sok körültekintést, sok körülménynek a figyelembe vételét teszi kötelezővé számukra az, ha nemcsak a védekezésnek eszközeit akarjuk tökéletessé tenni, de ezeket az eszközöket egyúttal olyan tulajdonságokkal is felruházzuk, a melyek annak főlényes versenyképességet és piachódító erőt is biztosítanak. S e részben utal különösen a tarifális anomaliákra. Példákkal igazolja, hogy e tekintetben is jelentékenyen előnyös helyzetben van Olaszország kereskedelme a mienkkel szemben. — A *Közlemények és ismeretések* rovatában első sorban *Olaszország közgazdasága 1910-ben* nyer bemutatást. Az utolsó évtizedben gomba módra szaporodtak Itáliában a gyárak, melyek között speculatiós alapítás volt, úgy hogy az 1907-ben Amerikából kiinduló válság Olaszország iparában is óriási pusztítást okozott, különösen az automobil és gyapotipar szenvedett sokat. 1910-ben már mutatkozott javulás, mely a külkereskedelmi forgalom és takarékbetétek emelkedésében s az állami pénzügyek kedvező állásában nyilvánul. Ismertető sorra veszi ezután az egyes iparágak helyzetét. — *Az ifjútörök finanszpolitika* legfőbb feladata az absolutismus bűneit eltüntetni. Első dolguk volt költségvetés készítése, a nagy kiadásokat részben az exsultan vagyonának confiscálásával és a felesleges hivatalok megszüntetésével csökkentették; az államadóságok kezelésére hivatott szövet, a Dette publique ottomane-t megszüntetik, a mennyiben államkölcsonöknél már nem kötnek le államjövödelmeket s a most fennálló kölcsönök visszafizetésével e hivatal magától szünik meg. Az államkincstárra kedvezőtlen dohánymonopolium és az Ottománbank megreformálása is küszöbön van. A valutareform is égető kérdése az alkotmányos Törökországnak. — *Berlin pénzügyi és adópolitikája* című közleményben a német váro-

sok, különösen Berlin, nagyarányú fejlődésével kapcsolatosan megnövekedett budgetek vannak ismertetve. Lück Alfréd éles kritikának veti alá Berlin fináncz- és adópolitikáját, kifogásolja a budget alaki összetételét, mely csak nehezen tudja palástolni a nagy pénzhiányt. — A *Németországban dolgozó külföldi munkások statisztikája* kimutatja, hogy 1909/10. évben a Németbirodalomban félmilliónál jóval több külföldi munkás volt alkalmazva. Ezeket az adatokat a Deutsche Feldarbeiter Zentralstelle és bochumi Allg. Knappschaftsverein gyűjtötték s nem fedik a hivatalos adatokat, melyek a munkásoknak adott igazoló-okmányok alapján állították össze. — A *francia és a svájci selyemipar* versenye úgy látszik Franciaország javára dől el, a mennyiben a francia selyemkivitele óriási mérvben emelkedik, sőt Svájcban is mindig nagyobb s nagyobb tért hódít; ezzel szemben a svájci selyem kivitele nem emelkedik, sőt visszaesés is tapasztalható. — A *belga otthonmunka-törvénytervezet* figyelemre méltó intézkedéseket óhajt életbeléptetni az otthonmunkás nyilvántartása, a bérminimum és a darabbér megállapítása, a munkás egészségének megóvása végett. Nagyrdekű ezen a socialdemokrata párttól beterjesztett törvényjavaslatnak az iudokolása, melyből egynehány részletet az ismertetés is közöl. — sz. e. D. Warschauer: *Zur Entwicklungsgeschichte des Socialismus* című Saint-Simon, Fourier és Louis Blanc, valamint tanítványainak elméletét commentáló füzetben szerző a socialismus és communismus meghatározását akarja adni, melyek azonban tévesek s így a kettő közti különbség megállapítása sem fogadható el. — *Simond Földreform* címmel Damaschke immár ötödik kiadásban megjelent művét mutatja be. Szerző a mai társadalmi bajt csak a földreformmal véli meggyógyítani. E reform előkészítésére szerző munkája az eszmék tisztázása folytán nagy hatással volt. — Német Lajosnak *A kamatos folyószámlák gyakorlati kézikönyve* a folyószámlák összes ügyeiről átnézetes módon tájékoztat. — Az osztrák munkaügyi statisztikai hivatal a socialpolitikai adatok, törvények, tanácskozási jegyzőkönyvek stb. gyűjtésére és kiadására *Socialpolitikai Archivum* létesítését határozta el. — A *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* márcziusi száma is a füzethez volt csatolva.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ELSŐ AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály első ülése.

1912 január 8-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök előnklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Gr. Apponyi Sándor t. t. — Badics Ferencz, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos

r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Haraszti Gyula, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Ortvy Tivadar r. t. — Áldásy Antal, Hornyánszky Gyula, Pauler Ákos, Réthy László, Sebestyén Gyula l. tt. — Jegyző: ifj. Szinyvei József osztálytitkár.

1. VIKÁR BÉLA l. t. felolvassa „A székely népköltésről“ cz. *székfoglaló* értekezését. — Tagsági oklevélének kiadása határozottatik.

2. VOINOVICH GÉZA l. t. felolvassa Papp Ferencz vendégnek Kemény Zsigmond „Élet és ábránd“ című regényéről szóló tanulmányát.

3. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és VIKÁR BÉLA l. tagot kéri föl.

MÁSODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály első ülése.

1912 január 15-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Nyári Jenő t. tt. — Ballagi Aladár, Békefi Remig, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Gaal Jenő, Ortvy Tivadar, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Balogh Jenő, Borovszky Samu, Ferdinandy Géza, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Kunz Jenő, Magyary Géza, Óváry Lipót, Pauler Ákos, Polner Ödön, Reiner János, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

4. BALLAGI ALADÁR r. t.: „A templomosrend eltörlése“.

5. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ r. és BOROVSZKY SAMU l. tagot kéri föl.

HARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály első ülése.

1912 január 22-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Gr. Széchenyi Béla tt. — Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Tangl Ferencz r. tt. — Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hutyra Ferencz, Istvánffy Gyula, Kertész Kálmán, Lörenthey Imre, Ónodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: B. Forster Gyula t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

6. LÖRENTHEY IMRE l. t. „Újabb adatok Budapest környéke harmadidőszaki üledékeinek geológiájához: A pliocén“.

7. MAURITZ BÉLA részéről: „A ditrói canerinit“. Előterjeszti Krenner József r. t.

8. PRINZ GYULA részéről: „Középázsiai utazásom topographiai eredményei.“ Előterjeszti Koch Antal r. t.

9. a) DOBY GÉZA részéről: „A tengeri női virágzatának oxidázai.“
 b) WESZELSZKY GYULA részéről: „A budapesti hévvizek radioaktivitásátáról“. c) FROHNER ROMÁN részéről: „A budapest-környéki hévvizek radioaktivitásátáról“. Előterjeszti Lengyel Béla r. t.

10. FEKETE MIHÁLY és PÓLYA GYÖRGY dolgozatait „Laguerre egy problémájáról“ bemutatja Fejér Lipót l. t.

11. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENGYEL BÉLA r. és LÖRENTHEY IMRE l. tagot kéri föl.

NEGYEDIK AKADEMIAI ÜLES

Első ö s s z e s ü l e s

1912 január 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: R. Horváth Jenő, b. Nyáry Jenő, gróf Széchenyi Béla t. tt. — Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Kövesligethy Radó, Krenner József, Ortway Tivadar, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Alexander Bernát, Angyal Dávid, Barabás Samu, Bleyer Jakab, Borovszky Samu, Császár Elemér, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Ferdinandy Géza, Fináczy Ernő, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, György Endre, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, Komáromy András. Láng Nándor, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Magyar Gyéza, Marczali Henrik, Melich János, Négyesy László, Óváry Lipót, Pekár Gyula, Petz Gedeon, Polner Ödön, Reiner János, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Tuzson János, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár.

12. GYOMLAY GYULA l. t. fölolvassa emlékbeszédét BARTAL ANTAL r. tagról. — Az Emlékbeszédek során fog megjelenni.

13. SZILY KÁLMÁN r. t. bemutatja VISZOTA GYULA vendégnek gróf SZÉCHENYI ISTVÁN „Garat“ cz. ismeretlen munkájáról irt értekezését. — Az Akadémiai Értesítőben fog megjelenni.

14. Főtitkár mély megilletődéssel jelenti, hogy az utolsó összes ülés óta elhunytak: decz. 28-án báró MEDNYÁNSZKY DENES l. t., a ki Akadémiánknak 1865 óta volt tagja; — decz. 20. TOPINARD PÁL és HOOKER DALTON JÓZSEF külső tagok; — január 2-án pedig TREBITSCH IGNÁCZ nyug. földhitelintézeti igazgató, a ki az Akadémia számadásait több évtizeden keresztül nagy buzgalommal vezette. — Az összes ülés őszinte részvétét nyilvánítja jeles tagjainak elhunytá fölött és fölhívja a III. osztályt, hogy emlékbeszédek iránt intézkedjék. Trebitsch Ignác elhunytát őszinte megilletődéssel veszi tudomásul és helybenhagyja a főtitkár intézkedését, a ki az érdemes bizottság elé, melybe koszorút tett le, mely figyelemért az özvegy hálás köszönétét fejezte ki.

15. Az Országos Közmunkatanácsnak a budapesti utcanevekre vonatkozó átiratát illetőleg az I. osztály azt javasolja, hogy terjeszse az Akadémia az ügyet vegyes bizottság elé, melybe minden osztály egy-egy tagot kiküldjön. A maga részéről e bizottságba VIKÁR BÉLA l. tagot választotta. — Helyeslő tudomásul van és a II. és III. osztály fölhívhatnak, hogy ezen bizottságba szintén egy-egy tagot kiküldeni sziveskedjenek.

16. A II. osztály személyes felolvasási engedélyt kér Gyalokay Jenő tüzérszázados úr, a Hadtörténelmi Bizottság segédtagja számára. — Megadatik.

17. A III. osztály jelenti, hogy a **Forster-pályázat** bíráló bizottságába kiküldte **LENGYEL BÉLA** és **MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR** r. és **TUZZSON JÁNOS** l. tagokat. — Tudomásul van.

18. A III. osztály jelenti, hogy a **Wahrmann-pályázat** bíráló bizottságába **KÖNIG GYULA** és **SZILY KÁLMÁN** r. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

19. A Magyar Tanítók Országos Bizottsága jelenti, hogy a **Wodianer-jutalom** bíráló bizottságába **MOUSSONG GÉZA** és **RÁKOS ISTVÁN** igazgató-tanító urakat küldte ki. — Tudomásul van.

20. Főtitkár bemutatja **Fraknoi Vilmos** t. tagnak a M. Tud. Akadémiához intézett következő levelét:

Tisztelt Akadémia!

Azon óhajástól vezérelve, hogy mivel Rómában az összes művelt nemzetek történeti intézeteket létesítettek, soraikból a magyar ne hiányozzék, ilyen intézet céljaira 1894-ben házat építtettem. Ez alkalommal kérelmet intéztem a tisztelt Akadémiához, hogy az intézetben egy helyet évről évre a magyar történelem egy munkásával betölteni méltóztassék. Ajánlatomat a tisztelt Akadémia elfogadván, ügyrendjébe iktatta és az intézetet évek során át megtisztelte azzal, hogy történetbúvárokat küldött oda, a kik könyv- és levéltárakban végzett kutatásokkal eredményes munkásságot fejtettek ki.

Mivel egészségi állapotom és előrehaladott korom nem engedik, hogy Rómában tartózkodjam és az intézetet vezessem, ismétletlen megújított kísérleteim pedig, a melyek az intézet biztos és állandó megalapítását célozták, sikertelenek maradtak: ama fájdalmas kényszerűség előtt állok, hogy az intézet fönntartásáról le kell mondanom.

Midőn ezt a tisztelt Akadémiának bejelentem, egyszersmind ezennel ötvenezer korona névértékű négyszázalékos földhitelezési záloglevelet (1912 július 1-től kamatozó szelvényekkel) bocsátok rendelkezésére, azzal a kéréssel, hogy ezt az értéket, mint a római könyv- és levéltárakban végzendő kutatások elősegítésére és eredményeik közzétételére hivatott alapítványomat kezelésbe venni és kiküldendő bizottság útján velem egyetértően az alapítvány szabályzatát elkészíteni méltóztassék.

Mély tisztelettel, Budapest, 1912 január 20. *Fraknoi Vilmos.*

Az összes ülés a kitünő tudósnek nagyjelentőségű intézkedését őszinte örömmel és meleg hálával fogadja. Egyúttal az ügyrendi szabályzat kidolgozására **BERZEVICZY ALBERT** akad. elnök úr elnöklete alatt bizottságot küld ki, melynek tagjai **BALOGH JENŐ**, **CŠANKI DEZSŐ**, **FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ**, báró **FORSTER GYULA** és **WLAŠSICS GYULA** akad. tagok.

21. Főtitkár jelenti, hogy a tagajánlások ügyében az Ügyrend értelmében körlevelet intézett az Akadémia összes belső tagjaihoz. — Tudomásul van.

22. A porosz tudományos Akadémia a következő átiratot intézte Akadémiánkhoz: „Die Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften beantragt auf die Tagesordnung der zu St.-Petersburg im Jahre 1913 stattfindenden Generalversammlung der Internationalen Association der Akademien die Frage zu setzen, in welcher Weise eine internationale Förderung der Vulkanforschung zustande kommen könnte, und welche Organisation zu diesem Behuf zu schaffen sei. Berlin, im januar 1912. Der vorsitzende Sekretär **A. AUWERS.**“ — Kiadatik a III. osztálynak és az Akadémiák Szövetségében Akadémiánk ez idő szerinti képviselőinek, **GOLDZHER IGNÁCZ** és **KÖNIG GYULA** r. tagoknak.

23 Az I. osztály jelenti, hogy az 1912. évi Vojnits-bizottságba HERCZEG FERENCZ r., CSÁSZAR ELEMÉR és VOINOVICH GEZA I. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

24. Főtitkár bemutatja a Kereskedelmi Csarnok pályázataára beérkezett három pályamunkát. — Áttétetnek a II. osztályhoz, jeligés leveleik pedig lepecsétletnek.

25. Az Akadémia Szótári Bizottsága az Ügyrend 43. § c) pontja értelmében fölkéri az összes ülést, hogy a készülő Nagy Szótárnak állandó dolgozótársait, PUTNOKY IMRE és SÁGI ISTVÁN berendelt középiskolai tanárokat, a Szótári Bizottság segédtagjaivá megválasztani méltóztatassék. — Megválasztatnak.

26. Meghívók érkeztek: a nemzetközi anthropologiai congressusnak 1912 szeptemberében (Dublet helyett) Genève-ben tartandó üléseire (kiadatott a III. osztálynak); — a nemzetközi vallástörténeti congressusnak 1912 szept. 10. Leidenben tartandó ülésére (kiadatott az I. osztálynak); — az angol természettudományi társulatnak 250 éves fennállása alkalmából f. é. július 16. Londonban tartandó ünnepélyére (kiadatott a III. osztálynak). — Tudomásul van.

27. Az Akadémia könyv- és levéltára f. január hóban a következő adományokat vette: 1. Simonyi Zsigmond r. tagtól: Franz Misteli Denkrede. — 2. Thallóczy Lajos r. tagtól: Framenti relativi alla storia dei paesi situati all' Adria. — 3. C. de Freycinet k. tagtól: Souvenirs 1848—1878. — 4. Az egri érseki irodától: Schematismus. 1912. — 5. Löw Immanueltől: Löw Lipót-émlékbeszéd. — 6. Dr. Walter Gyulától: Beszéd, 1911. decz. 26-án. — 7. Fodor Istvántól: a) Villamosság a szemétből. — b) Elektricität aus Kchricht. — 8. Dr. Weinek Lászlótól: Astronomische Beobachtungen an der K. k. Sternwarte zu Prag. — 9. Dr. Persián Kálmántól: Kalotaszeg nagyasszonyáról, Gyarmathy Zsigánéről. — 10. M. K. Stenbäcktől: Jalava Anti: Unkari-Undistanut Matti Kivekäs Stenbäck. Helsingissä, 1910. — 11. Solvay Ernesttől: Allocutions relatives a la gravito-matèrialitiques.

28. Az Akadémia kiadásában f. január hóban a következő művek jelentek meg: M. Tud. Akad. Almanach 1912-re. — Akadémiai Értesítő 265 sz. — A M. Tud. Akadémia Alapszabályai és Ügyrendje. — Földi János magyar grammatikája. Közzé teszi Gulyás Károly. (A Régi magyar Könyvtár 28. kötete.) — Bessenyei György az embernek próbája. 1772 és 1803. Kiadta Harsányi István (A Régi magyar könyvtár 30. kötete) — Károlyi Árpád. Emlékbeszéd Huber Alfonz kül. tag felett. (Emlékbeszéd. IX. köt. 9. sz.) — A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent munkák betűrendes címjegyzéke 1889—1910. I-ső és II. rész 1188 lap. — Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. „A magyar deáki történet.” Kiadta: Dr. Rubinyi Mózes A Régi magyar könyvtár 29. kötete.) — Történeti Szemle. I. évf. 1. füz. — Tudomásul van.

30. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN és ORTVAY TIVADAR rendes tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
tíz-nyolc-nyolc ívnyi
tartalommal,

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Márczius 15.

3. FÜZET.

A latin és magyar praesens imperfectum.

(Kivonat *Gyomlay Gyula* I. tagnak február 5-én tartott előadásából.)

Az előadás egyik részét (tizedik közleményét) teszi annak, az ú. n. igeidőkről szóló hosszabb tanulmánynak, mely már 1907 óta a Nyelvtudományi Közleményekben van megjelenőben.

Az összehasonlító magyar nyelvtudomány a most szóbanlévő alakokat is inkább csak alaktani szempontból vizsgálta. Hogy a functiók terén eddig még nem jutott kielégítő eredményre, azt már maga az alakok elnevezésében tapasztalható eltérés is mutatja. Némely nyelvtanunk mai napig is „jelen idejű“ alakoknak nevezi őket, holott pedig nyilvánvaló, hogy ez az elnevezés alaktani szempontból sem helyes, mert nincs semmi külön jel vagy képző bennük, de használatlani szempontból sem, mert az alakok egy része, pl. *néz*, nem csak a jelen időpontot jelenti, más része, pl. *meghal*, pedig egyenesen jövő értelmű. Más nyelvtanok viszont nem teszik ugyan meg a functiók felosztásában főszempontnak az időt, de ezek meg minden idetartozó magyar alakot „folyó cselekvésű“-nek* neveznek, tehát az *elindul*, *megérkezik*, *meghal*, *csörren*, *csordul* fajta alakokat is, pedig erre az elnevezésre gyakran még a mondatbéli összefüggésen kívül is ráczáfol maguknak az igéknek fogalmi tartalma.

Az előadó, mint általában az ú. n. igeidőkre vonatkozó összes kutatásaiban, itt is részben maguknak az igeidőeknek actioqualitásai alapján, részben lélektani alapon iparkodik megállapítani a latin és magyar alakok használatát.

1. A mi az igeidőkben mindig meglévő actiobeli különbségeket illeti, főfontosságúnak a használat szempontjából azt a különbséget találja, mely az ú. n. *cursiv-durativ* és a *momentán* értelmű alakok használata közt mutatkozik. *Szeretem* *cursiv-durativ* alak tényleges vagy elképzelt helyzetben,

* A „cselekvés“ terminus helyett az előadó egész tanulmányában a „történet“ terminust használja, mert ez a szenvedő *genus*t is magába foglalhatja. A „cselekvés“ más nyelvtani kategória számára van lefoglalva.

folyó, tartós történetet fejez ki; *megszeretem* tényleges helyzetben csak jövőt jelenthet. (Épp így a perfectumban is: *szerettem* csak mult folyamatos történetet jelenthet; *megszerettem* azonban momentán mult történetesen kívül meglévő állapotot is.)

A másik két különbség lélektani természetű.

2. Különbséget kell tenni alkalmi és általános alakhasználat közt. „A túristák társasága jövő vasárnapra kirándulást tervez“ és az „Ember tervez, isten végez“ mondatokban a *tervez* cursiv-durativ alak nem egyforma használatú. Ebben: „*Utóléri!*“ (t. i. egyik ló a másikat olyan versenyen, melyen jelen vagyunk) a momentán alak használata más, mint ebben a közmondásban: „Hamarább *utólérik* a hazug embert, mint a sánta kutyát“. Az általános használattal mondatlanilag egy tekintet alá esik, de egészen más lélektanú az általánosító (generalizáló) alakhasználat, mely olyankor áll be, mikor a beszélő valamely alkalmi történetet a maga indulatos lelkiállapotában tiltakozólag, dicsérőleg, panaszkodólag, szemrehányólag nyilatkozva, tagadó, kérdő, felkiáltó formájú mondatban rendesnek, szokásosnak, mindig történőnek fog fel és fejez ki. „Kérem, tanár úr, a szomszédom *mindig bánt* v. *meglők*“: így panaszkodik minden, túlzásra hajlandó kis tanuló, ha kellemetlen szomszédja van. Ilyenkor már megtörtént, mult sérelmet általánosít. De általánosít az ember olyankor is, ha csak valami bekövetkezhető történetben botránkozik meg. „Hát te (csak úgy derűre-borúra) *elhagyogatsz* bennünket“? kérdezhetjük attól, a kit mult ilyen szándékkal gyánusítunk. *H i g g a d t b e s z é d b e n* amott mult idő (*bántott, meglőkött*), emitt jövő idő (*elhagyasz*) és alkalmi alakhasználat volna helyén.

3. Magában az alkalmi használatban különbséget okoz az, vajjon a beszélő az őt tényleg környező helyzetnek tudatában s ahhoz alkalmazkodva használja-e az igealakokat, vagy valamely nem tényleges, hanem csak képzeletében élő helyzetbe, eseménysorba képzele-e bele magát. Az előbbi eset nem szorul magyarázatra; hiszen eddig csupán csak azt vette figyelembe a kutatás, többi közt akkor is, mikor az idő fogalmát a *beszélés* időpontjához mérve definiálta. Ez a definitio nem vette tekintetbe a fantázia működését, tehát hibás. A mult és jövő idejű alakok, de a magyarban a történetes kvalitását kifejező alakok is, nem a beszélés időpontjához, hanem a *beszélő* tényleges vagy képzelet álláspontjához igazodnak. A valóság szerint elmúlt, vagy jövő eseménysorba a beszélő beleképzelheti magát, s az alakokat ennek megfelelőleg használhatja. Ezt a használatot nevezte el az előadó átképzeléses használatnak. Így vannak használva a költő (és a hallgató) szempontjából pl. Arany Toldija egész I.

énekének igealakjai, nemcsak a be nem fejezett történésű *ég*, *legelésznek*, *horthyog* stb. alakok, hanem a *felült* (Laczkó), *elvonult* (a tábor) momentán perfectumok és később a „*kisegíti* magát, sohase féltések!” kitételben a jövő értelmű momentán alak is. Költő és hallgató egyformán a pusztára képzei magát. Ilyen előadásban a most szóbanlévő alakok közül a cursiv-durativok az elképzelt helyzetben folyó történéseket fejezik ki, a momentánok pedig rendszeresen az elképzelt eseménysorba beletartozó momentán történést (ime, a fiú *betoppan*), de néha ilyenkor is az elképzelt helyzet szempontjából csak jövő történést (*kisegíti* magát! most idegen szolga *szedi* majd *fel* mindet). Ez az előadás nemcsak a költői stílusban, hanem az izgalmasabb, fegyelmetlenebb fantáziájú prózai és köznapi előadásban is közönséges a magyarban, a francziában pedig szinte szabályszerűvé vált még elég higgadt előadásban is. „John Rockefeller *naquit* en 1839. D'abord il *partageait* les travaux de la ferme paternelle stb.; puis il *entreprenait* ce commerce a plusieurs branches. (Eddig higgadt elbeszélés. Következik az átképzeléses előadás.) *Le voilà lancé* dans la carrière des affaires. *Il est entré* (nem történést beszélő, hanem meglévő állapotot konstatáló alak) par une barrière étroite, sans fracas, mais qu'importe? (Vitázó, élénkebb hang) *Désormais* sa marche progressive ne s'*arrêtera* plus, sa volonté implacable ne *connaîtra* pas d'obstacles stb.“ (Illustration, 63. évf. 1905. decz. 23.) Magyar példa Jókai Sárge rózsájából, melynek egész I. fejezetében csak 12 sor elbeszélő előadású, a többi mind átképzeléses: „Pedig sok időt *eltarisznyázott* a rózsakereséssel: . . . hajnali itatáskor ott *kellene* neki lenni a zámi pusztá karámjánál, *Majd* *káromkodik* a számadó gazda“. Itt mind a három idő együtt van átképzeléses használatban, mert akár a költő beszél, akár a gulyásbojtár gondolatainak, akár az olvasó aggodalmas megjegyzésének érezzük a nyilatkozatot, annyi bizonyos, hogy a ki mondja, a pusztára képzei magát. Hogy a magyar oratio obliqua igealakjai mindig átképzeléses használatúak s egyéb jele nincs is a magyar oratio obliquának, ezt előad a Beöthy-Emlékkönyvben már kifejtette (464—473. l.).

Lehetséges az átképzelés nem valamely határozott múlt vagy jövő helyzetbe, hanem határozatlan, időtől független, mindig megtörténhető és ismétlődhető helyzetbe is. Ilyen használatúak a most szóban lévő alakok a költői hasonlatokban: ez a használat már közel áll az általános használathoz (a táblázatban szomszédos is vele), de (v. ö. a 6. jegyzetet) mégsem azonos vele.

Az előadott három különböző szempont egyesítésével az előadó szerint a be nem fejezett latin és magyar alakok használatának rendszere következőkép alakul meg:

Cursoria-durativ (iterativ-frequentativ)¹
fogalmi tartalom, illetőleg functio.

Alkalmi értelem.

Átképzés
nélkül (a tény-
leges helyzet
szempont-
jából).³

A képzelt
helyzet *a*
multba tarto-
zik (az ú. n.
praesens his-
toricum).⁴
A magyarban
kivált oratio
obliquában.⁵

[A képzelt
helyzet *a* *jö-
előbe* tartozik.
(Csak a gör-
ögben és ma-
gyarban).]⁴

Általános ér-
telemben (a
felosztást l. a
momentán
használat ro-
vatában).⁷

A képzelt
helyzet *időtől*
független.
(Csak hason-
latokban).⁶

Általánosító
értelemben 8.)
(emphasisal)
alkalmi futu-
rumos v. per-
fectumos ki-
tétele helyett.

Momentán (perfectiv, inchoativ) fogalmi tartalom,
illetőleg functio.²

Alkalmi értelem.

Átképzés
nélkül a (tény-
leges helyzet
szempontja-
ból). *A latin-
ban nem szo-
kásos. A ma-
gyarban jövő
értelmű.*⁹

A képzelt
helyzet *a*
multba tarto-
zik (az ú. n.
praesens his-
toricum).¹¹
A latinban
csak az ese-
ménysorba
tartozó törté-
nésekről; a
magyarban
néha a kép-
zelt helyzet-
ben is jövő
értelemmel,¹²
kivált oratio
obliquában.

A képzelt
helyzet *a*
multba tarto-
zik (az ú. n.
praesens his-
toricum).¹¹
A latinban
csak az ese-
ménysorba
tartozó törté-
nésekről; a
magyarban
néha a kép-
zelt helyzet-
ben is jövő
értelemmel,¹²
kivált oratio
obliquában.

Nem alkalmi értelem.

I. Általános értelem-
ben.

1. Sentenciákban.
2. Példákban.
3. Definíciókban.
4. Köztulajdonnak
vett adatok tételes
említésében.
- a) Hivatalos nyelvben
Már nyilvánított,
ismeretes véle-
ményben.
- b) Genealogiákban (a
magyarban nem!)
- c) Más ismeretes fé-
nyekre való utalás-
kor (a magyarban
kevésbé).
- d) Irodalmi művek
tartalmába tartozó
események emlité-
sekor.
- e) Képes helyleírá-
sokban.
- f) Iteratív értelem-
ben.

Általánosító
értelemben.
Indulatos lel-
kiállapotnak
megfelelő
kerdő, fa-
gadó, fel-
kiáltó mon-
datokban az
alkalmi futu-
rumos¹³ vagy
perfectumos
kitétele he-
lyett.

A táblázat további magyarázatára szolgáljanak a következő jegyzetek és példák (a magyarok Arany Toldijából).

1. Frequentativ tövek momentán tövekből is képezhetők. Az ilyenek functio tekintetében szintén a cursiv-durativ tövekhez vonhatók. *Capit-captat; fog-fogdos* stb.

2. A magyarban a perfectiv tövek momentán értelme (ha maga az igető erősen cursiv-durativ v. frequentativ értelmű) az igekötőnek és az egész összetételnek természetétől és mondatbeli szerepétől függ. *Megírom* az összefüggés szerint cursiv-durativ functiójú is lehet; *megütöm* vagy *elindulok* soha! Tudnivaló továbbá, hogy nemcsak igekötő, hanem hangsúlyos határozó is momentanizálhatja a magyar ige értelmét. *Veszem* cursiv-durativ; *figyelembe veszem, észreveszem* momentán. Igekötős és hangsúlyos határozós igéknél a cursiv-durativ functio kiemeléséhez többnyire *i n v e r s i o* szükséges; de ne feledjük, hogy ilyenkor az igekötő vagy határozó is hangsúlyos. *Megyek el; veszem észre!*

>

3. Példa szükségtelen. Ez a cursiv-durativ functiójú töveknek legszokásosabb, eddig (az ú. n. praesens historicumon kívül) egyedül tekintetbe vett használata. Ha idői functióját is kivetjük, — a mi felesleges — akkor: nem mult, sem jövő. De nem is jelen, ámbár a jelen időpont persze mindig beleesik. *Video, gero, gesto; nézek, állok, álldogálok*. De a nyilatkozást jelentő igék 2. személyei így sohasem használhatók. *Kérded* = kérdezted vagy *mindig* kérdezed; *mondod* = mondtad vagy szoktad mondani, vagy *mindig* mondod. Tehát ezek a 2. személyek vagy ú. n. praesens historicumok, vagy (még inkább) generalizáló használatúak.

4. Hogy a képzelt helyzet néha a multba tartozik, az a beszélő (és a hallgató) szempontjából teljesen közömbös dolog. Csak azért csináltam ebből a használatból külön kategóriát, mert már megszoktuk, hogy az időviszony tekintetbe vétele nélkül nem tudunk okoskodni az igealakokról. Tudnivaló még, hogy az átképzelés sokszor (kivált nem költői előadásban, s elszigetelt mondatokban) kérdéses lehet; sok ilyen alak gyakran inkább általános vagy általánosító használatúnak magyarázandó, kivált a latinban. Tudnivaló továbbá, hogy a magyar oratio obliqua mindig átképzeléses (a beszélő a szóban lévő személy helyzetébe képzeletben magát); azért a magyar előadás sokszor eldönthetetlenül lebeg, ingadozik, a praesens historicumos oratio recta és az átképzeléses oratio obliqua határai közt, mint ezt Arany Toldijára nézve a Beöthy-Emlékkönyv 464—473. lapján kifejtettem. (Példákat l. ott). A latin oratio obliqua nem lévén átképzeléses, ez a határozatlanság a latinban nincs meg; de e szerint a latin

alak használata a magyarénál sokkal szűkebbkörű. — A „prae-sens historicum“ mindenképen hibás terminus. Lélektani alapja ugyanaz, a mi némely latin perfectumnak és sok franciaia és magyar perfectumnak és futurumnak is: az átképzelés egy más, a beszélőt tényleg nem környező, csak képzeletében létező helyzetbe, melyről tanulmányom folyamán már többször kimutattam, hogy jövő is lehet! (Látomásokban, jövőndölésekben l. tanulmányom 20. II. és 46. pontját és a görög-magyar oratio obliquában, l. tanulmányom 51. pontját).

5. Ez a magyar oratio obliquának eddig senkitől fel nem ismert, jellemző sajátága. De a magyar mellékmondatokban az átképzelés túlmegy az oratio obliqua határain, ha ugyan mindig átképzelésről, nem pedig időtelen (achronistikus) alakhasználatról lehet szó. Erről a kérdéstről tanulmányom folyamán még részletesen is szólok. Addig l. kül. tanulmányom 73. jegyzetét és a Beöthy-Emlékkönyvbe írt értekezésemet.

6. Ez a használat tehát nagyon rokon az általános használattal (melynek a táblázatban is szomszédja). De azonosnak azért nem vettem vele, mert, mint már máshol kifejtettem, a részletező költői hasonlat mellözhetetlen kellékének tartom, hogy a költő (és olvasó) fantáziája beleélje magát a hasonlatbeli helyzetbe, vagy esemény sorba: közmondásszerű kitételeknél ellenben a fantázia alig, vagy éppen nem működik. Példa: *Ac veluti cum . . . saevit . . . vulgus, . . . saxa volant,* stb. Verg. Aen. I. 149. — Mint a himszarvas . . . *fut* stb. A. T. IV. 1. V. ö. a 13. jegyzetet is.

7. és 8. Az általános értelmű *functio* a *cursiv-durativ* töveknek olyan közönséges *functiója*, hogy példát sem hozok fel rá; a használat fajait is csak a momentán ige-töveknél sorolom fel. (L. a 14. jegyzetet is.) Tudnivaló azonban, hogy az *általánosító* (indulatos) használat a *cursiv-durativ* töveknél nem ismerhető fel olyan könnyen, mint a momentánoknál, s azért az efféle magyar állítmányok alkalmiaknak is érthetők, ha nem *verbum dicendi* 2. személyei, mint pl. ez: *Cur me querelis exanimas tuis?* (Horatius) Miért *kínzol* (*folyvást*) panaszaiddal? Az efféleknél nem lehet alkalmi használatról szó. (V. ö. a 3. jegyzetet.)

9. A latin nyelv jövőbe tartozó momentán történést is jövő idejű alakokkal fejez ki. E szerint alkalmi használatban *devincit*, *abit*, *moritur* és más efféle momentán igeik nem fordulhatnak elő átképzelés nélkül, a 2. személyűek pedig, melyek átképzeléses előadásban nem szokásosak, egyáltalában nem fordulhatnak elő alkalmi értelemben *h. devinces*, *abibis*, *morieris*. Tehát a hol előfordulnak, általános vagy (még inkább) általánosító *functiójúak*. Próbája és bizonyítéka ennek a tételnek az a

tény, hogy ilyenkor az összes példákban kérdő, tagadó, felszólító formájú mondatokban s indulatos beszédben szerepelnek. „Praesens pro futuro“ tehát nincs.

10. A futurum értelem a magyarban attól függ, mennyire érezhető ki az állítmányban a momentán értelem (V. ö. a 2. jegyzetet.) Momentán értelmű állítmány eddigi kutatásaim szerint nem jövő értelmű a magyarban (és ritkábban a latinban) csak olyan cselekvő első személyű vagy szenvedő 3. személyű alakokban lehet, melyek a kinyilatkoztatással magával meg is valósulnak, tehát valami döntő természetű elvi kinyilatkoztatást jelentenek. *Elítélem, felmentem, elmarasztalom, megbocsátok, helyben hagyom*, vagy a hivatalos nyelvben: az „*alulírott elismeri*“ vagy *helyben hagyatik*-féle kivételekben. Ilyenek ezek is: *elfogadom* (t. i. nem a dolgot, hanem az ajánlatot); *megadom* (t. i. a kérést, nem a dolgot). Efféle kivételek elé a döntést jelölő „*ezennel*“ határozószót mondhatjuk és érthetjük.

11. Rendkívül gyakori használat, mind a magyarban, mind a latinban, de csak 1. és 3. személyben. *Incipio super his Verg. Aen. II. 347.* Íme . . . a fiú betoppan A. T. II. 6.

12. A magyarban néha átképzelésben is megmarad a momentán ige jövő értelme. *Kíségíti* magát, sohase féltések! A. T. V. 8. De rendesen beletartozik az eseménysorba, s azért ilyenkor néha a jövőt határozottan kifejező körülírásra van szükség (*majd, fog*). Most jövevény utas *szedi majd fel* mindet . . . A. T. Szer. IV. 91. A magyar oratio obliquában a jövő külön kifejezése (*majd*-os v. *fog*-os körülírással) nem szokásos tösgyökeres magyar tájakon, ha az állítmány momentán. „Azt mondta, v. majd azt mondja, hogy *elmegy*“ (nem: *el fog menni*).

13. V. ö. a 6. jegyzetet. *Qualis ubi hibernam Lyciam . . . deserit Apollo, Verg. Aen. IV. 144.* Mint fájdalma *eláll* tűzbe hozott tagnak, A. T. Szer. X. 17. A latin hasonlatokban azonban rendesen csak *cursiv-durativ* tövű alakokat találunk, momentánokat igen ritkán; ezeket Vergilius, mint tanulmányom 86. pontjában előadtam, nem is praesens imperfectumban, hanem perfectumban szokta használni, még pedig a situációban benmaradó álláspontból, tehát szintén átképzeléssel. *Non sic, aggeribus ruptis cum . . . amnis exit (perfectum!) oppositasque evicit gurgite moles. Aen. II. 497.* Magyarra ezeket a perfectumokat e szerint imperfectumokkal (*kiárad, legyőzi*) kell fordítani, s óvakodni kell, hogy a régi felfogás szerint aoristus gnomicusoknak ne értsük a latin perfectumokat.

14. Latin [4. c) és d) kivételével magyarra is hasonlóan fordítható] példák I. 1. Si mali represserunt bonos, *recreatur civitas. Cic. de republ. I. 44.* (A *represserunt* magyarban nem szoká-

sos előzményes perfectum éppen az általánosság miatt áll (l. tanulmányom 84. pontját). 2. Purgatio est, quum factum *conceditur*, culpa *removetur*. Cic. inv. I. (11) 15. 3. Példa az ok és okozat logikai összefüggésére: cum in Aiacis navim . . . fulmen iniectum est (ha belecsap a mennykő) *inflammatur* navis necessario. Cic. Top. (16) 61. 4. a) Foedere, quod . . . ictum est, Saguntini *excipiuntur*. Liv. XXI. 18. 9. b) Sententia Caesaris, quae mortis poenam *removet* Cic. Cat. 14. 7. c) illum Garamantes *edunt* Verg. Ecl. 8. 45. (a magyarban nem szokásos). d) Cratera, quem *dat* Dido, Verg. Aen. IX. 266. e) Stoici *reprehendunt* Cic. Off. I. 128. Gyges *inducitur* a Platone III. 38. 5. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen *dividit* (Caes. B. G. I. 1. 2.). II. Rendesen *saepe* v. más efféle adverbiummal: Qui *resisterunt*, *discedunt* saepe superiores Cic. Tusc. II. 54. Adv. nélkül: Ea potestas per senatum . . . magistratui maxima *permittitur* (szokott adatni). Ha nem higgadt beszédben áll az alak, akkor az efféle használatot már általánosítónak nevezem.

15. Rendesen ilyenek azok az alakok, melyekkel eddig úgy bánt el a tudomány, hogy „futurum helyett álló praesens-eknek“ magyarázta őket. Az én magyarázatomnak próbája és bizonyítéka, hogy *mind* emphantikus (tagadó, kérdő, felkiáltó) mondatokban fordulnak elő. A latinban világos az általánosítás, mert különben futurum vagy perfectum állna helyettük. A magyar momentán alakok rendesen futurum értelműek, tehát néha, ha az indulatot csak a jövőben várható történés okozza, nem érezzük ki az általánosítást: azért nyomosítás végett ilyenkor határozószavakra szorulunk (*derüire-borúra, egyre-másra, mindig, szokás szerint* stb.). Magyar emberre nézve az én lélektani álláspontú felosztásban ennél a kategóriánál mutatkozik legélelnekben a megkülönböztetés helyessége és szükségessége. 1. Neque *promitto* (= nem ígérgetek) quicquam. Tar. Phorm. 1044. Nihil agis, nihil *assequeris*, neque tamen . . . *desistis!* (t. i. soha!) Cic. Cat. I. 15. 2. Quem *das* finem, rex magne, laborum? Verg. Aen. I. 241. Sic nos in scepra *reponis?* Verg. Aen. I. 253. Qui reus pridie iam se condemnatum putabat, is, posteaquam defensor eius consul est factus, *absolvitur?* (csak úgy derüire-borúra?) Cic. Verr. I. 20. An tu me . . . *deseris?* (csak úgy elhagyogatsz?) Cic. Tusc. I. 39. c) O audaciam! etiam me ultro accusatum *advénit!* Plaut. Trin. 360 (itt már megtörtént tényt generalizál). Phorm. 806. *Perdis* (= megölsz!) 856. *enicas* és más effélék. Ego, vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium *eiicio* (csak úgy derüire-borúra kiüzögetem) . . . természetesen keserű gúnynyal van mondva a kitétel, Cic. Cat. II. 13. stb., stb.

A használat illetén rendszeréből kiderül, hogy a szóbanlévő igealakok egyik latin neve: imperfectum, megfelelő, s hogy a magyarban sem szabad a folyó cselekvés terminus alá valamennyi alakot beleszámítani, hanem az egész genust tanácsosabb a be nem fejezett történési alakoké-
nak nevezni. De a magyarban egyáltalában nincs is szükség az alakkategória ilyen megjelölésére. A magyarban nincs imperfectum-képző, tehát az alakok illetén megjelölését az alaktani szempont sem igazolja. Szóljunk tehát a magyarban egyszerűen *igékről* vagy *igetővekről*, s ezen belül, ha a használatra is tekintettel akarunk lenni, az azt feltüntető rövid terminusokat a közölt táblázat szerint pontosan használjuk. *Néz* legyen cursiv-durativ (tartós történési) ige v. igető, *nézeget* vagy *fogdos* frequentativ, *megnéz* perfectiv, *csordul* és *csörren* inchoativ (képzős) ige v. igető, stb.; használatuk jelölésében aztán az *alkalmi* és *nem alkalmi* species-nevek mellőzhetők, mert a felosztás alsóbb tagjai a speciést önként érthetővé teszik. A használat rövid jelölésére csak legszűkebb körű terminusok (a felosztás legalsóbbrendű tagjai) nélkülözhetetlenek.

A segesvári ütközet 1849 július 31-én.

(Kivonat Gyalokay Jenő hadtörténeti bizottsági tagnak február 12-én tartott előadásából.)

Bem július 31-én reggel a következő csapatokkal rendelkezett:

a) Gyalogság:

81.	zászlóalj (6 század)	Endes József őrnagy
82.	"	Ferenczy György százados ¹
88.	"	?
27.	"	tartaléka (4 század) Deák György őrnagy
Összesen: $3\frac{1}{6}$ zászlóalj (22 század).		

b) Lovasság:

8. sz.	(Coburg) huszárezred	1 százada (Poplavski százados)
11. sz.	(székely)	" " (Moján Dániel szds)
15. sz.	(Mátyás)	" " ?
Összesen 3 század.		

¹ Ideiglenesen a beteg Kovács Ignác őrnagy helyett.

c) Tűzéréség:

6 // debreczen-váradí üteg (6 ágyú)	
6 // székely üteg	(4 „)
1. sz. 6 // székely lovasüteg	(4 „)
7 // taraczk	(2 —)

Összesen 16 löveg.

Az egésznek létszáma 4000—4200 fő.¹

Ezzel szemben Lüders Segesvárnál 10 zászlóalj, 14 lovaszázad és 4 üteg, tehát körülbelül 12.000 ember és 32 ágyúval rendelkezvén, létszám tekintetében háromszoros túlsúlyban volt Bem felett.²

A végzetes napon reggel fél 6 óra tájban indult el a magyar sereg Székelykeresztúrról Segesvár felé. Alig haladtak 3—4 kilométernyire, máris kellemetlen meglepetés érte őket. Ugyanis Gál Sándor ezredes, Clamm-Gallastól szorongattatva, sürgős segítséget kért, mire Bem Endes őrnagyot a 81. zászlóaljjal Gál támogatására küldötte vissza.³

Nagy hiba volt, mert Gál védő helyzetében inkább nélkülözhetette volna ezt a zászlóaljat mint Bem, a ki támadott, s kinek gyalogsága most már nem is egészen 3 zászlóaljra (16 század) olvadt össze.

Ez incidens után minden további kellemetlenség nélkül haladt a kis sereg Fehéregyházáig (17 km.), hova 10 óra tájban érkezett.

Lüders, jóllehet tudta, hogy előző este magyar csapatok érkeztek Székelykeresztúrra, a főtámadást nem innen, hanem éjszokról, Hétúr felől várta. Ennek megfelelően seregét is úgy osztotta meg, hogy a zamosci vadászrezred 4 zászlóaljával, az 5. utászrezred 3 századával, 4 dzsidás és 3 kozák századdal, továbbá a 3. és 4. számú 12 // üteggel, valamint a 9. sz. könnyű lovasüteg 6 ágyújával Segesvártól északnyugatra, a Hétúrra vezető országút mindkét oldalán, seregének másik felével, vagyis a lublini vadászrezred 4 zászlóaljával, az 5. sz. lövészzászlóaljjal, az 5. utászrezred 1 századával, 4 dzsidás, 3 kozákszázaddal, s a 7. sz. könnyű gyalogosüteggel, valamint a 9. sz. könnyű lovasüteg 2 ágyújával, Segesvártól keletre táborozott,⁴ s ezt a csoportosítást akkor sem változtatta meg, a mikor Bem csapatait Fehéregyháza felől kibontakozni látta.

¹ Gyalokay Lajos: „Segesvár és Petőfi“. (Hazánk, 1887. évf. 339. 1.).

² Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen. II. 45.

³ Gyalokay i. m. 339.

⁴ Bericht II. 48.

Nem tudta elhinni, hogy Bem őt ily csekély erővel meg merje támadni. Cseltől tartott, s ezért a keleti csoport parancsnokságát Iwin altábornagynak adván át, az északi csoporthoz sietett, hogy az itt várt főtámadás ellen személyesen intézkedjék. A távolság az orosz sereg két tábora között 5—6 kilométer lehetett.¹

Az oly súlyos vereséggel végződött ütközet színtere azonban mégis csak a Segesvár és Fehéregyháza közötti terület lón, melyet északfelől a Nagy-Küküllő, délfelől erdőborította magaslatok határolnak. Ezt, a Fehéregyházánál 1 és egy fél kilométer széles, onnan nyugatfelé fokozatosan keskenyedő völgyrészletet, délről észak felé két vizér vágja át: a Sárpaták (Fehéregyháza nyugati szélén) s ettől nyugatra, az országúton mérve 1 és egy negyed kilométer távolságra az Ördögpaták. Mindkét patak völgye mélyen benyúlik délfelé a hegyek közé. A Sárpaták mindkét partját az országúttól a torkolatig, körülbelül 1 méter magas, fűzfákkal benőtt töltés szegélyezte,² míg az Ördögpaták mint akadály alig jöhetett számításba.

Lüders seregének keleti csoportja, arra a hírre, hogy Székelykeresztúr felől magyar csapatok közelednek, balszárnyával az országút és a folyó közötti síkon, jobb szárnyával az Ördögpaták balpartján húzódó magaslaton³ foglalt állást, melyről az egész völgyet át lehetett tekinteni.

Arról, hogy Lüders seregének csak fele áll vele szemközt, Bemnek nem volt tudomása.

Délelőtt 10 óra lehetett, a midőn a fehéregyházi főutezból kibontakozó magyar elővéd kozákokra bukkant, kik az országúttól északra, a Sárpaták és Ördögpaták között, a Livadia nevű, 1849-ben kukoriczával bevetett határrészen foglaltak állást.⁴ Ugyanakkor a segesvári erdő szélén az oroszok ágyúi is megszólaltak.

Bem először a Mátyás-huszárokat küldötte a kozákok ellen, majd látva, hogy ezek egyedül nem boldogulnak, a 82. zászlóalj egy századát, valamint a Koburg-huszárokat is támadásra indította. Ez használt, mert a kozákok csakbamar meghátráltak, s a huszároktól üzelve, az Ördögpatákon át Segesvár felé menekültek. Minthogy azonban onnanfelől orosz dzsidások is kezdtek mutatkozni, Bem az üldözőket a Livadiára rendelte vissza.

Időközben tüzéségét is előre rendelvén, a Rogina nevű határ rész tarlóin következőképen állította fel azt:

¹ Bericht i. h.

² Haller gróf feljegyzése.

³ Segesvári erdő.

⁴ Haller gróf feljegyzése.

Fehéregyháza szélétől mintegy 500 méternyire nyugat felé, közvetlenül az országút baloldalán, a két taraczk lón elhelyezve, mellette balfelől állott a debreczen-váradi üteg, tovább délnyugatra, már a domboldalon, a székely üteg, s ettől balra a székely lovasüteg.¹ A tüzérség igen kedvező állást foglalt el, élénken és hatásosan tüzelt, s lehetővé tette, hogy Bem az orosz jobbszárny ellen intézendő oldaltámadását előkészítse. E végből a 27. zászlóaljat s a Mátyás-huszárokat a tüzérség bal szárnyára, a 88. zászlóaljat pedig az Ördög-erdőbe küldötte.

A 82. zászlóalj, a Koburg- és székely-huszárok a Livadiát szállották meg.

Bem felállítása ilyformán csaknem 3 kilométernyire nyúlt ki. Természetes, hogy ezt a 16 századra olvadtt gyalogsággal kellőképen megszállani nem lehetett.

Éppen ezért volt elhibázott dolog, hogy a jobb szárny gyalogsága a Livadia kukoriczásai között foglalt állást, a hol a kilátás nagyon korlátolt volt, s az orosz lovasság támadása esetén, semmiféle fődőzék nem kínálkozott.

Ez azonban nem annyira Bemnek, mint a jobb szárnyon parancsnokló Ferenczy századosnak mulasztása volt. Passiv magatartásra lévén utasítva, sokkal czélszerűbb lett volna, ha a gyalogságot a Sárpatak mögé állítja, melynek mesterségesen mélyített medre és fűzessel benőt kettős töltése, lovastámadás esetén elegendő biztosítékul szolgálhatott volna.

Éppen ilyen hiba volt az is, hogy a malomgát alatti gázló és a malomárkon átvezető hid megszállására senki sem gondolt.²

A felállítás közepe mögött mint tartalék csak egy kicsiny lovasosztag állott, a Sárpatak hídjától valami 200 méternyire délfelé, Kесе György főhadnagy parancsnoksága alatt, míg az ágyúk fedezetére Kozma Dénes hadnagy lón a 88. zászlóalj egy szakaszával kirendelve.³

Bemnek ily hosszú vonalon szétforgácsolt felállítását az orosz felállításnak hasonló kiterjedése követelte meg. Az orosz gyalogság ugyanis 2 vadászzászlóaljjal és 2 lövészs századdal, Lipski ezredes parancsnoksága alatt, az országúttól délre, az Ördögpatak balpartján végighúzódó erdős magaslatot, 2 zászlóaljjal pedig az országút és Nagy-Küküllő közötti területet szállotta meg. A tartalék (2 lövész-, 1 utász-század) jóval hátrább, Segesvár felé az országút déli oldalán, a lovasság pedig, a mel-

¹ U. a. A magyar sereg jobb szárnyán nem volt tüzérség mint azt Ramming és követői állítják. Nem is lehetett, mert ott a síkon, a sűrű kukoriczások között megfelelő helye sem akadt volna.

² Ezeket a hibákat későbbben sem vette észre senki.

³ Haller gróf feljegyzése.

léje adott 2 ágyúval, egyelőre a balszárny mögött a folyó partján állott.

Egy fél üteg (4 ágyú) az országúttól délrefekvő magaslaton helyezkedett el, körülbelül ott, a hol most Skariatín emléke áll. a másik fél üteg pedig az országút északi szélén lőn felállítva.¹

A csatatér terepviszonyait ismerve, nem csatlakozhatom azon állításhoz, hogy az oroszok a segesvári erdőt, körülbelül 1100 méter kiterjedésben csupán egy zászlóaljjal szállották volna meg,² mert kétségtelen, hogy állásuknak legexponáltabb része éppen ez volt. Ezt az erdőt át meg lehetett kerülni, a folyóra támaszkodó balszárnyat azonban nem egykönnyen.

Az ütközet sorsát csakis e magaslatnak bírása vagy nem-bírása dönthette el. Ennek elfoglalása nélkül a mieink részéről egy, az országút irányában megkísérelt áttörés is nagyon kockázatos vállalkozás lett volna.

*

Alig indult meg az ágyúharcz, máris érzékeny veszteség érte az oroszokat, ugyanis egy ágyúgolyó leterítette Skariatín György tábornokot, Lüders vezérkari főnökét.

Bár senki sem látta, azt állítják, hogy maga Bem irányozta volna azt az ágyút, mely Skariatín halálát okozta.³

Kevéssel ezután a 88. zászlóaljat az Ördöggerdön át az orosz jobbszárny ellen indította Bem. A támadás eleinte sikeresnek látszott; a honvédek egy ellenséges zászlóaljat kiszorítottak a helyéből, de csak néhány pillanatra, mert az oroszok erősítést kapva, a honvédeket az Ördögpaták völgyébe nyomták vissza, mely alkalommal szuronyharczra is került a dolog.

Miután Mütter Ferencz százados a 27. zászlóalj 5-dik századával az oroszok további előnyomulását megakadályozta,⁴ mindkét fél előbbi állásába tért vissza.

A támadást Bem később megismételte a 88. zászlóaljjal s a 27. zászlóalj két századával, de újra sikertelenül, mire az ütközet egyelőre állóharcz jellegét öltötte fel.

A jobb szárnyon mindezideig nem indult meg a harc.

¹ Bericht II. 49. és Haller gróf birtokomban levő vázlata.

² Ramming: 532.

³ Nem valószínű, hogy így történt volna a dolog. Azt pedig, hogy Bem az ágyút *lőhátról* (!) irányozta volna, — magam is tüzér lévén — éppenséggel nem vagyok hajlandó elhinni. Sok mással együtt ez a badarság is Lengyel József műhelyéből került ki, s a „Vasárnapi Ujság“ 1860. évfolyamában látott napvilágot.

⁴ 1848—49 Tört. Lapok, 1897. évf. 106.

Délután 1 óra tájban történt, hogy a székely lovasütegnek mind a négy ágyúja elhasadván, ki kellett őket a tűzvonalból vontatni.

Ez súlyos veszteség volt ugyan, de azért még mindig nem billentette a mérleget az oroszok javára, a kik Lüders utasításához képest nem támadván, még eddig egy lépésnyi területet sem nyertek.

S miután az oroszokénál erősebb és jobb honvédtüzérség a két fél gyalogsága közötti aránytalanságot egy ideig ellensúlyozta, nem csuda, ha a magyar seregben még a délutáni órákban is élt a győzelem reményése.

Bem az immár 5 órán át ide-oda hullámló harcokat el akarván végre dönteni, délután 3 órákor megparancsolta Ferenczy századosnak, hogy a 82. zászlóalj 3 századával azonnal a magyar sereg bal szárnyára vonuljon. Ez meg is történt, úgy hogy a jobb szárnyon, a két huszárszázadon kívül csupán három, nagobbára ujonczokból álló gyalogszázad maradt Bernard százados parancsnoksága alatt. Amde ez, nem tudni mi okból, eltávozván a csataterőről, nem volt senki, a ki a jobb szárnyon levő csapatoknak parancsolt volna.¹

Bem, ügylátszik már 5 óra felé, újra megindította, ezúttal 13 századdal, a támadást az orosz jobb szárny ellen. Honvédeink újra felhatoltak az Ördögpatakon át a segesvári erdőbe, de ekkor beállott a döntő, a mieinkre nézve végzetes fordulat.

Lüders, a ki még mindig Hétúr felől várta a tulajdonképeni támadást, egy, még a reggeli órákban kiküldött lovasjárórtól azt a jelentést kapta, hogy Maros-Vásárhely felé az ellenségnek nyoma sincsen.

Erre, a parancsnokságot Engelhardt tábornoknak adván át, két zászlóaljjal és egy 12 ű üteggel a fehéregyházi csataterre indult, hova 5 óra tájban érkezett meg.

A gyalogságot azonnal a fenyegetett jobb szárnyra indította, a 12 ű üteget pedig a hétórai harcban már sokat szenvedett 7. sz. könnyű üteg helyére állította.

Ebben a helyzetben tehát orosz részről 7 és egy negyed zászlóalj, 7 (később 8) lovasszázad és 10 ágyú állott a mieink 2 és négy hatod zászlóalja, 3 lovasszázada és 12 (használható) lövege ellenében.

Mire a honvédek felérkeztek a segesvári erdőbe, akkorára már ott volt a Lüders hozta erősítés is, melynek egy része a jócskán előnyomult magyar csapatok oldalába és hátába került.

Csakhamar ijedt kiáltozás hallatszott az erdő felől; egyes csapatok futva menekültek onnan, majd nemsokára tömegesen hátráltak a mieink az Ördögerdő felé, nyomon követve a most már komolyan támadó s jóval erősebb orosz gyalogságtól.

¹ Haller J. gróf feljegyzése.

Tartalék, mely az oroszokat megállíthatta volna, nem volt többé!

Ugyanakkor a Nagy-Küküllő mentén 2 ágyútól kísért négy dzsidásszázad vágatott Fehéregyháza felé, míg a Koburg- és székely-huszárok, sikertelen összecsapás után, a tüzérség jobb szárnyára hátráltak, s itt areczsal a folyó felé foglaltak állást.¹

Bem rögtön átlátta, hogy az ütközet veszve van; még egy, már végre nem hajtott parancsot küldött tehát a legutoljára hátráló 27-ik zászlóaljnak, hogy a tüzérség visszavonulását fedezze, aztán menekült ő is, kíséretével együtt a Sárpatakon s a falutól délre elterülő ugaron át Héjjasfalva felé.

Már ekkor az orosz lovasság megrohanta a magyar sereg jobb szárnyán állott 3 gyalog századot, egy a Wenek völgyön alászállott dzsidásszázad pedig, a malomgát alatti gázlón s a malomárok őrizetlen hidján átkelve, az ú. n. kis rétre, tehát éppen a magyar jobb szárny hátamögé került,² majd innen, miután a Sárpatakon átjutni nem tudott, a Haller-kastélyt megkerülve, a falutól délre fekvő téglacsűr felé rohant.

A három honvédszázad eleinte megállotta a helyét, s tüzelésével az ellenséget fel is tartóztatta, de a hátamögött megjelent lovasság láttára nem mert többé a Segesvár felől újra támadó dzsidásokkal szembeszállni. Futott mindenki a merre tudott.

A Nagy-Küküllőhöz közelebb állók a Sárpatakon átgázolva, a falu északnyugati végén levő cigánytelepre futottak, a többiek pedig hanyatthomlok rohantak Fehéregyháza nyugati vége felé. De itt, éppen a hidnál, a bal szárnyról errefelé menekülő lovassággal és mindenféle szekerekkel találkozáván össze, csakhamar leirhatatlan tolongás és kavarodás támadt.

Gyalokay őrnagy e válságos pillanatban még egy kísérletet tett, hogy a futókat feltartóztatva és valahogyan rendezve, a további visszavonulást fedezze. Hiába volt minden igyekezete; rá sem hederítve, vakon rohantak az éppen kitörő zivatartól kergetett sűrű porfelhőben, egymást lökdösve, taszigálva tovább.³

Pár pillanat múlva ugyancsak az országúton és a falu főutcáján az újból megszalasztott székely-huszárok száguldottak végig, saját menekülő katonáinkat is legázolva.

Szembeszállottak-e a Koburg-huszárok az orosz lovasság újabb rohamával, vagy még azt megelőzőleg visszavonultak, hiteles feljegyzések hiányában nem tudom megállapítani.

Vágatva menekültek a tűzerek is, de a midőn a falu nyugati kijárata előtt az országútra kanyarodtak volna, több ágyú

¹ Bericht II. 50 l.

² Haller József gróf feljegyzése.

³ Gyalokay i. m. 347.

az eszeveszett hajtás és gyors fordulás következtében részint felfordult, részint egymásba futott, a szó szoros értelmében eltorlaszolja az országot útját.

De ez a baleset részben még szerencse volt, mert az ágyúk fedezésére kirendelt Kozma Dénes¹ hadnagy, azon kevesek egyike, kik fejüket e rémes felfordulásban el nem vesztették, 35 emberével megszállotta az ágyúk alkotta torlaszt, s a faluba hatolni akaró orosz lovasságot háromszor egymásután visszaverte. S mikor végre ő is hátrálni kényszerült, a falu korcsmája előtt, maroknyi csapata élén, még kétszer szállott az oroszokkal szembe.²

Jól mondják, hogy egy baj ritkán jő magában. Így történt itt is, mert a földiek harcába most az ég is beleszólt.

A már régebben készülődő, felhőszakadás kísérte zivatar, éppen csapataink menekülése közben, rettentő erővel tört ki, végtelenségig csigázva az anélkül is minden fegyelmet és rendet felbontó rémületet és fejtelenséget.

A Segesvár felől támadó orosz lovasság, mely sem a Sárpatak alsó folyásán, sem pedig az ágyútorlasz átugratni nem tudott, most a falu déli oldalára került s a balszárnyról errefelé menekülő honvédcsoportokra vetette magát. Azokat, a kik sem a faluba, sem az erdő felé menekülni nem tudtak, az orosz dzsidások a Fehéregyházától délre eső téglacsűr közelében, kisebb részüket a falu és a monostorkert között fogták körül, s a szó szoros értelmében lekaszabolták őket.

A téglavető melletti három sírba másnap 400 honvédet temettek el.

Két kozákszázad a Nagy-Küküllő jobb partján száguldott előre, nyilván azon parancsesal, hogy vagy Bünnél vagy Héjjasfalvánál a menekülők elé vágjon, a mi részben sikerült is. Maga Bem is csak úgy kerülte ki az elfogatást, hogy lováról lebukva vagy letaszítva, egy mocsárba zuhant, honnan, a keresésére küldött huszárok, csak az éj folyamán szabadították ki.

A magyar sereg teljesen szét lett verve, s csak az volt a szerencse, hogy Lüders a kivívott sikert vagy nem tudta, vagy nem merte kellőképen kihasználni.

Az ítéletidő esti 7 óra tájban Héjjasfalvánál véget vetett az üldözésnek, Lüders pedig a helyett, hogy másnap korán reggel Bem után sietett volna, segesvári tartózkodását még egy nappal megtoldotta. Dyck csatlakozását bevárva, csak augusztus 2-án indult Bem után, de ez már ekkorára teljesen kisiklott Lüders kezei közül.

¹ Gyermekkoromból még emlékezem reá. Összetöpörödött öreg emberke volt, s mint földhözragadt koldus, könyöradományokat gyűjtött itt Nagyváradon.

² Haller József gróf följegyzése.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi I. (januári) füzete az első helyen N é m e t h y G é z a tanulmányát közli: *Ovidius számkivetésének oka*. A régibb magyarázatokat Ovidius számkivetéséről nem tartván kielégítőeknek, a költő nyilatkozatainak alapos vizsgálata után arra az eredményre jut, hogy Augustus Ovidiust Agrippa Postumus miatt az Agrippa-féle botrányokkal kapcsolatban küldte számkivetésbe s így a szerencsétlen költő úgy halt meg a kietlen Pontus partján, mint Livia és Tiberius politikai féltékenységének áldozata. — K m o s k ó M i h á l y *Aššur régi uralkodóinak feliratai* cím alatt azokat a feliratokat értékesebbé teszi, melyeket a 'Deutsche Orientgesellschaft' ásatásai hoztak 1903 óta napfényre. Csak Asszíria legrégebb uralkodóinak szövegeivel foglalkozik egészen Tukulti Ninib királyig. Történeti szempontból ugyanis ezek a legrégebbiek és legérdekesebbek, mert oly korszakba nyulnak vissza, melynek történeti hagyatéka eddigelé ugyancsak silány volt. — *Mikes Kelemen fordításai* cím alatt K i r á l y G y ö r g y kimutatja Mikes három kéziratot művének forrásait, melyeknek eredetijére eddig a tudomány rámutatni nem tudott. Kutatásai szerint francia vallásos művek fordításai ezek is. Ezek után mindössze egy Mikes-féle kézirat van, melynek eredetijét nem ismerjük. Ezen kívül még a Törökországi Levelek ismert forrásainak sorát is megtoldja, s a régibb vizsgálódások tévedéseit vagy hiányait igazítja ki. — K o h á n y i M e n y h é r t *A Nagy Sándor-monda magyar fordításáról* értekezvén Haller 'Nagy Sándor'-ának fordításáról szól s a recenziók egymáshoz való viszonyát határozza meg, azután megállapítja, hogy Haller nem csonka munkát, hanem egy teljes munkának csonka példányát fordította, még pedig az eredeti bőbeszédű szövegét rövidítve, összevonva, de a hol a forrását követi, ott értelmesen fordít, s mégis híven ragaszkodik mintájához. — A *Hazai Irodalom* rovatát O r o s z i J ó z s e f bírálata nyitja meg Farkas Zoltánnak *Bajza József élete és művei* című munkájáról. Értékes, gondolkodó ember munkáját látja benne, de mivel nincs elég szakismerete, kis munkája tele van tévedésekkel, félreértésekkel, pontatlanságokkal. — A l s z e g h y Z s o l t a Petőfi-Könyvtár két fizetét ismerteti, Baróti Lajosnak *Petőfi a ponyván és a népirodalomban* és Péterfy Tamásnak *Petőfi-regék* című dolgozatát.

Az előbbi lehető teljességre törekedve egyrészt Petőfinek ponyvára került verseiről, másrészt azokról a ponyva-termékekről számol be, melyek Petőfit veszik hősikül. Az utóbbi a Petőfi személye köré fonódó népregéket közli, melyeket azonban a bíráló nagy részükben csináltaknak tart. — Lenkei Henriknek *Petőfi és a természet* című művét bírálója, Elek Oszkár, arányaiban ugyan elhibázottnak, de találó megfigyelésekben és ítéletekben gazdagnak jelzi. — Zolnai Béla szerint Szabolcsi Lajosnak *Nagy Ignác vigjátékai* című értekezésében van egy pár új megállapítás, de igen sok fölületesség is, s az egész: sablonok szerint készült vázlat. — A *Külföldi Irodalom* rovatában vezető helyen Révay József bírálata olvasható Luigi Valmaggi *M. Minucii Felicis Octaviusáról*. Bezetése a taposott úton halad s a mi új, az kevésbbé elfogadható, a szöveg eltérései jelentéktelenek, a commentar s a függelék bő és kimerítő. — P. Cauernek *Das Altertum im Leben der Gegenwart* című művében, a mint bírálója, Hittrich Ödön megállapítja, kimutatja, hogy a mai cultura alapja a classikus népek működésében van, s hogy a philologia mint az emberről szóló tudomány, a szellemi cultura fejlődését vizsgálja és igazolja. — Várdai Béla Guiseppe Prezzolininek *Benedetto Croce* című életrajzáról szólván, bemutatja Crocenak mint tudósnak fejlődését és rávilágít hatásának alapjára. — Ferdinand Brunotnak *Histoire de la langue française des origines à 1900, Tome III, deuxième partie*-járól Birkás Géza ír beható méltatást, részletesen kivonván a nagy munka fontos fejezeteinek tárgyát, ismeretvén eredményeit. — Elek Oszkár megállapítja, hogy Edmond Faral könyve *Les jongleurs en France au moyen âge* című műve nagy tudásról és beható tanulmányról tanuskodik, mintaszerű akribéiával van készítve és eredményei lényegesen módosítják jongleurok vonatkozó ismereteinket. A földolgozás módja élvezetes. — Ph. E. Legrandnak *Daos, tableau de la comédie grecque pendant la période dite nouvelle* című műve Huszti József szerint megbízható, kimerítő adatokkal szolgáló könyv, szerzője erősebb az eruditióban, mint az irodalomtörténeti érzékben. Új utakat nem nyit, de az eddigi eredményeket ügyesen foglalja össze. — Andrew Langnak *Sir Walter Scott and the Border Minstrelsy* című könyvét Rózsa Dezső ismerteti. A könyv rámutat Scott forrásaira, fejtegeti a balladák keletkezését, változatait. Gaal Pál szerint Rupert Schreinernek *Seneca als Tragödiendichter* című értekezése nagy türelemmel és józan akribéiával végzett adatgyűjtés. — A *Programm-értekezések* rovatában Kristóf György, két dolgozatot ismertet, Földessy Gyuláét *Petőfiről*, mely általánosságban mozog ugyan, de még meggyőzőbb bizonyítékok híján is figyelmet érdemel, és Beke Boldizsárét, *Petőfi hazafias lírája*, mely szakismerettel, de elmélyedés nélkül készült. — Perényi Józsefnek Dugonics András *Trinummusát* fejtegető értekezése *Alszeghy Zsolt* szerint nem ismeri kellőleg a kérdés

irodalmát. — Böröczffy Kálmán dolgozata *Felvilágosodás és irodalom a XVIII. században* Elek Oszkár szerint kellemes csevegés, de mélyen nem szánt. — A *Vegyések* között Pec z Vil mos ismerteti A Heisenberg nézetét az ó és új görög philologia kapcsolatáról; — Karl Lajos a Pán halálának legendájáról közöl eddig nem tárgyalt ver-siókat; — Trostler József Wieland kritikusi elveiről és működéséről szól; — Alsze ghy Zsolt a mohácsi vést tárgyaló latin iskolai drámát mutat be; — Gálos Rezső Verseghy egyik költeményének (‘Bucsúzás’) német eredetijére utal; — Doboczki Pál egy egykorú kutatás alapján kimutatja, hogy Verseghy ‘Külneki Gil-méta’ című regényének két epizódját egy német regényből vette s egyszersmind megállapítja a kölcsönzés mértékét; — Bothár Dániel Új adatot közöl Hajnóczy Józsefnek életéhez; — cs. (Császár Elemér) az imént befejeződött *Klasszikus Regénytár* című vállalatot méltatja; — A. (Alsze ghy Zsolt) a Comico-tragédia egy részletének újabb közlésére mutat rá; — Rakodczay Pál megállapítja, hogy Greguss ‘Levél’ című vígjátéka színre került; — Ugyanő két pontban helyreigazítja Kerekes Emilnek könyvéről irt bírálatát; — végül Sophokles’ *Ιχθυόται* című drámájának papyrus-leletéről olvasható hír. — A *Beküldött könyvek* czime alatt a következő könyvekről olvasható rövid jellemzés: Gyöngyösi Kalendárium, Kornis Gyula, Okság és törvényszerűség a psychológiában, Rousseau, Emil vagy a nevelésről, ford. Schöpfung Aladár.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi II. (februári) füzeté élén *Emlékbeszéd Johannes Vahlen fölött* czim alatt az a megemlékezés olvasható, melyet Székely István a Bp. Phil. Társ. ezidei közgyűlésén fölolvastott. Vahlen élete pályájának vázolója után bécsi és berlini tanári működését jellemzi, majd tudományos munkásságának céljait, eszközeit és módszerét ismerteti, végül azokról a szálakról emlékszik meg, melyek a nagy tudóst hazánk tudományos és tanári világához fűzték. — A következő dolgozat Thienemann Tivadar-nak nagy terjedelmű értekezése *Német és magyar nyelv-újító törekvések*, mely a M. T. Akadémia támogatásával jelent meg. Alapvetésül ismerteti a szerző a XVIII. század végén Németországban uralkodó három nyelvművelési irányzatot, a Gottsched örökébe lépő conservatív Adelungét; vele szemben a mérsékeltlen, majd bátrabban újító költőket — Lessing, Klopstock, Herder, Wieland, Voss — és a szélső puristákat — Campe, Wolke. Kimutatja azután, hogy azon hazánkfiai, a kik e korban a német nyelv művelésével foglalkoztak, mind Adelung hatása alatt állottak, az ő nyelvtanait dolgozták át, szótárait értékesítették, s elveit követték (Marienburg, Nitsch, Márton József, Genersich, Rummy). A másik irány, Campe purismusa, jelentkezik ugyan Márton Lexiconában, egyébként azonban teljesen háttérbe szorul. Még jelentősebb az a hatás, melyet Adelung magyar nyelvművelőinkre tett. Azok közül, a kik a XVIII., XIX. század for-

dulóján magyar nyelvtudománnyal foglalkoztak, az orthologusok kivétel nélkül magukénak vallották az ő fölfogását. Követői közé tartozik Nagy György, Verseghy, Prödlum'-ával, Révai, Pápay Sámuel, Sipos Pál, Kazinczy azonban lassanként elfordul tőle, mint a kinek fölfogása a nyelvújításról homlokegyenest ellenkezett az övével. Ő is, valamint a neologusok általában, a haladó német nyelvművelés követőiként szegődtek, s főkép a költőket követték, első sorban Herdert és Wielandot. Nevezetesebb hatással volt még írónkra Garve és Jenisch, míg Campe aránylag kisebb szerepet játszott, csak a „Mondolat”-ot lehet vele némi kapcsolatba hozni. — Braun Soma dolgozatában, *Adalékok Apuleius 'De deo Socratis' című műve ismeretéhez*, kimutatja, hogy Apuleius szóban forgó művének sem bölcséleti, sem esztétikai értéke nincs; érdeme egyfelől a stílusa, mely jellemző egyéniségére: bámulatos ügyesen illeszkedik a tartalomhoz, másfelől művelődéstörténeti szempontból az a hatás, melyet a munka az utókorra tett: az író ezáltal fogalomná lett, Krisztus ellenfelévé, s munkája e fogalom illusztrációjává. — *Egy 'arte mayor' vers francziában* cím alatt Kaiblinger Fülöp Barrusó egy eddig kellőképen meg nem fejtett versformájú költeményének, a „Jardin amoureux”-nek versformáját állapítja meg, kimutatván, hogy a vers spanyolból lévén fordítva, nem egyéb, mint egy sajátos spanyol vers utánzata. — A *Hazai Irodalom* rovatát Varga Zsigmond két könyvének ismertetése nyitja meg, melyeknek címe: *Vallásos világnézet és történeti kutatás meg Az ótestamentumi zsoltárköltészet assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban*. A bíráló, Koskó Mihály véleménye szerint a szerző még a panbabylonismus túlzásainak hatása alatt áll s nincs elég szigorú exegetikai módszere, a miből többrendbeli fogyatkozások következnek. Mivel azonban tudományos készültsége kétségtelen s olvasottsága széleskörű, művei szegényes irodalmunknak nyereségei. — Trócsányi Zoltán szerint Csűrös Ferencnek *A debreczeni városi nyomda története* című műve egy és más tekintetben hiányos, vannak benne tévedések s, de egészében, mint nagy lelkesedéssel és alaposítással írt könyv, tanulmányos olvasmány a nagyközönségnek, s forrásmunka a művelődés- meg irodalomtörténészek számára. — Gyöngyösi Lászlónak *Mikszáth Kálmán*-ról szóló művét Király György ismerteti. Vannak hibás adatai, de a tulajdonképeni célját eléri, ügyesen tünteti fel, mint gondolkodott Mikszáth a maga pályájáról és műveiről. Jó kiegészítése Várdai művének. — Gálos Rezső szerint Bathó István *Kéry János*-ról írt dolgozatának főérdeme, hogy egy elég jelentős történetíró életének főbb adatait összegyűjtötte. — Kovács János dolgozatát, *Sue hatása a magyar regényirodalomra*, bírálója, Birkás Géza értékesnek találja. Bár túlozza a hatást, megállapításainak nagy része elfogadható, eredményei újak. — A *Külföldi Irodalom* rovatában első helyen Rácz Lajos számol be az *Anna-*

les de la Société J. J. Rousseau VI. kötetéről, bemutatván az egyes dolgozatai tartalmát és eredményeit. — Carl Rothenau *Die Ilias als Dichtung* című könyvét Marót Károly méltatja. Az első rész, mely a régi nézeteket igyekszik lerontani, sikerült és meggyőző, a második, az analysis, mely Homerosnak a népköltészethez való viszonyát s az Iliásnak a népkölteményekkel való kapcsolatát kutatja, merész és egyoldalú (egy költő művészi alkotása!), de termékeny gondolatuk itt is nagy számmal találhatók. — Abele Boatti *Grammatica del Nuovo Testamento* című művében, Hadzsega Gyula bíráló megállapítása szerint, azt kutatja, minő viszonyban van az Új-szövetség görög nyelve a classicus és a vulgaris nyelvhez. Kimutatja, hogy nem különálló forma, hanem a Kr. u. I. század mindennapi nyelve. — Zuber Marianne Karl Blancknak *Heine und die Frau* című könyvét ismerteti, mely ügyes összeállításban hű képet ad arról, milyen fölfogása volt Heinének a nőről, s hogy ez a fölfogás mindvégig antik színezetű maradt. — A *Budapesti Philologiai Társaság közgyűlésének* iratai között Heinrich Gusztáv elnöki megnyitója a fölláltatandó egyetemekkel foglalkozik, megállapítja jelentőségüket s azt a hasznót, a mi belőlük a tudományra hárul, majd azt a szempontot emeli ki, melyet a katedrák betöltésénél figyelembe kell venni. — A *Vegyesek* rovatában Bayer József közöl ismeretlen adatokat *Bárány Boldizsár életrajzához*. — Láng Nándor W. Doerpfeldnek *Sechster Brief über Leukas-Ithaka* című jelentése alapján az Odysseus hazája kérdésének legújabb eredményeiről számol be. — V. J. (Vértesy Jenő) közli Jósika egy levelét, melyben bizalmas vallomásokot tesz egyes műveiről. — Birkás Géza ismerteti Clément Marotnak Mária magyar királynéhoz, II. Lajos özvegyéhez írt levelét. — Gulyás József az *Argirus* korát iparkodik meghatározni. — Sas Andor a Goethe- és a Heine-naptárat ismerteti. — Alszeghy Zsolt fölhívja a figyelmet Balassa *Campianusá*-nak ismeretlen töredékeire. — Kemény Lajos *Paniti Jánosra* vonatkozólag közöl adatokat. — A szerkesztőhöz beküldött könyvek között a Franklin kézi lexikonáról, Jókai Hátrahagyott műveiről és Kristóf Györgynek Barcsay Ábrahám életét illető adatairól olvasható rövid ismertetés.

3. AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK mult évi harmadik füzetét Dézsi Lajos tanulmánya nyitja meg *Tinódi Jáson király széphistóriájá*-ról. Bevezetésül adja Tinódi rövid életrajzát, fölhasználva a legújabb kutatások eredményeit, azután négy csoportra osztva ismerteti és jellemzi Tinódi műveit, majd rátér a tárgyra, adja a széphistória tartalmát, és azt a kérdést, eredeti-e vagy fordítás a 'Jáson', úgy dönti el, hogy Guido de Columna 'Historia Troiana' egy részletének fordítása. Valószínűnek tartja azt is, hogy Tinódi később az egész 'Historia'-t lefordította. Azután összevetés kedvéért közli a kis latin szöveg azon részét, melyet Tinódi for-

ditott. Megállapítván, hogy a fordítás nagy önállósággal történt, Tinódit mint író és költőt méltatja. A Tinódira vonatkozó teljes bibliographia után közli magát a széphistóriát. — P a i s D e z s ő befejezi *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet* című dolgozatát. E harmadik közleményben a szerző Keménynek Arannyal és Gyulaival való viszonyát rajzolja, méltatja azt szerepét, melyet a Pesti Napló élén betöltött, majd rátérvén Kemény pályájának utolsó részére (1860—75) Kemény közéleti szerepléséről, az Akadémiával, a Kisfaludy-Társasággal s a Szent-István-Társulattal való kapcsolatáról emlékszik meg. — Az *Adattár* című rovatban először ugyancsak P a i s D e z s ő megállapítja, hogy Kemény 1839-ben hallgathatott ugyan Bécsben orvosi előadásokat, de az ottani egyetemnek rendes hallgatója nem volt. — G y u l a i A l a d á r részletesen ismerteti *Toldy Ferencz* „*Utí napló*”-ját, Toldy 1830. évi (febr. 10—szept. 3.) külföldi tanulmányútjának fontosabb állomásait, eseményeit sorolja föl, azokat a férfiakat, a kikkel találkozott, s közli érdekesebb tapasztalatait és nyilatkozatait. A napló irodalom- és kulturtörténeti szempontból igen becses. — H a r s á n y i I s t v á n V á l y i Andrásnak Kazinczy Ferenczhez írt hat levelét közli, melyeknek kelte 1790. jan. 30., 1790. febr. 5., 1790. márcz. 30., 1790. ápr. 10., míg kettő keltezetlen, s valószínűleg szintén 1790-ből valók. — G y ö n g y ö s y L á s z l ó folytatólagosan közöl *Adatokat Gyöngyösy István életéhez*. Bevezetésül a költő életének alkonyát rajzolja, majd a vagyonszerzéseiről számol be, végül azt a kérdést fejti meg, kié lett a költő ungvári háza. Mindezt egykorú oklevelekkel igazolja. — B o t h á r D á n i e l Cassai Andrásnak 1644. évben megjelent prédikációjából közöl hat vallásos költeményt, melyek közül négyről a szerkesztő megállapítja, hogy Balassa versei. — Ugyancsak Cassai András életéhez közöl adatokat Kemény Lajos. — U g y a n ő Alvinczi Péter életéhez nyújt eddig ismeretlen adalékokat, s utal arra, hogy egy 1657-ben összeállított könyvjegyzék Alvinczinek egy olyan művéről tesz említést („A római Babylonnak köfalai”), a melyről eddig tudomásunk nem volt. — U g y a n ő Sukán János életéhez közöl nagyszámú adatot. — A *Könyvismertetések* rovatában Sz. Á. részletesen beszámol *Gálszécsi István Énekes könyvének első ívéről* s az ott olvasható vallásos költeményekről megállapítja, hogy Luther énekei után készültek. — Sirola Ferencznek Petőfi-fordításait K o v á c s G é z a méltatja; szerinte ez olasz fordítások elismerésre méltó rátermettségről és nem mindennapi műfordító készségről tanuskodnak.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

ÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály második ülése.

1912 február 5-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: gr. Apponyi Sándor, gr. Zichy Géza t. tt. — Beöthy Zsolt, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczy József, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Ferenczy Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Pekár Gyula, Petz Gedeon, Tolnai Vilmos, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Ortway Tivadar, Pauer Imre r. tt. — Polner Ödön l. t. — Jegyző: ifj. Szinnyi József osztálytitkár.

31. PEKÁR GYULA l. t.: „A provençe-i költészetről.“ (*Sékfoglaló.*) — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

32. GYOMLAY GYULA l. t.: „A latin és a magyar ú. n. praesens imperfectum alak használata.“

33. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDÜS ISTVÁN r. és PEKÁR GYULA l. tagot kéri föl.

HATODIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály második ülése.

1912 február 12-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: b. Forster Gyula, b. Nyári Jenő t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, Hampel József, Matlekovics Sándor, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Barabás Samu, Borovszky Samu, Komáromy András, Kunz Jenő, Magyary Géza, Mahler Ede, Polner Ödön, Reiner János l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

34. GYALOKAY JENŐ, mint vendég: „A segesvári ütközet 1849 július 31-ikén.“

35. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére FÖLDES BÉLA r. és BOROVSZKY SAMU l. tagot kéri föl.

HETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály második ülése.

1912 február 19-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Konkoly Thege Miklós t. t. — Daday Jenő, Klein Gyula, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos r. tt. — Déchy Mór, ifj. Entz Géza, Franzenau Ágoston, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hutyra Ferencz, Istvánffy Gyula, Kürschák József, Ónodi Adolf, Schafarzik Ferencz, Tuzson János, Udránszky László l. tt. — Más osztályokból: b. Nyáry Jenő t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

36. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t.: „A ganglion ciliare. II. A hullókg sugárdúca.“

37. DADAY JENŐ r. t.: „Két érdekes aberratio a Phyllopoda conchostarasa alrend körében.“

38. Sz. NAGY GYULA részéről: „Arithmetikai vizsgálatok a magassabb fajú ternár egyenletek körében.“ Előterjeszti Kürschák József l. t.

39. Ifj. ENTZ GÉZA l. t.: „A Nonnpyrellidium vagans szervezeteiről és életmódjáról.“

40. MAURITZ BÉLA részéről: „A gyergyó ditrói szienittömzs kémiai ismeretéhez.“ Előterjeszti Franzenau Ágoston l. t.

41. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ és LENHOSSÉK MIHÁLY r. tagot kéri föl.

NYOLCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Második összes ülés.

1912 február 26-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Földes Béla, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Kövesligethy Radó, Krenner József, Matlekovics Sándor, Munkácsi Bernát, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Barabás Samu, Borovszky Samu, Császár Elemér, Déchy Mór, Divald Kornél, Fejér Lipót, Ferenczy Zoltán, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, Láng Nándor, Lörenthey Imre, Magyar Gyéza, Mahler Ede, Négyesy László, Ónodi Adolf, Reiner János, Szarvasy Imre, Tuzson János, Vikár Béla, Zemlén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

42. FERENCZI ZOLTÁN l. t. fölolvassa jelentését az 1911. évi Vojnits-jutalomról. A bíráló bizottság (HEINRICH GUSZTÁV r., FERENCZI ZOLTÁN és NÉGYESY LÁSZLÓ l. tagok) szótöbbséggel (egy tag a jutalomnak ki nem adása mellett volt) NAGY ENDRE „Zseni“ cz. vigjátékát ajánlja a jutalomra. — Az összes ülés ezt a javaslatot elfogadja.

43. Elnök úr a folyó ügyek tárgyalása előtt megemlékszik arról, hogy BERECZIK ÁRPÁD r. t., a ki az Akadémiának immár közel egy negyedszázad óta tagja, a mult napokban ünnepelte színműírói tevékenységének félszázados évfordulóját. Bár az ünnepelés csak szűkebb baráti körből indult ki, a közönség érdeklődése és szeretete

annak nagyobb jelentőséget kölcsönzött, és azért szóló megragadta az alkalmat, hogy az ünnepelt író az Akadémia nevében is üdvözlője, — mihez az összes ülés szíves hozzájárulását fejezi ki

Jelenti tovább, hogy VÁMBÉRY ARMIN t. t., kinek nemrég ötven éves tagságát ünnepeltük, márczius 19-én 80-dik életévét fogja betölteni. Miután a vele szorosabb összeköttetésben álló tudományos társulatok mind megemlékezni készülnek ez évfordulóról, fölhatalmaztatni kéri az Elnökséget, hogy az ősz tudóst az Akadémia nevében is üdvözlője ez alkalomból. — Az összes ülés készségesen adja meg a felhatalmazást.

44. Főtítkár mély megilletődéssel jelenti be az Akadémia egyik legkitünőbb tagjának, LISTER LORD-nak f. évi február 12-én bekövetkezett halálát. — Őszinte részvétellel vétetik tudomásul, a III. osztály pedig fölhivatik, hogy méltó emlékbeszédről gondoskodjék.

45. Az I. osztály személyes fölolvásási engedélyt kér VARGHA DAMJÁN tanár számára. — Megadatik.

46. Főtítkár bemutatja a II. osztály jelentését FRANKÓI VILMOS ig. és t. t. alapítványa ügyében (l. fönt 127. l.).

Az összes ülés részéről ez ügyben kiküldött bizottság (BERZEVICZY ALBERT t. t., elnök, báró FORSTER GYULA t. t., FRANKÓI VILMOS t. t., WLASSICS GYULA r. t. és FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ r. t., előadó) f. évi február 5-én tartott ülésében a következő szabályzatot hozta javaslatba, melyet február 9-én a Történelmi Bizottság és február 13-án a II. osztály is elfogadott:

„Fraknoi Vilmos ig. és tiszt. tag 1912 január 20-ikán 50.000 (ötvenezer) korona névértékű 4%-os földhitelintézeti záloglevelet tett le alapítványul, azon rendelkezéssel, hogy kamatai

a) a római levél- és könyvtárakban végzendő kutatások és tanulmányok elősegítésére,

b) a római levél- és könyvtárakban felkutatott, Magyarországot érdeklő történeti emlékek vagy ezeket földolgozó történeti munkák közzétételére fordíttassanak.

Ezen két föladatkör határai között a Történelmi Bizottság van hivatva, a II. osztály útján, az Akadémia összes ülése elé évről-évre javaslatot terjeszteni az iránt, hogy az alapítvány kamatai milyen célra használtassanak föl. Az Akadémia föl van jogosítva, akár kutatási megbízások, akár kiadványok céljára, több esztendő kamatait összesíteni vagy előre lekötni.

Míg az alapító él, a Történelmi Bizottság az előterjesztendő javaslatokhoz az ő hozzájárulását kéri ki.

A Történelmi Bizottság első ízben az 1913. évi júniusi összes ülés elé terjeszt javaslatot.

Az alapítvány állását az Akadémia külön nyilvántartja évi számadásaiban. — Az összes ülés e szabályzatot elfogadja s annak az Ügyrendbe való fölvételét elrendeli.

47. Egyúttal ugyanez a bizottság a következő beadványnyal fordul az Akadémiához:

„Tekintetes Akadémia!

A Fraknoi Vilmos t. t. által római történelmi kutatások céljaira tett 50.000 koronás alapítvány szabályzatának megállapítására kiküldött bizottság e szabályzattal kapcsolatban azt az indítványt terjeszti a tek. Akadémia elé, méltóztassék az Akadémia elnökségét fölhatalmazni, hogy a kormánynál egy Rómában létesítendő történelmi és régészeti állami tudományos intézet érdekében a szükséges lépéseket megtehesse.

Ily intézet létesítése elsőrangú tudományos érdek, a mi az

európai államok legtöbbjét már régen arra bírta, hogy történelmi, műtörténeti és régészeti kutatások czéljaira Rómában tudományos intézeteket alapítsanak, melyek a tudományt nagybecsű kutatások eredményeinek közzétételével gazdagították.

E tudományos intézetek közt méltó helyet foglalna el hazánk is, mely Magyarországnak Olaszországgal és különösen a szentszékekkel való százados kapcsolata által nagyérdemű kutatási és tudományos eredményekre nyújt biztos kilátást. Az intézet létesítése nem kívánna nagyobb anyagi áldozatot, mert nevezett t. tagtársunk a hozzá e tárgyban intézett kérdésre késznek nyilatkozott arra, hogy abban az esetben, ha a kormány a római magyar állami tudományos intézet létesítését és fenntartását elhatározná, újabb áldozatkészséggel fogja előmozdítani e szándék megvalósítását. — Az összes ülés a bizottság e javaslatát is egyhangúlag örömmel elfogadja s FRANKÓI VILMOS t. tagnak újabb ajánlatáért meleg köszönetet mond.

48. A II. osztály jelenti, hogy a Kereskedelmi Csarnok pályázatához bírálókul FÖLDES BÉLA és MATLEKOVICS SÁNDOR r. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

49. A II. osztály jelenti, hogy az utczanevek ügyében (lásd fönt 50. l. 218. p. és 126. l. 15. p.) megállapított bizottságba BALLAGI ALADÁR r. tagot küldte ki. — Tudomásul van.

50. A II. osztály bemutatja a pozsonyi régi országháza helyén tervezett új épületbe illesztendő emléktábla felírását, melyet az összes ülés a következő szövegben állapított meg:

„E helyen állott a XVII. század elején épült régi Országháza, melyben később, lebontásáig, a magy. kir. vámbivatal volt. Itt fogadták el az ország rendei és itt hirdették ki ünnepélyesen a Pragmatica Sanctio nevezet alatt ismeretes 1723. évi I., II. és III. törvény-cikkeket.“ — E fogalmazás válaszul a Pénzügyminiszter úrnak 1911 májusban 45.041. sz. a. kelt átiratára föl lesz terjesztendő.

51. Főtitkár jelenti, hogy SCHUCHARDT HUGO és THOMSEN VILMOS külső tagok melegen köszönik az Akadémia figyelmét, mely őket 70. születésük napja alkalmából üdvözölte (fönt 50. l. 217. pont). — Tudomásul van.

52. Főtitkár bemutatja néhai GÖRGEI ISTVÁN budapesti közjegyzőnek 1906 július 28-án kelt végrendeletéből a M. Tud. Akadémiát illető X. pontot, mely így hangzik:

„Kéziratban, nyomda alá kész négy munkámat hagyom hátra. Ezek: a) Görgey Arthur bátyám 1852. évben Brockhausnál Lipcsében németül megjelent „Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849“ cz. kétkötetes beszámolójának gondos magyar fordítása. Erről mindjárt megjegyzem, hogy ezt Ferencz József uralkodó királyunk Ó Felsőge életében nem kell közrebocsátani. — b) „Görgey Arthur ifjúsága és fejlődési története a forradalomig“, megírtam 1832. évtől fogva meglévő eredeti levelezés felhasználásával. — c) „Görgey Arthur a száműzetésben 1849—1867.“ Megírtam szintén eredeti levelek alapján. Ezt a két eredeti munkámat csak Arthur bátyám halála után lehet kinyomatni. — Végre d) „Havasi gyopár.“ Ezt csak az 1920. esztendőben szabad felbontani és kinyomatni; addig bontatlanul kérem megőriztetni. Hogy ezen kézírataim, a fönt irt időhatárok betartásával, halálom után kinyomassanak, ezt most végrendeletileg biztosítani kívánom. S e végett a M. T. Akadémiához fordulok bizalmas* és tiszteletteljes kéresemmel; fogadjon el tőlem 4000 K pénzhagyományt oly feltétellel és megbizással együtt: hogy a tiszelt Akadémia a halálom után rögtön őrizetébe veendő, ill. tőlem lepecsételt állapotban neki családom részéről haladék nélkül átadandó fönt jelzett négy

kéziratomat, mindeniket a maga fönt meghatározott idejében, név- és tárgymutatató hozzákészítésével, nyomassa ki; tegye olcsóra szabott áron kelendővé és a három eredeti munkám első kiadása előrusításából befolyó tiszta jövedelmet föntírt pénzhagyományommal együtt fordítsa saját céljaira.“

A XI. pontban kijelenti, hogy ha az Akadémia e hagyományát, ill. megbízását el nem fogadná, azt a M. Történelmi Társulatra, ill. a Franklin-társulatra ruházza át.

A XII. pont így hangzik: „Ha a X. szakaszban tárgyalt kéziratok valamelyikét vagy esetleg mindent, még életemben magam találnám kiadatni: a pénzhagyomány annak daczára érvényben marad a M. T. Akadémia javára.“

A XVIII. pontban megállapítja, hogy a „Görgey Arthur ifjúsága“ és „Görgey a száműzetésben“ című munkák esetleges újabb kiadásait általános örökösreire hagyja.

Az 1908 szept. 11-én kelt első fiókvégrendelet kimondja, hogy az Akadémiára hagyott 4000 K pénzüsszeg minden körülmények közt föltétlenül kifizetendő.

Végre az 1911 márcz. 6-án kelt második fiókvégrendelet intézkedik a Görgey Arthur művének magyar fordításáról, melyet Görgey István a Franklin-társulat kiadásában még életében közötett.

Az összes ülés az Igazgató-Tanácsnak azt javasolja, hogy elvileg fogadja el a Görgey István első végrendeletének X. pontjában foglalt megbízást; végérvényesen azonban csak akkor fog határozhatni az Akadémia, ha a kérdéses kéziratokat megbiráltatta és e birálat alapján kiadásra alkalmasaknak találta.

53. Meghívók érkeztek: a) a philadelphiai természettudományi Akadémiától fennállásának százéves jubileumára 1912 márcz. 19-én (írásban fog üdvözöltetni); — b) a berlini anatómiai intézettől az agyvelő-kutatás ügyében működő bizottságnak 1912 május 25-én tartandó értekezletére (közöltetik a III. osztálylyal). — Tudomásul van.

54. Az Akadémia könyv- és irattára február hóban a következő adományokat kapta: 1. Goldziher Ignác r. tagtól: a) Hortin M.: Die Gottesbeweise bei Schirazi. Bonn, 1912. — b) Strohmann R.: Das Staatsrecht der Zaiditin. Strassburg, 1912. — 2. Heinrich Gusztáv r. tagtól: Adolf Beier: Die höheren Schulen in Preussen und ihre Lehrer. Halle, 1902. — 3. Breit József alezredestől: Der russisch-japanische Krieg 1904—1905. I—II. Teil. Beilagen (1—16) zum I. Teil. — 4. Barcza Imrétől: A magyar parlamenti választói jog legújabb irodalma. Budapest, 1912. — 5. Dr. Havass Rezsőtől: A M. Földrajzi Társaság gazdaságföldrajzi szakosztályának megalapítása alkalmából. — 6. A római Institut international d'agriculture-tól: Bulletin du bureau des institutions économiques et sociales. — 7. A berlini Seminar für orientalische Sprachen igazgatójától: Beibände zu den Mitteilungen. Band I. Lun-Hêng. — 8. A kairói Comité de Conservation des Monuments de l'Art Arabe-tól: Procès-verbaux des Séances. — 9. Hadzsics Antaltól: Arany Toldi szerelme és Toldi estéje, szerb nyelvre ford. Jovanovics Zmaj-János. — Köszönettel fogadtatnak.

55. Az Akadémia könyvkiadásában február hóban megjelentek: Akadémiai Értesítő. 266. füz. — Archaeologiai Értesítő. XXXII. köt. 1. sz. — Nyelvtudományi Közlemények XLII. köt. 2. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXI. évf. 4. füz. — Hadtört. Közlemények. XII. évf. 4. füz. — Matematikai és természettudományi Értesítő. XXIX. köt. 5. szám. — Apollonius históriája. Kolozsvár, 1591. Kiadta: Berecz Sándor. (Régi Magyar Könyvtár. 31. köt.) — Dr. Ber-

nátsky Jenő: A hazai Iris-félék. (Mathem. és természettud. Közlem. XXXI. köt. 2. sz.) — Tudomásul van.

56. A nyilvános felolvasó ülés után zárt ülésben tárgyalatik az Akadémia pénztári számadása 1911-ről és költségvetése 1912-re, melyek hosszabb eszmecsere után az alább közzétett alakban elfogadtattak. A szükséges fölvilágosítások czéljából kimondatik, hogy jövőre a költségvetés tárgyalására a Magyar Földhitelintézet főkönyvelője, Mészáros Ferencz úr is meg lesz hívandó.

57. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére Krenner József és Matlekovics Sándor r. tagokat kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS ELSŐ ÜLÉSE.

1912 márczius 3-án.

Berzeviczy Albert akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt másodelnök, gróf Apponyi Sándor, gróf Csáky Albin, gróf Desseffy Aurél, báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Fraknói Vilmos, Goldziher Ignác, Pauer Imre, Plósz Sándor, Szily Kálmán, Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

Entz Géza ig. t. kimentette távolmaradását, Fejérpataky Kálmán akad. ügyész beteg.

1. Elnök úr napirend előtt kegyelettel emlékszik meg Trebitsch Ignác (megh. 1912 jan. 2-án) és Becske Balint (megh. 1911 febr. 8-án) elhunytáról. Az első mint az Akadémia vagyonának jóakaró kezelője, a második mint a széphalmi mauzoleum és park önzetlen gondozója őszinte hállára kötelezték Akadémiánkat és megérdemlik, hogy emlékezetüket a mai ülés jegyzőkönyvében megörökítsük. — Az Igazgató-Tanács ily értelemben határoz.

2. Főtitkár előterjeszti az Akadémiának a pénztártól áttett 1911. évi számadásait, valamint a gondnoki, ügyészi és széphalmi számadásokat. — Elnök úr javaslatára fölkéretnek az Akadémia számadásainak fölülvizsgálatára báró Eötvös Loránd és gróf Széchenyi Béla ig. tagok, a gondnoki és széphalmi számadásokra báró Forster Gyula ig. tag, az ügyészi számadásokra pedig Plósz Sándor ig. tag.

3. Főtitkár előterjeszti Fraknói Vilmos t. t. alapítványát és ezzel kapcsolatosan a római tudományos magyar intézet alapítása ügyében tett indítványt, melyekre vonatkozólag az összes ülés határozatához (főnt 153. l. 46. p.) az Igazgató-Tanács is hozzájárul, meleg köszönetet fejezván ki a maga részéről is Fraknói Vilmos t. tagnak.

4. A Magyar Földhitelintézet jelenti, hogy a néhai Szutszits Lajos-féle pacseri házra bekebelezett 3200 korona vételárhátralék és utolsó félévi 80 K kamat czimén 3280 K folyt be, mely összesen a pénztár 4000 K névértékű 4%-os magyar földhitelintézeti záloglevelet csatolt a M. T. Akadémia letétjéhez. — Tudomásul van.

5. A Magyar Földhitelintézet jelenti, hogy, az Akadémiának 1911 november 14-én kelt határozata értelmében, az Akadémia letétjében néhai Opitzky János hagyatékaként őrzött három darab Első Budapesti Gőzmalom részvénytársasági részvények elővételi jogát értékesítette és az e czimén befolyt 55 K 45 f az Akadémia folyószámadása javára irt. — Tudomásul van.

6. Főtitkár bemutatja gróf Zichy János vallás- és közoktatási Miniszter úrnak 1912 január 2-án, 139.813. sz. a. kelt átíratát, melyben (hivatkozással az Igazgató-Tanácsnak 1911 márczius 2-án hozott határozatára, l. Akad. Ertesítő 1911, 185. l., 4. p.) értesíti az Aka-

démiát, hogy az Amizoni-féle háznak fölépítését 1914 nov. 14-én megkezdeni szándékozik. — Tudomásul van.

7. Főtitkár bemutatja az I. osztály javaslatát a Fabriczy-alapítvány kamatainak hovafordításáról: „Az osztály az Elnökség útján kéri az Igazgató-Tanácsot, hogy a Történelmi Bizottság kérését, hogy e kamatok 1912-től kezdve négy-öt éven át történettudományi célokra legyenek fordítandók, ne teljesítse, s egyúttal előre jelzi, hogy 1914-re és folytatólag még néhány évre a Magyar Etymoioigiai Szótár kiadására fogja kérni az alapítvány kamatait.“ — Egyelőre tudomásul van; döntés csak akkor fog történni, ha a III. osztály véleménye is beérkezik, a mi megsürgetendő lesz.

8. A Magyar Földhitelintézet jelenti, hogy a Borsod-Miskolczi gőzmalom r.-t.-nak a Debreczeni István-gőzmalommal történt egyesülése folytán kivette a Fabriczy-féle alapítvány B) letétjében lévő 20 darab részvény köpenyeit és azokat „Borsod-Miskolczi és Debreczeni István-gőzmalom r.-t.“ részvényekre lebélyegeztette, minek megtörténte után azokat a nevezett letétbe visszahelyezte. — Tudomásul van.

9. Főtitkár előterjeszti az 1912. évi költségvetést, melyet a pénzügyi bizottság és az összes ülés már letárgyalt és némely módosításokkal a 159—176. lapokon olvasható alakban elfogadott. — Elfogadjatik egészében és minden egyes tételében, oly megjegyzéssel, hogy a Philosophiai Bibliographia, a Corpus Nummorum és a Francia-magyar bibliographia segélyezése elvben helyeseltetik, de végleges határozat előtt a megfelelő összegek a jövő ülésen bejelentendők.

10. Főtitkár bemutatja az Akadémia tisztviselőinek f. évi február 19-én kelt beadványát, melyben fizetésük rendezését, ill. kegyes fölemelését kérelmezik. — Fizetések rendezése csak a deficit megszűnte után mutatkozván lehetségesnek, a tisztviselőknak (valamint a szolgáltnak is) mult évi drágasági pótlékuk (melyet a költségvetés már előirányoz) 1912-re is megszavaztatik.

11. Elnök úr a pénzügyi és építési bizottsággal egyetértőleg javasolja, hogy utasíttassék az építész, tegyen javaslatot arra, nem volna-e célszerű a díszterem alsó falain, konszolokon, elhunyt érdemdús akadémiai tagok mellszobrát föllállítani, mivel az arcképek elhelyezése, helyszűke miatt, ma-holnap lehetetlenné fog válni. — Elvben helyeslő tudomásul van. Egyúttal fölmerül az a gondolat, nem volna-e célszerű, elhunyt tagok emlékének arcképpel vagy szoborral való megörökítését csak tíz évvel az illetőknek halála után javaslatba hozni, ill. elhatározni? Főtitkár kijelenti, hogy a legközelebbi összes ülésen ily értelemben fogja az Ügyrend 10. §-a d) pontjának módosítását javaslatba hozni.

12. Főtitkár előterjeszti a beteg ügyészeknek következő bejelentéseit:

a) Bemutatja az 1911. évi ügyészi számadásokat 1—35. sz. mellékletekkel, melyek szerint az ügyész kezeihez az elmúlt évben befolyt 449,009 K 95 f. (Laky-Szelényi hagyományok), általa kiadatott, illetőleg a pénztárba beszolgáltatót 449.199 K 46 f. A két összeg közötti különbség 189 K 51 f képezi az 1911. évben felmerült ügyészi készkiadásokat.

b) Bemutatja a Budapest, VII., Wesselényi-utca 74. sz. ház kezeléséről szóló számadását az 1911. évről, 30 darab melléklettel. Ez utóbbi számadás szerint a ház felesleges jövedelme címén az elmúlt évben 730 K-t fizetett be a M. Tud. Akadémia javára annak pénztárába. — Kéri az ügyész mindkét számadásának megvizsgálását, az azokra vonatkozó felmentés megadását és az 1911. évi ügyvédi költség címén felszámított 189 K 51 fillér megállapítását és utalványozását.

c) A Csuday—Akadémia rendes perben 29.000 K tőke s járulékaik iránt felperes Csuday Jenő keresetével a budapesti kir. Törvényszék mint elsőfokú perbiróság által feltétlenül elutasított és a perköltségekben elmarasztaltott. Ezen ítélet ellen a pervesztes felperes felebbezést adott be s így a per a budapesti kir. Itélőtáblához terjesztetik fel másodfokú elbírálás végett. — Az érdekes elsőfokú bírósági ítéletet az ügyész az elmúlt évről szóló s annak idején beadandó ügyészi jelentésében egész terjedelmében ismertetni szándékozik.

d) A M. Tud. Akadémia felperessége alatt Studinka Ottóné, előbb Zichy Antalné alperes ellen, lakásszolgálat megváltása iránt folyamatba tett perben a periratok legnagyobb részben már beadattak és az ügyész törekszik a pernek mielőbbi letárgyalására.

e) Takács Lajos és neje Kémery Eszter mezőtúri lakosok 8000 K összeget hagyományoztak a M. Tud. Akadémiának minden öt évben egy, a magyar történelemből meritendő vig színmű, dráma vagy tragédia színdarabnak díjazására. A díj a hagyományi tőkének négy évi kamatja és a kamatok kamatjából áll, az ötödik évi kamat a M. Tud. Akadémia költségeinek törlesztésére fordítandó. (Ez ügy véleményes jelentéstétel végett az I. osztálynak van kiadva.)

f) Görgei István 4000 K hagyománya ügyében az Igazgató-Tanács magáévá teszi az összes ülés véleményét (l. fönt 154. l. 52. p.), az ügyész többi bejelentéseit pedig tudomásul veszi.

13. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére gróf CSÁKY ALBIN és GOLDZSIHER IGNÁCZ ig. tagokat kéri föl.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
PÉNZTÁRI SZÁMADÁSA 1911-RŐL
ÉS KÖLTSEGVETÉSE 1912-RE.

Egyössz.	A c t i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Értékpapírok:				
	a) Magyar földhitelintézeti záloglevelek 1.651,100 frt 4 ^o / _o -os papírért. szabályozási és talajjavítási al pari és kamatok 1911. december 31-ig kor. 3.335,222.— 614,600 kor. 4 ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1911. decz. 31-ig (beleértve a néhai Laky Adolf hagyományához tartozó 235,000— K) „ 626,892 — 6000 kor. 3 ¹ / ₂ ^o / _o kor. ért. záloglevél al pari és kamatok 1911. decz. 31-ig „ 6,052.50	3968166	50		
	b) 79,700 kor. 4 ^o / _o magy. koronajár. kötv. al pari és kamatok 1911. decz. 31-ig	79965	67		
	c) Kisbirt. orsz. földhitelint. alap. okmány	21000	—		
	d) Kisbirtok. orsz. földhitelintézeti 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevelek 10000 kor. al pari és kamatok 1911. deczemb. 31-ig	10075	—		
	e) 6000 kor. egyesült bpesti fővárosi takarékp. 4 ¹ / ₂ ^o / _o záloglevél al pari és kamatok 1911. december 31-ig	6045	—		
	f) 4000 frt 4 ^o / _o magyar földtehermentesít. kötvény al pari és kam. 1911. decz. 31-ig	8053	33		
	g) 14 drb 100 frtos Tiszaszab. sorsjegy	2800	—		
	h) 1 drb Bécsvárosi sorsjegy	200	—		
	i) 3 drb Első bpesti gőzmalom részvény 1912. április 1. lej. szelvény	1500	—		
	j) 9 drb Pesti hazai első takarékpénztári részvény (néhai Laky Adolf hagyománya)	155250	—	4253055	50
1a	Néhai Fabriczy S. emlék. tett alap. értékpap.				
	1. „A“ alapítvány	209200	—		
	2. „B“ alapítvány	50000	—	259200	—
1b	Feridun bey-alapítvány értékpapirjai:				
	a) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap	187000	—		
	b) Feridun bey-alapítvány (Akadém. rész)	80000	—	267000	—
2	Az Akadémia épületei, könyvtára, könyvkészlete és egyéb felszerelésének értéke			2000000	—
2a	Néh. Zichy Antal hagy., Wesselényi-u. ház és telek ért.			40000	—
3	Kívül fekvő alapítványok: a) 6 ^o / _o -os alapítványok	2100	—		
	b) 5 ^o / _o -os alapítványok b)	37280	—		
	c) 4 ^o / _o -os alapítványok c)	42168	—		
	d) kamatnélküli alapítványok . . . . . kor. 5470—				
	aa) Kazinczy-alapítvány (széph. mauzoleum és kert) . . . . . „ 20000—				
	bb) Román-alapítvány (Szernye-mocsár, 46 katasztr. hold értéke) . . . . . 9000 — „				
	2 db Beregmunkácsi takarékp. részv. névértékben . . . . . 1600 — „ 10600.—	36070	—	117618	—
4	Hátralékos kamatok a főntebbi alapítv. után			900	80
5	Követelések			53889	42
6	Előre kifizetett, 1912. évre eső illetmények			5429	04
7	Künnlevő előlegek			492	80
8	Túlkiadás 1910. évről			18379	69
9	1912. évre átutalt kiadások			6369	03
				7022334	28

mérlege 1911 december 31-én.

Folyósz.	P a s s i v u m	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Külön alapok az Akadémia kezelése alatt :				
	a) Székely kivándorlási-alap	49678	61		
	b) herczeg Czartoryski-alapítvány	4487	62		
	c) Reguly-alap	3501	97		
	d) Udvardy Cherna János jubiláris alapítványa	1288	24		
	e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	35219	22		
	f) Semsey-alapítvány	196851	20		
	g) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	12025	66		
	h) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	69079	22		
	i) Goethe-alapítvány	3912	75		
	k) Erzsébet királyné emlékmű-alap	8909	84		
	l) Gr. Kuun Géza alapítványa	9990	47		
	m) Ordódy István Károly-alapítvány	3791	72		
	n) néhai Kautz Gyula emlékezetére Schreiber Ignác alapítványa	11248	64		
	o) Lehr Albert alapítványa	2166	24		
	p) Kőrösi József nevére tett alapítvány	8825	84		
	q) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap: értékpapirban . . . . . 187000.— készpénzben 6.64	187006	64		
	Feridun bey-alapítvány (Akad. rész)	80000	—	687983	88
2	Különféle tartozások			138074	53
3	Előre fizetett házbér, mely az 1912. évet illeti			9233	33
4	Vagyonmérleg :				
	Vagyon 1910. december 31-én 5765299.65				
	1911. április 27-iki igazgatótanácsi határozattal egy alapítványi hátralék és járuléka (Cséry) leírására fordítottat . . . . . 3000.—				
	maradt	5762299	65	6187042	54
	1911. évi vagyonszaporulat	424742	89		
				7022334	28

Budapest, 1911 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője :

Magyar földhitelintézet,

Hadik s. k.

Simon s. k.

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	a) Főbb tisztviselők fizetése	22400	08		
	b) Többi tisztviselők fizetése	27817	03		
	c) Szolgák fizetése és ruházata	11795	77		
	d) Nyugdíjak	4608	04		
	e) Segélyezés, nyugdíjjarulék és jutalmak	7371	40	73992	32
2	Almanach és Értesítő				
3	Az I. osztály és bizottságai részére:			12254	83
	a) osztályi kiadások	6447	25		
	b) nyelvtudományi bizottság	10048	39		
	c) irodalomtörténeti bizottság	10005	54		
	d) classica-philologiai bizottság	7000	—		
	Valóságos kiadás 1911. évben	33501	18		
	Előirányzott összeg 1911. évre: 26332.49				
	a Laky-alapból 6603.49	32935	98	32935	98
	1911. évben több kiadás	565	20		
	Hozzá a múlt évi deficzit	83	59		
	Marad deficit 1912 évre	648	79		
4	A II. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztályi kiadások	16574	05		
	b) történelmi bizottság	22000	—		
	c) archaeologiai bizottság	10813	72		
	d) nemzetgazdasági bizottság	5340	—		
	e) Hadtörténelmi bizottság	6964	70		
	Valóságos kiadás 1911. évben	61692	47		
	Előirányzott összeg 1911. évre: 67927.81				
	a Laky-alapból 7783.50	75711	31	75711	31
	Marad a II. osztálynak 1912. évre	14018	84		
	Hozzá:				
	a Magy. orsz. közp. tkp. adománya 500.—				
	Hadtörténelmi közlemények előfizetési díjáért befolyt . . . . . 1210.—	1710	—		
	Marad a II. osztálynak tehát összesen	15728	84		
5	A III. osztály és bizottságai részére:				
	a) osztály-kiadásokra	19699	05		
	b) természettudományi bizottság	14505	32		
	Valóságos kiadás 1911. évben	34204	37		
	Előirányzott összeg 1911. évre: 30331.40				
	a Laky-alapból 6603.50	36934	90	36934	90
	Marad a III. osztálynak 1912. évre	2730	53		
5a	Szótári bizottság részére:				
	Valóságos kiadás 1911. évben	8899	20		
	Előirányzott összeg 1911. évre	6520	60	6520	60
	Több kiadás	2378	60		
	Ennek fedezetére szolgál az I., II., III. oszt. jár.	2400	—		
	Marad a szótári bizottságnak 1912. évre	21	40		
6	Könyvkiadó bizottság: az Akad. Természett. és Orvosi könyvkiadó vállalatok segélye	6000	—	6000	—
	Átvitel	6000	—	244349	94

nyeremény-számlája 1911 december 31-én.

Folyósz.	B e v é t e l	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
1	Bevételezett kamatok:				
	a) alapítványok kamatai	4296	72		
	b) különféle kamat	1411	72		
		5708	44		
2	Értékpapírok után	151981	65		
3	Házbér:				
	Palota és bérház után	86563	34		
4	Könyvek eladásából	28121	80	272375	23
5	Országos dotatio:				
	a) történelmi és irodalomtörténeti czé- lokra	30000	—		
	b) régészeti közleményekre	10000	—		
	c) természettudományi czélokra	10000	—		
	d) classica-philologiai czélokra	3000	—		
	e) könyvtára:				
	a) vásárlásokra . . . . . 10000.—				
	b) diplomatáriákra (Belügy- miniszterium befizetése) . . . . . 2000.—	12000	—		
	f) Szótári munkásságra	4000	—		
	g) Akadémia összejáaira	60000	—	129000	—
5a	A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására			7000	—
6	Hagyományok és adományok			403670	14
7	Régészeti és embertani társulat járuléka			900	—
8	Visszatérítés az osztályok részéről			15566	80
9	Különféle			132	65
10	Árfolyamkülönbözetek vett értékpapíroknál, melyek a mérlegben pari árfolyammal vétettek fel			20940	10
11	Ossián-fordítás költségeire a vallás- és köz- oktatásügyi miniszterium hozzájárulása			4000	—
12	Laky-alap kamataiból tiszteletdíjakra			22437	49
Átvitel				876022	41

A Magy. Tud. Akadémia veszteség- és

Folyósz.	K i a d á s	Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	Áthozat	6000	—	244349	94
	A Könyvkiadó-vállalatra befolyt a folyó évben	8510	64		
		14510	64		
	Könyvkiadó-bizottság ez évi kiadása	28378	16		
	több kiadás	13867	52		
	Hozzá a mult évi deficit	2294	01		
	1911. évre fedezetlenül fennáll	16161	53		
7	Széchenyi-múzeumra			1500	—
7a	Szinnyei Magyar Írók életrajzára			1200	—
8	Jutalmakra			27452	25
8a	Bolyai jutalomra			2500	—
8b	Kazinczy levelezése kiadására			10321	41
9	Budapesti Szemle segélyezése			8000	—
10	A magyar irodalom ismertetése külföldön			6480	—
11	Könyvtárra :				
	a) vásárlásokra	16464	15		
	b) diplomatáriákra	2000	—	18464	15
12	Az Akadémia épületeire			29682	92
13	Ügyvédi, irodai és vegyes kiadásokra			8051	11
14	Adó			32340	13
15	Kamatok, alapítványok és alapok után			20897	92
16	Előre nem látott kiadások			8141	10
17	Különféle			205	98
18	Segély a Lederer-alapból			240	—
19	Laky-alapból tiszteletdíjakra			1447	—
20	Az Akadémia rendes bevételeivel szemben a kiadások tettek	451279	52		
		421273	91		
	maradt	30005	61	30005	61
	mely az 1907—1909. évi deficit törlesz- tésére felhasználhatott				
21	Tiszta eredmény, mely az Akadémia vagyó- nát szaporítja			424742	89
				876022	41

nyeremény-számlája 1911 december 31-én.

Folyósz.	Bevétel	Kor. értékben			
		korona	fil.	korona	fil.
	Áthozat . . .	—	—	876022	41
				876022	41

Budapesten, 1911 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:
Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Bevételezések állása 1911 deczember 31-én.

Költségv. sz.	Mérleg száma	Bevételek 1911. évben		Költségvetés 1911. évre	
		korona	fl.	korona	fl.
<i>I. Rendes bevételek:</i>					
1	Alapítványok kamatai	4396	72	4296	72
1	Követelések kamatai	1412	12	1411	72
2	Értékpapírok kamatai	150128	—	151981	65
3	Házbérekéből	83600	—	86563	34
4	Könyvek eladásából	20000	—	28121	80
5	Országos dotatio a Belügyministerium adományával együtt	99000	—	129000	—
5a	A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadásához	7000	—	7000	—
6	Laky-alapból tiszteletdíjakra	16180	—	22437	49
		381716	84	430812	72
<i>II. Rendkívüli és átfutó bevételek:</i>					
8	Maradék az osztályok munkálataira	15566	80	15566	80
7	Régészeti és embertani társulat járuléka	900	—	900	—
9	Rendkívüli bevétel: az Ossián fordítás költségeire a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium hozzájárulása			4000	—
		16466	80	20466	80
	I. Rendes bevétel	381716	84	430812	72
	II. Rendkívüli és átfutó bevétel	16466	80	20466	80
	1911. évre előirányzott összes bevétel	398183	64	451279	52
	1911. évben tényleg bevétel	451279	52		
	1911. évben több a bevétel az előirányzott összeggel szemben	53095	88		
	Előirányzott kiadás volt 1911. évre			409806	19
	Tényleges kiadás volt 1911. évben			421273	91
10	1911. évben több kiadás			11466	72
	Hozzá az 1911. évre előirányzott deficit			11623	55
	mely egész összegében az 1907—1909. évi deficitiek törlesztésére fordított	23090	27	23090	27
		30005	61		
<i>Az alaptökéhez csatolt bevételek voltak:</i>					
6	Hagyományok és adományok czimen			403670	14
7	Árfolyamkülönbözet a vett értékpapiroknál, melyek névértékben vétettek fel			20940	10
	Átvitel			424610	24

Bevételezések állása 1911 december 31-én.

Költség- sz.	Mérleg száma	Bevételek 1911. évben		Költség- vetés 1911. évre	
		korona	fl.	korona	fl.
				424610	24
8	Opiczky-alapítvány sorsjegyeiből ki- sorsoltatott és elővételi jogért befolyt			132	65
	Összesen			424742	89
mely összeg, 1911. évi tiszta ered- mény czímen az Akadémia vagyó- nát szaporítja					

Budapesten, 1911 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Hagyományok, adományok, új alapítványok
1911. évben.

Folyósz.		Kor. értékben			
		korona	fl.	korona	fl.
	<i>Hagyományok határozott rendeltetés nélkül:</i>				
1	Nagy Ferencz hagyománya	144	43		
2	Gelléri Szabó János hagyománya	2189	99		
3	Thaly Kálmán hagyománya	5237	17		
4	Szelényi Lajos hagyománya	18714	44		
5	Oltványi Pál hagyománya	600	—		
6	Laky Adolf hagyománya	376784	11	403670	14
	Összesen			403670	14

Budapest, 1911 december 31-én.

A Magyar Tudományos Akadémia vagyonának kezelője:

Magyar földhitelintézet.

Hadik s. k.

Simon s. k.

Előirányzat 1912-re.

Bevétel.

Rendes bevételek:

	Előirányozva 1911-re	Tényleg befolyt 1911-ben	Előirányzat 1912-re
I. Alapítványok kamatai . . .	4.396.72	4.296.72	4.096.72
II. Követelések	1.412.12	1.411.72	1.252.12
III. Értékpapírok kamataiból . .	150.128.—	151.981.65	153.112.—
IV. Házbérekből	83.600.—	86.563.34	86.000.—
V. Könyvek eladásából	20.000.—	28.121.80	28.558.39
VI. Országos dotatio:			
a) Tört. és irodalomtört. czélokra	30.000.—	30.000.—	30.000.—
b) Régészeti közleményekre . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
c) Természettud. kutatásokra . .	10.000.—	10.000.—	10.000.—
d) Classica-philologiai czélokra .	3.000 —	3.000.—	3.000.—
e) Szótári munkásságra	4.000 —	4.000.—	4.000.—
f) Könyvtára (a belügyminiszte- rium befizetésével együtt) . .	12.000.—	12.000 —	12.000.—
g) Az Akad.szabad rendelkezésére	30.000.—	60.000.—	60.000.—
VII. A Honvédelmi Minisztertől hozzájárulás a Hadtörténelmi Közlemények kiadására . . .	7.000.—	7.000.—	7.000.—
VIII. A Laky-alapbóltiszteletdíjakra	16.180.—	22.437.49	16.600.—
	<u>381.716.84</u>	<u>430.812.72</u>	<u>425 619.23</u>

Rendkívüli és átfutó bevételek:

Maradék az osztályok munkálataira	15.566.80	15.566.80	18.480.77
Régész. és Embert. társ. járuléka	900.—	900.—	900.—
Ossián fordítás költségeire m. kir. vallás- és közoktatásügyi mi- niszterium hozzájárulása . . .	—	4.000.—	—
	<u>16.466.80</u>	<u>20.466.80</u>	<u>19.380.77</u>

Összes bevétel 398.183.64 451.279.52 445.000.—

Kiadás:

	Előirányozva 1911-re	Tényleg kiada- tot 1911-ben	Előirányzat 1912-re
I. Személyes járandóságok . . .	70.224.40	73.992.32	76.654.40
II. Általános kiadások:			
Értesítő	12.000.—	12 254.83	17.345.60
Almanach			
Akad. kiadványok jegyzéke . . .			
Helyesírási szabályok			
III. I. osztály	32.935.98	32.935.98	33.351.21
IV. II. „	75.711.31	75.711.31	80.618.83

Átvitel kor. 190.871.69 194.894.44 207.970.04

	Előirányozva 1911-re	Tényleg kiada- tott 1911-ben	Előirányzat 1912-re
Áthozat	190.871.69	194.894.44	207.970.04
V. III. osztály	36.934.90	36.934.90	32.730.53
Va. Szótári bizottság	6.520.60	6.520.60	6.021.40
VI. Könyvk. vállal. segélyezésére	6.000.—	6.000.—	6.000.—
VII. Széchenyi-múzeumra	1.500.—	1.500.—	1.500.—
VIIa. Magyar Írók életrajza	1.600.—	1.200.—	800.—
VIII. Jutalmakra	26.480.—	27.452.25	26.000.—
VIIIa. A Bolyai-jutalomra	2.500.—	2.500.—	2.500.—
VIIIb. Kazinczy Levelezésére	7.000.—	10.321.41	10.000.—
IX. Budapesti Szemle segélye.	8.000.—	8.000.—	8.000.—
X. A magyar irodalom ismer- tetése külföldön	6.500.—	6.480.—	12.000.—
XI. Könyvtárra :			
a) Vásárlásokra	13.000.—		
b) Diplomatiáriákra	2.000.—	18.000.—	15.000.—
XII. Akadémia épületeire: a) Fű- tés, b) Világítás, c) Vízfogyasz- tás, d) Mesteremberek stb., e) Rendkívüli kiadások		29.000.—	28.000.—
XIII. Vegyes kiadásokra :			
a) Akad. kiadványok expe- ditója			
b) F. H. I. könyvvivőjének tiszteletdíja			
c) Ügyvédi költségek		9.000.—	8.051.11
d) Kisebb nyomtatványok			7.027.59
e) Irodai kiadások			
f) Biztosítási díj			
XIV. Adó	34.200.—	32.340.13	34.000.—
XV. Kamat az Akad. kezelte ala- pok után	19.500.—	20.897.92	21.070.96
XVI. Előre nem látott kiadásokra	6.000.—	8.141.10	10.000.—
XVII. A Léderer-alapból	200.—	240.—	400.—
XVIII. Laky-alapból tiszteletdíjakra	—	1.447.—	1.600.—
XIX. Különféle kiadás	—	205.98	—
	<u>409.807.19</u>	<u>421.273.91</u>	<u>430.620.52</u>
XX. Deficitek törlesztésére	—	30.005.61	18.379.69
Összesen	—	451.279.52	449.000.—
Tényleges bevétel	—	451.279.52	445.000.—
Deficit	—	18.379.69	4.000.—

Megjegyzések a költségvetéshez.

Az idei költségvetés 4,000 K hiánnyal záródik, de ez a deficit csak látszólagos. A Könyvkiadó-Vállalat ugyanis 1911-ben nem november elején, hanem december végén jelent meg, úgy hogy az 1911-iki előfizetések és megrendelések már nem folyhattak be 1911-ben. Innen e Vállalat deficitje 16,000 K. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy e vállalat czimén csak 1912-iki januárban már 10,986 K folyt be (a folyton tovább érkező befizetéseket figyelembe sem véve), világos, hogy a kimutatott 1911-iki hiány már teljesen fedezve van, sőt kétségtelenül tiszta nyereség zárja be a költségvetést. Bizton remélhető, hogy az Akadémia 1912-től kezdve nem deficittel fogja lezárni évi számadásait.

Ad. I. A tétel föl volt emelendő, mert a tavaly megállapított drágasági pótlékok fedezetet igényeltek; ezen felül egy új szolga alkalmazása mutatkozik szükségesnek.

Ad. II. Ez a tétel is föl volt emelendő, mert a nyomdai költségek tetemesen emelkedtek és ezen felül most készült el az Akadémia kiadványainak sokat sürgetett új betűrendes címjegyzéke (két vastag rész, összesen 1188 lap), melynek nyomda-költsége 8000 K, irói tiszteletdíja 1500 K.

Ad. VIII. b. E tétel (Kazinczy Levelezésének befejezése után) három részre oszlik: 2000 K marad a Kazinczy-család segélyezésére és a széphalmi múzeum fenntartására; 2000 K Kazinczy Összes Munkáinak kiadására; 6000 korona pedig fordítandó az új „Történeti Szemle“ költségeire.

Ad. X. A tétel föl volt emelendő, mert a „Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte“ költségei tetemesen emelkedtek; ezen felül pedig az Akadémia 2000 koronával segélyezi a „Bibliothèque Hongroise“-t, mely e segély fejében az Akadémiától megállapított kötetet tartozik kiadni, és előfizet az „Ungarische Rundschau“-ra külső tagjai számára.

Ad. XII. A tétel rendes kiadása: 107.911 K 17 f, a rendkívüliek rovatában a legpontosabb teendők: kőmíves munkák (kéményfejek átépítése) 2.683 K 26 f, kőfaragó munkák 1984 K, bádogos munkák (a palota és bérház tetején) 3.000 K, palafedési munkák 2.250 K, mázoló munkák 600 K, központi fűtőkemence átalakítása 900 K, összesen 11.717 K 26 f.

Ad. XVI. A tételt föl kellett emelni, mert eddig még sohasem mutatkozott elegendőnek. Az év folyamán annyi váratlan és elodázhatatlan kiadás mutatkozik (koszorúk, tagok utazása, arcképek stb.), hogy az eddigi összeg nem felelhetett meg rendeltetésének. E tételből 1912-ben a „Philosophiai Bibliographia“ (Ruge) és a Corpus Nummorum is fognak segélyben részesülni.

Az I. osztály és bizottságainak költségvetése 1912-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Értekezésekre	3.890 K — f	
2. A Nagy Szótárra	1.600 „ — „	
3. Birálók díjazására	710 „ — „	
5. A Néprajzi Társ. támogatására	300 „ — „	
Összesen	6.500 K — f	
Levonva a mult évi túlkiaadást	11 „ 27 „	
Végleges összeg		6.488 K 73 f.

II. Nyelvtudományi Bizottság:

1. Nyelvtudományi Közlemények (3 füzet)	5.000 K — f	
2. Nyelvtudomány (2 füzet)	1.800 „ — „	
3. Calepinus kiadására (folytatólag)	1.400 „ — „	
4. Új Nyelvemléktár (egy kötet nyomtatására)	400 „ — „	
5. Magyarországi német nyelvjárások	600 „ — „	
6. Vogul népköltési gyűjtemény (III. b. kötet)	1.000 „ — „	
7. Előadó	800 „ — „	
Összesen		11.000 K — f.

Ehhez 951.61 K maradék az 1911-iki előirányzatból.

Azonkívül a *Feridun-alap* kamataiból a Csuvas népk. gyűjtemény II. (befejező) kötetére: tiszteletdíjra 1000 K, nyomtatásra 2600 K, összesen 3600 K. (Ebben 1911-iki maradék 2000 K.)

Jegyzet a 2. tételhez: A két füzet (10 iv) fél kötetet tesz; ennek szerkesztői díja 200 K, írói díjai 600 K, nyomtatása 1000 K.

Jegyzet a 3-ik tételhez: Ebből kb. 300 K tiszteletdíj a szövegért (ívenként 100 K), a többi a nyomtatás költségére.

III. Irodalomtörténeli bizottság:

1. Irodalomtörténeli Közleményekre	4.400 K — f	
2. Régi Magyar Könyvtára	400 „ — „	
3. Előadói tiszteletdíjra	800 „ — „	
Összesen	5.600 K — f	
Levonva a mult évi túlkiaadást.	505 „ 54 „	
Összesen		5.094 K 46 f

IV. Class.-philologiai bizottság:

1. Mult évi nyomdai tartozások törlesztésére és pedig:		
a) Az Euripides fordítás II. kötetének hozzávetőleges nyomdaköltségének törlesztésére	1.224 K 80 f	
b) Az Archilochos-kötet nyomdaköltségére	7.33 „ 01 „	
c) Az Aristoteles kiadás hozzávetőleges nyomdaköltségének törlesztésére	1.085 „ 48 „	3.043 K 29 f.

2. Mult évi írói díjak törlesztésére és pedig:			
a) Az Euripides ford. II. kötetének hátralékára	56 K 71 f		
b) Az Aristoteles hozzávetőleges írói díjára	600 „ — „	655 K 71 f.	
3. Az Egyetemes Philologiai Közlöny támogatására		2.000 „ — „	
4. Birálati díjakra		200 „ — „	
5. Az előadó tiszteletdíja		800 „ — „	
6. A Quintilianus fordítás kiadásának megindítására		300 „ — „	
Összesen		<u>7.000 K — f.</u>	

A bizottság hosszú idő óta először a mult 1911. év elején volt minden teher és tartozás nélkül. Az új tartozások mind csak 1911-i kelettek; de, mivel fedezésük a 6. tétel tanúsága szerint csak 300 korona áll a bizottság rendelkezésére, a bizottság azzal a tiszteletteljes kéressel fordul az elnökséghez, méltóztassék az igazgató-tanácsnál kieszközölni, hogy 1912. évi budgetje 2000 koronával felemeltessék.

Az I. osztály és bizottságai összesen:	33.351 K 21 f.
Le a Laky-alapból	5.000 K 28.351 „ 21 „

A II. osztály és bizottságainak költségvetése 1912-re.

I. Az osztály munkálataira:

1. Értekezésekre	5.000 K — f	
2. Az Athenaeum kiadására	5.000 „ — „	
3. A M. Jogász-Egylet Jogt. Könyvkiadó Vállalatának segélye	1.000 „ — „	
4. Jelesebb jogi monographiák kiadására	2.000 „ — „	
5. A Philos. Írók Tára segélye	600 „ — „	
6. A Nagy Szótárra	400 „ — „	
7. Néh. Böhm Károly „Az ember és világa“ czímű nagy művének befejező IV. kötete kiadására segélyül	2000 „ — „	
8. Mult évi túlkadás		297 K 49 f.
Összesen	<u>15.702 K 51 f.</u>	

Az osztály rendelkezésére állt az Országos Központi Takarékpénztár adományából 500 K, melyből 297 K 49 f kiadatott, úgy hogy van az osztálynak maradéka 202 K 51 f.

II. Történelmi bizottság.

1. Veress Endre. Básta György levelezése II. köt.	4.500 K — f
2. Thallóczy-Barabás: A Frangepán-család oklevéltára II. köt.	3.500 „ — „
3. Thallóczy-Horváth S. Alsó-Szlavónia oklevéltára	2.500 „ — „
4. Berzeviczy Albert: Beatrix királynő levelei	3.000 „ — „

5. Radvánszky-Závodszy, Héder- váry-család oklevéltára II. köt. előkészítése	600 K — f	
6. Hunyadiak korához levéltári kuta- tásokra	400 " — "	
7. Másolásokra	2.000 " — "	
8. A Történelmi Tár kiadására . . .	1.500 " — "	
9. Teleki Mihály levelezésének kia- dására (IX. részl.)	2.000 " — "	
10. A Történelmi Életrajzok segé- lyezésére	1.000 " — "	
11. Előadó tiszteletdíja	800 " — "	
12. Bizottsági apróbb kiadásokra . .	200 " — "	
Összesen		22.000 K — f.

E tételek már mind szerepelvén a bizottság korábbi költségvetéseiben, azoknak indokolása fölösleges. A Történelmi Tárt illetőleg megjegyzi a bizottság, hogy e kiadványnak, mint évnegyedes folyóiratnak kiadása iránt a Magyar Történelmi Társulattal kötött szerződés felmondatván, a bizottság azt a jövőben időhöz nem kötött fizetekben, a rendelkezésre álló anyaghoz és költséghez képest fogja közzétenni úgy, ahogy ezt az akadémiai ügyrend megállapítja. (49 §).

III. Hadtörténeli bizottság.

1. A Hadtörténelmi Közlemények nyomdaköltsége, évfolyamát 40 ívvel és ívenként 90 K-t számítva	3.800 K — f	
2. Írói tiszteletdíjak	3.050 " — "	
3. Klisék	550 " — "	
4. Kisebb kiadások, irnok, postai portók, szolgák díja	680 " — "	
5. Kisebb nyomtatványok	150 " — "	
6. Szerkesztő-előadó tiszteletdíja . .	800 " — "	
7. Előre nem látott kiadások (túl- szedés, több klisé, melléklet stb.)	370 " — "	
8. Mult évi munkálatokra	5.291 " 11 "	
Összesen		14 691 K 11 f.

IV. Archaeologiai bizottság.

1. Az Archaeologiai Értesítő:		
a) szövege és ábrák	4.400 K — f	
b) nyomdai költség	4.800 " — "	
2. Magyar Műemlékek és Arch. Köz- lemények	136.0 " — "	
3. Előadói és szerk. tiszteletdíj . . .	1.200 " — "	
4. A képes dúcok kezelőjének	240 " — "	
5. Tervbe vett munkálatokra	7.160 " 48 " *	
a) Mihalik József a kassai dóm monographiája		
b) Dr. Pósta Béla műve Torma Zsófia gyűjteményéről		
Összesen		19.160 K 48 f.

* Dr. Pósta Béla kedvező sikerrel megejtván sándorvajjai ásatását, melyet Torma Zsófia gyűjteményének tudományos megállapít-

V. Nemzetgazdasági bizottság.

1. Közgazdasági Szemle	4.400 K — f
2. Megyei monographiák	480 " — "
3. Közgazdasági könyvtár	2.000 " — "
4. Remekírók Tára.	1.260 " — "
5. Előadói díj	800 " — "
6. Apró kiadások	60 " — "
7. Mult évi munkálatokra	1.864 " 73 "
Összesen	10.864 K 73 f

Levonva a normális budgetet meghaladó összeget	1.800 K — f.
Összesen	9.064 K 73 f.

Ehhez a Schossberger-alapból	800 K — f
I. m. ált. bizt. társulat	1.800 " — "

A II. osztály és bizottságai összesen: 80.618 K 83
 Le a Laky-alapból . . . . . 5000 K 75 618 " 83 "

A III. osztály és bizottságának költségvetése 1912-re.

I. Az osztály munkálataira.

1. Math. és Termt. Értesítőre és kisebb munkák segélyezésére	9.000 K — f
2. Emlékbeszédre és apró kiadásokra	400 " — "
3. Nemzetközi math. és term.-tud. bibliographia céljaira	1.000 " — "
4. Mathem. és Phys. Társulat segélye	1.000 " — "
5. Orvosi Hetilap segélye	1.200 " — "
6. Nagy Szótár segélye	400 " — "
7. Tangl Ferencz fejlődéstani kísérleteinek támogatására (3000 K) I. részlet	1.500 " — "
8. Tuzson Jánosnak a dél-oroszországi steppékre teendő botanikai tanulmányútja segélyezésére (3000 K) I. részlet	1.500 " — "
9. Hillebrand Jenőnek a Balla-barlang felásatására (1000 K) I. részlet	500 " — "
10.*A mult években származott hiány fedezésére	3 500 " — "
11. Mult évi munkálatokra	5.018 " 66 "
Összesen	25.018 K 66 f.

tása végett a bizottság támogatásával végzett, most már reményt nyújtott, hogy kéziratá még 1912-ben el fog készülni, azért e tételbe fel volt veendő a fedezete.

* A mult évi maradék kb. az Értesítő két utolsó füzetének még el nem számolt költségeinek fedezésére szolgál. Az osztály rendes munkálkodásának örvedetes fejlődése azonban ezenkívül az I. rovatnál jelentékeny túllépést vont maga után. Hozzájárult még, hogy az Akadémia pénzügyi helyzete következtében a normal-budget (20.000 K) nem volt teljességében, hanem csak jelentékeny levonásokkal utalványozható. Ily módon több, már régebben a munkatervbe felvett és

II. Math. és Természettud. Bizottság.

1. A mineralogiai és geológiai körébe vágó tud. munkák támogatására	2.000 K — f	
2. Az Ann. Mus. nat. hungar. segélye	2.000 " — "	
3. Math. és Physikai Társulat segélye	1.000 " — "	
4. Írói díjakra	600 " — "	
5. Nyomdaköltségekre	1.366 " 87 "	
6. Az 1911 évi hiány fedezésére	2.263 " 13 "	
7. Előadó tiszteletdíja	800 " — "	
Összesen		10.000 K — f.
Levonva a túlkiadást		2.288 " 13 "
Végösszeg		7.711 K 88 f.

A III. osztály és bizottságai összesen: 32.730 K 53 f.
 Le a Laky-alapból tiszteletdíjakra 5000 K . . . . . 27.730 " 53 "

Szótári Bizottság.

1. Adatgyűjtés	7.071 K 40 f
2. Adatrendezés	300 " — "
3. Könyvkötő, papiros	150 " — "
4. Ügyviteli kisebb kiadások	100 " — "
5. Előadói tiszteletdíj	800 " — "
Összesen	8.421 K 40 f.

Ehhez a három osztálytól: 1600 + 400 + 400 összesen 2.400 K.

a költségvetésben előirányzott munka (Lörenthey „Palaeontologia“; Gelei „Dendrocoelum“; Stäckel „Bolyai“), költségeinek fedezetéről újból kell gondoskodni, a mi — bár csak részben — a 10. pont alatt felvett 3.500 K révén történik.

Személyes járandóságok részletezése.

	1911-re	1912-re
1. Főbb tisztviselők fizetése:		
Főtitkár	6.000 kor.	6.000 kor.
Három osztálytitkár	6.000 "	6.000 "
Főkönyvtárnok	6.000 "	6.000 "
" lakáspénze	2.400 "	2.400 "
Akadémiai ügyész	2.000 "	2.000 "
	<u>22.400 kor. . . . .</u>	<u>22.400 kor.</u>
2. Többi tisztviselők fizetése és lakbéré:		
Hellebrant Árpád alkönyvtárnok	4.000 kor.	4.000 kor.
Heinlein István könyvtártiszt	2.400 "	2.400 "
Trócsányi Z. könyvtártiszt	— "	2.400 "
Borovszky Samu irodaigazgató	4.000 "	4.000 "
Jónás Károly gondnok	4.000 "	4.000 "
Szentes Károly irodatiszt	3.400 "	3.400 "
Borovszky, Jónás és Szentesnek főtitkári segédteendőiért	2.400 "	2.400 "
Tiringer Béla, a könyvkiadóhivatal vezetője	3.000 "	3.000 "
Lakbérek (Borovszky, Hellebrant, Szentes, Tiringer, Heinlein és Trócsányi 1000 K)	4.000 "	6.000 "
Drágasági pótlék: Tisztviselők 2080 kor., szolgák 1590 kor.	— "	3.670 "
	<u>27.200 " . . . . .</u>	<u>35.270 "</u>
Szolgák fizetése, lakbéré és ruhazata:		
4 bennlakó szolga (1140 + 2140)	3.900 kor.	3.900 kor.
4 künnlakó szolga	5.700 "	5.700 "
Ruházat	2.700 "	2.700 "
Egy új szolga alkalmazása	1.360 "	1.360 "
	<u>13.660 kor. . . . .</u>	<u>13.660 kor.</u>
Nyugdíjak és segélyezések:		
Lindner Ernő özvegye	1.000 kor.	1.000 kor.
Takács István özvegye	1.000 "	1.000 "
Berecz Károly árvái	300 "	200 "
Mészáros Péter özvegye	800 "	800 "
Knoll Károly özvegye	600 "	600 "
Emödi Mihály özvegye	200 "	200 "
Horn Antal nyug. szolga	1.008 "	1.008 "
Nyugdíj-alap	320 "	320 "
Fizetés-járul. a Bukovinszky-alapból	196.40	196.40
Segélyezésekre	1.807.60	—
	<u>7.232.— . . . . .</u>	<u>5.324.40</u>
	<u>70.492.— . . . . .</u>	<u>76.654.40</u>

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Április 15.

4. FÜZET.

Történettudományi magyar állami intézet Rómában.

A Magy. Tudom. Akadémia fölterjesztése gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrhoz.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A Magyar Tudományos Akadémia folyó évi február hó 26-án tartott összes ülésének határozatából szerencsém van nagyfontosságú kulturális és tudományos intézmény létesítésére hívni fel Excellentiád magas figyelmét.

Ismeretes Excellentiád előtt, hogy Róma régi culturájának erejével, történelmi, műtörténeti és archaeologiai kimeríthetetlen kincseivel nagy mértékben vonzza ma is Európa és Amerika tudományos törekvésektől áthatott szakköreit, és hogy főleg attól az időtől kezdve, hogy XIII. Leó pápa a Vatikánnak és más egyházi testületeknek levéltárait a történelmi kutatás számára valódi liberalitással megnyitotta, egyik culturállam a másik után létesít az örökvárosban tudományos intézeteket, melyek kutatásaikkal s ezek eredményének közzétételével a tudományoságnak nagy szolgálatot tettek.

A nemzetek e versenyében előljár az École Française de Rome, mely már 1873 óta működik. 1881-ben, abban az esztendőben, mikor a pápai levéltárak a tudomány közkincsévé lettek, létesült az osztrák történelmi intézet, előbb a nagyérdemű Theodor Sickel, jelenleg a pápaság nagy történetírójának Ludwig von Pastornak vezetése alatt, úgy szervezetében, mint működési körében egyre nagyobb arányokat öltve. Kapcsolatban állanak ez intézettel, mint tudományos központtal, a cseh tartományi gyűlés, a krakói tudományos akadémia és az osztrák Leó-Társaság részéről létesített históriai állandó expedíciók, külön-külön tudományos feladatokkal. 1888-ban kezdte meg működését a porosz történelmi intézet, melynek ma 75,600 márka az évi dotatiója. Németország ezen kívül már korábbi időktől fogva Rómában még egy külön archaeologiai intézetet tart fenn,

1888-ban létesült a bonni Görres-Gesellschaft római intézete is, főleg egyháztörténeti kutatásokra és a régi keresztény archaeologia tanulmányozására. 1895-ben az észak-amerikai Egyesült-Államok is alapítottak Rómában intézetet archaeologiai, műtörténeti és classica-philologiai tanulmányok czéljaira. Angolország 1910-ben nyitotta meg a „British School at Rome“-ot; legújában Hollandia és Belgium is, külön-külön, gondoskodtak arról, hogy szervezett intézetekben rendszeres kutatás történjék hazájukra vonatkozólag Róma levéltáraiban.

Elérkezett az idő, hogy a cultur-nemzetek e nemes törekvéséből Magyarország is kivegye a maga részét, annyival is inkább, mert hazánk története a királyság megalapítása óta szakadatlanul szoros viszonyban van a szentszékkel, és hazánk történetére Olaszország, különösen pedig Róma levéltárai kiaknázhatatlan bőségben őrzik az anyagot; e mellett pedig az archaeologiai és műtörténelmi tanulmányok intensivebb művelése hazánkban csak akkor remélhető, ha az állam a nemes példákat követve Rómában e tanulmányok megkönnyítésére tudományos intézetet létesít.

Hazánkban már a XVI. században felismerték azt, hogy Magyarország történetének tisztázására a szentszék levéltárai megbecsülhetetlen értékű anyagot őriznek. A XVI. században Báthory István erdélyi fejedelem igyekezett a Vatikán levéltárából nagybecsű másolatokat megszerezni; nagyban buzgólkodtak e térer e században s a következőnek folyamán a Jézus-társaságnak Rómában időző magyar tagjai, köztük első sorban Inhoffer Menyhért, az Annales ecclesiastici regni Hungariae nagyérdemű megkezdője. A XVII. század végén Cseles Márton, majd a XVIII. század folyamán Hevenessy Gábor tünt ki római kutatásaival, ki nagy másolatgyűjteményében százával szerzett onnan össze nagy értékű anyagot. Erdély tudós püspöke, Batthyány Ignácz állandóan másolatotott nagyértékű darabokat az örök város különböző egyházi levéltáraiból. A XIX. században a magyar püspöki kar támogatásával különösen Theiner Ágoston gazdagította nemzeti multunk történetének ismeretét nagyszabású kiadványaival. A pápaság különböző levéltárainak nemzeti multunk ismerete érdekében leendő kiaknázását tette czéljává az 1884-ben megindult Monumenta Vaticana Hungariae nagy vállalata, mely magyar főpapok és egyházi testületek áldozatkészségéből eddig tizenegy kötetnyi nagybecsű történeti anyagot tett ismertté. A Fraknoi Vilmos tagtársunk vezetése alatt létrejött vállalat, mely a legelsők között igyekezett kiaknázni a XIII. Leó pápa elhatározása következtében létrejött kedvező helyzetet, hálára kötelezte a magyar nemzeti mult minden kutatóját. Ugyane társunk már 1895-ben nyitotta meg az általa e célra épített

diszes házban a római magyar történeti intézetet. Azok a kísérletek és tervek, melyeket mondott tagtársunk ez intézet állandósítása érdekében illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos, valóra nem válhattak; de megérlelték a nemzeti cultura és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy egy római magyar történeti intézet létesítése első sorban állami feladat, melynek megvalósítása a jelenlegi kedvező körülmények között az állam részéről nagyobb áldozatokat nem igényel.

A létesítendő magyar történelmi intézetnek célja volna úgy a római mint általában a magyar történelem forrásaiban szintén rendkívül gazdag olaszországi levéltárakat és könyvtárakat a magyar történelem szempontjából mennél szélesebb körben rendszeresen átkutatni s a kutatások eredményét időről időre külön kiadványokban közzétenni. E mellett az intézet módot és alkalmat nyujtana önálló régészeti és műtörténeti tanulmányokra, kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére.

Hogy ez a tudományos és culturalis törekvés mennél jobb eredményekre nyujtson kilátást s hogy az alapítandó intézetnek a többi nemzet hasonló intézményei között megfelelő tekintélye és súlya legyen, első sorban szükséges volna ahhoz Ő császári és apostoli királyi Felségének legmagasabb védnökségét kieszközölni, aki ezt azután diplomaiiai képviselote útján gyakorolná.

Az intézet állandó helyisége is biztosítva van Fraknói Vilmos tiszteleti tagtársunk újabb áldozatkészsége által, mert ő akadémiai elnöki minőségemben hozzá intézett kérdésekre azt a választ adta, hogy Rómában a történelmi intézet céljaira épült házát készséggel hajlandó minden ellenérték nélkül az államnak átengedni és így ezáltal az államra csak az intézet fenntartásának költségei hárulnának.

E fenntartási költségeket is nagy mértékben alább szálítja néhány rendelkezésre álló alapítvány, melyeknek kamataiból Rómába küldendő 2—3 kutató költségei fedezetet nyernek. Ilyenek: Fraknói Vilmos akad. tisztt. tagnak az Akadémiánál legújabbban tett 50,000 koronás alapítványa, melynek kamatai római történelmi kutatások előmozdítására és a gyűjtött anyag kiadására fordíthatók. Hasonló természetű ugyanezen tagtársunknak a Szent István-Társulatnál szintén legújabbban tett 100,000 koronás alapítványa, továbbá Báro Forster Gyula akad. tisztt. tagnak az Akadémiánál Scitovszky János hercegprimás emlékére tett 30,000 koronás alapítványa, melynek 1914. évig lekötött kamatai ez év után az alapító hozzájárulásával szintén római kutatások céljaira szolgálhatnak. Excellentiádnak is módjában volna a törvényhozás által külföldi ösztöndíjak céljaira meghatározott összegből az állami költségvetés minden különös meg-

terhelése nélkül néhány ösztöndíjat Rómában végzendő, főleg régészeti és műtörténeti tanulmányok czéljaira lekötni.

Az intézet évi fenntartásának költségeire nézve irányadóul lehet venni az osztrák történelmi intézet dotatióját, a mely a folyó 1912. évtől kezdve 33,230 koronára rug, mely összegbe azonban az intézet helyiségének bérösszege is belé van tudva; a magyar történeti intézet saját házában lévén elhelyezve, annak fenntartása még ennyit sem venne igénybe.

Előzetes hozzávető számítás szerint a magyar intézet évi költségvetése körülbelül a következőkép alakulna:

1. Az igazgató állását, épp úgy mint az osztrák intézetnél valamely egyetemi tanár (tényleges vagy nyugdíjazott állapotban) vagy hasonló tudományos kvalifikatiót felmutató férfiú vagy pedig egyházi javadalmas töltené be, a ki az év bizonyos részét Rómában töltené, az intézetben laknék, ott a munkát irányítja, a szükséges engedélyeket kieszközli s az intézetet hatóságokkal, hivatalokkal és magánosokkal szemben képviseli. Ezért rendes fizetésén, nyugdíján vagy javadalmán kívül évi 8000 korona tiszteletdíjban részesül. Ennyi az osztrák történeti intézet vezetőjének is az évi tiszteletdíja, ki jelenleg Ludwig von Pastor, innsbrucki egyetemi tanár, ki a téli félévet Rómában, a nyárit pedig Innsbruckban tölti, a hol előadásokat tart.

2. Az intézetnek szüksége van egy állandó bentlakó titkárra, ki a könyvtárnoki ügyeket is végzi s a tudományos munkákat nyilvántartja. Az intézet titkára lehetne valamely múzeumi, könyvtári, levéltári vagy tanári szolgálatban lévő egyén, ki rangfokozatában való meghagyással hosszabb időre kirendeltetnék a római intézet titkárává és ezért rendes fizetésén kívül 2—3000 korona külföldi működési pótlékban részesül.

3. Az intézet gazdasági ügyeinek gondozásával és általában a folytonosság képviselésével a római nagykövetségünk irodái személyzetének valamely tagja volna megbizandó, a ki azért évi 1000 korona tiszteletdíjban részesülne.

4. A házmesteri teendők végzésére alkalmazott egyén az intézetben való lakáson kívül 1000 korona fizetést húzna.

5. Két külön intézeti stipendiumi hely czéljaira szükséges volna 5000 korona.

E személyi kiadások mellett a dologi kiadások következőkép alakulnának:

1. Adó, a házat terhelő törlesztési kölcsön évi részlete (1700 lira), biztosítás, vízvezeték, fűtés, világítás stb. összesen 6000 korona.

2. Könyvtár gyarapítására 1000 korona.

3. Az intézet kiadványainak czéljaira 4000 korona. Megjegyzem, hogy ez az összeg az első években mindaddig, a míg

az intézet tagjainak munkájából megfelelő anyag nem áll rendelkezésre, még aligha vétetnék teljesen igénybe.

4. Előre nem látható kiadásokra 1000 korona.

Mint ezen részletezésből kiderül, az intézet fenntartásának évi költségei nem haladnák meg a 30,000 koronát s ez mindenestre csekély áldozat azon nagy szellemi nyereséghez képest, hogy ezzel hazánk tudományos tekintetben is államiságának teljes kidomborításával azon cultur-nemzetek sorába léphet, a melyek Rómában önálló tudományos intézetet tartanak fenn.

Tisztelettel kérném Nagyméltóságodat, hogy az elmondottakat magas figyelmére méltatni, egy római magyar történeti intézet létesítését elvileg elbatározni, ahhoz Ő Felsége legmagasabb védnökségét kieszközölni s Excellentiád magas elhatározásának az 1913. évi állami költségvetésben e célra legalább 30,000 korona összeg beillesztésével kifejezést adni méltóztassék.

Abban az esetben, ha Excellentiád a Magyar Tudományos Akadémia nevében tett javaslatomat magáévá tenni méltóztatik, a római magyar történeti intézet szervezeti ügyeinek, valamint a Magyar Tudományos Akadémiával való kapcsolatának megállapítására és a további részletekre nézve teljes készséggel ajánlom fel Akadémiánk közreműködését.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem nyilváníását.
Budapest, 1912 márczius 11.

Berzeviczy s. k.
elnök.

Pindarus tropusai.

(Kivonat Pecz Vilmos r. tagnak 1912 márczius 4-én bemutatott értekezéséből.)

Vizsgáljuk műveltségtörténeti és költészeti szempontból Pindarus tropusait, és hasonlítsuk azokat össze az Ilias és Odyssea, Aeschylus, Sophocles, Euripides és Aristophanes tropusaival. Ennek az összehasonlításnak azonban aránylagosnak kell lenni, t. i. a tropusok számainak egybevetésénél szem előtt kell tartanunk, hogy az Ilias 15693 és az Odyssea 12110 sorból áll, és hogy Pindarusból 3489, Aeschylusból 7715, Sophoclesből 10341, Euripidesből 26037 és Aristophanesből 15290 sor maradt ránk.

Az aránytropusokat illetőleg mindenek előtt feltűnő az a különbség, mely a művelődés magasabb rétegeiből vett képeknek látható. Nevezetesen a költészet, színház, ének, zene, gymnastika, táncz, versenyjátékok, építészet, szobrászat, festészet, geodaesia, orvostudomány és állami élet köréből vett képek az Iliasban és Odysseában csak igen gyéren szerepelnek, míg Pindarusnál körül-

belül ötvenszer, és a négy attikai dramatikusknál tizszer annyit találunk. Kevésbé kedvezőtlen az arány az Iliasra és Odysseára nézve a vadászat, halászat, lótenyésztés és lóverseny, baromtenyésztés, méhészet, kertészet, szőlőművelés, földművelés, kereskedelem és hajózás kategóriáinál. de itt is még mindig nyolcszor annyi tropus mutatkozik Pindarusnál, és négyszer annyi a négy dramatikusknál. Viszont természetesnek találjuk, hogy a szakácmesterségből vett képek, melyek Aristophanesnél elég gyakran és az Iliasban és Odysseában is egynehányszor láthatók, Pindarusnál és a három nagy tragikusnál hiányzanak. mert ezek a művelődésnek alantasabb rétegéből merített képek jobban megfeleltek nemcsak a comoedia, de a népepos szellemének is, semmint Pindarus és a tragikusok magasröptű költészetének. *A kis művészeteket, nevezetesen az ezüst-, elefántcsont- és viaszművészetet, valamint a mesterségeket, úgymint a kovács-, asztalos-, fazekas-, szövő- és szabómesterséget meg timárságot, melyek bővebben ellátták tropusokkal az Iliast, Odysseát és Aristophanest, bizonyos előszeretettel karolja fel Pindarus is, de a tragoedia alig egy-két képet merített belőlük. A Homeros korabeli élénk hitélet bizonyítékaiként előtérbe lépnek az Iliasban és Odysseában a mythológiából és istentiszteletből vett képelemek, de nem annyira Pindarusszal és Aeschylusszal szemben, kiknek idetartozó, aránylag számos tropusai a két erőshitű költőre engednek következtetni, mind inkább Sophocleshez, Euripideshez és Aristophaneshez képest, kik fogyatékosabb vallásosságuk jele gyanánt együttesen is csak valamivel több képet mutatnak fel a mythológiából és istentiszteletből, mint Pindarus egymagában, és együttesen se annyit, mint Aeschylus egymagában.* De a tropusoknak a természetből vett elemei is jóval nagyobb szerepet játszanak az Iliasban és Odysseában, mint Pindarusnál és a négy dramatikusknál, mert míg amott az aránytropusoknak a természetből vett elemei az összes képelemek felét teszik, addig ezeknél a természetből merített képek a többinek körülbelül csak egynegyedét képezik, jeléül annak, hogy Homeros korszakának művelődése közelebb állott a természethez, mint a Pindarusé és a négy dramatikusé. Mindent összefoglalva kimondhatjuk, hogy már az aránytropusoknak egybevetése is világosan mutatja, hogy valamint a négy nagy dramatikusk, úgy Pindarus is a fényes attikai korszakba tartozik, és hogy az Ilias és Odyssea korszakának művelődése kezdetlegesebb.

Az Ilias és Odyssea tropusairól szóló értekezésemben tárgyaltam azt a feltűnő jelenséget, hogy ebben a két eposban a háborúból vett képek aránylag csekély számúak, holott azt várhatnók, hogy az Iliasban, mely az achaeus hősök tetteit énekli, és az Odysseában, mely ezeket a hőstetteket föltételezi, a harcziás

szellem a belőle merített tropusok gyakoribb használatában is megnyilvánuljon, mint a hogy visszatükröződik az egyes korszakok harcziás szelleme az illető korszakokba tartozó négy dramatikus tropusaiban. Mivel pedig az Ilias és Odyssea tropusai a leghatározottabban egy békésebb korszak művelődésének képét tárják elénk, szerintem már ezek a tropusok is a mellett bizonyítanak, hogy azok a költők, kik az Iliast és Odysseát mai alakjukban megalkották, nem a harcziás achaeus-aeol, hanem a békésebb ion korszakba tartoznak, szóval, hogy művelődésük nem achaeus-aeol, hanem ion művelődés. *De nemcsak a négy dramatikus, hanem Pindarus is, ki Aeschylusszal együtt a perzsa háborúk korszakának embere, visszatükrözötteti tropusaiban korának harcziás szellemét, mert a háborúból vett képek nála is mint Aeschylusnál jelentékeny szerepet játszanak.* A mythológiából, istentiszteletből és háborúból merített képeken kívül *abban is egyezik Pindarus a vele congenialis Aeschylusszal, hogy mindketten az emberből vett számos képekkel nyomatékosan emelik ki az egyéniséget.* De ennek a kiemelésének oka más Aeschylusnál és más Pindarusnál. Aeschylus, a *μαραθωνομάχος*, ki a háborúból vett képeivel nemcsak saját korának, hanem saját egyéniségének szellemét is visszatükrözötteti, mint a nagy nemzeti küzdelem lelkes harczoja emeli ki az egyéniséget; *Pindarus* azonban, kire a perzsa háborúk hősiés küzdelmei nem gyakoroltak oly hatalmas befolyást, mint Aeschylusra, s így a háborúból vett képeivel nem saját szelleméről, hanem csak koráéról tanuskodik, *mint a nemzeti versenyzjátékok győzteseit dicsőítő költő lépteti előtérbe az egyéniséget, a mint erről világosan tanuskodnak a versenyzjátékokból vett, aránylag számos, és a négy dramatikussal szemben előtérbe lépő képei. Különös előszeretettel veszi Pindarus az építészet köréből képeit, melyek nála egymagában számosabbak, mint a négy nagy dramatikusnál együttvéve.* Ezek között legnagyobb szabású O. 6, 1—4-ben az a hasonlatból és allegoriából álló képcsoport, melyben a költemény prosemiumát a terem oszloposarnokával hasonlítja össze.

A költészet összehasonlító tropikájához való adalékaim első részében kifejtettem, hogy a synecdoche és metonymia a reflexiónak, az aránytropusoknak nevezett metaphora, allegoria és hasonlat a phantasiának alkotásai. Ha már most egyrészt a synecdochénak és metonymiának, másrészt az aránytropusoknak egymáshoz való viszonyát tekintjük, azt látjuk, hogy a synecdoche és metonymia az aránytropusokhoz képest az Iliasban és Odysseában elenyészően csekély számú, de Aeschylusnál egyhatodát, Sophoclesnél egyharmadát és Euripidesnél a felét teszi, míg Aristophanesnél erős visszaeséssel körülbelül csak egynyolczadát képezi, vagyis, hogy a synecdoche és metonymia fokozatosan előtérbe lép az aránytropusokkal szemben az Iliastól és Odysseától kezdve egészen

Euripidesig. Mindez arról tanuskodik, hogy a reflectio Homerustól kezdve fokozatosan erősödik Euripidesig, de Aristophanesnél jelentékeny mértékben visszaszorul, és viszont, hogy a phantasia Homerustól kezdve fokozatosan háttérbe szorul Euripidesig, de Aristophanesnél új erőre tesz szert. Pindarusnál a synecdoche és metonymia az aránytropusoknak körülbelül egykilenczedét teszi, tehát *Pindarus a reflexio és phantasia tekintetében Homerus és Aeschylus között foglal helyet, t. i. reflexiója nagyobb mint a Homerusé, de kisebb mint az Aeschylusé, és viszont phantasiája kisebb mint a Homerusé, de nagyobb mint az Aeschylusé.*

Az aránytropusokban a phantasia plastikus alkotással teremti meg képeit, melyek közül legkifejtettebb a hasonlat, legkisebb a metaphora, és kettejük között foglal helyet az allegoria, tehát a phantasia a metaphorában a legkisebb, a hasonlatban a legnagyobb plastikus képet alkotja. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az Ilias, Odyssea, Pindarus és a négy dramatikus aránytropusait, új tanulságok tárulnak eléink. Ugyanis az Iliasban a hasonlatok száma négyszer annyi, mint a metaphoráké, de már az Odysseában csak még egyszer annyi, Pindarusnál és a négy dramatikusnál meg éppen a metaphora jut túlsúlyra. De az Ilias nemcsak a hasonlatok száma, hanem azoknak kifejtettsége tekintetében is kiváló szerepet játszik, mert terjedelmes hasonlatai több mint még egyszer oly számosak, mint a rövidre fogottak, holott az Odysseában e tekintetben már egyenlőség uralkodik, és Pindarusnál meg a négy dramatikusnál éppen megfordítva a rövid hasonlatok jutnak uralomra. Háttérbe szorul Homerus az allegoria tekintetében, mely az Iliasban csak egyszer, és az Odysseában egyszer se fordul elő, míg a négy dramatikusnál több ízben található. *Legszámosabb azonban és többször terjedelmes is az allegoria Pindarusnál.* Az Iliasnak egy további sajátossága, hogy szeret két vagy több (három, négy, öt, sőt hat) tropusból egy nagyobb plastikus egységet alkotni, szereti a képcsoportokat, melyekben összetételük elemeiként ismét a legterjedelmesebb képek, a hasonlatok játsszák a főszerepet. Az Iliashoz képest az Odyssea a képcsoportok tekintetében is háttérbe szorul, nemcsak azoknak csekély számával, de kisebbszerű szerkezetével is. Pindarusnál és a négy dramatikusnál gyakoriak ugyan a képcsoportok, de rendszerint kis tropusokból (metaphorákból, synecdochékből, metonymiákból) alkotvák és kisszerűek. Tehát az Ilias a hasonlatok és képcsoportok terjedelmessége tekintetében első helyen áll, hasonlatai és képcsoportjai hatalmas plastikus alkotások, melyekhez képest már az Odyssea is jelentékeny hanyatlást mutat, míg Pindarus és a négy dramatikus hasonlatai és képcsoportjai, eltekintve egy-két kivételtől, már éppen kisszerűekké válnak, úgy hogy *az Illiastól az Odysseán, Pindaruson és a*

három tragikusan át egészen Aristophanesig a plastikus szellem folytonos gyöngülését látjuk a költészetben, és érdekes, hogy ezzel ellentétben az építészetben és szobrászatban a plastikus szellem az idők folyamán egyre erősbödik, és Pericles korában éri el tetőpontját.

Az Iliasban a hasonlatok gyakran, a képcsoportok rendszerint nem egy, hanem két vagy több (három, négy, öt, hat, sőt hét) kategoriába tartozó elemekből vannak képezve. *Ez a polychromia, mely az ókori görögség classikus korában a költészetben éppen úgy mint az építészetben és szobrászatban lényeges járuléka a plastikus szellemnek, ezzel együtt üli diadalát az Iliasban, és ezzel együtt gyöngül az Odysseában, Pindarusnál és a négy nagy dramatikusknál.*

A hasonlatnak azt a világos tagolását, mint a hogy Homerusnál látjuk, hiába keressük Pindarusnál. Pindarus inkább csak jelzi, semmint kifejezi a hasonlatot, és bonyodalmas mondat-szerkezettel szokta megnehezíteni annak értelmét, mint a hogy az különösen az Ol. 1, 1—8-ban előforduló, két hasonlatból álló képcsoportban látható. Homerus a hasonlatnak két részét, a hasonló és összehasonlított részt, rendszerint két hasonlító szócskával, a „valamint — úgy“ formulával juttatja kifejezésre. Pindarus a hasonló részt szintén rendszerint hasonlító szócskával (ὦς, ὠσπερ, ὦτε, ἄτε, δίκην, οἶον, ἴσον, ἄχρι, ὅπᾳ) vezeti be, s csak néha hagyja azt szócska nélkül jelzetlenül, avagy jelzi ellentétes (δέ), és egy izben föltételes (εἰ) kötőszóval, de az összehasonlított részt rendszerint nem jelzi semmiféle szócskával, és csak néha használ kapcsoló (καί, τε) vagy ellentétes (δέ), és két izben hasonlító (οὔτω, ὅπᾳ) szócskát. Tehát Pindarusnál a hasonlat leggyakoribb kifejezési módja az, hogy a hasonló rész élén hasonlító szócska áll, míg az összehasonlított rész jelzetlenül marad minden szócska nélkül; három esetben a hasonlat két része kapcsolatlanul van egymás mellé rendelve, vagyis mind a két rész szócska nélkül marad, két izben a hasonló rész összehasonlító, az összehasonlított rész kapcsoló kötőszót vesz fel; azonkívül előfordulnak egy-egy esetben a két résznek következő kapcsolatai: ὅπᾳ — ὅπᾳ τε, δ', τ' — καὶ οὔτω, ο — καί, ο — δέ, δέ — καί, μέν, δέ — δέ, εἰ — δέ. A Pyth. 1, 43—44-ben olvasható allegoria némileg a hasonlat természetével is bír, a mennyiben egy hasonlító szócska is (ὠσεῖτ') fordul elő benne.

A *kettős tropus*, vagyis a tropusoknak az Iliasban tízszer és a négy dramatikusknál is néhányszor található ama módszer használatai módja, mely szerint egy és ugyanazon szó egyszerre két tropust fejez ki, *Pindarusnál tizenháromszor fordul elő*, még pedig oly módon, hogy hat esetben valamely szó metaphorát s egyszersmind hasonlat-elemet, három izben metaphorát s egyszer-

smind allegoria-elemet, két esetben metaphorát s egyszersmind egy másik metaphorát is, és két ízben metonymiát s egyszersmind hasonlat-elemet fejez ki. Ilyen kettős tropus Pindarusnál pl. az a kép (Nem. 3, 84), melyben a „látás“ (δέσφορην) mint metaphora „fénylést“ jelent, és ebbeli jelentése ismét mint metaphora a „részesedést“ jelenti, tehát a látás két tropusként szerepel, első sorban mint „metaphora“, és metaphorikus jelentése mint második „metaphora“.

Mindent összefoglalva azt látjuk, hogy Pindarus tropusai hüen tükröztetik vissza korának művelődését, a saját reflexióját, phantasiáját, plastikus szellemét és polychromiáját, és jellemzik őt mint erőshitű költőt, mint a versenyjátékokban győztesek dalnokát, és a mesterségek és művészetek kedvelőjét. Tropusai visszatükröztetik azt a sajátosságát is, mely a Homerusénak teljes ellentéte, mert: *Homerus az öntudatlan, Pindarus a tudatos nyelvművészet nagymestere.*

Jelentés a gróf Teleki-pályázatról.

(Felolvasta Bayer József r. tag 1912. évi márczius 19-én.)

A Teleki-jutalom 1911-ben, mint páratlan évben, vígjátékokra volt kitűzve. A tek. Akadémia 1911. évi október 30-iki ülésében a maga részéről *Thewrewk Emil* t. tag elnöklésével *Berczik Árpád* és *Bayer József* r. tagokat jelölte ki bírálókul. A Nemzeti Színház igazgatósága a maga kebeléből *Mihályfi Károly* és *Ódry Árpád* színművészeket küldötte ki bíráló-bizottsági tagokul. Ez az öttagú bizottság f. évi márczius 1-én tartott ülésében egyhangú határozatot hozott s a jelentés megtételével engem bizott meg. Ez alapon szerencsém van a pályázat eredményéről a következőket jelenteni.

Az 1911. évi szept. 30-iki határidőre 14 pályamű érkezett be. Az igazsággal pörbe keverednénk, ha azt mondanók, hogy valamennyi pályázó arra is figyelemmel volt, hogy pályaművének elolvasása meg ne gyötörje bírálóinak türelmét és szemidegeit. Volt olyan, melynek kusza betűit előbb tanulmányozni kellett s csak azután sikerült az elolvasása; volt olyan, melynek apró betűi becsületére váltak volna egy Corvina-codex leírójának; volt olyan, mely vegyesen adott gépírást és kézírást, ez utóbbin a sietésnek kellemetlen következményeivel. Bíráló társaim megbízásából arra kérem a Tek. Akadémiát, hogy kegyeskedjék akár a főttkári hivatalt, akár az ez után kiküldendő dráma-bíráló bizottságokat arra fölhatalmazni, hogy mielőtt bíralatra kerülnének a pályaművek, alaki tekintetben mondhassanak véle-

ményt a pályaművekről s így csakis az alaki tekintetben teljesen megfelelők tekintessenek pályázó műveknek s főleg a rossz írásúak a pályázatból már előlegesen kizárassanak. Ha a pályázók nem méltányosak bírálóikhoz, legyen méltányos a Tek. Akadémia és jogos szigorúságával könnyítsen helyzetükön — a jövőre.

Ha azt mondanám, hogy a bíráló-bizottság teljesen meg van elégedve a pályázat eredményével, sokat mondanék; ha azt mondanám, hogy az eredmény mélyen a jogos (és megszokott) várakozáson alulinak jelezhető: úgy abszolút mértéket alkalmaznánk egy oly drámai pályázatnál, melynél a jutalom az alapító levél szavai szerint „a viszonylag legjobb műnek is kijár, még pedig megoszthatlanul”. (Ügyrend 137. §, 4. pont.) Ez okból, bár a bizottság csak két pályaművet tartott komolyabb figyelemre méltónak, e kettő közül, az egyiket jutalomra is érdemesnek ítélte minden külön kikötés nélkül: ezen méltányossági alapon tehát elmondhatjuk, hogy a pályázat bár nem fényes sikerű, rosszáló ítélet hozatalára nem volt rákényszerítve bizottság s így az eredmény tűrhető.

A 14 pályamű közül az 1. és 6. sz. (amaz Pázmán lovag czímen, emez minden czím nélkül) iskolásgyerekek naiv kísérletezése, de kétségkívül a pályázat legmulatságosabb vigjátékai.

A 2, 8. és 11. sz. pályaművek inkább bohózatok mint vigjátékok s az alapító levél értelmében még jóságuk esetén se volnának megjutalmazhatók. Jónak csakis a 8. sz. mondható.

Az *Alaptalan féltékenység* írója (3. sz.) nem járatlan a színpadi technikában, de köznapi prózában megirt cselekményének végkifejtése erkölcstelen és hajmeresztően izléstelen. A főhős Karvaly Péter, Hollósék házi barátja, nemcsak lovagiatlan, hanem impertinens is. Régóta viszonyt folytat Hollós Margittal, kit azonban unni kezd s Margit barátnőjének Kemenesnének udvarol, sokáig sikertelenül, végre eredménnyel, mert megígéri, hogy meglátogatja legénylakásán. A volt kedves gyanút fog és előbb ő jelenik meg Karvaly lakásán s midőn Kemenesné jön, Margitot a mellékszobába rejtik. De valami félreértés eligazítása céljából megjelenik a két férj is s ekkor Karvaly Kemenesné egy szekrénybe bujtatja. Midőn a férjek eltávoztak, Margit kijön a mellékszobából — csakhogy a két férj egyenkint visszajön, Karvalyt arra kérvén, figyelje meg a másikat, vajjon nem udvarol-e az a nejeinek. Karvaly (nem tudjuk zavarában-e, de mindenestre ostobául) Margitot ugyanazon szekrénybe tolja, a hol már bent van Kemenesné. Midőn a férjek eltávoztak, Karvaly kinyitja a szekrényt ezzel a mondással: Hölgyeim! . . . Az asszonyok kijönnek. Fügöny. Vége! Azt hisszük, erre a jelenetre a közönség unisono kifütyülni fogja a darabot, mert egy nőcsálító lehet sok esetben mulattató, de egy komisz gavallér kiséprözni való

közönséges himpellér. Ez az utolsó jelenet még a legsikerültebb bohózatot is tönkre tenné, hát még egy rosszul megszerkesztett bohózatos helyzetvígjátékot, mely meséjében a régen elavult Kotzebuaera emlékeztet.

A *Kenyér és szerelem* (11. sz.) cz. pályamű is inkább bohózat, mint vígjáték, de bohózatnak még az előbb említetténél is sületlenebb. Emberei jönnek-mennek: akkor érkeznek meg-mikor kell s akkor távoznak el, midőn nincs szükség többé reájuk.

A darab meséje Olga és Ella körül kering oly módon, hogy így akár 25 felvonásos is lehetne ez az „eredeti vígjáték“ mint pályázónk minősíti a maga munkáját. Őzv. Kéry Péter másodszor házasodni készül s így hugának, a három éve özvegy Olgának nincs többé maradása a háztartásban — tehát férjet keres. Majd az öreg Berenczy György földbirtokos van az előtérben, majd dr. Bárdy Zoltán ügyvéd, majd Burján Tóbiás gazdasági irnok.

A másik nőszemélynek Ellának (ki rokona Kérynek) majd Bárdy udvarol, majd meg Burján.

Az ember igazán nem okosodik ki a dologból, mert mindez teljesen önkényesen, logikátlanul történik. A darab háttérben az igazságügyministernek képviselővé leendő választása szerepel és ez kapcsolatba jön Bárdynak birói kineveztetése ügyével. Először a kineveztetés a fő, de később épp ennek a megakadályozása. A minister azonban elkésve kapja meg a sürgönyt s Bárdyt Budapesre nevezik ki egyszerre — járásbirónak.

Ella kezdetben Bárdyba szerelmes, de mivel megtudja, hogy az az árvaszéknél az öröksége után tudakozódik — Burjának nyújtja a kezét, a ki olyan igazi vidéki fene-gyerek.

Berenczy párbaj-terve, Olgával való szerelmeskedése, fölsülése, bohózatba való sületlenségek, ezerszer már eddig előfordult változatban. A fölsült Berenczynek ez a szellemes mondása fejezi be a darabot: „Engem pedig megüthet a guta“ . . .

A darab köznapi férczelmény, mely mind egészében, mind részeiben azt árulja el, hogy pályázónknak sejtelve sincs arról, hogyan kell egy dráma meséjét logikusan megszerkeszteni. Elolvasása fárasztó volt s azon fölül igazi időpocsékolás.

A 8. számú *A drágaság* cz. pályamű szintén nem vígjáték, hanem bohózat. A drágaság azonban erőltetve alkalmazott indíték a darabban, mert tulajdonképen csak az utolsó felvonás végén szerepel döntő tényezőként s ekkor ír a legkülönösebb módon, mert két, teljesen bevégzetnek gondolt házasság megvalósulását akadályozza meg. A végkifejtés átalakításával hatásos bohózatná változhatnék, a nélkül természetesen, hogy ezzel a változtatással irodalmi értékűvé is válnék.

Írója jó megfigyelő. A második felvonás Panama-kávéházi jelenete ügyes genre-kép. Kár, hogy ezt az ügyességet nem tudja józáltsággal értékeséssé is tenni, mert pl. Guszti pinczér letartóztatása, a kirendelt rendőrök kártyajátéka hivatalos működésük szünetében nagyon erőltetett torzítás, mely kizárólag a karzat izlésének akar eleget tenni.

Tulajdonképeni meséje nincs is. A földolgoz a színpalak mögött a felvonásközökben történetek meg és pl. a két vőlegény csakis a harmadik felvonásban kezd cselekvőleg befolyjni a darabra, azaz megjelennek, hogy megkössék s nyomban fel is oldják a házasság rózsalánczait.

Csató és Blitz szódagyárosok és czégtársak, Blitz leányát Margitot eljegyezték dr. Kálmán Miklóssal — ezt jönnek jelenteni a szülők az első felvonásban. Üzleti érdekből kívánatos volna, hogy Csató Flóra is főköttő alá kerüljön. Blitz valami Delicat nevű ügynök segélyével épp úgy akarja Flórát is vőlegényhez juttatni, mint a hogyan az ő Margit leánya is jegyesre talált a — Panama-kávéházban, melynek Delicat az igazi tulajdonosa s Hidegkuthy nyug. színész csak reprezentáló főszemélye. Erre a kávéházi vőlegény-keresésre egy kissé nehéz rávenni a nagyralátó mamát, de végre mint minden, ez is sikerül. Az egész második felvonás itt a Panama-kávéházban folyik le s bevallhatjuk, hogy az izléstelenségek mellett van egypár nagyon jól ellesett s nagyon jól visszaadott epizódja. Természetesen van tiltott kártyajáték is a Panama-kávéház külön szobáiban. A rendőrség megjelenik, a játékszobát megostromolja s onnan dr. Kálmán s a kiszemelt vőlegény Urmánczy Bálint is előkerülnek. Itt elhiteti Delicat a hüledező Csatóval és Blitzcel, hogy a vőlegények a kártyaszobában nem kártyáztak. A látszat csal. Sőt azért ártak ott, hogy a kártyajáték elleni serumot tanulmányozzák. E rövid s nem éppen szellemes felvilágosítás után a két vőlegény eltávozik s mikor a Csató és Blitz család is elhagyták a termeket — jön vissza a két gavallér s a piccolo azt jelenti nekik: „ismét szólhat a csöndes“ . . .

Az utolsó felvonás azonban teljesen rossz. Urmánczy párbeszéde Flórával ugyan eljegyzéssel végződik, de midőn meghallják, hogy az ablak alatt „a tudós nők“ tüntetnek és bérmeletést követelnek — lemond Urmánczy úr dr. Kálmán úr menyasszonyáról.

Ebből az utolsó néhány jelenetből nem tudunk kiokosodni. Vagy tán azért ugrik meg a két vőlegény, mert hozományra nem lévén kilátás, a drágaság elleni tüntetést alkalmas oknak tartják? Nem tudom biztosan, csupán azt tudom, hogy egy ilyen rossz utolsó felvonás még egy ennél sokkal jobb bohózatot is megbuktatna. A sok színpadi ügyességgel, jó megfigyelő tehet-

séggel, elevenen megírt első és második felvonás megérdemli, hogy egy újonnan átdolgozott harmadik felvonással sikerhez jutassa pályázó a maga bohózatját, melynek egy kissé fojtó levegőjén át belelátunk a főváros társadalmi életének egyik mozgalmas zúgába. Ennek a zúgnak azonban ügyes fényképezője *A drágaság* megírója.

Az alapító levél „tisztá vigjátékokat“ kíván „a bohózatok mellőzésével“. Ez okból ez a három pályamű nem jöhetett számításba.

A következő számú pályaműnek: 3, 4, 5, 9. és 13 nem vigjátékok, hanem inkább érzelmes drámák s a vig elemet legfeljebb egy episod-alak, vagy mellékjelenet képviseli.

A *Vera* (3. sz.) címűnek tulajdonképen nincs is meséje. Valami János nevű ember szereti Verát s valami István nevű Flórát. Ezek az urak az első felvonásban valami poemán török a fejüket s többször bosszantják Verát, a ki végül megszökésre határozza el magát és arra is, hogy színész nő lesz. Ebben az első felvonásban ez a Vera tizenháromszor fakad sírásra s miután se János, se István nem akar vele szökni, Károlyt szerzi társul maga mellé — később azonban kisül, hogy egyedül szökött meg egyik nagybátyjához Debreczenbe. Teréz mama utána utazik, két nyaklevessel eszre téríti, mire hazajön és János nejevé lesz. István (ki szintén szerette Verát) Flórát veszi el, ki az utolsó felvonásban valósággal meg is jelenik a színen. Ebben az érzelmesen unalmas s unalmasan érzelmes ötödik felvonásban a fenyők közt egy padon elhelyezkedve „István játssa a dalt (t. i. a melyet maga komponált) s halk édesbús melódiák fakadnak fel a hegedűből“, mialatt Vera és János szerelemről beszélgetnek!...

János és István urak henye ábrándozók, ostoba fecsegők, kik csak ebben az utolsó felvonásban jutnak el a cselekvésig, midőn — megházasodnak. Nem emlékszem pályázó drámára, melyben a személyek oly sokat beszéltek s oly keveset cselekedtek volna, mint ebben a 131 lapnyi terjedelmű vigjátékban.

Verses formája szép igyekezetre vall. Csakhogy ezekben az itt-ott jól folyó versekben nincs elég komoly tartalom. Csengnek, bongnak. Van bennök lebbenés, lobbanás, szellősugóság, virág-illat s sok egyéb lyrai közhely, de gondolat, tartalom kevés.

Decoratiós utasításainak keresztülvitele egy külön színpadot igényelne s a személyeknek adott utasítások a legnagyobb színművészt is zavarba ejtenék.

Pályázónknak sejtelve sincs arról, hogy mi egy vigjáték, de még arról se, hogy mi egy színdarab drámái szerkezete.

Az *Apa felesége* (4. sz.) szintén nem vigjáték, hanem érzelmes történet felvonásokra osztva s jelenetekre vágva. Emberei jönnek-mennek, mint a bábok. Írója vigjátékíráshoz s

drámai szerkezetbe épp oly keveset ért, mint előbb említett pályázó társa.

Dr. Kötess Vikornak öt év előtt meghalt a felesége s ezalatt két leánya modern emancipált leánynya lett. A darab elején mindkettőnek jegyese is van: Azaleáé, Darvas Aladár hadnagy, Maczáé, Hajnal Berezi. A házasság eddig azért nem történt meg, mert az elsőét megakadályozza a cautio-, a másodikét a diploma-hiány. A nagyapa Tömböly Tádé magánzó és háziúr az egyik hiányon segíthetne, csakhogy vagyonáról nem hajlandó halála előtt lemondani. A háznál a nagymama gondossága daczára nagy a rendtelenség: a lányok későn kelnek, dolog helyett cigarettáznak, regényeket olvasnak — de se takarítás, se ebéd, sőt a völegények olyan bizalmasak már mennyasszonyaikkal, hogy a csókolódzás is a napirendhez tartozik.

Ennél nagyobb baj, hogy a papa titkon nőszülni akar, sőt egyszerűen egy sürgönyt is tudatja, hogy már egybe is kelt a vidéken özv. Órás Istvánnéval.

A lányok a rideg várakozás és megfigyelés álláspontjára helyezkednek, de a mostoha már első megjelenésével megnyeri nemcsak a lányok, hanem Tömböly és neje rokonérzését is.

A második felvonás négy hónappal később játszik. A ház rendbe jött. A mostoha a háznak jó szelleme. Megtudja, hogy Macza nem is szereti igazán Berczit, hanem gyerekkori játszótársát, Kelemen Gábor tanárt, sőt Azalea is inkább vonzódik dr. Ostoros Iván orvoshoz, mint a hadnagyhoz. Szóval a csókok daczára nincs szerelem a lányok szívében! A dolgot összebonyolítja az a körülmény, hogy dr. Ostoros már jegyese Viczának, Csákós Ernőné leányának. Az új mamának nem kis érdeme, hogy dr. Ostorost a maga házához tudja édesgetni s azzal elidegeníti Viczától. Macza is szakít Berczivel és Kelemen jegyese lesz. Valóban mulatságos hölgyek és gavallérok ezek a főszereplők a pályázó szándéka nélkül!

Ostorosné botrányos föllépése Kötesséknél csak pusztán komédiázás, mert a vége az, hogy Darvas Viczát jegyzi el, kinek — cautiója is van.

Ezt mind sejtjük a második felvonás végén úgy, hogy a harmadikra már csak külső komédiázás marad: Hajnal Berezi búcsúja. Megtudjuk, hogy ő mérget kért egyik gyógyszerész barátjától, ez azonban mérge helyett — vomitoriumot adott neki. Hogy ezt az esetet súlyos következményeivel el is meséli Viczának, nemcsak Berczinek, hanem pályázóknak is nagy ízléstelenségét bizonyítja. Ez a jóízlésű gavallér aztán arra határozza magát, hogy — költő lesz!

Ebben a harmadik felvonásban Ostorosné is megjelenik, hogy bocsánatot kérjen s egyúttal bemutassa az új jegyespárt:

Viczát és Darvast. A háttérben esküdszéki tárgyalás is szerepel, melyben csak az a lényeges, hogy Kötess ügyvéd védenzeze egy oly színésznő volt, ki reclamból vállalt magára egy gyilkosságot! Ha Teri szobaleány nem viczczelne ebben az utolsó felvonásban, úgy sírva kellene távozni e darabból, melynek szerzője a leglényegesebb momentumot: a lányok átalakulásának lélektani megokolását teljesen elejtette.

Az egész darab közönséges átlag-munka, mely még vidéki színpadon se állaná meg a helyét.

Jobb ennél az *Apám uram* (5. sz.) cz. „parasztvigjáték”. Ha pályázónk műve szerkezetileg olyan jó volna, mint a darab magyarsága, ez a darab érdemelné meg a pályadíjat.

Nem értjük: miért parasztvigjáték (Bauernkomödie)? Vagy tán van úri vigjáték? Polgári vigjáték? Katonai, papi stb. vigjáték? Mindegy. Tegyük föl, hogy van. A földolog mégis csak az, hogy jó vigjáték legyen, vagy legalább is vigjáték. Ez se jó, se vig. A főcselekmény: az apa bűne a multban, erőszakoskodása, emberbolondítása a jelenben, komoly összeütközések magját rejtegeti s a jövő se ígérkezik derűsnek minden kiegyezés daczára.

Godó Istvánnak két fia van: András és Miklós. András feleséges ember, a kardos Zsuzsának a férje. Miklós nőtlen és szereti Zsuzsának a háznál tartózkodó árva és szegény hugát. Az öreg Godó azonban a gazdag Molnos Gergő csúnya lányát szánta neki. Hogyan lehet ebből a nehéz helyzetből vigjáték, ha meggondoljuk, hogy az erőszakos Godónak még egy régi bűn is terheli a lelkiismeretét? Godónak ugyanis van egy házasságon kívüli gyermeke: Rebeka Péter. Ez a dolog összebonyolódik egy másik komoly eseménnyel, azzal t. i., hogy épp most vált el a *szép* feleségétől, a ki sok bajt szerzett, sok gondot okozott neki és nem bánná, ha Godó valami *csúnya*, de gazdag feleséghez segitené. Ennél a jelentkezésnél vallja be Godó Rebeka Péternek, hogy ő — törvénytelen fia.

Péttert mintegy 25 évesnek kell tartanunk. Ez idő alatt se ő, se más nem tudta volna ezt. Teljesen lehetetlen falu helyen. Higyjük el. Ezúttal egy ennél fontosabb ügy kerül szőnyegre. Zsuzsi rá akarja hírní az apósát, hogy egyezzek bele Miklós és Zsuzsi házasságába. Az öreg nem teszi meg, mire Zsuzsi az urával együtt otthagyja Godó házat és a maga földjére költözik.

Vigjátéki helyzetnek természetesen ez se mondható — de végre lesz ilyesféle is. Megérkezik Molnos uram lányával, a kövér és csúnya Borkával, hogy megnézzék — Miklóst. Tehát — legénynézőbe jönnek. Van-e ilyesmi faluhelyeken, nem tudom. Higyjük el, hogy van. Miklós azonban nincs itthon, mert ő is, meg Róza is együtt hagyták el a házat Zsuzsával. De itt van

Rebeka Péter és Godó ezt mutatja be Miklós fiaként Molnoséknak. Péter és Borka egymásba szeretnek. Ez ismerkedés alapján Péter ellátogat Borkáékhoz s eljegyzik egymást. Elhíhető-e, hogy ez a család nem derül ki már az első találkozáskor? Higgyük el. Kiderül máskor: Molnos egyik látogatása alkalmával, mire az apa haraggal távozik Godóéktól.

Már most hogyan lehet ebből vigjátéki végkifejlesztés?

Időközben András megúnja a helyzetet, megharagszik Zsuzsára, mint a ki az eltávozásával idézte föl az egész bajt. Az engedelmes férjből egyszerre parancsoló férj lesz, a ki ráveszi Zsuzsát, hogy menjen haza, bocsánatot kérni az apjától. Zsuzsa rászánja magát, de ezalatt a nagyobb makacs is megszeliült — mert maga Godó jön ide, hogy bocsánatot kérjen a fiaitól! Ez a változás lélektanilag megokolatlan marad. Pályázónk ezt a fontos dolgot a színpalak mögött intézte el. A gyerekek megbocsátanak mindent az — apjuknak. Rebeka Pétert törvényesítik, vagyonhoz juttatják s most már Molnos is hozzá adja a lányát. Róza és Miklós is egymáséi lesznek . . .

Sajnos, ennek a vigjátéknak az emberei is jönnek-mennek, de előnyük, hogy élvezetes magyarossággal beszélnek, sokszor nevetni is lehet egy-egy víg helyzeten, de ez nem vigjátéki tárgy. Pályázónk jól ismeri a népet, de rosszul a színpadot. Emberei húsból-vérből valók, de rosszul mozognak a színpadon, mert nem a maguk lábán járnak, hanem mozgatják őket. A víg elem csak episodokban található meg. A főmese komoly bonyodalmak lehetőségével terhes és viggá — erőltetve lesz. Ez az erőltetés a megölő betűje ennek a vigjátéknak. Különb is inkább novella-tárgy, melyben Godó átalakulásának megokolása a novella legszebb fejezete lehetne. Monológgal bajos volna az ilyesmit a színpadon elintézni de úgy, a hogy pályázónk teszi, az meg nem egyéb a csomó ketté vágásánál.

Magyarosságát szerelnők drámairóink elé mintaképeül állítani, de sajnálatunkra vigjátékát szerkezetileg is, meséje alapján is rossznak kell jelezniük.

A *Családi politika* (9. sz.) cz. pályamű meséje se vigjátéki s azonfölül az egész darab rosszul van tagozódva. Van itt a háttérben képviselő-választás, alispánválasztás, a nélkül, hogy az egyéb volna dekoratív, melyet ide-oda tologatnak. Van itt szerelemi történet annyi, hogy jól összeszedje a bíráló a figyelmét, ha el nem akar tévedni ebben az összevisszaságban.

A mese magja az, hogy Vajthay Richárd vagyonát csak úgy lehet megmenteni, ha Richárdot a felperes özv. Seraphinnal összeházasítják. A kérdés lebonyolítása körül valami félreértés keletkezik, melyet csak párbajjal lehet elintézni.

Az ember azt gondolná, hogy valami véres embergyilkolás

lesz a vége mindennek. Nem. Seraphin maga lesz a becsület-bíróság elnöke s mindent elsimitanak. Az öreg Vajthay veszi el Seraphint s így megmentik a Vajthay-vagyont. Richárd Arabella, Arisztid Melanie kezét nyeri el. Mi ebben a vígjátéki? Nem tudtuk megtalálni. Tán az, hogy az újonnan nemesített Tarkeőy szegényli Meier nevű zongoratanár-bátyját (kit azonban tévedésből az öcscsének mond a negyedik lapon); vagy hogy soha sincs meglegedve a felesége nem eléggé előkelő föllépésével; vagy, hogy Meier mindig befurakodik bátyja környezetébe; vagy Tarkeőy és Meier testvéri enyelgései; vagy a párbajjelenes liga tagjainak párbaj-comoediája; vagy rettenetes szójátékai 18., 21., 58., 59., 66. lapokon?

Egy dolog teljesen bizonyos. az, hogy az egész darab unalmas, végtelenül unalmas a meséjében és köznapi átlagmunka szerkezetében.

A *nagynéni* (13. sz.) cz. vígjátékban adva van egy mindentudó és mindenttévő nagynéni: özv. Berkeczy Györgyné; egy pipogya unokaöcsös: Peterdi Aladár; egy tönkrement család árvája, a ki beáll nevelőnőnek: Ujlaki Lili, továbbá Örváryné és házasságra vágyó leánya: Margit.

A darab kuszált történetét így foglalja össze Lilihez szólásban Berkeczyné: „Nem akartalak az Aladár feleségeül, csak általad akartam megmenteni Örváryéktól; de megszerettelek, utánad kutattam és ma már csak általad szeretem Aladárt is. Nevedre irattam Cserhátot, hogy Aladár megszöktethessen, elraboljon téged, de mindketten oly bután becsületesek voltatok, hogy majd a legnagyobb ostobaságot követtétek el. De most a gazdag Ujlaki Lili feleségül várja a koldus Peterdy Aladárt“ (70. l.).

Ez a darab két részből áll. Az első és második felvonás megrikató érzékeny történet Birchpfeiffer modorában, a harmadik és negyedik felvonás pedig — egypár ál vigjelenet kivételével — a komoly dráma határain mozog.

Aladár három év előtt udvarolt a gazdag Lilinek, de mivel szülei időközben elszegényedtek, nem merete elvenni a nagynénitől való félelmében. Ezalatt Margitnak udvarol, egy „kisebb furdón“. Itt szerződötteti maga mellé Lilit társalkodónőnek Berkeczyné. Aladárban a régi szerelem föléled s az új elhalványodik. A nagynéni egy évi próbaidőhöz köti beleegyezését a házassághoz. Ez a darab egyik fele.

A harmadik felvonás (10 napra az első után) új történettel kezdődik. Berkeczyné eljegyzi magát Bodvay ügyvéddel, de midőn ez megtudja, hogy Berkeczyné legnagyobb birtokát Cserhátot Lilinek ajándékozta, cserben hagyja jegyesét és Lilinek kezd udvarolni. De két szék közt a földre esik. Lili nem akarja elfogadni Cserhátot és majd Aladárnak, majd meg Margitnak ajánlja

fel. Ez az az emlegetett „legnagyobb ostobaság“, melyből nem lesz komoly baj, mert Aladár és Lili egymáséi lesznek.

Hogy mi ebben a vígjátéki elem, az örök rejtélye fog maradni ennek a végtelenül unalmas érzékeny történetnek.

A pályázó ízlésének jellemzésére érdemes elolvasni a 15, 40, 47, 47. 65 lapokon azokat, a miket Margit odamondogat a saját édes anyjának. Úri lány így nem beszélhet az anyjával. Ezt a modort a legutolsó cselédlánytól is rossz néven vennők.

A darab egészében és részeiben egyike a pályázat legyöngyöcbb dolgozatainak. Írója mint drámaíró a kezdet kezdetén van; mint vígjátékíró sejtelemmel sem bír arról, mit lehet vígjátéki mesének mondani.

A 7. és 10. sz. pályamű nem illik be az eddigi csoportokba, legföljebb abból a szempontból, hogy mind a kettő szintén rossz vígjáték. A különbség az, hogy elolvasásuk se bosszúsággal, se unalommal nem járt.

A *nős ember* című (7 sz.) egy furcsa kis háromfelvonásos vígjáték pályázik. Ha a meséjét el kellene mondanom, igazán zavarban volnék. Ha jól sejtem, három csoportkép van a darabban. Az egyik a nős emberé az ő házassággyűlöletével s a maga boldogtalan sorsával; a másik László báró, festőművész szerelmeskedése Berzi nejjével Leonával s a harmadik a nős ember mostohalányának régi, titkos vonzalma Lászlóhoz.

A lipótvárosi templom számára megfestett madonnakép esete vezeti be a vígjátékot. Két nő ihlette meg a kép művészt: Lili és Leona. Leona az elhanyagolt feleség, Lili az a jól ismert angyali ártatlanság, ki rendbe szokott hozni minden bonyodalmat a drámákban. László már azon a ponton van, hogy ráveszi Leonát az elválásra. A madonnakép fölnyitja a férj szemét, a dologból majdnem párba j lesz, de Lili kicsikarja Berzi bocsánatkérő levelét, mire ez a hullám elsimul. A Nős-ember is kigyógyul nőgyűlöletéből Lili közvetítésével, ki aztán László felesége lesz.

Emberei túlságosan bőbeszédűek. Mindent elmondanak, úgy hogy a végkifejtést már a második felvonásban tudjuk. Mesekezdés, csomókötés, végkifejtés — mind kimaradt a daraból úgyannyira, hogy igazi meséről, igazi főcselekményről beszélni se lehet. Majd a Nős-ember vezet, majd Leona, majd Lili és László, hol az egyiknek, hol a másiknak, hol a harmadiknak feles társa.

A négy főszemély mögött a következő mellékalakok szerepelnek — azaz csak látszanak szerepelni: 1. a bárósított Berzsenyi és neje Renée, a ki sehogysem tud beleilleszkedni úri környezetébe; 2. leányuk Flóra, a ki kosarat osztogat Cseőkey min. segédtitkárnak, Móricz huszárfőhadnagynak s Albi

bankhivatalnoknak; 3. Lukács abbé, a „kerületi káplán“, Renée asszony házibarátja; 4. egy „félkegyelmes minister“, a ki hülyeségeket mondogat a jouron; 5. Susanne a brandyt ivogató miss; 6. Rafael festőnövendék, a czimtábla-pictor, a ki egy zsidőleánynak csapja a szelet. Ez a Fanni ugyan csak a háttérben szerepel, de ő kutatja ki a régi bűnöket: Berzsényi papa és Berczi félrelépéseit. Ez a sokalakúság még egy jobban megcomponált vígjátékot is szétdarabolna, nem beszélve határozott izléstelenségeiről (3, 7, 8, 12, 46. sz.), melyek egy közepes minőségű jó társaságba se illenének, színpadon meg egyenes lehetetlenségek volnának.

Nagy, lényegbevágó fogyatkozásai daczára a pályaműből kiérzik az elevenesű, sok tudású ötletes ember, kiben művészlélek lakik. De három dolgot meg kell tanulnia: 1. izléstelenségek nélkül is találót, jellegzetest írni; 2. hogy egy párbeszédbe szedett, felvonásokra, jelenetekre tagolt elmélkedés még nem dráma; 3. hogy egy vígjáték megszerkesztéséhez, megírásához épp úgy ihlet és tanulmány kell, mint festőalakjának a maga madonnaképe megfestéséhez.

Hibáin át is érezzük, hogy komoly tanulmányai szép sikerhez fogják segíteni.

A *malom* cz. (10. sz.) vígjáték írója azok közé tartozik, kikben van vígjátéki lelemény. Egyike azoknak, kik a jó ötletig eljutnak. Megindulásuk helyes, de a mese fejlesztéséhez, bonyolításához, végkifejlesztéséhez már nem értenek, mert hiába, ehhez tudatosság, tanyulmánnyal párosult művészet kell.

Előnye a vígjátéknak a szét nem kúszált, egységes cselekmény, a sokszor élénk párbeszéd s főleg az, hogy a darab végéig ébren tartja érdeklődésünket. Csakhogy ez a vég nem megoldás, hanem kettévágása a csomónak. Azt lehet mondani, hogy az érdekesítés kárára válik, mert nagy dolgot várunk és helyette — egy szappanbuborék pattan szét.

Kálmán, Ákos és Margit együtt töltötték el ifjú éveiket — a két férfi mindegyike szerelmes volt Margitba. De szerelmesek voltak egy szép (özvegy) molnárnéba is s a malomban kellemes nappalokat (hihetőleg estéket is) töltöttek el a szép özvegygyel.

Időközben (négy évre rá) feleségül vette Margitot Kálmán, ki azóta nem fordult meg a malomban.

A darab Ákos látogatásával kezdődik. Az első beszélgetésből megtudjuk, hogy Ákos főnöke egy magándetectiv irdának, meg azt, hogy Margit ideges asszony, kit erős féltékenységyötör. A malom is szóba kerül, de csak szóba, mert az első felvonás ezzel a szellemes mondással végződik: Találva van! A második felvonásban ebéd után vagyunk. Itt már komolyan beszélnek a malomról, de nem is sejtjük: van-e tudomása Margitnak a négy év előtti dolgokról.

Ha jól értettük meg, Margitnak az a célja, hogy megtudja, vajjon az ura föltétlenül hü-e hozzá, vagy sem. Ő tehát Lovranába megy üdülni, férjét pedig a birtokára küldi a molnárné közelébe. De a levelek szavait félremagyarázva, időnap előtt ott hagyja Lovranát s férje birtokán terem. Erőltetett féltékenységi jelenetek után kisül, hogy a molnárné már három évvel ezelőtt újból férjhez ment s a malomban a — szülei laknak.

Ezzel a férj kiállotta volna a tűzpróbát? De mi történt volna akkor, ha a molnárné még mindig ott van a malomban?

Margit nevetségessé lesz idegessége révén, de féltékenységéből aligha gyógyítja ki ez az eset.

A vigjátéki elemet Piroska, Czili, Aranka képviselik, jól ismert vigjátéki nénikék, a miként Szathmáry bácsi is jól ismert vigjátéki alak Kisfaludy Károly és Kovács Pál jól ismert módorában. De ez a traditiohoz való ragaszkodás se tudja irodalmi értéküvé emelni ezt a vérszegény vigjátéki mesét.

Miután az alapítólevél szerint „a verses forma előnyéül tekintetik a műnek, hasonló vagy közel hasonló társak fölött“, ez okból a bíráló-bizottság komolyabb figyelembevételre csupán a 12. és 14. sz. verses pályaműveket tartotta méltóknak.

A *Pajtások* cz. pályamunkának (14. sz.) már a külső formája is elárulja, hogy az utolsó perczen készült el s így csak fogyatékos külsővel bocsáthatták pályázó útjára. Lapszámozva csak a 184-ik lapig van. Onnan kezdve 36 oldal lapszámozatlan. Ebből 16 oldal, mint (a 184. lapon is) gépirás, azon túl kuszált kézírás, de a Jelenetek megszámozására már nem volt idő. A harmadik felvonás új lapszámozással (1—21) kezdődik, az eleje gépirás s a vége kézírás. A személyzet — a legvégire került. Ezenfölül nincs kötve, csak füzve, úgy hogy elolvasása gyötrelmes volt, mert se fektetni, se tartani nem lehetett s a külső pergamentpapír is bevágta az olvasó kezét. De formai fogyatkozásai daczára elolvastuk, bár a 240 foliolapon való átbukdácsolás keserves egy munka volt — minden apró szépségei, költői részletei, itt-ott igazi finomságai daczára.

Hogy miért *Pajtások* a czime, nehezen tudnók megmondani. A mese központjában egy ellopott nadrág szerepel, de ennek a nadrágnak a története távolról se mondható oly mulatságosnak, mint azé a másiké, melyet Wilibald Alexis mond el ily cz. humoros regényében: Die Hosen des Herrn von Bredow...

A *Pajtások* meséje XIV. Lajos korában játszik és tulajdonképen Edmond és Isabelle, Maintenon asszony és Edmond, továbbá Claude és Colinette szerelmi történetéből szövődik, helyesebben verődik össze. De van még egy szerelmeskedő csoport: a vén Mad. Bilboquet-nek és leányainak Madelonének meg

Brigitte-nek szerelmes csoportja. Azonfelül Dadon szobaleány is szívesen kínálja a maga szerelmét.

Ha hozzáadjuk mindezekhez XIV. Lajos és Maintenon asszony szerelmi történetét, úgy vázlatilag jeleztük, hogy legalább két terjedelmes szindarab meséje van ebbe az egybe beleszorítva.

A mese roppant széles alapon indul meg, anélkül hogy a továbbfejlődés elemeit magában rejtené.

Az első felvonás 105 foliolapon, 24 jelenetből áll. Edmondnak, a költőnek fürdés alkalmával ellopták a nadrágját s miután ebből a fontos ruhadarabból barátjáén Claudeén kívül csak egy van a háztartásban, Edmond otthon tálárban jár és várja a megváltó szabót a rég megrendelt nadrággal. A pajtások tehát Edmond és Claude.

Az első felvonás elején megtudjuk, hogy Edmond költő, a ki imádottja Isabelle után jött Párisba azzal az elhatározott szándékkal, hogy hírnévre tesz szert és így elnyeri Isabelle kezét. Pajtása azt tanácsolja, hogy Isabelle-hez írott szerelmes versét írja át Maintenon asszony nevére s dobja a diszfelvonulás alkalmával M. kocsijába, így bizonyosan magára fogja a figyelmet terelni. Edmond fölhúzza Claude nadrágját, kimegy az utcára s úgy cselekszik, a mint azt neki a pajtása tanácsolta. A dobálódzásból két dolog következik: 1. egy szerelmi és 2. rendőri. Maintenon asszony, a ki egy tekintetre belészeretett a versdobálóba, egyik meghitt emberét küldi el hozzá, hogy találkozára hívja meg Versaillesbe, a rendőrség ellenben a saját hatáskörében elfogató parancsot ad ki a vakmerő dobálódzó ellen.

M. asszony bizalmas embere éppen tárgyalt egy mellék-helyiségben (a már újból nadrágtalan s nyilvános szereplésre alkalmatlan) Edmonddal, midőn a rendőrség emberei megjelennek és elfogják a maga nadrágjába visszabújt Claudeot — Edmond helyett. Ez az önfeláldozás bizonyára több, mint pajtáskodás s bár komoly veszedelem kilátásaival nem fenyeget, nadrágáldozatnál többre képes barátságának is volna mondható. Az első felvonást Bilboquet asszony és leányainak szemérmeskedő jelenete zárja be, kik a nadrágtalan Edmond elől sikoltozva menekülnek el a szobából.

Elég türhető expositio, a kettős (a szándékos és szándék-talan) szerelmi történet daczára. De a darab nagy hibái már itt jelentkeznek: bőbeszédűsége, episod-szeretete, lyrai terjengő-sége és meseszerkesztő fogyatékosága. Egyelőre feledtetni tudja könnyedén gördülő verseivel, költői gondolataival az egy körben mozgó mese hosszadalmasságát — de a második felvonás már nem egyéb episodok végtelen sorozatánál s a történet tulajdonképen csak a felvonás végén mozdul egy lépéssel előre.

Ebben a 154 foliolapnyi terjedelmű és 36 jelenetre darabolt második felvonásban egy kuszált új történet kezdődik, mely csak külső kapcsolatban van az első felvonás meséjével és az egész tulajdonképpen nem más, mint 14 egymással lazán összefüggő episod halmaza. Ezek: 1. Severin és Isabelle-Colinette episódja; 2. Maintenon asszony öltözködési jelenete; 3. XIV. Lajos és Maintenon asszony szerelmi jelenetei; 4. Colinette és Isabelle szerelmi duetteje (a darab legpoétikusabb része); 5. Isabelle és Colinette táncz- és színpadi próbája s végül paraszt-táncza az udvari tánczmesterrel; 6. XIV. Lajos episódja Colinettel és Isabellelel (szintén kedves apróság); 7. Gigot de Giboulet akademikus költő és Maintenon asszony jelenete: véleménykérés a kocsi dobott versről; 8. Pudibonne és Gigot akademikus költők jelenete; 9. Des Combes jelentése, hogy a nadrágtalan költőt nem hozhatta el; 10. Des Combes és Louvois jelenete a nadrágepisód ügyében; 11. a rendőrség jelenete, midőn Edmond helyett az elzárt Claudeot „állítják elő” nagy büszkén; 12. Claude jelenete Isabellelel és Colinettel; 13. Edmond és Maintenon asszony jelenete, de a melynek lehetőségénél elfelejtí a pályázó, hogy a Bastille Versailles-től majdnem 20 kilométernyire fekszik és végül a legtarkább 14-ik episod, melyben sok-sok minderről beszélnek, de történni csak az a hihetetlen dolog történik, hogy az egyik apród Maintenon asszonynak találkára hívó levelét nem Edmondnak — hanem ellenfelének a sértett akademikus költőnek adja át. E nélkül a megható naivitás nélkül teljesen képzelhetlen a harmadik felvonás. Ebben kerti találkozások episódjai vannak, természetesen — sötétben, mert ennélkül minczen világos volna.

Gigot de Giboulet diadalmámorában a király kezéhez juttatja Maintenon asszony levelét.

A kertben megjelennek Edmond, Claude, Isabelle és Colinette, aztán természetesen Maintenon asszony és XIV. Lajos is a jótékony sötétség mindent elrejtő fátyola alatt. A király már azon a ponton van, hogy megbecsteleníti ágyasát, midőn Isabelle mindent magára vállal. Erre rákényszeríti a király Edmondot, hogy vegye el az ilyen módon compromittált Isabellet, a mit ő kész örömmel meg is ígér.

A király is karjai közé zárja a megrágalmazott M. asszonyt, de Gigot de Giboulet-t társaival együtt összegazemberezi s kiűzi udvarából.

Ez volna a Pajtások vigjátéki meséje.

Pályázónk igazán tehetséges, tanult, költői lelkű íróember, de a kinek sejtelme sincs egy dráma színpadi lehetőségeiről, egy vigjátéki mese megszerkesztéséről.

Egy háromfelvonásos színdarab 69 jelenettel (a kuszaltság

eme külső jelével) egyenesen lehetetlenség. A feléből jó darabot lehetne írni. A jövő, azt hiszem, alkalmat fog adni pályázónknak annak eldöntésére: vajjon csak időhiány s nem tehetség-hiány akadályozta-e őt abban, hogy jó vígjátékot írjon. Mi az előbbiben hiszünk, mert nem egy részlete azt árulja el, hogy az igazi comicumhoz (még pedig annak finomabb fajtájához) határozott érzéke van.

A jutalomra ezúttal érdemesnek tartott vígjáték első kidolgozásában szintén nem felelt meg a követelményeknek és ime két évre figyelemreméltó vígjátékká tudott válni.

A *Pethő Gáspár* cz. vigj. három felv. (12 sz.) részt vett az 1910. évi Kóczán-pályázatban. Ezt maga a pályázó is bevallja Előszavában.

Már akkor feltűnt nekem jóízű magyarosságával, természetességével és keresetlen jókedvűségével, de bár figyelemreméltónak találtam a prózában írott vígjátékot, szerkezetileg nem tartottam sikerültnek. Írói ambícióra vall, hogy szerzője ezúttal verses formába öntötte, ha mindjárt csak azért, „hogy a vers a dictio jóhangzását emelje“. Kijelenti azonban: „semmiképen se tartja a valószínűséggel összeegyeztetőnek, hogy színpadon, comediában az emberek verselve, jambusokban beszélgessenek; ezért csak az említett célra, bizonyos jóhangzat kedvéért alkalmazta a verset, melyre magára gondot nem fordított“.

Természetesen ez az elmélet hamis és Shakespearétől Molieren át a legújabb korig az ellenkezőre legalább száz példát lehetne idézni — de nem ez a lényeges. Sokkalta fontosabb, hogy (ezt is bevallja) a régi darab cselekményét jelentékenyen kibővítette s ezzel színszerűségét, „azt hiszi“, emelte, „bár véleménye szerint a színszerűségnek nem elengedhetlen föltétele a bő cselekmény“. Ez igaz, de az állítása támogatására felhozott példa nem a legtalálób. Szerinte „Kleist remeke, az *Eltörött korsó*, a német színpadok egyik legkedveltebb vígjátéka, holott cselekménye jóval csekélyebb ennek a vígjátéknak a meséjénél“.

A cselekménybőség és cselekménysóványosság sohse belsőleg lényegbevágó, csakis akkor, ha a cselekménybőség elvonja a figyelmet a főmeséről s így hosszadalmassá s ezzel unalmassá teszi egész darabot, a cselekményhiány meg akkor, ha a költőnek nincs mondani (illetőleg mondatni) valója és az üres szóáradatba teljesen belefut a vékony dongájú mese. A földolog az, hogy a drámaíró érdekkeltő, érdekesítő tudjon lenni s a legjobb, ha a cselekménybőségtől épp úgy óvakodik, mint a szóbőségtől. Kleist elmés vígjátékánál eszünkbe se jut a mese sóványására gondolni és Kleist költői és vígjátékírói elmés-

ségének épp az az érdeme, hogy ez kedvesen sikerült neki. Tehát az Eltörött korsó kis meséje éppenséggel nem igazol minden kis mesét s a kis mesénél valamivel nagyobbbat, mert a jó, az elmés és költőiséggel előadott mesélés a fő — teljesen függetlenül a mennyiségtől.

Pályázónkat nem akarjuk megróni. Sőt ellenkezőleg örülnünk, hogy klasszikus mintákra hivatkozik. Jobb szerettük volna, ha Shakespeare, Moliérere, Calderonra hivatkozik, de javára írjuk, hogy Kleistot idézi egy oly időben, midőn tanulmányoktól, mintaképektől idegenkedve, kicsinylőleg lenézik mindazt, a mire évszázados hagyomány objectivitása ráütötte a klasszicitás bélyegét.

A két év előtt és a most pályázó vigjáték közt nemcsak külső, formailag irodalmi értéket nevelő különbség van, hanem benső és lényegbevágó is. Péchy Ambrus kettős szerelme: Klára és Magdához, kedves epizóddá duzzadt és pl. Ambrus diák szerelmes verse pályázónk lyrai tehetségét is jó oldalról mutatja be. Javult Kerekdi Simon és hitestársa Orsolya asszony mulatságos duettója is. Kár, hogy Patkóczy és Klári szerelmi története el van nagyolva s még nagyobb baj, hogy a két erőszakos udvarlónak: a köszvényes Battyánnak és az önhitt Bánffynak eltávolítása nincs benső kapcsolatba hozva azzal az önző szándékkal, hogy a szép özvegy kezével annak főképen a vagyoniát kaparíthassák meg. Így pl. sokat nyerne a darab benső érték dolgában, ha a két udvarlót nem kizárólag a maguk anyagi érdeke vinné rá, hogy eltávozzanak Telegdyné keszthelyi várából, hanem az az ígélet is, hogy annak fogja a kezét az özvegy odaadni, a ki őt végleg megmenti töröktől s egyéb ellenségeitől. Ez vinné rá Pethő Gáspárt is arra, hogy klissai zsoldosaiért menve a fölültetett s most már a keszthelyi várat ostromló két főurat hátul megtámadva, a várbeliek segítségével két tűz közé szorítaná! Ekként ő, a harmadik, kimentvén a bajból az özvegyet, most már kivívott jogán igényelhetné Telegdyné kezét. Mindez nem kavarná föl a főmesét és így lényegbevágó *benső* eseménynek válhatnék.

Pályázónk e második átdolgozással fejlődésre képes, értékes tehetségnek bizonyult s egy harmadik igazítás bizonyára külső sikerhez is segítené darabját.

Értekes tulajdonságainak egyike, hogy egyénítő ereje van. Pethő Gáspár nem közismert színpadi alak a mai korból átlánálva a XVI-ik évszázadba. Apja hibájából koldusbotra jutott magyar nemes ugyan, de ez nem ok arra, hogy a züllés útjára térjen. Ha meggyőződik arról, hogy itthon nem boldogulhat, kész Hispaniába, sőt az Új világba is elmenni, harczerakész katonának. Tettrevágó, tetteképes, jókedvű, bátor katona s minden áldo-

zatra kész barát és alattvaló. Megérdemli az özvegy kezét és a szép, határozott jellemű, nagy szorultságában is nyugodtan cselekvő Telegdyné köszönetet érdemel, hogy itthon marasztalta ezt az értékes, telivér magyar embert.

Péchy Ambrus a költő szintén jó alak, az ő lobbanékony-ságával és szelességével és jó kezekben lesz a szelíd, nyugodt, érzelmes Magdánál. Jó kedve bizonyára sohse hagyja el. Leleményessége jóízű s igazán jót neveltünk, midőn megtudjuk, hogy Szalkai kancellártól úgy eszközölte ki Telegdyné számára a fölmentő levelet, hogy felajánlotta a kapzsi férfinak a gersei Pethőék egész birtokát . . . „az adósságokkal, meg a kastélyllyal, meg a kastély patkányaival együtt“. Egy ilyen ember még lutheránus volta daczára is megállta a helyét a XVI. évszázad elején, midőn a gyors cselekvésre való elhatározás a földolog volt.

Ügyes alak Kerekdi Simon: vegyüléke a Miles gloriosusnak, Falstaffnak és Hány Jánosnak. Jellemének comicuma, hogy a nagy hős, élettársa Orsolya asszony mellett a lehető leggyávább férj.

A darab meséje tényleg sovány, de ez éppenséggel nem baj. A tönkrement Pethő elhatározta, hogy a szétdőlt ősi fészket otthagya és szolgálatba áll özv. Telegdynéhez. Új életet akar kezdeni s régi családi nevét eltitkolva, lép szolgálatba a szép özvegyhez. Titkon égő szerelemmel szívében látnia kell, mint akarják Battyán és Bánffy a szép özvegyet hatalmukba keríteni. Eltávozik, hogy segítséget hozzon. Ezalatt a felültetett kérék visszajöttek, a várat ostromolják s a nagy bajból a jókor visszaérkező Pethő szabadítja ki asszonyát. Most aztán véggkép el akar távozni a várból, nehogy szerelmét elárúlja — de Telegdyné mindent észrevett, maga is szeret s maga ajánlja föl kezét a derék katonának.

Ez a Pethő Gáspár valóban inkább jó katona, jó barát, mint jó udvarló. Pethő nem udvarlása révén válik érdemessé Telegdyné kezére s ez a legnagyobb színpadi fogyatkozása. Várak ostromához és bevételéhez jobban ért, mint a női szívek megvételéhez — de ezt viszont javára írjuk, mert még a látszatát is kerülni akarja annak, hogy érdekből lássék úrnője hűséges katonájának, lovagias megvédőjének.

Valami igazán előkelő, úri, magyar vonása ez jellemének, melyért szeretetreméltóvá kell válnia, tán épp azért, mert férfiatlanul nem kellett magát s így teljesen ellentéte a másik két önző gavallérnak, kik szóval jobban birják, de férfiatlanul hamiskodók, gazdagságuk daczára önzően kapzsiak s így megérdemlik a csúfondáros felsülést. Ő tud cselekedni bátran és gyorsan azért, kit titokban megszeretett, de büszke szegénysége visszatartja őt a nyílt udvarlástól és szerelme bevallásától. Ezért látszik a darab meséje soványnak s a darab főhőse a színpadi cselekvéstől

idegenkedőnek — de szerintünk épp ez teszi egyéniségét férfiasá, rokonszenvessé s az özvegy kezére és vagyonára igazán méltóvá.

Egészen véve mint egy értékes tehetség, egyéniteni tudó drámaíró, mint jó magyar izlésű íróember munkája figyelemre-méltó ez a dolgozat. De figyelmeztetjük, hogy minden jellegzetesség daczára tartózkodjék olyan szitkoktól, mint az 55. és 73. lapokon, valamint jegyezze meg, hogy a fene, istennyila, ökör, számár emlegetése se nagyon illik egy jóízlésű darabba.

A darabot vigjátéknak nevezi pályázónk, de hozzászeli, hogy az „mulatságra írott, tendenciák nélkül való egyszerű comedia“. Mint ilyen sikerültnek mondható. Hangulatos, szeretettel megírt munka: látás és beleélés szülötte. A 12. és 14. sz. pályamű közt az a főkülönbség, hogy a 12. számúban kevés a színszerűség, ellenben a 14. sz. egyenesen színpadi lehetetlenség. Amaz javításokkal életképessé válhatik, emezt teljesen újja kell írni.

A bizottság egyhangú határozata alapján arra kérem a Tek. Akadémiát, hogy kegyeskedjék a *Pethő Gáspár* című, 12 számú „Ne quis mihi versus moveat“ jelígjű pályaműnkének, mint társai közt viszonylag legjobbnak, minden rosszaló megszorítás nélkül a Teleki-féle 100 aranyos pályadíjat odaitélni.

Jelentés a Karátsonyi-pályázatról.

(Felolvasta Bánóczy József lt. 1912 márczius 19-én.)

A gróf Karátsonyi-jutalomért 1911-ben vigjátékok pályázata, ide érve a vigjáték valamennyi faját. Összesen 19 pályamű érkezett be, a mi számszerint elég kevés és azért a kiküldött bírálók: *Bánóczy József, Ferenczi Zoltán, Jánosi Béla, Négyesy László* és *Váczy János* szinte hajlandók voltak eleve föltenni, hogy ezúttal komoly tehetségek nagyobb arányban vesznek részt a pályázatban. Fájdalom, csalódtunk. Van egy pár jobb darab, melylyel a bírálóknak érdemes foglalkozni, de a jó darabot ezúttal nem küldték be.

A 19 pályaműből mindenekelőtt hármát, mint ide nem tartozót, ki kellett rekeszteni. A 4. számú: *Labanczból kurucz* nem vigjáték, hanem dráma; egyébként teljesen értéktelen. A 18. számú: *A költő szerelme*, szintén dráma, a tehetség némi csekély jelét mutatja. A 15. számú: *De profundis* írója bizonyosan tisztában volt vele, hogy munkája nem vigjáték s meglehet, azért küldte be, hogy róla véleményt halljon. Ha ez így van, kész-

séggel megmondjuk neki, hogy elég fordulatos dialogust tud írni, de rosszul motivál és mindenkifölött utánoz.

A megmaradt 16 pályamunkából öt bírálaton alul van. Az 5. számú: *Az én bosszúm* rémes összevisszaság s kész tehetetlenség. A 11. számú: *Az álomélet* illet ir: „A szív bilincse az a kincs, a minek hiánya más mesgyéket jelöl ki“ — reméljük, ezt ő maga sem értette. A 18. számú: *Orfeusz szerelme* egy abstrus ötlet meglehetősen rossz versekhez írt 24 zenezámmal. A 17. számú: *Rektram* zavaros jelenetek egymásutánja. Van benne socialismus, katolikus-protestans ellentét, hegyháti tájbeszéd, Amerika és automobil, új vallás és repülőgép. Végül az 1. számú: *A ravasz bíró* egy naiv és rossz Kisfaludy-utánzat; szerzője, úgy vélem, még jó messze lehet az érettségi vizsgálattól.

Ezek után ama pályaművekre térek, melyekkel egy s más tekintetből érdemes foglalkozni. Ezeknek legkezdetén áll a 7. számú: *Keresd az asszonyt*, énekes bohózat. Tartalma: ötlet-szerű házasságtörések minden megokolás s mesterséges zürzavar minden valószínűség nélkül; még csak igazi központja sincs. Azt sem könnyű megérteni, miért „énekes bohózat“? talán mert 3–4 prózai nyelvű és esetlen rimű kuplé van beleszöve? vagy mert egy ügyesebb énekszám háromszor ismétlődik benne?

A 10. számú: *Csendélet* első felvonásában alig történik valami, a 2. és 3. felvonásban pedig éppenséggel semmi. A bonyoldalmat erőszakos félreértés helyettesíti és táplálja. Csupa eleven beszélgetés az egész s igazán meglepő, hogy annyi benne a szabadszájú megjegyzés és érzéki részlet, melyeket szerzőjük alkalmasint modernségnek néz, holott az olvasó csak izléstelenséget láthat bennök.

A 2. számú: *Scala* „a hangulat“, „a milieu“, „örök comédia“, „a barátnök“ és „a chablon“ czímmel ellátott 5 részben, nem vígjáték, hanem jelenetekre osztott és párbeszédkebe foglalt kegyetlen satira a nők s talán még a házasság ellen, de írója éppen nem tudja elfogadhatóvá vagy legalább érdekessé tenni. A két bemutatott női típus: az eleitől fogva mindennapi — és az egy-két kellemetlen tapasztalat által mindennapivá lett nő, korántsem képviselheti az egész nemet. Szerző, a ki bizonyára gondolkodó fő, nagyon is könnyű végét fogja a dolognak.

A 16. számú: *Az elcserélt menyasszony vagy a községi közállapotok* a magyar közigazgatás keserű satirája. Csupa igazságtalanság és lelkiismeretlenség képe az egész darab, de nem ez a baj, hanem hogy mindez sehogy se tud drámává sűrűsödni. A milyennek szerző közigazgatásunk eljárását festi, épp oly absolut önkény-nyel bánik ő a saját személyeivel és cselekvényével. Szinte érthetetlen, hogy tollforgató, olvasott embernek hogyan lehet ilyen nézete arról, hogy mi a dráma és mi a vígjáték?

A 3. számú: *A párkák mustárja* egy aggligényt mutat be, kivél orvos-sógora, hogy vagyonát magának megkaparítsa, elhitei, hogy beteg, de a hűséges és elmés inas hazaszókteti gazdáját a vidéki birtokra, hol feleséget is szerez neki. Ez az útszéli thema kevés psychológiával és még kevesebb művészettel, bohózatos tendenciával, de nehézkesen és helylyel-közzel nem éppen pallérozott izléssel van bemutatva. Szívesen ismerem azonban el, hogy a darab színes, eleven nyelven, kitünő magyarsággal van megírva.

A 14. számú: *Az én pozicióm* egy léha, kapaszkodó ügyvéd felsülését tárgyalja. Ez magáénak vallja egy segédje jogi dolgozatát, mely illetékes körben figyelmet kelt s készülö carrierje révén — ámbár egy férjes nővel viszonyt folytat — egy fiatal lányt akar magának nőül megszerezni. De az igazság kisül s a leány természetesen a segédé lesz, a kit régóta szeret. Szerzőnek a dialogushoz van tehetsége, mese kitalálásához, bonyolításához nincs. A személyek is mind egy-egy tulajdonsággal vannak jellemezve, mint a magyar dráma őskorában.

A 13. számú: *Valaki*, bohózat. Nehézkesen indul. Az 1. felvonás háttérében spiritismus, az előtérben sablon: férj és nő, a kik egymásra ok nélkül féltékenykednek; a mama, ki nem engedi, hogy lánya ahhoz menjen, a kit szeret; a kikapós papa; a házasságvadászó „szellemhivő“ stb. A 2. felvonásban sok a zavar és szaladgálás és unalom — mindenkifölött unalom. A 3-ban aztán a szerelmes párok egymáséi lesznek. Szerző nem éppen rosszul vezeti darabját. De nincs elég leleménye, se könnyűsége. Egy 3 felvonásos bohózat egyetlen igazi csattanó nélkül! Elfelejtji, hogy a bohózatot első sorban nem a tárgy, hanem a földolgozás módja teszi.

A komolyabb méltánylásra még mindössze négy darab marad.

A 6. számú: *Előítélet*, vigjáték 3 felvonásban. Két jóbarát vidéki kis városban mint kereskedősegéd van alkalmazva. Az egyik keresztény és mint zsidó szerepel, a másik zsidó és kereszténynek tartják. Ehhez képest megbecsülik vagy lenézik őket. Mindeniknek a gazdája olyan vallású, a melyhez alkalmazottja tényleg tartozik. Persze mindenik fiatal ember beleszeret gazdája lányába, de mert röstelik a hazug alapot, melyen állnak, fölmondanak. Ez az első felvonásnak eléggé kieszelt cselekménye. A másodikban kisül, melyik milyen vallású s hogy előítélet volt a lenézés és a megbecsülés. A harmadik felvonásban aztán minden rendbe jön. Jóformán tehát nem történik semmi s ha a borsodi metsző elég stilszerű deus ex machinaként véletlenül a darabba nem téved, a derék csőrögeiek máig sem tudják, hogy a két hős közül melyik milyen vallású.

Látnivaló, hogy a szerző egy komoly társadalmi kérdéshez

igen fölszínes módon és elégtelen eszközökkel nyúl, és miután a tévedések színes buborékjait elöttünk egy darabig a levegőben szállatja, végül is nem old meg semmit. Ide több tartalmasság kell a conceptióban és több erő a jellemzéshez, mint a mennyivel a szerző rendelkezik. Bizonyos fokú megfigyelő képességét és könnyed, derült hangú előadását szívesen elismerjük.

A 12. számú: *A vércse*, vigjáték 3 felvonásban. Meséjét tekintve párbeszédbe szedett novella, fölfogás dolgában modernisalt Marlitt. — Annus szereti Bakos Gézát, de a fővárosból látogatóba érkezett színész-nénje, Irma kedvéért lemond róla. mert Bakos Andris nyolcz évvel ezelőtt elhagyta Irmát, midőn ez színi pályára lépett. A teljesen értéktelen s a darab témájával voltaképp össze sem függő ez első felvonás után elég eleven s nem rosszul csinált folytatás következik. Annus és Géza dolga rendbejött, Andris és Irma is újból szerelmet vallanak egymásnak. A hősnő már-már elhatározza, hogy otthon marad, midőn megtudja, hogy művészi vetélytársa a közönségnek nagyon megtetszett. Ekkor hirtelen visszautazik a fővárosba s a darab szereplői mind utána mennek. A 3. felvonásban Irma megint kész lemondani a színpadról, de Andris jelen van az előadáson, látja kedvese nagy színpadi sikerét s úgy határoz, hogy majd inkább ő is feljön Budapestre és képviselőnek fogja magát megválasztatni.

A darab minden lélektani okadatolás híján van. Mért nyugszik most András bele, hogy Irma színésznő maradjon, holott eddig ellenezte? Mert látta játszani? Hiszen minden szerepében látta már. Vagy mert most kibeszélték magukat? De erre szerző már nyolcz évvel ezelőtt is ráért volna.

A 9. számú: *A hős* rendkívül nagy feneket kerit cselekményének. Falusi milieuben vagyunk. Egy állatseregletből kiszabadult tigris el kellene pusztítani, de senki sem mer a hajtóvadászat élére állni, csak a vendégül itt időző Poroszlai, a ki mindent mer és mindenhez ért; ahhoz is, hogy minden lányt magába szerelmesítsen, a háziúr Erzsikéjét is, a ki félig-meddig már Borbidyvel van eljegyezve. Megtudjuk még, hogy a tigris nem is existál, hanem egy palócz lézengő ritter, Misa, adja a tigrisét és ezen a réven élösködik. Ez Poroszlait még első ifjúsága korából ismeri. midőn a rossz csontnak még Viktor volt a neve és nem — a hogy most nevezi magát — Tibor.

A 2. felvonásban a cselekvény valósággal szünetel. A férfiak félnek a tigristől és kártyáznak; a lányok is félnek és Poroszlaiért rajongnak, a kit most már az író határozottan cinikus félkalandornak mutat be sok nemes vonással ugyan, mégis anélkül, hogy igazán sympathikussá tudná tenni.

A 3. felvonásban a vigjáték bohózatra fordul. Poroszlai Misa ajánlatára egy állatsereglettől döglött tigrisét vett s lelötte.

A vidék megmentőjét nagy ünneplésben részesítik: miniszteri biztos érkezik, az iskola díszben kivonul, taraczkok durrognak. Hiába mondja el Poroszlai, mi történt igazában; ráfogják, hogy tréfál. Erzsit meg akarja szöktetni, de ezt később ő maga tréfának jelenti ki, sőt rábeszéli a leányt, csak menjen Borhidyhez. A tiszteletére rendezett banketten följajánlják neki a képviselőiséget, de neki elég volt a dicsőségből s elutazik.

Midőn a szereplők első ízben lépnek föl, az író zárjelben igen bő és ügyes jellemzésöket adja. Ezt így íróilag jobban megcsinálja, mint a darabban drámailag, mert hisz még a hősnek jellemével és voltaképi szándékával sem tudunk tisztába jöni s ezért nem is adhatjuk át magunkat zavartalanul a vigjátéki hangulatnak. Egészen drámaiatlan pedig szerzőnek az az eljárása, mely szerint a milieu rajza lépten-nyomon elnyeli a cselekvényt. Mindazáltal úgy vélem, igaz tehetséggel van dolgunk s ha az író még fiatal, meg fogja találni a valószerű mesét s annak világos és biztos kifejtését.

Az utolsó darab a 19. számú: *Két fiú és két leány*, vigjáték 3 felvonásban. Jeligéje: „Kétszer kettő“.

Claude rajong Edmond barátjáért, a kit nagy költőnek tud; rajong érte a háziasszony és két vén leánya is, a kik mindhárman el akarják magukat vele vétetni. De a két jóbarát nagyon szegény — csak egyetlen nadrágjuk van; Edmondnak ugyan módjában volna nagyobb összeghez jutni, ha egy távoli rokonának, az akadémikus és költő Gigotnak elfogadná azon ajánlatát, hogy egy tőle elolvasásra átvett verses regényének szerzőségéről végkép lemondana. De Edmond visszautasítja az ajánlatot:

Óh nem . . . nem tudlak megtagadni én,
Maradj bár eltaszítva is enyém,
Üldözz tovább, nyomor böszült haragja.
Álom kerülj, fejem nyugvóra hajtva,
Zárulj be sziv, ti zengő, lágy dalok
Törhetlen zár alatt szunnyadatok,
Vergődve porban névtelen maradjak —
Én gyermekem, dalom! meg nem tagadlak.

Ekkor Claude ráveszi barátját, dobjon szerelmes versei közül egyet Madame Maintenon kocsijába. Ez megtörténik és madame-nak megtetszett a vers, de még inkább fiatal szerzője s még az nap elküldte érte udvarmesterét, hogy Versaillesban jelentkezék.

Ez az elég gyér cselekmény lassan és vontatottan bontakozik ki előttünk; lépten-nyomon akadályozza a sok szóba fuló dialogus és az ömlő jambusok árja. De azért az egész felvonás határozottan tanúskodik szerzőjének írói és költői tehetsége mellett.

A második felvonásban tanui vagyunk a feszültségnek, melylyel madame példájára az egész udvar az ifjú költőt várja;

csakhogy ez — nem lévén nadrágja — nem jöhet, míg egy udvari szolga neki díszruhát nem visz. Ám addig eltelik a felvonás jó háromnegyed része — mivel? az udvari élet kecses elegantiájának, Lajos király hódítóan lovagias voltának, madame okosan gyakorolt mindenhatóságának, és a Trissotin-féle udvari költők korlátoltságának ügyes és részben mulatságos bemutatásával. Mikor aztán végre Edmond megjelenik, az események nyakra-főre követik egymást. Az ifjú találkozik Izabellával, a kit szeret s éjjeli találkát beszél meg vele. Madame meg őt hívja légyottra egy levélben, melyet a szolga Gigotnak ad át, ki magát Edmondnak hazudja. Gigot a levelet elolvassa s nyomban elhatározza, hogy fölfedezését a királylyal közölni fogja.

Látnivaló, drámai tekintetben a második felvonás az elsőhöz képest nem mutat emelkedést. Mintha az író a versaillesi udvar jobban érdekelné, mint személyei, a kultúrtörténet inkább, mint a színmű.

Ez a két felvonás terjedelemben egyenlően megosztott 208 lap; a harmadik felvonás mindössze 29 oldal, mintegy annak jeléül, hogy igazi bonyodalmat ne várjunk s a könnyű kifejlés nyomban beáll, mihelyt a szerző akarja.

Az éjjeli légyotton először is megjelennek az irigy poéták, kik lesik Maintenon asszony és Edmond felsülését. Aztán Edmond és Isabelle, kik egymáshoz való szerelmükben hamar megerősödnek. Aztán madame; ez alig kezd az ifjúnak szerelmes valómást tenni, jön a király. Kiténik persze, hogy Edmond Isabelle miatt jött, madame pedig csak véletlenül van itt. Levele sem Edmondnak szólott, hiszen — ez meg sem kapta. A király úgy akar mind ennek valóságáról meggyőződni, hogy Edmond nyomban vegye nőül Izabellát — a mi meg is történik. Az irigyek megszegyenülnek s a szerelmes király boldogan elvezeti madame Maintenont, Edmond pedig Izabellát.

A compositio hiányait eléggé feltűnteti a tartalomnak ez a hű előadása, valamint azt is, hogy ez a cselekvény nem futja három felvonásra. A nélkül, hogy a szerzőnek kéretlen tanácssal akarnék szolgálni, mégis lehetetlen ki nem fejeznem azt a benyomást, hogy ez a darab, két felvonásra redukálva, irodalmi és színi tekintetben egyaránt megállhatna. Az kétségtelen: szerző komolyan veszi az irodalmat és a művészetet, önmagát és a pályázatot. Már ez magában méltánylást érdemel. Mostani alakjában azonban ez a vigjáték nem üti meg a mértéket s azért a bíráló bizottság egyhangulag azt ajánlja, hogy a *Két fiú és két lány* című pályaművet dicséretre méltassa, a díjat pedig ezúttal ki ne adja.

Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról.

(Felolvasta *Tolnai Vilmos* 1. tag, 1912, márczius hó 19-én.)

A Farkas-Raskó jutalomra, mely „önálló értékű“ hazafias költeményt kíván, ez idén 47 szám alatt 51 költemény pályáztott. Az osztály bírálókul Csengeri Jánost, Haraszti Gyulát s a jelentés-tévőt küldötte ki.

A beküldött pályamunkák egészben véve ugyanazt a szármalmas képet mutatják, melyről a bírálók évről évre panaszkodnak jelentésükben. Elcsépelet, vagy alkalmatlan tárgyak; költőietlen felfogás; széjjelhulló szerkezet, vagy szerkezet teljes hiánya; mesterségesen felcsigázott érzelmek, vagy teljesen érzelem nélküli szóvirágok; fogyatékos nyelvkészség; kezdetleges verselés. Némely esetben meg-megpendül egy-egy vers, de költeménnyé nem fejlődik. Erősen érezhető a legtöbb költeményen irodalmunk nagy mintáinak hatása; majd a *Vén cigány*, majd a *Talpra magyar* egy-egy hangja üti meg a fület; itt *Széchenyi emlékezete*, ott *Tompa Levele* szólal meg. Ez nyilván arra mutat, hogy a pályázók többsége a középiskolák önképzőköréből került ki s még nem bírta lerázni olvasmányainak nyűgét. Az ilyen pályázat mutatja legszembetűnőbben, hogy a nagy művész bilinesbe veri a tehetségelent s a kis tehetséget; arra a lélekemelő jelenségre pedig, melyet a művészet története szintén annyiszor mutat, hogy a nagy példák az igazi lángészt fölszabadítják, erre a mi pályázóink közt, sajnos, ninesen mutatvány. Van egynéhány költemény, mely nyilván érett elme terméke, gondolatban, belső és külső formában önállóságra, kiforrottságra és tökéletességre törekszik; azonban ez a néhány sem éri el az önálló költő becsét, legtöbbször tudakos-oktató hangon szól a költőiség varázsa nélkül.

Ilyen *Az új magyar dala*, *Világos*, *Kelet Nyugat ellen*, *A magyar múzsa*, *Istenek csarnoka* című versek sorozata (8—12. szám), mely nyilván egy kohóból való. A *Kelet Nyugat ellen* (10. szám) különben már régi ösmerős; tavalyelőtt *Korcsköltészet* címen pályáztott, dícséretet is nyert (I. Akad. Ért. 1910, 206. l.), jutalomra azonban nem volt ajánlható, mert nagyon is kívül esik a pályázatkövetelte „hazafias“ fogalmon; de azért tavaly is, idén is újra versenyre állott. E sorban a legfigyelemreméltóbb a 8).

számú: *Az új magyar dala* (jeligéje: Magyar vagyok). A bevándorlott idegen szülők gyermeke vallja büszkén, hogy „Magyar vagyok“. Azzá tette a föld, a környezet, e haza emlékei, melyeket magába szívott s melyek benne hő honszeretetté váltak, olyan érzelemmé, mely mélyebb és igazabb a régi családok szószátyár unokájának álhonfitüzénél.

Nem hord uszályúl ipszilont nevem,
 Nem is oly régi, én magam szereztem;
 Ősim sorát hírből sem ismerem,
 Emlékük nyomtalan tűnt el megettem;
 Szülőim bőleseit nem e hazában
 Ringatták gondos, ápoló karok,
 De szívem, lelkem mégis vallja bátran:
 Magyar vagyok!

Igen kár, hogy ez a szép vallomás, melyet igen sok idegen származású honfitársunk ajakáról szeretnénk hallani, visszas hangokkal vegyül: a honszerzők utódjainak ócsárlásával, saját családi múltjának szinte megvetésszerű oldobásával, melyek a hangulat egységének rovására nagyon is kirínak, Ellenmondás is van a gondolatmenetben. A harmadik versszakban ezeket mondja:

Idegenül zengett bölcsődalom,
 Idegen volt legelső gügyögésem,
 S már nem tudom, honi szó ajkamon
 Hogy tört utat lassanként s észrevétlen . . .

A következő szak pedig evvel czáfol az előzményekre:

Magyar vagyok! Hisz ott születtem én
 Legmagyarabb vidékén e hazának,
 Hol hősi vértanúk szentelt helyén
 Minden porszeméből honszerelem árad.

Ezzel teljesen valószínűtlenné válik az előbbrajzolt helyzet. A hetedik versszak, mely „a hitvány kérkedők“ ellen dörög, sehogy sem illik az előző és következő szakok csöndes és mély hangulatához. Szóval nincs meg a költeményben az, a mit Arany „belső formának“ nevezett.

Irodalmi színvonalra törekszik még a 2. számú „Eszmények“ cz. költemény (jeligéje: A való égi mássa, a mitől függ az ének varázsa), mely hiába keresi a nagy elődök szent hagyományait a mai költészetben. A régi eszmények: a *haza*, a *nép* és a *nő* eltorzulva, beszennyezve jelennek meg az új költők verseiben, a költészet maga érzékesiklandó, léha időtöltése a jelen rövid perceinek. Kár, hogy a szerző ezeket a gondolatokat — melyeket egy-két esztendeje versben és prózában több ízben is hallhattunk igen hivatott egyénektől — nem tudja új

alakba öltöztetni, nem tud új színt, erőt és élt adni nekik, úgy hogy költeménye sokszor halvány másolat érzését kelti az olvasóban. Ezenfelül a tizennégy nyolczsoros versnek tartalmi szerkezete nagyon is egyenetlen, aránytalan: a ledöntött eszmények közül legtöbbet a növel foglalkoztat; majd abbahagyja a fejtegetést, megint visszatér hozzá, úgy hogy a szerkezet széjjel hull. Külső, összetartó elemül a változó refrain választotta, melyben a végső szó állandóan a „költészet“, versszakonként más-más jelzővel. Ez igen hatásos eszköz, ha a költő bír vele, ha az egyre újuló jelző magától a szak gondolatából fakadva csattanósan összefoglalásul szolgál, mint például Petőfi *Dalaim* cz. versében. Ez a mi költőinknek azonban nem mindég sikerül, a változó jelző igen gyakran a versszakkal való belső kapcsolat nélkül hízagtöltőnek, erőszakolt dísznek hangzik.

Ezek a külön említett költemények különben, mint már érintettem, mind abban a közös hibában szenvednek, hogy terhelékül kelleténél több oktató elemet vesznek föl s így ahelyett, hogy méltósággal fennlebegnének a magasban, a prózai földön megülnek, mint repülni nem bíró léggömb.

Mivel a bírálók egyértelműen kénytelenek azt megállapítani, hogy a pályamunkák közt egy sincs, melynek *önálló költői értéke* volna, a pályadíjat nem ítélik kiadhatónak.

Jelentés a Wodianer-jutalmakról.

(Fölvivasta *Heinrich Gusztáv* főtitkár márcz. 19.)

Id. Kapriorai Wodianer Albert báró 1892 deczember 3-án kelt végrendeletében 50.000 kor. tőkeösszeget hagyott a M. Tud. Akadémiára, oly rendeltetéssel, hogy ez összegnek évi kamatai, két egyenlő részre osztva, tehát ezer-ezer korona, jutalmul adassanak évenként két oly néptanítónak, a kiket Akadémiánk e kitüntetésre a legméltóbbnak tart. A jutalomnak odaitélésénél figyelembe veendő a néptanítónak a gyermekek nevelése körül kifejtett gyakorlati munkássága és buzgalma, a gyermekekkel való gondos és szerető bánásmód az iskolában és ezen kívül, tanításának helyes módszere és erkölcsi hatása; továbbá a tanítónak az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi helyzetének javítása körül kifejtett gyakorlati fáradozása; végre egyéb, a tanító értékét és közbecsülését a társadalomban emelő tevékenysége.

Akadémiánk az Ügyrend 145. §-a értelmében felkérte a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumot a tankerületi hatóságok ajánlatainak beszerzésére, mire hazánknak összesen

73 kir. tanfelügyelősége közül csak 61 tanfelügyelő összesen 92 jutalomdíjra érdemes tanítót hozott javaslatba (tavaly 60 tanfelügyelő 96 tanférfiút ajánlott). A 92 ajánlott között van:

- a) felekezeti iskolai tanító 16 (tavaly 18),
- b) felekezeti isk. igazgató 12 (14),
- c) községi isk. tanító 4 (3),
- d) községi isk. igazgató 4 (4),
- e) állami isk. tanító 5 (5),
- f) állami isk. igazgató 49 (51),
- g) társulati iskolai igazgató 2 (—).

Az ajánlottak közt 16 olyan tanító van, a kik eddigelé vagy elő nem terjesztettek vagy pedig évekkel ezelőtt javaslatba hozottak ugyan, de a mult évben az előterjesztésekben elő nem fordulnak. Viszont a mult évben ajánlottak közül 16 tanférfiúnak a neve hiányzik az idei fölterjesztésekből.

Javaslatot, azaz jelentést nem küldött ez évben 12 kir. tanfelügyelőség, és pedig: Budapest, Abauj-Torna, Arad, Árva, Csik, Homonnai, Kis-Kun-Halasi és Pancsovai kirendeltség, Máramaros, Moson, Pozsony és Turóc (tavaly 9).

Tanfelügyelői előterjesztés nélkül, mint közvetlen magánkérvény, érkezett egy, tanfelügyelői elutasító javaslatlalt szintén egy kérvény, melyeket a szabályzat értelmében figyelmen kívül kellett hagyni.

A bíráló bizottság, melynek elnöke a M. Tud. Akadémia másodelnöke volt, az idén is, az Ügyrend idézett szakasza értelmében, az Akadémia elnökei- és titkáraiból állott és a bizottságba, felvilágosítás szolgáltatása végett, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr kiküldötte Neiszer Antal és Sztankovics György osztálytanácsos urakat, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága pedig Moussong Géza és Rákos István igazgató-tanító urakat. Az elnök úr, a bizottság tagjainak meghallgatásával, a beérkezett ajánlatok áttanulmányozására és ezek alapján a részletesen minősítő táblázat elkészítésére Moussong Géza igazgató urat kérte fel, a ki is a reábizott fáradságos és kényes feladatnak rendkívüli egyszerűséggel és lelkiismeretességgel felelt meg. Ő is érezte és hangsúlyozta, mint sok évi buzgó elődje, Trájtler Károly most már nyugalomba vonult igazgató úr, földadatának nehézségét, hisz számos igen érdemes tanférfiú közül csak kettőt lehetett, mint legérdemesebbeket, javaslatba hoznia. „Hogy mégis (mondja terjedelmes jelentésében) az igaz érdem megjutalmazásához közel juthassak, figyelmemet a tanító teljes egyéniségére igyekeztem terelni; működését iparkodtam a rendelkezésre álló adatok alapján, működési idejére, tanulmányaira, a tanítói hivatásban elért eredményekre, közéleti munkásságára és úgy tanítói-egyesületi, mint esetleges irodalmi tevékenységére

irányítani. Ezeknek lelkiismeretes mérlegelése után arra az eredményre jutottam, hogy nem szabad magamat befolyásoltatnom még a mult évben történt jelölő javaslat által sem. Nem mintha a tavaly javaslatba hozott tanítók nem volnának egytől egyig érdemesek erre a díjra, hanem azért, mert úgy találtam, hogy néhánynyal szemben vannak olyan mások, a kik bizonyos érdemeknél fogva előbbre helyezendők. Így történt azután, hogy a mult évi 12-es jelölés helyett ezúttal 10 érdemes tanító jelölését bátorítodom javaslatba hozni. Ezek közül 5 már a mult évi jelölésben is szerepelt, egy hatodikat ez évben a tanfelügyelő már nem terjesztett elő és így 5 olyan pályázónak a neve szerepel az idei javaslatban, a kik tavaly ugyan nem voltak a jelöltek között, de a kik érdemes munkásságuknál fogva megérdemlik, hogy fölemlíttessenek.“

Mindezeknek előrebocsátása után, az előadó a következő tanférfiakat hozza javaslatba:

I. helyen: *Kecskeméthy László* ref. igazgató-tanítót Mezőtúrról, a ki 38 év óta működik pályáján, — és *Máthé József* állami iskolai igazgató-tanítót Marosvásárhelyről, 26 évi működéssel.

II. helyen: *Szalay Sándor* állami iskolai igazgatót Nagykanizsáról, 36 évi működéssel. — és *Lövy Mór* izraelita iskolai igazgató-tanítót Iglórol, a ki szintén 36 éve működik.

III. helyen: *Törös Sándor* állami iskolai igazgató-tanítót Beregszászról, 29 évi működéssel, — és *Uhrin Károly* ágost. evang. iskolai tanítót Békéscsabáról, 24 évi működéssel.

IV. helyen: *Siménfalvy Szabolcs* állami iskolai igazgató-tanítót Nagytarna (Ugoosa megye) községből, 33 évi működéssel, — és *Fogarassy Jenő* ref. tanítót Mezőcsáthról (Borsod megye), ki 39 éve működik a népoktatás terén.

V. helyen: *Kisfaludy Mihály* róm. kath. iskolai igazgató-tanítót Környe (Komárom megye) községből, 35 évi működéssel, — és *Onody Gusztáv* állami iskolai igazgató-tanítót Erzsébetfalváról (Pest megye), 23 évi működéssel.

A bizottság f. évi márczius 14-én tartott ülésében beható vizsgálat alá vette a beérkezett ajánlatokban foglalt adatokat tanulságos és teljesen tájékoztató áttekintésben feltüntető minősítési táblázatot, valamint az előadónak bőven indokolt javaslatát, és figyelembe véve az ajánlottaknak úgy az iskolában kifejtett tanító és nevelő munkásságát, mint az iskolán kívül a felnőtt nép erkölcsének, értelmiségének és anyagi jólétének javítása körül tanúsított fáradozásait, az előadó javaslata értelmében, teljes egyértelműséggel

Kecskeméthy László mezőtúri ev. ref. igazgató-tanítót, a ki 1853-ban született Nagymajláthon, a gymnasium nyolcz osz-

tályát elvégezte, 1874-ben nyert kitünő tanítói oklevelet s 38 éve működik Mezőtúron; és

Máthé József marosvásárhelyi állami iskolai igazgató-tanítót, a ki 1865-ben született Baróton (Háromszékmegye), 1886-ban nyert tanítói oklevelet Kolozsvárt és 1895 óta működik Marosvásárhelyt,

a kik a jutalomra első sorban érdemesek, ajánlja a Magy. Tudom. Akadémiának az 1911. évi Wodianer-jutalommal való kitüntetésre. Egyúttal kéri az Akadémiát

1. fejezze ki köszönetét a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztériumnak, valamint a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának a bírálati anyag beszerzéseért és azon becses felvilágosításokért, a melyeket képviselője a bíráló-bizottságnak adott; Moussong Géza igazgató úrnak pedig a minősítési jelentésnek szakavatott és teljesen megbízható kidolgozásáért;

2. terjessze fel a tanfelügyelők ajánlatait és a bizottságtól készített, illetve elfogadott minősítési táblázatot a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz esetleges további felhasználás végett;

3. értesítse *Kecskeméthy László* és *Máthé József* igazgató-tanító urakat, hogy a M. Tud. Akadémia őket a Wodianer-jutalomra érdemesítette; egyúttal kérdeztesse meg a kitüntetett tanférfiakat, hogy személyesen akarják-e f. é. április 29-én, az Albert napját követő összes ülésen, a jutalmat átvenni, vagy pedig a jutalomdíjnak postai megküldését óhajtják.

Az összes ülés mind e javaslatokat egyhangúlag elfogadta.

Folyóiratok szemléje.

1. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi márcziusi (III.) füzetét *A s b ó t h n é F e r e n c z i S á r i* értekezése nyitja meg *A székely népballadáról*. A szerző nem lévén megelégedve a balladának Greguss óta elfogadott meghatározásával és jellemzésével, a székely és magyar balladák vizsgálata alapján megállapítja, hogy a székely és magyar ballada között nincs olyan mély szakadék, mint régebben hitték, továbbá, hogy a mai balladák többnyire régi elbeszélő költemények, történeti énekek megrövidült változatai, így a mit eddig a ballada jellemző vonásainak tartottak, a rímtelenség, balladai homály, lyraiság az nem eredeti, hanem újabb fejlemény, s oka a folytonos kopás, romlás. — *K m o s k ó M i h á l y* folytatva *Aššur régi uralkodóinak feliratai* című dolgozatát, e második részben magukat a feliratokat közli topographiai rendben, a szöveg után közli a szószerinti magyar fordítást, s jegyzetekben a vitás vagy megfejtethetlen kérdéseket

veti föl s a mennyire lehet, megvilágítja. — Révay József értekezésének, *Symmachus és Prudentius*, jelen első részében kortörténeti tájékoztató után Symmachusnak, „a nagy pogány“-nak rövid életrajzát adja, majd beszédeinek és leveleinek jellemzését, s rátérve a tárgyra, arra a küzdelemre, melyet Symmachus vívott Prudentiussal, feltartóztatván hódító útján a diadalmas kereszténységet, először a Victoria-oltár ügyét ismerteti. — *Madách és Aristophanes* cím alatt Kristóf György kifejti, mit jelent Madách állítása, hogy „A civilizátor“ című vigjátéka, „Komédia Aristophanes modorában“. Szerző kimutatja, hogy Aristophanes hatása érvényesül a tárgy megválasztásában, a kis dráma formai fölépítésében (helyegység, kar szerepe), azonkívül vannak találkozások az egyes személyek jellemében s a helyzetekben, végül egy jelenet a „Darázsok“-ból. Általában a hatás inkább külső, a műfaji hagyományok követésére terjed ki, s leginkább a „Darázsok“ szolgáltak mintájául. — A *Hazai Irodalom* rovatában Gohl Ödön ismertetése olvasható első helyen, a ki Borsos Istvának *A pápai református főiskola éremgyűjteményének leírása. II. görög, barbár és római érmek* című dolgozatát nemcsak hű leírásnak, hanem egyszersmind tanulságos segédkönyvnek tartja. — Dr. Stripszky Hia dor és dr. Alexics Györgynek *Szegedi Gergely énekeskönyve XVIII. századbéli román fordításban* című művét Trócsányi Zoltán bírálja. Méltatja a fölfödözést s annak nyelvi szempontból történt fejtegetését, de a szerzők föltovéseit nem tartja kétségtelenekeknek s úgy látja, hogy sok minden van a könyvükben, a minek nincs kapcsolata a fölfödözött töredékkal. — Bene Kálmánnak *Tompa és a természet* című dolgozata Elek Oszkár szerint becsületesen megalapozott biztos, esztétikai ismeretekkel megírt könyv, fejtegetései találóak, de szerkezete laza. — Endrődi Sándornak *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1949* című művét bírálója Alsze gh y Zsolt értékes és lelkiismeretes összeállításnak tartja, mindössze egy pár egészen apró, jelentéktelen hiányt talál benne. — Újvárossy Szabó Gyula Pap Károlynak *Irodalomtörténeti vonatkozások Kölcsey leveleiben* című értekezését ismerteti. Nincs minden része szoros an kapcsolatban az irodalomtörténettel, egyik-másik állítása javításra is szorul, de szempontjai értékesek. — A *Külföldi Irodalom* rovata élén Horváth Czirill bírálata található arról a német nyelvű magyar irodalomtörténetről, *Geüschichte der ungarischen Literatur*, melyet Katona Lajos és Szinnyi Ferencz írtak. A tárgyalás módjával és mértékével nincs mindenütt megelégedve, a bevezető korpépek hiányát is kifogásolja, nagyjában és egészében azonban elég sikerült munkának itéli. — Ludwig Traubenek *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters* című művét Révay József méltatja. A középkori latin philologia legnagyobb mesterének önmagától nem rendszerezett anyaga van e könyvben összeállítva. A Lehmauntól sajtó alá rendezett kötet az elhalt nagy lelkiismerere-

tességu és tudású tudósnak nagyszabású, súlyos, mintaszerű alkotása. — Az anyai ágon magyar származású Joh. Nep. Voglnak *Ausgewählte Dichtungen* című szemelvényes kiadását ismertette, Gálos Rezső jellemzi Vogl költészetét és kapcsolatát a magyarsággal. — A *Programm-értekezések* rovatában Hittrich Ödön Konrad Ferencnek *A régi görögök és rómaiak lakomái* című dolgozatát alapos, az auctorokat jól kiaknázó munkának tartja, de hibáztatja, hogy a feliratokat nem értékesíti. — Geréb Józsefnek *Az athéni demokrácia legjelentősebb vonásai* című tanulmánya, Marót Károly szerint vázlatos de tömör s éles világot vet a tárgyra. — Kónya Gyula értékezése, *Az Aereiopag története Ephialtesig* Tárucz Károly szerint tanulmányosság számára, népszerűsítő munkának megfelel, de a tudomány követelményeinek nem. — Posch Árpád megállapítja, hogy Sándor Pál *Cicero életfilosófiája* cz. értekezéséhez alapos tanulmányokat végzett, de újat nem igen mond. — A *Vegyések* között Bayer József megezáfolja chronologiai adatokkal azt az újabban hangoztatott nézetet, hogy Petőfi Dickens *Copperfield*-jét olvashatta. — H. Gy. Haraszi Gyula közöl egy újabb változatot az *Inveni portum*hoz. — Trostler József föl hívja a figyelmet Gyöngyösinék egy XVIII. századvégi méltatására. — Gragger Róbert kideríti, hogy a kalocsai (német) codex első ismertetője Bretschneider Henrik Gottfried volt. — Szász Béla a Zrinyiász egy kései, torz származékáról számol be, Kövesdi Józsefnek a Kónyi-féle hadi román átdolgozásáról. — Pongrátz Elemér Gvadányinak egy eddig ismeretlen versére hívja föl a figyelmet. — cs. (Császár Elemér) a folyó évben megindult *Irodalomtörténet* című folyóiratról mond röviden véleményt. A *Beküldött Könyvek* során György Lajos 'Kónyi' és D'Aulnoy' cz. értekezéséről, az 'Olcsó Jókai' kiadásról, Mitrovics Gyulának 'Az aesthetikai tetszés alapproblemája' cz. művéről s a 'Világkönyvtár' cz. vállalatról olvasható pár sor. A füzet végül az 1911-ben megjelent doktori disszertációk jegyzékét közli.

2. HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK. A magyar hadi történetírás fejlesztésére szolgáló évnegyedes folyóirat XII. 1911. évfolyamában a következő közlemények jelentek meg: *A márcziusi füzetben* Reiszig Ede dr.: A János lovagok részvéte Nagy Lajos király hadjárataiban. — Karácsony Imre dr.: Buda ostroma 1602-ben. — Gyálókay Jenő: Nagyvárad ostroma 1660-ban. — Szendrei János dr.: A magyar vezényszó. — Wertner Mór dr.: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. — Komáromy András dr.: Koháry Péter érsekújvári kapitány levelei Thurzó György nádorhoz 1611—1616. Ezekhez csatlakoznak: hadtörténelmi apróságok, hadtörténelmi irodalom ismertetése, hadtörténelmi okmánytár, magyar hadi szabályzatok gyűjteménye és vegyesek. A *Vegyések* alatt a M. Tud. Akadémia következő pályázatát olvassuk: *Irasseék meg az állandó hadsereg története I. Lipót kortól Mária Terézia*

haláláig. *Jutalom a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 darab császári arany. Határnap 1912. szeptember 30.* — *A júniusi füzetet* Balanyi György: Nándorfehérvár ostroma és felmentése 1456-ban című közleménye nyitja meg. — Téglás Gábor: A két Moesia legioemlékeinek jelentősége Alsó-Pannonia hadtörténelmére cikke után Szendrei János dr. és Wertner Mór dr. folytatja a máreziusi füzetben megjelent közleményét. — *A Tárczában* Gagyi Jenő: Az 1546. évi fegyverszünetre és a gyöngyösi tárgyalásokra vonatkozó adatokkal foglalkozik. — *A Hadtörténelmi apróságok*-ban Karácsony Imre dr.: A törökországi magyar ezredek 1717-ben, Lukinich Imre dr.: Adatok végváraink fenntartási költségeihez vannak ismertetve. — *A Hadtörténelmi irodalomban* Pileh Jenő a cs. és kir. hadilevélár közleményeit ismerteti, Szentiványi Gyula: A magyar hadtörténelmi irodalom repertoriuma 1897—1909-ig, Mangold Lajos dr. pedig az 1910. évi hazai hadtörténelmi irodalom repertoriumát adja közre. A füzet végén hadtörténelmi okmánytár, magyar hadi szabályzatok gyűjteménye és vegyesek vannak. — *A szeptemberi füzetnek* tartalma: Nagy Géza: Vitézvári báró Simonyi József. — Lehoczky Tivadar: A szerednyi vár. — Wertner Mór dr.: Magyar hadjáratok a XV. század első felében. — Veress Endre dr.: Zarnóczy naplója Budavár 1686-iki ostromáról. — *A Hadtörténelmi apróságok és a Hadtörténelmi irodalom* fejezetet követi a *Hadtörténelmi okmánytár*, melyben Holub József dr. adalékokat közöl az 1591-iki délvidéki harcokból, Kárfy Ödön dr. Ostrosics Miklós hadijelentését a pozsonyi kamarához 1536. július 5-én, Dongó Gyárfás Géza pedig Bocskay István zempléni főispán 1645-ből való levelét ismerteti. A füzet végén magyar hadi szabályzatok gyűjteménye van. — *A decemberi füzet* tartalma: Molitoris Károly dr.: A lechmezei csata 955-ben. — Nagy Géza folytatja Vitézvári báró Simonyi József életrajzát, Wertner Mór dr. pedig befejezi Magyar hadjáratok a XV. század első felében című közleményét. *A Tárczában* Szendrei János: A hadi tárogatóról ír. — *A Hadtörténelmi apróságok*-ban Egykorú hirlapi tudósítások a francia háborúk idejéből és a m. kir. első honvéd gyalogezred zászlószentelési emléke van. A Hadtörténelmi irodalmat, Hadtörténelmi okmánytárát, Magyar hadi szabályzatok gyűjteményét Vegyesek szakasza zárja be. — A decemberi füzetben a közlemények szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti: Irassék meg: 1. Valamely magyarországi régi vár története, hadi és műleírása. — 2. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével. — 3. A magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából vett valamely szabadon választandó hadtörténelmi eseménye. — 4. Valamely magyar csapat, fon-

tosabb hadi vállalatának, vagy harcának az újabkori katonai tudomány színvonalának megfelelő és vázlatrajzokkal kísért részletes leírása, melynek tárgya választható Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háborúból; a XIX. századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864., 1866. és 1878/9. évi háborúk idejéből. — 5. Megírandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú *két falú kép tervezete*, mely magyar harcosok hősiessé viselkedését felemelő és nevelő czélzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybegyűjtendőek a festő számára szükséges adatok, mint az általános harc helyzet, az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei. vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalm. — A két kép tárgya a 3. és 4. szám alatti pályázatok korából veendő. — *Minden egyes pályamű jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona. Határidő 1912. szeptember 30.* A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg. A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki, s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK múlt évi negyedik füzetét Viszota Gyula értekezése nyitja meg *Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz irodalmi vitája*. Megállapítja a két író között az idők folyamán fölmerült tudományos és személyes ellentéteket, melyek közül mint legfontosabbakat Kazinczynak Himfy-bírálatát s azt a hitét emeli ki, hogy az ellene irányzott „Mondolat”-ban Kisfaludynak is volt része. Majd kivonatolja azokat a leveleket, melyeket ez ügyben a két író Ruzsek Józsefhez intézett, s a melyek a viszonyt még jobban elmérgesítették. Kisfaludynak Kazinczy ellen intézett „Recenziók”-ról szóló értekezését ismertette részletezi az ellenségeskedésük okait: érzékenységüket, környezetük hatását s a nyelv fejlesztésére vonatkozó eltérő álláspontjukat. Befejezésül azt a levélváltást tárgyalja, mely Pápay közvetítésével a két író újra egymáshoz közelítette. — Weber Arthur értekezésében, *A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja*, a mese-motivumnak egy eddig nem méltatott magyar földolgozását, Petrichevich Horváth Lázárnak „Az ephesusi özvegy” című elbeszélését ismerteti. A novella forrásul valószínűleg arab szövegen alapuló perzsa eredeti szolgált, melyet Horváth nem írott forrásból, hanem szóhagyományból merített, még pedig, bár nem lehetetlen, hogy tudott perzsául, úgylátszik, német közvetítéssel. Bár az eredetit nem ismerjük, szerző megállapíthatónak véli, hogy Horváth szabad fordítást nyújtott. Értekezése további folyamán a tárgy keleti változatait ismerteti és csoportosítja, végül a magyar novella segítségével megfejt, mint került a tárgy keletről nyugatra: a keresztes háború folyamán kapta Európa vagy a keleti arabok vagy a

spanyolországi mórok közvetítésével. — Az *Adattár* rovatában Pongrácz Elemér *Kazinczy Ferencznek Majthényi Lászlóhoz* intézett három ismeretlen levelét közli (1808. ápr. 30., 1808 [pontosabb keltezés nélkül], 1815. márcz. 15.). — Harsányi István *Pálóczi Horváth Ádám két kiadatlan levelét közli Szentgyörgyi István sárospataki tanárhoz* (1769. jún. 26., 1790. márcz. 2.), melyekben a levél-író a nyelvtan és helyesírás vitás kérdéseit fejtegeti. — *Gróf Bethlen Miklós fogságáról* cím alatt dr. Lukinich Imre Bethlen grófnak 11., részben latin, részben magyar nyelvű folyamodványát és levelét közli, melyek kiegészítik a gróf fogságáról eddig bírt ismereteinket, világot vetnek a fogságban beállott változásra s arra vallanak, hogy egyénisége nem lehetett népszerű az udvar előtt. — Gyöngyösy László folytatja adatközlését *Gyöngyösy István életére* vonatkozólag. Ez új adatai főképen az Andrássy-családhoz való viszonyát illetik és Gömör-vármegyei szerezplését világítják meg. Tárnyuk a következő: Andrássy Miklósné, Kerekes Erzsébet a jászói konvent előtt ügyvédjének vallja Gyöngyösy Istvánt, 1673.; Gy. I. képének megfestéséről szóló gömörvármegyei határozat, 1836.; Gy. I. megbízó levele, 1680.; Gy. I. záloglevele, 1665.; a viceispán commissiója Gyöngyösy Borbála ügyében, 1712.; Gyöngyösy Éva átruházó birtoklevele; Gyöngyösy Gábor végrendelete; Sopron vármegye ajánló levele a Gyöngyösyek érdemeiről. — *Pap Benedek és Huszár Gál életéhez* Kemény Lajos közöl adatokat. — A *Könyvismertetés* rovatában Barabás Ábel *Goethé-ről* szóló könyvét Sas Andor ismerteti. A folyékonyan írt könyvecske hiteles és ügyes összefoglalásban beszámol a nagy költő életéről és műveiről, a kép, melyet nyújt, inkább ismertető czélokra kerekített, mint a gyökeres kérdésekhez közelítő. — Benedetto Crocenak *La critica litteraria* című 1896-ban megjelent könyvéről N. N. úgy ítél, hogy forgatni mindig gyönyörűség, mert philosophiája termékeny gondolatok melegágya. — Leffler Béla Overmannak *Die Weltanschauung in Madách's 'Tragödie des Menschen'* című dolgozatát, bár egyoldalú szempontból ítéli meg Madách világfelfogását, a lelkes hangja és azon vonzalom miatt, melylyel a magyar irodalom iránt viseltetik, örömmel üdvözi. — Mixich Lajosnak Földi-életrajzát és kiadását Sz. Á. lelkiismeretes munkának ítéli s pótlólag közli Földinek egy eddig ismeretlen versét. — A *Repertorium* az irodalomtörténeti könyvekről és cikkekről számol be.

4. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE 1911 szeptember havi számában Tonelli Sándor cikke *A közvetítő kereskedelem és a drágaság* címet viseli. Szerinte nálunk a közvetítő kereskedelem kérdését pro et contra igen kevés objectivitással kezelik; egyrészt az agrarius körök a közvetítést állítják oda minden drágaság okozójául, másrészt a mercantilisták rögtön kereskedelemellenes tendenciákat imputálnak, ha valaki a közvetítés kinövéseit teszi szóvá. A budapesti

élelmiszerkereskedelemnek egyik sajátja a kis üzletek rendkívül nagy száma és ezek még erősebb szaporodása. Budapest lakossága tíz év alatt 48·8 %-al szaporodott, ugyanezen idő alatt azonban a marhakereskedők száma 215, a gyümölcskereskedőké 110, a tojás-, tej- és vajkereskedőké 77, az élelmiszerkereskedőké 337 % stb. szaporodást tüntet fel. A kis élelmiszerüzletek illetően szaporodása azonban, ha nem is olyan mértékben, mint Budapesten, másutt is tapasztalható. A capitalistikus termelési rendszer mellett az ipar a nagy egységek felé halad és különben is, a munkásnak a gyárban a legtöbb esetben nincs alkalma egy mesterséget megtanulni. A sajátképeni kereskedelem szintén üzleti előképzettséget és tőkét tételez fel: az önálló munkásnak és a másutt nem boldoguló existenciának tehát nem marad más, mint a kis élelmiszerüzlet. Már pedig ezek a kis eladók, kofák nem boldogulhatnak náluk, minthogy az árszínvonalat emelik. Náluk a nagyobb szám nem a concurrentia folytán az árak leszállítását, hanem emelését jelenti. Nagyvárosokban ez annál inkább érthető, mert a városi földjáradék, az üzlet- és lakásbérek, melyektől a nagykereskedelem többé kevésbé független, a kiskereskedelemben erősen kifejezésre jut. Ezt a tételt a szerző különböző statisztikai adatokkal, nagy- és kiskereskedelmi árak szembeállításával igazolja. A kiskereskedelem árainak megvan még az a jelensége is, hogy tüstént követik a nagykereskedelmi árak emelkedését, áresökkenések azonban bennük egyáltalán nem, vagy csak hónapok multával jutnak kifejezésre. A kiselárúsitóknál azonkívül a munkás nemcsak absolute, de relative a legmagasabb árakat fizeti. Az árak nem a tápértékhez viszonyulnak, tehát a kiskereskedőknél vásárló vevő számos esetben nem gazdaságos és aránylag drága élelmiszereket vásárol. Ezek a viszasságokon a szövetkezeti rendszer van hivatva segíteni, a mely már nálunk is megtartotta bevonulását. A szerző statisztikai adatokkal igazolja a szövetkezeti rendszer fejlődését a világ legelső kereskedő államaiban Angliában, Németországban, Franciaországban és az Egyesült-Államokban és rámutat arra a körülményre, hogy a szövetkezeti tőren a munkáság és a polgárság már számos esetben békés együttműködésben találkoztak. Mindezek a jelenségek arra engednek következtetni, hogy a szövetkezet lesz a jövő árúközvetítésének a formája. A kis falusi szövetkezet, melynek alapításánál esetleg nem csupán gazdasági szempontok játszottak közre, nem haladja ugyan meg az egyéni üzlet mértékét és olcsóbbárt sem jelent, de mint a későbbi nagy concentrationnak egyik szeme, a fejlődés iránymutatója. Önmagában jelentéktelen, jelentősége a szövetkezetek szövetségében van. Mint nagy bevásárló, a szövetkezeti központ szintén nagy szervezetekkel, a cartellekkel kerül szembe és a nagy szervezetek veszik kezükbe az ármegállapításért vívott harcot. Kétségtelen, hogy ez a fejlődés bizonyos számú kis existencia pusztulásával jár, a minthogy minden fejlődés existenciákat pusztít. Ez a puszt-

tulás azonban nem lehet ok a fejlődés tagadására, vagy megakasztására. A tanulmány végezetül a parcellázások körül folyt közvetítési üzlettel foglalkozik és hivatkozva arra, hogy a Buday Barna-féle statistika szerint 52 ezer hold földet különböző vállalkozók 26 millió koronáért vettek meg és parcellázás után 34 millióért adtak el, ebben az egészségtelen parcellázásban keresi a drágaság egyik előmozdító tényezőjét. A közvetítői nyereség ugyanis a fogyasztó közönség szempontjából a drágán vett birtokok termelési költségeinek emelkedésében és az általános drágulásban jut kifejezésre. Ez a parcellázás tehát nem a termelés emelkedéséből következő ármérséklést, hanem a drágulás mesterséges fokozását jelenti. Ebből a szempontból a parcellázások ügye megérett arra, hogy hatóságilag rendeztessék és ellenőriztessék. Ezután Varga Jenő cikke *Az aranytermelés és a drágaság* címmel következik. Általános nézet, hogy a drágulást legalább részben az aranytermelésben beállott változások idézték elő: és pedig vagy a quantitas pusztá nagyobbdása, vagy a termelési költség csökkenése révén. A quantitas nagyobbdása azért nem okozhat drágulást, mert áruforgalmat csak kis részben bonyolítják le effectív arannyal, túlnyomó részben ellenben bankjegyekkel, csekkel és átutalással: az arany mennyiség szaporodása tehát nem okozhat drágulást, annál kevésbé, mert nemcsak az aranytermelés szaporodott az utolsó tíz évben, hanem ugyanolyan arányban az egyéb árúk termelése is. Az aranytermelés olcsóbbodása viszont azért nem okozhat drágulást, mert az összes termelt aranyra szükség lévén, az újonnan, olcsóbb termelési költséggel termelt arany a régivel egyáru; a régi és új termelési költség különbözőzete bányajáradék alakjában a bányavállalkozóké lesz és az arany és más árúk cserearányát, vagyis a pénz bevásárló képességét nem befolyásolja. Az aranytermelésben beállott változások tehát nem okai a drágulásnak. *Az angol vámpolitikai mozgalom-ról* Werknér Ödön értekezik. I. A védővamos törekvések a szabad kereskedelem behozatala óta (1846) a nyolczvanas években nyilvánultak meg erősebben Angliában. Chamberlain fellépésére gazdasági, pénzügyi s imperialistikus okok vezettek. II. 1. A védővamosok azzal érvelnek, hogy N. B. exportja relative hanyatlík, az export összetétele egészségtelen, amennyiben a szén foglal el benne állandóan növekvő részt s hogy a hazai piac biztosításával az export is nagyobbdolni fog. Az ellenérvek ezekkel szemben, hogy N. B. legtöbb iparágának főérdeke még mindig a kivitelben fekszik, ezeknek nem használna sokat a védvám. Az E. Á. példájára nem lehet a védvám tekintetében hivatkozni, mert ott egész mások a természeti s gazdasági viszonyok. A szénkivitel legnagyobb része angol hajók részére történik. A védvám ezenkívül kártékonyan befolyásolná az angol hajózást, hajóipart, a mezőgazdaságnak is csak keveset használna, mert a gyarmatok concurrentiája ellen nem nyujtana védelmet.

2. Visszatorlás szempontjából annyiban kedvezőtlen N. B. helyzete, hogy nagyrészt nyersanyagot importáló állam s így megtorló vámok emelésével csak saját gyáriparának ártana. 3. A preferentialis mozgalomnak az alapgondolata, hogy N. B. vámkedvezményben részesítené kolóniáinak élelmiszer s nyersanyag kivitelét, azok még az angol iparczikkek behozatalát. Ellene szól e mozgalomnak az anyaország szempontjából, hogy a kenyér stb. ára megdrágulna, úgyszintén az egész termelés is, az előnyök meg a mit e rendszer nyújtana, elenyészően csekély volna; a kolóniák szempontjából meg az, hogy védvámra van szükség nemcsak gazdasági, hanem pénzügyi okokból is s hogy a kolóniák érdekei már egymásközt is annyira eltérők, hogy ezeket még az anyaországéival is összeegyeztetni alig lehetne.

— A *Közlemények és ismertetések* rovatában a *Nemzetközi fémtermelési statisztika* köréből vannak érdekes adatok közöle, melyek a termelésre, fogyasztásra s az árakra vonatkoznak. A *Nemzetközi papírstatisztika* adatai a papíripar óriási fejlődését tanúsítják. *Gyorsaság-eredmények a vasuti közlekedés terén* című ismertetésben azok az összehasonlítások közöltettek, a melyek Anglia, Francia- és Németország vasutjai közt megtétettek. Németország vasutjai a megállás nélküli hosszú vonalakon sokkal lassabban mennek, mint a másik két országéi. Az osztrák kereskedelmi és iparkamarák *Élelmiszerár-megállapító központ* felállításával statisztikai alapokat akarnak teremteni arra nézve, hogy kellő törvényhozási és igazgatástechnikai rendszabályokat lehessen teremteni, a melyek összefüggésben kell hogy álljanak a drágaság elleni actiókkal. A *brit birodalmi conferentia kereskedelem-politikai eredményei* közül legfontosabb az a határozat volt, hogy az angol kormány azokkal az államokkal, a melyekkel Nagybritania a dominionokra is alkalmazást nyerő szerződéseket kötött, kezdjen tárgyalásokat arra nézve, hogy azoknak a dominionoknak, a melyek a jelzett szerződésektől el kívánnak állani, adassék szabadság ennek megtételére anélkül, hogy ezáltal a szerződés fennállása a birodalom többi részére veszélyeztetnék. *Görögország külkereskedelme 1910-ben* passiv volt. A bevétel nagy része a gabonaneműekre esik, a kivitel főbb czikkei: mazsolaszőlő, bor, nyersfémek s dohány. *Tojásexport* című közleményben az osztrák-magyar tojáskivitelre nézve vannak fontos adatok közölvé. A magyar tojáskivitel főleg Németország és Anglia felé irányul. A *magyar királyi postatakarékpénztár 1910-ben* üzetlétét rendkívül kedvező eredménynyel zárta le. A betétek több mint kilencz millióval emelkedtek, a csekk- és clearingforgalom nagy mértékben emelkedett, valamint az értékpapírüzlet is. A *gazdasági szakoktatás Budapest székesfőváros iskoláiban az 1910/11 iskoláévben* cím alatt az az évkönyv van ismertetve, melyet a székesfővárosi tanács az összes városi iskolákról kiadott. *Austria gazdasági helyzete 1910-ben* enyhén emelkedő irányzatot mutatott, mely azonban Németország, de különösen Anglia gazdasági fejlődésétől messze elmarad.

A bécsi kereskedelmi és iparkamara a fejlődés akadályát az általános drágaságban véli feltalálni. *Az osztrák trónbeszéd gazdasági programja* különösen a pénzügyi reformra, a socialis biztosításra s a közlekedés kérdésére terjed ki. *Az alapítói tevékenység Austriában 1910-ben* igen élénk volt, nevezetesen a részvénytársaságokat és a korlátolt felelősségű társaságokat illetőleg. *Az északamerikai be- és kivándorlási mozgalom 1909, 10-ben* emelkedő irányzatot mutat, amennyiben a bevándorlók száma több mint $\frac{1}{4}$ millióval szaporodott. Az ismertetés részletes adatokat közöl a be- és kivándorlók nemzetiiségére, korára stb. *Az 1911. évi svájci állatszámolás és a svájci húsellátás* című cikk adatai a svájci állatállomány visszaesését igazolják, mi az argentinai húsbehozatalnak fokozott jelentőséget kölcsönöz. *Bajorország söripara 1910-ben* címmel a hivatalos statistika érdekes adatai nyerne rövid ismertetést. *A Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény zárja be e számot.

Ugyane folyóirat 1911 októberi számának első cikke: Dr. Meszlény Artur: *Ingó-jelzálogjog és mezőgazdasági hitel*. Szerző az Országos Jogászgyűlés tárgyalásaihoz kapcsolva fejtegetéseit, mindenekelőtt megállapítja, hogy az ingó-jelzálogjog intézményével csak kisebb, átmeneti hitelszükségeket lehet kielégíteni. A hitelalapnak ez a kiterjesztése éppen ellenkező nízust követ, mint a mely az utolsó évek jogalkotását jellemezte, a mely a magyar föld túlterheltségéből és eladósodottságából indult ki és gyámkodó politikával igyekezett a további adósságcsinálást megtiltani. E politika gyümölcse főként a „végrehajtási novella“ néven ismert 1908. XLI. t. cz., mely míg egyfelől a nagyobb birtokosnak módot ad arra, hogy a nélkül, hogy rendeltetésétől elvonná, hitele alapjául igénybe vehesse azt a fundus instructust is, melyet gazdaságában nem nélkülözhet, addig másfelől a kiebirtokos adóstól éppen ezt a hitelalapot vonja meg. Szerző már most azt bizonyítja, hogy az ingó-jelzálogjog csak úgy tölthet be némileg jelentős társadalmi és gazdasági hivatást, ha ezt a politikát elhagyva a végrehajtási jogot oly irányban reformáljuk, hogy az ingó-jelzáloghitelt a gazdálkodás intenzitása emelésének érdekében a kisbirtok is igénybe vehesse. Kimutatja, hogy az itt számbajövő vagyonérték oly tekintélyes része esik bele a végrehajtási novella által védett végső hitelalapba, hogy addig a míg azt az új hitel számára hozzáférhetővé nem tesszük, nem is tudunk kellő vagyont szabaddá tenni. Végül az intézmény meghonosításánál követendő alapelveket vázolja s azokat a korlátokat ismerteti, a melyeket a jóhiszemű forgalom érdekében okvetlenül fel kellene állítani. — Ezután Beck Salamon: *Örökjog és köteles rész* című értekezés következik. Szerző abból az álláspontból indul ki, hogy az örökösödés a magánvagyonnal a társadalmi vagyon egy részét viszi át új jogosultra, miért is az örökösödés rendjét felül kell vizsgálni a társadalmi érdekek szempontjából. Gazdaságpolitikai követelményül az

az elv állítható fel, hogy az örökösödés a gazdálkodás üzemének folytonosságát biztosítsa. Vizsgálja a vagyonalakulás tendenciáját, a mely a tőkeconcentratio irányában halad. A törvényhozónak a gazdaságtan megállapításához kell fűzni a maga örökjogi politikáját. A franciaia forradalom örökjoga a vagyoneloszlást kívánta előmozdítani és lehetőleg akadályozni a nagy vagyonok egy kézbe való tömörülését. Ezért igen erősen védi a köteles részeszt és a *Code civil* szabályozásában a reserve alkalmas eszköze a vagyon feldarabolásának. A franciaia reserve nem egy garantált minimumot akar juttatni, hanem a minimumok garantálásával akarja a maximum — a teljes vagyon egy kézre való jutását megakasztani. Capitalistikus talajon élő országok örökjoga azonban nem végezhet sisifusi munkát a gazdasági élet eredményeképpen jelentkező tőkeconcentratio ellen. Akik azon az állásponton vannak, hogy az örökjog lehetőleg gátolja meg a vagyonhalmozódást, azoknak azt veti ellen, hogy a vagyonhalmozódás vitatott hátrányai csakis a kényszerű, a jog parancsának ereje által együttartott alakulatra igazak, úgy hogy a támadások tulajdonképpen nem a felhalmozott vagyont értik, hanem a lekötött, a forgalom árjából kivont vagyont. A gazdasági élet megfigyelése alapján a köteles rész olyan szabályozása ajánlatos, a mely a tőkeconcentrátiót nem zavarja és a fennálló üzemeket nem bomlasztja. — **Werkner Ödön** *Az angol vámpolitikai mozgalom* című értekezés II. folytatásának ismertetése már a Közgazdasági Szemle szeptemberi kivonatában foglaltatik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában *Kivándorlásunk* czimvel **Hegedüs Loránt**, **Hoffmann Géza**: Csonka munkásosztály. Az amerikai magyarság; **Emily Greene Balch**: Our Slavic Fellow-Citizen; és **Harsányi Sándor**: Az amerikai ref. egyház története című könyveket ismerteti, különösen **Hoffmann** művét dicséri, mely az amerikai magyarság helyzetéről tökéletes képet ad. *A magyar királyi statistikai hivatal munkássága* (1871—1911) az intézet negyvenéves fennállása alkalmával vaskos kötetben nyert bemutatást. **Dr. Heinrich Braun** szerkesztésében új folyóirat, *Annalen für sociale Politik und Gesetzgebung* indult meg, a mely kizárólagos feladatául a társadalompolitika és socialis törvényhozással való foglalkozást tűzte ki. — A német sociologiai egyesület első congressusán tartott előadások közül Szemlénk **Werner Sombart**: *Technik und Cultur* és **Andreas Voigt**: *Wirtschaft und Recht* címűt hozza rövid kivonatban. — **Szigethy Lehel**: *A fogyasztási szövetkezetek és a kereskedelem* című füzet a fogyasztási szövetkezetek kérdését jogi és közgazdasági szempontból vizsgálja. — **Horvát Elza** füzetének, *A védegyelet történetének* érdeme az egykorú adatok összegyűjtésében áll. — *A magyar bankkérdés és a vámpolitika irodalmáról* **Barcza Imre** igen értékes bibliographiát állított össze. — **Bosnyák Béla** *Vidéki városok élelmezése* czimvel **Nyíregyháza** városára vonatkozólag közöl érdekes adatokat. — *Szerbia állatállománya*,

különösen a szarvasmarha- és sertésállomány stagnálást mutat. A vámháború egyik legfontosabb következménye a szerb közgazdasági ministerium szerint az állatok súlyának és minőségének megjavítása volt. — *A svájci gyáripari törvény revisioja* igen nagy socialis haladást fog jelenteni, ha a tervezet törvényerőre fog emelkedni. A közlemény a legfontosabb újításokat ismerteti. — *Az iparfelügyelet Európában* című közlemény az európai államok enemű intézményeinek összehasonlítása alkalmából szerzett adatoknak az Internationales „Arbeiteramt” által történt feldolgozását ismerteti. — *Collectívszerződések Franciaországban 1910-ben* 252 esetben kötöttek, melyek közül a legtöbb a bérminimumra s a munkaidő megrövidítésére vonatkozott. — *A belga munkatőzsdék*, melyek állami segítyben részesülnek, mint általános díjtalan munkaközvetítők működnek. — *Munkanélküliség esetére való biztosítás Belgiumban* címmel rövid kivonatban a „Revue du travail” júniusi számában megjelent cikk nyer bemutatást, mely ez intézmény történeti fejlődését, szervezetét s mai állapotát tárgyalja. — *Az orosz szakszervezeti mozgalom 1910-ben* az előző évek hanyatlása után nemhogy fejlődésnek indult, hanem tovább hanyatlott. — Majd a *8-ik német szakszervezeti congressus határozatai* vannak röviden ismertetve. — *A német szakszervezeti kartellek 1910-ben* ismét óriási fejlődésről adhatnak számot. A kartellek első sorban agitatorius czélokot szolgáltak, de számos intézményük volt a munkásvedelmi határozmányok ellenőrzésére s a munkásság művelődési törekvéseinek előmozdítására. — *Az olasz szakszervezetek harmadik congressusa* alkalmával a Közgazdasági Szemle röviden az olasz munkásság különböző irányzatairól közöl érdekes adatokat. — *A francia szakszervezeti tanácskozmány* napirendjének két legfontosabb pontja volt az aggkori biztosításról szóló törvény ellen való állásfoglalás s a munkaidő megrövidítése végett az „angol munkahét” elfogadása. — *Újabb szakszervezeti mozgalom Németalföldön* című közlemény adatai a németalföldi szakszervezetek további erősödéséről tanuskodnak. — Végül pedig a magyarországi szakszervezeti tanács jelentéséről: *Szakszervezeti mozgalom Magyarországon 1907—1910-ig* van rövid ismertetés adva. E számhoz a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* július-augusztusi kettős füzeté volt csatolva.

Ugyane folyóirat 1911. évi november havi számának közleményeit Bud Jánosnak *Árstatistika* című értekezése nyitja meg. Szerző mindenekelőtt utal arra a tudomány részéről tapasztalható fogalomzavarra, mely a gazdaságtársadalmi életet mind érzékenyebben érintő drágaság, valamint okainak és következményeinek meghatározása körül észlelhető. Ennek következménye elsősorban, hogy elbírálásában nem annyira az általános, mint inkább a részleges szempontok jutnak érvényhez, valaminthogy a kérdés megoldásával szemben a gyakorlati élet egész tanácstalanul áll. Mindez onnan ered.

hogy az áralakulás nem eléggé ismeretes, az árstatistika nem kellően fejlett. A cikkíró majd vázolja ily statistikának a fontosságát, a melyre különös szükség éppen nálunk jelentkezik, a hol csak ez az egy mód van a szétágazó véleményekben egységességet teremteni. Tárgyalja ezután a közlemény egész az ó-korig visszamenőleg az áralakulás történetét s kivált behatóan foglalkozik a XVI. és XVII. század szinte forradalmi árviszonyaival. Majd az árstatistikának az egyes államokban újabban elért eredményeit veszi bonczkés alá és pedig első sorban Angliában és az Északamerikai Egyesült-Államokban. — Jankovich Béla *Osztrák és magyar index-számok 1867—1909-ig* címmel 45 árúczikk index számaait közli, egybevetve olyan gazdasági terület áraival, hol egyrészt aranyvaluta volt érvényben, másrészt az árakat a tarifapolitika változásai nem befolyásolták, t. i. Angliával. Szerző azon czélből közli a táblázatokat, hogy bebizonyítsa az összefüggést a nagykereskedelmi árak fluctuatiója és az osztrák-magyar papirvaluta árfolyamának ingadozása között az 1867—1897-ik években. Werckner Ödön e számban fejezi be *Az angol vámpolitikai mozgalom* című értekezését, melynek rövid tartalma már a szeptemberi füzet kivonatában bentfoglaltatik. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első cikk a legújabb Lloyds Register szerint a világhotta 1911-ben úgy a hajók számára, mint a tonnataralomra ismét növekedőben volt. — A *Németbirodalom bevételei 1910-ben* a Deutscher Reichsanzeiger nyomán az egyes bevételi ágak szerint vannak közölve s noha a zárszámadás eredménye kedvező, ezen adatok nem igazolják az 1909. évi pénzügyi reformot. — *Az Oroszbirodalom zárszámadása 1910-re* az államháztartás igen kedvező képét mutatja, amennyiben 200 millió rubelnél több bevételi felesleg maradt. — *Az osztrák-magyar monarchia vasiparáról* közölt cikk rámutat azon akadályokra, melyek vasiparunk fejlődését megakasztják. — *A német magánbiztosításügy fejlődése 1910-ben* rendkívül kedvező volt, nemcsak a biztosítások szaporodtak, hanem a nettogyarapodás is sokkal nagyobb volt, mint előző években. — *Az Egyesült-Államok bányászata s kohászata 1910-ben* jó fejlődést mutatott, jöllehet az 1909. évi nagy fellendülés után látszólag visszaesésnek lehetne tekinteni. — *A barcelonai nemzetközi gyapotcongressus* legfontosabb kérdése a gyapothiány volt, egyuttal határozottan megnyilvánult az a törekvés, hogy az európai gyapotgyárak függetlenítsék magukat az amerikai piactól, melynek maholnap már nem lesz exportálható gyapota. — *Gyáripar és kézműipar különválasztása* címmel a német kereskedelmi és iparkamarák e tárgyra vonatkozó nézetei vannak röviden ismertetve. — *A magyar királyi központi statisztikai hivatal munkássága 1871—1911-ig* című hivatalos kiadvány német és francia nyelven is megjelent. — *A Magyar Közgazdasági Társaság-ra* vonatkozó közlemény zárja be a számot. — *A Társadalomgazdaságtani Bibliographia* szeptemberi száma is csatolva volt.

Ugyanezen folyóirat 1911. évi deczember havi számában Bud János folytatja *Árstatistika* című értekezését. Ismerteti a Németbirodalom, Franciaország, Belgium s egyéb államok áralakulását az utolsó évtizedekben. Egyes termelési, munkabér stb. adatot is kutatás tárgyává tesz. A felhalmozott anyag alapján megállapítja, hogy a drágaság világ-jelenség, főoka az általános gazdasági és culturalis fejlődésben keresendő. A mi ettől eltérés észlelhető, az a védvamos irányzatnak, a közvetítő kereskedelemnek, a kereskedelem és ipar szervezetlen voltának s hasonló részleges tényezőknek tudandó be. Majd ezek után jelezvén, hogy statisztikai hivatalunk most állítja össze áralakulásunkat az elmúlt 2—3 évtizedről s egyidejűleg az árstatistikának teljes újjászervezését határozta el. Kimerítően tárgyalja azután a cikk azokat az elveket, a melyen a reformnak fel kell épülnie. Lényeges szempontok, hogy jövőben első sorban is a nagy- és kiskereskedelem árai elkülönítetnek. Az adatszolgáltatást tőzsdék, árjegyző irodák, szak- és folyóiratok, meghatározott intézmények s a mi legfőbb a gazdasági érdekeltségek s főként a kereskedelmi és iparkamarák, valamint a gazdasági egyesületek révén termelők, vállalatok és czégek fogják eszközölni. Nagy súly lesz fektetve a helyes ármegállapításra is, a hol csak lehet tudakoltatván a pozitív, vagy legalább is a leggyakoribb ár. — Éber Antal *A pénzüzetek revisiojáról* a Magyar Közgazdasági Társaságban tartott felolvasását közli. Szerző elsősorban rámutat arra az egészségtelen versenyre, mely Magyarországon a pénzüzetek nagy számánál fogva létezik. Majd a hatályos revisio elérése céljából a feltett kérdést a következő szempontokból veszi tárgyalás alá: 1. mely intézetekre terjedjen ki a revisio; 2. mi legyen a revisiónak tárgya, anyaga, feladata; 3. kik végezzék a revisiót s végül 4. mi legyen a revisio eredménye, sanctiója? — A *Közlemények és ismertetések* rovatában H. G. *Az amerikai acéltrust elleni per* előzményeiről ad érdekes képet. — *Gyapotvalorisatiós tervek az Egyesült-Államokban* arra törekszenek, hogy gyapot árának ingadozását megakadályozzák s az árt lehetőleg magasan tartsák. — *Társadalmi kiállítás Svájcban* 1914-ben Bernben lesz, mely különösen a svájci munkásság életmódja s viszonyainak bemutatására fog kiterjedni. *Új közgazdasági alakulás Bécsben* címmel a „*Volkswirtschaftliche Juristen*“ című új egyesület feladatairól találunk ismertetést. — *A francia iparfelügyelet 1909-ben kifejtett működéséről* szóló rövid közlemény következik ezután. — *Az angol munkanélküliségi törvény hatása* címen az inségbizottságok munkája van ismertetve, mely abban állt, hogy foglalkozásnélkülieknek munkát szerezzen s őket a kivándorlásban vagy költözködésben segélyezzen. — *Az ausztriai munkaközvetítés szervezetében* 1909-ben egy galicziai helytartósági rendelet említhetünk, mely a zugközvetítők üzelmeit ellensúlyozza. A közvetítési statistika is szélesebb alapokra lön fektetve. — *Munka-*

beszüntetések és kizárások Ausztriában az 1910. évben az ipari harcok emelkedéséről tanuskodnak. Noha a sztrájkolók száma fogyott, emelkedett a sztrájkok abszolút és az elvesztett munkanapok száma. — *Az otthonmunka szabályozása és az osztrák ipar* című közlemény a „Bund österreichischer Industrieller“ azon memorandumával foglalkozik, melyben a törvénytervezet egyes szakaszaival szemben elfoglalt álláspontukat indokolják. — *A socialis biztosítás költségei* Ausztriában a reichenbergi kereskedelmi és iparkamara véleménye szerint sokkal magasabbak lesznek, mint melyeket a kormány előirányzott. — *Az osztrák szakszervezetek 1910-ben kifejtett működéséről* t. s. ad adatokkal ellátott hű képet. — *A munkásügyi törvényhozás Észak-amerikában* igen lényeges, a munkásság érdekeit védő intézkedést léptetett életbe. A cikk röviden a nevezetesebb törvényalkotásokat felsorolja. — *A szabadkereskedelem bukása Kanadában* című cikk felsorolja azon okokat, melyek az Unió és Kanada közti „reciprocity agreement“ elvetését idézték elő; az egyezmény célja volt, hogy a nyerstermékre szabad forgalmat biztosítani a két állam között, számos más cikknek vámtételét pedig tetemesen leszállítsa. — r r ó Werner Sombart: *A zsidók és a gazdasági élet* című könyvről nyújt ismertetést. — *A Magyar Közgazdasági Társaság-ra* vonatkozó közlemények fejezik be a számot. — A Közgazdasági Szemle e füzetéhez a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* októberi száma is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

KILENCZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály harmadik ülése.

1912 márczius 4-én.

GOLDZIEHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Hegedüs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — *Bleyer Jakab, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Schmidt József, Tolnai Vilmos, I. tt.* — *Más osztályokból*: Kövesligethy Radó, Ortway Tivadar r. tt. — Hornyánszky Gyula I. t. — Jegyző: ifj. Szinyeyei József osztálytitkár.

58. PECZ VILMOS r. t.: „Pindaros trópusai.“

59. DARKÓ JENŐ vendég: „Laonikus Chalkondyles nyelve.“

60. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére PECZ VILMOS r. és GYOMLAY GYULA I. tagot kéri föl.

TIZEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály harmadik ülése.

1912 márczius 11-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: B. Forster Gyula, b. Nyáry Jenő t. tt. — Concha Győző, Gaal Jenő, Ortvy Tivadar r. tt. — Áldásy Antal, Angyal Dávid, Barabás Samu, Ferdinandy Géza, Fináczy Ernő, György Endre, Hornyánszky Gyula, Polner Ödön, Reiner János, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

61. HÖMAN BALINT vendég: „Az első állami egyenes adó.“ (Adalék az európai adótörténethez.) Előterjeszti ANGYAL DÁVID l. t.

62. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ r. és FINÁCZY ERNŐ l. tagot kéri föl.

TIZENEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály harmadik ülése.

1912 márczius 18-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Ilosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Lenhossék M. hály, Schuller Alajos, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Kürschák József, Ónodi Adolf, Tötössy Béla, Udránszky László, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv, Ortvy Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

64. KÜRSCHÁK JÓZSEF l. t.: „Az absolut érték fogalmának általánosítása.“

65. ÓNODY ADOLF l. t.: „A könyvszervek viszonya az orrüreghez.“

66. MAUTHNER NÁNDOR részéről: „A phenolcarbonsavak kondenzációja.“ Előterjeszti LENGYEL BÉLA r. t.

67. ALEXANDER FERENCZ és RÉVÉSZ GÉZA részéről: „Optikai ingerek hatása az agy gázcserejére.“ Előterjeszti: TANGL FERENCZ r. t.

68. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére TANGL FERENCZ r. és KÜRSCHÁK JÓZSEF l. tagot kéri föl.

TIZENKETTEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Harmadik összes ülés.

1912 márczius 19-én.

BEÖTHY ZSOLT másodelnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónay Horváth Jenő, b. Nyáry Jenő, P. Thewrewk Emil, gr. Tisza István t. tt. — Concha Győző, Entz Géza, Hegedűs István, Matlekovics Sándor, Ortvy Tivadar, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, r. tt. — Angyal Dávid, Bayer József, Bánóczy József, Borovszky Samu, Császár Elemér, Divald Kornél, Fejér Lipót, Hornyánszky Gyula, Jánosi

Béla, Komáromy András, Mahler Ede, Ónodi Adolf, Óváry Lipót, Reiner János, Tolnai Vilmos, Tóttösy Béla, Váczy János l. tt. —
Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítkár.

67. Elnök az ülést megnyitván, megemlíti, hogy a Teleki-jutalomnak pályázatdöntő üléseit s így a maít és, első elnökének emlékezetére tartja Akadémiánk József-napján, Teleki Józsefnek az Akadémia első elnökének pályája, intézetünk alapítása, szervezése és vezetése körül kifejtett buzgóságánál, kitünő történetírói munkásságánál és nagy áldozatkészségénél fogva Akadémiánk legfényesebb emlékei közé tartozik s méltó rá, hogy legalább évenként egyszer ülésünkön is kegyelettel újítsuk fel.

E kegyeletes megemlékezés kapcsolatában elnök az összes ülés figyelmét Teleki magyar művelődési törekvéseinek egyik hű követőjére, az Akadémia vezetésében is egyik kiváló utódjára hívja fel. A magyar jogászvilág s ezenkívül is tisztelőinek és barátainak nagy száma a napokban meleg üdvözléssel kereste föl volt másodelnökünket, Wlassics Gyulát. Wlassics ezen a másodelnöki széken, továbbá kitünő jogtudományi és politikai munkásságával, nemkülönben kultuszminiszteri tisztében hű és buzgó igyekezettel öregbítette Akadémiánk dízét és javát. Ez okból életének mostani ünnepeft fordulóján az Akadémia is bizonyára örömmel s legjobb kívánataival vesz részt üdvözlésében.

Végül jelenti az elnök, hogy a mai napon a főtítkárral és több tagtársunkkal együtt, megbízatása értelmében tolmácsolta az Akadémia meleg köszöntését Vámbéry Armin tiszteleti tag előtt, nyolczvanadik születése napján. Az üdvözlésre Vámbéry annak a hű és meleg ragaszkodásnak kifejezésével válaszolt, melyet Akadémiánk iránt tetteivel és munkásságával tanusítani és szóval is hangoztatni sohasem szünet meg. — Elnök úr jelentését az összes ülés általános helyesléssel fogadta.

68. BAYER JÓZSEF r. t. mint a Teleki-pályázat bíráló bizottságának előadója jelenti, hogy a bizottság (elnöke P. THEWREWK EML. t. t., tagjai BAYER JÓZSEF és BERCEK ÁRPÁD r. tt., a Nemzeti Színház részéről MIHÁLYFI KÁROLY és ODRY ÁRPÁD) összesen tizennégy vigjátékokat bírált meg, melyek közül legsikerültebbek a „Drágaság“ cz. bohózat és a „Pajtások“ és a „Pethő Gaspár“ cz. vigjátékok. A bizottság ez utóbbi vigjátékokat ajánlja a jutalomra és az összes ülés ez ítéletet magáévá tette. — A feibontott jeligés levéltől a „Pethő Gaspár“ szerzőjéül TARR LAJOS harmadéves orvostanhallgató (Budapest, Tisza Kálmán-tér 6.) neve tünt elő.

69. BÁNÓCZI JÓZSEF l. t. fölolvassa jelentését az 1911. évi Karátsonyi-pályazatról. A bíráló bizottság (BÁNÓCZI JÓZSEF, FERENCZI ZOLTÁN, JÁNOSI BÉLA, NÉGYESI LÁSZLÓ és VÁCZY JÁNOS l. tagok) a beérkezett tizenkilencz vigjáték közt nem talált jutalomra ajánlhatót. Egyik-másik szempontból figyelmet érdemelnek az „Előítélet“, „A vérese“ és „A hős“ cz. darabok, dicséretet a „Két fiú és két leány“ cz. vigjáték. — Az összes ülés hozzájárul a bizottság javaslatához és az 1911. évi Karátsonyi-jutalmat nem adja ki.

70. TOLNAI VILMOS l. t. jelentést tesz a múlt évi Farkas-Raskó-pályazatról, melyre ötvenegy hazafias költemény érkezett be. A bíráló bizottság (ŐSNGERY JÁNOS, HARASZTI GYULA és TOLNAI VILMOS l. tagok) csak két pályaművet emel ki, „Az új magyar dala“ és az „Eszmények“ címűeket, melyek irodalmi színvonalra törekszenek, de jutalomra ezeket sem találja érdemeseknek. — Az összes ülés a jelentés értelmében határoz és nem adja ki az 1911. évi Farkas-Raskó-jutalmat.

71. HEINRICH GUSZTÁV r. t. jelenti, hogy a Wodianer-bizottság az 1912. évi jutalmakra KECSKEMÉTHY LÁSZLÓ mezőtúri ev. ref. és MÁTHÉ JÓZSEF marosvásárhelyi áll. elemi iskolai igazgató-tanítókat ajánlja (a részletes jelentést l. fönt 211. l.). — Az összes ülés e javaslatot határozattá emeli.

72. Elnök úr a jeligés levelek elhamvasztására BOROVSKY SAMU és FEJÉR LIPÓR l. tagokat kéri föl, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljártak.

73. Főtitkár jelenti, hogy az Igazgató-Tanács a M. Tudom. Akadémia költségvetését az Akadémiai Ertesítő márciusi füzetében közzétett alakban állapította meg. — Tudomásul van.

74. Főtitkár az Igazgató-Tanács megbízásából javasolja, hogy az Ügyrend 10. §-ának d) pontja, mely szerint az Akadémia „kiválóan érdemesült elhunyt tagoknak *arczképét* saját palotája termében elhelyezi“, oly formán módosíttassék, hogy az Akadémia az elhunyt tagnak *arczképét* vagy *márvány-mellszobrát* helyezi el és hogy az illető osztály ily irányú javaslatot csak *tíz évvel a kérdéses tag elhunytja után* terjeszthessen a nagygyűlés elé. — A javaslat kiadatik az osztályoknak véleményes jelentéstétel végett, melyet a főtitkári hivatal a f. évi nagygyűlésig kér.

75. Főtitkár felolvassa az I. osztály jelentését Takács Lajos és nejeének szül. Kémery Eszternek végrendeleti hagyományáról. A végrendelet 5. pontja így szól: „A M. Tud. Akadémiának végrendeletünk számmal 8000, betűvel nyolcezer korona összeget oly czállal, hogy minden öt évben egy a magyar történelemből merítendő vig-, színmű-, dráma vagy tragédia szindarabra, mely legalább három felvonásos, egy estét betöltő legyen, pályázat hirdettessék és a legjobbnak találandó darab szerzője díjaztassék a négy évi kamattal és a kamat kamatjával, az ötödik évi kamat pedig fordíttassék a M. T. Akadémia költségei törlesztésére.“ — Az osztály, arra való hivatkozással, hogy a dráma-pályázatok már régóta sikertelenek és most már teljesen feleslegesek is, azt javasolja a t. Akadémiának, hogy a hagyományozott összeget ne fogadja el. — Az összes ülés, mely hozzájárul e javaslatához, ily értelemben fog az Igazgató-Tanácsnak jelentést tenni.

76. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr f. évi február 1. 535. sz. a. átküldte az Akadémiához a benaresi „Arian Bureau of Siers and Savants“ segélyezés iránt hozza beadott kérvényét és fölkérte az I. osztályt, hogy ez ügyben neki javaslatot tenni sziveskedjék. Az osztály annak a javaslatára kéri föl az Akadémiát, hogy a kormány a folyamodó társaságot folyóiratának öt közkönyvtár számára való járatásával segélyezze. — Az összes ülés ezt a javaslatot elfogadja és közli a Miniszter úrral.

77. A londoni Royal Society f. évi márczius 12. kelt átíratában melegen köszöni a M. T. Akadémia távirati részvétét Lord Lister külső tag elhunytja alkalmából. — Tudomásul van.

78. Az Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1912. febr. 12. kelt átíratában értesíti az Akadémiát, hogy K. Csoma Sándor mellszobrát megkapta, és újból kifejezi legmelegebb köszönetét Akadémiának e fényes adományaért. — Tudomásul van.

79. A közigazgatási bíróság ítélőbirái megküldték f. hó. 18-án kicsinyített mását azon plakettnek, melylyel elnöküket, Wlassics Gyulát, 60-dik születése napja alkalmából meglepték. — Köszönettel fogadtatik és a könyvtárban helyeztetik el.

80. Meghívók érkeztek: a) a Magyar Földrajzi Társaságnak márczius 7-diki jubiláris közülésére (Főtitkár képviselte számos taggal az Akadémiát); — b) a Petőfi-Társaságtól a Petőfi-ház Jókai szobájá-

nak megnyitására, márcz. 14. (Másodelnök); — *c*) a Washingtonban szeptember 23—28. tartandó hygieniai és demographiai congressusra (kiadatott a III. osztálynak); — *d*) a római archaeologiai congressusra (kiadatott a II. osztálynak). — Tudomásul van.

81. Másodelnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére BAYER JÓZSEF r. és BÁNÓCI JÓZSEF l. tagot kéri föl.

TIZENHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály negyedik ülése.

1912 márczius 26-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak, az illető osztályból: Badiés Ferencz, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv r. tt. — Bleyer Jakab, Bódiss Jusztin, Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Gombocz Zoltán: Láng Nándor, Melich János, Négyesy László, Váczy János, Vikár Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Concha Győző, Entz Géza, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Hornyánszky Gyula, Marczali Henrik l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

82. BÓDISS JUSZTIN l. t.: „A klasszikus latinság kérdése hazánkban.“ (Székfoglaló)

83. DIVALD KORNÉL l. t.: „Zsámbéki műemlékek.“ (Székfoglaló.)

84. VARGHA DAMJÁN vendég: „A Speculum humanae salvationis és a magyar kódexirodalom.“

85. Az osztályelnök a jegyzőkönyvhitelesítésére GOMBOCZ ZOLTÁN és VIKÁR BÉLA l. tagot kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Május 15.

5. FÜZET.

Jelentés a M. Tud. Akadémia munkásságáról 1911-ben.

I. Ülések.

A M. Tud. Akadémiának 1911 január 2-ikától december 18-ikáig bezárólag egy ünnepélyes közülése, egy rendes nagygyűlése, 10 összes ülése, 27 osztályülése, három igazgatósági ülése, összesen tehát 42 ülése volt.

* * *

Az I., vagyis Nyelv- és Széptudományi Osztály 9 nyilvános és 7 zárt ülést tartott.

A nyilvános ülésekben a következő felolvasások tartattak:

Az *irodalom* és a *művészet* köréből: Január 2-án NÉMETHY GÉZA r. t.: „Vergilius epigrammái“ (székfoglaló) és TOLNAI VILMOS l. t.: „Madáchnak londoni és phalanstere-jelenetéről“. — Január 23-án KISS GÉZA mint vendég: „A lex commissoria pignorum a görög papyrusokban“. — Február 20-án BLEYER JAKAB l. t.: „Gróf Széchenyi Ferencz és Schlegel Frigyes“ (székfoglaló). — Május 1-én VÁRI REZSŐ l. t.: „Az oppianusi glossák“. — Május 22-én BAYER JÓZSEF r. t.: „Schiller drámái a régi magyar színpadon“ (székfoglaló). — Október 2-án BADICS FERENCZ r. t.: „Gyöngyösi István ismeretlen munkái“ (székfoglaló). — Október 23-án ZICHY GÉZA gróf t. t.: „Liszt Ferencz“ (székfoglaló) és VÁCZY JÁNOS l. t.: „Kazinczy utolsó évei és az Auróra-kör kritikája“.

A *nyelvtudomány* köréből: Január 23-án MELICH JÁNOS l. t.: „Alaktani adalékok“. — Márczius 20-án MUNKÁCSI BERNÁT r. t.: „Hunfalvy Pál emlékezete“ (székfoglaló). — Május 1-én MELICH JÁNOS l. t.: „Alaktani magyarázatok“. — November 20-án SCHMIDT JÓZSEF l. t.: „Kisérlet az indogermán guttturális probléma megoldására“ (székfoglaló) és GOMBOCZ ZOLTÁN l. t.: „A finnugor és szamojéd s-hangokról“.

A zárt ülésekben a folyó ügyeket intézte el az osztály s gondoskodott a benyújtott értekezések és pályamunkák megbírálásáról.

* * *

A II., azaz Philosophiai, Társadalom- és Történettudományi Osztály 9 nyilvános és 9 zárt ülést, összesen tehát 18 ülést tartott.

A nyilvános üléseken a következő felolvasások tartottak:

Január 9-ikén FINKAY FERENCZ I. t.: „Az északamerikai büntetőjogi reformeszmék“ (megj. Társad. Érték. XIV. köt. 1. sz.). — Február 6-ikán gróf ANDRÁSSY GYULA r. t. székfoglaló: „II. Rákóczi Ferencz“ (megj. „A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai“ cz. nagy munkája III. kötetében). — Márczius 6-ikán MATLEKOVICS SÁNDOR r. t. székfoglaló: „Az ipar alakulása a capitalismus korszakában (megj. a Közgazdasági Szemle 1911. évfoly.) és SZÁDECZKY LAJOS r. t. székfoglaló: „Még egyszer a Csiki Székely krónikáról“ (megj. a Tört. Érték. XXIII. köt. 1. sz.). — Április 3-ikán PAULER ÁKOS I. t. székfoglaló: „A logikai alapelvek elméletéhez“ (megj. a Bölc. és Társad. Érték. I. köt. 1. sz.) és BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ mint vendég: „A gróf Széchenyi család ősei“ (megj. a gróf Széchenyi családról írt monographiája I. kötetében). — Május 8-án MAHLER EDE I. t.: „Az assuáni és elephantinei aramaeus papyrusokmányok történeti jelentősége“ (megj. a Tört. Érték. XXIII. köt. 2. sz.) és GOMBOS F. ALBIN mint vendég: „Az Ostarrichi keleti határvonala és az 1030-iki német-magyar háború“ (megj. a Századok 1911. évfoly.) — Június 12-ikén HODINKA ANTAL I. t. székfoglaló: „A tokaji görög kereskedő társaság kiváltságlevelének ügye“ (megj. a Tört. Érték. XXIII. köt. 3. sz.) és SZEKFÜ GYULA vendég „A familiarisok és serviensek osztálya a magyar középkorban“ (megj. a Tört. Érték. XXIII. köt. 4. sz.). — Október 9-ikén BOROVSZKY SAMU I. t. bemutatta MÜLLER FRIGYES vendégnek „A nagyobb Gellért-legenda forrásai“ cz. értekezését. — November 6-ikán MAGYARY GÉZA I. t.: „A magyar perjogi reformmozgalmakról“ (megj. a Budapesti Szemle 1911. évf.). — Deczember 4-ikén BERZEVICZY ALBERT I. t.: „Egy újonnan fölfedezett Beatrix-okmány“ (megj. a Budapesti Szemle 1911. évf.) és BERNÁT ISTVÁN I. t.: „A nemzeti erő forrásai“ (megj. a Közgazdasági Szemle 1911. évf.).

A zárt osztályüléseken a rendes folyó ügyeket intézte el az osztály; bírálókat jelölt ki a körébe tartozó pályamunkák megbírálására s gondoskodott, hogy elhunyt tagjairól az Akadémiában emlékbeszédek tartassanak. E kegyeletes feladat teljesítésére fölkérettek: THAL-LÓCZY LAJOS r. t. (Asbóth János I. t. felett), PAULER ÁKOS I. t. (Böhm Károly r. t. felett), báró LÁNG LAJOS r. t. (Levasseur Emil k. t. felett), KARÁCSONYI JÁNOS r. t. (Pór Antal r. t. felett).

* * *

A III., vagyis Mathematikai és Természettudományi Osztály 9 nyilvános és 7 zárt, összesen 16 ülést tartott.

A nyilvános osztályüléseken az osztály tagjai 47 munkálatot

terjesztettek elő, a melyek közül 24-nek szerzője volt akadémiai tag, 23-é pedig vendég. Az értekezések között székfoglaló volt 4.

Az értekezések sorrendje a következő volt: Január 16-án: SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A valós integrálnak egy Jacobi-féle általánosításáról“. LÖRENTHEY IMRE l. t.: „Újabb adatok Budapest környéke harmadidőszaki üledékeinek geológiájához“. WESZELSKY GYULA: „A keszthely-hévízi tó termékeinek kémiai analysise“. (Előterjesztette LENGYEL BÉLA r. t.) FÉNYI GYULA S. J.: „A légnymás évi és napi menete Kalocsán“. (Előterjesztette KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.) DR. SELÉNYI PÁL: „A Wiener-féle és a reciprok interferencia jelenségekről“. (Előterjesztette KLUFATHY JENŐ l. t.) — Február 13-án: RADOS GUSZTÁV r. t.: „A felsőbbfokú congruentiák elméletéhez“. MÉHELY LAJOS r. t.: „Szervezeti rendellenességek, mint a származástan útmutatói“. KÖNIG DÉNES: „A vonalrendszerek nemszámáról“. (Előterjesztette RADOS GUSZTÁV r. t.) TERKÁN LAJOS: „A hold fényessége az 1910. nov. 17-iki holdtöltekor“. (Előterjesztette KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.) — Márczius 13-án: TANGL FERENCZ székfoglaló értekezése: „A vesemunka és a táplálóanyagok dinamikai hatása“. ÓNODI ADOLF l. t.: „A Higmohr-üreg és az orr hátsó melléküregei a gyermekkorban“. SCHLESINGER LAJOS l. t.: „A lineár differenciálegyenletek elméletéhez“. TUZSON JÁNOS l. t.: „A Zsilvölgy egy új harmadkori növénye“. Ifj. ENTZ GEZA l. t.: „Hydrát pusztító amoeba“. (Székfoglaló.) DÁVID KÁROLY: „Az algebrai iteratio matrixáról“. (Előterjesztette RADOS GUSZTÁV r. t.) SZÜCS JÓZSEF: „A növényi sajt elektrolyt fölvétele és az absorptio“. (Előterjesztette MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR r. t.) TOMOR LÁSZLÓ: „A normális és a sertéspestises sertések vérsavójáról“. (Előterjesztette BUGARSZKY ISTVÁN l. t.) — Április 24-én: SZARVASY IMRE l. t.: „Gázreakciók elektromos lángokban“. (Székfoglaló.) DADAY JENŐ r. t.: „A mermithida-család édesvízi fajainak ismeretéhez“. RICHTER ALADÁR: „Egy új Schizaea“. (Előterjesztette KLEIN GYULA rend. tag.) KÖVESSY FERENCZ: „A növényi szőrök nitrogen-assimilálási képességéről“. (Előterjesztette MÁGÓCSY-DIETZ SÁNDOR rend. tag.) — Május 15-én: FRÖHLICH IZIDOR r. t.: „Az elhajlított fény poláros állapotának újabb nevezetes törvényszerűségei“. LENHOSSEK MIHÁLY r. t.: „A zonula ciliaris fejlődéséről“. NAGY LÁSZLÓ r. t.: „A bélsatorna szöveti fejlődéséről“. (Előterjesztette LENHOSSEK MIHÁLY r. t.) HILLEBRAND JENŐ: „A Balla-barlangi diluviális gyermekcsontvázról“. (Előterjesztette LENHOSSEK MIHÁLY r. t.) WITTMANN FERENCZ l. t.: „Rezgéjenségek kísérleti vizsgálata“. LÖRENTHEY IMRE l. t.: „Budapest környéke tertiar üledékeinek geológiájához“. ZEMPLÉN GYÖZŐ l. t.: „A gázok belső súrlódásáról“. MAUTNER NÁNDOR: „A glukovanillinsav és glukoparaoxybenzoésav synthesise“. (Előterjesztette LENGYEL BÉLA r. t.) FEKETE MIHÁLY: „A széttartó sorok elméletéhez“. (Előterjesztette RADOS GUSZTÁV r. t.) HERMANN IMRE: „Adatok a fehér fénynek színes fényhatást gyöngítő képességéhez és a kontrasztszín elméletéhez“.

(Előterjesztette UDRÁNSZKY LÁSZLÓ I. t.) — Június 19-én: FEKETE LAJOS I. t.: „Az északi szélesség hatása a fajok természetes elterjedésének magassági határait Magyarországon. (Székfoglaló értekezés.) KOCH ANTAL I. t.: „Új rhinocér-emplős maradványa Kolozsvár vidékéről“. LÖRENTHEY IMRE I. t.: „Palaeontologiai újonságok Budapest harmadidőszaki üledékeiben“. SZENTPÉTERY ZSIGMOND: „Eruptív kőzetek Tienshaból“. (Előterjesztette KOCH ANTAL I. t.) HOLLENDONNER FERENCZ: „A lúcz- és vörösfenyő szövettanához“. (Előterjesztette KLEIN GYULA I. t.) HIRSCH FERENCZ: Vízben oldott jód- és jodkalium egyensúlya“. (Előterjesztette BUGÁRSZKY ISTVÁN I. t.) LÖW MÁRTON: „A felsőbányai realgár kristálytanához“. (Előterjesztette ZIMÁNYI KÁROLY I. t.) ORTVAY RUDOLF: „Néhány folyadék dielektromos állandója magas nyomásnál“. (Előterjesztette TANGL KÁROLY I. t.) — 1911 október 16-án. KOCH ANTAL I. t.: „Újabb Mastodon-leletek Magyarországon“. ÓNODI ADOLF I. t.: „A gége érző idegeiről“. LÖRENTHEY IMRE I. t.: „Palaeontologiai újonságok Budapest harmadidőszaki üledékeiről“. — Nov. 13-án. KONKOLY THEGE MIKLÓS I. t.: „Az 1911-ben megjelent üstökösökről“. HEVESY GYÖRGY: a) „Az aktinium-emanatio kimutatásáról oldatokban“. b) Az aktinium-emanatio folyadékokban és szénben. (Előterjesztette LENGYEL BÉLA I. t.) HRONYOSZ GYÖRGY: „A lineáris differenciálrendszerek elméletéhez“. (Előterjesztette KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.) — 1911 december 11-én. KÜRSCHÁK JÓZSEF I. t.: „A reccurens sorok elméletéhez“. DR. ALEXANDER BELA: „Adalékok az X-sugarú képek keletkezéséhez“. (Előterjesztette ZEMPLEN GYÖZÖ I. t.) — Az osztályban bemutatott értekezések legnagyobb részét a Matematikai és Természettudományi Értesítő XXIX. kötetében jelentek meg.

II. *Állandó Bizottságok.*

1. A Nyelvtudományi Bizottság kiadványaiból az 1911. év folyamán önálló munka nem jelent meg, de sajtó alá mentek s részben 1912-ben, részben pedig 1913-ban fognak megjelenni a következők:

MUNKÁCSI BERNÁT rend. tag Vogul Népköltési Gyűjteményéből a III. kötet 2. füzeté.

Az új *Calepinus*-kiadás magyar szómutatója.

Az új *Nyelvemléktár*-ból a bécsi és müncheni kódexet tartalmazó kötet.

A *Nyelvtudományi Közlemények*-ből ez évben is, mint a megelőzőkben, három füzet jelent meg. Ebben a bizottság tagjai közül SZINNYEY JÓZSEF szerkesztőn kívül közreműködtek GOMBOCZ ZOLTÁN, GYOMLAY GYULA, MELICH JÁNOS, külső tagjaink közül PAASONEN HENRIK, azonkívül BEKE ÖDÖN, KARA FERENCZ, MÉSZÖLY GEDEON, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

2. Az Irodalomtörténeti Bizottság kiadásai 1911-ben:

1. KAZINCZY FERENCZ *levelezésének* XXI. kötete. E kötetel a „Levelezés“ be van fejezve. Most következnek Kazinczy Ferencz összes munkái.

2. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkáinak* 123., 124. és 125. füzetete.

3. A *Régi Magyar Könyvtár*-ban: 26. száma: *Szentjóni Szabó László költeményei* GALOS REZSŐ-től. 27. száma: *Magyari István: Az országokban való sok romlásoknak okairól* FERENCZI ZOLTÁN-tól.

4. *Irodalomtörténeti Közlemények* XXI. évfolyama.

5. A *Régi Magyar Könyvtár* 28–31. számai 1912-ben jelentek meg.

3. A Classica-philologiai Bizottság 1911. évi munkássága.

I. A „*Görög és latin remekírók*“ című fordítás-gyűjteményben 1912. év január havában megjelent a CSÉNGERI JÁNOS-féle *Euripides*-fordításnak a *Phoinikiái Nők* és *Medeia* cz. darabokat tartalmazó II. kötete kétnyelvű kiadásban.

II. A nyelv- és széptudományi Akadémiai Értekezések között, de a class.-philologiai bizottság munkájával és költségén 1912. januárban megjelent: *Megjegyzések és Excursusok Archilochoshoz*, I. (Trimeterek, Tetrameterek, Elegiák), írta KALLÓS EDE.

III. Szedés alatt van, és az 1912. év folyamán szintén meg fog jelenni az *Editiones Criticae* cz. gyűjteményben FÖRSTER AURÉL-től *Aristoteles* Ηερί: ψυχής cz. művének kritikai kiadása.

IV. A bizottság támogatásával megjelent az *Egyetemes Philologiai Közöny* XXXV. évfolyama.

V. Foglalkozott ez évben a bizottság a már megjelent, vagy szedés alatt lévő műveken kívül a Tacitus-féle *Historiae*, a Quintilianus-féle *Institutio oratoria*, a Cicero-féle *de Oratore* és az ifjabb Plinius-féle *Levelek* hozzá benyújtott fordításainak ügyével és az Ovidius-féle *Tristia* kritikai és kommentáros kiadásának ügyével.

VI. Tekintettel egyrészt a bizottságnak az idő folyamán megváltozott feladataira, másrészt az Akadémia I. osztályának a kétnyelvű kiadások megszüntetését vagy megszorítását ajánló átiratára, továbbá munkásságának célirányosabb berendezésére és anyagi eszközeinek aránylagos csekélységére is, szükségesnek látta végül a bizottság a maga *munkaprogramjának* az Ügyrend 48. cikkelyével nem ellenkező, de pontosabb megállapítását.

E célból HEGEDŰS ISTVÁN biz. elnök elnöktele alatt HORNYÁNSZKY GYULA és VÁRI REZSŐ biz. rendes tagokból és az előadóból álló szűkebb bizottsággal elkészítette a bizottság új munkaprogramm-tervezetét, melyet az 1912. évi február 29-iki bizottsági ülés megvitattott s némi módosításokkal a következő formában fogadott el a bizottság programjával.

A classica-philologiai bizottság munkaprogrammja.

I. 1. A bizottság a latin és görög irodalmi művek fordítását ezentúl is egyik főfeladatának tartja, de további programmjába első sorban nem a műfajalkotó nagy remekírókat, hanem olyan, tudománytörténeti szempontból nevezetes munkákat tart fölveendőknék, melyeknek lefordításától a hazai tudomány megtermékenyítését remélheti.

Ebben a határozatában a bizottságot a következő okok vezették:

a) A bizottságnak első sorban olyan feladatokra kell vállalkoznia, melyeket nálunk csak tőle lehet remélni; ilyenek pedig azok, melyek tudományos szakképzettség nélkül meg nem oldhatók. Szélesebb körű érdeklődésre számító antik remekműveknek remek formában való fordítását mai napság már több hazai testület vagy vállalat (magának az Akadémiának könyvkiadó vállalata, továbbá a Kisfaludy-Társaság, a Philosophiai Írók Tára, az Olesó Könyvtár, a Magyar Könyvtár) vagy máris felvette, vagy fokozottabb mértékben felveheti a maga programmjába.

b) Maga a bizottság majd három évtizedes fennállása óta majdnem minden nagy antik remekírónak, vagy legalább egyes műveiknek fordításáról máris gondoskodott, s nézete szerint ebben az irányban megtette, a mit az adott viszonyok között tehetett. De mivel a remekírók átültetése remek magyar formákat is követel, s mivel a szakértelem és az írói, vagy éppen költői kiválóság tapasztalat szerint csak nagyon ritkán egyesül ugyanazon fordítóban: a bizottság az előtt a dilemma előtt állana, hogy kevés. minden tekintetben kielégítő fordításon kívül tökéletlen és az Akadémiához nem méltó fordításokat is kellene ezentúl is kiadnia, vagy jobban meg kellene szorítania munkatársai számát, mintsem különböző, szintén fontos tekintetekből kívánatosnak látszik. A tudománytörténeti szempontból jelentőséges munkák fordításában ez a nehézség kevésbé fogja nyűgözni a bizottságot; mindazonáltal kiemeli a bizottság, hogy efféle műveknek fordításában is a helyes és szabatos magyar stílusra nagy figyelmet kíván fordítani, s a kiadásra pályázó műveket ebből a szempontból is gondosan megrostálja.

2. A már mukában lévő fordítások közül beleillik a bizottság programmjába *Strabo* és *Pausanias* fordítása, továbbá az *Aristoteles*-féle *Athéni államé*, a költők közül *Euripides*-é; a latinok közül *Quintilianus*, a *Cicero*-féle *de Oratore* és némileg *Plinius* leveleinek és *Martialis*-nak fordítása is, melyek részben különben is már a bizottság előleges tudtával készültek vagy vannak készülöben.

3. Ezekon kívül kivált a következő írók, illetőleg munkák tartoznak a bizottság közelebbi programmjába:

A) Tudománytörténeti szempontból, tehát első sorban:

a) *Görögök*. *Aristoteles* még le nem fordított munkái, kivált a *Metaphysica*; *Polybius*; *Hippocrates*, kivált a *περὶ ἀέρων ὁδῶτων καὶ τρώων*; *Dionysius Halicarnassensis* rhetorikai művei; *Demetrius* περὶ

ἔμφησις című műve; Diogenes Laërtius; Ptolemaeus Almagestja (Μαθηματικὴ σύνταξις); Alciphron; Epictetus. Nem zárkózik el a bizottság a magyar történelemmel kapcsolatos byzáncki kútforrásoknak az eddigieknél (nevezetesen a bonni kiadás latin fordításainál) hivebb fordításától sem.

b) *Latinok.* Cicero még le nem fordított retorikai munkái; Plinius Historia Naturalisa; a Seneca-féle Quaestiones Naturales; Celsus; Ammianus Marcellinus; Vegetius.

B) Másodsorban, csak kiváló magyar stilisztáktól:

a) *Görögök.* Plato még le nem fordított dialogusai, kivált Timaeus és Critias, aztán Parmenides, Meno, Philebus és a Törvények; a nagy attikai szónokok közül kivált Antiphon, Lysias, Isocrates, Demosthenes még le nem fordított beszédei (a demegoriák, a Leptinea és a Midiana kivételével); Lucianus-szemelvény; a költők közül Callimachus, Herondas, az idyllköltők még le nem fordított művei.

b) *Latinok.* Cicero összes Verrinái, még le nem fordított philosophiai művei (a Somnium Scipionis); Petronius-szemelvény; a költői művek közül Vergilius Georgicái, Ovidius Fastija.

4. Mivel pedig nem bizonyult czélszerűnek az eddigi gyakorlat, hogy t. i. a fordítók előzetesen érintkezésbe sem lépve a bizottsággal, egyszerre egy-egy egész munka fordításának benyújtásával sokszor hiábavaló fáradságot okoztak saját maguknak, a bizottságnak pedig a bírálattal járó munkán kívül hiábavaló költséget is: különösen figyelmébe ajánlja a bizottság a fordítóknak, hogy egyelőre mindig csak körülbelül egy nyomtatott ivnek megfelelő *mutatványt* küldjenek be a bizottság előadójának (ez idő szerint Gyomlay Gyula I. t. Budapestre, VIII. ker., Aggteleki-utca 8. sz. alá), melynek alapján a bizottság nekik további munkájukban haszonnal értékesíthető tanácsokat adhasson: ily módon ugyanis egyrészt a bizottság is kevesebb munkával s mégis pontosabban bírálhatja meg a fordításokat, másrészt a fordítók is megmenekülnek esetleges csalódásoktól. A mutatványnak nem szükséges éppen az illető munka legelejét magában foglalnia. sőt kívánatosabb, hogy valamely más, különösen jellemző (és nehéz) későbbi részletet öleljen fel.

II. A mi valamely görög vagy latin szövegnek *editióját* illeti, ha az editio a tudomány szempontjából határozott haladást jelez, a bizottság ilyenek kiadását is feladatának ismeri. Feltételül tűzi ki azonban, hogy a tervezett editio vagy új kézirati apparatuson, vagy a meglévő apparatusnak új szövegtörténeti szempontok szerint való értékelésén alapuljon.

III. Csak ilyen kritikai szövegek vehetők fel ezentúl a fordítógyűjteménybe is bilinguis kiadások czéljára; mivel a vallás- és közoktatási minisztérium már 1904. évi június 3-án 36,279. sz. átiratában jóváhagyta az Akadémia ilyen irányú javaslatát, a bizottság határozat-

képen kimondta, hogy idegen szövegek pusztá utánnyomása újonnan kiadandó auctoroknál ezentúl mellőzendő. A fordítónak azonban gondja legyen arra, hogy munkája alapjául ne valamely elavult kiadást vegyen, hanem a legjobbat (tehát rendszerint egyúttal a legújabbat) s bevezetésében vagy jegyzeteiben jelezze, hol és miért tartotta szükségesnek eltérni az alapul vett szövegtől.

IV. Feladatának tartja a bizottság ezentúl is egyes művekhez való olyan szövegmagyarázatok (kommentárok) kiadását, melyek tisztán tudományos szempontból foglalkoznak az illető auctor szövegével s e tekintetben kétségtelen haladást jeleznek. A magyarázott szöveg kiadására nézve azonban e munkaprogramm II. és III. pontja lesz irányadó.

V. Az Ügyrend 48. cikkelyében említett többi feladatok közül jelenlegi dotatiója és viszonyai mellett a bizottság egyelőre még csak egyet tart lehetségesnek: a görög és római irodalomra és művelődésre vonatkozó, önálló kutatásokon alapuló *monographiák* kiadását, különösen olyanokét, melyek a magyar tudományos irodalom érezhető szükségleteit pótolnák, vagy a magyar kultúra fejlődésével kapcsolatban állának. De — már csak a bizottság szerény dotatiójának lekötöttségére való tekintetből is — kívánatos, hogy ilyen munkák szerzői is, kivált ha munkájuk kiadását máskülönbben egyáltalában nem remélhetik, minél korábban érintkezésbe lépjenek magával a bizottsággal.

4. A Történelmi Bizottság az 1911. évben hét rendes ülést tartott, és pedig január 7., február 3., márczius 31., június 9., október 6., és december 1-én. Ez üléseken saját munkaprogrammjának megvalósításán kívül, a melyet szűkre szabott dotatiója miatt kénytelen volt nagyobb mértékben korlátok közé szorítani, hozzá áttett tudományos kérdések megvitatása, kiadásra benyújtott kéziratok megbirálása és új pályakérdések megállapítása foglalkoztatta a bizottságot. Működését épp úgy, mint a megelőző esztendőben, nagy mértékben megbénította az a körülmény, hogy elégtelen dotatiója nem tette lehetővé a munkaprogrammjába felvett újabb munkák, sajtókész kéziratok és folytatások közzétételét, mert a 22.000 koronás állami dotatio az egyre emelkedő nyomdai árak s a bizottság régebbi kötelezettségei mellett nem elégséges arra, hogy a bizottság a történettudomány egyre követelőbbben fellépő szükségleteinek kielégítéséhez lásson. A dotatio felemelésének szüksége mindinkább érezhetőbb lesz.

Azon számos szakvélemény közül, melyeket a bizottság az osztály által hozza áttett ügyekben nyilvánított, a fontosabbak a következők: Knauz Nándornak a garamszentbenedeki apátságról írott műve folytatása tárgyában, a Miniszterelnökség felhívására az ezredéves emlékművön alkalmazandó felirások felől, a Bük László-féle alapítványból kifizőtt pályakérdésre érkezett ajánlat felől; a bizott-

ság állapította meg a Vigyázó-alapítványból kitűzendő pályakérdés szövegét; véleményt nyilvánított a Fabriczy-féle alapítvány kamatainak mire leendő fordítása felől és javasolta egy egyetemes történeti folyóirat megindítását; javaslatot tett a pozsonyi régi országházon alkalmazandó felirat szövegére nézve stb. A nyelvtudományi bizottság felszólítására kiküldötteivel résztvesz egy vegyes bizottság munkájában, melynek czélja a régi magyar szövegek kiadásának módját megállapítani.

A bizottság, mint minden évben, tavaly is kiváló figyelmet fordított hazai és külföldi levéltárakban rejlő, magyar vonatkozású történeti anyag felkutatására és lemásolására. Hazai levéltárakban CSÁNKI DEZSŐ biz. elnök folytatta a Hunyadiak kora érdekében évek óta végzett kutatásait; ezúttal főleg az erdélyi részek földrajzához gyűjtve anyagot a kolozsmonostori apátság, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, a gr. Thoroczky, br. Jósika, br. Kemény és Zsuki máskép Felsőzsuki családok levéltárából. A bizottság behatóan foglalkozott a DIVÉKY ADORJÁN tanár által lengyel levéltárakban végzett kutatások eredményeivel. Értékes másolati anyagot szerzett be a Dohna-Schlottenhercegi család schlobitteni levéltárából és folytattatta Velenczében a modenai Hippolit-codexek lemásolását. CSONTOSI JÁNOS biz. tagnak könyvtári tanulmányújtját támogatásban részesítette. Ugyancsak a másolások rovatából anyagi segílyt nyújtott a Szepesmegyei Történelmi Társulatnak, hogy a Hain-féle löcsei krónika I. kötetét kiadhassa.

A bizottság saját folyóiratának, a Történelmi Tárnak jövődó közzététele körül az a változás történik, hogy az annak kiadása felől a M. Történelmi Társulattal kötött szerződés az 1911. év folyamán a társulat által felmondattván, az a jövőben időhöz nem kötött füzetekben a rendelkezésre álló anyag és költséghez képest fog megjelenni olyképen, a hogy ezt az akadémiai ügyrend megállapítja. A lefolyt évben egyébként a Tört. Tár még az eddigi formában látott napvilágot, a szerződésileg erre a czélra fordított 3500 kor. igénybevételével. A M. Tört. Társulat más két nagybecsű kiadványa, a *M. Történelmi Életrajzok* és *Teleki Mihály levelezése* a bizottság által az évek óta megszokott anyagi támogatásban részesült.

A bizottság rendes dotatiójának terhére megjelentek a következő kiadványok:

1. THALLÓCZY-BARABÁS SAMU szerkesztésében a Frangepán-család oklevéltárának I. kötete, 31 nyomt. ivnyi terjedelemben.

2. SZÁDECZKY BÉLA szerkesztésében az Apaffyak udvartartásának I. kötete, 46 nyomt. íven.

A bizottság rendelkezésére álló alapok közül, a *Feridun bej*-féle alapítványból megjelent a váratlanul, történelmi kutatásaink nagy veszteségeként elhunyt dr. KARÁCSON IMRE-től a Rákóczi-emigráció török okmányai cz. kiadvány, melynek költségei ez alapnak 6365-75 K állagából 1617-66 koronát vettek igénybe, úgy hogy ez

alap állapota az év végén 4748-08 K, a mihez az 1912. évben 1600 K kamat járul. A *Flór-alap* 1910—11. évi 1600 kor. kamatából 1200 kor. a GOMBOS ALBIN által szerkesztett elismerésre méltó vállalatnak, a Középkori Krónikásoknak segélyezésére, a maradvány pedig dr. DÖRY FERENCZ, a XVIII. századi nemesi vizsgálatokról írott művének előzetes költségeire fordított. A *Fabriczy-féle* alapítványnak 1911. évi 6000 kor. kamatát az Igazgatótanács a bizottság javaslatának elfogadásával CSOMA JÓZSEF, A magyar heraldika korszakai cz. műve kiadására és mintegy felerészben a Hunyadiak kora folytatására rendelte fordítani, mely utóbbi összeg csatolandó ama 8000 koronához, melyet a bizottság erre a célra évek előtt saját dotációjából megtakarított.

A bizottság az elmúlt év folyamán a következő új kiadványokat adatta sajtó alá: VERESS ENDRÉ TÖL BÁSTA György levelezésének befejező II. kötetét, THALLÓCZY-BARABÁS szerkesztésében a Frangepán-oklevéltár szintén befejező II. kötetét, és THALLÓCZY-HORVÁTH SÁNDOR TÖL Alsó-Szlavónia oklevéltárát.

A fentebbiekben vázolt tudományos czélok teljes mértékben igénybe vették a bizottság rendes évi 22,000 kor. dotációját, úgy hogy ebből semmi sem vitetik át az 1912. esztendőre.

5. A **Hadtörténelmi Bizottság** 1910-ben történt újból való megalakulása óta folyóiratát, a „Hadtörténelmi Közleményeket“ második évfolyamában 42 ívnyi terjedelemben. gazdagon illusztrálva adta ki. melyben 50 tanulmányt és cikket közölt.

A bizottságot a m. kir. honvédelmi miniszter ez évben is nagylelkűen támogatta, a mennyiben 7000 koronát s 1200 koronát előfizetési díj czimén bocsátott az Akadémia, illetőleg a Hadtörténelmi Bizottság rendelkezésére. Ezenkívül ugyanez évben 3000 koronát utalványozott pályadíjak kifizésére, melyből öt pályadíj tüzetett ki.

A bizottság felkérése folytán a honvédelmi miniszter úr PILCH JENŐ honvédszázadost és THURZÓ KÁLMÁN honvédfőhadnagyot a hadtörténelmi kutatás- és írói hivatáshoz szükséges tudomány és gyakorlati jártasság elsajátítása végett két évre rendkívüli hallgatókként a budapesti kir. tudományegyetemre küldte ki.

Folyó ügyein kívül a bizottság tagjai részint az Akadémia, részint a honvédelmi miniszter úr által hozzáutalt és beküldött műveket bíráltak meg.

A bizottság folyó ügyei elintézése céljából 1911-ben két bizottsági és egy albizottsági ülést tartott s az előadó ez évben 370 ügyszámot intézett el.

6. Az **Archaeologiai Bizottság** az elmúlt évben is sajnálattal tapasztalta, hogy a M. Tud. Akadémia anyagi helyzete nem tette lehetővé az immár harmincz esztendő óta változatlan terimében

megjelenő szakfolyóiratának, az Arch. Értesítőnek 30 iven túlterjedő bővítését és illusztrációinak művészebb színvonalra való emelését. Sőt a folyóirat évről-évre nagyobbra emelkedő nyomdai költségeivel szemben még most sem lehetséges a munkatársakat, a kik már három évtized óta ugyanazon szerény tiszteletdíj mellett dolgoznak, legalább valamelyest kedvezőbb jutalomban részesíteni. A folyóirat, úgy mint eddig, a múlt évben is öt füzetben jelent meg, egészben 39 munkatárs működött benne és közleményeik meglehetősen egyformán terjedtek az ő- és ókorra, a közép- és újkori műtörténetre. A közleményeket egy képes melléklet, huszonhat ábrás tábla és 295 ábra kísérte.

A bizottság folyóiratán kívül két monographia közzétételére gyűjt már évek óta alapot. Egyikkel, a kassai régi dóm és műemlékeinek műtörténeti méltatásával megbizta MIHALIK JÓZSEF akad. I. tagot. Az előkészületek a múlt év végén már odáig haladtak, hogy szerző kéziratának mintegy 12 ivre terjedő első kötetét az 1912. év első felére ígérhette, úgy hogy ez a kötet remélhetőleg az 1912. év folyamán fog megjelenhetni.

A tervbevett másik mű megírására dr. PÓSTA BÉLA kolozsvári egyet. r. tanár volt szíves vállalkozni. A szöveg elkészítése előtt szerző a Torma Zsófia-féle régiséggyűjtemény nándorváljai leleteinek hitelesítése dolgában Nándorváltján régi ásatás rendezését tartotta szükségesnek. Az ásatás az arch. bizottság támogatásával az 1911. év szeptember havában megejtetvén, dr. PÓSTA BÉLA annak az eredményét oly kedvezőnek ítélte, hogy már most a Torma Zsófia-féle régiséggyűjteményről ígért művét az 1912-ik év utolsó negyedére reményli elkészíthetni. Így tehát ez a monographia legkedvezőbb esetben az 1913-ik év folyamán fog megjelenhetni.

A bizottság ügyeinek elintézése végett novemberben ülést tartott és ugyanakkor szerkesztette és állapította meg az 1912-ik évre szóló költségjavaslatát. Ugyanez az ülés sajnálattal kapott hírt sok évi jeles tagjának, PÓR ANTAL akad. r. tag elhunytáról, a kiről jegyzőkönyvében megemlékezik. Az akad. főtítkártól vett fölszólítás következtében dr. MAHLER EDE tagját kérte föl, hogy az atheni keleti congressuson a bizottságot képviselje. A bizottság képes dúcainak a száma 1911 november 8-ikán 14,295 darab volt és e készletéből az 1911-ik évben 12 fél kapott irodalmi czélokra ingyen 261 darab dűzöt kölesön.

7. A Nemzetgazdasági Bizottság rendes működési körében eljárván, több ízben tartott üléseiben az Akadémia által hozzá utasított ügyeket, pályakérdések fomulázását stb. elintézte. Gondoskodott az Akadémia által segélyezett Közgazdasági Szemle és a Megyei Monografiák megjelenéséről. A magyar közgazdasági könyvtárban kiadta Kiss MIHÁLY-nak „A naturalismus hatása a XIX. század nemzetgazda-

ságtanára“ című dolgozatát. Előkészületben vannak a következő munkák:

1. RICARDO levelezése Malthus-val (fordítás).
2. JEVONS: Theory of political Economy (fordítás).
3. SKERLECZ nemzetgazdasági dolgozatai.
4. D'ARCUEL: Gazdaságtörténeti tanulmányok (fordítás).
5. RICARDO kisebb dolgozatai (fordítás).

8. A Matematikai és Természettudományi Bizottság 1911-ben 2000 K-át tűzött ki a botanika körébe tartozó tudományos munkálatok támogatására. A 2000 K-át négy munka segélyezésére fordítja, melyek mindannyian hazánk flórájának kutatását tűzték célul.

A Math. és term.-tud. Közlemények XXXI. kötetének a lefolyt évben megjelent 1-ső száma „A Knautia genus monografiája“ című munkát foglalja magában, mely 28 $\frac{1}{2}$ nyomtatott ivre terjed és 58 táblával van ellátva.

A bizottság a régebben megállapított programjához képest a jövőben is az eddigi irányban óhajt működni, czélul tűzvéni, hogy úgy mint a multban, ezentúl is hazánk természeti viszonyainak tanulmányozására kívánja figyelmét fordítani.

9. A Szótári Bizottság munkásságáról szóló jelentést egy igen örvendetes tény följegyzésével kezdjük meg.

Az utóbbi esztendőekben több alkalommal nyilvánult az az óhaj, hogy a Nagy Szótár gyűjtő-munkálatai gyorsabban haladhatnának befejezésük felé, mivel mind a szorosan vett tudományos munkálkodás minden ágában, mind a közélet sok terén már nagyon is érezhető nyelvünk szókincse minél teljesebb és megbízhatóbb gyűjteményének hiánya. — A bizottság mostani előadója a sokszoros sürgetésre több ízben kifejezte aggodalmát. Ha a feldolgozandó források számának apasztásával siettetnők a munkát, ily módon veszélyeztetnők a Nagy Szótár főcélját: a teljességet s a megbízhatóságot. A dolgozótársak szaporítását szintén nem ajánlja a megbízhatóság szempontja, mert sok munkás sokféleképen dolgozik, nehezebb őket a szótári anyaggyűjtés nem könnyű munkájában egyöntetűen vezetni, nehezebb, sőt szinte lehetetlen a begyűlt anyagot lelkiismeretesen fölülvizsgálni. A szótári anyaggyűjtés nem sok, de nehezen képezhető és ellenőrizhető, hanem kevés, de képzett és lelkiismeretes munkást kíván. A dolgozótársak szaporításának útját állja különben a czélhoz képest nagyon csekély javadalmazásunk is.

Ezért fordult a Szótári Bizottság az előadó javaslatára a közoktatásügyi miniszterhez avval a kérelemmel, hogy dolgozótársaink közül, a kik mint középiskolai tanárok már évek óta odaadó szorgalommal és alapos szaktudással gyűjtenek a Nagy Szótár számára,

egyelőre legalább kettőt, minden iskolai munka alól fölmentve, rendeljen be szolgálattételre a Nagy Szótárhoz.

Fölterjesztésünk 1911. márczius 1-én ment föl a miniszterhez, ki 1911. július hó 7-én 56,171. sz. alatt a következő rendelkezéséről értesítette a M. Tud. Akadémia elnökségét:

„A f. évi 274. sz. nagybecsű előterjesztésére van szerencsém a tek. elnökséget tisztelettel értesíteni, hogy a szegedi tankerületi kir. főigazgatóhoz intézett rendelettel PUTNOKY IMRE pancsovai és SÁGI ISTVÁN makói áll. főgimn. tanárokat az 1911—12. tanévre szabadságot, hogy a M. Tud. Akadémia szótári bizottságának a Nagy Szótár szerkesztésénél teljes munkaerejükkel rendelkezésére álljanak.“

A nevezett két tanár ennél fogva az 1911—12-i tanév kezdetétől, szeptembertől kezdve, naponként 9—1-ig a Szótári Bizottság helyiségében végzi gyűjtő munkásságát, szaktudással és szorgalommal gyarapítva a Nagy Szótár anyagát.

A még feldolgozandó anyag nagy mennyisége természetesen szükségessé teszi, hogy az egy évre megadott szabadságnak nemcsak a következő, hanem még több következő esztendőre való meghosszabbítását kérjük a közoktatásügyi minisztertől. Összességében a közoktatásügyi minisztérium fejének és vezető férfiainak minden nemzeti ügyért való lelkesedését, nincs kétségünk benne, hogy ez a kérelmünk is meghallgatásra talál.

E két, hogy úgy mondjuk belső dolgozótársunkon kívül, külső társaink is tovább folytatták a gyűjtést.

Az 1911. év folyamán 120 munkát dolgoztattunk fel a Nagy Szótár számára. Begyűjt 105,586 adat; velük az adatok teljes száma 1.409,876-ra emelkedett. Dolgozótársaink átlag 8700 adatot szolgáltatott be fejenként. Az adatok száma dolgozótársaink szorgalmából jóval több is lett volna, ha az anyagiak szűk volta miatt nem kellett volna az év vége felé megint pihentetni tollukat; így is 1300 korona ára munka tiszteletdíját már nem lehetett 1911-ben kifizetni, hanem mint tartozást át kellett vinni 1912-re.

Nagyon kívánatos, hogy a M. Tud. Akadémia pénzügyi helyzetének javultával a Szótári Bizottság is annyi költséggel rendelkezék, hogy munkáikat az egész esztendőben foglalkoztathassa.

Az anyaggyűjtés még most sem érte el a XIX. század küszöbét. A XVIII. századvégi hírlapok (M. Hirmondó, Kurir, Mercurius, Múzsza) óriás új szókincsüknél fogva csak igen lassan dolgozhatók fel; alig van kötet, mely ne szolgáltatna 2000-nél több adatot. Ilyen gazdagok továbbá a korabeli folyóiratok és hasonló művek: PÉCZELI Mindenés Gyűjteménye (6 köt.), KÁRMÁN Urániája (3 köt.), MOLNÁR Könyvháza (22 kötet). Szükségesnek mutatkozott továbbá PÁRIZ-PÁPAI 1767-i BOD-féle kiadása latin részének és GVADANYI valamennyi művének teljesen új feldolgozása, mivel az eddigi szótárak hézagosan s részben hibásan közölték szókincsét.

Remélhető azonban, hogy az állandó belső dolgozótársak segítségével az anyaggyűjtés ezután gyorsabban halad, annál is inkább, mivel a nyelvújítás küzdelmei után a feldolgozás munkája inkább az irodalom főbb képviselőire fog szorítkozni s az egyre sűrűbben jelentkező szótárak a munkát tetemesen meg fogják könnyíteni.

10. A Könyvkiadó Bizottság vállalatának 1911-ik évi jelentménye (az 1911—1913. cyklus első évi folyama), a következő köteteket tartalmazza:

1. GYULAI PÁL: Birálatok 1861—1903. Sajtó alá rendezte: Heinrich Gusztáv.

2. EURIPIDES DRÁMAI. Alkestis, Ion, a két Iphigenia, Bakchansnők. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva fordította: Csengeri János.

3. SZIGETVÁRI IVÁN: A komikum elmélete. A M. Tudományos Akadémiától Gorove-díjjal jutalmazott pályamunka.

4. GARDNER A. E.: A régi Athén. Angolból fordította: dr. Schmidt Márton. A fordítást felülvizsgálta: dr. Láng Nándor. I. kötet. Számos képpel és tervrajzzal.

* * *

Az akadémiai összes üléseken emlékeszédet tartottak: KOLLÁNYI FERENCZ I. t. KNAUZ NÁNDOR t. tagról, SIMONYI ZSIGMOND r. t. MISTELI FERENCZ k. tagról, PECZ VILMOS r. t. KRUMBACHER KÁROLY k. tagról, ÓVÁRY LIPÓT I. t. MALAGOLA KÁROLY k. tagról, MUNKÁCSI BERNÁT r. tag HUNFALVY PÁL r. és ig. tagról.

Az összes ülések egyéb tárgyai közül kiemelendők a következők: Január 30-án a főtítkár bejelentette, hogy az Osztrák-Magyar Bank áttette néhai LAKY ADOLF hagyatékát, húsz darab Első Hazai Takarékpénztár-részvényt és az elsőbbségi jog megváltása fejében 31,929 K 63 fillért az Akadémia pénztárához, — továbbá, hogy HALMOS IZOR január 18-án egyezer koronát fizetett be az Akadémia pénztáránál, a magyar kritika történetének pályázati úton való megíratására. Ugyanekkor bemutatott gróf ZICHY JÁNOS vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter átirata, melyben értesítette az Akadémiát, hogy az Akadémia subventiojának lényeges fölemeléséről a költségvetésben gondoskodás történt. Örvendetes tudomásul szolgált ez átirat, valamint a következő is, mely a *Hadtörténelmi Bizottságot* értesítette arról, hogy a m. kir. honvédelmi miniszter a bizottság évi dotatióját 5000 koronáról 7000 koronára emelte föl. A stockholmi Nobel-bizottság 1910 novemberében kiállított fölhívásában értesítette az Akadémiát, hogy az irodalmi *Nobel-díjra* pályázókat jelölhet ki. — Február 27-ikén az összes ülés az Ügyrend 147. §-ának következő módosítását határozta el: „A pályamű, a mennyiben a tárgy természete ezt ki nem zárja, negyedréte alakban, idegen kézzel vagy géppel, tisztán írva, lapszámozva és bekötve legyen. A mennyiben a munkához

szükségelt rajzok, képek, táblázatok stb. a negyedrétfornát meg nem túrnék, ezek külön melléklendők.“ — Örventesen vétetett tudomásul a Magyar Országos Központi Takarékpénztár azon elhatározása, hogy a II. osztály tudományos céljaira 500 koronát adományoz. Ugyanezen összes ülést követő zárt ülésen az 1911. évi költségvetés tárgyalatott s elhatározatott, hogy a) a Laky Adolf-alap kamatai (16.180 K) tiszteletdíjakra elosztatnak a három osztály között, b) a Fabriczy-alap kamatai (6000 K) tudományos célra fordítandók s erre vonatkozólag javaslattételre a II. oszt. szólitatott föl. — Márczius 20-án Elnök kegyeletes szavakkal emlékezik meg gróf Teleki József-ről, az Akadémia első nagyérdemű elnökéről, kinek nevenapján dönt az Akadémia a tőle alapított és nevével elnevezett drámai pályázat fölött. E pályázat ügye eldöntetett. — 1911. márczius 27-én eldöntetett az ormódi Ormódy Amélie-pályázat, a Farkas-Raskó-pályázat és a Wodianer-jutalmak ügye. Az Ügyrend 10. § c) pontja oly értelemben módosittatik, hogy ezentúl minden emlékezés az „Emlébeszédék“ sorozatában teendő közzé. — Április 24-én átadattak a jutalmazottaknak a br. Wodianer-féle néptanítói díjak, melyekért előbb Orsovszky Gyula, majd Mihaly Gábor mondott köszönetet. Ugyanekkor a főtítkár értesítette az Akadémiát dr. HERNÁDI Mór özvegyének azon nemes elhatározásáról, hogy férjének értékes könyvtárát az Akadémiának adományozza. — Május 29-én Császár Elemér l. t. fölolvasta megemlékezését Bessenymi György-ről, a nagyérdemű író halálának évszázados fordulója alkalmából. Ugyanekkor jóváhagyólag vétetett tudomásul az I. osztály jelentése, mely az 1910-ben ki nem adott 400 aranyas Karátsonyi-jutalomnak mirefordítása ügyében javaslattételre kiküldött bizottságnak azt a megállapodását terjesztette elő, hogy a rendelkezésre álló összeg az ál-shakespearei-dramák lefordítására fordíttassék. — 1911. június 19-én bemutatott Farkas Gyula levelező tagnak a Marosvásárhelyt, 1911. június 7-én tartott Bolyai-ünnepről szóló jelentése, melyben elmondja a két Bolyai exhumáltatásának s újra-eltemetetésének menetét, továbbá, hogy az Akadémia nevében rövid beszéd kíséretében koszorút helyezett a koporsókra. Ugyanekkor a Hadtörténelmi Bizottság ajánlatára bizottsági segédtagokul meghívtak: VÁGÓ IGNÁCZ m. kir. honvéd-örnagy, PILCH JENŐ m. kir. honvéd-százados, CSABANYI JÁNOS m. kir. honvéd-százados (mindhárman Budapesten) és GYALOKAY JENŐ cs. és kir. tüzér-százados (Nagyvárad).

Október 2-án az összes ülés Elnök úr javaslatára Kazinczy Gábor nyugalmazott táblai bíró úrnak Kazinczy Lajos szobrának a széphalmi parkban elhelyezéséért hivatalos levélben az Akadémia meleg köszönetét fejezte ki. A beérkezett pályaművek jelígés levelei az Elnök úr és az Akadémia pecsétjével lepecsételtettek. Tudomásul vette az Akadémia a Történelmi Társulatnak azt a határozatát, hogy a közte és az Akadémia között a *Történelmi Tárra* vonatkozólag

legutóbb 1907. okt. 24-én megerősített szerződést 1911. decz. 31-re felmondja. Legmelegebb köszönetét fejezte ki az Akadémia a marosvásárhelyi ref. collegium Elöljáróságának a Bolyai-ünnepen tanúsított önzetlen buzgóságáért s készséggel hozzájárult az Elöljáróság azon indítványához, hogy az Akadémiától ez ünnepre utalványozott összegből (600 korona) fönmaradt 84 korona 80 fillér a ref. collegium Bolyai-Gausz alapítványához csatoltassék. Ugyanez ülésen olvastatott a m. kir. Földművelésügyi Miniszter úrnak azon átirata, melyben értesíti az Akadémiát, hogy dr. KONKOLY THEGE MIKLÓS, az Orsz. Meteorologiai intézet igazgatója, nyugalomba vonult s minthogy a nevezett intézet szervezeti szabályzata értelmében az igazgatói állás betöltése az Akadémia javaslata alapján történik, e javaslat megtételére kéri az Akadémiát. — Október 30-án Főtitkár bejelenti az osztályok javaslatát a pályaművek bírálónak kiküldése ügyében s az összes ülés a javaslatba hozott bírálókat elfogadja. — November 27-én a III. osztály bemutatja az összes szavazatokkal egy ellenében elfogadott ama javaslatát, melyet az osztály a m. kir. Országos Meteorologiai és Földmágnességi Intézet megüresedett igazgatói állásának betöltése ügyében terjeszt elő. Az összes ülés tudomásul vette, hogy báró HARKÁNYI BELA az intézet vezetését elfogadni egyáltalán nem hajlandó, s magáévé tette a javaslatot, mely első helyen RÓNA ZSIGMOND aligazgatót ajánlja az igazgatói állásra, a ki mellett szóba jöhetnek még FRAUNHOFER LAJOS és dr. ANDERKÓ AURÉL. SZILY KÁLMÁN ajánlatára az összes ülés KONKOLY THEGE MIKLÓSNak a meteorologiai intézet fejlesztése és vezetése körül szerzett érdemeit jegyzőkönyvbe iktatja s elfogadja határozati javaslatát, mely szerint: „A Magyar Tudományos Akadémia óhajtja, hogy a földmágnességi vizsgálatok legalább az országos nehézségi felvételek idejére báró EÖTVÖS LORAND irányító felügyelete alá helyeztessenek“. Ugyanekkor határozta el az összes ülés, hogy 1917-ben ARANY JÁNOS születése századik évfordulójának megünnepléséhez olyképen járul hozzá, hogy ez évfordulóra kiadja a nagy költő összes műveinek első teljes kritikai kiadását, melynek szerkesztésével VOINOVICH GÉZA l. tagot bizza meg. Örömmel fogadtatott az Igazgató-Tanácsnak a Történelmi Szemlét illető (szerkesztő ANGYAL DAVID) jóváhagyó határozata s az az értesítés, hogy e fontos közlöny 1912. elején meg fog indulhatni. — Deczember 18-án Elnök úr meleg szavakban emlékezett meg SZILÁDY ÁRON rendes tagról, ki egy félszázada tagja Akadémiánknak. Indítványára az összes ülés egyhangúlag fölhatalmazta az Elnököt, hogy a nagyérdemű tudóst e félszázados évforduló alkalmával az Akadémia nevében üdvözölje. — Bemutattatott a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a M. Tudományos Akadémia Elnökségéhez intézet átirata, melyben a Tanács az Akadémia támogatását kéri az útcza-hálózatnak minél észszerűbben s helyesebben való elnevezésénél.

A lefolyt évben az Akadémia a következő tudományos és

irodalmi ünnepélyekre s összejövetelekre küldötte el képviselőit, illetőleg üdvözlétét: a Petőfi-Társaság ünnepélyes közülésére (képv. elnök és főtítkár), a Jogászegylet közgyűlésére (VÉCSEY TAMÁS t. t.), a Pázmány-Egylet közgyűlésére (HEINRICH GUSZTÁV főtítkár), a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes közülésére (másodelnök és főtítkár), a kath. tanügyi tanácsnak Vaszary Kolos-ünnepére (ORTVAY TIVADAR r. t.), Magyar Hírlapírók Nyugdíjintézetének jubiláris közgyűlésére (elnök és főtítkár), IX. orsz. gazdasági congressusra (GAAL JENŐ r. tag), a nagyszebeni Petőfi-ünnepélyre (FERENCZI ZOLTÁN l. tag), FALLMERAYER J. TH. néhai akadémiai k. tag halálának félszázados ünnepére, Brixen, ápril 26-án (távirat), a londoni nemzetközi emberfajta-congressusra (gróf APPONYI ALBERT t., DÉCHY MÓR és TÖRÖK AURÉL l. tt.), a budapesti műegyetem zászlószentelési ünnepére (elnök), GIOVANNI CAPELLINI emlékünnepe (távirat), az Orsz. Patronage-congressusra, KASSA (BALOGH JENŐ l. tag), a Dunántúli Közművelődési Egyesület közgyűlésére, a Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens ünnepére (távirat), Kazinczy Lajos szobrának leleplezési ünnepére (FINKEY FERENCZ l. t. és VÁCZY JÁNOS l. tag), a budapesti Tudományegyetem közgyűlésére (főtítkár), a marosvásárhelyi Bolyai János-ünnepélyre (FARKAS GYULA l. tag), Munkácsy Mihály síremlékének leleplezésére (elnök), Katona István emlékoszlopának leleplezésére (távirat), a X. nemzetközi földrajzi congressusra (LÓCZY LAJOS r. t. és DÉCHY MÓR l. tag), Waldeyer Vilmos k. t. ötvenéves doktori jubileumára (PERTIK OTTÓ r. és ÓNODY ADOLF l. tagok), az Orsz. Bányászati és Kohászati Egyesület közgyűlésére (KOCH ANTAL r. t.), az E. M. K. E. negyedszázados emlék-ünnepére (BERZEVICZY ALBERT elnök), Kriza János-ünnepélyre (távirat), budapesti tudományegyetem tanévnyitó közgyűlésére (főtítkár), Múzeumok és könyvtárak orsz. tanácsának ülésére (FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és RADOS GUSZTÁV r. tt.), az Erd. Múzeumegylet vándor-gyűlésére (CSÁNKI DEZSŐ r. t.), az Ungvármegyei Közművelődési Egyesület Petőfi-emléktábla leleplezésére (FERENCZI ZOLTÁN l. t.), az országos jogászgyűlés megnyitó ülésére (elnök), a XVII-ik nemzetközi orvosi congressusra, London, az orientalista-congressusra, Athén (GOLDZIEHER IGNÁCZ r. és MAHLER EDE l. t.), a mélyfúró mérnökök nemzetközi vándor-gyűlésére (KHERNDL ANTAL r. t.), Kisfaludy Károly emlékének leleplezésére, Téthen (BEÖTHY ZSOLT másodelnök), a Petőfi-család síremlékének leleplezésére (főtítkár), Gelléri Szabó János emlékünnepe (BEÖTHY ZSOLT másodelnök), Ráth György síremlékének leleplezési ünnepélyére (főkönyvtárnok és főtítkár), a bécsi építészek ünnepélyes fogadására (SCHULEK FRIGYES l. t.)

* * *

Az Igazgató-Tanács 1911-ben három ülést tartott; fontosabb határozatai a következők. Márczius 2-án: Tudomásul vette a főtítkárnak Fabriczy Kornél tt. hagyatéka ügyében tett jelentését, mely sze-

rint főtitkár fölkérte a M. Földhitelintézetet, hogy a hagyatékot külön kezelje, idegen értékpapírjait pedig, a mennyiben ez az Akadémia javára történhetik, cserélje ki intézeti záloglevelekkel; — továbbá, hogy Gyulai Pál örökösei befizették az Akadémia pénztárába a kitünő írótól hagyományozott 2000 koronát; — hogy a Magyar Országos Központi Takarékpénztár 500 koronát adományozott az Akadémia II. osztályának. Bemutatott gr. Zichy János m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek az Amizoni-féle alapítvány ügyében írt válasza, mely szerint az Amizoni-alapítvány, összes vagyonával és terheivel át lesz adandó a M. Tud. Akadémiának, ha ennek utóöröklési joga bármikor érvényesítésre kerülne. Megnyugvással vette tudomásul az Igazgató-Tanács a miniszter átiratát s hozzájárult az Amizoni-háznak újból való fölépítéséhez. — Április 27-én főtitkár bemutatván gróf Széchenyi Béla és báró Eötvös Loránd ig. tagok jelentését az Akadémia 1910. évi számadásairól, az Igazgató-Tanács a M. Földhitelintézetnek az önzetlen és lelkiismeretes vagyonkezelésért meleg köszönetét nyilvánítja, Mészáros Ferencz úrnak elismerésül 120 darab aranyat utalványoz, gróf Széchenyi Béla és báró Eötvös Loránd uraknak öszinte köszönetét fejezi ki fáradságukért. — Ugyanekkor mutattattak be báró Forster Gyula és Plósz Sándor t. és ig. tag uraknak az 1910. évi gondnoki és széphalmi, valamint az 1910. évi ügyészi számadásokról szóló jelentései, melyek szerint mind e számadások rendben találtattak. Az Igazgató-Tanács a felmentvényt a számadásokra nézve megadta, az előadó uraknak pedig Elnök úr az Igazgató-Tanács köszönetét kifejezte. Elhatároztatott, hogy a Fabriczy-alapítványnak 1911-re esedékes kamataiból (6000 kor.) 3000—3500 kor. Csoma József „A magyar heraldika korszakai“ cz., teljesen kész és kiadásra elfogadott munkájának nyomtatási költségeire fordíttassék, a fennmaradó 2500—3000 korona maradvány pedig csatoltassék azon 8000 korona összeghez, melyet a Történelmi Bizottság a Csánki Dezső által folytatott Hunyadiak kora legközelebbi, rövidesen befejezendő kötetének kiadási költségeire saját dotációjából félretett. Az 1912-től esedékes kamatokról az Igazgató-Tanács csak mind a három osztály meghallgatása után kíván dönten.

Az akadémiai ügyész ismertette jelentését az akadémiai jogügyekben az 1910. év folyama alatt előállott fontosabb mozzanatokról és fejleményekről. Jelentése tudomásul vétetett és utasítottatott egyúttal, 1. hogy a pesti görög nem egyesült oláhajkú egyházközség 2000 koronás alapítványa után a kamatok befizetését — ha peres eljárás segélyével is — szorgalmazza és 2. a Cséry Lajos-féle 2000 kor. alapítványi tőkét és kamatait, mint behajthatatlanokat, az Akadémia vagyonkimutatásából törölje. Jövähagyatott az Amizoni-nőnevelőintézet 1910/11. költségvetése. Tudomásul vétetett a M. Földhitelintézet jelentése, hogy a Laky-féle hagyatékából kilencz darab Pesti Hazai Első Takarékpénztári részvényt (á 17,250 kor.)

eladott, de egyúttal kimondatott az is, hogy a részvények további eladása újabb intézkedésig megszüntetendő. — 1911. évi november hó 10-én Gelléri Szabó János, Laky Adolf, Thaly Kálmán és Szelényi Lajos hagyományainak kezeléséről tétetett jelentés, mely utóbbira nézve az határozatott, hogy a tőke (10,000 korona) és a kamat (8714 korona 44 fillér), összesen 18,714 korona 44 fillér az Akadémia alaptőkéjéhez csatolandó úgy, hogy az egész összeg jövedelme az Akadémia bevételeképen szerepeljen, a vagyonelejtárban azonban csak az eredetileg hagyományozott összeg legyen mint Szelényi Lajos alapítványa föltüntetve. Ugyanez ülésen határozatott el, hogy Hetényi János bölcseletnek, az Akadémia egykori rendes tagjának Ekelen emlékoszlop állíttassék az Akadémia költségén. Hozzájárult az Igazgató-Tanács a főtitkár azon indítványához, hogy az újonnan megindult Ungarische Rundschau megfelelő számú példányaira külső tagjai részére az Akadémia előfizessen. Fabriczy Kornél főbb munkái magyarra fordításának eszméjét az Igazgató-Tanács magáévé tette azzal a megszorítással, hogy erre nézve előbb az I. osztály véleménye kikérendő. A Bibliothèque Hongroise egy kötetének segélyezésére évi kétezer korona irányoztatott elő. Tudomásul vétetett gróf Dessewffy Aurél jelentése, ki arról értesítette az Akadémiát, hogy gróf Sztáray Sándor nem hajlandó gróf Sztáray Antal hagyományát elvállalni. Így az Igazgató-Tanács e hagyománynak törlését határozta el. A széphalmi parkban való temetkezésre nézve elhatározatott, hogy oda csak az Akadémiának esetről-esetre kikérendő engedélye alapján szabad temetkezni.

Ez üléseken a következő új *hagyományok határozott rendeltetés nélkül* jelentettek be:

1. Nagy Ferencz hagyománya	14443 K	
2. Gelléri Szabó János hagyománya . .	218999 „	
3. Thaly Kálmán hagyománya	523717 „	
4. Szelényi Lajos hagyománya	1871444 „	
5. Oltványi Pál hagyománya	600— „	
6. Laky Adolf hagyománya	37678411 „	40367014 K
Összesen		40367014 K

III. Az 1911-ik évben eldöntött pályázatok.

1. *Vojnits-pályázat* (1910-ben Budapesten előadott legjobb drámai mű) 800 korona.

Az 1911. január 30-án tartott összes ülés a díj ki nem adását határozta el.

2. *Gróf Teleki-pályázat* (szomorújáték), 100 arany.

Az 1911. márczius 20-án tartott összes ülés a beérkezett 18 pályamű közül a „Leáldozás“ című, „Örök emberi“ jellegű darabot

ítélte jutalomra méltónak. A fölbontott jeligés leveléből LENKEI HENRIK budapesti főreáliskolai tanár neve tűnt elő.

3. *Ormódi Ormody Amelie-pályázat*, 1000 korona.

Az 1911. márczius 27-én tartott összes ülés a jutalmat ZSOLDOS LÁSZLÓ: „A fekete huszár“ cz. regényének adta ki.

4. *Farkas-Raskó-pályázat* (hazafias költemény), 200 korona.

Az 1911. márczius 27-én tartott összes ülés a pályadíjat nem adta ki s a jeligés levelek felbontatlanul elhamvasztattak.

5. *Bárá Wodianer-féle néptanítói jutalom*, 1000—1000 korona.

Az 1910. márczius 27-én tartott összes ülésen e két jutalom ORSOVSZKY GYULA nyiregyházai és MIHÁLY GÁBOR besztércezi igazgatótanítóknak íteltetett oda.

5. *Kóczán-pályázat* (történelmi színmű), 100 arany.

Az 1911. nov. 27-én tartott összes ülés a 17. számú, „Ráskai Magda“ című történelmi színműnek jutalmazását határozta el, melynek jeligés leveléből zolnai és nagyszaltnyai dr. MATOLAY VIKTOR neve tűnt elő.

6. *Péczely-regényjutalom* (1909—1910-ben megjelent magyar regények), 1000 aranyforint.

A jutalom LOVIK KÁROLY: „Vándormadár“ című regényének adatott ki.

7. *Nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom* (1904—1910. matematikai-physikai munkák), 200, illetőleg 50 arany.

A nagygyűlés a nagyjutalmat KHERNDL ANTAL r. tagnak, a Marczibányi-mellékjutalmat FEJÉR LIPÓT l. tagnak ítélte oda.

8. *Sámuel díj* (nyelvtudományi értekezés 1910), 15 arany.

A nagygyűlés a jutalmat dr. MÉSZÖLY GEDEON kunszentmiklósi tanárnak ítélte oda.

9. *Ipolyi-pályázat* („Bajza József életrajza és munkásságának beható méltatása“), 2000 korona.

Az I. osztály javaslatára a nagygyűlés a jutalmat az I. számú, „Nőttön nő tiszta fénye“ jeligéjű cz. pályaműnek adja ki, azzal a megszorítással, hogy a jutalom csak akkor vehető föl, ha a szerző a munka második felét is bemutatja s ezt a bírálókat elfogadhatónak tartja. A pályanyertes mű jeligés leveléből BAJZA JÓZSEF múzeumi segédőr neve tűnt elő.

10. *Marczibányi-pályázat* (A magyar mássalhangzók változásainak története etc.), 40 arany.

A nagygyűlés a jutalom ki nem adását határozza el.

11. *Sztrokay-jutalom* (A XIX. század uralkodó eszméi), 100 arany.

A nagygyűlés a kérdés újra-kitűzését határozta el.

12. *Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázata* („Fejtsenek ki a hazánkból Amerika felé irányuló kivándorlás gazdasági hatásának főbb jelenségei“), 2000 korona.

A nagygyűlés egy pályaművet dicséretben részesített. A jutal-

mat nem adta ki. A dicséretet nyert mű jeligés leveléből NEMÉNYI BERTALAN III. éves joghallgató neve tűnt elő.

13. *A Bük László-féle nyílt pályázat* (Magyarország története a XVI. században, a mohácsi vésztől a bécsi békéig), 2000 korona.

Egy tervrajz érkezett be. Ennek mellőzésével azonban a Történeti Bizottság azt a javaslatot tette, hogy a XVI. század történetének megírásával BALLAGI ALADÁR r. tag bizassék meg. Az osztály és az Akadémia a bizottság határozatát magáévá tette.

14. *Lukács Krisztina-féle pályázat* („Az erkölcsi értékfogalom történeti és kritikai tárgyalása”), 2000 korona.

A jutalom nem volt kiadható s így az „Ügyrend” 121. §-a értelmében az határozatot, hogy a legközelebbi alkalommal, a mikor ugyanezen tudományszakra kerül a sor, az illető pályakérdés 4000 K megkettőzött jutalommal tüzetik ki.

15. *Vigyázó-pályázat* („Irassék meg történelmi források alapján a Thököly- és Rákóczi-korabeli társadalmi élet 1670—1711-ig”), 2000 K.

A pályanyertes mű („Recrudescunt vulnera” jeligéjű) szerzője dr. CZOBOR ALFRÉD, Abauj-Torna vm. főlevéltárnoka.

16. *Ullmann-pályázat* (A kisbirtokosrendszer jogosultságának . . . kifejtése), 800 korona.

Érkezett egy pályamű. A pályadíj ki nem adása határoztatott.

17. *Péczely-pályázat* („Adassék elő Magyarország diplomatai összeállításával Velenczével 1458—1540-ig”), 1000 aranyforint.

Érkezett egy pályamű. A pályadíj ki nem adása határoztatott.

18. *Gorove-pályázat* („A coeducatio mint erköles-paedagogiai problema”), 100 arany.

Érkezett hét pályamű. A jutalom ki nem adása határoztatott.

19. *Rózsay-pályázat* (nyílt pályázat), 1000 korona.

A nagygyűlés ZEMPLÉN Győző l. t.: „Vizsgálatok a gázok belső surlódásáról” cz. művének a jutalomdíjat egyhangúlag odaitélte.

20. Az egyetemi hallgatók részére kitűzött könyvjutalmak.

A budapesti és kolozsvári egyetemek felterjesztése alapján KARA FERENCZ, BORBÉLY FERENCZ, ZAKONYI MIHÁLY és FÖRDÖS LÁSZLÓ részesítették a kitűzött jutalomban.

IV. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásai 1911-ben.

* *M. Tud. Akadémiai Almanach*. Polgári és csillagászati naptárral 1911-re. 1911. 299 lap. Ára 2 kor.

* *M. Tud. Akadémiai Értesítő*. Szerkeszti: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár. XXII. köt. 1—12. füzet. (253—264. sz.) — 1911. XVI és 687 lap. Az évfolyam ára 6 kor.

* *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam. Szerkeszti: HAMPEL JÓZSEF.

XXXI. köt. (1911. évf.) 1—5. sz. 1911. XXVIII és 452 lap. 1 melléklettel, 27 táblával és 265 ábrával. Az évfolyam ára 12 kor.

* *Athenaeum*. Philosophiai és államtudományi (évnegyedes) folyóirat. Szerkeszti: PAUER IMRE osztálytitkár. XX. évf. 1—4. sz. 1911. (Az 1. sz. 128; a 2. sz. 136; a 3. sz. 104; a 4. sz. IV és 123 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

Hadtörténelmi közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: dr. SZENDREI JÁNOS. XII. évf. 1—4. füz. 1911. IV és 650 lap. Az évf. ára 10 korona.

Irodalomtörténeti Közlemények. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti: SZILÁDY ÁRON. XXI. évf. 1—4. füz. 1911. XIX és 504 lap. Az évfolyam ára 10 kor.

* *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*. Szerkeszti: KÖNIG GYULA osztálytitkár. XXIX. köt. 1—5. füz. 1911. IV és 1142 lap. 16 táblával és egy térképpel. Az évfolyam ára 10 kor.

Nyelvtudomány. Szerkeszti: ASBÓTH OSZKÁR. III. köt. 3. és 4. füz. 1911. 161—320 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. Az évfolyam ára 6 korona.

* *Nyelvtudományi Közlemények*. Szerkeszti: SZINNYEI JÓZSEF osztálytitkár. XL. köt. 3—4. füz. 1911. 233—476 lap. LXI. köt. 1. füz. 1911. 112 lap. Egyes füzet ára 1.50 kor. Teljes kötet ára 6 kor.

Ballagi Aladár. Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. köt. 2. fele. 1911. 449—760 lap. Ára 8 korona.

Beke Ödön. Cseremisiz nyelvtan. (Ugor [finn-ugor] füzetek, 16. sz.) 1911. IV és 384 lap. Ára 6 korona.

* *Euripides drámái*. Alkestis. Ion, a két Iphigenia, Bakchanszónök. Fordította CSÉNGERI JÁNOS. (A könyvkiadó-vállalat 1911-iki illetménye.) 1911. 436 lap. Ára füzve 5, kötve 6 kor.

* *Finkey Ferencz l. t.* Az északamerikai büntetőjog mai vezéreszméi és reformintézményei. (Társad. Értekez. XIV:5). 1911. 71 lap. Ára 1 kor. 50 fill.

* *Földes Béla r. t.* Kautz Gyula ig. és r. tag emlékezete. (Emlékbeszéd. XV. 5. sz.) 1911. 53 lap. Arczképpel. Ára 1 kor.

* *Gardner A. Ernest*. A régi Athén. I. köt. Fordította dr. SCHMIDT MÁRTON. (A könyvkiadó-vállalat 1911-iki illetménye.) 1911. X és 264 lap. Számos képpel és tervrajzzal. Ára füzve 5, kötve 6 korona.

* *Gyulai Pál* Biálatok. 1861—1903. (A könyvkiadó-vállalat 1911-i illetménye.) 1911. VIII és 434 lap. Ára füzve 5, kötve 6 kor.

* *Kallós Ede*. Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. I. Trimeterek, tetrameterek, elegiák. (Nyelvtud. Értekezések. XXII:1. sz.) 1911. 102 lap. Ára 2 kor.

Karácson Imre. A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1911. VII és 170 lap. Ára 4 korona.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi: dr. VÁCZY JÁNOS

XXI. köt. 1829 január 1. — 1831 augusztus 20. 1911. XLIV és 787 lap. Ára 10 kor.

* *Kégl Sándor l. t.* Emir Khosrev. (Nyelvtud. Értekezések. XXI. 10. sz.) 1911. 44 lap. Ára 80 fillér.

* *Kollányi Ferencz l. t.* Emlékbeszéd Knauz Nándor t. t. felett. (Emlékbeszédek. XV. 4. sz.) 1911. 111 lap. Arczképpel. Ára 2 korona.

* *Dr. Konkoly Thege Miklós.* Emlékbeszéd Herényi Gothard Jenő l. tag felett. (Emlékbeszédek. XV. 3.) 1911. 8 lap. Arczképpel. Ára 40 fill.

Magyari István. Az országokban való sok romlásoknak okairól, Sárvár. 1602. Kiadta FERENCZY ZOLTÁN. 1911. (Régi Magyar Könyvtár. Szerk. Heinrich Gusztáv. 27. köt.) 1911. 278 lap. Ára 5 korona.

* *Mahler Ede l. t.* Az assuáni és elephantinei aramaeus papyrusokmányok történeti jelentősége. (Történetud. Értekez. XXIII. 2.) 1911. 29 lap. Ára 60 fill.

* *Némethy Geyza l. t.* P. Vergilii Maronis Catalepton. (Nyelvtud. Értekez. XXI. köt. 9. sz.) 1911. 34 lap. Ára 60 fill.

* *Óváry Lipót l. t.* Emlékbeszéd Malagola Károly k. t. felett. (Emlékbeszédek. XV. köt. 6. sz.) 1911. 6 lap. Arczképpel. Ára 20 fill.

Pápay József l. t. Északi-osztják nyelvtanulmányok I. (Ugor-[finn-ugor]) füzetek. 15. sz.) 1911. V és 182 lap. Ára 3 korona.

* *Pauler Ákos l. t.* A logikai alapelvek elméletéhez. Székfoglaló értekezés. — (Philosophiai és társadalomtudományi Értekezések. I. 1. sz.) 1911. 64 lap. Ára 1 kor. 20 fill.

Rapport ann. sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences au 1910 — 1911. 26 lap.

* *Simonyi Zsigmond r. t.* Emlékbeszéd Misteli Ferencz külső tagról. (Emlékbeszédek. XV. köt. 7. sz.) 1911. 20 lap. Arczképpel. Ára 80 fillér.

* *Simonyi Zsigmond r. t.* Emlékbeszéd Szarvas Gábor r. tag felett. (Emlékbeszédek. XV. köt. 8. szám.) 1911. 20 lap. Arczképpel. Ára 60 fillér.

Szabó László (Szentjóni) költeményei. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva kiadta GALOS REZSŐ. (Régi Magyar Könyvtár. Szerk. Heinrich Gusztáv. 26. köt.) 1911. — IV és 248 lap. Ára 5 kor.

* *Szabó Zoltán.* A Knautia génusz monographiája. (Mathem. és Természettud. Közlemények. XXI. köt. 1. sz.) 1911. 436 lap. 54 tábla és 4 térképpel. Ára 10 kor.

Szádeczky Béla. I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. I. köt. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667—1690.) 1911. XX és 722 lap. Ára 12 korona.

* *Dr. Szádeczky Lajos r. t.* Még egyszer a csiki székely krónikáról. — Székfoglaló Értekezés. — (Történetud. Értekezések. XXIII: 1. sz.) 1911. 44 lap. Ára 1 korona.

Szentiványi Ferencz. Nagybecskerek város fejlődése és jelentősége. (Megyei monographiák.) 1911. 47 lap. Ára 60 fillér.

* *Szigetvári Iván.* A komikum elmélete. (A könyvkiadó vállalat 1911-i illetménye.) 1911. 422 lap. Ára füzve 5, kötve 6 kor.

* *Thallóczy Lajos és Barabás Samu.* A Frangepán-család oklevéltára. I. köt. 1133—1453. (Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. 35. köt.) 1911. XXXVIII és 456 lap. Ára 8 kor.

* *Vécsey Tamás r. t.* Jánok és az 1569 : 58. t.-czikk. (Történettud. Értekez. XXII. 10. sz.) 1911. 48 lap. Ára 1 korona.

Összesen 39 munka 694 íven.

A *csillaggal jelölt munkákat az intézetek átalány fejében kapják.

V. A M. Tud. Akadémia megbízásából és segélyével megjelent munkák és folyóiratok.

A) Megbízás :

1. *Munkák:* a) idősb SZINNYEI JÓZSEF : Magyar Írók Élete és Munkái. — 2. *Folyóiratok:* Budapesti Szemle, Történeti Szemle.

B) Segélyezés :

1. *Folyóiratok:* Ethnographia, Keleti Szemle, A Magyar Philosophiai Társaság Közleményei, Közgazdasági Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Történelmi Tár, Orvosi Archivum, Magyar Pædagogia, Matematikai és Physikai Lapok, Természetrizai Füzetek, Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte, Ungarische Rundschau, Rovartani Lapok, Orvosi Hetilap, Hungary. — 2. *Könyvkiadó-vállalatok:* Természettudományi könyvkiadó-vállalat, Orvosi könyvkiadó-vállalat, Philosophiai Írók Tára, Közgazdasági Remekírók Tára, Magyar Közgazdasági Könyvtár, Jogtudományi monographiák, Nemzetközi matematikai és természettudom. katalogus, Bibliographia Hungarica. — 3. *Munkák:* a) Magyar Történelmi Életrajzok, b) Id. Teleki Mihály levelezése. c) GOMBOS F. A. : Középkori Krónikások. d) Akadémiai Szövetségének kiadványa ; az Iszlám Encyklopaediája. e) WEBB : A democratia. f) KÁRMÁN TÓDOR : Szilárdságtani kísérletek. g) HOLLÓS LÁSZLÓ : Magyarország földalatti gombái. (Szarvasgomba-féléi).

VI. Hazai intézetek, melyek az Akadémia kiadványait átalány fejében kapják.

<i>Ács,</i> Kaszinó.	<i>Arad,</i> Kölcsey-Egyesület.
<i>Alsókubin,</i> Felső keresked. iskola.	„ Közs. polgári fiúiskola.
<i>Arad,</i> Kir. főgimnázium.	„ Tanítóegyesület könyvtára.
„ Állami főreáliskola.	<i>Aszód,</i> Gimn. könyvtár.
„ Felsőkereskedelmi iskola.	<i>Baja,</i> Cziszterci főgimn.

<i>Baja</i> , Áll. tanítóképző.	<i>Budapest</i> , VII. ker. főgimnázium
<i>Bánffy-Hunyad</i> , M. kir. áll. iskolák.	" VIII. ker. főgimn.
<i>Bártfa</i> , Állami gimnázium.	" Tanárképző-int. gimn.
<i>Békés</i> , Ev. ref. főgimnázium.	" Ref. főgimnázium.
<i>Békés-Csaba</i> , Ev. Rudolf-főgimn.	" Ref. theol. akadémia.
" Áll. fels. leányiskola.	" II. ker. áll. főreálisk.
<i>Belényes</i> , Gör. kath. főgimnázium.	" IV. ker. közs. főreálisk.
<i>Beregszász</i> , Állami főgimnázium.	" V. ker. áll. főreálisk.
<i>Besztercze</i> , Ev. főgimnázium.	" VI. ker. főreáliskola.
<i>Beszterczebánya</i> , Ág. h. ev. gimn.	" VII. ker. külső áll. főgim.
" Áll. fels. leányisk.	" VIII. ker. főreáliskola.
" Áll. polg. fiúisk.	" X. ker. köbányai áll.
" Állami főgimn.	" főgimnázium
<i>Bonyhád</i> , Ev. főgimn.	" X. ker. tisztviselőtelepi
<i>Brád</i> , Görög-keleti román algimn.	" áll. főgimnázium.
<i>Brassó</i> , Evang. gimnázium.	" IV. ker. kegyesr. Kala-
" Görögkel. román főgimn.	" zantinum.
" R. kath. főgimnázium.	" Keresked. Akadémia.
" M. kir. áll. főreáliskola.	" IV. k. áll. fels. leányisk.
" Áll. fels. keresked. iskola.	" II. ker. tanítónő-képző.
<i>Budapest</i> , Fő- és szék. könyvtár.	" b. Eötvös-collegium.
" Tud. egyet. könyvtára.	" Budapesti (budai) Könyv-
" Tud. egyet. philol. semin.	" tár-egyesület.
" Tud. egyet. tört. semin.	" Orsz. izr. tanító-képző.
" Tud. egyet. földr. semin.	" Pesti izr. elemi s polgári
" Tud. egy. class. phil. sem.	" fiúiskola.
" Tud. egy. aesth. gyűjt.	" Elemi isk. tanító-képző.
" Lipótvárosi Kaszinó.	" Eötvös. J. önképző kör.
" Műegyetemi könyvtár.	" Polgári isk. tanítóképző.
" Meteorológiai intézet.	" Csiszt. r. tanárképző.
" Ludovika-Akadémia.	" Kath. Sajtóegyesület.
" Állatorvosi főiskola.	" Magyar Gyermektanulm.
" Mezőgazd. Múzeum.	" társ.
" Katholikus kör.	" Növendékpapság egy-
" Képzőművészeti főisk.	" házirod. iskolája.
" M. kir. Technológiai ipar-	" VI. ker. Erzsébet-nőisk.
" múzeum.	" Szent-Imre-kör.
" M. kir. chemiai intézet.	" Országos nőképző-egylet
" VII. ker. ág. h. ev. főgimn.	" leánygimn.
" Kegyesrendi főgimn.	" M. mérnök- és építész-
" I. ker. kir. áll. főgimn.	" egylet.
" II. ker. kir. kath. főgimn.	" VII. k. áll. felső ker. isk.
" III. ker. állami főgimn.	" Demokrata társaskör.
" V. ker. főgimn.	" VI. ker. leánygimn.
" VI. ker. áll. főgimn.	<i>Csáktornya</i> , Áll. elemi népiskola.

<i>Csáktornya</i> , Áll. tanítóképzőintéz.	<i>Gyöng</i> , Ev. ref. gimnázium.
<i>Csik-Szereda</i> , Róm. kath. főgimn.	<i>Győr</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Csorna</i> , Premont. könyvtára.	" Áll. főreáliskola.
<i>Csurgó</i> , Ref. főgimn.	" Városi közkönyvtár.
" Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Györgyfalva</i> , Áll. elemi iskola.
<i>Czegléd</i> , dr. Hübner Emil könyvt.	<i>Gyula</i> , Kath. főgimnázium.
" Áll. főgimnázium.	<i>Gyulafehérvár</i> , R. kath. főgimn.
<i>Debreczen</i> , Főisk. anyakönyvtár.	<i>Hajdú-Böszörmény</i> , Ev. ref. fő-
" R. kath. főgimnázium.	gimnázium.
" Állami főreáliskola.	<i>Hajdú-Nánás</i> , Ev. ref. főgimn.
" M. kir. gazd. tanintézet.	<i>Hódmező-Vásárhely</i> , Ev. ref. fő-
" Keresk. tanintézet.	gimnázium.
" Csokonai-kör.	" Kenéz Sánd.-
" Ev. ref. főgimnázium.	féle könyvt.
" Ev. ref. fels. leányisk.	" Városi köz-
<i>Dés</i> , Kir. állami főgimnázium.	könyvtár.
<i>Déva</i> , Állami főreáliskola.	<i>Homok</i> , Áll. elemi népiskola.
" Áll. főreálisk. ifj. könyvtára.	<i>Igló</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
" Áll. tanítóképző.	<i>Jászberény</i> , Állami főgimnázium.
<i>Dicső-Szt.-Márton</i> , Olvasó- és tár-	<i>Jászkarajenő</i> , Farkas László
saskör.	könyvtára.
<i>Eger</i> , Érseki jogliceum.	<i>Kalocsa</i> , Érseki főgimnázium.
" Kath. főgimnázium.	" Ers. főgimn. ifj. könyvt.
" Érsekmegyei könyvtár.	" Főszékesegeyh. könyvtár.
" Állami főreáliskola.	<i>Kaposvár</i> , M. kir. áll. főgimn.
<i>Eperjes</i> , Kir. kath. főgimnázium.	" Somogyvárm. könyvt.
" Ág. ev. collegium.	<i>Karánsebes</i> , Áll. főgimnázium.
" Széchenyi-kör.	<i>Karczag</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Érsekújvár</i> , Közs. kath. főgimn.	<i>Kassa</i> , Kir. jogakad. könyvtára.
<i>Erzsébetváros</i> , M. kir. állami fő-	" Prem. r. főgimnázium.
gimnázium.	" Állami főreáliskola.
<i>Esztergom</i> , Szt. Benedek-rendi fő-	" Püspökség könyvtára.
gimnázium.	" Állami felső leányiskola.
" Érsekmegyei könyvtár.	" Kazinczy-kör.
" Ers. tanítóképző.	" Áll. felső keresk. iskola.
" Városi könyvtár.	" Múzeum könyvtára.
<i>Fehértemplom</i> , Főgimnázium.	<i>Kecskemét</i> , Állami főreáliskola.
<i>Felsőbánya</i> , Városi tanács könyvt.	" R. kath. főgimnázium.
<i>Felső-Lövő</i> , Ev. tanint. igazg.	" Városi könyvtár.
<i>Fiume</i> , M. kir. áll. főgimnázium.	" Ref. jogakadémia.
" M. k. áll. fels. keresk. isk.	" Felsőkereskedelmi isk.
<i>Fogarás</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Késmárk</i> , Ág. h. ev. liceum.
<i>Gyergyószentmiklós</i> , áll. főgimn.	" Áll. polg. és fels. ker. isk.
<i>Gyöngyös</i> , Állami főgimnázium.	<i>Keszthely</i> , M. kir. gazd. tanintézet.
" „Vachott-kör“.	" Kir. kath. főgimnázium.

<i>Keszthely</i> , Balatoni múzeum-egyes.	<i>Makó</i> , Polg. leányiskola.
<i>Kézdivásárhely</i> , R. kath. főgimn.	<i>Máramaros-Sziget</i> , Helvétli. liceum
<i>Kisbér</i> , Áll. Ménesbirtok igazg.	" " R. kath. főgim.
<i>Kiskun-Halás</i> , Ref. főgimnázium.	" " Áll. tanítókép.
<i>Kiskun-Félegyháza</i> , Állami tanító- képző.	" " Áll. elemi isk.
" Kath. főgimn.	<i>Maros-Vásárhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
" Városi múz.	" " R. kath. főgimn.
<i>Kiskun-Halás</i> , Ref. főgimnázium.	<i>Medgyes</i> , Ev. főgimnázium.
<i>Kismarton</i> , Áll. polg. isk.	<i>Mezősámsond</i> , Orbán Dénes-féle könyvtár.
<i>Kispest</i> , Áll. polg. fiúiskola.	<i>Mező-Túr</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Kis-Szeben</i> , Kegyesr. gimnázium.	" Áll. fels. leányiskola.
<i>Kisujszállás</i> , Ev. ref. főgimnázium.	<i>Miskolcz</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Kolozsvár</i> , Gazdasági tanintézet.	" Kir. kath. főgimnázium.
" Egyetemi könyvtár.	" Felső keresk. iskola.
" Ev. ref. theol. facultas.	" Ev. ref. felső leányisk.
" R. kath. főgimnázium.	" Borsodm. Múzeum.
" Ev. ref. Kollegium.	<i>Modor</i> , Áll. tanítóképző.
" Unitárius főgimn.	<i>Munkács</i> , Állami főgimnázium.
" Keresk. Akadémia.	<i>Nagy-Bánya</i> , Áll. főgimnázium.
" Magyar irodalomtörtén. seminárium.	<i>Nagy-Becskerek</i> , Közs. főgimn.
" Áll. polg. fiúiskola.	" Torontál vm. le- véltárikönyvtára.
" Áll. tanítóképzőintézet.	<i>Nagy-Enyed</i> , Bethlen-főiskola.
" Áll. polg. leányiskola.	<i>Nagy-Kálló</i> , Állami főgimn.
" Erdélyi múzeum-egylet.	<i>Nagy-Kanizsa</i> , R. kath. főgimn.
" Kolozsm. Tanítótestület.	<i>Nagy-Károly</i> , R. kath. főgimn.
" Tanítók Hunyadi-háza.	<i>Nagy-Körös</i> , Ref. főgimnázium.
" Egyet. class. phil. sem.	" Ref. tanítóképző.
<i>Komárom</i> , Kath. főgimnázium.	<i>Nagy-Röcze</i> , Áll. felső keresk. isk.
" Vármegyei könyvtár.	<i>Nagy-Szalonta</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Körmöczbánya</i> , Áll. főreáliskola.	<i>Nagy-Szeben</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Kőszeg</i> , Gymn. tanári könyvtára.	" " Ág. h. ev. főgimn.
<i>Kúnszentmiklós</i> , Ev. ref. gimn.	<i>Nagy-Szent-Miklós</i> , Áll. pol. fiúisk.
<i>Léva</i> , Áll. tanítóképző.	<i>Nagy-Szombat</i> , Érseki főgimn.
" Kath. főgimnázium.	<i>Nagy-Várad</i> , Kir. jogakadémia.
" Kegyesr. Társház.	" " Kath. főgimnázium.
<i>Liptó-Szt-Miklós</i> , Áll. polg. isk.	" " M. kir. áll. főreálisk.
<i>Losoncz</i> , M. kir. áll. főgimn.	" " Közs. isk. könyvtár.
" Áll. tanítóképző.	" " Felső keresk. isk.
<i>Lőcse</i> , Kir. főgimnázium.	<i>Naszód</i> , Alapítványi főgimnázium.
" M. kir. állami főreáliskola.	<i>Nyíregyháza</i> , Ág. h. ev. főgimn.
<i>Lugos</i> , Főgimnázium.	<i>Nyitra</i> , Főgimnázium.
<i>Magyar-Óvár</i> , M. kir. gazd. akad.	<i>Ózd</i> , Gyári tiszt. Kaszinó.
<i>Makó</i> , Állami főgimnázium.	<i>Pallag</i> , M. kir. gazdas. Akadémia.

<i>Pancsova</i> , Állami főgimnázium.	<i>Szabadka</i> , Milkó Izidor könyvtára.
<i>Pannonhalma</i> , Főapátsági liceum.	" Nemzeti Kaszinó.
<i>Pápa</i> , Ref. főiskola.	<i>Szakoleza</i> , Kir. kath. gimnázium.
" Kath. gimnázium.	<i>Szamos-Ujvár</i> , M. kir. áll. főgimn.
" Áll. tanítóképzőintézet.	" Örmény muzeum-egyes.
<i>Pécs</i> , Püspöki jogliceum.	<i>Szarvas</i> , Ág. h. ev. főgimnázium.
" Kath. főgimnázium.	<i>Szász-Régen</i> , Ág. hitv. ev. gimnáz.
" Állami főreáliskola	<i>Szász-Sebes</i> , Ev. gimnázium.
<i>Petrozsény</i> , Áll. főgimnázium.	<i>Szászváros</i> , Ev. ref. Kún-kollegium.
" Kaszinó.	<i>Szatmár</i> , Ev. ref. főgimnázium.
<i>Poprád</i> : Kárpát Egyesület.	" Kir. kath. főgimnázium.
<i>Pozsony</i> , Kir. jogakadémia.	<i>Szeged</i> , Kegyesrendi vár. főgimn.
" Ev. theol. akadémia.	" Áll. főgimnázium.
" Kir. kath. főgimnázium.	" Állami főreáliskola.
" Ág. h. ev. liceum.	" Kereskedelmi felső iskola.
" Állami főreáliskola.	" III. polg. fiúiskola.
" Felső keresk. iskola.	" Áll. felső leányiskola.
" Ev. theol. otthona.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Unit. gimn.
" Áll. felsőbb leányiskola.	<i>Székely-Keresztúr</i> , Állami tanító- képzőintézet.
<i>Pozsony-Szt-György</i> , Gimnázium.	<i>Székely-Udvarhely</i> , Ev. ref. Kolleg.
<i>Privigye</i> , Kath. gimnázium.	" " R. kath. főgimn.
<i>Rimaszombat</i> , Egyes. prot. főgimn.	<i>Székes-Fehérvár</i> , Kath. főgimn.
<i>Rozsnyó</i> , Ág. h. főgimnázium.	" " Főreáliskola.
" Kath. főgimnázium.	" " Fels. keresk. isk.
<i>Ruttká</i> , Polgári isk.	" " Vörösmarty-kör.
<i>Sárospatak</i> , Ev. ref. főiskola.	" " Fejérvármegye. könyvtára.
" Áll. tanítóképző-int.	<i>Szekszárd</i> , Állami főgimnázium.
<i>Segesvár</i> , Ev. gimnázium.	" Tolnavárm. múzeum.
" Ev. tanítónőképző.	<i>Szentes</i> , Állami főgimnázium.
<i>Selmeczbánya</i> , Kir. kath. főgimn.	" Kaszinó-egylet.
" Ev. kerületi liceum.	<i>Szent-Gotthárd</i> , Áll. főgimnázium.
<i>Sepsi-Szt-György</i> , Ev. ref. Koll.	<i>Szigetvár</i> , Áll. polg. leányiskola.
" Székely nemz. múz.	<i>Szilágy-Somlyó</i> , R. kath. főgimn.
<i>Sopron</i> , Sz.-Benedek-rendi főgimn.	<i>Szolnok</i> , Állami főgimnázium.
" Ág. h. evang. liceum.	" Felső keresk. iskola.
" Ev. lyc. ifj. m. társaság.	<i>Szombathely</i> , Főgimnázium.
" M. kir. állami főreáliskola.	<i>Szombathely</i> , Kulturegyesület.
" M. k. áll. fels. ker. iskola.	<i>Tata</i> , Kegyesrendi gimnázium.
" Állami felső leányiskola.	<i>Temesvár</i> , Kath. főgimnázium.
" Ev. tanítóképző-intézet.	" Áll. főgimnázium.
" Honvéd főreáliskola.	" M. kir. áll. főreáliskola.
<i>Sümeg</i> , Állami főreáliskola.	" M. kir. felső leányisk.
<i>Szabadka</i> , Községi főgimnázium.	" Áll. tanítóképző.
" Közkönyvtár.	
" Felső leányiskola.	

<i>Temesvár</i> , Gyalogs. Hadapródisk.	<i>Vágujhely</i> , Áll. segély. izr. reálisk.
„ Felsőkeresk. iskola.	<i>Versecz</i> , Állami főreáliskola.
<i>Titel</i> , Áll. polg. fiúiskola.	„ Városi könyvtár.
<i>Torda</i> , Magy. Közművelődési Ház.	<i>Veszprém</i> , Kath. főgimnázium.
<i>Törökbecse</i> , Állami polgári fiú- és leányiskola.	<i>Zágráb</i> , Magyar társaság.
<i>Trencsén</i> , Kir. kath. főgimnázium.	<i>Zala-Eggerszeg</i> , Felső keresk. isk.
<i>Turócz-Szent-Márton</i> , Múzeumi tót társaság	„ „ Áll. főgimnázium.
„ Áll. polg. és felső keresk. iskola.	<i>Zenta</i> , Községi főgimnázium.
<i>Uj-Verbász</i> , Közs. főgimnázium.	<i>Zilah</i> , Ev. ref. Wesselényi-kolle- gium.
<i>Ujvidék</i> , Kir. kath. főgimnázium.	<i>Zombor</i> , Állami főgimnázium.
„ Gör.-kel. szerb főgimn.	„ Városi könyvtár.
<i>Ungvár</i> , Kir. kath. főgimnázium.	„ Bács-Bodrogm. Történ.- társulat.
<i>Vác</i> , Kegyesrendi főgimnázium.	<i>Zsolna</i> , Áll. főreáliskola.
„ Kaszinó.	

Összesen 370 intézet.

VII. Hazai és külföldi intézetek, melyeknek egyes akadémiai kiadványok hivatalból küldetnek.

<i>Aix</i> , Bibliothéque de l'Université.	<i>Bécs</i> , K. k. Geograph. Gesellsch.
<i>Albany</i> , New-York State library.	„ Kais. Akad. der Wissensch.
<i>Alsó-Kubin</i> , Csaplovics-könyvtár.	„ Kais. kön. Geol. Reichsanst.
<i>Alleghany</i> , Observatory.	„ Zentralkommission zur Er- haltung d. Baudenkzm.
<i>Altenburg</i> , Geschichts- und Alter- tumsforschende. Gesellschaft.	„ Naturhist. Verein an d. Univ.
<i>Amsterdam</i> , K. Akad. v. Kunsten en Wetenschappen.	„ „Nachrichten“ szerkeszt.
<i>Athén</i> , Biblioth. Nation. de l'Univ.	„ Zoolog.-botan. Gesellsch.
„ Kais. Deutsches Archaeo- logisches Institut.	„ Akadem. Verein der Natur- historiker.
<i>Augsburg</i> , Histor. Kreisverein.	„ Ungar-Verein.
<i>Austin</i> , (Texas), Acad. of Sciences.	„ Pázmány-intézeti magyar irodalmi iskola.
<i>Baltimore</i> , John Hopkins Univers.	„ K. k. Naturhist. Hofmuseum.
<i>Basel</i> , Naturforschende Gesellsch.	„ Bécsi magy. nemz. szövetség.
<i>Bécs</i> , Altertumsverein.	<i>Békés-Gyula</i> , Békés megyei mive- lődéstörténeti egyeslet.
„ K. k. Hofbibliothek.	<i>Belgrád</i> , Société Savante Serbe.
„ K. k. Universitätsbibliothek.	<i>Bergen</i> , Bergens Museum.
„ K. k. Geh. Haus-, Hof- u. Staatsarchiv.	<i>Berkley</i> (California), University Library.
„ K. u. k. Kriegsarchiv.	<i>Berlin</i> , Kön. preuss. Akademie der Wissenschaften.
„ Seminar f. öst. Geschichts- forschung.	

- Berlin*, Gesellschaft für Erdkunde.
 „ Kais. preuss. Statistisches Bureau.
 „ Physikalisch-technische Reichsanstalt.
 „ Bibliothek des Seminars für orientalische Sprachen.
- Bern*, Schweizerische Naturforschende Gesellschaft.
- Bologna*, Reale Accademia delle Scienze di Bologna.
- Bonn*, Verein der Altertumsfreunde im Rheinlande.
- Bordeaux*, Société des Sciences Physiques et Naturelles.
- Boroszló*, Verein für Geschichte u. Altertümer Schlesiens.
- Boroszló*, Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer.
- Brünn*, Mährische Landesbiblioth.
 „ Bibliothek d. mähr.-schles. Landesausschusses.
- Brüsszel*, Acad. R. des Sciences et Belles Lettres.
 „ Société Numismatique.
 „ Société d. Bollandistes.
- Budapest*, M. k. miniszterelnökség.
 „ Vallás- és közokt. min.
 „ Képviselőh. könyvtára.
 „ Egyetemi olvasókör.
 „ M. kir. földtani intézet.
 „ Magyarhoni föld. társ.
 „ Magyar Nemz. Múzeum.
 „ M. N. Múzeum ásvány-öslénytani osztálya.
 „ M. Nemz. Múzeum érem-és régiség-osztálya.
 „ Műegyetemi olvasókör.
 „ MagyarTörtén.Társulat.
 „ Nemz. színház könyvt.
 „ Orsz. m. iparegyesület.
 „ Földm. min. mezőgazd.-statiszt. oszt.
 „ M. kir. országos levéltár.
- Budapest*, Országos m. k. statiszt. hivatal.
 „ Fővárosi statisztikai hivatal.
 „ Műemlékek országos Bizottsága.
- Bukarest*, Academia Romana.
- Calcutta*, Asiatic Society of Bengal.
 „ Indian Museum.
 „ Department of Commerce and Labor.
- Cambridge* (Angolország), Cambridge Philosophical Society.
 „ Museum of Comparative Zoology.
- Catania*, Accademia Gioenia di Scienze Naturali.
- Cherbourg*, Société des Sciences Naturelles et Mathématiques.
- Christiania*, Société des Sciences.
 „ Univers. R. d. Norvège.
- Cincinnati* (Ohio U. S. A.), Office of the Lloyd Library.
- Danzig*, Naturforsch. Gesellschaft.
- Darmstadt*, Histor. Verein.
- Déva*, Hunyadmegyei régészeti és történ. társulat.
- Dijon*, Acad. des Sciences et Belles Lettres.
- Dorpat* (Jurjev), Estnische Gelehrte Gesellschaft.
- Dorpat*, Meteorol. Observatorium.
- Drezda*, Kön. Sächsischer Altertums-Verein.
- Dublin*, Royal Dublin Society.
- Edinburg*, Royal Society.
 „ R. College of Physicians.
- Erlangen*, Physik. medicinische Societät.
- Florenz*, Accademia della Crusca.
 „ Società Italiana di Antropologia e di Etnologia.
 „ Bibl. Nationale centrale.

- Florenz*, R. Soprintendenza degli Archivi Toscani.
 „ R. Istituto di Studi Superiori storico-pratici di Firenze.
Frankfurt a/M., Physikal. Verein.
Frankfurt a O., Naturwissenschaftlicher Verein.
Genf, Société de Physique et d'Histoire Naturelle.
Giessen, Grossherz. Univ.-Biblioth.
Glasgow, Library of university.
Görlitz, Oberlausitzische Gesellschaft.
Göttingen, Kön. Gesellschaft der Wissenschaften.
Graz, Hist. Verein f. Steiermark.
 „ Akademischer Leseverein.
 „ Hist. Sem. an. d. k. k. Univ.
Graz, Bibliothek der k. k. Technischen Hochschule.
Gyulafehérvár, Batthyányi-könyvtár.
 „ Alsófehm. tört. rég. és természettud. egylet
Halle a/S., Bibliothek d. Deutschen Morgenländ. Gesellschaft.
 „ „ Bibliothek der ungar. Studierenden.
Harlem, Société Hollandaise des Sciences.
 „ Fondation de P. Teyler van der Hulst.
Heidelberg, Grossherz. Bibliothek.
Helsingfors, Finnländische Societät der Wissenschaften.
Helsingfors, Finnische Literarische Gesellschaft.
 „ Societas pro Fauna et Flora Fennica.
 „ Finnische Ältertums-Gesellschaft.
 „ Soumalais Ugrilainen Seura
 „ Kotikielen Seura.
 „ Société de Géographie.
- Herény*, Observatorium.
Innsbruck, K. k. Universitäts-Bibliothek.
 „ Ferdinandeum f. Tyrol.
Irkutsk, Observatoire Magnétique et Météorologique.
Jena, Thüring. Verein f. Gesch. u. Ältertumskunde.
 „ Statistisches Bureau der Vereinigten Thüringischen Staaten.
Jena, Bibliotheca Hungarorum.
Kasan, Société Physico-Mathémat.
 „ Société d'Archéologie, d'Histoire et d'Ethnograph.
 „ Séminaire Pédagogique.
Kassa, Felsőmagyarorsz. Múzeum-egylet.
Kiel, Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte.
Klagenfurt, Historische Gesellschaft für Kärnten.
Königsberg, Physikalisch-ökonomische Gesellschaft.
Kopenhagen, Académie Royale.
 „ Société R. des Antiquaires du Nord.
Krakkó, K. Gelehrte Gesellschaft.
Laibach, Hist. Verein für Krain.
Lansing, Agricultural College.
Leiden, Musée néerlandaise d'Antiquités.
Lemberg, Ossolinskisches Institut
 „ Universitäts-Bibliothek.
Liège, Inst. Archéologique Liégeois.
Linz, Mus. Francisco-Carolinum.
Lipcse, Museum für Völkerkunde.
 „ Kön. S. Gesellschaft der Wissenschaften.
Lisszabon, Académia Reale des Sciencias.
London, Society of Antiquaries.
 „ R. Inst. of Great Britain.
 „ R. Astronomical Society.

- London*, R. Geographical Society.
 „ Royal Society.
 „ Anthropological Institut.
Losonc, Közkönyvtár.
*Lócs*e, M. orsz. Kárpát-egylet.
Lüneburg, Museums-Verein.
Luxembourg, Section Historique de l'Institut.
Lyon, Bibliothèque de l'Université.
Madrid, Acad. Reale de Ciencias exactas.
Magyar-Óvár, Mosonmegyei történelmi és régészeti társulat.
Mainz, Verein für Erforschung rheinischer Gesch. u. Altertüm.
Manchester, Literary and Philosphical Society.
Manila, Departement of the Interior the Ethnological Survey for the Philippine Islands.
Maros-Vásárhely, Teleki-könyvt.
Marseille, Faculté des Sciences.
Mecklenburg-Schwerin, Verein für Mecklenburgische Geschichte u. Altertumskunde.
Modena, Archivio di Stato.
Montana, Biological Station.
Montevideo, Museo Nacional de Montevideo.
Montpellier, Acad. des Sciences.
Montreal, Natural History Society.
 „ Numismatic and Antiquarian Society.
Moszkva, Société d'Archéologie.
 „ Société Imp. des Naturalistes.
 „ Observatoire magnétique et météorolog. de l'Université impériale.
 „ Lazarevskij Institut.
München, K. Bayerische Akad. der Wissenschaften.
 „ Histor. Verein von Oberbaiern.
 „ Kön. Techn. Hochschule.
- Nagy-Szeben*, Verein f. Siebenbürg. Landeskunde.
 „ „ Siebenb. Verein für Naturwissenschaft.
 „ „ Szász nemz. levéltár.
Nagy-Szeben, Erdélyi rom. irod. s népmív. egylet.
Nagy-Várad, Biharmegyei régész. egylet.
Namur, Société Archéol. de Namur.
Nápoly, Reale Accad. di Archeol.
 „ Grande Archivio di Stato.
 „ R. Accad. delle Scienze Fisiche e Mathematiche.
 „ R. Accad. delle Scienze morali e politiche.
 „ Bibliotheca Nazionale.
 „ Società Napoletana di Storia Patria.
New-Haven, Yale Univers. Library.
New-York, Academy of Sciences.
 „ „ Amer. Geogr. Society.
 „ „ New-York St. Library.
 „ „ Americ. Mathem. Society.
 „ „ Americ. Museum of Natural Sciences.
Nürnberg, Germanisches Museum.
Odessa, Société des Naturalistes de la Nouvelle Russie.
Oldenburg, Altertumsverein.
Paderborn, Verein f. Geschichte u. Altertumskunde Westphalens.
Paris, Bibl. de l'Institut de France.
 „ Annuaire Géolog. Universal.
 „ Museum d'Histoire Naturelle.
Penango-Monferrato, Deutsches Don Bosco-Institut S. Bonifacius.
Philadelphiu, Philos. Society.
 „ Acad. of Nat. Scienc.
 „ Geographic. Society.
Porto, Academia Politechnica.
Pozsony, Természettudósok és orvosok egyesülete.
Prága, Museum des Königreichs Böhmen.

- Prága*, K. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften.
 „ Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen.
 „ Verein böhm. Philologen.
 „ Český Lid.
 „ Česká Akad. Cisare Fr. Joz.
 „ Historisches Seminar der k. k. böhm. philos. Facultät.
Regensburg, Historischer Verein für die Oberpfalz.
Rennes, Faculté des Sciences.
Riga, Gesellsch. für Geschichte u. Altertumskunde der russischen Ostseeprovinzen.
Rock-Island, Illinois. Denkmann Memorial Library
Róma, Kais. deutsch. arch. Institut.
 „ Accademia dei Lincei.
 „ Bibliotheca Apost. Vaticana.
 „ Specola Vaticana.
 „ Società Geografica Italiana.
 „ Reale Società Rom. di Storia Patria.
 „ Direction générale de la Statistique.
 „ Società Italiana per il progresso delle Scienze.
Rostock, Naturforschende Gesellschaft.
Salzburg, Museum Carol.-August.
San-Francisco, Acad. of Sciences.
San-Louis, Academy of Sciences.
 „ „ Missouri botan. Garden.
São Paulo (Brazilia), Museo Paulista.
Sarajevo, Landesmuseum.
 „ Bosn.-Hercegov. Institut für Balkanforschung.
Simla (India), Archaeolog. Survey Departm. of India.
Spalato, K. kön. Archaeologisches Museum.
Stockholm, Académie des Sciences.
 „ Institut R. Géologique.
- Stockholm*, Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien.
Strassburg, Kais. Universitäts- u. Landesbibliothek.
 „ Histor. Literarischer Zweigverein des Voegenclub.
Stuttgart, Kön. öffentl. Bibliothek.
Szeged, Somogyi-könyvtár.
Szent-Pétervár, Académie Imp. des Sciences.
 „ „ Comm. Imp. Archéol.
 „ „ Observ. Phys. Cent.
 „ „ Société Imp. Géographique de Russie.
 „ „ Császári egyetemi könyvtár.
Szombathely, Régészeti egylet.
Temesvár, Délmagyarországi természettud. társulat.
 „ Délmagyarországi történelmi és régészeti Társulat.
Tokio, Imperial Univers. of Japan.
Triest, Museo civico di Storio Naturali.
 „ Società Adr. di Scienze Nat.
Ujvidék, Matica Srbska.
Ulm, Verein für Kunst und Altertümer.
Upsala, Universitäts-Bibliothek.
Urbana, U. S. A. Library of the University of Illinois.
Varsó, Mathemat. - physikalische Abhandlungen.
 „ Société Scientifique. (Towarszystwo Naukowe Warszawskie.)
Velenceze, R. Archivio di Stato.
 „ Istituto R. Veneto delle Scienze ed Arti.
Washington, United States Geological Survey.
 „ Department of Agri-

	culture of the United States of America.	<i>Wiesbaden</i> , Verein f. Nassauische Altertumskunde u. Geschichtsforschung.
<i>Washington</i> ,	Smithsonian Institution.	<i>Zágráb</i> , Akadémia könyvtára.
„	Indian Museum Nat. History Section.	„ Egyetem könyvtára.
„	National Geographic Society.	„ Múzeum könyvtára.
„	Department of Commerce and Labor. Bureau of Standarts.	„ Horvát arch. társaság. Horvát-szlavon-dalmát országos levéltár.
<i>Weimar</i> ,	Statist. Bureau d. Vereinigten Thüringischen Staaten.	<i>Zürich</i> , Bibl. des Ung. Vereines. Concilium Bibliographicum.

VIII. *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtára.*

A)

A könyvtári munkálatok úgymint könyvek lajstromozása, czédulázása, köttetése az elmúlt évben is a szokásos rendben folytak.

A könyvek köttetése most is sok gondot okoz. A szaporodás emelkedésével nem tarthat lépést az anyagi eszközök korlátolt volta miatt. Emiatt csak a legszükségesebbek beköttetésére lehet szorítkozni. De az Akadémia vagyoni gyarapodásával az is gyorsabban fog haladni.

A fontosabb szakok rendezése mellett az iskolai könyvek lajstromozása is befejeztetett; s így most már a czédulák beosztatnak az általános abc-rendű katalógusba. Sorra kerül a Hernádi-gyűjtemény lajstromozása, melyből már tekintélyes anyag van katalogizálva.

A könyvek elhelyezésében, mely évek óta nagy nehézséggel jár, ez évben is haladás történt. Az igazgatótanács ugyanis átengedte a volt főkönyvtárnoki földszinti lakást, melyben négy szoba áll rendelkezésre. Az idevaló szekrények már elkészültek s az 1912. év nyarán a kevésbé használt szakok itt fognak elhelyeztetni. Az egyik szobában eddig is már a Kaufmann-gyűjtemény, a Rajner-könyvtár és a történelmi bizottság oklevélmásolatai állítottak fel.

Még kell e helyen említeni KÜRSCHÁK JÓZSEF akad. tag ajánlóját, a ki a család birtokában levő, mintegy 200 munkára terjedő s a gazdasági irodalmat felölelő gyűjteményt az Akadémia könyvtárának adományozta, a miért is e helyen fejezem ki az Akadémia köszönetét.

A könyvtár rendezéséről a következő adatok tanuskodnak. A rendezett tudománysszakok száma 54; ezek 92,135 munkát foglalnak magukban, és pedig:

Bibliographia 1436, Encyclopaedia 165, Philosophia 2131, Mythologia 158, Theologia 4953, Paedagogia 4880, Iskolai könyvek 7082,

Széptudomány 1460, Anthropologia 712, Jogtudomány 1491, Magyar Jogtudomány 2086, Politika 3122, Magyar Politika 3091, Magyar országgyűlések irományai 95, Történelem 6740, Magyar Történelem 3618, Életírás 3664, Földrajz 1142, Magyar Földrajz 845, Térképek 936, Utazás 1410, Statisztika 992, Schematismusok 377, Hadtudomány 1170, Régészet 1570, Éremtudomány 257, Matematika 1332, Természettudomány 255, Természettan 1116, Vegytan 488, Természetrajz 144, Állattan 774, Növénytan 505, Ásvány- és Földtan 596, Gazdaságtan 5372, Orvostudomány 2700, Nyelvtudomány 2881, Classica Philologia 1122, Görög irodalom 959, Latin irodalom 1042, Újlatin irodalom 875, Magyar nyelvészet 709, Régi magyar irodalom 698, Magyar irodalom 6318, Germán irodalmak 2087, Francia irodalom 1177, Olasz-spanyol irodalom 614, Szláv irodalom 520, Keleti irodalmak 1957, Incunabulumok 474, Akadémiák és tudom. társulatok kiadványai 714, Magyar Akadémia kiadványai 427, Magyar folyóiratok 435, Külföldi folyóiratok 212, Bolyaiana 79.

A zakkatalogus áll 115 kötetből és 54 czédulatokból. Az általános czédula-katalogus 210 tokban van elhelyezve.

A könyvtár gyarapodása, a járulék-napló kimutatása szerint, a következő: Vétel útján 507 mű 765 kötetben, 264 füzetben. Kötelespéldányként 255 nyomda 8754 művet 2298 kötetben, 7236 füzetben, 137 zeneművet 1 kötetben és 196 füzetben, továbbá 214 térképlapot küldött be. Magánosok ajándékából 199 mű 91 kötetben és 118 füzetben érkezett a könyvtárba. 240 tudományos társulattól és Akadémiától 1160 művet 593 kötetben, 1029 füzetben gyarapodott a könyvtár. Az Akadémia saját kiadványaiból 25 művel 32 kötetben és 30 füzetben növelte a könyvtár állományát.

A könyvtár olvasóterme az elmúlt évben 222 napon volt nyitva az olvasók számára s ez idő alatt 3658 olvasó 5558 művet használt, míg házi használatra 166 kölcsönző 783 művet vett ki.

Az Akadémia Goethe-gyűjteménye is szaporodott vásárlás útján. Szerény anyagi viszonyához mérten 39 művel 38 kötetben, 14 füzetben gyarapodott. A gyűjteményt az elmúlt évben számosan látogatták.

A Széchenyi-Múzeum, vásárlásokon kívül, ENDRÖDY SÁNDOR s különösen gróf SZÉCHENYI BÉLA ig. és tt. ajándékaiból gyarapodott.

* * *

A kéziratár rendezése folyamán 1191-ben a *M. Nyelvt.* című szakban 5 kézirat lajstromoztatott 8 katalogusczédulán, a *Codexek* című szakban 7 kézirat 13 czédulán, a *Régi és újabb írók művei* című szakban 37 kézirat 68 czédulán, a *Vegyés* című szakban 136 kézirat, 8 irod. levél és 84 irat 356 czédulán, a *Történelem* című szakban 262 kézirat, 54 irod. levél és 288 irat 1130 czédulán, a *Genealogia* cz. szakban 1 kézirat 2 czédulán, az *Időtan* cz. szakban 1 kézirat 1 czédulán, a *Statisztika* cz. szakban 1 kézirat 2 czédulán,

a *Földleírás* cz. szakban 1 kézirat 2 czédulán, az *Egyház és Bölcs.* című szakban 2 kézirat 5 czédulán, a *Mennyiségt. Mért. Épít.* című szakban 2 kézirat 3 czédulán, a *Jogt. Ált.* cz. szakban 5 kézirat 9 czédulán, az *Országgyűlés* cz. szakban 3 kézirat 11 czédulán, a *Politika* című szakban 3 kézirat és 12 iromány 38 czédulán, az *Oklevelek* cz. szakban 130 oklevél 276 czédulán, az *Irod. Levelek* cz. szakban 38 irod. levél 6 czédulán, végül a *Rajzok és Képek* című szakban 13 darab 6 czédulán. 39 látogató 131 kéziratot, 817 irodalmi levelet és 40 oklevelet használt. Házi használatra 10 egyén és 4 intézet kikölcsönzött 16 kéziratot, 170 irodalmi levelet és 103 oklevelet. A kézírattár gyarapodása vétel útján: Ábel Jenő két levele. Ajándékok: *Fest Aladártól*: B. Eötvös József 2 levele; *Grexa Gyulától*: egy a naprendszer alapján készített egyetemes naptár; *Haberern Páltól*: Haberern Jonathan egy kézírata; *Hegedűs Jánostól*: Lejtényi Tentzer Károly 2 kézírata; *Kautz Gyula örököseitől*: Kautz Gyula kézíratai; *Kövesligethy Radótól*: Kövesligethi Román Ferencz versei; *Rombauer Emiltől*: Thanhoffernek 12 czeruzarajza; özv. *Schönherr Antalné*től: Schönherr Gyula kézírata 49 tékában; *Stein Auréltól*: Görgöy István 2 levele Duka Tivadarhoz és *Vécsey Tamástól*: Magyar akadémiai album 1865.

B)

Diplomatariumok, melyek az Akadémia könyvtára számára 1910-ben vették:

1. *Acta Imperii Angliae et Franciae* ab a. 1267 ad a. 1313. Herausg. v. Fr. Kern. Tübingen, 1911.
2. *Akta grodzkie i ziemskie* etc. Tom. 18—21. W Lwowie, 1903—11.
3. *Analecta Vaticana Belgica*. Vol. V. Rome, 1911.
4. *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*. V. Ser. I. Seyde, 1910.
5. *Briefe eines Kaisers*. Joseph II. an seine Mutter u. Geschwister. Gesammelt u. übersetzt v. Dr. Otto Krack. Berlin, 1912.
6. *Correspondance de l'Empereur Alexandre I. avec sa soer La Grande-Duchesse Catherine*. 1805—1818. St. Petersburg, 1910.
7. *Fonti per la storia d'Italia*. 37. 47. 48. Roma, 1910.
8. KEHR., P. FR.: *Regesta Pontificum Romanorum*. Vol. V. Berolini, 1911.
9. KEHR., P. FR.: *Regesta Pontificum Romanorum*. Germaniae Pontifica. Vol. 1. Pars. 2. Berolini, 1911.
10. KRABBE, H.: *Regesten d. Markgrafen von Brandenburg*. 2. Lfr. Leipzig, 1911.
11. MARTENS, G. FR.: *Nouveau recueil général de traités*. III. Ser. IV. 1—3. Leipzig, 1911.

12. MARTIN, J. et PETIT, L.: *Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae*. X. Parisiis, 1911.

13. *Monumenta Germaniae Historica*. Legum Sect. IV. Tom. IV. pars II. fasc. II. Hannover, Lipsiae, 1909—1911.

14. MURAT, JOACHIM: *Lettres et documents*. Vol. V. Paris, 1911.

15. MURATORI: *Rerum italicarum scriptores* fasc. 88—96. Citta di Castello, 1911.

16. *Nuntiaturberichte aus Deutschland*. III. Abt. V. Bd. IV. Abt. I. Hälfte. Berlin, 1909—1911.

17. *Publicationen d. Gesellschaft f. rheinische Geschichtskunde*. 28. II. Bonn, 1911.

18. *Publicationen a. d. k. preuss. Staatsarchiven*. 86. Band. Leipzig, 1911.

19. *Quellen und Darstellungen z. Geschichte Niedersachsens*. 8. Bd. Hannover, 1911.

20. *Quellen zur schweizer Geschichte*. N. F. II. Abt. I. Band. Basel, 1911.

21. *Quellen zur Geschichte d. Stadt Wien*. III. Abt. 2. Band. Wien, 1911.

22. *Regesten der Erzbischöfe von Mainz*. Herausg. v. G. Frh. v. der Ropp. 9 Lfr. Leipzig, 1911.

23. *Relations, Les — diplomatiques de la Russie et de la France*. 1808—1812. Tome 1—VI. St. Petersbourg, 1905—6.

24. *Urkundenbuch der Abtei St. Gallen*. V. Bd. 5. St. Gallen, 1911.

25. *Urkundenbuch, Preussisches*. Polit. Abtheilung. Band I. Königsberg, 1882.

26. *Urkundenbuch der Stadt u. Landschaft Zürich*. Bearb. von Dr. J. Escher u. Dr. P. Schweizer. VIII. Bd. 2. Hälfte. Zürich, 1911.

27. *Urkundenbuch der Stadt Wetzlar*. I. Band. 1141—1350. Bearbeitet v. E. Wiese. Marburg, 1911.

28. *Württembergische Geschichtsquellen*. 11., 12. Bd. Stuttgart, 1911.

**IX. A M. Tud. Akadémia pénztárának állása
1911-ben.**

Az Akadémia *vagyona* 1910. december 31-én 5.762,299 kor. 65 fillért, az év végén pedig 6.187,042 kor. 54 fillért tett. E szerint az 1911. évi tiszta vagyonszaporulat 424,742 kor. 89 fillér. Ezenkívül az Akadémia kezelése alatt állanak a következő külön rendeltetésű alapok:

a) Székely kivándorlási alap	49,678		kor.	61		fill.
b) herczeg Czartoryski-alapítvány	4,487			62		"
c) Reguly-alap	3,501			97		"
d) Udvardy Cherna János jubilási alapítványa	1,288			24		"
e) Tisztviselők nyugdíj-alapja	35,219			22		"
f) Semsey-alapítvány	196,851			20		"
g) Kovács Ferencz pályadíj-alapítvány	12,025			66		"
h) néhai ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítvány	69,079			22		"
i) Goethe-alapítvány	3,912			75		"
k) Erzsébet királyné emlékmű-alap	8,909			84		"
l) gr. Kuun Géza alapítványa	9,990			47		"
m) Ordódy István Károly-alapítvány	3,791			72		"
n) néhai Kautz Gyula emlékezetére Schreiber Ignác alapítványa	11,248			64		"
o) Lehr Albert alapítványa	2,166			24		"
p) Kőrösi József nevére tett alapítvány	8,825			84		"
q) Feridun Kiamil Zade ösztöndíj-alap:						
értékpapirban	187,000					fill.
készpénzben	6			64		"
Feridun bey-alapítvány (Akad. rész).	80,000			—		"
Összesen	687,983			88		fill.

Bevétele volt az Akadémiának 451,279 kor. 52 fill. (ebből országos dotatio 129,000 kor.), *kiadása* pedig 421,273 kor. 91 fillér., maradt 30.005 kor. 61 fill., mely az 1907—09. évi deficit törlesztésére felhasználott. Hagyományokból és alapítványokból befolyt 403.670 kor. 14 fillér; pályadíjakra fordított 27.452 kor. 25 fillér.

Mindezekre nézve részletes kimutatás található az Akadémiai Értesítő 267. füzetében.

X. Az Akadémia halottjai 1911/1912-ben.

Tiszteleti tag :

VÉCSEY TAMÁS. *Meghalt 1912 április 14.*

Rendes tagok :

BÖHM KÁROLY. *Meghalt 1911 május 18.*

PÖR ANTAL. *Meghalt 1911 szeptember 8.*

Levelező tagok :

ASBÓTH JÁNOS. *Meghalt 1911 június 28.*

KALECSINSZKY SÁNDOR. *Meghalt 1911 június 1.*

VIZAKNAI ANTAL. *Meghalt 1911 november 29.*

BR. MEDNYÁNSZKY DÉNES. *Meghalt 1911 december 28.*

BOROVSKY SAMU irodaigazgató. *Meghalt 1912 április 24.*

Külső tagok :

LEVASSEUR EMIL. *Meghalt 1911 július 10.*

TOPINARD PÁL. *Meghalt 1911 december 20.*

MONOD GÁBOR. *Meghalt 1912 április 10.*

TEZA EMIL. *Meghalt 1912 márczius 30.*

Jelentés a pályázatok eldöntéséről.

I.

Jelentés az 1911. évi nagyjuttalomról és a Marczibányi-mellékjuttalomról.

Tekintetes Akadémia! Tudományos életünk fellendülésének egyik legbiztosabb s legörvendetesebb symptomája, hogy philosophiai irodalmunk az utóbbi években kétségtelenül fejlődésnek indult. Áttekintve az utolsó hét esztendő idevágó termését, több oly monographikus jellegű művel találkozunk, melyek akadémiai jutalmazás szempontjából komolyan számbajöhetnek, a mennyiben egy-egy problemakört nagy szakavatottsággal s beható kritikával tárgyalnak. E művek részletes méltatásától azonban a bizottság eltekint, még pedig két okból. Elsőben is, mert midőn a Nagyjuttalom odaítélésének kérdése felmerül, mindenekelett oly műre kell gondolnunk, mely *egy egész világnézet* systematikus kidolgozására törekszik — lévén a philosophia végelemzésben épp a világnézet tudománya, mely feladatát csak rendszeres egészben oldhatja meg. Másodszor pedig, mert a számbajöhető művek közül már azáltal is mindenek fölött figyelmet érdemel két munka, hogy mindegyike egy-egy hosszú élet érett gyümölcsét képviseli.

Leginkább átfogó, bölcséleti világnézetet nyújt tavaly elhunyt feledhetetlen tagtársunk: *Böhm Károly* mélyenjáró műve: *Az Ember és Világa. III. Rész. Axiologia vagy Értéktan.* Miután Akadémiánk Ügyrendjének 89. §-a megengedi, hogy elhunyt szerzőnek munkája is jutalmaztassék, a bizottság azt javasolja, hogy az idei Nagyjuttalom Böhm Károly említett művének ítéltessek oda.

Böhm Károly az első magyar philosophus, ki egy egész élet tervszerű munkássága árán önálló s minden ízében kidolgozott rendszert alkotott. Az „Ember és Világa“ cz. nagyszabású művének első kötete 1883-ban jelent meg, mely a rendszer dialektikai alapvetését adja; a második 1893-ban s a szellem életét tárgyalja — míg a harmadik, ez alkalommal tekintetbe jövő rész 1906-ban látott napvilágot s a modern bölcsélet egyik legégetőbb problemájával: az értékelmélet alapvetésével foglalkozik.

Bölcseleink világnézetének jellegét a subjectiv idealismus adja meg: hasonlóképen *Fichte*-hez az Én actusaiban keresi a világ és az élet nagy problémáinak végső megoldását és magyarázatát. Értékelméletének is ez adja meg gerinczét: minden értékelés végső forrása az Én önállítása, mely közös gyökere úgy az ontológiának, mint az axiológiának. Az előbbinek, a mennyiben teremti a *létező* világot, az utóbbinak, a mennyiben avval szemben a *kellő* világot állítja elénk. Ez utóbbi actusa az értékelés végső forrása, a melyből megértjük azon ideálok mibenlétét is, a melyek az ember cselekvését és alkotását szükségképen irányítják.

Böhm Károly egyik legnagyobb érdeme az értékelmélet terén épp az, hogy ily módon az értékelés alapjait a világmagyarázat végső principiumaival iparkodott összefüggésbe hozni. E tekintetben úttörő a világirodalomban. Mert legalább is rudimentalis értékelméletet minden philosophiai rendszer tartalmaz s csaknem mindegyiknél észleljük ama főrekvést, hogy valamiképen kapcsolathozassanak az értékelések a végső magyarázó elvekkel; rendszeres értékelméleti kutatásokkal is mind sűrűbben találkozunk a XIX. század derekán túl, sőt az értékelmélet systematikus alapvetésének kísérletével is —, de egy rendszeresen kidolgozott értékelméletnek öntudatos egybeszövését a világmagyarázat ugyan csak szabatosan kidolgozott végső principiumaival Böhm Károly előtt egy bölcselelnél sem találjuk. Ez az oka annak is, hogy bár külső formáját tekintve műve egy nagyobb munkának része — önmagában is egésznek alkot: egész rendszerének mintegy lényegét nyújtja.

Igaz, hogy az értékelmélet e subjectivistikus alapvetése nem ment a nehézségektől. Talán ellen lehetne vetni, hogy az Ennek actusai is végelemzésben *valóságos* processusok, ha szerzőnk hypermetaphysikaiaknak is nevezi őket s így felmerül ennek nyomán a *petitio principii* veszélye, a mennyiben az Én actusnak mint végső értékhordozónak kiemelése már *felteszi* bizonyos értékességek elismerését s így nem lehet azt *ugyanazon* Én actusból levezetni és igazolni, Ebből fakadó ellenmondásként volna tán feltüntethető művünk ama sajátos vonása is, hogy bár egyrészt az értékelméleti pluralismus mellett foglal állást — másrészt *ugyanazon* Én actusból vezet le minden értéket. Mindez azonban csak azt bizonyítja, hogy Böhm értékelméleti conceptiói a továbbfejlődés csiráit rejtik magukba, melyek a részletekben való rendkívül értékes megállapításoknak annál megfelelőbb keretet vannak hivatva adni.

Mert e szűkebbkörű megállapítások és fejtegetések úgy mélységöknél mint sokoldalúságuknál fogva páratlanul állanak az értékelméleti, sőt általában napjaink philosophiai irodalmában. A becslés eredetének és a becselő ítéles természetének megvilági-

tása, a hedonismus és utilismus classicus szabatosságú bírálata már formájuknál fogva is valóságos gyöngyszemei tudományos irodalmunknak. Meggyőző azon mód, a mint az idealistikus értékelés kialakulását vázolja a hedonistikus és utilistikus értékelés fokain keresztül, a mint kimutatja, hogy a *minőség* kölcsönzi a dolgoknak végső értékét s így végelemzésben minden értékelésünk az idealistikus (nemességi) értékeléstől függ. E fejtegetések egészen új perspektívát nyitnak s hivatva vannak korunk még nagyrészt tapogatózó értékelméleti kutatásainak biztos útmutatást adni. Szerzőnk oly következetesen gondolja végig az értékelés összes feltételeit, melyek utolsójául az önérték fogalmának elismerését mutatja ki, — hogy fejtegetéseinek meggyőző ereje elől még azok sem térhetnek ki, a kik talán végső, intellectualistikus jellegű tételét, mely szerint „nemes csak az intelligentia“, nem is fogadják el.

Tekintetes Akadémia! A sors nem engedte, hogy Böhm Károly értékelméleti művét, mely rendszerének legkimagaslóbb és legfényesebb pontja, még megalkotójának életében elismerésünkkel s a magyar tudomány nevében hálánkkal honoráljuk. Midőn a bizottság iij körülmények között e posthumus megjutalmazást javasolja, arra kéri a tek. Akadémiát, hogy legalább Böhm Károly sírjára telessük le azt a koszorút, melyet életében nem nyujthattunk neki.

A jelentésünk bevezetésében vázolt örvendetes fellendülését philosophiai irodalmunknak igazolja az is, hogy Böhm Károly jelentékeny alkotásán kívül egy másik, a maga nemében avval vetekedő értékű munka is látott napvilágot az utóbbi években: ez *Kármán Mór Paedagogiai dolgozatainak* két vaskos kötete, mely 1909-ben jelent meg. Egy hosszú, a tudomány és a magyar közművelődés szolgálatában töltött élet javatermését tartalmazza e mű. Bár egymástól független tanulmányokból áll, melyek különböző időpontban jelentek meg — mégis ezek szerves egészet alkotnak, a mennyiben egy jól átgondolt, mélyen megalapozott és sok tekintetben eredeti philosophiai és paedagogiai álláspontot tárnak fel előttünk. Az elméleti irányú tanulmányok („A paedagogia helye a tudományok sorában“, „A paedagogia alapvetése“, „A történeti fejlődés útja“, „A nevelés feladatai“) a paedagogia philosophiai megalapozását czélozzák s ennek érdekében javarészt értékes ethikai fejtegetésekbe bocsátkoznak, míg a gyakorlati irányú munkálatok („Iskolaügyi fejtegetések“, „Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez“, „Népoktatásunk szervezése és az újabb törvényhozás szüksége“, „A tanárképzés és az egyetemi oktatás“) az elméleti belátásokból fakadó culturbölcselet szempontjából tárgyalják problémáikat.

A közvélemény megszokta Kármánban első sorban *Herbart*

követőjét látni. Pedig ez úgy paedagogiai mint philosophiai álláspontjára nézve csak annyiban áll, hogy nagyjában Herbart módszerét követi, de annak tanításait több ponton szervesen tovább fejleszti. Így például nagyrészt új tartalmat ad a tanítás formális fokozatai elméletének s a nevelés munkájában foglalt funkciók tanában is eltér Herbarttól. Ez utóbbi paedagogiáját azonban az elvi alapvetés szempontjából is mélyíti, a mi különösen két irányban történik: egyrészt az ethikai alapok módosítása, másrészt a paedagogia feladatainak culturbölcseleti megvilágítása által.

Kármán az etikától az ember egyéni élete eszményének tisztázását várja. E feladat megoldását éppen úgy mint Herbart az ethikai alapértékeléseket kifejező *erkölcsi alapeszmék* kinyomozásától teszi függővé, de magukat az alapeszméket másképp állítja össze, mint a német bölcselelő. Ez utóbbi ismeretes őt „praktische Idee“-je helyett négy ethikai alapeszmét vesz fel: a tökéletesség, a jóság, a személyiség és a szentség alapideáit, melyek mindegyikében több fokozatot különböztet meg. Azáltal, hogy Kármán ethikai kutatásait mindenekelőtt a paedagogiai érdeklődés uralja, különösen súlyt helyez az ethikai alapeszmék történeti kifejlődésének megállapítására, a mi azután őt a társadalmi fejlődés menetére nézve eredeti történetbölcseleti elméletre vezeti. Szerinte ugyanis minden társadalom fejlődésében három típuson megy keresztül, melyeket a törzsi, rendi és a nemzeti szervezet jellemez. A történeti élet e különböző fokai mindegyikének megvan a maga jellegzetes erkölcsisége, melyet Kármán finom történeti érzékkel iparkodik megállapítani. Épp a történetbölcseleti vizsgálódás nyomán lép előtérbe paedagogiai álláspontjában is a socialis és a historiai szempont, a melynek érvényesítése vezeti őt a herbartianusok álláspontján túl a paedagogiai munkásság elméletének culturbölcseleti megalapozására.

Míg ugyanis *Herbart*-nál a nevelés munkáját csak egyetemes és elvont emberi célok vezetik, míg pl. *Ziller*-nél a historiai élet figyelembevétele úgyszólván csak a világtörténeti culturfokok ismeretes elmélete által történik — addig Kármán az egész paedagogiát első sorban a *közművelődés tudományának* fogja fel. A műveltségről megállapítja, hogy az mindig *történeti jellegű* s miután „valóságos fejlődő szellemi élet más nincs, mint határozott nemzeti jellemű — a paedagogus azért, ki az erkölcsi haladás munkásává kívánja nevelni növendékét, a *nemzeti szellem* tartalmában keresse eszközeit és a nemzeti fejlődés útjain eljárása módjának irányelveit.“

Minden műveltség *történeti* és *nemzeti* jellegű — ez a tétel fejezi ki talán legjobban Kármán paedagogiai álláspontjának specificumát s egyúttal ama szempontot, a honnan gyakorlati paedagogiai hatása is legjobban megítélhető és méltatható. Maga

a műveltség nem egyéb, mint az embernek azon sajáttsága. „hogy tudatával bir munkásságának, hogy szándékosan végzi történeti életét, hogy nemcsak cselekszik, hanem egyúttal értelmes belátással oldja meg azon feladatokat, melyeket maga elé állít“. Ezt a készséget elérni az egyetemes nevelési cél: az ethikus élet keretén belül — amaz eszmény, mely Kármánt a közművelődésünk érdekében kifejtett gyakorlati munkásságában is mindenkor vezette.

E gyakorlati munkásságának phasisait nem szükséges részleteiben vázolni. Tudjuk, hogy úgy is mint a Gyakorló Főgymnasiumnak hosszú éveken keresztül paedagogiai vezetője, úgy is mint az első részletes Utasítások szerzője a gymnasiumi tanítás tervében, úgy is mint a tanárképzés egyetemi munkása, nemzedékek tudatába vitte át a mai magyar gymnasium ama culturpolitikai és didaktikai conceptióját, mely épp vázolt elméleti belátásaiból fakadván, nagyrészt, ha nem is kizárólag az ő szellemi munkája eredményének tekinthető. Épp oly kétségtelen a tájékozottak szemében, hogy Kármán érdeme első sorban a középiskolai tanítás praxisának ama tudatossága és elvi alapokon nyugvó tervszerűsége, mely mai tanárnemzedékünk munkásságát mindjobban jellemzi.

Mindennek a sokoldalú és messze kihatású culturmunkáságnak hű tükre a „Paedagogiai dolgozatok“ két köteté. Kétségtelen, hogy valamint Böhm értéktana az utóbbi évek *κατ' εἰσοχίην* philosophiai művei közül a legjelentékenyebb termék irodalmunkban — úgy az alkalmazott bölcsélet terén Kármán Mór munkája a legbecsesebb. Ennek alapján a bizottság azt javasolja, hogy a Marczibányi mellékjuttalom ez évben *Kármán Mór* „Paedagogiai dolgozatainak“ ítéltessek oda.

Concha Győző r. t.

Pauer Imre r. t.

Alexander Bernát l. t.

Medveczky Frigyes l. t.

bizottsági tagok.

Pauler Ákos l. t.

előadó.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván, a nagyjuttalom néhai *Böhm Károly* r. tagnak, a Marczibányi-mellékjuttalom pedig *Kármán Mór* egyetemi tanárnak íteltetett oda.

II.

Jelentés a Bródy-juttalomról.

A Bródy Zsigmond alapítványának rendeltetése, hogy annak kamatai háromévenként egyetlen, meg nem osztható publicis-

tikai díjül tüzessenek ki. Szabályzata értelmében a díj elsősorban oly publicisticai mű (könyv, röpirat, tanulmány vagy cikksorozat) jutalmazására fordítandó, mely az utolsó három év alatt nyomtatásban megjelent, de a társadalmi tudományok csak azon ágait illetik, melyek az államtudományok és történelmük, a nemzetközi és közjog körébe tartoznak. Ilyen munka hiányában a díj oly publicista általános hírlapírói működésének jutalmazására fordítandó, a kinek egész tevékenysége arra érdemesnek ítéltetik.

* * *

E jutalom kihirdetése a jelen alkalommal korántsem nevezhetni meddőnek. Az 1909—1911-dik évkörre hirdetett pályázat során — a beérkezési idő rendjében — a következő publicisticai munkák nyújtattak be az Akadémiához: 1. Dr. *Radó Sámuel* három műve és pedig: a) „Politikai Olvasó Könyve“ (384 l.); b) „Hírlapírók Iskolája“ című dolgozata (83 l.); c) „Népies Politikája“ (368 l.). 2. *Békésy Károlynak* „A sociológiáról“ I. k. című dolgozata (197 l.). 3. *Révkomáromi* „A Modern Vallás“ feliratu füzete (162 l.). 4. Dr. *Kalmár Antal* „Új Dualismus“ című igen terjedelmes és actualis publicisticai műve (418 l.). 5. A „Nyugat“ című folyóirat 1910. évi december 16-diki, 1911. évi két januáriusi és egy-egy februáriusi és márcziusi száma, melyekben Deák Ferencz politikai méltatása foglaltatik *Halász Imrétől*. Ez a munkálat azonban az alábbiak szerint, melyek azt csak részül tüntetik fel egy nagyobb gyűjteményes munkának, így magában véve tárgytalanná lett. 6. Dr. *György Jánosnak* két kötet; névszerint: a) „A Dunai és Balkáni Államok Szövetsége“ (298 l.) és „A Becsületes Állam“ (299. l.). 7. *Itj. Nobody Jenőnek* „Előre“ című füzete (55 l.). 8. *Rabel Lászlónak* „A vármegyék multja és jövő hivatása“ című kiváló jogtörténeti és politikai tanulmánya (352 l.). 9. *Sarudy Györgynek* „Demokratikus Közoktatás“ című tanulmánya (70 l.) és annak néhány fővárosi és vidéki hírlapban foglalt méltatása; továbbá ugyanezen szerzőnek megjelent több értekezése; végül korábbi és csak irodalmi tevékenységét jelző, nem is publicisticai jellegű füzete. 10. *Réz Mihály* akadémiai levelező tagnak ide nem tartozó más munkálataival egybekötött és „A Magyarország Uralma és a Korszellem“ című röpirata (140 l.). Ezek a művek, valamint a bizottság által ismert más publicisticai dolgozatok is sok figyelemre méltó eszmét tartalmaznak. Azok egy része mint önálló munka is komoly számbavételt érdemel, sőt nyeresége irodalmunknak.

Az adott körülmények közt mindazáltal egyiket sem volt módunkban a megoszthatatlan jutalomban való részesítésre kije-

lőlni. Az első és második osztály által kiküldött vegyes bizottság ugyanis abban a kedvező helyzetben van, hogy a bevezetésben említett mindkét feltételnek egyszerre eleget tehet, midőn Halász Imrének „Egy letűnt nemzedék“ című nagy essay-gyűjteménye mellett az ő csaknem félszázados publicisticai és hírlapírói tevékenységének megkoszorúzását ajánlhatja az Akadémiának.

Halász Imre e pályára, komoly alapos készütség mellett, oly kiváló tehetséggel lépett, mely őt a publicisticára csakhamar valóban hivatott magyar írónak tüntette fel. Készütségének már 1866-ban tanújelét adta, midőn Carey Henrik amerikai közgazda „Principles of Social Science“ című háromkötetes nagy nemzetgazdasági munkájának Mc Kean által egy vastos kötetben „Manuel of Social Science“ cím alatt tömörített és a szerző által jóváhagyott, mivel tanainak lényegét teljesen felölelő, kivonatát magyarra fordította és azt nagyobb terjedelmű bevezetéssel látta el. Maga ez a világos jó magyar fordítás és az általa nyújtott tájékoztató a fennebbi állítás igaz voltáról ma is meggyőzhet mindenkit. Így fordítani csak a dolgok lényegének ismerete mellett lehetséges. Ez időben készütségének tudata oly általános volt, hogy egy miniszterré lett tanárnak az egyetemen való helyettesítésével is megkínálták. Ő azonban sem ezt nem fogadta el, sem a miniszterelnöki sajtóirodának osztálytanácsosi minőségben birt főnökségét nem tartotta meg később, mert függetlenül és háborítatlanul publicistai hivatásának kívánt élni.

Mint ilyen a legújabb Magyarországot megalkotó politikusok és államférfiak bizalmasabb körébe került és folyton elsőrendű értesültség alapján írhatott, a mi azután munkásságának hatását széles körben jelentékenyen fokozta. Habár dolgozatainak legnagyobb része névtelenül — kisebb része jegy s csak legkisebb része saját neve alatt — jelent meg, annak idején minden politikával foglalkozó egyén nagyon jól ismerte azokat.

Halász Imre mint hírlapíró és mint essayista egyaránt jeles, mert mind a kettőnek elsőrendű előfeltételei megvoltak benne. Mint hírlapíró magyarul és németül egyformán könnyen, tetszetősen és szellemesen kezelte a tollat, tárgyának lényegét és actualitását kristálytiszán tudta feltűntetni és az általános műveltségű nagy közönséggel rövid néhány hasábon képes volt azt teljesen megértetni. Czikkei az állami élet minden ágát, főleg azonban a pénzügyi, közgazdasági, közművelődési és társadalompolitikai problémákat ölelték fel és összegyűjtve mintegy 40 kötetre terjednének. Így valósággal belső kortörténetet alkotnának, melyben a letűnt 46 év képe megkapó szingazdasággal ötlenék szemünkbe.

A hírlapírást a „Pesti Napló“-ban kezdte 1865-ben. Ezen akkor irányadó sajtókörzében a hetvenes évek közepéig tőle vagy százötven vezércikk jelent meg. Később 1896—1900-ig vezércikkeinek háromnegyed részét ő írta. A hatvanas évektől fogva egész 1905-ig nemcsak a „Vasárnapi Ujság“-ba dolgozott, mely közéletünk jeleseinek életrajzait leginkább az ő tollából hozta, hanem annak melléklapjába a „Politikai Ujdonságok“-ba is a heti politikai szemléket ő írta. Dolgozott a tudományos irányú „Uj korszak“ című folyóiratba. A Pompéry János „Magyarország“ című lapjában 1867 óta a főcikknek legnagyobb része tőle származott. A „Közérdeket“ 1875-ben ő szerkesztette. Ez később beleolvadt a „Kelet Népe“-be s akkor az utóbit eleinte Kállay Béni közreműködésével, később egyedül vezette mint főszerkesztő.

Magyarul írt hírlapi cikkeinek száma meghaladja a másfélezret. Körülbelül kétezeröttszáz vezércikket írt a magyar ügy szolgálatában a hazai, az ausztriai és a nagynémet lapokba, folyóiratokba és a reállexikonokba. Ezek közül nem egy a vezető magyar államférfiak politikáját volt rendeltetve közvetlenül támogatni és így azok actiojának kiegészítő részét tette. Azonban Halász Imre sohasem állott oly irányok, sőt politikai árnyalatok szolgálatában sem, melyek az ő nyíltan vallott és hirdetett hazafias meggyőződésével nem voltak párhuzamosak.

Itt külön kell kiemelnünk azt az előnyt, melyet közreműködéséből kartársa és barátja, a szóban lévő alapítványt tevő Bródy Zsigmondnak lapja húzott, mi által ő tényleg hozzájárult az alapító anyagi sikereihez is.

Halász Imre mint politikai tanulmányíró is kiváló helyet foglal el irodalmunkban. A hatvanas évek egyetlen magyar közgazdasági szaklapjának, a „Magyarország Anyagi Érdekei“-nek, melybe az akkori kiváló kapacitások is gyakran írtak, ő volt főmunkatársa, később pedig felelős szerkesztője. Az Akadémia nemzetgazdasági bizottsága által kiadott „Nemzetgazdasági Szemlé“ 1874-ben ő szerkesztette. Ott tanulmányyszerűen ismertette a Bagehot Lombadstreetjének újabb kiadását. Továbbá 47 lapon pénzügyeink hanyatlásának okait oly tájékozottsággal fejtegette, hogy okoskodásai ma is tanulságosak. E Szemlének később is, midőn annak már nem volt többé szerkesztője, munkatársa maradt. Ekkor foglalkozott ott az 1875. évi államháztartási fedezet és általában a pénzügyi kibontakozás akkor valóban életérdekű kérdésével. Még 1884-ben is egy igen figyelemreméltó valutaügyi és pénzügyi tanulmányt tesz abban közzé.

Később az „Új Magyar Szemlé“-ben 1900-ban két essayje jelent meg. A januáriusi füzetben a quota-ügyről közöl tanulmányt, melyben azt vizsgálja, hogy nem lehet-e automatikusan

működő quota-kulcsot szerkeszteni? A júniusi füzetben pedig a magyar állambáztartás jövőjéről értekeznek. Ugyane folyóiratnak 1907. és 1908. évi folyamaiban a legújabb pénzügyi kiegyezést és adóreformot behatóan és igazságosan bírálja.

Végre egy havi Szemlében megjelent politikai tanulmányai „Egy letűnt nemzedék” cím alatt a múlt év őszén vastag kötetben összegyűjtve külön is megjelentek, melyet bizonyos tekintetben kiegészít a gyűjteményben nem található két tanulmánya. Ezek egyike az „Apostol” címet viseli és Grünwald Bélával, különösen pedig a „Régi Magyarország” című könyvének harmadik kiadásával foglalkozik s abban az említett író előnyei és érdemeinek elismerése mellett nagy tévedéseit és túlzásait igazítja helyre. A másik pedig „Bocskaytól Deák Ferenczig” felirattal megkapóan ecseteli a magyar nemzet viszonyát a dynastiához, melylyel mintegy végzetszerűen a kiegyezések egész hosszú sorozatát kellett kötnünk. Ezek a munkálatai, valamint a nagy könyvébe foglaltak, melyek gróf Batthyány Lajos, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, báró Eötvös József, gróf Andrássy Gyula, báró Sennyey Pál, Kállay Béni, Szilágyi Dezső, Kerkapoly Károly és gróf Lónyai Menyhért életét, működését és hatását méltatja, kétségtelen becsesek birtok. Nemcsak azért, mivel általában magas, de mégis gyakorlati szempontjai helyesek, hanem mivel azokban sok személyes tapasztalat, megfigyelés és érintkezés útján szerzett adatot nagy közvetlenséggel, az őt jellemző pontos és lelkiismeretes igazságszeretettel közöl bennük. Ennélfogva ez a könyve nemcsak kellemes, sőt élvezetes és érdekes komoly olvasmány, mely magas irodalmi színvonalon áll, hanem az becses forrásmű is, melyből az olvasó közönség mellett a jelenkor történetének írói is okulást meríthetnek.

E könyvével pályázik az idej Bródy-jutalomra és a vele járó elismerésre mint „végkielégítésre”, ha azt megérdemli. Saját szavai szerint, „ha az Akadémia azt most nem adja meg neki, alkalmasint később már nem fogja megadhatni, mert hetven életév nagy idő, kivált ha azt a sajtó idegemésztő szolgálatában töltöttük el”. A kiküldött vegyes bizottság egyhangú véleménye az, hogy Halász Imre ezt az elismerést bőven megérdemelte és hogy az Akadémia az alapító intenciói szerint fog eljárni, ha a Bródy-jutalmat az idej a felsoroltak alapján neki ítéli oda.

Plósz Sándor
elnök.

Gaal Jenő
előadó.

Wlassics Gyula.

Frenczi Zoltán.

Rákosi Jenő.

*

E javaslat alapján a Bródy-jutalom *Halász Imre* publicistának ítéltetett oda.

III.

Jelentés a Wahrmann Mór-jutalom tárgyában.

A Wahrmann-alapítványból 1912. évben 2000 korona jutalom, vagy hasonértékű érem ítéltetik oda a M. Tud. Akadémia nagygyűlésén azon magyar állampolgárnak, a ki az 1906—1911. évkörben a kereskedelem terén akár a tudomány előbbrevitele, akár a gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztése és felvirágoztatása szempontjából legnagyobb érdemeket szerzett.

Az alapítvány szabályzata értelmében a jutalomra dr. Kuncz Ödön budapesti kir. ítélőtáblai tanácsjegyző pályázott és „Alapítókefelemelés. Tanulmány a részvénytársasági jog köréből“ című munkáját nyújtotta be. A munka tárgya a részvénytársasági jog igen kis részével foglalkozik. Habár a kereskedelmi törvény irodalmi körében szerzett érdemek bevonhatók a Wahrmann-alapítvány keretébe, a kereskedelmi törvény egy részét tevő részvénytársasági jogról az utolsó hat évben, különösen a jogászgűlés tárgyalásai alkalmából sokkal több kérdést felölelő értekezés és munka jelent meg, semhogy a különben nagy szorgalommal és tudással készült említett munka alapján a szerzőt jutalmazásra lehetne javaslatba hozni.

A bizottság szemlére vette ezután az utolsó hat év kereskedelmében előforduló nagyobb jelentőségű eseményeket. Ezek közt a legnagyobb figyelmet vonták magukra közlekedési állapotaink kérdései. A vasúti hálózatunk és a vasúti szállítás körül felmerült bajok mellözése végett a viziutak jelentőségét hangsúlyozták. A mit akadémiánk nagy alapítója, gróf Széchenyi István, már hetven évvel ezelőt hirdetett, hogy Magyarországon a természetadta viziutakat kell a közlekedésre jobban felhasználni, az utolsó hat évben általános meggyőződéssé válik; kormány, törvényhozás, szakegyesületek és az irodalom tüzetesebben foglalkoznak viziutainkkal. A bizottság ez okból megfelelőnek találta, hogy a vizi utak fejlesztése terén keresse a jutalmazandót.

Vízi utaink fejlesztése terén — a természetes folyóvizek rendszeres szabályozása mellett — legnagyobb jelentőségűek a Dunát a Tiszával és a Dunát a Szávával összekötendő csatornák és a budapesti dunai kikötő kérdései. Eme kérdések évtizedek óta tárgyai a műszaki vitatkozásoknak. A legújabb időben 1900 után a kereskedelmi miniszteriumban mind a három irányban műszaki, közgazdasági és kereskedelmi szempontokból beható tanulmányok indultak meg, melyek eredményeként a következő nagyjelentőségű munkálatok nyomtatásban tétettek közzé:

Adatok a Duna-Tisza-csatorna kérdéséhez, kiadja a keres-

kedelmi magyar kir. miniszter. Budapest, 1905. 4-edrét, 405 lap és térképek.

Adatok a Duna-Száva-csatorna és az Adria felé vezetendő víziút kérdéséhez. Kiadja Kossuth Ferencz kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1908. 4-edrét, 127 lap, térképek és táblázatok.

Adatok a budapesti kereskedelmi kikötő kérdéséhez. Kiadja a kereskedelmi m. kir. miniszterium. Budapest, 1909. 4-edrét, II. kötet.

I. kötet: A külföldi folyami kikötők ismertetése. 192 lap és térképek.

II. kötet: A budapesti kereskedelmi kikötőre vonatkozó történetadatok, eddigi tervezetek és újabb elrendezések ismertetése, 195 és 31 tervezet.

Eme nagyszabású munkálatokban mind a három nagyjelentőségű kérdés nemcsak műszaki, hanem közgazdasági, forgalmi és kereskedelmi szempontokból oly kiváló szakértelemmel tárgyalatik, hogy törvényhozói elintézésükre a teljes anyag rendelkezésre áll. Nemcsak a sajtó, hanem a szakértekezletek is, melyek azóta a Mérnökegyesületben, a hajózási egyesületben és magában a miniszteriumban eme kérdésekről tartattak, teljes elismeréssel nyilatkoztak a munkálatok tartalmáról, sőt maguk az illető tervezetek egyes részleteivel ellentétes nézetten állók is a munkálatok tárgyilagos állását és irodalmi becsét dicsérőleg említik.

E munkálatok szerzője és a miniszterium illető tanulmányainak vezetője és lelke, Hoszpotzky Alajos miniszteri tanácsos. Életének nagy részét a víziutak kérdésének szentelte, működése ezen hazai kereskedésünkre nézve oly nagyjelentőségű ügyet minden tekintetben és minden oldalról felderítette; irodalmi művei, melyeknek czimlapjain neve nem jelentkezik, de fáradságának eredményei és szelleme minden részleteiben kifejezésre jut, marandó becsüek és így a bizottság őt a Wahrmann-jutalomra annál is inkább, még pedig egyhangúlag, hozza javaslatba, mert oly kiváló egyén megjutalmazását terjesztheti elő, kinek működése nem egyéni gazdagodásban, hanem a közjó előmozdításában nyert kifejezést.

Budapest, 1912 márczius 27.

Szily Kálmán, ig. t.

Földes Béla, r. t.

Matlekovics Sándor, r. t.

Plósz Sándor,

a II. osztály elnöke.

Entz Géza,

a III. osztály elnöke.

*

A bizottság javaslata alapján a jutalom *Hoszpotzky Alajos* miniszteri tanácsosnak ítéltetett oda.

IV.

Jelentés a Bulyovszky-pályázatról.

Jelentem, hogy az Endrödi Sándor, Lehr Albert és alól is irt Kozma Andor levelező tagokból alakított bíráló-bizottság egyhangúlag hozott véleményező döntése szerint a Bulyovszky-jutalomra pályázó 23 munka között önálló becsü mű, melynek akadémiai jutalomban vagy dicséretben részesítése volna ajánlható, egyetlenegy sincs.

A pályázati feltételek ódai költeményt kívánnak meg és pedig lehetőleg a magyar hazafias érzelem- és eszmekörből. Ennek ellenére a pályamunkák közt minél kevesebb az ódának nevezhető költemény. Mégis a 2. számú, „Pusztai óda“ című pályamunka, mely viszonylag tán a legkülömb. arra vall, hogy szerzője legalább tudja, mi az óda, s megkísérelte ennek tüzes és mégis méltóságteljes hangját. A kísérlet a hosszabb költemény egy-két versszakában elég szépen sikerült is; de a kiemelkedő részletek szinte kárára vannak az egésznek azzal, hogy a külföldben tán középszerű többi versszakot egészen lenyomják az árnyékba, hol színüket vesztvén tompáknak, közömböseknek, érdekteleneknek tetszenek. Szerzőjük nem lehet tehetségtelen; jól is versel, de a vers és hangzat kedvéért a nyelvvel itt-ott önkényesen bánik. Példák erre, hogy a „verőfényt“ „*verőbb fény*“-re, a „szárnybontó“-t „*szárnybontóbb*“-ra, a „kebléhez húzó“-t „*kebléhez húzóbb*“-ra fokozza.

A 7. számú, „A kerepesi temetőben“ című pályamunka figyelemre méltó erkölcsi komolysággal teszi elegikus gondolattá azt a régi keserű szatirikus szokásmondást, hogy a magyar olyan, mint a krumpli: a java a földben van. Némi ódai lendület mutatkozik a költemény végén, mikor a költő a kerepesi temető sírjaiból hívja a nagy halott hazafiak eszméit és érzéseit, hogy jöjjenek vissza s adjanak az elpangó nemzetnek új életet.

Hogy az egészen értéktelen pályamunkáktól legalább címeik felemlítésével megkülönböztetessenek, ide írjuk még a 8. számú „Márczius tizenötödikén“, a 6. számú „Augusztus 13-án“, az 5. számú „A magyar Pantheon“ és a 19. számú „Idegenben“ című pályamunkák címeit. A legutóbbi ugyan távolról sem óda, csak egy rövid, igen fiatalos, mérges kis vers, de az egyik bírálónak, éppen a jelentéstevőnek, kedve telt e versnek bizarr alapeszméjében, mely szerint a magyar hiába erőlködik a legnagyobb becsülettel az európai kulturénépek elismeréséért, — ezek konokul, megvetően, gyűlöletesen megtagadják ezt tőle. A magyar ezeknek csak akkor számított, mikor rájuk tört, mint rettenetes pusztító barbár. Hát — úgymond a vers

elkeseredett szittya szerzője — csak azt adná még egyszer az Isten, hogy megint úgy tudnók megtanítani Európát a magyar megismerésére, mint hajdanán.

Nem kétséges, hogy ez bolond gondolat, — de vajjon nincs-e boldogtalan nemzetünk a temérdek mellőztetéstől, lenézéstől, gúnytól, rosszindulattól, melyet elszenvednie kell, akárhányszor annyira elkeserítve, hogy ilyen gondolatokat fojtogatunk magunkba és titkolunk szinte valamennyien? Ha valakiből végre versben tör ki, nem csoda, s mint thema nem is költőietlen. Óda, persze, bajosan lehet belőle, s a felemlített pályamunkában, sajnos, valamely másfajta kiváló vers sem lett.

A többi pályamunkával éppen semmi okunk sincs írásban is foglalkozni.

Budapesten, 1912. április 30.

Endrődi Sándor l. t.

Kozma Andor l. t.

Lehr Albert l. t.

*

Az osztály a bírálók véleményéhez hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jeligés levelek fölbontatlanul elhamvasztattak.

V.

Jelentés a Nádasy-pályázatról.

A Nádasy-jutalomért ezúttal 43 elbeszélő költemény pályázt, melyek megbírálására az osztály *Budics Ferencz* és *Hegedüs István* r. tagokat s a jelentéstevőt küldte ki. A pályázat nem csupán szám szerint volt eredményes. Több pályaműben akad egy-egy szerencsés vonás, egy-két jobb versszak s több olyan találkozik, mely egyik-másik tekintetben némi méltánylást érdemel. Egy részük a népeletből meríti tárgyát; ilyenek *A lép tündére* (15. sz.), mely most, átsimitva, másodszor versenyez költői jutalomért; továbbá *Gergő gulyás* (31. sz.) és *Thurzó Julis* (13. sz.). Az előbbi kettőnek meséje nem szerencsés, szerkezete sem eléggé biztos, de mindegyikben található sikerült részleteket természeti képek s a népelet rajza dolgában. A harmadik, *Thurzó Julis*, két szív története, a kik dacból mással kaczerkoldva, egymást örökre eljátszszak; az egyszerű mese keretében bár felszines, de elfogadható lélekrajzot ad, s amellet a nép életének és nyelvének alapos ismeretéről tesz tanúságot; azonban mint a lélekrajzban, az alakításban is hiányzik a mélyebb árnyalás.

Tágabb értelemben némileg szintén összetartozik egy másik csoport, mely inkább a városi, modern életbe vezet. *A nyár*

heve (18. sz.) című „verses novella“ azt rajzolja, mint tántorodik meg egy boldog fiatal férj, midőn első szerelmét viszontlátja. A lélektani mag s a kisvárosi élet rajza egyaránt alkalmasak volnának az alakításra, de erre hiányzik a szerző ereje; műve nem emelkedik fölül egy gyöngye hírlapi tárcza színvonalán, nyelve a prózánál is prózább. — Legalább egyes részleteiben sikerültebb *A hírkereső* (14. sz.), egy munkás-család fiának története, ki mindent föláldoz költői becsvágyának, mégsem boldogul. E mű eleje, a mint kiderül, hogy az apa gépalkatrészeket lopott a gyárban, hogy árukon fiát jobban neveltethesse, s e szegény nyomán a család kétségbeesése erőteljesen van rajzolva s a lélekrajza is jó; később — bár a *Délibabok hősé-*nek hatása alatt akadnak egyes jobb versszakai — az egész nagyon ellapul. Egyöntetűbb az *Egy remény története* (7. sz.), mely némileg hasonló tárgyú. Egy földműves-pár nagy áldozatok árán nevelteti fiát, kiből végre pesti tanár s neves író válik. Első darabjának előadására azonban meg sem hívja szüleit; azok mégis feljönnek, de alig láthatják fiukat, s csak az ablakfüggöny résén kandikálhatnak be az utcáról a fényes lakomára, melylyel fiukat ünneplik. Ez érzékeny történetet szerző könnyedén beszél el; kedves naivsággal rajzolja az öregek alakját; versei jól gördülnek, bár nyelve nem egészen kifogástalan. Azonban az egész híjával van a valódi lélekrajznak s a komolyabb alakító erőnek.

A harmadik csoport az elbeszélő költemények legősibb talaján, a mondák és a történet földjében gyökerezik. A 20. sz. pályamű a kappadokiai Dorothea és Theophil legendáját adja elő, a régi széphistóriák modorában, emelkedés nélküli nyelven s akadozó, néhol bántóan gyöngye versekben. — A 27. számú *Hunyadi János* történetét foglalja versekbe. Ragaszkodik a történethez, annak nyomán halad, s mintegy modern históriás ének, de előadása könnyed, párosrimű Sándor-versei természetesen folynak, rimeik jók, nyugodt elbeszélésén hazafias érzés ömlik el. Ha — mintegy önként — nélkülözi is az erőteljesebb alakítást, s nagyobb művészi igényeknek bajosan felel meg, azt megérdemelné, hogy napvilágot lásson; ifjúsági olvasmány gyanánt jó szolgálatot tehetne.

Egy másik (43. sz.) *Trisztán és Izolde* történetét dolgozza föl, jól folyó rímtelen jambusokban, melyek azonban sok helyt önkénytelenül rímbe csengenek össze. E mű már egyszer megjelent volt az Akadémia költői pályázatán s elismerést vívott ki (Akad. Értesítő 1910. 267. l.). Szerzője komoly tanulmány alapján áll s egészen beleéli magát tárgyába. Nagy föladata vállalkozott, midőn e gazdag mondához nyúlt, melynek kapcsán egy egész regés kort kell föleleveníteni; nagy feladatra terje-

delem tekintetében is. S szerző e szokatlan vállalkozás megoldásában nem csekély költői erőt mutat. Műve nem csupán az eddig említettek közül magaslik ki, hanem általában elismerést érdemlő jelenség irodalmunkban.

Azonban a mostani pályázaton van ennél érdemesebb mű is. Ez a 25. számú, czime *Az anyaföld*. Ez magyar tárgyú; a monda és őstörténet elemei összefolynak benne. A költő Dareios hadmenetét írja le a skythák ellen, ezek csatározását a Don és Volga közén, melylyel kifárasztják az ellenséget, aztán a rajtaütést, a perzsák megfutamodását, hajóraszálltukat; az ellenökben készülő görög fölkelést, s végül az egész Magor imájával zárul a szabad pusztán. Az elbeszélés történeti alapon áll; a gyér adatokból a költő kiváló ügyességgel fűz össze szerves egészet. A részletek színezésében a hunnokról s ősmagyarokról szóló följegyzéseket használja föl; e részben — úgy tetszik — főként az *Osztrák-Magyar Monarchia* színes összefoglalásaiból s Jókai mesés történeti képeiből merít, de tanulmányait szerencsével értékesíti, úgyhogy sikerül neki a kort élővé varázsolnia. Képzületének is sokat köszön az egyes képek kikerekítése s főként az egész művön átszövődő bensőbb jelenetek rajza dolgában, mi az egésznek sok életet és bájt kölcsönöz. Rajzában van valami a népmesék naiv nagyításából, kivált Dareios zordon elbizakodottságának s udvara pompájának festése közben, másrészt azok gyöngéd fajszeretetéből is, mikor azt rajzolja, mily nagyileküen ápolják a szittyák az ellenség hátrahagyott sebesültjeit s mint bocsátják szabadon foglyaikat; mily gyöngédek hitveseikhez. A szittyák gúnyos válaszában Dareios üzenetére, furfangos harci modorokban, mely játszva teszi tönkre az ellenséget, szintén a nemzeti fölény érzése csillog.

A mű tárgyát kizárólag a történelmi események alkotják, egyéni küzdelmet, sorsot abban nem találni. Azt lehetne mondani, hogy az egésznek hőse a szittyá nemzet. Azonban meg kell adni, hogy az elbeszélés e szokatlansága mellett is érdekföldést tud ébreszteni s azt mindvégig fenn is tartja. Elősegíti ebben, hogy nem hosszú énekekből, hanem 28 rövid, néhol szinte balladás képből áll, melyek mindegyike egy-egy lépést jelent előre. A töredékes képek kerek egészebe olvadnak, melynek egységes hatása van. E részben a *Frithiof-mondára* emlékeztet, valamint abban is, hogy minden egyes kép más-más — jobbára lírai — versalakban zeng. Megvan ennek az az előnye, hogy az egyes részekben a tartalom és a forma szorosán összehajlik, de hátránya, hogy e túlságos változatosság végül csaknem nyugtalan, fárasztó. Azt meg kell vallani, hogy a szerző némi részben Arany hatása alatt áll, műve a „Csodaszarvas“ regéjére egy-két tárgyi vonásban is emlékeztet, de a mellett

valóságos virtuóznak mutatkozik a verselésben, néhány oda nem illő szót, gyöngébb rimet itt-ott leszámítva. Azt is föl kell említenünk, hogy az utolsó rész, Magor imája, hosszadalmas s nem eléggé erőteljes, a min szerző könnyen tudna változtatni.

Mindent összefoglalva, e mű szerzője őstörténelmünk oly részletéhez fordult, mely eddig nem volt feldolgozva irodalmunkban, s így mintegy új tárgyat talált; azt költői mintakép követése nélkül, önálló erővel alakította, s a kidolgozásban is művészi és különleges.

Ez érdemeiért a bíráló bizottság a jutalomra egyhangúlag érdemesnek találja a 25. számú pályaművet, melynek czime *Az anyaföld*, jeligéje: Napkeletről.

Hegedüs István l. t. -

Badics Ferencz r. t.

Voinovich Gézu l. t.

*

Az osztály a bírálók javaslatához hozzájárult.

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta. A pályanyertes mű jeligés levele fölbontatván, belőle *Palágyi Lajos* neve tünt ki.

VI.

Jelentés a Gorove-pályázatról.

„Az aesthetika módszereinek történeti és bíráló ismertetése“ czimű jutalomtételre két pályamű érkezett. A bíráló-bizottság (Beöthy Zsolt r., Riedl Frigyes és Jánosi Béla l. tagok) a következő egyhangú megállapodásra jutott.

A 2. számú „*A széptudomány rendszere*“ czimű munka nem teljes, de a beküldött hézagos fejtegetések is eléggé elárulják, hogy a szerző a kitzított tudományos feladatot nem értette meg s ennek megoldására nem képes.

Az 1. számú pályamű „*Az aesthetika módszertana*“ azonban komoly, értékes munka. Egy hatalmas kötetben az egész anyagot fölöleli, széles irodalmi ismerettel és mély alaposággal határozott állást foglal el az aesthetika módszerét illető minden kérdésben és világos, meggyőző, éleselméjű fejtegetéseivel, érett ítéletével igen alkalmas arra, hogy az ellentétes vélemények zavaros összevisszaságában megbízható vezetőül szolgáljon. A módszerrel általánosságban szóló fejezetei különösen magukra vonják a figyelmet beható, alapos tárgyalásukkal. A szerző philosophiai álláspontja teljesen a Böhm Károlyé, a kit hazai tudományoságunk nagy kárára alig egy éve, hogy elvesztettünk. Az ő műveiből való idézetek, rájuk való utalások végighúzódnak az

egész pályaművön; a legtöbb fontos kérdésben a derék tanítvány megszólaltatja az érdemes mestert. Böhm „Az ember és világa” című nagy főművének utolsó kötetében, az „Értéktan”-ban az esztetikai, logikai és morális érték részletes kifejtésére nem terjeszkedhetett ki. Ez külön munkáknak jutott volna feladatul, melyek közül azonban akadémiai székfoglalójában (1909) csak a logikai érték közelebbi vizsgálatával készült el, bár most is csak részlegesen. A pályamű szerzője az esztetikai érték gondos megállapításával hozzájárult a bevégezetlenül maradt épület kiegészítéséhez. Műve a mi irodalmi viszonyaink közt határozott nyereség, de általában is becses kísérlet az esztetikai problema megoldására. Eredményei a külföldi sokoldalú kutatás által előkészítettek, törekvései a legújabb ismeretelméleti vizsgálódások irányában haladnak, a mű minden tekintetben a tudomány magaslatán van.

A szerző az anyagot logikai és nem történeti összefüggése alapján rendezte el. Itt azonban helyénvaló az a kérdés, nem lehetne-e mindkét szempontot külön-külön kellő figyelembe venni. A módszerek történeti egymásutánja ugyanis nem esetleges, hanem maga is egy belső, sok tekintetben szükségyszerű fejlődés eredménye, melynek felmutatása érdekes és tanulságos volna. Így elenyésznek az a visszasság is, hogy a módszerek tekintetbevétele az empiristikus esztetikával, Fechnerrel, Pekárral, Jászival, az associatio és beleézés tanával, tehát napjaink elméletével indul meg s csak azután tér át a philosophiai esztetika tárgyalásában a 2300 éves Platonra. Azért nem kellene a „természetes halállal rég kimúlt” tanok hiánytalan felsorolására törekedni, a mitől szerző vonakodik. A feldolgozott anyag kibővítésére sincs szükség, csak másnemű elrendezésére.

A műnek sok helyen polemikus hangja a tárgyalást gyakran nyugtalanná teszi. Egészen helyénvaló ugyan, ha a szerző álláspontjának kifejtésére mások eltérő nézeteinek czáfolatába bocsátkozik, de néha a felhozott vélemények nem elég súlyosak arra, hogy a velők való terjedelmesebb foglalkozást megérdemeljék. (Például Hart, Carpenter stb. Hasonló Dessoir egyik odavetett nyilatkozata, melynek bírálásával kezdődik a egész pályamű.)

A nyelvezet általában világos, szabatos, erőteljes, csak hosszú mondatai teszik itt-ott az előadást nehézkesé, fárasztóvá.

Mindez nem csökkenti a műnek belső értékét, melynek alapján a jutalom kiadását örömmel ajánljuk.

Budapesten, 1912 április hó 15.

Riedl Frigyes l. t.

Beöthy Zsolt r. t.

Jánosi Béla l. t., előadó.

Az osztály a bírálók javaslatához hozzájárult.

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta, s a pályanyertes mű jelíges levele fölbontatván, belőle *Tankó Béla* főgimnáziumi tanár, Szászváros, neve tűnt ki.

VII.

Jelentés az ifjabb Bojári Vigyázó Sándor-jutalomról.

Az erdélyi fejedelemség területi változásainak történetét (1540—1711) kívánta megírtni a tek. Akadémia. A kitűzött kérdés megoldására két pályamű vállalkozott.

A 2. számú, melynek jelígeje: „Erdély fejedelemsége nemzetünk védőpajzsa volt“ nincs befejezve, 1540-től Bethlen Gábor haláláig (1629-ig) terjed.

A szerző is tudja, hogy munkájának csonkasága miatt nem nyerheti el a pályadíjat. De — úgymond — azért sem nyerheti el, mert nem levéltári kutatás alapján dolgozott.

A szerző csak ismerni óhajtaná a bírálók véleményét és ha lehetséges, munkája kiegészítése végett némi szorgalmi díj megszavazását kéri.

Mi nem bátoríthatjuk a szerzőt munkája kiegészítésére. Nem hibáztatjuk azért, hogy nem végzett levéltári kutatásokat. Hiszen a nyomtatásban megjelent bő forráskészlet alapján a kitűzött kérdés főbb vonásaiban és lényegében megoldhatónak látszik.

A pályamű legfőbb hibáját abban látjuk, hogy igen is terjedősen foglalkozik Erdély politikai történetével, már pedig e politikai történet megírására a szerzőnek tehetsége még nincs eléggé kiforrva.

A sok érdekes lélektani problema iránt, mely Erdély politikai történetéhez fűződik, szerzőnknek nagyon kevés érzéke van. Jellemrajzok helyett nem egyszer tartalmatlan pathosba téved. Bethlen Gáborról pl. azt mondja, hogy „a nemeslelkű fejedelem, ki vérző szívvel tette ki a haza földjét a háború pusztításának“ stb. Ily kevésbé találó általánosságokkal éri be a többi erdélyi kormányzó jellemrajzában is.

Különbben nem is eléggé szigorú módszerrel dolgozik. Több nyomtatott forrást elmellőz, a történetirodalomnak legújabb jelenségeire sem fordítja a kellő figyelmet. Például Boeckay összekötését az erdélyi bujdosókka. Istvánffy után adja elő elmellőzve az újabb időben kiadott leveleket és a kérdésről szóló újabb irodalmat. Báthory Gábor történetét még mindig a régi irodalom s a régi felfogás alapján beszéli el. Az újabb irodalomnak tekintetbe nem vétele teszi érthetővé azt, hogy Bethlen első támadásának előkészítését oly felületesen ismerteti.

Mindamellett készséggel elismerjük a szerzőnek hivatottságát a történeti kutatásra és compositióra. Munkáját arányos tagozással könnyen áttekinthetővé tette. Nagy szorgalmat fejt ki az anyag gyűjtésében és néhol elég ügyességet mutat az elbeszélésben. A fejezetek végén a területváltozások rend szerint jól, tömören és világosan ki vannak jelölve s hozzávetőleg még □ kilométerekben is feltüntetve.

A szerző, ha tanácsunkra hallgat, erejét előbb kisebb feladatokon próbálhatná meg és aztán a gyakorlat által izmosodott tehetséggel valószínűen nagyobb compositiókra is sikerrel vállalkozhatnék.

Egyelőre csak dicsérhetjük buzgalmát és ügyességét, de a már említett okokból nem ajánlhatjuk munkáját a jutalomra.

Az 1. számú pályamű „Unio“ jellegével teljes egész, mely nemcsak a kitzűött időpontig terjed, hanem III. Károly korát is tekintetbe veszi.

A munka vezéreszméje az, hogy Erdélyt a területi bővülés, a magyarországi Részek odacsatolása tette fontos politikai tényezővé. A Partiumból meritett anyagi erő tette lehetővé Erdély jelentékeny politikai szereplését. A török hódítás előnyomulásával Erdély elveszti politikai súlyát és végül önállóságát.

Ez a gondolat részben nem új, részben nem is szabatos. Nem új, mert hiszen ismeretes volt, hogy Erdély akkor volt hatalmas politikai tényező, mikor több magyar vármegye tartozott hozzá és fogyott hatalma az odacsatolt vármegyék számának csökkenésével. Nem szabatos a gondolat, mert tulajdonkép nem a Partium elvesztése, hanem a német hatalom előnyomulása ölte meg Erdély állami életét.

De a Partium fontosságának nagyrabecsülése a szerzőt termékeny munkára ösztönözte. Nemcsak Erdély politikai s hadi történetével foglalkozik, hanem feltünteti az Erdélyhez csatolt vármegyék birtokviszonyait, foglalkozik azoknak népességével, s állami jövedelmeinek kimutatásával. A hódoltsági viszonyok változásának részletes ismertetésére is nagy gondot fordít.

Imponáló terjedelmű kutatásokra támaszkodik. A nyomtatott irodalmat majdnem hiány nélkül felhasználja — csak kevés helyen vettünk észre pótolni való hiányt. Azonkívül leváltári kutatásai eredményeivel is gyarapítja ismereteinket. Igen lelkiismeretes történetíró, kinek van érzéke a történeti változások lényege iránt.

De hibáit sem szabad elhallgatnunk. A politikai és hadi történetet nagyon is részletesen beszéli el. Ez a részletezés néha nincs arányban a könyv tárgyának természetével, máskor meg nincs arányban az elbeszélte esemény jelentőségével. A politikai eseményeket és a vezérlő államférfiakat többnyire a saját kuta-

tásai alapján szeretné megítélni, nem véve tekintetbe a másoktól megállapított eredményeket. Ez már a módszer szempontjából is hiba, másrészt a szerzőnek ereje nem elégséges ekkora önállóságra. A politikai és hadi történet nincs eléggé szerves kapcsolatba hozva a Partium belső történetével. Ez a belső történet még több tekintetben fogyatékos. Valószínűen teljesebb lett volna, ha szerző nem fordít oly aránytalanul nagy erőt a politikai és hadi történet megírására. A mellékelt térképekért dicsérmünk kell a szerzőt, de még legalább egy a Partiumot összefoglaló s az egyes korokat külön határok által feltüntető általános térkép volna kívánatos. Stílusának nehézkessége s néha magyartalansága is javításra szorul.

Nem fogadhatjuk el az 1732-iki évet a tárgyalás határául. Ha már a szerző túlment az 1711-iki határon, a mit lelkiismeretessége egyik jelének veszünk, nem kellett volna megállapodnia III. Károly koránál, hanem a Partium visszacsatolásának és az uniónak kérdését 1867-ig kísérhette volna vázlatos áttekintésben.

Mi ez általánosságban kijelölt hibákat nem akarjuk részletes s igen hosszadalmas példákkal illusztrálni. A nagy ambíciójú szerzőről feltesszük, hogy a kiadás előtt át fogja dolgozni munkáját. Ha e célból hozzánk fordul, jegyzeteinkből készséggel szolgálunk neki útmutatásokkal arra nézve, hogy miként egészítse ki s hol alakítsa át munkáját. A munka azonban mai formájában is rendkívül alapos kutatásnak és sok gondolkodásnak nagybecsű eredménye.

Ezért indítványozzuk, hogy a t. Akadémia adja ki a Vigyázó-díjat az I. számú Unio jeligés pályamunkának.

Budapest—Kolozsvár, 1912 április hó.

Angyal Dávid,

l. tag.

Szádeczky Lajos,

r. tag.

*

Az osztály a bírálók javaslatához hozzájárult.

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta. A pályanyertes mű jeligés levele fölbontatván, belőle *dr. Lukinich Imre* főgimnáziumi tanár, Dés, neve tűnt ki.

VIII.

Jelentés a Kereskedelmi Csarnok pályadíjáról.

A Magyar Tudományos Akadémia a Magyar Kereskedelmi Csarnok Széchenyi-adományából 1000 magyar francot tűzött ki a következő pályakérdésre: Fejtessenek ki a kereskedelmi alkalmazottak jogi és társadalmi helyzetének javítására szolgáló intézmények.

Erre a pályázatra három pályamű érkezett be.

Közülük a 3. számú „Olajág“ jeligével, 14 lapra terjedő értekezés, melynek lényege, hogy a kereskedelmi alkalmazottak számára nyugdíjról kell gondoskodni; ebbeli nézetét is nagyon futólagosan tárgyalja és miután a pályakérdés anyagát ki nem meríti, figyelemre nem méltatható.

A másik két munka elég terjedelmes és az anyagot kellően feldolgozza. Az 1. számú („Suum cuique“ jeligével) 251 lapra terjed. Bevezető soraiban a kereskedelmi alkalmazottak sorsát az előbbeni állapotokhoz viszonyítva szomorúnak jelzi és az ezen szomorú helyzetnek megváltoztatására szolgáló eszközöket kívánja munkájában tárgyalni. A munka négy részre oszlik. Az első részben a magyar magánalkalmazottak mozgalmairól, szervezeteiről és jóléti intézményeiről szól. Tárgyalja mindenekelőtt a Ferencz József-intézet történetét és a vele kapcsolatos nyugdíjintézetet, mely 1893-ban megszűnt. Áttér a Kereskedelmi Ifjak Társulatára, mely 1868-ban keletkezett és kifejti, hogy a most említett két egyesület tulajdonképen a főnökök kezdeményezése folytán jött létre, de magában foglalja az alkalmazottak részvételét is. Felemlíti az 1885-ban tartott Kereskedelmi Ifjak Congressusát, tárgyalja a Magyar Utazók Kereskedelmi Egyesületét, a Magánhivatalnokok Egyesületét, a Malomhivatalnokok Egyesületét, a Magántisztviselők Országos Nyugdíjegyületét és az 1893-ban tartott congressust, melynek eredményeképen megalakult a Magántisztviselők Országos Szövetsége. Ez utóbbi a kereskedelmi alkalmazottak sorsának javítása érdekében széleskörű agitációt fejtett ki, minek alapján a kereskedelemügyi ministerium 1900-ban felszólította az egyesületet, hogy az alkalmazottak állapotának rendezésére törvényjavaslatot készítsen. Ez a törvényjavaslat el is készült és a ministerium által átdolgozva közhírré tétetett, törvénnyé azonban nem vált, miután a kereskedelmi kamarák állást foglaltak ellene. Az egyesületek történetét folytatva a Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Egyesületét, a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületét, a fatermelők és fakereskedők hivatalnokainak Országos Egyesületét, a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségét és a Nőtisztviselők Országos Egyesületét említi meg és feltünteti, hogy mindezen egyesületeknek törekvése a kereskedelmi alkalmazottak sorsának törvényhozás útján való rendezése és jólétének előmozdítása. A második részben a hasonló külföldi mozgalmakról közöl rövid, és nem kimerítő vázlatot. Különösen az Ausztriában és Németországban jelentkező mozgalmakat tünteti fel, és az állástalanok segítése és végkielégítése tárgyában keletkezett németországi mozgalmat írja le. A harmadik és legbővebb rész (mely a 90—222. oldalig terjed) a munkaviszonynak van szentelve. Ebben a részben

a jelenlegi állapotot, az Ausztriában és Németországban fennálló újabb törvényhozási intézkedéseket és a nálunk meghonosítandó kívánalmakat adja elő; még pedig először az alkalmazottak anyagi védelméről szól, a szerződési viszony, a fizetés és a bíráskodás részleteit rajzolja; azután kiterjeszkedik az alkalmazottak egészségügyi védelmére, az esti boltzárást, a nagyobb üzletekben meghonosítandó rendszabályokat, a vasárnapi munkaszünetet és az alkalmazottak egészségügyi állapotára vonatkozó egyéb intézkedéseket tárgyalja és mindezekre vonatkozólag az állami ellenőrzés szükségességét fejt ki. Ezek után a betegsegélyezésről és a rokkantak védelméről szól, a betegsegélyezést, a balesetbiztosítást, az aggkori és rokkant nyugdíjbiztosítást vázolja. A negyedik rész a művelődésnek és a szervezkedésnek van szentelve. Kifejti, hogy miért szükséges a kereskedőknek továbbművelődése, az erre vonatkozó oktatásügyet tárgyalja és a szervezkedésnél az alkalmazottak kamaráinak jelentőségét ismerteti.

Az egész munka a kitűzött pályakérdés anyagát felöleli, elég jól van átgondolva, felhasználja a rendelkezésére álló segédforrásokat, ismeri a hazai viszonyokat és ha sötétben festi is az alkalmazottak anyagi helyzetét, illetőleg egyes jelenségeket általánosít, javaslataiban meggondolt és a Németországban és Ausztriában létrejött legújabb törvények álláspontját foglalja el.

A 2. számú pályamű „Sursum corda“ jelszóval és „Kereskedelmi socialpolitika“ czimmel 414 lapra terjed és a kereskedelmi alkalmazottak helyzetének javítására szolgáló intézményeket fejt ki. Mindenekelőtt a kereskedelmi alkalmazottak sorsával foglalkozik, még pedig az ó-kortól napjainkig. A régi korban a kereskedelmi alkalmazottak rabszolgahelyzetét, a középkorban a tényleges szolgahelyzetet, később, a czéhrendszer uralma alatt, a gremiumok viszonyát az alkalmazottakkal szemben mutatja be és a nagy francia forradalom után beállott személyes szabadság és szerződési szabadság hatását az alkalmazottakra vázolja. Megállapítja azt, hogy az individualistikus rendszerben, daczára a törvény által biztosított teljes szerződési szabadságnak, az alkalmazottak helyzete nem jó és hogy a törvényben kimondott szerződési szabadság helyett a gyakorlati életben a munkaadók kizárólagos hatalmi szava jut érvényre. Utal arra, hogy míg az ipari munkások ugyanezen rendszernek rájuk nehezedő súlya ellen szervezkedéssel és a sztrájk fegyverének alkalmazásával tudtak bizonyos ellenszert találni, addig a kereskedelmi alkalmazottak között az egyesülési szellem csak nagyon későn fejlődött ki és a sztrájk alkalmazását pedig csak a legújabb időben próbálgatják. Ezek a viszonyok odafejlesztették a kereskedelmi alkalmazottak sorsát, hogy ők is csak a törvényhozás útján való szabályozásban látják

helyzetük javulását. Ezen bevezetés után a munka legnagyobb része (34—334. oldal) a kereskedelmi alkalmazottak jogviszonyaival foglalkozik. És e tekintetben a német ipartörvény újabb novelláit, az új német kereskedelmi törvényt, az új német polgári magánjogot, továbbá a kereskedelmi segédekről szóló 1910. évi osztrák törvényt és az osztrák ipartörvénynek novelláit, valamint a kereskedelmi alkalmazottakról az 1902-ben készült magyar törvényjavaslatot és az 1907-ben készült magyar ipartörvény-javaslatot veszi alapul minden intézkedésre nézve; ezen törvények álláspontját és a nézete szerint nálunk is alkalmazható intézkedéseket nagy bőségben tárgyalja, s a hol szükséges, nézeteit más országok törvényes intézkedéseivel is támogatja. Ezen rendszer szerint tárgyalja a szolgálati szerződés tartalmát és érvényesülését, még pedig úgy az alkalmazottak, mint a munkaadók szempontjából. Kifejti a fizetés jogi kérdéseit, az alkalmazottak kötelességeit, a főnökök különös kötelességeit, különösen az egészség, testi épség, erkölcsi védelem, munkaidő, pihenés, szüneti napok, szabadságigény és bánásmódi tekintetében. Kifejti, hogy az alkalmazottak érdekében a gyáripari felügyelethez hasonló kereskedelmi felügyelet államilag szervezendő. Tárgyalja a szolgálati viszony megszűnését és a munkaviszonyból származó viszálykodások elintézésére szükséges intézkedéseket. A munka további része a kereskedelmi alkalmazottak gazdasági helyzetéről és sorsuknak biztosításáról szól; itt különösen a betegsegélyezés, a balesetbiztosítás, az aggkori és rokkantság esetére való nyugdíjazás kérdései adatnak elő. Munkájának utolsó részében a kereskedelmi alkalmazottak helyzetének emeléséről s társadalmi állásuk javításáról értekezik. Mindezen fejtegetéseiben céljául azt tűzi ki, hogy ne egy elfogult osztályérdeket pártfogoljon, hanem az összes társadalmi érdekcsoportok fölött álló közérdeket juttassa érvényre. Nem az osztálygyűlölség szítása, hanem a társadalmi osztályérdekek olyan érvényesítése az ő törekvése, mely az igazságtalan helyzetben levő társadalmi csoport sorsának felemelését az önálló kereskedők és vállalkozók jogos érdekeinek letörése nélkül valósítja meg.

Ez a munka, habár első részében szintén sötéten festi is a kereskedelmi alkalmazottaknak nálunk mutatkozó helyzetét, különösen jogi részében nagy gondossággal van megírva és a tárgyat egész terjedelmében felkarolja.

Tekintettel arra, hogy mind az 1. mind a 2. számú munka a pályakérdést helyesen fejti meg, és hogy az 1. számú a közgazdasági szempontokkal foglalkozik tüzetesebben, míg a 2. számú nagyobb gondal mélyed belé a törvényhozás feladataiba és így a két munka mintegy kiegészíti egymást: a pályadíj megosztását ajánljuk és a pályadíjat megosztva, felerészben az 1. sz. „Sum

cuique“ jeligés munka szerzőjének, felerészben 2. sz. „Sursum corda“ jeligés pályamű szerzőjének kiadni javasoljuk.

Budapest, márczius 15.

Földes Béla.

Mattekovics Sándor.

*

Az osztály a bírálók javaslatához hozzájárult.

Az osztály javaslata elfogadtatván, a felbontott jeligés levelekből dr. Kreutzer Lipót (Kölozsvár) és dr. Rác Lajos (Debreczen) nevei tüntek elő, kik között a jutalom megosztott.

IX.

Jelentés a Lévay Henrik-pályázatról.

A Lévay Henrik-alapítványból az 1909. évben a mezőgazdasági kérdésre hirdetett jutalomtételre jelentkezett három pályázó közül a M. T. Akadémia nagygyűlése dr. Weiser István kir. fővegyészt és dr. Zaitsek Arthur kir. vegyészt „A csalamádé különböző termelési módjainak befolyása takarmányértékére“ cz. kérdésre vonatkozó tanulmányuk tervezetének alapján megbízta a kérdés tanulmányozásával és a tanulmányok eredményét magába foglaló munka benyújtásának határidejéül 1913 december hó 31-ét jelölte meg.

Dr. Weiser István és dr. Zaitsek Arthur megbízatásuk értelmében tanulmányukat részben az 1909. évben, de főleg 1910—1911. években elvégezvén, munkájukat már most benyújtották.

A munka bevezetőjében elősorolják a tanulmányozott kérdés előzményeit, majd ezek alapján öt pontban foglalják össze a megvizsgálandó kérdéseket, a melyek felölelik a sűrűn és ritkán vetett csalamádétermés nagyságára, nyers táplálék anyaghozamára, a kat. holdankint termő emészthető anyag mennyiségére, a savanyított csalamádé tápláló értékére és az erjesztéssel való konzerválással járó anyagvesztésre vonatkozó részletkérdéseket. Ezek szerint a kérdések szerint öt fejezetre oszlik a munka, minden fejezetben a kérdésre vonatkozó kísérleteket és a különböző szempontból végzett vegyi elemzéseket közlik a melyek alapján azután megállapítják az eredményt. A termelési kísérleteket mezőgazdákkal szövetkezve az ország négy különböző helyén végezték (Bánkút, Magyar-Bánhegyes, Sörnye, Tárkány), de más termelési eredményeket is számba vettek. Kiterjeszkedtek mindazokra a tényezőkre, a melyek a termelés eredményét befolyásolják, nevezetesen az éghajlati viszonyokra és a talaj alkotására is.

Mindezen körültekintő és beható részletes vizsgálatokat teljesen kifogástalan, szigorúan tudományos követelményeknek meg-

felelő módszerekkel végezték, a minek eredménye, hogy egy hazánk mezőgazdaságára nézve fontos kérdést sikerült megoldaniok. Ezek a vizsgálatok egyúttal bebizonyították, hogy mennyire téves más éghajlati és talajviszonyok között szerzett tapasztalatokat egyszerűen átvinni hazai viszonyainkra és itt úgy akarni eljárni a növények tenyésztésében mint pld. Észak-Amerikában.

Tudtunkkal ilyen terjedelmű és a kérdést oly sokoldalú, különösen a takarmányozási szempontokat is felölelő vizsgálatokat még nem végeztek. E mellett különös érdeme a dolgozatnak, hogy mindenütt a mezőgazdasági gyakorlati igényeket tartja szem előtt — a pályázat feltételei értelmében — a miáltal a munka nemcsak tudományos becsű, hanem gyakorlatilag is hasznos.

A rendkívül nagyszámú, a legexactabb chemiai vizsgálatokon alapuló kísérletek, a melyeket a legnagyobb körültekintéssel és minden részletkérdésre kiterjesztett figyelemmel végeztek, — biztos alapot adnak a nagy óvatossággal levont következtetéseknek. Bizonyítja ezt az is, hogy a termelt csalamádét nemcsak megelemezték, hanem annak takarmányértékét is szabatos állatkísérletekkel (juh és szarvasmarha) határozták meg, a melyekről nagyszámú adatokkal részletesen számolnak be. Ilyen állatkísérleteket eddig csalamádéval még nem végeztek. Érdekesek ezek a kísérletek már azért is, mert az erjesztett takarmányok tápláló értékéről, valamint az emészthető tápláló anyagoknak az erjesztés okozta veszteségéről pontos és megbízható olyan adatokat szolgáltatnak, a minők az irodalomban csak igen csekély számban találhatók.

A munka befejezését az elemző táblázatokon kívül a vizsgálatokból levont következtetések teszik. Ezek a következtetések kivétel nélkül helyesek és szorosan csatlakoznak a vizsgálatok eredményéhez, a miért is valamennyit elfogadhatónak tartjuk. A munka gyakorlati jelentősége ezekből tűnik ki legjobban.

Mindezek alapján, minthogy a munka úgy a tudományos követelményeknek, mint a pályázati feltételeknek megfelel, a Lévay-Henrik-alapítványból kitűzött pályadíjat a munka szerzőinek kiadni javasoljuk.

Dr. Mágocsy-Dietz Sándor.

Dr. Lengyel Béla.

Dr. Tanzl Ferencz.

*

Az osztály javaslata elfogadtatván, a jutalom *Weiser István* és *Zaitsek Artur* uraknak odaitéltetett.

X.

Jelentés a Rózsay-pályázatról.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdetett oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésnek megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák.

A kitűzött határnapig (1912 márczius 15) hét pályázati tervezet érkezett be, melyeknek elbírálására a III. osztály ez év márczius 18-diki zárt ülésében négytagú bizottságot küldött ki; e bizottság tagjai az alulírottakon kívül *Entz Géza* r. t. és *Buchböck Gusztáv* l. t.

A bizottság f. hó 22-én tartott ülésében elnökévé *Fröhlich Izidor* r. t.-ot, előadójává *Zemplén Győző* l. t.-ot választotta meg, meghallgatta ama jelentés-tervezetet, a melyet az elnök terjesztett elő, és a melynek alapján a következő jelentéssel járul a t. osztály elé:

A beérkezett tervezetek címe és lényeges tartalma a következő:

1. *Cseresnyés Gyula*, okl. gyógyszerész, egyetemi tanársegéd, Kolozsvárott: „Az elektromosság lényegéről“. A szerző szerint „az elektromosság a melegség alkatrészeinek termő vagy már meglévő állapotban egymással való egyesülése“. E felfogást igyekszik az életjelenségek és az idegműködésben is érvényesíteni, és meg sem említi, hogy miféle kísérleteket óhajt zavaros és kiforratlan teoriájának igazolására „egy kitűnő physikus társaságában“ végezni, kire — mint mondja — kísérleteinek elvégzésében először is szüksége volna.

2. *Dr. Lechner Gedeon*, budapesti műegyetemi tanársegéd, a következő kérdéssel óhajt foglalkozni: „Megvizsgálandó, minő befolyással van az elektromos áram görbealakja az elektrizátorokban végbemenő chemiai reakciók lefolyására.“ Célja a különféle görbéjű váltakozó áramoknak chemiai hatását minőségi és mennyiségi tekintetben egymással összehasonlítani és meghatározni azt a görbealakot, a melynél az energia kihasználása a legnagyobb. Különösen az ozonképződést, a szénsav bomlását és több organikus vegyület synthesisét óhajtja megvizsgálni. A kísérletek céljaira az említett műegyetem elektrochemiai laboratoriuma rendelkezésére áll.

3. *Rózsa Mihály*, bölcsészettudós, a budapesti II. ker. felső kereskedelmi iskolán a vegytan tanára; tervezete: „Az oldószer- és oldott anyagok molekulái között fellépő kapcsolódásokról“ szól. Összetett oldóanyagban végbemenő oldásjelenségek alkalmával mutatkozó fagyáspontváltozások vizsgálatával

óhajt foglalkozni, a miből éppen a czímben jelzett kapcsolódásokra akar következtetni. A szerző már foglalkozott hasonló kísérletekkel és eredményeiket egy német tudományos folyóiratban közölte. Vizsgálatait az említett iskola laboratóriumában végezné.

4. *Székelly Sándor*, állomásvezető Zernsten, „Az erők eredetének kutatása“ című tervezetét nyújtja be. Homályos, zavaros, a kísérleti tények teljes félreismerésén alapuló phantastikus eszméivel felesleges részletesen foglalkozni.

5. *Boga Lajos*, kolozsvári múzeumi őrsegéd: „A bogarak (insecta) átalakulását, metamorphosisát kísérő szövettani folyamatokat kívánja ismertetni“. Munkájával a bogarak postembryonális fejlődése törvényeinek megállapításához óhajt hozzájárulni. Összehasonlító kutatásai a szervek, illetőleg a szövetek rendszerének sorrendjében a szervezet legfinomabb szerkezetű elemeinek, a fejlődés menet fokozatosan egymás után következő állapotaiban való, szigorú mikroszkopiai vizsgálatából állának. Kutatásait a kolozsvári egyetem állattani és összehasonlító bonczatani intézetében végezné.

6. *Rózsa Mihály* „Az óceáni sólerakódások periodikus rétegződéseiről“ szóló tervezetét nyújt be. Van t'Hoff idevágó kísérleti adatait a geologiai és petrographiai adatokkal óhajtja közelebbi összefüggésbe hozni; e célból tüzetesen óhajtán megvizsgálni a legfontosabb európai sótelepeket, köztük a hazaiakat is. Esetleges kísérleteit a 3. alatt említett helyen végezné.

7. *Kalmár Elek*, a lócsei kir. kath. főgymnasium igazgatója, megbizást kér az „Éternyomások kimutatására“ szolgáló vizsgálatokra és mellékeli tanulmányának 120 félvire terjedő részletét gépirásban. A dolgozat színvonalának jellemzésére csak azt említjük, hogy a szerző szerint az éternyomás és ennek gyöngülése oka a tengerjárásnak, nem pedig a centripetalis erő s nem a tömegvonzás. Nézetei zavarosak, munkatervei homályosak.

E rövid jellemzések alapján világos, hogy az 1., 4. és 7. számú tervezetek nem alkalmasak arra, hogy szerzőiket tervezetük kidolgozásával megbizzuk. Hasonlóképen nem ajánlja a bizottság a megbizásra az 5. számú tervezet sem, minthogy a kijelölt tárgykör túlságosan kiterjedt és nem várható, hogy a szerző a pályázatra szánt időn belül vállalkozásának meg is felelhessen. A megbizásra nézve eszerint csupán a 2., 3. és 6. számú tervezetek jöhetnek komolyan szóba. Ezek közül legtöbb sikerrel kecsegtet a 2. számú tervezet, minthogy ennek benyújtója doktori értekezésében is hasonló vizsgálatokkal foglalkozott és a budapesti műegyetem elektrochemiai laboratóriuma, melyben a szerző vizsgálatait végezni óhajtja, a tervezet céljának megfelelően van felszerelve. A bizottság ezek szerint egyhangú megállapodással azt javasolja az osztálynak, bizza meg dr. *Lechner*

Gedeon, budapesti megyei tanárségét a Rózsay-pályázat keretében benyújtott 2. számú tervezetének kidolgozásával, melynek célja megvizsgálni az elektromos áram görbealakjának befolyását az elektrizátorokban végbemenő chemiai reakciókra.

Budapest, 1912 április hó 23-án.

Fröhlich Izidor r. t.,
biz. elnök.

Zemplén Győző l. t.,
biz. előadó.

*

A bizottság javaslatát az osztály és a nagygyűlés elfogadta.

XI.

Jelentés a Forster János-féle nyílt pályázatról.

A kitűzött határidőre két tervezet érkezett be egy-egy kidolgozott fejezettel nyílt pályázat alapján. A kiküldött bizottság egybehangzó véleménye az, hogy mindkét pályázó félreértette a pályázat célját.

Az 1. sz. pályamunka bevezetésében a tárgytól eltérő népszerűség a tudományos érték rovására van és túlszárnyalja a mezőgazdasági termékek tudományos ismertetésére törekvő irányzatot. A kidolgozott fejezet további részeiben szintén el van tévesztve az a cél, melyet az Akadémia a pályázathoz fűzött. A tárgytól eltérve, több helyen a physiologia terére lép a szerző s magában a munka szigorúan vett tárgyát képező mezőgazdasági termékek anyagainak chemiai leírásában is tévedések vannak.

A 2. sz. tervezetből, habár más irányban, de szintén a pályázat céljának félreértése olvasható ki. A szabályrendeletek részletezése s a közigazgatás polemikus tárgyalása oly színezetet kölcsönöz a tervezetnek, mintha az adminisztrációnak szóló útmutatásról volna szó. A vajról írt próbafejezet nem adja azt, a mit annak, mint a mezőgazdaság egyik anyagának szakszerű ismertetésétől várni lehet. E helyett a „mintavétel“, a „szakvéleményezés“ s a „jogi elbírálás“ ügyeit részletezi a pályázó.

Minthogy a mondottakból kiviláglik, hogy a benyújtott két tervezet annak a célnak, hogy irodalmunk a mezőgazdasági anyagoknak, mint élelmiszereknek monographikus és tudományos szempontokból kifogástalan munkával gyarapodjék, nem felel meg s így azt nem is biztosítja, ez okból a bizottság egyhangúlag javasolja, hogy a pályázóknak megbízás ne adassék, hanem tüzessék ki újból a pályakérdés.

Budapesten, 1912 április hó 17-én.

Dr. Lengyel Béla r. t.
Dr. Májocsy-Dietz Sándor r. t.
Dr. Tanl. Ferencz r. t.

Dr. Tuzson János l. t.,
bizottsági előadó.

*

Az osztály a bírálók véleményéhez hozzájárult.
A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta és a pályatételt újra kitzítte.

XII.

Jelentés a Rökk Szilárd nyílt pályázatról.

I.

A dolgozat címe: A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból cz. pályamunkáról. Szerzője Kulesár Gyula gimn. tanár.

A dolgozat 84 4-r. írott oldalra terjed. Két fejezete ki van dolgozva: I. A hangutánzó szók jelentősége. II. A magyar hangutánzó szók fejlődése. Három más fejezetnek vázlatát adja: III. A hangutánzó szók átvitele. Mozgási, látási és belső érteket kifejező hangutánzók kifejlődése. IV. A nyelv eredete a magyar hangutánzó szóbokrok megvilágításában. V. Hangutánzó kifejezések a magyar költői stylusban.

A dolgozatnak sok hibája van, de van sok jó oldala is s a szerző nézetem szerint megérdemli, hogy megbizást kapjon az egész munka kidolgozására és hogy — ha az megfelel — megkapja a jutalmat. A szerző ismeri az általános nyelvtudományi irodalmat s az I. fejezetben jól ismerteti a nehéz problémának történetét. Maga is sokat és komolyan gondolkodott róla s nem egy figyelemreméltó gondolatot ad elő. Kiemeli például az olyan hangutánzó *szóbokrok* fontosságát, minők: *hörög, zörög, csörög, pörög, dörög; kong, dong, zeng, cseng, peng, reng* stb. stb. (69) s ezeknek bővebb tárgyalását is igéri a nyelv eredetéről szóló fejezetben (83). Érdekesen fejtegeti annak a lélektani okát, a hangutánzó igéknek nagy része miért gyakorító, kezdő és mozzanatos ige (75). Böven magyarázza, minő érzelmi velejárója van a hangutánzóknak a magánhangzóknak s milyen a mássalhangzóknak (65—71). Érdekes gondolat, hogy bizonyos esetekben kimutathatni, miképp bontja föl a nyelv a fölfogott természeti hangot több articulált hangelemre (30, 65), továbbá hogy a nyelvtörténet folyamán szemmel lehet kísérni némely hangutánzó szóknak a tökéletesedését (35, 48).

Igen értékes megkülönböztetést tesz a szerző a II. fejezetben: a hangutánzó szókat három csoportra osztja. Az elsőbe azokat sorolja, „melyek az ember szájában különféle életnyilvánulások közt keletkezett articulálatlan hangokat utánozzák“, pl. *köhög, bőfög, líheg, szí, fú, füttyül* stb., ezek nézete szerint a legeredetibbek. A második csoportba az *állati* s egyéb olyan természeti hangok utánzását sorozza, melyekben „elevenen föltetszik egy-két olyan jellemző hang, mely tiszta mása egy-egy

emberi articulációnak“. pl. *károg*, *kelepel* stb., továbbá *rezeg*, *zizeg*, *perczeg*, *pendül* stb. „A harmadik csoport hangutánzóí már olyan hangokat utánoznak, melyekből nem esendül ki olyan hang, mely valamely beszédhangra emlékeztetne“: *ropog*, *durran*, *paskol*, *zökken*, *lotyog* stb. Emezek inkább a képzelődés termékei s e nézetét a szerző egy meglepő, csattanós bizonyítékkal támogatja, avval t. i., hogy e harmadik csoport kifejezései a különböző nyelveken többnyire merőben különbözők, úgy hogy pl. a megfelelő vagy német szó többnyire „egészen tompa vagy néma a mi fülünknek“ (41), tehát „megfelelő érzethangulat csak utólag kapcsolódott hozzájuk“. Ellenben a második csoportban sokszor feltűnően egyező hangelemeket találunk a legkülönbözőbb nyelvekben: *nyihog* $\sim$ *wiehern* [$\sim$ *hinnire*], *csobog* $\sim$ *plätschern*, *csikorog* $\sim$ *knirschen*, *nyiszál* $\sim$ *schnitzeln* stb. (43).

Nem kerül el a szerző figyelmét az a körülmény, hogy sok szó csak idővel válik hangutánzóvá 49—51, 56—57). Viszont némely hangutánzó elemekből lettek nézete szerint szóképzési típusok, így különösen a *zsibong*, *dübörög*-félék esetében (81, 64). Eredetileg a *h*-hang is csak hangutánzóiban szerepelt s csak utólag tágult a szerepköre (62); a szerzőnek e nézetét támogatja az a tény, hogy sem a finnugor, sem az indogermán alapnyelvben nem mutattak ki *h* hangú szavakat (vö. 60). A gyermeknyelv hangtanát is figyelemben részesíti (55, 59). Különösen érdekli a szerzőt a hangutánzó kifejezéseknek stílusbeli szerepe, a magyaros prosában s a költői nyelvben való fontossága, erről már eddig is szépen értekezett *A magyaros írásművészet főkérdései* című füzetében, melyet a M. Tud. Akadémia dícsérettel tüntetett ki.

A kidolgozott két fejezet reményt ad arra, hogy a szerző a többit is jól ki fogja dolgozni s hogy különösen a szóba-jelölhető magyar nyelvanyagnak történetét pontosan meg fogja írni, hiszen a meglevő fejezetek is a szótári anyagnak teljes ismeretét bizonyítják.

A munkának az eddigiekben kiemelt érdemei mellett nem hűnyhatunk szemet a hibái előtt sem. Ezek közül a legszembe-tűnőbb az, hogy nem ismeri eléggé a finnugor nyelvhasznításnak legújabb irodalmát. Innen van, hogy pl. a *cs* hangot újabb fejlődésű magyar hangnak tartja, mely a finnugor alapnyelvben nem volt meg (47, 50, 53, 60, 63). A hangutánzásra vonatkozó irodalmat nem ismerteti teljesen. A történeti fejlődés előadásában néha theologiai izű magyarázatba téved (49). Vannak aztán apróbb hibák, melyeket némi figyelemmel el lehetett volna kerülni. Így pl. a *mocsok* szóval szerinte rokon a finn *moska* (47); ámde ennek „keverék“ a jelentése, a *mocsok* szó pedig szláv eredetű. Efféle tévedés több is található.

A hangutánzás a nyelvtudománynak egyik legnehezebb kérdése, és nem lehetett remélni, hogy valaki teljesen megoldja ezt a kérdést. A szerző ismerteti a kérdés lényegét s a róla való különféle felfogásokat, azonfölül értékes eredeti gondolatai is vannak a dologról. Nézetem szerint megérdemelné a megbízást, hogy teljesen kidolgozhassa munkáját s ezzel igen hasznos adalékokat nyújtson a magyar szófejtéshez.

Budapest, 1912 április 21.

Simonyi Zsigmond r. t.

II.

A M. Tud. Akadémia 1909-ben a Röck Szilárd-alapítvány kamataiból a következő nyílt pályázatot hirdette: „A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból. A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1911 szeptember 30-ig küldendő be . . . A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, Röck Szilárd alapítványából 1000 korona“ (Ak. Ért. XX. 284).

Az említett határidőig egy pályamunka érkezett be, Kulcsár Gyula zalaegerszegi főgimnáziumi tanártól; czíme: „A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból“. 8°, 84 lap.

Munkája tervrajzát a szerző így állapítja meg: 1. A hangutánzó szók jelentősége. 2. A magyar hangutánzó szók fejlődése. 3. A hangutánzó szók átvitele. 4. A nyelv eredete a magyar hangutánzó szöbokok megvilágításában. 5. Hangutánzó kifejezések a magyar költői stílusban. Az első két fejezetet végleges kidolgozásban is bemutatja.

Az első fejezet 25 lapon általában helyesen, de a lélektani műkifejezések használatában nem mindig elég szabatosan és következetesen ismerteti a régiek, valamint Rousseau, Herder, Max Müller, Darwin, Paul és Wundt onomatopoeia-elméletét, ill. a nyelv eredetére vonatkozó felfogását.

A második érdemleges fejezetben (26—81. l.) a szerző a hangutánzó szókat három csoportba osztja. Az első csoportba sorolja azokat, „melyek az ember szájában különféle életnyilvánulások közt keletkezett artikulálatlan hangokat utánozzák“ (26. l.). A második csoportba azok a hangutánzó szók tartoznak, a „melyek nem emberi hangokat reprodukálnak, hanem olyan idegen hangjait a természetnek, melyekben elevenen föl-tetszik egy-két olyan jellemző hang, mely tiszta mása egy-egy emberi artikulációnak“ (!). „A harmadik csoport hangutánzóit már olyan hangokat utánoznak, melyekből nem esendül ki oly hang, mely valamely beszédhangra emlékeztetne.“ (38—39. l.)

A szerző maga is elismeri, hogy a második és a harmadik csoport között a határvonalat nem mindig könnyű megvonni. E fejezetből ki kell még emelnünk azt a kétségkívül helyes általános értékű megfigyelést, a melyre a szerző H. Paultól (I. Prinz. 178. l.) függetlenül jött rá, hogy a hangutánzó szavak egy része hangutánzó jellegét bizonyos nyelvtörténeti változások folytán másodlagosan nyerte.

Ezen helyes vagy legalább elfogadható elméleti keretek közé illesztett magyar nyelvi anyag azonban a legkomolyabb kifogás alá esik. A szerző hiányos fonetikai ismereteiről tanuskodnak az efféle meghatározások: „a két fogsort összeszorítjuk, nyelvünk hegyét az összeszorítás helyére illesztjük s az így kibocsátott levegő okozza az *sz* beszédhangot“ (29. l.); „a levegő erős, akadálytalan áramlásának hang- és mozgásérzetét, a *h-t*“ (62. l.); „a magyar *z* és a német *z* rokonságát az egyező betűjelzés is mutatja“ (43. l.); „azokra a hangokra, melyek a szájban kiáramló levegőnek elzárása és újra továbberesztése által lesznek: *k, g . . . n, ny*“ (!) (54. l.).

Sokat levon a pályamunka értékéből az is, hogy a szerző a finn-ugor nyelvtudományi irodalomból, melynek eredményeire egyes szavakkal kapcsolatban minduntalan szüksége lett volna, úgy szólván csak Szinnyei Nyelvhasznítását és a Budenz-féle, ma már jórészt elavult s csak a legnagyobb körütekintéssel használható MUSZ.-t ismeri. Így azután lépten-nyomon téved; mire pár példa: „(az) *s* meglágyulása akkor következett be, mikor az általános ugor *ršsk* alakból vog. B. *ršg* lett, a lágy *g* előreható befolyása alatt“ (a magy. *rezg* szóról van szó) 46. l.; a *csepeg cs-je* a *sz.* szerint „az ősiségben tompább hangzású volt“ (47. l.), holott a szó kezdő mássalhangzója az alapnyelvben *č* (pontosabban *č̣*) volt, s a finn *tippa t-je*, ha ugyan a finn szó idetartozik, a másodlagos fejlemény. Éppen így a *sikál* szókezdő *s-e* nem *h-ből, sz-ből* változott a kifejezőbb, teltebb *s-re*, hanem a finn *hio h-ja* lett eredetibb *š-ből* stb. Az ilyen helytelen etymologiai anyag alapján nem esoda, ha a szerző az 53. lapon arra az általános eredményre jut, hogy „ennek a tökéletesedő iránynak az eredménye a hangutánzó szókban néhány hang, melyek az ugor alapnyelvben egyáltalán nem voltak meg: *c, h, f; z, zs, cs, s* is igen ritka az ősrökonságban“; pedig tudnivaló, hogy éppen az alveolaris és dentipalatalis explosiva és affricata-sor volt a finn-ugor alapnyelvben leggazdagabban képviselve: *s, š, z, ž, š, ṣ̌, č, č̣, ṣ̌, ẓ̌*.

Nem ismeri a szerző a szorosabban vett magyar szófejtő irodalmat sem kellőképen, különben nem írná, hogy *dörzsöl* a cser. *turš*-nak felel meg, hogy a *tócsa, pocsolya* szavakban a

cs hangutánzó eredetű (63. l.), hogy az *-orog* képző úgy keletkezett, „hogy az *og* képző onom. *r*-rel bővült“ (81. l.).

A legfőbb kifogásunk a pályamunka ellen az, hogy a sz. a kérdés nyelvtörténeti oldalát teljesen figyelmen kívül hagyta. Sem a kidolgozott fejezetben, sem a tervezetben nem látjuk nyomát annak, hogy a szerző legalább az idevágó régebbi gyűjtéseket (Szikszai 1593. évi kiadása, I. Nyelv. Füz. 46, 57. l.; Gyarmathi Nyelvmesteréhez függesztett Szótárka 1894-ből, I. M. Ny. IV., 137., Kassai, Szókönyv passim, stb. stb.) ismerte vagy felhasználta volna. Pedig a szerzőnek a pályatétel szerint is az lett volna a legfontosabb feladata, hogy a hangutánzó szók lélektani fejtegetése mellett (sőt előtt) önálló kutatások alapján összegyűjtse a hangutánzó szavakra vonatkozó nyelvtörténeti anyagot, az egyes szavak keletkezésére, változására és eltűnésére vonatkozó adatokat.

Ez lélektani fejtegetéseinek is biztosabb alapot nyújtott volna, s munkája a magyar nyelvtudományra (pl. a szófejtésre) is értékes lett volna.

Mindezek alapján nem ajánlhatjuk, hogy a t. Akadémia az ismertetett pályamunka szerzőjét a pályatétel végleges kidolgozásával már most megbizsa, hanem azt indítványozzuk, hogy a t. Akadémia a „Magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani tárgyalására“ hirdessen még egy ízben nyílt pályázatot. Abban a reményben indítványozzuk ezt, hogy a szerző, a ki arravalóságának jelen pályamunkájában több jelét adta, figyelembe vévén megjegyzéseinket, elfogadható munkát vagy mutatványt fog benyújtani.

Gombocz Zoltán I. tag.

Melich János I. tag.

*

Az osztály az utóbbi véleményhez járult hozzá.

A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta és a pályatételt újra kitűzte.

XIII.

Jelentés a Sámuel-díjról.

A kiküldött bizottság (Asbóth Oszkár, Simonyi Zsigmond, ifj. Szinnyei József r. tt., Melich János, Petz Gedeon I. tt.) szemlét tartván az 1911-ben megjelent kisebb nyelvtudományi értekezések felett, az idei Sámuel-díjjal való kitüntetésre *Kertész Manó* dr. fővárosi tanárnak „Maga“ cz. dolgozatát ajánlja (megjelent a „Magyar Nyelv“ cz. folyóiratban). Kertész Manó figyelemreméltó eredménynyel foglalkozik a történeti magyar mondat-

tannal, valamint olyan magyar nyelvi kifejezések, szólások eredetével, a melyeknek forrását a művelődéstörténet segítségével socialis intézmények felhasználásával lehet megvilágítani. Fentemlített értekezésének tárgya a történeti magyar mondattan köréből van véve s a *maga* reflexiv névmás eredetével foglalkozik. A dolgozat a következő nyelvtudományi tapasztalati tényeken épült: a) A reflexiv névmás a nyelveknek általában nem ősi tulajdona, hanem hosszú fejlődés után való, meglehetősen kései szerzeménye. A finnugor nyelvek közül a vogulban és oszttyákban ma sinés visszaható névmás. b) A reflexiv névmás az egyes nyelvekben, nyelvcsoportokban testet, fejet, lelket, általában emberi attributumot jelentő szóból szokott fejlődni. Így a rokon nyelvek közül a mordvinban fejet jelentő szóból, másokban lelket, testet jelentő szóból alakult. Ez alapon helyesnek tartja a magyar *maga* azon származtatását, a mely szerint ez a *mag* szóból ered, melynek első jelentése a rokon nyelvek tanúsága szerint „test“, majd „semen“ volt. Hogy a *maga* reflexiv névmás a magyarnak is késői fejleménye s hogy mai használatához csak a nyelvtörténeti kor folyamán jutott, ennek kimutatása a dolgozat főérdeme. Kimutatja a szerző, hogy a nyelvtörténeti kor elején személynévmásokkal való birtokos összetételben a *maga* csak tárgyul és részeshatározóul szolgál. Más határozói functióban még személyragos határozószókat használ a nyelv. Bőséges adatokkal bizonyítja, hogy miként foglalja el ez utóbbiak functio-szerepét lassan-lassan a *maga* s jut el mai használatához.

Ez értékes dolgozat mellett dicséretre ajánlja a bizottság *Fokos Dávid* dr. fővárosi tanárnak „A vogul-oszttyák tárgyas igeragozásról“ (Nyelvtud. Közlemények XL. k.) cz. értekezését. E dolgozatban a szerző azt bizonyítja, hogy a vogul oszttyák tárgyas személyragok azonosak a vogul-oszttyák birtokos személyragokkal, a tárgyas ragozás tehát eredetileg birtokviszonyt fejezett ki.

Budapest, 1912 április 23-án.

*

Az oszttyák a bírálók véleményéhez hozzájárult.

A nagygyűlés az oszttyák javaslatát elfogadta és a Sámuel-díjat *Kertész Manónak* ítélte oda.

XIV.

Jelentés az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság alapítványa kamatainak felhasználásáról.

Az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság dija az Ügyrend ide vonatkozó szabályai értelmében a Nemzetgazdasági Bizottság saját munkálataira tartja fenn. Ehhez az osztály hozzájárult.

*

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XV.

Jelentés a Rökk Szilárd-alapítvány kamatainak felhasználásáról.

A *Rökk Szilárd-féle alapítvány* ez évi 1000 koronájára nézve a bizottság azt javasolja, hogy ez összeg dr. Döry Ferencz „A XVIII. századi nemességi vizsgálatokról“ irt műve kiadására fordíttassék.

*

Az osztály javaslata elfogadtatott.

XVI.

Jelentés a Flór-alap kamatainak felhasználásáról.

A *Flór-alap* ez évi 800 kor. kamatját, mely a bizottság rendelkezésére áll, a vármegyei levéltárak folytatólagos átkutatására kívánja a bizottság fordítani, és e czélból a mondott összeget dr. Komáromy András biz. tagnak, ki e kutatásokkal már hosszabb idő óta foglalkozik, kiutalványozza.

*

Az osztály javaslatát a nagygyűlés elfogadta.

XVII.

Jelentés az egyetemi hallgatók részére kitűzött jutalmakról.

A)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a megbízásából készült Oklevélszótár, Kalevala és Gyöngyösi István Murányi Venusának az Akadémia megbízásából készült tudományos kiadása egy-egy példányát kitűzi jutalmul a budapesti és kolozsvári egyetemek egy-egy (a nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmértöbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1894-től kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1912-ben

Németh Gyula, a budapesti egyetem III-ad éves bölcsészeti hallgatója és

Kis Lajos, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatója nyerte el.

B)

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „*Monumenta Hungariae Historica*“-nak minden évben egy-egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemnek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legmértöbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése (1893-tól kezdve) minden évben a nagygyűlésen hirdettetik ki.

Az illető egyetemek bölcsészeti dékánjainak előterjesztése alapján e jutalmat 1912-ben

Farczady Elek, a budapesti egyetem III. éves bölcsészeti hallgatója, és (kivételesen ketten)

Miklós Viktor és *Szira Béla*, a kolozsvári egyetem IV-ed éves bölcsészeti hallgatói nyerték el.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1912 május 1-én tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtítkár.

Jelentés az akadémiai választásokról.

A jelen nagygyűlésen a mai napon megválasztottak :

Az I. osztályba :

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Horváth Cyrill, irodalomtörténész.

Külső tagnak :

Sievers Eduárd, nyelvtudós, egyetemi tanár Lipcsében.

A II. osztályba :

Rendes tagnak az A) alosztályba :

Balogh Jenő, l. t.

Márki Sándor, l. t.

Medveczky Frigyes l. t.

Külső tagnak :

Pastor Lajos, történetíró, egyetemi tanár Innsbruckban.

A III. osztályba :

Levelező tagnak az A) alosztályba :

Rejtő Sándor, műszaki író, műegyetemi tanár.

Levelező tagnak a B) alosztályba :

Precisz Hugó, bakteriologus, egyetemi tanár.

Külső tagnak :

Zuntz Náthán, physiologus, főiskolai tanár Berlinben.

Kelt Budapesten, a M. Tud. Akadémia 1912 május 2-án
tartott nagygyűléséből.

Heinrich Gusztáv,
főtitkár.

A M. Tud. Akadémia jutalomtétellei.

1.

A M. Tud. Akadémia 1896. október 5-én tartott összes ülésén elhatározta, hogy bármikor fog is gr. Széchenyi Istvánnak az ő nevéhez és működéséhez méltó életrajza, akár kéziratban, akár kinyomatva, benyújtani, ennek szerzője 8000 korona jutalomban fog részesülni. A kéziratban benyújtott munka kiadását az Akadémia készséggel elvállalja.

2.

A M. Tud. Akadémia *id. báró Wodianer Albert alapítványából* 1000—1000 korona jutalmat tűz ki Magyarország bármely népiskolájában működő két legérdemesebb néptanítónak, tekintet nélkül az iskolafentartó jellegére.

A jutalmat az Akadémia az 1913. márcziusi összes ülésén ítéli oda. A jutalmazottaknak a jutalmat az Albert napját követő áprilisi összes ülésen az Akadémia elnöke vagy helyettese adja át.

E jutalomra az Akadémiához nem lehet kérvényt beadni, mert csak a tanfelügyelőkötől a közoktatási miniszterium útján beérkezett jelentések szolgálnak a döntés alapjául.

3.

(Negyedszer.)

A M. Tud. Akadémia pályázatot hirdet Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására. Az Akadémia elfogad életrajz-tervezetet is, megfelelő mutatóvánnyal.

Jutalma Bezerédj Pál adományából 2000 korona.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak absolut becsű kész műnek íteltetik oda.

Az I. osztályból.

4.

A gróf Teleki József-jutalomért 1912-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak.

A legjobbnak ítelt pályamunka jutalma 100 arany.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalmazott mű előadásra a Nemzeti Színház tulajdona, kiadásra a szerzőé marad.

5.

A Farkas-Raskó-alapítványból 200 korona jutalom hirdetik hazafias költeményre, a mely lehet himnusz, óda, elégia, ballada, költői elbeszélés, tanköltemény vagy szatira.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki; a megjutalmazott mű a szerző tulajdona marad, a ki azt önállóan vagy valamely folyóiratban két hónap alatt köteles kiadni; ha ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

6.

A magyar mássalhangzók története a X. századtól kezdve.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző köteles kiadni; ha egy esztendő lefolyása alatt ki nem adja, akkor a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

A stílus a művészetben és az irodalomban.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határidő: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

8.

Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (800 kor.) az 1912. évben Budapesten előadott irodalmi becsű és a színpadon sikert aratott magyar eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek pályáznak. Bármely más jutalmat nyert színmű nem jön tekintetbe.

A jutalom az 1913. évi februári összes ülésen ítéltetik oda.

9.

Kívántatik színmű, a melynek tárgya I. Ferdinánd király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a háttérük történelmi.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma a Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1913 május 31. A jutalom az 1913. novemberi összes ülésen ítéltetik oda és december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűsége; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A jutalmat nyert színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár“ című gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

10.

Kívántatik a magyar ötvösművészet története a XIX. század elejéig, megfelelő számú képanyaggal.

Jutalma Ipolyi Arnold alapítványából 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak abszolút becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott mű egy évig a szerző tulajdona; ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

11.

(Másodsor.)

Kívántatik színmű, a melynek tárgya II. Ulászló vagy II. Lajos király korából veendő. A színművek lehetnek tragédiák, vígjátékok és középfajú drámák; a mondai alapon írt színművek éppúgy nincsenek kizárva, mint az olyanok, a melyeknek csak a hátterük történelmi.

A legjobbnak ítélt pályamű jutalma Túzberki Kóczán Ferencz alapítványából 100 arany.

Határnap: 1912 május 31.

A jutalom a határidőt követő novemberi összes ülésen ítéltetik oda s december 3-án utalványoztatik ki.

A jutalom a viszonylag legjobb műnek is kiadatik, még pedig megosztatlanul. Súly fektetendő a színszerűségre; a verses forma előnyül tekintetik hasonló vagy közel hasonló társak felett.

A jutalmat nyert színmű a szerző tulajdona marad; ki is adhatja bármikor, azonban tartozik azt a „Magyar Történeti Színműtár“ cz. gyűjtemény számára díj nélkül átengedni.

12.

Kívántatik a jellemrajz története a magyar szépirodalomban.

Jutalma a Léway-alap kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

13.

Kívántatik magyar mondattan.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány kamataiból 2000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

13. a)

(Másodszor.)

Nyílt pályázat.

A magyar hangutánzó kifejezések nyelvtörténeti és lélektani szempontból.

A munka tervrajza egy-két kidolgozott fejezet kíséretében 1913 szeptember 30-ig küldendő be. Névtelenül, jelíges levéllel pályázó munkák ki vannak zárva a pályázatból.

A legjobbnak ítélt tervrajz és mutatvány szerzője megbizatik a munka megírásával.

A jutalom, a mely csak az egész munka elkészülése és elfogadása után adatik ki, Röck Szilárd alapítványából 1000 korona.

14.

Kívántatik a magyar kritika története.

Jutalma Halmos Izor adományából 1000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek íteltetik oda.

15.

A középkori szobrászat méltatása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítványból 2000 kor.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el. A megjutalmazott munka szerzője köteles azt egy év alatt kiadni; ha elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

16.

Valamely fejezet a magyar összehasonlító mondattanból.

Jutalma a Marczibányi-alapítványból 40 arany.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A megjutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

17.

Petőfi „*János vitéz*“-ének hatása Arany „*Toldi*“-jára.

Jutalma Lehr Albert alapítványából 200 korona.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek íteltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik. Ha egy év lefolyása alatt ki nem adná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

18.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy nyelvészeti kiadványaiból egy-egy példányt kitűz jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetem egy-egy (a magyar nyelvészettel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legkitünőbbet ajánlani fognak. A jutalom odaitélése a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

A II. osztályból.

19.

Az 1912. évi akadémiai nagyjutalom (200 arany) és Marczibányi-mellékjutalom (50 arany), valamint a Kautz Gyulamellékjutalom (500 korona) az 1906—1912. évkörben megjelent társadalomtudományi munkák legjobbjainak lévén odaitéleendő, az Akadémia figyelmezteti az ily munkák szerzőit, hogy műveiket 1912. december 31-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be, följegyezvén röviden, a mit munkájuk kiváló vonásának tartanak. Azonban e figyelmeztetésnek korántsem az az értelme, mintha a be nem küldött munka, a melyről a tagoknak tudomásuk van, nem pályázhatna; sőt ha az Akadémia kiadásában jelent meg vagy könyvtárába már beküldetett, hivatkozás történhetik arra, hogy a beküldött munkával a szerző pályázni kíván.

20.

(Nyílt pályázat.)

Magyarország története a XVII. században, a bécsi békétől a karloviczi békéig.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913. szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

21.

A *Sztrokay*-jutalom az utolsó két évben (1910 és 1911) megjelent jog- és államtudományi művek legjobbjának jutalmazására lesz fordítandó.

22.

(Nyílt pályázat.)

A középkori Szlavónia területi kialakulása és intézményei.

Jutalma a Lukács Krisztina nevét viselő alapítványból 2000 kor.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

23.

Magyarország diplomatai összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig. (Újra kitűzve.)

Jutalma a Péczely-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1914 december 31.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

24.

Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltethető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

25.

Irassék meg a soltészszágok története Magyarországon.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek adatik ki. A megjutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy év alatt ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

26.

Irassék meg a vránai perjelség története.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 kor.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott mű a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

27.

Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.

Jutalma a m. kir. honvédelmi miniszter adományából 100 drb cs. és kir. arany.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű műnek ítéltetik oda. A munkát szerző tartozik kiadni, ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

28.

Kívántatik a belső vámok (száraz, vízi és vásár-vámok) története Magyarországon a mohácsi vészig.

Jutalma a Péczely-alapítványból 1000 forint aranyban.

Határnap: 1912 december 31.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki. A mű a szerző tulajdona marad, a ki köteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

29.

(Másodsor.)

Kívántatik báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó-eszméi“ című művének kritikai méltatása socialis, politikai és történetbölcséleti szempontból. Együttel egész anyagának felhasználásával és Eötvös polemikus álláspontjától elvonatkozva, kísértessék meg annak a rendszernek a feltüntetése, a mely Eötvös tanaiban bennrejlik.

Jutalma a Sztrókay-alapból 200 arany.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy év lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

30.

(Másodsor.)

Az erkölcsi érték-fogalom történeti és kritikai tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricztól tett alapítvány 1907. és 1914. egyesített kamataiból 4000 korona.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalmat csak önálló becsű kész munka nyerheti el. A jutalmazott munka szerzőjeköteles azt egy év alatt kiadni; ha ezt elmulasztja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

31.

Fejtsék ki, a közigazgatási eljárás természetének megállapítása mellett, a jogerő és hatásainak kérdése mind a közigazgatási intézkedések (határozatok), mind a közigazgatási bírói ítéletek területén.

Az eddigi elméleteknek, bel- és külföldi joggyakorlatnak tüzetes ismertetésével és kritikai méltatásával kapcsolatban különösen vizsgálat alá veendő, hogy a magánjogban kialakult jogerő intézménye teljesen érvényesülhet-e a közigazgatási jogban, vagy ha csak bizonyos korlátok közt érvényesíthető, úgy mik ezek a korlátok és főképen mily természetű közigazgatási ügyekben s mily feltételek mellett nem lehet sem a félnek, sem a közhatóságnak (közégeinek) eredményesen a res judicata kifogásával élni.

Jutalma a Bésán-alapítványból 1200 arany forint.

Határnap: 1914 szeptember 30.

A jutalom csak önálló (absolut) becsű munkának adatik ki. A jutalmat nyert munka tulajdonjoga a szerzőé marad; azonban egy év alatt köteles kiadni művét; ha ezt nem teszi, az első kiadás joga az Akadémiát fogja illetni.

32.

Az értelmi és erkölcsi nevelés viszonya.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany.

Határnap: 1915 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltek oda. A megjutalmazott munkát a szerző köteles egy esztendő alatt kiadni; ha ki nem adja, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

33.

Fejtsék ki a csatornák jelentősége a hazai közlekedés szempontjából.

Jutalma a Dora-alapítványból 50 arany.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos beccsel bíró munkának ítéltek oda. A jutalmazott munkát szerzője tartozik kiadni; ha ezt egy év alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

34.

(Nyílt pályázat.)

Fejtsenek ki az 1848-iki átalakulásnak közgazdasági vezéreszméi.

Jutalma a Schreiber Ignácztól Kautz Gyula nevére tett alapítványból 1200 korona.

A munka tervrajza, valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén csak a kész munkának adatik ki. Jelígis levéllel ellátott, névtelenül beküldött pályaművek nem vétetnek figyelembe.

35.

Fejtsenek ki a városi politika feladatai, különös tekintettel a közüzemeknek saját kezelésbe leendő átvételére és folytatására.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A jutalom csak oly kész munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizetetik ki.

36.

Adassék elő a magyar államadósság története 1867 óta.

Jutalma az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár alapítványából 1000 korona.

Határnap: 1912 szeptember 30.

A pályanyertes mű tulajdonjoga a szerzőé marad, ki azt egy év alatt kiadni tartozik, különben a kiadás joga a Magyar Tudományos Akadémiára száll. A jutalom csak kész munkának adatik ki.

Ha a jutalmazott mű nyomtatásban is megjelenik, annak négy példányát a szerző, esetleg az Akadémia, az alapító Egyesült Budapest Fővárosi Takarékpénztárnak ingyen átengedni köteles.

37.

A M. Tud. Akadémia elhatározta, hogy a kiadásában megjelent „Monumenta Hungariae Historica“-nak minden évben egy osztályát kitűzi jutalmul a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek egy-egy (a történelemmel foglalkozó) hallgatója számára, a kit az illető kar szaktanárai e kitüntetésre mint legméltóbbat ajánlani fognak. A jutalom odaitélése minden évben a nagygyűlésen fog kihirdettetni.

38.

Fejtsék ki a jegybankok érzékészletének védelmére szolgáló intézkedések elmélete és gyakorlata.

Jutalma az Ullmann-alapítványból 800 korona.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

39.

Fejtsék ki a hadügyi pénzügy, valamint a pénzügyi hadi készültség kérdése.

Jutalma a Lévy-alapítvány kamataiból 1000 korona.

Határnap: 1913 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmazott mű a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

40.

(Nyílt pályázat.)

Kívántatik dolgozat a két nem születési arányának kérdéséről és az erre vonatkozólag felállított elméletekről.

Jutalma a Körösy József-alapítványból 1000 korona.

A munka tervrajza, egy nyomtatott ivre terjedő kidolgozott fejezet kíséretében, 1913 szeptember 30-ig küldendő be. A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki. Jelíges levéllel beküldött dolgozatok nem fogadtatnak el.

41.

A M. Tud. Akadémia a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alapítványából 2000 koronát tűz ki az 1907—1911. évi idő-körben magyar nyelven nyomtatásban megjelent oly munkák legjobbjának jutalmazására, a mely a közgazdasági életre vagy a pénzügyi gazdálkodásra gyakorlati fontossággal bíró valamely kérdést kellő tudományos készültséggel tárgyal. Ily mű nemlétében a jutalom oly munkának adatik ki, a mely a hazai közgazdasági és pénzügyi ismeretek előbbrevitelében számottevő irodalmi termékek ismertetik el.

Felszólíttatnak mindazok, a kik e jutalomra igényt tartanak, hogy az említett időszak alatt megjelent munkájukat az 1912. év december 31-ig a főtítkári hivatalhoz küldjék be. E figyelmeztetés azonban nem zárja ki azt, hogy oly be nem küldött munka is pályázhassék, a melyről a bírálóknak tudomásuk van.

A III. osztályból.

42.

Kivántatik a magyar botanikai terminologia és nomenclatura fejlődésének története, a honi botanika történelme fonalán, a legrégebb időktől maig, különös tekintettel Diószegi-Fazekas munkáira.

Jutalma a Vigyázó-alapítványból 2000 korona.

Határnap; 1912 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki. A jutalmazott munkát szerző kiadni tartozik; ha ezt egy esztendő lefolyása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

43.

Kivántatik 15—20 ívnyi terjedelemben és a legújabb szakirodalom gondos felhasználásával a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalása és ennek alkalmazása valamely fontosabb jelenségkörre (pl. halandósági statisztika, árelmélet stb.).

Jutalma a Pollák Henrik-alapítványból 1500 korona.

Határidő: 1915 szeptember 30.

44.

Kivántatik valamely kisebb növény-család, vagy nagyobb növény-génusz monografiai feldolgozása; vagy valamely növény-életteni kérdés kísérletek alapján való megoldása.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 cs. és k. arany

Határidő: 1914 szeptember 30.

45.

(Másodszor.)

Kivántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával a Fourier-féle sorok elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 2000 korona.

Határidő: 1915 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

46.

(Másodszor.)

Kivántatik körülbelül 15 nyomtatott ívnyi terjedelemben, a szakirodalom gondos és rendszeres felhasználásával, a $p=1$ genusú

sikbeli és térbeli algebrai görbék elméletének monographia-szerű tárgyalása.

Az Akadémia különös súlyt helyez a tárgynak egységes szempontból és önálló becsű előadására.

Jutalma Tomori Theodorovits Anasztáz alapítványából 2000 kor.

Határidő: 1915 deczember 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

47.

Az Akadémia III. osztálya a Rózsay-alapítványból nyílt pályázatot hirdet oly ajánlatok tételére, melyek a természettudományok valamely fontosabb kérdésének megoldását célzó észleletek tervezetét tartalmazzák, egyszersmind annak a kijelölésével, hogy a pályázó kitűzött feladatát mily segédeszközökkel, mily nyilvános vagy magánlaboratoriumban vagy intézetben szándékozik megfejteni. Az 1912. évi márcz. 15-ig az Akadémia főtitkáránál benyújtott tervezetek megbirálása után a legjobb és legfontosabb kérdésre vonatkozó terv benyújtója, ha annak kivételére kellő kilátás mutatkozik, a végrehajtással megbízatik s a megbízás az 1912. évi nagygyűlésen kihirdettetik.

A megbízott észleleteinek és kísérleteinek eredményét, összeállítva és írásban kidolgozva, 1914 február végéig az Akadémia főtitkári hivatalában benyújtja. A jutalmazás az 1914. évi nagygyűlésen hirdettetik ki.

Csak saját észleleteken és kísérleteken alapuló, oly önálló becsű dolgozatok tarthatnak számot a jutalomra, melyek a tudományt ténylegesen új ismeretekkel gazdagítják.

A jutalom 1000 K.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; tartozik azonban annak tartalmát a III. osztály Értesítőjében kimerítő kivonatban közzétenni.

Lásd fönt a 297. lapon a jelentést.

Pályázási szabályok.

1. Minden rendű pályairat, a fönnt kitett *határnapokig* „a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához“ czímezve (tehát nem a főtitkár neve alatt) küldendő; azokon túl semminemű ily munka el nem fogadtatik.

2. A pályaműnek külső borítékára, feltűnő helyen, úgyszintén a jeligés levélre is ráirandó, hogy mely pályázatra küldetik be.

3. A pályamű *idegen kézzel, lehetőleg géppel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, kötve* legyen. Terjedelmesebb pályamunkák, melyek e feltételeknek nem felelnek meg, nem fogadtatnak el, ill. mellőztetnek.

4. A szerző *nevét, polgári állását és lakhelyét* tartalmazó pecsétés levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán. A pecsétés levélben netalán följegyzett kikötések, föltételek vagy a versenyügy körül régtől fogva bevett szokásos eljárástól kivánt eltérések tekintetbe nem vétethetnek.

5. *Álnév* alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik.

6. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

7. *Nyílt* pályakérdésekre *zárt jeligés levéllel* beküldött pályaművek nem fogadtatnak el.

8. A jutalmat *nem nyert pályamunkák kéziratai* az Akadémia levéltárában maradnak, s csak engedély mellett másolhatók le az Akadémia helyiségében.

9. A gróf Teleki- és Kóczán-féle drámai pályázatoknál a társai közt legjobb műnek a jutalom mindenkor kijár; a többi pályázatoknál csak absolut becsű munka nyerheti a jutalmat.

10. Mindezen föladatokra minden rendű akadémiái tagok is pályázhatnak.

11. Egyébiránt *bármely*, ha csak *formai kelléknek is elhanyagolása* elejti a szerzőt a jutalomtól.

Kelt Budapesten, 1912 május 1-én.

Heinrich Gusztáv, főtitkár.

Laonikos Chalkondyles nyelvéről.

(Előadta *Darkó Jenő* tanár 1912. márczius 4.)

Laonikos Chalkondyles történeti művében az attikai próza legtisztább hagyományaira emlékeztető részek mellett gyakran találunk olyan helyeket, melyeknek fogalmazása erősen, néha igen erősen eltér a szabályos és rendes kifejezési módtól, s a melyeknek olvasása közben hosszasan kell töprengenünk a fölött, hogy vajjon mit is akarhatott velük az író mondani s ha erre rájövünk, nyomban az az impressiónk támad, hogy ezeket a gondolatokat a könnyen érthetőség érdekében másképen kellett volna kifejezni. Az így előálló nehézségeknek teljes tudatában voltak azok a tudósok is, a kik újabban e mű kiadásával foglalkoztak, ámbár a bajon segíteni, illetve annak helyes magyarázatát adni nem voltak képesek. *Hamaker*, a kit a keleti tudományokban való jeles tájékozottsága miatt *Niebuhr*, a bonni Corpus szerkesztője Chalkondyles új kiadásának elkészítésével megbízott volt, néhány coniectura gyártása után hamarosan belefáradt a nagy akadályokkal való küzködésbe s a megbizástól visszalépett. Így jutott ez a terhes örökség a gyorskezü *Bekker* Immanuel kezébe. Nem lehet állítani róla, hogy az említett nehézségekből sokkal többet értett volna meg, mint *Hamaker*, de legalább a parancsoló szükségnek eleget tett annyiban, hogy az új kiadást úgy a hogy, nagyjában a *Fabrot*-féle párisi kiadás alapján elkészítette.

Ilyen körülmények közt talán merészségnek tűnhetik fel az én vállalkozásom, a mikor néhány évvel ezelőtt rászántam magamat ennek a *Bekker* szerint „*lectu ingratus, emendatu difficilis*“ auctornak a kiadására. Mikor vállalkozásom az Akadémia I. és II. osztálya részéről helyeslésre s egyúttal a legkészségesebb anyagi támogatásra talált, melyért újból és újból a leghálásabb köszönetemet kifejezni lelkem parancsszavának ismerem, egyszerre birtokába jutottam azoknak az eszközöknek, melyekkel tervem végrehajtásához hozzáfoghattam. Az első teendő volt itt természetesen az összes kézirati hagyomány felkutatása s ez által az új kiadásnak a lehető legszélesebb alapra való helyezése, eltérőleg az eddigi kiadóktól, a kik egy vagy két, véletlenül a kezükbe akadt kézirat alapján dolgoztak. Három tanulmányút keretében sikerült 15

kéziratot, azaz az összes hozzáférhető kézirati hagyományt megismernem s megállapíthattam, hogy bár a *variae lectiones* leszarmazásának a fonálán nagyobb biztossággal tudom elkülöníteni a valódi hagyományt a nem valóditól, mint az előző kiadók s viszont olyan kétségtelenül helyes olvasásoknak is jutottam birtokába, melyekről eddigelé senki sem tudott, mégis nagyban és egészben véve az összes kéziratok ugyanazon a csapáson haladnak, mélyrehatóbb eltérések nélkül s így az előbb említett nehézségek eloszlátása, illetőleg megmagyarázása tekintetében semmi lényegesebb támasztékot nem nyújtanak.

Így nem maradt egyéb hátra, mint átkutatni a Chalkondyles-kéziratokban használt nyelvet syntaktikai, grammatikai és lexicalis tekintetben; megvizsgálni, hogy azoknak a különlegeségeeknek a használatában, melyeket az érthetőség szempontjából annyian és annyszor kifogásoltak, nincs-e valami törvényszerűség, következetesség s milyen okból s minő jogosultsággal tért le szerzőnk a rendes használat sima országújtjáról a szabálytalanságok meredek ösvényére?

Ebbeli kutatásaim eredményét a következőkben foglalhatom össze :

Igen jelentékeny része a Chalkondyles kifejezőmódjában található egyenlőtlenéseknek onnan származik, hogy az író a már egyszer megkezdett constructiót nem hajtja következetesen végre, hanem hirtelen félbeszakítja, egy másikba csap át, a mely bár grammatikailag az előbbitől különbözik, de logikailag azzal szorosan összefügg. Ez a logikának a grammatika felett aratott diadalából származó syntaktikai sajátság nem ismeretlen az ó-kori írók előtt sem; ez az a jelenség, melyet a régiektől átvett terminus technicussal anakoluthiának szoktunk nevezni. Rendszerint olyankor használják, a mikor a gondolatnak élesebb, distinguáltabb kifejezést akarnak adni annál, mint a milyen a szabályszerű grammatikai constructio megtartása mellett osztályrészéül jutna, vagy pedig akkor, ha a mondatnak a rendes schema gyakori ismétléséből származó egyhangúságát óhajtják enyhíteni egy újabb, de megfelelő schemába való áthajlással s ez által élénkíteni, változatosabbá tenni a kifejezést. Ilyen anakoluthiák Chalkondylesnél :

Valamely constructio, melyben *verbum finitum* áll, átmegy *acc. c. inf.-ba* (13, 17; 70, 12),¹ vagy megfordítva, az *acc. c. inf. megy át verbum finitumba* (80, 21). *λέγεται* után ugyanazon alany mellett egymással váltakoznak a *nom. c. inf.* és *acc. c. inf.*, sőt néha még harmadikul a *verbum finitum* is (55, 3). *λέγεται* után az *acc. c. inf.* helyett áll a *verbum finitum* minden

¹ Az idézetek a Bekker-féle kiadásra vonatkoznak. Az első helyen álló számjegy a lapot, a második a sort jelenti.

kötőszó nélkül (79, 18). ὡστε után egymás mellett előfordulnak az acc. c. inf. és verbum finitum (31, 2). Verbum finitum átmegegy partici-piumba és megfordítva (22, 19; 68, 19).

Esetek enallage-ja: Casus obliquus-ban levő főnévre vonatkozó participium nominativus-ban áll a logikai alany kidomborítására (3, 1), ugyanazon ige kétféle vonzattal ugyanazon mondatban s mindkettő szabályos (4, 7), acc. abs. a gen. abs. helyett személyes igéknél az alany kitételével (63, 15), gen. part. mint a mondat alánya (25, 20), gen. abs. egy participiumos kifejezés nom.-a helyett (79, 20).

Gyakori eset, hogy constructio-változások alkalmával egyúttal alanyváltozás is van, de az új alany még sincs kitéve (52, 2).

Ez anakoluthia-fajoknak egy része feltalálható a classikus görög próza legkiválóbb képviselőinél, de a legtöbb, sőt egy kivételével valamennyi, előfordul Thukydidesnél, az anakoluthiák nagy mesterénél, kinek az a törekvése, hogy sok gondolatot röviden és tömören, mégis praegnansan és subtilis módon fejezzen ki, szinte kikerülhetetlenné tette ezt a használatot.

Nem nehéz észrevenni, hogy Chalkondyles egyenesen Thukydideset utánozza e tekintetben s ha néha túlzásba is megy, ha néha olyan helyeken is alkalmaz anakoluthiát, a hol azt talán elkerülhette volna, nem fogunk olyan nagyon fennakadni rajta, hiszen az utánczó természetrajzához tartozik, hogy tanítványi hűségének minél erősebb kidomborítása végett mesterének éppen a legfeltünőbb sajátosságait szokta túlságba vinni.

Chalkondyles anakoluthiái során számos olyan jelenséggel találkozunk, a mely egyszersmind az ellipsis körébe is tartozik. Elmaradnak a mondat legfontosabb részei, az alany, vagy állítmány, az acc. és nom. c. inf. vezérigéje, a relativ mondat kötőszava (48, 6), esetleg az εἶνα: és ἔχειν segédigék. Éppen az a körülmény, hogy nála az anakoluthia rendszerint ellipsissel együtt fordul elő, teszi néha annyira homályossá és rehezzen érthetővé az ő kifejezési módját. De azért ő is, mint Thukydides, csak olyan szavakat hagy el, melyeket a megelőzőkből, vagy következőkből, illetve a dolog természetéből kifolyólag ki lehet egészíteni (ἰσχυμὰ ἀπὸ κοινοῦ).

Az ellipsissel rokon és szintén Thukydides utánczására visszavezethető jelenség a brachylogia, a mikor valamely szó, vagy kifejezés, a melynek ugyanazon mondat keretén belül kétszer és két különböző alakban kellene előfordulnia, csak egyszer van kitéve s az olvasóra van bízva, hogy a hiányzó részt a meglevő alapján az értelem kívánta alakban magának megszerkeszse. Így pld. ugyanazon participium ugyanazt az appositívus kifejezést kétféle alakban vonzza magához, ámde ez a kifejezés csak egyszer

van kiteve, azonban az appositíós kifejezés egyik fele az egyik, másik fele a másik vonzat szerint igazodik (77, 16). Ugyanazon mondat két igétől függ más-más vonatkozásban s csak egyszer és egy kötőszóval van kiteve (42, 6). Ugyanazon ige másik két igétől függ egyszerre; az egyiktől, mely *verbum finitum*, a másiktól, mely *participium*. Az előbbi *participium*ba, az utóbbi *infinitivus*ba kívánná ugyanazt az egy igét, de ez csak egyszer van kiteve *participium*ban (18, 10).

Az ellipsissel és *brachylogiá*val ellentétesnek látszik a *pleonasmus*, vagyis az a jelenség, a mikor az író ugyanazt a szót, kifejezést, néha egész mondatot akár ugyanabban a formában, akár rokonértelmű szavak által ismétli, újra kifejezi. A *pleonasmus* nem felesleges ismétlés, hanem vagy valamely fogalom erősebb, nyomatékosabb kidomborítására, vagy a gondolat különböző részeinek, illetve finom árnyalatainak a világosabb feltüntetésére szolgál. Ilyen értelemben gyakran találkozunk vele Thukydidesnél s utánzójánál, Chalkondylesnél is. Bármennyire ellentétesnek is látszszék ez a használat az ő nyelvük egyik fősajátságával, a rövidsége való törekvéssel, ha a dolog mélyére tekintünk, lényegében azonos forrásból származik mindakettő. Az író tele van gondolatokkal s nincs ideje, sem tere ahhoz, hogy ezeket teljesen, azaz a grammatika szabályai szerint is pontosan kifejezze. Gondolatról gondolatra repül s eközben csak arra ér rá, hogy a legfontosabbakat kifejtse; a többit, a mi magától érthető, elhagyja. Így jön létre az ellipsis. Ha azonban valamely gondolat, vagy fogalom annyira uralkodó helyet foglal el az író lelkében, hogy ennek méltó visszaadására egyetlen szó vagy kifejezés elégtelennek látszik, akkor nem habozik az illető szót, vagy kifejezést még egyszer ismételni, illetve hasonló jelentésűekkel kibővíteni. Így keletkezik a *pleonasmus*. Az indító ok mindkét esetben ugyanaz: a gondolat súlypontjának, lényegének a szigorú szemmel tartása, a gondolat uralma a forma felett.

A *pleonasmus* nevezetesebb fajtái Chalkondylesnél: Rokontöví vagy rokonértelmű szók egymás mellé helyezése (16, 9; 16, 21), ugyanazon szó ismétlése (30, 16), ugyanazon ige más-más tárggyal ismételve (45, 18), a mondat tárgya más-más vonatkozásban ismételve (14, 1): mindezek a nyomaték kedvéért. Azután a gondolat különböző árnyalatainak a feltüntetésére: *synonym* szók halmozása (55, 17), ugyanazon cselekvés kezdőpontjának és lefolyásának más-más igével való kifejezése (29, 21), ugyanazt a szót ismétli s egyúttal szorosabban körülírja (49, 5), ugyanazon értelmű mondat kétszer egymásután használva s más-más oldalról megvilágítva (15, 13), a gondolat ismétlése újabb motívumok feltüntetése céljából (24, 12). Ide kell számítanunk az *εξ* és *ἐπί* *praepositió*knak egymásmellett való, ugyanazon szóra vonatkoz-

tatott használatát, rendszerint $\tau\epsilon$ -vel kapcsolva (34, 15), egy ízben anélkül (3, 1), a mely már Xenophonnál (An. 4, 5, 6) előfordul.

Az igemódok használata egyike azon ritka részeknek Chalkondyles nyelvében, a melyek már eddigelé specialis tanulmány tárgyát képezték. Egy 1905-ben megjelent, ingolstadti programmértekezés (Fr. Rödel: Zur Sprache des Laonikos Chalkondyles u. des Kristobulos aus Imbros) néhány példa alapján meglehetősen kemény ítéletet mond szerzőnkéről, azt állítván róla, hogy finomabb nyelvérzék hiányában az igemódokat is nagyon önkényesen használja. De ha mi a dolgot közelebbről megvizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a kifogásolt használatok között vannak olyanok: 1. a melyek már az attikai prózáiróknál egészen szabályszerűleg használatban voltak, a mit az ingolstadti program csodálatos módon nem vett észre; 2. a melyek bár az attikai prózában csak szórványosan s a mai kritika által többnyire kétségbevonva jelennek meg, de a költőknél és a későbbi prózáiróknál rendszeresen előfordulnak s így kétségkívül az ó-görög irodalmi nyelv integrans alkotórésze gyanánt tekintendők; 3. a melyek az ó-görögben ugyan nincsenek teljesen kialakulva, de csirájukban bennefoglattnak és belőle megmagyarázhatók.

De lássuk e csoportokat egyenkint. Egészen szabályos használat Chalkondylesnél, melyet az ó-kori classikusoknál is számos, senki által kétségbe nem vont példa igazol: relativ mondatban a történelmi idő indicativusa $\acute{\alpha}\nu$ -al, (551, 16), valamint az optativus $\acute{\alpha}\nu$ -al, (229, 11), továbbá $\acute{\omega}\varsigma$ után opt. $\acute{\alpha}\nu$ -al (292, 3).

A második csoportba a következő jelenségek sorolandók: ind. fut. $\acute{\alpha}\nu$ -al (391, 7), ind. praes. $\acute{\alpha}\nu$ -al, (554, 20), $\epsilon\iota$ után coniunctivus (48, 11), relativ mondatban coniunctivus a coni. $\acute{\alpha}\nu$ helyett (564, 3), $\acute{\omicron}\pi\omicron\iota$ után coniunct. (230, 21), $\epsilon\pi\epsilon\iota\delta\acute{\alpha}\nu$ után opt. (263, 1) egyenes kérdésben optativus (42, 3).

Mindezek a módok gyakran és rendszeresen használatnak Homerosnál, a lyrikus és tragikus költőknél, a classikus prózában már ritkábban, de hiteles kézirati adatokkal igazolva. Éppen azért nagyon is helyteleníteniünk kell azoknak a kritikuskoknak az eljárását, a kik ezen módbeli használatokat, csak azért, mert korlátolt számban fordulnak elő s mert az ő „finom“ nyelvérzéküket ez sérti, mindenáron ki akarják coniciálni a hagyományból. Ezeket a kivételes használatokat jól meg lehet magyarázni a retorika befolyásával, a mely lerombolta a költészet és próza közt vont korlátokat s a költészet eszközeit, kifejezéseit belevitte a prózába. Így kerülnek bele a módoknak specialisan költői alkalmazásai a prózába is, hiszen maga Thukydides sem tudta egészen kivonni magát a retorika hatása alul, eleinte szórványosan, de mindig nagyobb és nagyobb számban, a mint a retorika előrenyomult s lassan-lassan az egész prózai irodalmat

igájába hajtotta. Chalkondyles tehát megint csak utánoz, a mikor a szóban forgó módokat használja s az ingolstadti programm azon vádja, hogy auctorunk önkényesen s finomabb nyelvérzék nélkül jár el, visszahull magának a vádlónak a fejére.

A harmadik csoportba sorozandók: ἤν (= ἔάν) után ind. praes. (547, 10), tört. idő ind.-a (159, 1), optativus (42, 6) és fut. ind.-a (61, 16), továbbá ὡς után coniunct. tárgyi mellékmondatban (175, 1). Ezek a classikus görögben tényleg nem mutathatók ki s hogy későbben hol és mikor bukkantak fel először s hogyan terjedt el a használatuk, azt későbbi kutatásoknak kell még megállapítaniok. De egész világosan láthatjuk a csirát, melyből kiindultak. Ugyanis az előbb említett módok és idők mindenike állhat a classikusoknál pusztá ἔν-al szabályszerű használatban. Az ἔν szócska azonban idővel magához ragadta az ἔάν (ἤν) kötőszó funkcióját, a mint ezt magánál Chalkondylesnél több példa bizonyítja (135, 10; 44, 4; 74, 10), de ebbe az új funkcióba is magával vitte összes régebbi módbeli vonzatait, a melyek ily módon egész természetszerűleg kapcsolódhattak az ἤν-el.

ὡς cum coniunct. tárgyi mellékmondatban szintén nem ellenkezik az ó-görög nyelv szellemével. Ez tulajdonképen a ὡς cum coniunct. ἔν helyébe lép, éppen úgy, mint előbb az ehhez hasonló relativ mellékmondatban láttuk. ὡς cum coniunct. ἔν pedig biztosan kimutatható az attikai prózában, hiába akarják azt onnan kiirtani a kritikuskok (l. Kühner³, II, 2, 359).

A mi a szórendet illeti, már a stílus természetéből, a gondolat súlypontjának minél szembeeszköbbs és minél nyomatékosabb kiemelésére való törekvésből következik, hogy gyakran találkozzunk szerzőknél az ú. n. szórendi különlegességekkel. Szorosan összetartozó szókat, vagy mondatokat elszakít egymástól (hyperbaton, l. 5, 4; 6, 16), megváltoztatja a kifejezések természetes sorrendjét, szívesen alkalmaz retorikai figurákat, mint az antithesis, chiasmus (4, 16), hysteron proteron (62, 19), paronomasia stb., mindezeket a kifejezés nyomatékosságának és élességének az emelése céljából. Hogy néha e tekintetben túlságba megy s modorosságba esik, szinte elkerülhetetlen volt; megesett ez magával Thukydidessel is.

Igen merész szórend, a mikor a mondat egy részét kiveszi és a kötőszó elé helyezi s azután a két rész közé még egy közbevetett mondatot is beszúr (61, 9); vagy a mikor a ὅς particulát feltűnően hátraveti a mondatban, az ötödik, vagy hatodik helyre a megelőző szók kiemelése végett (13, 11).

Ezek a jelenségek azonban egytől-egyig előfordulnak Thukydidésnél, mint az ő nyelvének jellemző tulajdonságai, melyek utánzásában Chalkondylesnél valóban nagyfokú buzgalmat vehetünk észre.

Thukydides direkt hatásának tulajdoníthatjuk, hogy Chalkondyles is igen sokszor és szívesen fordul az ú. n. congruentia-ellenes használathoz, a mely sem az egyiknél, sem a másiknál nem hanyagságból származik, hanem abból, hogy a gondolat ereje széttöri a forma bilincseit s a külső forma szerinti (grammatikai) egyeztetés helyébe a belső értelem szerinti (logikai) egyeztetés lép. Lényegében minden ilyen congruentia-ellenes használat vagy constructio ad intellectum, vagy anakolutia.

Így többes igei állítmány mellett használja a kiegészítő participiumot egyes számban valamely logikai distinctio céljából (4, 7), többes semleges alany után az állítmányt is többes számba teszi az alkotórészek kiemelésére (35, 2), kettős szám mellett többest használ (17, 9), a gen. part. helyett ugyanazt az esetet használja, a melyben a részt kifejező főnév áll (σχημα καὶ ὄλον καὶ κατὰ μέρος (67, 5), nőnemű főnév mellett a vonatkozó participiumot himembe teszi, mert más főnévre vonatkoztatja, mely a szöveg összefüggéséből odagondolandó (13, 4), collectiv értelmű alany után az igei állítmányt és kiegészítőt többesbe teszi (25, 12).

E sajátságoknak nagy részét megtaláljuk az összes attikai prózairóknál, de valamennyit a mesternél, Thukydidesnél.

Csodák csodája, ebben a véges-végig classikus tenorban tartott nyelvben nagy ritkán előkerül egy-egy az író korabeli vulgarismus, szerényen elrejtözve, mint valami apró mezei virág a mesterségesen tenyésztett és gondosan ápolt hatalmas pálmák és cactusok tövében, a melyről senki sem tudja, hogyan kerülhetett ebbe az előkelő társaságba. Valóban ezek a vulgarismusok csak úgy véletlenül szaladhattak ki írónk tollából, a nélkül, hogy ő maga észrevette volna, mert ellenkező esetben bizonyára irgalmatlanul kitörülte volna. Előttünk azonban igen becsesek ezek az apró elszólások, mint bizonyítékai annak, hogy a népies nyelv még egy, az ó-görög irodalmi nyelv szellemébe oly mélyen behatoló s annak utánzásától annyira áthatott írónak a lelkében sem volt teljesen leküzdhető.

Így előfordul nála az ἀπὸ praepositio accusativusszal a genitivus helyett, mely constructio még ma is a borzalom egy nemével tölti el az orthodox philologusokat (29, 9), azután az ἐς praep. acc.-al az ἐν cum dat. (20, 10), vagy a pusztá dativus (6, 19) helyett. Mindhárom sajátság alkotó része a mai új-görög köznyelvnek is.

A szavak megválogatása tekintetében Chalkondylest a tiszta atticismusra való törekvés jellemzi. Lehetőleg mindenütt olyan szókkal él, melyeket már a legjobb attikai írók használata szentesített. Azért természetesen nem kerülhette ki, hogy alkalmazza azokat a közhasználatba átment török, latin, román, szláv, német

és magyar eredetű kölcsönszavakat, melyeket lehetetlenség volt ó-attikaiakkal helyettesítenie. Az attikai nyelv tisztaságára különben annyira vigyáz, hogy néha még magát Thukydideszt is helyreigazítja, a ki a régebbi attikai próza szokását követve, ión eredetű -σσ-t és -ρσ-t ír az újabb attikai írók -ττ-je és -ρρ-je helyett. Chalkondyles következetesen az utóbbiakhoz csatlakozik, mert használatukat attikaibbnaak tartotta a Thukydidesénél.

A phraseológiában feltűnő szorosan ragaszkodik Thukydideshez. Az ingolstadti programm több mint kétszáz kifejezését állítja össze, melyeknek az eredetije megtalálható Thukydidesnél s ezt a nagy számot még lehetne szaporítani. De korántsem megy olyan messzire, mint Prokopios, a ki — a mint azt már régen tudjuk — a történetírói tárgyilagosság ellen elkövetett súlyos vétségét még azzal is tetézi, hogy Thukydidesztől nem csupán egyes kifejezéseket, hanem egész helyzetfestéseket s velük olyan tényeket is átvész, melyek az általa rajzolt situatióba nyilván nem illenek bele s így a történeti igazság rovására esnek.

A mint látjuk, a legeslegnagyobb része Chalkondyles nyelve érintett sajátságainak megtalálható már teljesen kifejlett állapotban Thukydidesnél s éppen az ő szándékos és költői utánozásából származik. Anakoluthia, ellipsis, brachylogia, pleonasmus, incongruentia, hyperbaton, chiasmus, hysteron proteron és a többi szintaktikai és stilistikai különlegességek alkotják a legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló tulajdonságait mindkét auctor nyelvének. Éppen ezek a jellemvonások azok, a melyeket már Dionysios Halikarnasseus erősen gáncsolt Thukydidesnél, mint túlságos rövidséget (τὸ τάχος τῆς σημασίας), döcögősséget, érdeséget (τὸ τραχὺ τῆς ἀρμονίας) és sokféleséget (τὸ πολυειδές τῶν σχημάτων), a melyek a fanyarság (πικρόν) és ridegség (χύστηρόν), a tömörség (πυκνόν) és súlyosság (ἐμβριθές), a félelmetesség (φοβερόν) és szenvedélyesség (παθητικόν) benyomását keltik az olvasóban s a kifejezést néha oly nehezen áttekinthetővé teszik, hogy Dionysios szavai szerint maguk a görögök közül is csak nagyon kevesen érthették meg az írókat teljesen.

Ezek után nem csodálkozhatunk, ha Dionysios modern követői ugyanezeket a vádakat szórják még jobban eltorzítva Chalkondylesre. De újabb időben a tárgyilagos philologia megtanulta Thukydides stílusát érdeme szerint méltányolni s az ellene emelt kifogásokat a maguk kellő értékére leszállítani, itt az ideje tehát, hogy hasonlóképen járjunk el azzal szemben is, a ki az egész bizánczi irodalomban az ő legderekből tanítványa volt.

Ma már tisztában vagyunk e thukydidesi különlegességeknek a lélektani rugóival, melyek Dionysios előtt még teljesen ismeretlenek voltak. Az író csak annyit mond, a mennyi gondo-

latainak kifejezésére multhatatlanul szükséges, de minden eszközt felhasznál, hogy gondolatainak az igazi tartalmát minél élesebben és határozottabban domborítsa ki. Neki nem fontos az, hogy minden ki legyen fejezve, a mit egy gondolkodó fő a nélkül is könnyen odaérthet, vagy hogy mondatai simán gördüljenek s szép rendben és harmonikus tagoltságban sorakozzanak egymás mellé: ezekre az eszközökre csak olyan írónak van szüksége, a ki a föltre és az érzékekre kíván hatni, hogy a maga akaratát annál gyorsabban és biztosabban átvihesse hallgatói lelkébe. Ő azonban nem az érzékek gyönyörködtetése és elkábítása útján, hanem közvetlenül kíván hatni az értelemre s éppen azért mindig azt a kifejezést választja, mely a lelkében felgyülemlett, de nagy szabotossággal jelentkező gondolatok természetes visszaadására a legalkalmasabbnak látszott, tekintet nélkül a művészi forma követelményeire. Ilyen stílusban a külső kifejezés mindig a gondolat belső ereje és értéke után igazodik s a formai szépség áldozatul esik a tartalomnak, mely minden hozzáadás nélkül a maga őseredeti tisztaságában kíván érvényre jutni. Maguk a retorikai figurák is, mint a klimax, antithesis, chiasmus stb. nem játékok, nem az érzékek csiklandoztatására szolgálnak, hanem a gondolat esattanójának minél praegnansabb kidomborítására. Az ilyen stílus az elme megfeszítését, folytonos figyelmet és fáradságos reflexiót kíván az olvasótól, hogy a gondolatok egész gazdagságát pontosan abban az értelemben vegye fel magába, a mint az a szűkre szabott forma alatt megjelenik. Egészen másképen jár el a rhetor, a ki hallgatóságát szándékosan megkiméli minden e nemű fáradságtól s maga gondoskodik arról, hogy gondolatai az elmébe legkönnyebben belopódzó s legélvezetesebb alakban jussanak a közönsége fülébe.

A gondolat túlsúlyára alapított stílust azon an tagadhatatlanul nagy veszedelem fenyegeti. Egy bizonyos határon túl, ha nagyon halmozza a gondolatokat s viszont túlságosan takarékoskodik a szavakkal, akarata ellenére áldozatul hozza nem csupán a kifejezés szépségét, hanem veszélyezteti annak világosságát és érthetőségét is. Ez pedig határozottan hiba s ebbe a hibába néha Thukydides is beleesett. Beieesett Chalkondyles is, kinek főtörekvése éppen az volt, hogy megmutassa, mennyit és mily hiven tudott elsajátítani Thukydides specialitásaiból.

De annyi bizonyos, hogy az ilyen stílus a történeti igazság tiszta kifejezésére megfelelőbb volt a retorikai stílusnál. A rhetor a képzelet léghajóján fölrepíti hallgatóságát a magasba s onnan mutatja meg a földi tájakat. Szemünk akadálytalanul, szinte egy pillantással ölelheti fel az egész mindenséget. Sehöl semmi szabálytalanság, vagy szakadozottság a képben. Csak óriási szintfoltokat látunk, melyek szemünket izgatják s lágyan egymásba

olvadó körvonalakat, melyek a rhytmikus mozgás kéjes érzetét váltják ki lelkünkben. Keblünk emelkedik a gyönyörtől, mintha nem is a földre, hanem valami földöntúli paradicsomkertre tekintenénk, de a mit látunk, az nem az igazság, hanem csak látszata az igazságnak.

Thukydides és Chalkondyles a magasból leszállítanak bennünket a föld színére s rákényszerítenek, hogy gyalog sétáljunk velük végig a tájon. Útunk szabálytalan és fáradságos lesz; dombra föl, dombról le, árkon-bokron keresztül vezet. De pihenni nem hagynak, sőt egyre újabb és újabb dolgokat mutatnak s minduntalan megállítanak, hogy a látottakat jól szemügyre vegyünk s minden kis zugba betekintsünk. Néha nagyító üvegeket is tartanak szemünk elé, hogy a különösen fontos jelenségeket a legapróbb részletekig megismerhessük. Soká tart, míg a tájon így végighaladunk s kedélyünk is állandó hullámban van a benyomások sokfélesége szerint: öröm és lelkesültség, borzalom és undor gyors váltakozásban szállják meg lelkünket. Mire végére jutottunk utunknak, teljesen ki vagyunk merülve s majd lerokkadunk gazdag tapasztalataink disharmoniájának terhe alatt, de a mit láttuk, az a valódi igazság volt.

E két stílusnak a küzdelme végig vonul a történetírás egész fejlődésén. Thukydidesről el van ismerve, hogy ő gondos utánjárással, szigorú kritikával s a kifejezésnek szabatosan a gondolat testéhez való alkalmazásával a történetírást csekély kezdetekből, Herodotos vállain felemelkedve egyszerre egy szaktudomány magaslatára emelte. Az általa megkezdett irányt azonban hirtelen felbeszakítja a retorika befolyása. Isokrates tanítványai hidat vernek a dicsőítő beszéd (*ἐγκώμιον*) és a történetírás között s ezen a hidon át behordják a történetirodalomba a retorika páratlan hatású varázsszereit: az anyagnak kritikai feldolgozása és a tárgyilagos igazságnak tartózkodás nélkül való elismerése helyébe az ítéletekben való korlátlan túlzás és általánosítás, továbbá az írói egyéniségnek módfelett való előtérbe helyezése lépnek, a tényeknek egyszerű és az igazságnak megfelelő csoportosítását az előadásnak különféle érdekes közbeszúrásokkal s mulattató kitérésekkel való tarkítása váltja fel, az egyszerű és szigorúan a gondolathoz simuló kifejezést pedig az érzéki hatásra számító s phrasisokkal hivalkodó stílus szorítja ki. Ez röviden szólva nem jelentett egyebet, mint a történettudománynak a *szórakoztató irodalom* színvonalára való lefokozását. Mégis az ó-kor Isokrates, a rhetor javára döntött s az ő iskolája szabja meg többé kevésbé az egész hellenistikus, római és bizánczi történetírás irányát. Egy történetíró van csak az egész bizánczi irodalomban, a ki a buján tényező rhetorikus iskolával komolyan szembezállott, illetve attól tudatosan eltért, a ki akkor, a mikor

a görögség halálos csapástól sujtva már a földön hevert, komoly kísérletet tett arra, hogy nemzetének egyik legszebb alkotását, a történetírást a maga ősi tisztaságában és fenségében hívja új életre s ez a történetíró: Laonikos Chalkondyles. Az egyetlen, a ki igazán megértette Thukydideszt s a ki híven utánozta azt, a mi benne a legértékesebb volt: a történeti igazságnak kizárólagos érvényrejuttatását. Ez leginkább kitűnik akkor, ha őt összehasonlítjuk a másik két Thukydides-utánzóval, t. i. Prokopiosszal és Anna Komnenával. Az egykor magasztalt Prokopiosról ma már kétségtelenül meg van állapítva, hogy ugyanazokról a történeti tényezőkről egyik munkájában homlokegyenest ellenkezőleg nyilatkozott, mint a másikban s a történeti tényeket többször tudatosan meghamisította. Anna Komnena pedig, a császári hercegnő igazi ἐγκώμιον-t, egy prózába gyúrt epopeiát ír atyjáról, a bizánczi császárról. Tehát lényegüket tekintve mindketten a retorikus történetírás hívei s csupán külsőségeikért, egyes szavakért, kifejezésekért, néha egész helyzetfestésekért fordulnak Thukydideshez hamis reklámhajhászatból. Ez író mélységeire nem bírnak, nem is akarnak hatolni: a szigorian tudományos módszer és a szigorúan objectív stílus távolmaradnak tőlük.

A sors különös iróniája rejlik abban, hogy Chalkondylest sokan éppen eme becses történetírói tulajdonságai miatt értették félre, sőt, a mi több, illették súlyos kifogásokkal. Egy francia tudós (Berger de Xivrey) egyenesen a hazaárulás vádját szegezte ellene, mert nemzete nagy katastrófáján a megrázkódtatott kedélynek minden lyrai kitörése nélkül a történetíró objectív nyugalomával tudott végig haladni, a ki sine ira et studio barátnak és ellenségnek egyaránt megadja azt, a mi őt az igazság ítélőszéke előtt megilleti. Ugyanez a balsors nehezedett az ő nyelvére is. Értelmetlenséget és tehetetlenséget hánytak a szemére, mert Thukydides után indulva, a forma előnyeiről lemondott s csupán gondolatainak tömör, egyszerű és a valóságnak pontosan megfelelő kifejezésére törekedett. Az előbbi vád alaptalanságát igyekeztem részletesen kimutatni egy évvel ezelőtt megjelent programmértekezésemben¹ s jól esik nekem, hogy most ugyanezt tehetem a nyelvre nézve is.

A tanulságok, melyeket Chalkondyles nyelvének vizsgálatából levontunk, fontos, új szempontokkal szolgálnak szövegkritikai tekintetben is. Kitűnt, hogy azok a coniecturák, melyekkel Bekker és Hamaker a hagyományozott szöveg képzelt gyarlóság-

¹ Adalékok Laonikos Chalkondyles történetírói egyéniségének jellemzéséhez. (Budapest, Hornyánszky, 1907.) VII. ker. külső áll. főgymn. értesítőjéből.

gain akartak segíteni, legnagyobbbrészt feleslegesek és indokolatlanok voltak, mert éppen azoknak a sajtáságoknak a kiküszöbölését célozták, amelyek, mint thukydidesi örökség, az író igazi tulajdonát alkották. Mi sem volna könnyebb, mint az anakoluthiák és brachylogiák okozta látszólagos egyenlőtlenségeket a szabályos és harmonikus stílus mintája szerint az egész szövegből következetesen kiirtani, hiszen sokszor csak egy betűt, vagy egy kis iota subscriptumot kellene megváltoztatni. Ámde ezzel súlyos jogtalanságot követnénk el egyfelől magán az írón, a ki ezeket a különlegességeket céltudatosan és komoly jelentőséggel alkalmazta, másfelől a tárgyi igazságon, a melynél a gondolatnak egy finom árnyalata, élesebb distinctiója menne kipótolhatatlanul veszendőbe. Éppen ezeken a pontokon mutat az egész kézirati hagyomány olyan nagyfokú következetességet, hogy ha Thukydides intő példája nem is állana előttünk, még akkor is vissza kellene riadnunk a könnyelmű coniecturalis kísérletezésektől.

Bizalmunk a kézirati hagyomány jóságában csak szilárdabbá lett a nyelvi kutatások eredményei folytán s a józan conservatismust, a mely súlyos vis-zaélések és tévedések tanulságainak leszűrődéseképen ma már a szövegkritika jelszavává lett mindenfelé, Chalkondyles szövegének megállapításánál is nyugodtan tehetjük vezérlőprincipiumunkká. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy csakis azt szabad a szövegbe iktatnunk, a mi egyik, vagy másik kézirat olvasásával igazolható, mert mint minden kéziratban, úgy itt is előfordulnak bizonyos másolási hibák és félreértések, különösen a tulajdonneveknél, melyeknek kijavításával az új kiadás bizonyára sok helyen el fog térni az összes kéziratok és még inkább az eddigi kiadások szövegétől. A conservatismus itt úgy értendő, hogy ha a hagyományban valami feltűnő, az általános használattól eltérő jelenséget találunk, akkor még mielőtt a coniecturalis kritika bonczkésével hozzálátnánk az operatiohoz, előbb meg kell vizsgálnunk, hogy nem alapszik-e ez a jelenség valami következetességen magának az írónak a nyelvén belül s nem igazolható-e Thukydidesből, vagy az attikai próza más mestereiből, egyáltalán a görög nyelvhasználatból, mert ha igen, akkor a műtétet bizvást elhagyhatjuk.

Chalkondyles nyelvének a tanulságai nem csupán az ő saját szövegének a megállapításánál bírnak fontossággal, hanem jelentékeny fényt vetnek az attikai prózairók szövegkritikájának némely homályosabb pontjára is.

Értem az igemódok költői alkalmazását, mely minden valószínűség szerint a rhetorika közvevítésével behatolt a prózába is s szórványosan, néha kivételesen előfordul a classikus attikai prózairók szöveghagyományában. Ezeket az újabbkori kritika ki

akarja küszöbölni, mint oda nem illő és betolakodó jövevényeket. De ha azt látjuk, hogy egy olyan későkori író, mint Laonikos Chalkondyles, a kinek az attikai prózához való szoros csatlakozása a nyelv minden részletében ma már kétségtelen, szintén használja ezeket a módbeli specialitásokat, akkor nem lehet kétségünk az iránt, hogy ezek már magukban az attikai írókban is kezdettől fogva benne voltak, a szöveghagyomány idevonatkozó részei tehát valódiak és fenntartandók.

Ily módon viszonozza írónk azt a szolgálatot, melyet az ő mintaképei tesznek neki nyelvének helyes megértése és méltánylása tekintetében, az által, hogy fontos tanuvallomást tesz mellettük egy olyan perben, melybe őket egészen méltatlanul a modern hyperkritika ítélőszéke fogta.

Folyóiratok szemléje.

A BUDAPESTI SZEMLE januári füzetének tartalma. Beöthy Zsolt *Széchenyi magyarságáról* írt jellemző tanulmányt. Kossuth Lajos „a legnagyobb magyar“ szava a kifejezés tartalmának csak egyik mozzanatára vonatkozik, arra, hogy minden magyarok között Széchenyi a legnagyobb. De politikai és írói pályájának folytatása s életének tragikus vége, naplói és levelezése megvilágítják a másik mozzanatot is, azt, hogy magyarságban sem volt nála senki nagyobb. Az ő szellemében forr össze legtökéletesebben a nemzetiség és a művelődés gondolata; a cultura fogalmát terjeszti ki elsöben a nemzeti életnek minden viszonyaira; ő érteti meg velünk legelőször igazán a művelt emberiség életének fontosságát a nemzeti életre és viszont. Mindenekelőtt két érzés s ezekből érlelve két gondolat az, a mit nemzetének lelkében meggyökereztetni és megszilárdítani törekszik. Egyik a nemzeti egység. Ebben van a nemzeti erő. De a nemzetben, hogy ezt az erőt a reáváró nehéz munkára fordítsa: bizalmat kell ébreszteni elégségében, a munka sikerében, a jövő győzelmében. Ennek a hite az a másik motívum, mely Széchenyit vezet s a melyet nemzetébe oltani törekszik. Magához kapcsolván nemzetét, fölemelte a nemzeti élet felfogásának nálunk ismeretlen magaslatába. — Szabó Jenő *Baross műveinek és rendszerének utóhatásai* címmel szakszerű bírálatot írt Baross műveiről és rendszeréről s kimutatja tévedéseit. — Takáts Sándor *a budai basák magyar íródeákjai*-ról szóló cikkében a török-magyar kor megvilágításához nyújt adalékokat, midön bemutatja a XVI. és XVII. század íródeákjainak rendjét. Ezek voltak a magyar nyelvnek legkiválóbb művelői s török zsoldon magyar érdeket szolgáltak. — Papp Ferencz *Kemény „Élet és ábránd“ című regényéről* írt bevezető tanulmányt, melyben Keménynek a pusztakama-

rási levéltárból előkerült s elveszettnek hitt regényéről ír ismertetést. Utána megkezdí a regény közlését. — A Szemlében a *Nobel-díjak idei nyertesei*-ről írtak ismertető tanulmányt. — Az *Értesítő*ben a Religionswissenschaftliche Bibliothek két kötete, Keleti tanulmányok (Heller Bernáttól), François: Souvenirs sur Guy de Maupassant (Gulyás Páltól), Tuzson J.: Rendszeres növénytan (Szabó Istvántól) című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat februári füzetének tartalma. Munkácsy Bernát az Akadémiában felolvasott rendes tagsági székfoglalóját *Hunfalvy Pál emlékezete* címmel közli. Ez első közleményében a szerző Hunfalvy ifjúságát, tanulmányait, első irodalmi kísérleteit, késmárki tanárságát ismerteti. Behatóan foglalkozik 1856-ig terjedő tudományos munkásságával. — Berzeviczy Albert *Adalék Beatrix királyné második házasságának történetéhez* címmel bemutatja Beatrix királyné és II. Ulászló házasságának egy eddig ismeretlen leírását. Kivonatát lásd az Akadémiai Értesítő januári füzetében. — Magyar Gyéza *magyar perjogi reform-mozgalmakról* írt és az Akadémiában felolvasott tanulmányát közli, melyben az új törvényt általánoságban bemutatja. Felolvasásában a következő kérdéseket vizsgálja: miképen illeszkedik be ez az új törvény a magyar perjogi reform-mozgalmak történetébe, melyek azok a külföldi jogok, a melyeknek befolyása alatt keletkezett és végül miben áll legnagyobb jelentősége a jövő szempontjából. Felolvasásából részletet közölt az Akadémiai Értesítő múlt évi deczemberi füzetében. — Mitrovics Gyula a *kellemes és kellemetlen kérdésének lélektani megoldása* című tanulmányában legfőképen azon kérdéssel foglalkozik, hogy milyen benyomások váltják ki a kellemes és milyenek a kellemetlen érzéseket; vagyis mik hát a tetszés és nemtetszés, a jól- vagy rosszulésés qualitativ különbségeinek az alapjai? — Papp Ferencz *Kemény „Élet és ábránd“ című regényéről* szóló ismertetésének befejező részét adja. Ezután következik Kemény „Élet és ábránd“ regényének folytatása. — A *Költemények között* találjuk id. Görgey István *Emlékeimből* című eredetijét és Heine öt költeményét Vargha Gyula fordításában. — Mahler Ede *az egyiptológia hazánkban* című cikkében ismerteti hazánk múzeumaiban és magángyűjteményeiben található egyiptomi régiségeket. — A *Szemlé*-ben Hampel Ferencz a *drezdai egészségügyi kiállítás-ról* írt ismertetést. — Az *Értesítő*-ben gr. Andrassy Gy.: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai* III. kötete, Williams H.: *Two centuries of the english novel* (ez utóbbi Rózsa Dezsőtől), Farkas Z.: *Bajza József élete*, Gyöngyösy L.: *Mikszáth Kálmán*, James W.: *Philosophie de l'expérience*, Steenbergen A.: *Bergson's intuitive Philosophie*, Rábel L.: *A vármegyék multja és jövő hivatása* (ez utóbbi Pethő Sándortól) című munkák vannak ismertetve.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

TIZENNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály negyedik ülése.

1912 április 15-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Földes Béla, Gaal Jenő, b. Láng Lajos, Matlekovits Sándor, Nagy Ferencz, Ortvay Tivadar, Szádeczky Lajos r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Balogh Jenő, Borovszky Samu, György Endre, Hornyánszky Gyula, Kuncz Jenő, Pauer Ákos, Reiner János, Tagányi Károly, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Fröhlich Izidor, Heinrich Gusztáv r. tt. — Lörenthey Imre l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

86. POLNER ÖDÖN l. t. székfoglaló értekezése: „Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapjai.“

87. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA Győző r. és REINER JÁNOS l. tagot kéri föl.

TIZENÖTÖDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A III. osztály negyedik ülése.

1912 április 22-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Daday Jenő, b. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Genersich Antal, Horváth Géza, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Szily Kálmán, Tangl Ferencz r. tt. — Buchböck Fuzstáv, Bugárszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hutyra Ferencz, Istvánfi Gyula, Klupathy Jenő, Lörenthey Imre, Richter Aladár, Szarvassy Imre, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Ortvay Tivadar r. tt. — Alexander Bernát, Jánosi Béla, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Rados Gusztáv r. t.

88. HUTYRA FERENCZ l. t.: „Immunitás a sertéspestis ellen.“ (Székfoglaló.)

89. RICHTER ALADÁR l. t.: „Az átszellőztető és a mechanikai rendszer correlatiója a Schizaeák szervezetében. 1—5 táblával.“ (Székfoglaló.)

90. LENHOSSÉK MIHÁLY r. t. bemutatja NÉMAI JÓZSEF: „Közle-
mény a gége összehasonlító anatómiája köréből“ cz. dolgozatát.

91. TANGL FERENCZ r. t. bemutatja: a) GLASER C. ÖTTÓ annar-
bori (U. S. A.) tanár: „A fundulus pete fejlődési munkája“; —
b) ALEXANDER FERENCZ: „Vizsgálatok az agy gázcserejéről“; —
c) QUAGLIARELLO KAJETÁN nápolyi physiologus: „Physikai-chemiai vizs-
gálatok a fehérje alvadásáról“; — d) KELEMEN GYÖRGY: „A pilokarpin
és atropin hatása a gázcsere“ cz. dolgozatát.

92. TUZSON JÁNOS l. t. bemutatja dr. SCHILBERSZKY KÁROLY a
„Pleistocaen-korú mohafaj Kecskemétről“ cz. dolgozatát.

93. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére LENHOSSÉK
MIHÁLY r. és TUZSON JÁNOS l. tagot kéri föl.

TIZENHATODIK AKADÉMIAI ÜLES.

Negyedik összes ülés.

1912 április 29-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen
voltak: Plósz Sándor, gr. Széchenyi Béla ig. tt. — Badics Ferencz,
Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác,
Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortvay Tivadar, Szily Kálmán,
ifj. Szinyei József, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy
Antal, Barabás Samu, Déchy Mór, Divald Kornél, Fejér Lipót, Gom-
bocz Zoltán, Hoor Mór, Hornyánszky Gyula, Komáromy András,
Mahler Ede, Medvezky Frigyes, Nagy Gyula, Négyesy László, Pauler
Akos, Pekár Gyula, Reiner János, Riedl Frigyes, Schafarzik Ferencz,
Sebastyén Gyula, Szarvassy Imre, Szendrei János, Tuzson János,
Váczy János, Vikár Béla, Voinovich Géza, Wertheimer Ede, Zemplén
Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

94. Elnök úr a következő beszéddel nyitja meg a **Körösi
Csoma Sándor** emlékezetének szentelt ülést:

Tekintetes Akadémia!

Duka Tivadar bold. tagtársunk Akadémiánknál 2000 korona
összegű alapítványt tett abból a czélből, hogy hazánk halhatatlan
tudósának, Körösi Csoma Sándornak emléke körünkben ünnepélyesen
megörökíttessék. Evégből minden harmadik évben és pedig a K. Csoma
Sándor születése és elhalálása évnapjaihoz legközelebb eső időben
az összes ülésen, vagy az I. osztály nyilvános ülésén elhunyt jelesünk
emlékére valamely arra hivatott szaktudós által a keleti tanulmányok,
első sorban az ázsiai kultúra körébe tartozó tudományos értekezés
tartandó.

Legutóbb ily megemlékezés 1909 április 26-iki összes ülésünk-
ben történt, a mikor Kégl Sándor tagtársunk és gróf Teleki Pál
vendég tartottak előadásokat. Ezúttal Goldziher Ignác rendes tag-
társunk s az I. osztály elnöke vállalkozott a Körösi Csoma emléke-
zetére a Korán-magyarázás irányairól értekezni. Midőn őt felkérem,
hogy előadását megtartani sziveskedjék, hangsúlyozni kívánom, hogy
Akadémiánk e megemlékezések tanúsága szerint is kegyeletesen őrzi
a nemes, önzetlen lelkesedéssel magát a tudománynak föláldozó,
idegen földön elhunyt magyar hazafi emlékét s *hogy ennek jeléül ma
már Akadémiánktól alapított magyar emléktábla is díszíti a darszil-
lingi magános sírkövet* s ugyancsak Akadémiánk a calcuttai Asiatic
Society of Bengalnak, mely a síremlék fölállítására körül szerzett érde-

meket, K. Cs. Sándor bronz-mellszobrát ajándékozta, a mely a nevezett társaság dísztermében nyert elhelyezést.

95. GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t.: „A Korán-magyarázás irányai“. — A Körösi Csoma Sándor emlékezetére tartott előadások sorozatában fog megjelenni.

96. Elnök úr a báró Wodianer-féle jutalmaknak a személyesen megjelent kitüntetett tanfériak kezeihez való átadását a következő beszéddel vezette be:

Tekintetes Akadémia!

Az id. báró Wodianer Albert-féle alapítvány szabályzata értelmében ma adandó át a jutalomdíj azoknak a tanítóknak, kiket az Akadémia, az arra hivatott bizottság véleménye alapján, ez idén kitüntetésre méltatott. Az illető urak, névszerint KECSKEMÉTHY LÁSZLÓ mezőtúri és MÁTHÉ JÓZSEF marosvásárhelyi igazg. tanítók megjelentek körünkben. Melegen üdvözlöm őket itt. Akadémiánknak mindig öröme szolgál a nemeslelkű alapító megbízásában eljárva személyes érintkezésbe léphetni oly férfiakkal, kik a tanítói hivatás magasztosságának teljes tudatában, arra való képességgel s a sikert biztosító fáradságtalan munkássággal állnak nemzeti kulturánknak talán valamennyi közt legerhesebb szolgálatában, s ezzel a kultúra minden munkását és így Akadémiánkat is köszönetre és elismerésre kötelezik le.

Szívből szerencsét kívánva az uraknak, ezennel átszolgáltatom a jutalomdíjakat.

97. Az elnöki szózatra KECSKEMÉTHY LÁSZLÓ mezőtúri igazgató-tanító a következő beszéddel felelt:

Nagyméltóságú Elnök Úr! Tekintetes Akadémia!

Ez ünnepélyes alkalommal mély köszönetet mondunk a kitüntetésért, melyben bennünket annyi érdemes kartársunk felett részeseitni kegyeskedett; egyszersmind a hála szavaival adózunk ama nemeslelkű alapító emlékének, kinek fényes alapítványa ezen ünnepély kútforrása.

Tudjuk mi azt nagyon jól, hogy szűkkörü a a szolgálat, melyet a tanító a maga korlátolt működésének keretében teljesíthet; de az is világos előttünk, hogy a magyar nemzetnek szüksége van minden hű fiának a munkájára, első sorban pedig arra az alapvető munkára, melyet a tanító a népiskolában és a nép társadalmában hivatva van teljesíteni a nép szellemi és anyagi haladásáért. Mert, azt hiszszük, mindenki meg van győződve a felől, hogy csak addig lesz államfenntartó a magyar nemzet, addig lesz kezében a vezető erő és hatalom e hazában: míg úgy a kulturális, mint a gazdasági téren felülemelkedik a bennünket körülvevő idegen nemzetiségeken.

E tudat ösztönöz, hajt, sarkal bennünket, hogy munkánk porszemeit hangyaszorgalommal hordjuk össze és a nép körében minél szélesebb téren értékesítsük ama magasztos és szent czél elérésére, mely magyar fajunk és nemzetünk vezető szerepét biztosítja és fenntartja.

Ennek az érzetnek a gyökere ott fészkel bent ama mélységes haza- és fajszeretetben, mely minden magyar embert körülölelve, leigázza, fogva tart a bölcsőtől a sirig, mely parancsolólag állítja elébünk, hogy ama czél eléréséért munkálkodni nemcsak kötelességünk, hanem dicsőségünk is.

Ez volt eddig is, ez lesz ezután is a mi legelső és legfőbb hitvallásunk, melyben szilárdan megállani, melynek érdekében dolgozni, küzdeni fogunk mindaddig, míg a Teremtő le nem nyugózi testi és szellemi erőnket és tehetségünket.

Még egyszer megköszönve a kitüntetést, magunkat a nagyméltóságú elnök úr és a tekintetes Akadémia további jóakarataiba ajánljuk.

98. Utána MATHÉ JÓZSEF marosvásárhelyi igazgató-tanító a következő beszéddel köszönte meg a jutalmat:

Nagyméltóságú Elnök Úr! Tekintetes Akadémia!

A magyar tanítóság szíve összedobban abban a tudatban, hogy az ország első kultur-testülete, a Magyar Tudományos Akadémia évenként két tanítót megjutalmaz, mert ebben munkájának megbecsülését látja

Hálátelt szívvel mondok köszönetet, hogy kitüntető választása ezidén csekélységemre esett.

Ha a magyar tudományosság ápolása s betetőzése körül buzgólkodó Akadémia s a magyar nemzeti népnevelés alapozásánál verejtékező tanítóság közt ez alapon kapcsolat létesül és szilárdulhat, mely mindent átfog, rendeltetése szerint értékel és alkalmaz, a mi magyar, kegyes engedelmét kérem az Akadémiának, hogy plenuma előtt röviden rámutathassak néhány jelenségre, melyek a tanítóság másirányú támogatását is szükségessé teszik.

Abban a hazarészben, a hol én lakom, az elnémult harangok országában, közel két évtizede veszek részt a magyarság érdekeit felkaroló társadalmi mozgalomban.

Fajok tusakodnak itt. És a hol hiányzik a magyar iskola — pedig nagyon sok helyről hiányzik — nem a mi győzelmünkkel végződik a harc.

Elmúlt magyar egyházak és iskolák romjain, oláh fajtöbbségű falvakban, melyeknek száma fájdalom folyton szaporodik, az árván maradt magyarságnak nincs támasza.

Az Újfalusiakból *Ujfaleánok*, Kenyeresiekből *Kenyeresánok*, Kenderessyekből *Kenderesánok*, Pálokból *Pávelek*, Nemesekből *Nemesiuk*, Papokból *Popuk*, Szűcsökből *Szucsuiuk*, Magyarokból *Ungurok*, Oltikból *Olteánok*, Marosiakból *Marosánok* lesznek itt.

S nekünk annyi erőnk sincs, hogy e családoknak gyermekeit, megbízható közeli magyar iskolák mellett, internátusokba gyűjtsük s megmentsük a faji elkallódástól.

Van becsületes, ám akarásában és cselekvésében sokszor kötött magyar tanfelügyeletünk. De ezeknek külön tanfelügyelet kell. S mint a lapok híradásából tudjuk, a görög kath. és kel. egyházaknak juttatott államszegélyből szervezik is a „román tanfelügyelet”-et.

A magyar gör. kath. püspökség küszöbön lévő szervezésével már kijelölték a hozzá kapcsolandó parochia-vidékeket. Erdélyben a szamosujvári püspökség kerületéből szakítanak hozzá, a hol nagyon kevés magyar görög katolikus van.

Ellenben a Székelyföldet, hol az erdélyi magyarság zöme él és körülbelül 80—100 ezer magyar gör. katolikus van, kifeleddék.

Pedig itt törnek ránk legerősebben, mivelhogy az ellenállás itt a legnagyobb.

A marosvásárhelyi gör. kath. lelkész husvét napján felolvasta oláhal nem beszélő híveinek az evangéliumot magyar nyelven is. Ezért a Romanul fejét kéri a renegátnak; a nyárádandrásfalvi gör. kath. pap magyar köszöntőt mondott egy márczius 15-iki lakomán, miért fegyelmi ítélet alapján szigorú dorgálást kapott; a maroskereszturi gör. kel. lelkész lemondott nálam a hitoktatásról, mert konzisztoriuma parancsát az én elveimmel sőt a törvénnyel sem tudta összeegyeztetni.

Mi több ezer olá i anyanyelvű gyermeket tanítunk a nélkül, hogy vallásukat, nyelvüket bánatnók, sőt megengedni kényszerülünk,

hogy tiszta magyar tannyelvű iskolákban oláhu! kukkot sem tudó gyermekek hitoktatásánál használhassák az oláh nyelvet.

Ók? az egyházi autonomia leple alatt eltörlik, a hol és a mikor lehet, a kezük ügyébe sodort véreinknek nemcsak nyelvét és faji érzését, de faji hovátartozandóságának emlékét is.

A Magyar Tudományos Akadémiának egyenként is hatalmas, befolyásos, tudós tagjaihoz fordulunk ez ellen védelemért és segítségért, mi, nemzetiségi vidéken működő magyar tanítók.

Az iskolának két legerősebb támaszát, az egyházat és tanfelügyeletet, segítsék a magyar kultúra szolgálatára, a magyar tanító-ság támogatására.

Akkor Wodianer szelleme örvendve ölelheti át a magyar nemzeti Géniuszát. Különböben pedig átsapnak fejünk felett a nemzetiségi tenger hullámai s Erdély minden erőlködésünk daczára elvész Magyarország számára!

Ismételten köszönöm a nekem ítelt jutalmat. Igérem, hogy a magyar népnevelésügyet ezután is minden erőmmel támogatom. Ohajtom, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar tanító-ság közt ez a kapcsolat, közös nagy céljaink biztosítására, hova-tovább erősödjék.

Az igazgató-tanító urak felszólalásai általános tetszésben részesültek és nagy hatással voltak az Akadémia tagjaira.

99. A folyó ügyek tárgyalása előtt szót emelt Elnök úr a következő kegyeletes megemlékezésre:

Tekintetes Akadémia!

Mielőtt napirenden levő ügyeink elintézéséhez hozzálátnánk, fájdalmas kötelességet teljesítek, a midőn az Akadémiát két haláleset által ért súlyos veszteségről emlékezem meg.

Elvesztettük Véesev Tamást, a jeles jogtudóst, a nagyérdemű tanárt, Akadémiánknak 31 év óta munkás tagját, kit csak tavaly iktattunk elismerésünk jeléül tiszteleti tagjaink sorába s ki még nem rég, már küzdve a halálos kórral, felolvasó-asztalunknál is megjelent, hogy az ő szeretett római jogi tanulmányai köréből egy értekezést mutasson be; a kit meg voltunk szokva — míg csak tehetett, — szinte tévedhetetlen pontossággal látni megjeleni összejöveteleinken s kit mindnyájunk őszinte, meleg tisztelete és szeretete környezett.

Folyó hó 16-án kísértük el őt utolsó útjára, mely alkalommal az Akadémia tagjai vezetésem alatt nagy számmal jelentek meg, ravatalára díszes koszorút helyeztünk s társaságunk nevében Nagy Ferencz társunk búcsúzott el a halottól. Indítványozom, hogy a bol dogultnak emlékét mai összes ülésünk jegyzőkönyvében is megörökítsük, özvegyéhez részvétiratot intézzünk s az emlékbeszédről való gondoskodásra a II. osztályt fölhívjuk.

Rövid szünet után, mondhatni váratlanul dőlt ki sorainkból Borovszky Samu lev. tagtársunk, ki nemcsak a történeti búvárlat körül fejtett ki érdekes és eredményes tevékenységet, hanem mint harmincz év óta buzgó irodaiigazgatója Akadémiánknak, ügykezelésünkben értékes segédereje volt az elnökségnek s úgy szólván összes tagtársainkkal érintkezésben állott. Erőtéljes szervezete nem is sejtette velünk közeli végét; még mindnyájunk fülében cseng harsány hangja, melylyel nagygyűléseinken — az Akadémia heroldjaként — szavazásra hívta a tagokat. Temetésén Akadémiánk számos tagja jelent meg, koszorút is helyeztünk koporsójára, búcsúztatót pedig BALLAGI ALADÁR r. t. mondott neviünkben. Javaslom, hogy róla is jegyzőkönyvünkben emlékezzünk meg s emlékbeszéd tartására hívjuk föl a II. osztályt.

Elnök úr szózata mély hatást tett az összes ülésre, mely intézkedéseit helyeslőleg tudomásul vette és javaslatait egyhangúlag elfogadta.

100. Főtítkár jelenti, hogy az utolsó összes ülés óta két kiváló külső tagtársunk is elhunyt: f. évi márczius 30. meghalt Páduában TEZA EMIL, a XIX. századnak egyik legkitünőbb nyelvtudósa, a ki 1879 óta volt Akadémiánk tagja; április 10. pedig Párisban a Collège de France jeles tanára, MONOD KÁROLY, a hírneves történetíró a kit csak négy évvel ezelőtt iktattunk tagjaink sorába. — A kitünő tudósok elhunytának híret őszinte megilletődéssel fogadja az Akadémia, mely egyttal az illetékes I. és II. osztályt fölhívja, hogy emlékbeszédről gondoskodjanak.

101. A londoni Magyar Egylet az Akadémia pártfogását kéri. — Minthogy az Ügyrend másféle pártfogást nem enged meg, az egyletnek készséggel fölajánljuk kiadványainkat, melyeket birni öhajt, könyvtára számára.

102. A bécsi cs. és kir. Mária Terézia-Akadémia magyar királyi kormánybiztosa, gróf Zichy Ágost tagtársunk, Wien, 1912. április 22-én kelt átiratában, az intézet kézi könyvtárának kiegészítésére ajándékkép küldött tudományos és szépirodalmi kiadványaink megküldéséért leghálásabb köszönetét fejezi ki. — Tudomásul van.

103. A budapesti spanyol konzulátus értesít, hogy f. é. június és július hónapokban Madridban külföldiek számára spanyol tanfolyamok fognak tartatni. — Tudomásul van.

104. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy özv. THAN KÁROLYNÉ ő Méltósága és fiai: Bárá Than Károly, Albin és Ervin boldogult férje, illetőleg atyjuk hagyatékából 486 levelet, 139 kitüntető iratot, oklevelet, jelentést stb., 11 arcképet, 5 kisebb kéziratot, 7 zsebkönyvecskét és 73 nyomtatványt a M. Tud. Akadémia könyvtárának adományozott örök letétképen. — A nagybecsű adományért az Akadémia őszinte köszönetét fejezi ki, melyet levélben is fog a nemes adományozókkal közölni.

105. Gyűjtőívek érkeztek ERDELYI JÁNOS sárospataki és KRIZA JÁNOS nagyajtai szobrára. — Köröztetni fognak.

106. Meghívók érkeztek: a) a moszkvai bibliographiai társaságtól, a mely 1912. április 12. ünnepelte elnökének, Brandt tanácsosnak jubileumát (levélben ment üdvözlét); — b) a Nemzetközi Entomologiai congressusra, London, auguszt. 5–10 (kiadatott a III. osztálynak); — c) a Dunántúli Közművelődési egyletnek Szegszárdon, május 19-én tartandó közgyűlésére (Rákosi Jenő t. t. kéri föl az Akadémia képviselőtérre).

107. Az Akadémia könyvkiadásában márczius és április hónapokban megjelentek: Athenaeum. XXI. évf. 1. sz. — Akadémiai Értesítő. 267–268. füz. — Hadtört. Közlemények. XIII. kötet 1. füz. — Irodalomtört. Közlemények. XXII: 1. füz. — A Mathemat. és természettud. Értesítő. XXX. évf. 1. füz. — Történeti Szemle. I. évf. 2. füz. — BAYER JÓZSEF r. t., Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. (Nyelvtud. Értekez. XXII: 2. sz.). — GYOMLAY GYULA l. t. Emlékbeszéd Bartal Antal r. tag fölött. (Emlékbeszédek XV: 10. sz.). — VÁRI REZSŐ l. t. A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya. II. Az érdemleges rész 1-ső fele. (Nyelvtudom. Értekez. XXII: 3. sz.). — Tudomásul van.

108. Az Akadémia könyv- és irattára az utolsó ülés óta a következő adományokat kapta: 1. Ifj. Szinnyi József r. tagtól: Etymologisches („Finnisch-ugrische Forschungen“). — 2. Téglás Gábor l. tagtól: Értekezések. — 3. Özv. dr. Emmer Kornélnétől; Emmer Kornél

beszédei és dolgozatai (2 kötet). — 4. Felsőbánya polgármesterétől: a) Adalékok Felsőbánya szab. kir. bányaváros monografiájához; — b) Felsőbánya. — 5. A sárospataki áll. tanítóképző-intézettől: Értesítő 1910—11. — 6. Gyalui Farkastól: Elbeszélések Petelei Istvántól, 2 köt. — 7. Bodányi Ödöntől: A magyar polgármesterek 1911. évi prágai, drezdai és berlini tanulmányútjáról (2 péld.). — 8. Hóman Bálinttól: a) Az első állami egyenes adó; — b) A veszprémvölgyi 1911. évi oklevél hitelessége. — 9. Fábrián Zoltántól: A vörösmarti református egyház története (1547—1910-ig). — 10. Mitrovics Gyulától: Az aesthetikai tetszés alapproblemája. — 11. Thomas Willing Balchtól: La baie d'Hudson. — 12. Dr. Hugelmann Károlytól: Ein Stammbuch aus dem Kreise Karl Leonhard Reinholds. — 13. Yrjö Wichmanntól: Zur Geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden Affrikaten. — 14. Wolf Miksától: Négy értekezés. — 15. Backhouse T. W. től: Catalogue of 9842 stars. — 16. Halster G. B. től: Chance. — Köszönettel fogadtatnak.

100. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére GAAL JENŐ és GOLDZSIHER IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Nekrolog.

Ballagi Aladár r. t. beszéde Borovszky Samu l. t. ravatalánál 1912. április 26.

Szeretett barátom, kedves társunk! Oly igen korán s mindnyájunkra nézve oly váratlanul megnyílt sírod elé járulva, tudom és érzem, hogy annak a koszorúnak, melyet a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság nevében és megbízásából helyezek el ravatalodon, a lehető leg-egyszerűbbnek, *minden riktó színtől mentesen* kell lennie. Mert ilyen valc hozzád, kinek egész egyénisége maga volt a megtestesült szerénység és igénytelenség.

Mint szegény fiú jöttél közénk a fővárosba. Ernyedetlen szorgalmad és alapos tudásod korán felhívta rád a Magyar Tudományos Akadémia vezetőinek figyelmét. Tisztviselőül alkalmazva, harmincz éven át példátlanul megállottad helyedet. Azon idő alatt bárki kereste föl az Akadémiát, biztos lehetett benne, hogy téged a helyeden talál és helyt állasz, ha útbaigazítást kér tőled. Élő bizonyossága voltál annak, hogy az eszményileg nagy munkaerők: Dickens posthackney-je, Laveyeve cheval de renfort-ja, melyet magyar kitünőségeink rudas és csataló kifejezéssel alkalmaztak magukra, — nem csupán világrengető nagyságok soraiban jelentkeznek. Te is azok közül való voltál, a munkaösztön, a munkaszeretet és a tényleges munkateljesítés hármás jögczimén.

Irodalmi tevékenységed is bátran mérközött a legnehezebb s egyúttal a legháládatlanabb feladatokkal, melyekben a reá-

szentelt fáradtság rendszerint fordított arányban áll az eredmény-nyel. Kezded a dákok történetével, folytattad a longobardokéval, multunknak legkevesébbé feltárt, legsötétebb dűlőire árasztva vilá-gosságot. Csanádmegye monographiájával, levéltára-pusztult vár-megyének mutattad be multját 1715-ig, vagyis addig az idő-pontig, a hol már könnyű róla beszélni. S ezt és több hasonló művedet végezted akként, hogy saját szavaid szerint „hivatalos elfoglaltságod miatt, *éjjelt nappallá téve* kellett másolgatnod az okleveleket.“

Mikor aztán a Magyar Történelmi Társulat titkári tisztére és folyóiratának szerkesztésére, e nehéz és kényes feladatra kellett megfelelő munkaerő, könnyen érthető, hogy éppen téged hívtak föl erre a közbizalom, s nem is csalatkozott meg ben-ned. E téren is, mint minden te dolgodban, hármas functiód minden ágában, a becsületes, lelkiismeretes munka emberének bizonyultál.

Nem tartom helyesnek, a mit Voltaire mond: *on doit des égards aux vivants. on ne doit aux morts que la vérité.* Úgy hiszem, hogy éppen ellenkezőleg, az élőkkel szemben kell kimon-dani az igazat, s legalább a ravatálnál elnézés illeti meg a holtak emlékét.

Ám te nálad, kedves jó társunk, *tekintetek* alkalmazására semmi szükség. Élted nyitott könyv volt mindig, olvashatott benne akárki, s nem találhatott benne mást, mint az alapos tudós, a hű barát s mindenekfölött *az igazi jó ember* tiszteletre- és szeretetreméltó vonásait.

Isten veled! Nyugodj békében!

Nagygyűlés után.

Lévay József tiszt. tag pohárköszöntője a M. Tud. Akadémia lakomáján 1912 május 5-ikén.

Tisztelt Uraim! Bár úgy tapasztalom, hogy előttem már az ismert rövid utak is meghosszabbodnak, a csekély halmok is hegyekké nőnek, mégis eljöttem ide a vidékről, hozva magammal a tiszteletet és hálát az Akadémia iránt, hozva a vágyat is, hogy Önöket itt a fehér asztalnál még egyszer együtt láthassam és üdvözölhessem.

Az a közös munkásság, mely bennünket az Akadémia körében, tisztelt elnökünk bölcs vezetése alatt egyesít, úgy gon-dolom, hogy közvetlen célja mellett még külön irányt, vagy feladatot is tűz előnkbe. Mi itt a tudományt nem művelhetjük csupán önmagáért, nem hirdethetjük általánosságban azt a nagy

igazságot, hogy a tudomány hatalom. Törekvésünknek, működésünknek irányítúje, sarkcsillaga csak nemzetünk különleges érdeke, nemzeti szellemünk művelése, erősítése, csak nemzeti-ségünk szilárdítása lehet.

Szerencsés nagy nemzeteknél nincs arra szükség, hogy az Akadémiák támogassák a nemzetiséget. Ott az Akadémiák úgy szólván csak az értelmiség fénylő telepei. Nekünk más sorsot juttatott a végzet. Nekünk éveken, évszázadokon keresztül kellett és kell sisiphusi küzdelmet folytatnunk létünkért, fennmaradásunkért, jogainkért. Erre kellett, erre kell fordítani minden erőnket, szellemünket, vérünket.

A nagy politika hullámai nem dűlnak ugyan falaink közt: de érző idege vagyunk a nemzet testének, megérezzük, mikor beborul, vagy kiderül az ég hazánk felett s derűben és borűben csendesen égő, melegítő tűzhelye akarunk maradni a tiszta hon-szeretetnek.

Tisztelt Uraim! Mikor én most poharat emelek az Akadémiára, mi természetesebb, mint hogy jókívánataim keretébe Önöket is, mindnyájokat befoglalom? Hiszen az Akadémia czél-jainak, törekvéseinek Önök a hivatott harczosai, — hiszen ha most soraikon végig tekintek, Önök — maga az Akadémia, örvendetes példa arra is, hogy soraikban a kidőlték helyét új meg új friss erőkkal pótolják s reményt, kilátást nyitnak szebb jövőre.

Én az életidő magas hegytetőjén közel állok már az éghez; könnyen meghallhatják, meg is hallgathatják az égiek, midőn most poharat emelek azzal a hő kívánattal, hogy a Gondviselés kegye Akadémiánkat óvja, tartsa, erősítse, virágoztassa folyvást a nemzet erősítésére, virágoztatására, — Önöket pedig hű munkájok sikerének megnyugtató érzete mellett áldja meg jóléttel, boldogsággal, s ha majd a régi elődeik emlékét szemlélgetik, vessenek egy pillantást az enyémre is.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ivnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTAV.

XXIII. KÖTET.

1912. Június 15.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXXII. KÖZÜLÉSE.

1912. május 5.

I.

Széchenyi és az Akadémia.

(Elnöki megnyitó beszéd *Beöthy Zsolt* másodelnöktől.)

Tekintetes Akadémia, tisztelt közönség! Akadémiánk mult évi történetének legnagyobb napja kétségkívül az volt, melyen tudomást vettünk róla, hogy egy ifjú történetbuvárunk képzettsége és buzgósága Széchenyi Istvánnak egy ismeretlen munkáját fedezte föl. A mit e munkából, a *Garatból* hallottunk és olvastunk, mindnyájunkat meggyőzhetett, hogy a legmélyebb és legszelberek egyike, melyekkel magyar szellem magyar lélekhez valaha szólt.

De a legfényesebb sugár után, szinte a legmélyebb borulatot is ugyancsak ez a nap hozta. A könyvnek minden szava nemcsak a mult törekvéseit és küzdelmeit világítja meg, hanem a jövő útjait is. Minden gondolata bizonytságot tesz róla, hogy a „legnagyobb magyar“ nemcsak a maga idejének, hanem minden magyar koroknak született, élt, tett és szólott. Egységes zér-gondolat nélkül szükölködő, tétova és széthúzó közéletünkben, kicsinyes, de annál veszedelmesebb, lármás érdekharczainkban a magyar észnek és magyar szívnek legmélyebb, útbaigazító igazságaival jelenik meg, szinte a legendák szellemalakjául, a ki sirjából kikelve, kardjával irányt mutatva segítségére siet szorongatott és tévelygő unokáinak. Nem is jelképesen, hanem valósággal újból megszólal és ime — ez az idők távolából hangzó, soha nem hallott, új szózat, ezek a mindnyájunk lelkéhez, a magyar közlélekhez intézett hatalmas igék: sajtónkban, irodalmunkban, egész közéletünkben a legcsekélyebb visszhang, jóformán észrevétel nélkül hangzottak el. Németországban nemrég Goethének egy, merőben irodalomtörténeti érdekű kéziratát fedezték fel s nem volt egyetlen művelt német ember, a ki megdöbbenve és

meghatva ne érezte volna, mit tesz az: hogy Goethének egy ismeretlen szavát hallhatja; tudomány, irodalom, közönség szinte lázas áhítattal várta és fogadta a könyvet. Széchenyi ismeretlen szavát a mi közéletünk sivatagában nem hallotta meg senki; ki sem jutott e palota falai közül. Elfeledtük-e őt? nem érezzük-e szükségét többé? nincs-e már mértékünk se nagyságához? vagy leajzottak lelkünkben a húrok, melyeket az ő teremő igéi valamikor megrezegtettek?

És ez a közöny nemcsak az Akadémia munkásságát, az akadémiai felfedezést és előadást illette. Száz és száz más tünettel együtt csak legszembetűnőbben példázza közszellemünknek azt az elernyedését, azt a málladozását, melyben a nemzeti gondolatnak és a művelődésnek az új Magyarországot, Széchenyi Magyarországot megalkotott kapcsolata lazulni látszik. Ez a kapocs csatlakoztatta egygyé a múlt század nagy évtizedeiben a nemzetnek bomladozó elemeit és széthúzó erőit; ez a kapocs fűzte össze az új életre ébredt, újjáalkotott nemzetet a haladó világgal; ez a kapocs volt arra hivatott, hogy a nemzet jelen munkáját, törekvéseit, küzdelmeit a jövő diadalával és nagyságával fűzze egybe. Lelkesedésünk forrásává, munkaerőnk ösztönzőjévé, czélunk kitűzőjévé, létünk alapjává lett. Fenyegető meglazulását a művelődési élet mezején bizonyíthatná-e valami jobban, mint a közérdeklődésnek fokozódó csökkenése nemzeti életünk lényegét és mélyét illető kérdések és jelenségek iránt. Közművelődésünknek ez az érzelmi eleme, mely éppen olyan ösztönző, mint jellemző volt eddig mindenkor az értelmire is, mintha foszladoznék s jövönket, nemzeti fejlődésünket illetően új, bizonytalan utak ködlenének előttünk.

Szellemi életünk vezető intézete akadémiánk. Erre alapított; ez tüzetett feladatául. Alapításával indul meg reformkorunk, melynek vezető gondolata: a magyar politika és a kultúra mint egymás erőforrásai. Ez az egész hatalmas fejlődés voltaképp azon alapszik, hogy Széchenyi lángszelleme ezzel a gondolattal át tudja hatni a nemzet lelkét. Az a tény, hogy a még csak ébredező új szellemnek legelső alkotása egy kultur-intézmény volt: találóan jellemzi az egész átalakulás és fejlődés szellemét. Akadémiánk keresztsége tüzkereztség volt: a hazafiság tüzéé. Csak a nemzeti nyelv által lehető a nemzeti műveltség, tehát a nemzeti erő: ezt hirdeti tervében Bessenyei, ezt Révai s e gondolatban találja meg, mint a *Kelet népének* egy gyönyörű lapján olvassuk, élete nagy hivatásának útját Széchenyi. Az 1825-diki novemberi tárgyalások, melyeket az ő *legyen* szava koronázott meg, mind a körül forogtak, hogy „nemzeti központi erőt kell kifejteni“. Ilyenül született meg az Akadémia, hogy Bessenyeivel szólva, „ne legyen a magyar a nemzetek sorában hallgató személy, hanem mutassa ő is lelki erejét s a mit tesz,

tulajdon nevének éreztesse azon bélyegét“. Az 1827. XI. törvényezikk szavait, hogy: a magyar akadémia, „a honi nyelvnek nemcsak terjesztésére, de egyszersmind annak minden tudományok s mesterségek nemében lehető kiműveltetésére is van intézve“, a törvénynek ezeket a szavait első elnökünk, Teleki József gróf első ünnepi megnyitó beszédében, 1833 november 10-dikén ekként magyarázza: „A nemzeti műveltség együtt jár a nemzeti nyelv tökéletesítésével. Csak egy kiművelt nemzet használhatja a művelt nyelvet; csak egy művelt nyelvű nemzetnél létezhet valóságos műveltség. Csak honi nyelven terjesztett műveltség az egész nemzet tulajdona és maradandó“. Tehát az Akadémia első sorban és kiváltkép magyar nyelvtudományi intézet, de alapítóinak világos és sokszor hangoztatott kijelentése szerint azért az, mert így szolgálhatja legsikeresebben a nagy közcél: műveltségünknek nemzetivé tételét, az egész nemzetre kiterjesztését. Széchenynek mind a három elnöki beszéde, 1842-ben, 1844-ben és 1846-ban, mind e gondolat körül forog, azt világitván meg, hogy a nemzeti fejlődésnek nagy szerves folyamában mi feladata van Akadémiánknak. Még első híres megnyitójában, melynek böles intelmeit a mennyire félreértették kortársai, annyira igazolta az idő, még ebben a nemzeti túlzások mérséklésére intő szózatban is azt mondja: „Mindenekelőtt oly intézetre pontosítánk össze csekély tehetségeinket, melynek közvetlen befolyása volna nyelvünk ügyére és ekkép habár közvetett, mégis nagyhatású nemzetiségünk kifejtésére.“ Íme Széchenyi conceptiójában a nemzet lelke, mely Akadémiájától erejét érlelő vilárosságot és meleget vár.

Szelleme, melyet a kultúra és a nemzet szeretete egyenlő erővel hatott át s épp ebben a szeretetben kötötte meg a kettő áldásos szövetségét, — Széchenyi szelleme érezte, bizony ismerte nemcsak a tudomány művelésének és eredményeinek, hanem a tágabb értelemben vett közművelődés terjedésének és emelkedésének nagy, döntő fontosságát közéletünkre, ennek fejlődésére. Éles szeme, mely sастekintettel látott be mindenütt az intézmények és viszonyok mélyébe, sőt a jövőndő távlataiba: bizonyára látta és tudta azt is, hogy a tudományos intézetek feladatainak, munkásságának, sőt szervezetének bizonyos jellemző mozzanataiban mindenütt, a természetnek szinte elemi erejével jelentkezik a nemzeti szellem, a nemzeti viszonyoknak és czéloknek megfelelő nemzeti szükségérzet. A francia akadémia, a halhatatlanok testülete, egész alapgondolatában a francia gloire-t tükrözteti a szellemi világban s nyelvészeti munkásságával is a francia szellemnek egyik bélyegző, fényes vonását, a szabatos és kifejező forma művészetét ápolja; alapítása mintegy megállította azt a napot, mely XIV. Lajos udvarát és korát ragyogta be. A német akadémiák a lankadatlan, tudós, kutató szorgalom

műhelyei, egy régi nagy kulturától átítatott nemzeti szellem sok-sok munkásának, a nagyok és buzgók seregének összefoglalói, irányzói, közös czélokra egyesítői.

A mi Magyar Tudós Társaságunk, utóbb Akadémiánk conceptiója is a nemzeti lélek forrásából fakadt és merítette mindenkor táplálékát. Abból, a minden századainkat jellemző ősforrásból, melyet a nemzeti közérzésben jelölhetünk meg s a mely különböző irányokban kereshetett érvényesülést, éles szakadásokra is vezethetett, de eredetében mindig egy volt és mindig egy maradt. Ez állította innen-onnan immár százéves intézetünket a magyar nyelv szolgálatára, a tudománynak a magyar lélek sajátos erejével való szolgálatára s a kettőnek kapcsolatául a magyar közművelődés szolgálatára. Nem szabad megfeledkeznünk arról az erkölcsi világban is érvényes természeti törvényről, hogy minden alakulatot, minden intézményt csak azok az erők tartathatnak fönn és vezethetnek sikerre, a melyek megalkották. Műveljük a tudományt az igazságkeresésnek tiszta és lelkes elszánásával; a magunk módján, nyelvén és minden tehetségünk szerint szolgáljuk a művelt emberiségnek nagy, közös czéljait. De nem tekintjük és ne is tekintsük magunkat soha a nyugati tudós világ pusztá keleti expositurájának, mely onnan meríti nemesak példáit, irányát, tanulságait, hanem munkájának minden ösztönét s egyedül onnan várja minden elismerését, minden méltó jutalmát. Nemesak ezt a kapcsolatot kell fenntartanunk és ápolnunk, hanem azt a régit, azt a sikeresnek és áldásosnak bizonyultat, melylyel dicső alapítóink útnak indítottak bennünket: a kapcsolatot a tudomány és a nemzeti erő között, mely Széchenyi szavával élve „a kimivelt emberfejekben áll“. Az elszigetelt tudós munka eredményei hírt és tiszteletet szerezhetnek s bizonyára szereznek is messze földön alkotóiknak; de ebből a méltánylásból a nemzetnek természet szerint csak annyi jut, a mennyi része a tudós pályájában, lelkében, munkájában világosan jelentkezik és felismerhető. A nemzetnek magának az ereje pedig, az az erő, melylyel a világ versenyében és küzdelmeiben helyt állhat: a tudós munka eredményeivel való áthatottságától, közműveltségétől függ.

Ennek a magyar közművelődésnek is kész és buzgó szolgálatára utalnak bennünket hagyományaink, viszonyaink, helyzetünk; már csak az a borús felhő is, melynek árnyéka alatt kezdtem felszólalásomat. Intenek arra, hogy munkánk várt eredményét ne csupán a tudomány magas régióiban lássuk és reméljük, hanem a nemzeti élet perspektívájában is. Tudós elzárkózás és formái megközelíthetlenség helyett becsüljük meg, keressük és ápoljuk azokat a módokat és eszközöket, melyek laboratóriumaink ellesett titkait, könyv- és levéltáraink kutató eredményeit,

gondolkodásunknak féltve érlelt gyümölcseit közkinccsésé, nemzeti műveltségünk részévé és gyarapodásává tehetik. Ez eszközök között talán a legfontosabbra, az irodalmi formára utalt Greguss Ágost, tudósainkhoz intézett *Szózatában*, de közelebbről Akadémiánk nagyérdemű elnöke is, abban a kitünő fejtegetésben, mely néhány éve e helyről elhangzott.

Tudományos és a közművelődést illető törekvés és cél között nem szabad ellentétet képzelnünk, még kevésbé keresnünk. Nemcsak közéletünk, reformkorunknak többször idézett szelleme és története taníthat erre meg bennünket, hanem egyenesen tudományos életünk, mozgalmaink, sikereink fejlődése is. Akadémiánk újabb történetéből, csak azoknak a tudományszakoknak köréből, melyeket közelebből megfigyelni módomban van, utalhatok néhány tanulságos mozzanatra. Az a tudós és lelkes munka, melyet Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris a magyarországi archaeológiának szenteltek, elejétől végig nemcsak szakszerű, hanem népszerűsítő irányú volt; minél több erőnek bevonására, minél szélesebb körű felvilágosításra és érdeklésre törekvő. És mi lett az eredménye? Nemcsak az ezirányú műveltségében gyarapodott közönségnek megnövekedése, hanem a kutatás buzgalmának és sikerének, a régiségtan szakszerű művelésének szinte váratlan föllendülése. Az új orthologia, melyet az Akadémiától támogatott folyóiratában Szarvas Gábor indított meg, a magyar társadalomnak legkülönbözőbb rétegeiben egyetemes és lázas figyelmet, gondolkodó és kutató buzgóságot ébresztett nyelvünk törvényei iránt, olyan tevékeny, országos mozgalmat, mely valósággal Kazinczy korának nyelvújítási harcára emlékeztetett. A mozgalom véget ért, az akták bezárultak fölötte, de az érdemes és hasznos munkásoknak, a gyűjtőknek és buvároknak egész seregét hagyta itt a nyelvtudomány számára. Az a fogékonyság és érdeklődés, mely bölcséleti kérdések iránt napjainkban oly örvendetes terjedést és fejlődést mutat, s a melynek alapját jórészt a *Philosophiai Írók Táranak* népszerű vállalata vetette meg, már a komoly bölcséleti tudománynak is ígér, sőt termelt kalászokat. Csak néhány példa, melyeknek számát szaporíthatnám. De azt hiszem, ezek is elég meggyőzően bizonyítják, a mit velök példázni szeretnék. Azt ugyanis, hogy az érdeklődés, melyet a közműveltségre hivatkozni akaró és hivatkozni tudó tudomány kelt: legtermészetesebb melegágya magának a tudománynak is.

Íme voltaképp a tudomány érdeke maga is arra utal bennünket, a mire hagyományaink köteleznek, viszonyaink intenek, helyzetünk kér: a tudomány művelésével kapcsolatban nemzeti közműveltségünk szolgálatára. Ha fontos volt ez a munka, mikor Széchenyi szava hirdette, nem kevésbé fontos ma, mikor magyar

lelkünk ezer aggodalom közt sóvárogja. Kulturára, még pedig egész nemzetünket átható fejlett kulturára már nemcsak a mind nehezebb politikai, művelődési és gazdasági világversenyszempontjából van multhatatlan szükségünk, hanem belső viszonyainknak fenyegető alakulása tekintetéből is. Fajunk szilárd helytállására, az egyre súlyosodó belső veszedelmek leküzdésére, egy szóval a magyar állam biztosítására az egyetlen biztos fegyver, melyet kezünkből semmiféle erőszak ki nem csikarhat, kulturánk felsősége. Ennek műhelyében sürgős és lelkes munkának kell indulnia és folynia, melyben a nemzeti életnek egy percze se muljék, a nemzeti erőnek egy szemereje se maradjon tétlenül.

A munka vezetésére Akadémiánk van kötelezve és hivatva. A sivár, becsmérő lármaival a becsületes törekvés eredményeit, a felületesség gőgjével és üres jelszavaival komoly tudós munkát, a lélek- és nyelvrontó léhasággal és közönynyel e munkának sugalló nemzeti erejét állítsuk szembe. Széchenyi zászlaja alatt maradunk, melyet mikor kezébe vett, csak sivatagra és romokra tüzhett s a mely néhány évtizednek csodás fejlődése után egy viruló nemzeti élet bástyafokán lobogott. Ez a győzelem zászlaja; csak ez biztathat bennünket diadallal ma is.

Áhitattal tisztelegvén előtte, megnyitom az Akadémia LXXII. ünnepies közülnését.

II.

Főtitkári jelentés.

Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkártól.

Tisztelt Akadémia! A lefolyt akadémiai évnek legfontosabb mozzanata az Akadémia vagyonának tetemes gyarapodása. A magyar királyi kormány hatvanezer koronával emelte az állam évi segélyét, a mi örvendetesen mutatja, hogy hazánk vezető államférfiai méltányolni tudják a tudomány jelentőségét és az Akadémia fáradhatatlan és szakadatlan munkásságát egy nemzeti tudományosság megteremtése, fejlesztése és minél szélesebb körökben elterjesztése körül; Akadémiánk tőkét pedig tetemesen gazdagította két nagylelkű hagyomány: egyik legkitünőbb, a külföldön is elismert tudósunk, Fabriczy Kornél néhai tiszteleti tagtársunk, és egy derék budapesti polgár, Laky Adolf ékszerész, közel egy félmillió koronával gyarapították Akadémiánk kamatozó tőkét. E vagyoni megerősödés rendkívül fontos és örvendetes, mert mesokszorozza azokat az elengedhetetlen anyagi eszközöket, melyekkel a tudomány és minden tudományos intézet dolgozik és melyek főleg Akadémiánknál kétszeres jelentőségűek, mert a mi tudós

társaságunk, távol minden üzleti célzattól vagy szándéktól, kizárólag a nemzeti tudomány és műveltség fejlesztésén fáradozik és kiadványait legnagyobbreszt egészen díjtalanul vagy nevétségesen csekély áron (80%, elengedésével) juttatja a közönségnek. Remélhetőleg most már lassankint elhallgatnak az osztályok és bizottságok panaszai, melyek még a legutolsó (a t. közönség kezében levő) jelentésben is föllhangzanak, hogy anyagi erejük nem engedi, miszerint tudományos törekvéseiket tettekben érvényesíthetnék; hogy értékes tudományos munkákat kéziratban kénytelenek levertetni, mert anyagi eszközeik csekélysége miatt ki nem nyomathatják; hogy nagyobb szabású új vállalatokat nem képesek megindítani, noha a hivatott dolgozótársak száma napról napra örvendetesen gyarapszik, mikor a régieket is alig tudják a mostani viszonyok közt folytatni, mikor az irodalmi termékek nyomdai előállítására rendkívül megdrágult és az áremelkedések e téren még távol sem érték el a maximumot.

A javított anyagi helyzet hatásának első szerény jele, hogy az Akadémia a tudománynak hazánkban ez idő szerint legelhangyagoltabb ága, az egyetemes történet számára, ez év elején új folyóiratot indított meg, az elsőt, mely e téren magyar nyelven napvilágot lát. Volt ugyan egy rokonjellegű szerény előzője, melyről ma már csak igen kevesen tudnak, pedig igényt tarthat az utókor hálás elismerésére: Szilágyi Ferencz 1832-től 1836-ig kiadta „Klio. Históriai zsebkönyv“ cz. vállalatát, mely kétségtelenül Raumer Frigyes berlini kiváló történésznek 1830-ban megindított nagybecsű és igen elterjedt „Historisches Taschenbuch“ czimű évkönyve mintájára első sorban nem a tudomány fejlesztését, hanem inkább csak terjesztését, eredményeinek népszerűsítését tekintette feladatának. A „Klio“ mint ilyen is igen hasznos szolgálatot tehetett volna a közműveltségnek, ha kedvezőbb viszonyok közt hosszabb életet él. De gyorsan tünt le és így hatásának semmi nyoma. Az új „Történeti Szemle“ első sorban tudományos vállalat, mely ismertető czikkeiben is a tudomány igényeit tartja szem előtt és komoly tudományos mértéket alkalmaz. Bizton hisszük és reméljük, hogy fel fogja kelteni az érdeklődést a jelen kornak egyik leghatalmasabb és művelődési elemekben leggazdagabb tudományága iránt és bizonyára serkentőleg fog hatni fiatal szakferfiainkra, hogy erejüket az egyetemes történetnek problémákban annyira bővelkedő terén is érvényesítsék. Erre annál nagyobb szükség van, mert a magyar történetírás csak az egyetemes történeti kapcsolatok alapos kimutatásával nyer feldolgozott anyaga számára hatalmas háttért és mélyebb felfogást, hisz kétségtelen, hogy a világtörténet nemzeti történetünknek nemcsak egyik lényeges eleme, hanem mindig valóságos alapja, mert a magyar nemzet sohasem élt elszigetelt kisvárosi életet,

hanem mindig fontos tényezője volt az európai közös államéletnek.

Az új folyóirat költségvetésünkben átmenetileg az Akadémia egy nagy vállalatának helyét foglalja el: ez évben fejeződött be a XXI. hatalmas kötettel „Kazinczy Levelezése“, melyet Akadémiánk kiadott és megbizásából Váczy János lev. tagtársunk bámulatos kitartással és buzgósággal 1890 óta szerkesztett: évről évre egy-egy nagy kötetet (egyeseik 800 lapnyi terjedelemben), kimerítő bevezetésekkel, kitűnő név- és tárgymutatóval és rendkívül gazdag, becses jegyzetekkel. A hatalmas vállalat 5393 levelet tartalmaz és imponáló tömege ellenére sem teljes: a szerkesztő maga is ismer egyes leveleket, melyek csak utólag jutottak tudomására, mások időközben jelentek meg folyóiratokban vagy napilapokban, melyek az időrend megbontása nélkül már nem voltak felvehetők; egyes levelek bizonyára még lappanganak levéltárakban vagy magánbirtokban. Váczy azért a gyűjteményt néhány év múlva egy kötettel és az egész vállalatot felölölő név- és tárgymutatóval szándékozik kiegészíteni és véglegesíteni. Azért kéri irodalmunknak és tudományos életünknek minden barátját, hogy öt netalán birtokukban levő vagy tudomásukra jutott eddig kiadatlan Kazinczy-levelek (tőle írottak vagy hozzá intézettek) nyomára vezetni, illetőleg az ily leveleket a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához, eredetiben vagy betűhű másolatban, beküldeni sziveskedjék, önként értetődően, hogy ez irodalmi ereklyéknek sértetlen megőrzéséről és visszaküldéséről a főtítkári hivatal kezességét vállal. Kazinczy Levelezése irodalom- és művelődéstörténetünknek egyik legfontosabb forrásműve: az 1763-ik évtől, mikor anyaga megindul, 1831 közepéig, mikor a fáradhatatlan nagy izgató szomorú halálával megszakad, irodalmi mozgalmainknak részben egész nemzeti életünknek eleven tükre és hű tanuja. A szerkesztő nemcsak az anyag összegyűjtésével és megbízható közzétételével szerzett elévülhetetlen érdemeket, hanem igen értékes magyarázatokat és korabeli nyilatkozatokat tartalmazó, rendkívüli hangyaszorgalommal és fáradságot nem ismerő utánjárással készült jegyzeteivel is, melyek, az első kötetekben még mutatkozó nehézségek és elszórt tévedések leküzdésével, nélkülözhetetlen irodalomtörténeti adalékokká izmosodtak. A „Levelezés“ befejeztével az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága nyomban munkába vette Kazinczy összes eredeti és fordított munkáinak teljes tudományos kiadását, mely csak most, a „Levelezés“ alapján, vált megoldható föladattá.

A szétosztott évi jelentés felsorolja azokat az irodalmi vagy tudományos emlékünnepeket, melyeken az Akadémia a lefolyt évben képviselői vagy kiküldöttei közreműködésével részt vett. Igen sok ily emlékünnepet kellett volna magunknak is ren-

deznünk, ha meg akartunk volna emlékezni azon kiváló vagy érdemes tagtársainkról, a kik 1811-ben vagy 1812-ben születtek és így többé-kevésbé igényt tarthattak arra, hogy róluk születésök százéves fordulóján egészen meg ne feledkezzünk. Az 1911-dik évre esik a következő tiz elhunyt tagtársunknak e fordulója (elhalálozásuk sorrendjében, egy-két rövid emlékeztető megjegyzéssel):

Gróf TELEKI LÁSZLÓ (akadémiai tag 1836—1861), kinek harmincz éves korában irt és kétségtelen tehetségről tanuskodó „Kegyencz“ cz. tragédiája (1841), egyes hatalmas mozzanatai mellett is, távol sem oly megrázó, mint sa át zaklatott lelkének tragikuma, mely őt 1861 május 8. megdöbentő öngyilkosságra készítette; MÁRKFI SÁMUEL (1860—1861), szentbenedekrendi áldozó pap, a róm. kath. theologia egyetemi tanára, kinek tehetségét és alapos tudását inkább az egyházi élet körében és a tanszéken kifejtett munkássága vette igénybe, mint a tudományos irodalom ápolása; ÖTVÖS ÁGOSTON (1859—1861), a ki egész életében két Múzsának hódolt, az orvostudománynak, mely voltaképi hivatása volt, és a történettudománynak, melyet főleg Rákóczy Györgyre és Brandenburgi Katalinra vonatkozó dolgozataival gazdagított; GAAL GYÖRGY (1837—1866), a magyar mesevilágnak voltaképi fölfedezője, egyúttal egyike az elsőknek, a kik népregéinknek és irodalmunk egyéb értékesebb termékeinek németre fordításával a külföld figyelmét a magyar nemzet népköltési kincseire és irodalmi magzalmainkra fordította; SZEPESI IMRE (1858—1875), a hellén nyelv lelkes híve és a görög tanulmányok művelő hatásának fáradhatatlan hirdetője, a ki előbb a gymnasiumban, utóbb az egyetemen megragadó ékesszólással hódított híveket a classikus tanulmányoknak; SZALAY ÁGOSTON (1858—1877), a ki magas állami hivatalokban is talált kedvet és időt történeti kutatásokra és főleg XVI. és XVII. századi magyar levelek gyűjtésével és közzétételével szerzett érdemeket; FRANKENBURG ADOLF (1845—1884), a kedélyes humorista, a ki önéletrajzi adalékaiban (1861 és 1867) figyelmet érdemlő anyagot szolgáltatott nemzeti fejlődésünk egy nevezetes korszakának ismeretéhez és helyes felfogásához; SOMOGYI KÁROLY (1858—1888) esztergomi kanonok, a „jó és olcsó könyvkiadó-(utóbb Szent István-)társulat“ egyik főmunkása, a ki első sorban a nép széles rétegeit törekedett a műveltség és helyes erkölcsi érzék áldásaiban részesíteni; SZÜCS ISTVÁN (1841—1891), tekintélyes jogtudós, a ki utóbb komoly történeti kutatásokat folytatott és megírta Debreczen város történetét; és NENDTVICH KÁROLY (1845—1892) műegyetemi tanár, az Akadémia egyik leglelkesebb és legbuzgóbb tagja, a chemiának egyik legelső kiváló művelője hazánkban, a ki tudománya számára számos kitünő munkást nevelt.

Az 1812-iki év folyamán született következő tizenkét tagtársunk: HANÁK JÁNOS (1846—1849), a természetrajz lelkes művelője, a ki hazafiás lelkesedéseért, mert fegyvert fogott a haza védelmére, súlyos üldözést szenvedett; GARAY JÁNOS (1839—1853), a múlt század ötvenes éveinek legkedveltebb epikusa, kinek néhány balladája és románcza még ma is életben van az ifjúság ajkán; LÁNYI KÁROLY (1847—1856), az egyháztörténelem művelője, kinek Magyar Egyháztörténelme a jeles Knauz Nándor átdolgozásában (1866—69) még ma is tekintélynek örvend; SZEMERE BERTALAN (1840—1869), kinek jelentősége inkább politikai történetünk terén kimagasló, de a ki naplóival, útirajzaival és szónoklataival az irodalom munkásai sorában is kiváló helyet foglal el; báró PRÓNAY GÁBOR (1860—1875), a ki főleg „Vázlatok Magyarhon népeletéből” cz., fényesen kiállított, francia és német nyelven is megjelent díszművével tette nevét ismertté; LUKÁCS MÓRICZ (1839—1841) a nemeslelkű, nagyműveltségű és szeretetreméltó literary gentleman, a ki Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval és Trefort Ágostonnal 1840-ben az első Budapesti Szemlét megindította és szerkesztette; LUGOSSY JÓZSEF (1841—1884), a jeles és rendkívül sokoldalú nyelvész, kit archaeologiai és csillagászati problémák is foglalkoztattak; PEREGRINY ELEK (1841—1886), a paedagogiának egyik legelső buzgó munkása hazánkban, kinek főleg az ifjúsági irodalom megindítása és fejlesztése körül kifejtett fáradozásai érdemelnek méltánylást; ARÁNYI LAJOS (1858—1887), a kórboncztan tanára, a ki, archaeologiai hajlamait követve, főleg a vajda-hunyadi remek lovagvár restaurációján fáradozott és a budai várak történelmi emlékü házainak és pontjainak emléktáblával megjelölését szorgalmazta és nagy részt maga keresztül is vitte; TÓTH ÁGOSTON (1871—1889) honvédezeredes, egyik legelső hadtudományi írónk, a ki az irodalomban főleg a fokméréssel és egyéb földrajzi problémákkal foglalkozott; HORNYIK JÁNOS (1863—1885), szülővárosának, Kecs-kemétnek, és Pusztaszernek érdemes történetírója, és PETTKÓ JÁNOS (1861—1890) bányatanácsos és selmeczbányai tanár, a földtannak tekintélyes munkása, a hazai földtani és bányász-egylet (1850) egyik megalapítója.

Ez érdemes munkások sorában sokan vannak, a kiket a mai nemzedék nevééről sem ismer, hisz ez új nemzedéknek egyik főjellemzője, hogy nem tud a multtól, de azért lenézi a multat, és azt hiszi, hogy ab ovo indíthatja meg a nemzeti műveltség fejlődését. Pedig nincsen e többé-kevésbbé elfeledettek közt egy is, a ki, ha néha szerényebb körben vagy szerényebb eredményekkel is, hozzá nem járult volna a tudománynak és irodalomnak hazai fejlődéséhez. Azért megérdemlik, hogy mi is, a kik sokkal kedvezőbb korban működünk, kegyelettel emlékezzünk

meg róluk, a kik, sokszor göröngyös utakon és mindig fogyatékos eszközökkel, ösztönzés és elismerés nélkül, mégis úttörő elődeink voltak.

E régebben elhunytakhoz csatlakoznak évről évre új elköltözöttek, az utolsó akadémiai évben is nyolczan, köztük VÉCSEY TAMÁS, a kiváló jogtudós, a kit csak a mult évi nagygyűlés választott volt tiszteleti taggá, Akadémiánk egyik Nesztora, a ki éppen három évtizeden keresztül volt társaságunknak buzgó és lelkes tagja. És három évtizeden át állt az Akadémia szolgálataiban előbb mint irnok, azután mint irattárnok, végre mint irodaigazgató BOROVSKY SAMU I. tag, a ki teljes odaadással és buzgalommal végezte hivatalos teendőit és mint a magyar történelem művelője is elismerésre méltó munkásságot fejtett ki. A lefolyt évben hunytak el továbbá: BÖHM KÁROLY r. tag, a philosophiának eddigelé leghivatottabb művelője hazánkban, a ki képzett fiatal munkásokat is nevelt tudományának; PÓR ANTAL r. tag, a magyar történelmi kutatásnak nagyérdemű munkása; ASBÓTH JÁNOS I. t., a jeles publicista, a ki csak épp most készült alapos és sokoldalú Balkán-tanulmányainak földolgozásához; VÍZAKNAI ANTAL I. t., a fiatalon elhunyt képzett statisztikus; KALECSINSZKY SÁNDOR I. t., jeles geologus, és báró MEDNYÁNSZKY DÉNES I. t., a kit az élet korán elszólitott értékesen megindult irodalmi munkássága folytatásától. Négy külső tagunk is elköltözött ez év folyamán: három kitünő francia tudós: LAVASSEUR EMIL, TOPINARD PÁL és MONOD GÁBOR és a világhírű olasz nyelvtudós TEZA EMIL.

A mult év folyamán kiutalt jutalmakat és jutalmazottakat felsorolja a kiosztott jelentés, mely a tisztelt közönség kezei közt van (főnt 251. l.). Ezekhez járulnak a most lezajlott nagygyűlés koszorúsai, kiknek sorában első sorban a nagyjutalom és Marczibányi-mellékjutalom nyertesei emelkednek ki. Az elsőt mint utólagos babérkoszorút egy már elhunyt kitünő tagtársunknak sirjára kellett letennünk: BÖHM KÁROLY r. tagnak nagyszabású philosophiai munkája, melynek az idei nagyjutalom jutott, a magyar bölcséleti irodalomnak eddigelé legkimagaslóbb terméke, mely örök nevet biztosít szerzőjének. A Marczibányi-jutalmat KÁRMÁN MÓR, a paedagogiának hazánkban legképzettebb és legérdemesebb munkása nyerte a nevelés- és oktatásügy egész körére kiterjedő gazdag munkásságaért. A publicistikai Bródy-jutalom HALÁSZ IMRÉ-nek, e régi, sokoldalú publicistának jutott, a ki „Egy letűnt nemzedék“ című nagyszabású czikksorozatában a jövő történetíróinak is igen becses, noha itt-ott alanyilag színezett anyagot szolgáltat; a Wahrmann-jutalom HOSZPOTZKY ALAJOS miniszteri tanácsosnak, a ki nevével a nyilvánosság elől menekülve, hivatalos bureaujában a vízi utak ügyét nemesak elméleti fejtegetéseivel, hanem gyakorlati tevékenységével is kitünően fej-

lesztette, ezzel hazai kereskedelmünk fontos érdekeit megbecsülhetetlen munkássággal szolgálva. Jutalmakat nyertek további PALÁGYI LAJOS egy szép elbeszélő költeményével, TANKÓ BÉLA szászvárosi tanár, Böhm Károly jeles tanítványa, egy nagybecsű aethetikai munkával, LUKINICH IMRE dési tanár az erdélyi fejedelemség egy fontos korszakának értékes feldolgozásával, a kolozsvári KREUZER LIPÓT és a debreczeni RÁCZ LAJOS a kereskedelmi alkalmazottak jogi és társadalmi helyzetének javítására szolgáló intézmények tárgyalásával, WEISER ISTVÁN és ZAITSEK ARTUR fővegyészek egy mezőgazdasági kérdés helyes megfejtésével, LECHNER GEDÉON egy elektro-chemiai problema sikerült megoldásával, KERTÉSZ MANÓ budapesti tanár egy nyelvészeti kérdés helyes tárgyalásával. Ime, tizennégy jutalmazott, — köztük csak egy akadémiai tag! — a kik nagyobb részt az első, de mindnyájan a legsúlyosabb nyilvános elismerés koszorúját az Akadémiától nyerték.

De az idei nagygyűlés nemcsak anyagi jutalmakat osztogatott, hanem erkölcsi jutalmazásban is részesített kiváló szakférfiakat, midőn őket vagy előléptette vagy első ízben az akadémiai tagok sorába felvette. Előléptetésben három jeles lev. tagtársunk részesült: BALOGH JENŐ, a széles műveltségű, kitünő jogtudós, MEDVECKY FRIGYES a nagytehetségű bölcselő és MÁRKI SÁNDOR a fáradhatatlan történetíró, kiket a nagygyűlés rendes tagokká megválasztott. Új tagokul megválasztattak HORVÁT CYRILL főreáliskolai igazgató, a régi magyar irodalomnak ez idő szerint legbuzgóbb és legszerencsésebb kutatója, REJTŐ SÁNDOR műszaki író, a műegyetemnek egyik legjelesebb tanára, és PREISZ HUGÓ egyetemi, tanár a bakteriologia hivatott munkása. Külső tagok lettek SIEVERS EDUÁRD lipcsei egyetemi tanár, a jelenkor legjelesebb germanistája, PASTOR LAJOS innsbrucki egyetemi tanár, a pápák kiváló történésze, és ZUNTZ NÁTHÁN berlini főiskolai tanár, elsőrangú physiologus.

A mily örömmel fogadjuk új tagtársainkat, kiknek képzettségétől és buzgalmától méltán még sokat várhat a tudomány. annál aggasztóbbnak kell jeleznem azt a meglepő tünetet, hogy tizenkét megüresedett levelező tagsági hely közül ezúttal csak háromnak betöltése sikerült. Nemcsak az aggasztó, hogy munkásaink zárt száma ily lassan egészül ki: ez a szempont talán alárendeltebb jelentőségű, hisz a legújabb jutalmazások is bizonyítják, hogy az Akadémia munkásságában mindenki részt vehet. kiben a kellő hivatottság megvan, ha nem is tartozik az Akadémia kötelékébe; — de bánt az az eljárás, mely nagyérdemű és magas állású férfiakat, a kik kétségtelenül az Akadémiába valók, mert minden Akadémiának válnának diszére, kellő körültekintés nélkül tagoknak jelöl és azután minden kigondolható komoly ok nélkül a művelt és műveletlen tömeg mulattatására elejt. E vissza-

tetsző és az Akadémiához nem méltó, különben nem mai keletű jelenség, az emberi gyarlóság ezerféle mesterkedésén kívül, nagyon valószínűen kelletlen gyümölese a divó tagajánlási és tagválasztási eljárásnak, mely esetleg már túlélte magát, de mindenesetre fejlett tudományos és társadalmi viszonyainknak már alig felel meg. Nem akarok ezúttal pozitív reformjavaslattal előállani; ilyennek, ha csakugyan szükségesnek vagy czélszerűnek mutatkozik, tárgyalása és megállapítása az osztályok véleménye alapján az összes Akadémia joga és kötelessége. Most csak rá akartam mutatni e visszás mozzanatokra, hogy az érdeklődők figyelmét felköltsem és útját egyengessem egy oly állapotnak, mely az országnak kevesebb okot és alkalmat szolgáltatson, hogy az Akadémiát személyi ügyek bántó elintézése miatt megtámadhassa. Az Akadémia és a nemzet közt nem szabad ellentétnek vagy félreértésnek lábra kapnia. Azért mindent meg kell tennünk, hogy az Akadémia és a nemzeti közvélemény minél közelebb jussanak egymáshoz és minél bensőbb viszonyba kerüljenek egymással, mert csak ezzel biztosíthatjuk az Akadémia mélyreható befolyását a nemzet összes rétegeire, mely befolyás nemcsak tudományos haladásunknak, hanem nemzeti életünknek és létünknek is egyik legfontosabb és legbiztosabb záloga.

III.

Than Károly emlékezete.

Hosvai Lajos r. tagtól.

(Meg fog jelenni az akadémiai „Emlékbeszédek“ sorozatában
XVI. köt. 2. szám.)

IV.

Shakespeare költözése.

Gárdonyi Géza 1. tagtól.

Személyek: *Shakespeare*, meg a leánya: *Judit*. Végül *egy fuvaros*, meg *Quincy* Tamás, a ki Juditot később feleségül vette.

Bolthajtásos szoba Londonban. Gyékényvel bekötött bútorok és leszögezett ládák. Az ablak közelében egy útrakész íróasztal is. Rajta egyfelől két nyitott útitáska, női köpönyeg, női kalap, másfelől kis teríték: tányér, palaczk stb.

A szobában nincs más, csak *Judit*. Nyáriás útiruhában, de hajadonfővel. Rakogatja az ennalót. Közben a szemét törölgeti.

SHAKESPEARE (Belép. Rajta is nyári útiruha.):

Egy óra mulva itt a fuvaros.

(Elmosolyodik.)

Nini: Hát sírsz? A rabmadár busúl,
 hogy megnyitották a kalitka-ajtót?
 Sir, hogy nógatják: „Szállj ki hát, no szállj!
 Újra tiéd a határtalan ég,
 zöld erdő lombja, virágos mező:
 az életed és dalod a magadé!”

JUDIT:

Nem eszel-e az útra valamit?

Tojás és sör . . .

SHAKESPEARE:

Jonson barátommal
 ittunk az imént búcsúpoharat.
 Ő tőlem búcsuzott, én meg London
 lármájától és kéményeitől.
 No meg a hajam barna színétől,
 amely velem Stratfordba vissza nem tér.

JUDIT (Duzzog.):

Londont itthagyni s éppen Stratfordért,
 Ahol lassabban jár az óra is,
 Ahol az is látvány, ha valaki
 két kappant visz a Chapel-Lane-utcán végig.

SHAKESPEARE:

Hát mi London, hogy úgy megkönnyezed?
 Kétlábú hangyák rengeteg bolya.
 Barlangon barlang. Kővön kővilág,
 Zeg-zug utcáin derékba-törik
 a napsugár, míg fát, fűvet keres.
 De csak kő és kő! s közte siető
 embernyüzsgés: tallérér lihegő
 mázas lelkek babiloni soka.

JUDIT:

Czímeres nagyurak . . .

SHAKESPEARE:

A város címere
 az egyfogatú bérkocsi lehetne,
 jobban: a vak ló, mely napestig lót-fut.
 Itt bezzeg gyorsan jár az óra is:
 alig kelt föl a nap, megint leszáll.
 S az évszakok . . . csak két évszak van itt:
 meleg s hideg. Virágtalan nyár és
 szennyes havú tél. Kőd a többi, kőd.

JUDIT :

Mintha Stratfordban sohse volna köd . . .
Mintha a nap ott éjjel is ragyogna . . .

SHAKESPEARE :

Ott még a köd is szebb, mint itt a napfény.
Mi öltözteti talpig hermelinbe
a fákat, bokrokat, ha nem a köd?
A zuzmarának édesanyja az.
Itt Londonban soh' sines efféle ünnep.
Itt még a piros pünkösöd is fakó.
Dehát valld meg: nem is ezért csöpög
a két szemed pillája, nem ezért.
Tamás barátod — a te Londonod.

JUDIT :

Ördög barátja, nem enyém! No lám
miket gondolsz, atyám! Egy borkupecz,
akivel hatszor-hétszer ha beszéltem.

SHAKESPEARE :

Igaz lehet, mert tagadod, Judit.

JUDIT :

Az a toklyó?

SHAKESPEARE :

Van már huszonöt éves.

JUDIT :

S én huszonnyolcz!

SHAKESPEARE :

Sohase vén leány,
kinek az apja olyan vagyonos,
mint a tiéd.

JUDIT :

De nem és nem, atyám! . . .
Csupán mert földink, hát . . . mellettem mászkál . . .

SHAKESPEARE :

„Mászkál?“ Röpköd! Mint a moly a gyertyán.
S te is oly gondosan igazítottad
a nyakkendőjét.

JUDIT :

Ha félreállt . . . A zödfilkó . . .

SHAKESPEARE :

Becsüljétek leányok
a zödfilkót! Ő a legkészebb arra,
hogy jármotokba dugja a nyakát!
Tamás derék fiú és vagyonos :
csak igazgasd a nyakkendőjét hévvel.

JUDIT :

Ugyan atyám . . .

SHAKESPEARE :

Anyád is igazgatta
az enyémet sűdölegény koromban,
míg végre is magához igazított.
Tizennyolcz éves voltam. Ő huszonhat.
Épp fordítva: mintha a gyűrűvel
keresztlevelet is cseréltünk volna.
Nem lilium való neked se már
a kezedbe, hanem főzőkanál.
Node mindegy: ha nem Tamás, hát más.
Zsuzsi nénéd is otthon lelte meg
a filkóját. És lám: mi derék férj lett!
Alig várom, hogy kis unokám lássam . . .
(Maga elé mosolyog.)

JUDIT (Duzzog.):

Minek mindennap? Elég ha nyarankint . . .

SHAKESPEARE :

Mindennap! Ezután mindennap
ő mond jóreggelt és jóéjszakát.
Otthon igazán jó reggelem lesz
s jó éjszakám mindig. Jó éjszakám
akkor is, ha majd utoljára mondja.

JUDIT :

Barátjaidat nem sajnáloed-e?

SHAKESPEARE (Vidáman.):

Hogyne! Kivált Fitymáldy Jakabot,
ki úgy óvott az elkevélyedéstől.

JUDIT :

Hogy óvott? Én nem is tudok róla.

SHAKESPEARE (Vállat von.):

Pelengérré tette a tollamat:
csóró-szarkának, minek nevezett,

Hogy Plutarchos posztóját varrtam el,
 hogy Boccaccio kútjából meritettem,
 hogy ponyváról szedtem fel Hamletet.
 Az én nevem csak tolvajszijsz tehát,
 lopott motyónak egybefoglalója.

JUDIT:

Mit loptál el? Kinek mije veszett el?
 Csorbult-e Plutarchos vagy Boccaccio?
 S nem maradt-e a ponyván, ami ott volt?

SHAKESPEARE:

Nem mézet gyűjt a kigyó a ligetben:
 a fülemlére is rásziszeg.
 Vajjon, ha gályát építék, vitorlást,
 pompásat, a minő még nem úszott
 angol szemek előtt a tengeren,
 a hattyú rám kiált-e: — *Hé, bitang*
ez a hajó, csak óriási hattyú!
 Ki vádolja meg Pheidiast a köért,
 a melyből büszke istent faragott?
 S ki veti a szemére Ráfaelnek,
 hogy mások szótték művész-vásznait.
 Én ócskavasból vertem aranyat . . .

JUDIT:

Nem ellenségid említettem én.

SHAKESPEARE:

Barátimat, igaz, barátimat,
 kik egyhajón vitorláznak velem
 ennek a századnak a folyamán,
 kiknek beszéde selyem-gombolyítás.
 tekintetök, mint a vetést keltő
 márcziusi nap meleg sugara . . .
 Dehát nem hagynak-e el ők is engem?
 Hol ez, hol az, egyszer csak eltűnik,
 miként az éjbe-oszló esti árnyék.
 Köszönés nélkül jöttünk e világra,
 búcsútlanul kotródunk el belőle.
 De nincs-e otthon is barátom bőven?
 Stratfordnak minden bokra, fája, útja,
 palánkja, háza, tornya, rétje, kertje,
 hiszen mind, mind barátul üdvözöl:
Isten hozott, Vilmos, Isten hozott!
 S nem jő-e velem leghívebb barátom?

akinek kedve nem fordult soha
 a szél fuvása szerint jobbra-balra ;
 agyának egyetlen gondolata
 se mozdult soba-soha ellenem.
 Kinek örömtűz gyúl szemén, ha lát,
 s bú fellegzik, ha nem járhat velem.
 Ki oly őszinte, hogy szemembe ásít,
 de nagyságomban sohse kétkedett.
 S ha volnék trónról lelökött király,
 ki koldusbottal indul a világnak
 ő egymaga kísérne mindhalálíg.

JUDIT:

Ki az a derék barátod, atyám?

SHAKESPEARE:

A kutyám.

JUDIT:

Lám, hogy megzavart a tűz, —
 a kormos falak, füstté vált ruhatár,
 s a mi bizonynyal lelkedben is égett:
 a kézirateid, drámáid, mindened.
 Minő kincstár, bár csupa papiros
 égett el ott . . . Lásd én is siratom,
 De hát a fa is évről évre terem . . .
 Loptak is el: oh áldott tolvajok!
 Könyvárusok is . . .

SHAKESPEARE:

A jó hörcsökök . . .

JUDIT:

Azokat rendre lemásoltatod!
 S ha van pénz, van fal, kőműves, szabó.
 A színészeid sem égtek bele . . .

SHAKESPEARE:

„Színészeim.“ Itt-ott egy fa nem erdő.
 Új nemzedék burjánzott már elő,
 a mely csak a fejét hordozza fenn,
 de bezzeg nem a szent művészetet.
 Az angol szó úgy hangzik nyelvükön,
 mint lúdnak száján a pacsirtaének.
 S ha játszanak hőst, szűzet vagy nemest,
 királyt, lovagot, grófot, szerzetest,
 akárcsak látnék külvárosi bált,

a hol bérelt vagy kölcsön-maskarában
a röflegény, pinczér és szobalány
majomkedvvel nagyozolja a visszáját
mindannak, a mire nem született.

(Leül.)

JUDIT:

Hol van csupa művészből társulat?
A festő is mind *művész* névvel él,
mihelyt bársonyt ölt és haját ereszt.
Csak te állj Atlaszként Glóbusoddal,
a művészeid is helyt-állanak.
És hát az új írók? Új tollak! Új
erők! Fletcher, Beaumont . . . s tudom is én . . .

SHAKESPEARE (Maga elé.):

„Új írók“, a kik az én csillagomnál
gyujtották meg hitványka mécsöket . . .

(Vállat von.)

De hát kell olykor sár és polyva is,
hogy hézagok betöltve legyenek.

JUDIT:

Nem baj, atyám, csak világojlanak,
nemes versengéssel ragyogjanak
neved körül, a mely zenitjén áll.

SHAKESPEARE (Maga elé.):

Az üstökös ha átvonult az égen
s fényes palástja is homályba száll,
előtűnnek az apró és erőtlen
csillagocskák. S versengnek: ki nagyobb?
A törpék versengnek, hogy melyikök
viselheti az „óriás“ nevet.
Ki nagy? Senki. Vergil? Homérosz? Dante?
Kerékküllőre tapadt porszemek
az Idő elgördülő szekerén,
mely elviszi a nemzeteket is.
Egy-egy porszem tán hosszan csillogó . . .
A vége csakúgy múlás, feledés.
Gyermekésszszel csodáltam egykoron
a könyveket s költők arczképeit.
Ma már tudom: a lélek lángja is
ezen a Földön korom és hamu.
Arczképök: Veronika-kendő-kép mind.
Egy-egy kereszt árnyéka leng mögöttük.

JUDIT :

A fáradtság szól ajkadon, atyám.
Jó, hát pihentesd lankadt szárnyaid.
Töltsük otthon a nyarat és az őszt.
Mikorra visszatérünk, állanak
dicsőségednek újult falai,
s koszorús fejed újra taps köszönti.

SHAKESPEARE :

A taps csak levegő. S a koszorú:
egynapos zöltség, — kopott zarándokbot
hamar fonnyadó éke és jutalma.

JUDIT :

De szép !

SHAKESPEARE :

Szép, szép. A dráma is szép :
látható álma a költő szívének.
De meddig szép ? A míg csak maga látja.
A míg a gondolat a kohójában ég
s a szent lángban gyémánttá változik.
De a mint ezt a szót leírta : *Vége*,
felocsudik. Az álma szertefoszlott,
a színes árnyékok el, ködbe-múltak.
S előtte a garasos próza ül.

JUDIT :

De újra látja színpadon az álmát.

SHAKESPEARE :

Nem az többé. Csak hitvány kópia
Tegnapról eltett melegített étel.
Kicszerélt menyasszony : a kúti tündér
nádszál-kisasszony, a kit rücskös czigány-
lánnyal cserélt ki a vasorrú bába.
S a királyfi csak képedez szegény :
„*De megrátult. Mintha nem is ő volna!*“

JUDIT :

A publikumnak tetszik, s ez a fő.

SHAKESPEARE (Gúnyosan.):

Ez a fő !

JUDIT (Ábrándozik.):

Rómeó és Júlia, Othelló . . .

SHAKESPEARE (Gúnyos vidáman.):

Júlia. Vagy lármásszájú hős,
 kinek feje gombóczként gőzölög.
 Az ilyen kell, és bársony és selyem,
 királyok, herczegek és lényalók,
 gazdag henyék pillangó élete.
 Szép prima-jérece s érte kakasharczok.
 Vagy holdfény, sóhajtás és muzsika.
 A szó mindegy: akár a bölcsék kincse,
 akár aranyozott üres dió.
 De jobb ha csak dió. A magasat
 nem értik a szakálás gyermekek.
 Nem szavakat les a felvont szemöldök,
 csak a Damokles kardját: *No, mi lesz?*
 Ej, meguntam a kárpitok világát,
 a fakardokat, a görögtüzet,
 borókafüstöt tátott szájakat.
 Bánom is én mi vihar szórta szét
 s hogy hova szórta a drámáimat!
 Lelkemnek partra vetődött hullámi
 voltak csupán. Bár olykor gyöngy s virág is
 hanyódott bennök a világ elé.
 Az érdemest, az igazit, Judit,
 a mélységben heverő gyöngyöket,
 világító karbunkulusokat,
 otthon tárom fel, otthon, az opálokat,
 a melyekben lelkem szent tüzei
 parazslanak hamvadhatatlanul.
 Otthon tárom fel a mindenki-kincsét,
 a melyet egyik század a másiknak
 kezébe majd aranytálon ad át, —
 otthon tárom fel a stradfordi csendben.
 Falomb árnyékán, virágok között, —
 a hol legfeljebb méhek döngicsélnek.
 Vagy télen, mikor temető a kert,
 s virág csupán az ablaküvegen van,
 méhek helyett a vihar orgonája
 bűg odakünn: én a szobai csendben,
 a kandallóm szelid melege mellett,
 ülök megint teremő-asztalomnál.

JUDIT (Magában.):

Ülsz ám a vadász-czimborák között.

SHAKESPEARE (Magában.):

Vagy tavasszal a mezőn hogyha járok,
a fakadó fák, kéklő ég alatt,
mikor az Avon a hegyek havát,
új vizeit hordja Nyugot felé,
nem újul-e meg az én lelkem is,
miként az Avon, a parti fák s a rét?

JUDIT (Magában.):

Jársz ám sörözni az *Arany sólyomba*.

SHAKESPEARE (Mélyen elmerül a gondolataiba.):

Betérek majd a temetőbe is.
Hamnet fiacskám, óh kis Hamnetem! . . .
A tavasz első ibolyácskái
ott kélnek újra sírköve tövén.
És kék szemüknek első megnyílása
az alsó sort olvassa a kövön:
Viszontlátás boldog reményében!

Oh Hamnetkém, kis kékszemű virágom,
tudom nem ott a mi viszontlátásunk!
Csak a cserép, az van ott eltemetve,
a kis virágcserép, mely eltörött,
míg ötmagát angyalkéz vette fel
s ültette át az Égben más cserépbe.

Mégis a sír, a sírocska az övé.
Leülök majd ott s el-hallgatom
a szellősusogást a fű között,
a Végtelenség rejtelmes beszédét,
a mely csak susogás, halk susogás,
s a fű, a nefelejts, mind bólogat.

Mi más strófák zendülnek majd meg ott
szívem hárfáján is, mi más dalok!
Nemesebb, égibb, szebb akkordokat
zenget a költészet olyan helyen,
a hol a virágok az Égre néznek,
s a csillagok a Földre.

Meglásd mi más lesz, majd ha asztalomnál
nem ül a Gond. És ajtóm küszöbén
nem áll örökké a zord Sürgetés.

S ha majd irótenám mellett az Óra
Éjféltre többé intön nem mutat.

Mi voltam én itt? Nyírott szárnyú sas,
a melyet tyúkketreczbe zárt a Sors
s az apró baromfiak közé szoktatott.
Kiszállok most: örökre itthagynom
a földön járó korcs-szárnyasokat!
Bú, csüggedés, minden rossz ittmarad!
Csupán a múzsa . . .

JUDIT:

Az is ittmarad.
A hajad ősz: s a múzsa is leány . . .

SHAKESPEARE:

Múzsa helyett a Podagra kísér?
Lehet. A búcsúzásnak nem jelenti
napját, előre, semmi szerelem.
Akkor hát *finis*: a költészetem . . .

JUDIT:

Félbe-marad, atyám, emlék marad.

SHAKESPEARE (Maga elé.):

Beomlott aranybánya . . .

JUDIT:

Oh be kár

SHAKESPEARE:

Mindegy. A fürj epedő pitypalattyja,
az őszibogár méla pirregése,
macska-doromb, dajkának dúdolása,
költő írása, — mind azonos sorsú.
Néhány száz percz, vagy néhány ezer év,
csak áramlat az Idő tengerében,
a melyben minden: fű, fa, ember, állat,
korona, koldusrongy, szív és epe,
pöfeteg-gomba, büszke piramis, —
minden — iszappá válik. Mindörökre!

JUDIT:

A szép költemény nem, nem, atyám!

SHAKESPEARE:

Minden, minden. A szép írásmű is csak
vigyázattal fujt szappanbuborék.
Száll valameddig a végtelen időben,
aztán elfakul, elmúlik az is.
Az Idő óráján a billegőt
nem állítja meg Isten keze se.

JUDIT:

De a te neved marad!

SHAKESPEARE (Vállat von.):

Darabig talán:
üres keret, melyből a kép kihullt.

Hát nem írok. Legfeljebb gondolatban,
ha átvonul majd egy-egy szép rege
a fantáziámon, a szívemen,
mint tó tükrén a rózsaszínű felleg.

Leirom-e vagy csak elgondolom? . . .
Legyen úgy, mint véled, Julit, hogy csak
elgondolom . . .

De akkor is jobb otthon.
Azon a földön, a melynek porából
alkotta Isten múltó testemet.
Szebben sugárzik ott reánk a nap.
Tündöklőbbek az égi csillagok.
Jobbizú ott a kenyér és a só.

(Magában fantáziál.)

S babér helyett talállok rózsafát.
Alig várom, hogy kisunokám lássam.
Mennyivel szebb az ő játszadozása,
Mint itt a sok czifra komédia,
s mennyivel édesebb a csevegése,
mint a fellengős, kongó jambusok.
Oh alig várom, hogy a kis angyalt lássam,
hogy ringassam gallyamnak bimbáját,
azt a minden drámánál szebb mesét,
a melyben a Teremtő visszaadja
gyermekkoromnak fehér ingecskejét!
Szememnek fényét! Hajam barna színét!
Gyermek-szívemnek galamb-szárnyait.

Ha majd ölembe mászik s átölel,
 az ő kis karja lesz a koszorúm.
 S ha szivecskéje szívemen dobog,
 a Mult s a Jövő szíve dobog össze.

A mindent múlásba hordó Időn
 az Élet áll csak diadalmasan.
 Csupán formáit váltogatja el,
 mint az avult ruhát hogy váltja új.
 A lombja-vesztett őszi almafán már
 ott a rügy a hullt levél helyén.
 A lombja-vesztett embernek a karján
 ott ül a kedvesarcú unoka.
 Minden virág szép, szívet bájoló, —
 mert Isten költeménye a virág, —
 a gyermek is virág: embervirág,
 virágos ág a Jövőnek kezében! . . .
 . . . . .
 Szébb költemény, mint minden költeményem!

*

Kopogtatás. Ajtónyílás.
 Az ajtóban megjelenik a fuvaros ostorral, fuvaros mögött
 Quiney Tamás csokorral. Tamás mögött egy kutya.
 Tamás félretaszítja a fuvarost és besiet. A kutya méginkább
 megelőzi Tamást. Shakespearehez fut és örvendezik.

FUVAROS:

Itt a koci és két markos legény is,
 a ki a bűtort a szekerekre rakja.

JUDIT:

Óvatosan!

TAMÁS (Kimelegült arezczal.):

Estig szabad vagyok!

SHAKESPEARE:

Derék!

TAMÁS (Juditnak nyújtja a csokrot.):

Lehetek kísérője?

JUDIT (Mosolyog.):

Tamás,
 már megint félreáll a nyakkendője!

(Megigazítja.)

V.

Sadowától Sedanig.

Gróf Tisza István tiszti tagtól.

(Az Akadémia Történeti Értekezései során közöljük.)

A troubadourok költészete.

(Részlet Pekár Gyula I. tagnak 1912. febr. 5-iki székfoglalójából.)

Az éjszakai szellem, a francia lélek fejlődésének rajza után áttér szerző a gall délre, a Provençera.

Más nép lakik itt, mely a frank vér híján mindenekelőtt kevésbé hősies. A provençeiában az őskelta érzelmesség marad az erősebb; békés kulturfaj, mely a phoenicziaiaktól kereskedelmi ösztönöket, görög-római őseitől pedig pogány philosophiát és pogány művészi hajlamokat örökölt. És erős ez a pogány mag önáluk, — a provençei sophista és rhétor, igazi „graeculus“, született szabadgondolkodó és ennélfogva (abban a korban!) született heretikus. A mint hogy valójában épp ez az ő eretnokségük lesz majd az ürügy, mely az irigy és vad francziákat rájuk zudítja s végeredményében a virágzó művelt és gazdag Provence vesztét okozza. A galliai éjszak és dél közt természetes az ellentét eleitől fogva, — a francziánál a „valor“, a vitézség a fő, a provençeinál a „cortesia“, az udvariasság a jelszó. *Radulphus Cadomensis* már 1110-ben így ír a két fajról: „francorum sublimis est oculus, spiritus ferox“, a frankok szeme kihívó, természetük vad, — „provinciales laboriferi, minus bellicosi“, a provençeiak dolgozók és kevésbé hareziasak, s a végén hozzá teszi: „franci ad bella, provinciales ad victualia!“ „a frankok csatába valók, a provençeiak a lakomás asztalokhoz!“ A mint látjuk, már akkor igaz volt a Daudet *Tartarin* típusa, — de igazat mond a nagy regényíró akkor is, midőn azt állítja, hogy „le Midi est polygame“. Honnan e faj élveteg, szerelmes hajlama? A kelta érzelmességtől s a görögös pogány életörömtől eltekintve az okok a galliai Dél kulturális fejlődésében is keresendők. Három hatalmas rokon latin szomszéd közé ékelten a Provence mint állam hol ide, hol oda rángattatik és daraboltatik,¹ de épp mert egyelőre

¹ Lothár alatt a Provence külön királyságként szerepel egy önálló „lyoni herczegséggel“, de Kopasz Károly 876-ban már egy *regnummá* olvasztja össze a *Provençet Lombardiával*. Ő utána állandó katalán és aragoni beavatkozások mellett látunk hol „arlesi“, hol „provençei királyságokat“, míg végre a toulouse-i grófok lesznek türt uraivá a területnek. Őket fogja megdönteni az albigenz háború, tőlük fogják a francziák elfoglalni a Provençet.

még sem a francia, sem az olasz, sem a spanyol nem tud megosztolni rajta, voltaképp semleges terület marad, melynek népe önérzetes és harczias fellendülések helyett inkább praktikus vagyonszerzésre s az élet anyagi és szellemi örömeinek az élvezésére adja így magát. A harczos és erősebb barbár szomszédok közepette így növi ki magát a galliai Dél a cultura békés oasisává, — így lesz a provencei szépkedvelő életművészsze és csak így válhatik náluk „öröm-“ és „szerelemtudományyá“ még a költészet is.

De lássuk most a nyelvet. A provencei nyelvterület a Pyrenéknél mindkét oldalára terjed, — határai a francia éjszakon a *Gironde*, *Poitou*, *Lyon* s az *Alpok*, a spanyol délen viszont *Aragonián* és *Catalonián* át a *Baleari* szigetek, *Murcia* és *Valencia*. Hatalmas terület ez s itt a francia „igen“ és „nem“: az „oil“ és „neuil“ szavak helyett „oc“-ot és „no“-t mondanak, vagyis a francia „langue d'oil“ helyett a „langue d'oc“ az uralkodó. Egységes nyelv ez, de temérdek dialektus színezi (hisz a *Mistral* nyelve is csak egy uralkodó magaslatra emelt dialektus!) — s tán ezért is hívják a troubadourok annyiféleképp. Hívják „lengua romana“-nak, vagy „romans“-nak, de nevezik, mint Peire Vidal „limosin“-nak, mint Dante „provensal“-nak, vagy mint a pyrenei lantosok „catalan“-nak is. A mai tudomány *occitani*-nak keresztelte el a troubadour-nyelvet. E nyelvnek a francziával szemben első jellemző vonása az, hogy teljességgel *hiányzik belőle az orrhang*. Szerkezetére nézve tán a leglatinabb román testvérei között s ehhez képest keményebb is náluk. Feltűnő a provenceiban a szavak sok jelentősége, a nyelv költői homályossága s a szerelmi szótár és szerelmi kitételek gazdagsága. Hangzása? Zeneileg nem az olaszszal rokon, — a franczián át inkább a spanyol felé hajlik:

„Quan la vertz fuoilla s'esperan
 „Et par flors blanqu'el ramel
 „Per lo dolz chan del auzel
 „Si va mos cors allegran
 „Lanquant vei los arbres florir
 „Et aug lo rossignol chantar
 „Adonc se den ben alegrar
 „Qui bon'amor saup chausir . . .

(Bernart de Ventadorn).

Nos: nyájas erkölcsök, békés viszonyok mellett könnyen fejlődik ki s csiszolódik e kastélyos, dús világban a lovagi szellem. A *nőtisztelet a sarkpontja* ennek a fejlődésnek, és mi méltán kérdehetjük: antik rabságából voltaképp hogy juthatott a nő abba a helyzetbe, hogy a XII. század Provenceában társadalmi királynővé lehessen? A kereszténység itt mindenesetre a

fütényező. A régi férfias vallások csak a férfiaknak szóltak s ezekkel szemben Jézus az új vallást nagyrészt nőkkel és a nők számára is alkotta meg. A kereszténység, midőn lelket concedál a nőnek (a mácon-i zsinat paragraphusban mondja ki, hogy a nők nem állatok, hanem az emberek közé számítandók!), a többi elnyomottakkal együtt hozzája is szól s a szeretettel együtt felmagasztalja a szerelmet is. S micsoda biztosítékai vannak ennek!

A Boldogasszony anyasága úgyszólván szentté avatja minden nő anyaságát s a Magdolna példája bocsánatot biztosít a szerelemmel vétkezett megtérőknek. Ily támogatás mellett mesésre kell nőnie az egykori rabszolga hatalmának. Nem térhetünk itt ki arra, hogy Theodorától fogva az egész byzantin korszakon s a római pornocratián át a nő mint él vissza ezzel az új hatalommal, csak megállapítjuk, hogy mindenek daczára is az asszony feltartóztatatlanul diadalmaskodik az új ezredév keresztiesvitézi idealismusában. Épp e kereszties hadjáratok függetlenítik legjobban a nőt, — a szent földön harezoló férj helyett távollétében ugyanis ő gazdálkodik, kormányos s védi a várat, jószágot, esetleg az országot. *Alienor* királyné ily körülmények közt uralodik Poitouban 30 éven át, *Ermengarde de Narbonne* pedig 49 éven át a Languedocban, — sőt *Marie de Champagne* is így tesz szert felségjogokra férje I. Henrik távollétében. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy csodálatosképen épp ez említett hölgyek udvara lett a troubadour-élet, költészet, szerelmi törvényszékek stb. megannyi központjává, akkor megértjük a nő kiemelkedésének az összefüggését a provencei költészettel. A fényes udvarokban találnak legmelegebb fogadtatásra a római *joculatores*, *ministrates*, *ministelli*, *scurrae*, *mimae* utódai, azok az éneklő és mulattató poeták, kiknek ajkán a dal egyszerre születik meg a verssel s kiknek, mint a nagy *Jaufre Rudel* mondja, nincs más tanítójuk, mint „erdő, mező, fák, virágok és a madarak éneke“. De már korán különbséget tesznek az üzletszerűen, pénzért daloló „*joglar*“ (jongleur) és az igazi műköltő, a gyakran előkelő származású „rimtaláló“, vagyis *trobador* közt. A *trobador*, ha maga nem tud énekelni, az alantas, fizetett jongleurrel adatja elő dalait, és pedig hárfá, czitera, dob, viol, castagnette, hegedű, monokhord, psalterion, lyra, mandora vagy a tizenhét húros *róta* szava mellett.

Joglar-ok voltak ősidőktől fogva, de ki volt az első *trobador*? Nem más, mint maga IX. *Guilhem*, Aquitania fejedelme és Poitou ura. Ő nyitja meg ama lantosok sorát, kik közül 482-nek tudjuk a nevét. 104-ről ezek közül még életrajzi adataink is vannak. Csodás statisztika, mely koldustól királyig annyiféle társadalmi állású embert sorol a provencei költőseregbe! Lássuk. Négy

közülük alantas eseléderedetű (épp a legnagyobbak, mint *Marcabru* s a gyöngéd *Bernart de Ventadorn*), 5 őrök, 16 polgáriú, 5 kismemes, 29 lovag, 9 főúr, 6 országbáró, 5 vicomte, 5 marquis, 10 uralkodó gróf, 2 herceg, s 5 koronás király, közöttük *Oroszlánszívű Rikárd*. De — s ez a legkülönösebb! — még papokat is látunk a troubadour sorban; ott a *montaudoni barát*, ott van *Gui d'Ussel* montferrandi kanonok s mindenek felett az utolsó nagy költő s a Provence galád árulója és hóhéra: *Folquet de Marseille* püspök...

Már most mi egy ily troubadour pályája? Jelentkezik egy nagy úrnál, kinek háztartásához tartozik az, hogy háziköltője legyen. Akkor még nem volt se színház, se újság, se hangverseny, kellett mulattató, a ki verseket, dalokat, történeteket adjon elő a várak termeiben, melyeknek kárpítjai a Tristan bús meséjét s a Flour et Blancaflour szerelmét ábrázolták. E termekben a nő uralma alatt már nyájas a hang s a *cortesia* és *mesura* kötelezők. Nos a troubadour beáll, természetesen lehetőleg olyan úrhoz, kinek szép a felesége, — beáll s azzal hizeleg urának, hogy az „*amor cortes*“ szabályai szerint ildomosan beleszeret úrnőjébe s öt dicsőítői verseiben. Ha a költő már híres, akkor persze a várúrnők járnak utána s vetélkedve ők édesgetik magukhoz, — temérdek komikus eset szól erről a krónikákban. De egy a fő itt, az, hogy a troubadour sohse leányhoz fordul a szerelmével, hanem mindig asszonyhoz: feleséghez és mindig a más feleségéhez. Különös viszony ez, mely teljesen a hűbéri rendszer törvényei szerint alakul ki. *A troubadour feudális vasallusa választott hölgyének* s a hölgy, a hogy Ventadorn vallja: „életrehalálra szabadon rendelkezik vele“. Mit látunk itt? *Az Ovid szerelmi tudományának a keveredését a középkor feudalizmusával s Dél-Európa keresztény Madonna-cultusával*. A troubadour a középkori Istenfélés vak hitével imádja földi hölgyét, kit épp úgy „*Madonnának*“ hív, mint az égbeli Boldogasszonyt. És e troubadour-szerelem annyira hasonlít a Madonna-cultushoz, hogy bizonyos középkori poenitentias énekeket kis változtatással egyszerűen szerelmi dalokká lehet átalakítani. A Provence antik emlékeinek hatása alatt kétségkívül sok pogány van a troubadourban, de külső formáit illetőleg teljesen keresztény, — és mert a kereszténység a szenvedő embert szereti, a *provencei költészetben is a szenvedő, vagyis szerencsétlen szerelmes lesz az igaz szerelmes* és áll első helyen. A troubadour, kit a legtöbb esetben nagy társadalmi távolság választ el hölgyétől, tényleg többnyire ilyen: élete, hivatása a szenvedés, — *szenved, hogy megtisztuljon és felemelkedjék*. Itt a dantei és petrarcai alapeszme eredete! A troubadour-elméletben a költészet, vagyis maga a hölgy a költő *spiritualis nevelője*. S a franciaia felfogással

szemben, mely szerint „csakis a már udvarias ember lehet igaz szerelmessé“, a provencei paragraphus úgy szól, hogy „csak az lehet udvariassá, a ki szerelmes“. A szenvedés, szerintük, nemcsak kívánatos, de szükséges is, — ezért mondja *Aimeric de Péguilhan* :

„Car qui ama de cor, non vol
 „Guarir del mal d'amor
 „Tant es dolz per sufrir . . .

Édes a szenvedés nekik, s mint később Petrarca, nem is akarnak szabadulni tőle. E szenvedés az ő költészetük, ihletük tőkéje: ebből élnek. Viszont meg kell vallani, a provencei hölgyek se nagyon fukarkodnak az ihlető szenvedtetéssel. Tele példákkal a krónikák. Ott van *Rigaut de Barbezieux* troubadour, kit úrnője egy félreértésért a rengetegbe remetének küld; addig kell ott maradnia szőrcsuhában és poenentiában, a míg csak „száz lovag és száz hölgy — mind hű szerelmesek!“ — nem jönnek a haragvó úrnő elé térden állva feloldozásáért esdeni. És a költő annyira népszerű, hogy tényleg akad ennyi lovag és hölgy, a kik feloldoztatását keresztülviszik. Mások azonban nem ily szerencsések; temérdek troubadour vonul kolostorba hölgye haragja elől s ott is hal meg. Így *Bernart de Ventadorn*, *Bertran de Born* s a nagy *Peire Rogier*, ki a már említett híres Ermen-garde de Narbonnet szerette. A divatos *Peire d'Alverne* se kerülhette el a sorsát, — kényeztetett troubadour volt, kinek Nostradamus szerint minden dala után szabad volt a hallgatóság legszebb hölgyét megcsókolnia, — s a végén csalódott szerelemből mégis kolostorban fejezte be az életét.

Csudás, érzelmes és farsangos világ ez, melynek kialakulásánál kétségkívül nagy szerepet játszott a *spanyol arabok behatása* is. Nem foglalkozhatunk itt e behatással részletesebben, csak felemlítjük, hogy a mórok, kik az Escorial kézíratai szerint nemcsak diplomatai, de még hadüzeneteiket is versben irták, már jóval előbb mesterei voltak a troubadouros lovagi költészetnek. Volt lovagi élet az arab Granadában és Cordovában is, sőt voltak ott dalnokversenyek is: *mufákhara*-k, melyek után a győztesek nevét aranybetűkkel szögezték ki a mezquiták czédruskapujára. Nagyon valószínű, hogy a keresztény Provence sokat tanult ettől a mohammedán, de sokkal műveltebb Andalusiatól.

Ámde lássuk most magát a troubadour-költészetet. A ködös éjszakkal s annak tragikusan mély érzésével szemben itt a kristálytisztá provencei légben formatökélyt és életörömöt találunk. Éjszakon a szív erősebb, itt a szellem játszik s a nagyon is tudatos ész segít a szenvedélynek a rimeket csiszolni. Fogalmat meghaladó a troubadour-költészet formagazdagsága! A „*Lays d'amors*“ 34 fajta rimelést, 72-féle stanzaképzést és 817 verstípust sorol

fel. A szabály voltaképp az, hogy minden költeménynek saját külön formája legyen. Az a pár ezer vers, a mi az albigenz háború s a toulouse-i inquisitió máglyája után fennmaradt, tényleg mind másféle, a formát illetőleg egyik se hasonlít egészen a másikhoz. A lüktetés inkább jambikus, ritkábban trochaikus, s a „*cobla*“ (couplet) képzésénél a legnagyobb szabadságot látjuk: a sorok 3-tól 42-ig terjedhetnek. Fontos az egyházi énekekből átvett „*refrim*“ vagyis refrain s a „*tornada*“, a „*geleit*“. A kétészótagos rim a *női rim*, az egyszótagos a *férfi rim*, — nos, ezekben, a rim-variációkban szeretnek a provencai költők leginkább remekelni művészetükkal. *Peire Corbier* p. o. „*Thesaur*“ című költeményében az „*ens*“ végzetre 840 rímet csinál. A troubadourok egyáltalában nagy súlyt vetnek a „*Caras rimas*“, a ritka, becses rímekre. A fontosabb versformák a következők: *Canso*, *chanso*, esetleg *chansoneta* vagy *mieia canso*: istenes ének.

Sírventes: feddő vagy dicsérő ének közügyekben, a szerelem kizárásával.

Planh: gyászdal.

Pastoreta, *pastorella*, *vaqucyra*: pásztorköltemény.

Alba: a hajnal jöttét fájlató szerelmi búcsú.

Serena: az estét váró, epedő szerelmi dal.

Balada vagy *dansa*: táncdal.

Escondigz, *comjatz*: lemondó, búcsúdal.

Devinhals: találós dalocska.

Sermós: felhívó, lelkesítő ének pl. keresztes hadjáratra.

Romans: strófátlan költői beszély.

Nova: elbeszélés, stb. — De legjellemzőbb

Comte: forma mind közt mégis a *Tenso*, melyet *jocx partitz*, *jocs d'amor*, *jocs enamoratz* néven is szoktak nevezni. Ez a mufákbara mása: a „*torneiamens*“, vagyis a dalmokverseny két, esetleg több költő közt. Az első strófában a kihívó felveti a vitás kérdést, a másodikban, esetleg a harmadikban az ellenfél vagy az ellenfelek felelnek és pedig kötelezően ugyanabban a versformában, — a harmadikban, illetve negyedikben a kihívó replikáz. Így megy ez váltakozva hosszú strófákon át, a míg csak valami mondanivalójuk van. A végén megjelölik s felhívják a bírakat, a kik persze legtöbbször hölgyek. Mik ez annyira divatos tenso-knak a tárgyai? Persze a szerelem. *Gui d'Uissel* troubadour pl. kanonok létére ezt a kérdést veti fel: feleségül vegye-e az ember azt, a kit szeret, vagy az egyház áldása nélkül inkább kedveseül tartsa meg? S *Gui* az ő bíról kért, imádott grófkisasszonya előtt oly ékesenszólóan védi az... utóbbi álláspontot, hogy a hölgy végre is — elkergeti őt! — Nos ha csak pár ily tenso-themát idézünk, minden commentarnál jobban belelát-

hatunk az akkori provencai életbe. Lássuk e troubadour-kérdéseket:

1. Mi nagyobb dolog: bölcsnek lenni-e, vagy a hölgyekkel szemben ellenállhatatlannak?

2. Mi tenné az embert vallásosabbá: ha a mennyek örömeibe, vagy a pokol rémeibe pillanthatna bele?

3. Ki a nagyobb gavallér: az-e, a ki gazdag s így könnyen bőkezű, vagy az-e, a ki szegény s rabolni kénytelen (!), hogy adakozhassék?

4. Feláldozza-e egy király a koronáját egy nagy szerelemért?

5. Melyik nő szeret jobban: az-e, a ki nagy tettekre tüzei s küldi lovagját, vagy az-e, a ki magánál tartja azt a lovagot s megelégszik azzal, hogy kedvese dicsőség nélkül szeresse őt?

6. Ki szerelmesebb: az-e, a ki nem tud ellentállni, hogy hölgyéről ne fecsegen, vagy az-e, a kinek van annyi ereje, hogy hallgasson s magába képes zárni titkát?

7. Kinek kell méltóbbnak mutatkoznia hölgyéhez: a már megjutalmazott, vagy a még csak megjutalmazandó szerelmesnek?

8. A szerelemnek örömei vagy gyötrelmei nagyobbak-e?

Íme, ilyenek felett vitáznak a Provence érzelm-sophistái! Mesterkelt, negédes társadalom ez, akárcsak ötszáz év múlva a Hôtel de Rambouillet marquiseai. De épp mert fiatalabb s érzése őszinte, mégis bájosabb ez a lovagi világ. Ne feledjük a *Bernart de Ventadorn* szinte földöntúli gyöngédségét s azt sem, hogy az a másik idealista, *Jaufre Rudel* pl. halálosan beleszeret *Melisande* tripoliszi hercegnőbe, a kit sohse látott, tisztán „*per lo gran ben qu'en ausia dire*:“ „azért a sok szépért, a mit felőle hallott.“ A nagy nőtisztelet ihleti e troubadourokat az „*amor cortés*“ körmönfont szabályaira, — és tegyük hozzá: e nőtisztelet náluk még nem hazug forma, mint a rococo-ban, hanem szivből jövő lelkes és őszinte hódolat. Első parancs az udvarló számára: „*onrar*“, tisztelni, és „*esperar*“, várni. A második: hallgatni, már t. i. hölgye és szerelmes titka felől. S az udvarlás? *Guiraut de Calanson* szerint „Ámor szentélye előtt saktábla áll s a belépni akarónak előbb egy játszmat kell nyernie.“ Igaz ez, — az „*amor cortés*“ valóságos sakkjáték, melynek szabályai úgyszólván lépésről lépésre elő vannak írva. Hány „*próban*“ (*trebalh*) kell a költőnek átésnie, a míg végre, verseiben „*kegyelemért könyöröghet*“ (*clamar merce*)! És előírják ők nyíltan: „*quat'escalos ha en amor*“, négy fokozat van a szerelemben, — „*lo premiers es de feignador*“, az első, mikor az ember teszi magát, hogy szeret, „*el scgon es de prejador*“, a második, mikor könyörög, „*e lo terz es d'entendedor*“, a har-

madik, mikor meghallgatják, „*e l'quartz es drutz appellatz*“, a negyedik, mikor szeretőnek neveztetik. Ha valaki megakad valamelyik foknál, joga van „*virar alhors*“, másfelé nézni, vagyis a faképnél hagyni imádoztját. De ez még nem minden! Kilencz fokon át — a levertségtől a hölgy színe előtt való meghalásig — még a szenvedés fokozatai is elő vannak írva! És még itt is parancs marad az, hogy mind e mellett „*joys*“, vagyis vignak kell mutatkoznia, nehogy szenvedésével valamikép elárulja imádoztját...

A hol ennyit és ily mesterkélten foglalkoznak az érzellemmel, ott a szerelemnek szükségképen tudományyá, mondjuk: jogtudományyá kell lennie, melynek nemcsak ügyvédjei és bírái, hanem utóbb valóságos törvényszékei is vannak. Léteztek-e tényleg ezek a „*cours d'amour*“-ok, ezek a szerelmi törvényszékek? A nagy tudományú Gaston Paris nem igen hajlandó a kuruzsló *Nostradamus*¹ adatainak hitelt adni, de a másik tanu *Andreas Cappellanus* tényleg egykorú szerző s mint a „francia király udvari káplánja“ 1176-ban, tehát a troubadourok aranykorában írt. Ő határozottan állítja, hogy korában nemcsak a Provence, hanem Franciaország területén is voltak ily „*cours d'amour*“-ok és pedig nemcsak *Ermengarde*-nál Narbonneban s *Alienor* királyné udvarában, hanem a *champagnei* és *flaudriai grófnéknál*, sőt a *gascognei*-i, *avignoni* és *dél-provencei* hölgyeknél is. E nőbirákból álló törvényszékek nemcsak az eléjük vitt esetekben ítéltek a szerelmesek közt, hanem elvi döntvényeket is hoztak, melyeket „*Lous arrests d'amor*“-nak neveztek. Valószínűleg e döntvények gyűjteménye az a XXXI paragrahusból álló ismert latin „*szerelmi codex*“, melynek legelső cikkelye mindjárt úgy szól, hogy „*Causa conjugii ab amore non est excusatio recta*“: a házasság nem érvényes kifogás egy új szerelemmel szemben. A provençei hölgyeknek ezt a nagyon is szabados törvényét bizonyára a champagnei grófné szerelmi törvényszékének ama még merészebb döntvénye készítette elő, mely ránk maradt latin szövege nyomán szóról szóra így hangzik magyarul:

Kérdés: Lehet-e szerelem házaselek közt?

Felelet: „Kijelentjük és szilárd akarattal fenntartjuk, hogy a szerelem két házassági járom alatt élő emberre nem terjesztheti ki a hatalmát. Mert míg a szerelmesek szabadon, minden köteles kényszer nélkül adják meg egymásnak azt, a mit adnak, addig a házaselek törvény által köteleztetnek arra, hogy egymás

¹ *Michel de Nostre Dame* provençei zsidó származású orvos, író és asztrológus, született 1503-ban. Megjósolta 1558-ban II. Henrik halálát s IX. Károly alatt mint ennek udvari physikusa nagy tekintélyre tett szert.

akaratát elviseljék s egymásnak mit se tagadhassanak meg... Ez ítélet, melyet nagy körültekintéssel hoztunk s nagyszámú hölgyek hozzájárulásával, törhetetlen és állandó igazságként fényskedjék. Így ítéltünk A. D. 1174-ben a májusi kalendák 4-ik napján, Mi Mária, Champagne grófnéja.“

Nos ha Gaston Paris nyomán nem is vitatható hivatalos, törvénytörvényes jelleg e „cours d'amour“-ok számára, az intézmény mint egy negédes főúri kör társadalmi fóruma elképzelhető. A „gascognei hölgyek“ egy „constitutio perpetua“-ja kijelenti, hogy az ő ítéleteikkel szemben „engedetlenség minden tiszteséges hölgy megvetését érdemlendő ki“. Ez annyi, mint társadalmi becületvesztés: kirekesztés az úri körből, a mi pl. a mai becületbiróságok disqualificatiójával lehetett egyenértékű.

Ilyen az a provencai XII. századbéli keret, melybe a troubadour-költészet belehelyezkedik. A fiatalos igaz hűv s a „précieux“ mesterkélttség véglelei közt tombol itt az életöröm, de az alapvető erkölestelenségnek ama ténye, hogy a troubadour sohasse leányhoz, mindig a más feleségéhez fordul szerelmével, a rózsaszín hátteret gyakran tragikusan sötétre váltja. Olykor előlép a különben sohasse szereplő férj s véle a középkor vas ökle, töre villan elő a provencai rózsaszín fátyol alól. Ott van a mi Imre királyunknál is járt híres *Peire Vidal* troubadour, kinek egy férj a nyelvét vágja ki, ott a *Guilhem de Sain-Leidier* véres tragoediája s ott van mindenekefelett a legnagyobbak egyikének, az ifjú *Guillems de Cabestain*-nek az esete, kinek kitépett és megsütött szívét *Raimon de Rossilho* a feleségével, a szép *Dompna Margaridával* eteti meg... Am ha olykor villám sujt is le pusztítva, erdő-mező azért tovább virul: így a troubadourok is tovább énekelnek. Erősebb az életöröm, — és nincs e lovagi világnak hübb tükre annál a *Flamenca* című színes költői regénynél (nova), melyet végezetül kissé ismertetni akarunk.

A *Flamenca*-ra a múlt század elején találtak rá: XIV. századbéli kézirat s máig is ebben az egyetlen példányban van meg. Raynouard ír róla először 1834-ben. Szerzője névtelen, 1250 táján írhatta, de a cselekmény a XII. században játszik s javarészt történelmi személyeket szerepeltet. Szellemes ember műve, kész társadalmi korrajz. Nyolczezer soros töredék.

A regény azzal indul meg, hogy a költő *Gui de Nemours* gróf leányának, *Flamenca*-nak a szépségét dicséri. A kisasszonyt temérdek kérő rajongja körül, közöttük „*el reis Esclaus, reis d'Ongría*“, vagyis Esclaus (Ladislaus?) magyar király is, a kinek Árgirus királyfi-szerű jelenésével a troubadour nyilván azt akarja igazolni, hogy a *Flamenca* híre a világ végéig elhatott. A sok pályázó közül azonban végre is *Archimbaut*, Bourbon-les-Bains grófja került ki győztesként. Fényes esküvő után az új férj

hazamegy s Bourbonban még fényesebb ünnepélyt tervez, melyre meghívja a francia királyt is. Őt, a felséges urat kéri meg: hozza el neki Nemoursból ifjú feleségét, Flamenca-t.

Ragyogó ünnep Bourbon-les-bainsben. A tornánál a francia király egy zsebkendőt köt a lándzsájára, — ezt látva a királyné, bár nincs oka rá, féltékenynyé lesz. Sugdosódni kezd Archimbaut-val s őt is felbujtja: hátha mégis Flamenca-tól való az a zsebkendő? Az ifjú férj gyanakvó, komor ember s megcsaltnak érezve magát kitör a felesége előtt. Dühében annyira megy, hogy a királyt vádolja... Az ünnepély félbeszakad, a vendégek elszélednek s Archimbaut egy toronyba csukatja az ártatlan Flamenca-t.

Telik az idő. Flamenca két éve él már rabságban. Szigorúan őrzik, csak épp templomba mehet ki a bourboni toronyból vasár- és ünnepnapokon. Hétköznapokon egyre jobban elvaduló férje embertelen, goromba bánásmódját kell tűrnie. Az esetnek híre megy mindenfelé, beszélnek róla s általában sajnálni kezdik a fiatal asszonyt.

Hallja mindezt egy bourgognei ifjú lovag, név szerint *Guillem de Nevers*, a ki már is híres hős: nagyszívű, széplelkű, bőkezű, valóságos lovagkori Adonis. Beleszeret a szenvedő Flamenca-ba s elhatározza, hogy megmenti őt, — de nem az Artus király breton lovagjainak a herosi mintájára, hanem játszi ügyeskedéssel és humoros positívizmussal. Felkerelkedik s nagy kísérettel vonul be a nyári fűrdősaisonra Bourbon-les-Bains városába. Ravaszul latolja itt az esélyeket s aztán messzemenő tervet eszel ki. Először is összebarátkozik a kocsmárossal, kit meghatnak az ajándékok s ki végre is enged az előkelő vendég szeszélyének: feleségéstől együtt kiköltözik a kocsmáépületből. Ez kell Guillemnek, — a hogy magára marad a házban, inasával azonnal munkához lát s a pinczéből földalatti utat kezd ásni ama torony iránt, a melyben Flamenca fogoly.

Halad a munka, ám hogyan értesitse a hölgyet szabadító szándéka felől? Vasárnap templomba megyen ő is és mialatt a Flamenca szépségében gyönyörködik, észreveszi, hogy a papnak segédkező clericus a Pax, a béke adásánál eléggé közel kerül a grófnéhoz. Nosza, egyet gondol és *Dom Justint* a papot kezdi környékezni barátságával s ajándékaival. Magyarázza neki: „szent atyám, nem látod? hisz én voltakép kegyes kanonok vagyok s ájtatosságom súgja, én hadd segédkezem neked ezután a templomban! Ne félj, dús alapítványokat teszek majd egyházad számára... „*Dictum, factum*, — Guillem felöltözik clericusnak, tonsurát borotváltat a fejére s elődjét sok pénzzel Párisba küldvén tanulni, a következő vasárnapon már elkezd működését a templomban. „Asperges me!“ szól a pap, — „Domine!...“ felel

rá Guillem s pompásan mondja a mondókáját. Rendben megy minden. A plebános végre előbbre kerül s ájtatosan frecesenti a szentelt vizet az Archimbaut ezimeres grófi stalluma felé. A hős szivdobogva kezd figyelni: a szép Flamenca ájtatosan simítja ki aranyhaja választékát, hogy a szentelt víz annál közvetlenebbül érje. Guillemet elbájolja a kép s csak annál lelke-
sebben éneklí a „*signum salutis*“-t. A pap visszajön az oltárhoz s elmondja halkán a „*Confiteor*“, — az evangéliomnál a grófné felkel. A hős gyönyörködve szemléli s azt gondolja: bár csak örökké tartana ez az evangéliom! De vége lesz s Flamenca keresztet vet magára. Bájos kis fehér kéz... De im jön a percz! Guillem kezébe veszi a zsoltároskönyvet, pax-ot ad a kocsmárosnak, majd szivdobogva a grófi stallum elé lép. És mikor a nő megcsókolja a könyvet, ő halkán súgja neki. „*Aílas!*...“ Flamenca ránéz, de nem érti. Elgondolkodik. Már-már gúnyra véli a hallott szót, midőn hazatérve két komornája felvilágosítja őt. Dehogy is gúny, inkább szánakozás lehetett annak a tüzeszemű clericusnak a sóhajában! A nő hosszan töpreng, s végre igazat ad szolgálóinak. Eldöntik, hogy a következő vasárnapon felelnie kell neki. És megteszi. Mikor Guillem a „békével“ ismét hozzája lép, ő szólal meg. Kérdi suttogó halkán: „*Que plans?*“
„Mi a panaszod?“

És most elkezdődik az a húsz kérdésből és feleletből álló suttogva ejtett, szűkszavú párbeszéd, mely vasárnapról vasárnapra menve épp kerek három hónapig tart. Összegezve így megy ez a dialog a maga mindannyiszor egy-két heti kedves egymásutánjában:

Guillem: „*Mor mi*“, „meghalok“.

Flamenca: „*De que?*“ „Mitől?“

Guillem: „*D'amors*“, „szerelemtől“.

Flamenca: „*Per cui?*“ „kiért?“

Guillem: „*Per vos*“, „éretted“.

Flamenca: „*Qu'en puesc?*“ „mit tehessek?“

Guillem: „*Garir*“, „gyógyíts meg“.

Flamenca: „*Consi?*“ „hogyan?“.

Guillem (a szent István utáni vasárnapon): „*per gein*“, „fortélylál“.

Flamenca: „*Pren li*“, „rajta, csináld!“

Guillem: „*Pres l'ai*“, „megvan, kész a terv“.

Flamenca: „*Et quel?*“ „Mi az a terv?“

Guillem: „*Iretz*“, „eredj“.

Flamenca: (Magdolna napján) „*Es on?*“ „hová?“

Guillem: „*Als bans*“, „a fürdőbe“.

Flamenca: (Santiago de Compostella napján) „*C'ora?*“
„Mikor?“

Guillem: „*Jorn breu e gent*“, „hamarosan“.

Flamenca: „*Plas mi*“, „tetszik: szívesen megyek!“

Guillem természetesen épp ekkorára készül el a kastélyhoz vezető alagút vakondokmunkájával. Végre áttöri a falat, mely a torony földalatti fürdőszalonjába vezet: a szerelmesek egymás karjaiba borulhatnak. Teljes a boldogság. S a férj, az otromba, nyíratlan és borotvátalan Archimbaut? Ő mintha érezné a veszedelmet, taktikát változtat s enyhíti szigorát. Csak épp megesketi a feleségét, „hogy ezután úgy fog vigyázni magára, mint a hogy eddig az ura vigyázott rá!“ Flamenca habozik egy percze, de aztán kis mentális rezervatával megesküszik, — hogyne! hisz eddig is a férje vigyázott rá... úgy, a hogy Archimbaut: ő is vigyázhat magára ezután, vagyis tovább szeretheti Guillemet! Itt az ős gall esprit, melynek gúnyja azonban a legutolsó fordulatnál üklik ki leginkább: most, hogy Flamenca már megcsalta őt, a mit sem sejtő férj egyszerre átalakul, nyájassá, vidorrá, kellemessé lesz s teljesen belátván gyanúja alaptalanságát, visszaadja nejének a szabadságát. Zászló libben, szól a trombita újból s Bourbon grófja örömmünnepet rendez: fényes lakomákat, ragyogó tornákat. E tornákon a férj új barátja, Guillem de Nevers a győztes hős: övé a Flamenca dija, a tornakorona. Jön az est, Guillem, hogy megköszönje, imádoottjához siklik be... És itt megszakad a kézirat.

Nos és farsangos vigassága közepette épp így, ily váratlanul szakad félbe a provencei „gay saber“ is, a troubadourok nyájás életöröme. „Eretnekek!“ A derűs égből villámként sújt le Toulouser a pápai átok, — jönnek már az inquisitorok délről Rómából s jönnek a frank király irigy és mohó barbárjai észak felől. Hangzik a rettentő csatakiáltás: „*Montfort! Montfort!*“ mely istenitéletként tüzzel-vassal lesz hivatva letarolni a szép eszmék és derűs költészet virágos kertjét. Gyúlnak a tüzek, egy máglya már az ország s e máglyán úgyszólván az egész bájos mult elég. Haldoklik a Provence. De a haldokló szavát még meghallja Dante... S az ő dicsőségének árnyékában hadd jusson kis sírhely magistereinek, a troubadouroknak is, kik oly szépen daloltak s oly nagyon szerettek szeretni.

Zsámbéki műemlékek.

(Kivonat *Divald Kornél* I. tagnak 1912. márczius 26-án felolvasott székfoglaló értekezéséből.)

Középkori képzőművészetünk legkiválóbb emlékeiről nálunk sokan még ma is majdnem olyformán vélekednek, mint a régi görögök szobrászatuk legrégebbi alkotásairól. Ha nem is hiszik ezekről, hogy az égből hullottak le, java emlékeinket szinte mind külföldről származtatják vagy külföldi mestereknek tulajdonítják. Régi művészetünkről általában pedig azt vélik, hogy ebben a képzőművészet egyes korszakainak stylusai és irányai csak nagy, szinte évszázados késéssel érvényesültek. Főleg a múlt század ötvenes éveiben Magyarországon működő osztrák rajztanár-archaeologusok tanítása volt ez, mely évtizedeken át bénító hatással volt művészettörténetírásunk fejlődésére s nem egyszer még lánglelkű atyamesterünket, Henszlmann Imrét is megtévesztette. A mikor Henszlmann székesfejérvári ásatásai közben, a szent István király basilicájának romjaiból szebbnél szebb faragványos részleteket tárt fel, az évszázados késés elmélete alapján hinni sem merete, hogy ezek a XI. századból valók. Különböző feltevésekből és vajmi határozatlan nyomokból kiindulva arra a következtetésre jutott, hogy első nagyszabású román kori basilicánkat négyszer-ötször építették gyökeresen újjá s classikus román styllü részleteihez ez így a XII. és XIII. században jutott. Czobor Béla, a keresztény archaeologia legkiválóbb magyar művelője, a ki mint historikus Henszlmannal szemben nagyobb történettudományi apparatussal is rendelkezett, igen meggyőzően mutatta ki, hogy a székesfejérvári basilicát a román styllus korának egész folyamán egyszer sem építették át, hogy gyönyörű oszlopfejezetei és friztörédekei, a minőknél szebbekkel egykorú emlékek Nyugat-Európában sem dicsekednek, — szent István királyunk korából valók.¹

Henszlmann, Ipolyi és Römer, majd ismét Pasteiner Gyula és Czobor működése óta számos addig lappangó műemlékünk vált

¹ V. ö. *Forster Gyula*: III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900. 18. és köv. l.

ismertté. S ha műtörténetírásunk, egymással vállvetve működő erők híján, nem is igen haladt előre, annál jelentősebb mértékben fejlődött nálunk a történetírás és ennek számos segédtudománya. Ezek világánál, a Czobortól megkezdett úton haladva, már régóta ismert művészeti emlékeinket is egészen másképen fogjuk megítélhetni, mint a hogy ez érdemes úttörőinknek módjukban volt. Ilyen régóta ismert műemlékünk a zsámbéki templomrom.¹

A Budapest jobbparti részétől, a budai hegyeken át, alig három órányira eső Zsámbék, a székesfőváros környékén a XVIII. század folyamán újból benépesített sváb községektől elütő képét csak a házsorai felett, a hegyen kimagasló s növevelő-intézettté átalakított várának és híres templomromjának köszönheti. Feliratos kövek és domborművek arról tanuskodnak, hogy a község már a rómaiak korában is lakott telep volt. A középkorban kulturális fellendülését a Zsámbéki családnak köszönhetette, a mely Kézai krónikája szerint Franciaországból származott. A Zsámbékiak itt építették fel családi monostorukat. A tatárjárás előtt minden bizonynyal udvarházuk, ennek utána váruk volt itt, s több mint valószínű, hogy a község lakosai számára plébánia-templomot is alapítottak.

A Zsámbéki család első ismert tagja, Smaragd comes 1166—1167-ben tűnik fel.² Fiai vagy unokái voltak Egyed és II. Smaragd comesek, a kiknek neve először merül fel a premontreieknek Keresztelő szent Jánosról elnevezett zsámbéki monostorával kapcsolatban. II. Smaragd 1205—1206-ban országbíró, majd különböző vármegyékben főispán, s 1222-ben letűnik a szereplés színteréről. Fia volt Aynard szolgagyűri comes, a ki testvéreivel III. Smaragd fejevári préposttal és Gylét comessel együtt 1258-ban IV. Béla királytól II. Smaradgnak és Egyednek a premontreiek javára tett birtokadományainak³ megerősítését kérte. Aynard építette Zsámbék várát, mely a XIV. század végéig nevét is viselte, és azután utódaitól 1401-ben a Maróthiak, 1467-ben pedig Mátyás király birtokába került.⁴ Hogy nagy királyunk itt is építkezett, ennek az a 40 cm magas és ugyanilyen széles mészkőből faragott czimer a bizonyossága, a melyet a régi vár helyén tavaly ástak ki. A régi várnak, a helyén álló leánynevelő-intézet kibővítésekor lebontott s a Műemlékek Országos Bizottsága részéről rajzban megörökített csúcsiveskori részletein kívül, ez az egyetlen ránk maradt művészeti emléke.

¹ Irodalmát felsorolja *Gerecze Péter*: Báró Forster Gyula Magyarország műemlékei című művének II. k.-ben 644—5. l.

² *Wertner*: A magyar nemzetségek II. 417.

³ *Wertner*: Történelmi Tár 1897. 471. l. — 1898. 111. l.

⁴ V. ö. *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza, I. 12 l.

A templomromról, a mely a vártól jobbra, egy másik domban áll, nem bizonyos, hogy a premontrei monostor templomának maradványa, a mint azt eddigi ismertetői állítják. A monostorban hajdan húsz premontrei kanonok lakott s a templom mellett a domb tetején még kisebb monostor számára is alig maradt hely.¹ A templomrom mellett azonkívül keresztzfolyosónak, vagy monostorépületnek semmi nyoma. A templommal párhuzamos pince a XVIII. században épült. Viszont a község ellenkező, ma is magyaroktól lakott végében, a völgy ölen van egy házcsoport, a melyet a nép itt ősi időktől fogva s bizonyára nem ok nélkül Káptalan-nak nevez. Kétséget kizáró módon azonban csak ásatások segítségével dönthetnők el, itt vagy ott volt-e a Zsámbékiak monostora, a melyet ez a Kézai szerint idegenből hozzánk szakadt család, régi nemzetségeinkkel versenyezve alighanem már a XII. században s nagy fényvel építtetett.

Eddig csak az valószínű, hogy a templomot, a melynek romjai ránk maradtak, akár monostortemplom volt, akár pedig Zsámbéknak és tartozékainak: Tökk és Perbál községeknak plébániatemploma, a XIII. század elején II. Smaragd comes, országbíró idejében építtették.

Régibb íróink azt hitték, hogy ez az átmeneti stílusú templom csak a tatárjárás után épült.² De őket az akkoriban divatos késői elméleten kívül, az 1258. évi oklevél tévesztette meg, a melyről azt hitték, hogy a monostor alapítólevele, holott ebben IV. Béla királyunk csak megerősítette Aynard és két testvére *elődeinek* a zsámbéki premontreiek javára tett nagy birtokadóományát.³

A zsámbéki templom a Közép-Európában 1180—1250 között fejlődő átmeneti stílusú építészetnek egyik legszebb magyarországi alkotása volt. Alaprajzi elrendezésével és fölépítésével a templom szoros rokonságot tart építészetünk eddig ismert XI. és XII. századbeli emlékeivel. Ilyformán nem igen találjuk itt meg annak a külföldi mesterekre visszavezetett közvetlen francia hatásnak a nyomát, a melyet romjain régibb íróink kerestek.

Művészi jellemvonásai alapján ítélve templomunkat olyan magyarországi mesterek építhették, a kik művészetüket még a XII. században épült székesegyházaink és egyéb templomaink műhelyeiben sajátították el. De ha a román építészet iskolájából kerültek is ki, már ismerték a csúcsíves építészet elemeit, a

¹ A premontrei monostor lakói számáról és későbbi sorsáról l. Lukács: Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. T. III. 264—267. l.

² V. ö. Henszlmann: Magyarország ó-keresztény román és átmeneti stílusú műemlékei. 110. l.

³ Wenzel: Árpádkori új okmánytár. IX. 360.

melyeket közvetlenül Franciaországból s még a XII. században a cisterciták ültettek át hozzánk. A templomrom boltozatai s általában szerkezeti részei már csúcsívesek; ablakai s ékítményes részei még jórészt román stílusúak. Ez utóbbiak alapján a templom építésének idejét bizvást még az átmeneti építészet korának első felébe, tehát legkésőbbben a XIII. század első negyedébe helyezhetjük. A templomrom ékítményei között szintén vannak olyan motívumok, a minőkkel már XI. századbeli emlékeinken is találkozunk. Ezek sorában legnevezetesebb az a friz, a mely a főhajó szentély felőli első köteges pillérének fejezetét díszíti s a mely növényi indák között nyakuknál fogva egymásba fonódó, hátra tekintő hattyúszerű phantastikus madarakat ábrázol. Igen valószínű, hogy a szemben levő, ma már nem létező köteges pillér fejezetét valamikor hasonló, de egymásnak hátat fordító madarak díszítették.

Ez a két motívum a főrésze a Zsámbékon talált zablák bronzdíszítésének, a melyeket e sorok írója székfoglalóján eredetiben bemutatott.

Ha kiválóbb románkori építészeti emlékeinket esetről esetre külföldről behívott mesterek építették volna, a mint azt régibb íróink hitték, ezeket aligha fűzné egymáshoz oly sok rokonvonás. De egy-egy ország művészeti fejlettségének nem kis mértékben fontos fokmérője ennek iparművészete is.

Tudjuk, hogy királyaink, főuraink és főpapjaink udvarában s monostorainkban már a XI. században is voltak félig szabad, félig szolgai renden levő udvarnok-ötvösök és egyéb mesteremberek. Több mint valószínű, hogy a zsámbéki bronzzablák is a Zsámbékiak s minden bizonynyal II. Smaragd országbíró házi ötvösének keze alól kerültek ki. S ez motívumait csakis a templom építése közben leshette el, a mikor ennek fejezeteit, esztergomi vagy ó-budai mesterei a főhajó köteges pilléreiének fejezeteit faragták. A templom befejezése után, a hajó félhomályában, a nagy magasságból, már aligha lett volna módjában a hattyús frizt lemásolnia. A két zablát Zsámbékon a templom és a vár fölött, mintegy 300 méternyire, a szőlővel beültetett fennsík, talajforgatás közben, a mult év tavaszán ásták ki, mintegy fél méternyi mélységből.

Zsámbékon földmunkák közben sűrűn kerülnek felszínre mindenféle régiségek, a melyeket azonban a nép itt avatatlanságból többnyire eldob vagy elpusztít. Főleg a bronztárgyakat török össze kíváncsiságból, nem aranyból valók-e? A zablákat ettől a sorstól Radnich Imre zsámbéki plébános mentette meg, a ki ezeket a telek tulajdonosától megvette s az egyiket a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ajándé-

kozta. Az utóbbi ezt a Nemzeti Múzeum régiségtárának engedte át, a mely újabban a másik zablát is megszerezte.

A zablák lelőhelyének környéke tele van talajegyenletlenségekkel s a fennsíknak a vár felé eső részén a földben falmaradványok is lappangnak. Nem tartom lehetetlennek, hogy a Zsámbékiak udvarháza a tatárjárás előtt ezen a vidéken volt s a vár a XIII. század második felében az ént épült a fennsík szélén, illetőleg ennek fokán, mert így három oldal felől védettebb volt.

A zablák alighanem a tatárjárás idején, a régi udvarház pusztulásával, az istálló és a szerszámkamra romjaival kerültek a föld alá.

Bármint volt ez, a két zabla classikus románkori ékítményeivel, a maga nemében Európaszerte páratlan iparművészeti emlék, a minőhöz foghatóval ebből a korból Zschillének és Forrernek a zablákról szóló alapvető nagy képes munkájában sem találkozunk.¹ Mindakettő az úgynevezett feszítő zablák fajához tartozik, a melyet a rómaiak a császárság korában használtak, a kik nyilván szintén Keleti hatás alatt a zablászerszámot bronzpántokkal és korongokkal, phalerákkal díszítették. A középkor első századaiban a feszítő zablát nem ismerték, csak a román építészeti korában tűnik ismét föl. Ebből az időből azonban ilyen zablák csak egykorú ábrázolások révén ismeretesek, mint a minők a bayeuxi kárpit a XI. századból, vagy a XII. és XIII. századbeli miniatúrák. Román stylű feszítő zablákból Zschille csak egy töredéket ismer. Ez a párisi Stein-gyűjteményben volt s egy zabla románczos díszű feszítőrúdjaiból áll.²

A Nemzeti Múzeum régiségtárában már van egy a zsámbékiakéhoz hasonló szerkezetű, de egyszerűbb zabla. Ezt 1877-ben Gödöllő és Kerepes között az erdőben ásták ki. A zablavas végeit fedő nyolcszögletes bronzlapot itt fejével egybenőtt domborművű kettőstestű oroslán alakja, az orrpántot vésett, hullámos levelindák díszítik.³

Mind a gödöllői, mind a zsámbéki zablák kovácsolt vasból készült szerkezete valóságos kinzószerszám volt. Nyelvszorítójának éles korong, illetőleg karikaalakú végével a keményszájú harczy mént a leghevesebb vágatás közben, a kantár egyetlen rántásával meglehetett állítani. A zabláknak ilyfajta szerkezete keleti eredetű s a francia hadsereg algiri arab lovassága még ma is használ ehhez hasonlót. Keleties hatású pompa ömlik el

¹ R. Zschille und R. Forrer: Die Pferdetrense in ihrer Formenentwicklung. Berlin, 1893.

² Zschille: i. m. 10. l.

³ Báró Prónay Aurél: Románkori zabla. Archaeologiai Értesítő 1889. 91. l.

a két zsámbéki zabla bronzból öntött, rendkívül finoman vésett s egykor végesvégig dúsan aranyozott keretén. Mind a kettőnek félkörben hajlított áttört művü orrpántja 4 cm. széles s alján átmérőjében 10 cm. A művészi szempontból sikerültebb zablán a pántot lombok között díszítő két hattyú nyaka nem fonódik egymásba, mint a pillérfejezet kőből faragott domborművén, hanem szalaggal van összekötve, a mit technikai szempontból ötvösünk nyilván helyesebbnek, de egyben könnyebb megoldásnak is tartott. A másik zabla különösen vas részeiben jobb karban maradt ránk; az egymásnak hátat fordító phantastikus madarak azonban itt kevésbé tisztán érvényesülnek. Formáik a növényi indák szövevényébe keveredve kissé elmosódnak.

Az orrdisz alatt a zablavas szerkezetét mind a két emlékünknön egy-egy szintén áttört művü négykarélyos bronzrózsa fedi. Az első zablán ezt öt koncentrikusan elrendezett phantastikus madár alakja díszíti, a másikon négy ilyen madár között tokosan foglalt színes üvegdarabok. Szintén phantastikus madarak díszítik a páros korongokból összerótt lánczokat, a melyek a pofaszíjakat pótolták, illetőleg egykor ezeket burkolták. Voltak történetíróink, a kik akkori culturájuk fiatalsága miatt szinte lehetetlennek tartották azt a fényűzést, a melylyel a krónikások, így Tamás spalatói esperes, a magyarokat a tatárjárás előtt vádolták. A zsámbéki két román stílyü zabla classikus bizonyossága ennek a fényűzésnek, de egyben arról is tanuskodik, hogy ez akkor már távolról sem volt barbár pompa, hanem Európa keresztény culturájában gyökerező, nem minden eredetiség nélkül s szinte játszi könnyedséggel fölhasznált művészet. Kétségtelen, hogy ötvösünk a zsámbéki templomon dolgozó kőfaragoktól leste el motivumait, ám távolról sem másolta ezeket szolgálai módon, de czéljainak megfelelően sok önállósággal használta fel. Ugyancsak remek a harmónia, a melylyel a kőből faragott ékítményekről ellesett motivumokat, ezeknek itt a likacsos mészkönek megfelelően darabos formáit, a bronz természetével és technikai sajátosságaival összeegyeztetnie s mulhatatlanul nagyobb finomsággal kidolgoznia sikerült. Különösen a nyakuknál fogva összekötött madarakkal díszített zabla oly művészi készségről tanuskodik, hogy ezt a bronzművesség technikájának csak régiebb időre visszanyúló gyakorlatával magyarázhatjuk meg. Zschille feljebb idézett alapvető művében, emlékek híján, a byzanci zablákról semmit sem mond. A zsámbéki zablák általános hatásukkal arra engednek következtetést, hogy az Árpádkori magyarok mintaképei a fényűzés terén a byzanciak voltak s régi mestereink az iparművészet egyes technikáiban szintén sokat tanulhattak Byzanctól.

Művészetük és ennek formakincse azonban az Árpádok korabeli magyarságnak culturájával együtt nyugati volt. Ha a

tatárjárás erre nagy csapást is mért, művészeti és technikai hagyományait aligha irtotta ki.

A fejlődés láncszemeit ugyan ma még nem ismerjük. Ám igen valószínű, hogy ötvösségünk s ettől istápoltt bronzművességünk a tatárjárás után tovább fejlődött. S még néhány ilyen előzmény, mint a minőt a két zsámbéki zablászerszám képvisel s a Kolozsvári testvérek működését, ennek a két jeles XIV. századbeli ötvösünknek tagadhatatlanul nagyobb szabású bronzművét, a prágai szent György-szobrot sem kell majd rejtélynek tartanunk.

Román átmeneti kori építészetünknek éküményeivel való szoros kapcsolatán kívül, ebben rejlik a két zsámbéki zabla bronzfoglatának művészettörténelmi jelentősége.

A koránmagyarítás különféle irányai.

(Kivonat *Goldziher Ignác* r. tagnak 1912 április 29-én Körösi Csoma Sándor emlékezetére tartott előadásából.)

I. Az értekezés feladata annak kimutatása, hogy miképen tükröződnek a koránmagyarító irodalomban az iszlám története folytán alakult dogmatikai és közjogi pártok törekvései. Alig van a Kelet szent könyvei közt terjedelem dolgában kisebb kánon a koránál, mely azonban az ember belső és külső élete sokrétű vonatkozásainak köteles szolgálni, a magyarázat eszközeivel mindnyájokat felölelni. Minthogy az iszlám legrégebb idejétől kezdve Ázsia és Afrika óriási területeire elterjedt hívők közt csakhamar a közjog, a dogma és a törvény kérdéseiről harczoló pártokban ellentétes irányzatok jutottak érvényre, ezek mindegyike a meggyőződés legfelsőbb tekintélyére, a nyilvánkozottatott könyvre hivatkozott mint perdöntő bírára. Feladatul nem is annyira a magyarázás, mint a bizonyítás lévén kitűzve, a szövegek csűrésének csavarásának vagyunk szemtanúi; az alsóbbrendűnek tekintett józan szóexegesis mellett csakhamar az amannál többre becsült erőszakos éleselméjűségnek és belemagyarázó mesterségnek. Az ily módon megteremtett régi irodalom azonban a tudomány számára azzal a haszonnal jár, hogy belőle lépésről lépésre az iszlám belső alakulásának és szellemi harcainak fejlődéséről nyerhetünk okulást.

Kezdetben még nem igen uralkodik a tendentiosus magyarázás. Úgy látszik az első időben az embereket nem is annyira a dogmák finomságai és a törvények formáságai érdekelték mint inkább a korán legendaris tartalma, bővebb kifejtése azoknak az elbeszéléseknek, melyeket a szent könyv a régi történetekről, és a rövid rámutatásoknak, melyeket a végső dolgokról foglal

magában. A korán tartalmának ez a legendaris kiegészítése nem volt inyére a szigorúbb theologusoknak, A vallásos hagyománytól nem igazolt, határt nem ismerő féktelenséget láttak benne. Innen érthető, hogy az iskola a hidsra II. századában szinte veszélyesnek kárhóztatja a *tafszír*-t, azaz a koránmagyarázást. Egy vonalra helyezi az apokryph *magházi*-val, azaz a próféta háborúiról szóló mesés, nem illetékes hagyományon alapuló értesítésekkel, melyekkel hivatásos mesemondók táplálták a közönség éhes képzeletét. Hasonló irányú volt a régi koránmagyarázó mozgalom. A theologiai iskolának nincsen inyére. *Ahmed b. Hanbal*, a hagyományos vallásirány legfőbb tekintélye a II. században így nyilatkozik róla: „Három dolognak nincsen alapja: a *tafszír*-nak, a *maláhim*-nak (a végső időben beálló zavarokat jövendölő apokalyptikus hirdetések) és a *magházi*-nak“. E csoportosítás is mutatja, mily irányt követett a régi *tafszír*. Legkiválóbb képviselőjének (Mukátil b. Szulejmán, megh. 155/772) jellemzésére forrásaink úgy nyilatkoznak, hogy tudományát a zsidóktól és a keresztyénektől kölcsönözte és hogy a koránt az ő értesítéseikkel egyeztette; a mit úgy kell érteni, hogy a zsidó agádából és a keresztyén apokryphumokból merített legendákkal bővítette a szent könyv sovány történeteit.

Ez idő alatt a muszlim tudományban a *hadith*-módszere jutott érvényre. Minden hitelességre igényt tartó állítás egy feltételnek tartozott megfelelni: hiteles tanukból alkotott hagyományos láncolatban a próféta egyik *társáig* kellett, hogy visszavezetve legyen, ki meg a maga részéről a próféta szájából hallotta azt. A koránmagyarázattól is ezt a feltételt kívánták. Így alakult a legendaris *tafszír* mellett az azt kiszorító *hagyományos* magyarázat. Leginkább említett autoritása *Ibn 'Abbász* a próféta unokatestvére, az 'abbászid *dynastia* ősenek fia, a kire a legtöbb hagyományos koránmagyarázat visszavezetve van. A kik az iszlám első korszaka hagyományainak gyűjtése és hitelesítése körül buzgólkodtak, az ily adatokat is szolgalmassan feldolgozták. Minden nagy traditio-gyűjtő munkának van egy *tafszír*-fejezete. A *hadith* módszerét követő koránmagyarázás mutatja tehát legrégibb formáját a Mukátil-féle népszerű *tafszír*-t kiszorító komolyabb exegesisnek. Ennek tudományos sommáát az iszlám irodalmának egy kimagasló egyénisége alakította ki, a nagy történelmi munkájáról híres *Abú Dsa'far Muhammed b. Dserír al-Tabari* (szül. 224/838, meghalt 310/923), ki az iszlámban mint theologus is kiváló helyet foglal el. Harmincz kötetes, nyomtatásban is hozzáférhető nagy *tafszír*-munkája a hagyományos koránmagyarázás jelentős zárókövének tekinthető. A dogmatikai polemianak és a vallásphilosophiai speculációnak még alig jut szerepe Tabari óriási gyűjteményében.

II. Időközben ugyanis nem csekély szörszálhasogatással járó dogmatikai iskolaharcok zavarják az iszlám orthodoxiája csendes békéjét. Egyrészt a köztük mindinkább ismeretessé váló görög philosophia, másrészt a keresztyén theologiai mozgalmak hatása, melyekkel Syriában közvetlen érintkezésből ismerkedtek meg, számos dogmatikai eltérést mutat fel eredményül. Már a II. század elején jelentkezik a *szabad akarat* vitás kérdése. Nemsokára a *mu'tazilita* nevezet alatt ismert vallásphilosophiai iskola a szent könyv anthropomorphista kitételeit bolygatja; e kérdések az isteni *attributumokról* szóló vitává szélesednek ki. Egyike a legbuzgóbban megvitatott dogmatikai pontoknak magát a korán természetét illeti: örök időktől praexistál-e Isten kinyilatkoztatott szózata (ezt vallotta az orthodoxia) vagy pedig időben keletkezett-e, „teremtve van-e?“ A túlvilági dolgok is sok rationalista ellenmondásra nyújtottak alkalmat. A korán szava szerint az igazak az idők végezetekor Istent szemlélni fogják. Az orthodoxia nem engedett ez ígért szószerinti értelmezéséből: a mu'taziliták képletes beszédet látnak benne. Amaz nem engedi Isten akaratát semminemű korlátozás alá helyezni; mu'tazilita ellenfelei szükségképeninek mondják Isten igazságosságát és teremtményei iránt gyakorlandó méltányosságát, *Okvetlen* jutalmaz és büntet érdem szerint és okvetlen nyújtja az embereknek boldogulásuk eszközeit. Az orthodoxia meg nem engedi az Isten felelőtlen akaratát semmiféle okvetlenség és szükségképeniség szempontja alá.

Mindkét párt, meg az a párt is, mely a III. század vége felé az ellentéteket áthidaló formulákat eszelt ki, a maga erőseit természetesen a koránból mutatja ki. Így keletkezett az orthodox koránmagyarázás mellett a szent okmányok a mu'taziliták értelmében történő magyarázása, melyben döntő tényezőül a korán érzéki kitételeinek metaphoricus értelmezése jelentkezik, a hellenismusra visszavezethető *ta'vil*. A rationalista iskolából számos exegetikus munka került ki, melyek terjedőségük miatt (szólnak 300 kötetre terjedő mu'tazilita tafszir-ról) nem igen bírták magukat fenntartani. Csupán idézetekből ismerjük e gazdag irodalmat. Közülök csak egynek sikerült népszerűsége szert tenni; ennek szerzője a philologiai és szép-irodalmi munkáiról híres *Mahmúd b. 'Omar al-Zemakhsari* (szül. 467/1074, megh. 538/1143) *Kassáf* című rövidebb munkája; teljes czime: „*A kinyilatkoztatás rejtélyei igaz értelmének felfedője*“. E munkában az orthodox dogmatika ellen intézett polemiaival a teljes koránt mu'tazilita alapon magyarázza. Minthogy e módszer legfőbb érvelése abból áll, hogy az iszlám szent könyve magyarázásában döntő befolyást kell engedni a metaphoricák feltételezésének, kiváló ügyet vet a rhetorikai szem-

pontokra és e tekintetben nagyon éles megfigyeléseket nyújt. A munka aránylag rövidebb terjedelme, világos előadása, a dogmatika körmönfont vitás kérdéseinek könnyen érthető módon folyó előterjesztése és mindenestre azon előnyéért is, hogy minden alkalommal a korán rhetorikai szépségeit domborítja ki, könnyen kiszorította azokat a bőbeszédű, hosszú lélekzetű munkákat, melyeket a mu'tazilita tafszir a megelőző nemzedékben termelt. Még az ellenfél is hasznát vette. Heves polemiák mellett a javát kiszedte belőle. Készültek castigált feldolgozásai. Zam. után már nem is ismerünk ez irányhoz tartozó tafszir-munkát. Összes eredményeit ő foglalta össze és ő mondta ki a mu'tazilita tannak a koránra való alkalmazásában az utolsó szót.

III. Az orthodoxiától eltérő irányzatos magyarzás egy másik rétegét a *siita felekezet* exegesisé mutatja elénk. E felekezet tudósai, tanaikat az egyedül illetékes imámoktól származtatva, mindent elkövetnek, hogy az általános, úgynevezett *szunnita* iszlámmal való ellentétük jogosságát a koránból mutassák ki. Főképen az *ahl al-bejt*, azaz a próféta családjá nagy hivatását az iszlám sorsa intézésében, ellentétben az iszlámban nyomban a próféta halála után beállott tényekkel és alakulásokkal. Az imámság örökösödési legitimitását kellett tehát a koránban megállapítva találniok, valamint annak bizonyítását, hogy az iszlám kormányzatának egyéb alakulása nem egyéb jogfosztásnál, bitorlásnál, az isteni jog bűnös megszegésénél. Ezért mindenfelé az 'Alira és utódaira való vonatkozást szimatolják, a hol a koránban „a rokonok szereteté”-ről esik szó. Szerintük a korán telis-tele van az omajjádák elátkozásával. Némelyikük még a hagyományozott korán integritását is kétségbevonja. Még az iszlám mythoszerű legendáit is irányzatuk szolgálatába helyezik. Mindent az 'Ali utódainak kiválasztottságára, emberfölötti tulajdonságaikra, szent jellemükre vonatkoztatnak. Nincs a koránmagyarzásat irodalmában ennél erőszakosabb irányzat. A negyedik (X.) század elejéről már teljes kifejlődésében ismerjük a koránexege-sis ez irányát. A legrégebb teljes tafszir-munkáik egyike 312/923-ról van keltezve. Különben rendszeres kommentármunkáikon kívül minden vallástudományi könyvük telítve van az ő specialis korán-alkalmazásuk érvényesítésével, a siita mythológiának a korán szavaiba való beleerőszakolásával. E tekintetben nincsen muszlim tendentious irodalom, mely a siitánál telhetetlenebb volna. A koránnál meg sem állnak. Azt tanítják, hogy már az Ó- meg az Új-testamentom is az 'Ali s az imámok hirdetésétől áradoznak. Ez utóbbi iránynak a legújabb időkig akadnak irodalmi képviselői.

IV. Legkényesebb volt az a feladat, mely az iszlám theosophiájára, mint maguk nevezik, a *szúfi* iskolára hárult, midőn

tanai ősforrásául a koránt kellett igénybe venniük. Csak ily módon, csak azon feltétel mellett foglalhat a szűfíság helyet az iszlám körében, ha képes magát koránszerűnek bizonyítani, ha tanítását magából a szent könyvből bírja kimutatni. Pedig alig képzelhető két világnézet, mely ridegebb ellentétben állna egymáshoz, mint a korán és a szűfizmus. Amott az istenfogalom legtranszcendensebb alakítása; emitt pantheismus, az újplatonian emanatio-tanon, mely egyik forrása a szűfizmusnak, messze túlmenő visszautasítása minden dualistikus világfelfogásnak. Csak *egy* valódi léte-zést ismer: ezt az istenségbe helyezi; a jelenségek nem bírnak való léte-zéssel, ha csak nem annyiban, hogy tükrözői az egyedüli valóságnak. Ez egyedüli léte-zésbe merülni, benne megsemmisülni és vele egygyé válva az egyéni léte-zést kioltani: ez a szűfember gyakorlati feladata. A szűfíság értelmében az istenségbe merült embernek, kinek földi léte-zése merő látszat, nem szólhat tulajdonképen semmiféle törvény. Lehet-e törvényt szabni a nem léte-ző számára? Az iszlám-vallás teljes pozitív tartalma ily módon buborékká válik, melynek valamelyes értékét csak azzal a rendszerrel alapjában ellentétes elmélettel bírják megmenteni, hogy a törvény (sari'a) rendeltetését mint paedagogiai fokozatot tartják meg, mely végső céljául a fátyolozatlan igazság megismeréséhez vezet. Éppen így vannak az iszlámnak egyrészt reményt ébresztő, másrészt félelmet gerjesztő eschatologiai apparátusával. Ha az egyéniség kioltása, megsemmisülése az egyedüli igaz cél, mely felé az ember törekvése szegezve van, mi értelme van a túlvilági életnek, paradicsomnak, pokolnak, melyeknek örömeit és kínjait éppen a korán a legrealistikusabb vonásokkal rajzolja meg?

S mégis a szűfíság azzal az igénynyel lép fel, hogy az igaz iszlámot ő képviseli, hogy tanai adják az iszlám igazi teljességét. Ezt csak úgy érik el, hogy a koránra és az egész muszlim hagyományra az *allegorikus* magyarázó módot alkalmazzák. Nemesak a korán gondolati részét helyezték rendszerint szolgálatába, hanem elbeszéléseit is. Nem igen hihették, hogy az Isten szavának célja lehetne, hogy a hívőket mindenféle egyéni érdekű történetekkel, néhol még mint a XII. szűrában József és az egyiptomi fejedelemasszony szerelmi historiájával tartsa. Minden allegoria; József, meg apja és testvérei, a fejedelemasszony és az udvari hölgyek is, kik az ifjú láttára bámulatukban kezüket véresre metszik, mystikus fogalmak jelképezői; az egész történet magasabbrendű symbolikus tanítás. Így megy ez az egész koránon keresztül. Míg a mu tazilita irányzat magyarázása maga metaphoráival a koránt a *rhetorika* szempontja alá helyezi, addig a szűfíságot az *allegoria* szempontja vezérli. Látnivaló, hogy e módszerükkel nem úttörők. *Philo* örökébe lépnek

vele, ki — már a stoikusoktól némileg megelőzve — az Ó. T. terén az allegorikus írásmagyarítás atyja, kinek hatása a neoplatonikus és gnostikus írásmagyarításon keresztül 8—9 század mulva az iszlám szúfiiskoláiban is érvényre jut. Valamint a gnostikusok az írás szószerinti, mint ők mondják: testi lát-szólagos értelme (τὸ σωματικόν, τὸ φαινόμενον) mögött a szellemi (τὸ πνευματικόν) értelmet keresik, úgy a szúfi-exegezis az írás *zahir*, külsőleg látható értelme ellenébe helyezi a *bátin*-t, a belső, rejtett, esotorikus értelmet, mely az előbbinek leple alatt jelentkezik, mint annak egyedüli valósága, mint az *idea* a lényeg nélkül szükölködő jelenségek mögött.

Ez az irányzat is gazdag irodalommal van képviselve. Az egész koránra terjedő tafsziromunkákat a szúfiság köréből a hidsra IV. századától kezdve ismerünk. Ez irodalom tetőpontját jelzi az arab Spanyolország szülöttje *Muhji al-din ibn 'Arabi* (szül. Murciában 560/1165, megh. 638/1240), ki 35 éves korában elhagyta szülőföldjét és az iszlám keleti országait bebarangolva, végre Damaskusban telepedett meg, hol sírja mai napig az ájtatos zarándokok gyűlöhelyeül szolgál. E féktelen módon hallucináló ember, kit szentnek is, eretneknek is tartanak, nagyszámú munkában, prózában és versben adta elő látomásait és azokat a mélységes theosoph-tanításokat, melyekben ily alkalommal rész-sült. Rendszeres koránmagyarító munkában nyújtja a szúfi-allegoriák alkalmazását az iszlám szent írására. A korán teljes terjedelmében versről versre fejt ki belőle tanai, mindent allegoriává alakítva. Szerinte ezekben rejlik a könyv igaz értelme, Istennek és a profétának valóságos célja. Tanítványai és hívei az ő útjain járva e módszert, mind féktelenebb és ábrándosabb fejlesztéssel érvényesítik egészen napjainkig.

V. Az irányzatos koránmagyarításnak e három csoportján kívül az újkori muszlim keleti culturviszonyainak szempontjából egy negyedik irányzat kelti fel figyelmünket: ezt legjobban *modernista* koránmagyarításnak nevezhetjük.

Az a hatás, melyet a nyugati eszmékkel és intézményekkel való közvetlen érintkezés különösen oly területeken gyakorolt, melyek valamely nyugati hatalom fenhatósága alá kerültek, a gondolkodó muszlimok lelkében annak szükségét ébresztette, hogy vallásos hagyományuk életképességét viszonyban a reájuk ható műveltséggel igazolják, hogy az iszlámnak oly felfogását fejlesszék, mely e vallásnak a modern műveltséggel való társulásának lehetetlenségéről és szellemi s társadalmi fejlődésre való képtelenségéről elterjedt nézetet megczáfolja. A jól fel fogott iszlám nem akadály a culturának: ez e mozgalom képviselőinek jelszava. A vallás hagyományos és kötelező okmányainak, első sorban a korán ily iránynak megfelelő apologetikus

értelmezésén fordul meg e tétel sorsa. Különösen az angol cultur-élettel érintkező muszlim *Indiában* nyílt meg legelőször az alkalom e törekvés érvényesítésére, mely buzgó vezetők tanítása mellett mindinkább bővülő területekre terjed és egy gazdag irodalomban, tanító és társadalmi intézményekben jut kifejezésre. Ez irodalmi érvényesülés mozzanatai közé tartozik egy urdu nyelven szerkesztett koránmagyarázó munka, szerzője a mozgalom vezető embere *Szejjid Ahmed khán Bahádur*. E tudós munkáiban, terjedelmes tafszirjében is, főképen az iszlám szempontjából vannak kifejtve azok a haladó gondolatok, melyeknek terjesztése és koránszerűeknek való feltüntetést teszi ez iskola célját: a vallásháború (dsihád) kötelességének változott felfogása kapcsolatban a muszlimoknak a más vallásúakhoz való viszonyával, a házassági intézmény és általán a nők állása; az asszonyok elfátyolozásának megszüntetése; a nevelés kérdései; a gazdasági életrrel kapcsolatos korántörvények magyarázása a haladó társadalmi igények szempontjából stb.

Későbbi időben függetlenül az indiai mozgalomtól *Egyiptomban* jelentkezik a modernista iszlamirány. Orthodox muhammedán alapon állónak mondja magát. Vezetője volt az egyiptomi muhammedánság néhány évvel ezelőtt elhunyt nagy muftija, *Seikh Muhammed 'Abduh*, ki, mielőtt az egyiptomi iszlám legfőbb vallási méltóságát foglalta el, sokat fordult meg Európában, sokat Párisban, hol az angolok ellen hazájában folytatott izgatása miatt száműzve élt. Ismét Egyiptomban megtelepedvén, az iszlám theológiájának eszközeivel tanította vallási kulturképességét; az Azhar-mecsetben előadott ily értelmű koránmagyarázásával nagy iskolát toborzott tanításának. Ez iskola irodalmi gyűjtőpontja egy 1898 óta mai napig is megjelenő folyóirat: *al Manár* „a világító torony“. E folyóiratban jelentek meg Muhammed 'Abduh és iskolájának koránmagyarázó kísérletei, melyek újabban több kötetbe gyűjtve külön is láttak napvilágot és az iszlámhívők közt széles elterjedésnek örvendenek.

Ezek volnának a koránmagyarázó irodalom irányzatos csoportjai az irodalom kezdetétől napjainkig.

Rousseau magyar barátja.

(Kivonat dr. Rácz Lajos tanárnak 1912 május 6-án tartott előadásából.)

Rousseau *Vallomásainak* XII. könyvében, a Môtiersben töltött évekből (1762 július 10—1765 szeptember 8), bővebben szól egy magyar ifjúval való ismeretségéről, barátságáról, a kit Svájcban báró Sauttern-nek hívtak, de a kinek igazi neve szerinte Sauttersheim volt, s a ki azért költözött és telepedett Môtiersbe, hogy a Rousseau példája és tanításai nyomán lelkét ez erényre nevelje. A kellemes külsejű, vonzó modorú fiatal ember csakhamar annyira megnyerte a nagy író és gondolkodó barátságát és bizalmát, hogy elválhatatlanokká lettek s csaknem *két éven át* a legbensőbb barátságban éltek egymással (az előadó kimutatja, hogy Rousseau itt téved, mert Sauttersheim csak *négy hónapot*, 1763 márczius elejétől július elejéig, töltött Môtiersben), s mikor a magyar ifjú Môtiersből eltávozott, azután is leveleztek egymással, Rousseau segítette, biztatta, bátorította barátját, s mikor ez néhány év múlva meghalt, a legmélyebb fájdalommal, a legőszintébb nagyrabecsüléssel, mint utolsó megmaradt reményének eltűnését siratja el őt.

Az előadó azt a czélt tűzte maga elé, hogy e baráti összeköttetés részleteit megállapítani s az arra vonatkozó adatokat összegyűjteni igyekezzék. Feladata kettős volt: egyfelől a lehető legteljesebb mértékben össze akarta gyűjteni a Rousseau és Sauttersheim közötti összeköttetésre vonatkozó *összes nyomtatott és írott emlékeket*, hogy így teljes képe álljon előttünk e barátságnak; másfelől, miután Rousseau magyar barátjának még a keresztnévét se említi, csupán annyit mond róla, hogy „a *budai* polgármester fia volt“, feleletet igyekszik adni e kérdésekre: Ki volt Sauttersheim? kik voltak a szülei? mikor született és halt meg? mik voltak életének főbb mozzanatai? hogyan és miért költözött Svájcba?

A mi az *első* feladatot illeti, egyfelől gondosan összeszedte Rousseau műveinek különféle kiadásaiból, illetőleg a különböző Rousseau-monographiákból a Rousseau és Sauttersheim közötti összeköttetésre vonatkozó adatokat, leveleket, másfelől a *neuchâtel*i közkönyvtárból, a mely Rousseau kiadatlan iratait, illetőleg kéz-

irati hagyatékát őrzi, felkutatta Sauttersheimnak Rousseauhoz intézett, mindeddig teljesen kiadatlan és felhasználatlan 19 levelét; ezeket, hozzájuk véve még két más, idevonatkozó levelet, lemásoltatta, úgy hogy ezek itt jelennek meg első ízben nyomtatásban. Ilyenformán sikerült neki a *Vallomások* idevonatkozó részletein kívül 49 (sőt ha tekintjük, hogy egyik levél két más levelet is foglal magában: 51), ez ügyre vonatkozó levelet összegyűjtenie és idői sorrendben elhelyezve közölnie. Sauttersheim levelei közül 8 latin, 11 francia nyelven van írva; az előadó, hogy a művelt közönség szélesebb rétegei is olvashassák e leveleket, valamenynyit magyar fordítással és a szükséges magyarázó jegyzetekkel is ellátta. Kousseau és Sauttersheim mellett a többi levelek írói, illetőleg vevői: Keith György neuchâтели kormányzó, Luxembourg tábornagy, Luxembourg tábornagné, gr. Zinzendorf Károly, Usteri L. zürichi lelkész, Moulou P. genfi lelkész, Laliaud nemesi polgár, D'Ivernois neuchâтели főügyész és D'Ivernois genfi kereskedő.

A mi a *második* feladatot illeti, az előadónak sikerült a Sauttersheim kilétét és történetét kellő mértékben felderítenie. E szerint a Sauttersheimi Sauttermeister-család régi, nemesi rangú kereskedő-család volt Budán és Pesten, a melynek tagjai egy jó századon át előkelő, vezetőszerpet játszottak Buda szabad királyi város kormányzatában. Sauttersheimi Sauttermeister Frigyes kereskedő 1694-ben városi tanácsos és főkamrás, 1694, 1702. 1705-ben polgármester, 1711—1719-ig bíró, 1723-ban újra polgármester. Ennek fia, Sauttersheimi Sauttermeister József Manó kereskedő 1728-ban főkamrás, 1736-ban tanácsos, 1741—51 és 1755—1768-ig polgármester. Ez utóbbinak és feleségének, Werner Máriának (a kivel 1726-ban kelt egybe) 1738 január 22-én született fia, Ignác lett később a Rousseau barátja. Az anya 1754-ben húnyt el; végrendeletében — férjét tévén általános örökösévé — fiának 2000 forintot hagy s inti, figyelmezteti őt, hogy atyja iránt továbbra is gyermeki engedelmességgel viseltessék. Az atya, a ki másodszer is megnősült (e házasságból három leány született), 1784-ben hal meg 88 éves korában.

A kis Ignác szülei házában gondos nevelésben részesült. Latin iskoláit minden bizonynyal a budai jezsuita collegiumban végezte; felsőbb iskolába aligha járt. Usterinek Rousseauhoz intézett levelében szó van arról, hogy katona, s mint ilyen gróf Nádasdy hadsegéde lett volna, de ezt az állítást az előadó nem találja elfogadhatónak.

1760 április 10-én Mária Terézia királynő Sauttersheim Ignácot *motu proprio* Pozsonyba, Ribics consiliarius, oldala mellé, az udvari kamara fizetéstelen fogalmazójává nevezi ki. A mulatozó hajlamú ifjú csakhamar adósságokba merült; a királynő felolvasónője: Hieronymus Karolina iránti szerelme —

a ki miatt gyakran rándulgatott Bécsbe —, a bécsi mulatozások költségeinek előteremtése még jobban az uzsorások karjai közé űzte. Mint imádottja leányának, Pichler Karolinának későbbi *Emlékirataiból* látjuk, egybekelésüknek egyfelől a királynő akarata, másfelől a magyar ifjú kedvezőtlen családi körülményei állották útját. Vajjon mi hangolhatta Mária Teréziát, a ki korábban oly kitüntető kegygyel nevezte ki Sauttersheimot kamarai fogalmazóvá, kedvezőtlenül ez ifjú irányában? Azt az okot, a mit ugyancsak Usteri levelében felhoz, t. i. a *protestáns valláshoz való csatlakozását*, az előadó több oknál fogva nem tartja elfogadhatónak; marad tehát mint másik ok: a Sauttersheim könnyelmű, mulatozó, költséges élete, adósságsinálása, uzsorásoktól való szorongatása, a miről a királynő értesülhetett, valamint arról is tudomással bírhatott, hogy az öreg Sauttersheim — második felesége ösztönzésére s ifjabb gyermekeire való tekintetből — fia hitelezőit elutasította, illetőleg fiát pénzkérdésével a törvényes öröklés idejének bevárására utasította. Ez utóbbi, vagyis a családjával való meghasonlás, vele szemben a további anyagi támogatás megtagadása lehet már az a „kedvezőtlen családi körülmény“, a melyről az Emlékiratok szólnak.

„Minden oldalról szorongatva . . . reményemet elvesztve . . . szökésben kerestem menedéket“, — írja 1764 május 11-én Rousseauhoz intézett levelében. Mikor történt ez? 1762 decz. havában. Hátrahagyott ingóságait Pozsony város tanácsa vette őrizet alá s azok eladási árából fizette ki részben az eltűnt ifjú adósságait. Az árverés ez ingóságokra 1763 július 5. s következő napjain tartatott meg; a bútorok, edények, ruhaneműek és könyvek (mintegy 150 kötet tudományos mű) eladása 594:27 forintot jövedelmezett.

„Alig hogy hazám határát átléptem — írja 1764 május 11-én kelt levelében —, szívem vergődött, az a levegő, a melyet beszívtam, fojtogatott; most azon jártattam az eszemet, hogy visszatérek, majd azon, hogy hazámnak örök búcsút mondok. A legnagyobb bánat által lesujtva, végtére megszakitás nélküli menetelésben Schaffhausenbe érkeztem.“ „Saját erényemben már semmi vigaszt nem találva, ezt kezdetben a te irataiban, nagyérdemű férű! és végtére egyenesen a te személyedben és jeleségedben kerestem azzal a feltétellel, hogy összes tetteimet előtted feltárom.“ Ezzel a szándékkal ment 1763 márczius havában, Zürich és Neuchâtel érintésével, Môtiersbe Rousseauhoz. De az álszemérem visszatartotta attól, hogy tetteit mestere, barátja előtt bevallja, s félve, hogy hibás tettei és valótlan állításai kiderülnek, de meg talán könnyelmű természete által is ösztönöztetve, négy hónap mulva, július 1-én vagy 2-án Rousseau köréből eltávozott. Mint leveleiből látjuk, Neuchâtelben, Solothurnon és Bázelen át

Strassburgba irányította útját s itt, mint a *Vallomásokból* tudjuk, zavart csinált egy fiatal házaspár körében. Innen kezdve hosszabb időre, mintegy 10 hónapra eltűnik szemeink elől, megszakadnak a levelek. Következő levele 1764 május 11-én, Párisban kelt; e hosszú levélben mondja el Rousseau előtt életének sorát, viszontagságait; bevallja otthon s Rousseauval szemben elkövetett hibáit, bocsánatát kéri s őszinte szándékát fejezi ki a megjavulásra. E levéllel kezdődik a Sauttersheim megtérése, a tisztesség és becsület útjára való visszatérése. Innen kezdve minden erejét összeszedve küzd végzete ellen, de sorsa — bár olykor fel-felcsillan számára egy remény — csak nem akar jobbra fordulni.

Rousseau még nem mer egészen bízni a megtérésében; miután látja, hogy szükségét szenved, felajánlja neki azt a 10 aranyat, a melyet a mult évben nem fogadott el. Sauttersheim válaszában kéri Rousseaut, ne kételkedjék abban, „hogy a hamis mondások és hitványságok elmémből örökre száműzve vannak“; Párisba azért jött, hogy itt német leczkék adásával, s francia iratok fordításával keresse kenyerét; de minden törekvése hajótörést szenvedett. „Ámbár a legnagyobb nyomorba vagyok süllyedve, mégis hogyan volnék képes elfogadni azt a 10 darab aranyat, a melyet felajánlottál, míg a visszafizetésnek se idejéről, se módjáról nem lehetsz biztos.“ Július végén Párisból Besançonba utazik, hogy közelebb jusson Rousseauhoz, talán őt meg is látogassa, vele újra összeköttetésbe lépjen; de ez elutasítja ebbeli kérelmét s a levelezést is szűkebb korlátok közé kívánja szorítani. Sauttersheim itt sokat betegeskedik s nyomorúságában szívesen elfogadja a felajánlott 10 aranyat. Otthonról ügyei jobbrafordultát várja, de mindhiába.

1765 január második felében Strassburgba költözik, hogy ott két barátja bölcs tanácsa és vezetése mellett valami tisztességes foglalkozást folytasson. Egyideig egy könyvtár rendezésénél segédkezik. Áprilisban Benfelden találjuk; innen ad ajánló levelet Fischer írónak, a ki Rousseauhoz készül látogatóba. Majd visszatért Strassburgba s ekkor történhetett, hogy az egyetem jogi karára beiratkozott. Strassburgból augusztus 24-én ismét Párisba utazik, a hol valami állást ajánlanak neki; itt találkozik vele, 1765 végén, Párison való átutazásakor, Rousseau; innen ír 1766 április havában kesergő, lemondó levelet Rousseau-nak Angolországba; innen figyelmezteti őt július havában a Hume-mal való meghasonlása felől Párisban keringő rosszakaratú mendedmondákra. Ha ügyei otthon jobbra fordulnának — a mire barátjának: Kempelen Farkasnak a sóbányák főigazgatójává való kinevezése s nagynénjének kedvezőbb indulata reményt nyujt —, szeretne Rousseauhoz költözni, hogy mellette élhessen s a multban elkövetett hibáit helyrehozza; de miután ezt most nem teheti s

gyöngye egészsége is készíti — leveleiben gyakran szól betegeskedéséről — falura költözik és pedig Montmorencyba, a hol Rousseau emléke oly élénken él még a lelkekben, a hol az imádott férfi nyoma, szelleme oly közel van hozzá. Innen értesíti augusztus 15-én Rousseaut — s ez utolsó levele hozzá — hogy a közönség hangulata kedvezőre fordult irányában; ajánlkozik, hogy kész a *Zenei Szótár* főbb czikkeit németre lefordítani, hogy azok kevéssel az eredeti után németül is megjelenhessenek. Ősszel visszatér Párisba; itt kapja, Laliaud útján, október közepén, Rousseau utolsó üdvözlését. Azután megszűnik köztük a levelezés s a következő év december havában (1767 december 15-én) Strassburgban — a mely egyre visszavonzotta őt —, távol a szülőföldjétől, nyomorúságban, elhagyatva, a Rousseau szegény, szerencsétlen barátja elköltözik az életből. Rousseau későn, egy év mulva értesül haláláról s megható szavakat szentel (1768 december 19-én Laliaudhoz intézett levelében) barátja emlékének.

Sauttersheim kissé könnyelmű, de alapján véve nemes érzésű, a jó iránt fogékony szívű ifjú volt, a ki botlásai után — mestere példáját követve — nagy erőfeszítéssel igyekezett megjavulni, az erény útjára visszatérni. Szó se lehet róla, hogy kalandor lett volna, mint néhány író, a tények felszínes ismerete alapján, állítja; ennek minden vonás, a mit róla tudunk, ellenmond. Felderített adataink teljes mértékben igazolják Rousseau *Vallomásai* idevonatkozó részének hitelességét, de egyúttal azt is mutatják, hogy Rousseau, minden misanthropiája mellett is, gyöngéd szívű, szerető lelkű ember volt, a ki megbecsülte barátait s érettük áldozatoktól sem riadt vissza.

A mi minket magyarokat illet, az a férfiú, a kít a nagy író és gondolkozó annyira a szívébe fogadott s a kinek társasága megnyugtató, felderítő hatást gyakorolt nyugtalan, zaklatott kedélyére; az a magyar ember, a ki hónapokig társaságát élvezte, azután is éveken át összeköttetésben állott vele s benne kedvező véleményt keltett hazánk iránt; az a férfiú, a ki leveleiben oly mély érzéssel, megindító hangon ad kifejezést hazája után való sóvárgásának, hazája elvesztése fölött érzett keservének, — Sauttersheim Ignác megérdemli, hogy honfitársai, midőn hódolattal borulnak le a Rousseau lángelméje előtt, az ő elfeledett sírjára is ejtsenek egy szál virágot!

Vörösmarty véleménye az írói tulajdonjogról és a titkos szavazásról.

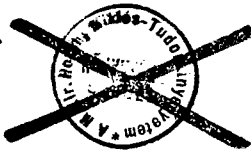
Az akadémiai főtítkári iratok közt van Vörösmartynak három érdekes és kiadatlan jelentése: kettő az írói tulajdonjogra és egy az akadémiai szavazásmódra vonatkozik.

I.

Az Akadémiában már a működés első tizedében annyi kézirat volt letétben (pályamunkák, kiadásra beadott művek), hogy a tagok közt mozgalom indult meg az írói tulajdonjog biztosítására.

Az akadémiai főtítkári iratok 1839. évi 94. számú irata szerint Fáy András és Vörösmarty Mihály voltak megbízva, hogy a letétben levő iratokról s egyúttal a tulajdonjogról véleményt adjanak. A jelentést Vörösmarty írta, s ez így szól:

Vélemény a' m. academia levéltárabani kéziratokról. Külföldön többféleképp gondoskodtak az írói tulajdon' biztosításáról; többnyire két külön jog vétetett a' törvényhozás' alapjául. Egyik az író' eredeti joga saját munkája' díjához: a' másik a' közönség' szerzett joga az egyszer megvett munkák' olvashatásához. Míg az író munkáját kiadatlan magánál tartja, csak az első jog él; de mihelyt azt közzé teszi, áruba bocsátja, életbe jő a másik, a' közönség' joga. Hogy az író't, ki ha jeles, rövid életénél fogva különben sem veheti munkája' méltó jutalmát, 's gyakran igen sanyarú jelennel 's általa meg nem érhető jövő kor' esodálásának hiú reményével kénytelen beérni, — fáradozásainak akármely lehető hasznától megfosztani kegyetlenség 's rossz következéseit tekintve oktalanság is volna, kétséget nem szenved. Ellenben a' közönség' is, melly az író' munkáját azáltal, hogy megvette, céljához jutni, az az köztudomásúvá lenni 's elterjedni segítette, ki nem zárathatik többé ezen munkák' hasznvétele — 's éldelhetésétől, 's mennyire ez az író egyenes kára nélkül megeshetik, annak örök, visszavehetetlen, elidősülhetetlen birtokába jut, valamint maga a' közönség' is kihalhatatlan. De éppen ez, hogy a' közönség' joga századokra, sőt ezredekre

terjed, nem látszik helyesnek az évekkel olly szerfölött gazdálkodni, midőn az író' jogának meghatározásáról van szó.

Ezekből indulva a' következőket lehetne megállapítani.

1. Az író, míg él, szabad ura minden munkáinak: elajándékozhatja, eladhatja azokat minden áron, minden föltételek alatt (az örök időt kivéve; melly már a' közönség' jogainál fogva még az író által sem biztosíthatatik senki javára. 2. Az író rendelkezhetik munkáiról halálától számítva 40 évre.

Ha kinek az író akár ajándékol, akár pénzért munkáit teljesen 's örökre általengedte, az az író minden jogaival birandja azokat, kiterjedvén reá az eladási 's végrendekezési jog is, melly esetben az évek nem halálától, hanem az író' halálától fognak számítani 's ez azon okból; mert az író több jogot valakinek által nem adhat, mint mennyivel maga bir, mi megtörténnék, ha a' kiadó tovább élvén mint az író, ennek halálától számítának az örökségi évek.

Míg az író él, semmi öt munkái' használatában saját factumán kívül nem kozlátozza; de halála után munkái tudatlan, hanyag, vagy ellenséges kezekre juthatnak, mellyek azokat a' helyett, hogy többszöri kiadás által terjesztenék, elavulni hagyják, vagy éppen elnyomni törekszenek. Ez ugyan talán példátlan dolog, 's alattomos másolatok, 's bel- vagy szomszédföldi utánnyomatok által rendszerint elhárítatik; de mivel ezen módokat javalni nem lehet, kell igazságos eszközökről gondoskodni 's ilyennek tartanók azt, hogy a' példányok' tökéletes elfogyása után tíz évvel mindenki az országban jogosítva volna felszólítani a' munkák' birtokosát 's ha ez 5 év alatt ki nem adná azokat, közbirtokká válnának azonnal, akárki által kiadhatók.

Evvel az éretnék el, hogy az írónak jólelkű 's gondos örökösei nem háboríttatnának, a rossz lelkűek az író' munkái' elnyomásában nem boldogulnának.

Ha most e' nézeteket megbizatusunkhoz képest azon kérdésre alkalmazzuk, mi történnék az academia' levéltárában letett idegen kéziratokkal, igen rövid és egyszerű lehet a felelet, ha e' kéziratokat két részre osztjuk, tudniillik mellyeknél I a' szerző neve tudatik, II mellyeknél nem tudatik a szerző neve.

Az elsőik vagy azért maradtak a' társaságnál, mert nem tartotta megjutalmazván is kiadásra méltónak, vagy külső akadály miatt. Ezekre a két főlebbi szabály csekély módosítással alkalmazható, tudniillik eltelve 15 vagy 1 év, melly alatt az az academiát illeti. a' kiadási jog visszazáll a' szerzőre, vagy azokra, kiknek el vagy általadva, 's ha meghalt, örökösire.

Míg a' szerző él 's halála után 40 évig az illy kéziratokat az academia senkivel nem közölheti; mert nem akarván vagy nem adhatván ki maga, nem akarhatja, hogy abból az írónak 's

magának kárával mások hasznot huzzanak, kivonatokat készítvén, vagy a' munkát más alakba öntvén. Erre legfőlebb magának az írónak, vagy kikre annak joga szállott, lehet az académiá' meg-egyezésével szabadsága. A' szerzőnek, mivel neve tudatik, munkáját, ha saját példánya elveszett volna, a' levéltárból lemásolni, bizonyos óvás mellett megengedhető volna.

Itt egy kérdés volna még eldöntendő. Ha a' letett kéziratra a' 15 év lefolyta előtt megszűnnék az akadály, 's az sajtó alá kerülne, honnan kellene az academiát illető 15 évet számítani: a' kérdéses munka' elfogadhatásától-e vagy kiadásától?

Az első igazságosabbnak látszik.

Háttra van azon kéziratokról szólni, mellyek pályázzán, de jutalmat nem nyervén utóbbi határozat szerint levéltárba tétettek, hogy az académiá magát a' netalán megbántódott, író' vádai ellen igazolhassa. E' munkákról soha sem kell feledni, hogy csupán óvás végett vannak letéve, hogy az académiá ezeket meg nem jutalmazta, el nem fogadta, 's így semmi czímmel magáévá nem tette 's így irántok kiadói joggal nem bír 's így azt másokra sem részben, sem egészben által nem ruházhatja.

Itt az académiá nem bír egyébbel, mint azon kézirati példánnyal, 's evvel is csupán igazolására. A' tulajdoni jog egészen az íróé. De mivel az író neve nem ismertetik, nem lehet a' dolgot másképp elintézni, mint ha az író' életére bizonyos évszámot teszünk, p. o. 30 évet, halála utánra 40 évet s így összesen 70 év mulva lehetnének az efféle munkák közölvasás alá bocsátandók.

Ha ezen névtelenül letett kéziratok' valamelyikének szerzője kéziratának másolatáért folyamodnék, azt vagy egyenesen vissza kellene utasítani, ne hogy helyett (?) más idegen jusson a' kéziratához; vagy mivel ez szükségtelen szigorúságnak látszik, a' jutalmazatlan pályamunkák' jeligés levelkeit újabban pecsét alá kellene tenni, s ha magát valamelyik kézirat' szerzője jelen-tené, akkor gyűlésben az illető levél felbontatnék, vagy ha ez a' nevek' titokban tartására nézve némileg gyanúsnak tetszenék, vennének a' pályamunkák beadói nyugtatványt a' titoknoktól 's csak ezek' előmutatásával juthatnának a' kéziratokhoz.

Fáy András. Tiszteleti tag.

Jegyzette Vörösmarty.

Ennek a' jelentésnek a' jegyzőkönyvekben nem találtam nyomát. Valószínű, hogy egyes pontjai nem elégitették ki a' tagokat, s ezért a' következő évben, 1840-ben új véleményt kellett beadni. (Főtítkári iratok 1840. év, 142. szám.) Ezt a' második jelentést szintén Vörösmarty írta, s ez így hangzik:

Vélemény. A' m. académiá' levéltárabani kéziratokról. Szükségesnek látjuk az írói tulajdonról nézeteinket előre bocsátani.

1. Az író, míg él, szabad ura saját iratainak. Tehát

a) Azokon változtathat, javíthat; és senki azokat nagyobb szakaszokban, töredékekben, vagy kimerítőbb kivonatokban (ide nem értve a' rövid magyarázatú lajstromokat) híre, megegyezése nélkül nem közölheti.

b) Az író saját munkáit egyszer vagy többször kiadhatja 's e részben öt senki sem kényszerítheti, sem korlátozhatja.

c) Az író munkáit elajándékozhatja, eladhatja, jogait akárkire vagy bizonyos időig s feltételekkel, vagy egészen át viheti.

2. A író munkái' haszonvételéről halála után 50 évre rendelkezhetik.

3. Ha az író halála utáni időkre munkáiról nem rendelkezett, azok törvényes örököseit illetik 50 évig; ezek' nem léteben a' közönség' közbirtokává lesznek: azaz, akárkinek az országban joga lesz azokat kiadni.

Jegyzet. Az ötven év talán hosszú időnek látszik; de ha meggondoljuk, hogy a' közönség századon sőt ezredeken túl is szellemi hasznokat meríthet azokból, méltányos, hogy az író az anyagi hasznokat maga anticipálja kedvező eladás által, vagy azokat örököseire, kiken talán életében nem segíthetett, halála után által vigye. Ötven évnél többet hagyni sok tekintetben czélszerűtlen, sőt czél ellen volna 's az olvasói jogot csonkítaná. Az olvasó tudnillik, ki a' munkát megvétel által közre jöni 's így céljához jutni segítette, jogot nyer ez által a' munka' olvasásához, szellemi használatához, melly az író' életében csak annak akarhatja által; de holta után semmi által nem korlátozható! Ha már az író' holta után annak munkája idegen kezekre jut, igen könnyen megeshetik, hogy azt a' tulajdonos vagy hanyagságból vagy együgyűségből akár végre elvből ki nem adja, vagy az egyedáruság fortélyai által (p. o. ha rendkívül drága 's csak kevés példányokat nyomtat) a' nagy közönségre nézve éldelhetlenné teszi; ekkor az író nem élvén, igazságos, hogy az élő közönség ellenörködjké művei fölött, különben azok századokra, vagy talán örökre is elnyomathatnak: az író' fáradságának sikere semmivé lesz, híre eltemettetik. Mind ez nem történhetik, ha a' tulajdonosnak csak ötven év engedtetik az író' halála után, vagy legalább van határ szabva, mellyen túl az író szellemi hatását hanyagság vagy rosszakarat meg nem ronthatják.

Sőt ez ötven év alatt is lehet óvásokkal élni, hogy a' tulajdonosok kizáró jogaikkal a' közönség' kárára vissza ne éljenek. A' közönség mint mondók, ellenőre a' meghalt író' műveinek. Ha e' művek elfogytak, a' könyvtárosoknál nem kaphatók, joga legyen akárkinek a' közönségből a' tulajdonosokat a' munka' kiadására felszólítani. S ha ezen felszólításnak meg nem felelne legfőlebb 5 év alatt, akkor a' kérdéses munkát akárki kiad-

hassa, úgy azonban hogy a' tiszta haszonból $\frac{1}{3}$ -ot a' tulajdosoknak át engedni tartozzék.

Ezek után a' kéziratok használhatóságáról következőleg vélekedünk.

1. Minden kézirat, melly a' academiának eredetileg tulajdona, millyenek p. o. a' munkákról beadott vélemények, az academia tagjaival (de nem idegennel is) közölhető.

2. Közhasználatra bocsátható minden kézirat, melly e' végett küldetett be. Illyenek a' szótári gyűjtemények sat.

3. A' tudománytár, vagy évkönyvek számára elfogadott; de külső akadály miatt ki nem adott kéziratok, vagy külön kiadás végett beadott munkák, mivel sem a' társaságtól díjat nem nyernek, sem beküldetésök' célját el nem érték, a' szerzőnek vissza adandók; s ha ettől az academia' levéltárában meghagyatnának, senkivel sem közöltethetnek, míg az író él 's halála után 50 évig.

4. A' megjutalmazott pályamunkák' kéziratai ha külső akadály miatt vagy mivel azokat a' társaság nem tartja nyomtatásra méltónak, ki nem jöhetnek, szinte nem közölhetők az író életében 's halála után 50 évig.

Az illyféle munkák tulajdonai ugyan az academiának de csak olly értelemben, hogy azokat kinyomathatja; arra azonban nincs joga, hogy a' szerzőn kívül más akárkinek azokat használni engedje, mert megeshetnék, hogy az belőle adatokat eszméket gyűjtene, vagy épen szakaszokat írna ki 's a' szerzőt ez által megrabolná.

5. A' díjat nem nyert pályamunkák' kéziratai az academia levéltárában csupán letéve levén, azok semmi esetre nem közöltenek használat végett.

Ezeknél az író neve nem tudtván az író életére talán 30 évet lehetne tenni 's ezt a' halála utáni ötven évvel össze adva lenne 80 év, mellynek lefolytával a' kéziratokat köz használatra lehetne bocsátani.

Jegyzet. Ha időközben valamelly író' neve kitudódnék, a' fönn kitett 80 év a' 3 pont szerint módosítandó.

6. Ha valaki az academia levéltárából saját munkáját lemásolni akaró, az a' titoknok' főügyelete s felelőssége alatt történhetik, mi minden kivétel nélkül megengedendő, midőn az író neve tudatik; de olly kéziratoknál hol az író' neve tudva nincs, a' másolás az eddigiekre nézve teljességgel meg nem engedhető; mert eljöhethetne akárki a' szerző nevében 's az idegen munkát elsajátíthatná.

Ezen szigorúságtól csak azon ajánlat mellett lehetne eltérni, ha minden szerző a titoknoktól nyugtatványt venne beküldött

kéziratáról. 'S illy nyugtatvány' előmutatása mellett megengedhető volna ezen kéziratok' lemásolása is.

Fáy András Tiszteleti Tag.

Jegyzette Vörösmarty.

Igy került a jelentés az 1840-iki kisgyűlés elé, a melynek 186. pontjából megtudjuk, hogy tulajdonképen Fáy, Kállay és Vörösmarty voltak megbízva, adjanak véleményt, mi történjék „a levéltárban letett, de a szerzőknek vissza nem adott pályamunkák”-kal. A kisgyűlés a véleményt a nagygyűlés elé utalta, a mely (62 p.) úgy határozott, 1. hogy a külön kiadásra és a Tudománytársaság számára elfogadott, de ki nem adott kézirat a szerzőnek visszaadatik, ha pedig ittmarad, életében senkivel sem közölhető; 2. hogy a jutalmazott pályamunkák, ha bármi okból nem adattak ki, 15 évig a társaság használatára állanak, azontúl az írók rendelkeznek; 3. hogy a jutalmat nem nyert pályamunkák 30 évig senkivel, azontul csak taggal közölhetők; 4. hogy a pályamunkák kellő igazolás után csak a titoknok ügyelete alatt másolhatók le; 5. hogy minden kézirat, mely az Akadémiának tulajdona (pl. vélemények stb.), csak tagokkal közölhető; s 6. hogy közhasználatra bocsátható az a kézirat, mely illy czéllal küldetett be (pl. szótári munkálat).

II.

Nem kevésbé érdekes Vörösmarty indítványa (főtitkári iratok 1840. év) „a magyar academiái szavazat' módja iránt”: Társaságokban, hol többség határoz, mindenek fölött megkívánható, hogy ezen többség valódi, ne kényszerített, ne csak képzelt legyen 's hogy ezen többség ne csupán nagy, hanem kisebb tekintetű dolgoknak is belső meggyőződés szerint jelentse ki magát; mert kis mint nagy dolgokban csak egy lehet a' helyes, 's ezt határozni el a' társaság érdekében áll. S' kis dolgok is néha nagyokra vezetnek.

Az ülve maradás, felállás, mely a' magyar academiánál szavazáskor gyakorta használtatik, azon kívül, hogy egy kissé iskolainak látszik, nem eléggé megfelelő. Sokan ülve maradnak figyelmetlenség, hanyagság, részvétlenségből, sokan kicsinlésből, ha a' tárgy nem valami nevezetes vagy közel érdekű; sokan hiúságból; mert félve, hogy minoritásban maradnak, nem akarnak különcöknek látszani csekélyes dolgokért; másokat mellékes tekintetek tartanak féken, nem is szólván azokról, kik ülve maradnak; mert felállani kényelmök ellen van. Az illynemű szavazásoknál gyakran hibázik a' belső meggyőződés' kifejezése, mely a' többség' határozatánál már az elv miatt is kívánatos.

Hogy ez elhárittassék, hogy a' többség' határozata mindig a' tiszta, független meggyőződés eredménye legyen, ajánlatik:

Minden kérdés' eldöntése titkos szavazatra bocsáttassék, mihelyt azt egy tag kívánni fogja.

Az által, hogy titkos szavazatnál határozottan igen-re vagy nem-re golyót kell vetni, a' figyelmetlenség, hanyagság, részvétlenség, tespedés mintegy felráztatik, a' tekintetek elenyésznek, 's a' meggyőződés, mennyire emberileg lehető, szabadon határoz. Oka, miért menjen minden kérdés csupán egy tag' kívánságával is titkos szavazatra, 1. az; mert a' titkos szavazat az academiánál megengedett levén, attól egyes tagot is elzárni nem lehet, épen úgy, mint attól, hogy külön véleményt adhasson. Ezek olly jogok, mellyeket egyes tag követelhet a' nélkül, hogy a' többiek jogát megsértené. De 2-or különösen az, hogy minden hosszas, szükségtelen és idővesztő vitatás elmellőztessék.

Mert ha a' titkos szavazat megengedve van, akkor nem érdemes a' felett vitatkozni: vajjon ez vagy amaz titkos szavazattal döntessék-e el? Legegyszerűbb illy esetben, ha minden egyes tag kívánatára, megadatik, a' mi legczélszerűbb szavazatmód 's különben is nincs szokáson kívül.

Ellenvethetné valaki, hogy ez hosszadalmas mód, de 20—30 ember között ez alig tesz különbséget 's mindenestre könnyebben 's biztosabban számítható; különben pedig a' többség' határozási jogának gyakorlása már az alpnál fogva is rend szerint több idővel jár, mint egyes akaratnak kijelentése, ha azt erőltetni, vagy elhamarkodni nem akarjuk.

Vörösmarty.

Vörösmartynak ez az indítványa az 1840. évi kisgyűlésen került tárgyalásra. Ez a 149 p. szerint az indítványt elfogadta s megerősítés végett a nagygyűlés elé terjesztette. A nagygyűlésen (34 p.) vita keletkezett. A jegyzőkönyv szerint a vitatkozók rámutattak a nyilvános és a titkos szavazás jó és rossz oldalaira, azután az elnök a kérdést „titkos“ szavazás alá bocsátotta. A szavazatok megoszlottak: 15 volt az indítvány mellett, 15 ellene, s így az ügy függőben maradt. Ezentúl nem találtam nyomát annak, hogy a kérdésben a végleges döntés megtörtént-e.

Viszota Gyula.

A classikus latinság kérdése hazánkban.

(Kivonat *Bódiss Jusztin* 1. t. székfoglalójából.)

Ha széttekintünk hazánkban s a classikus latinság talaját keressük, oly sivárságra, oly terméketlenségre találunk, a melyből többé alig fakadhat latinul értés, annál kevésbbé fejlett, nyelvi tudás és csiszolt stylus. Ma már odajutottunk, hogy egész közéletünkben kivészett a latin tudás, legfőlebb a kath. theologiai intézetekben tengeti még életét a magyar nemzetnek hajdan második anyanyelve. Másrészt ma már csak egy-egy tanár és tudós szenteli magát az ékeesebb latin stylus művelésére, a többség a szaktanárok között is fennakadna, ha akár latin fogalmazást kellene végeznie, akár értelmes latin beszélgetést folytatnia.

Szomorúan kérdezhetjük tehát: van-e még jövője nálunk a latinnak? Felelet: csak a nyugati nemzetekhez való tartozandóságunk az egyetlen fenntartója és ajánlólevele a latin nyelv tanulásának.

Maga a classikus latinság, a mely nem egyéb, mint az aranykori s kivételesen az ezüstkori próza követése, külsőségei szerint megvolt az írott nyelvben mindig, míg a beszélt nyelvben csak egyesek ajakán élt; később pláne olyan műnyelv lett, mint mikor manap megtanulja valaki a latint abból a czéliből, hogy gondolatainak tudásának közzétételére használhassa. Ilyen csinált nyelv volt a latin a művelt körökben és tudományban a középkor folyamán, az alsóbb rétegek némelyikében pedig valami rettentő kotyvalék ahhoz képest, melylyel az irodalomban és hivatalos érintkezésben éltek. A humanismus tért vissza az aranykori nyelvre, s azóta beszélhetünk szigorúbb és mérsékelt classicitásról: amazt, a Ciceróhoz és Caesarhoz símulót, talán soha senki sem érte el; az utóbbit minden jobb író megvalósította, a ki a humanista névre érdemessé iparkodott válni.

Nálunk a középiskolák tenyésztették a jobb stylust, de az élet a magyar és más honi nyelvnek és gondolkodásnak annyi elemét vitte bele, hogy általában csak magyar nemzeti latinságról beszélhetünk, nem eredeti, rómaiás latinságról. De ez aztán igazán tudott, vérré vált latinság volt. S íme ma, mikor tisztult nyelvészeti és irodalmi tudásunk segélyével igazi gyümölcsöző

munkát végezhetnénk mind a régi római nyelv és irodalom, mind hazai latinságunk tanulmányozása terén, alig lehet reá reményünk, hogy a hozzá szükséges alapvető tudást megmenthessük a beható tudományos foglalkozás számára. Manap az egyetem classikus-philologiai szakán a philologiai tudományokodás absorbeálja az időt; e mellett a középiskolából hozott nyelvi tudás úgyszólván veszendőbe, feledésbe megy. Pedig philologizálni csak azután lehet és szabad, a mikor már elegendő nyelvi tudással rendelkezünk a tudományos vizsgálódáshoz.

A classikus latinság kellékeinek nyomozásában hazánk tudósai lépést tartottak a művelt nyugattal, a mennyire nálunk ez lehetséges és divatos volt. Mégis csodálatos, hogy senkitől nem kívánták a szigorúbb latinság követését, hanem megelégedtek az értelmességre törekvő hazai latinsággal. Csak a legújabb időkben, már a magyar nyelvnek hivatalossá válta után kezdik egyesek pengetni a classikus latinság kellékeit, sőt hajba is kapnak azokkal, a kik nem akarják követni. Egy pár érdekes pör bevilágít a magyar em: er szabados lelkébe ezen a téren is.

Végül reményét fejezi ki a szerző, hogy ha középiskoláinkban fenn tudjuk tartani, gyakorlatibbá és eredményesebbé tenni a latin tanulást, akkor az egyetem is nevelhet, bizonyos átmeneti, gyakorlati tanulmányok meghonosításával, olyan nemzedéket, a mely meg tud állani a nyugati nemzetek szorgalma és tanultsága árán elért eredmény mellett versenytársul.

Folyóiratok szemléje.

1. ABUDAPESTI SZEMLE márcziusi füzetének tartalma. Kozma Andor a Kisfaludy-Társaságban Gyulai Pál, a költő czimmel felolvasott emlékbeszédét közli. Szerző ebben végig haladva hatvanéves költői pályáján, bemutatja Gyulai költészetét. — Földes Béla *Néhány adat vasúti politikánk kérdéseihez* című tanulmányában vasúti politikánkkal foglalkozik. Birálja a magyar államvasutak rendszerét. Kimutatja ezen szervezet számos káros tünetét, a forgalmi zavarokat, s azon válságos helyzetet, melybe vasúti közlekedésünk került. Arra az eredményre jut, hogy államvasutaink nem felelnek meg a mai forgalom igényeinek. A gazdasági élet intensivebbé alakulásával a forgalom a vasúttól is intensivebb szolgálatot követel, azért a vasúti hálózat extensiv jellegének is meg kell változni. — Munkácsy Bernát folytatja *Hunfalvy Pál emlékezetéről* szóló székfoglalóját, melyben sorra veszi és ismerteti nyelvészeti munkásságát. — Vadász M. Elemér *A földtan és őslénytán mai állásáról* írt tanulmányt, melyben röviden vázolja a tudománynak fejlődésében érvényesült három irányzatát: az átmenetit, megfigyelőleíró (geognostikus) és

földfejlődési (geogenetikus) irányzatot. — N e g y e s y L á s z l ó a miskolczi Lévai-ünnepen *Tompa szelleme* címmel tartott felolvasást közli, melyben Tompa költészetét jellemzi. — P a p p F e r e n c z Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* regényét közli folytatólagosan. — A *Kölemények* közt van V a r g h a G y u l a *Gyulai Pál emlékezete* című eredetije és de la Vigne *Anyám emléke* költeménye S z á l a s y L a j o s fordításában. — Egy névtelen író az 1867: XII. törvényczikk jogi természetű cikkben Wlassics és Tisza cikkeit bírálván, kimutatja, hogy Deák és Andrassy az 1867: XII. törvényczikket alapvető szerződésnek tekintették. Kötetett pedig szerintük e szerződés egyrészt a magyar király s a magyar törvényhozás, másrészt a magyar és az osztrák törvényhozás közt. — A *Szemlé*-ben B e ö t h y Z s o l t a Kisfaludy-Társaság ez idei közgyűlésén *Gyulai Párról* tartott elnöki megnyitó beszédét; B e r z e v i c z y A l b e r t pedig a közgyűlést követő lakomán a Gyulai-serleggel *Gyulai Pál emlékére* tartott beszédét közli. — Egy névtelen író a *Téli tárlatok* ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Magyar biztosítottak halandósága (Goldziher Károlytól), Gagyhy Dénes: A troubadourok, Benedek M.: Victor Hugo című munkák vannak ismertetve. A füzetet az új magyar könyvek jegyzéke zárja be.

2. Az EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY folyó évi IV. (áprilisi) füzete vezető helyen P e c z V i l m o s -nak akadémiai felolvasását közli, a görög nyelvű *Οἱ τροποὶ τοῦ Πινδαροῦ* című tanulmányát. A Pindaros tropusairól szóló dolgozat tulajdonképen negyedik része annak a tanulmány-sorozatnak, melyben a szerző rendszeresen összefoglalja az Ilias, az Odysseia, Aeschylus, Sophokles Euripides, Aristophanes és Pindaros tropusait, egymással összeveti az íróknak képhasználatát s a képekből kifejti a kulturális és poetikai tanulságokat. Először röviden a synekdochet és a metonymiat vizsgálja, azután részletesen a hasonlóságon alapuló képes kifejezéseket, a hasonlatot, metaphorát, analogiát. — K m o s k ó M i h á l y folytatja és befejezi *Aššur régi uralkodóinak feliratai* című dolgozatát. E részben folytatólagosan közli a feliratokat, adja fordításukat, lehetőleg szószerint, s magyarázza a kifejezéseket. — P a p p F e r e n c z B. Kemény Zsigmondnak „*Isabella királyné és a remete*“ cz. regényéről szólva beszámol Pusztakamaráson végzett kutatásairól, melynek eredménye, hogy megtalálta Keménynek eddig elveszettnek tartott regényét. Mindössze pár mutatvány jelent meg belőle, míg most, bár töredékesen s itt ott megcsonkulva, s nagyrésztében pusztán tervvázlat alakjában, előttünk áll az egész regény, fogalmat alkothatunk arról a cselekményről, melyet a költő rajzolni akart. Az I. könyv majdnem teljesen megvan, a II. hiányzik, a III. csonka, a IV.-ből csak nyomok maradtak, az V.-ből egyes szakaszok, a VI.-at csak a vázlatról s jegyzetekből ismerjük. A következő aesthetikai fejtegetésekben a szerző Kemény korrajzát s a regény tragikumát, valamint

hőseinek jellemét méltatja. — Gagyhy Dénesnek *A troubadourok*-ról írt könyvét K a r l L a j o s bírálja. Kimutatja s bizonyítékokkal támogatja állítását, hogy a könyv nincs pontos philologiai módszerrel dolgozva, a mi még kisebb hiba. Emellett rendszertelen, adatai nagyrészt elavultak vagy tévesek, nem nyereség sem a szakembereknek, sem a nagyközönségnek. — A *Forma partium imperii Romani intra fines Regni Hungariae* című térképről, melyet Finály Gábor tervezett, bírálója, L á n g N á n d o r megállapítja, hogy vannak ugyan hibái, a melyek abból következnek, hogy lehető teljességre törekedve nem járt el mindig szigorú kritikával, mégis kiválóan sikerült munka, érdemes, értékes, hiányt pótló. — Zivuska Jenőnek *Platon Parmenidese mint az eszmetan egyik fejezete* című dolgozata K o r n i s G y u l a szerint alapos készütségre vall, helyes fölfogással és kritikával tárgyalja mind a munkát, mind a reávonatkozó irodalmat, s jól értékeseíti Parmenides egyik főgondolatát, az idő eszméjét, a platonai dialogusok sorrendjének megállapításánál. — Bessenyei György *Az embernek próbája* című művéről melyet H a r s á n y i I s t v á n adott ki a M. T. Akadémia költségén, Gálos Rezső úgy ítél, hogy reászolgált az új kritikai és philologiai kiadásra. — *A szép Magelona* kiadása, melyet György Lajos eszközölt, bírálója K i r á l y G y ö r g y szerint nyeresége a tudománynak, mind a szöveg hű lenyomata, mind az azt megelőző terjedelmes bevezetés. — V. Buznának latin nyelvű könyve *De Hymnis sancti Hilarii episcopi Pictaviensis*, a mint R é v a y J ó z s e f megállapítja, az eddigi irodalom figyelembe vételével és kritikai megrostálásával készült, s az eddigi eredményeken túlmenve újakra jut, a melyek nagy dicséretet érdemelnek. Ép úgy a könyv könnyen folyó, eleven latinsága. — *A Külföldi Irodalom* rovatában L á n g N á n d o r Heinrich Bullenak *Der schöne Mensch im Altertum* című művét ismerteti. Az éles, tiszta képekkel díszített könyv legfőbb érdeme, hogy az emberi test ábrázolásában észrevehető fejlődést részletenként vizsgálja s állapítja meg, s nem ködös szólamokkal dolgozik, hanem a szobrászati stílusnak mondhatni grammatikai formáival. — Maurice Pelissonnak *Les hommes de lettres au XVIIIe siècle* című műve B i r k á s G é z a megállapítása szerint igen jó képet ad a XVIII. század francia íróinak életviszonyairól, közéleti szereplésükről s magánéletük módjáról és föltételeiről. — Theodor Russet könyve *Les origines de la prononciation moderne*, E c k h a r t S á n d o r szerint tiz röpiratszerű conferenceból kiindulva egész napjainkig kíséri a hangjelenség történetét s az azokat szabályozó erüket. Eredményei a francia nyelvészet terén igen nevezetes eseményt jelölnek. — Andrew Lagnak *The world of Homer* című könyvét M a r ó t K á r o l y méltatja. A könyv azt akarja bizonyítani, hogy a homerosi eposzok, egyetlen, rövid, valóban megélt, egészséges, de nem ion, hanem az azt megelőző achaii művelődési korszak termékei és természetesen egy egyéni költő alkotásai. Vannak a könyvnek egy-

oldalúságai és fogyatkozásai, de kétségkívül a legszebb s legtudósabb könyv mainap Homerosról. — A *Programm-Értekezések* között Heinrich Gusztáv két dolgozatot ismertet. Pickel Ferencnek *Katona és Grillparzere* egy agyoncépelt s különben is czéltalan tárgyának naiv földolgozása. — Josef Grossnak *Szilágyi und Hajmási*-ja, mely német fordításban közli a ballada három változatát (Szendrei névtelen, nép, Gyulai) s azonkívül bevezető fejtegetést és magyarázó jegyzeteket nyújt, derék munka. — Láng Margitnak *Ó-görög iskolai élet* című dolgozatát Geréb József eleven hangon megírt, érdekes és értékes munkának tartja. — A *Vegyesek* rovatában Gröber Gusztáv-ról a nagy hírű romanistáról, olvasható nekrológ Birkás Gézától, s a szintén romanista, hazánkban is működött *Bezard Lucien*-ről Gr.-tól (Gragger Róbert). — *Telemak és Kalypso előadásának kérdéséhez* cím alatt Bayer József igazolva, hogy e színdarab nem került nálunk színre, értékes adalékokat nyújt a korabeli színi viszonyok ismeretéhez. — Pecsvilmos a Toussaint-Langenscheidt módszerével készült ó-görög grammatikát ismerteti, s ugyanő P. V. jel alatt Szimosz Menárdhosznak az athéni egyetemen tartott székfoglalójáról, az egyetemes görög irodalom történetéről, emlékszik meg. — Szigetvári Iván azt erősíti, hogy *Vachot Sándor nekrológ*-ját Arany János írta. — A. (Alszegehy Zsolt) kimutatja, hogy a Te Deum-fordítások összeállítását már Vargha Domján előtt (Irodalomtörténet 3. füz.) elvégezte Frick József. — Apróbb közleményeken kívül (*A legrégebb magyar nyomtatvány*) a *Beküldött könyvek* között Anatole France Sur la pierre blancheának magyar fordítása, a Közlemények Szepes vármegye múltjából, a Nyelvőr ünnepi száma, Tolnai Vilmos Az anyaság Madách Ember tragédiájában, Zsámboki Magyarzatok a művészettörténeti faliképekhez III. sor. van pár sorral méltatva.

3. Az IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK ez évi első füzetét Badics Ferencz dolgozata nyitja meg, *B. Palocsay György „Nay Modi”-ja*. Igazolja, hogy a Thaly Kálmántól már egy ízben töredékesen közzétett költemény valóban Palocsay György műve, a kinek neve alatt eddig is szerepelt, s nem Gyöngyösi Istváné, mint Nagy Iván gondolta. Fő érvét a költeménynek a Bossányi levéltárban található kézírati másolatából meríti, mely Palocsayt nevezi meg szerzőül. Megállapítja továbbá, hogy a vers valószínűleg 1704 táján keletkezett. Majd közli a költeményt a Gosztonyi-féle másolatból, adja a másik két változat (Thaly szövege, Bossányi-másolat) eltéréseit. Csűrös Ferencz egy nagyobb terjedelmű dolgozatot kezd *Mándi Márton István pöre* cím alatt. A debreczeni ref. főiskola jegyzőkönyveiből, az iskolai törvénszék aktáiból összeállítja azoknak a fegyelmi ügyeknek lefolyását, a vádat, a védekezést és az ítéletet, a melyeknek szenvedőleges hőse Márton István volt. Azonkívül, hogy így fontos adalékokat nyújt Márton életének ismeretéhez

megvilágítja a XVIII. századvégi debreczeni főiskolai viszonyokat és életet, azt a nagy küzdelmet, mely a papság és a világi elem között arra vonatkozólag folyt, melyiküké legyen a vezető szerep az egyház kormányzatban. — Dr. Nagy Sándor *Tompa lyrai költészetét* fejtegeti. Arany János nyomán három korszakra osztja Tompa lyrai működését, melyek határpontjai a szabadságharc és Géza fiának halála. Minden korszakban műfajok, tárgyak és motívumok szerint osztályozza és méltalja Tompa lyrikus alkotásait. Jellemzi költészetét, a mint Bajzáék utánzásából kiemelkedve, fejlődésének második korszakában kedélye mélyebb és fogékonyabb lett, s bár ekkor is szelíd költői hangulatok, méla bánat jellemzik, de erőteljesebb fölindulásai is vannak. A harmadik korszakban a korábbi elégiaköltőtől diadalmasan bontakozott ki az ódaköltő, főképp hazafias érzését zengi erős ódai hangon. — Elek Oszkár *Arany János és Erdélyi János Bulesu-bírálatáról* szólva pótolja, a mit a két bíráló elmulasztott: kimutatja, hogy „A bor” című versének tárgya megvan már a „Gesta Romanorum”-ban s Abakirnál, s Arany valószínűleg az utóbbiból merített. A szerkesztő megjegyzése szerint a forrása azonban inkább a „Hármas Historia” vagy Tinódi lehetett. Dolgozata második felében megállapítja, hogy Bulesunak „A boldog”-ban, épp úgy, mint korábban Helvetius van den Berg és később Greguss egy ismert mesétárgyat dolgozott föl. — Az *Adattár* című rovatban *Örvendi Molnár Ferencz és munkája* cím alatt dr. Bodola Gyula saját példánya alapján megállapítja, hogy Sándor István híradása igaz, s a „Lelki Tárház”-nak 1692-ből két kiadása van, az ismert lőcsei s az újonnan talált debreczeni. — *Horváth Istvánnak Minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt.* cím alatt megkezdődik a nagyfontosságú „Mindennapi” közlése, mely igen érdekes adatokat szolgáltat a XIX. század eleji írók (p. o. Révai, Virág, Vitkovics, Verseghy, Kultsár) és irodalmi viszonyok ismeretéhez. A közlés néhol szösz szerint adja a naplót, máskor azonban Széchy Károly — a kinek másolatából történik a kiadás — összevonja, rövidíti az eredetit. — Dr. Ruhmann Jenő közli *Pákh Albertnek kiadatlan ifjúkori munkáit*. Őt versét (Kárpáti kincs, A’ tengeren szállott, Érzetek az első félszázados magyar társaság’ örömmünnepekor, Hatvani gyűlés 1525-ben, Fertő’ partján) s két beszédét (Szózat a’ magyarosodás ügyében, Szellemi kiképzés; — ész és szív). — Lévy József közli *Pákh Albertnek* Tompa Mihályhoz írt s eddig kiadatlan 11 levelét (1853 febr. 3., 1854 febr. 17., 1860 okt. 20., 1862 decz. 16., egy közbeeső kelet nélküli, 1863 júl. 28., 1864 aug. 11., aug. 29., 1866 márcz. 10., márcz. 21., ápr. 8.), melyekben többnyire Tompa irodalmi törekvéseiről s főképen munkáinak kiadásáról esik szó, s így inkább Tompará, mint írójukra nézve fontosak. — Dr. Harmos Sándor Arany „Toldi”-jához közöl *párhuzamos helyeket* az „Odysseia”-ból. — Dr. Szegedy Rezső közli *Toldy Ferencz* levelét Kelemen József

pécsi nagypréposthoz (1859 júl. 20.), melyben a nagyprépostól Lucanus „Pharsaliá”-ja lefordítására felajánlott jutalomdíjra tesz indítványt. — Ezután Szilágyi István másolatából olvasható Bessenyei Györgynek Lövei Istvánhoz intézett rövid levele (1884 szept. 4.) gazdasági és családi ügyeiről. — Majd dr. Lukinich Imre közöl adatokat Bod Péter működéséhez, Pápai Páriz Ferencz, Rozsnyai Dávid és Misztófalnsi Kis Miklós életéhez. — A *Könyvismertetés* rovatában Elek Oszkár szól behatóan Tompos Józsefnek *A magyar ballada története* című művéről. Nagy tanultság, az anyagnak s a reá vonatkozó kutatásoknak ismerete a főérdeme, de fogyatkozása a hosszadalmasság, ítéletének nem mindig megbízható volta s az, hogy az alap, melyre aesthetikai fejtegetéseit építi, elavult.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

LXXII. NAGYGYÜLÉS.

Első nap.

1912 május 1-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Darányi Ignác, K. Thege Miklós t. tt. — Bayer József, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Gyula, Hegedüs István, Illosvay Lajos, Kherndl Antal, Klein Gyula, König Gyula, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, ifj. Szinyei József, Szily Kálmán r. tt. — Agyal Dávid, Áldásy Antal, Bernát István, Bleyer Jakab, Décsy Mór, Divald Kornél, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hodinka Antal, Hornyánszky Gyula, Jánosi Béla, Komáromy András, Lörenthey Imre, Márki Sándor, Pauler Ákos, Polner Ödön, Reiner János, Richter Aladár, Sebestyén Gyula, Szentkláray Jenő, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtítká.

1. Főtítká bemutatja az ünnepélyes ülés programját: 1. Elnöki megnyitó beszéd. BEÖTHY ZSOLT másodelnöktől; — 2. Főtítkári jelentés, HEINRICH GUSZTÁV főtítkártól; — 3. Than Károly t. t. emlékezete, ILLOSVAY LAJOS r. tagtól; — 4. Shakespeare költözése, GÁRDONYI GÉZA l. tagtól; — 5. Sadowától Sedanig, GRÓF TISZA ISTVÁN t. tagtól. — Tudomásul van.

2. A II. osztály jelenti, hogy az akadémiai nagyjutalmat, melyre az 1905—1911-iki évközben megjelent legkiválóbb philosophiai munkák pályáznak, BÖHM KÁROLY mélyenjáró művének (*Az ember és Világa. III. rész: Axiologia vagy Értéktan*), a Marczibányi-mellékjutalmat pedig KÁRMÁN MÓR Paedagogiai Dolgozatainak javasolja kiadatni. A bíráló jelentésnek (l. fönt 272. l.) szerzője PAULER ÁKOS l. t. — Egyhangúlag elfogadjatik.

3. Főtítká előterjeszti GAAL JENŐ r. tag jelentését a Bródy-jutalomról, melyre az utolsó három év alatt megjelent publicistikai művek pályáztak. A bizottság javasolja, hogy a jutalom HALÁSZ

IMRE kiváló publicistának adassék ki (a jelentést l. fönt 206. l.). — Egyhangúlag elfogadtatik.

4. Főtitkár előterjeszti MATLEKOVITS SÁNDOR r. t. jelentését a **Wahrmann-jutalomról**, mely minden hatodik évben a kereskedelem terén szerzett irodalmi vagy gyakorlati érdemek elismerésül adandó ki. A bizottság javasolja, hogy a jutalom ezúttal HOSZPOTZKY ALAJOS miniszteri tanácsos úrnak adassék ki (a jelentést l. fönt 281. l.). — Egyhangúlag elfogadtatik.

5. Az I. osztály jelenti, hogy az 1911-ik évi Sámuel-díjat KERTÉSZ MANÓ fővárosi tanárnak „Maga“ cz. dolgozatának java-olja kiadni. Dicsérettel való kitüntetésre ajánlja FOKOS DÁVID dr. fővárosi tanárnak „A vogul-osztják tárgyas igeragozásról“ cz. értekezését (fönt 304. l.). — Elfogadtatik.

6. Az I. osztály jelenti, hogy a Nádasy-jutalmat, mely elbeszélő költeményre volt kítűzve, „Az anyaföld“ czímű (jellegéje: Napkeletről) pályaműnek javasolja kiadni. — Az osztály a bírálók (HEGEDŰS ISTVÁN r. t., BADCIS FERENCZ r. t. és VOINOVICH GÉZA l. t.) java-latához hozzájárult, melyet a nagygyűlés is elfogadott (fönt 284. l.). A pályanyertes mű jeligés levele felbontatván, belőle PALÁGYI LAJOS neve tűnt elő.

7. Az I. osztály jelenti, hogy a Bulyovszky-pályázat bíráló-bizottsága (ENDRÓDI SÁNDOR, KOZMA ÁNDOR és LEHR ALBERT l. tt.) nem talált a beérkezett pályaművek közt jutalomra méltót és hogy az osztály e vélemény alapján a jutalom ki nem adását határozta el (fönt 283. l.). — A nagygyűlés e határozathoz hozzájárult, mire a jeligés levelek fölbontatlanul elhamvasztattak.

8. Az I. osztály jelenti, hogy a Gorove-jutalomra érkezett két pályamunka közül a bíráló-bizottság (BRÓTHY ZSOLT r. t., JÁNOSI BÉLA és RIEDL FRIGYES l. tt.) véleménye alapján (fönt 287. l.) az 1. sz. munkát („Az aesthetika módszertana“, jellegéje: Kant) a jutalomra érdemesnek tartja. — A nagygyűlés az osztály javaslatát elfogadta, mire a felbontott jeligés levélből Tankó Béla szászvárosi főgymnasiumi tanár neve tűnt elő.

9. A Röck Szilárd-féle nyílt pályázatra („A magyar hang-utánzó kifejezések“) egy pályamű érkezett be, melynek szerzője KERTÉSZ GYULA gymnasiumi tanár. A bírálók véleménye megoszlott, a mennyiben SIMONYI ZSIGMOND r. t. a megbízás megadását, Gombocz ZOLTÁN és MELICH JÁNOS l. tt. ellenben a kérdésnek újból kítűzését javasolták (fönt 300. l.). Az osztály ez utóbbi véleményt fogadta el, mihez a nagygyűlés is hozzájárult.

10. Az I. osztály jelenti, hogy a Farkas-Raskó-jutalomért 1912. szeptember 30-diki hatánnappal hazafias költemények pályáznak (fönt 310. l. 5. sz.). — Elfogadtatik.

11. Az I. osztály jelenti, hogy a Gorove-jutalomra a követ-kező pályakérdést szándékozik kítűzni: „A stílus a művészetben és az irodalomban“. Határidő 1914 szeptember 30. (fönt 310. l. 7. sz.). — Elfogadtatik.

12. Az I. osztály jelenti, hogy a Kóczán-jutalomra 1912-ben színművek pályáznak, melyeknek tárgya I. Ferdinánd király korából veendő. Hatánap: 1913 május 31. (fönt 310. l. 9. sz.). — El fogadtatik.

13. Az I. osztály jelenti, hogy a Marczibányi-alapítványból a következő nyelvészeti kérdésre óhajt pályázatot hirdetni: „A magyar mássalhangzók története a X. századtól kezdve“. Hatánap 1914 szept. 30. (fönt 310. l. 6. sz.). — Elfogadtatik.

14. Az I. osztály jelenti, hogy a gróf Teleki-jutalomért 1912-ben verses formában írt szomorújátékok pályáznak. Határidő: 1912 szept. 30. (főnt 309. l. 4. sz.). — Tudomásul van.

15. Az I. osztály jelenti, hogy az özvegy Vojnits Tivadarné-jutalomra az 1912. évben Budapesten előadott eredeti magyar színművek pályáznak (l. főnt 310. l. 8. sz.). — Tudomásul van.

16. Az I. osztály jelenti, hogy az Ipolyi-alapból a következő művészettörténeti kérdést óhajtja kitűzni: „A magyar ötvös-művészet története a XIX. század elejéig“. Határidő: 1914 szept. 30. (főnt 311. l. 10. sz.). — Elfogadtatott.

17. A II. osztály jelenti, hogy a Bojári Vigyázó Sándor-jutalomra beérkezett két pályamű közül a bírálók (SZÁDECSZKY LAJOS r. t. és ANGYAL DAVID l. t.) az 1. számú munkát (cízme: Az erdélyi fejedelemség területi változásainak története János király halálától a szatmári békéig, jeligéje: Unio) a jutalomra érdemesnek találták (főnt 286. l.). E véteeményt az osztály és ma a nagygyűlés elfogadták, mire a felbontott jeligés levélből dr. LUKINICH IMRE dési főgymnasiunai tanár neve tűnt elő.

18. A II. osztály jelenti, hogy a Kereskedelmi Csarnok díjára három pályamunka érkezett, melyek közül a bírálók (FÖLDES BELA és MATLEKOVITS SANDOR r. tt.) az 1. számú (cízme a kitűzött kérdés: Fejtsenek ki a kereskedelmi alkalmazottak jogi és társadalmi helyzetének javítására szolgáló intézmények, jeligéje: Suum cuique) és a 2. számú munkát (cízme ugyanaz, jeligéje: Sursum corda) egyformán a jutalomra érdemesnek találták, miért is a jutalom megosztását e két pályázó közt hozták javaslatba (főnt 291. l.). Az osztály e javaslatot elfogadta és hozzájárult a nagygyűlés is. A felbontott jeligés levelekből KREUTZER LIPÓT (Kolozsvár: és RÁCZ LAJOS (Debreczen) nevei tűntek elő.

19. A II. osztály jelenti, hogy az 1912. évi nagyjutalom és a vele kapcsolatos Marczibányi-mellékjutalom, valamint a Kautz Gyula-mellékjutalom az 1906—1912. évközben megjelent társadalomtudományi munkák legjobbjainak lesz odaitelendő (l. főnt 313. l. 19. sz.). — Tudomásul van.

20. A II. osztály jelenti, hogy Bük László alapítványából a következő kérdésre: „Magyarország története a XVII. században, a bécsi békétől a karloviczi békéig“ óhajt 1913. szeptember 30. határral nyílt pályázatot hirdetni (l. főnt 313. l. 20. sz.). — Elfogadtatott.

21. A II. osztály jelenti, hogy a Flór-alap ezévi kamatait KOMÁROMY ANDRÁS l. tagnak kívánja kiutalványozni a vármegyei levéltárak folytatólagos átkutatására (főnt 306. l. XVI. sz.). — Elfogadtatott.

22. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank díját az 1907—1911. évközben megjelent legkiválóbb közgazdasági műnek jutalmazására óhajtja fordítani (főnt 318. l. 41. sz.). — Elfogadtatott.

23. A II. osztály jelenti, hogy a Kőrösy József-alapítvány kamataiból 1913. szeptember 30. határral nyílt pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdésre: „A két nem születési aránya és az erre vonatkozólag felállított elméletek“ (főnt 318. l. 40. sz.). — Elfogadtatott.

24. A II. osztály jelenti, hogy a Lévy-alapítvány kamataiból 1913. szeptember 30. határral pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdésre: „A hadügyi pénzügy, valamint a pénzügyi hadikészültség kérdése“ (főnt 318. l., 39. sz.). — Elfogadtatott.

25. A II. osztály jelenti, hogy a **Lukács Krisztina**-alaptíványból 1913 szept. 30. határidővel nyílt pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdésre: „A középkori Szlavónia területi kialakulása és intézményei“ (főnt 314. l., 22. sz.). — Elfogadtatott.

26. A II. osztály a **Péczely**-alaptíványból újra óhajtja kitzüni a következő kérdést: „Magyarország diplomatai összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig“. Határnap: 1914 deczember 31. (l. főnt 314. l., 23. sz.). — Elfogadtatott.

27. A II. osztály a **Rökk Szilárd**-féle alaptívány ezévi kamatait dr. **Döry Ferencz**nek a XVIII. századi nemességi vizsgálatokról irt műve kiadására óhajtja fordítani (főnt 306. l., XV. sz.). — Elfogadtatott.

28. A II. osztály a **Sztrókay**-jutalmat az utolsó két évben (1910 és 1911) megjelent jog- és államtudományi művek legjobbikának jutalmazására óhajtja fordítani (főnt 313. l., 21. sz.). — Elfogadtatott.

29. A II. osztály az **Ulmann**-alaptívány kamataiból 1913 szeptember 30. határnappal pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdésre: „Fejtssek ki a jegybankok érzékészletének védelmére szolgáló intézkedések elmélete és gyakorlata“ (főnt 318. l., 38. sz.). — Elfogadtatott.

30. A II. osztály a **Vigyázó**-alaptíványból 1915 szeptember 30. határnappal pályázatot óhajt hirdetni a következő kérdésre: „Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690-ig“ (főnt 314. l., 24. sz.). — Elfogadtatott.

31. A III. osztály jelenti, hogy a **Rózsay**-alpból hirdetett nyílt pályázatra beérkezett hét tervezet közül a bírálók (**FRÖHLICH** **IZIDOR** r. és **ZEMPLÉN** **GYÖZÖ** l. t.) véleménye alapján elfogadásra ajánlja a 2. számút, melynek tárgya „az elektromos áram görbealakjának befolyása az elektrizátorokban végbemenő chemiai reakciók lefolyására“ és szerzője dr. **LECHNER** **GEDÉON** budapesti műegyetemi tanársegéd (főnt 297. l., X. sz.). — Elfogadtatott.

32. A III. osztály jelenti, hogy a **Forster János**-féle nyílt pályázatra beérkezett két pályamű szerzője a bíráló-bizottság (**LENGYEL** **BÉLA**, **MÁGOCSY-DIETZ** **SÁNDOR**, **TANGL** **FERENCZ** r. tt., **TUZZSON** **JÁNOS** l. t.) ítélete szerint félreértette a pályázat célját, miért is a pályakérdést újból óhajtja kitzüni (főnt 299. l., XI. sz.). — Elfogadtatott.

33. A III. osztály **Pollák Henrik** alaptíványából 1915 szeptember 30. határnappal a matematikai statisztika elméletének monographiaszerű tárgyalására óhajt pályázatot hirdetni (főnt 319. l., 43. sz.). — Elfogadtatott.

34. A III. osztály a **Vitéz**-alaptíványból 1914 szeptember 30. határnappal valamely kisebb növény-család monographiai földolgozására vagy valamely növény-életteni kérdés megoldására óhajt pályázatot hirdetni (főnt 319. l., 44. sz.). — Elfogadtatott.

35. Főtitkár jelenti, hogy az egyetemi hallgatók részére kitzüött jutalmakat az illetékes egyetemi hatóságok javaslata alapján az idén **NÉMETH** **GYULA** és **FARCZADY** **ELEK** budapesti és **Kis LAJOS**, **MIKLÓS** **VIKTOR** és **SZIRA** **BÉLA** kolozsvári bölcsészethallgatók nyerték el (főnt 307. l.). — Tudomásul van.

36. Elnök úr a jutalmat nem nyert összes pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására **LÖRENTHEY** **INRE** és **NÉMETHY** **GÉZA** l. tagokat kéri föl, a kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbitatásukban eljártak. — Tudomásul van.

37. Az osztályok kérik, hogy a régebben kitűzött és még le nem járt jutalomtételek újra hirdettessenek. — Meg fog történni.

38. Főtitkár jelenti, hogy a folyó évre hirdetett pályázatok közül meddő maradt a Vigyázó-pályázat, mely a Corvina-könyvtár történetére volt kitűzve (l. Akad. Értesítő 1911., 269. l., 7. sz.). — Tudomásul van.

39. Főtitkár jelenti, hogy a Pollák Henrik-féle (Az európai államok halandósági viszonyai) és a Lévy-féle pályázatok (A magyar epikai költészet története) tévedésből lemaradtak az idei nagygyűlés napirendjéről. — A legközelebbi összes ülés előtt e két pályázat eldöntésére rendkívüli nagygyűlés lesz tartandó.

40. Főtitkár bemutatja az egyes osztályok tagajánlásait.

Az I. osztály részéről:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Horváth Cyrill irodalomtörténész . . . 30 szavazattal 9 ellen

Külső tagnak:

Sievers Eduard germanista Lipszében 36 „ 2 „

A II. osztály részéről:

Rendes tagnak az A) alosztályba:

Balogh Jenő lev. tag . . . . . 54 szavazattal 1 ellen

Medveczky Frigyes lev. tag . . . . . 49 „ 5 „

Rendes tagnak a B) alosztályba:

Márki Sándor lev. tag . . . . . 49 „ 5 „

Külső tagnak:

Pastor Lajos történettudós Innsbruckban . . . . . 51 „ 6 „

A III. osztály részéről:

Levelező tagnak az A) alosztályba:

Rejtő Sándor műegyetemi tanár, műszaki író . . . . . 37 szavazattal 4 ellen

Levelező tagnak a B) alosztályba:

Preisz Hugó egyet. tanár, bakteriologus 37 „ 4 „

Külső tagnak:

Zuntz Náthán physiologus Berlinben 36 „ 5 „

41. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére DARÁNYI IGNÁC tisztt. és BAYER JÓZSEF r. tagot kéri föl.

LXXII. NAGYGYŰLES.

Második nap.

1912 május 2.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Darányi Ignác, b. Forster Gyula, Konkoly Thege Miklós, Lévay József, Plósz Sándor t. tt. — Asbóth Oszkár, Ballagi Aladár, Bayer József, Berczik Árpád, Békefi Remig, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Daday Jenő, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hegedűs István, Ilosvay Lajos, Karácsonyi János, Klein Gyula, König Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Matlekoviss Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Nemethy Géza, Ortvay Tivadar, Pauer Imre, Rados Gusztáv, Réthy Mór, ifj. Sziinyei József, Tangl Ferencz, Wlassics Gyula r. tt. — Áldásy Antal, Császár Elemér, Décsy Mór, Divald Kornél, Gombocz Zoltán, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Láng Nándor, Lörenhey Imre, Mahler Ede, Pauler Akos, Reiner János, Szentkláray Jenő, Tuzson János, Váczy János, Voinovich Géza, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

42. Elnök úr megnyitja az ülést és sorshúzással állapítja meg az osztályok sorrendjét. — Az eredmény: I., II. és III. osztály.

43. Titkos szavazással, golyózás útján, megválasztottak:

Az I. osztályba:

Levelező tagnak:

Horváth Cyrill . . . . . 37 szavazattal 7 ellen

Külső tagnak:

Sievers Eduárd . . . . . 38 „ 3 „

A II. osztályba:

Rendes tagnak:

Balogh Jenő . . . . . 38 szavazattal 5 ellen

Márki Sándor . . . . . 36 „ 4 „

Medveczky Frigyes . . . . . 33 „ 9 „

Külső tagnak:

Pastor Lajos . . . . . 32 „ 7 „

A III. osztályba:

Levelező tagnak:

Rejtő Sándor . . . . . 36 szavazattal 3 ellen

Preisz Hugó . . . . . 35 „ 4 „

Külső tagnak:

Zuntz Náthán . . . . . 33 „ 5 „

44. Elnök úr a szavazás eredményének kihirdetése után a jegyzőkönyv hitelesítésére LÉVAY JOZSEF t. és TANGL FERENCZ r. tagot kéri föl.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS MÁSODIK ÜLÉSE.

1912 május hó 2.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt másodelnök, báró Eötvös Loránd, Entz Géza, báró Forster Gyula, Goldziher Ignác, König Gyula, Pauer Imre, Plósz Sándor, gróf Széchenyi Béla, Széll Kálmán, Szily Kálmán és Wlassics Gyula ig. tagok. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

13. Főtitkár bemutatja a f. május hó 5-én tartandó 72. ünnepélyes közülés programját (l. fönt —l. —pont). — Tudomásul van.

14. Főtitkár jelenti, hogy az Akadémia számadásainak megvizsgálására fölkért igazgató tagok eljárak tisztökben és beadták jelentéseiket, melyek szerint a számadások mind kifogá-talanok. — Tudomásul van, Elnök úr pedig báró Eötvös Loránd, báró Forster Gyula, Plósz Sándor és gróf Széchenyi Béla ig. tag uraknak, a kik az akadémiái, gondnoki, széphalmi és ügyési számadásokat átvizsgálni szívesek voltak. az Akadémia meleg köszönetét fejezi ki. Ugyancsak meleg köszönetet mond az Igazg. Tanács ez alkalommal is a Magyar Földhitelintézetnek az Akadémia vagyonának gondos és önzetlen kezeléséért s az elnök fölhatalmaztatik, hogy az e körül elfoglalt tisztviselőnek szokásos tiszteletdíját folyósítsa.

15. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatási minisztérium megküldte az Akadémiának az Amizoni-féle intézet 1909. és 1910. évi számadásait, valamint 1911/12-ik tanévi költségvetését. — Pauer Imre ig. tag jelentése alapján megjegyzés nélkül tudomásul vétetnek.

16. A Magyar Földhitelintézet f. évi márczius 28-án kelt átiratban jelenti, hogy az Akadémia részére 1912-re kiutalt állami segílyt fölvette és ennek fejében 100.000 korona 4%-os intézeti papirt csalt az Akadémia letétjéhez. — Tudomásul van.

17. Főtitkár jelenti, hogy EMÖDY LÁSZLÓ kir. törvényszéki bíró Sátoraljaújhelyben f. évi márczius 5-én kelt levelében örömmel késznek nyilatkozik elhunyt apósa, Beeske Bálint után a széphalmi mauzoleum és park gondnoki tisztének elvállalására és igéri a velejáró teendőik lelkiismeretes teljesítését. (L. Akad. Ertesítő 1910. 217. és 408. l.) — Örvedetes tudomásul szolgál és EMÖDY LÁSZLÓ úr ki-nevezetik a széphalmi mauzoleum és park gondnokává.

18. Főtitkár bejelenti Borovszky Samu irodaigazgatónak f. évi április 24-én bekövetkezett váratlan elhúnytát és az Elnökség intéz-kedéseit e gyász eset alkalmából. (Az Akadémia elvállalta a temetés összes költségeit és utványozta a rendkívül szorult helyzetben hátramaradt özvegynek az elhúnytának f. évi május 1. esedékes járan-dóságait). — Borovszky Samu elhúnytát az Igazgató-Tanács őszinte részvétellel fogadja, az Elnökség intézkedéseit helybenhagyja, a meg-ürölt állásra vonatkozólag pedig helyesli az elnök azon fölfogását, hogy az egyelőre be ne töltsessék; egyúttal fölhatalmazza a főtitkár-t, hogy szükség esetében időről időre irnokot alkalmazhasson.

19. Főtitkár előterjeszti özvegy Borovszky Samuné 1912 máj. 1. kelt kérvényét, melyben férje érdemeire és saját szomorú helyzetére való tekintettel 2000 K nyugdíj megállapítását kéri. — Az Igazgató-Tanács hosszabb eszmecsere után az özvegy részére a szabályszerű 1160 K helyett 1200 (egyezerkét száz) koronában állapítja meg a nyugdíj-járulékot, ezenfelül pedig, tekintettel elhúnyt férjének három évtizedre terjedő buzgó szolgálataira és saját rendkívül sanyarú anyagi helyzetére, kivételesen évi 800 (nyolczszáz) K kegydíjat sza-vaz meg.

20. Főtitkár jelenti, hogy Fejérpataky Kálmán akad. ügyész még mindig gyöngélkedik és ezért nem jelenhetett meg a mai ülésen. Jelentéséből, mely kinyomatva az Igazgató-Tanács tagjainak megküldetett, kiderül, hogy közvetlen intézkedésre ezúttal szükség nem forog fenn. — Tudomásul van.

21. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére báró EÖTVÖS LORÁND és SZÉLL KÁLMÁN ig. tagokat kéri föl.

HUSZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály ötödik ülése.

1912 május 6-án.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Ferenczi Zoltán, Gombocz Zoltán. Gyomlay Gyula, Melich János, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — Más osztályokból: Fejérpataky László, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Hornyánszky Gyula, Pauler Ákos l. tt. — Jegyző: ifj. Szinnyei József osztálytitkár.

110. Az osztályelnök jelenti, hogy GÁRDONYI GÉZA l. t. a tegnapi ünnepi közülesen „Shakespeare költözik” cz. felolvasásával széklet foglalt. Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

111. MELICH JÁNOS l. t.: „Régi magyar nyomtatványok 1527-ből.”

112. SZILY KÁLMÁN r. t. közli az osztálylyal, hogy a M. Nyelv-tudományi Társaság a bemutatott nagyfontosságú régi nyomtatványt fénymásolatban ki szándékozik adni és Semsey Andor ig. és t. tag azt az ajánlatot tette a társaságnak, hogy a kiadás költségeit ő viseli. — Örvendetes tudomásul vétetik.

113. RÁCZ LAJOS (vendég): „Rousseau magyar barátja.” Bemutatja HEINRICH GUSZTÁV r. t.

114. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére MUNKÁCSI BERNÁT r. és MELICH JÁNOS l. tagot kéri föl.

HUSZONEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály ötödik ülése.

1912 május 13-án.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. Nyáry Jenő t. t. — Fejérpataky László, Matlekovics Sándor, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Bernát István, Hornyánszky Gyula, Pauler Ákos, Reiner János l. tt. — Más osztályokból: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

115. DR. GALOVITS ZOLTÁN, vendég: „A szövethetekek alapelve.”

116. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ORTWAY TIVADAR r. és PAULER ÁKOS l. tagot kéri föl.

HUSZONKETTEDIK AKADEMIAI ÜLES.

A III. osztály ötödik ülése.

1912 május 22-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az illető osztályból: B. EÖTVÖS Loránd, Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Kherndl Antal, Koch, Antal, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lóczy Lajos, Mágócsy-Dietz-Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Bugárszky István, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Galgóczy Károly, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Ónodi Adolf, Preisz Hugó, Rejtő Sándor, Tuzson János, Udránszky László l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: Lengyel Béla r. t.

117. OLTAY KÁROLY részéről: „Ingákkal való relativ gravitatio mérések pontosságáról.“ Előterjeszti b. EÖTVÖS LORÁND r. t.

118. VADÁSZ M. ELEMÉR részéről: a) Néhaj Hoffmann Károly „a Mecsek hegységre vonatkozó dolgozatának kiadása és kiegészítése“, b) „Kizsátszaiai liasképződmények.“ Előterjeszti KOCH ANTAL r. t.

119. SZÜTS ADOLF részéről: „Adalékok az egyoldalú felületek elméletéhez.“ Előterjeszti RADOS GUSZTÁV r. t.

120. a) DÖRNER DEZSŐ részéről: „Az agyvelő kísérleti funkciója“, b) FREYSTADTL BÉLA részéről: „Az agyvelő kísérleti hangképzése“, c) ÓNODI LÁSZLÓ részéről: „Egyes agyvelőidegek viszonya az iköbölhez.“ Előterjeszti ÓNODI ADOLF l. t.

121. RÓNA ERZSÉBET részéről: „A brom és az egyértékű telített aliptos alkoholok egymásra hatásának sebességéről.“ Előterjeszti BUGARSZKY ISTVÁN l. t.

122. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KOCH ANTAL r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagot kéri föl.

LXXII. NAGYGYŰLÉS.

Rendkívüli ülés, 1912 május 28.

BERZEVICZY ALBERT akad. elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: BEÖTHY ZSOLT másodelnök, Badics Ferencz, Ballagi Aladár, Bayer József, Berczik Árpád, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Hampel József, Hegedüs István, Ilosvai Lajos, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla, Lenhossék Mihály, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinyei József, Tangl Ferencz r. tt. — Angyal Dávid, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Ferenczi Zoltán, Fináczy Ernő, Gyomlay Gyula, Haraszi Gyula, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, Jánosi Béla, Magyary Géza, Mahler Ede, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Pauler Ákos, Petz Gedeon, Polner Ödön, Reiner János, Rejtő Sándor, Riedl Frigyes, Szendrei János, Thirring Gusztáv, Váczy János, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

45. Elnök úr megnyitja az ülést és előadja, hogy a mai rendkívüli nagygyűlés fődadata a rendes nagygyűlés napirendjéről lemaradt Pollák- és Lévy-pályázatok eldöntése (l. fönt —1. p.).

46. Főtitkár jelenti, hogy a Pollák Henrik-féle pályázatra („Az európai államok halandósági viszonyai”) egy pályamunka érkezett be (jeligéje: Pusztulunk, veszünk), melyet a II. osztály VARGHA GYULA r. és THIRING GUSZTÁV l. tagnak adott ki bírálatra, az utóbbit egyszersmind a bizottság előadójának jelölve ki. A III. osztály a bizottságba, melynek elnöke a szabályzat értelmében a III. osztály elnöke, a maga részéről RADOS GUSZTÁV r. tagot küldötte ki. A bírálók a pályamunkát az alapítvány azon rendelkezésének megfelelőleg, hogy a jutalom csak abszolút becsü munkának ítéltető oda, a pályadíjra nem ajánlják és ez egyező véleményt a bizottság is magáévá tette. — CONCHA GYÓZÓ r. t. felszólalására THIRING GUSZTÁV l. t. kifejti a pályamunka gyengéit, melyeket a szorgalommal egybeállított becses, de nem jól földolgozott statisztikai anyag ellensúlyozni nem képes; a főtitkár pedig felolvassa VARGHA GYULA jelentésének lényegesebb pontjait, melyek szintén a szerző következtetéseinek helytelen voltát hangsúlyozzák, mire a nagygyűlés hozzájárul a bizottság véleményéhez és a jutalmat nem adja ki. (A jelentéseket l. fönt —l.).

47. Elnök úr a pályamű jeligés levelének elhamvasztására HORNÝANSZKY GYULA és MAHLER EDE l. tagokat küldi ki, kik is még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

48. Az I. osztály jelenti, hogy f. é. május 6. tartott zárt ülésében felolvastatott az 1908. évi Lévay-pályázat („A magyar verses elbeszélés története a XIX. század második felében”) bíráló bizottságának (BEÓTHY ZSOLT, HEINRICH GUSZTÁV r. tt., RIEDL FRIGYES l. t.) véleményes jelentése arról a pótlólag benyújtott mutatóvány-fejezetről, a melynek benyújtására az osztály a pályázó dr. KEKI LAJOS főgymnasiunasi tanárt felszólította volt, (L. Akad. Értesítő 1908. 269. és 355. l. 5. p.). A bírálók a benyújtott fejezet alapján indítványozzák, hogy dr. KEKI LAJOS bizassék meg a magyar verses elbeszélés történetét a XIX. század második felében tárgyaló munka megírásával. — Az osztály elfogadta a bírálók javaslatát, melyhez a nagygyűlés is hozzájárult.

49. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÓZÓ és HEGEDŰS ISTVÁN r. tagokat kéri föl.

HUSZONHARMADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Ötödik összes ülés.

1912 május 28-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak ugyanazok, mint az előző rendkívüli nagygyűlésen.

123. CSÁSZÁR ELEMÉR l. t. fölolvassa emlékbeszédét néhai KATONA LAJOS l. t. fölött. — Az akadémiai emlékbeszédek során fog megjelenni.

124. Főtitkár jelenti, hogy az Ügyrend 10. §-ának indítványozott módosítását (l. Akad. Értesítő 1911. 189. l. 79. p.) az I. és III. osztály egyhangúlag elfogadták, míg a II. osztály nem járult hozzá. — A kérdés végleges eldöntése a f. évi október havi második összes ülésre halasztatik.

125. A II. osztály javasolja, hogy a Történelmi-Bizottságba ÁLDÁSY ANTAL és TAKÁTS SÁNDOR l. tagok rendes és ILLÉS JOZSEF egyetemi magántanár segédtaggá választassék. — Megválasztatnak.

126. Főtitkár jelenti, hogy a f. évi nagygyűlésen megválasztott rendes, levelező és külső tagok megköszönték megválasztásukat. — Tudomásul van.

127. Főtitkár jelenti, hogy özvegy VÉCSEY TAMÁSNE melegen köszöni az Akadémiának férje gyászos elhúnya alkalmából hozzá intézett részvétiratát, özvegy BOHM KAROLYNE pedig az akadémiai nagyjutalmat, melyet a nagygyűlés boldogult férje nagy művének ítélt oda. — Tudomásul van.

128. Főtitkár jelenti, hogy RUST JÓZSEF udvari tanácsos úr lemásoltatta Balló Ede tanárral Horovitz jeles JÓKAI-arczképét, melyet a M. T. Akadémiának adományozott, MIKLÓS ELEMÉR fővárosi tanácsjegyző pedig szintén adománykép beküldte kiváló nagyatyjának, néhai TÓTH LŐRINCZ tisz. tagnak arczképét. — Mindkét adomány meleg köszönettel fogadtatik és Elnök úr felkérte, hogy az Akadémia halálját a nemes adományozókkal külön átiratokban tolmácsolni sziveskedjék.

129. Meghívók érkeztek: 1. a budapesti tudományegyetemtől f. évi május 13-án megtartott ünnepélyes közülésére (az Akadémiát a főtitkár képviselte); — 2. az Országos Iparegylettől f. évi május 16-iki jubiláris közülésére (az Elnök úr képviselte az Akadémiát); — 3. a zombori Rákóczi-szoborbizottságtól e szobornak f. é. június 9-én leleplezésére üdvözlő távirat küldendő); — 4. a lemergi egyetemnek f. é. május 29-én tartandó jubiláris ünnepére. A meghívóra az Akadémia a következő, Hegedüs István r. tagtól fogalmazott üdvözlő átirattal felelt:

Rectori et Senatui Universitatis
Leopoliensis
S. P. D.

Nuntium in eundem die de sollemnibus saecularibus a Vobis celebrandis magno et Nos affecit gaudio. Quinquaginta lustra iam peregrinasse et ex origine modestissima florentem vidisse Universitatem velut arborem ramos palmasque semper latius diffundentem dignissimam praebet Vobis causam iubilandi. Nos quoque, sicut Vos in extremis fere finibus cultus humanitatisque occidentalis et quasi ante portas orientis positi similitudinem quandam sentimus sortis, quam Vobis et Nobis historia destinaverat: per difficultates et obstacula inter varias gravesque fortunae vices fortiter luctari pro cultu humanitatis arctissime coniuncto cum naturae indolique Nostrae gentis convenienti cultura nationali simul pugnantem et defendentes. Et rem nescitiae magnitudinis gentis Vestrae, quam iisdem temporibus Vobiscum et Nos sub regibus Andegavensibus adepti sumus, necnon memoria tristissimorum temporum, quae Vos et Nos eodem modo perpessi sumus, quodam vinculo caritatis gentem Vestram et Nostram coniungunt. Et post plus quam quingentos annos sub iisdem auspiciis eiusdem Regiae Maiestatis pace et libertate simul fruimur.

Contra pericula, quae Nobis semper imminent et Nos obruent student, in praeteritis temporibus quasi propugnaculo erat cultus humanitatis, studium scientiarum, vera cultura animorum, quae et communionem effecerunt et pignora dabant pacis fraternae inter omnes populos, qui isdem studiis imbuti sunt. Universitas scientiarum arma ministrat, quibus usa iuventus veritatis indagandae studiosa in certamine magnificentissimo populorum cultorum gloriae laudem deportare poterit. Academia scientiarum praemia proponit et successus coronat. Singulae quidquid assequuntur gentes, fruuntur omnes. In hac communione quaeque gens habet suam laudem eoque praebet cunctis. Vestrae gloriae, Vestri gaudii participes esse volumus et hac

occasione festorum Universitatis Vestrae saecularium ex intimo corde gratulamur.

Budapestini die 26. Maii.

Albertus de Berzeviczy,
Praesidens Academiae Hungaricae.

— Tudomásul van.

130. F. évi május hóban megjelentek az Akadémia kiadásában: Akadémiai Ertesítő 269. sz. — Archaeologiai Ertesítő XXXII. köt. 2. füzet — Tudomásul van.

131. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat kéri föl.

Jegyzőkönyvi melléklet.

Jelentések a Pollak-jutalomból hirdetett pályakérdésre beérkezett pályaműről.

I.

A pályakérdés az európai államok halandósági viszonyainak ismertetését kívánta, különös tekintettel a korra, halálokokra, foglalkozásra, jólétre és a társadalmi osztályokra.

A statisztikának alig van ága, mely annyira ki volna művelve, s mely a kutatónak annyi kritikailag megrostált s összehasonlításra alkalmas adatot szolgáltatna, mint a demographiának a pályakérdésben megjelölt területe. Nem kell itt vesződni az úttörés munkájával; a kiben megvan a kellő statisztikai érzék s összefoglaló tehetség, egy kis fáradsággal igen jól megoldhatja a feladatot. A beérkezett egyetlen pályamű azonban csak fogyatékosan oldotta meg.

Már a bombasztikus előszó kedvezőtlenül hangolja az olvasót s ezt a hatást maga a munka megszüntetni nem, legföllebb egyes fejezeteivel enyhíteni képes. Szerző törekedett munkájában bizonyos compositióra; rövid bevezetés után, melyben Európa népességének absolut számát, továbbá a természetes szaporodást és a valószínű élettartamot vázolja, tárgyát két főrészben csoportosította, az elsóban a halandóság társadalmi, a másodikban természeti okait tárgyalja. Csakhogy felosztása teljesen önkényes s részben logikátlan; így például a nemek halandóságát a társadalmi okok fejezetében találjuk, az erőszakos halálokokat ellenben (baleset, emberölés, öngyilkosság) a természeti okok fejezetében.

Készségesen elismerjük, hogy szerző sok adatot hordott össze, de többnyire csak másodkézből vett kész kimutatásokat. Ennek az a szükségszerű következménye, hogy nem egy kimutatása elavult adatokat tartalmaz, holott egy kis szorgalommal a legújabb időkig lehetett volna folytatni az összehasonlítást. Még nagyobb felületességre vall az az eljárása, hogy ha az átvett kész kimutatás mellöz egyes országokat, pl. Magyarországot, a szerző nem vette magának azt a fáradságot, hogy az eredeti hivatalos kiadványokból kipótolta volna a hézagot.

A forrásul használt művek bibliographiája elég terjedelmes, de sem nem kimerítő, sem nem kifogástalan; értéktelen műveket is idéz s viszont éppen a legfontosabb forrásmunka hiányzik belőle, Lucien Marchnak, a francia statisztikai hivatal igazgatójának 1907-ben megjelent hatalmas munkája, „Statistique Internationale du mouvement de la population“, melyet a pályamunka szerzője épp oly megnyugvással használhatott volna, mint az eredeti hivatalos forrásműveket, minthogy az ebben foglalt adatokat közvetlenül a statisztikai hivatalok szolgáltatták, még pedig, tekintettel Lucien March nemzetközi megbízására, kiváló gonddal.

A számoszlopokat szerző sűrűn kíséri elég szemléletes graphikai tábláscákkal, de a mit a számok magyarázatául mond, az — kivált a mű első felében — alig több a semminél. A statisztikai táblázatok után rendszeren néhány semmitmondó sort vet. Többnyire megelégszik vele, hogy idézi a maximumot és minimumot, vagy valami rövidrefogott általánosságot mond, a mi olykor csak félig igaz. Van rá eset, hogy néha lapokon keresztül közöl statisztikai táblákat, anélkül, hogy egyetlen magyarázó szót fűzne a rengeteg számhoz.

Az is hibája a szerzőnek, hogy kritika nélkül hordja össze a gyakran ellentmondó adatokat s nemesakhogy nem ütődik meg az ellenmondásokon, hanem még ki is hegyezi. Így például a 42. lapon idézi Sundbärg svéd statisztikust, hogy szaporodó (progressiv) népnek az tekintendő, melyben a 0—14 éves korúakra 40, állónak (stationär), melyben 26, fogyónak (regressiv), melyben 20%-a esik az összes népességnek. Nyomban azután közli egy kimutatásban az európai államok népeinek koresoportok szerinti megoszlását, s bár itt már nem a 0—14, hanem a 0—19 évesek számaránya szerepel, tehát nem összehasonlítható adatok állanak rendelkezésére, mégis Sundbärg meghatározása és a táblázat adatai alapján azt a tanulságot vonja le, hogy „még Franciaországot is messze látjuk a stationär állapottól“. Nem veszi észre, hogy teljesen ellentétbe kerül azzal a közismert ténnyel, hogy Franciaország népessége nemesakhogy nincs messze a stationär állapottól, hanem határozottan stagnáló népesség. Ha Sundbärget figyelmesebben olvasta volna, az álló (stationär) népesség típusára vonatkozólag a következő megjegyzést olvashatta volna: „Diese Altersverteilung stimmt auf frappante Weise mit der faktisch in dem heutigen Frankreich befindlichen überein“. Sőt Sundbärg még a fogyó (regressiv) népesség típusára is azt jegyzi meg, hogy „Sie dürfte sich in gewissen Teilen von Frankreich finden können“.

Máskor is, ha nem megállapított igazságokat, hanem saját véleményyt mond, könnyen téved. Így pl. annak a jelenségnek egyik okát, hogy az újszülöttek közt nagyobb a fiúk, mint a leányok halandósága, abban keresi, hogy „az anyai szeretet

részreahajlóan nagyobb gondozásban részesíti a leánygyermekeket“, de ez a feltevés merőben ellenkezik a tapasztalattal. Ha anyai előszeretetről lehet szó, az inkább a fiúgyermek részén van.

A pályamunka általában felületen jár, mélyebben nem merül tárgyába s nemcsak tudományos értéke nincs, hanem még arra sem alkalmas, hogy a kérdésről könnyű áttekintést nyújtson a hazai közönségnek. S minthogy a pályázat feltétele abszolút becsü munkát kíván, a jutalom kiadását nem javasolhatom.

Budapest, 1912. évi április hó 11-én.

Vargha Gyula,
r. tag.

II.

A pályázat oly munkát kívánt, mely az európai államok halandósági viszonyait ismerteti, különös tekintettel korra, halál-okra, foglalkozásra, jólétre és társadalmi állásra. A pályázatra csak egy munka érkezett be „Pusztulunk, veszünk“ jellegével.

A szerző igen nagy önbizalommal fog munkájához, kijelentvén az előszóban, hogy „a hosszú élet titkát“ tárgyalja munkájában, és „a kit érdekkel e titok, ezt a könyvet olvassa át kellő figyelemmel; a fáradság a továbbolvasástól el ne vegye kedvét; jusson eszébe, hogy még több fáradsággal járt a megírása“; kimondja, hogy teljesítette kötelességét, teljesítse más is.

A szerzőnek ezen önérzetes előszavával kevéssé egyezik meg maga a pályamunka, melyben a szerző, bár tagadhatatlanul nagy adathalmazt hordott össze, a kérdés mélyébe sehol sem hatolt be, hanem mindig csak a legkülső felszínen maradt. Ezen ítéleten nem változtathat a munka elején idézett rengeteg sok forrásmunka hosszú jegyzéke sem, mert a munka elolvasásából azt a benyomást nyerjük, hogy a szerző e forrásmunkákat nem igen használta, hanem csak néhány, közkezen forgó munkából s néhány újabb értekezésből vette adatait, sok igen jeles új forrásmunkát pedig, mint pl. Böckh, Bertillon, Lucien March, Mayr és Westergaard alapvető munkáit forrásai közt meg sem említi, nyilván nem is ismeri, holott pl. Westergaard munkáját a foglalkozás befolyásánál mellőzni nem lett volna szabad.

A szerző feladatát nem a pályakérdés kitűzésének értelmében fogta fel, tehát nem az egyes európai államok halandósági viszonyait ismertette áttekinthető képből, hanem a halandósági statisztika egyes fejezeteit véve sorra, a halandóság egyes tényezőit mutatja be nemzetközi összehasonlításban. A kitűzött pályatételtől való ezen formai eltérése azonban indokolható volna, ha a szerző a halandóság egyes tényezőiről csakugyan áttekinthető és a dolgok mélyébe hatoló tanulmányok alapján megfelelő képet nyújtott volna.

Erre azonban a szerző nem mutatkozik képesnek, mert

munkája túlnyomó részben csak a számbeli adatoknak hosszas dalmas felsorolására szorítkozik, midőn pedig arra kellene áttérnie, hogy az adatokból megállapítható szabályszerűségeket vagy levonható tanulságokat adja elő, elhagyja az inventio és rendszerint nem tud mást mondani, mint néhány üres phrasist, vagy pedig szorítkozik a számbeli adatoknak a szövegben való ismétlésére, vagy egy-két adatnak minden kritikai mérlegelés nélkül való kiragadására. Így pl. (a 27. lapon) a halvaszülöttekről közölt adatok után alig tud valami érdemleges megjegyzést tenni, sőt a „halandóság az életévek szerint“ című fejezet nem áll másból, mint négy oldalon keresztül (37—40. oldal) közölt tömérdek adatból, melyekhez egyetlen szó szöveget nem csatol, holott a közölt táblák gazdag anyaga igen érdekes különbségeket enged felismerni, melyek tárgyalásra igen bő alkalmat nyújtottak volna. A cultura és halandóság összefüggéséről (80. lap) sem tud a szerző absolute semmit mondani: ugyan így a 112. oldalon a halandóságnak egyes halálokok szerinti megoszlásáról is bő adatokat közöl minden megjegyzés nélkül. A szerző tehát, úgy látszik, nem uralkodik a közölt statisztikai anyagon, és még ott is, a hol az adatokat némi szöveggel kíséri, ez rendszerint csak közhelyek ismétlésére szorítkozik s közismert tényeket említ fel, mi által alig világítja meg a kérdést.

Általában azt a benyomást nyerjük a pályamunkából, hogy a szerző nem dolgozott eredeti forrásokból, hanem másodlagos forrásokból. Ez magában véve nem volna baj, hiszen éppen a halandósági statisztika irodalmában immár nagyobb számmal vannak oly gyűjtőmunkák, a melyek az elsődleges forrásmunkák gazdag anyagát kritikai alapon egyesítették és így az úttörés nehéz munkája alól felmentik a kutatót. A szerző azonban ezen gyűjtőmunkák kiválasztásában sem volt mindig szerencsés, mert a míg egyrészt éppen a legújabb és legkitünőbb alapvető munkát, Lucien March összefoglaló nagy munkáját teljesen figyelmen kívül hagyta, viszont oly más gyűjtőmunkákat használt, a melyek csak régibb adatokat tartalmaznak és ezen esetekben még az ott közölt adatoknak az újabb és közkézen forgó magyar adatokkal való kiegészítésére sem vett magának fáradságot. Így pl. a 99. lapon 1845—55. évi adatokat sorol fel a termés és halandóság közti összefüggés kimutatására; a 121. lapon a koleráról csakis egészen régi, a 60-as évekből eredő adatok felsorolására szorítkozik, a gondos feldolgozásban részesült újabb és legújabb adatokról pedig nem tud semmit. A 25. oldalon a valószínű élettartamról beszélve, mely fogalmat egyébként sehol sem magyarázza, Svédországnak és Norvégiának legújabb (1891—1900. évi) adatait hasonlítja össze Németországnak sokkal régibb 1871—1880. évi adataival, s ebből Németországra nézve kedvezőtlen következtetést von le,

holott világos, hogy az újabb adatok Németország helyzetét is sokkal kedvezőbben tüntették volna fel.

Ily összehasonlításoknál és következtetéseknél általában elhamarkodva jár el a szerző, úgy hogy nem egy állításához férközik kétely. Így pl. azon állítása (24. oldal) hogy „az utóbbi évtizedek halandósága nem mutat a régihez hasonló nagy ingadozásokat“, tisztán csak a svéd adatokra van alapítva, és semmiféle más állam adatait itt figyelembe nem vette. A 32. lapon a szerző azt állítja, hogy a csecsemő-halandóságban a minimumot Budapest jelzi, holott az ott (30—31. oldal) felsorolt és számra nézve csak 15 város közül az utolsó évben már háromnak volt Budapestnél kisebb halandósága, és az előző években is van erre több példa. A 121. oldalon azt állítja a szerző, hogy „majdnem valamennyi kolerajárvány előzményei közt ott találjuk az élelmszer-drágaságot is“, de ennek bizonyítására egyetlen adatot sem hoz fel, s a kérdés tárgyalása jóformán csak azon, egyébként érdekes tény felemlítésére szorítkozik, hogy Tormay Károly már 1866-ban utalt arra, hogy a kolerát a dunai hajók terjesztik. Helyt nem áll a szerzőnek azon okoskodása sem (36. oldal), hogy az öt éven aluli gyermekek halálozási arányszáma az idők folyamán nagyobb hullámzást mutat az egy éven alóliakénál; ez az összehasonlítás azonban helytelen, mert az 5 éven aluliakban foglaltatnak az egy éven aluliak is, ha pedig ezeket kivesszük, az egy éven aluli halandóság hullámzása sokkal nagyobb, mint az 1—5 éveseké.

Nehezen érthető a szerzőnek az 57. oldalon közölt azon felfogása, hogy a házasság hatásának elbírálásánál a házások és elváltak átlagát szabad csak szembeállítani a nőtlenek csoportjával; nézetünk szerint téves az ezen módon nyert azon következtetés, hogy a 20 és 39 éves életkorban a házasság mindkét nemnek halandóságát kedvezőtlenül befolyásolja. Érthetetlen ugyanis a szerzőnek a házasság negatív hatásáról táplált nézete, mert a házasság megszűnése esetén természetesen nem lehet a már nem létező házasság hatásáról beszélni. A szerző általában, mint említettük, könnyen kockáztat állításokat és minden fejezetben „állapít meg“ tényeket vagy jelenségeket, melyeknek megállhatása legalább is kétesnek látszik.

Mindezek alapján az a nézetem, hogy a szerző sokkal kevésbé hatolt bele a halandóság tanulmányozásába, semhogy abszolút becsü munkát produkálhatott volna. Minthogy pedig a jutalomtétel szerint a jutalom csak abszolút becsü műnek ítéltető oda, teljesen csatlakozom dr. Vargha Gyula bírálótársam azon javaslatához, hogy a jutalom a pályamű szerzőjének ki ne adassék.

Budapesten, 1912 április hó 17.

Dr. Thirring Gusztáv l. t.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET. 1912. Szeptember 15. 8—9. FÜZET.

Speculum humanae salvationis és a magyar
codexirodalom.

(Felolvasta *Vargha Damján* vendég 1912 márcz. 26.)

A „Speculum humanae salvationis“ a magyar codexirodalommal két nagyobb és több kisebb érintkezésben van. A XXXVII. fejezetben levő három lándzsa példája 6 magyar codexben előfordul; a XLIII. fejezet (208 sor) a bevezető kis részlet (1—26 sor) kivételével pedig szószerint való fordításban megtalálható az Érsekújvári-Codex 25²⁷—64³⁰ (Nyelvemléktár X., 23—56.) lapjain levő elmélgedések között. A VIII., XI., XXIII., XXX., XXXV. s főleg XLIV., XLV. fejezetek pedig tárgyi kapcsolat szerint érintkeznek több kisebb codexrészlettel.

A középkori hagiographikus irodalom felé mind mélyebb alapokon és tágabb határok között irányul az európai tudományos kutatás figyelme. Néhány évvel ezelőtt *J. Lutz* és *P. Perdrizet* kritikai feldolgozásában, a vele érintkező kérdések összekapcsolásával, megjelent a „Speculum humanae salvationis“¹ című mű is, melynek szerzőjéül hosszabb ideig nyomós okokkal támogatva *Seuse Henrik Amand*² domonkosrendű szerzetest tartották. A mai tudományos álláspont azonban *Ludolphus de Saxonia*, ugyancsak domonkosrendű szerzetest ismeri a mű szerzőjének, a ki művét 1324-ben Strassburgban írta. A Speculum hum. salv. tárgyát jelzi czime: a megváltás történetét állítja az olvasó szeme elé, de az összes akkori ismeret felhasználásá-

¹ Lutz és Perdrizet (Mülhausen, 1907. I—II. kötet) kiadását a XVI. század incunabulumaitól számítva csak kettő előzte meg. Az egyik 1858 körül jelent meg Firenzében olasz nyelven *Podestà B.*-től s ez a firenzei példány az első latin kiadás nyomán készült; a másik 1862-ben Londonban *Berjean*-tól, de ebben a kiadásban csak 30 fejezet van meg (xylographiai facsimile, szintén ösnyomtatvány után) s nem is megbízható, mert telve van hibákkal.

² A Nagyszombati-Codex 1—156. lap szövege forrásának szerzője. A XVI. században *Beauvais Vinczét* tartották a Spec. hum. salv. szerzőjének; több kéziratban B. V. képe s neve található.

val, az egész emberiség történetébe beleállítva és pedig rendszeresen csoportosított képekben. A *Speculum hum. salv.* tipologikus munka, hasonló a *Biblia Pauperum*hoz.¹ Az egész mű 45 fejezetre oszlik és mindegyik négy képből áll. A főkép a megváltás köréből vett egy-egy jellegzetes esemény, melyhez megvilágításul, mint typus, három, részint az őszövétségből, részint a világtörténelemből kiválasztott kisebb „*particula historia*” járul. Az így négy részre oszlott és rendszeren 100—100 (néha 104) sorból álló fejezetben minden kép leírására 25—25 (26—26) sor esik. Eltérés csupán a három utolsó (43., 44. és 45.) fejezetben van, a hol a részek és sorok száma megkétszereződik. (8., 208.) Az egész *Speculum hum. salv.*-ban 5224 sor és 192 kép van.

A *Speculum humanae salvationis* XXXVII. fejezetében levő első és a fejezet felét lefoglaló kép² Mária hatalmának bemutatására, illetőleg ezzel kapcsolatban annak a gondolatnak igazolására szolgál, hogy szent Domonkos Mária közbenjárására isteni akaratból alapítja meg rendjét.³

Az esemény vagy kép a *Speculum hum. salv.*⁴ szavaival röviden kifejezve a következő:

Mundus iste totus positus est in maligno,
Creatorem suum non venerans honore condigno.
Ubique enim iam caritas et veritas periclitantur,
Superbia, avaritia et luxuria dominantur . . .
Quotidie irritatur Dominus contra mundum per haec tria;
Sed placat iram eius mediatrix nostra, Virgo Maria.

¹ Nagy sz. *Gergely* IX. levél 13.: Quod legitibus scriptura, hoc idiotis praestat Pictura. — *Molanus*: De historia SS. Imaginum II., 2. r., 31. l.: Pictura quasi libri laicorum; picturae dicuntur laicorum et idiotarum libri stb. — *Léopold Delisle*: Hist. litt. de la France, XXXI. k., 791. l. mondja: „Livres d’images destinés à l’instruction religieuse et aux exercices de piété des laïques”.

² A XXXVII. fejezetben a sorok száma 102; a képek tárgy szerint a Németújvári-Codex 65b—67a nyomán a következő:

1. Maria placat iram Dei contra mundum (1—50. sor).
2. Abigail placat iram David contra Nabal. (I. Kir. könyve I. 25.) (51—69. sor).
3. Mulier Tecuites placat iram David contra Absolutionem (sic! *Absalonem* helyett; II. Kir. könyve XXV. f.) (70—84.)
4. Mulier prudens Mabella (*Abella* helyett) placat iram Joab (II. Kir. könyve XX. f.) (85—102.)

A 1-hez hasonló a XXXVIII. fejezet első képe s eseménye: Sancta Maria est nostra defensatrix et protectrix. V. ö. T. *Pelbart*: Stellarium lib. XI., pars II., cap. II.

³ V. ö. *Herolt* János (*Discipulus*): s. XXX. De b. Dominico: „... ordo iste fuit a matre Dei impetratus”.

⁴ A németújvári ferencz-rendi könyvtár „*Speculum humanae salvationis*” kéziratáról (25b) már 1883-ban megemlékezik a Magyar

Ennek a tételnek megvilágítására azután autentikus álmoképet mond el, melyet szent Domonkos látott, mikor Rómában járt, hogy rendje számára az egyházi approbatiót megszerezze:

Istud patet in quadam visione et somnio authentico,
Quod divinitus ostensum est sanctissimo patri, beato Dominico.
Vidit siquidem Deum dextram manum elevasse
Et tres lanceas contra mundum irato vultu vibrasse;
Statim beatissima Maria mediatrix adstabat
Et mellifluis interventionibus iram eius mitigabat;
Duos pugilles strenuissimos sibi offerebat,
Quos ad conversionem peccatorum per mundum mittere volebat:
Unus erat beatus Dominicus, pater praedicatorum,
Alter vero beatus Franciscus, pater minorum.

Eddig tart a poetikus esemény, mely jól illeszkedik a középkor áhitatos levegőjéhez és megkapó formában biztosítottá a Domonkos-rend számára a hívek jóindulatát. Ez a jelenet részletesebben vagy kevésbé kidolgozottan hat codexünkben előfordul és pedig:

Domonkos élete: 176—179, mely a legrészletezőbb (Nytár III. 196—197),

könyvszemle 106. lapján *Fejérpataky László*. A papircodexben páros rimú versekben, latin nyelven az egész *Speculum hum. salv.* szövege megvan gondos, barát-gót betűs kézírással. A Prologust *abc* szerint összeállított tárgyi megjelölés előzi meg, mely után még külön, fejezetenként 4—8 soros, páros rimekben megírt tartalomjegyzék: prooemium következik. *Lutz* és *Perdrizet* kiadása Prologus-szal kezdi a szövegközlést. A prooemium részletezését a codex a Prologus előtt elhelyezett nagy betűs négy sorban így magyarázza:

„Predictum prohemium de contentis huius libri compilauit
Et propter pauperes clericos apponere curauit,
Quod si forte nequeunt totum librum comparare,
Si sciunt historias, possunt ex prohemio *predicare*“.

Az utolsó sor az egész mű másolásának célját is megjelöli implicite. A codex 8 sexternióból áll, melyek mindegyike teljes; lapőr 2 helyen (6, 7) hiányzik. Elül és hátul összehajtott sarkával a codexbe akasztva 2—2 levél van még, melyeken későbbi kézírással latin szentírási szövegek, illetőleg moralis megjegyzések vannak. A tábla kemény fára húzott, vak és kezdetleges díszítésű meggyiszinű bőrből áll. Melynek első részén alul arabeszkkel díszített és kis nodusszal ellátott töredék csatja még megvan. A forma 8-adrét alak, 98 levéllel (196 oldallal), melyeken 28 - 37 sorok között változó sűrű, elején elég gondos szövegírás olvasható. Kép nincs a codexben, de a képek helyét és tárgyát külön, a szöveg között elhelyezett nagybetűs írás jelzi. A képek jelzése pontos s következetes. A latin szöveg *Lutz* és *Perdrizet* kiadásától kisebb arányban több helyen eltér. *Lutz* és *Perdrizet* kiadása a *Németújvári-Codexet* nem ismeri; a két budapesti kéziratról tud csupán. (Cod. lat. 30 és 75). Jelen tanulmányunk a Németújvári-Codex nyomán készült.

Lobkowitz-Codex: 272—273, mely a legszínesebb (Nytár XIV. 92),

Bod-Codex: 4, mely a Lobk.-szel egyező (Nytár II. 377),
Teleki-Codex: 325—328, mely a legérdekesebb (Nytár XI. 327),

Érdy-Codex 449²⁰—450¹³, mely a legdrámaibb (Nytár V. 164—165),

Tihanyi-Codex: 150, mely a legrövidebb (Nytár VI. 166).

Forrástani szempontból különösebben fontos kérdés, honnan jutott ez a jelenet codexeinkbe s honnan vette a *Speculum hum. salvationis* szerzője a tárgyat; mi volt s hol van eredetije.

Kutatásaink alapján eddigelé a legrégebb feljegyzés erre az eseményre *Gerardus de Fracheto*-nak „*Vitae Fratrum ordinis praedicatorum*“¹ című művében található, mely a XIII. század közepén (1256—1260) készült. A példa vándorlásában a főbb és codexirodalmunkkal összekapcsolható változatok a következők.

Gerardus de Fracheto híres művébe, mely az egész európai középkori irodalomra nagy hatással volt, ez az álomkép *Jordanus* mester, illetőleg *Humbertus* közvetítésével került. Ez utóbbi pedig, a mint az adatok igazolják, egy ferenczrendi szerzetestől tudta a jelenést, a ki neki írásban küldötte meg.² A magában kis esemény authenticitására is igazolásul szolgál, a mit maga Gellért egész művére mond: „*Libellus iste, qui vitas (sic!) fratrum intitolari potest, compilatus est de diversis narrationibus, quas fratres multi Deum timentes et fide digni conscripserunt fratri Humberto magistro ordinis*“.³ A leírt esemény értékének komolyságában kételkednünk alig lehet.⁴

¹ Egy kéziratós példánya (a XIV. század végéről vagy XV. század elejéről) a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának is van. Cod. Lat. medii aevi 77. Ismertette *Katona* Lajos, *Ehrenfeld- és Domonkos-Codex* forrásai. *Irod. Tört. Közl.* XIII. évf. 1902, 65. l.

² „*Frater quidam minor religiosus et fide dignus, qui socius beati Francisci multo tempore fuit, narravit fratribus quibusdam, quorum unus hoc magistro ordinis scripsit*“.
Monum. Ord. Praed. Hist. I. 9—10. l. A látomás 1215-ben, a laterani zsinat idején történt.

³ A Domonkos-rend 1256-ban Párisban generale capitulum-ot tartott, melynek határozatából kifolyólag, írja *Humbertus*: fuit fratribus universis mandatum, ut si quid dignum memoria de predictis occurreret, illud nobis (sc. Humberto) significare curarent. — Az összegyűjtött adatok sorsáról *Humbertus* így szól tovább: Nos autem huiusmodi scripta tradidimus karissimo nostro fratri *Geraldo* Lemovicensi, tunc priori provinciali Province, de cuius industria in huiusmodi multam gerebamus fiduciam, rogantes et imponentes eidem, quod perlectis et *examinatis singulis*, de his que laudabiliora reperiret, libellum aliquem ederet; quod et fecit . . . *Monumenta Ord. Frat. Praed. Historica*, fr. *Gerardi de Fracheto*. „*Vitae Fratrum*“, edidit *Reichert*. Lovanii, 1896, 4. Prologus. Ilyen gondosság jellemzi az egész művet.

⁴ Mégis, úgy tűnik fel, hogy az álom tulajdonképpen nem egyéb,

A három lándzsa archetypusa tehát *Gerardus de Fracheto* művében olvasható. Innét szétágazva, ez a kis esemény bejárta a középkori irodalmat, belekerült a festészetbe; eljut a különböző népekhez a kolostorlakók szívéen át a prédikációk útján.

Gerardustól, talán még Humbertus mestertől, átveszi a jelenetet ugyancsak a XIII. század második felében készülő nagy műve, *Historia Lombardica*, számára *Jacobus a Voragine* januai püspök, a ki szintén domonkosrendi szerzetes és a ki rendje alapítójának, szent Domonkosnak életébe illeszti az eredetnek megfelelőleg. Az esemény rendszerén, részletein nem változtat, sőt még a szavakat is megtartja több helyen. — A *Legenda Aurea* gazdag tartalma miatt Gerardus művénel is nagyobb elterjedésnek örvendett, mert a hit erejével és a képzelet szárnyain, többször naiv felfogással megírt életrajzok, csodák változatosak és gyönyörködtető hatásúak voltak. — Voragói Jakab nevezett művének nagyobb része megvan codexirodalmunkban is a különböző részekben és pedig részint hűséggel fordítva, részint önállósággal átdolgozva. — A *Legenda Aurea* forrástana egészében még nyílt kérdése az európai irodalomnak; az egyes adatok hitelességének kimutatása nem lesz könnyű feladat. Ezt a kis eseményt kétség-telenül az ősforrásból merítette és pedig kegyeletes tisztelete jeléül majdnem változatlanul.

Másképen járt el az egy századdal később dolgozó *Ludolphus de Saxonia*, vagyis a *Speculum hum. salv.* szerzője.¹ Ő már átalakítja a három lándzsa példáját; műve szerkezetéhez, a képek keretéhez, czélja szempontjaihoz szabja; megalapozza, háttérbe illeszti, mely az eddigiektől eltér. Neki nem elég, mert műve is más czélt szolgál, a rendi és benne talán az egyháztörténeti alap; az egész emberiségre kiható nagy megváltás eseményében, dogmatikai tétel igazolására használja fel. A *Speculum hum. salv.*-ban tehát az eddigieknél mélyebb, erővel teljesebb és bensőbb a három lándzsa példája. — A *Speculum hum. salv.* teljes szövegét a humanista érzelmű és Mátyás királyunkhoz hasonlóan nagy tudománypártoló *Jó Fülöp* kívánságára lefordítja francia nyelvre *Jean Mielot*² 1448-ban. A „Le miroir de la

mint a VII. zsolt. 13. v. gondolatának: „Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit (sc. Deus); arcum suum tetendit et paravit illum“ — képen, eseményben való megrajzolása, megjelenítése. Az elmékedésében elmerült, égiekkel foglalkozó lélek extasisában személyeket lát, a kik beszélnek és cselekszenek. Az egész jelenet gerincze a zoltárgondolat, mely mélyebb értékű és hatásosabb; a szentírásból kinőve kedvesebb, színesen megrajzolva vonzóbb.

¹ *Speculum* szerzője önállóan dolgozik; nemcsak írni, de szerkeszteni is tud. Az egész munkán egységes szellem, derült felfogás látható; a részletek egy czélt szolgálnak s mindvégig harmonikusak.

² *Mielot* János mester nagyműveltségű termékeny író s kiváló

salvation humaine“ nem szolgai fordítás, hanem önálló átdolgozás. A tárgy megtartásával az egyes eseményrészleteken szabadon változtat, más helyre illeszti, kisebb arányban módosítja.¹ A francia szöveg néhol a latinnál jobban egyezik codex-fordításunkkal.

A XV. században codex-irodalmunkkal szorosabban egyező három munkában találjuk még meg a három lándzsa példáját. Ezek egyike a nagy domonkosrendi asceticus és történetírónak, *Antoninus* firenzei érseknek műve: „Opus historiarum, seu Chronicon“, melyben² példánk ismét újabb keretben és szélesebbre nyúló feldolgozásban található. Az eddig ismert szövegek között Antoninusé a legterjedelmesebb. Egyes részletek, sőt kifejezések azonban szorosan egyeznek az előző három mű adataival s codex-fordításainkkal is.

A XV. század közepén írta *Herolt* János (Discipulus) Domonkos-r. szerzetes nagyhírű s codexirodalmunk forrásjegyzékében jelentős arányban szereplő műveit (Sermones, Promptua-

francia fordító, művei között több codexirodalmunk szövegeivel is egyezik, mint:

1. „Les Miracles de Notre-Dame“, melyben a három lándzsa példája is előfordul. Ennek egyik kézírata Párisban van Bibl. Nation. fr. 9198. sz. alatt, a másik 1446-ban befejezve Haagában. Kiadta: O Omont, egy kötetben. (Páris, Berthaud.)
2. De transitu Virginis Mariae, Pseudomeliton (Migne Patr. Gr. V. col. 1331—1340. — V. 6. Horvát 105—219, Kazinczy 1—25, Tihanyi 337—398 és Érdy 474—486. l.)
3. Vie de Ste Catherine vjerge et martyre, Bibl. Nat. fr. 6449. Sienai sz. Katalin. (L. Érsekújvári-Codex 382—430. l.)
4. Vie de sainte Catherina d'Alexandrie. Kiadva Paris, Hurtrel, 1881. 4°. (Érsekújvári 447¹—520^{2b}, Debreczeni 447¹—520^{2b}, Érdy 656—664. l.)
5. La passion de saint Adrien. Bibliothèque du Musée Condé, Chantilly. (Nádor 544—575, Érsekújvári 355—361. l.)

¹ *Saint-Omer* városi könyvtárában a XV. század második feléből származó, 184. számú papírkézirat francia verses szövege így mondja el a három lándzsa példáját:

„Quant du peciet originel
L'Anemy voit que l'homme est quitte,
A commetre peciet mortel
Continuellement l'incite;
L'homme y consent, Dieu s'en irrite:
La Vierge en fait l'apaisement.“

A XLIII—XLV. fejezet már nincs meg ebben a codexben.

² Nurenbergae, 1484. Koberger kiadása: pars III., titulus XXIII., capit. III., § —, fol. CXCHII.

rium exempl. és Prompt. de miraculis B. M. V.), melyek elsejében a három lándzsa példája szintén előfordul sz. Domonkos legendájába¹ illesztve. Discipulus szövegezésén meglátszik a Speculum hum. salv. hatása; némely kifejezésében vele s a még régebbi szövegekkel szorosan egyezik. Codexeink közül főleg az Erdyvel árul el bensőbb kapcsolatot.²

A XV. század második feléből származó harmadik mű, mely codex-irodalmunk példájával is több helyen találkozunk, egy *francia nyelvű kézirat*, melyet Párisban a Bibliothèque Nationale őriz³ és a melynek címe: „Miracles de la sainte Vierge“. A codex szerzője ismeretlen, de a címe s a példa szövege elárulja, hogy benne elbeszélésünk ismét a Speculum hum. salv.-ban már jelzett czélt szolgálja. A beszélgető elemek kidomborításával a francia kézirat eltér a Speculum szerkezetétől, de egyezik az előző forráshelyekkel, főleg Gerardus de Fracheto, Jacobus a Voragine, Antoninuszéval, sőt Kapisztrán János elbeszélésével. Codexeink közül pedig a Domonkos- és Teleki-Codexével.⁴

A három lándzsa példájában szent Ferencz is szerepel, tehát a ferenczrendi művekbe is méltán belekerült. Sajátságos mégis, hogy a régebbi Ferencz-életrajzok között hiába kerestük. Nem találtuk sem a „Speculum vitae“, sem a „Speculum perfectionis“, sem az „Actus“ cím alatt ismeretes nagy elterjedésnek örvendő és az európai codexirodalomra nagyhatású művekben. Hiányzik a Bonaventura készítette Ferencz-legendából, Pelbárt hét beszédéből is. Lehetséges, hogy szent Ferencz csak a magát testvérnek nevező Domonkos óhajára került a példába, annál is inkább, mert ugyanakkor volt mindkettő Rómában rendjük megerősítéseért.

Eddigi kutatásaink eredményeül *Kapisztrán János* prédikációiban találtuk az első ferenczrendi adatot és pedig 1453-ban *Breslauban Reminiscere* (február 25. böjt második) vasárnapján mondott prédikációjában. Kapisztrán János Krisztus színeváltozásából kiindulva, a világ korszakairól beszélt; a prédikáció második felében az újszövetség 7 statusát különbözteti meg és ezek között a 6-ikba illesztette szent Ferenczet rendjével együtt és itt alkalmazza a három lándzsa példáját. Kapisztrán szövegezése szerint példánk híven egyezik a legelső elbeszélésekkel és így codexeinkkel is.

¹ Sermones de Sanctis (Argentinae, 1489.) Qu. VIII. b. 1—2, sermo XXX: De beato Dominico. „Unde legitur . . . in perpetuum observari“. — Discipulus († 1468) művének első kiadása 1480-ból való.

² Az Erdy-Codex Domonkos-legendájának egységes forrása nincs meg. Aurea Legenda és Discipulus feldolgozásaival több részletében szoros érintkezést tudunk kimutatni.

³ MS. fr. 1881., XV. század papír-codex, 181, 182. lap.

⁴ L. a mellékelt egyezéseket.

Második adatnak *T. Pelbárt*: Stellariumát tekinthetjük; melyben két helyen is előfordul a lándzsapéllda. Az egyik a Stellarium II. könyvében,¹ a másik a XI. könyvb²; mindkét helyen Mária hatalmának és jóságának igazolására. Az elbeszélés a Stell. 2-ik helyén részletezőbb s egyes kifejezéseiben a Spec. hum. salv.-ra emlékeztet.

Példánk *Wadding*: „Annales Minorum“ czímű nagy művében is megvan és pedig nagyrészt a legelső feldolgozással egyezőleg. Az egyes elemek híven megkülönböztethetők *Wadding* művében is.³

Codexeink lándzsa-legendája az említett és elhelyezett latin, illetőleg francia kézirati szövegeken és ösnyomtatványokon alapul. Rövid elbírálásunk a következő.

Domonkos-legendánk *Antoninus* firenzei érsek „Chronicon“ művéből fordítja szent Domonkos életét majdnem egészen; részben Gerardus művére támaszkodik. A fordítás hü, sőt teljesnek mondható. Tüzetes szövegösszehasonlítás alapján ítéletünket kiterjeszthetjük az egész legendára s benne a lándzsarészletre is. Codexünkben a példa szerves egészszé alakul és mélyen beleilleszkedik a Domonkos-rend történetébe. Czélja vele kétségtelenül, hogy a rend keletkezését, megalapítását isteni akaratra vigye vissza: Domonkos küldetését pedig az égből eredeztesse. A testvérrend keletkezésének ideje összeesvén, nem választja el a példa sem Domonkost Ferencztől. — Egész kis küzdelemnek vagyunk tanui a példában; szinte megrázza az olvasót a benne kifejezett drámai erő. De legérdekesebb mégis az egészben a könyörület anyjának, Máriának szerepeltetése, a ki megmenti az emberiséget az igazság kemény büntetésétől, a három tüzes lándzsa pusztításától. Van az elbeszélésben őszinte lírai részlet is; az egészen bensőség, részvét, melegség érezhető. — Az olvasóra a példa ereje megrendítéssel hat, félelmet ébreszt: Isten csakugyan elveszíti az emberiséget, illetőleg a bünösöket. Mária könyörgése azonban

¹ L. alább a Tihanyi-C. példájánál.

² Pars II., art. II., cap. II. in fine.

³ A három lándzsa jelenete a következő helyeken fordul még elő:

Thierry d'Apolda, 61—66.

Galuagni de la Flamma: Chron. O. P., p. 5. (Reichert.)

Quétif et Echard: Script. O. P. I. p. 37.

Gonon: Chronicon SS. Deiparae Virginis Mariae. (Lyon, 1637), p. 209.

Bridoul: Le triumphe de N. D. (Lille, 1640.) II. p. 107.

Sausser: Apparitions et révélation de la Très sainte Vierge. (Paris, 1852), I. p. 279.

Jean Guiraud: Sainte Dominique, p. 78. (Collection des Saints.)

Lacordaire: Vie de saint Dominique, chapitre VII. — stb.

reményt ébreszt; Krisztussal való beszélgetése, okoskodása az érzelmek hullámvászt szüli; a megbocsátás képe örömet kelt. Végre Domonkos és Ferencz bemutatása és küldetése bizalmat, megnyugvást eredményez. A két rendalapító beszéde és ölelkezése,¹ a befejezés, mely buzdító értékű is egyúttal mindazokra, a kik Domonkos, illetőleg Ferencz fiai és leányai voltak. A milyen nagy átalakító, tisztító, reformáló hatása volt a két rendnek az egész emberiségre eszmék, gondolatok és érzelmek szempontjából főleg a lelkek birodalmában: olyan bensőséges ennek a példának értéke, mely az égbe vezet bennünket, a hol tanui vagyunk az emberiségre készülő veszedelem fenyegetésének, majd az elhárításnak. Mindez a középkori fidelis lector et auditor előtt nagyobb erővel és bensőséggel hatott, mint a hogyan ma érezzük.

A *Tihanyi-Codex* rövid három dárda elbeszélése *T. Pelbárt* *Stellarium*ából rendszeres fordítás alapján került codexirodalmunkba. A nagy magyar scholasticus *Stellarium*ának II. könyvében „de gaudiosa visitatione Mariae“ tárgyalt és ezt fordítja codexünk 118—170. lapjain „zep es aietatos predicacio Az zyz marianak visitacioiarol“ czímen. Codexünk nem kezdi a fordítást a II. könyv elején, hanem csak a pars tertia-nál, az art. I et II-t s az utóbbinak mind a 12 fejezetét átülteti. Példánk a VII. caput 2-ik punctumában van, melynek tárgya ez az igazság: „si mater misericordiae, ipsa s. Maria, non fuisset, mundus iam propter peccata diu periisset“: „ha az ergalmassagnak ania az zyz maria: nem vot vona: ez vilak az nagh binökert mellek benne böuölködnek: regön el wezöt vona“. Ezt bizonyítja először *Fulgentius* mondásával, másodsor és élesebb megvilágításban jelzett példánkkal. — Példánk a legrövidebb codexirodalmunkban. Két részből áll; kijelenti, hogy „vronk Cristus akaria wala mind ez vilagot el veztenie három lánciakal“ és megnevezi a bünöket; a második részben megtudjuk, hogy a világ „azzonunk marianak esedözesenek miatta tartatek megh.“ Ezek a részletek a többi helyeken is megvannak.

*Teleki-Codex*ünk példája önmagában található. Utána a codexben a Mária nevének betűiről, ugyancsak Pelbárt *Stellarium* nyomán készült és az Érsekújvári (520—521) s Kazinczy (59—70) codexben is meglévő, de itt csonkán kezdődő részlet

¹ Sz. Domonkos és sz. Ferencz ölelkezését többen megfestették a nagy mesterek közül, mint: *Beato Angelico* (*Supino* Fr. kiadásában, 34. l.); sz. Pál loggia-jában relief (*Robbia*); Florence (*Reymond*: *La sculpt. flor.*, deuxième moitié du XV. siècle, 182. l.); Louvre (*Perdrizet-René Jean*: *La galerie Campagna et les musées français*, p. 60. l.) Az egész tárgyra vonatkozólag: *Mrs. Jameson: Legends of the monastic orders*, p. 233.

következik. Codexeinkben levő hat lándzsa-példa közül a Telekié a legérdekesebb forrástanilag. Vele szoros kapcsolatban vannak az ős-szerkezetek. Sorrend szerint a párisi francia kézirattal, majd Voragói Jakab: „Aurea Legenda“-jával, ezután „Fracheto“ leírásával és negyedik helyen a Speculum hum. salvationis-szal mutat érintkezést, több lényeges vonásban szoros kapcsolatot. Minden részletében egyik lectióval sincs egyezésben. Benne különösebben szép Mária szerepe; beszéde a legmélyebb és aesthetikai szempontból a leghatásosabb. A példa önmagában kerekded és egész; a többi codexszöveggel is elég szoros érintkezést áruel.

Érdy-Codex három lándzsa példája szent Domonkosnak rendszeresen kidolgozott legendájában olvasható Jac. a Voragine és Discipulus művéhez hasonlóan. „zent Damonkos... meltsagos eelete“ az *Érdy*-Codexben csak mint legenda szerepel és pedig négyes felosztásban. Mindegyik rész alosztályozás szerint aprózódik scolasticus jelleg szerint. Példánk a „Masod tanwsag“ „Heted yelenet“-ében önállóan, részletes kidolgozásban található annak a főgondolatnak igazolására: „mykeppen dychőseeges zent Damonkus atyank sok yeleneteknek myatta valasztateek az nag predicatorsaghnak meltsagaara“. — A példa feldolgozása részben a Leg. Aur., részben Discipulus rendszerét követi; egyikkel sem egyezik teljesen, de mindegyikkel van érintkezése. — Az *Érdy*-Codex írójának magyarázgató értelmezései itt is fellelhetők. Különálló, új részlet nincs a legendában, de kisebb betoldás több helyen fordul elő. Példánk legközelebb áll a Teleki-Codexéhez, a források közül a Speculum hum. salv. s a párisi MS.-hoz Voragói Jakab és Discipuluson kívül.

Lobkowitz- és *Bod*-Codexünk példája egymással teljesen egyező; közös eredetinek egyazon fordítása, csupán a másolásban van némi eltérés. Mindkettőben „az embernek háromféle ellensége“ című hosszabb szerkezetben található. Forrástanilag egyik verzióval sem érintkezik teljesen, de a főelemek itt is megvannak. Mária kérő beszéde a leghosszabban kidolgozott rész, sőt egy szentírási gondolattal bővült a többi magyar és az eredeti latin és francia szövegekkel szemben. Ebben a részben a párisi szövegezéssel érintkezik több kifejezéssel. A megbocsátás jelzésében pedig a Tihanyi, vagyis a Pelbártnál olvasható kitétekkel találkozik.

Három lándzsa példájának bevezető részlete.

Codexeinkben.

Lochkowitz-Codex.

... egzer az wr isten eharom bynekeert *kevelsegert* : *fesvenssegert* : *paraznasagert* akara mind ez vilagot el veztenie : erezven őreya harom tyzees lancakat ő haragyanban :

Domonkos-legenda.

... Mely lanchaknak egykeuel vagy elsevuel, *keueyeknek* fel emelt zaruokat altal verneye, Az masykat hog *fesuenyeknek* telhetlenevnek beleket ky ontanaya, Az harmadykkal, *testy keuansagokra* adattakat altal verney, kynek haragyanak ellene, mykoron senky nem alhatna,

Teleki-Codex.

... melyeket akar vala el uetni es el bochatny ez vylagnak el puztitarara es veztesere es ezt mondya vala vruk Ihus xpus : yme vgy mond mynd ez zelcs vylag telyes e harom bynecuel tudnya mynt : *keuelseguel* : *feswenseguel* : es gonoz *faytalansagual* : es ez harom okert : ez harom chuchakal auagy lanchyakkal el akarom ez vylagot vezteny :

Érdy-Codex.

Cristus Jesus menyorzagbol le zallot az eghre es harom czwczakat tart kezeben kynek myatta akarwan ez vylagot el vezteny ... mynd ez gonoz vylaag el borvltih ez harom fele byneknek myatta es az en zenth newem wntalan karomlattatyk kyk mondathnak *keueelseeg* *paraznasaag* es *feswenseeg*, azeert ymaran nem tyrhetom hanem ez harom lanchawal el veztom euteth, es myndent meg akarok őlly ez feldnek zyneerol ...

Forrásokban.

Gerardus de Fracheto.

... vidit in visione, ut sibi videbatur, dominum Ihesum Christum stantem et tres lanceas contra mundum vibrantem.

Jac. a Voragine Leg. Aur.

... et contra mundum es vibrantem ... Et ille : *Ecce totus mundus tribus vitis plenus est, scilicet superbia, concupiscentia et avaricia, et ideo his tribus lanceis ipsum volo perimere*

Speculum hum. salv.

... *Mundus iste totus positus est in maligno, ... Superbia, avaritia et luxuria dominantur. His tribus vitiis mundus repletus iam videtur, ... Vidit siquidem Deum dextram manum elevasse Et tres lanceas contra mundum irato vultu vibrasse.*

Le miroir de la salv. hum.

... *Tout ce monde est enclin a mauvaistie ... orgueil, avarice et luxure tiennent leur seignourie partout. Ce present monde samble desja tout rempli de ces trois vices, ... Certes il vey en dormant que Nostre Seigneur levoit en hault sa main dextre, et d'un viaire couroucie il branloit trois dars encontre le monde*

Paris MS. XV. század.

... *le monde qui estoit plein de trois grant vices c'est d'orgueil de luxure et d'avarice,*

Antoninus Chronicon.

... *Stabat autem in ethere aspectu terribilis, et contra mundum in maligno positum lanceas tres vibrabat, quibus superborum ceruices*

Tihanyi-Codex.

... (Mert) vrunk Cristus akaria wala mind ez vilagot el veztenie harom lanciakal. az harom fő bínókert: kikel ez vilak telles: tudniamint: az keulsekerth. [sóm] fősuenségert: es az gonoz testi binert:

Bod-Codex.

... eg'zer isten ez harom binekert, keulsegert, fősuenségert. es parasnasagert, akara mind ez vilagot el veztenie, ereztuen ő reaya harom tyzes lančakat ő haragya-ban,

erectas transfigeret primam: alteram qua cupidorum viscera effunderet: terciam qua concupiscentiis carnis deditos perforaret

Kapisztrán János.

... et voluit eas immittere in mundum ipsum propter maliciam

T. Pelbárt Stellarium.

... voluisse Christum totum mundum tribus vibratis lanceis perdere

Wadding: Ann. Min.

... quod eos de medio tollere instituisset;

A hat szöveg közül csupán a Teleki-Codex példájának van önálló szerepe; a másik négy alárendeltebb czélt szolgál nagyobb szakaszba beosztva, és kettőnek (Domonkos, Tihanyi) van meg a közvetlen forrása, a többi conjecturák alapján közelíthető meg csupán.

II.

A Speculum hum. salv. három lándzsa példájának hatása a magyar codexirodalomra kétségtelenül közvetett; de közös eredetre vihethető vissza. Van azonban közvetlen hatása is. A XLIII. fejezet 27—208. sora¹ teljesen megvan az Érsekújvári-Codexünk 25²⁷—64³⁰ lapjain, illetőleg az itt található szövegek között. „Ez könyvek elsew rezeben kőwetköznyek neminew zepsegw thanwsaghok akyk mondathnak Crystusnak kennyarol ees halalarol hogy mynth ayttatos leleknek kel gondolkodny ystennek zent kennyarol es benne eedeskedny napnak het oraya zerent“. A Speculum fejezetének címe: De septem stationibus passionis Christi. A hét szakasz elé járul nyolczadiknak a bevezető kép, mely mysticus alipot ad az egész részletnek.

Hosszan töprengett egy jámbor szerzetes cellájában, mi

¹ A Spec. hum. salv. XLIII., XLIV., és XLV. fejezete nincs meg minden kéziratban; ezek a fejezetek együttesen, sőt külön is előfordulnak önállóan. Lehetséges, hogy Sövényházi Márta előtt csak a Passio 7 stációjának szövege volt. Valószínűnek tekinthetjük, hogy ha az egész Spec. hum. salv. rendelkezésére állott volna, több más szép részt is lefordított s a codexbe beillesztett volna.

a legkedvesebb Isten előtt. Egyszer azután megjelent előtte nagy kereszttel Krisztus alakja és így szólt hozzá:

„Non poteris mihi gratius et acceptius obsequium praestare,¹
Quam quod iuves me gravem crucem portare“.

A szerzetes kérdést intéz a jelenéshez:

„Oro Domine, mi dulcissime, doce me,
Quibus modis debeam crucem tuam tecum baiulare“.

Megfelel rá Krisztus:

„In corde, inquit, Dominus, per recordationem et passionem
Et in ore per crebram et devotam *gratiarum actionem*,
In auribus per paenarum mearum ferventem auditionem“.²

Ezek az utóbbi szavak rávilágítanak fordításunk egyes részleteire és céljaira is s megalapozzák, értelmezik az egész szöveget.

A *Speculum hum. salv.* XLIII. fejezetében szerves egymásutánban találjuk a napnak hét órája szerint beosztva³ Krisztus kínszenvedését reflexiókkal megtűzdelve. Codexünk azonban változtat a szerkezeten és jellegen. Az Érsekújvári-Codexnek *Speculum hum. salv.*-szal egyező szövege ugyanis nem önálló, hanem egy más, hosszabb tractatusba mintegy keretbe beillesztve fordul elő. *Speculum hum. salv.*-ban nincsenek rendszeres elmélkedések, ellenben codexünk elmélkedő formában mondja el a passiót. A tárgyi elmélkedés után mindegyik részben az a szakasz következik, mely kifejzi az előző forma szerint Krisztus szenvedéséről contempláló lélek érzelmeit. Ezek a szakaszok valók a *Spec. hum. salv.*-ból. Hasonlítanak ezek a részletek a Mária-síralmakhoz vagy a későbbi nagyobbíti himnuszokhoz; tárgyuk is oda utalja őket. Valóságos lírai részletek ezek, melyeket változatosság, őszinteség, mélység és igazság jellemezték kortörténeti alapon.

Érsekújvári-Codexünk másolás ideje előtt öt évvel már leírták szorgalmas kezek a *Vitkovits-Codez* (Nyelvenléktár VII. k.,

¹ V. ö. Érdy-C. 616¹—¹⁷.

² Ez a bevezető kép előfordul még *Laskai Osvát*: *Quadragesimale* (Hagenau, 1506.) függelékében, mint 80. miraculum. Az egyezés még a szavakra is kiterjed több helyen. Laskai forrása: *Speculum exemplorum*, Di IX., exempl. CLVIII. Megtalálható: *T. Pelbárt*: *Pomerium de Temp.*, p. aest. sermo CXLVII. (Számtán *Spec. ex-ra* utal, a hely pontos megjelölésével.)

Wann Pál: *Sermones de Temp.* s. XXXV., R. — Laskai és *Wann* szövege szorosan egyezik; *T. Pelbárt* némi eltérést mutat.

³ *Spec. hum. salv.* XXIV. 44: *Passio Christi per septem horas canonicas esset prolonganda.* — V. ö. 118. zsolts. 164. v.

306—312. 1.) és *Miskolczi-Töredék* (Nyelvemléktár XIII. k., 331—333. 1.) lapjain egyes részleteiben azokat az elmélkedéseket, melyekhez az Érsekújvári-Codexben részenként befejezésül a Speculum szakaszai fűződnek. Abból a tényből, hogy a három codexünkben is megtalálható elmélkedő részlet után csak az Érsekújvári-Codexünkben vannak meg a Speculumból vett szakaszok, következtethető, hogy ezeket maga a codex másolója: *Sővényházi Márta*, Domonkos-rendi apáca illesztette az elmélkedésekhez. Az így összeillesztett részletek között elég szoros és benső kapcsolat van; ámbár szükség nem volt rájuk, hiszen már az elmélkedések is sűrűn alkalmazzák a reflexiót. Mégis harmonikusan illeszkednek egymáshoz a szakaszok tárgyban, fel fogásban s jellegben.

A rendi azonosság forrástani alapon így érthetővé, sőt természetessé teszi, hogy az Érsekújvári-Codex csakugyan Domonkos-apácák számára készült. Abból, hogy az imádságok eredetije Domonkos-rendi szerzetes műve és hogy ezek sem a Vitkovits, sem a Miskolczi-Töredék-Codexben nincsenek meg, az ellenérvt még sem állapíthatjuk meg.

Még egy vonatkozást kell megemlítenünk. Az Érsekújvári-Codex elmélkedéseit követő és a Speculum humanae salvationisból vett imádságok után minden részletben még külön „Emlékdözl meg en vram ic xc“ kezdetű és a Speculumból fordított szövegnél rövidebb befejező imádság következik. Ez a részlet nincs meg a Speculumban; forrása is ismeretlen.

A Speculumból vett fordítások az Érsekújvári-Codexben a következők:

Érsekújvári-Codex.

Spec. hum. salv. XLIII.

I. 32 ¹⁷ —33 ⁷ : Coml'etarol	Hora completorii
II. 38 ²⁹ —39 ¹⁸ : weternykoron (matutinum)	„ matutina
III. 41 ¹¹ —42 ⁴ : Napnak el'ő oraian	„ prima
IV. 49 ⁹ —50 ³⁴ : Napnak Harmadydeyen	„ tertia
V. 54 ¹⁰ —54 ³⁵ : Napnak hatod ydeien	„ sexta
VI. 58 ³⁶ —58 ²³ : Napnak kylenced ideyen	„ nona
VI. 63 ²¹ —64 ¹³ : weczernenek ideyen	„ vespertina

A fordítás ezekben a megjelölt szakaszokban teljesen hű. Az egész codexirodalomban kevés fordításunk van, mely a latin szöveggel a Speculuménál pontosabban egyeznék. A latin szöveg a maga egészében tömör s mélyenjáró; fordítása is ilyennek mondható.

Speculum humanae
salvationis (1324)
capit. XLIII.

Gratias ago tibi benedictae mihi Domine Jesu Christe Quia tu es Deus et Salvator meus vere. Qui hora diei nona dilectionem tuam mihi ostendisti Quando propter me in crucis patibulo mortuus fuisti Lamentationem nimis miserabilem in cruce plangebans Quando ad patrem hely hely lamasabatani dicebas Hoc est deus deus meus ut quid dereliquisti me Cum tamen deus tuus nunquam separatus fuit a te Deinde dixisti pyssime Domine sitio Et dabant tibi vinum miratum cum aceto et felle mixtum Diversis modis irrisionibus contra te blasphemaverunt Omnes quas potuerunt contra te contumelias tibi intulerunt (!) Post haec amantissime Ihesu consummatum est dixisti Et spiritum tuum patri commendans mortuus fuisti Tunc latus tuum benedictum glancea perforaverunt De quo sanguis et aqua in medicamentum nostrum efluxerunt Omnes creature tibi compati et condolere videbantur Sol obscuratus est et petre scindebantur Terremotus factus est et monumenta aperta fuerunt Et multi sanctorum in resurrectione tua resurrexerunt O Ihu dulcissime rogo te per mortem tuam amarissimam Ut mihi infundas gratiam tuam be-

Érsekújvári-Codex.

58ⁿ,³⁶—58^b,²³

HALat adok teneked en aldot wram iesus xc mert te wagy en ysthenem Es en ydwezyttem ky ennekem te zerelmedet *napnak Kyleneched ydeyen* meg mwttatad mydön en er-tem azkerezthnek akaztofayan meg halal es Igen yrgalmassagos Syralmas eneköt Syral mydön mondad ely ely lamazabatany azaz En ysthenem En ysthenem Myre hagyal el engemet maga te ystened soha el nem walt Te twled Ennek wtanna edesseges wram ic xc moñdal zomywhozom Es teneked adnak wala mereghel alkototh borth Echetel Es epewel elegyttethwen Es kylemb kylemb neуетesökwel tegedet meg karomlanak Es mynden bozwsagokat melyeket tehetcenek thönek Ennek wtanna En yghen Zeretendö Wram ic xc mondal meg tökkelletöt Es a te zent lelkedet te zent attyadnak ajanlwan ky boczatad az te zent lelkedeth Tahath az te zent oldaladath lanczawal meg nythad kyböl weer es vyz my ydwessegwnkñek wrwossagara ky folya Es Mynden terömtöth allatok te weled zenwedny Es bankodny lattatnak wala Nap meg feketwle Hod Es Czylagok ö wylagossagokat meg wonak föld meg yndula kw zylak meg hasadozanak

Le Miroir de la
Salvation humaine
(1448) chap. XLIII.

Je te regracie, beaulx doux sire, mon benoit createur Ihesu Crist, car vrayement tu es mon Dieu et mon sauveur, qui a l'heure de none me moustras ta dilection et amour, quant tu voulds morir en la croix en toy complaignant d'une lamentation trespiteuse, quant, mon tresdoux Ihesu, tu dis: „Heloy, heloy, lama zabathani“ c'est a dire: „Mon Dieu. mon Dieu, pourquoy m'as-turelenqui?“ ja soit ce que ton Dieu n'ait jamais este separe de toy. Et puis, mon tresdoux et tresdebonnaire sire, tu dis: „Jay soif“. Lors ils te baillerent vin plain de mirre et vinaigre mesle avecques fiel. Ils te blasphemèrent de diverses manieres de mocqueries, et te firent toutes les injures et opprobres qu'ils peuvent ne sceurent. Puis apres, mon tresame Ihesu, tu dis que tout estoit accompli, et en recommandant ton esperit a ton Pere, tu morus en la croix. Odoncques ils percherent d'une lance ton benoist coste, dont en sailli sang et eaue pour ma medecine. Toutes creatures sambloient se douloir et avoir compassion de toy. Le soleil s'obscurci; les pierres se fendirent; il y eut aussi lors un grant trablement de terre;

nignissimam Quod ita valeam te diligere et tibi taliter servire Ut post hoc exilium ad beatorum gloriam mereamur pervenire Quod nobis omnibus parare dignetur Dominos noster Jesus Christus Qui cum patre et spiritu sancto in perpetuum est benedictus.

Es koporsok meg ny-
lanak Es Sok zentek-
nek testek te fel ta-
maadasodnak wtanna
egyembe fel kelenek
Oh en ygen tyztelen-
dõ aldoth uram ic xc
Kerlek tegedeth hogy
atte keserw halalod-
nak myatta Ennekem
zegeny nyawalyas by-
nesnek te nagy yrgal-
massagodert õssed te
kegyessegw malazto-
dat hogy en yt ez
vylagban tegedeth wgy
zerethesselek Es wgy
zolgahassalak Es te
zenth akaratodath wgy
tellyesythessem be
hogy ez ky menetnek
wtanna ywthassak az
bodogognak dyczõse-
geben hol atyawal
Es zent lelðkel elz Es
orzaglaz mynd õrðkw
ðrðke

plusieurs monumens
furent ouvers, et maint
corps saint resuscita
avec toy apres ta re-
surrection. O sire tres-
debonnaire, je te prie
et requier par ta mort
tresamere, que tu es-
pandes en moy ta
benigne grace. ou que
je te puisse telement
amer en ceste presen-
te vie et en tele ma-
niere te y servir et
honorer, qu'apres cest
exil je puisse parvenir
a la glorie des sains
bieneures en paradis.
Laquelle chose daigne
ottroyer Nostre Seig-
neur Ihesu Crist a nous
tous lequel avecques
le Pere et le Saint
Esperit est perpetu-
element loe et beney
par tous siecles et
tempe infinis! Amen.

A szöveghűség mellett, mely lelkiismeretes, gondos munka eredménye, tévedést találunk a szakaszok sorrendjében. Ha a napnak hét canonicus órája szerint felosztott fordítást összevetjük a Speculum hum. salv. részleteivel, megállapíthatjuk, hogy az Érsekújvári-Codex 7-ik imádsága tulajdonképpen az első helyre illesztendő; tévedésből került az utolsóra.

A passiónak a nap hét órája szerint való beosztása az egyes művekben eltérő. Kettő azonban kétségtelen. Az első, hogy tárgyilag az egész szenvedés anyagát — de csakis ezt — osztották fel és a második, hogy formailag a felosztás alapja az az időegymásután volt, mely szerint a horae canonicae-t a kath. egyház előírta. Érsekújvári-Codexünk fordításának beosztása azonban eltér forrásától a Speculum hum. salv.-tól; sőt a francia fordítása is különbözik tőle.

Speculum hum. salv.

I. *Hora Vespertina*

„pedes servorum tu-
orum lavisti; Cor-
pus tuum sacrosanc-
tum mihi misero in
cibum dedisti“

Le Miroir de la Salv.
hum.

I. *L'heure de vespres*

„tu lavas adoncques
les pies de tes apos-
toles; a moy mes-
chant pescheur tu
baillas pour viande
ton corp tres sacre“

Érsekújvári C.
25⁷—64³

VII. *wecernyének ydeyen*

„te tanytwanydnak
labokat mosadEnne-
kem te zent testedet
... előkbe adad“

II. <i>Hora completorii</i> „sudorem sanguine- um effudisti“	IV. <i>L'heure de complie</i> „expandis une sueur vermeille comme sang“	I. <i>Complethaanak</i> <i>ydeyen</i> „the werðs werðdeth ðtthed“
III. <i>Hora matutina</i> „Reus est mortis“	V. <i>L'heure de matines</i> „Il est coupable de mort“	II. <i>weternyekoron</i> „melto halaalra“
IV. <i>Hora prima</i> „per totam noctem in domo Caiphae esses illusus“	II. <i>L'heure de prime</i> „comme toute la nuit tu eusses este truffe en la maison de Cayphe“	III. <i>napnak elð ydeien</i> „mynd eth altal wolnal megh karom- lattatoth“
V. <i>Hora tertia</i> „flagellari et spinis coronari voluisti“	III. <i>L'heure de tierce</i> „tu voulus estre batu et couronne d'espines“	IV. <i>napnak harmad</i> <i>ydeyen</i> „onzollak the . . . ostorozasodnak . . . coronazasodnak . . . myatta“
VI. <i>Hora sexta</i> „matrem tuam iuxta crucem turbatissi- mam respexisti; te suspendebant“	VI. <i>L'heure de midi</i> „quant tu regarda empres la croix tra tres des confortee mere: te pendirent“	V. <i>napnak hatod</i> <i>ydeyen</i> „meg haborwlth Anyadath az Ke- reztf a alath nezed wala; thegedet meg fezyttenek“
VII. <i>Hora nona.</i> „mortuus fuisti“	VII. <i>L'heure de none</i> „tu morus en la croix“	VI. <i>napnak Kylenechd</i> <i>ydeyen</i> „lelkedet . . . ky boczzatad“

Sajátságos különbözést találunk más népek irodalmában is.¹
Codexirodalmunkban még két helyen² találunk a nap hét
órája szerint való imaeosztást, de ezekben még nagyobb az

¹ Haec sunt septenis, propter quae psallimus horis:
Matutina ligat Christum, qui crimina purgat;
Prima replet sputis; dat causam *tertia* mortis;
Sexta cruci nectit; latus eius *nona* bipertit;
Vespera deponit; tumulo *completa* reponit.

Írja *Richard*: Dictionnaire universel des sciences ecclésiastiques.
(Paris, 1760), III. k., 213. I.

² *Winkler-Codex* 60¹—65^a+118⁷—120⁷ (*Patris sapientia* hymnus
latin és magyar szövege) és *Winkler-C.* 235¹—244¹⁰ (Imádság Krisztus

- eltérés tárgyilag és formailag; van azonban gondolategyezés, a mint a következő példák igazolják.

Speculum hum. salv. XLIII.
Hora completorii

O dulcissime Domine... per captivitatem tuam et vincula tua ex oro, quatenus me absolvas a vinculis omnium delictorum...

Spec. hum. salv. XLIII. *Hora prima*

Per has contumelias rogo, Domine, tuam benignam clementiam, quatenus mihi conferas in omnibus tribulationibus veram patientiam, ut in hac vita adversitates ita valeam tolerare, ut tecum in regno tuo in aeternum merear habitare...

Winkler-C. 235¹²⁻¹⁵ *veternye elõth*

Keerlek teghedeth... zaggassad megh az een veethközõth lelkõmnek õ kõtteleith...

Winkler-C. 238¹⁶⁻²¹ *Elsõ oran*

Kerlek teghedeth agh ennekõm boszusagokath ees boszubezedõketh az te zenth newednek dichõsegheerth Bekesegghel ees õrvendõssegghel el zenvednõm Hogy en ielõhessem (!) õrvendõtõssegghel az te zenth zynõd elõth Ees nezhessem myndõnkoron az the kewanatos orchadath Amen

III.

A Speculum humanae salvationis XLIV. fejezete Mária hét fájdmáról szól, a XLV. pedig hét örömről. Mindkettõt ismét megelőzi egy-egy bevezető esemény, így a szakaszok száma nyolcz. Codexirodalmunk hasonló szerkezetű és tárgyú részletei között¹ teljes szövegegyezést nem tudunk kimutatni, de gondolat-találkozás, tárgyi kapcsolódás több helyen állapítható meg. A Winkler-Codex (Nyelvemléktár II. k., 191—193.) 329¹—337¹⁹ lapjain levő hét epesség-imasorozat forrásául olasz szöveget tudunk megjelölni, de több részletben találkozik a Speculum gondolataival is, a mint a következő példák igazolják.

szenvedéséről „ayoitatus gondolatok mynden orakra“ de 8 részre osztva).

¹ Spec. hum. salv. XLIV.-vel tárgyérntkezésben levő szakaszok: *Winkl.* 329¹—337¹⁹ *Maria* 7 „epesegerõl“; *Göm.* 15¹—19¹⁹ „marianak három nagy ieles keserwsegee“; *Göm.* 11¹—13¹³ „marianak ewt keserwsege“; *Czech* 88¹—100²⁰ *Maria* „õth epesegyriõl“; *Theur.* 138⁷—156²⁰ *Maria* 18 „keserwsegherewl“ — Spec. hum. salv. XLV.: *Theur.* 264¹—275²¹ „marianac heeth eremerõl“; *Göm.* 215¹⁷—216²¹ „marianak ewremerevl“ (ált.); *Göm.* 321²¹—324¹⁹+325¹—328¹¹ imák M. örömeire való hivatkozással: *Peer* 131¹⁹—166³² 8 kérés M. örömeire való hivatkozással; *Göm.* 190¹—205¹³ M. 9 örömrõl; *Nszomb.* 361¹⁹—380³² „Azzonok ziz marianak... tyzenketh õrõme“; *Nszomb.* 271—296 és *Debr.* 625—630 (Nszom. 281¹⁰-nél kezdõdik) *Maria* 7 örömrõl (példával).

Spec. hum. salv. XLIV., Quarta
tristitia.

Per hanc tristitiam Mater dilectissima, rogo te, ora dilectum Filium tuum, Dominum Jesum Christum pro me, quatenus propter captivitatem suam et ligamina suorum vinculorum, me absolvas a vinculis omnium delictorum meorum...

Spec. hum. salv. LXIV. Sexta
tristitia

Sextam tristitiam Mater dulcissima, hunc habuisti, quando dilectum filium tuum mortuum de cruce suscepisti, quando ipsum brachiis tuis, mitissima Virgo Maria, mortuum et lividum imposuisti Joseph ab Arimathia; quem olim crebro dulciter et laetanter vivum portaveras... per hanc tristitiam, Mater elementissima, rogo te, ora dilectum Filium tuum, Dominum Jesum Christum, pro me ut mihi in omnibus tribulationibus mei pie subveniat et in hora mortis meae animam meam feliciter suscipiat...

Winkler-C. 332¹⁰—¹³ Neged
epeseegh

... kerónk nemes azzonyonk ziz Maria ez te negyed syralmas epe-segődeerth hogy keeried te zenth fyadath hogh a the aldott zenth-fyad ihus xpus myndón bymeynknek megh olgya kőteleyth...

Winkler-C. 335³⁶—336⁶ hatod
epeseegh

... Hatod siralmas epesegőt the haath vallal ziz maria Mykoron edős fyadath ihust christusth ioseph karodra ada kyth te zizenth zyleel banatnektől viseleel...; kerónk... hatod syralmas epe-segődeerth hogh keeryed te zenth fyadath hogh a the edős fyad my oltalmonk legyón ees halalonknak vtanna mynketh hozyaia vegón...

Vizsont a Mária 7 örömről szóló XLV. fejezet a Thewrewk-C. (Nyelveléktár II. k., 337—339.) 264¹—275²¹ s a Gömör-C. (Nyelveléktár XII. 307—308) 190¹—205¹³ lapjain levő szakaszokkal egyezik tárgyilag a Debr.- és Nszomb.-Codexeken kívül.

Spec. hum. salv. XLV. De septem gaudiis B. V. M.

I. Primum	gaudium	(Gabriel)
II. Secundum	"	(Elisabet)
III. Tertium	"	(peperisti)
IV. Quartum	"	(tres reges)
V. Quintum	"	(in templo obtulisti)
VI. Sextum	"	(in " invenisti)
VII. Septimum	"	(in coelum assumpta fuisti)

Thewrewk-C. 264¹—275²¹ marianak heeth
eremeről.

- I. Első imádság (angyal)
- II. Masod ymaczagh (zyled)
- III. harmad ymaczagh (harom kyalok)
-
- VII. heted oracio (menyeknek orzagara fel magasztalvan)

Gömör-C. 190¹—205¹³

III. 192—194	Göm. 322.
—	—
VI. 194—196	—
—	—
VII. 199—201	—

Több fejezetben van még codexirodalmunk egyes helyeivel találkozó gondolat, a mint a rövid szembeállított szövegek és jelzések igazolják.

Jac. a Voragine : Legenda Aurea	Debreczeni-C. 77.	Spec. hum. salv. XI. 5—6.
X. De Innocentibus, B.	az apro zentőknek ele- tőkről	Christus... quomodo in Aegyptum est fugatus.
Ingrediente igitur Do- mino in Aegyptum... universa idola corrue- runt.	... s mihelõn oronk Jesussal Egiptomba... itanak azonnal mind egeezh Egiptomba a baluani istenők el tő- rettetuen le hullanak. ¹	Statim cum Christus et mater eius cum Joseph Aegyptum intraverunt, omnia idola et statuae Aegypti corruerunt.— V. ö. 21, 44, 85—86.

Spec. hum. salv. XXX., 5—6.

... clavi, pertransiverunt pedes Filii
sui et manus, per compassionem
penetraverunt sanctissimæ Matris
pectus.

Winkler-C. 75 és 207: Nádor-C.
261 és 343.

... mykoron halla az vas verewk-
nek chengheseth kywel a vas
zegheketh vereek ew zent fyanak
kezeibe ees labaiba az ew genghe-
seghes zywet... altal hataa.

Spec. hum. salv. XXX., 7—8.

Lancea, quæ latus Filii sui mortui
perforavit, per compassionem cor
matris viventis penetravit.

Káldi: Prédikációk: 94. I. D.
V. ö. Érs.-C. 100.

... minek utánna Urunk a' lelkét
ki-adta, es mindazonáltal a' lanchá-
val oldalát ki-nyitották... az a'
láncha a' Szűz Maria lelkét járta-
által...

Spec. hum. salv. XXXV. 4—6, 35.

Maria... omnia loca filii sui...
devote visitavit et prae dulcedine
amoris singula osculabatur, cum
genuflexionibus et orationibus ve-
nerabatur... omnia haec loca et
plura alia cum lacrimis visitavit.

Cornides-C. 38.

... hierusalemhez kezzel valo helye-
ket... kykben cristus vronk myel-
kevde... azzonyonk maria nagy
aytatossaggal myelkevedt zerent
meg jarya vala.

¹ A XIII. század végéről ismerjük a *Biblia Pauperum* első példányát (leonin versekben). A *Speculum hum. salv.*-nak a *Biblia Pauperum* forrása volt, a kettő között tehát szoros érintkezés állapítható meg. A B. P. így a *Spec. hum. salv.* útján a magyar codexirodalommal is vonatkozásba hozható. A *Leg. Aur. Debr.-C.* és *Spec. hum. salv.* kiemelt gondolata (XI. fejj.) a *Biblia Pauperum* VI. fejezetében részletesebb megvilágításban található. A bálványistenek összehasonlításának egész irodalma van. V. ö. *Måle*: „La legende de la chute des idoles“ és ugyancsak *Måle*: „L'art religieux du XIIIe siècle“, 254. l.; *Tischendorf*: „Pseudo-Matthaeus“, 22., 23. fejj., 85—86. l. stb. stb. A részletes összevetés nem tartozik ezen tanulmány keretében; legyen elég az utalás.

Spec. hum. salv. VIII. 93—98: *Debreczeni-C.* 56—57 (egyenlő gondolat).
 " " " XXIII., 11—16: *Winkl.-C.* 206—207: *Nádor* 259—261.
 " " " XXXVI. 85—86. *Tihanyi-C.* 374—735, *Kazinczy* 11—14,
Érdy 483—434. Máriáról sok helyen van szó a Spec. hum. salv.-ban.
 Krisztus szenvedésének (XVII—XXVII. fejj.) és Mária fájdalmainak
 (XXVI—XXVII, XXX. fejj.) leírásában egyező gondolat található.

A *Speculum humanae salvationis* egyes jeleneteit különböző időben maguk az írók-másolók meg is rajzolták. Az első kéziratos példányokban gyarló tollrajzokkal találkozunk, például müncheni kir. udv. könyvtár clm. 146-ban később azonban egyes példányokban érdekes compositiók is fordulnak elő. (Paris, Bibl. Nationale 6275); híres a *schlettstadi* festett manuscriptum, valamint a *mühlhauseni* üvegfestés, mely a Spec. hum. salv. eseményeit ábrázolja, valamint a *colmari* és a *weissenburgi* képsorozat.¹ A három lándzsa példáját *Rubens* is megfestette drámái, mozgalmas képen, melyen azonban csak szent Ferencz látható. Ennyiben *Rubens* képe eltér a legrégebbi irodalmi adatoktól. — A szenvedés hét stációjából fejlődött aztán ki megkétszereződve Kr. szenvedésének 14 stációja s az a sok képsorozat, mely főleg az egyes vallásos festészeti iskolák mestereinek ecsetjét ihlette.

*

Codexirodalmunkhoz kapcsolódik tehát a „*Speculum hum. salvationis*“ című mű, melynek eddigelé közel 300 kézirátát ismerjük különböző nyelven.² Legtöbb a latin prózai és verses szöveg. Németnyelvű fordítások száma 30 (10 verses és 20 prózai), francia van 4, (7 másolásban, egy incunabulum kiadásban is megjelent), angol 1, cseh is 1, de németalföldi nyelveknek van 2. Ha nincs is teljes magyar *Speculum hum. salv.* fordításunk, de van részletegyezés és tárgyi érintkezés, és ezek is kétségtelenül becsesek. És erről a magyar kapcsolatról, az összehasonlító irodalom- és művelődés-történelem szempontjából is fontos eredményről, jelen forrástanulmányunk alapján vesz tudomást az európai irodalom is.

¹ A gondolat megvan *Nagy sz. Gérgely IX.* 105. levelében: „*pictura in Eccelsiis adhibetur, ut hi, qui litteras nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quae legere in codicibus non valent*“. V. ö. *Pierre le Mangeur*, P. L. CXCVIII. 1540 stb.

² A különböző kéziratokhoz kötve, velük együtt másolva több helyen codexirodalmunkkal érintkező tárgyú szöveget találunk.

A Stephanitis-nemzetség fajai.

(Horváth Géza r. tag jelentése a III. osztálynak 1912. június 15-én tartott ülésében.)

A faunisztikai ismeretek a mult század utolsó évtizedei óta, kivált a mi a gerincztelen állatokat illeti, a multhoz képest valóban óriási arányokban gyarapodtak. Állatföldrajzi ismereteink nemcsak új s addig ismeretlen területek felkutatása következtében, hanem főleg abból az okból is tetemesen bővültek, hogy a gerincztelen állatok kutatása és gyűjtése a már régóta ismert területeken is intenzivebbé és céltudatosabbá vált. Az apróbb természetű s a mellett rejtett életmódot folytató állatok most már idegen világrészekben, a forró földövi tájakon épp oly gondos figyelemben kezdenek részesülni a gyűjtőktől, akár csak Európa kellő közepén. Ennek köszönhetjük, hogy sok olyan állatsoportról, melyről régebben azt hittük, hogy főleg Európában, illetőleg a mérsékelt földövön van elterjedve, immár kiderült, hogy éppen megfordítva áll a dolog, mert azok a forró földövi tájakon sokkal gazdagabban vannak képviselve, mint a mi földrészünkön.

Szembeszökő példáját nyújtja ennek a többi között az a kis rovarcsoport, a mely jelen dolgozatom tárgyát alkotja.

A *Stephanitis*-nemzetségből, mely a Hemipterák rendjében a Tingitidák családjába tartozik, a mult század végéig mindössze csak 4 faj volt ismeretes, még pedig 3 Európából és egy faj Japánból. Erre a számarányra támaszkodva teljes joggal azt kellett feltételeznünk, hogy a Stephanitisek törzsfája nyilván Európában gyökerezik. De az új század első évtizedében, 1903-tól 1910-ig még hét további faj lett ebből a nemzetségből fölfedezve, ú. m. öt faj Dél-Ázsiában és egy faj Japánban; a 7-ik fajt magam írtam le Hollandiából, a hol az egy kereskedelmi kertészetben exotikus Rhododendronokon kártékony menyenyiségben lépett fel, s a hová nyilván csak valamelyik idegen világrészből, alkalmasint Ázsiából lett behurczolva. Azóta e fajra (*St. Rhododendri*) ugyancsak külföldi Rhododendronokon Angolországban szintén ráakadtak.

Jelen dolgozatomban, mely egész terjedelmében az „Annales historico-naturales Musei Nationalis Hungarici“ 1912. évi X. kötetében fog megjelenni, nem kevesebb mint 12 új fajt írtam le a *Stephanitis*-nemzetségből. Velök az eddig ismert *Stephanitis*-fajok száma összesen 23-ra emelkedett, tehát megkétszereződött. Az új fajok közül egyet BIRÓ LAJOS hazánkfa gyűjtött Új-Guineában; a többi mind délkeleti Ázsiából és Japánból származik.

Ha már most 23 ismert faj földrajzi elterjedését szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy a *Stephanitis*-nemzetség zöme Dél-Ázsiában és Japánban van elterjedve, Európában ellenben csak 3 faj fordul elő.

Mint hogy alkalmam volt, két kelet-indiai faj kivételével, valamennyi többi *Stephanitis*-fajt hiteles példányok alapján, megvizsgálhatni, dolgozatomban nemcsak az új fajok leírásait közlöm, hanem kiterjeszkedem egyszersmind a már előbb leírt fajok kritikai méltatására és tüzetesebb jellemzésére is. A protonotum és a szárnyfedők szerkezete alapján az egész nemzetséget négy csoportra (subgenusra) osztottam. A fajok megkülönböztetését új és eddig figyelemre nem méltatott morfológiai bélyegek felhasználásával igyekeztem szilárd alapokra fektetni, úgy hogy dolgozatom segélyével még a külsőleg egymáshoz nagyon hasonló fajokat is bizonyára könnyű lesz felismerni.

A fajok systematikus jegyzéke és földrajzi elterjedése a következő:

Subg. *Menodora* HORV. 1912.

1. *formosa* HORV. 1912. — Formóza-sziget.
2. *sondoica* HORV. 1912. — Jáva.

Subg. *Stephanitis* s. str.

3. *typica* DIST. 1903. — Kelet-India, Jáva, Filippini szigetek.
4. *subfasciata* HORV. 1912. — Dél-Kína, Formóza-sziget.
5. *Colocasiae* HORV. 1912. — Új-Guinea.
6. *Pyri* FABR. 1875. — Európa, Nyugat-Ázsia.
7. *ambigua* HORV. 1912. — Japán.
8. *Rhododendri* HORV. 1905. — (Hollandia, Angolország).
9. *princeps* DIST. 1910. — Kelet-India.
10. *gallarum* HORV. 1906, — Kelet-India.
11. *globulifera* Mats. 1905. — Japán.
12. *propinqua* HORV. 1912. — Japán.
13. *Matsumurae* HORV. 1912. — Japán.
14. *Oberti* KOL. 1856. — Észak- és Közép-Európa.
15. *chlorophana* FIEB. 1861. Spanyolország, Portugália.

16. *Azaleae* HORV. 1905. — Japán (Hollandia, Észak-Amerika). *pyrioides* SCOTT. 1874.
 17. *tabidula* HORV. 1912. — Japán.

Subg. *Norba* HORV. 1912.

18. *mendica* HORV. 1912. — Japán.
 19. *aperta* HORV. 1912. — Japán.
 20. *exigua* HORV. 1912. — Japán.

Subg. *Omoplax* HORV. 1912.

21. *desecta* HORV. 1912. — Japán.

*

22. *suffusa* DIST. 1903. — Kelet-India.
 23. *sordida* DIST. 1909. — Kelet-India.

Befejezésül meg kell még említenem, hogy a *Stephanitis*-fajok egy része gyakorlati szempontból is figyelmet érdemel, a mennyiben kultivált növényeken él s azokon gyakran nagy mértékben elszaporodik. Így a legrégebben ismert európai faj (*St. Pyri*) a körtefa leveleit károsítja, két dél ázsiai faj (*St. sondaica* és *typica*) a banának leveleit rongálja, míg az új-guineai *St. Colocasiae* a tropikus tájakon főzelék gyanánt termesztett táro (*Colocasiae esculenta*) leveleiben tesz kárt. A Hollandiába és Angolországba importált exotikus Rhododendron-cserjéken, mint említém, szintén egy *Stephanitis*-faj (*St. Rhododendri*) lépett fel kártékonyan; egy Japánban honos fajt (*St. Azaleae*) pedig *Azalea*-cserjékkel behurczoltak már nemcsak Hollandiába, hanem Észak-Amerikába is.

Báró Eötvös József és a fiumei kérdés.

(Báró Eötvös négy kiadatlan levele alapján.)

Irta: *Fest Aladár.*

Báró Eötvös József, a mint tudjuk, 1861 óta mint Deák Ferencz híve és munkatársa elsőrendű szerepet játszott hazánk politikai életében.

Az 1861-iki országgyűlésen Deák felirati javaslata mellett nagyszabású beszédet tartott, mely Bécsben is feltűnést keltett. Az 1865-iki húsvéti cikk megjelenését követő átmeneti időszakban (1865 július 3-án) megindította „*Politikai Hetilap*“-ját, melyben a kiegyezésnek igyekezett útját egyengetni.

E folyóiratában eleinte saját irányeszméit vette alapul, melyeket „*Die Garantien der Macht und der Einheit Oesterreichs*“ cím alatt irt politikai értekezésében már 1859-ben kifejtett; — később azonban már teljesen azonosította magát Deák Ferencz kiegyezési politikájával.

Deák oldala mellett küzdött az 1865-iki országgyűlésen s az abból kiküldött 67-es kiegyezési bizottságban is, — valamint a kiegyezés érdekében Bécsben folytatott bizalmas előkészítő tárgyalásokban. Ezeknek sikeres befejezése után neveztetett ki 1867 februárban másodízben is Magyarország vallás- és közoktatásügyi miniszterévé.

E kiegyezési tárgyalásoknak s az azokkal párhuzamosan folyó országos mozgalmaknak egyik leglényegesebb célja és feladata volt Magyarország *területi integritásának* helyreállítása. A kiegyezés politikusainak figyelme tehát kiterjedt az anyaország minden elszakított részére: ezek között Fiuméra is. A kikötővárosnak egész lakossága lázas érdeklődéssel követte a magyar politika fejleményeit és sóvárogva várta a kiegyezési tárgyalásoktól Fiume közvetlen visszacsatolását az anyahazához: — a „*madre patria*“-hoz, a mint akkor mindig nevezték. A fiumei közélet kiválóbb alakjai természetesen ösztönöztek a magyar vezető államférfiakkal, Deák Ferenczcel s a vezérekarához tartozó befolyásos politikusokkal, köztük különösen báró Eötvös Józseffel. Mert a fumeiek egyáltalán nem tudtak meg-

békülni sem az elnyomó absolutistikus osztrák kormányzással, sem az erőszakos horvát uralommal, melyek alatt a város 1848 óta a folytonos anyagi stagnálás és szellemi elnyomatás szomorú képét nyújtotta.

Fölvett tárgyunk háttérének megvilágítása céljából Fiume azon korbéli általános helyzetét a következőkben vázoljuk.¹

*

Fiume városát a horvátok már Jelačich bánnak Magyarországra való betörése előtt *tizenkét nappal* foglalták el, fegyveres hatalommal. A bánnak kiküldött biztosa, Bunjevac József, 40 határőrrel — egy *örmester* vezetése alatt — továbbá a szomszéd horvát községek összeszedett pénzügyőreivel, a buccarii nemzetőrséggel és egy csapat vörössapkás fegyveres paraszttal 1848 augusztus 31-én megindult Fiume elfoglalására. Szedett-vedett seregével megjelenvén a Fiumára hidjánál, megadásra szólította fel a várost s felhívta lakosságát, hogy a horvát nemzeti üggyöz csatlakozzék. E felhívásra Tosoni Ágoston, a városi törvényhatóság elnöke, a városi képviselőtestület („*congregazione*“) néhány előkelőbb tagjával átment a hidon túlra (*susáki* területre) s hosszas tárgyalásokba ereszkedett Bunjevac-czal. Végül abban állapodott meg vele, hogy másnapra összehívja a városi képviselőtestületet az e kérdésben való döntés céljából.

Bunjevac azonban nem várta be a képviselőtestület határozatát, hanem már másnap reggel gyülevész hadával bevonult a városba; azt kardcsapás nélkül elfoglalta s Erdődy János gróf kormányzónak értésére adta, hogy 24 óra alatt távoznia kell Fiuméből, a mit ez — mivel a katonai hatóságoktól semmi támaszt nem nyert — kénytelen is volt megcselekedni.

Ugyanaz nap d. e. tíz órakor összeült a városi képviselőtestület az akkori (Adamich-féle) városi színházban s itt vette Bunjevac írott üzenetét, a melyben ez kijelenté, hogy a várost Jelačich bán nevében elfoglalta; — biztosítván egyébként Fiume lakosságát, hogy a polgárok vagyona, személyes szabadsága és nyelve épségben fognak tartatni. A közbiztonság fenntartása magára a képviselőtestületre fog bízani, melynek hatásköre egyebekben is fennmarad.

Bunjevac báni biztosul ezután is a városban maradt, de ígéreteit nem tartotta meg. Még 1848-ban feloszlatta a 80 tagú városi képviselőtestületet, s helyébe egy 40 tagú „*odbor*“-t (választmányt) rendelt; a nem horvát érzelmű polgárokat pedig rendőri zaklatásokkal kezdte üldözni.

¹ E vázlatunkból kikapcsoljuk a gazdaságpolitikai mozzanatokat, melyek nagyon messzire vezetnének.

A forradalom lezajlása után 1850-ben maga Jelačich bán is meglátogatta Fiumét, a hol csakis kimért hivatalos fogadtatásban volt része. Még e hivatalos formában is a várt „*évvio*“ helyett „*evviva*“ kiáltásokkal üdvözölték, a mi felett méltatlankodásának is adott kifejezést.¹

Bunjevac működése 1851 júniusban ért véget. Helyébe Rusnov József² jött, főispáni címmel és hatalomkörrel, — ez is horvát ember, a ki ugyan kevésbé türelmetlen és erélyes volt elődjénél, de a rendszeren nem változtatott. Különben csak egy évig maradt hivatalában; — 1852-ben már nyugalomba küldték. Bukásának oka jellemző. Ferencz József király ugyanis 1852 október 11-én gróf Grünne minisztere kíséretében meglátogatta Fiumét. A lakosság azzal tüntetett, hogy kitűzte ugyan parancs szerint az előírt fehér-piros és sárga-fekete osztrák zászlókat, de horvátot egyet sem, mert nem is volt előírva. Gróf Grünne azonban észrevette, hogy a főispáni (előbb kormányzói, ma már lebontott) palota előtt a katonai őrszemnek házikói *horvát* nemzeti színekkel voltak kifestve; ez ekkor már tüntetés számba ment az egységes birodalom eszméje ellen, s mivel a király különben is észrevehette, hogy a fumei lakosság s a horvát kormányzat között nagymérvű antagonizmus fejlett ki, Rusnovnak távoznia kellett, hogy helyet adjon Kellersperg Ernő bárónak, a bécsi központi absolutistikus kormányzat német és németesítő közegének. Ez 1853-ban az „*odbor*“-t is feloszlatta, s helyébe egy mindenben tőle függő *tisztágú tanácsot* nevezett ki, melynek hatásköre — szigorú ellenőrzés mellett — csak a város pénzügyeinek igazgatására szorítkozott.

Kellersperg után 1856-ban Hohenwarth-Gerlachstein Károly gróf neveztetett ki fumei főispánná, a ki alatt az absolutistikus rendszer teljes szigorában megmaradt s a községi önkormányzat még szűkebb határok közé szorítottatott.¹

*

A szerencsétlen kimenetelű 1859-iki olasz háború azonban lényegesen változtatott e helyzeten. A mereven központosító Bach-ministerium megbukott s megkezdődött az alkotmányos formákkal való kísérletezés átmeneti korszaka.

¹ *Emidio Mohovich: Fiume negli anni 1867—8.* Fiume, 1869, 5—6. l. — V. ö. Dr. Giacich (Giacich), *Reminescenze storiche del municipio di Fiume dal giorno dell' occupazione dei croati nel 1848 (Estratto dalla „Gazetta di Fiume“)*. Fiume, 1868, 6—8. l.

² *Tomsich: Notizie storiche sulla città di Fiume*, Fiume, 1882, 459 l.

¹ Mohovich i. m. 7—81. Giacich i. m. 10—11. l. V. ö. Radich Ákos: *Fiume közjogi helyzete*, Budapest, 1883, 184 l.

A változott helyzet Fiumében is érezte hatását; — 1860-ban új főispánt kapott Sterneek Hermann báró személyében, a ki már nagyobb szabadságot és szélesebb hatáskört engedett a városi tizes tanácsnak. A mikor ugyanez évben megjelent az *októberi diploma* (okt. 20.), mely Magyarországnak visszaadta ősi alkotmányát, városszerte hangosan megnyilatkozott a közvélemény Fiumének Magyarországhoz való közvetlen visszacsatolása mellett. A közvélemény nyomása alatt a *tizek tanácsa* — noha nem is választott, hanem kinevezett testület volt — önként vállalkozott arra, hogy a visszacsatolást feliratilag szorgalmazza.

E felségfolyamodás, a fiumeiek közérületének első szabaddal megnyilvánulása —, 1861 január 21-én kelt; Sokčević József bánhoz terjesztették fel, egy példányát azonban egyenesen Vay Miklós báró *magyar cancellár*hoz, Fiume tiszteletbeli patriusához juttatták el.

E felirat híven visszatükrözi a fiumei polgárságnak annyi idő óta visszafojtott érzelmeit.

„Fiume — így szól a felirat — 1848-ig Magyarországhoz tartozott; azon időszak eseményei ugyan elszakították a magyar királyságtól, azonban lakossága mindig reménykedett abban, hogy az uralkodói kegy és Felséged atyai szeretete meg fogja szüntetni az új határokat s a dolgok újabb rendjét s ismét életbe fogja léptetni az ősi alkotmányformát s a magyar királyság régi határait.

„Az 1860 október 20-án kiadott felségdiplomát Ausztria összes népei örömujjongással fogadták; de különösen mi, mert általa közelinek véljük azt a pillanatot, melyben megvalósulhat eddig néma, de forró vágyakozásunk, hogy e város, önkormányzata helyreállítván, újból egyesítettessék a magyar koronával. — . . . Nőttön-nőtt reménykedésünk, mikor Felséged uralkodói kegye újabb engedményeket tett a magyar királyságnak és visszakebelezte azon részeit, a melyek 1848-ban szintén elszakítottak.

„Az a hír azonban, melyről az újságlapokból értesültünk, hogy t. i. a jövő április hó 2-án megnyitandó országgyűlésre kibocsátott királyi meghívó levelek már kiadattak, de Fiume — melynek kormányzója pedig az 1807 IV. t.-czikk értelmében a főrendi táblán, és követei a rendek tábláján helylyel bírnak — meghívásban nem részesült, ezen egész városnak keserű csalódást okozott.

„Fiume, bárha az 1848. évtől kezdve időlegesen Horvátországgal volt egyesítve, soha nem tekintette magát kiegészítő részesül ennek az országnak, a melyhez előbb sem tartozott soha; mert Magyarországhoz való csatolása előtt

Horvátországgal semminemű összefüggésben nem volt, hanem magában állva, minden más tartománytól elkülönített autonóm testet képezett, épp úgy, mint Triest városa. Az 1848. év után pedig a körülmények kényszere folytán ugyan ideiglenesen Horvátországgal volt egyesítve, de nem létezik semilyen felséghatározat, a mely Fiumét és kerületét Horvátország kiegészítő részének nyilvánítaná“.

Mindez okoknál fogva kéri a község tanácsa ő Felségét: „meltóztatassék a legközelebb megnyitandó országgyűlésre Fiume várost és területét is legkegyelmesebben meghívni.“¹

A fumeiek ezen kívánsága azonban ekkor még nem teljesülhetett. Még mindig az volt a szándék, hogy Fiumét meghagyják Horvátországnak és szervesen illesztik bele a horvát közigazgatás újabb alkotmányos keretébe. E keret megállapítása végett az új bán, Šokčević József altábornagy, a király rendeletéből összehívta az ú. n. *báni conferentiát*, mely az új horvát alkotmány ideiglenes szervezése tervét volt hivatva kidolgozni. E conferentián Fiume is képviselve volt, azonban csak a bán két bizalmi férfival. Kiknek a város részéről semmi mandátumuk nem volt. Az értekezlet által megállapított terv szerint Fiume hátvidékéből új megye volt alakítandó, *Fiumével mint megyeszékhelylyel*. A város tehát e szerint továbbra is Horvátország kiegészítő része maradt, sőt szorosabban hozzacsatoltatott; iskoláiban pedig az eddigi német és olasz helyett *a horvát nyelv hozatott be tanítási nyelvül*.

Alig jutott el az erről szóló hivatalos értesítés Fiuméba, a község tizes tanácsa legott erélyesen tiltakozott a báni conferentia határozatai ellen s tiltakozásának egy új (1861 január 31-én kelt) felségfolyamodásban adott kifejezést.

„Azzal a megnyugtató bizalommal — így szölt e felterjesztés — a melylyel a testvére által igaztalanul megtámadott gyermek a szerető közös apa karjai közé menekül, simul most Felséged atyai kebelébe bizakodóan Felséged leghívségesebb Fiuméja, a mikor jogaiban és létalapjában látja magát fenyegetve Felséged más fiainak jogosulatlan törekvései által, hogy Felséged igazságérzetétől gyors és kegyes segítségért könyörögjön.“ — Felsorolva ezután az olasz nyelv időszenesítette régi jogait, így folytatja:

„Ha Fiume a már visszacsatolt részek példájára még a magyar országgyűlés összehívása előtt legfelsőbb határo-

¹ Mohovich i. m. 9. l.

zattal vissza nem kebeleztenék — úgy, a mint 1848 előtt is volt — Magyarországra, mely nyelvünket és régi intézményeinket tiszteletben tudta tartani: akkor kegyeskedjék Felséged a horvát-szlavón udvari hatóságnak (a horvát cancellariának) elrendelni, hogy Fiume iskoláiban a horvát nyelv behozatalát mindaddig felfügessze, a míg a legközelebb összeülő magyar országgyűlés Fiume helyzetéről nem határozott. — Šokčević bán és fiumei kormányzó az alulírott városi tanácscsal ugyan közölte a Horvát-Szlavonország községi szervezésére vonatkozó, Felséged által is jóváhagyott ideiglenes utasítást, a melybe Fiume és kerülete is fel van véve s a mely szerint az ideiglenes községi szervezés előkészítő munkálatai azonnal megkezdendők; — mivel azonban még mindig Felséged óhajtott legmagasabb elhatározásától függ Fiume autonómiájának és csatolásának további sorsa, azért Felséged lábai elé terjesztjük eme másik kérésünket is: kegyeskedjék elrendelni, hogy addig is, a míg Fiume hovatartozása véglegesen elhatározva nem lesz, említett ideiglenes újjászervezése felfüggesztessék.“¹

A fiumeiek elkeseredése a báni conferentia határozatai felett azonban nemcsak ily hivatalos formában jutott kifejezésre. Már a legközelebbi napokban (1861 február eleje) a lakosság ingerültsége és aspirációi mindenfelé nagy utcái tüntetésekből nyilvánultak meg. A fiumeiek is felvették az országserzte újból divatra kapott magyar nemzeti viseletet; magyar ruhába öltözve, magyar nemzeti színű tollakkal és szalagokkal járták be a várost, sűrű magyar „éljen“-kiáltásokat hangoztatva, — a horvát hivatalnokok nagy bosszúságára. Egymást érték a tüntető felvonulások; a „Gazzetta di Fiume“ című olasz lap pedig (melynek szerkesztője, Ercole Rezza, később egy 1862-ben írt cikkéért egy évi börtönt is szenvedett) heves polemiába kezdett a zágrábi lapokkal. Végül az ingerültség oly fokra hágott, hogy a nép a horvát tisztviselőket bántalmazni kezdte s a horvát érzelmű lakosoknak ablakait beverte.

E tüntetések folytán Šokčević bán a várost február 11-én táviratilag *ostromállapotba helyezte* és Maroičić báró altábornagy fiumei térparancsnok katonai diktaturája alá rendelte. Ez intézkedésekről úgy a bán, mint a térparancsnok másnap nyomtatott kiáltványokban falragaszokkal értesítették a közönséget.²

A tüntetések ily módon elnyomatván, a horvát kormány lázas sietséggel léptette életbe az új közigazgatási szervezetet.

¹ Mohovich i. m. 12—15. l.

² A kiáltványok szövegét közli Mohovich i. m. 16—20. l. V. ö. Radich i. m. 186. l.; — Magyarország vármegyei és városai: Fiume, 78. és 133. l.

Az új „*Fiume megye*“ csakhamar megalakult; székhelyét Fiuméba tették s főispánjává báró Smaich Bertalan neveztetett ki, a ki egyúttal „polgári kapitány“ czímmel *Fiume* és *Buccari* városok közigazgatásának is élére állított. Az új főispán, érvényt szerezve az ideiglenes községi szabályzatnak, választói jegyzéket állított össze Fiumében s alkotmányos formában megválasztatta az új, 52 tagú képviselőtestületet, a mely csakhamar megkezdte működését, — de éppen nem az óhajtott irányban. Már legelső ülésén (1861 márcz. 12) bizalmat és köszönetet szavazott a megszűnt tizes tanácsnak, a miért nehéz körülmények között is sikra szállott a város jogai védelmében: — azután pedig egyhangúlag elhatározta, hogy *semmi módon nem vesz részt a megye ügyeiben*, hanem tisztán és kizárólag a város községi igazgatására szorítkozik: egy eszközt sem mulasztván el, hogy visszaszerezze Fiume régi autonómiáját és elérje *Magyarországhoz való közvetlen visszacsatolását*.

Midőn pedig az új képviselőtestület az új szervezet értelmében már két nappal utóbb (márcz. 12) felszólítást vett, hogy saját kebeléből négy követet küldjön a *horvát országgyűlésre*, egyhangúlag elhatározta, hogy e felhívásnak *nem tesz eleget*. Mivel ismételt ily tárgyú sürgető felszólításokra ezután is megmaradt ez elhatározásánál, Smaich kapitány azzal akarta ez ellenállást megtörni, hogy a lakossággal direkt úton választatja meg Fiume képviselőit a horvát országgyűlésre. Három nap alatt hevenyészve összeállította a választók névjegyzékét s elrendelte a szavazást. A választás azonban a horvát politika lesujtó kudarcával végződött. A jegyzékbe vett 1222 választó közül leszavazott 870; de 840 szavazólapon a név helyett ez állott: „*nessuno!*“ (senki!) Csak 30 szavazólap tartalmazott neveket.¹

E kudarc után a bécsi kormány újból a képviselőtestülethez fordult; felelősségre vonta, adja okát ellenkezésének és negyedszer is felhívta a követek elküldésére.²

A viszonyok ezenközben mind jobban elmérgesedtek. Mikor a szomszéd grobniki mezőn *Strossmayer* püspök és *Smaich* főispán nagyszámú horvát vendégsereggel az új Fiumemegyét nagy ünnepségek keretében felszentelték és utána díszmenetben Fiuméba vonultak: a lakosság a menetet az ostromállapot daczára közáporral és magyar éljenkiáltásokkal fogadta s többeket meg is sebesített. Erre újabb megtorlások: zaklatások, pörfogatások és börtönzések következtek.³

¹ Radich (i. m. 191. l.) szerint: 37 hivatalnok-szavazat.

² Giacich i. m. (szó szerint lenyomatva Tomsich i. m. 421—3. l., Radich i. m. (191. l.) itt összezavarja az időrendet, a mennyiben az 1861-iki és 1865-iki választások történetét összevették.

³ Radich i. m. 190. l.

Ilyen volt a helyzet Fiumében, a mikor a magyar országgyűlés megnyílt (1861. április 2). Ez az országgyűlés — kétség-telenül buzdítást meritve a fiumeiek szívós kitartásából — kétszer is felírt a királyhoz, sürgetve Fiume meghívását és képvisel-tését, Erdélyével és Horvátországgal együtt (1861 július 6-án és augusztus 12-én). A horvát országgyűlés azonban ezzel szemben — egyoldalúan — törvényezikket alkotott Fiumének Horvát-országához való tartozásáról (augusztus 16). A harcot most nem lehetett kivívni, mert a király a magyar országgyűlést már augusztus 21-én feloszlatta.¹

*

A fiumeiek azonban ezután is hajlíthatatlanul megmaradtak jogi álláspontjukon. A városi képviselőtestület továbbra is meg-tagadott minden közösséget a horvát megyével; csakis a községi ügyek ellátására szorítkozott s ezeket is olasz nyelven tárgyalta. A fiumeiek ez években is sok zaklatást szenvedtek, perbe fogattak, börtönbe kerültek politikai törekvéseikért, — de nem csüggedtek. Szívós kitartással vártak a remélt kedvező alkalomra, a mikor kívánságaikat jobb sikerre való kilátással újból szorgalmazhatják, s állandó összeköttetésben maradtak a magyar vezérpolitikussal, Deák Ferenczcel és bizalmas barátaival. Az óhajtott alkalom végre 1865-ben megjött. A magyar alkotmánykérdéssel együtt ismét aktuálissá vált a fiumei kérdés is, mikor az 1864-iki schleswig-holsteini dán háború következtében fenyegető külügyi bonyodalmak az uralkodót arra kényszerítették, hogy újból köze-ledést keressen Magyarországhoz. A magyar politikai élet ekkori nagy eseménye, Deák Ferencz korszakot jelző *húsvéti cikke* (1865. ápr. 16) egészen új helyzetet teremtett. A király maga lejött Budára, hogy Deákot és társvezéreit kihallgassa az alkot-mányküzdelem békés megoldásának fontos kérdéseiben. Schmer-ling megbukott; helyébe Belcredi gróf jött. Magyar cancellárrá Mailáth György neveztetett ki.

A fiumeiek jól voltak értesülve a helyzet kedvező fordul-atáról. Még nem is volt felfüggesztve az 1861-iki ideiglenes alkotmány, még az országgyűlés sem volt összehíva (1865. decz. 16-án), a mikor már megmozdultak a fiumei hazafiak is, hogy kivegyék a maguk részét a politikai küzdelemben. Ezek sorából való volt bersezi Francovich Alajos (Luigi) lovag, a ki báró Eötvös Józseffel keresett politikai összeköttetést.

*

¹ Radich i. m. 187—188. l.

Francovich Alajos lovag az istriai Albonából beszármazott tekintélyes családból eredt. Nagyatya, Francovich Márton, a tengerparti Bersez községben született albonai szülöktől, s mint tengerészkapitány 1762-ben telepedett át Fiuméba, a hol élénk részt vett a fiumei hajózás fejlesztésében. Ennek fia volt Francovich Alajos atyja, János Mária, a ki 1798-ban Fiumében született. Felserdülvén, atyja nyomdokaiba lépett; tengerészkapitány és hajótulajdonos volt, s egy virágzó fakereskedő czéget alapított. Negyven éves korában már a fiumei patricius tanács második alelnöke, spanyol consul; 1869-ben a pármái Justinian-rend parancsnoki fokozatát nyerte Robert pármái hercegtől, a ki Fiumében való tartózkodása alatt többször kitüntette látogatásaival; — 1878-ban a vaskorona-rend III. osztályát nyerte el s *bersezi* előnévvel nemesi rangra emeltetett. Elnyerte még a Szent Sir lovagja czímét, s lovagja volt a spanyol katolikus Izabella-rendnek. Egyéb tisztségei voltak: a fiumei „*Casino Patriottico*“ alapító tagja és igazgatója, a „*Banca Fiumana*“ alapítója és elnöke, a „*Nemzeti Bank*“ (későbbi Osztrák-Magyar Bank) cenzora, a kereskedelmi és iparkamara alelnöke, a városi takarékpénztár igazgatója, a városi szűkebb tanács („*delegazione*“) tagja, a kölcsönös hajóbiztosító-társaság („*Società di mutua assicurazione della marina mercantile Austro-Ungarica di Fiume*“) igazgatósági tanácsosa.

E Francovich János Máriának pečinei Cosulich Nicolinával kötött házasságából született 1833-ban *Alajos*. Tanulmányait a laibachi Mahr-fele magánintézetben folytatván, a gymnasiumot elvégezte s aztán a diplomatiái pályára szándékozván lépni, a bécsi keleti akadémia növendéke lett. Atyja azonban innen kivette, mert mint egyetlen fiát jelentékeny fakiviteli czégében üzlettársává óhajtotta tenni. A fiatal Francovich ezután sokat utazott Európában; hosszabb időt töltött Párisban és Londonban s francziául és angolul is teljesen megtanult. Tanulmányi utakat tett a Keleten és Afrikában is. Fiuméba hazatérve igen fontos tisztségekre emelkedett. Consula volt az *északamerikai Egyesült-Államoknak* és *Belgiumnak*, alconsula *Portugáliának*; elnyerte a belga Lipót-rendet, a portugál Krisztus-rendet s (mint atyja is) a spanyol katolikus Izabella-rendet. Részt vett az 1884-ben alakult „*Adria*“ gőzhajózási társaság alapításában s a társaság igazgatója is volt. Tevékeny részt vett a város közeletében is mint az önkénytes tűzoltók parancsnoka, a városi zenekar igazgatója, a városi takarékpénztár igazgatója s a városi iskolatanács alelnöke.

A magyar közelet vezető politikusaival való érintkezései — a családban megőrzött levelezései szerint — az 1865. évvel kezdődnek. Bárá Eötvös Józsefhez való viszonyát alább bővebben fogjuk tárgyalni. Eötvösön kívül bizalmas baráti viszonyban volt

gróf Teleki Sándor ezredessel, a ki 1867-ben fényképét ajándékozta neki ez ajánlással: „*Al caro amico Francovich il colonello Teleki. Pest, 1/4 67*“. Jó baráti viszony fűzte Klapka György tábornokhoz, a kivel levelezett is; de e levelek idegen kézre kerültek. Bizalmasa volt gróf Lónyay Menyhértnek is, a kit 1867-ben Pesten gyakran fölkeresett. Kedvelt embere volt gr. Andrássy Gyula miniszterelnöknek; Deák Ferenczcel is személyesen érintkezett.¹

A fiumei vezérférfiak közül különösen Ciotta Jánossal, a város későbbi polgármesterével és Peretti Alajossal, a város régebbi országgyűlési követével tartott szoros barátságot.

A mi különösen báró Eötvös Józseffel való viszonyának eredetét illeti, az alább közölt levelekből kitűnik, hogy 1865 július előtt (valószínűleg június hóban) — bizonyára politikai barátai megbízásából — Pesten járt s itt felkereste báró Eötvöst, mint Deák Ferencz bizalmas barátját, hogy vele a fiumeiek által a visszacsatolás érdekében követendő politikai magatartás főbb irányelveit megbeszélje.

A küzdelmes 1861. év óta most újból különösen az a fontos kérdés lépett előtérbe: elküldje-e Fiume város képviselőit ezúttal a horvát országgyűlésre, vagy nem? — ismétlje-e az 1861. év intransigens „*nessuno*“-politikáját? . . . A fiumeiek, úgy látszik, most is inkább erre hajoltak. Eötvös, — bár óvakodott a magyar érzésű fiumei hazafiakkal e kérdésben egyenes ellettébe jönni, — mégis inkább azon a nézeten volt, hogy a küldendő *négy* fiumei követ igen alkalmas volna a horvát unio-nista párt megerősítésére. Azonkívül a maga emelkedett országos álláspontjáról tekintve a helyzetet, kerülni kívánt minden össze-ütközést a horvátok nemzeti érzékenységével, hogy az annyira óhajtott magyar-horvát megegyezés sikerét ne kockáztassa. Nagyon exponált államférfíúi vezető szerepében különösen őrizkednie kellett attól, nehogy a horvátok őt okolják a fiumeieknek megalkuvást nem ismerő, hajthatatlan ellentállásáért. Másrészt a fiumeieket sem volt szabad elkedvetlenítenie, a kiknek magatartása döntőleg folyhatott be a kikötőváros visszacsatolása fontos kérdésének elintézésébe.

Hogy ez volt a magyar statusférfíúi álláspontja már ez előzetes megbeszélés alkalmával, az kitűnik eredeti német szövegünkben alább közölt leveleiből, melyeket röviddel ezen *interview* után Francovich lovaghoz e tárgyban intézett.

¹ Az adatokat lekötelező szívésséggel a családi okmányok alapján ifj. Francovich Alajos, az elhunytinak fia állította össze.

I.

Báró Eötvös József első levele néhai Francovich Alajos lovaghoz.¹

Pest, 4/7, 865.

Euer Wohlgeboren!

Wenn es eine vaterländische Pflicht giebt, von der ich innig durchdrungen bin, so ist es die: jene Freundschaft, die uns Fiume bewiesen, in vollem Masse zu erwiedern und wie diese Stadt und ihr Gebiet alles gethan, um ihre Anhänglichkeit an Ungarn auch mit den grössten Opfern zu beweisen, so von unserer Seite alles zu thun, was die Interessen dieser Stadt befördern kann. Es kann und wird uns kein Opfer zu diesem Zwecke zu gross sein. Sie begreifen es daher, wenn ich Sie neuerdings bitte, bei allem, was Sie in Hinsicht der Wahl thun, sich nur in so fern auf mich zu berufen, als dies geschehen kann, ohne zu Missverständnissen Anlass zu geben.

Ich halte Fiume für das schönste Juwel der ungarischen Krone;² und zwar nicht bloß darum, weil es uns mit dem Meere verbindet, sondern auch wegen der Gesinnung seiner Bürger; ich wollte daher lieber Alles, als dass irgend jemand glauben sollte, dass ich irgend etwas thun oder rathen wollte, was diesen uns so theuern Besitz gefährden könnte. Was übrigens die gegenwärtigen Wahlen betrifft, so bin ich auch jetzt noch der Ansicht, die ich Ihnen vertraulich mitgetheilt,³ dass im Falle ein einstimmiges *Nessuno* wie Sie mir geschrieben nicht zu erreichen⁴ ist, dahin zu wirken sei, solche Ablegaten an den croatischen Landtag zu schicken, die in den staatsrechtlichen Fragen im Interesse Ungarns und Fiumes [sich aus-]kennen;⁵ ja, ich halte dies nach den letzten Ereignissen noch für wichtiger, nachdem ein Ungarn günstiges Votum des croatischen Landtages unter den gegenwärtigen Verhältnissen ein entscheidendes Gewicht haben wird.

Seit gestern [július 3] ist meine politische Wochenschrift „Politikai Hetilap“ erschienen. Es ist von der höchsten Wichtigkeit für das Blatt, und bei der Verbreitung

¹ Eredetije a Francovich-család birtokában; másolatát birjuk a czimzett fiának, ifj. Francovich Alajos úrnak szívésségéből.

² Innen a szálló ige: „*Fiume a magyar koronának legszebb gyöngye*“.

³ Kétségbevonhatatlan utalás egy már előbb történt bizalmas megbeszélésre.

⁴ A másolatban: „*erweisen*“; nyilván másolási hiba.

⁵ A másolatból (esetleg az eredetiből) nyilván kimaradt.

desselben vielleicht auch von Bedeutung für's Allgemeine, dass in dem Blatte von Fiume Correspondenzen im guten Sinne erscheinen. Ich nehme mir daher die Freiheit Sie zu bitten, entweder selbst uns manchmal zu schreiben, oder jemanden hiezu aufzufordern. Für die Übersetzung werden wir sorgen. Sehr wäre ich Ihnen verbunden, wenn Sie dieses mit einem kurzen Bericht über die Wahlen beginnen würden. Ich bitte den Brief, wenigstens den ersten, direct an mich zu schicken, die späteren können an die Redaction des *Politikai Hetilap* adressiert werden. Eigentlich sollte ich mich wegen dieser Belästigung entschuldigen; die gemeinsame Sache, der wir dienen und Ihre mir auch in Ihrem Briefe ausgesprochene Freundschaft enthebt mich dieser Pflicht.

Mit wahrer Hochachtung

Ihr

ergebenster Diener

B. Eötvös József s. k.

Mikor ez a levél kelt, Fiumében a horvát országgyűlésre való követválasztások már küszöbön állottak, még pedig az akkor már érvényben levő ideiglenes horvát alkotmány értelmében olyformán, hogy a város négy választókerületre volt osztva, melyek mindenikének egy-egy képviselőt kellett választania. Eötvös tanácsa némileg megkésett; a polgárok nagyobb része még most sem akart eltérni a régebben (1861-ben) követett passiv ellenállástól s megmaradt a *nessuno* elve mellett. A választások lefolyásáról híven értesítenek Francovich Luigi tudósításai, melyeket néhány nappal utóbb Eötvös felszólításához képest beküldött a *Politikai Hetilap*-nak; ennek július 17-én megjelent 3. számában láttak napvilágot. E két tudósítást, melyek érdekesen egészítik ki és közelebről megvilágítják Eötvös báró fentebb közölt levelét, egészükben közöljük. Nagyon meglátszik rajtuk, hogy eredetileg nem magyarul irattak (valószínűleg olasz nyelven) s hevenyeszve fordítottak magyarra; a stílus fordítási nehézségek teljes leküzdésére kevés volt az idő; innen az előadás nagyon is érezhető pongyolasága és magyartalansága.

Frankovich Alajos tudósítása a fiumei választásokról. (Politikai Hetilap, 1865 július 17, 3. sz.).

Fiume, jul. 10.

A horvát-szlavon országgyűlés választásai be vannak fejezve. A négy választókerületbe osztott választók száma 1200-ra rúgott; mindegyik választókerületből egy-egy képviselőnek kellett kerülni.

Hogy e választások eredményéről helyesen ítélhessünk, szükséges emlékezetünkbe visszaidéznünk azon eredményeket, melyeknek az 1861-ban hasonló czélból több ízben tartott választások örülhettek.

A helybeli összes lakosság akkor úgy vélekedett, hogy a magyar királyság iránti rokonszenvét nyíltan ki kell mutatnia, egyrészt igazolandó a városi képviselőség¹ által ez irányban tett lépéseit (sic!), másrészt pedig, hogy Magyarországhoz való csatlakozása iránt táplált óhajainak törvényes kifejezést adhasson. Elhatározták, hogy a horvát szlapon országgyűlésre követeket nem küldenek s a szavazóvedrek „nessuno“-val betöltött szavazatokkal teltek meg.

Azóta négy év mult el; de sem ezen kellemetlenségekben gazdag korszak, sem más okok nem bírhatták arra a sokat szenvedett fumeiakat, hogy óhajaik megváltozzanak, habár az egész idő alatt a jobb jövő egy reménysugara sem villant fel, aggodalmas várakozásukban semmi meg nem örvendeztette. Csenddel és megadással nyugodtak meg az elkerülhetetlenben s türelemmel várták, hogy annak idején s illető² helyen méltányos és jogos igényeik mégis számba fognak vétetni és sorsuk felett végleg fog határozatni.

Ekkor kezdett híre járni a horvát-szlavon országgyűlés közel összehívásának. Az összehívás meg is történt és Fiume is felszólíttatott, hogy ez országgyűlésre követeket küldjön.

Nehogy a gondolat és tett — habár részben meg nem érdemlett — következetlenségével vádoltassunk, tanácsosnak, sőt szükségesnek látszott, hogy jelenleg is passivitásban maradjunk s a „nessuno“-hoz ragaszkodjunk.

A dolgok jelen helyzete azonban, főkép viszonyaink s e szerencsétlen város érdekei, a Fiume által sürgetett autonómia, a vasuti kérdés s más az országgyűlésen meghányandó tárgyak, melyek Fiumét anyagilag közelről érintik, — mind ennek számbavétele sokakat megingatott és aggodalmas határozatlanságra bírta. Ekkor vettük a bécsi miniszterváltozás híret s vele a kormányrendszer közel megfordulásának reményét. A kormányrendszer változásával a magyar kérdés gyors megoldását, ezzel együtt pedig saját helyzetünk más stádiumba lépését is vártuk.

A mi a horvát-szlavon országgyűlést illeti, úgy sem érdekeinek ártani nem akartunk, sem nem kívánhattuk, hogy az által, mert Fiume ott képviselve nincs, magunknak vagy a közérdekeknek — habár nem is a Magyar- és Horvátország között óhajtott kiegyezésnek — ártsunk, de talán valamely fontos nemzet-

¹ Értsd: képviselőtestület, — „rappresentanza“.

² Értsd: illetékes.

gazdasági vagy közjogi kérdésnek hátrányát vagy késleltetését okozzuk.

Az idő sürgetett s nem engedte meg a kölcsönös tanácskozást; a remény gyarapodott ugyan, de vele a bizonytalanság és határozatlanság is. Ezért a mostani választásokat nem is szabad a fűmefek érett megfontolásának vagy önálló szavazatának venni; hanem sokkal inkább az elfogult lakosság mesterségesen készült látszólagos akaratnyilvánításának kell tekinteni.

A feljebb érintett 1200 választó közül 650 nem vett részt a választásokban; 261 „nessuno“-val betöltött szavazócédzulákat adott be: tehát 911 azok száma, a kik senkire sem szavaztak. Ezért csak 189 szavazott névre s e szavazatok is úgy szétágaztak, hogy csupán Ciotta János s csupán egy választókerületben nyerhetett általános szótöbbséget 50 szavazattal.

F. L.

A Politikai Hetilap ugyane 3. számában az előző tudósítás után nyomban következik az alábbi pótló értesítés:

Fiume, jul. 12.

A város három választókerületében újra elrendelt választás eredménye fényesebb alig lehetne. Ismét bizonyíték arra, mily összetartóan s egyetértően cselekszik ezen lakosság, ha át van hatva az öntudattól, hogy tettei és cselekvései drága szülővárosa jóllétét előmozdíthatják.

A politikai viszonyok 1861 óta tetemesen javultak. A Magyar-és Horvátország közötti kiegyezés akkor előre látható lehetősége mellett a fiumei képviselők megjelenése csak fokozta volna a vizzályt, minthogy képviselőink tiltakozása új anyagot szolgáltatott volna veszélyes vitatkozásokra. Ezért célirányosnak és tanácsosnak látszott akkor a „nessuno“, s a horvát országgyűlésre való választás elrendelésére Fiume városa az ismert három választási kísérletnél tagadólag válaszolt.

Az óhajtott kiegyezés reménysugara szerencsére eloszlát a sötét felhőket, melyek 1848 óta szt. István koronáját borítják s a derültebb ég, mely minden jóérzelmű hazafi szívet megörvendeztet, bizalommal tölt el az iránt, hogy az óhajtván várt kibékülés valószínűsége legjobb úton van.

Ezért Fiume, áthatva a meggyőződéstől, hogy a magyarok maguk is rosszalhatnák passivitását, s miután a „nessuno“ hatóságilag semmisenek nyilvánított, tanácsosnak tartotta a képviselők megválasztását. S ugyanazon egyetértéssel és meggyőződéssel, melylyel 1861-ben egyhangúlag a „nessuno“-t vetette a

választó-vedrekbe,¹ épp oly egyetértve és ujjongva toltult most a választás helyére, hogy képviselőit kiszemelje.

Ünnepélyes és megható jelenet volt, midőn a három kerület² választói három, Martini, Verneda és Cosulich képviselőjelöltek neveivel ellátott zászló vezetése és zeneszó mellett 9 órakerreggel, a Casino-épület előtt összegyűlve, meghallgaták Sgardelli hazafi (levelezőnk által beküldött s alább egész terjedelmében közölt) beszédét,³ melyet a sűrűn összegyűlt nép szünni nem akaró éljenekkel és *evvivákkal* fogadott s kísért, szívélyesen⁴ éltetve a nemsokára megkoronázandó magyar királyt is.

A beszéd meghallgatása után a választók illető három kerületeikbe vonultak s ott közfelkiáltással választattak meg: Martini volt városi elnök, Verneda városi tanácsos és Cosulich tengerész-kereskedő, mind a három derék férfiú, kik népességünk igaz érdekeit ismerik és képviselik.

Reméljük, hogy a horvát nemzeti párt által korábban választott negyedik képviselő, *Ciotta*, is a fiumeciek által egyhangulag választott három képviselő programjához fog csatlakozni, egyesült erővel lelkiismeretesen küzdő lakosságunk mélyen érzett és hön ápoltt azon óhajta mellett, hogy közvetlenül Magyarországhoz csatoltassék.

F. L.⁵

*

Eötvös József kétségtelenül nem csekély bosszúsággal értesült a választásokról beállott zavarokról, annyival is inkább, mert hírét vette, hogy azokat az ő nevével hozzák kapcsolatba. Leveleiben — a mint láttuk — kifejezetten kikötötte, hogy a választások tekintetében csak annyiban történjék rája hivatkozás, a mennyiben az félreértésekre okot nem adhat. Mégis azt kellett hallania, hogy Fiumében széltében beszélik: „Eötvös is a *nessuno* mellett van!“ Sietett tehát már következő (július 18-iki) leveleiben e félreértést lehető kategorikus formában eloszlatni s a kérdéstről való véleményét összes vonatkozásaiban világosan kifejezni. E terjedelmes levél egész valójában mutatja Eötvös államférfiúi belátását, diplomatai érzékét, forró hazaszeretetét, óvatos

¹ Értsd: urnákba.

² A negyedik kerület már elébb megválasztotta Ciotta Jánost.

³ A beszédet itt nem tesszük közzé. Egészen Eötvös tanácsa szerint azért ajánlja a követek megválasztását, hogy szavazataikkal a magyar-horvát unio érdekében közreműködjenek s esetleg tiltakozzanak a horvát országgyűlésnek Fiumét illető egyoldalú határozata ellen.

⁴ Értsd: szívből.

⁵ Francovich Luigi.

megfontoltságát és öntudatos erélyvel párosult előkelő tapintatát; s minden oldaláról tisztán világítja meg a horvát s az ezzel összefüggő fiumei kérdésben elfoglalt álláspontját.

II.

Báró Eötvös József második levele Francovich Alajos lovaghoz.¹

Pest, 18/7 1865.

Euer Wohlgeboren!

Soeben theilt man mir mit, dass jener Brief,² worin ich Ihnen — auf Ihren Wunsch — meine Ansichten über das bei der Wahl zu befolgende Verfahren mitgetheilt, in Fiume circulire, und daselbst als Beweis gebraucht werde, dass ich mich für das *Nessuno* ausgesprochen.

Da Sie sich gefälligst erinnern werden, dass Ich Ihnen gegenüber den Entschluss ausgesprochen, alles zu vermeiden, was bei der Wahl als Mittel auf dieselbe einzufliessen gebraucht werden könnte (wie dieses bei meiner Unkenntniss der localen Verhältnisse sich von selbst versteht), und da ich Sie in meinem Briefe gebeten, denselben bloß als ganz vertrauliche Mittheilung meiner Ansichten zu betrachten und wie Sie denn auch nur eine solche von mir gewünscht, so hat mich die Nachricht, offen gestanden, unangenehm berührt. Ich bin zwar fest davon überzeugt, dass Sie mein vertrauliches Schreiben, welches — in der grössten Eile hingeworfen, wie jeder sehen muss — nicht für die Öffentlichkeit bestimmt war, sicher nur einigen Freunden mitgetheilt haben, und dass das Gerücht, derselbe circulire, bloß der Indiscretion einer dieser Freunde zuzuschreiben sei; übrigens will ich Ihnen nicht verhehlen, dass es mir höchst unangenehm ist, wenn meine Ansichten über so wichtige Fragen auch nur von wenigen missverstanden werden.

Wie ich Ihnen damals gesagt, als Sie mir die Ehre Ihres Besuches schenkten,³ dass wir zwar durchaus keine Manifestation der freundlichen Gesinnungen Fiumes zurückweisen können, dass uns aber nichts wichtiger erscheine, als dass der Croatische Landtag mit 4 constitutionell gesinnten Stimmen

¹ Eredetijét néhai Mócs Zsigmond lapszerkesztő kapta a czimzettől s 1885 körül adta ajándékba a közlőnek, ki 1911 novemberben átengedte a M. Tud. Akadémia Eötvös-gyűjteményének.

² Lásd fent.

³ Frankovichnak e látogatása mindenesetre még 1865 július elöttre esik.

verstärkt werde, weil eine freundliche Lösung der zwischen Ungarn und Croatien schwebenden Fragen die Bedingung des Wohlseins und der constitutionellen Entwicklung beider Länder ist; so kann es mir durchaus nicht gleichgültig sein, wenn in Hinsicht dieser meiner Ansichten bei irgend jemanden Zweifel entstehen oder sonst was geschieht,¹ was auf die Befestigung des gegenseitigen Vertrauens beider Länder störend einfließen könnte, und ich bin überzeugt, dass die Interessen Fiumes in dieser Hinsicht ganz mit den unseren übereinstimmen, da die definitive Feststellung der Verhältnisse Fiumes in der Art wie wir sie wünschen nur dann möglich ist, wenn die Verhältnisse zwischen Ungarn und Croatien in einer beide Theile befriedigenden Art geregelt sind. Solange beide Länder im Streite bleiben, wird und muss Fiume als Zankapfel des Kampfes behandelt werden, und das Gedeihen dieses Küstenlandes immer verhindert werden, trotz aller natürlichen Vortheile, welche dasselbe besitzt, und trotz dem Interesse Ungarns und Croatiens, die Entwicklung Fiumes zu befördern. — Ich glaube daher, dass es die Pflicht aller Patrioten ist, ob sie in Ungarn, in Croatien, oder in Fiume leben, gleichviel alles zu vermeiden, wodurch der Gegensatz zwischen beiden Ländern erhalten wird, und alles zu thun, wodurch beide Länder sich näher gebracht und von der Identität ihrer Interessen mehr überzeugt werden; und ich meines Theils bin fest entschlossen, in diesem Sinne zu handeln.

Euer Wohlgeboren werden mich daher sehr verbinden, wenn Sie all denjenigen denen Sie meinen Brief mitgetheilt, und die denselben vielleicht missverstanden, auch diese meine Ansicht mittheilen wollen. — Da sich so viele finden, die ihr Interesse darin suchen, den Samen des Misstrauens und der Gehässigkeit zwischen uns auszustreuen, ist es die Pflicht jener, denen das Wohl des Vaterlandes am Herzen liegt, alles aufzubieten,² um diese Bestrebungen zu vereiteln, und ich bin überzeugt, dass Sie meine Bitte nur natürlich finden werden. —

Ich bitte Sie davon überzeugt zu sein, dass ich dem Gerücht, dass mein vertrauliches Schreiben circulire, so unangenehm es mir war, durchaus keine andere Ursache zuschreibe als die ich angegeben, und dass ich auch in Zukunft, so oft Sie dieses wünschen sollten, immer bereit sein werde Ihnen meine Ansichten mitzutheilen, indem ich Sie nur ersuchen werde, dieselben nur in so fern anderen mitzutheilen, als Sie

¹ Az eredetiben *geschieht*; — *lapsus calami*.

² Az eredetiben: aufzubiethen; — *lapsus calami*.

davon überzeugt sind, dass dadurch kein Missverständnis entsteht.

Ich danke Ihnen noch einmal für die dem Blatte geschickten Correspondenzen; indem ich Sie auch in Zukunft um solche ersuche, und zwar nicht nur politische, sondern um solche, die sich mit den comerziellen und anderen materiellen Interessen beschäftigen, ergreife ich die Gelegenheit, Ihnen die ausgezeichnete Achtung auszudrücken, mit der ich bleibe

Ihr

ergebenster Diener

B. Eötvös s. k.¹

A második levél, bármily óvatosan is volt megfogalmazva, kétségtelenül újabb reményeket kelthetett Fiume magyar érzelmi polgárságában. A sorok közül kiolvasható biztatás („die definitive Feststellung der Verhältnisse Fiumes *wie wir sie wünschen*“) csak fokozhatta a város kitartó erejét. Egyébiránt a fumei polgárság irányadó férfiai ez időben nemcsak Eötvössel, hanem az ország egyéb kiváló politikusaival: a deákpárti Lónyay Menyhért gróffal és Horváth Boldizsárral s az ellenzéki Tisza Kálmánnal is sűrű levelezést folytattak. Így Tisza Kálmán néhány hónappal utóbb Gesztről írt levelében (1865 november 30) a következőket írja egy fumei ismerősének:

„Amit a kormány Fiumét illetőleg tenni szándékozik, azt én természetesen nem tudhatom; de másrészt nem szenvedhet kétséget, hogy Fiumét az 1848. évi V. t.-cz. értelmében közvetlenül kell meghívni az ország gyűlésére. Általában azon véleményben vagyok, miszerint jól felfogott kölcsönös erkölcsi és anyagi érdekeinkhez képest úgy Magyarországnak mint Fiumének a közvetlen kapcsolathoz kell ragaszkodnia és hogy a Fiume és Magyarország között fennálló közjogi viszony a Magyar- és Horvátország közötti viszonytól függetlenül fenn tartandó. — Mindenesetre kívánatos lenne, hahogy néhány tekintélyesebb fumei hazafi az országgyűlés küszöbön álló megnyitása előtt Pestre jönné, és ha ezek az országnak itt egybegyűlendő irányadó férfiával érintkezésbe lépnének.“²

¹ A felzetten, a czimzett kézírásában:

1865

Josef Bn Eötvös

Pest 18 Agosto anzi Luglio.

Ricev. (ricevuto) 20 Agosto anzi Luglio.

Risp. rispосто) 23

² Radich i. m. 193. l. „A levél valószínűleg a Fiumében élő Radich Ákoshoz, mint magyar emberhez, magyar nyelven volt intézve.

Biztosra vehetjük, hogy Tiszának ezt a tanácsát a fumeiek meg is fogadták s még az országgyűlés előtt bizalmi férfiaiakat felküldték Pestre kivánalmaikat hangoztatni, értesítéseket adni és venni, irányítást kérni. Ez alkalommal kétségtelenül Eötvöst is felkeresték. Az ekkor történt tervszerű megállapodás folyamánának tekinthetjük, hogy a mint az országgyűlés (1865 decz. 14-én) összeült, harmadnapra (1865 decz. 16) már a fumei városi képviselőtestület is újból kifejezést adott a visszacsatolás iránt táplált kívánalmának s az országgyűlés mindkét házához intézett kérvényében felhívta úgy a képviselő-, mint a főrendiházat Fiume visszacsatolásának szorgalmazására. Az országgyűlés e kívánságot tényleg fel is vette már első feliratába.

A kérdés ezen stadiumában egy más államférfiú (a ki azután miniszter is lett)¹ 1866 január 18-án kelt levelében így biztatja egy fumei ismerősét:²

„Legyenek az iránt meggyőződve, hogy Fiuméhez minden körülmény közt ragaszkodni fogunk. Akár a történeti jogalapot, akár a *suffrage* elvét alkalmazzuk: Fiume mindkét esetben a mienk. A gyávaság és hűtlenség vádjá illetve bennünket, ha Fiumének testvéri ragaszkodását méltóképp nem tudnók viszonozni. Csak azt tartsák mindig szem előtt, hogy a lelkesedés az ildomosság határát túl ne lépje, nehogy beavatkozásra szolgáltasson alkalmat. Mindig azon elvet kell követni: *Fortiter in re, suaviter in modo*. Fiumének ügye a hűség ügye a királyhoz és hazához, és azért mindaddig, míg a mozgalom a rend és törvényesség medrében marad, azt kifogásolni nem lehet.“³

Az országgyűlés feliratára érkezett királyi válaszleirat (1866 márcz. 3) a fumei kérdés megoldását azonban a horvát országgyűlés megnyitásáig halasztotta a következő szavakkal (melyek teljesen igazolták Eötvösnek a fentebb közölt levélben kifejezett álláspontját):

„Az országgyűlés kiegészítését tárgyzó s Dalmáciára. Fiuméra és azon kerületekre, melyeket az 1848. évi V. t.-cz. az országgyűlésre meghivatni rendel, vonatkozó kérelmeket illetőleg:

„miután e kérdések Horvát- és Tótországok közjogi viszonylatának szerencsés megoldásával állanak kapcsolatban, •

¹ Horváth Boldizsár vagy Lónyay Menyhért? — Forrásunk (Radich i. m. 193. l.) nem nevezi meg: esetleg maga Eötvös is lehetett.

² Tán magát Radich Ákost, Fiume későbbi képviselőjét a magyar országgyűlésen. A levél kétségtelenül nem fordítás, hanem magyar nyelven van írva magyar emberhez.

³ Radich: i. m. i. h.

azok tüzetes tárgyalását akkorra véljük halasztandónak, midőn a f. évi február hó 27-én Horvát- és Tórországok gyűléséhez intézett királyi leiratunk következtében megnyitandó országgyűlési tanácskozmányok során erre vonatkozó javaslataik elélnke fognak terjesztetni.¹

A horvát országgyűlés azonban mindjárt első ülésén (1866 febr. 27) kijelentette, hogy: „*Fiume városa kerületével együtt Horvátország kiegészítő része s mint ilyen a magyar királysággal semmi külön vagy attól különböző viszonyba nem léphet, mint a minőbe maga a három-egy királyság az 1861 42. t.-cz. értelmében a Magyarország s a három-egy királyság országgyűlései között kötendő szabad meg-egyezés folytán léphet; s hogy ez az országgyűlés minden más viszonyt a horvát-szlavón-dalmát királyság területi épsége és közjoga sérelmének tekint s az ellen ünnepiesen óvást emel.*“²

Ez ellen természetesen újból felírt a magyar országgyűlés. Nemsokára a király kifejezett akaratából a horvát országgyűlés Pestre küldötte egy bizottságát, hogy a magyar-horvát függő kérdésekre nézve itt tárgyalásokat kezdjen a magyar országgyűlés küldöttségével. Ezt az új helyzetet világítja meg éles körvonalakban *Eötvösnek egy újabb levele* Francovichhoz (1866 ápr. 15), melyben tájékoztatni igyekszik a fumeieket a horvát kiegyezés és Fiume visszacsatolása eshetőségeiről s a magyar politika irányáról.

III.

*Báró Eötvös József harmadik levele Frankovich Alajos lovaghoz.*³

Pest 15/4 1866

Euer Wohlgeboren!

Gestern habe ich den Aufsatz, dessen Übersendung Sie mir in Ihrem geehrten Schreiben vom 11-ten April anzeigen, durch die Post erhalten. Ich werde denselben nicht nur der Deputation die über Croatien verhandeln soll mittheilen, sondern dafür Sorge tragen, dass derselbe in weiten Kreisen bekannt

¹ Magyarország vármegyéi és városai: Fiume 79. l.

² Közli *Dr. Franz Rački: Fiume gegenüber von Croatien* (Agram, 1869) 134. l.

³ Eredetijét néhai Mócs Zsigmondtól kapta a közlő, ki 1911 novemberben átengedte a M. Tud. Akadémia Eötvös-gyűjteményének. A levél a M. Tud. Akadémia száraz bélyegével ellátott papíron van írva; — Eötvös már akkor az Akadémia elnöke volt.

wird.¹ Welche Form ich dazu wähle, ist mir noch nicht bekannt. Eine Veröffentlichung in den Blättern eben im gegenwärtigen Augenblick, wo wir die croatische Deputation erwarten, scheint mir aber nicht zweckmässig, da wir alles vermeiden müssen, was von unserer Seite als ein feindliches Auftreten gegen Croatien ausgelegt werden könnte. Was die Deputation selbst betrifft, deren Mitglieder wie ich höre grossen Theils heute² ankommen werden, hätte ich auf jeden Fall wenig Hoffnungen auf ein Resultat, und die Ursache liegt durchaus nicht in einzelnen Personen die von Seite Croatiens an der Deputation theilnehmen, sondern in der Instruktion, die derselben gegeben worden ist. Ungarn ist entschlossen Croatien nicht nur alles zu gewähren, wozu dieses Land ein Recht hat, sondern überhaupt alle Wünsche zu erfüllen, welche mit der Integrität des ungarischen Reiches und den Rechten seiner Krone irgend zu vereinigen sind. Ungarn hat in dieser Hinsicht schon in den Repräsentationen des J. 1861 die freisinnigsten Grundsätze aufgestellt, und wir werden uns streng an diese Grundsätze halten; wenn aber von Seite Croatiens Forderungen gestellt werden, wodurch die Verbindung beider Länder zu einer rein nominellen würde, wodurch für Ungarn blos Lasten entstünden, ohne dass dadurch die Stellung des ungarischen Reiches materiell oder politisch gestärkt würde, so sind wir wohl nicht in der Lage, Croatien zur Erfüllung seiner staatsrechtlichen Verpflichtungen zu zwingen, wir können aber und werden aber solche Verhältnisse nie durch unsere Einwilligung sanktioniren. — Was Fiume betrifft, so halten wir in allem so streng an dem Rechtsstandpunkte fest, dass auch hierin schon die Garantie liegt, dass wir die Rechte Fiumes so viel an uns liegt vertheidigen werden; wenn es noch Motive bedürfte, die uns hiezu anspornen, so würden wir sie in der brüderlichen Liebe, mit der Fiume an Ungarn hängt, und in den Gesinnungen finden, die ganz Ungarn für diesen Theil des Reiches hegt. Wie die Treue, die Fiume zur ungarischen Krone in so schweren Zeiten bewiesen hat, keine gewöhnliche ist, so ist es auch jene Achtung und Zuneigung nicht, mit der wir alle an Fiume hängen.

Wenn wir daher auch alles anwenden werden, um die zwischen Ungarn und Croatien bestehenden Gegensätze auszugleichen, so werden wir doch gewiss nie jener Pflichten vergessen, die wir gegen Fiume haben und die uns die Rechte und Interessen dieser Stadt als unsere eigenen erscheinen lassen.

¹ E memorandumszerű „Aufsatzról“ később még szólunk.

² 1866 ápr. 15.

Erlauben Sie mir zum Schluss noch eine vertrauliche Bemerkung. Meiner Überzeugung nach kann nichts die definitive Regelung unserer Verhältnisse mehr erleichtern, als wenn während¹ der Verhandlung alles vermieden wird was dieselben verbittern könnte; weil nun die Lösung der schwebenden Fragen in unserer Aller Interesse liegt, so halte ich es für sehr wünschenswerth, wenn auch in Fiume alles vermieden wird, was in Croatien Aufregung erzeugen könnte, und Sie werden sich ein patriotisches Verdienst erwerben, wenn Sie in dieser Richtung thätig sind.

Mit der Versicherung ausgezeichnete Hochachtung
Ihr ergebenster

B. Eötvös.²

A levélben jelzett magyar-horvát tárgyalások azonban csakhamar megszakadtak, mert már június 7-én kitört a *porosz-osztrák háború*, minek következtében a magyar országgyűlés elnapoltatott (1866 június 26), s vele együtt a horvát országgyűlés is. A belpolitikai kérdések szüneteltek egy ideig, míg a háború kockája eldőlt. De már két héttel a döntő *königgrätzi csata* (július 3) után a király magához kérte Deák Ferenczet (július 18) s utána gróf Andrássy Gyulát, s ezzel a kiegyezés ügye biztosítottak volt tekinthető. Az augusztus 20-án kötött *prágai béke* kiszorította Ausztriát a német birodalomból és Olaszországból: a monarchiát új alapokra kellett fektetni. A magyar országgyűlés már november 17-én újból megnyílt és újra hozzáfogott a kiegyezési tárgyalásokhoz. Az e célra kiküldött 15 tagú előkészítő bizottság csakhamar elkészült javaslatával, melyet aztán a nagy 67-es bizottság vett tárgyalás alá. A vita ebben 1867 január 28-án indult meg s az ellenzékkel való heves szócata után február 4-én ért véget.

A fumeiek lélegzetfojtva lesték a tárgyalások menetét. Tudták, hogy ezek után már küszöbön áll a magyar ministerium kinevezése, melytől csak minden jót várhattak. Eötvös még mindig fenntartotta a velük való érintkezést. Ez időszakból való utolsó itt bemutatott levele, mely az említett bizottsági tárgyalások befejezése után négy nappal kelt (1867 febr. 8) s a fumeieket újból óvatosságra inti, de egyúttal cselekvésre is bátorítja. E levél egészen rövid; nagy kár, hogy a közvetlenül előtte ugyancsak Francovichhoz intézett hosszabb levél, — melyre benne hivatkozás történik, — elkallódott.

¹ Az eredetiben: „*während*“; — lapsus calami.

² Felzet a czimzett kézírásában:

1866

Bon J. Eötvös Pest 15 Aprile Ricev. 17 do Risp. (hiányzik.)

IV.

Báró Eötvös József negyedik levele Francovich Luigi lovaghoz.¹

Pest 8/II 1867

Euer Wohlgeboren!

Da es mir unter den gegenwärtigen Verhältnissen sehr unangenehm wäre, wenn man mir den Vorwurf machen könnte, als wenn ich auf die Entschliessungen in Fiume irgend einen Einfluss ausgeübt, und nachdem es auch im Interesse des Ganzen liegt, wenn alles was geschieht, z. B. wenn Sie irgend jemanden zur Besprechung nach Pest schicken, als Ihr eigener Entschluss erscheint, so muss ich Sie recht sehr bitten, mein gestern an Sie gerichtetes Schreiben nur als confidentielle Mittheilung zu betrachten und dasselbe Niemanden mitzutheilen, damit ähnliche Missverständnisse, wie jene, zu denen ein Brief von mir voriges Jahr Veranlassung gegeben,² vermieden werden.

Mit ausgezeichnete Hochachtung Ihr
ergebenster

Eötvös s. k.

Kétségtelen, hogy az egy nappal előbb irt levél, melyre itt utalás történik, igen becses útmutatásokat tartalmazott a fumeiek által a magyar miniszterium kinevezése alkalmával kövendő magatartásra nézve. Valószínű az is, hogy az itt közölt rövidebb levélben foglalt indirekt tanácshoz képest a polgárság valamely bizalmi férfa Pestre utazott a teendők megbeszélése végett, — sőt valószínűleg már előbb felment. A levél keltét közvetlenül követő napokon Fiumében végbement események kétségtelenül közös megállapodás szerint történtek, melyben Eötvös befolyása is érvényesülhetett.

Ugyanis már harmadnapra a fent közölt levél írása után (1867 február 10), vasárnapi napon, mintegy 150 polgár gyült össze Sgardelli József polgár házában, a kik — tudomással bírva a kiegyezés küszöbön álló megkötéséről — abban állapodtak meg, hogy a mint távirati értesítést kapnak a magyar miniszterium kinevezéséről, rögtön tüntetőleg adnak kifejezést politikai érzelmeiknek: becsukják a boltokat, kitűzik a magyar nemzeti lobogókat, körmenetet rendeznek s este kivilágítják a

¹ Eredetije a Francovich-család birtokában; másolatát ifj. Francovich Alajos úr szíveségéből közöljük.

² Itt Eötvös kétségtelenül az e közleményben első helyen közölt levélre céloz.

várost. A körmenet élén elül viszik *Magyarország babérral koszorúzott zászlóját*, mely előtt fehérruhás leányok és magyar nemzeti viseletbe öltözött ifjak fognak haladni, a városi zenekar pedig magyar indulókat fog játszani, — köztük Scaramelli József *fumei zeneszerzőnek* Deák-indulóját. Mindjárt meg is alakították a tervezett ünnepek rendező-bizottságát, melyben a vezető szerepet Matcovich Gáspár, dr. Giacich Antal, Sgardelli József és Walluschnig Antal polgárok vitték.

Ez a rendező-bizottság másnap (febr. 11) küldöttségileg jelentkezett báró Smaich Bertalan polgári kapitánynál, engedélyt kérve az ünnepek megtartására. Az engedélyt meg is kapta. A következő három napon (12—14) az egész város lázas sietéssel készülődött a tervezett tüntetésekre. A rendező-bizottság több mint háromezer magyar lobogót rendelt meg; mindenfelé varrták és szabták a magyar és városi zászlókat és jelvényeket s előkészítették a kivilágításhoz való transparenseket, jelmondásokat, lampionokat; a boltosok pedig magyar és városi színekben pompázó kelmékkal és szalagokkal díszítették fel helyiségeiket. Ekkor azonban (febr. 15) Smaich kapitány — nyilván Zágrábból kapott rendeletre — váratlanul betiltotta az ünneplést, feloszlatta a rendező-bizottságot s felhívta a kereskedőket a kitűzött nemzeti színű kelmék bevonására. Erre még aznap este a polgárság egy küldöttsége kereste fel a kapitányt (a régi kormányzói épületben, a mai *Piazza Elisabetta* helyén), hogy a tilalom visszavonására bírja, mialatt a palota előtt kívül nagy néptömeg gyülekezett. A küldöttség azonban nem tudott elérni semmit, mert a kapitány (biztosan felsőbb utasításra) azt követelte, hogy *horvát* zászlókat is tűzzenek ki, a mibe pedig semmi áron nem akartak beleegyezni. Mivel pedig a boltosok a tilalom daczára sem akarták bevonni a magyar nemzeti színű szalagokat, másnap (február 16) a kapitány falragaszokon tudatta a lakossággal, hogy: „*magában véve ugyan nem volna oka a királyi kegy oly tényének ünneplését ellenezni, melylyel a magyar nép leghőbb kívánságai teljesülnek*“. mégis „*mivel e tüntetés megháboríthatná a közcsendet*“, ennek fenntartása érdekében indítatva érzi magát polgártársait felhívni, hogy mindennemű tüntéstől tartózkodjanak. „*Ha pedig akadna valaki*“ — így folytatja fenyegető hangon — „*a mint reméllem, hogy nem fog akadni, a kinek ez a felszólítás nem volna elég, az tekintse magára nézve határozott rendeletnek*.“¹

A mint e falragasz megjelent, huszonöt városi képviselő azzal a kéréssel fordult a kapitányhoz, hívja össze sürgősen a városi képviselőtestületet rendkívüli ülésre, azon tények tárgyában,

¹ Mohovich, i. m. 32. l. V. ö. Radich, i. m. 201. l.

„melyek ez utóbbi napokban a közvéleményt felzaklatták“; — a mit Smaich azzal tagadott meg, hogy az ülés tárgya nincs elég világosan megjelölve; a mennyiben pedig a tervezett tüntetésekre vonatkoznék, rendelkezéseit amúgy sem engedné vita tárgyává tenni. Mikor pedig a polgárok panaszaikkal táviratilag a pesti ujságokhoz akartak fordulni, a táviróhivatal — felsőbb rendeletre hivatkozva — megtagadta a táviratok továbbítását.¹

A következő nap (febr. 17) nagy szorongásban telt el. De már harmadnapra (febr. 18) megérkezett — több tekintélyes polgár czímére (köztük lehetett Francovich lovag is) — a következő óhajtvá várt távirat:

„Pest, febr. 18. — A képviselőház ma tartott ülésén felolvasatott az utolsó felíratra leérkezett királyi leirat. A leirat elfogadja azt a kérelmet, hogy a hadsereg kiegészítésére vonatkozó császári pátens felfüggesztessék s a kérdés parlamenti tárgyalásra utaltassék; megígéri az alkotmány helyreállítását, a magyar ministerium kinevezését, s Andrassy grófot miniszerelnökké nevezi ki“ stb. — „Ma este a két testvérváros ki lesz világitva“ stb.

A mint e távirat híre elterjedt, Fiume mintegy varázsütésre magyar nemzeti színekbe öltözött; a boltok bezártak s csakhamar megindult a tervezett tüntető körmenet. A rendőrség tehetetlennek bizonyult; hiába szólította fel a föllekesült lakosokat a zászlók bevonására, — senki sem engedelmeskedett. Este pedig fényes kivilágítás volt: magyar és fumei czimerekkel, transparens jelmondásokkal, Deák Ferencz, Andrassy Gyula gróf s más magyar államférfiak arczképeivel.

*

Már a következő napon (február 19) a tüntetés főrendezői: Matcovich Gáspár, Sgardelli József, dr. Giacich Antal és Walluschnig Antal polgárok fogságba kerültek — közcsendháborítás czímén. A három utóbb nevezettet csak hatodnapra (febr. 25) helyezték szabad lábra, míg az öreg (74 éves) Matcovichot, a fumei magyar érzelmű demokrata-párt elismert vezérét, még tovább is fogva tartották, sőt már Zágrábba akarták szállítani, mikor majd egy hónap mulva Deák Ferencz közbenjárására — a ki ez ügyben egyenest a királyhoz fordult — márczius 16-án végre őt is szabadon bocsátották, anélkül azonban, hogy a tüntetés vezetői ellen emelt vádat elejtették volna.

¹ Mohovich, i. m. 33. l.; Radich, i. m. 201. l. („Von der vorge-setzten Behörde als gegen die Dienstinstruction verstössig zur Weiterbeförderung verweigert.“)

A börtön előtt nagy néptömeg várt Matcovichra, mely kocsijából kifogta a lovakat s diadalmenetben kíserte a Corsón végig egészen a lakásáig.¹

A fumeiek részéről ezen események után tett további lépésekben igen jelentékeny szerep jutott Francovich Alajosnak, a kit e hó (márczius) végén már Pesten találunk. 1867 márczius 27-én Andrassy Gyula gróf miniszterelnök kétórai kihallgatáson fogadja, hogy vele a fumei kérdésben ő Felségének benyújtandó emlékirat dolgában értekezék.² Ugyanez nap báró Eötvös Józseftől kap meghívót ebédre, miről atyját a következő szavakkal tudósítja: „Hét óra van; most jövök ebédre báró Eötvöstől. Holnap foglak bővebben értesíteni, mert nem akarom a postát elmulasztani.“³

Ugyanez időben fent járt Pesten egy másik fumei előkelő polgár, Scarpa Paolino, a ki márczius 30-án arra kérte Francovichot, mutassa be őt is Andrassynak. Francovich ebbe készségesen beleegyezett, mert — a mint írja — igen jó lesz, ha Scarpa is megtudja, miként vélekedik a miniszterelnök a fumei kérdésről. „Így legalább — úgymond — Fiumében senki se mondhatja, hogy én befolyásoltam Andrassy grófot s épp ezért nem akartam magam elmenni a császárhoz („*dall'Imperatore*“), a mint Andrassy gróf tanácsolta, hogy ne lépjek túlságosan előtérbe. Megyek egyenesen a magam útján — írja atyjának — s azt hiszem, hogy azt a keveset, a mit eddig a fumei ügyért tettem, hazám javára cselekedtem!“⁴

Eredményeiben talán még fontosabb volt Francovichnak *Beust* gróffal, a külügyminiszterrel való találkozása, a ki április 20-án fogadta *kétórai* kihallgatáson, hogy tőle a fumei állapotok felől tájékozódjék. Francovich habozás nélkül kijelentette előtte, hogy végső ideje volna már Smaich polgári kapitányt, a kit a lakosság nem szenvedhet, állásából elmozdítani, s fölkérte, hasson oda ő Felségénél, hogy a kapitány eltávolíttassék s helyébe kir. biztos neveztessék ki.

Néhány nappal utóbb pedig (április 5) a Matcovich és társai ellen indított politikai pör dolgában Deák Ferenczcel értekezik, a ki azt ajánlja neki, tanácsolja Matcovichnak, hogy rögtön adjon be egy felfolyamodást egyenesen ő Felségéhez azzal a kérelemmel, adjon ki számára királyi menedéklevelet, hogy Fiuméba mehessen s ott szabad lábon védekezhessék az ellene

¹ Radich, i. m. 204. l. — Mohovich, i. m. 38. l.

² Ez emlékiratról („Aufsatz“) már Eötvös bárónak elébb közölt levelében is történik említés.

³ Ifj. Francovich Alajos úr közlése.

⁴ Ifj. Francovich Alajos úr közlése a család birtokában levő levél alapján.

emelt vádak ellen. Egyben arra kéri Francovichot, beszélje le az öreg Matcovichot arról, hogy a királytól személyes kiballgatóst kérjen, mert túlheves ember lévén, könnyen megfélemedkezhetnék magáról.¹

Francovich eme lépései nem is maradtak hatás és eredmény nélkül. Az újonnan kinevezett magyar minisztérium, melynek több tagja (Andrássy, Eötvös, Lónyay) hiteles értesülést nyerhetett Francovich révén a fumei állapotokról, növekvő befolyásával csakhamar megváltoztatta Fiume helyzetét. A király a magyar kormány előterjesztésére április 5-én Cseh Ede titkos tanácsost küldte a Magyar-Tengermellékre biztosul, a ki április 23-án érkezett Fiuméba, a hol megváltóként fogadták és üdvözlözték.

*

A Horvátországgal való kapcsolat azonban egyideig még fennmaradt. A felség Andrássy gróf miniszterelnökhöz 1867 április 27-én intézett leiratában kijelentette, hogy a horvát udvari cancellaria vezetőjének rendeletet adott arra, hogy Fiume városát és kerületét meghívja a már újra összehívott *horvát országgyűlésre*.

Most hát újra előtérbe lépett a horvát országgyűlésre már az előző évben megválasztott négy fumei követ magatartásának kérdése. Ciotta János, a kit az előző szavazásnál a „nessuno“ ellenében leadott horvát szavazatok juttattak mandátumhoz, időközben lemondott, hogy ne állja útját a magyarérezelmű fumei polgárok akaratszavazásának. A II. választókerületben tehát új választásra került a sor, mely április 26-án ment végbe: a beadott 128 szavazatból 127 esett dr. Randich Antal ügyvédre, a ki teljes solidaritást vállalt a magyar-párt elébb megválasztott három képviselőjével (Martini János, Veneda Ernő és Cosulich Kázmér követekkel).

A négy követnek eleinte az volt a szándéka, hogy egyáltalán fel se mennek Zágrábba; — „mindazáltal igen tekintélyes oldalról jövő tanácsokra (ki ne ismerné fel ebben az előbb közölt levelek után Eötvös mérvadó befolyását?) és a végből, hogy négy szavazatukkal megerősítsék az unionista pártot, megváltoztatták szándékukat s mégis elmentek“.² Cseh Ede királyi biztos is ez irányban vetette latba összes befolyását.³ Elmene-telüket azonban még így is hosszú alkudozások előzték meg. Akkor már várták, hogy Fiume városa meghívót kap a magyar

¹ Ifj. Francovich Alajos úr közlése.

² Mohovich, i. m. 41. l.

³ Radich, i. m. 207. l.

országgyűlésre is. Veszedelmes praecedensnek tartották, hogy ily körülmények közt a horvát országgyűlésen is képviselve legyen a város, mivel két helyen egyszerre nem gyakorolhatná törvényhozási jogát. Végül hosszas alkudozások után kijelentették, hogy csakis azon feltétel alatt mennek *egyszeri* szavazás czéljából Zágrábba, ha maga *Andrássy* miniszterelnök kifejezetten így kívánja. Erre sürgönyváltás következett; *Andrássy* igenlőleg válaszolt s a követek elmentek.¹

De a fiumei követek zágrábi szereplése nem sok ideig tartott. A horvát országgyűlés május 1-én nyílt meg. A május 9-ki ülésen Buccari város óvást emelt Cseh Edének királyi biztossá való kinevezése ellen. Erre dr. Verna Ernő a többi fiumei követ nevében is *olasz nyelven* — melyen törvényes joga volt felszólalni — e kinevezésnek védelmére kelt. Felszólalását azonban óriási lármával és éles fütyökkel fogadták; — mire a fiumei követek — látván, hogy a négy fiumei szavazat amúgy sem volna elég az unionista többség biztosítására — ott hagyták az országgyűlést és hazautaztak.²

A szenvedett sérelmekért azonban csakhamar megjött a legnagyobb elégtétel, melyet a fiumeiek maguknak kívánhattak. Már két héttel ez országgyűlési jelenet után (május 26-án) a király Fiume városához intézett leiratában felbívta a várost, küldjön képviselőt a *magyar országgyűlésre*. Két nappal ezután pedig (máj. 28) a király a fiumei tüntetések vezérei ellen indított pört *törölte* s egyúttal Smaich Bertalan bárót, Fiume megye főispánját és Fiume és Buccari városok polgári kapitányát, összes tisztségeitől felmentette. (Ebben, a mint láttuk, jelentékeny része volt Francovich megelőző kihallgatásainak.)

A városi képviselőtestület a királyi üzeneteket kitörő lelkesedéssel fogadta. A polgárság már május 29-én a Piazza Ürményin nagy tömeg megjelenésével választói népgyűlést tartott; ezen a magyar Radich Akost, a fiumei kívánságoknak eddig is buzgó közvetítőjét és tolmácsát jelölte követül, a kit június 3-án egyhangú lelkesedéssel közfelkiáltás útján meg is választottak.³

*

Azonban mindezek után is megmaradt Fiumének követküldési joga a horvát országgyűlésre is. A magyar-horvát kiegyezés tárgyalása czéljából 1868 január 8-ára összehívott zágrábi országgyűlésre Fiume városa újból meghívót kapott, — ezúttal azonban nem *négy*, hanem csak *két* követ küldésére. E paradox hely-

¹ Radich, i. m. 207. 1.

² Mohovich, i. m. 46. 1. — Radich, i. m. 207—8. 1.

³ Mohovich, i. m. 52—105. 1.

zetben *Matcovich Gáspár*, az öreg népvezér, — a ki Fiume különböző ügyeiben 1867 októberében fent járt Pesten, — felkereste úgy a Deák-párt, mint az ellenzék klubját s Radich Ákos képviselővel együtt Deák Ferencz közbenjárására és kifejezett kívánására végre kihallgatást nyert Andrássy gróf miniszterelnöknél is, kitől azt a biztosítást nyerte, hogy Fiume mindenesetre vissza fog csatoltatni az anyahazához.

Pesti útjáról visszatérve, az ősz Matcovich párthíveit bizalmas beszámoló értekezletre hívta össze s itt a horvátországi követek küldésére nézve a következő nyilatkozatot tette (teljesen azon értelemben, mint báró Eötvös fent közölt leveleiben kifejtve találjuk):

„Bár éppen most azt ajánlani, hogy a zágrábi országgyűlésre elküldjék követeiket, első látszatra a fiumeiek által eddig követett politikával ellentétben állónak tetszhetik, mindazáltal nem lehet figyelmen kívül hagyni annyi tekintélyes személyiség megfontolt tanácsait, a kik szintén csak a fiumeiek által oly hön óhajtott cél felé törekcsenek. Ő maga is kénytelen volt meggyőződni arról, hogy a követek küldése haszonnal fog jární; ezt hát a maga részéről is tanácsolja, — de csak arra a célra, hogy a követek Zágrábban ünnepiesen tiltakozzanak Fiumének Horvátországtól való bárminő függése ellen.“¹ (Kétségtelenül ez volt báró Eötvösnek s vele az egész magyar kormánynak is — Matcovich-csal közölt — álláspontja.)

Így is történt. 1867 november 21-én végbement a horvát országgyűlésre küldendő követek választása. A 900 választó közül egy tüntetően csekély rész, 135 adta le szavazatát s megválasztotta dr. Randich Antal és dr. Gelletich Miklós maig is élő polgárokat; de a nyomtatott szavazólapok a néven kívül még ezt az utasítást is tartalmazták: „avégből, hogy tiltakozzék a Horvátországgal való bárminő kapcsolat vagy attól való függés ellen.“² Ehhez képest a fiumei követek, alig hogy megjelentek a horvát országgyűlésen, a ház elnökének szóval bejelentették, majd írásban is átadták — olasz nyelven szerkesztett — óvásukat, mely ekképen szólt:

Magas országgyűlés („Eccelsa Dieta“)!

A fiumei szabad kerület polgárai, felszólítást nyervén arra, hogy e magas országgyűlésre két képviselőt küldjenek, az Apostoli Felsőg e felbívásának eleget tettek.

¹ Mohovich, i. m. 249—151. l.

² „onde protesti contro qualsiasi annessione e dipendenza dalla Croazia“. Mohovich, i. m. 253. l.

Ám Fiume képviselői, bármennyire óhajtanak is, hogy a maguk részéről is hozzájáruljanak a Szent István koronája alatt egyesült népek testvéries megegyezéséhez, — a mely megegyezés minden érdekelt félre, de különösen Fiuméra nézve a legnagyobb mértékben kívánatos, — mindazonáltal:

mert kötelességükhöz képest minden cselekedetükben szorosan kell ragaszkodniok Fiume ősi közjogához, mely szerint ez a terület („terra“) mindig a magyar királysághoz csatolt külön testet alkotott; —

mert e jog a most elmúlt évben újabb szentesítést is nyert azzal, hogy ő Felsége kegyeskedett Fiumét felhívni, hogy 1848. évi törvényeink alapján a pesti képviselőházba elküldje követét; —

mert e ténynyel kifejezetten elismerést nyert Fiume közvetlen kapcsolata a magyar királysággal; —

mert mindezeknél fogva Fiume területének („terra di Fiume“) sem joga, sem kötelessége, hogy ezen a magas országgyűlésen képviselve legyen; —

az alulírott képviselők, tekintetbe véve még küldőik világosan kifejezett utasítását, mely mindenben egyezik az egymást követő városi képviselőtestületek előző határozataival, — elengedhetetlen kötelességüknek tartják kijelenteni, a mint hogy ezennel ki is jelentik:

hogy ők Fiume város szabad területének közjogi viszonyait illetőleg nem ismerhetnek el kötelezőnek semmi oly határozatot, melyet e tekintetben ez a magas országgyűlés hozna; — mivel e viszonyok megállapítására és meghatározására — Fiumével egyetértőleg — egyedül a pesti törvényhozás illetékes, a melyben a város követe által már képviselve van.

Zágráb, 1868 január 21-én.

Fiume képviselői:

Dr. Randich. — Dr. Gelletich.

*

Ezzel e kérdés, melylyel báró Eötvös itt közölt levelei főképen foglalkoznak, (minden bizonynyal az ő eredeti szándéklatával egyezően) befejezést nyert. Fiume — noha a horvát törvények értelmében még mindig joga volna hozzá — azóta sem küldött képviselőket a horvát országgyűlésre.

Bár az 1868-ki magyar-horvát kiegyezési törvény 66. §-ában kimondotta, hogy Fiume városa, kikötője és kerülete a magyar koronához csatolt külön test: a város közigazgatási szervezétének kérdése — a horvátok ellenállása miatt — még soká

húzódtott s csak 1870-ben oldatott meg, a mikor is a király július 28-iki leiratában a magyar minisztertanácsnak Fiume kormányzatára nézve megállapított provisorius tervezetét elfogadta s ennek értelmében már a következő napon (július 29) *Zichy József* grófot Fiume kormányzójává kinevezte.

Báró Eötvös József — mint a ki a minisztertanácsban kiváló helyet foglalt el s azon Andrássy távollétében elnökölni is szokott — így még megérte, hogy az annyira szívéhez nőtt fumei kérdés megoldásában döntő részt vehessen.

Fél évvel utóbb halt meg, 1871 február 2-án. A halála által felidézett országos gyászban őszintén osztozott Fiume is, mely őszinte pártfogóját, jóakaró tanácsadóját és viszonyai alapos ismerőjét veszítette benne.

A Francovich-család még most is kegyelettel őrzi fényképét, melyet még 1867-ben ajándékozott Francovich Alajos lovagnak, a ki hazafias érzésének azzal is kifejezést adott, hogy fiait Pécsre adta középiskolába a magyar anyahaza megismerése, megszeretése és nyelvének elsajátítása végett.

Francovich Alajos 1888-ban halt meg a fumei családi patricius házban; temetésén tíz koszorúnak magyar nemzeti színű szalagja tett tanúságot arról a gyászról, melyet e jó fumei hazafi halála a magyar nemzetnek okozott.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE áprilisi füzetének tartalma. Viszota Gyula *Széchenyi Garat cz. művének bevezetésé-t* közli. Szerző Széchenyi eddig ismeretlen munkáját hátrahagyott iratai között találta, s azt történeti tanulmány kíséretében Szily Kálmán az Akadémiában bemutatta. — Gróf Vay Gáborné *A nők feladata a magyar nemzeti problema körül* című cikkében arról értekezik, hogy miben nyilvánuljon a magyar nő hozzájárulása a nemzeti problema megoldásához. Szerinte a magyar nő neveljen: első sorban önmagát, azután a gyermekeit. Ápolja, fejleszse bennük a magyarságot, anélkül hogy parlagi korlátoltsággá váljék. Neveljen a nemzedékbe egy adag spartaismust. Nevelje a nő a fiúkat politikailag jobbakká, mint a milyenek félszázados parlamentarismus után az apáik nagy része. — Munkácsi Bernát folytatja *Hunfalvy Pál emlékezetéről* szóló tanulmányát. — Ferdinándy Gejza *Marczali és a magyar közjog* címmel szigorú bírálatot ír Marczalinak 1911-ben Tübingenben megjelent „*Ungarisches Verfassungsrecht*“ cz. munkájáról. — Papp Ferencz Kemény *Élet és ábránd* cz. regényéből a negyedik közleményt adja. — Ifj. Szász Béla Tennyson Alfréd *Locksley Hall*

czimű költeményét fordította le. — Császár Elemér *Komjáthy Jenő*-ről irt tanulmányában Sikabonyi monographiája képesen azt kutatja, vajon jogos-e az a kívánság, mely Komjáthyt elsőrangú íróink körébe akarja emelni. — A *Szemlé*-ben Berzeviczy Albert *A szabadoktatás Magyarországon* czimmal a Szabadoktatási Tanács első összejelésén tartott megnyitó beszédét közli, mely arról szól, hogy mint lehet a szabadoktatást a socialis problema megoldásának is szolgálátába állítani. Erre nézve utal egy régebbi előadására, melyben többek közt ezt mondotta: „A társadalom negyedik osztályát művelni, nevelni kell jövendő szerepére, lehetővé tenni, hogy belőle mentől többen emelkedjenek a physikai, társadalmi és politikai élet problémáinak helyes megítélésére, hogy ezekre nézve minél inkább elenyészzenek a felsőbb és alsóbb osztályok között ma mutatkozó s a társadalmat mindinkább szétbomlasztó ellentétek.“ — Kenessey István *Két operaházunkról*, illetőleg a Népopera és m. kir. Opera újabban előadott darabjairól irt ismertetést. — Az *Értesítő*-ben Tömörkény I.: Ne engedjük a madarat, Vér M.: Pasztellek (Kéki Lajostól.), Volkelt J.: Kunst und Volkserziehung (Várdai Bélától) czimű munkák vannak ismertetve. A füzet végén az új magyar könyvek jegyzéke van.

Ugyane folyóirat májusi füzetének tartalma. Prohászka Ottokár *Jeges kosmogonia és lelkes világnézet* czimű cikkében Hörbiger János kosmogoniáját genetice ismerteti. — Vambéry Ármín *Perzsia, Tripolis, Marokko — közeledés muzulmánok s buddhisták közt* czimmal arról ír, hogy Ázsiában feltünő jelenség, hogy a mohammedánok és buddhisták már nem néznek egymásra azzal a bösz gyűlölettel és rosszakarattal, a mely régebben jellemezte a hajdani világ e két hatalmas néptestének egymással való érintkezését. Meglepő a japán és muzulmán nemzet egyre fokozódó barátsága. A földrajzi távolság daczára érintkezésbe igyekeznek jutni egymással és már meg is találták a módját annak, hogyan könnyítsék meg intellectualis érintkezéseiket. S a minő arányban érezhetővé vált az európai suprematia a távol Keleten, ugyanolyan arányban erősödött a moszlimok és a kínaiak között is a rokonézés. — Takáts Sándor *A török-magyar bajviadatok*-ról kezd tanulmányt. E közleményben a XVI. század végbeli világ szellemét és a személyes viadokat ismerteti. — Legifj. Szász Károly *Gyulai Pál ifjúkori dráma-kísérlete* czimű cikkében Szász Károlyhoz irt levelei nyomán Gyulainak drámairói becsvágyáról s kísérletéről ír. 1850-ben Gyömrőn, hol mint gr. Teleki Domokos titkára tartózkodott, belefogott egy dráma írásába: azonban abbahagyta. — Munkácsi Bernát befejezi *Hunfaly Pál emlékezetéről* szóló tanulmányát. E közleményében az oláh történetírásra, a nyelvtanításra vonatkozó munkásságát, majd szerkesztői működését jellemzi. — Ezután Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* cz. regényének ötödik közleménye következik. — Csengeri János *Euripides Hekabé*-jét fordította le. — A *Szemlé*-ben Szász y-

Schwarz Gusztáv Vécsey Tamásról irt jellemző nekrológot. — Egy névtelen író a *Színházi szemlé*-ben négy új darabot ismertet. — Az *Értesítő*-ben Mikszáth: Tövískes látogatóban, Von der Leyen Fr.: Das Märchen, Kéki L.: Tompa Mihály, Jablonkay G.: Taxonyi János (Alszeghy Zsolttól), Boutroux, E.: William James (Vida Sándortól) című munkák vannak ismertetve.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE *januári* számában Buday László emelkedett hangú nekrológot közöl Vizaknai Pál-ról, a magyar statisztikai hivatal korán elhunyt aligazgatójáról, kinek nagy és széleslátókörű szelleme a hivatal utolsó tízéves működésére rányomta bélyegét. — Majd dr. Buday László *A statistika nemzetközi művelése* címen közöl értekezést. Ismerteti a mult század derekán tartott statisztikai congressusoknak azt a törekvését, hogy nemzetközi statisztikát létesítsenek, s azt bizonyítja, hogy ez a törekvés a statistika akkori fejletlensége mellett szükségképen kudarczra vezetett volna. még ha nemzetközi nehézségek nem is állták volna útját. Leírja azután, hogy az utolsó félszázadban micsoda különféle tényezők játszottak közre aziránt, hogy a statistika a kezdetleges régi keretből kinöve, terjedelemben és mélységben gyarapodva, mindinkább alkalmassá válhatott a nemzetközi művelésre. Ennek a fejlődési folyamatnak következményeül tekinti a szerző, hogy nemzetközi statisztikai szervezet létesítése újabban ismét napirendre kerülhetett, a megvalósulás jóval több tárgyi biztosítékával, mint a congressusok idején. Cikkét a nemzetközi statisztikai szervezet ügyében eddig folytatott tárgyalás ismertetésével fejezi be. — Neumann Ernő *A kivándorlás része az olasz váltó-árfolyamok emelkedésében cz. tanulmányában* kifejti, hogy az olasz váltók árfolyamában beállott hatalmas változásnak (még élénk emlékezetben vannak az 1893—4—5-iki 14—15%-al a parin alul álló jegyzések) legfontosabb okai egyrészt a külföldön elhelyezett államkötvények visszavásárlása, másrészt az idegenforgalom és a kivándorlás. Bodio 1897-ben, a végállomásokon elszedett vasúti jegyek alapján, 300 millió lirára becsülte az idegenek által olasz földön hagyott pénzt. De nincs statisztikai adatunk az idegenforgalom fejlődésének meghatározására, bár valószínűnek tartjuk, hogy az idegenforgalom azóta emelkedett. Több adatunk van a kivándorlást illetőleg. Az utolsó évtizedet jellemzi egyrészt a kivándorlás óriási fellendülése, másrészt a váltóárfolyamok hatalmas javulása. A proletár-kivitel ellenértékét meghatározandó, követnünk kell az olasz munkást, a ki hazáján kívül keres megélhetést. Munkabérént és életmódját kell vizsgálnunk első sorban, hogy megtudjuk, hogy vajjon takaríthat-e meg jelentékeny összegeket; különösen az Északamerikai Egyesült Államokban vannak rendelkezésünkre adatok, a melyek bizonyítják, hogy bár az olasz munkás az összes bevándorlók közt a legolcsóbb, standard of lifejének alacsonysága folytán munkabérének nagy részét megtakarítja: # 1.50 keresményéből megtakarít # 1-t,

Ez a megtakarítás oly országban, a mely például 1907-ben 285,731 olasz munkásnak adott kenyeret, felette nagy összegeket jelent. A többi országokban az olasz munkás nem kevésbé takarékos és ha a bérek magasak, mint pl. Argentínában, a megtakarítások is nagyon jelentékenyek. Az európai országokban a munkabérek sokkal alacsonyabbak és az élet aránylag drágább. Éppen ezért nem kerülheti el figyelmünket az a körülmény, hogy a mult század utolsó tíz esztendejében a kivándorlók zöme, a mely eddig Európában maradt, a tengeren túlra vándorol, a hol többet kereshet. Nem tagadható tehát a kivándorlottak megtakarított pénzének fontos volta. De milyen része kerül ennek a megtakarításnak haza Itáliába? Át kell vizsgálnunk minden utat, módot, a melyen az olasz kivándorló megtakarított pénzét hazaküldi. Mindenekelőtt ott van a hivatalos közvetítő, a Banco di Napoli, a mely 1909-ben több mint 40 millió lirát kapott a kivándorlóktól. De ez a hazaküldött pénzeknek csak elenyésző csekély része. Nemzetközi postautalványok révén sokkal jelentékenyebb összegek térnek haza. 1909-ben 207.4 millió (1907-ben 248.2 millió). Csak az ezen a két úton hazakerült pénzek határozhatók meg számszerűen. De nem maradnak az e két módon hazaküldött összegek mögött az amerikai ú. n. olasz bankárok közvetítésével hazaküldött pénzek. Ezek a bankárok kivándorolt honfitársaikat a leggyalázatosabb módon kizsákmányolják. A közvetítésükkel hazaküldött összegeket az amerikai szenátus egy bizottsága évenként 25—30 millió dollárra becsülte. Valódi bankok is küldenek haza nagy összegeket, ajánlott és pénzeslevelek útján is kerül haza sok megtakarítás, de ezek az összegek eltörpülnek azok mellett a summák mellett, a melyeket a kivándorló rokonai, barátai vagy az emmigráns maga hoz haza. Az Argentínába kivándorlók nagy része, a mely csak néhány hónapra hagyja el hazáját, magával hozza peculiumát. Semmi esetre sem túlozunk, ha mindezekben az utakon hazakerült pénzeket 600 millió lirára becsüljük. De még említést kell tennünk a kivándorlásnak a fizetési mérélegre gyakorolt indirect befolyásáról is. Azok az országok t. i. a melyek felé a kivándorlás irányul, vevői lettek Olaszországnak, jelesül azokban az árúkbán, a melyek a kivándorlók fogyasztására vannak szánva. Például álljanak itt az Amerikai Egyesült-Államok, a melyeknek behozatala Olaszországból 1897-ben csak 93 millió lira volt, 1905-ben pedig 266 millió. — Az *Ismertetések és közlemények* rovatában *A gabonakereskedelem, a gabonaárak és visszahátasuk a külkereskedelemre* czimmal dr. A. Horovitz az osztrák Exportvereinban tartott felolvasásának Amerikára s Ausztriára vonatkozó része részletesen van ismertetve. A következő közlemény a *japáni közgazdasági állapotokról* közöl érdekes adatokat. A *külföldi népelem Franciaországban* igen tekintélyes s folyton emelkedő számot tesz ki, legújában igen nagy az olasz bevándorlás. A *magyar posta multja* czimmal Munkás László e tárgyról irt s az Orsz. Iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtárában megjelent munka nyer rövid

bemutatást. *A canadai népszámlálás eredményei*: hogy a hét millióra emelkedett lakosság az utolsó tíz év alatt 32 százalékkal szaporodott. A bevándorlók legnagyobb része értékes mezőgazdasági elem. *A szabadkereskedelmi congressus jelentése* első kötete a congressuson megtartott előadásokat tartalmazza. *Vasuti politika* czimmal Rózsa Kálmán füzete nyer bemutatást, mely vasúthálózatunk fejlesztését tárgyalja az államnak az eddiginél kisebb megterhelésével. *A vasúti díjszabások* készítésének módját tárgyalja Sulyok Imre könyve. *Tanulmányok a drágaság kérdéséről* című közlemény Yves Guyot és Paul Leroy-Beaulieu e tárgyról írt tanulmányait ismerteti. — *Bosznia közgazdaságáról* hű képet ad az országos kormány tevékenységéről szóló jelentés. *Kiviteli Akadémia Fiumében* cz. alatt az ez ügyben tartott enquete előadói javaslatáról van említés téve. *A Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete* is megalakult. A megalakulásról szóló tudósítást F. I. közli. — *A Népművelő Társaság első socialpolitikai tanfolyama* folyó év elején igen gazdag programmal megnyílt. A Magyar Társadalomtudományi Egyesület *Közegészségügyi szaktanácskozmányt* tartott. Majd a Közgazdasági Társaságban *A pénzüzetek revisiójáról* folyó vita anyaga van közölve. — A Magyar Közgazdasági Társaságra vonatkozó közlemények fejezik be e számot, melyhez még a Társadalomgazdaságtani Bibliographia november—decemberi kettős füzete is csatolva volt.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hatodik ülése.

1912 június 3-án.

GOLDZIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illeto osztályból*: Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Gombocz Zoltán. Gyomlay Gyula, Négyesy László, Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vikár Béla, Voinovich Géza l. tt. — *Más osztályokból*: Szily Kálmán r. t. — Jegyző: ifj. Szinnye József osztálytitkár.

132. SIMONYI ZSIGMOND r. t.: „Jelzői szerkezetek“.

133. VIKÁR BÉLA l. t. „Egy XII. századbéli georgiai költő“.

134. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére SIMONYI ZSIGMOND r. és VIKÁR BÉLA l. tagot kéri föl.

 HUSZONÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hatodik ülése.

1912 június 10-én.

B. Nyáry Jenő t. t. helyettes elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Berzeviczy Albert t. t. — Csánki Dezső, Fejérpataky László r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Magyary Géza, Mahler Ede, Polner Ödön, Tagányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r. t. — Láng Nándor, Vári Rezső l. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

135. HORNYÁNSZKY GYULA l. t. felolvasása: „Zeller Eduárd emlékezete.“

136. A helyettes osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére ANGYAL DÁVID és MAHLER EDE l. tagot kéri föl.

HUSZONHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hatodik ülése.

1912 június 17-én.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Fröhlich Izidor, Horváth Géza, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Schuller Alajos, Szily Kálmán r. tt. — Buchböck Gusztáv, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Preisz Hugó, Rejtő Sándor, Tötössy Béla, Zemplén Gyöző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Heinrich Gusztáv r., Vikár Béla l. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

137. HORVÁTH GÉZA r. t.: A Stephanitis-nemzetség fajai.

138. KÖVESLIGETHY RADÓ r. t.: A földrengési menetgörbe inflexióspontja és a Bertrand-féle probléma.

139. HEVESY GYÖRGY részéről: A radioactiv elemek elektrochemiájáról. Előterjeszti LENGYEL BÉLA r. t.

140. GORKA SANDOR részéről: Adatok a bogarak Malphigi-edényeinek ismeretéhez. Előterjeszti ENTZ GÉZA r. t.

141. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HORVÁTH GÉZA és KÖVESLIGETHY RADÓ r. tagot kéri föl.

HUSZONHETEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Hatodik ö s s z e s ü l é s .

1912 június 17-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Beöthy Zsolt, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Goldziher Ignác, Horváth Géza, Krenner József, Schuller Alajos, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, r. tt. — Bugárszky István, Fejér Lipót, Gárdonyi Géza, Hoór Mór, Komáromy András, Négyesy László, Ónodi Adolf, Preisz Hugó,

Reiner János, Rejtő Sándor, Sebestyén Gyula, Tötössy Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

142. Főtitkár jelenti, hogy a f. május 31-én lejárt határnapig a Kóczán-féle drámai pályázatra a következő 25 színmű érkezett (jeligéjük zárjelben): 1. Mohács, 3 felv. (Mors). — 2. Dózsa György szerelme, 4 képben (Aranyvirág 21). — 3. Báthory Zsigmond (Gyöngyöt, gyémántot kirakok). — 4. A három elbukott (Erzsike). — 5. A keresztsek, 5 képben (Altera iam teritur). — 6. Bakóce Tamás (Habemus papam). — 7. Leánynézőben, vigj. 3 felv. (Mátyás király unokája menyasszony). — 8. Nászéj, 3 felv. (Színszerűség). — 9. A Dobzse László fia, 4 felv. (Non est currentis etc.). — 10. Az áldozat, 3 felv. (Régi dicsőségünk stb.). — 11. Jegyesek, 3 felv. (Nemzeti nagyléitünk stb.). — 12. Mátyás után (Mohács előtt). — 13. A jobbágy (Margareta). — 14. A kalandor (Akármennyit veszítsen az ember stb.) — 15. A trónkövetelő, 5 felv. (Csak sást nemznek a sasok). — 16. A hős király 3 felv. (1526). — 17. Korvin János, 2 felv. (Magad legyőzni legnagyobb). — 18. A hold jegyében, 5 felv. (Mohács). — 19. Leigázott szerelem, 4 felv. (Quod scripsi, scripsi). — 20. Fortuna szekere, 3 felv. (Fortuna szekeren okosan stb.). — 21. Földindulás, 4 felv. 1 előjáték (Vulgus non habet voem). — 22. A sziklarózsza (Ete kúnja) — 23. Fortunatus Imre, 3 felv. (Magyarok tragédiája). — 24. Eszter (Eszter). — 25. Nekropolis 4 felv. (In senibus consilium). — A beérkezett darabok megbirálására az I. osztály BERZSIK ÁRPÁD, HEINRICH GUSZTÁV r. és BLEYER JAKAB l. tagokat küldte ki. — Tudomásul van.

143. Az I. osztály jelenti, hogy Teza Emil k. t. fölött tartandó emléksbeszéd megírására ASBÓTH OSZKÁR r. tagot kérte föl. — Tudomásul van.

144. A Történelmi Bizottság jelenti, hogy dr. Szentpétery Imre úrnak hozzá beadott „Oklevéltani Naptár“ cz. kéziratot művét, FEJÉRPATÁRY LÁSZLÓ és ÁLDÁSY ANTAL biz. tagok birálata alapján, hasznos segédkönyvnek elismeri és kiadását elhatározza. Minthogy azonban ennek költségeire a bizottságnak ez évi dotációjában nincs fedezet, pedig a kéziratnak mielőbbi sajtó alá adása felette kívánatos: a bizottság megkeresi az Elnökséget, hogy a kiadás költségeit fedezze. — Az összes ülés hozzájárul a bizottság javaslatához, melynek értelmében az Elnökség fedezni fogja a kiadás és írói tiszteletdíj költségét, a mennyiben a bizottság ezeket teljesen a saját dotációjából nem fedezhetné.

145. Meghívók érkeztek: 1. a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak f. évi augusztus 25—29. napján Veszprémben tartandó vándorgyűlésére. (Az Akadémia képviselőtérre LENGYEL BÉLA r. t. kérérik föl); — 2. az aradi Kölcsey-egyesülettől FÁBIAN GÁBOR és CSIKY GERGELY néhai akadémiai tagok szobrainak f. é. jún. 16-án leleplezésére (MÁRKI SÁNDOR r. t. képviselte az Akadémiát és letette koszorúinkat a szobrok talapzatára). — Tudomásul van.

146. A májusi összes ülés óta a következő akadémiai kiadások jelentek meg: Akadémiai Értesítő 270—271. füz. — Nyelvtudomány. IV. köt. 1. füz. — Irodalomtört. Közlemények. XXII. évf. 2. füz. — Matemat. és természettud. Értesítő, XXX. köt. 2. füz. — Történeti Szemle. I. évf. 3. füz. — Munkácsi Bernát r. t., Emléksbeszéd Hunfalvy Pál r. és íg. tag felett. (Emléksbeszédok XV: 11. sz.). — Szeffő Gyula, Serviensek és familiarisok. (Történetud. Értekez. XXIII: 3. sz.). — Szentiványi Ferencz, Torontálvármegye közgazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében. (Megyei monografiák). — Tudomásul van.

147. Az Akadémia könyv- és irattára a májusi összes ülés óta a következő adományokat kapta: a) 1. M. de Hoor-Temps: De l'énergie mécanique consommée etc. Budapest, 1912. — 2. D. C. Phillott: Khazina-e muhāwarāt or urdu idioms. Calcutta, 1912. és Ugyanaz: Hindustani exercises. Calcutta, 1912. — 3. N. Nielsen: Beretning om den anden Skandinav. Matematiker-kongres. Kjøbenhavn, Kristiania, 1912. Liber memorialis publié par le comité organisateur. Manifest. er l'honneur de M. J. Neuberg. Liège, 1911. — 4. Balch, Thomas: International courts of arbitration. 1874. Fourth edition. Philadelphia, 1912. — Kösznettel vétetnek.

148. A L'Université de Paris a következő nyomtatványokat küldte az Akadémia könyvtárának: 1. Université de Paris: Bibliothèque de la Faculté des Lettres. I—XXIX. Paris 1896—1912. — 2. Courteault: Geoffroy de Malvyn. Paris, 1907. — 3. Plattard: L'invention et la composition dans l'oeuvre de Rabelais. Paris, 1909. — 4. Plattard: Le quart livre de Pantagruel. Paris, 1909. — 5. Jordan: De mercatoribus camerae apostolicae saec. XIII. Condate Rhedonum, 1909. — 6. Jordan: Les origines de la domination Angevine en Italie. Paris, 1909. — 7. Courteault: Blaise de la Monlue historien. Paris, 1907. — 8. A. Pirro: Descartes et la musique. Paris, 1907. — 9. A. Pirro: L'esthétique de Jean-Sébastien Bach. Paris, 1907. — 10. Th. Sebillet: Art poétique françois (1548). Édition critique . . . par FÉLIX GAIFFE. Paris, 1910. — 11. A. Ernout: Les éléments dialectaux du vocabulaire latin. Paris, 1909. — 12. A. Ernout: Recherches sur l'emploi du passif latin à l'époque républicaine. Paris, 1909. — 13. F. Gaiffe: Étude sur le drame en France au XVIIIe siècle. Paris, 1910. — 14. A. Leger: Wesley's last love. London, 1910. — 15. R. Waltz: La vie politique de Sénèque. Paris, 1909. — 16. R. Waltz: Sénèque, De otio. Paris, 1909. — 17. H. Bléry: Syntaxe de la subordination dans Térence. Paris. — 18. H. Bléry: Rusticité et urbanité romaines. Paris. — 19. A. Leger: La jeunesse de Wesley. Paris, 1910. — 20. É. Bréhier: Les idées philosophiques et religieuses de Philon d'Alexandrie. Paris, 1907. — 21. É. Bréhier: La théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme. Paris, 1907. — 22. J. Barasch-Haas: Étude sur la Neue Arria de F. M. Klinger. Strasbourg. — 23. M. Castelain: Ben Jonson, Discoveries. A critical edition. Paris. — 24. Jaques Rambaud: Naples sous Joseph Bonaparte 1806—1808. Paris, 1911. — 25. F. Delattre: English fairy poetry. London, 1912. — 26. Francis Brown Barton: Étude sur l'influence de Laurence Sterne en France au XVIII. Siècle. Paris, 1911. — 27. F. Mangé: L'hypothèse rationaliste et la méthode expérimentale. Paris, 1909. — 28. C. Richter: Nietzsche et les théories biologiques contemporaines. Paris, 1911. — 29. S. Zelazowski: L'instruction publique et la commission d'éducation en Pologne. Paris, 1910. — 30. N. M. Bernardin: De Petro Monmauro. Paris, 1895. — 31. L. Peytraud: De legationibus Augerii Gisenii Busbequii im Turciam. Paris, 1897. — 32. H. Dehérain: Quid Schems Eddin el Dimashqui geographus de Africa cognitum habuerit. Paris, 1897. — 33. L. Arnould: De apologia Athenagorae. Paris, 1898. — 34. J. Lebreton: Caesariana Syntaxis. Paris, 1901. — 35. M. Lanusse: De Joanne Nicotio. Gratianopoli, 1893. — 36. A. Waltz: De carmine Ciris. Paris, 1881. — 37. L. Constans: De sermone sallustiano. Paris, 1880. — 38. E. Bertrand: De pictura et sculptura apud veteres Rhetores. Lutetiae Parisiorum, 1881. — 39. A. Rainaud: Quid de natura et fructibus Cyrenaicae Pentapolis antiqua monumenta . . . tradiderint. Paris, 1904. — 40. G. Fourart: De libertorum conditione apud Athenienses. Lutetiae

- Parisiorum, 1896. — 41. G. Fougères: De lyricorum communi. Lutetiae Parisiorum, 1898. — P. Marabail: Étude sur le cercle de Caw-Baag. Paris, 1908. — 43. F. Delattre: Robert Harrick. Paris, 1911. — 44. L. Le Roux: L'armée romaine de Bretagne. Paris, 1911. — 45. H. Loiseau: Contribution à l'étude de la langue du jeune Goethe. Paris, 1911. — 46. Léonce Chabaliér: Héro et Léandre. Paris, 1911. — 47. A. Feuillerat: Le bureau des Menus-Plaisirs, Louvain, 1910. — 48. A. Darbon: Le concept du hasard. Bordeaux 1910. — 49. D. Mornet: L'Alexandrin français. Toulouse, 1907. — 50. D. Mornet: Le sentiment de la nature en France. Paris, 1907. — 51. A. Léon: Les éléments cartésiens de la doctrine Spinoziste. Paris, 1907. — 52. A. Léon: Une pastorale basque. Paris 1908. — 53. M. Goguel: Les sources du récit Johannique de la passion. La Roche-Sur-Yon. 1910. — 54. M. Goguel: L'Eucharistie. La Roche-Sur-Yon 1910. — 55. R. Guyot: Le directoire et la paix de l'Europe. Paris 1911. — 56. O. Dobiache-Rojdestvensky: La vie paroissiale. Paris, 1911. — 57. F. Braesch: La commune du dix Aout. 1792. Paris, 1911. — 58. Rapports scientifiques sur les travaux entrepris en 1910 au moyen des subventions de la Caisse de Recherches scientifiques. Melun. 1911. — 59. F. Palhoriés: La philosophie de Rosmini. Paris, 1908. — 60. Ch. Dubois: Pouzzoles antique. Paris, 1907. — 61. Ch. Dubois: Étude sur l'administration et l'exploitation des Carrières marbres etc Paris, 1908. — 62. J. Cordey: Correspondance de Louis-Victor de Rochechouart Comte de Vivonne. Paris, 1910. — 63. J. Cordey: Les comtes de Savoie et les rois de France. Paris, 1911. — 64. E. Lesne: La propriété ecclésiastique en France. Lille, Paris. 1910. — 65. E. Lesne: L'origine des menses. Lille, Paris. 1910. — 66. A. Vogt: Basile 1er Paris, 1908. — 67. A. Vogt: Vie de S. Luc le stylite. Bruxelles, Paris, 1909. — 68. F. Palhoriés: La théorie idéologique de Galluppi. Paris, 1908. — 69. A. Feuillerat: John Lyly. Cambridge, 1910. — 70. M. Pinès: Histoire de la littérature judéo-allemande. Paris, 1910. — 71. L. Bertrand: Raphaelis Mengsii de entiquorum arte doctrina. Alger, 1897. — 72. M. Castelain: La vie et l'oeuvre de Ben Jonson. Paris. — 73. H. Gaillard: Émile Augier et la Comédie Sociale. Paris, 1910. — 74. H. Gaillard: Le texte des effrontés. Paris. — 75. G. Arnaud: Histoire de la Révolution dans le Département de l'Ariège. Toulouse, 1904. — 76. G. Arnaud: Mémoire sur les états de foix (1608—1789) Toulouse, 1904. — 77. É. Halévy: La révolution et la doctrine de l'utilité. Paris, 1900. — 78. É. Halévy: De concatenatione. Paris, 1901. — 79. R. Cahen: Mensura membrorum rhythmica cum metrica comparatur. Paris, 1910. — 80. L. Wolff: An essay on Keats' Treatment of the Heroic rhythm. Paris, Toulouse, 1909. — 81. N. I. Apostolescu: L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine. Paris, 1909. — 82. N. I. Apostolescu: L'ancienne versification roumaine. Paris, 1904. — 83. A. Cahen: Le rythme poétique dans les métamorphoses d'Ovide. Paris, 1910. — 84. L. Wolff: John Keats. Paris. — 85. L'université de Paris: Livret de l'étudiant. 1908—9. 1909—10. 1910—11. Programme sommaire. — 86. J. Pères: Quae sit doctrina apud Platonem de pulchro. Gratianopoli, 1898. — 87. L. Allé-Laprune: De aristoteleae ethices fundamento. Lutetiae-Paris. 1880. — 88. P. Andraud: Quae judicicia de litteris fecerint Provinciales. Paris, 1902. — 89. A. Bertrand: De immortalitate pantheistica. Divione, 1880. — 90. F. Martin: De illa quam Cartesius sibi ad tempus effinxit ethica. Duaci, 1894. — 91. L. Morel: De Johannis Wallisii Grammatica linguae anglicanae. Paris, 1895. — 92. G. Doncieux; De Tibulli amoribus. Parisiis, 1887. — 93. T. Stikney: De Hermolai Barbari. Lutetiae

Parisiorum, 1903. — 94. I. Rapport présenté au Ministre de l'Instruction publique sur la situation de l'enseignement supérieur en 1910—11. et II. Rapports. Paris, 1912. — 95. J. Barnaud: Pierre Virret. Saint-Amans, 1911. — 96. A. Guiard: Virgile et Victor Hugo. Paris, 1910. — 97. Orłowski: La damoiselle à la mule. Édition critique par — Paris, 1911. — 98. M. Guignet: Les procédés épistolaires de Saint Grégoire de Nazianze. Paris, 1911. — 99. P. Bastier: La nouvelle individualiste en Allemagne, Paris 1910. — 100. Clergeac: La Curie et les bénéficiers consistoriaux. Paris, 1911. — Köszönettel vétetnek.

149. GOLDZIERER IGNÁCZ r. t. a szerző megbízásából az Akadémia könyvtára számára átnyújtja nagyíró hazánkfia, az Akadémia kültagja dr. STEIN U. AUREL legújabb kétkötetes diszművét *Ruins of Desert Cathay*. E művében, a készülöben levő nagy specialis tudományú exploratio-munkát megelőzőleg, a szerző a nagy művelt közönségnek számot ad az 1906—8 ban végzett kutató utazásáról és ásatásairól, melyeknek eredményei egyaránt a nyelvtudomány, a vallástörténet és műtörténet terén korszakosoknak vannak elismerve. Az ind-afghán határvidékről kiindulva, a Hindukus havasai mentén és tovább a Pamir fensíkig, „a világ tetejéig“ és a Kun-Lun hegyláncolat mentén folytatta kutatásait. A környező, a III. század óta teljesen elhagyott sivatagban eszközölt kutató ásatások ezer meg ezer irott emlék felfedezését eredményezték ind, tibeti, chinai, török nyelven, és még ismeretlen írásúakat, melyeknek megfejtése most foglalkoztatja a tudósok éleselméjűségét, nevezetesen Thomsen-ét is. Marco Polo nyomait követve Cathay felé Stein China limesének nyugati részét fedezte fel 200 mérföld kiterjedésben. Utazásának e része felfedezéseinek fénypontjához juttatta őt, Tuan-Huang mellett az „Ezer Buddhák“ szentélyéhez, mely kilencz évszázad óta nevezetesenél nevezetesebb okmányokat és festményeket őriz, melyeket most Stein a tudomány számára megszerzett. Ez emlékekkel a keleti művészet ismeretének egy új fejezetét alkotta meg a tudomány számára. Mindezen nagy felfedezésekről, 10.000 angol mérföldre terjedő utazásának egyéb geographiai és archaeologiai részletéről ad számot az a nagy munka, melyet előadó a szerző megbízásából ezennel az Akadémiának átnyújt. „Talán így jelt adhat arról — úgy mond Stein az előadóhoz f. évi április 29-én Pesháverből intézett levelében — hogy bár csak idegen sorban vagyok kapcsolatban az Akadémiával, mégis hálás érülettel és igaz édeklődéssel ragaszkodom a fiatal korom óta tisztelt nagy tudományú intézményhez.“ — Az Akadémia köszönettel fogadja dr. Stein Aurél kültag nagybecsű adományát és tekintettel az azt kísérő érületre, köszönetének külön levélben ad kifejezést.

150. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére CSANKY DEZSÓ és GOLDZIERER IGNÁCZ r. tagokat kéri föl.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Október 15.

10. FÜZET.

A legrégibb magyar nyelvű nyomtatványok.

(Felolvasta *Melich János* I. t. 1912. május 6.)

A magyar szellemi törekvések fejlődésében van egy korszak, melynek művelői *Rotterdami Erasmus* (1467 okt. 27—1536 júl. 12.) vallják mesterüknek, az ő eszméit hirdetik az egyházi és az iskolai életben, műveit nemcsak forgatják, hanem fordítják is. E korszak írói tulajdonképp humanisták, s így folytatói a Mátyás király alatti és halála utáni hazai humanista törekvéseknek. Másrésztől azonban hitújítók abban az értelemben, a hogy azt *Erasmus* 1510—20 közt megjelent műveivel tervezte. *Erasmus* munkáiban, így a többi közt egy 1515-ben megjelent művében hirdette, hogy kora minden bűnének, visszaélésének főforrása a biblia nemismerésében van. Hogy e bűnök, visszaélések megszűnjenek, olvasni és olvastatni kell a bibliát. „Omnibus, qui beati velint esse, meditandum est in lege Domini.“ S hogy az Úr testamentumát ki-ki olvashassa, le kell fordítani a bibliát a nemzeti nyelvekre. „Legant et idiotae legem Domini quacuunque lingua“ (lásd *Ersch—Gruber*, Encyklopädie, Erasmus 169).

Abhoz azonban, hogy az írók lefordíthassák, hogy így ki-ki olvashassa, a biblia helyes szövegére és értelmezésére van szükség. Így adja ki *Erasmus* 1516-ban a maga latin-görög Új-testamentumát (ezíme: *Novum Instrumentum*, a második kiadástól 1518-tól *Novum Testamentum*), 1518-tól pedig az új-testamentomi könyvek *Paraphrases*-eit. A magyar erasmisták ezeket az *Erasmus*-féle szövegeket fordítják. Így *Komjáthy Benedek* „Az Zenth Paal leveley magyar nyelven“ (Krakkó 1533) *Erasmus* szövegének a fordítása, ugyanígy *Pesthy Gábor* „Nouum testamentum“-a (Bécs 1536) is. Mint hitújítók, e magyar erasmisták előkészítői nálunk a reformatiónak, s egy részük később esatlakozik is az újabb, a radikálisabb irányhoz. A magyar erasmistáknak nagy és sikeres munkássága alapján módosítanunk kell majd azt a ma eléggé elterjedt nézetet, mintha a reformatio nálunk először a határszéleken, a szász királyföldön és

a német Szepességen terjedt volna el, vagy azt, hogy német kereskedőink útján ismerkedtünk volna meg a reformatio tanai-
val. A magyar erasmisták sokkal jobban és korábban készítet-
ték elő erre a talajt, a politikai viszonyok meg sokkal kény-
szerítőbben hatottak, semhogy ne itt keressük a reformatio ter-
jedésének első okait.

A magyar szellemi törekvések ez erasmista irányára *Rupp Kornél* hívta fel a figyelmet, s az irány főeszméit *Szilády Áron* fejtette ki, a magyar szellem fejlődése történetébe pedig *Horváth Cyrill* állította be. Az ő műveiből ki-ki láthatja, milyen sokan voltak nálunk *Erasmus* hívei 1510—20—30 táján. Ez eras-
misták egyik legnevezetesebbike *Henckel János*, II. Lajos király feleségének, Máriának udvari papja. Ő róla írja egyik kortársa 1526-ból: „Nullus est liber Erasmicus, qui in huius bibliotheca non habeat principem locum, neque graatur, si decies eadem in lucem detur, coemere“. S hogy maga *Erasmus* is mily sokra tartotta *Henckel*-t, bizonyítja „*Vidua Christiana*“ cz. műve, a melyet 1529-ben özvegy Mária királyné vigasztalására írt¹ s a melyben *Henckel*-ről ezt mondja: „Ut autem hunc Libellum tibi nuncuparem, nec semel nec frigide per litteratas hortatus est, singulari pietate vir Joannes Henkellus, cujus egregiam industriam praedicandi veritatem Euangelicam alit tua benignitas“.

Szilády és *Horváth C.* műveiből azonban nemcsak azt lehet látni, mily sokan voltak hazánkban 1510—30 között *Erasmus* hívei, hanem azt is, mik voltak ez erasmisták főtanai az egyháziak, illetőleg a vallásiak terén. Az alább ismertetendő két mű a mellett bizonyít, hogy a hazai erasmisták mesterüknek az ismeretszerzésre vonatkozó tanait is terjesztették.

Erasmus az ismeretszerzésre, a tanulásra vonatkozó fölveit „*De ratione studii et pueris instituendis*“ czimű művecskéjében írta meg. Szerinte minden tudás két részből áll: nyelvi ismeretből és a dolgok lényegére ható tárgyi ismeretből. A fő, a mire törekedni kell, a tárgyi ismeret. Ezt azonban csak úgy lehet elérni, ha előbb birtokába jutottunk a nyelvi ismereteknek. Először tehát jól meg kell tanulnunk latinul és görögül, még pedig azért e két nyelven, mert ezeken a nyelveken van megírva mindaz, a mit egyáltalában érdemes tudni. A tárgyi ismeretek szerzését a grammatika alapos tanulásának kell megelőznie.

A grammatika csak a legszükségesebb tudnivalókat tartal-
mazza, kevés szabály, kevés, de világos és kifogástalan példa legyen, úgy hogy az elemeket aránylag rövid idő alatt lehessen

¹ Itt említem, hogy I. Ferdinand neje, Anna királyné halálára, a ki tudvalevően II. Lajos királyunk nővére volt, *E. Sylvester* János is írt latin és görög epitaphiumot (lásd *Hegedüs Istrán*, Akad. Ért. 1910, 177. l.).

megtanulni. Semmiesetre se helyes *Erasmus* szerint azon tanítók eljárása, a kik egy egész esztendőn vagy pláne esztendőkön át tanítják a nyelvtani szabályokat.

A grammatika legszükségesebb tudnivalói után *Erasmus* a latin-görög nyelven való beszélés készségének elsajátítására olyan műveket ajánl, a melyekben párbeszédék (colloquia) vannak, végül pedig jól írott latin művek gondos olvasását tanácsolja. Ezen az úton juthat *Erasmus* szerint a tanuló olyan nyelvi készséghez, a melynek segítségével aztán az igazi tudásnak, a tárgyi ismeretnek a megszerzésére térhet át.

Hogy e paedagogiai elvek közül mit és mennyit vett át *Erasmus* humanista elődeitől, s mi és mennyi ezek közül az ő saját eredeti elve, nem kutatjuk. Azt azonban szeretnők tudni, hogy a tanulásnak e kezdő fokán minő szerepet juttatott *Erasmus* az anyanyelvnek. Erről azonban ő, a ki a latin-görög nyelven kívül minden más nyelvet barbárnak tartott, nem nyilatkozik. Az 1520—30-as évek erasmista szellemben szerkesztett tankönyveiből azonban látható, hogy az *Erasmus* követelte nyelvi készség megszerzése a tanulásnak a kezdő fokán az anyanyelv segítségével történt.

Hogy a fentebb vázolt paedagogiai elveket a tankönyvek írásával maga *Erasmus* is igyekezett megvalósítani, bizonyítják „De octo partium orationis libellus“, valamint „Familiarium colloquiorum formulae“ cz. művei. Voltak azonban követői is, a kik az ő szellemében tankönyveket írtak, ilyen volt a többek közt *Hegendorff Krisztoforus* s ilyen *Heyden Sebald* is.

A magyar erasmisták már most nemcsak a szentírás fordításában követték híven *Erasmus*-t, hanem hű tolmácsai voltak paedagogiai elveinek is. Ennek kétségtelen bizonyítéka az a két, Krakkóban 1527-ben nyomtatott latin nyelvű, német-lengyel-magyar értelmezésekkel is ellátott tankönyv, a melyeket az alábbi sorokban óhajtok bemutatni.

A két nyomtatvány felfedezése történetét részletesen elmondom a Magyar Könyvszemle 1912. évi 2. füzetében. Itt csak annyit kell megjegyezni, hogy e két mű egy colligatumban maradt reánk s e colligatum a danzigi Stadtbibliothek tulajdona. A colligatumot az irodalomban *Miaskowski Kazimierz* ismertette először (v. ö. a lembergi Pamietnik Literacki 1906: V. 434—436), mi azonban reá *Fritz József*-nek a „Neue Jahrbücher für das klass. Altertum“ stb. híradása alapján lettünk figyelmessé (l. Irodalomtörténet I. 218). E colligatumban van az a két mű, a mely eddigi ismereteink szerint a legrégebb magyar nyelvű szöveget tartalmazó nyomtatvány. A két mű egyike rövid latin grammatika, a másik latin párbeszédéket: colloquiákat tartalmazó könyvecske. A kis grammatikában a nyelvtani műkifejezések, a paradigmák németül,

lengyelül és magyarul is vannak értelmezve, míg a colloquiákat tartalmazó könyvecskében minden párbeszéd németül, lengyelül és magyarul is van közölve. A latin nyelvű grammatika szerzője *Hegendorff Krisztoforus*, a colloquiákat tartalmazó latin könyvecskéé *Heyden Sebald*. Az első mű teljesen ismeretlen volt irodalmunkban, a másodiknak csupán a kiadása volt ismeretlen.

A kis grammatikának ez a czíme:

„Rvdimenta grammatices Donati cum nonnullis novis praeceptiunculis, tum optimis quibusque exemplis locupletata, in gratiam puerorum, qui nondum magnis Grammaticis audiendi maturi sunt. Accesit commentariolus de usu, Sui et Suus. Ad Lectorem.

Scripsimus haec pueris, pueris prodesse studemus
Id si fit, satis est, non aliud cupimus.

Autore Christoforo Hegendorphino. Accessit et nunc denuo triplex (videlicet Almanica Polonica et Vngarica) exemplorum interpretatio.“

A grammatikát a könyv nyomtatója *Vietor Jeromos Logkschau György*-nek, Ferdinánd, Magyarország és Csehország királya tanácsosának és lengyel követének ajánlja. Ez ajánlásban *Vietor* elmondja, milyen bálás ő *Logkschau* iránt jótéteményeiért s hogy e művet, a melynek kiadása az ő helyeslésével találkozik, ő, a nyomdász láttatta el idegen nyelvi értelmezésekkel. „Consideranti itaque mihi nuper cum officinam nostram ex improviso intrares tibi arridere, quod studiorum iuventutis nostrae rationem in excudendis grammatices docti Hegendorphini principijs haberem, atque exempla ligurarum (!) interpretationem candefacerem, statim tibi duxi hoc quicquid esset deditandum, si quid dignius in lucem dare tunc temporis instituissem, haberes nimirum inscriptum“. Az ajánlás kelte: Cracouiae . . . ultima Junij 1527.

Az előszó után jön a latin grammatika, a mely nem más, mint *Donatus Ars minor*-ának *Hegendorff* által készített kivonata, majd *Hegendorff* egy eredeti „commentariolus“-a. *Hegendorff* 1500-ban született Lipszében, s 1540-ben halt meg Lüneburgban. Először *Eck*, s így *Erasmus*, később *Luther* híve volt. Humanista, theologus és doctor juris volt, a ki sok könyvet írt *Erasmus* elvei alapján, így pl. *Adagiorum selectorum Centuriae V.*“ művet, a mely Vietornál 1535-ben jelent meg. Hogy „Rvdimenta grammatices Donati“ ez. műve mikor jelent meg először, nem tudjuk; az 1527. évi kiadásban levő *Vietor*-féle ajánlásból következik, hogy e műnek volt egy régebbi latin, vagy latin-német nyelvű kiadása. Később kiadásai e műnek 1532-ből, 1534-ből, 1537-ből valók (említi *Ersch—Gruber*, az első mainzi, a másik kettő bázeli); e művek azonban, a melyeket nem láttam, minden valószínűség szerint latin-német nyelvűek.

Mint említettem *Hegendorff* a maga *Rudimenta-it Donatus* alapján készítette. Ismeretes dolog, hogy *Donatus Ars grammatica*-ja a XV. század végétől az összes grammatikák közt a legjobban elterjedt volt. Ezt dolgozták át a humanisták számtalan kiadásban (első nyomtatott kiadása 1476-ból); a nagy elterjedtséget mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a *Donatus* név egyenesen grammatikát jelentett. *Donatus „Ars grammatica“*-ja két főrésztre osztott: az egyik a „*De partibus orationis ars minor*“, a másik az „*Ars maior*“. Az „*Ars minor*“ különösen egyezett *Erasmus* paedagogiai elveivel. Ez az „*Ars minor*“ ugyanis a latin grammatika legszükségesebb tudnivalóit tartalmazta; ezt az „*Ars minor*“-t kivonatolta *Hegendorff Krisztoforus* s a kivonathoz egy néhány lapnyi eredetit is írt.

A *Donatus*-féle „*Ars maior*“ két könyvre szakad. Az egyik a tulajdonképeni grammatika s ez bővebb az „*Ars minor*“-ban közölnél, a másik könyv stilisztika, s főszakaszai ezek: *De barbarismo, De soloecismo, De ceteris vitiis, De metaplasmo, De schematibus, De tropis*. Ezt az „*Ars maior*“-t is a XVI. század folyamán sokan átdolgozták. Egy ilyen átdolgozott XVI. századi *Donatus* alapján készítette *Erdösi Sylvester* a maga 1539-ben megjelent „*Grammatica hvngarolatina*“ cz. művét, a melyre még visszatérek.

A *Hegendorff*-féle „*Rvdimenta grammatices*“ tehát *Donatus* „*De octo partibus orationis ars minor*“ cz. művének a kivonata, megtoldva néhány *Hegendorff*-tól származó eredeti megjegyzéssel.

A latin grammatika végén van egy latin vers, a mely itt következik:

Joannes Sylvestris Pannonius studiosae Juuentuti.

Mansa solet genitrix natorum inferre palato

Mandere qui nondum fercula dura ualent.

Fert prius, et uolueris teneros in proxima foetus

Aëra per uacuum, quod (!) sinat ire, suos.

Sic tibi prae molles, iuuenis studiose, disertus

Imbuit hoc, fauces munere, Christophorus.

Ne magnum sine principijs per inane uageris

Vt Phaëthon, solis praecipitando rotas.

Cuius post studium, triplex idioma, Vietor

Paenicum Heluecium Sarmaticumque tulit.

Quandoquidem Rhomana phrasis, non semper aperte

Accipit externum, in flexibus, illa, sonum,

Paenicum si forte tuas offenderit aures

Errori lector candide parce precor.

E versből kétségtelen, hogy a *Hegendorff*-féle „*Rvdimenta grammatices Donati*“ mű magyar értelmezője *Erdösi Sylvester* (itt *Sylvestris*) János.

Sylvester e verse után a következő két imádság van közölve:

Pater noster Vngarice.

Myathyank ky wagy mennyekben zentel- | tessyk the
newed. Jewyen the orzagod. lygyen | the akarathod. mykinth
menyben ees fel- | den. Mynden napy yleo kenyerewnketh ag- |
gyad nekewnk ma. ees megh bochasd neke- | wnk my wyte-
thewnketh mykinth myes | Bochathwnk nekewnk wytettheknek.
ees ne | wygy mynketh kysirtethbe. De zabadoh | mynketh gonoz-
thwl. Amen. |

Aue Maria.

Idwezligy Maria | malazthwal tellyes. Wr | wagyon the-
weled. The wagy aldoth azzony | oknak kezettehe. Ees aldott
the myhednek | gywmeleche Jesus Christus. Amen.

A Miatyánkról és az Üdvözlégyről nekem itt nincs más mondanivalóm, mint azt, hogy ez nem egyezik ugyan a *Sylvester* Új testamentomában közölt erasmista, illetőleg protestáns Miatyánk szövegével, nyelvében azonban ez is kétségtelenül *Sylvester*-től való.

A két imádság után, a mű legvégén jön a colophon, a mely ez :

„Cracouiae, apud Hieronymum Viotorem. Anno domini Millesimo Quingentesimo Vigesimo septimo. Cum gratia et privilegio.“

Fentebb részletesen tárgyaltam, hogy *Erasmus* azt kívánta, hogy a latin grammatika legszükségesebb tudnivalói elsajátítása után a tanulókat colloquiákon, párbeszédéken kell tanítani a latin nyelvre. Ezt a czélt szolgálta *Heyden Sebald* „Puerilium colloquiorum formulae“ cz. munkája, a melynek első, latin-német kiadása 1520—1525 közt jelenhetett meg. Minthogy *Heyden S.* műve jó erasmista tankönyv volt, csakhamar ellátták lengyel és magyar értelmezésekkel is. Ilyen négynyelvű kiadást kettőt ismertünk, egyet 1531-ből s egyet 1552-ből. E két kiadás alapján ezt a művet 1897-ben közzétette *Dézi Lajos* e czímen: „*Heyden Sebald* Gyermekei beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből. Budapest 1897“. *Dézi* dolgozatában említést tett egy olyan töredékről is, a mely a fenti két kiadással nem egyezett s a melyről ő azt tartotta, hogy ez az 1531. évinek javított kiadásából való. Ez a töredék az ú. n. *Krakkai Töredék*. Erről a töredékről én régebben azt állítottam nyelvi bizonyítékok alapján, hogy 1528—1529-ből való s mint ilyen, ez a *legrégebb* eddig ismert magyar nyomtatvány.

A „*Krakkai Töredék*“, a mint az összehasonlításból kiderült, az 1527. évi *Heyden* „*Formulae*“-inak a B. ive, bizonyításom tehát részben beigazolódt.

Abban a colligatumban ugyanis, a melyet Danzigból kaptunk, *Hegendorff-Sylvester* „Rvdimenta“-in kívül benne volt a következő mű is:

„Pverilium colloquiorum Formulae pro primis Tyronibus per Sebaldum Heyden ex Comicorum campo hinc inde collecte iam denuo Germanico Polonico ac Vngarico ideomate illustrate. Sebald. Heyd. Ad Nasutum Lectorem.

„Consultum pueris uolumus Nasute ualetio.
Queritur his fructus, gloria nulla mihi.“

A mű colophonja pedig ez: „Cracouiae apud Hieronymum Vietorem. Anno M. D. XXVII. Mense Augusto. Cum gratia et priuilegio.“

Míthogy a colophon 1527-ből való s a czímlapon *iam denuo* áll, lehetséges, hogy ez a mű magyar kiadásai közül a második. Van tehát régebbi is.

A czímlap után *Ephorinus Anselmus* előszava jön, a ki a lengyel részt fordította. *Ephorinus*-ra, valamint *Heyden Sebald*-ra lásd a *Dézsi*-nél mondottakat.

Az előszó után jönnek a latin-német-lengyel-magyar párbeszédek, s a legutolsó lapon ez a költemény:

Joannis Sylvestris Pannonij
ad Michaellem Gezthi puerum
bonae spei Decastichon.

Disce precor nostrae Michael generosa propago
Gentis, ut in patriae sis decus ipse tuae.
Disce, equidem à teneris multum est assuescere, ut inquit
Vergilius, Latij gloria prima chori.
Disce, nec ingenium damnosa per ocia perdas,
Aere dedit sophiae quod deus ille tibi.
Disce, sed haec, moneo, quae post dediscere nunquam
Poeniteat grandem iam uiridemque uirum.
Disce, equidem uasto pereunt, ut cernis in orbe
Cuncta, manent animi, tum ingeniique bona.

Ebből a versből, a mely a többi kiadásban is bent van, tehát nem volt ismeretlen, továbbá e mű magyar nyelvi anyagából kétségtelenül bizonyos, hogy e párbeszédek magyar fordítása *Erdősi Sylvester János* műve. Ezt különben már *Dézsi Lajos* is, s előtte *Rómer Flóris* is állította, s állításukat mindkettőn bizonyították is. *Erdősi Sylvester* szerzőségét közvetve talán bizonyíthatja még az is, hogy ő 1527-ben (Szabó K. III. kötetében tévesen 1528) Krakkóban kiadott egy tisztán latin nyelvű művet is, melynek czíme: „Rosarium Celeste virginis Marie patrone regni Vngarie“.

A fenti sorokban az újonnan felfedezett két magyar nyomtatványt igyekeztem koruk milieu-jébe beállítani. A maguk korában e művek a humanista, illetőleg erasmista irány paedagogiai elvei szolgálatában jelentéktelen tankönyvek voltak, nekünk azonban, a kik ma láthatjuk, mikép fejlődött ki irodalmunk a humanista-erasmista és a protestáns szellemi mozgalmakból, a fejlődés megindulása miatt elsőrendű nemzeti nyelvű emlékeink. S ez általános elsőrendű érdeken kívül növeli fontosságukat az, hogy magyar nyelvi anyaguk olyan irótól származik, a kit ez előkerült művei alapján az idők folyamán irodalmi törekvéseiben fejlődni látunk. Más *Sylvester*-nek e művekben a vallási, más a magyar nyelvi helyesírási felfogása. S későbbi műveiben: az 1539. évi *Grammaticájában* és az 1541. évi *Újtestamentomában* mindkettő tekintetében határozott cél felé haladást tapasztalunk. S a mi *Sylvester*-re szintén nagyon fontos, az egyik mű „idioma Paeonicum“ kitételéből azt is kiolvashatjuk, hogy *Sylvester János* a magyar humanista tudomány eredményeit jól ismerte. Az „idioma Paeonicum“ kitételrel ugyanis ő a magyar nyelvet jelöli. Igen ám, de a magyarokat a régi *paeones*-ekkel csak a XV. századi humanismus azonosította, a mely ezt a XIII—XV. századi byzanci íróktól tanulta. A XV. század végénél korábban ez azonosítás latin nyelvű irodalmunkban nem fordul elő.¹ Épp ezért kétségtelen, hogy *Sylvester* ez azonosítást csak kora tudományos irodalmából tanulta. Az is nagyon becses, hogy az előkerült „*Rvdimenta grammatices Donati*“-val bebizonyosodott, hogy *Sylvester Donatus* nak mind az „*Ars minor*“-át, mind pedig az „*Ars maior*“-át, tehát az egész *Donatus*-t a magyar iskola részére tankönyvül lefordította, illetőleg megírta. E munkájából az „*Ars maior*“ secundus libellusa még nem került elő, de hogy megírta, bizonyítják 1539. évi „*Grammatica*“-jának ilyen kitételei: „*Si quis plura his hac de se desyderat, legat ea quae Secundo tractantur libello*“, vagy ilyenek: „*Dictionum quippe accentum unicuique natura in patrio sermone, absque ullis praeceptis suppeditat. Exempla peregrinarum harum uocum copiosa ex libro, quem nominatim huic rei dicaimus, peti cum possint nullis hic nos usi sumus exemplis*“.

Nem mondunk le a reményről, hogy a mostaniboz hasonló véletlen ehhez a *Donatus-Sylvester*-féle „*Ars maior*“-beli második részhez is hozzá fog juttatni. Addig pedig gyűjtsük szorgalmasan a hazai erasmista mozgalmakra vonatkozó adatokat, mert

¹ Latin emlékeinkben Magyarország = *Pannonia* (Anonym., Kézai, Kép. Kr., Hartv. stb.), *Ungaria*, *Hungaria*, a magyarokat pedig legrégebb latin emlékeink *pannonii* (XI. sz.), *ungri*, *unguri*, *hungari* XI. sz.-tól) nevezik. *Paeones*, *pannoncs* XV. sz. vége óta.

kétségtelen, hogy e reformációt megelőző mozgalom szellemében írott művek az első nyomtatott magyar művek. A most ismertetett *Hegendorff-Sylvester*-féle „Rvdimenta“ és a *Heyden-Sylvester*-féle „Formulae“, a melyek 1527-ben jelentek meg, eddigi ismereteink szerint tehát a legrégebb, tényleg meglévő magyar nyelvű nyomtatványok.

Shakespeare két utolsó sonettje.

(Kivonat *Hegedüs István* r. tagnak 1912 október 7-én tartott előadásából.)

Shakespeare tudása, irodalmi műveltsége a buvárlatnak igen érdekes, de nehéz feladata. Tragédiáiban a bámulatos és széleskörű tudás gyöngyeit pazar kézzel szórja. Fejlődésének homályba vesző útjai, életének egyszerű viszonyai ellentétben állanak egy Hamlet, egy Nyári éji álom, egy Vihar, egy Lear óriás perspectívát nyitó részleteivel, bölcselmi mélységével, római tragédiáinak korszerűségével, vígjátékainak sok helyt meglepő finomságával, de lyrájának gazdag lelkivilágával is. Nem egy részlet forrása problema és a feltalált forrás mellett a korábbi feldolgozások ismeretét is feltételezni lehet, legalább a Shakespeare-buvárok gazdag anyagot gyűjtöttek egybe, mi Shakespeare széles olvasottságára vall.

Felolvasó egy ily problémát vetett fel értekezésében: Shakespeare két utolsó sonettjének kutatása görög forráshoz vezetett, holott köztudomású dolog, hogy Shakespeare vajmi keveset tudott görögül.

A görög forrás keresését lehetetlen volt kikerülni annak, ki e két sonettnak tárgyát egybeveti egy pár görög epigramm tárgyával, melylyel meglepően találkozik.

Hertzbergnek megjelent egy értekezése a *Jahrbuch der deutschen Shakespeare-Gesellschaft* XIII. évfolyamában (1878-ban). E cikk számot ad arról, mint keletkezett e kérdés és ez magában igen érdekes.

Herder „Eszmék a képzőművészetek történetéhez és bírálathoz“ cz. művében a következő gondolat fordul elő: „Mi lehet bájosabb valami, mint egy alvó gyermek? A művészetnek és epigrammának kedvenc tárgya volt a szendergő Amor. Nem szabad hozzá közeledni; az alvó Amorban se bízzék az ember. Az alvó Amort vagy megkötözik, vagy nyilait szedik el tőle. *fáklját egy forrásba meritik alá, hogy kialudjék és a forrás felhevül s a szerelem bájos fürdőjévé válik.*“ Friesen e gondolat hatása alatt azonnal Shakespeare CLIV-ik sonettjére gondolt, mely csodálatosan e gondolat suggestiója alatt keletkeztetett.

Ugyanis e sonett alapgondolata ugyanez. Amor fáklyája a hús habokat felmelegíti és a meleg forrás gyógyító hatást gyakorol, de a beteg szívet meg nem gyógyítja. Shakespeare lelkében csodálatos szép gondolatát alakult egy szemlélet, egy képzelet, melyet benne esetleg egy forrás mellé állított Amor-szobor kelthetett, ki fáklyával hajlik a víz fölé. Annyira megragadta e kép a Shakespeare lelkét, hogy egy ihletésre nem is egy, hanem két sonettet is írt: a két legutolsó sonettet, melyek igazán kitűnő epilogusául szolgáltak a sonett-gyűjteménynek. A két sonettet a felolvasó újra lefordítá, mert az eredeti egy pár vonását elmosódottan látta a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-fordításában.

A két sonett tartalma röviden a következő: A CLIII-ban elszunnyad Amor. Diana egyik szüze meglátta az Amor oldalán a fáklyát, ellopja és bedobja egy forrásba. A forrás örökre meleg forrássá változik. A ki ebben megfürdik, ha beteg, meggyógyul. De Amor felgyújtja újra tüzét, a költő kedvesének megsugarát és a költő keblét érinti e fáklyával és azóta a költő keresi a gyógyulást, de csak a szemben találja, mely felgyújtá szívét.

A CLIV-ikben ugyane jelenet van leírva azzal a módosítással, hogy a nymphák lejtének táncot Amor körül, ki elpihent. Egyik nympa elkapja a fáklyát és egy hűs forrásban oltja el. A víz fölforr. A költő mint beteg gyógyulást keres e vízben, de

„Szerelmi lángtól
Víz forr, de víz nem hűti azt, ki lángol.“

A híres *Anthologia Palatina* IX. könyvében a 617. epigramm, melynek hű fordítását adja szerző, Marianos epigrammja majdnem ugyane képet tárja elénk rövid hat sorban.

A nymphák kezére bizza Amor, mikor elszendergett, a fáklyáját. Egyik nympa biztatja társait, hogy oltsák el a fáklyát, mely annyi gyötrelmet okoz az embereknek és vízbe is dobják, de a víz isteni lángtól felforr:

„Sellők öntik az árt, benne Amor szíve ég“.

Ez epigrammot Hertzberg találta meg. Ez értekezőt további kutatásra ösztönözte, minthogy meg volt győződve arról, hogy Shakespeare ezt az epigrammot aligha ismerhette. Az értekezés még egy más epigrammot is közöl fordításban, melyben az van előadva, hogy Venus meg akart fürdeni egy tiszta, szép forrásban, de a víz hideg volt. Fia Amor fáklyájával melegítette meg a vizet. Íme Shakespeare két sonettjének a tárgya, vagy legalább a tárgy, melynek suggestiója alatt születhetett a két remek sonett.

De lehet-e gondolni, hogy az *Anthologia Palatina*, mely akkor még nem volt ismert, ha latin fordításban is ismert lett

volna Shakespeare előtt, mikor tudjuk, hogy Hugo Grotius hires fordítása csak e jeles tudós halála után, 1645-ben jelent meg, mikor már Shakespeare régen halott volt.

Értekező más utat választott a további kutatásra. A latin Anthológiához fordult.

A Riese-féle gyűjteményben (Anth. Latina) I. 182. olvasható egy epigramma, a 271., melynek szerzője Regianus.

Ez így hangzik:

Hús vala Baiae, míg Venus egykor fürdeni vágyván,
Fáklya tüzével Amor úszta meg a habokat,
Úszás közben a láng szikráitól árja meleg lett
És szerelemre hevül az, ki megússza ez árt.

Mily meglepően találkozik ezzel a Shakespeare sonettjének következő fordulata:

Szerelmi lángtól forr-forr most a víz,
Betegnek gyógyulást is nyújt a hely,
Jövök ide, de hejh! szerelmi lángtól
Viz forr, de víz nem hűti azt, ki lángol.

Értekező ez epigramma kapcsán még más epigrammot is ismertet, mely hasonló eszmekörben mozog. Ebben a többek közt az alvó Amor ellen összeesküdt boldogtalan szerelmesek sorában Arethusa is megjelen, ki a vízbe akarja fullasztani Amort. Ez rávezeti szerzőt az Arethusa mondájára, melyet Ovidius oly bájosan mesél el a *Metamorphoses* V., 572. és köv. soraiban. Shakespeare ezt bizonyára ismerte. Az Arethusa meséjében is a szerelem heve tette a gyógyforrást meleggé. Ezután a meleg források költészetét jellemzi szerző. Rátér a rómaiak fényűzésének rajzolatára Statius alapján, kik a thermákat szobrokkal díszítik. E szobrok közt aligha hiányzott Amor és ha nem hiányzott, a meleg forrás symbolumaképen alkalmazták. Szerző értekezésének lényegét a következő gondolat fejezi ki:

Van-e abban lebetetlenség, hogy Shakespeare valamely főúr patronusának parkjában látott Amort fáklyával? Egyáltalán nincs. Értekező megemlékezik értekezésének végén Arany János *Toldi szerelme* nek a karlsbadi gyógyforrás eredetére vonatkozó részletéről is és párhuzamot von Shakespeare költői felfogása és Arany János felfogása közt.

Bauernfeld gróf Széchenyi Istvánról.

Írta *Bayer József* r. tag.

Culturalis haladásunk újabbkori (megírásra váró) történetének egyik nagyon tanulságos fejezete lesz, a mely arról fog szólni, hogy Európa nyugati nemzeteinek, de főképp a velünk politikai közösségben élő Austriának írói minő világitásban mutatták be a magyarságnak ezirányú tudatos munkáját. A külföld tájékoztatására megírott eme dolgozatok az 1432-ben itt járt Bertrandon de la Brocquiére-től egész Scotus Viatorig nagyban hozzájárultak egy külföldi közvélemény kialakulásához. Hogy ez a közvélemény nem mondható minden tekintetben pártatlannak és kedvezőnek, azt minden sovinizmus nélkül is el lehet mondani. De sokszor egyenes fordításokkal, hogy ne mondjuk hazugságokkal kerülünk szembe s vagy hajmeresztő tájékoztatlanságot, vagy rossz szándékot kell az illetőről feltételeznünk. Az előbbi esetben a tárgyilagos polemia elegendő, de az utóbbi esetben a visszautasítás komolyabb kijelentéseitől sem szabad visszariadnunk, ha nem akarjuk a külfölddel is elhitetni, hogy hallgatásunk a megszegyenülés érzésének következménye.

Hogy az európai közvélemény máig se mondható kedvezőnek, ez, valljuk be őszintén, nemcsak a politikai elfogultságból irigykedők rosszakaratának vagy legalább is tájékoztatlanságának a következménye, hanem főképp a mi hibánk is, kik többnyire szó nélkül hagytuk eddig az efajtájú kijelentéseket. Több évtizedes hallgatást akarunk most jóvátenni abból az alkalomból, hogy Bauernfeld válogatott művei új olcsó kiadásban kerültek a német könyvpiacra s kilátás van arra, hogy egy teljesen elfogult és a legnagyobb tájékoztatlanságot eláruló vélemény szélesebb rétegekben is elterjedjen s igaznak vétessék csak azért, mert mai napig senki nem igazította helyre.

Dr. Emil Horner kiadásában: Bauernfelds ausgewählte Werke in vier Bänden (Leipzig, M. Hesse) újból kiadásra került Bauernfeldnek ily cz. emlékiratszerű munkája: Aus Alt- und Neu-Wien (IV. B. 1—222. S.). Érdekes, élvezetes, tanulságos munkát, mely Austria irodalmi, színészeti, közéleti intím dolgairól annyi jellegzetest tud mondani, hogy az, a ki a „Március előtti“

Austriá-ról kimerítő történetet akar írni s a márcziusi nagy napok eseményeit is benső világitásban megismerni akarja, kétségkívül nem fogja mellőzhetni. Horner szerint: Bauernfeld veröffentlichte sie ursprünglich in den verschiedensten Blättern manchmal ein und denselben Artikel doppelt verwerthend; eine Auswahl unter dem Titel ‚Aus Alt- und Neu-Wien‘ zu einem Bande vereinigt, bildet den Abschluss seiner gesammelten Schriften . . . die in XII. Bänden, Wien, 1871—3 erschienen sind. (Siehe: I. B. B.'s Leben und Schaffen von Horner, Seite LI. und IV. B. Vorwort.)

Ebben a cikksorozatban minket a magyar vonatkozású dolgok érdekeltek első sorban. Hogy nem sok jóra lehattünk elkészülve, azt sejtettük Bauernfeldnek Glossytól kiadott naplója egy helyéből, hol minket teljesen cultiválatlanoknak jelez. Bauernfeld ugyanis 1830 szeptember 25—30. Pozsonyban van, hogy megnézzze Ferdinánd trónörökös koronázási ünnepélyét. A szeptember 28-án végbement koronázásról a többi között ezeket írja: „Pracht ausserordentlich. Roheit nicht minder . . . Die Ungarn roh und stolz. Der Grössere tritt den Niederen. Ihre Constitution in Ehren, aber man muss Volk wie Adel erst cultiviren.“ (!!!) (Jahrb. d. Grillparzer-Gesellschaft. Fünfter Jahrgang. Wien, 1895, S. 52.) Ez a kijelentés közviszonyainknak nagyon egyoldalú megítélése, pedig ha egyébről nem, legalább az országgyűlés cultur-színvonaláról alapos tájékozást szerezhett volna Orosz Józsefnek ily cz. német munkájától: Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage im Jahre 1830. Leipzig, 1831—2. 2. Bände.

Alig lehet csodálni, hogy Bauernfeld nem ismerte Orosz József másik német munkáját sem: Graf Stephan Széchenyi als Schriftsteller (Pressburg, 1832) s így tájékozatlansága teljesen érthető, bár semmivel nem igazolható. Minket ezúttal csak az érdekel, a mit Bauernfeld Széchenyiről mond, mert ebben igazolva látjuk azt: milyen rosszakarattal ítélkeztek rólunk éppen politikai szomszédaink, kik véleményt mertek mondani közéletünkéről s annak fő szereplőiről, mielőtt a legelemibb dolgok körül tájékozást szereztek volna.

Bauernfeld megfordult Bécsben gróf Széchenyi Lajos salonjában is s ott ismerkedett meg a gróf testvérével, Istvánal. Róla ezeket írja: „Mit Stephan Széchenyi wurde ich ziemlich vertraut, fand aber an ihm einen so eingefleischten Magyaren, dass ich es nicht für geraten hielt, mit meinen eigenen politischen Ansichten gegen ihn hervorzurücken, wozu mich übrigens der Schwall (!) seiner Rede ohnehin nicht kommen liess. Der Graf besass Beredsamkeit, vieles Wissen, aber ohne Ordnung (!) auch ohne klaren Kopf (!!), die Phantasie überwucherte den

Verstand (!); der glühendste Patriotismus sollte alles sonst Mangelndne ersetzen (!) und so wurde denn auch von ihm und anderen Gleichgesinnten die Kultur Ungarns mittelst englischen Komforts, einer unreifen Akademie der Wissenschaften (!!!) samt der Zutat jenes berüchtigten „Hony Vereins“ (?) und eines Nationaltheaters ohne einheimische dramatische Literatur frischweg in etwas phantastischer Wiese in Angriff genommen, und anstatt der höchst nötigen Strassenbauten, Volksschulen und Justitsreform nichts als (!!!) eine kostbare Kettenbrücke zustande gebracht (!!!), über welche der Adel gratis (!) ging, ritt und fuhr. Doch muss ich es dem Grafen zur Ehre nachsagen (! ah! wirklich sehr zuvorkommend, Herr von Bauernfeld!), dass ihm die Komitatswirtschaft mit ihrem schrankenlos-willkürlichen Gebaren eben kein Juwel der ungarischen Verfassung dünkte. Herr von Pulszky, den ich gleichfalls um diese Zeit kennen gelernt, setzte mir den Durcheinander, welcher in diesem kleinen Republiken damals herrschte (und leider annoch herrscht), in humoristischer Weise auseinander.“ (IV. Band, S. 137—8.). Ha egy osztrák tuczátró vagy egy megfizetett journalista írta volna e sorokat, igazán nem volna érdemes 40 évre első megjelenésük után e furcsaságokra visszatérni, de mivel Bauernfeld Ausztriának legkiválóbb drámaírói közé tartozik s egyéb művei révén is méltán soroztatik Austria legkiválóbb szellemi harczosa sorába, igazán vétkes mulasztást követnének el, ha most, midőn munkái az olcsó kiadás révén szélesebb körökben fognak elterjedni, valóban collossalis tájékoztatlanságot eláruló kijelentéseit a való értékükre nem redukálnók.

Hogy Széchenyit quasi szószátyárnak tartja, a kitől szóhoz sem juthat valaki, olyan állítás, mely Széchenyi komoly egyéniségével össze nem egyeztethető és ilyennek egyedül Bauernfeld tartja őt. Elismeri kegyesen, hogy rábeszélőképessége és sok tudása van, de tudásában nincs rendszer. Ezt arról a Széchenyiről mondja, a kinek nagyon is rendszeres tudását éppen alkotásai bizonyítják s a ki e tudását lerakta Hitel, Világ és Stadium cz. műveibe — melyekről Bauernfeldnek, úgylátszik, sejtelve sincs, bár ezek közül a Credit 1830-ban két kiadásban is megjelent németül Leipzigben és a Das Licht ugyanott 1832-ben, szintén német fordításban.

Hogy Széchenyi nem volt nyílt fejű ember (ohne klaren Kopf!), kinél a képzelet elnyomta (überwucherte) az ész, olyan állítás, melyet megkoczkáztathat az, a ki egyetlen munkáját se olvasta Széchenyinek, de nem olyan, a ki csak tizet is elolvasott — hogy mást ne mondjunk, hirlapi vezércikkeiből.

Hogy összes tervei közül csakis a „kostbare Kettenbrücke“ valósult meg s egyéb nem, a legegységibb tájékoztatlanságot árulja el Bauernfeld részéről, ki mitse tud a Duna-Tisza szabályozása

körüli munkáiról, az Állattenyésztő-Társaság (később Magyar Orsz. Gazd. Egyesület), a Nemzeti Kaszinó, a Dunagőzhajózási, a balatoni gőzhajózási társaságok stb., stb. megalapításáról.

A mit Bauernfeld az „unreife Akademie der Wissenschaften“-ről mond, az kétszeresen hibás, mert 1. azt is sikerült Széchenyinek 60,000 forintos alapítványával életre teremteni; 2. az inkább nyelvművelő és nyelvtérjesztő egyesületnek contempláltatott 1825-ben, bár több mint félszázados kialakulási története azt bizonyítja, hogy mint tudományterjesztő Institutum eléggé meg volt érve 1825-ben is. Bauernfeldnek hihetőleg az fáj, hogy a bécsi Csász. Akademia megalakulási éve 22 évvel későbbre esik — 1847-re.

A mit Bauernfeld a „berühmter Hony-Verein“-ről mond, az szintén kétszeresen hibás: 1. mert nem is volt Hony-Verein, 2. s mint nem létező, nem is lehetett — berühmter. Bauernfeld hallott tán valamit a Védogyetről (Schutz-Verein volna németül), de hogy miben állana „berühmter“ volta, ennek elmondásával adósunk maradt Bauernfeld.

A mi a National-Theater-t illető mozgalmat illeti, itt is téved Bauernfeld, mert ilyen kettő volt: az egyik Széchenyié az állandóság gondolatával, a másik Földvály Gábor közvetítésével Pestmegyéé, mint ideiglenes létesítés. Maga a National-Theater tényleg megnyílt 1837 augusztus 22-én Pesten, bár nem Széchenyi, hanem Földvály tervei szerint. Ennek az eszmének Széchenyivel való kapcsolata teljesen zavaros Bauernfeldnél.

Á mi az „ohne einheimische dramatische Literatur“ illeti, ez csak félig igaz, mert ha nem is beszélhetünk 1837-ben olyan drámai literaturáról, mely kizárólag magyar darabokkal láthatta volna el a magyar színpadot, azt hisszük Bauernfeld maga szintén kétségbe vonná, ha valaki azt állítaná, hogy a bécsi színpadokat kizárólag az „einheimische dramatische Literatur“ látta el hatásos repertoir-darabokkal.

De a legabszurdabb állítása Bauernfeldnek az, midőn azt hirdeti, hogy a lánczhidat azért létesítette Széchenyi, hogy azon a nemesség *díjtalanul* mehessen, lovagolhasson, kocsikázhasson át. Hisz Széchenyi politikai működésének egyik legsarkalatosb elve az volt, hogy a közérdek szempontjából megtörje a nemesség nemadózási ősi jogait. A részvényes társasággal fölépített láncz-hidon mindenki tartozott fizetni, tehát a nemes is akár gyalog, akár lovon, akár kocsin ment. Tehát eszeágába se jutott azt a nemesség kényelmére építeni, — ellenkezőleg azzal akart első rést ütni egy elévült nemesi jupon!

Á mi a megyei rendszerről írottakat illeti, az csak olyan embertől eredhet, kinek sejtelve sincs arról, hogy alkotmányos szellemben mit jelentettek a magyar megyék. Ezeknek a kis

reszpublikáknak hatalmas (bár itt-ott mohlepte) szikláin megtörttek mindig Áustria alkotmányellenes törekvései s tán ezért fáj Bauernfeldnek az, hogy ezek — reszpublikák voltak. A megyei visszaélések távolról sem voltak olyanok, hogy miattuk az egész megyei rendszert meg kellett volna szüntetni s ha Pulszky humorosan beszélt Bauernfeldnek az ott uralkodó Durcheinander-ről, csak egyet sajnálunk, hogy így humoros voltán mi is mosolyoghatnánk.

Sorainkból tán ki fog tűnni az a hajmeresztő tájékozatlanság, mit Bauernfeld elárul a magyarországi ügyek körül. De ennek a fele is elegendő volna, hogy kétségbevonjuk ítéletmondáshoz való jogát, ha — természetesen kötekedés és olcsó szellemeskedés helyett komoly figyelembevételre tart igényt.

Bauernfeldet ez a tájékozatlanság végig kísérte egyébként egész életpályáján. Íme naplójából háromsoros bejegyzés 1873 márczius havából: „In der Politik neuer Unsinn! Die Ungarn wollen eine eigene Bank. Lieber gleich wieder (!) Personal-Union! — Ungarn muss noch ein Mal erobert werden. (!!) Die Zeit wird kommen.“ (!!!) (Jahrb. der Grillparzer-Gesellschaft. B. VI. Wien, 1896. S. 167.) A ki Ausztria és Magyarország viszonyáról 1873-ban is még ilyen tájékozatlanul ír és Magyarországot a még egyszer meghódítandók közé számítja és hisz is az eljövendő korban, ne csodáljuk, hogy 1835-ben oly hihetetlenül tájékozatlan volt.

Helyreigazításunk nem akar kötekedés lenni. Ellenkezőleg. Azt akarjuk, hogy értsük meg már egyszer egymást. Tán itt az ideje annak, hogy odaát Magyarország ügyeiről ne úgy beszéljenek, mintha Ausztriától legalább is oly messze esnék, mint a derék Nyám-Nyámok földje. Aztán ne rajongjanak az olyan írók osztrák hazafiságán alapuló igazmondásaért, kik így gondolkoznak, mint Bauernfeld. „Ich empfinde mich — írja az Alt- und Neu-Wien VI-ik fejezetében — nun einmal weit mehr als Landsmann Goethes und Lessings, denn irgend eines „Wenzel“, oder „János“, oder sonst eines Menschen auf „inski“, „icki“ und „vich“ mit denen mich ein politisches Schicksal zusammengeweisst, und die im Grunde so wenig mit mir zu schaffen haben wollen, als ich mit ihnen.“ (S. 90.) Az ilyen ember mindig elfogult lesz, mihelyt Jánosokról kell írni, bár ezek a Jánosok igen is törődtek vele s pl. nem egy szindarabját oda vitték a Nemzeti Színház színpadjára, nem kutatva azt, hogy Bauernfeld sehogy se volt megalégedve azzal, hogy a politikai véletlenség velünk is összeizzasztotta (zusammengeschweisst). A kifejezés formája azonban (izléstelensége mellett) itt is — közjogellenesnek mondható.

Kriza János levelei Toldy Ferenczhez.¹

Kolozsvár 4. január 1853.

Nagyon tisztelt Tekintetes Ur!

Igazán mondják a példabeszédben: ember beszél, isten vezérl; mert én is ígéretet tevék a kérő iratoknak a kegyed kezébe legközelebbi alkalommal leendő felküldése iránt — s imé a jelen évre maradék a felküldéssel — kelle maradnom, mivel egy gonosz nátha az ágyhoz szegezett vala; most könnyebben érezve magamat, teszem az elmulasztottat, s küldöm a mostani gyorspostán Bogáti Miklós Zsoltáros könyvének egy a Jancsóé-nál sokkal régibb példányát, mely 1604-ben van írva — küldöm a multkor elfelejtett másolataimat is, miknek úgy hiszem kegyed nem nagy hasznát veendi, kivált a német részének. — De valeat quantum valere potest.

Ezen Bogáti Miklós Psalteriumának példányából tisztán kiderül, hogy csakugyan nem más, hanem Bogáti Miklós e szép nyelvű fordítója, vagy inkább újra teremtője a kereszténység számára is oly üdvösségesen éneklett Zsidó király magasztos hymnusainak. A tudós társaság példánya csonka lévén, nem csudálhatni, hogy Lugossi bácsi megfosztván Bogátit az egyedül ötöt illető költészi dicsőségtől, a furfangos lelkü Pécsi Simont ruházá fel azzal. Voltak hihető Pécsinek is több énekei, mik a szombatosok énekei közt eléfordulnak, s ebben az 1604-ki kéziratban is fordul elé egy, melynek versfőiben a Pécsi neve ki van fejezve; de nekem legalább úgy tetszik, hogy ezek a tisztán szombatos énekek nagyon elütnek a sz. Dávid vagy Bogáti Miklós zsoltárainak magasztos hangjától. Aztán a szombatosok által használt hymnusoknak is egy része az, mit az unitáriusok is használtak, a szombatosok nagy részint unitarius községekből vonattatván át a bűvös befolyású Pécsi által az ószövetségi vallásfelekezetre, és némi laza összefüggésben állván az unitarius egyházi állammal létezésök egész ideje alatt — mit politikájok is megkivánt — osztották ennél fogva az unitáriusok énekeit is,

¹ A M. Tud. Akadémia kéziratárában levő eredetiből közli Hellebrant Árpád.

csak néhány sajtósággal pótolták, vagy az átvettet a magok külön innepeikre ráhúzták. Ők magok, papjaikkal egyetemben mind az Unitariusok iskoláiban képződtek, mint Fosztó Uzoni is említi, hogy álnokul mint unitariusok tanultak az ő papjaik az unitarius főiskolában, s mint unitarius papok kirendeltetve ápolták a Messiást váró szombatosságot. E szombatosokról mit az említett Uzoniban találok, azt egyszer időt nyervén, ki akarom jegyezni kegyed részére, mit csak amugy töredékesen is érdekes lenne kinyomatni, hogy lássék mikép már Ipolyi Arnold előtt igyekeztek a mi régi unitarius kronika íróink a szombatosokat összekötni a régi ismaelitákkal sat.

F. Uzoni Bogáti Miklós minden munkáit előszámlálva a X. szám alatt felhossa szóról szóra a Psalteriumot is, mint a jelen példánynak czíme van. Nem mondja ugyan, hogy mikor történt a fordítás, csakhogy kéziratban létezik; de megírja, mikor halálozott el, t. i. 1592-ben az akkor dühöngött pestisben, s mint rendkívüli tudományú s jelességű férfit halála felett teszi busan felkiáltását. Ez a Bogáti előbb szent demeteri pap volt, udvari papja udvarhelyszéki királybíró Balási Ferenc unitarius^m kegyurnak — a Dávid Ferencz — katastrophan jelen volt 1579-ben Gy. Fejérvárt mint ki maga is osztotta a Dávid Ferencz nézetét a Jézus nem imádásra nézve — ekkoron szinleg aláírta a többség consensusát a subordinata adoratiot illetőleg, s Gerenden paposkodott, de inquisitio következtén, néhány év mulva a titkon Dávidianus papok ellen, kénytelen volt Baranyába szaladni, hol több munkákat adott ki, néhány év multán visszatért régi kegyurához Balásihoz, hol 4¹/₂ évig concionálnván, s tiszta nyilt bizonyítványát adván, hogy a bévett unitaria religio-tol most már semmiben sem üt el az ő Jézus iránti nézete, a kolozsvári unitaria ekkleziának egyik papjává tététt. Megholt 1592-ben. Más Bogáti Miklós volt, a ki Székely Mózes alatt fogságába esvén Rádulynak, 3000 forinton váltatott ki a brassaiak által. Az egy kolozsvári nagytekintélyű senator volt.

Ez apró szétszórt jegyzeteket csak azért bátorkodom felírni, hogyha fáradságot veend kegyed „Irodalom történeteiben“ „Bogáti Miklósról“ tenni említést, mert úgy hiszem őtet tartandja kegyed is a szép Psalterium írójának. A másik példány is, mely még létezik könyvtárunkban, őtet világosan kiírja czímlapján, mint fordítót; az a példány t. i. mely együvé van kötve a multkor általam dicsért Tordai János psalteriumával, s a melyet hasonlag felküldök szivesen a Tek. ur kezeibe, ha biztatást nyerendek néhány sorban a felől, hogy a felküldésben nem történendik rám és könyvtárunkra nézve semmi rövidség.

Ugyanazért ujjolag esdek a Tek. Urnak, legyen szives nem tudatni e földalatti működést, — azaz: könyvküldést sen-

kivel; s ha jónak látandja akárhol nyilvánosan említést tenni e codexekről, vagy példákat mutatni fel belőlük, azt úgy eszközölni, mintha az én másolatim volnának azok innen Kolosvárról.

Míg hosszas levelemet bevégezném, megemlítem még, hogy a nagy historikus Cserei Mihálynak némi könyvei ránk unitariusokra nézve halhatlan emlékü Zsuki László patronusunk egyéb könyveivel együtt a mult század végén könyvtárunkba jutván, azok között, mik sok hanyag könyvtárnokok alatt el nem veszték, találtatik egy saját naplója Cserei Mihálynak, mit iskolánk egyik jelenlegi pártfogója Káli Nagy Elek úr, mint egyszersmind nagy irodalombarát, extrahálván, küld ezennel a Tisztelt Kegyed kezeibe, hogy azt böles belátása szerint használja.

Ha szükségesnek látnák e naplót lemásoltatni, — mi valóban azt megérdemelné — főconsistoriumunk mint könyvtárunk legfőbb felügyelője, kész leend arra, hogy azt lemásolás végett felküldje. Méltóztatna azért a Tek. Ur mint t. társasági titkár *mielőbb* egy kis kérést intézni az unitarius egyházi főtanács-hoz — azon napló iránt — s én többekkel már ez iránt beszélve, bizvást írhatom, hogy minden újabb időben felébredt feltékenységek mellett is a legszívesebben hajlani fognak. Ugy általában egyéb régi codexekre nézve méltóztat a Tek. Ur említést tenni — mert így utólagosan én is tisztába jönnék az anticipált küldés dolgában. A főconsistorium tartatni fog mihelyt engedélyt nyerünk, alkalmasint febr. közepe táján.

Halotti könyvet még egyet se kaptam a régi időből — nem csuda hogy elvesztek, mert ők is sok embert temettek el. De teljes reményel vagyok, hogy egy hónap alatt teendek szert rá vagy egy régi példányra, s a kívánt másolatot megteszem.

Boldog új évet, friss erőt egészséget s hosszú életet kívánva Tisztelt kegyednek maradok örökkösön

alázatos kész szolgálója

Kriza János

pap és hittanár.

Tekintetes Ur!

Ha nagykésőre is, több mindenféle foglalatosságaim miatt, ime csakugyan felelni kezdek a Kegyed kérdéseire. Hármassal foglaltatásom a templom, collegium és consistorium mellett mint pap, tanár és h. jegyző mentségemül lehet, hogy úgy a mint szívből lélekből akarnék az irodalom, vagy legalább az irodalom férfiai körül, legalább napszámosképen működni, nem igen működhetem. De az első pontra.

Én Uzoni F. István ecclesiasticájából mindent kikeresgéltem, mivel a homályos pontokat felvilágosíthatni. A Kegyed

kezéni, általunk litániásnak nevezett énekeskönyv csakugyan másod kiadásbelinek bizonyul be nézetem szerint — egyébaránt csak bővített kiadása a Dávid Ferencz korában kinyomatottnak, a czime is ugyanaz. Az unitárius hagyományok szerint kik voltak legyen az első kiadásnak szerzői, kik a másodiknak — a Barcsai időszakában kiadottnak megbővítői — én kivonatomban talán az unalmasságig terjedő aprolékoskodással kiirtam Uzoniból. Az énekek kezdő betűit méltóztassék Kegyed után nézni, azon énekekre nézt t. i. miket a második kiadású könyvre nézve említ Uzoni, a bizonyosság ugyhiszem ki fog derülni.

Oly bőven azért is extrahálám Uzonit, hogy láthassa Kegyed az ő írásmódját, kronikai módszerét — s ha kívántatnék, egy s más érdekesebb körülmény, vonás vagy részlet feltűnjön belőle.

Bogáti Fazekas Miklóstra nézve is bizonyosnak mondhatni, hogy csakugyan ő és nem más — Pécsi Simon vagy más szombatos — ama nevezetes Zsoltárkönyv fordítója, úgyszólván, eredeti szabadsággal feldolgozója. A Kegyednél levő, eddigelé legrégebb példány, úgy a kezemnél levő, mint szinte egy harmadik, mit egy udvarhelyszéki lelkész barátom kutatott fel saját könyvtára számára, mind az ő nevét hordozzák a czimlapon. Csak az lehetne hát egyedül a kérdés, melyik Bogáti Miklós ez a híres Zsoltár poeta, az idősb-e vagy az ifiabb? Erre nézve eloszlat minden kétséget a mi öreg Uzonink, mert ő — mint hű kivonatomban látható — a Zsoltárkönyvet is az idősbnek tulajdonítja. A senator Bogáti Miklós lehetett ugyan a pap Bogáti fia, az Uzoni véleménye szerint, de a senatorról nem emlékeznek semmi adatok, mint íróról is, — a pap Bogátinak pedig mellette szól az Uzoni bizonyossága, az ő vallási hivatása, papsági készülsége, theologiai tudományossága, ifjúkori vallási iránya, miszerint ő a radikális monotheismust sürgető Dávid Ferencznek volt asseclaja, s bár a fejevári gyűlésen aláírta is a ministerek consensusát, de csak hamar egész költői könnyűséggel, elunva a vallási czirkálásokat, Baranyába barangolt el, s csak később csillapodott vérrel, érettebb észszel csapott kezét az orthodoxus unitariusokkal s lett kolozsvári pastorrá, vagy másodrendű lelkészszé. Egyébaránt is a Bogáti zsoltsoltárkönyvének a világért sincs sokkal több szombatos jelleme, mint a Szenczi M. Albert, Heltai vagy Tordai kidolgozásának — a jellem szombatos, mint általában Sz. Dávid s egész ó testamentom szombatos. Ezt csak azért említem, hogy Bogáti Miklóst megmentsem a szombatosság gyanujától, — mert Dávid Ferencziánus lehetett külső megtérése után is titokban, mint voltak mostanig számos unitáriusok egész e napságig, úgy hozván ezt az idők

és körülmények kényszerűsége: de a Dávidisták irányából azon időben, úgy hiszem, még nem fejlődött volt ki ama zsidózó, hátra felé, bár egy szűk vonalon következetesen philosopháló irány és alakulásban levő felekezet, azt csak a Pécsi Simon nagy szelleme, s még inkább külső világi kedvező állása mozgathatta elő saját jobbágyai között leginkább a környezetében fekvő helyeken.

Mellesleg említve — ezen fejlődési processusa a szombatoságnak nagyon homályos még valóságban, mert eszmeileg igen könnyen construálhatni, itt ott bugyborékol föl a mélységből egyegy hullámgyöngy, mi gyaníttatja, mi történék a felület alatt, míg egyszer látjuk a nagyszerű czethalászatot.

Én mihelyt egy kis időt kapok, minden apróságot kijegyzek Uzoniból s elküldöm Kegyednek tetsző használatul.

Bogátira visszatérőleg: a Kegyednél levő példányon a név ekkép vala: Bogáti Fazakas fia Miklós — más kéz által oda írva. Én ennek semmi egyéb megfejtését nem tudom annál, hogy talán az idősebb Bogáti Miklós — t. i. a senator Bogáti mellett általunk idősebbnek nevezett — fia volt egy más ugyan-csak Bogáti Miklósnak.

De magyarázza meg Kegyed nekem azt: hogy mikor Uzoni az ő deák írásában Bogáti Miklósról beszél, mindig így írja: *Nicolaus P. Bogáti*. Ez így fordul elé, nem egyszer, de tízszer is, a mint láthatja Kegyed kivonatomban.

Itt méltónak látom megemlíteni Bogátira nézve azt is, mit Uzoni Hunyadi Demeter püspök halála alkalmával megemlít Bogátiról. Hunyadi 1592-ben halálozván meg, az ő biographiája után ezeket jegyzi meg, Uzoni: „Nota: Nostris infaelix et fatalis fuit annus ille 1592, nam praeter Demetrium aliquot luminibus ecclesiam spoliavit. Ante Demetrium enim superioribus mensibus mortui Stephanus Basili, „*Nicolaus P. Bogáti*, — N. Pictoris, magna ecclesiae ornamenta vix enim aliquis erat *Bogatio diligentior, in linguis peritior, in vero vestigando curisior, in commentando sedulior*. Vix Basilio laboriosior, et propagandae veritatis studiosior. Pictorio vix aliquis constantior, et gravior. Sicque intra paucos dies *Eruditionem in Bogathio, Industriam in Basilio, Gravitatem in Pictore Acumen et Doctrinam in Hunyadino ecclesia amisit*“.

Különösnek tetszhetik ugyan, hogy a szombatos felekezet a Bogáti Zsoltáros könyvét választotta ki sajtóságos Hymnariuma mellett énekes könyvéül; de másfelől azt is látjuk, hogy hymnusaik, isteni dicséreteik között számos olyanok találhatnának, mik léteztek az akkori unitárius énekeskönyvekben is, még ma s használunk azok közül némelyeket. Átvették tehát az Unitáriusoktól, mint különben is rokon secta, tőlük s elszakadtak,

a mit kaphattak — a Bogáti Zsoltárai, mint akkor különben is legszebb énekek, s mi több, magyaros dúdra készültek, különösebben izlettek nekik, ha a vallásos nézetekkel összehangzást nem tekintjük is.

Az Unitáriusok énekeskönyvébe azért nem mehetett bé egy is a Bogáti énekeiből, mert ő részint a szombatosok által el lévén sajátítva, nem akartak velek egy egész könyvet közösen használni, részint az Unitáriusok énekes könyveibe is hamar bévétettek a franczia nóták, mint a keresztény protestáns egyházba olyhamar elterjedettek, — aztán Bogáti nem is énekes könyvnek írta volt Zsoltárait — valamint hogy a Tordai által 1626-ban írt Zsoltárokat is csak későn kezdték bévenni az Unitáriusok, mert versformájok olyan volt, hogy templomi használatra az új nóták szerint fordíthatók.

De mind ennek itten nem lesz vala helye. Így van az ember. Mikor kevés ideje van, s nem sokat fontolgathatja mit írjon, mit hagyjon el, akkor ír bővebben, de minden válogatás nélkül. De ha már benne vagyok, beszédem harmadik részére megyek át *Preusszen Jánosra*, a szász unitáriusok énekes könyvének írójára. Igenis, a Preusszen énekeskönyve *kéziratban* is meg van könyvtárunkban — egy nagy Graduale szörnyű ívrétben. Kinyomtatva volt Preusszen oderai Frankfurthban 1657-ben: ez a Graduale pedig írva mindjárt 1659-ben, szóról szóra, mint a nyomtatás, csakhogy az Előbeszéd el van hagyva, s a czím is változtatva, úgy a mint feljegyeztem a kivonatban. Ily Gradualékat a magyarok is használtak mint láthatni a Toroczka *M. Gradualéját* az Uzoni jegyzésében a Heltaiék első kiadása után. A Radeckzi Bálint 1620-ban nyomtatott német énekes könyve egészen más. F. Uzoni úgy látszik nem ismerte a szász-unitárius irodalmat, Preusszenről keveset szól, a Radeckzi énekes könyvét meg sem említi.

Heltai Zsoltárkönyvére nézve igaza van kegyednek. A miénk is az a prozai fordítás, melyet bir Kegyed. Erről és Heltai egész bibliájának kiadásáról bővebben a kivonatban.

A többi pontokra is irni fogok, mit írnom lehetend, mihelyt egy kis iskolai szünetidőnk lesz, ámbár nekem akkor gyűlnek meg szent heti és ünnepi bajaim, magam lévén pap is egy deák káplánnal. Az irodalom ügye szivemen fekszik, de képzelheti Kegyed, hogy el lévén folyvást foglalva a papságra, tanárságrai készülletekkel, tanulmányozással, aztán a sok egyházi Geschäftekkel: a műzsák társaságát nem sok időm maradhatott élvezni; hát még alkotni? arra csendes szabad idő kívántatott volna: mert a deák mondat szerint is: *Otia dant vitia*: tehát a műzsáknál olyas *dulcia* furtákat nem tehettem. Egyébiránt feltettem a megtérést csak halogatom mint a bűnös ember,

a Szépirodalmi Lapok kényszeríteni fognak, hogy *otiumot* keressek a *carminákra* is.

A Gróf Teleki József ő exja felszólító levelét vettük, s már azelőtt meghatároztuk volt a febr. 7-én tartott fő consistorialis gyűlésben, hogy oda adjuk, oda ajándékozunk ez egész magyar nemzetet érdeklő ereklyét a Magyar Académianak; az Egyházi Képviselő Tanács tehát — mely mintegy permanens bizottmánya a Főtanácsnak, s minden Vasárnap tartatni szokott itten Kolosvártt, mivel consistorok itt vannak legszámosabban — meghatározá mindjárt a levél vétele után, hogy ajándékozunk oda, minthogy épen egyik legnagyobb élő patronusunk Mlgs Gedő József ur is, ki most 4—5 ezer darab könyvből álló könyvtárát bibliothecánknak ajándékozta — a Cserei eredeti MS.-mát oda ajándékozta volt. Csak a szokott jegyzőkönyvi manipulatio van tehát hátra, hogy utnak indítsuk a *Cserei Jegyzőkönyvét*, különben még most feltettem volna a gyorskocsira. Ugy hiszem hogy a jegyző s püspöki helyettes megteszik még a héten a teendőket, s átadva nekem, mához egy hét elindíthatom. A több nétán használandó kéziratokra nézt az a Consistoriumi végzés, hogy én az academia titkárának levelét mindig mutassam fel, a melyben valamely kézirat használat végett kéretik — hogy a Consistorium tudta nélkül mi se történjék. Méltóztassék azért Kegyed elsöben is Tordai János Zsoltárai iránt említést tenni hozzám küldendő levelében, hogy az academiának annak lemásoltatására szüksége van, azután a P. Simon ismeretes kéziratát is felkérhetni, vagy tán egyszerre is megírhatni, hogy előbb egyiket, azután másikat küldjem.

Jelenen pedig egy nagy ritkasággal kívánám meglepni Kegyedet, egy *frater Garai predicator zórzetbelij által ezer öt zaaz harmintz kettöd esztendőben végezett könyörgéses könyvvel*. Csak mulólag lephetem meg fájdalom, mert én erre nézve egy ideiglenes szent tolvajságot vittem véghez. Megtudván t. i. egy tanítványomtól, ki a Magyar Irodalom történeteit a Kegyed megbecsülhetlen könyve után hallgatja tölem, hogy az ő nénjének, özvegy Kis Lajosné asszonyságnál sok régi könyvek vagynak, elhozaték tőle vagy kettőt, az egyik volt: Tinódi Sebestyén versei, miket tudom Kegyed és mások is birnak; a második a feőbb nevezém ritka Énekeskönyv, mi tán ismeretlen lesz önnél. Én küldöm lopvást Kegyednek két három hétre, vizsgálja meg, s ha szükség másoltassa le. Az eredetit, nem tudom meg lehetne é nyerni; bármi nagy árért sem adná, most épen az irt özvegy, később tán eladná, mert rá szorulhatand, de sok tanulógyermek fiai lévén, azok elpusztíthatják, elveszthetik — azért hát jó lesz lemásoltatni azon esetben, ha e példánnyal ott fenn nem birna az academia. Gondolom, nem is fog birni,

mert a mint hallom, Döbrentei sokat próbálta volt megnyerni a nébai birtokos Kis Lajos urtól — ki épen jurium inspector volt a Magyar Academia elnökének, tudtom szerint — másként nagy könyvszerző ember.

Jövő héten a Kegyed türelmét még egy levéllel fársz-tandó, most nem irok többet. Csak annyit említek meg, hogy a Kegyed szerkesztése alatt kijövő *Uj Magyar Museumra* a jelen évre is előfizettünk, de nem postán, hanem Stein könyvtáránál, s nem az Unitar. Collegium neve, hanem az enyim alatt, az okból, mivel az előbbeni név alatt jövén, most ez majd másik vette át a postán, és sokszor félév mulva juthatott az én kezembe. Így a könyvtáránál jövén meg, én magam mindig átveszem.

Az *Uj Nemzeti Könyvtárt* illetőleg Gáspár János már megírta a kezelésben történt hiányokat — ha az ő irására nem kapom meg a hiányzó füzeteket — (mert én is egyik előfizetés-gyűjtő voltam) akkor bátor leszek Kegyedet búsitani némi füze-tek utánküldésének kieszközlésévei.

A piarista Wass József barátomhoz utalt becses ajándékot, a Ke(gyed) Irodalom történetét köszönettel vettem, mint szinte örömmel hallottam a III-ik kötet egyik füzetének megjelenését is. Nekem annak tanítása a jövő ősszel fog kezdődni, most éppen vége felé járok a II-ik kötetnek tanítványaimmal, kiket rend-kivülileg tanítok a theologia mellett a m. irodalom történetére is 1851. szeptemberétől fogva.

Ki teljes tisztelettel vagyok
a Tekintetes Urnak

Kolosvártt mart. 9. 1853.

alázatos kész szolgálja
Kriza János.

Tekintetes ur,

Maholnap vége az évnek és én mind késem a cseppel egy oly folyóba, mely irodalmunk terét oly dusan öntözi — de bocsánatot esdek, mert eddig a perczig nem lehete válaszomat megírnom. Iskolánk könyvtárát bányászatám, melynek éppen a régi könyvekből álló része már több évek óta összezavartan áll, melly összezavarodásra a könyvtárnak egy más szobába nyakrafőre történt áthordatása adott volt alkamat pr. Brassai ur könyvtárnoksága alatt — a tökéletes rendezésre csak jövő tavasszal számithatunk, s az ekkor minden bizonytal megleend, mivel könyvtárunknak egy nagy maecenása akadt, volt — rega-lista Mgs Gedő József úrban, nagy könyv- és irodalombarátban. ki a M. tudós társaságnak nagy N. Muzeumnak is ajándékozá

nemrég Cserey Mihály Historiájának eredeti példányát — e jó Ur könyveit — több ezerre menőket — könyvtárunknak ajándekozván, azoknak átadását már meg is kezdette — s azokkal együtt már a régibb könyvtár rendezése is meg fog történni — s így később bővebben szolgálhatandók a Tekintetes Ur bizalmas kéréseire, mik által rendkívül megtisztelve, koránsem terhelve, érzem magamat. Csak annyit sajnálok, hogy többel nem szolgálhatok jelenen.

Azonban még is egy tekintetben nagyra vettem fejemet. Én ugyan is titkon arra szánám el magamat, hogy néhány könyvet felküldjek a Tekintetes ur irodalmilag szent és sértetlen. azaz: sérteni nem tudó kezeibe. Nagyon tisztelt Kegyednek, mélyen meg vagyok a felől győződve, lesz annyi kegyesége irántam, hogy e titkon sokat használható. de nyilvánossá válva, méltán hibáztatható tettemet el fogja leplezni, mint ha soha sem történt volna. Consistorainknak, tanártársainknak nem mertem megemlíteni, mert rosszul értett tekintetekből elleneztek volna léptemet, mint ez látható csak abból is, hogy a m. t. társaság szives fölkérésére még eddig nem valának szivesek felelni. Én örvendek azon. hogy a tekintetes ur elég szives volt bennem bizalmát helyezni — és én legalább fővény szemecskékkel járulhatok a magyar irodalom büszke történelem-épületéhez, mely tisztelt Kegyednek művész kezei között emeli fejét.

Aztán fájdalom, főtiszt. Székely Sándor superintendens ur már mindjárt egy éve, hogy elhalálozott, mint ezt a lapok közölték is volt; ugyanis főpásztori látogatását téven a mult télen a székely földön, gutaütésben hirtelen elhalálozott 1852. jan. 25-én — s Kolosvárra hozatván, 29-én eltemettetett. A tudós társaság levelét nem is láthatta, mert már mult év októberében elindult volt Kolosvárról püspöki visitatoria bé a székelyek közé. Kevés könyvei között lehetnek Pécsi Simonnak valami beszédei, kéziratban-e vagy nyomtatásban, nem tudom, mert mindeddig nem közeledhettem könyvtárához. az özvegy nő szemessége miatt, ki könyvféle dologhoz nem értvén, azt hiszi, hogy rablásvágygyal közelednek a könyvekhez — miket ő kisdéd fia számára bezárva akar megtartani, holott a könyvek nagyobb része régi theologiai. Azonban fedeztem én fel a napokban tartott kutatásaim közben az iskolai könyvtárban egy ívrétű kéziratot, — elől és hátul csonkát — mely éppen azon kézirat, a talmudból és egyébbünnet szedve, miről Székely Sándor 134 lapján emlékszik. Ugy látszik, prédikációk, a rabbikból vett textusokra, készítvék. Ezt is, ha első küldeményemmel kedvet találok, bátor leszek tisztelt Kegyeddal közölni néhány hétre, lemásoltatás végett, mert itt ugyan azt senki sem leendő képes elolvasni — s lemásolni.

De már ideje egyszer a dologra térni, s a Tek. Ur kérdéseire nyíltan s egyenesebben felelni.

Először is a Preusszen énekes könyvét érdeklőleg. Azt az ide mellékelt lapokon¹ ismertetem némileg és hogy attól egészen különbözik a Radeczki Bálint szintén német énekeskönyve. Több kiadásukat az irtnál nem tudom, s nem is gondolom. Vannak dogmatikai énekek is bennük, a magyar unitárius énekes könyvekben előjövökkel szellemileg egybehangozók. Annyit kiérztem ezen német énekekből, hogy némileg nagyobb csatlakozás van bennök a Jézus személyéhez, s több kedély-ömlengés az ő magasztalásában, mint a magyar olykor igen is izraelies, tisztán monotheistikus szellemű, unitárius énekekben. Ha mutatókat ezekből is kívánand a Tek. Ur, szívesen teszem.

A néhai Székely Sándor által kiadott „Unitária Vallás Történeteire“ közbevetőleg megjegyzem, hogy azok igen is száraz, szóról szóra való kivonatok az Előszavában említett *Uzoni Fosztó István* történeteiből, melyek két nagy kötetben Consistoriumunk levéltárában tartatnak. A miket számtalan helyeken említ Székely Sándor, mint kútföket, azoknak század részét is alig látta, mint a Preussen énekeskönyvével történt, melynek kézirat példánya is találtatik könyvtárunkban.

A Dávid Ferencz és társai által adott *magyar* énekeskönyv, mely 1570 körül nyomtatott volna, nem találtatik könyvtárunkban, legalább eddig tett kutatásaim rá nem vezettek.

Egy utóbbi kiadásra találtam 1605 vagy 1607 körül, melyet küldök is. Czímlapja nincs meg, de már a legelső levelen lévő *Litánia* használata oly időszakra vezet vissza, mely még nem volt messze a katolikus korszaktól. A Tekintetes ur több jelekre is fog akadni e tekintetben, — én csak azon Tordai Jánosra hivatkozom, kinek énekes könyvét hasonlólag küldöm, mely 1627-ben van készülve, mikor az ifju éppen iskoláit végezte, tanárrá leendő. Ezen énekes könyvből egy sincs felvéve, a fenebb említett *Litániás* énekes könyvünkbe, holott későbbi énekes könyveink teledes-telik a Tordai oly szép hangzatosságú, könyveden folyó énekeivel. Figyelmeztetem Tisztelt Kegyedet ezen Tordai Jánosra, ki tán ismeretlen a magyar írók közt. Szíveskedjék, ha méltónak találja, megismertetni, vagy megismertetését oly férfitúra bízni, mint Lugossy, kinek ismertetése a Szombatoskönyvről még maig is füleinkben cseng és szívünkbe mélyedt.

A fenemlített „Litániás“ Énekes könyv táblájára ugyan ez áll nyomtatva: 1657, de ez inkább a könyvnek kötésiidejére

¹ E levélhez mellékelve van négy lap, melyen Kriza Preussen János, Radecius Bálint énekeskönyvéből „Heltai Isteni dicséretek“ből kivonatokat, szemelvényeket közöl Toldyval. Ezek mellőzhetők.

mutathat, nem a nyomtatására. Egyébiránt a XVII-ik század közepe táján már el voltak kopva a Heltai műhelyének betűi, s nem használtattak. S aztán Fosztó Uzoni szerint a református fejedelmek alatt a XVII-ik században szörnyű nagy felügyelet alatt voltak az Unitáriusok, könyveket, kátékat sat. nem lehetett kiadni, mert mindig akadékoskodtak tartalmukban, hogy igen határozatlan, nem elég jézusos — azt hiszem erős meggyőződéssel, hogy a kérdéses könyv éppen a Bocskai idejéből való, mikor az Unitáriusoknak rendkívül szükséges volt egyházi könyvek nyomtattatása, mivel a Bástia időszakában az unitarius könyveket szintugy égették össze, mint a tilalmas papirjegyeket egy későbbi korszakban. Ezen Énekeskönyvben a szükségeseket meglelendi a Tek. ur.

Küldöm hát ezt és *Tordai János* Zsoltáros könyvét 1627. Ez a Tordai János előbb tanár, azután éppen a kolosvári Unitária szent ekklesia papja volt mint magam. Meghalt 1636-ban nagyon ifjú korában. *Fosztó Uzoni* Unitáriusok historiájában ugy emlékezik róla, mint nagyon feltűnő egyéniségről.

Ezzel összevetendő *Tordai János* Zsoltárainak Előbeszédje, hol *Bogáthi Miklóssal* együtt szép alakú versezetben innepeltetnek.

Ennek a *Tordainak* legtöbb énekei találatnak ma is Énekeskönyvünkben. Egy példányát még bírjuk könyvtárunkban, mely néhány évvel — tíz, tizenöt-nél régibb, — én a szemelőttit azért küldém fel, mert melléje van leírva *Bogáthi Miklós* Zsoltáros könyve, s a más példánytársaival leendő összehasonlításért érdekes.

Küldöm egy régi példányát is *Bogáthi Miklósnak*, — a Tekintetes urék határozzák el, ha nem régibb példányé ez a Jancsóénál. Ezen *Bogáthi Miklósról* azt írja *Fosztó Uzoni*, hogy mint kolosvári unitária ekklesia papja halt meg 1592-ben. Előbb szent demeteri pap, és Dávid-Ferencziánus, majd Pécsre menvén papnak, visszajött mint anti-davidianus az unitarius orthodoxusok közé. *Bogáthi Miklós* tehát nem volt szombatos, csak davidianus — titkon, csakugyan befolyhatott a szombatoság alakulására, mely épp a XVI-ik század végére esik különben is, talán ezért is voltak a szombatosok oly kedvellői az ő Zsoltárainak. Az első Zsoltár első verse méltán is található nálók vizshangra.

Bogáthi Miklós Zsoltárkönyve, tudtom szerint, kinyomtatva soha sem volt.

A *Heltai* által kiadott halotti énekek gyűjteményét nem ismerem — halotti énekes könyvet sem kaphattam hirtelenében egy példányt is a régibb vagy újabb időből. Az újabb időbeli példányok mind elfogytak. Most működünk egy új Halottaskönyv

kiadásán. Azonban hiszem, hogy sikerülend mielőbb egy mult századbeli gyűjteménnyel szolgálhatnom.

Van Heltaitól kezünkön a Zsoltárok fordításának egy példánya — prózában, mely az általa tett Biblia-fordításnak egy része. A címlap hiányzik, de az Előbeszéd két végső lapja megvan Heltai Gáspár aláírással. Ez, mint a Bibliának több általa fordított része 1552 és következő években jelenhetett meg, az ő unitáriussá léte előtt, mint az ő Agendája is, mely szinte létezik nálunk.

Ezen Heltai-féle Zsoltáros könyvnek első Zsoltárát közlöm a mellékletben. Az előbeszédből csak ezt írom ki:

„Hanem ezzen könyörgök minden Istenfélő iámbor keresztényeknek, hogy eszt e munkát, mely nem igen kichin; mert én tudom, mibe vagon ennekem, ides szível es chendesz elmeuel vedgyéc, Tekéntvén erre, hogy szánszándékkal senkinek ártani, hanem mindeneknek használni akartam stb.“

„*Erős várunk nekünk az Isten*“ éneket két lectio szerint másolám le, hogy lássék a sorok szerinti különbözős — egy harmadik lectio gyanánt lemásolám azt is, melyet egy Bibliothecánkban talált pozsonyi Énekeskönyvben föllelek, melyben a nyomtatási évszám ki van hagyva, de úgy látszik a XVII-ik század végén van kiadva.

„Tarts meg uristen engemet“ 69-ik Zsoltárt Székely Sándor a Dávid Ferenczének állítja, de az valóban a Tordai Jánosé, mint figura docet. *A kereszténységben, Adjunk hátát mindnyójan* és az Ünnepieket a Litániás Könyvben Fosztó Uzoni is Dávid Ferencznek tulajdonítja.

Oh Ur Isten tekints hozzánk, 534 lap a Litániás Könyvben Dávidé, ugy ez is: Mostan Uristen hozzád. 655. l.

Tordai János Énekeskönyvében ez éneknek: „*Igazlító szent Uristen*“ versfőiben ez van: Jánosé de Thorda.

A litániás könyvben 291. lapon: „*Dicsérlek tizedet*“ versfőiben *Dóthi Ilona*.

Igaz Felség egyedül úr (689 lap) kezdő betűkben: Janus Petki angitur.

Nagy Hálaadással (496) No im opus *Frantisti Németi* sat.

De minek csevegjek annyit. Ott az irás, benne többet találand a Tek. ur, mint én ívekre menő habarásimmal.

Oly szerencsés helyzetben vagyok, minélfogva egy mult században nyomtatott Énekeskönyvünkkel kedveskedhetem a Tek. urnak — valamint egy 1837-ben nyomtatottal is, — ugy egy könyörgéses könyvvel, mely a mult század elején Sz. Ábrahámi püspökünk által dolgoztatott és adatott ki több ízben. Köztök vannak több könyörgések magyarul a Preussen János német könyörgéses könyvéből fordítva, mely megvan Bibliothecánkban.

Ha mi érdekes régi könyvet fogok találni nálunk, azt Tiszt. Kegyeddal közleni hazafiai szent kötelességemnek tartandom. Majd a szebb időkben többet ülhetek könyvtárunkban, mely mostan fölöttébb hideg, a mellett, hogy nedves is és még nincsen laistromozva.

Csak egyért esdek, újra meg újra esdek a Tek. urnak, hogy semmiképen el ne áruljon egy léleknek is, és ha például Tordai János vagy Bogáthi M. Zsoltáros könyveiről említést tenne, csak olyformán tegye, mintha csak az én tudósításom után tenné, vagy mintha valaki Kolosváron át utazván, általam figyelmeztetve volt ezen könyvekre. A multkori szombatos könyvről közlemény sem volt legkevésbé is szándokomban, hogy az én nevemben jusson nyilvánra. A nyilvános fellépésektől csaknem legyőzhetlen irtózásom van. Sokféle hivatali elfoglaltatásaim özönében nem tudok valami olyast előhozni, a mivel némi önérzettel tudnék síkra állani. Így mint esőndesen dolgozó napszámos örömet teszem, a mit tehetek.

Nem lenne é hasznos és üdvös irodalmunkra és nyelvészetünkre nézve kiadni e két Zsoltáros Könyvet? Én nagyon üdvösnek gondolom s úgy tetszik, mintha ilyesmi szándékról hallottam is volna.

Ugy hiszem, igen frissibe le is másolhatná a Tek. ur Tordai Jánost, — s legfeljebb február végeig kész lenne a munka.

Bátor vagyok erdélyiesen instálni a Tek. urat, méltóztatásék pár sorral tudósítani arról, hogy kapta-é a küldeményeket — és még mire lenne hirtelenében szüksége. Én irok több pap-társaimhoz, barátaimhoz, hogy Ekklezsiáinkban kutassanak régi kiadású énekes könyveket, hogy a Tek. ur könyvtárát azzal is egészíthessük. Most csak a *Litániás Éneket* küldöm, az 1777 énekes könyvvel és az 1834-dikivel s a Sz. Ábrahámí könyörgéseivel. Holnap más csomagban a többit, hogy ha veszne is valamelyik, mitől Isten mentsen! egyszerre ne vesszenek.

Isten áldja T. Kegyedet erővel hosszú élettel

tisztelő szolgálja

Kriza János.

Tekintetes Titoknak Ur,

A „Cserey Mihály jegyzőkönyvét“ elvégre küldhetem a Magyar Acemiának — eddigi késésem oka a szokott consistorialis és jegyzői teketória vala, mit csakugyan sikerüle ennyi gyorsaságra is rávenni. Elég az, hogy a mi consistoriumunkat minden várakozásunkat felyülmulólág késznek s buzgónak találám a nemzeti irodalmi ügyek pártolására, — csak egy hang sem

emelkedett az ellen, hogy kéziratunkat szabad legyen az Aca-
demiával közleni, sőt tovább menének mint előre számíthattam
is volna, és Csereit följajándékozni indítványozák a Magyar Aca-
demiának azon gondolatban, hogy az különben is kiadandja
belőle, a mi felhasználható, — s a mi élő nagy patronusunk
Mlgs Gedő József ur, ki könyvtárát iskolánknak ajándékozta, az
ebbe jutandott eredeti Cserei-Históriát szintén oda ajándékozta
az academiának, accessorium tehát sequitur suum principale.

Én örvendek azon, hogy oly szerencsés leheték fölfedezni
ezen Jegyzőkönyvét is a halhatatlan Csereynek; még deák ko-
romban forgott az kezemben s ebből a visszaemlékezésemből
jött rám a hideg öszön a gondolat, hátha ráakadhatnék könyv-
tárunkban, s bár ennek régi könyvei egy más szobába hordatás
következtében össze vissza zavarodtak, úgy hogy egészen új
elrakás, új catalogus kívántatik. Csaknem egy héti sanyaru kutá-
tásaim után eurekát kiálthaték s vittem legottan az én tisztelt
barátomhoz Káli Nagy Elek urhoz, ki végig olvasván, ajánlko-
zott a már kinyomtatott kivonat megkészítésére, — s így lehe-
tünk már szerencsések, hogy a Nemzeti Könyvtár ebből is adhat,
mit használhatónak találand.

Csereinek több deák könyvei — többnyire jogi tartal-
muak — szállván az ismertetett Suki László könyvtárával isko-
lánkra, a könyvei első és hátulsó leveleire tett apró jegyzéseit,
mihelyt annyira nyilik az idő, hogy huzamosabban ülhetek
a thecánkban, ki fogom írni s Kegyeddal közölni, hogy az őt
érdeklő vagy Csereiről minket érdeklő dolgok ne maradjanak
rejteekben.

Több kéziratokat érdeklőleg, minthogy azok szent vallá-
sunk történeteit közelről érdeklik, azokat habár több példányban
lennének is könyvtárunkban, nem érzi magát feljogosítottnak
Consistoriumunk arra, hogy elajándékozhassa; de használás,
különösen mielőbbi lemásolás végett kész leend Egyházi Főta-
nácsunk általengedni; s erre csak annyi az egész föltétel, hogy
sziveskedjék Kegyed hozzám — vagy a mi még jobb volna —
Mikó Lőrincz Tanácsi jegyzőnkhez néhány sort írni (lehetne
az a hozzám küldendő levelekbe zárva), hogy ez s ez kéz-
iratot, mint Pécsi Simont vagy Tordai Jánost legyen jó Kriza
utján felküldeni az Academiának — ez az elénk irt formaság
a kezelésben.

Egy furcsa intermezzot nem állhatom meg, hogy ne közöl-
jek azon főtanácsi ülésből, hol az Academiának küldendő kéz-
iratok voltak vitatás alatt. Elé fordulván Pécsi Simonnak, a
nagy szombatosnak kézírata, egyértelműleg meghatározók annak
felküldését s a felküldendő kéziratoknak jegyzőkönyvbe iktatá-
sát; de egyszer mintegy isteni sugallatra eszükbe villan a mi

unitarius consistorainknak a hajdani Rákóczi György alatti inquisitio — a szombatosságért, s hogy akkor a szombatos könyvnek elégettetése volt országosan megrendelve — s félvén, nehogy a kormos lángos rendelet mint örök érvényességű, a maig fennmaradt szombatos iratokon is végrehajtsák, megegyezének szép titkon a nélkül, hogy a jelen volt cs. k. biztos legkisebb neszt is vehette volna észre, hogy az egész kézirat dolga hagyassék ki a jegyzőkönyvből — s az egész csupán quasi-consistorialiter hajtsák végre. Az Egyházi Képviselő Tanács (mely minden vasárnap szokott tartatni itten Kolosvárott és tulajdonképen egy permanens bizottmány, a Főconsistoriumtól megbízva az ügyek folytatására — a főconsistorialis végzések végrehajtására —) kiindulva a Főtanácsban nyilvánult köznézettől határozó meg aztán a kéziratok dolgát úgy a mint most van.

A jövő héten egy ujdonsággal lependjük meg a T. titoknok urat. Pákei Lajos Consistoriársunk, cs. k. vidéki hivatalnok egyébiránt, mint régi kolosvári magyar ivadék egy régi ősenek Linczig Jánosnak kronikáját közlendi Kegyeddal, azaz: előbb csak a tartalmát, s mihelyt maga számára lemásolja, az egész eredetit fölajándékozza az academiának.¹ Ezen különben tiszta hazafias érzésű, de ildomos úrnak nem hagytam addig békét, míg magát rá nem határozá, hogy azon becses kéziratot, mit az 1840-iki Erd. Társalkodóban Nagy-Ajtai Kovács István ismertetett volt, közölje Kegyeddal, sőt többre ajánlkozik egész önkéntességgel, mert maga számára lemásolván, az eredetit fogja felajándékozni.

A mult napokban felküldött könyörgéses könyv — szépen könyörgők — sziveskedjék a T. titoknok ur, minélelőbb lemásoltatván, leküldeni, hogy soká ne kelljen himeznem, hámoznom a dolgot, ha vissza találják kérni. Én egyébaránt azt mondom, hogy itt helyben másolatom piarista Vassal. Tehát egy kevés ideig tolhatom a dolgot.

Kegyed emlékezett volt az ellenébe viendő számlalapról. Az nagyon csekélyül ütne ki, mert a két énekes könyv ára, 2 váltó forint — Szent Ábrahám könyörgéses könyveé 30 váltó kr. A leveleket mind Kegyed fizeti a csomagokkal együtt. A tudós társaság által kiadott könyvek közül ha netalán vagy egy sem volna meg könyvtárunkban, azt ugy hiszem szivesen vennék consistoraink a kéziratok felküldésért, noha szegénységök mellett is büszkék lévén egy szóval sem emlékeztek illetén kívánatról. Azt is hiszem, hogy kevés fog hiányzani. Mert Gedő József úr minden magyar könyvet meg szokott venni régóta,

¹ Beosztva a M. T. Akadémia könyvtárának kéziratárában. Jelzése: Naplók 2-r. 3. sz.

veszi pedig iskolánk számára, nem lévén ennek egyéb fundusa könyvek vételére, mint a mit néhai felejthetetlen Bölöni Farkasunk alapított volt, mi csakugyan egy szegény legénytől rendkívül szép és bámulatos volt, mert 4000 váltónál többre megy alapítványa, minek kamatja egy részét fordítjuk könyvek vételére.

Addig is míg az egész Tordait felküldhetném, a jövő napokban leírván belőle egypár éneket — a kegyed által régebben kívánt „Tarts meg Uristen engemet“ is: utnak indítom.

Erdélyre nézve a magyar irodalom sárba feneklik — az idén még egy könyv sem jött hozzánk könyvárusi uton — mind ott vannak fenn lerakva Szónokon [?] postán ha kapunk egyet egyet. A kegyed Irodalomtörténetéből is kijött egy füzet, mint hallék, de itt hire pora sincs. Egyébiránt én csak a jövő szeptemberben fogom azt tanítani, addig megvehetendik tanítványaim.

Jó husvétii feltámadást, s tavaszi napokat kívánva, maradok állandóul alázatos kész szolgája a Tisztelt Titoknok úrnak.
Kolozsvár mart. 23. 1853.

Kriza János.

Nagyon tisztelt Tekintetes Titoknok Úr,

Közelebbről egy igen érdekes, s a mennyiben futólagos áttekintés után hinnen lehet, nem kis becsű ajándokot veendő Kegyed a Magyar Akadémia könyvtára gyarapítására. Két rendbeli eredeti kézirat az a 17-dik századból. *Egyike* azoknak *Ozdi Borsos Tamás* orvos és bölcsészeti tanárnak, az Unitáriusok kolozvári főtanodája igazgatójának 1638-tól 1647-ig saját kezével irt *házi naplója*,¹ melyben ön- s hozzátartozói életrajzán, családi viszonyai s egyéb nevezetes dolgai feljegyzésén kívül oly történet dolgokat is említ meg, melyek mint Erdély s jelesen Kolozsvár történeteire vonatkozó hiteles adatok történelmi érdekekkel bírnak. Ugyane naplóba van beiktatva *Ozdi* által ipja *Ádám János* Kolozsvár városi tanácsnoknak s a költészet barátjának 1606-ban első neje emlékezetére rimes versekben szerzett s több költeményei közt *Ozdi* által legjelesebbnek talált siralmas énekei is, mely N. Ajtai Kovács István úrnak ez eredeti kéziratból közleménye után az 1840-ik II. félévi Nemzeti Társalkodóban (30—32. és 38—40. lap) már világot látott.

Másika — az elsónél is nevezetesebb — *Linczigh János*-nak, Kolozsvár egykori hős lelkű királybirájának 1663-ban szintén sajátkezével, krónika alakban leírt, s azután is 1666-ig folytatott

¹ Beosztva Linczigh naplójával együtt a M. T. Akad. könyvtár kéziratárában. Jelzése: Naplók 2. r. 3. sz.

életrajza, melyben az 1606-tól, azaz születésétől fogva 1666-ig vele történtek, az általa időről időre viselt városi különböző tisztségek, megemlékezésével, terjedelmesebben pedig a többek közt Erdélynek és illetőleg Kolosvárnak II. Rákóczi György és Kemény János fejedelemségek alatt, az ő birósága idejében, a török-tatár ellenségtől s német zsoldosoktól kiállott keserves szenvedései, azon temételen sarczok, melyekkel a város magát a török-tatár had pusztításától megmentette (ezek részletesen) s maga Linczighnek a város megmaradásáérti nemes önfeláldozása, s azt sajátságos őszinte modorban, a legélénkebb színekkel festék le.

E krónikát megelőzőleg néhány részint régi, részint önbiróságabeli *okiratot* igtatott be Linczigh, vagy a mint az övétől különböző írásmódor gyaníttatja, igtatott be fiai valamelyike által, melyek közt legelől: *Forma Unionis Civium Kolosvár* cím alatt áll azon János Zsigmond fejedelemtől Kolosvártt 1568-ban kiadott kiváltságos levél, mi által a kolosvári magyar és szász polgárok közt, a piaczi nagy templom közös használata, plébánia és plébánusi hivatal dolga, városi közigazgatás, satb. felett fenforgott versengés elenyésztetik; ezután feliratok és kérelmezések Kolosvár részéről I Leopold Császárhoz, s több ide vonatkozó levelezések.

A Krónikát pedig nyomban követi Linczigh családjának u. m. két nevének és ezektől született, de nagyobbára korán el is halt gyermekeinek leírása, s emlékezetes jegyzetei János fia kiképeztetése és kiházasítása módjáról, költségéről, jövődő tudomásul s mintegy jogfentartásul kisebbik fia Ferencznek. Legvégül elősorolvák — tudásul maradékainak — Linczigh minden fekvő birtokai, bérekesztve házi vegyes jegyzetekkel, főleg a háztartásra és gazdaságra vonatkozókkal.

E két rendbeli kézirat, egykor ugyanazonegy családi jegyzőkönyvbe (mely előbb Ádám Jánosé, azután Ozdié volt, s ettől Linczighre szállott) beigtatva, mostan pedig a tulajdonostul, az ezeken kívül többnyire haszontalan firkálások és tiszta papírból tenyélni vastag könyvből, a biztosabb megtarthatásérti gondoskodásból különválasztva, korszerű durva fehér papírra, nagy ívrét alakban, nagyobbbrészint tömötten van írva, s összesen mintegy 20—22 ivre terjed, melyből jelesen az Ozdi-napló 5¹/₂, a Linczigh-krónika és családrajz pedig 5¹/₂ íveket foglal el.

Linczigh e kéziratát már Aranka György 1796-ban kiadott azon munkájában, melyben az erdélyi historiai kéziratokat ismerteté, mint nevezetést említi meg, Linczighet hőstettéért, Marcus Attilius Regulus római consulhoz hasonlítva. Ugyane kéziratból dolgozó és bocsátá ki N. Ajtai Kovács István úr is a Nemzeti Társalkodóban (1840. II. félév 49—55. l) azon értekezését,

melyben Linczigh 1661-beli hőstette, mi által Kolosvárt a török pusztításától ön nemes feláldozásával megmentette, iratik le, s a M. A. Regulusével szintén párhuzamosíttatik.

Ezen kéziratokat bírja itteni megyei törvényszéki titkár (régebb főkormányi hivatalnok) *Pákei Lajos* úr, a Kolosvártt majd két század óta virágzó, unitária vallást követő, eredetileg székely pákei Pákei nemzetség ivadéka, mely már több érdemteljes férfit állított elő egyházi úgy mint világi pályára. Birtokába azok édes anyja útján jutottak, ki Linczigh Jánosnak leszarmazó maradéka. A tulajdonosnak, mint nekem kijelenté, azokat mindamellert, hogy mint becses emlékek reá nézt családi érdekekkel is bírnak, közhaszonra szentelni, s e végett Kegyed kezébe, a M. Akademia számára ajándékképen rövid időn felküldeni határozott szándéka.

Addig is tehát, míg a tulajdonostól magokat a kéziratokat vehetné, sietek Kegyedet e felől főleg azon okból értesíteni, mivel a tulajdonosnak azon óhajtságát sejdítém meg, hogy azok közül avagy csak a Linczigh krónika mint igen érdekes historiai töredék, az Újabb Nemzeti Könyvtárban a több hasonnemű historiai dolgozatok közt mielőbb jelennék meg, legyen tehát Kegyednek ideje e felől gondolkozni s a szükséges előintézkedést megtenni.

Kedvesen venném, ha Kegyed becses nyilatkozatát, a tulajdonosnak mind szándékára, mind fenn érintett óhajtságának igen vagy nem létesíthetésére nézve nekem közelebbről megírni sziveskednék. — Kd biztosító válasza azt hiszem, még nagyobb ösztönül szolgálandana a nemes szándék mihamarábbi sikerítésére. — A kéziratok — mint fenn érintém, megfordultak N. A. Kovács István úr — de a mint a tulajdonos ur emlité — gr. Kemény J. úr kezén is: kérem azért írja meg Kd azt is, ha ezen urak útján nem bírja-e azokat már másolatokban, és ha igen, mennyi részben, vagy pedig ezek létezése Kegyed előtt eddig ismeretlen volt.

Epedve várva Tisztelt Kegyednek minden esetben kedvesen fogadandó válaszát, vagyok
a Tekintetes Urnak alázatos kész szolgálja
Kolosvártt máj. 15. 1853. *Kriza János.*

U. o. Gáspár János utazását meghallva, késtem e korig e levél felküldésével.

Tekintetes Úr,

Gáspár János barátom Pestre leendő felmenetelét rég tudva, általa kívántam a Tekintetes Urat némiekről értesíteni. Legfontosabbnak azt tartom, hogy az ima-codexet sikertüle per fasque

nefasque kézhez kerítenem, mit egyenes uton az özvegytől nem is lehetett volna; de történetesen nyomára akadván annak, hogy a tisztas özvegynek már serdülő fiai, kik reform. kollegyiomban tanulók, néhány könyvet a napokban eladtak, egyenesen hozzájuk fordultam egy közel rokonjok által, s több rendbeli alkudozások után elvégre 18 pengő Rfiban megállapodtunk, mit rögtön ki kellett fizetni, a Hunfalvi által küldött hellén classicusokból bejött összegből kifizetém a codexet. Méltóztat Tisztelt Kegyed e 18 forintot Hunfalvi Pál Úrnak kifizetni, mit Wass József barátom is tudatni fog Hunfalvi Úrral. A codexet kapva a Tektetes Úrtól, ki sem mertem adni kezeim közül, félve, nehogy ez is a Tinodi sorsára jusson, melyet sokáig kértem megvétel végett, s távolról sem látszottak eladni akarni, s egyszer csak elesudálkozva láttam egy kegyes jó úrnál, mint legközelebbi szerzeményt — s csupán azon egy körülmény vigasztalt meg, hogy azon érdemes uraság épen az irodalom nagylelkű barátja Mlgos Gedő József Úr, ki a Cserey eredetijét ajándékozta volt a Magyar Akadémiának, s becses könyvtárát a mi főiskolánknak, hova Tinodi Sebestyént is több újabb szerzéseivel adandja. A néhai Kiss Lajos úr könyvtárának jegyzékét megnéztük, de magyar s másféle régiség is több nem található benne, deák törvényes könyvek nagy részint — s újabbkori németek és francziák.

Szerettem volna azon codexet olcsóbb áron is megszerezhetni, de a codexek becséről sokat hallván az érdeklött ifjak is a Kegyed irodalomtörténetének tanítása alkalmával, mely mind a három itteni főiskolákban tanítatik, a tanároknak ily codexek felkutatására ösztönző beszédek következtében igen is tapasztaljuk az ifjaknak ez irányban felköltött figyelmét; de igen azt is, hogy árukat a könyvek becséhez méltólag, de túlzólag is meg tudták kérni. Egyébiránt bár akadnék még ily szerzeményre buzdításom következtében — mert én is rendkívüleg már második éve tanítom a Kegyed Irodalomtörténetét — s ugyan örülök, hogy az Ujkori Történetek első füzete már megjelent, mert leendővel mit adnom tanítványaim kezökbe.

A szent codexek még september feléig maradhatnak Tisztelt Kegyednél, s a mint irtam volt a minap, a többinek, kivált Tordainak felküldése iránt méltóztat néhány sort intézni a képviselő Egyháztanácsához, mely minden vasárnap tartatik itten; mert csak ezen feltétel alatt szolgálhatok a különben is most más bibliothecárius keze alatti könyvekkel. A néhai Székely Sándor özvegyénél rátaláltam az óhajtott Szombatos könyvre, — és sokkal érdekesebbnek találtam azt, mint képzeltem. A Pécsi Simon neve sehol sincs kitéve, de úgy látszik, egy része legalább az ő munkája: mert többféle munka, s többektől írva találtatik e gyűjteményben: mindössze 56 levél ivrétben — éne-

kek is, a szombatosok énekeskönyveiben részint olvashatók. Nevezetes, hogy figyelmet ébresztő kivált egy darab, melynek czíme: *Az szent írás panaszolkodása azok ellen, kik vakmerőségből, avagy világszeretete miatt, vagy az emberi gonoszságnak valami egyéb okai miatt ötlet megutálták.* Azt hiszem, lemásolás végett meg fogjuk nyerni a tisztos özvegytől. Elég az mostan, hogy létezik valóban a sejdített szombatos codex, s a szombatosok theológiáját, s a magyar nyelvészetet illetőleg rendkívül fontosnak mutatkozik.

N. Ajtai Kovács István ur szolgálna örömet a kivánt codex czimével s egyéb körülményekkel, de ő maga Beszterczén hivatalodik, bibliothecája pedig itten Kolosvárott van egy magánszobában elzárva, szekrényekbe rakottan — énnekem úgy tetszik, hogy azon Heltai bibliájának czímét s nyomatási évét jelentettem volt egyéb apróságok között. Ha más példányra akadhatnék, abból megírnám a szükségeseket. Az itteni unitár. könyvtárban csak Heltai Uj Testamentuma található. Kovács Istvánnak vétek, hogy hivatalkodással tölti minden idejét, úgy hogy mostanság még csak rendkívül becses könyvtára is szombatos s nyugszik itt helyben. De rá van szorulva¹ a hivatalkodásra, hogy élhessen.

Küldöm e levelemmel egy régebben irt leveletem — méltóztat a Tek. ur válaszolni azon érdemes urnak megnyugtatósa végett — ki nagyon megtisztelve érezné magát ajándoka elfogadtatása által. Végül bátorkodom tudakolni Tisztelt Kegyedtől: igaz-é, mit az itteni könyvárusok mondanak, hogy Kisfaludy Károly Munkáinak Nemzeti Kiadása negyedrébten nem található. Meg vagyok bizva ennek végére járni.

Isten áldja meg Tisztelt Kegyedet. Óhajtja

alázatos kész szolgálja
Kriza János.

U. I.

Bátor valék Tisztelt Kegyednek egy példányt küldeni Péterfi Sándor ifju pap barátomnak éppen most kijött Egyházi beszédeinek első füzetéből. Ez ifju egy nagyon szerény, de nagy reményekre jogosító falusi lelkész, kinek régi könyvek felkutatására is a székely földön sok hasznát vehetendjük — méltóztat a Tek. ur becses Uj Magyar Muzeumában említést tenni ezen prédikációkról, mert nézetem szerint megérdemlik, oly szép egyszerű, szívható irálylyal vannak azok írva. A nyelve tiszta, nemes népszerűség a bélyege.

¹ Az eredetiben roszulva.

Aztán most jut eszembe a Kegyed keresztelése, mely szerint nevetet adta a kis codexnek. Egészen hiúvá tesz Kegyed engemet, midőn elképzelem, mint állok ott a 16-ik század írói között. Ha csak lehet a XIX-ik század jelen évében is szeretném valamit tenni, legalább a mire rég teszem az előkészületet, némely székelységeket összegyűjtve kiadni.

Tekintetes Ur,
Nagyon tisztelt Uram!

A legnagyobb örömmel vettem tisztelt Kegyednek közlelbi levelét, a melylyel szerény magányomban engem megtisztelni méltóztatott — valódi emelő hatással volt reám, kedélybetegre, a kinek egyik kinszenvedésem abban állt, hogy sors és körülmények nem engedék lelkem első szerelmének, az irodalomnak, élnem — a mikor tehát rapportban lehetek irodalom embereivel, úgy esik nekem, mintha magasztos delejes álom lepne meg, s feledném néhány szempillantatig a hideg való sanyarú érintéseit. Bár tudnék jelenleg is a feledés mesterségéhez, a ki csak tegnap temetém el egy igen kedves kis leánykámát.

A tisztelt Kegyed oly szives biztatásait nem tudom eléggé köszönni — édes hazánk egyik leghatásosabb férfiától jönnek azok, s akkor nem lehet, hogy reám a csekélyek egyikére is hatással ne legyenek.

A szent könyvek maradhatnak, a míg szüksége leend rájuk a Tekintetes Urnak. Egy biztos alkalom majd az öszön haza hozhatja.

Még mind kényszerülve vagyok alkalmatlankodni t. Kegyednek. Az az Emich megküldé nekem a derék Uj Magyar Muzeum füzeteit, a mikért az én, méltatlan ember, köszönetem határtalan. Megküldé a Nemzeti Könyvtár harmadik évfolyama három füzeteit is *Ürmösi* előfizetóm számára; de, bár jegyzetében említi, még sem küldé meg a második évfolyam hiányzott 5—6, 7. és 8-ik füzeteit. Gáspár János barátom legyen az élő tanubizonyosság Pesten, hogy a csomagot felbontva, benne csak a harmadik évfolyam három első füzetét kapók s a hiányzott Uj Magyar Muzeum füzeteit, de a mire oly annyira szükségem volt, hogy *Ürmösitől* az előfizetési díjt megkaphassam, azt nem — s így csodálatoskép megadta nekem a harmadik évfolyam árát, de a másodikét nem akarja addig, míg nem kapja a példányokat. Ugyan esdeklem azért Tisztelt Kegyednek, hogy akár Gáspár barátomat is tanukép felvéve, legyen oly kegyes és hatalmas Emichchel azon, még mindig hiányzó példányokat megküldetni.

Talán el voltak fogyva a példányok, azért nem küldte meg akkor.

A kolosvári Casinonak hiányzó vagy meg nem küldött vagy valamely postán elveszett *januári* füzetére nézve pedig a tisztelt Casino megbízása folytán vagyok bátor kérni tisztelt Kegyedet, hogy azon füzetet ne ingyen, hanem legalább bizonyosan megküldendő ára fejében sziveskedjék Emich által megküldetni, hogy teljes példánnyal birhasson a Casino. Emich az irta volt, hogy nem küldheti, mert már megküldötte volt; hiszem is, s éppen azért szeretnők legalább pénzért megkaphatni.

Jó erőt, kedvet, s boldog időket óhajtva maradok Tisztelt Kegyednek

Kolosvárt jún. 17. 1854.

alázatos szolgálja
Kriza János.

Nagyságos Ur,
Nagyon tisztelt jó Uram!

Nem tehetem, hogy én is mint Krisztusomnak szintén mint a Muzsának egyként méltatlan szolgálja, innen a távolból áldást ne rebegjek a Nagyságos Urnak érdemkoszorúza fejére, midőn azt a haza egyik fő intézetének csoportos gondjaitól szabadulni szemlélem, de csak azért, hogy egy más téren annál osztatlanabb s erőteljesebb tüzzel szentelhesse magát a tudománynak, mely édes nemzetünk nevét s ebben a Nagyságodét is örök időkig dicsőítendi. Áldásom a tisztelet s hála legtisztább forrása-ként buzog lelkem mélyéből, forrón esdekelve Istentől, hogy Nagyságod életét a legjobb testi s szellemi erőben, épségben s élénkségben terjessze az emberkor legtávolibb határaiglan s engedje kedves házanépe s nemzete virulásában hosszas időkig gyönyörködhetni.

Nagyságos Ur! Husz éve már, hogy leginkább a Nagyságod egyes közrehatása mellett a Magyar Akademia tagjai közzé meghívást nyertem, s alig több éve annak is, hogy az üdvezítő szent ige hirdetésére ünnepélyes fölszentelésben részesültem. Két nagy mező! hajh! de az én erőm s időm alig volt elegendő csak az egyiknek is kellő művelésére, s im — midőn az Ur szöllőjének főfő felvigyázójává küzdém fel magamat — természetesen csak a jelen évnek egyik legverőfényesebb napján, legnagyobb meglepetésemre: a Helicon hegyén a munkarészemül kijelölt helyecskét bizony nem valék képes csak anynyira is művelni, hogy bár egy szerény koszoruba való virágokat növesztve, azzal a Muzsának s Nagyságodnak is örömet szerez-

hettem volna. Olyatén hur ez lelkemen, mit nem szeretek soha illetni: a legszorosabb kapcsolatban áll az hitfelekezeti létünkkel, mely anyagilag nagyon szegény levén, a neki tett szolgálatot nem jutalmazhatja kellőleg, — s ennél fogva magam is papi s tanári kettős nagy súlyu hivatalom mellett a hírlapírás örök gondot s lelki elforgácsolást okozó munkájával egészítem ki kenyeremet, hogy családomat illőleg táplálhassam. Azonban a superintendensi hivatalban ha nem sokat kevesbültek is, de legalább egyszerűbbekké váltak foglalkozásim, — s hinni szeretem, hogy tán még a Muzsa kegyét nem vesztettem el anynyira, hogyha buzgóan kérem s ostromlom, ne juttatna nekem is valamicskét annak szent harmatából, hogyha Nagyságod kegyeskedett az én nevemet egy régi codexsel örökíteni, annál inkább törekedjem én is nevemnek valami újabszerű codexsel adni bár csekély jelentéket.

Egyuttal bátorkodom Nagyságodat kérni, sziveskedjék a már több éve fentt lévő Litániás-Énekes könyvet Gyulay Pál barátomnak átadni, ki annak lehozatalára a legkészségesebben ajánlkozott.

Magamat szíves hajlamaiba ajánlva maradok állandóul mély tisztelettel

a Nagyságos Urnak

Kolosvárt decz. 29. 1861.

alázatos szolgája s igaz

tisztelője

Kriza János

erdélyi Unitárius Superintendens.

Kivül:

Nagyságos Toldy Ferencz Urnak

Pest.

Nagyon tisztelt Nagyságos Ur,

Bocsánat nekem, hogy ily későn teljesítem előttem nagybecsű megbízását Nagyságodnak, mert hivatalos dolgok miatt egy ideig Kolosvárt nem leheték, a tordai zsinat végződte után — haza érkezvén és néhány nap kelle a két rendbeli életirat adatainak egyberakására. Egy rakásban vannak ugyan azok, de a Nagyságos Ur kiszedi belőle a mit jónak vagy használhatónak talál. Egy unitarius tanár s hivatalnok állása s körülményei éppen nem olyszerűek, hogy azok közé jutva egy búfejét költészetre is hajtott ifjú ember, sokacska ideig társaloghasson

a Musákkal. Legalább eddigelé egészen égő áldozatul követelte egy ilyennek testét, lelkét a Nagy Zebaót Istene, — azután másként fog lehe'ni, úgy hiszem, tisztességesebb fizetést kapva az államtól is nyerendő segély után. E segélyt remélem én magam is megsoká megnyerhetni — s akkor képes leszek a már rég készen álló II-ik kötetét is „Népköltészeti gyűjteménynek“ kiadhatni. Saját dolgozataim, verseim sokkal kevesebb számúak, hogysem az összegyűjtést megérdemlenék. Azok igazán „disjecti membra poetae“. Lelkemben a sok rideg kötelmi munkásság miatt elfanyarodván, azon fiatalkori magzatimat nem is láttam születésök óta, azt sem tudom, hol léptek ki a világra nagyrészt; legtöbb az első Reményben jelent meg, kevés az Athenaeumban, s a Nemzeti Társalkodóban is, sokszor álnév alatt; de ismétlem oly kevés és igénytelen jelent meg tőlem, hogy átalom rá is gondolni azokra a sokszor komor munkák alatt nem sok gyönyör közt lefolyt napokra, midőn zengett bongott bensőmben valami, éjjel nappal, de soha sem tudott részt kapni arra, hogy magát künn is látható s hallható egész alakká képezhesse. Egyedül a népkébel üde terményeivel való foglalkodás adja nekem most azt a természetes élvezetet, a mit különben gondtól üresebb állapotban tán saját szülőtteim is mind ön gyermekeim nyujthatnának. Sic fata tulere. Egy parányi vigasz lelkemnek mégis hogy véletlenül rásegítve a népköltészet művelésére, s a nép szüleményeinek kiadhatására legalább lelkiismeretemnek némi csendjével végezhetem idilli állapotra született — s mégis ily nyugtalan társadalmi helyzetbe jutott életemet. Egyébiránt fogadja a Nagyságos Ur irányomban tanusított oly számos kegyeiért leghőbb köszönetemet, a ki magamat további szives hajlamaiba ajánlván vagyok állandó mély tisztelettel a

Nagyságos Urnak

Kolosvárt Oct. 13. 1868.

alázatos szolgája

Kriza János.

Fábián Gábor.

Aradi szobrának leleplezésekor, 1912 június 16-án mondotta

Márki Sándor rendes tag.

Ma egy hete a legnemesebb magyarnak, a dicsőséges II. Rákóczi Ferencznek zombori szobránál jelentem meg, most pedig egy nagyérdemű szerény tudósnak, Fábián Gábornak aradi szobránál jelenek meg „clarorum virorum facta, moresque posteris tradere“. Mert valóban úgy van, a hogy Tacitus megírta: arról a régi szokásról, hogy híres emberek tetteit és érdekeit az utódoknak elbeszélje, nem mondott le a mi korunk sem, a mely pedig nem becsüli meg a maga élő nagyjait. A megdicsőülteknek is inkább azért állít emlékeket, hogy a rájuk föltekintőt az erények és a dicső példák követésére sarkalja. Mert hiszen, Cicero szerint, a művész a nagyoknak csak testi alakját teheti láthatóvá azok előtt, a kik őket nem ismerték, holott a híres férfiak akkor sem volnának ismeretlenek, ha szobrokkal nem dicsőítenék.

Ércnél valóban maradandóbb emléket állított Fábián Gábor önmagának, mikor remek műfordításaival a római classikusokat egy lépcsőfokkal még magasabbra emelte. Ennek a lépcsőnek tövében ma mindenki örömmel és büszkeséggel állhat, egy öreg embert kivéve, kinek vezekelnie kell azért a bírálatért, melyet Cajus Valerius Flaccus Argonauticonjának műfordításáról, majdnem negyven esztendővel ezelőtt, nagyon fiatalon írt. És annál a szobornál, a melyet Fábiánnak a Kölcsey-egyesület állított, Kölcseynek Berzsenyi emlékezetére mondott szavaival vezekel:

„Az ifjú, tisztelt ünneplő közönség, az ifjú, ki a nemzet nagy műfordítóját megítélni merész volt s ki merészségét oly felette drágán, Fábián elhülésével fizette meg, ez az ifjú — én valék.“

„Hosszú idő folya le. A fiatalság reményteljes napjai elenyésztek s most öszült hajszálaimmal, hideg valóságtól kihült kebellem állok itt. S a multa visszatekintvén, kérdezem magamtól: ősz gyermek, számláld el a hasznót, mi ifjúkori tetteidből származik.“

Ha egy Kölcsey bevallhatja önmagáról, én még inkább bevallhatom, hogy bírálatomat korlátolt, kicsiny erővel írtam

meg. Megérdemeltém azt a rendreutasítást, a melyben ezért Rutilius Claudius útleírása fordításának előszavában Fábián Gábor egy esztendő mulva részesített. De mikor ő „a földi leplet csakhamar levetkezé“ s „már, hova Ancus ment s Irus is, ott nyugodott“, a szakáltalan ifjú pedig, az „imberbus iuvenis“ úgyszólván az ő sirjánál kezdte meg Aradon a tanítást, mely nagyon komoly munkára utalta: az elköltözöttnek árnyéka bizonyára meghallgatta a sirja felett, most pedig szobra tövében zengő engesztelő szózatot. Hiszen találkozunk kellett abban a mondásában, hogy „nekünk csekély irodalmi törekvéseinkkel sohasem volt célunk csillogni, hanem csak használni“.

Erre gondolt, mikor azt állította, hogy az irodalom hármasszélja: az erkölcsi tökéletesség, az értelmi képzettség és a nyelvmvelés előmozdítása. És hogy az irodalom céljának az az eredeti vagy fordított mű felel meg, a mely ebből a három szempontból indul ki. Lehet vitatkozni róla, valóban mellékes-e a többi szempont, maga az eredetiség is, de Fábiának ezt a felfogását írói értéke megállapításánál mellőzni nem szabad. A műfordítók közt ez a felfogás állította őt a legelső sorba. Ezért adta ki Cicero összes leveleinek fordítását hét kötetben akkor, a provisorum idejében, mikor reá is illettek Toldynak Ciceróra vonatkozó szavai, hogy olyankor merte szeretni a szabadságot, mikor veszedelem volt azt szeretni. Azt akarta, hogy fordítása lehetőleg hű legyen, de ne szolgál; szoros, de ne feszes; csinos, de ne piperézett; miandekfölött pedig világos, hogy a magyarul szóló Ciceróban is magát Cicerót halljuk, ne tolmácsát, ki szájába adja a szót. Magyar külsővel is rómainak kellett lennie.

Hívebben, szabatosabban, könnyebben fordítani valóban alig lehetett, mint a hogy azt Fábián Cicero leveleinek és egyéb munkáinak, továbbá Cajus Valerius Flaccus, Titus Lucretius Carus, Rutilius Claudius és részben Horatius költeményeinek magyarjában tette. A közönség, mely a classikusokat eredetiben nem értette, némelyiket moderneknek találta és meglepetéssel fogadta; hiszen pl. Lucretius Carusnak a természetről szóló költeményéből egymagából is láthatta, hogy a természetbölcsélet nem éppen Darwin, Vogt és Büchner, hanem már a classikusok korában vert gyökeret. Megértésének azzal adta jelét, hogy ebből a könyvből csakhamar két kiadást fogyasztott el. S Fábián érdeme annál nagyobb, mert igazi költőknek mutatott be olyan római írókat is, a kikkel iskolai tanulmányaiban a magyar közönség nem találkozott.

Azonban ez az érdeklődés csak szűk körre szorítkozott. Fábián látta, hogy a classikus műveltség a közéletből csaknem egészen eltűnt s az iskolákban sem elég bensőséges. De hiszen

mentül jelesebbek és megbízhatóbbak a műfordítások, a közönység annál kevésbé érzi annak a szükségét, hogy magát a holt nyelvet megtanulja, mikor érdeklődését és idejét a rohamosan fejlődő élet annyi más irányban köti le. Nem hatolhat be annyira a nyelv szépségeibe s az író gondolatvilágába, mint a hogy azt a műfordító teheti, a ki lelket cserél az íróval. A magyar olvasó Cicero leveleit mindenesetre könnyebben élvezheti Fábián pontos fordításában, mint magában az eredetiben; mert amott a legszebb gondolatok is egyszerre pattannak ki előtte, míg emitt lassan, óvatosan és türelemmel kell megvárnia kifeszülését. A műfordítók tehát maguk szoktatták el a közönységet az eredetiek olvasásának nehezebb és fárasztóbb munkájától. Mindez azonban nem jelenti a classikus műveltség hanyatlását, vagy éppen bukását; hiszen a műfordítások a classikus világ szépségeit és tanulságait olyanok előtt is megnyitották, a kiket nyelvismeretök fogyatékosága vagy hiánya attól azelőtt teljesen elzárt; a tudományos és az irodalmi vizsgálódásnak pedig ma sem állja útját semmi, sőt eszközei összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint valaha. A műfordításnak minden sikere egy-egy virággal gazdagítja azt a koszorút, melyet, másokkal együtt, Fábián Gábor kezdett köztögetni, s mely hervadatlanul díszíti a classikus írók homlokát.

Koszorút font Fábián a középkor két nagy költőjének fejére is. Magyarra először ő fordította le Hafiz perzsa költő divánjának ghazeláit és töredékeit, a mi mindamellet is érdemes vállalkozás, hogy másodkézből, latinból dolgozott. De sokkal nagyobb és valóban halhatatlan érdeme, hogy Bacsfányi, majd Kazinczy első kísérletei után ködös, homályos énekével ő hozta közénk Ossiánt; a kelta bárd költészetének rejtelseibe nálunk ő hatolt először. S akármilyen álláspontra jutott a tudomány a szerzőség kérdésében, Fábián Ossiánja megihlette Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt is. A hogy egyik bírálója mondja, a szabadságharczokat követő szomorú időben, sötétes éjjelen, nemzeti költőinknek is megjelent a hős apákhoz költözött daliák lelke s fájdalmas kétségbeeséssel ők is elénekelték, hogy nincs többé nép, kit a költő felgyujtson énekével.

„Elő a dallal, ének magzati,
Zárjátok be jól szememet!
Hadd nyugodjam a hullám zajánál,
S bús éj zúgó szelében.“

A hullám zaja, a bús éj zúgó szele az újkori demokratia viharának közeledését sejtette Fábiánnal. Remek fordításban alig tártá elénk a középkor sejtelmes világát, új időknek a középkort elsőprő eszméivel töltötte el a magyarságot, mikor lefordította Tocqueville-nek az amerikai demokrátiáról írott művét.

Montesquieunek a törvények szelleméről írt könyve óta politikai tanulmány ennél alig érdekelté jobban az akkori Európát s magával ragadta a magyar reformpártot is, mely a rendiségből úgy akart kibontakozni, hogy zökkenés nélkül térhessen át a legtisztább demokrátiára. Ennek alapelveit Tocqueville könyvében látta letéve. Fábrián azt jósolta, hogy a demokrácia kormányelvét az egészen különböző politikai viszonyok következtében Európában sehol sem lehet megvalósítani; de örült, hogy fordításával itthon tisztázta az eszméket s hogy az országgyűlésen és a megyegyűléseken a reformpárt ebből a könyvből szedi elő legerősebb érveit. Ő maga is annak szellemében sürgette a hírlapirodalomban a zsidók emancipációját s a keresztények és a zsidók házasságának megengedését. De az új társadalmat, mely után esengett, a legszigorúbb valláserkölcsei alapra akarta fektetni. Követésre való példák gyanánt a patriarchák és az őskeresztények nagy jellemeit állította a vagyonban gyarapodó, de erkölcsben szegényedő társadalom elé. A társadalom megjavulását azonban a családon kell kezdeni. Ennek a feladata, hogy a gyermekeket jó erkölcsökben nevelje s ezt a munkát ne bizza az iskolára, mely tömeggel dolgozván, csak az ismeretek megadására és a társadalmi illendőség begyakorlására vállalkozhatik. A család és az iskola kötelességeinek erre a megosztására, mint családapa és Arad vármegye iskolai felügyelője, jogosan vállalkozott; de nézeteit nem önálló műben mondta el, mint a hogy eleinte tervezte, hanem egyszerűen lefordította a németalföldi Heinsius házi neveléstanát, mely az ő felfogásával egészen megegyezett.

Még korábban történt, hogy Arad vármegye reá bízta a vármegye tudományos leírásának elkészítését, helyesebben szólva Czucz István táblabíró monographiájának sajtó alá rendezését. Örömmel hajtott fejet ennek a megtisztelő végzésnek, hogy a nemes vármegyének, hol pályáját a sors kiszabta, szolgálatot tehessen. Czucz kéziratát erős szövegkritikával dolgozta át és kiküszöbölt belőle minden adatot, a mit oklevelekkel vagy legalább is tekintélyes történetírókkal nem igazolhatott. A régiség homályába — a mint szerényen megvallotta — mind a ketten csekély készülettel, kalauz és vezérfáklya nélkül, töretlen úton indultak el. Eleinte nem is akartak egyebet adni a vármegye földjének leírásánál. De mikor szemöket annak vidékein szerteszté jártatták, lépten-nyomon az ősz régiségnek oly tisztos emlékeire akadtak, mik lelköket akaratlanul is a hajdankor világába ragadták és nyomozásokra hathatósan ösztönözték. Fábrián, a ki túl élte társát, beírta azzal a tudattal, hogy leróhatta háláját ama vármegye iránt, a mely őt, a dunántúli fiatalémbert, anyyi szeretettel fogadta.

Érezte, a mit ötven esztendő mulva Arad történetének megírásakor én be is vallottam önmagamról, hogy ezt a várost, ezt a vármegyét nem szüleinek, hanem feleségének, gyermekeinek, unokáinak első csókja és egy sok munkában sok lelki nyugalmat adó életpálya tette édes otthonává; de szeretni, becsülni tanulta azt a multjával és jelenével naponkint való foglalkozás is. A vármegye, a melynek közéletében élénk részt vett, nem volt mozdulatlan, merev kőbálvány, hanem élő szervezet s lelke a hazaszeretet, mely az idők (néha rettenetesen zord idők) minden viharában csüggedetlenül fenntartotta. S ezt bebizonyítva látni és tudni, a nemzet minden részének életrealitásában bízni, az ő tanulmányainak is legfőbb eredményei közé tartozik.

Nemcsak Cicero, hanem az élet is megtanította rá, hogy nem tökéletes, nem bölcs, hanem olyan emberek közt lakik, a kikkel meg kell elégednie, ha erényeseknek látszanak; egyáltalában senkit sem tartott tehát méltatlannak figyelmére, kiben az erénynek némi nyomát sejtette. Mindenkit annál inkább megkülönböztetett, mennél jobban díszlett benne a szerénység, az önmérséklés és az igazság. Mind a három egyszerre jelentkezett nála már a fiatalkor könnyen lobbanékony éveiben. Mikor barátja, Vörösmarty, megmutatta neki Zalán Futása kéziratát, abba hagyta saját hőskölteményének, Buda halálának írását. Nem bánta, hogy nem versenyezhet vele, sőt örvendett, hogy barátja oly magasan szárnyal. A csillagok közé azokkal a nagy szellemekkel emelkedett, a kiknek eszméi magukkal ragadták. Fényöket saját műfordítói tehetségének ragyogásával növelte, de ebből a ragyogásból semmit sem tulajdonított önmagának. Mások azonban jól látták, mi ebből az övé, mi a régisége. Írói érdemeit tehát a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagsággal jutalmazta. Polgári erényei miatt lett Arad vármegye táblabírája, majd a parlament tagja s a szabadságharc idején a hétszemélyes tábla bírása. Volt idő, mikor igen súlyos áldozatokat kellett hoznia, hogy hazafias kölelességet teljesítse. De már Cicero megtanította rá, hogy ettől a köteleltségtől, a gyakorlati élettől tudományos vizsgálódásai nem vonhatják el. „Mert az erény összes dicsősége a cselekvésben áll“ s nála különben is bebizonyult, hogy a politikai cselekvést önként vagy kényszerűségből sokszor lehet félbeszakítani s a tanulmányokhoz gyakran lehet, sőt kell is visszatérni. Akkor, a mikor a Kölcsény-egyesület 1885-ben emléktáblával jelölte meg Fábián aradi lakóházát, Tóth Lőrincz, a Kisfaludy-Társaság küldötte, Fábiánt a szívárvány összes színeiben ragyogó opálhoz hasonlította, mert benne a hazafiság, férfiaság, bátorság, jóság, gyöngédség, szerénység, szellem és tudomány minden sugara és színpompája egyesült. A szobrára sütő nap a sugaraknak ebben a színpompájában

játszik mindenkor, mikor az aradi polgár s különösen a fiatal nemzedék föltekint reá, hogy annyi csalódás után egy igazi embert láthasson, s a magyar nyelv- és irodalom szeretetével együtt Fábián emléke is éljen szívében.

Beérkezett pályaművek.

F. 1912 szeptember 30-ig a következő pályaművek érkeztek a főtítkári hivatalhoz. (A jeligék zárjelben.)

I. Gróf Teleki-pályázat. (Verses szomorújátékok.) 1. *Teleki Mihály tragédiája.* 5 felv. (Zord idők.) — 2. *Lux in tenebris.* 4 felv. (Rákóczy csillaga) — 3. *Király és kancellár.* 4 felv. (Mátyás kevély, de gögösebb Vitéz.) — 4. *A bukott leány sorsa.* 4 felv. (Mezei virág.) — 5. *Hun-tor.* 5 felv. (A ki szelet vet, az vihart arat.) — 6. *Bocskay István.* 5 felv. (A haza java lebegett mindenkor szemem előtt.) — 7. *A nagyúr.* 3 felv. (Lelkes, szilaj, kegyetlen nép.) — 8. *Gara Mária.* 4 felv. (Él magyar.) — 9. *Paulinusz.* (E cadde come corpo morto cade. Dante.) — 10. *Syrász és Eufrátesz.* 3 felv. (Hajnalt vár s örvend.) — 11. *A földember.* 3 felv. (Mindenkinek a maga mennyország.) — 12. *Pevenyi Gábor.* 3 felv. (Embererő — embergöngyögség.) — 13. *Hajnali fény.* 5 felv. (Üttörők.) — 14. *Ágnes.* 3 felv. (Bűn és bűnhődés.) — 15. *A nép.* 5 kép. (Historia magister [?] vitae.) — 16. *Haldokló rimék.* 3 felv. (Mondom: A Halál Kezdet és a Vég.) — 17. *Lovagi torna.* 3 felv. (Vén Budavárában öklelőzik egy cseh.) — 18. *Ilona.* 3 felv. (A szerelmet nem pótolja semmi.) — 19. Egy I. felvonás kezdete czim és jelige nélkül. — 20. *Első szerelem.* 3 felv. (Teleky-pályamű.) — 21. *Zelma.* 5 felv. (A csóknál bosszú édesebb.) — 22. *A király leánya.* 5 felv. (Chronicon.) — 23. *Ilona királyné.* 5 felv. (Unum et simplex.)

II. Farkas-Raskó-pályázat. (Hazafias költemény.) 1. *Történelemórán.* (1848.) — 2. *Kis Károly.* (Ghymes.) — 3. *A Tisza partján.* (Tisza.) — 4. *A szilágyssomlyói várnál.* (Régi dicsőségünk stb.) — 5. *Király-hymnus.* (Isten, király, haza.) — 6. *Kossuth Lajos azt izente.* (A bősök nem halvak meg.) — 7. *Lerél.* (Messze jártam.) — 8. *Kivándorlók* (Veszteség.) — 9. *A szökött katona.* (Éljen a haza.) — 10. *A gyaurleány szerelme.* (Nektek irtam.) — 11. *Levél egy 48-as honvédhez.* (Etnos eleuterion.) — 12. *Magyar költészet.* (Egy dalt, mely egyszerűen stb.) — 13. *Nincs már magyar.* (Náczió.) — 14. *A csonka honvél éneke.* (Előre!) — 15. *Hatos Miska.* (Én népem a tanya népe.) — 16. *Magyar türelem.* (Honszerzés.) — 17. *Bessenyei emlékezete.* (Jámbor szándék) — 18. *Óda az itthoni földhöz.* (Bölcsönk és sirunk.) — 19. *Vágyak, tervek.* (Lesz még egyszer ünnep a világon.) — 20. *Tanköltemény.* (Világos, Világos.) — 21. *A kerepesi temetőben.* (Nincs, nincs halál itt.) — 22. *Az új magyar dala.* (Átdolgozás a bírálat értelmében.) — 23. *A bujdosó ének.* (A haza minden előtt.) — 24. *Emlékezés.* (Vox in tenebris.) — 25. *Az álmodó álma.* (A szabad tűz tiszta fénye lelkünknek haszon.) — 26. *A hazaszeretet.* (Lesz-e még e nemzet olyan stb.) — 27. *A sváb.* (Negyvennyolcz.) — 28. *A mi zsidónk.* (Meggvirrad még valaha.) — 29. *A drága hamvak.* (A Nagyságos Fejedelem és bujdosó társai.) — 30. *Kuruczország.* Szatira. (Költő, hazudj!) — 31. *Tolsztoj halálára* (Elet túl a halálon.) — 32. *Egy magános magyar.* (Petur.) — 33. *Megújhdás felé.* (Nép szava)

Isten szava.) — 34. *Hadak útja.* (Emlékezzünk régiekről.) — 35. *Vagyunk még magyarok.* (Querela Hungarica.) — 36. *Eszmélj, magyar!* (Hazafias 574.) — 37. *Budavári pipaszentelés.* (Et dixit Petronius.) — 38. *Az új krónikás dala.* (Bizom.) — 39. *Upor Anna.* (Régi korból.) — 40. *Bűg a hajó kiirtje.* (Messeze földön.) — 41. *A magyar úr.* (Új élet.) — 42. *Táltos imája* (Nunquam revertere.) — 43. *Fűtűl a szél.* (Nógrád.) — 44. *Hollószárnyakon.* (Ora et labora.)

III. **Marczibányi-pályázat.** (Egy fejezet a magyar összehasonlító mondattanból.) 1. *Finn-ugor jelzős szerkezetek.* (Mondatban él a szó.) — 2. *Finn-ugor lativusi szerkezetek.* (Budenz.) — 2. *A pályakérdés.* (Vasi paizs.)

IV. **Lehr Albert-pályázat.** („János vitéz“ hatása „Toldira“.) 1. *A pályakérdés.* (Láng gyúlt a láng gerjelminél.) — 2. *A pályakérdés.* (Komoly munka) — 3. *A pályakérdés.* (Ez volt ám az ember.) — 4. *A János vitéz és a Toldi.* (Hol is tehetél szert stb.) — 5. *A pályakérdés.* (S döbbenve ismerek föl rajzomon stb.) — 6. *A pályakérdés.* (Csuda, hogy mindeddig nem emlékeztünk erről.) — 7. *A pályakérdés.* (Dicsőség, meghonosítani elvégre stb.) — 8. *A pályakérdés.* (Magyarország.) — 9. *A pályakérdés.* (Daru.) — 10. *A pályakérdés.* (Toldi írójához elküldöm lelkemet.) — 11. *A pályakérdés.* (Fenn az égen páros csillag ragyog.) — 12. *A pályakérdés.* (Együtt járunk így mindörökké.)

V. **Nagyjuttalom, Marczibányi- és Kautz-mellékjuttalmakkal.** (Társadalomtudomány.) 1. *Ferenczy Árpád: A nemzetközi magánjog kézikönyve.*

VI. **Sztrokay-juttalom.** (Báró Eötvös József: A XIX. század eszméi stb.) 1. *A pályakérdés.* (Il y a beaucoup de gens stb.) Három kötet. — 2. *A pályakérdés.* (Sursum corda.) — 3. *A pályakérdés.* (Eszméim győzedelme legyen emlékjelem) — 4. *Eötvös állama.* (A szabadság a legfőbb jó.)

VII. **Bezerédj-pályázat.** (Bezerédj István élet- és jellemrajza.) 1. *A pályakérdés.* (Önézés, te vagy a diadalmas bére.) — 2. *A pályakérdés.* Vázlat, írta dr. Hollósy István.

VIII. **A Honvédelmi Miniszter juttalomdija.** (Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig.) 1. *A pályakérdés.* (Hadúr.) — 2. *A pályakérdés.* (Sans phrase.)

IX. **Dora-pályázat.** (A csatornák jelentősége a hazai közlekedés szempontjából.) 1. *Hajózható csatornáink jelentősége.* (Vízi építkezések jelzik a nemzetek kulturai fejlődését.) — 2. *A pályakérdés.* (Paizsi vas.)

X. **Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület pályázata.** (A városi politika feladatai.) 1. *A pályakérdés.* (Doni donna.) — 2. *A pályakérdés.* (Ubi et orbi) — 3. *A pályakérdés.* (A városok az ország virágai.)

XI. **Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár pályázata.** (A magyar államadósság története 1867 óta.) 1. *A pályakérdés.* (Állambitel.)

XII. **Schreiber-Kautz-juttalom.** (Az 1848-iki átalakulásnak közgazdasági vezéreszméi.) Nyílt pályázat. 1. *A pályakérdés.* Írta dr. Hollósy István. (Vázlat és mutató fejezet.)

XIII. **Vigyázó-pályázat.** (A magyar botanikai terminologia és nomenclatura.) 1. *A pályakérdés.* (Nyelvében él a nemzet.) Két kötet. — 2. *A pályakérdés.* (Diószegi.) Öt kötet.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júniusi füzetének tartalma. Császár Elemér *Katona Lajos*-ról az Akadémia májusi összes ülésén felolvasott emlékbeszédét közli, melyben Katona tudományos jelentőségét méltatja. — Wlassics Gyula *Alkotmányjogunk védelme — Tezner és Turba ellen* címmel rövid foglatját adja annak a tartalmas közjogi fejtegetésnek, melylyel Andrassy Tezner és Turba ellen a magyar alkotmányjog tételeit nagy történeti munkájában védi. — Alexander Bernát *Jean Jacques Rousseau*-ról a Szabad Lyceumban felolvasott tanulmányát közli. — Takáts Sándor *A török-magyar bajriadalok*-ról szóló cikkéből a második közleményt adja, s ebben a bajrahívások módját írja le. — Reichard Piroska *Walter Pater*-ről, az újabb angol irodalom legnagyobb essay-írójáról és legművészebb stílistájáról irt jellemzést. — Bleyer Jakab *Gróf Széchenyi Ferencz és Schlegel Frigyes* címmel akadémiai székfoglalójának kivonatát közli, melyben a két férfi viszonyát ismerteti azon, a Nemzeti Museumban őrzött, 22 levél alapján, melyeket Schlegel Frigyes és neje Széchenyi Ferenczhez intéztek. — Ezután Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* cz. regényének folytatása következik. — Léva József *Alkony* című eredeti költeményét közli. — A Szemlében Grósz Emil *Az egyetemi törvényjavaslat* címmel a közokt. miniszter által a törvényhozásnak benyújtott törvényt s annak indokolását behatóan tárgyalja s arról elismerőleg szól. — Egy névtelen író a *Tavaszi tárlatok*-ról irt ismertető tanulmányt. — Az *Értésítő*-ben Gyulai P.: *Kritikai dolgozatok, bírálatok* című munkája (Papp Ferencztől), Vallette, G.: *J. J. Rousseau, Dide, A.: J. J. Rousseau* című munkák vannak ismertetve.

2. A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE februári száma első helyen Szterényi József-nek *Magyarország iparfejlesztése* című cikkét közli. A cikk abból a gondolatból indul ki, hogy a sokszoros kapcsolatoknál fogva, különösen pedig a nagyhatalmi állás fenntartása szempontjából, az erős Magyarország Ausztriának is érdeke. Magyarország tehát anyagi megerősítésére irányuló törekvéseiben joggal számíthat Ausztria támogatására. Magyarországon a meglevő kereső factorok elérkeztek szolgáltató képességük szélső határához, megfelelő munkalkalmak hiányában, a kivándorlás rengeteg vérveszteséget okoz az országnak, ezzel szemben pedig a másik oldalon tömérdek új kiadás

vár az országra. Hogy ezek a nagyrészt nagyhatalmi czélokot szolgáló kiadások fedezhetők legyenek, az országnak új, fejlődésképes adótárgyakra van szüksége, a mit csak az ipar nyújthat. Ez indította a közelmúlt magyar kormányait arra, hogy az iparfejlesztést fokoztatan vegyék fel programmjukba. Az iparfejlesztési eredmények ismertetése után, a melyek a szerző szerint csaknem minden tekintetben beváltak, a czikk azt bizonyítja, hogy a magyar iparfejlesztés, a melyet a parancsoló szükség hozott létre, Ausztriának sem árthat, sőt Ausztriának kell ehhez segédkezet nyújtania. Egyrészt éppen az iparfejlesztés legerősebb éveiben növekedett rohamosan Ausztriának Magyarországra irányuló bevitele, másrészt azonban Ausztriának számítani kell arra, hogy támogatásának megvonása esetén a vámkülföldi ipar fog nálunk megtelepedni, a mely a legélesebb harczt fogja megindítani a magyar piacon is uralkodó osztrák ipar ellen. A czikk végül az érdekek közösségére hivatkozik és azokat az előnyöket vázolja, a melyek az egymást megértő gazdasági politikából a monarchia mindkét államára háramlanak. — *Sugár Ignác* a *Közgazdasági egyetemről* értekezik. Szerző az erre vonatkozó mozgalom eredetéről, a külföldi hasonírányú törekvéséről megemlékezve, vázolja kivált a kereskedő és iparostársadalom azon törekvését, hogy a tudományos fokok, a doctoratus megszerzése révén is emelkedjék társadalmilag. Ha erre nézve a szükség fenn is forog, kielégítésére nem szükséges külön önálló gazdasági egyetem. A hazai felsőbb szaktanintézetek népessége is emellett bizonyít. De szerző az ily különleges képzettségű szakférfiak iránt való hazai keresletet és szükségletet sem tartja ma még olyannak, a melyek kielégítésére új, önálló egyetem felállítása megvolna okolva. Azon vélekedésben van, hogy a szóbanforgó igények a budapesti tud. egyetem jog- és államtudományi karán teljesíthetők. A jogi disciplinákra ügyis szükség van. A közgazdasági stb. tanszékek is megvannak. Szükségesnek tartja azonban az idevágó és részleteiben már nagyranőtt szakmák bizonyos mérvű specializálását. Így a sociológia, vasuti, hajózás, tengerészet, vám-, kereskedelmi- s iparpolitika, munkásbiztosítás, posta, táviró, telephon, ipartörvény, fogyasztási adók, mezőgazdaság számos nagy és fontos kérdései előadását. Specialcollegiumokat magántanárok képesítésének szaporításával lehetne elérni, míg majd önálló tanszékek gyakorlati létesítésének szükségesége megállapítható. Szerző szerint így elérhető, hogy a tanulók többi facultásainak idevágó tárgyait hallgathatnák (földrajz, mennyiségtan, történelem, philosophia, nyelvek, számtan, physica stb.). Azt azonban feltétlenül szükségesnek tartja, hogy új doctori minősítés, nevezessék ez közgazdaságinak, létesíttessék, mivel a hazai egyetem jog- és államtudományi karán ma csak jog- vagy államtud. doctoratus szerezhető meg. Ezzel azonban egyes tárgyakban való mélyebb és tudományosabb képzés nem igazolható. Így az ifjú, a ki iparvállalathoz, keresk. és pénzügyi államszolgálathoz, gazdasági

érdekképviselőhöz igyekszik, ma nem tudja igazolni, hogy a közgazdasági tárgyakat mily mérvben ápolta. Ily doctoratust már némely külföldi egyetem ismer is. Számotvetve azon nehézségekkel, a melyekkel az egyetemi tanítás és rend gyökeres változtatása jár, szerző nem változtatna a mai renden. Csak azok részére, a kik közgazdasági doctoratust kívánnak megszerezni, volna megszabandó, hogy ezek közgazdaságtant, statistikát, pénzügyi jogot, pénzügytant stbi kétszerannyi ideig lennének kötelesek hallgatni, valamint megszabandók volnának a kötelező specialcollegiumok hallgatása, szintűgy a többi kiegészítő tárgyaké. A közgazdasági doctoratus a most divó kétfajtájú szigorlat tárgyaiból volna egybeállítandó. Így p. o. lehetne az egyik szigorlat tárgya: váltó- s keresk. jog, közigazg. és pénzügyi jog, politika. A másiké nemzetgazdaságtan, statistika, pénzügytan, nemzetközi jog. Fejtegetéseit azzal végzi szerző, hogy egy külön közgazdasági egyetem felállítása járhatna a túltermelés veszélyével, a mire, más pályák jelenségei kapcsán hivatkozik az az emlékirat, a mely a törvényhozástól kéri a külön önálló közgazdasági egyetem megteremtését. — Toselli Sándor *Bosznia és Hercegovina külkereskedelmi forgalma* című czikkében az anektált tartományok külkereskedelmi statistikáját ismerteti az utolsó öt évre visszamenőleg, egybevetve a megfelelő magyar statistikai adatokkal. Számításai alapján kimutatja, hogy Magyarország részesedése az anektált tartományoknak úgy kiviteli, mint behozatali forgalmában a jelentékeny absolut emelkedés mellett is, a relativ számokat tekintve visszament, majd ismerteti azokat az okokat, melyek e változásokat előidézték. A czikk a legutóbbi vasútépítési tervek ismertetésével és a kilátások ismertetésével zárul, melyeket e vasutak kiépítése a kettős tartomány külkereskedelmi forgalmában elő fog idézni. — A *Közlemények és ismertetések* rovatában az első czikk a *gyapotfogyasztás és láthatatlan gyapotkészlet*-ről szól. A *tejárák és tejkereskedelem német nagyvárosokban* cím alatt azon statistikai adatok vannak közölve, melyeket a frankfurti statistikai hivatal ez ügyben összehívott enquete gyűjtött. A bevásárlási s eladási ár közti különbség legkisebb Berlinben, hol a tejkereskedelem egy czég kezében van összpontosítva. A *párisi árúházak* nagy fejlődésben vannak, mert egyrészt a vásárló közönségre sok előny hárul, másrészt sokkal olcsóbban szerzik be szükségleteiket. Bosnyák Béla *A védvamos mozgalom Angliában* czimvel Hermann Lévy könyvét ismerteti. Az *angol tariff-reformmozgalom* hívei egy birodalmi vámpolitikai egyesületet „Imperial Mission” néven alapítottak. — *Belga törvényjavaslat a határidő-üzlet*-ről megváltoztatni akarja a Code Civil a bíróságok részéről szigorúan értelmezett szakaszait, melyek eddig a csalásnak tág teret nyitottak. — *Az új szerb ipartörvény* az eddig fennállott ú. n. czéhtörvényt módosítja és fejleszti. — *Strassburgi munkanélküliség elleni biztosítás*, mely a genti rendszeren alapszik, teljesen bevált; négyéves fennállása alatt gyűjtött adatok vannak ismertetve. — *Három új lexicon* czimvel

Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Staatslexicon és Wörterbuch der Volkswirtschaft című gyűjtemények harmadik kiadásáról van rövid ismertetés közölve. — *Neubauer Ferencz* Franz Oppenheimer: *Theorie der reinen und politischen Ökonomie* cz. munkáját *Közgazdasági elmélet* cikkében behatóan ismerteti. — *Nemzetközi kereskedelmi kamarai congressus Bostonban* lesz ezidén, programja van röviden vázolva. — A *Magyar Közgazdasági Társaság* közgyűlésére s ezzel kapcsolatban dr. Heller Farkastól tartott előadásra vonatkozó közlemény fejezi be a számot. E szám melléklete gyanánt a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* januári füzetete volt csatolva.

Ugyane folyóirat 1912. évi márczius havi számában első helyen *Kvassay Jenő* az országos vízépítési igazgatóság főnöke *Vízközlekedési politikánk* címmel tanulmányt közöl, melyben mindenekelőtt összehasonlítást tesz a németországi és a hazai hajózható folyók között. Kimutatja, hogy úgy Németországban, mint nálunk körülbelül 3000 kilométert tesz ki a szabadon hajózható folyók hossza. Kimutatja továbbá az 1911. évi rendkívül hosszantartó, alacsony vízállásoknál beállt hajózható vízmélységekből, hogy ezen folyók hajózható állapota nagyban és egészen ma sem rosszabb, mint a német folyóké és hogy a folyamatban levő szabályozási munkálatokkal oda fejleszthető, hogy 650—700 tonna terhelésű hajókkal a kis vízállásoknál is biztosan lehet közlekedni, míg közepes vízállásoknál sokkal jobban megterhelt hajók is járhatnak. Az 1908-iki XLIX. t.-cikkkel elrendelt víziberuházások befejezése után az országnak 4000 kilométer víziút fog rendelkezésre állni. Hogy ezen 4000 kilométer víziútból közgazdaságunkra mily óriási előnyök fognak származni, azt ma alig vagyunk képesek közelítőleg is megállapítani. A víziutakra pedig sürgősen szükségünk van, mert a legutóbb ismételt felemelt vasúti tarifák miatt a csekély értékű tömegárúk nagy contingense hosszabb távolságra a viteldíjat nem bírja meg és így nemcsak egyes kereseti ágak válnak versenyképtelenné, hanem új vállalatok sem keletkezhetnek a nyers anyagoktól távolabb fekvő vidékeken. De szükségünk van víziúthálózatunk kiépítésére azért is, hogy vasutainkat a szorongattatás idején tehermentesítse, a mint ezt ma már az összes illetékes tényezők elismerték. De ha az áll, akkor egészen más szempontokból kell a kérdést megítélni és nem lehet a víziutakat a vasúttól teljesen különálló dolognak tekinteni, még a pénzügyi politika tekintetéből sem. Végkövetkeztetésében oda jut ki, hogy míg a vasúti hálózat teljesítő képességének elérésére mintegy 1000 millió korona befektetésre van szükség, addig a víziutakra csak 286 millió szükséges. Ha azonban a víziutakat úgy építjük ki, hogy a vasutaknak mielőbb segítségükre álljanak, abban az esetben nemcsak a vasutaknál szállíthatjuk le a kiadásokat, hanem közlekedési állapotainkat is gyökeresen megjavíthatjuk. Nem volna tehát helyes közlekedési politika, ha az a több oldalról hangoztatott és úgy látszik

helyesnek tartott sorrend jutna érvényre, hogy első sorban sanáljuk vasuti bajainkat és csak akkor vegyük sorra víziutaink erélyesebb kiépítését. E két actionak helyesen csak együttesen kellene haladnia és egy időben kellene végződnie, mert különben a forgalom időközi emelkedése, nemkülönben annak időszakai torlódása oda vezetne, hogy a víziúti program belátható időn belül nem kerülne befejezésre, enélkül pedig közlekedési állapotaink végleges és gyökeres sanálása sem remélhető. — D é k á n y I s t v á n *Böhm-Bawerk értékelméletéről* című cikkében kifejti, hogy az ausztriai iskola értékelméletének kiváló rendszerezője nagymértékben felelős ama logikai hibák elterjesztéséért, melyek a határhaszon-elméletben meggyökeresedtek. A faji érték elleni polémiája helyes kiindulása daczára nem vezetett biztos eredményre. A mennyiségi viszony kérdése mögött voltakép az értékállomány singularitásának problémája rejlik. A szükségletek pszichológiai megfigyelése is téves alapon indult. Az értékező végül pozitív eredményeket mutat fel, melyek a Böhm-Bawerk-féle problema nyomán vonhatók. — S z e n t i v á n y i F e r e n c z a februári és folytatólag a márcziusi számban *Torontól vármegye közgazdasági és socialis állapota a XX. százal első tizedében* címmel közgazdasági monographiát tesz közzé. Torontál vármegye népesség tekintetében a harmadik, területre nézve pedig a negyedik az ország törvényhatóságai között. Mindamellet nem tartozik a sűrűn lakott megyék közé, sőt az országos átlagnál is valamivel alacsonyabb arányt tüntet fel, bár a népesség tömörülése a 10,000 lakosnál kevesebbel bíró helységek-nél, az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben van. Lakosságának kereseti forrása, túlnyomóan az őstermelés, melylyel a keresők 74·8%-a foglalkozik, míg az ipar és kereskedelmet üzök aránya nem is éri el a 13%-ot sem, a többi kereseti ágak pedig az 1 és 2% körül váltakoznak. Bár a lakosság 74·8%-a őstermelő, ezek közül csak 28% önálló gazda. A földbirtokosok 42%-a, öt holdon aluli ingatlan tulajdonosa s 50 holdnál nagyobb gazdasággal a földbirtokosoknak mindössze 3·33%-a rendelkezik. Az 1000 holdon felüli birtokosok a föld 22·82%-át birják. Kötött birtok az ingatlan 20·18%-a, mely területből 15·8% a kincstáré, s a tanulmányalapé; 56·9% van a városok és községek, mint erkölcsi testületek tulajdonában; 13% a különböző vallásfelekezeteké; s végül 14% hitbizományi és úrbéri birtok. Az ingatlan leginkább szántóföld, mely a bevetett terület 68·94%-a, legelő van 14·88%, a többi művelési ág, ezeken messze alul marad. A vetemény túlnyomóan gabonanemű, s legnagyobb contigenst a búzaföldek tesznek, melyek e szántóföld, több, mint felét foglalják el. Utána jön a tengeri, majd a többi gabonanemű. A takarmányneműek közül leginkább a len- és a kendertermelés van elterjedve, utána a cukorrépaé. A kerti vetemények közül a legszélesebben kultivált a burgonyatermelés, mely azonban a házi szükséglet mérvét nem igen mülja felül. Maga az ingatlan nagyon el van adósodva, s nem egy oly terület

van, mely majdnem teljes értékéig van megterhelve. Fokozza az ebből származó bajt, hogy a belterjes gazdálkodás csak az uradalmak egy-némelyikénél van meg, míg a paraszt és középbirtokos, túlnyomórésztben, a lehető legkülterjesebb gazdálkodás divik. Némi előny még az, hogy az állattenyésztés Torontálban meglehetősen fejlett, s az országos átlagnál, úgy minőség, mint mennyiség tekintetében, jobb helyzetet tüntet fel, s állandóan emelkedik. A mezőgazdasági nap-számások napi átlagbéra a 140—240 fillér között váltakozik, az asz-szonyoké, s a gyermekeké alacsonyabb. A munkabér a régebbi viszonyokhoz képest emelkedést mutat, minek egyrészt a nagymérvű kívándorlás, másrészt az agrár socialismus terjedése az oka. De azért a mai viszonyok sem megfelelőek, főképp faluhelyeken nem, a hol a mezei munkások gazdasági időszakon kívül alig keresnek valamit. A városokban még van némi munkaalkalom, azonban ez az agricultur jellegű városok munkásait sem elégíti ki teljesen. A kereslet alacsony mérvének megfelelően a mezőgazdasági munkások életmódja sem mondható teljesen rendesnek, húsneműt ritkán eszik, s főképp a szerb, tót és oláh elem. túlnyomóan kenyérrrel és burgonyával él, s csupán a jobb sorsban élő német s magyar munkások élnek sertésfélével. A táplálkozást pótolja a szeszital, főképp a pálinka nagymérvű fogyasztása. A lakóházai e munkáselemnek, túlnyomóan vályogból épült, s egyszobás, rendszerint padozatlan viskóból áll. Az utóbbi években észlelhető e tekintetben némi előnyös javulás, a munkásházak építése révén, a mi egyrészt a törvényhatóság nagylelkűségének, másrészt az alispán kiváló socialis érzékének tulajdonítandó. A téglából épült lakóházak száma még a városokban is csekély, csak az utóbbi időben kezdenek égetett téglával építeni. Az ipar erősen a nagyüzem jegyében fejlődik, s a kisiparosok száma fogyóban van. Önállóságukat lassanként elvesztik, s a nagyüzem segédszemélyeivé lesznek. Erős fejlődést mutat a vas és fém, a kő- és agyagipar, valamint a téglagyártás, ellenben a ruházati ipar nem egy ága, hanyatlik. A háziipar terén, a szőnyeg- és vászonszövés, valamint a kosárfonás van elterjedve, s nem egy helyen oly eredményt mutat fel (Elemér és Törökbecse), mely valóban bámulandó s még a külföldi piacot is megnyerte. Az ipari üzemmel foglalkozók keresete lényegesen jobb, mint a mezőgazdasági munkásoké, ennek megfelelően nagyobb az igényük is, rendesebben táplálkoznak, czélszerűen laknak, s kulturális helyzetük is jóval felette áll, a mezőgazdasági munkásoknál. A kereskedelmi élet terén ma is a gabonakereskedelem áll legelől; s többi ágazatbeliek e helyi szükséglet kielégítéseül szolgálnak, s valami különösebb fejlődést már csak azért sem tudnak felmutatni, mert több városi törvényhatóság van a közelben, melyek környezetük ebbeli szükségletét teljesen magáénak vindikálta. A kereseti viszonyok e téren eléggé kedvezőek s nemcsak a tisztességes megélhetést biztosítják, hanem még némi tőkegyűjtést is megengednek. A pénzügyi

válság, mely hatását az egész világpiacra éreztette, minden nagyobb rázkódtatás nélkül múlt el, sőt a takarékosabb életmód mellett, a betétállomány emelkedett, s vele szemben a teherállomány lényegesen csökkent, a mihez nagyban hozzájárult az Amerikából beküldött pénz is. A közlekedés ügyterén látható emelkedés, mely az ezen ténen foglalkozók számát 956-ról 2212-re emelte fel, a Temes és Béga folyók szabályozása folytán bekövetkezett nagyobb hajózási forgalomnak; a vasuti és postai összeköttetések sűrűbbé tételének tudandó be. A közegészségügy terén e tizedben igen sok pótlás történt, úgy hogy ma már minden nagyobb községben van orvos, a kisebb községek pedig orvosi köröket képeznek. Ezenkívül van öt közkórház megfelelő számú orvossal, s néhány magán-sanatorium. A népmozgalom terén Torontál a természetes szaporodás tekintetében országos átlagon felül van, tehát a szaporább törvényhatóságok közé tartozik, s ez eredmény még kedvezőbb lenne, ha a tüdővész nem vinne oly rettenetes pusztításokat végbe, különösen a szerb anyanyelvű lakosság körében. A mi már most e népmozgalom hullámszását illeti, esett a múlt tizedben minden 1000 lélekre átlag 85 házasságkötés, 301 születés és 178 halálozás. E hullámszás a lakosság túlnyomó agricultur jellegetnek megfelelően, erősen összefügg a természetmények kedvező, vagy kedvezőtlen voltával, s annak megfelelően, emelkedést vagy esést mutat. A munkásbiztosításról keveset mondhatni. A gazdasági munkásbiztosító tagjai számában lassú emelkedés mutatkozik; az ipari munkások biztosítása az állami munkásbiztosító törvény életben léte óta működik s nagyon sok zavarral küzd. A kivándorlás Torontálban igen nagy s a visszavándorlók száma alig teszi 25%-át a kivándorlóknak, a kik közt a németek szerepelnek legmagasabb aránnyal. A belső vándormozgalom is erős, s különösen Horvát-Szlavonország felé irányul, a hol a földek ára még jóval olcsóbb, mint az anyaországban. A megyei pénzügyek eléggé kedvezőek, s a háztartás mérelege állandóan felesleggel záródik; hogy e megyei pótdó mégis magas, ez onnan van, mert ezzel fedezik azon hiányokat, mely e megyei útdóalapban mutatkozik. Az állami adóügyek már nem mutatnak ily kedvező képet, a mennyiben itt állandóan egy-két milliányi hátralék van. Az árvapénzek állása egész más körülményektől függvén, arról bővebben nem kell megemlékezni. Hátra van még a községi pótdó, mely Torontálban szintén magas. Oly község, hol nincs pótdó, alig néhány van; a legtöbben 50%-nál, némelyiknél 70–80, sőt egynémelyiknél 100% -nál is magasabb pótdóval küszködnek. — *A Közlemények és ismertetések* rovatában Mandelló méltatja Knapp és Lexis tudományos munkásságát és érdemeit abból az alkalomból, hogy Knapp 70-ik, Lexis 75-ik életévét töltötte be. — *Gustave de Molinari* †. A francia liberalis iskola nagy vezetőjét vesztette el benne. — *Oroszország államháztartása 1912-ben* a helyes pénzügyi politika alapján folytonos javulást mutat.

a menyinyiben a culturalis és productiv kiadások sokkal nagyobb mértékben emelkednek, mint az általános igazgatási s hadügyi költségek. — *Portugália államháztartása 1912/13-ban* azokat a nem megbízható adatok vannak közölve, melyek az idei költségvetésbe foglalvák. — *Az alapítványi tevékenység Ausztriában 1911-ben* nem érte el a megelőző év tekintélyes magasságát. — *Új munkásvédelmi törvények az Egyesült-Államokban* czimmal azok a munkásvédelmi törekvések nyernek bemutatást, melyeket Wisconsin és Massachusetts államok akarnak törvényerőre emelni. — *A Taylor-rendszer az Egyesült-Államokban*, mely az üzemek észszerű szervezését és a munkások és készülékek hatályos kihasználására vonatkozik, még mindig a munkásosztály ellenszenvével találkozik. — *Állatszámítás* czimén az 1911. évi magyarországi statisztikai adatok vannak röviden ismertetve, a melyek a húdrágaság kérdésének megítélésével bírnak nagy fontossággal. — *Poroszország húsbevitele 1910-ben* czimmal arról a mozgalomról történik említés, mely a németországi húdrágaságot a határok megnyitásával óhajtja csökkenteni. — *Tanulmányok a drágaság kérdéséről* a „Documente des Fortschritts“-ben is megjelentek Amelung Eugen dr. és Stein Ervin dr. tollából. — Röll: *Encyklopaedie des Eisenbahnwesens* cz. munkájáról második kiadása alkalmából van rövid ismertetés közölve. — A *Párisi Közgazdasági Társaság* (Société d'Economie Politique) most jubiláris összejövetelt rendez, a melyen egyúttal nagynevű elnökének Frédéric Passynak 90-ik születésnapját is ünneplik. — *A Pénzüntézetek revisiojáról* folyó vitának befejező közleménye, valamint a *Magyar Közgazdasági Társaságra* vonatkozó közlemény zárja be a számot, melyhez még a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* februári száma is becsatolva volt.

Nekrolog.

Lengyel Béla r. t. beszéde Török Aurél l. t. ravatalánál az egyetem oszlopcsarnokában 1912 szeptember 11.

Bezáródott ismét egy koporsó. Benne örök álmát alussza szeretett és tisztelt, nagyrabecsült collegánk.

Török Aurélt mindannyian szerettük, mert finom modorával, melyet akkor sem mellőzött, mikor az ügy iránt való lelkesedéséből kifolyólag a szokottnál élénkebb módon fejezte ki gondolatait, szeretetünket, ragaszkodásunkat meg tudta nyerni.

Európai műveltségével díszére vált karunknak és egyetemünknek; mert ő olyan tudós volt, a ki azon kívül, hogy szaktudományában fényes sikereket tudott felmutatni, sikereket, melyek nevét a világirodalomban ismertté tették, otthonos volt a szellemi és természettudományok egyéb ágaiban is. Classicus műveltsége, mely benne a modern tudással párosult, azokat, a kik közelebből ismerték őt, tiszteletre, sőt olykor bámulatra ragadta.

De mi, hozzá közelebb álló collegái, nem csupán e tulajdonságai miatt becsültük őt nagyra.

Évek óta láttuk őt közöttünk, súlyos szervi bajával küzdve, fáradhatatlanul munkálkodni, pedig mint orvos jól tudta, hogy nemes szive minden pillanatban megszünhetik dobogni. De az aggodalomnál erősebb volt tudományszeretete, erősebb volt vágya az igazat és szépet kutatni és ez irányban tanítványait munkára serkenteni.

Tanítványai tisztelték és szerették, mert a velük való érintkezésből csakhamar meggyőződtek, hogy oktatójuk testestől-lelkestől tudós tanár, a ki semmi másra nem törekszik, mint tudományának fejlesztésére és tanítványainak tanítására.

Sokoldalú és kiterjedt irodalmi tevékenysége bizonyosága bámulatos munkaerejének és munkaszeretetének, melynél csupán hazájának és nemzetének rajongó szeretete volt nagyobb.

Mert Török Aurél minden ízében magyar volt. Szaktudományának haladását figyelemmel kísérendő, reá volt utalva csaknem kizárólag az idegen irodalomra, de ez nem változtatott az ő nemzeti érzésén. Az idegenből származó eszméket a magyar viszonyokhoz idomítva, mintegy megmagyarosítva, tudta assimilálni.

A magyar faj anthropologiai tanulmányozását tűzte feladatául, s e célból az egyetemi intézetben kiterjedt, szép gyűjteményt létesített, melynek tudományos feldolgozása révén több becses, hazai vonatkozású értekezéssel gazdagította irodalmunkat.

Ez az intézet volt úgyszólván otthona, reggeltől estig itt tartózkodott és ha benyitottunk dolgozó szobájába, őt könyvektől, koponyáktól, eszközöktől körülveve dolgozó asztala mellett találtuk.

És most mindezeknek vége szakadt.

Hiszen jól tudjuk, hogy mindnyájunknak meg kell válni a földi élettől; itt kell hagynunk szeretteinket és munkakörünket; de azért még sem tudunk belenyugodni, ha közülünk a végzet a collegát, a tudóst és hazafit, kit oly nagyra becsültünk és tiszteltünk, elszólít.

De a végzetten változtatni nem áll hatalmunkban.

Utolsó Istenhozzádot mondok tehát neked az egyetem és a bölcsészeti kar nevében, melynek minden tagja örizni fogja emlékedet. Istenhozzádot mondok sok tudós társaság, különösen pedig a M. Tud. Akadémia és a Kir. M. Természettudományi Társulat nevében, melyeknek hosszú időn át buzgó tagja, illetve választmányi tagja voltál. Istenhozzádot mondok végre mint hű barát is, a kit évek hosszú során át baráti szeretetteddel ajándékoztál meg. A mily tiszta, felhőtlen volt a mi baráti szeretetünk, olyan legyen örök nyugodalmad is.

Isten áldása kísérjen utolsó utadra.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. November 15.

11. FÜZET.

Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje.

Kivonat *Ortvay Tivadar* r. tagnak október 14-iki előadásából.

Mária, Habsburgi Szép Fülöpnek és castiliali Johannának leánya, született 1505 szeptember 17-ikén Brüsszelben. Atyja már a következő évben, 1506 július 26-ikán elhalálván s anyja férje halála felett való fájdmában esztét veszítve, a gyermek korán árvaságra jutott. Nevelése atyjai nagynénjének, Habsburgi Margit főhercezegasszonynak és németalföldi kormányzónőnek, valamint lovagias nagyatyja, I. Miksa császárnak gondos felügyelete, kitünő tanítók és nevelők — Beaumont Anna, Laurent Vacca és a nagyhirű Utrechti Adorján mester vezetése alatt folyt. A nevelők fáradozásait könnyítette a növendék testi nagy ügyessége, tanulási fogékonysága, eleven esze, heves ismeretvágya, éber lelki figyelme s koránérő ítéllete. Mária feltűnt folytonos kérdezősködése által elárult nagy tanulási vágyával s buzgón folytatott önművelődési ösztönével. Különösen a történelem érdekelte, mintegy korai ítélőképességgel kiérezve azt, hogy ez a tudomány az élet mestere. De az államtudományok alapelvei iránt is érdeklődött, korán elárulva ezzel ama képességeit, melyeket később a magyar trónon és kivált a németalföldi helytartóságban közelismerésre érvényesített.

Első nevelése Löwenben, a Mons Caesaron állott, de most már elpusztult löwensteini ősrégi várkastélyban folyt, melyben testvérei, Károly és nővérei is kapták volt első kiképzetésüket. Már hat éves korában jártak Mária eljegyzése érdekében a császár diplomatái Budán, II. Ulászló udvarában. A császár terve volt Ulászló leányát, Annát, valamelyik Habsburgival, fiát, Lajost pedig Máriával összeházasítani. Lajos Máriánál csaknem egy évvel fiatalabb volt s minthogy már két éves korában kettős korona díszlett fején, a magyar és cseh korona, kapós volt mint völegény. Hatalmas védők s gyámok: X. Leo pápa, Miksa császár, Zsigmond lengyel király támogatták s erélyes nevelők: Bakócz, esztergomi érsek és Bornemissza János budai várnagy s pozsonyi gróf vezették,

úgy hogy mind Magyarországon, mind a külföldön biztatón tekinthettek a kiszemelt völegény jövője elé.

Máriának Lajossal való eljegyzése csakhamar meg is történt. A császár Máriát még 1514-ben Németalföldről Bécsbe hozatta, hol június 12-én érkezett meg. Itt őt a papság és a város összes népessége a legünnepélyesebben fogadta. Mária hosszabb időre a bécsi burgba jutott. A következő évben, 1515-ben, mikor Mária még csak tízéves volt, a házassági terv már kötelezőbb jogi formát öltött. Ez évben a császár indítványára Pozsonyban fejedelmi congressus ült össze, mely Lajosnak Máriával való eljegyzését helybenhagyta s aztán Bécsben, a Szent-István-dombban július 22-ikén a legünnepélyesebben ratifikálta. A bécsi ünnepek Miksa császárnak 150 ezer aranyába kerültek, de Ulászló és a magyarok részéről is akkora fénynyel rendeztetek, hogy két híres német (Schlosser Frigyes Kristóf és Ranke Lipót) történetirő azt „barbár fényűzésűnek“ vélték mondhatni. E barbár fényűzésnek nyilván csak gyenge visszfényt adja az a bécsi császári muzeumban levő „Tu felix Austria nube“ névvel jelölt, Brozik Wenczel kezétől alkotott és lángelméjétől inspirált színpompás nagy kép, mely minden szemlélő figyelmét lekötve tartja. Ezen eljegyzési ünnepélyek alatt Mária gyermeki bájjal és hódító természetességgel játszotta a vendégek fogadásán, az udvari ünnepélyeken, az udvari tánczvigalmak, az udvari vadászatok alkalmával a neki kijelölt szerepet. Mindenkit elragadott szépségével és élénkségével. S bár látható volt, hogy igaz szerelem vonzotta a jegyeseket egymáshoz, mégis nyilvánvalónak kellett lenni mindenki előtt annak is, hogy a kettős házasság *politikai* indokokon nyugvó kettős egyezés volt, mert céljuk és feladatuk volt *Magyarországot a szultánnal és esetleg a magyar nemzeti trónköveteléssel szemben Austria számára fenntartani és biztosítani.*

Az eljegyzési ünnepek után Mária a császár óhajtására Innsbruckba ment, hol Annával együtt három éven át tovább nevelkedett, miglen a kiskorúságból szabadulva a házasság végrehajtására megérett. Ez még csak 1521-ben történt. Ez év nyarán érkezett Mária a kifejlődött fiatalság szépségében, 16-ik életévében Magyarországra. Ide érkezése épp nagyon szomorú időbe esett. Az ország kulcsa, Nándorfehérvár sorsa volt akkor függőben. A harcziás Szulejman Piri basát rendelte ki a nevezetes vár elfoglalására. Az országtanács felfogva a fenyegető nagy veszedelem horderejét, tanácskozással és nemzetközi segélykérés-sel igyekezett a bajt az országról elhárítani. Ám csakhamar kitűnt, hogy sem tanácskozással, sem segélykéréssel a bajt többé megelőzni nem lehet. Erélyes ellentállásra pénzhiányból sem lehetett gondolni, de maga a király is inkább házasságával, mint

harczias védelmi szándékkal volt elfoglalva s Nándorfehérvár védelmét tényleg el is hanyagolták. Ily körülmények között Máriának hazánkban való fogadtatása nem lehetett oly örömjajos, mint amilyen az rendes körülmények között lenni szokott. Mária úgyszólván csendben érkezett Budára. Útja őt Innsbruckból Bécsbe vezette, honnan a Dunán evezett le Esztergomba. Itt a pécsi püspök és Perényi Imre nádor özvegye, Dorottya fogadták. Ó-Budán szállottak partra s innen More László, Batthyány Ferenc és Rétházi Lukács s mások vezették leendő székhelyére, Budára.

Mária megjelenése mindenféle jó benyomást tett. Szó sincs arról, hogy igaznak elfogadjuk Massero velencei követnek abbéli állítását, melylyel Máriára ráfogja, hogy *rút* lett volna. Ez igazul még későbbi koráról sem áll, mikor arcán az ifjúság rózsái már elhervadtak. A mi arczkép korunkig csak fennmaradt Máriáról: olajfestmény, emlékérem, bronz- vagy márványszobor, mind meghazudtolja a velencei állítását. Az ócsárlásnak magyarázata: Massero szemében nem lehetett szép az a nő, ki politikai ellenese volt azon hatalomnak, melynek ő, Massero volt Budán képviselője. Mária magyarországi tartzkodása idején soha sem leplezte Velenceze iránt táplált ellenszenvét, mi annál feltünőbb is volt, minthogy királyné-elődje, Ulászló neje, Anna rajongó tisztelője volt a gazdag s hatalmas tengerparti Signoriának. Ez a körülmény nagy befolyással volt az olasz politikai ágensek s így Massero követségi jelentésére is, mert ha politikai tényállások dolgában hüen informáltak is küldöiket, a személyes vonatkozásaiak megrajzolásában mégis nem voltak éppen mindig részrehajlatlanok. Mikor figyelemmel s elfogulatlanul olvassuk jelentéseiket, legott észrevesszük, hogy ők azokat, kik politikai ellenesei voltak Velenczének, előnyeik mellett is mindig kedvezőtlenebbül tüntették fel, mint azokat, kik a doge uralmával rokonszenveztek, bár kisebb egyéni előnyök által váltak ki. Ha eltekintünk Mária alsóajkának habsburgi pittyedtségétől, őt még későbbi éveiben is formás női alaknak mondhatjuk. Középtermetű volt, mint bátyjai, Károly és Ferdinánd, de megjelenésében és mozdulataiban előkelő és megnyerő. Az az olajfestményes arczképe, melyre váratlanul a turnhouti városház tanácsstermében bukkan-tam, bár az a királynét élete derekán tünteti fel, nagyon rokonszenves, megnyerő nőre vall. Nagy, sötét szemei telvék tűzzel és okossággal, jellegzetes, finom arczvonásain szellem és szívjóság ömlik el, arczkifejezése csupa méltóság. És e, kitünő mesterre valló arczkép hűséges tanubizonyosságát nem hazudtolják meg sem Jan Haeck, s van Orley ecsetjei, sem Leone és Pompeyo Leoni vésői. Ha Mária nem is oly „igen szép nő“, minőnek őt Brantome mondja, bár alsó ajka duzzadságát ő is kifogá-

solja s ha nem is illik rá német életírójának azon állítása, hogy „az üde szépségű nőnek daczos osztrák ajka emelte junoi feje ingerét“ s ha nem is vehetjük szó szerint egy Angliában élő s a londoni Burlington-Houseban levő, húszéveskori Mária királyné képének szemléletébe elmerült buzgó hazai tudósunk ama szavait, hogy Mária ajkai „mintegy csókra állanak“, mégis bátran mondhatjuk, hogy Mária királyné nem állott messze nővérei: Eleonora, Izabella s Katalin mögött, kik mindannyian a szépség hírében állottak.¹

Miután Mária Budára érkezett, mindenekelőtt koronázásának ügye került szóba. Az 1521. évi november 19-ikén megnyílt s december 6-ikán befejezett országgyűlés rendjei beleegyeztek az ő koronázásába. A fényes szertartás 1525. december 4-ikén ment véghez Székesfejérvárott, hol Erdődy Simon zágrábi püspök tette fejére a koronát, mire a következő év január 13-ikán Mária *egyháziilag is egybekelt a nagykorúnak nyilvánított 16 éves Lajossal*. Még a koronázáson jelen volt cseh követek meghívására Csehországba ment, hogy itt is királynévá koronáztassa magát, mi 1522. június 1-én történt. A nászútról, melyet a csehek nemzeti és vallási versengése nem csekély módon megzavart, de még magának, Lajosnak illetlen viselkedése is, még csak 1523. május 2-ikán érkeztek vissza Budára.

Innentől fogva Mária férjével, a vadászati kirándulásoktól eltekintve, csaknem folytonosan Budán tartzkodott. Itt találhatta ő még leginkább azt az úri kényelmet s fényűző berendezkedést, melyhez szokva volt. Bár Mátyás király halála után Budavárának fénye nem jelentéktelenül homályosult el, mégis Mária, hála királyné-elődjének, Annának okosan fényszerető gondoskodásából, melylyel ez I. Ulászló esztelen pazarlását ellensúlyozni iparkodott, Budán Mária még mindig elég úri lakásra találhatott. A mi Anna halála után a budai kir. vár berendezéseiben netán hanyatlásnak indult és értékes ezüstműjéből netán elkalódott, azt Mária könnyen pótolhatta a magával hozott gazdag kelengyéből. Hogy tényleg Mária és Lajos budai residentájának

¹ Vonal alatt kell ezzel kapcsolatosan a magas niveauon álló belga monumentális történeti festészetnek egyik legújabbkori alkotására is megjegyzést tenni: értem Louis Gallaitnak, a brüsszeli királyi modern képtárban levő, V. Károly és Mária lemondását ábrázoló óriási vásznát. Ha e képen a művész Mária arcának megrajzolásában a lelki törődöttséget, a lélek önmészto fájdalomát, a testi s lelki élet kimerültségét akarta kifejezni, ám akkor megengedem, hogy realismusával czélt ért, de tagadom, hogy ez az ijesztő realismus művészeti szempontból igazolt volna. Mária e képen szétdőlt, elaszott, öreg, igazán nem szép arczával nem felel meg a művészet aestetikai kívánalmainak, a művészet feladata pedig csak nem lehet a realismust az aestetika rovására érvényesíteni.

előkelőnek kellett lennie, kitetszik abból, hogy a mohácsi vész után török kézre jutott Budát és királyi várát a török írók magasztalva említik. De Budát kedveltethette meg Máriával a főváros környéke is. Dunamenti magas fekvésén kívül kies hegyvidéke, messzire elhúzódó erdősége is egyaránt bájossá tették az ottan való tartózkodást. Mária szórakozási főszenvedélye már akkor a vad üzésében mutatkozott. A budavidéki vadászatok mindenkor híresek voltak s így a királyné e szenvedélyét Buda környékén bőven elégíthette ki. Ám annál kevésbbé felelhettek meg várakozásának az új hazában az országos, udvari, társaséleti viszonyok. Az ország, melybe Mária jutott, teljesen más volt, mint az, melyből való ő volt. Közéleti, gazdasági és társadalmi viszonyai nem voltak lelkesítőek. Kivált nem azon benyomások után, melyeket eljegyzése alkalmából elsőkül kapott volt. A pozsonyi és bécsi fényes congressuson egy ország hivalkodó vagyona jelent volt meg előtte az ő és leendő sógornője hódolatára. Ragyogó, pazar fény hatott ott szemkápráztatólag idegeire. E benyomások alatt rajzolódt meg agyában, képzeletében Magyarország képe. A valóság másként festett, mikor új hazájába megérkezett és azt színről színre láthatta. Eltekintve a főuraktól, Mária egy szegény és nyomott népet talált itt. A jobbágy keserves helyzetét csak rosszabbította a parasztlázadás utókövetkezménye. A gazdasági rendszer még a földesúri nagy dominiumokon is egyoldalú, primitív, gyatra volt. A városi ipart és kereskedést egy fojtó vámrendszer bénította meg. Főleg a városok, felülemelkedve ugyan a pórság és köznemesség nyomorán és tehetetlenségén, még csak összehasonlításba sem jöhettek azokkal a közgazdasági és közművelődési, anyagi és művészeti, felsőbb culturalis viszonyokkal, melyek a németalföldi tartományokban mindenütt veteledő versenygésükkel bámulatra ragadták a szemlélőt. Németalföld az okszerűen üzött állattenyésztés és tejgazdaság, földművelés és kertészet, virágcultus, galambtenyésztés, a halászat, a kereskedés, a vásárok országa volt. Ez országot keresztül-kasul a legjobb karban tartott száraz- és víziutak szeltek át. Számtalan műhelyében világhírű iparágak foglalatoskodtak. Itt készültek a flandriai tapéták és brabanti csipkék. Itt kaillódt és szövődött a legjobb minőségű németalföldi posztó és vászon. Itt készültek mindazok a háziszerek és eszközök, melyek a külföldön annyira kapósak voltak. Mondhatni, Németalföld volt Európa vására és kikötője, mert minden nemzetnek volt itt vevője és megrendelője. Kikötőiben naponta száz meg száz hajó jött, ment, hozva és víve árúkat: hozva a világ minden drágaságát és víve az ország temérdek termékeit. Kereskedését szabadelvű törvények és korlátlan hitel oly virágzóvá tették, mint sehol másutt. Ez a páratlan műszorgalom és kereskedelmi forgalom gazdaggá tette az országot,

megtöltötte lakosságának erszényét, módot adva neki a dús jó életre, de sőt pompára és fényűzésre is. A szibériai hermelin, a keleti tenger borostyánkőve, India drágakőve és gyöngye még polgári családok háztartásaiban sem hiányoztak. A genuai bársony és atlasz rendes ruházatkodási szövetekül szolgáltak. E polgári házak ebédlőiben tálalásra a legjobb falatok kerültek: pizstráng, lazac, fáczán, osztriga, pávapástétom, csemegékből a füge, datolya, narancs, italokból a malvazi, a porter, a cyprusi bor. A lakószobákat értékes műbutorok, drága képek és tapéták ékesítették. Ezüst tálak, terebélt kancsók velencei üvegfélék díszlegtek pohárszékeiken. Szóval a németalföldi úszott a jólétben, nálunk ellenben. a főnemességtől eltekintve, a szegénység ritt mindenfelé. Első sorban magában a királyi udvarban. Ennek anyagi viszonyai hihetetlenül siralmasak voltak. A király jövedelmei annyira elapadtak, hogy azt az udvari háztartás is nagyon megsínylette. Az államjóságok, a nagy koronajavak, a harminczadok, vámok, de sőt még a megszavazott, ám még be nem hajtott adók is zálogba jutottak. Uzsorások és pénzkupeczek uralkodtak Mátyás király palotájában. mi annál szomorúbb volt, mert az uszorások és pénzkupeczek nemcsak zsidók és kikeresztelkedett zsidók, hanem főpapok és ősi törzsfára visszatekintő főurak is voltak. A királynak nem volt még csak alamizsnára való aprópénze sem, ha templomba ment, nem tudta udvaroncainak bérét fizetni s akárhányszor nem volt (mint Szerémi mondja) se ebédje se vacsorája. Az sem volt szokatlan látvány, hogy ő a nála tisztelgő külföldi államképviselők fogadásakor szedettvedett, foltozott ruhákban s elrongyolott cipőkben ült a Mátyás idejéből való aranybrokátos trónon.

Lehetetlen. hogy mindezek a tapasztalatok Mária lelkét meg nem indították volna. Hát még az a társaság, melyre új otthonában talált. Az udvar már Ulászló idejétől kezdve az erkölcsi poshadtság, a züllöttségnek és romlottságnak szomorú színhelye volt. Elvtelen, megbizhatatlan, megvásárolható kapzsi emberek, mindmegannyi velleítés. játszották itt a főszerepet, pénz- és jószágszomj, hivatal- és jövedelemhajhászat jellemezte az udvari életet és egy minden csinyre és kalandra, eselszövényre és ármányra készenlétben levő vegyes magyar, cseh, lengyel, német udvaronc nép, meg nagy számú hivatalos és hivatlan betolakodó, bejáró népség. Maga a király minden személyes tekintély hiányában e mulatságkedvelő, pulya és lelketlen élősdő környezetének, ennek gúnyjának és durva, kíméletlen tréfáinak volt kiszolgáltatva. Bár Lajos a benne rejlő jótulajdonságainál fogva pártokon és hatalmi tényezőkön felülemelkedni törekedett, mégis az áldatlan küzdelembe csakhamar belefáradva, férfias cselekvési erejét teljesen elvesztette. Csökönnyössé, álmoossá,

vázsottá, kötelességek iránt érzéketlenné és akaratnélkülivé lett, olyaná, ki, hogy a pápa ráczélzó szavait használjam „mintha saját szemével látni, saját füleivel haliani nem akart volna”. Mindezek a siralmas állapotok még inkább siettették az országot rontó könnyelműség, ledérség és nembánomság szertelen elharpódzását.

Hogy a fiatal, tapasztalatlan, önállóság nélküli királynéra nézve ezek az állapotok nem kis veszedelmet jelentettek, nyilván való. Máriában két véralkat hajlamai nyilatkoztak, azok, melyeket mulató apjától s azok, melyek borongós természetű, mulatságot kerülő s féltékenységre hajló anyjától valók voltak. Apja az élet vígságát s a szép nemmel való örömeiket elébe helyezte a komoly munkának, míg anyja a félrevonulásban, a zaj és dobzódás kerülésében, a tartózkodásban kereste kedélye kielégítését. Leányuk lelki és érzelmi életében tehát nagyon sok függött attól, hogy a külső befolyás: nevelés és környezet mennyiben kedvezett a két ellentétes természet hajlamai egyikének inkább, mint a másiknak. Mária tényleg egy oly milieuban nevelkedett, mely benne, a cselekvési körön kívül állóban könnyen előmozdíthatta az alkalmazkodási, assimilálódási képességet. Ő mint Németalföld szülötte, zsenge kortól fogva a temperamentumos élet érzékre ható, csalogató példáit látta maga előtt. Európa legvigadozóbb városában, a kicken-fretterek (a csirkefalók) városában pillantva meg a napvilágot, mihelyt kikerült a gyermekszobából, mindenfélé a „miksai döreségek“ és a „flandriai szabadosság“ nyilvánulásainak volt szemtanuja. Az ő erkölcsi világa és életnézete, a mennyiben az egy gyermeklélekben alakot ölthetett, nem fordulhatott el ösztönszerűleg a vigabb és pezsgőbb, a kitörőbb élet megnyilatkozásaitól. A burgundi udvar Miksa, Szép Fülöp és nővére Margit, valamint V. Károly, de sőt még később II. Fülöp alatt is a könnyelműség, a jólét, a pazarlás és könnyű erkölcs hírében állott. De Németalföld köznépe világában is rendesek voltak (a mint ma is rendesek) a duhajkodó felvonulások, az álarczos és fegyveres körmenetek, a házi és nyilvános ünnepek, a zajos bankettek és dözsölő tivornyázások. A flandriai nő, a közérzet tisztességének megóvása mellett nem idegenkedett a szabadabb erkölcsi, a pajzánabb női kacérság megnyilatkozásában való örömtől, báját szerette alkalomadtán ledérkedő könnyelműséggel érvényesíteni, jellemével és női önrzetével meg tudta egyeztetni a kitörő frivolság és durváskodó bujaság látványát. Máriának Németalföldről magával hozott udvarnépe: kisasszonyai, női cselédsége az erkölcsi életnek könnyelműebb, ha nem éppen feslettebb felfogásának látszottak hódolni. Ezek és az udvar már itt talált romlott teremtményei tették Budán az udvari életet corrumálttá, az udvart azzá, minek azt Szerémi

György drastikus szóval megbélyegzi. Mária az öt körülzajló életáradatban természete szerint assimilálódott: mulatóssá, pazarlóvá, könnyelművé lett. A németújhelyi conferentián résztvett urak sóhajtvá jelentik, *hogy immár a királyné is meg van rontva.*

Csakhogy Mária természetének kiválósága épp abban tünt ki, hogy a közléhaság által imminenssé vált országos veszedelem nagysága rája nem dermesztőleg, mint férjére, hanem csakhamar kijózanítólag hatott. Az a kavarodás, mely Lajost esőkönyössé, petyhüdté, léhává s tehetetlenné, kormányzati ügyekben lustává tette, Máriát ellenkezőleg tetterőssé változtatta át a veszedelem válságos napjaiban. Az ő egyénisége alapján az akaraton, a határozottságon és uralkodni vágyó ösztönön alapult. Épp úgy, mint bátyjában, V. Károlyban is, kibén az önálló karakter, a legnagyobb mértékű elhatározás, a legnyakasabb szívósság, tervei valószínűsítésében akkor nyilvánultak meg közbámulatra, mikor megkezdődtek harcai küzdelmei legádázabb elleneivel. Bár részt vett Mária férje minden mulatozásában, a férje energiáját megőrlő közviszonyok őt mégis egyre erősebbé, tevékenységre hajlandóbbá s alkalmasabbá tették. Minél gyengébbnek látta férjét, ő annál ösztönszerűbben igyekezett föléje emelkedni és a vezetés gyeplőit kezeibe ragadni. A figyelmesebb s élesebb szem már korán vehette észre, hogy Mária activ politikai szereplése visszanyúlik oly időbe, mikor a mindennapi ember egyebet sem látott nyilvános vágy magán fellépésében, mint tánczot, mulatságot, vadászatot, turnirt. Sok oly határozat végrehajtásának kellett törtennie, melytől férje gyáva kislelkűsége idegenkedett, mert hiszen ilyen előzmények nélkül nem érthetőnek és a szemfüles külföldi követnek azon hivatalos bemondását, hogy Mária sok kellemetlenséget okoz férjének. Mária tényleg beavatkozott a közügyek vezetésébe és elintézésébe. Résztvett az országtanácsban, így az 1526 márczius 4-ikiben is és nincs kétség benne, hogy azokban a statusactiókban, melyek a külföld segítségnyújtását kérték, Máriának nem kis része volt. Nem egy esetben azt okmányilag is kimutathatni. Férje ösztöneinek felrázásában nem egyszer Mária befolyása érvényesült. Ő volt az a positiv ható erő, mely az egyéni negatív elemből kiserceztette a villanyos szikrát. S hogy egyes messzemenő intézkedésekben, így a kalandosok confoederatiójában, a rákosi országgyűlésen, a németeknek az országból való eltávolításában, a külföldi pénztözsérek budai ügynökségi értékeinek lefoglalásában Máriának főrésze volt, kétségbe nem vonható. Már ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Mária ezentúl nem a könnyelmű, pazarló, tánczos és mulatozó életet akarja folytatni, hanem férje oldalán annak erkölcsi hiányait pótolni s az ország érdekében cselekedni.

Igazán nagygyá azonban még csak a mohácsi vész után lett. Mikor a veszedelem elől futni kényszerült, testileg ugyan betegen, de lelkileg azon férfias szándékkal érkezett meg Pozsonyba, hogy az országot a végelmerüléstől meg fogja menteni. Pénz és hatalom nélkül országos pártot alakított, tisztán személyiségének erkölcsi erejével biztosította Magyarország további fennmaradását. Sokat mondó tény az, hogy mikor Ferdinánd az országtól távolmaradni kényszerült, nem a nádort, hanem Máriát nevezte ki a maga teljhatalmú helytartójává s ebben nemcsak a mellőzött nádor, a királynak törvénytelenül helytörője, de az ország rendei is megnyugodtak, a mi kétségtelenül bizonyítja, hogy a rátermettségéről, kiváló kormányzati képességéről mindannyian lelkök mélyében meg voltak győződve. Hivatalos működésében Máriát elvűség, hajthatatlan ügybuzgóság, meglepő politikai józanság, vezették. Az igazság kimondásában annyira részrehajlatlan volt, hogy még testvérével, Ferdinánddal szemben is érezte elvei szigorát. Kérlelhetetlen igazságszeretetére vezetendő vissza jellemének azon sajátága, melyet az őt felületesen ismerők „szeretlenségnek és kegyetlenségnek“ minősítenek.

Mindössze egy évet töltött Pozsonyban, mely számára a legszomorúbb tapasztalatok színhelye volt. A körülötte gyülekeztek csak részben voltak az ő feltétlenül megbízható hívei. A megvesztegethetőség és átpártolás napirenden volt. Pénze s pénzzé tett drágaságai, melyeket magával hozott, csakhamar elfogytak. Személyes biztonságára még a pozsonyi vár sem szolgálhatott, mert ámbár ez egyik híve, Bornemissza János kezében volt, mégis ez sziklaszilárd alkotmányos érzületénél fogva a várat csakis az alkotmányosan választott királynak (Ferdinándnak vagy Szapolyainak) volt hajlandó átszolgáltatni. Külföldről való támogatásban sem bizakodhatott, miről őt testvéreivel, Károlylyal és Ferdinánddal váltott levelei eléggé meggyőzhették. Így tehát tisztán csak törhetetlen erélyének köszönhette, hogy pártot alakíthatott, melynek sikerült Ferdinándot 1526. decz. 26-án Magyarország királyául megválasztani s 1527. nov. 3-ikán királyául megkoronázni. Maga Ferdinánd elismerte hálásan, hogy Magyarország koronáját Mária igyekezetének köszönheti.

A gond és erőfeszítés e nagy küzdelemben Mária egészségét csakhamar tönkre tette. Levegőváltztatásra volt szüksége s minthogy a szintén megválasztott és megkoronázott Szapolyai felett való végleges diadal kiküzdése amúgy is Ferdinánd feladata volt, kérte a maga elbocsáttatását. Ferdinánd, bár nehéz szívvel, teljesíteni kényszerült nővére kérését. Mária már a koronázás előtt, 1527. júl. 8-án hagyta el végleg Pozsonyt. Bécsbe, majd Bécsújhelybe, Óvárba, Znaimba, Linzbe, Passaubába, Innsbruckba ment, de ezen idő alatt sem szakította meg Magyarországgal

való összeköttetését. A koronázásra is lejött Székesfejervárra s politikai tekintetben is közbenjáró maradt Ferdinánd és a magyarok közt. Ferdinánd Óvárott 1528 márczius 7-ikén nevezte ki helyébe Báthori István nádort helytartó-utódjává.

Közel három éven át Mária mintegy önmagának élhetett, mikor azonban 1530 decz. 1-én nagynénje, Margit Mechelnben meghalt, egy a magyarországi állásánál is súlyosabb missióra kellett vállalkoznia. Bátyja, a császár *felajánlotta neki a németalföldi helytartóságot*, melyet Margit főhercegnő 1506-tól fogva viselt volt. Károly kezdettől fogva felismerte volt nővérében a kiváló képességeket s megvolt arról győződve, hogy Margit főhercegnőt senki úgy nem pótolhatja, mint Mária.

Mária 1531 jan. 29-ikén elfogadta „testvérei iránt való engedelmességből“ a neki felajánlott császári helytartóságot és alsóburgundiai kormányzóságot. V. Károly őt 1531 júl. 5-ikén mutatta be ünnepélyesen a brüsszeli palotában összegyülekezett statusrendeknek.

Mária a németalföldi kormány élén 1531—1556-ig, tehát 25 éven át állott s ezen idő alatt a köz- és kormányzati élet minden terén kifejtette nagy képességeit, szívós és bátor erélyét, politikai és diplomatiiai tapintatát és soha el nem szunnyadó szép-művészeti s irodalmi hajlamait. Annyira bölcsen tudott a helyzet ura lenni, hogy az egyik velencei követ szerint „szelleme és szíve sokkal nagyobb állam kormányzására hivatott volt, mert megmutatta, mennyire terjedhet nőnél a test energiája, a lélek bátorsága és lángelméje“. Bernardo Navagero és Marino Cavalli, a brüsszeli udvarnál Velenceze követei szintén nem tudták eléggé dicsérni Mária németalföldi kormányzói férfias erélyét, tevékenységét és eszét.

A belkormányzás terén Mária egyik nagy érdeme, hogy ő Károly császár politikai és vallásügyi szigorú rendeleteit kiméletebben hajtotta végre, semmint azt a császár tette volna. Bár a Habsburgok családi egoismusánál fogva az ő közéleti felfogása sem volt mindig a legelőrehaladottabb felfogás, mégis mindig annyira előrehaladott volt, hogy vele a végletek összetűzését kikerülhette. Így a császár kiméletlen vallásügyi rendeleteit nem hagyhatta ugyan végrehajthatlanul, mégis maguknak a protestánsoknak is el kellett ismerniök, hogy sok jó és nemes akarattal mérsékelte a rendeletek szigorát. Az ő közbenjárásának s az ő humanus, okos engedékenységének eredménye volt, hogy Antwerpen, Groningen és az Ommelandok teljesen kikerülték az inquisítiót, Brabant csaknem teljesen s hogy Frieslandban csak szórványosan s Geldernben csakis 1550 után lépett az fel. Mikor a császár megtorló haragja a levert genti lázadókat a legirgalmatlanabbul büntetni szándékozott, Mária mérséklő közbelépé-

sének volt az eredménye, hogy bűnhődésük a tervezettnél enyhébb lett.

Szellemének fölényét Mária fényesen documentálta azokban a küzdelmekben, melyeket Németalföld fennmaradása, szabadsága és jogai érdekében a hollandi anabaptisták, a hanza városok és főleg I. Ferencz és II. Henrik francia királyok ellen vívott. Mindezen hosszas s nehéz küzdelmekben hideg vérről és nagy-körütekintésről tett tanubizonyosságot. Eredményképen kimutatta Németalföld természetes szerepét és annak helyzetét az európai küzdelmekben, miért az egyetemes statusok neki hálát szavaztak, a császár pedig jutalmul neki a turnhouti uradalmat adományozta, a mi őt nagyon boldoggá tette.

Annak a viszonyoknak rendezésében, mely Németalföld és a német birodalom közt forgott fenn, Máriának munkássága ugyancsak nagyon eredményes volt. Véget vetett a németalföldi tartomány és a birodalmi fejedelmek közt fennálló hatalmi versengéseknek. Az 1548 jun. 16-án létrejött egyezséggel az összes burgundi tartományok egysége, ezeknek a német birodalommal való összefüggése mindenkorra biztosított. De nem kis érdemei vannak Máriának Németalföld trónutódlásának rendezésében, az ú. n. *pragmatica sanctio* létesítésében is, melylyel a trónutódlást, mely az egyes tartományokban a fiú- és leányág szerint különböző volt, egységesen szabályozta. Az összes tartományok rendi ellenkezés nélkül fogadták el ezt a sanctiót, mert már áthatotta valamennyit a kölcsönös összefüggés és a közös érdekek érzése. Így lett az államszövetség egy egységes állammá.

Az organisatióban és administratióban Mária nem kisebb talentumnak bizonyult, mint fivérei Károly és Ferdinánd. Minden hivatalos teendőjében fáradhatatlan volt. Mindent maga intézett el úgy a harc, mint a béke idején. Nagy előnyére volt energiájának ritka rábeszélő képessége, mellyel az országos vállalatokhoz szükségelt pénzt és katonaságot előteremtteni tudta. A hivatalos representálásban, mely nem egyszer igen súlyos terheket rakott vállaira, azonkép fáradhatatlan volt. Ez kivált akkor volt személtő, mikor 1549-ben Károly császár óhajára fia, II. Fülöp, mint trónörökös először látogatta meg a németalföldi tartományokat. Mária lóháton kísérve unokaöcscsét, lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a gazdag tartományok anyagi és culturalis civilisatiójuk szemkápráztató fényét a fejedelmi szemei előtt ragyogtassák.

Az államügyek sokasága mellett talált Mária időt tehetségének, ízlésének és hajlamainak egyéb téren is eleget tenni. Residentiái: Brüsszel és Mecheln az elegáns székvárosok bélyegével ékeskedtek. Mechelnben ma a fül a fű növést hallhatja a népességében megritkult utcákban, Mária idején itt eleven élet lüktetett s a kormányzati és socialis élet s a polgári műszorga-

lom zaja töltötte el a várost. A Campine közepén fekvő Turnhoutban, Antwerpen tartomány ez arrondismális helyén ma is meglevő kastélya, ha nem is volt hivalkodóan előkelő, mégis belső berendezése és gazdag gyűjteményei miatt nevezetes. Valamennyi helyén, a hol resideált, érzékeny gonddal örködött háza erkölcsi rendje és fegyelme felett. Elvei e tekintetben szigorúaknak mondhatók és semmi sem jellemzi kérlelhetetlen kényességét jobban, mint az a levél, melyet a császárhoz az elszilajult köz-erkölcsök ügyében intézett. „Ez országban — mondja ebben — az előkelők oly fiatalága nevelkedik fel, melynek magaviseletével nem tudok s nem akarok egyetérteni. Soraikban hasztalanul keresünk becsületet hűséget, Isten és király iránti tiszteletet, a romlottság kevés kivétellel általános, úgy annyira, hogy én, ha férfi is volnék, nemcsak hogy nem akarnék felettük uralkodni, de rájuk tekinteni, vagy velük egyenlő lábon élni sem óhajtanék. Isten az én tanubizonyosságom, ha azt állítom felségednek, hogy inkább kezeimmel keresem meg mindennapi kenyeremet, sem mint hogy velük érintkezzem.“

Mechelnben jeles könyvtára és értékes műgyűjteménye volt, melyeket lemondása után Turnhoutba vitetett át. Könyvtárában részint eredeti nyelvű, részint francia és olasz fordítású művek képviselve: theologia, valláserkölcs, történet, nemzékrend, bölcsészet, költészet, classikai és szépirodalom. Fel-tűnő, hogy könyvei közt egyetlen *hitvitázó* könyv sem volt, holott senkit úgy meg nem gyanúsítottak a reformatiós tanok elfogadásával, mint őt. Az is meglepő, hogy könyvei jegyzékében egyetlen egy sem fordul elő, mely a tengerentúli nagy világfelfedezésekről szól. Azt feltenni sem lehet, hogy Columbus és bátor utódai nem érdekelték volna s így bizonyára egyéb okok-ban keresendő könyvtárának e hézaga. Poliglott könyvtárának használatában nem akadályozták őt nyelvismereti nehézségek, mert nyelvismeretei nem voltak közönségesek. Anyanyelvén a flamandon kívül beszélte a spanyol, francia, olasz, német, angol nyelvet. Hogy latinul is tudott, azt a saját kezével irt „Unus rex, unus princeps“ bizonyítja, de az is, hogy latin okiratokat adott ki, latin okiratokat fogadott el, a melyeket ő, hogy átolvasta, az azokra sajátkezű rávezetése bizonyítja. Egyik magyar tudósunk szerint „van okunk hinni, hogy királyi férje mellett, az udvari *magyar* nyelvet is megtanulta, mert önkezű jegyzeteiben, melyek levelein fennmaradtak, szélteben találunk magyar szavakat, pl. Pozsony, Ferencz, János, Miklós stb. A könyvtárhoz ritka és becses tárgyakkal, érmekkel és ritkaságokkal telt cabinetek is tartoztak. A festészeti és szobrászati művek iránt való szeretetét azzal tüntette fel, hogy velök ékesítette palotáinak termeit. Nemesen pártfogolta a művészeket, számos megrendelést

tett egyes kiváló művészeknél: Van Orleynél, Tiziánnál, Leoni és Pompeio Leoninál. Az építészet iránt való szeretetét híres mesterek, kivált Brökh Jakab által létesített építményei hirdetik Bincheben és Mariemonton. Itt épült kastélyairól az egykorúak mesés, csodás dolgokat írtak. Gyönyörű palotákat építtetett Mária más helyeken is, így Pont-i-Traisne faluban.

De élénk hajlammal viseltetett Mária a *zene és ének* iránt is. Ő a zenei hajlamot anyjától örökölte, de nem kevésbbé apai részről is, mert nagyatyja, Miksa császár szenvedélyes kedvelője volt a zenének és fejlesztője, tökéletesítője a hangszereknek. A zene Máriának egyik legkedvesebb szórakozása volt. Hogy kultiválta az éneket is élete derültebb napjaiban, azt eléggé bizonyítja könyvtára, melyben énekekre és tánczra vonatkozó művek sem hiányzanak.

Évek hosszú során át folytatott testi és lelki fáradozásai, éjjel-nappal való izgalmas gondjai s egyre visszatérő lázai Mária egészségét felette megviselték. Fáradtnak és betegnek érezvén magát, sürgősen kérte a császárt, mentené őt fel hivatalos állása alól. Ekkor már a császár is azzal a gondolattal foglalkozott, hogy visszavonul a világtól. Világeseemény volt, mikor ő 1555-ben okt. 25-én abdicált összes országai koronáiról. Vele egyidejűleg Mária is elbúcsúzott a rendektől. Ezek fájdalmasan érezték távozását és elismerték, „hogy ő a legnagyobb elméjű és jellemű asszony volt, ki valaha csak létezett, a legmunkásabb és a legügyismerőbb, a kibe volt vetve legfőbb reménységük háborús zivataraik között“.

Mária lemondása után turnhouti kastélyába vonult vissza, hol a vadászati szórakozásnak, de az olvasásnak és emlékeinek is kívánt élni. Legmeghatóbb volt özvegysége idejétől fogva a férje iránt való kegyelete. Bármilyen keserű is vegyült legyen Lajos király részéről az ő emlékezetébe, az iránta való hitvesi szeretet lángja soha ki nem aludt szívében. Erősen szerető szíve volt, mely mozgalmas életének minden fasisában ébren tartotta a Mohács gyászmezején örök pihenőre ment férje emlékét. A gyászruha azóta el nem vált testétől. Még Ferdinánd koronázási ünnepélyén is gyászöltönyben jelent meg. Gyászruhában búcsúzott el a németalföldi rendektől s gyászruhában jelenik meg a brüsszeli S. Gudule két ablakfestményén. Hogy nem külsőség volt hitvesi gyásza, mutatja az, hogy két kérő kezét utasította vissza: Frigyes pfalzgrófét s V. Jakab skót királyét, „mert — mondá — az ő számára senki sincs, ki vele felejtetni tudná férjét és hogy ennek jeggyűrűjét máséval felcserélni nem fogja“. E gyűrű s az az aranyszív, melyet ura, Lajos király folyton mellén viselt, voltak legdrágább talizmánjai. Végrendeletében úgy határozott, hogy „e szív a lánczocskával együtt, melyen függ, beolvasz-

tassék s a szegények közt szétoztassék. Két ember társa volt azok haláláig, kik az életben, szeretetben és hajlamban soha elválasztva nem voltak, azért semmisüljön az meg és változtassa meg alakját épp úgy, mint az egymást szeretők testei.“

Már a következő évben, 1556 szept. 13-án elhagyta Turnhoutot, Vlissingenbe ment s onnan kísérete el testvérét, Károly császárt Spanyolországba. A császár St. Justban, Mária Cigalesben telepedett le. A császár 1558 szept. 21-ikén, Mária ugyanezen évben okt. 17-én halt meg 57 éves korában. Halála példás áhitattal történt. „Hiszem, hogy a királyné az égben van, mert igen keresztényileg halt meg“ írja donna Johanna, a császár leánya II. Fülöpnek. Ezzel végleg is bebizonyította, hogy utolsó leheletéig hű maradt *katholikus* vallásához, melyben egykorúak s újabbkorúak nem egyszer meggyanusították. E hű, élő katholicitása mellett bizonyít az a két remek ablak is, mely a brüsszeli S. Gudule székesegyház chorusában és kereszthajójában látható. Mindkettőt, a keresztény katholicus vallás legsarkalatosb hitágazatainak rajtok színes képekben való feltüntetése miatt bátran nevezhetjük Mária confessiójának. De igazhívősége mellett bizonyít a végrendeletében kifejezett amaz óhaja is, hogy katholicus templomban, a cigalesi Sz. Benedek-templomban kívánkozott nővére, Eleonora mellé temetkezni. Eredetileg itt el is temették. Évek mulva, 1574-ben II. Fülöp rendeletére holttestét az Escorialba vitték át, hol most is nyugszik.

A mi szemünkben e sirnak a kegyelet szentélyének kell lennie, mert Mária még azután is, hogy elvált tőlünk, nem szünt meg érdeklődni országunk s nemzetünk iránt. Élénk levelezésben állott Ferdinánd királyunkkal, kinek jóakaró tanácsadója s kormányzati törekvéseinek irányítója maradt. Levelezett egyes magyar főurakkal és mágnásasszonyokkal, a magyar kamara grófjaival, magyarországi özvegyi birtokainak gondviselőivel, Magyarországbán járó ügynökeivel. Mindvégiglen figyelemmel kísérte hazai eseményeinket s országgyűlési tárgyalásainkat, megküldette magának újonnan alkotott törvénykönyveink kivonatait avagy egész másolatait. Oldalán magyar embert tartott utkári hivatalban. De nem egyszer volt ő pénzével, kölcsöneivel, avagy közvetítésével is segítségünkre. Mindig kész volt kéréseinket, a mennyire tehette, teljesíteni. De nem kevésbbé rokonszenvéssé tette őt a magyarságnál az, hogy gazdasági szükségleteit hazánkból fedezte, háztartási cikkeit innen szerezte be, hazánkból hozatván borokat, aszalt gyümölcsöt, nemesvérű lovakat, magasröptű sólymokat. De mindezeknél sokkalta becsülendőbb benne az, hogy nekünk mindvégig *szívét, igaz, hű szeretetét* ajándékozta volt. Nem habozott nyíltan kijelenteni, „*hogy valamennyi ország közt, melyekben megfordult, Magyarországot az, melyben legszívesebben tartózkodnék*“.

Nagyon kegyeletes volna, ha turnhouti arczképét Akadémiaink vagy kormányunk az Országos Arczképcsarnok számára lemásoltatná!

Az első állami egyenes adó.

(Kivonat Hóman Bálint vendégnek 1912 márcz. 11. tartott előadásából.)

Az adózás és vele rokon jelenségek szerves kapcsolatban vannak az államigazgatás más ágaival és a társadalmi jelenségekkel, ezért csupán azokkal összefüggésben tárgyalhatók. Ez az irányelv első sorban adótörténeti kutatásoknál érvényesül, mert a történeti fejlődésnek gyakran nehezen érthető jelenségei egyáltalában nem magyarázhatók meg, ha a pénzügyet az államélet egyéb tényezői közül kiszakítva, önállóan vizsgáljuk. Az adótörténet oly jelenségekkel is foglalkozik, melyek modern szemmel nézve nemcsak az adótan, hanem még az államháztartástan fogalmi körébe sem sorozhatók.

Az állam mindig hatalmi czélokra jön létre s ezért fogalma sohasem nélküli a nyers erő, a katonai hatalom elemeit. Első szükségletei hadi szükségletek; sőt már az állammá alakulás előtti időben, mikor a közfunctiókat kisebb politikai közületek (törzs, nemzetség) végzik, mint közös — a törzsek és nemzetségek egységét először kifejező — szükséglet lép föl a háborúk emberanyagának kiállítására.

Az államhatalom, azaz a fejlődés kezdetleges fokán ezzel egyértelmű királyi hatalom, megalakulásakor átveszi az alacsonyabb közületek közigazgatási functióit; ezzel előállnak a közigazgatási szükségletek, melyek — a kezdetleges közigazgatás nagyrészt hadi czélokat szolgálván — részben katonai szükségleteknek tekinthetők.

Az állam és társadalom szoros kapcsolatának következménye, hogy a szükségletek fedezése a társadalomra hárult, viszont a társadalom intenzív részvétele a közfunctiók teljesítésében új állami szükségleteket hozott létre. Az államnak központi hatalma szilárdítására a közfunctiókat végző társadalommal szemben szüksége van oly erőre, mely őt attól bizonyos fokig függetleníti, illetve melylyel a társadalom tagjait szorosabban magához kapcsolja. Előbbit zsoldos vagy fizetett katonaság tartásával, utóbbit anyagi előnyök nyújtásával éri el. Mindkettőhöz egyaránt pénzre van szüksége.

A hadi és közigazgatási szükségletek mellé harmadikul sorakozó pénzügyi szükségletek, — hatalmi czélok elérésére szolgálván — bár más alakban jelentkeznek, lényegükben szin-

tén hadi szükségletekként foghatók fel. Az állambáztartás mint a hadügy segédága jelenik meg s a későbbi fejlődés folyamán is mindig első sorban a katonai kormányzat támogatására szolgál.

Az állami szükségletek kielégítése a társadalmi osztályoknak a közfunktcióban való részvétele által történik. Az egyes osztályok azonban — a történeti fejlődés alacsonyabb fokán — nem egyazon módon, hanem gazdasági és politikai helyzetükhöz mérten róják le ebbeli kötelezettségeiket. Az előkelőbbek a közigazgatási szervezetben való hivatalos működéssel és személyes hadi szolgálattal, az alsóbb osztályok anyagi (pénzügyi) szolgáltatások teljesítésével árulnak az állami szükségletek fedezéséhez.

A pénzügyi és hadügyi szolgáltatások kapcsolata és a társadalmi osztályokra nehezedő állami terhek különfélesége magyaráznak meg egyes, az adóelméletek és a történeti fejlődés közt található ellenmondásokat.

Primitív fogalmak szerint a magasabb társadalmi osztályok katonai kötelezettségek mellett a más osztályokra nehezedő pénzügyi terhek viselésére nem voltak kötelezhetők. Ezért az állam az ő gazdasági erejüket fokozottabb mértékben csak közvetett úton, hadi terhek átruházásával használhatta ki. Bizonyos vagyonnal bíró nemesek gazdasági erejükhöz mérten a személyes hadi szolgálat teljesítése mellett jól fegyverzett vitézek tartására köteleztettek. Az okot okozatnak véve, — a földesúri adóztató hatalom a katonaaállítás kötelezettségének megokolt ellenszolgáltatásaként tűnik fel s ezért ellentétben a későbbi magángazdasági szolgáltatásokkal a kezdetleges földesúri adók közszolgáltatások jellegével bírnak. A különböző társadalmi osztályok más és más formában vevén részt a közfunktciók végzésében, a közfelfogás szerint magasabb (katonai) funktiót teljesítő osztályok adóztató hatalmat gyakorolnak az alacsonyabb (pénzügyi) funktiókat végző osztályok felett.

A társadalmi osztályoknak a közfunktciók más és más ágában való működéséből következik a középkori adók individuális jellege. A teljes szabadsággal bíró katonáskodó népelemek pénzügyi szolgáltatásokkal megterhelhetők nem lévén, mai értelemben vett általános adóról a történeti fejlődés kezdetleges fokán szó sem lehet.

Az adóelmélet tanítása szerint — az ellenszolgáltatásért nyújtott illetékekkel szemben — „az adó a magángazdaságok által valamely pénzügyi hatalom részére minden ellenszolgáltatás nélkül fizetett járulék“. Az ellenszolgáltatás hiányának elve azonban csak a fejlődés későbbi folyamán, az államhatalom fejlettebb felfogásával érvényesül. A történeti fejlődésben minden adó mint

valami ellenszolgáltatásért fizetett illeték jelenik meg, melynek illetékjellege csak idők folyamán tűnik el. A történeti fejlődés kezdetleges fokán mai értelemben vett adót nem ismerünk, csak illetékeket. Ezért történeti szempontból nagyon is indokoltnak tartható a régebbi írók elmélete, mely az adót mindig az állam által nyújtott, bizonyos ellenértékért fizetett járuléknak tartja.

A pénzügyeknek az államigazgatás más ágaival és a társadalommal fennálló szoros kapcsolata mellett az általános gazdasági állapotokat is figyelemmel kell kísérnünk adótörténeti kutatásoknál. A gazdasági fejlődés fokának megfelelően a pénzügyi szolgáltatások más és más alakban jelennek meg. Ugyanaz a szolgáltatás különböző culturfokon álló népnél vagy különböző időben fejadó, földadó vagy jövedelmi hányad; termény vagy pénzszolgáltatás; egész törzsek, nemzetségek által egy összegben fizetett vagy egyénekre kivetett teher képeiben jelentkezhetik a nélkül, hogy lényegében változást szenvedne.

Összevetve ezt a hadügy és pénzügy kapcsolatáról mondottakkal, látjuk, hogy a történeti fejlődésben a személyes katonai szolgálat és a legkülönbözőbb (termény vagy pénz) szolgáltatások egyazon tehernek eltérő módon jelentkező alakjai lehetnek.

A népek gazdasági fejlődése — különösen a primitivebb korban — nagy vonásokban analog gazdasági evolúciók eredménye. Az adótörténet számtalan példát nyújt annak a cultur-történeti tételnek bizonyítására, hogy hasonló gazdasági feltételek hasonló intézmények kialakulását segítik elő. A szolgáltatások természetére nézve elsőrendű fontosságú a gazdasági culturfok megállapítása, melyen az létrejött, mert csakis ennek segítségével állapítható meg a más-más országokban különböző néven szereplő adójelenségek azonos jellege.

Összegezve az adótörténetben szemmel tartandó elvekből vonható tanulságokat: a szolgáltatások azonos jellegét — minden külsőséget mellőzve — három lényeges körülmény egyezése határozza meg: kik, kinek, mily ellenszolgáltatásért fizetik azt? Más szóval: a gazdasági fejlődés mily fokán álló nép társadalmának mely osztálya, minő ellenérték fejében, a közhatalom melyik functionáriusának fizeti?

Az összehasonlító adótörténetnek feltűnő és eddigelé kevésbé méltatott jelensége, hogy már a szigorúan dománialis jellegű középkori, kezdetleges államháztartások bevételei közt találunk oly termény- és pénzszolgáltatásokat, melyek az állami egyenes adó minden ismertető jelét magukon viselik.

E primitív adójelenségek egységes tárgyalásánál elsőrendű szerepe jut a magyar történeti források értesítéseinek. Míg a nyugati országok történeti emlékeiben csak halvány körvonalait látjuk a kezdetleges állami egyenes adóknak s azok sajátosságaira

nézve felvilágosítást alig nyerhetünk, addig a magyar füstpéNZ jelleget és eredetét ez adó virágzásának korából származó források teljesen megvilágítják. Kálmán király törvénykönyve, mely nemcsak a magyar, hanem az európai történetnek is legbecsebb emlékei közé tartozik, nevezetes intézkedéseket tartalmaz az állami pénzügyekre vonatkozólag. Világos rendelkezésekkel szabályozza a denáradó (füstpéNZ) fizetési módját és fényt derít annak eredetére is.

A nemzetségi (törzs) szervezetben élő népek társadalma egységes. A szabad nemzetségtagok mind egyenjogú tagjai a társadalomnak s egyenlő módon vesznek részt a közfunkciók teljesítésében a nemzetségi (törzsi) közigazgatás és bíraskodás szervezetében, valamint a hatalmi okokból szövetségi kapcsolatba lépő nemzetségek közös haderejében való szolgálat által. Mindenki, a ki a nemzetségi köteléken kívül áll, idegen s ha a társadalmat és népet alkotó nemzetségekkel hadi balszerencse következtében szorosabb kapcsolatba, alávetettségi helyzetbe jut is, a nemzetségi szervezet részese nem lévén társadalmon kívül állónak, szolgának tekintetik.

Az államhatalom megalakulásakor előállt állami szükségletek közül a hadiakat és közigazgatásiakat a szabad nemzetségtagok összességéből alakult (nemesi, lovagi, vitézi) társadalmi osztályok látják el a közhatalmi szervezetben való személyes résztvétellel. A pénzügyi szükségletek fedezésére azonban ez az elem nem volt felhasználható. Egyrészt a középkori s általában a primitív népek felfogása szerint a teljes szabadsággal merőben ellentétben áll a pénzügyi szolgáltatások teljesítése. Másrészt és főképen — mint fentebb említettük — éppen a közigazgatási és hadi funkciókat teljesítő néposztály hatalmával szemben lévén az államnak szüksége pénzügyi jövedelemre, csupán ettől független forrásból merítve érhetne el célját. Ellenkező esetben még nagyobb függőségbe jutott volna a minden közhatalmi eszközt kezében tartó társadalmi osztályllyal szemben. A katonáskodó társadalomtól független pénzügyi forrásul kínálkozott a szabad társadalommal — hadi tények következtében — kapcsolatba került, de azon kívül álló idegen vagy idegen eredetű népelemek gazdasági ereje.

A pénzügytörténetnek minden korszakban ismert jelensége az állami terhek bizonyos részének áthárítása idegen, az államtesthez szorosan vagy egyáltalán nem tartozó gazdaságokra. Már az állami fejlődés legkezdetlegesebb fokán találunk példákat e jelenségre. A hódító nép a legyőzöttől bizonyos anyagi szolgáltatást követel, mely nem tekinthető a leigázott nép ellenszolgáltatás nélküli kizsákmányolásának, hanem a békés megtűrésért fizetett, — hogy új szóval éljünk — türelmi illetéknek.

Ilyen türelmi díj jellegű hadisarcz a különböző germán törzsek tributa, inferenda néven ismert s a frank királynak fizetett, meghatározott összegű évi szolgáltatása. Teljesen hasonló természetű a Majna vidékén steora vagy ostarstuopha néven ismeretes és husvétkor fizetendő évi szolgáltatás. A lengyelek 1054-től fizettek a cseh uralkodóknak évi adót és tudunk ilyen tributumokról Oroszországban is.

E türelmi illetékek egy összegben voltak a meghódított népre vagy törzsre kivetve, de idők folyamán, mikor a hódító és a legyőzött néptörzs szorosabb kapcsolatba léptek s a hódolt terület már az államterület részének tekintetett, az előbb egy összegben kivetett terhek felosztattak az egyes lakosok közt s azok által fejenként fizetendő szolgáltatássá váltak.

Előfordult, hogy a hódító már kezdetben egyesekre vetette ki a türelmi illeték terhét. Ez akkor történt meg, ha a meghódított terület, illetve nép mindjárt a leigázás után szerves részévé vált a győztes államnak. Oleg, az oroszok fejedelme, mikor Kiev környékét elfoglalta s e hódítással birodalma súlypontját is e vidékre helyezte, a Kiev környékén lakó szláv törzsekre tűzhelyenként egy nyestbőr fizetését róttá ki — mint egy ó-orosz emlék mondja — béke fejében. Az orosz és vele rokon cseh adó békeadó neve igen eclatans bizonyíték azoknak türelmi illeték jellegére nézve. Hasonlóképen mindjárt kezdetben egyéni szolgáltatás alakjában jelentkezik a türelmi illeték a frank birodalom gall-római részén. A többi germán törzsek lakta vidékek kezdetleges szolgáltatásai, akár egyesekre, akár egész törzsekre voltak kivetve, teljesen ismeretlenek a régi Gallia területén. Viszont itt — a tudósok egybehangzó véleménye szerint — a római provinciák adórendszeréből származtatott fejadó, census, fizetésének kötelezettsége állt fenn. A szabad frankok — mellőzve néhány törvénytelen adóztatási kísérletet — sohasem fizették a censust, melynek kötelezettsége elegendő a mérsékelt szabadság bizonyítására.

A nagy államalkotó képességgel bíró népek, a milyenek a frankok is voltak, természetzerűleg hajlandók minden életképes idegen intézményt befogadni, ha azt államéletük keretébe illeszthetik, de viszont az ilyképen meghonosodott intézményeket saját culturalis és gazdasági fejlettségükhöz mértén észrevétlenül át is alakítják. A frankok adófizetőjükké tették a leigázott tartományok népét és igen természetes, hogy Galliában, hol a római adórendszer nagyszerű organismusa teljes épségben működött, azt felhasználták, illetve továbbra is fenntartották.

A kor felfogása szerint társadalmon kívül álló népelemek gazdasági kihasználása már az államalkotást megelőző időben megkezdődött. Attól az időponttól kezdve, mikor a hódító tör-

zsek és nemzetségek — magasabb gazdasági és culturigények fellépte következtében — a létfenntartási küzdelmekben elbukott ellenségeket többé nem semmisítik meg, hanem mint rabszolgákat, saját gazdaságuk gyarapítására használják fel, a hódolt népek által fizetett türelmi illetékekkel azonos jelenségeket látunk feltűnni. A nemzetségek és törzsek, bár primitívebb formában és szűkebb körben, ugyanazokat a functiókat gyakorolják, mint a fejlődés magasabb fokán az állam. Mikor tebát a harcban leigázott idegenek, rabszolgák gazdasági termelésének egy részét a közhatalmi functiókat gyakorló nemzetségek tagjai lefoglalják, az lényegében a fent leírt türelmi illetékekkel azonos jellegű szolgáltatás. Egykorú forrásokból tudjuk, hogy a Lebediában tanyázó s még törzsszervezetben élő magyarok „terményekből álló nehéz adókkal terhelték a körülöttük lakó szláv törzseket“. Hasonlóképen jártak el a népvándorlás áradatában római területre nyomuló germán törzsek. A keleti gótok, longobardok Itáliában, a vandálok Afrikában és a nyugati gótok Spanyolországban a megtűrt római lakosság termelésének egy részét (rendszerint egy harmadát) maguk számára foglalták le.

A szabad társadalmon kívül álló elemek körében nagyon korán bizonyos differentálódás indult meg, mely két élesen megkülönböztethető rétegre osztotta őket. A nemzetségek gazdaságához szoros kapesokkal fűzött és az állatokhoz, ingóságokhoz hasonlóan magánvagyon számba menő tulajdonképeni rabszolgák függősége mellett hasonlíthatatlanul jobb helyzetbe jutottak az ú. n. szolganépek. Ők csupán évi termelésük bizonyos hányadával, vagy meghatározott szolgálatok végzésével tartoztak, minek teljesítése után jövedelmükkel és személyükkel szabadon rendelkeztek. Az államhatalom e népréteget szemelve ki pénzügyi szükségleteinek fedezésére, tagolódásuknak megfelelően kétféleképen vette igénybe szolgáltatási képességüket. Mindenekelőtt életbeléptetve a már az államélet legkezdetlegesebb fokán is érvényesülő elvet, mely szerint a központi hatalom alá tartozó területen gazdátlan tulajdon, legyen az föld, állat vagy ember, nem lehet, saját hatalmi körébe vont minden a nemzetségek gazdaságához csak laza kapesokkal fűzött és többé-kevésbé függetlenül élő népelemet.

A rabszolgák helyzetében változás nem következett be. Magángazdasági alanyok maradván, szolgáltatási képességüket a magángazdaságok erejének gyarapítására fordítják. Az uralkodó épp úgy használja fel saját rabszolgáit, mint a többi urak, viszont mások rabszolgáival szemben semmi követelést sem támaszt. A katonáskodó osztály vagyona a kor felfogása szerint közszolgáltatással megterhelhető nem lévén, a rabszolgák pedig a magánvagyonhoz tartozván, köztartozások fizetésére kötelezhetők nem voltak.

A jobb helyzetű szolganépeknek az államhatalommal közvetlen kapcsolatba, magánjogi viszonyba kerülő részét, hasonlóképen a magánurakhoz, terményből adott hányad vagy bizonyos meghatározott szolgálat végzésére kötelezték. E szolgáltatásokat az úr a földbirtok gazdasági szerepének kialakulása után földbér, korábban, mikor a gazdasági szervezet még az emberi munkaerőn nyugodott, a „szabad munkálkodhatás“ czimén fizetett illeték fejében szedte. Ezek a magángazdasági szolgáltatások, a rabszolgák tartozásaival s a szintén magángazdasági alapon nyugvó bányá- (só-, fém-) jövedelmekkel alkotják a kezdetleges államháztartási bevételek túlnyomó részét s ezek teszik azt domaniális jellegűvé.

Az államhatalom a szolganépeket, tekintet nélkül arra, vajjon vele, vagy más hatalommal (magánúrral) állnak-e magánjogi kapcsolatban, meghatározott évi szolgáltatások fizetésére kötelezte. Ez a szolgáltatás lényegében azonos a leigázott törzsektől egy összegben, vagy egyesektől külön fizetett és az államalkotás előtt a nemzetségek által szedett türelmi illetékekkel, de mivel az állam annak fizetését a békés megtűrésen kívül már egyéb ellenszolgáltatással is honorálja, jellegét némileg megváltoztatta. A közjogi jellegű szolgáltatás fizetése ezt a néposztályt is az államhatalom, a köztörvények védelme alá helyezi s ehhez mérten — ellentétben a tisztán magánjogi kapcsolatban élő s állami védelemben nem részesülő rabszolgákkal — bizonyos, bár mérsékelt szabadsághoz juttatja.

A XI. századi magyar törvényhozás terminológiájában s különösen Szent László és Kálmán törvényeiben a valódi szabadokat jelentő *nobiles* és *militis* mellett a *liberi* szó sohasem általában szabadokat, hanem mindig a rabszolgával (*servi*) szemben ezeket a szolganépekből lett, helytelenül magánjogi szabadoknak nevezett félszabadokat, vagy szabad parasztokat jelenti.

A szolganépek az államhatalom védelme alá kerülvén, mint mérsékelt szabadsággal felruházott elemek, többé nem mint hódolt idegenek békés megtűrésükért (*pacis causa*), hanem az állam által nekik nyújtott előnyökért, szabadságukért (*pro libertate*) fizetnek meghatározott évi összeget.

A magyar forrásokban említett körülmény, hogy a félszabadok osztályát terhelő illetéket „*pro libertate*“ fizették, bizonyítja, hogy a feltevés, mintha ez az adó korábban a teljes szabadsággal bíró magyarokat is terhelte volna, ingatag alapon áll. Szabadságért csak az fizethet, a ki előzőleg nem volt szabad. Ezért nevezi néhány későbbi forrás a füstpénzt a közhasználatú *liberi denarii*, *fumarii* elnevezés mellett *libertini denarii*, szabadosok *denárja* néven.

Mihelyt a félszabadok a szabadságnak, bár igen mérsékelt

fokát elérve, már nem mint túrt idegenek, hanem mint az állam-szervezethez tartozó s az államhatalom által védett népelem vesznek részt, pénzügyi szolgáltatások teljesítésével a közfunkciók végzésében, társadalmi helyzetük is jelentékenyen megváltozott. Az addig társadalmon kívül álló népelem most már törvényesen is megkülönböztetve a régi helyzetében változatlanul megmaradt rabszolgáktól, mint új osztály csatlakozik a szabadok társadalmához, annak szerves, bár fajsúlyra legkönnyebb részét alkotván. A társadalom szervezetében elfoglalt új helyzet következtében köztartozásaik megítélésénél is egy új szempont, a társadalom többi osztályainak közkötelességeivel fennálló viszony veendő figyelembe.

A félszabadok társadalmi osztályllya tömörülésével köztartozásuk elveszti addigi jellegét. Többé nem csupán a szolganépek utódai fizetik azt szabadságukért, hanem azok az eredetileg szabad, idegen eredetű népek is, kik a király, vagy magánföldesurak földjére telepedve, illetve velük magánjogi kapcsolatba lépve, váltak e mérsékelt szabadságú társadalmi osztály tagjaivá. Ez a körülmény segítette elő s a magasabb társadalmi osztályok katonai kötelezettségével való szembeállítás határozta meg a félszabadok közszolgáltatásának új és végleges jellegét.

Mig a társadalom előkelőbb, nemesi, vitézi, lovagi osztálya az állami haderőben való személyes szolgálat által rója le kötelezettségét, addig az idegen eredetű, félszabad osztály pénzügyi szolgáltatások teljesítésével járul az állam szükségleteihez. E viszonylat magyarázza meg, hogy nemcsak a modern kutatók szemében, hanem már az egykorúak előtt is a félszabadok közjogi jellegű szolgáltatása hadmentességi díj képeben tűnik fel.

A magyar történeti irodalomban későbbi okleveles adatok alapján felállított meghatározás szerint „a füstpénz az első királyi egyenes adó, melyet fizetett mindenki, a ki személyére nézve szabad volt, de hadi szolgálatot nem teljesített, hacsak különös királyi kegy nem mentette fel“. Nem vették azonban írónk figyelembe, hogy már Kálmán törvénykönyvének egyik rendelkezéséből egész világosan kitűnik a szabad denárok hadmentességi adó jellege. Az I. 45. t.-cz. visszatükrözi a felfogást, mely szerint a füstpénz a katonáskodásra nem kötelezett népelemek adója s mihelyt valaki hadi jellegű szolgáltatásokat teljesítve, csak részben is katonává válik, annak fizetése alól legalább részben mentesítést nyer. Alig van a középkori történetnek forrása, mely világosabban fejezné ki, hogy az adómentességek alapját a hadi kötelezettségben kell keresnünk.

Az idegen népelemek türelmi illetéke a felfogás érvényesülésével, mely abban a katonai szolgálat alól való mentesség ellenértékét látja, kezdi elveszteni illetékjellegét és tiszta egyenes

adóvá alakul. Ez átalakulás ismertető jele abban domborodik ki, hogy oly kötelezettség alól való mentesítés ellenszolgáltatásául tekintik, mely kötelezettségnek tényleges ellenértékét nem élvezik. A félszabadok fizetnek ugyan a katonáskodás alól való menteségért évi járulékot az államnak, de az állam nem nyújt nekik jogokban annyit, mint a honvédelmi kötelezettséget személyes szolgálattal teljesítő osztálynak. Mihelyt pedig az illeték ellenértéke kevesbedik, az illetékjelleg eltűnik és adó áll előttünk.

A hódolt népek türelmi illetékéből alakult első állami egyenes adó, az idegen eredetű, alsóbb társadalmi osztályok hadmentességi adója, általános s a fejlődés legkezdetlegesebb fokán minden nép adótörténetében ismétlődő világtörténeti jelenség.

Fizetése kezdetben az államalkotás idején uralkodó terménygazdaságnak megfelelően természetben történt. Az adózók a gazdasági termények és nevelt állatok bizonyos hányadát voltak kötelesek beszolgáltatni.

Később — néhol már kezdetben — a primitív adórendszerek personalis jellegének megfelelően terményben vagy pénzben fizetett fejadó (vagy az evvel azonos jellegű füst- vagyis családadó) alakjában tűnik fel.

A pénzgazdaságra való lassú áttéréssel bekövetkezett a terményadók pénzbeli tartozássá alakulása. A források túlnyomó része pénzben fizetett fejadókat említ.

A középkori államháztartások kezdetleges állami egyenes adójával — eredetére és jellegére nézve egyaránt — teljesen azonos jelenség az ókori államok idegen eredetű, hódított népektől származó és teljes polgárjoggal nem bíró lakosságát terhelő védelmi díj.

A középkori államok első egyenes adóját a középkori intézmények közös sorsa érte utól — magánjogi szolgáltatássá alakult. Immunitások mértéktelen osztogatása s a közjövedelmek elajándékozása következtében hova-tovább az összes magánbirtokon a földesúr szedette a fejadót saját hasznára. Az állami egyenes adó földesúri adóvá változott. Helyét az állami jövedelmek közt más — kezdetben csak rendkívüli alkalommal kivetett, utóbb rendes egyenes adóvá alakult — földadók foglalták el. Eredetükben mindezek hadi adó alakjában fellépő illetékek és kifejlésükben az első állami egyenes adó helyét töltötték be.

Körösi Csoma Sándor-emlékkötet.

Bemutatja *Goldziher* I. r. tag.

Egy terjedelmére vajmi igénytelennek látszó, de hazai tudományosságunk története szempontjából minket nagy mértékben érdeklő kis kötetet van szerencsém bemutatni a tekintetes Akadémiának.

Már volt alkalmunk tudomást venni róla, mily lekötelező kegyeletes buzgósággal ápolja kultagunk *E. Denison Ross* úr a kalkuttai főiskola igazgatója és az ottani *Ázsiai Tudós Társaság* egyik szaktitkára, Körösi Csoma Sándor emlékét. Mióta hazánk nagy fiáról tartott emlékeszédét közöltük,¹ melyet Csoma születésének 125-ik évfordulója alkalmából tartott, a tibeti kutatás nagy magyar úttörőjének („l'étrange pionnier qui révéla à l'Europe il y a plus d'un demi siècle la langue et la littérature du bouddhisme tibétain“ — így jellemzi Barth, a francia indológus Duka Csoma-monographiája alkalmából 1889-ben)² a kalkuttai könyvtárban fennmaradt kiadatlan nagy munkáját hozta nyilvánosságra, mely annak idején e helyen bemutatott. Most egy újabb emléket emel Csomának e tudós Társaság körében, melynek több éven át könyvtárosa volt és melynek segítségével végezte nagy tibeti kutatásait, míg Dardsilinghben 1842 áprilisban a halál utólérte.

A Társaság folyóiratának I—XXV. köteteiben (1832—1855.) megjelent tanulmányait, melyek egytől-egyig a tibeti nyelvre, a tibeti buddhismusra és culturára vonatkoznak, a kezemben levő kötetben Ross egy csokorba gyűjtve adta ki. Összesen tizennégy tanulmány; közülök 13 még Csoma életében jelent meg; a 14-ik csak 14 évvel halála után látott napvilágot és ámbár egy tudós láma látta el correcturáját, a tibeti szöveg olyannyira hamisított a hibától, hogy Ross ez újabb kiadás alkalmával a dardsilinghi főiskola egy tudós lámája segítségével újabb revisio alá vetette. E tizennégy tanulmány a tibeti philologia és régiség-

¹ Akadémiai Értesítő, 1910. 438—451. l.

² Bulletin des Religions de l'Inde (Revue de l'Histoire des Religions) XIX. köt. 271. l.

tudomány változatos anyagaival foglalkozik. Hogy mily bő terjedelemben fogta fel Csoma úttörő feladatát, talán leginkább a VIII. számú tanulmány mutatja: „Egy tibeti, orvostudományi munka analysise“, melyben nagyérdekű tudósítást nyújt a kelet-ázsiai orvos- és gyógyszerstanról; kétségkívül fontos adalék az ázsiai művelődéstörténethez.

E gyűjteménynek van „*Alexander Csoma de Körös Memorial Volume*“ címén szentelve a Társaság folyóiratának egy 1911-re szóló külön fizete, mely szüenidők alatt jelent meg.¹ A kiadvány elején látjuk fényképmásolatát Körösi Csoma mellszobrának „presented by the Hungarian Academy of Sciences“ abból az alkalomból, hogy a Társaság kapcsolatban a fentemlített 125 éves emlékünneppel a dardsilinghi síremléket felújította, mely ünnepélyből annak idején Akadémiánk a távolból is kivette a maga részét.

E kegyeletes Memorial-Volume kiadásáért elismeréssel tartozunk a kalkuttai Ázsiai Társaságnak és különösen tisztelt külső tagunknak, Ross úrnak, ki a kiadás eszméjét megpendítette és végrehajtotta.

Garay János levelei Toldy Ferenczhez.²

1.

Pest, jan. 31. 1845.

Tekintetes kir. Könyvtárnok Ur!

Van szerencsém a Kisfaludy-ünnepélyre készült dolgozatot ezennel egész tisztelettel ide zárni, s becses véleménye alá terjeszteni, hogy ha valami észrevétel volna, még idomítani s módosítani lehessen a munkán, mielőtt színészek kezébe megy. Igen lekötelezve köszönöm a Tekintetes Ur közbenjárását Társaságunknál, részemről mindenkép iparkodtam, hogy dolgozatommal a kívánatoknak megfelelhessenek. De több szem többet lát s különösen a Tekintetes Urnak szeretném vele megnyerni jóváhagyását.

De egy nagy baj van; tegnap délután Thern ur volt nálam s muzsikai nehézségeket hozván fel, kért, hogy a Cantate-t végig az elkezdett metrumban, a két első versszak szerint változtassam

¹ *Tibetan Studies*, being a Reprint of the Articles contributed to the Journal of the *Asiatic Society of Bengal* by Alexander Csoma de Körös, Edited by E. Denison Ross. Calcutta 1912. (Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal. Vol. VII. Extra No. 1911); kiadatott 1912. április 23-án.

² A M. T. Akadémia könyvtárának kéziratárában levő eredetiből közli Hellebrant Árpád.

meg. Igértem neki tenni mit tehetnék, de ez csaknem lehetetlen, — az egész költemény el romlanék illy lényeges változtatás által, mert már concipiálva is e formában volt. Inkább valami mást, újat irok helyette, vagy egészen kihagyatom.

Most uri kegyeibe ajánlván magamat s nagybecsű válaszát kérvén, kivált az utóbbira nézve, maradtam

A Tekintetes Urnak

alázatos szolgája

Garay János.

2.

Tekintetes Uram,

Igen nagyon örülvén, hogy csekély művemmel várakozásának megfelelttem, s köszönettel fogadva pár észrevételét, melyek közül az idő kettősséget magam is észrevettem, azonnal használni fogom, a darab végkisimítására. S így holnap reggel a színészeknek át lehetne adni, tán nem lesz késő. Időközleg, ma délután, nöm által Lendvaynét fogom megkisérteni, nem vállalná-e el a színiköltészet szerepét.

A Thern számára tett változtatást ide csatlom; jobban sikerült, mint reméltem.

Lekötelezett tisztelettel maradván

Tekintetes Urnak

alázatos szolgája

Garay

(Alól Toldy jegyzete: Jan. 31. 1845. délben.)

3.

Tekintetes Könyvtárigazgató Ur!

A Reguly-társaság nagybecsű bizodalmas felszólítását, hogy dolgoznám én is valamit a Reguly-Album számára, nemcsak örömmel vettem, de mennyire csekély tehetségemtől telni fog, közremunkálásomat is ezennel készséggel megígérem, sőt, mint-hogy a Társaság betegségem ideje alatt állott össze, s így én abba nem léphettem eddigelé, használok az alkalmat, kijelenteni, mikép, ha még nem késő, magam is kész vagyok az általam is igen nagy érdekű ügynek előmozdítására évenként 4 pfrint részvénynyel járulni, s ezen első évi járulékot befizetni, mihelyt parancsolni fogják, magamat ezennel kötelezem.

Ki egyébiránt egész tisztelettel maradtam

a Tekintetes Könyvtárigazgató Urnak

Pest, maj. 14-kén 1845.

alázatos szolgája

Garay János mp.

4.

Tekintetes Igazgató Ur!

Kötelességemnek tartottam, a Tekintetes Urnak megjelenteni, hogy a mai napon könyvtári szakmámat nem lehet teljesítenem, mire nézve magam a mai naptól felmentetni tisztelettel kérem maradván

Tekintetes Igazgató Urnak
Pest, jan. 30-án 1846.

alázatos szolgája
Garay János.

5.

Tekintetes Ur!

Tegnap egy hírlapi cikket kellett nyakrafőre elkészítenem, de Vincze sem jött el s így bocsánatot kell kérnem, hogy válaszom mára maradt. Én tehát sok ide-oda gondolkodás és tárgykeresés után végre mégis csak prolog készítését találtam legkivihetőbbnek — s erre találtam is tárgyat s vázlatban már meg is volna, csak még aziránt nem vagyok tisztában, rimetlen folyó jambusokban v. stanzákban fogom-e kidolgozni; mindenestre azon formában, mellyik dolgozás közben alkalmasnak fog mutatkozni a tárgyhoz.

Részemről úgy hiszem, hogy választott eszmém költői is leszen, népszerű is, s ha úgy viendem ki, mint a műve szeretettel s kedvvel hozzá fogtam, remélem, meglehetősen sikerülni is fog. Méltóztassék tehát mielőbb tudósítani, hozzá foghatok-e vagy nem, s körülbelül mikorára kellene legkésőbbre elkészülnie.

Tervem szerint a költemény, mert még némelly historiai adatok felkutatásával fog jární, mindenestre dolgot adand, s így a Tekintetes Urnak szíves ajánlatát, mit a Társaság nevében a 8—10 arany honorarium iránt tett, nem csak köszönettel fogadom, de arra, megbízatásom esetére, igényt is fognék tartani. Ki egyébiránt a Tekintetes Urnak jóvoltába ajánlván magam, maradtam

Tekintetes Urnak

alázatos kész szolgája
Garay János.

6.

Tekintetes Ur!

Különösen tisztelt Ur!

Prologomból végre is dramatizált Előjáték fog válni; szabadságot veszek magamnak az első ívet mutatványul ide rekeszteni, két okból: előszer, hogy iránta a Tekintetes Ur véleményét

kikérjem (még most van idő, vagy e mellett maradni vagy visszateretni a prologhoz), másodsor, hogy azon esetben, ha az előjáték mellett maradunk, ezt a színészeknek már most eleve tudtára lessen (így!) adni, hogy az illető készüléteket, az oltár kövek felírásait, s a darabban előforduló dalnak zenére tételét, elkészíthetessék. A darabot részemről e hónap utolsó napján igen hibetöleg átadhatom, s így betanulásra nekik mégis öt nap maradna.

Tervem szerint e mutatvány kissé kevesebb, de nem sokkal, felénél; tehát egészben nem sok, hogy a fenmaradó idő alatt be ne tanulhassák. A darab utolsó jelenetében, hol Kisfaludyt az istennő által megkoszorúztatni szándékozom, hihetőleg még egy dal forduland elő, ha nem lesz sok. Az 1792-i időszak óta Kisfaludy haláláig a következő drámaíróinkat jegyeztem ki magamnak: Dugonics, Simai, az Erdélyi játékos gyűjtemény (nemde Szabó Dávid adta ki? Én a könyvet nem láttam, s nem is tudom milly darabok vannak benne), Virág (tán meglehetne Hunyady Lászlója miatt említeni), Horvát Ádám, Gombos, Katona s Kisfaludy Károlyt. Ha a Tekintetes Ur széles irodalmi ismereteinél fogva ebben tanácsára méltatna, akár kiegészítésében e jegyzéknek, akár egyik v. másíknak kihagyására nézve, igen lekötelezne.

Kéziratomat elolvasás után visszakérem, s akkorra szíves válaszát is remélem megkaphatni. A diszjtmények s dalok iránt tán jó volna azonnal lépéseket tenni.

De zárom soraimat, hogy munkámat tovább folytathassam.

A Tekintetes Urnak

kész köteles szolgálja

Garay János.

7.

Tekintetes Ur!

Frankenburg, az ide csatolt bizonyítványok szerint, a Kisfaludy társaság széptani jutalmazott pályakérdését kéri kinyomtatásul az Életképek számára. Én úgy tudom, hogy az illy kéziratok a társaság sajátjai, nem tudom fel van-e hatalmazva a szerző ennek legalább egy év leforgása alatt azt másnak is átengedni, — kérem tehát a Tekintetes Urnak ebbeli utasítását, mit válaszolhatok Frankenburgnak.

A csatolványokat tisztelettel visszakérem. — Én első künn létem óta ismét beteg s szoba őrző lettem.

A Tekintetes Urnak

alázatos szolgálja

Garay.

8.

Tekintetes Igazgató Ur!

Hivatalos tisztelettel kérem, méltóztassék, eddigi szívessége szerint, az ide csatolt Nyugtatványt septemberiapidijaimról láttamozni. Aug. 25 és 26-kán valósággal a könyvtárban működtem; a 30 és 31-ik napul azon két napot vettem fel, mellyek alatt a könyvtárépítkezési Véleményt irtam le. Sept. 1—17-ig az én napjaim, a 18—30-ik Csery részére esik.

Betegen jöttem haza, s ez az oka, hogy tiszteletemet meg nem tehettem s illetőleg köszönetemet a kapott szabadságért — de már épülőben vagyok s erőltetéssel is sietni fogok hivatalomat folytatni, ki maradtam

A Tekintetes Igazgató Urnak

alázatos szolgája

Garay János.

Folyóiratok szemléje.

1. A BUDAPESTI SZEMLE júliusi füzetében Nagy Miklós *A nemzeti erő világtörténelmi hatásáról* kezd meg egy nagyobb történet-politikai tanulmányt, melyben a nemzeti erő állami kialakulását tárgyalja a középkori világállami kísérlettől a XVIII. századig. Szigetvári Iván *Lanson irodalmi módszertanát* ismerteti. — Takáts Sándor befejezi a *Török-magyar bajviadalok*-ról szóló tanulmányát s e közleményben a bajviadalokat írja le. — Gragger Róbert *Lenau és Fontane* című cikkében Fontane német író működését ismerteti s különösen Lenau hatását és magyar rokonszenvét. Lenau iránti hódolatának jeléül egy teljesen magyar tárgyú regényt is irt, Graf Petőfy czímen. — Ezután Kemény Zsigmond *Élet és ábránd* című regényének folytatása következik. — A *Költemények* között Hegedüs István *Szellem-óra* és *Romok* című eredeti költeményét közli, továbbá Tennyson-nak *Az élet sorja* és *Szerelm és halál* verseit fordította le. — A *Szemlé*-ben Medveczky Frigyes *Az új egyetemek függő kérdései*-ről ír. Cikkében különösen helyteleníti, hogy a pozsonyi egyetem bölcsészet-történeti kar nélkül létesíttessék. Végül a tanerők selectiójáról ír. — Alexander Bernát *A Nemzeti Színház vígjátéksorozatá*-ról visszatekintő ismertetést közöl. — Az *Értesítő*-ben Lovik K.: Okosok és bolondok, Árkosi Ferenczi K.: A pálfalvi szélmolnár című regények, Haraszi Gy.: Edmond Rostand-ról szóló munkája (ez utóbbi Rózsa Dezsőtől) vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat augusztusi füzetében Ecseri Lajos *A szegény emberről* címmel tanulmányt kezd, melyben az egyre

növekvő kivándorlásról ír s keresi az okait. A kisgazdák és gazdasági munkások kivándorlását a múlt század utoljára felé bekövetkezett mezőgazdasági válság mozdította elő. A gazdasági okokon kívül elég gyakran oka volt még törvényeink és közigazgatásunk rosszasága is, az agyonkormányozás, a minden csekélységért való büntetés, a szolgabírák és községi jegyzők basáskodása, a csendőrök kegyetlenkedése és a szabad mozgás korlátozása. Másrészt az is igaz, hogy a kivándorlók nagyobb része nem éri el célját, mert nem oly munkakörbe kerül, melyhez ért. Azért a bevándorlottak legalább egyharmad része csalódik. A kivándorlás csak egyeseknek válik hasznára, a köznek árt. Minthogy ezt a vérvesztést tartósan nem bírjuk ki, tehát valamit tennünk kell ellene. Közigazgatási intézkedésekkel, tilalommal nem sokra megyünk. Az egyedüli mód, mélylyel czélt érhetünk, népünk jólétének emelése, keresetképességének fokozása. Nem is kell, hogy a munkabér olyan magas legyen, mint Amerikában, csak ne legyen elzárva a szegény ember előtt sem az előmenetel, a haladás, a boldogulás. — Heller Farkas *Az 1911. évi angol munkaszünetések és azok eredményeiről* írt tanulmányt. — Nagy Miklós folytatja *A nemzeti erő világtörténelmi hatásáról* szóló cikkét. — Császár Elemér *Garay János*-ról emlékezik s méltatja költészetét. — Papp Ferencz *Kemény Zsigmond Élet és ábránd* cz. regényéből a nyolczadik közleményt adja. — *A Költemények* közt gróf Zichy Géza *Az öreg csónak és Levélék* című két eredetijét közli. — Reichardt Piroška Walter Péter *Sebastian van Storek* eszményi arczképét fordította le. — Elek Oszkár *A gonosz mostoha meséje* című cikkében Gyulai Pál egyik legszebb költeményének forrásait kutatja. — *A Szemlé*-ben Berzeviczy Albert *A két elüint és újra előkerült Corvin-codexről* értekezik, melyeket megvételre ajánltak a Magyar Nemzeti Múzeumnak. — *Az Értesítő*-ben Katona és Szinnyi: *Geschichte der ungarischen Literatur*, Bezards I.: *De la methode litténaire* című munkák vannak ismertetve.

Ugyane folyóirat szeptemberi füzetének tartalma. Heinrich Gusztáv a XVII. század egy maig sem felderített epizódjával, *Demetrius* orosz czár rejtelmes történetével foglalkozik. Ismerteti Schiller, Lope de Vega és Kotzebue-nak drámáit, melyeknek tárgya Demetrius. Ezek mellett megemlékezik Szigligeti Trónkeresőjéről is, mely szintén Demetrius-tragédia, csak hogy ennek hőse nem a rejtelmes orosz czár, hanem a magyar Borics. — Ecséri Lajos folytatja *A szegény emberről* szóló tanulmányát. E közleményben az alföldi nép ösfoglalkozásai közül a földmívelés, szarvasmarha- és juhtenyésztés multját ismerteti. — Buday László *Az idegenek beözönlése s a nemzetiségi kérdés Schweizban* címmel főbb vonásokban ismerteti a Schweizot aggasztó ezen kérdéseknek logikai kapcsolatát és fejlődési irányát. Szól az idegenek beözönlésének okairól és veszedelméről, az eddigi honosítási eljárásról és ennek eredményeiről, a

honosítási eljárás megváltoztatására irányuló törekvésekről, az egységes schweizi nemzet kérdéséről, statisztikai adatokat közöl a schweizi nemzetiségek erőviszonyairól. Ismerteti a nemzetiségi torzsalkodásokat Schweizban, a Tessin tartományban mutatkozó olasz nemzetiségi mozgalmakat, melyeknek főistápolója az Olaszországban székelő Dante Alighieri-Társaság. E társaság működésére annyival inkább is kitér, mert azok az olasz irredentikus célok, a melyeket ez a társaság szolgál, előbb-utóbb — úgy látszik — magyar területre is át fognak csapni: bevallott célja lévén a görög-latin cultura szolgálata. — V é g h Gy u l a *Whistler*-ről, a híres angol festőről irt jellemző tanulmányt. — N a g y M i k l ó s befejezi *A nemzeti erő világtörténelmi hatásáról* szóló történet-politikai vázlatát. E közleményében főképen a nemzeti állam és a socialista törekvések viszonyával foglalkozik. Szerző szerint az emberiség jövő fejlődésének irányát egyfelől a nemzeti eszme, másfelől a nemzeti eszmében rejlő azon törekvés fogja megszabni, mely minden életerős nemzetet az elsőségnek, a világhuralomnak elnyerésére, kivívására serkent. — R á c z L a j o s *Gróf Teleki József és Rousseau* érintkezésére vonatkozó s a M. T. Akadémia kéziratárában talált adatokat közöl. — P a p p F e r e n c z *Kemény Zsigmond Élet és ábránd* című regényének kilencedik közleményét adja. — A *Költevények* között V a r g h a Gy u l a Goethének a *Tavon, Czigánydal*, Szélesend cz. költeményeinek fordítását közli. — A *Szemlé*-ben L á n g M a r g i t a nemrég kiásott *Pompéji-melléki római villáról* irt cikket. — Az *Értesítő*-ben a Békefi-émlékkönyv, Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről (Kéki Lajostól), Van Thieghem: *Le mouvement romantique* című munkák vannak ismertetve.

U g y a n e folyóirat októberi füzetének tartalma. Szabó J e n ő *Tisza Kálmán, mint vasúti politikánk nagymestere* című tanulmányában Tisza Kálmánnak vasútpolitikai alkotásait méltatja. Működésében három lustrumot állapít meg. Míg Tisza kormányzatának első öt éve az előző kormányoktól örökölt kisebb-nagyobb vasúti betegségek szanalásával telt el, addig a következő öt évben fontos törvényeket alkotott, melyek nagy vasútpolitikai vívmányokat tartalmaznak. E vívmányok három főcsoportra oszthatók: nagy vasútállamosítási actio, közös vasutak paritásos fejlesztése és új magán-vasutak, új nemzetközi útirányok. Egyéb vasútpolitikai alkotásai mellett különösen maradandók azok a nagy külföldi útirányok, melyeket sem előbb, sem utóbb senki sem létesített oly nagy számban, mint a Tisza-kormány. Világos azonban az is, hogy Budapest csakis Tisza Kálmánnak köszönheti mai nagyságát, mert ő tette a magyar vasúthálózat központjává, úgy hogy Tisza kormányzatának utolsó lustrumában az összes lapok már teljes tudatára jutottak nagy vasútpolitikai vívmányainknak. — H a r a s z t i Gy u l a a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottságának ülésén felolvasott *Shakespeare-i themák Shakespeare-korabeli francia drámáiróknál* című tanulmányát közli, mely-

ben arról szól, hogy a XVI. század vége felé és a XVII. század elején minő francia darabokban találjuk meg Shakespeare nem egy híres művének tárgyát. — Prinz Gyula ázsiai utazásának tapasztalatai és megfigyelései alapján ír a *Pamirokról*, melyekről a XIII. század második felében Marco Polo hozta az első tudósítást Európába. — Ecseri Lajos folytatja *A szegény emberről* szóló tanulmányát, melyben az állattenyésztés mellett a szegény ember egyéb mezőgazdasági munkásságát ismerteti, melyből rendesen megélhet. Ilyenek a szőlőművelés, czukorrépa-, dinnyetermelés. — Voïnovich Géza *Madách kisebb költeményei*-ről írt akadémiai székfoglalóját közli. Madách termékenyebb költő volt, mint általában hiszik. S hogy versei közül egy sincs elterjedve és népszerű, ennek okát a nyelv és forma csiszolatlanságában látja, melyek eszméit elfedték, a helyett, hogy kiemelték volna, úgy hogy gondolatai szegényes gúnyában bujdosnak. De viszont épp ezekkel kapcsolatos költészetének egy jó oldala: ritka közvetlensége. A zárkózott költő verseiben oly nyíltan tárja föl lelkét, hogy még Petőfi sem őszintébb nála. — Papp Ferencz befejezi *Kemény Zsigmond Élet és ábránd* cz. regényének közlését. — Ifj. Szász Béla *Horatius* három ódáját fordította le. — Yolland Arthur *Tennyson Alfréd* nagy angol költőről írt tanulmányt. — A *Szemlé*-ben Sebestyén Gyula a *Folklore fellows Magyarországon* czímmel a Folklore fellows magyar osztályának szervezését és megkezdett működését ismerteti. — Az *Értesítő*-ben Kálnoki I.: Apa és fia, Veronkák szerencséje, Apró komédiák cz. munkái (Papp Ferencztől), Petőfi Poesis trav. u. Norsa (Radó Antaltól), Erskine J.: Leading american Novelists (Rózsa Dezsőtől), Wundt: Elemente der Völkerpsychologie című munkák vannak ismertetve.

2. Az EGYET. PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. é. V. (májusi) füzetében Heinrich Gusztáv egy nagyobb terjedelmű tanulmányt kezd *A német végzet-dramáról*. Az I. fej.-ben az angol Lillo 'The fatal curiosity' című tragédiáját (1736) jellemzi, mely a váratlanul hazatért és szüleitől meggyilkolt fiú motivumát dolgozva föl, alapul szolgált a német végzet-dráma megalakulására. Lillo darabjába s a német drámairodalomba Moritz vitte bele a végzet szerepét az angol darabnak 'Blunt' című átdolgozása útján (II.), mely döntő hatással volt Werner Február 24-ikéjére, az első igazi német végzet-dramára. 'Blunt'-on kívül Tieck két műve, 'Der Abschied' és 'Karl von Berneck' is hatott Wernerre (III.). A IV. fejezetben Aristoteles, Lessing és Herder fejtegetéseit vizsgálva megállapítja, hogy az összes görög drámák közül egyedül Sophokles 'Oedipus király'-ára illik rá a végzet-dráma neve. Ezután (V.) fölveti a kérdést, végzet-dráma-e Schiller 'Messinai ará'-ja, melyet sokan ezen műfaj első képviselőjének tekintenek. Az antik és modern fölfogás különbségét megvilágítva meghatározza tudományosan a végzet fogalmát s jelentőségét a drámában, majd az előbbi elméleti fejtegetések alapján kimutatja, hogy Schillernek sem ez a drámája, sem többi szín-

műve (Wallenstein', 'Demetrius') nem végzet-dráma s e műfaj kialakulására nem is volt hatásuk, hanem igen a Calderonnak Schlegeltől németre fordított színműve, 'La devocion de la Cruz'. Épp úgy nem kapcsolódik a német végzet-dráma Calderonnak 'Les tres justicias en una' című drámájához. — Révay József *Symmachus és Prudentius* című dolgozatának befejező részében azt kutatja, mi indította Prudentiust arra, hogy a pogány római senatorral polemizáljon; megállapítja polemikus műve keletkezésének idejét (402—403), czélját, mely a pogány cultus támadása volt, majd részletesen ismerteti Prudentius költeményének, a *Contra Symmachum*nak tartalmát, mely a pogányságot és kereszténységet a patriotismus nagyszerű eszméjébe olvasztja össze, de egyszersmind azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a keresztények jobb hazafiak, mint a régi cultus hívei. — Papp Ferencz tefejezi *Br. Kemény Zsigmondnak, Izabella királyné' és a remete* cz. regényéről irt dolgozatát. Vizsgálja, mint tükröződik a regényben írójának világnézete és egyénisége, majd megállapítja a regény keletkezésének és befejezésének időpontját. — Asztalos Lajos nagyobb dolgozatot kezd meg *Koraisznak Vasziliuhoz írott levelei* cz. alatt. Az új görög irodalmi nyelv megteremtőjének e baráti levelei alapján nemcsak a magánéletéről rajzol képet, de összeállítja belőlük a legérdekesebb lexikologiai és a nyelvkérdésre vonatkozó megjegyzéseit és magyarázatait, megvilágítja őket párhuzamban a mai görög nyelvhasználattal, ezzel megismerteti a görög tudós gondolkodásmódját és nagy készültségét. — A *Hazai irodalom* rovatában Hegedüs István méltatja Csengeri Jánosnak *Euripides-fordításait* ('Alkestis', 'Ion', 'A két Iphigenia', 'Bakchans nők'). Végső megállapítása az, hogy e fordításokkal hasznos szolgálatot tett drámairodalmunknak, mert nemcsak szép költői alkotásokkal gyarapította költői irodalmunkat, hanem tanulságos példát is adott arra, mint kell a classicus formában a modern izlésnek is megfelelni. — Ugyancsak Csengerinek másik két *Euripides fordítás-áról* ('Phoinikiái nők', 'Medeia') Láng Nándor azt ítéli, hogy mind philologiai szempontból, alaki és tartalmi hűség tekintetében, mind költőiség szempontjából igen értékes munka. — Lukács Györgynek *A modern dráma fejlődésének története* cz. művét Vértesy Jenő bírálja igen behatóan. Megállapítja, hogy a szerző tanult és sokat olvasott ember, de sem ítélőhatsége nincs, sem írni nem tud, így a könyve egészében és részleteiben teljesen elhibázott munka, mely nem érdemelte meg a Kisfaludy-Társaság koszorúját. — Haraszi Gyula *Edmond Rostand* című tanulmányának Elek Oszkár állítja össze kiválóságait: logikus beosztás, alaposság, megbízható értékelés. Hibája tömört, nehézkes stylusa. — A Berecz Sándortól kiadott *Apollonius-historiá-t* Király György ismerteti. A kiadás maga gondos és lelkiismeretes, de a bevezető fejtegetések Klebsen alapulnak, rajta nem mennek túl s sok bennük a tévedés és pontatlanság. — Alszeghy Zsolt Székely Józsefnek *Petőfi szerelmé-ről* című könyvét bírálja.

Igyekeznek a tárgyhoz kapcsolódó kérdésekre megfelelni, stylusa könyved, új azonban nincs benne. — Baros Gyulának *Arany János és Tisza Domokos* című dolgozata bírálója, Bittenbinder Miklós szerint új fényt vet mind Arany geszti tartózkodására, mind Tisza Domokosra. — A *Külföldi Irodalom* rovatát Révay József bírálata nyitja meg, a ki J. P. Waltzingnak *M. Minucii Felicis Octavius* című dolgozatát vérbeli philologus munkájának ítéli. — Hittrich Ödön beható tartalmi elemzését adja H. Willrich *Livia*-ról szóló könyvének. — A. van Gennep *La question d'Homère* című művében Marót Károly szerint nem maga az értekezés, hanem a függelék, a homerosi kérdés bibliographiája értékes. — Trostler József megállapítja, hogy Georg Witkowski könyvében (*Die Entwicklung der deutschen Literatur seit 1830*) van némi elfogultság és ingadozás, általában azonban megbízható, s szempontjai, módszerei értékesek. — Otto Immisch *Das Erbe der Alten* cz. könyvének tanulságos eszmemenetét Huszti József állítja össze. — Hans Gillenek *Die historischen und politischen Gedichte Michel Beheims* című dolgozatáról Hienz Ármin megállapítja, hogy Bleyer Jakab dolgozatának bevallott fölhatalmítása alapján a kérdést tovább viszi. — Paul Wüstnek *Gottfried Keller und Conrad Ferdinand Meyer in ihrem persönlichen und literarischen Verhältnis* című műve Rózsa Dezső szerint élvezetes, de általános keretekben mozgó munka. — A *Vegyések* rovatában Harsányi István *Medgyesi Pál és Szokolyai István* időmértékes verseiről emlékezik meg. — Dengi János hirt ad *Pyrker* esztétikai művéről. — Dobóczki Pál kimutatja, hogy a Fáy a *Kincskeresés* motívumát Kármán egy novellájából vette, az övé viszont Szigetiének (Vén bakancsos) szolgált alapjául. — I. a *Fontes Rerum Transsylvanicarum* I. kötetéről számol be. — Zolnai Béla a *Szép Ilonka* keletkezését úgy gondolja, hogy benne két irodalmi hatásra visszamenő kép olvadt össze s kapcsolódott Mátyás király személyével. — Elek Oszkár rámutat Tompa *Árokháti Lőrincz*ének a nép között élő változataira. — Gálos Rezső közli Eberhardnak a tokaji bort dicsőítő versét. — Cs. (Császár Elemér) rámutat Kotzebue *Die elle Lügéjének* egy ismeretlen magyar fordítására. — A philologia múlt évi halottainak sora után pár sor olvasható Ecsedi Istvánnak Karacs Ferenczet tárgyaló művéről, Hittrich Ödön Görög régiségeiről, Rácz Lajos Rousseau-fordításáról.

Ugyane folyóirat folyó évi június—júliusi (VI.—VII.) füzete első helyén Császár Elemér értekezése olvasható *Verseghy* regényfordításairól. Kimutatja, hogy Verseghy 'Vak Béla' című regénye pusztán fordítása egy névtelenül megjelent német regénynek, a 'Bela der Blinde'-nek; valószínűvé teszi továbbá, hogy az 'Almarék' cím alatt névtelenül megjelent magyar regény szintén Verseghy műve, illetőleg fordítása ugyanazon ismeretlen német szerző, Almarich'-jának; végül megállapítja, hogy Verseghy a regényeivel,

főképe a két utolsóval, nem törekedett írói babérokra. — A s z t a l o s L a j o s folytatja értekezését: *Koraisznak Vasziliuhoz írott levelei*. Ismerteti Koraisz álláspontját a vulgaris és az újított nyelvvel szemben, bemutatja nyelvjavító kísérleteit s összefoglalja azt az álláspontot, melyet a nyelv reconstruálása kérdésében elfoglalt: ennek szerinte csak úgy van meg a lehetősége, ha a görögök kiaknázzák háromezeréves multuk pompás nyelvanyagát. — *Merck János Henrik mint kritikus és esztétikus* czímmel T r o s t l e r J ó z s e f kezd meg egy nagyobb dolgozatot. Ismerteti a Merck-kel foglalkozó írónak róla alkotott, sok tekintetben ellentétes véleményét s ezeket bírálva megbízható képet ad az íróról. Majd részletesen beszámol Merck kritikusi működéséről, melyet a 'Frankfurter Gelehrten Anzeigen'-ben, az 'Allgemeine Deutsche Bibliothek'-ben és a 'Teutscher Merkur'-ban kifejtett. — A H a z a i I r o d a l o m rovatában a *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről* czím alatt megjelent Heinrich-album dolgozatait ismerteti K i r á l y G y ö r g y, beszámolván megállapításaikról és eredményeikről. Az album tervét és szerkesztését kiválóan ítéli. — Benedek Marczellnak *Victor Hugo*-ról írt könyvét V é r t e s y J e n ő bírálja. Jól megirt, de iskolás modorú könyv, a mely azonban ügyesen forrasztja össze az életrajzot s az írói méltatást. Legnagyobb fogyatkozása, hogy igen távol áll hősétől: egyfelől kiragadja őt környezetéből, másfelől kellően meg nem értve, hidegen bánik vele és munkáival. — M i h á l y f i J e n ő Darkó Jenőnek *A magyarokra vonatkozó népmerek a bizánczi írónál* czímű akadémiai kiadványáról szól. Értékelés helyett az értekezés állításait ismerteti. — A 'Régi Magyar Könyvtár' két kötetét S á n d o r E r n ő ismerteti. Révai Miklósnak *A magyar leáki történet* czímű kiadványánál a bíráló rámutat a kiadó (Rubinyi Mózes) magyarázatának fogyatékoságaira, a másiknál pedig, *Földi János Grammaticája*, a könyv felfogását és tanításait vázolja. — Mitrovics Gyula *Egyházi Szónoklattanát* illetőleg az ismertető, K r a u s I s t v á n J á n o s megállapítja, mennyiben használhatja az irodalom-történész. — A *Külföldi Irodalom* rovatát R é v a y J ó z s e f bírálata nyitja meg, a ki teljes elismeréssel adózik J. P. Waltzing *L'apologie de Tertullien* czímű művének. Hasonló méltánnyal szól U g y a n ő Einar Löfstedt *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aethesiae* czímű művéről, mely a vulgaris és késő latinra vonatkozó ismereteknek valóságos kincsesháza. — Karl Diederichnek *Byzantinische Quellen zur Länder und Völkerkunde* cz. műve, a mint bírálója, D a r k ó J e n ő, kifejti, fordításaival és magyarázataival nagy hálaára kötelezte nemcsak a geographusokat és ethnographusokat, hanem a bizánczi philologia munkásait is. — L á n g M a r g i t ismerteti annak a finom essaynak tanulságait, melyet G. Treu *Hellenische Stimmungen in der Bildhauerei von einst und jetzt* czím alatt a görög szobrászat és a későbbi korok szobrászatáról írt. — Adolf Strucknak *Griechenland* czímű művének I. kötete, mely pompásképek kíséretében Athént és Attikát

ismerteti, Gaal Pál szerint nem áll tudományos czél szolgálatában, hanem a nagyközönség számára készült, még pedig az irodalom teljes ismeretével. — Huszti József Hans Werner Mangoldnak *Studien zu den ältesten Bühnenverdeutschungen des Terenz* szükkörűnek tartja, de fölvelt tárgyát teljesen kimeríti. — Zuber Marianne szerint Otto Berthold műve *Die Unverwundbarkeit in Sage und Aberglauben der Griechen* nagy körültekintéssel dolgozva elfogadható eredményekre jut. — Schmidt Márton igen dicséri W. W. How. and J. Wells *A Commentary on Herodotus* című művének tárgyi magyarázatait. — A *Vegyesek között Egy irodalomtörténeti ereklýe* cím alatt Pap Károly Sulzer 'Theorie'-jának Kazinczy birta példányáról emlékszik meg. — Marmorstein Arthur *A világ-irodalom legrégibb írott mesekönyvéről az Achikar-töredékről* szól. — Poincaré-nak a humanisztikus tanulmányok szükségességéről vallott nézetét Huszti József mutatja be. — Dobóczki Pál kimutatja, hogy Vörösmartynak *A kis leány baja* című költeménye főmotívumaiban megegyezik Kovács Pál egy dalával. — Pickel Ferencz felé Heinrich Gusztáv azon bírálatára, melyben dolgozatát részesítette s erre Heinrich Gusztáv röviden válaszol. — Az 1911. évi *magyar philologiai irodalomnak Hellebrant Árpádtól* teljesen és rendszeresen összeállított repertoriuma után a 'Beküldött Könyvek' között a 'Magyar Regényírók' utolsó sorozatáról s Strindberg 'Történelmi miniatűrök' című művéről olvasható pár sor.

Ugyane folyóirat folyó évi VIII. (októberi) füzeté-
 élén Heinrich Gusztávnak *Lohengrin* című terjedelmes tanulmánya olvasható. Ismerteti a mondát, első forrását és kapcsolatát Bouilloni Gottfriddal, azután a legrégibb feldolgozását, annak népregei és mondai elemeit, kutatja, hogyan alakult ki a hattyús lovag alakja s a mythikus hattyú szerepe, majd rátér a Lotharingiából Németországba került monda vándorútjának vázolására. Méltatja Wolfram von Eschenbach 'Parzival'-ját, Konrad von Würzburg 'Schwanritter'-ét, Albert von Scharffenberg 'Ifju Titurel'-ét és legrészletesebben azt a két szerzötől eredő középfelnémet 'Lohengrin'-t, mely Wagner forrása volt. Kimutatván mindenütt a tárgy fejlődését, eltéréseit és módosulásait. Wagner 'Lohengrin'-jét méltatja, megállapítja, mennyiben módosította a költő a mondai hagyományt, pszichologiailag elemzi a dráma tulajdonképeni hősének, Elzának alakját. Végső megállapítása az, hogy a középkori hagyomány hármas fejlődési fokot keresztül: mythos-szá magasztosult néprege, mondává izmosulva — egy nagy költő a Grál-legenda körébe emeli és érthetővé teszi — végül egy nagy művész zenedrárává alakítja. — Pirchala Imre nagyobb értekezésének, *Apollinaris Sidonius*, I. részében ismerteti a püspök élete történetét, szerepét a római birodalom utolsó idejében, kapcsolatát a római trón birtokosaival, közben az életrajzzal kapcsolatban a megfelelő irodalmi munkáit ismerteti, keletkezésüket, czél-

jukat és értéküket. Azután megkezdi Sidonius versgyűjteményének beható elemzését. — *Hún krónikánk mondai elemei* cím alatt B l e y e r J a k a b Riedl Frigyes felfogásával szemben azt bizonyítja, hogy krónikásaink nem költöttek, hanem a hazai néphagyományra támaszkodtak, s a mint a hún nevek népies formája igazolja, még a húnmondát illetőleg is. Maga a magyar húnmonda pedig beleillik a germán hősmonda fejlődési folyamatába. — Trostler J ó z s e f befejezi *Merck János Henrik mint kritikus és esztétikus* című dolgozatát, E részben befejezve Merck életrajzát, áttér működésének méltatására. Megállapítván, hogy Merck igazi productiv kritikus, a ki rendszeresre törekszik, szempontokat tűz ki, melyekhez ragaszkodik, egyenként ismerteti Merck jelentősebb kritikáit, legrészletesebben Goethe 'Werther'-éről s a hozzákapcsolódó Werther-irodalomról szólót. — A *Hazai Irodalom* rovatát Heinrich Gusztáv két bírálata nyitja meg. Dr. Biró Ányos *Goethe Faustjának 356. soráihoz* adott magyarázatát részben helyreigazítja, részben helyben hagyja. — Dr. Zoltvány Irénnek *Carlyle hatása Gyulai Pálra* cz. dolgozatában két mozzanatot kifogásol s dönt meg: Kimutatja, hogy Gyulai nem állott Carlyle hatása alatt, s hogy mint egyetemi tanár, tanítványainak az övével ellenkező nézeteit elfogadta, az nem kivétel, hanem szabály. — A *dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére* című emlékkönyvet A l s z e g h y Z s o l t ismerteti, kiemelve a könyvből az irodalomtörténeti érdekességű vagy vonatkozású dolgozatokat. — Borbély Ferencnek *Gyulai mint esztétikus* című dolgozata C s á s z á r E r n ő szerint nem egyéb, mint Gyulai poetikai eszméinek igen kezdetlegesen csoportosított gyűjteménye. — A l s z e g h y Z s o l t megállapítja, hogy Kiss Ernő dr. *Dávid Ferenc-ről* szóló könyvében újat Jakab Elek monographiájához képest nem ad, de ez nem is volt célja, annál értékesebb az adatok csoportosítása és művészi földolgozása. — Kriza János *Vadrózsái*-nak új kiadását G á l o s R e z s ő ismerteti és méltatja. — A *Külföldi Irodalom* rovatában R é v a y J ó z s e f három művet ismertet. Teresa Venuti-De Dominicis *Boezio*-ja alapos, szép ritka értékességű munka. — Dr. Theodor Deimel műve, *Christliche Römerfunde in Carnuntum*, anyagában és eredményeiben új. — Bruno Schremer *Labarum und Steinaxt* értekezése valószínűvé teszi a *λάβρυς* és 'labarum' azonos eredetét. — Maurice Croiset *Observations sur la légende primitive d'Ulysse* című könyvének eredményeit az Odysseus-monda elemeinek kialakulására vonatkozólag M a r ó t K á r o l y ismerteti. — L á n g M a r g i t kiemeli, hogy H. Blümner *Die römischen Privataltertümer* című könyvében a római 'orbis' minden táján végzett ásatási munkák anyagát és földolgozását összegyűjtötte és széles látókörrrel, nagy tudással értékesítette. — O. Edertnek *Über Seneca's Herakles und den Herakles auf dem Oeta* kifejtett nézetét, hogy Seneca műve nem más, mint Herakles tiszteletére irt hymnus, B r a u n S o m a nem tartja elfogadhatónak. — A *Programm-*

értekezések rovatában Kallós Ede méltatja Vári Rezsőnek *A görög tudomány az ókorban* című dolgozatát, mely hivatva van a hellén szellemi kultúra hívőinek számát szaporítani. — Börzsönyi Arnoldnak *Rómer Flóris Ferenc* életrajza nagy szeretettel és szakértelemmel készült, a mint Finály Gábor megállapította. — Ugyanő szerint Patek Béla *Septimius Severus életéről* szóló dolgozata nem tart számot eredetiségre, de ügyes munka. — Heinrich János *Egy kevéssé ismert fejezet a német nyelvtörténetből* cím alatt írt dolgozata Thienemann Tivadar ítélete szerint helyesen méltatja Campe nyelv-újító törekvéseit. — Biró Miklós nagy elismeréssel illeti Hinszky Aladárnak *A szóképekről* szóló dolgozatát. A *Vegeyesek* között V. J. (Vértesy Jenő) Kazinczy Gáboréknak 1839-ben tervezett tízéves találkozásáról szól. — Az *Akadémia class. phil. bizottsága munkaprogramm-jának* közlése után — Dobóczy Pál kimutatja, hogy Fáy „Szutyogfalviak” cz. regényének egyik epizódja Versegly Rikótián alapszik. — Lukinich Imre Barclay „Argenis”-ének egy eddig ismeretlen, de el nem készült magyar fordításáról szól. — Dengi János Bertaut Voltairejéről szól. — Kropf Lajos a Vilma-legendához közöl adatot. — A *Beküldött könyvek* során Bothár Lethenyiejéről, a pannonhalmi főiskola évkönyvéről, Hefty A térszíni formák neveiről s a *Revue de Hongrie*ről olvasható pár sor.

3. HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK. A magyar hadi történetírás fejlesztésére szolgáló évnegyedes folyóirat XIII. 1912. évfolyamában a következő közlemények jelentek meg; *Az I. füzetben* Téglás Gábor: Julius Berenicianus hadtestének szerepe Dácia védelmében. — Márki Sándor: Trient ostroma 1703-ban. — Halaváts Gyula: Kelnek vára. — Wertner Mór dr.: Magyar hadjáratok a XV. század második felében. — *Tárca*. Kárfy Ödön dr.: Esztergom 1532-iki ostromához. — *I. J.*: Egykorú hirlapi tudósítások a francia háborúk idejéből. — *Hadtörténelmi apróságok*. Sebes Gyula: Adatok az 1621-iki hadviseléshez. — Gagyi Jenő: Élelmiszerek a vajdahunyadi várban 1682-ben. Ezekhez csatlakoznak: hadtörténelmi irodalom, hadtörténelmi okmánytár, magyar hadi szabályzatok gyűjteménye és vegyesek. — *A júniusi 2. füzetet* Lukinich Imre dr.: Az erdélyi hódoltság és végvárai című közleménye nyitja meg. — Téglás Gábor folytatja Julius Berenicianus hadtestének szerepét Dácia védelmében. — Wertner Mór dr. pedig a Magyar hadjáratok a XV. század második felében című közleményét. — *Tárca*. Komáromy András dr.: Magyar Bálint kapitány életéből 1543—1572. — *i. j.*: Régi magyar hadvezérek arcképcsarnoka, gróf Eszterházy Miklós nádor. — *Hadtörténelmi apróságok*. Pilch Jenő: Kowelsdammi Páuliny Mihály huszárkapitány vitézi tettei az 1812. évi hadjáratban, — harcok a diwini mocsarakban, — Radisits Mihály kapitány hőstette 1815 április 9-én. — Kemény Lajos: Felsőmagyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város

levéltárában. — *Hadtörténelmi Irodalom.* Pilch Jenő a cs. és k. hadi levéltár közleményeit ismerteti. — Mangold Lajos dr. pedig az 1911. évi hadtörténelmi irodalom repertoriumát adja. — *A hadtörténelmi okmánytárban* Kárfy Ödön dr. közöl három okmányt. — A füzet végén magyar hadi szabályzatok és vegyesek vannak. — *A szeptemberi 3. füzetben* Lukinich Imre dr., Téglás Gábor és Wertner Mór dr. folytatják az előző füzetekben megjelent közleményeiket. — Reiszig Ede dr.: A János lovagok szerepe Zsigmond király korában. — Nagy Géza: Vitézvári Simonyi József báró, III. közlemény. — *Tárca.* Veress Endre dr.: A Görgeyiek egykori görgői várkastélya. — Pilch Jenő: A voltai éjjeli harc 1848 július hó 26. — *Hadtörténelmi apróságok.* M.: Elfelejtett sírok. A hadtörténelmi irodalom című fejezet után a hadtörténelmi okmánytárban Kárfy Ödön dr. a kanizsai török rabokról közöl híreket. A füzetet Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye és vegyesek zárják be.

4. TÖRTÉNETI SZEMLE. szerkeszti Angyal Dávid. A f. évi januárban megindult folyóirat befejezte a most megjelent IV. füzettel első évfolyamát. Fontosabb czikkei: id. Andrassy Gyula gróf, A pákozdi csatáról; Berzeviczy Albert, Alfonzo nápolyi király levelezése Siena ügyében; Heinlein István, A marathóni csata; Hóman Bálint, Az első állami egyenes adó (akadémiai előadás); Huszár Imre, Báró Kübeck Károly Frigyes naplói; Kallós Ede, Történeti hypostasis; Karáczon Imre, Dalmácia és Horvátország dogeja (az elhunyt jeles kutató hagyatékából közli Thallóczy Lajos); Kégl Sándor, A legújabb mohammedán Messiás; Kornis Gyula, Dilthey történetelmélete; Krollmann Keresztély, A német lovagrend porosz államának bukása; Mitrotanoff Pál, Lermontov; Szekfü Gyula, Az osztrák központi kormányservek történetének irodalma; Takáts Sándor, A budai basákról; Thallóczy Lajos, Albán diaspora; Veress Endre, Borario Jeromos magyarországi pápai követ jelentése. — E czikkeken kívül igen gazdag Irodalom és Folyóiratok és könyvek szemléje öt rovatban: a) Elmélet, b) Ókor, c) Középkor, d) Újkor, e) Magyar történet idegen nyelvű folyóiratokban. — Végül Kisebb közlemények és Új könyvek jegyzéke.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HUSZONNYOLCZADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Hetedik ö s s z e s ü l é s.

1912 október 7-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Rónai Horváth Jenő, t. t. — Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Hegedűs István. Kövesligethy Radó, Némethy Géza, Pauer Imre, Pecz Vilmos, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József, Wlassics Gyula, r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Bánóczy József, Császár Elemér, Divald Kornél, Fejér Lipót, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hoór Mór, Hornyánszky Gyula, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Melich János, Négyesy László. Petz Gedeon, Reiner János, Réz Mihály. Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: HEINRICH GUSZTÁV főtitkár.

151. Elnök úr az ülést a következő beszéddel nyitja meg:

Tekintetes Akadémia! Midőn nyári szünetünk leteltével ismét munkára gyűlvén össze, tisztelt Tagtársainkat melegen üdvözlöm, a viszonzlátás örömét némileg lehangolja a visszaemlékezés azokra a súlyos veszteségekre, melyek utolsó találkozásunk óta érték Akadémiánkat.

E nyár folyamában már magas korban és hosszas szenvedés után elragadta a halál sorainkból dr. Samassa Józsefet, Eger bíboros érsekét, ki mint igazgatóságunk tagja több mint hat év óta tartozott Akadémiánkhoz. Magas állása, fényes neve már magában is fényt vetett volna igazgatótestületünkre, ha nem diszítették volna is a megboldogultat oly kiváló személyes tulajdonok, melyek által ő inkább állásának adott súlyt, mintsemhogy állása emelhetne volna egyéni jelentőségét. Hajthatatlanul szilárd jelleme tiszteletet parancsolt, éles, átható szelleme a tudomány, a társadalom és a közélet legbonyolultabb kérdéseibe mélyen bevilágított, ékesszólása egyik utolsó. mintaképeihez méltó jelensége volt annak a szónoki művészetnek, mely a nagy római példáknak nemcsak formáját, hanem tartalmi súlyát és magas gondolatmenetét is megközelíteni igyekezett. Híven fogjuk emlékét e körben is őrizni!

Elvesztettük továbbá e nyáron kultagjaink egyik legkiválóbbikát, kit nemcsak megválasztatása tényének laza kapcsa fűzött akadémiánkhoz, de ki ismételve megfordult körünkben s jutalmunkat értékes kitüntetésként becsülte meg. Henri Poincarét, a francia Institut tagját, a Sorbonne tanárát hat év előtt választottuk meg kultagjaink sorába. egyízben a Bolyay-díj nyertese lett s a legutóbbi alkalommal a Bolyay-díj odaitélésénél itt Budapesten mint az itélő-bizottság tagja s előadója szerepelt. Egyike volt a legfényesebb tudományos elméknek s a legszélesebb ismeretkörrel bíró tudósoknak, ki nemcsak a matematika és a kosmogonia, hanem a bölcselet és a tudományos módszertan terén is nagyjelentőségű munkákkal gazdagította az irodalmat s a tudomány nénelv problémájának újszerű beállításával, különösen a megismerés határainak és föltételeinek kntatásával, mondhatni úttörőként lépett föl.

És végül kidőlt sorainkból régi, érdeemes, fáradhatatlan munkársunk, az anthropo ogiának úgyszólván alapvető munkása hazánkban, dr. Török Aurél, ki teljes húsz év óta tartozott mint levelező-

tag akadémiai kötelékébe, s mindnyájunk nagyrabecsülését és rokonszenvét bírta.

A t. Akadémia bizonyára egyetért azzal, hogy mindhármuk kimúlta fölötti fájdalomunknak mai jegyzőkönyvünkben adjunk kifejezést. Az e halálesetekre vonatkozó további jelentéseket és javaslatokat egyébiránt a főtítkár úr fogja előterjeszteni.

152. Főtítkár jelenti, hogy SAMASSA JÓZSEF ig. t. és POINCARÉ HENRIK k. t. elhunya alkalmából az Elnök úr tolmácsolta az egrí káptalanhoz intézett táviratban, ill. Poincaré özvegyének levélben, TÖRÖK AURÉL l. tag özvegyének pedig a főtítkár szóval az Akadémia őszinte részvétét. SAMASSA JÓZSEF ig. és TÖRÖK AURÉL l. t. ravatalára koszorút küldött s az előbbinek gyászszertartásán BEKEFI REMIG r. t. és GARDONYI GÉZA l. t. képviselték az Akadémiát, melynek nevében TÖRÖK AURÉL l. t. ravatalánál LENGYEL BÉLA r. t. mondott az Akadémia nevében búcsúztatót (l. fent 547. l.). — Tudomásul szolgál és a III. osztály felhivatik, hogy POINCARÉ és TÖRÖK tagtársainkról emlékbeszédekről gondoskodjanak.

153. Főtítkár bemutatja a beérkezett pályaműveket (l. fönt 538. l.), melyeknek jeligés levelei lepecséltetnek. Egyúttal jelenti, hogy 1. a 19. számú Teleki-pályamű érvénytelen, mert nem teljes színmű és jeligés levél nélkül érkezett; — 2. hogy a 20. számú Farkas-Raskó-pályamű nem vehető figyelembe, mert szerző nevével és jeligés levél nélkül adatott be; — 3. az 1. számú Bezerédj pályamű mai alakjában nem fogadható el, mert jeligés levéllel érkezett, mit a szabályzat nyílt pályázatoknál világosan megtilt. Ha azonban a szerző engedélyt ad jeligés levelének fölbontására, pályaműve szabályszerű elbírálás alá kerül. — Helyeslő tudomásul van.

154. Főtítkár jelenti, hogy augusztus hó végén körlevelet bocsátott ki, melyben az Akadémia beltagjait 1912. évi munkásságuk bejelentésére hívta föl. — Tudomásul van.

155. Főtítkár jelenti, hogy () cs. és apost. kir. Felsege Bécsben 1912. június hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával JÓHÁNS KÁROLY akadémiai gondnoknak „sok évi buzgó működése elismerésül” a Ferencz-József-rend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztatott. — Elnök úr és az Akadémia tagjai melegen üdvözlők a kitüntetett gondnokot, a ki meghatottan mond köszönetet.

156. Főtítkár bemutatja STEIN AURÉL külső tagnak az Elnök úrhoz intézett következő levelét:

Mohand Marg havasán,

P. O. Grinagar, Kasmir: 1912 augusztus 2-án.

Mélyen Tisztelt Kegyelmes Elnök Úr!

Fogadja Nagyméltóságod szívem mélyéből jövő hálás köszönetemet június 17-én kelt fölötté megörvendeztető leveléért, melylyel belső-ázsiai kutató utazásomról szóló könyvem átnyújtása alkalmából a M. Tudományos Akadémia nevében megtisztelni kegyeskedett. E fölötté jóakaró fogadtatása annak a könyvnek, mely utam főbb tapasztalatait és élményeit a mívelt nagy közönség számára vázolja, igaz felbátorításul fog szolgálni azon fáradozásokban a melyeket a tudományos eredmények teljes feldolgozása még több év során megkíván tőlem.

Őszinte örömet nyujt annak tudata, hogy az indiai kormány aegise alatt oly téren jutott alkalmam dolgozni, mely a régi magyar és török vándorlások történeti háttere gyanánt a hazai tudományos kutatás érdek körét is közelebbről érinti. Hígyje el Nagyméltóságod, hogy a távolban is mindig hálisan gondolok vissza azon hathatós támogatásra,

melyben keleti tanulmányaim kezdetén, úgy a magyar kir. közoktatási miniszterium, mint könyvtára révén és orientalista nagy tudósai személyében a M. Tud. Akadémia részesített.

Engedje meg Nagyméltóságod, hogy az Akadémia iránti hálám kifejezéséhez csatoljam meleg köszönetemet azon kegyes személyes érdeklődésért is, melylyel munkásságomat annyi év óta követi és melyről őszi budapesti látogatásom alkalmából újra meggyőződhettem. A téli hónapokban régészeti utazások és ásatások jó eredményivel foglalkoztattak az ind-afghán határon, a régi görög-buddhista művészet színhelyén. A nyarat magas kasmiri havasomon a turkesztáni és nyugat-kínai utazásom tudományos eredményeit tárgyaló több kötetes művem kidolgozásának szentelhetem. Legtöbb reményem, hogy mostani hivatalos alkalmazásom archaeologus jellege, meg az indiai kormány jóakarata még alkalmat fog nyújtani újabb kutatásokhoz kedvelt munkaterapemen.

Nagyméltóságod valamint az igen tisztelt Akadémia további kegyes jóakarataiba ajánlva magamat, maradtam legalázatosabb tisz telője és hive Stein Aurél s. k. — Orvendetes tadmomásul van.

157. Főtítkár jelenti, hogy néhai HETÉNYI PÁL emlékoszlópa Ekelen szeptember 10-én felállítatott, mire az Igazgató-Tanács határozata értelmében (I. Akad. Értesítő 1911, 679. l., 31. pont) a megszavazott segélyt (625 kor.) kiutalványozta. Az emlékoszlop ünnepélyes leleplezése 1913. május végén fog végbemenni. — Tudomásul van.

158. Főtítkár jelenti, hogy Holló Barnabás szobrász augusztus 31-én bezsállította K. Csoma Sándor márvány mellszobrát, melyet Rust József udvari tácsos úr készíttetett az Akadémia ülés'erne számára. — Tudomásul van, egyúttal az összes ülés újból köszönetet mond a nemes adományozónak értékes ajándékáért.

159. Besztercebánya városa és a Madách-társaság fölhívást és aláírási ívet küldöttek BÖHM KÁROLY r. t. síremlékére és szülőházának emléktáblával megjelölésére. — Köröztetni fog.

160. MÁRKI SÁNDOR r. t. jelenti, hogy az Akadémia képviselőtében megjelent f. é. június 16-án Aradon FÁBIÁN GÁBOR és CSIKY GERGELY néhai akadémiai tagok mellszobrának leleplezésén és letette beszéd kíséretében az emlékek talapzatára az Akadémia koszorúit. (Fábián Gáborról mondott beszédét l. fönt 533. l.). — Tudomásul van.

161. HOFFMANN-KÜTSCHKE A. egy német ázsiai expedícióban való részvétele költségeire segélyt kér. — Kérélmé az I. osztály jelentése szerint nem teljesíthető.

162. A lembergi egyetem rectora és tanácsa melegen köszöni Akadémiánk üdvözlétét jubileuma alkalmából. — Tudomásul van.

163. Főtítkár bemutatja EDGAR ODELL LOVETT úrnak a Houston városában (Texas, U. S. A.) alapított „Rice Institute“ elnökének meghívóját a nevezett intézetnek f. évi október 10., 11. és 12. napjain megtartandó ünnepélyes megnyitására.

A „Rice Institute“, FRÖHLICH IZIDOR r. t. jelentése szerint, lételet WILLIAM MARSCH RICE-nak, egy Massachussets-i származású, de sok esztendőn át Houston városi lakos, — igen gazdag amerikai polgár áldozatkészségének köszönheti, a ki eredetileg egyszázezer dollárt tett félre közművelődési czélokra és ezt az alapot folytonos adományokkal mindig szaporította, úgy hogy halála után, 1900-ban ezek az adományok *tíz millió dollár összeget* tettek ki.

RICE ezt az alapot egy nagyobbbszabású főiskola létesítésére kívánta fordíttatni; kívánságának teljesítése czéljából halála után héttagú igazgató-tanács alakult, melynek élén EDGAR ODELL LOVETT elnök áll, ki 1909-ben beutazta a világot, hogy az ilyféle intézeteket

mindenütt a hely színén tanulmányozhassa. Ezenkívül igen jelentékeny amerikai természettudósoknak, tudományos laboratoriumok vezetőinek tanácsát kérte ki az igazgató-tanács a felállítandó természettudományi és technikai intézetek építkezése és berendezése tárgyában. Ily előmunkálatok után 1910-ben elkészültek a létesítendő RICE INSTITUTE tervei, melyeknek kisebbített rajzai a megküldött nyomtatvány mellékleteit teszik.

Az egész főiskola egy körülbelől 300 acre (121.5 hektár, vagy közelítőleg 200 magyar katasztrális hold) területű telken épül, mely Houston városa középpontjától három angol mérföld (körülbelől $\frac{3}{4}$ órajarás távolságban van. Az épületek tervszerű elrendezésben, rendeltetésük természetének megfelelőleg, stilszerű építkezéssel e nagy parkban díszlenek, illetve fognak díszleni, melynek nagy területei kerti, olympiai és egyéb játékok céljaira vannak alakítva, befásítva, illetve beépítve.

Az intézmény először is egy exact és egy humanistikus irányzatú tudományos karból s a hozzátartozó nagyszámú, jelentékeny terjedelmű egyes épületekből fog állani, ha teljesen elkészült: adminisztratív, tanítási, laboratoriumi, internatusi czéllal. Az igazgató-tanács szándékozik az exact tudományok karában úgy a tisztá, mint az alkalmazott tudományok legmagasabb fokú iskoláit létesíteni; a humanistikus irányzatokban pedig úgy a liberális, általános humanistikus műveltséget nyújtó, valamint másfelől a részletes és hivatásszerű tanításra előkészítő iskolákat szervezni.

A tanítás folyamai férfi- és nő-tanulóknak egyaránt nyitva állanak; tandíj vagy egyéb oktatási díj nincsen; az internatusokban a tartásdíj egyenlő lesz az intézet önköltségeivel; továbbá meghatározott számú tehetséges és érdemes tanulók részére ingyenes alsó-fokú *scholarshipek* és *graduált fellewshipek* fognak szerveztetni. A tervezett épületek közül többen már elkészültek és céljuknak megfelelő, használható állapotban vannak, úgy hogy az akadémiai (egyetemi) év már folyó hó 23-ik napján kezdetét veheti.

Az egész intézetnek megnyitása a f. évi október hó 10., 11. és 12. napjain tartandó ünnepekkel mellett fog megtörténni; ezekre az ünnepekre szól a M. T. Akadémiához érkezett meghívó.

Az elnökség átiratban felelt a meghívóra. A *Rice-intézetnek* illetve EDGAR ODELL LOVETT elnöknek legmelegebb üdvözlését és legőszintébb szerencsekívánatait fejezte ki az intézet létrejötte és működésének megkezdése alkalmából, azzal az óhajttal, hogy az új intézmény a tudományos kutatás, valamint a tudomány tanítása és terjesztése, de az általános műveltség terjesztése által is úgy az amerikai Egyesült-Államok, valamint közvetve az egész emberiség haladásának mennél nagyobb szolgálatokat tehessen. — Tudomásul van.

164. Meghívók érkeztek (melyeken az Akadémiát képviselték): az electrológiai és radiológiai VI. nemzetközi congressusra, Prága júl. 26—31. (kiadatott a III. osztálynak); — a Magyar Földrajzi Társaságnak VI. vándorgyűlésére, Debreczen szeptember 21—23. (Kövesligethy Radó r. t.); — a budapesti tudomány-egyetem tanévének megnyitására, szeptember 17. (Főtitkár); — a budapesti műegyetem tanévének megnyitására, szeptember 18. (Főtitkár és Főkönyvtárnok); — az I. nemzetközi pathológiai congressusra; Páris okt. 17—23. (kiadatott a III. osztálynak); — a Múzeumok és Könyvtárak közgyűlésére Budapest, okt. 20. (Főtitkár); — az eperjesi Széchenyi-kör Csegey Gusztáv-ünnepélyére, Eperjes, okt. 20. (Elnök); — Bod Péter emlékünnepélyre, Magyar-ígen, szept. 29. (az Akadémia koszorúját Bodrogi János nagyenyedi kollegiumi tanár tette le); — a nemzetközi törté-

neti congressusra, London 1913. április 3—9. (kiadott a II. osztálynak. — Tudomásul van.

165. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy SZÜCS ENDRE a nagyatyjának, TUNYOGI SZÜCS DÁNIELNEK hátrahagyott irományai-ból származó 11 Kazinczy-iratot, köztük Kazinczy Ferencnek 5 sajátkezű levelét, BADIcs FERENCZ r. tag útján az Akadémiának ajándékozott. — A becses adomány meleg köszönettel fogadtatik és a kéziratár-ban helyeztetik el.

166. GOLDZSIHER IGNÁCZ r. t. bemutatja a calcuttai Asiatic Society of Bengaltól épp most megjelent Körösi Csoma Sándor emlékére kiadott kötetet (I. alább —I.). — Örvendetes tudomásul van.

167. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére WLAŚICS GYULA és FRÖHLICH IZIDOR r. tagokat kéri föl.

HUSZONKILENCZEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály hetedik ülése.

1912 október 7-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Badićs Ferencz, Beöthy Zsolt, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bánóczi József, Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gyomlay Gyula, Harasztí Gyula, Melich János, Négyesy László, Petz Gedeon, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla I. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert, Rónai Horváth Jenő t. tt. — Fröhlich Izidor, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Fejér Lipót, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, Lörenthey Imre, Zemplén Győző I. tt. — Jegyző: ifj. Színyei József osztálytitkár.

168. HEGEDŰS ISTVÁN r. t.: „Shakespeare két utolsó szonettjének görög forrása.“

169. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és NÉGYESY LÁSZLÓ I. tagot kéri föl.

HARMINCZADIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A II. osztály hetedik ülése.

1912 október 14-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: B. Nyáry Jenő t. t. — Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Concha Győző, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Ortway Tivadar r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, Komáromy András, Mahler Ede, Marczali Henrik, Mihalik József, Reiner János, Téglás Gábor I. tt. — *Más osztályokból*: Goldzsiher Ignác, Heinrich Gusztáv r. tt. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

170. ORTVAY TIVADAR r. t.: „Habsburgi Mária, II. Lajos magyar király neje.“

171. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CSÁNKI DEZSŐ és ORTVAY TIVADAR r. tagot kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály hetedik ülése.

1912 október 21-én.

Id. ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak az *illető osztályból*: Daday Jenő, Fröhlich Izidor, Hosvay Lajos, Klein Gyula, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla r. tt. — Bugarszky István, b. Harkányi Béla, Kossutány Tamás, Lörenthey Imre, Rejtő Sándor, Tuzson János, Zemplén Győző l. tt. — *Más osztályokból*: b. Nyáry Jenő t. t. — Heinrich Gusztáv r. t. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

172. KÖVESLIGETHY RADÓ r. t. „A föltevésnélküli sismologia két alapegyenlete.“

173. VÁRADI LÁSZLÓ részéről: „A hőmérséklet befolyása a keletkező aranyhidroszolok színére és dispersiójuk fokára.“ Előterjeszti: Bugarszky István l. t.

174. MAUTNER NÁNDOR részéről: Új glugosidek synthesise. Előterjeszti Lengyel Béla r. t.

175. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére KÖVESLIGETHY RADÓ r. és BUGARSZKY ISTVÁN l. tagot kéri föl.

HARMINCZEGYEDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülése.

1912 október 28-án.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: b. Forster Gyula, Rónai Horváth Jenő t. tt. — Badics Ferencz, Balogh Jenő, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, b. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, König Gyula, Kövesligethy Radó, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, ifj. Szinnyei József r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Áldássy Antal, Buchböck Gusztáv, Császár Elemér, Déchy Mór, Divald Kornél, ifj. Entz Géza, Fejér Lipót, Gyomlay Gyula, b. Harkányi Béla, Hornyánszky Gyula, b. Inkey Béla, Komáromy András, Lörenthey Imre, Mahler Ede, Marczali Henrik, Melich János, Nagy Gyula, Négyesy László, Onodi Adolf, Reiner János, Szarvasy Imre, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Töttösy Béla, Tuzson János, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

176. FRÖHLICH IZIDOR r. t.: Jelentés a londoni Royal Society jubileumáról.

177. TOLNAI VILMOS l. t.: A Magyar Nyelv Nagy Szótára.

178. Az I. osztály a f. évi szeptember 30-ig beérkezett pályamunkákhoz bírálókul a következő tagokat jelöli:

1. Teleki-pályázat: Thewrewk Emil t. t., Jánosi Béla, Váczy János l. tt.

2. Farkas-Raskó-pályázat: Badics Ferencz r. t., Endrődi Sándor, Pekár Gyula l. tt.

3. Marczibányi-pályázat: Simonyi Zsigmond, Munkácsi Bernát r. tt., Gombocz Zoltán l. t.

4. Lehr Albert-pályázat: Beöthy Zsolt r. t., Riedl Frigyes, Tolnai Vilmos l. tt.

5. A Sámuel-díj bírálójul a tavalyiak (Simonyi, Szinnyei, Asbóth, Petz G., Melich) jelöltetnek. — Helybenhagyólag tudomásul van.

179. A II. osztály a IV. évi szeptember 30-ig beérkezett pályamunkákhoz a következő tagokat jelöli bírálókul:

1. Nagyjutalom (társadalmi tudományok, Marezibányi- és Kautz-mellékjutalmakkal): Plósz Sándor t. t., Láng Lajos, Concha Győző, Matlekovics Sándor r. tt., Magyary Géza l. t.

2. Sztrokay-jutalom (B. Főtvös József, A XIX. század eszméi): Wlassics Gyula, Concha Győző r. tt.

3. Sztrokay-jutalom (Az 1911—1912. évben megjelent jog- és államtudományi munkák). Utólagos jutalmazás: Polner Ödön, Angyal Pál l. tt.

4. Bezerédj (nyílt) pályázat. (Bezerédj István élet- és jellemrajza): Gaal Jenő r. t., Angyal Dávid l. t.

5. Honvédelmi miniszter jutalma (Az állandó hadsereg története): Rónai Horváth Jenő t. t., Szendrei János l. t.

6. Dóra-pályázat (A csatornák jelentősége a hazai közlekedés szempontjából): Vargha Gyula r. t., Bernát István l. t.

7. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület pályázata (A városi politika feladatai): Thirring Gusztáv, Kuncz Jenő l. tt.

8. Egyes. Budap. Fővárosi Takarékpénztár-pályázat (A magyar államadósság története 1864 óta): Földes Béla r. t., György Endre l. t.

9. Schreiber-Kautz-jutalom (Az 1848-iki átalakulásnak közgazdasági vezetészméi). Nyílt pályázat: Matlekovics Sándor r. t., Bernát István l. t. — Helybenhagyólag tudomásul van.

180. Főtitkár jelenti, hogy a Nemzeti Színház igazgatósága a f. évi **Teleki-pályázathoz** bírálókul **PETHES IMRE** és **MILÁLYFI KÁROLY** urakat küldte ki. — Tudomásul van.

181. Főtitkár jelenti, hogy a **Bezerédj-pályázatra** érkezett jeligés pályázó (l. fönt 589. l. 153. p.) a lapokban közzétett fölhívásra megnevezte magát: **DR. SZABÓ MOZES** székesfővársái tanár. — Pályaműve a pályázat elbírálásánál tekintetbe veendő.

182. Főtitkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister úr **PURNOKY VILMOS** pancsovai állami főgymnasiumi tanárt az Akadémia kérelmére az 1912/13. tanévre szabadságolta. illetőleg a Nagy Szótár-hoz dolgozóztársul kirendelte. — Örvendetes tudomásul van.

183. Főtitkár bemutatja **DR. WALDEYER VILMOS** úrnak, a porosz Tudományos Akadémia örökös titkárának következő levelét:

Der Ungarischen Akademie der Wissenschaften habe ich die Ehre anzuzeigen, dass das neugegründete „Hirnhistologische Institut der königl. ungarischen Universität Budapest“ von der akademischen Hirnforschungs-Kommission (Br. C.) als interakademisches Hirnforschungs-Institut anerkannt worden ist.

Die gleiche Anzeige habe ich der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in St. Petersburg, welche zur Zeit den Vorsitz bei der Association der Akademien führt, erstattet.

Es ist mit Freuden zu begrüßen, dass auch in Ungarn ein Hirnforschungs-Institut errichtet ist und die „Brain-Commissio“ (Br. C.) wünscht der jungen Anstalt besten Erfolg!

Zugleich theile ich mit, dass der Direktor des Budapesteer Hirnhistologischen Institutes, Professor Dr. Schaffer Károly zum Mitgliede der Br. C. gewählt worden ist. Ungarn wird also in Zukunft in dieser Kommission durch zwei Mitglieder, die Herren Lenhossék Mihály und Schaffer Károly, vertreten sein.

In vorzüglicher Hochachtung — Berlin, 7. Oktober 1912 — Dr. Waldeyer, Präsident der Br. C. — Tudomásul van.

184. Főtitkár jelenti, hogy özvegy ZUGOVICS VINCZÉNE, szül. FABRICZY MARISKA, f. é. október 10-én az Akadémiának adományozta néhai FABRICZY SÁMUEL l. tagnak († 1858 márcz. 18), FABRICZY KORNÉL t. tag édesatyjának korabeli olajfestésű arczképét. ✕ Meleg köszönettel fogadtatik.

185. Meghívó érkezett HUBAY JENŐ zeneakadémiai tanár jubileumára. Az Akadémiát elnökei, BERZEVICZY ALBERT és BEÓTHY ZSOLT fogják képviselni, miről a rendező bizottság már értesítettett.

186. Főtitkár jelenti, hogy Csengey Gusztáv jubileumán (l. fönt 591. l. 164. p.) Elnök úr akadályozva lévén személyesen résztvenni, táviratban tolmácsolta a M. T. Akadémia üdvözlését. ✕ Tudomásul van.

187. Az Akadémia könyvtára a június havi összes ülés óta a következő adományokat kapta: 1. Márki Sándor r. tagtól: Négy értekezés. — 2. Herz Miksa k. tagtól: La Mosquée El-Rifai au Caire. — 3. E. Denison Ross k. tagtól: Tibetan studies. — 4. Radiologisches Institut der Univ. Heidelberg: a) Philosophical Magazine for June 1912. — b) Über sekundäre Kathodenstrahlung in Gasen bei grosser Primärgeschwindigkeit. — 5. Dr. Kohut Adolf: Ludwig Feuerbach, sein Leben und seine Werke. — 6. Gigante Silvio: Canti popolari Ungheresi. — 7. Colonel S. G. Burrard: On the origin of the Himalaya Mountains. — 8. Arctowsky Henryk: Studies on climate and crops. — 9. Dr. Serkowski St.: Zbiory Muzealne. — 10. Dr. Guccia G. B.: Annuario Bibliografico del Circolo Matematico di Palermo. — 11. A travniki kereskedelmi iskolától: Trgovačke škole u Travniku 1911/12. — 12. Dr. Marie Imchanitzky-Ries: Die gemeine Epilepsie und die Rolle des Arsens für die Autointoxikation. ✕ Köszönettel fogadtatnak.

188. Az Akadémia könyvkiadásában 1912 júl. 1-étől október végéig a következő munkák jelentek meg: Akadémiai Értesítő. 272–274. füz. — Archaeologiai Értesítő. XXXII. évf. 3–4. sz. — Athenaeum. XXI. évf. 2–4. sz. — Hadtörténelmi Közlemények. XIII. évf. 2. 3. füz. — Történeti Szemle. I. évf. 4. füz. — Irodalomtörténeti Közlemények. XXII. évf. 3. füz. — Matematikai és természettudományi Értesítő. XXX. köt. 3. füz. — Nyelvtudományi Közlemények. XLI. köt. 3. füz. — Régi Magyar Költők Tára VII. köt. — Rapport sur les travaux de l'Académie Hongroise des Sciences en 1911. — Ungarische Rundschau. I. Jahrg. 3. Heft. — Czimlap az Emlékszemlédek XV. kötetéhez. — Badics Ferencz r. t.: Gyöngyösi ismert és ismeretlen költeményei. (Nyelvtudom. Értekez. XII. 4. sz.) — Császár Elemér l. t.: Emlékszemlédek Katona Lajos l. tag fölött. (Emlékszemlédek. XV. 12. sz.) — Förster Aurelius: Aristotelis De Anima Libri. III. — Goldziher Ignác r. t.: A koránmagyarítás különféle irányairól. (Előadások Körösi Csoma Sándor emlékezetére, 4. sz.) — Hellebrant Árpád: Kriza János levelei Toldy Ferenczhez. (Különlenyomat.) — Hodinka Antal t. t.: A tokaji görög kereskedő-társulat kiváltságának az ügye 1725–1772. (Értekezések a történettud. köréből. XXIII. 4. sz.) — Hornyánszky Gyula l. t.: Emlékszemlédek Zeller Eduard k. t. felett. (Emlékszemlédek. XVI. köt. 2. sz.) — Gróf Tisza István t. t.: Sadowától Sedánig. (Értekezések a történettud. köréből. XXIII. 5. sz.) — Garat. Írta 1842-ben gróf Széchenyi István, kiadta Viszota Gyula. ✕ Tudomásul van.

189. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére FRÖHLICH IZIDOR és ORTVAY TIVADAR r. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának 1911-ik évi illetménye (az 1911—1913. cyklus második évi folyama) a következő köteteket tartalmazza:

- I. II. **A. Bain:** Neveléstudomány. Angolból fordította és bevezetéssel ellátva dr. SZEMBERE SAMU. A fordítást átnézte dr. SEBESTYÉN KÁROLY. Két kötet (teljes mű).
- III. **Gardner A. E.:** A régi Athén. Angolból fordította: DR. SCHMIDT MÁRTON. A fordítást felülvizsgálta: DR. LÁNG NÁNDOR. II. (befejező) kötet. Számos képpel és tervrajzzal.
- IV. **Goldziher Ignác:** Előadások az Iszlámról. (Egy kötet.)

Külön egy-egy kötet ára füzve 5 kor., angol vászonkötésben 6 kor.

E könyvek 1912 november közepén küldetnek szét.

A Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötet (minden mű betűrendes tárgymutatóval) jelenik meg, összesen mintegy 80—100 nyolczadrétű iven. Egy-egy évfolyam ára füzve 10 korona. Csinos angol vászonkötésben a négy kötet ára 14 korona.

Az aláírás a hároméves cyklusra (1911—1913) kötelező. Egy-egy évfolyam ára (füzve 4 kötet 10 korona, kötve 14 korona) vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalának, mely esetben az évi könyvilletmény bérmentesen küldetik meg, vagy pedig a szállításkor utánvétellel fizethető be. — Ez utóbbi esetben a szállítási költségeit a czimzett viseli.

A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az „Akadémiai Értesítő” című havi folyóiratot minden további ráfizetés nélkül, díjtalanul kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványait (ha egyenesen a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához fordulnak) 25% árszázalékkal rendelhetik meg.

A pártoló tagsági nyilatkozatok a M. Tud. Akadémia Főtítkári hivatalához (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.) küldendőek. Az eddigi pártoló tagok, ha visszalépésüket be nem jelentik, ezentúl is kapni fogják a kiadványokat.

Budapest, 1912 október 15.

A M. Tud. Akadémia Főtítkári hivatala.

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XXIII. KÖTET.

1912. Deczember 15.

12. FÜZET.

Jelentés a londoni Royal Society alapításának
250-dik évfordulójáról.

Fröhlich Izidor rendes tagtól.

Tekintetes Akadémia!

A londoni *Royal Society*, a részére II-dik Károly angol király által adományozott, 1662. évi július hó 15-ik napján kelt, az ország nagy királyi pecsétjével ellátott oklevelének (*Royal Charter*-ének) keltezése napját tekinti tulajdonképeni hivatalos születése napjának. E nap kétszázötvenedik évfordulóját kívánta, az alkalomhoz méltó, komoly ünnepélyekkel megülni.

Egy félévvel e határnap előtt, ugyanis 1912. évi január hó 8-ik napján kelt meghívójuk, jelenlegi elnökük, Sir *Archibald Geikie* nagyhirű geologusnak aláírásával már a mondott hó második felében ment szét a világ valamennyi számbavehető tudományos testületéhez és főiskolájához. Az egyszerű, de izléses, nemes kiállítású e meghívó a Royal Society színes czimerét mutatja latin szövegű jelégjével: *Nullius in verba*.

Magának a meghívónak latin nyelvű szövege következőleg hangzik:

„Societatis Regalis Praeses Concilium et Sodales.
Academiae Scientiarum Hungaricae
salutem.

Cum annos abhinc paene CCL Rex noster Carolus Secundus, regio rescripto die XV, mensis Julii MDCLXII dato, Societatem nostram constituerit, Nos, illorum in memoriam, qui inter Sodales nostros, cum Britanni tum peregrini recepti, in scientia promovenda diligenter laboraverant, natalem nostrum anno MCMXII nobis celebrandum statuimus. Vos igitur, Viri Doctissimi et Illustrissimi, rogamus ut ex vestro numero unum velitis legare qui nobiscum die XVI, mensis Julii et duobus insequentibus diebus Societatem nostram fundatam

concelebrat, oramusque ut quam primum nos certiores faciatis quem delegaveritis.

Datum Londini die VIII. mensis Januarii MCMXII. in nomine Societatis Regalis pro Scientia Naturali promovenda.

Arch. Geikie Praeses.“

Ily meghívó a Magyar Tudományos Akadémiához és a budapesti kir. m. Tudomány-Egyetemhez is érkezett. Ez alapon úgy a Tekintetes Akadémia mint a budapesti Egyetem részéről megbízást nyertem, hogy a jelzett ünnepélyeken ez előkelő tudományos testületeinket képviseljem.

Az Akadémia és az Egyetem részéről a bejelentés a Royal Society-nek megtörtént és egy héttel a fent jelzett határnap előtt megérkezett az ünnepélyek napirendjének vázlatja, továbbá — a mi a rendezők gyakorlati érzékére vall — az ez alkalomból ajánlott szállók részletes jegyzéke az árak tájékoztató ismertetésével. Előre jelezve volt, hogy a Royal Society székhelyén, a londoni Piccadilly-utczában levő *Burlington House*-ban fog vésbemeni a főünnep és néhány mellékünnepély.

Továbbá, hogy az ünnepélyek napjainak egész hete tartamára a Burlington House földszinti ülésstermében berendezett *iroda* reggel 9 órától egészen este 7 óráig nyitva leend, mely a résztvevők számára előkészített mindenféle, az ünnepélyre szóló jegyeket és nyomtatványokat készen tartja és bármínemű idetartozó felvilágosítással szolgál. Ugyane teremben e hét tartamára állandó postaállomás lesz berendezve a Royal Society tagjai és az ünnepélyekre meghívottak részére.

A részletesebb napirend a következőkben állott:

Hétfőn, július hó 15-én: Este fél kilencztől tizenegyig a képviselők és küldöttek fogadása a Royal Society elnöksége és tagjai által, e Society termeiben, továbbá ugyanott az egyes országok képviselő-csoportjai megállapodnak egy-egy szónok kijelölésében.

Kedden, július hó 16-ikán: Déli 12 órakor hálaadó, megemlékező ünnepi istentisztelet a Wesminster Abbey-ban.

Délután 2¹/₂ órakor a főünnepély: A képviselők és a küldöttségek ünnepélyes fogadása, az üdvözlő iratok átnyújtása és átvétele a Royal Society nagy könyvtári termében. Erre nézve az elnökség a résztvevő küldöttek és képviselők előrelátható nagy számára való tekintettel úgy intézkedett, hogy mindegyik ország képviselői kö ül csak egy-egy képviselő tartson igen rövid üdvözlő beszédet, míg a többiek, nevük és megbízó testületük hangos felemlítése mellett, díszes kiállítású üdvözlő irataikat megszólítás nélkül adják át.

Este a 6¹/₂ óra és 7 között kezdődő, London városa városházában (Guildhall-ban) tartandó nagy, közös ebéd.

Szerdán, július hó 17-én: Délelőtt London és környéke néhány érdekes helyének megtekintése.

Délután tetszés szerint a National Physical Laboratory vagy a Kew kertek megtekintése; s ez után 4 órától 7 óráig Garden Party Syon House-ban és parkjában, a Northumberlandi hercegi pár otthonában. Este 9 órakor: a Royal Society helyiségeiben úgynevezett Converzazione, hölgy- és férfitársaság fogadása.

Csütörtökön, július hó 18-án: Délelőtt London és környéke érdekes helyeinek megtekintése, különösen a tudományos gyűjteményeké.

Délután 2 órakor a windsori kastély megtekintése, 3¹/₄ órakor a kertí terrasszon csoportokba rendezés és 3 óra 45 perczkor a királyi pár által való fogadtatás. Ezután a királyi vár nagy parkjaiban nagy Garden Party.

Bár e királyi fogadással az ünnepélyek hivatalos befejezést nyerendek, a mennyiben ugyanis a Royal Society ezeket rendezi: mégis a Society tagjai között élénk kívánság nyilatkozott meg, hogy a külföldi és a tengerentúli brit gyarmatokból jövő képviselők kevésbé alakszerű, nem feszélyezett, hanem bensőbb vendéglátásban is részesüljenek.

Ezért a hivatalos ünnepélyek befejezte után este különböző estebédeket adnak a képviselők részére, csoportok szerint, részben más és más tagjai a Royal Society-nek, részben pedig a többi küldötteket a Royal Society Club, melybe a Philosophical Society Club is beleolvadt, látja estebédre; az ezekre vonatkozó részleteket az ünnepélyi irodában, július hó 15-étől kezdve adják a vendégek tudtára.

Pénteken, július hó 19-én: A cambridgei és az oxfordi egyetemek a Royal Society ünnepélyei iránt érzett élénk érdeklődésüket az által is kívánták kifejezni, hogy e napra a küldötteket illető egyetemük látogatására meghívták és pedig akként, hogy egyik részük Cambridge-t, másik részük Oxford-ot látogatná meg, lehetőleg egyenlő számban.

Ezeken kívül külön hölgybizottság alakult, melynek feladata volt, részletes napirendek szerint a képviselők társaságában megjelent hölgyeket szórakoztatni.

Már ebből a csak röviden ismertetett tervezetből kitétszik, hogy a Royal Society nem mindennapi vendéglátásra készült; a bekövetkezett megvalósítása kétségtelenül bizonyította, hogy e nagyszabású emlékünnepek minden várakozáson felül, fényesen

sikerültek és a Royal Society külső történetének eddig legszebb fénypontját alkotják.

Szabadjon e szerint ez ünnepélyek lefolyásáról röviden jelentést tennem.

Miután folyó évi július hó 14-én este Londonba érkeztem: a következő, hétfői nap reggelén első dolgom volt a Royal Society-nek Burlington House-ban lévő irodáját és postahivatalát felkeresnem, hogy a részemre készített, illetve érkezett irományokat átvegyem. Már ott az irodában, de még inkább az ugyanaznapi esteli fogadásnál kiderült, hogy nem csak a Németalföldön áthaladó gyorsvonaton, hanem még sokkal inkább a Flushingból Queenboro-ig siető átkelő hajón elég sok, szárazföldről jövő résztvevőjével az ünnepélyeknek, bár egymást nem ismerve, utaztam.

Az irodában átvett irományok, sokrendbeli belépőjegyek és meghívók közül teljesség kedvéért említem, hogy a Royal Automobile Club az idegen képviselőket londoni tartózkodásuk idejére tizennégy napra ideiglenes tiszteletbeli tagjaivá választotta; hasonlóképen az Athenaeum Club négy hétre, felruházva bennünket valamennyi tagsági joggal, melyekhez az első clubnál egy automobilnak, a másodiknál a fényes és kényelmes clubhelyiségeknek folytonos, ingyenes használati joga is tartozott. De a hivatalos és félhivatalos ünnepélyek annyira igénybe vettek, hogy e kedves ajánlközesokat nem igen valósíthattuk meg.

Az ugyancsak az irodában kapott nyomtatványok közül első sorban az ünnepélyek részletes tárgysorozatát, valamint a képviselők és küldöttek névsorát mutató nyomtatvány — melynek egy példányát van szerencsém bemutatni — kötötte le figyelmemet. Benne az *Austria-Hungary* feliratú csoportban a nevem, mint a budapesti tudomány-egyetem képviselője van felsorolva; a M. T. Akadémia képviselőjével való megbízásról szóló értesítés csak e sorozat kinyomtatása után érkezett meg.

A mint erről tudomást vettem, azonnal érintkezésbe léptem az elnökséggel, kijelentve egyrészt, hogy a M. T. Akadémiát is képviselem, másrészt hogy az osztrák képviselők csoportjától egészen külön, magyar megbízó testületeim nevében szólani fogok. Az elnökség álláspontom helyességét azonnal belátta s kívánságomnak rögtön engedett, sőt szíves volt rövid beszédemet kifogástalan helyességgel tüstént legépeltetni.

Az e hétfői nap estéjén a Royal Society termeiben végbe ment fogadáson és ismerkedési estéjén számos ismerőst üdvözölhettem, kiket részben személyesen, részint tudományos munkásságuk révén már ismertem.

Ott találkoztam többek közt *Franz Exner*-rel, a bécsi

egyetem és a császári akadémia képviselőjével, kinek egészen barátságosan ugyanazt mondtam, a mit az elnökségnek; megjegyeztem, hogy angolul fogok beszélni, mire ő jelezte, hogy németül fog szólni.

Kiderült, hogy jóval több mint kétszáz képviselő jelent meg; a külföldi küldöttek szám szerint a következőképen oszoltak meg: az északamerikai Egyesült-Államok huszonnégy, Németország huszonkét, Franciaország tizenöt, Oroszország kilencz, Olaszország szintén kilencz, a kis Németalföld hét, Svédország öt, Svájc négy, Ausztria két, Belgium, Dánia, Norvégia, Egyiptom. Japán két-két, Magyarország, Görögország, Monaco, Portugália, Spanyolország egy-egy képviselőt küldött. A brit tengerentúli gyarmatokból: Canada nyolcz, India hét, Ausztrália hat, Dél-Afrika három képviselőt küldött. Végre a brit szigetek: Angolország és Wales hatvan, Skócia hat, Írország öt képviselőt küldött.

Ezek szerint csakugyan, a szó szoros értelmében a világ minden részéből, minden számbavehető kultúrországból gyűltek össze a képviselők a Royal Society e nagy napja tiszteletére; a megjelentek közül tizenkét egyetemi rector, számos nagynevű tudományos testület elnöke vagy magas társadalmi állású férfiú volt. Így ez az este igen kellemes, fesztelen, barátságos társalgásban folyt le; nem mutatkoztak feleslegesnek a vendéglátók által nyújtott frissítő italok és hideg ételek sem.

Tizenegy óra felé eloszlott a vendégsereg, hogy a következő nap teendőire előkészülhessen.

1. Ennek a keddi napnak első pontja a Westminster Abbey-ban tartandó ünnepi, hálaadó istentisztelet volt, melyen csak meghívó előmutatásával lehetett részt venni. E monumentális, tiszteletet gerjesztő épületbe lépve a nagyrészt hivatalos ruhában megjelenő és jelvényekkel díszített résztvevők azonnal észrevették, mily számos benső kapocs füzte és fűzi a Royal Society-t és tagjait kezdettől fogva ehhez az angol pantheonhoz. A templom déli kereszthajójában, a chorusszekrényvel szemben van Sir Isaac *Newton* szobra, mellette pedig nyugszanak Lord *Kelvin* (Sir William *Thomson*) hamvai. Nem messze innen van William *Herschel* és Charles *Darwin* sírhelye; közelükben pedig fényes táblák tartják ébren *Adams*, *Stokes* és *Joule* emléket; ott vannak még John *Hunter* anatomusnak és sebésznek, *Brunel*-nek és *Stephenson*-nak, a nagyhírű technikusoknak sírjai és ott látni Isaac *Barrow*-nak, *Newton* egyetemi tutorának, gyámjának emléket, ki az utóbbi kedvéért lemondott cambridgei egyetemi, matematikai tanári állásáról. Mindezek a természeti és az alkalmazott tudományok művelői tagjai voltak a Royal Society-nek; nagyobb részük pedig elnöki székét is töltötte be.

De látjuk ott még a Royal Society számos oly tagja emlékét, kik más téren működve, maguknak és országuknak halhatatlan dicsőséget szereztek: így *Gladstone*, *George Canning* és *Godolphin* az államférfiak, *Lord Wilberforce* és *Zachary Macaulay* a rabszolgaság eltörlésére irányuló mozgalom főtényezői, *Martin Folkes*, a híres numismatikus, később maga is elnök. A déli kereszthajóban *Rupert* királyi herceg nyugszik, kinek neve a Társaság díszkönyve első oldalán olvasható.

Az istentisztelet első része egyházi himnuszokból és imákból állott; az előbbieket a remek templom két nagyszerű, egymásnak mindig megfelelő orgonája és a nagyszámú karénekesek finoman tagozódott karai gyönyörű hatással adták elő, melyet nem zavart meg semmi hangvisszaverődés, miután ilyennek a keletkezését a csúcsíves, áttört falazat megakadályozza; az utóbbiak közé, ugyanis az imák közé a rendes hálaadó imákon kívül még két külön ez alkalomra készített szép fohászt illesztettek. Ezek egyike mindazokért a férfiakért mond hálát, akik bármely korban, a föld bármely helyén a tudományt természeti ismereteink körül tett felfedezéseik által gyarapították és életük, valamint tanulmányaik behatásával az Igazság felkeresését oly nagy mértékben elősegítették. Az imák másika a Royal Society elnökére, tanácsára és tagjaira kérte Isten áldását, hogy tanácskozásaik helyes irányban haladjanak és tudományos vállalataik sikerüljenek.

Erre következett a westminsteri decannak, *Ryle* püspöknek beszéde, a ki Esdrás propheta könyvéből vette alapszövegét: „Az igazságból bővében van; és ez mindörökké hatalmas.“ Érintette az utolsó évszázad nagy haladását és a keresztény egyház nevében fejezte ki a Royal Society iránt érzett nagyabecsülését, a melylyel az emberiség a szigorú tudományoknak tartozik annál a rendkívüli nagy gazdagodásnál fogva, melyet az ember szellemi világa különösen az utolsó nyolczvan esztendő alatt általuk nyert. A tudomány valóban isteni megnyilatkozásnak veendő, adván az emberiségnek a teremtés hat napja helyett az időnek hosszú tartamát és folytonosságot a teremtés ismételt cselekményei helyett. Köszönetet érdemel a Royal Society, melynek nagy mértékben az érdeme, hogy az emberiség szellemi élete a középkori korlátokat annyira túllépte. A Társaságot sohasem fenyegette pártpolitika, túlterjeszkedett nyelven és fajon, a világ békés haladásához és valamennyi néposztály fejlődéséhez hozzájárult.

Az igazság mindig csak egyféle volt és egyféle lehetett; és az az Isten, a ki megnyilatkozott a fejlődés törvényeiben, a vonzás és az energia megmaradása elveiben, ez ugyanaz az Isten, a ki megnyilatkozott a szeretetben, a megbocsátásban és a halhatatlanság ajándékában. A Szózat, melyet a Royal Society adott, nem a megállás, hanem a haladás ígéje volt. Mindenkinék,

a kiben Isten félelme lakozik, lelke mélyéből fakadt a benső fohász, hogy a Royal Society munkája áldott legyen.

A lélekemelő istenitisztelet, mely egészben véve alig tartott tovább egy óránál, egy hálaadó egyházi dal éneklésével és az áldás kiosztásával nyert befejezést.

2. A főünnepély azonban ugyanaznap délutánján fél három óraker a Royal Society palotájában, a Burlington House-ban ment végbe: akkor és ott történt ugyanis a képviselők és küldöttségek ünnepélyes fogadása, az üdvözlő beszédek elmondása s a diszes kiállítású üdvözlőiratok átnyujtása.

Már két óra után gyűltek össze a résztvevők, ki-ki díszruhájában, jelvényeivel; minden résztvevőnek helye már előre pontosan ki volt jelölve a nagy könyvtári teremben és a résztvevők maguk országok szerinti csoportokban voltak elrendezve.

A terem emelvényén az elnök, Sir *Archibald Geikie* foglalt helyet; előtte diszes párnán feküdt a Társulatnak II. Károly angol király által adományozott, gazdagon aranyozott, ezüstből művészien készült sceptruma, díszbotja, mely fogantyúján szép rózsza-, hársfa-, bogáncs- és liliommotívumokat, továbbá a Society címerét mutatja és bevéssett jellegjét is láttatja, melynek szövege: „*Nullius in verba*“ (scilicet jurare, azaz a Society szelleme nem az, a mely esküszik a mesterek, a tekintélyek szavára, hanem olyan, hogy mindent kísérletileg kutat); két oldalt pedig adományozója nevének kezdőbetűit: C. R. (Carolus Rex). E jogar nélkül szabályszerű ilést nem tarthat a Társulat.

Jobbra az elnöki emelvénytől Lord *Rayleigh*, balra tőle Sir John Rose *Bradford*; mellettük Sir William *Crookes*, Sir Alphred *Kemp* és Sir Joseph *Larmor*.

Az egybegyűlt képviselők egyaránt eredeti és érdekes gyülekezetet képeztek: a legtöbben, mint jeleztem, saját országuk, saját testületük viseletében jelentek meg — miként mondvá volt: Official dress vagy academical dress. Így alkalom nyílt, egymás mellett láthatni a franczia akademikusok zöld olajágat mutató aranyhímzés-diszitményű sötét ruháját, egyenes, rövid kardjakkal, a brit egyetemek graduáltjai fekete talárján diszelgő különféle eleven színű, csuklya- és szalagszerű díszét, a német egyetemek képviselőinek kisebb-nagyobb hosszúságú diszes piaiást-ját vagy gallérját a hozzátartozó sajátszerű fővegekkel, két indiai, királyi fenség rangjában levő Maharadja dús és csillogó keleti ruháját s nem kevésbbé a jelenlevő katonai képviselők diszes egyenruháját.

Helyesen jegyezte meg a napi sajtó egy részletes jelentése, hogy a kardok, melyeket a képviselők közül többen, különösen a francziák is viseltek, tulajdonképen csak jelvényes fegyverek.

A mint a résztvevők helyüket elfoglalták, az elnök, Sir Archibald Geikie felállott szóra; megnyitója oly érdekes, hogy szabadjon majdnem egész terjedelmében itt közölnöm:

„Mindenekelőtt legmelegebb elismerésünket és méltánylásunkat fejezem ki a Royal Society nevében, hogy az egyetemek, az akademiák és a tudós intézmények, valamint világhírű egyes tudósok a Társaság abbeli meghívásának, hogy kétszázötvenedik születésnapját vele együtt ünnepeljék, a világ minden részéből oly nagy számban s oly rokonszenvesen eleget tettek. Nincs meggyőzőbb bizonyíték arra nézve, hogy a szabad és őszinte tudományos együttműködés egy nagy, testvéries közösségbe olvasztja a tudománnyal foglalkozókat, bármily országból valók s bármily nyelvek legyenek is.

Szívből üdvözlöm a megjelenteket, hangoztatom, hogy a legnagyobb köszönettel vesszük azt a megtiszteltetést, mely a Royal Society-t a résztvevők megjelenésével érte; bensőleg örülök annak, hogy vannak a megjelent képviselők közt olyanok, kik Európa néhány legrégebbi művelődési középpontjából hoztak üdvözlöt, olyanokból, melyek már századokkal a Royal Society keletkezése előtt nagy hírben állottak; de ugyanígy örülök azoknak az üdvözlöteknek is, melyek fiatalabb intézmények kebeléből érkeztek, legyenek ezek akár saját országainkból, akár más országokból, a legtávolabbi Ázsiából vagy Afrikából, vagy az Atlanti tengeren túli nagy köztársaságból valók, mely utóbbiban a tudomány fáklája most már oly nagy és mindig növekvő fényvel világít a sok művelődési középpontban. Nem kevesebb örömmel látom, hogy számos egyes nagynevű természettudós tisztelte meg a Society-t eljövételével, valamint oly férfiak is, kik a régebbi, inkább irodalmi tanulmányokat képviselik és azoknak az ősi egyetemeknek az üdvözlöteit hozták, a melyeket ékesítik.

Fogadják mindezek, egyenként és összesen, hálás köszönetünket megjelenésükért: melegen óhajtjuk, hogy az a néhány ünnepnap, melyet most velünk tölteni fognak, Önöknek minden tekintetben öröndetes legyen úgy, hogy ennek a londoni tartozkodásuknak benyomásai kellemes emléket hagyjanak az önök lelkében, a melyre szívesen fognak visszagondolni s melyet gondosan fognak megőrizni a jövő napjai számára.“

Az elnök, beszédje további folyamán visszapillantást nyújtott a Royal Society kétszázötven éves történetére, mely időköz, bár az emberiség történetében csak rövid időtartamot jelent, a tudományra nézve nagy és fényes korszak, telve a legnevezetesebb eseményekkel és csodálatos ténykedésekkel. Azután így folytatja: „Mikor a tizenhetedik század első évtizedeiben Francis Bacon oly annyira kifejezte annak a szükségét, hogy a természetet a

tények gondos megfigyelése által kell tanulmányozni és a következtetéseket kísérlet által kell igazolni: Angliában csak igen gyenge gyakorlati hatást érhetett el. Az általa elhintett mag csak halála után kelt ki. De a nevezett század közepe táján a szorgos érdeklődésnek és vizsgálódásnak szelleme azt a világot, melyben élünk, kívánta kutatni és ez a szellem, mely valamennyi művelt országra kiterjeszkedett, Angliát is érte. A Természet addig még mindig, miként az emberiség legelső napjaitól kezdve, egy óriási, ismeretlen terület volt, telve mindenféle csodákkal és titokzatosságokkal. Még mindennapi jelenségei is a gondolkozó elmék előtt oly problémák voltak, a melyekre kielégítő feleletet nem ismertek. A komoly vágy az ily közismert jelenségek magyarázatának felkeresésére végre ez országban arra indította a jelentős férfiak egy csoportját, hogy rendszeresen szervekedjenek annak az experimentális philosophiának a művelésére, melyet *Bacon* oly annyira szeretett volna látni. Angliában ez az idő a politikai zavargások és a belháborúnak az ideje volt; a mikor ezek a buzgó férfiak, a társadalmi élet torzsalkodásaiból menekülve, a Természet megvizsgálásában kerestek vigasztalást. Hetenként találkoztak Londonban, főleg a Gresham College-ben, s összejöveleikben számos kérdést vitattak meg a physikai, a csillagászati, az anatómiai és a biológiai tudományok köréből, sok oly kísérletnek tervezgetésével és végrehajtásával foglalkozva, a melylyel bizonyosságot kívántak maguknak szerezni az e világ háztartásában felmerülő néhány alapfolyamat természete és kapcsolata tárgyában. Mikor a polgári mozgalmak londoni gyülekező helyükből kizavarták őket, közülök néhány mozgékonyabb és lelkesebb tag hajlékot keresett Oxfordban, a *Wadham College* vendégszerető házában, a hol folytathatták vizsgálódásaikat és összejöveleiket.

Az angol királyságnak az 1660-ik évi nyara elején történt visszaállítása után az országban helyreállván a szilárd polgári rend, ez év őszén a londoni tudományos üléseket újra felvenni és folytatni lehetett. A békének fényes kilátásával maguk előtt a philosophusok újra összegyűltek a festői szépségű *Gresham-palotában*, London szívében s hogy céljukat jobban szolgálhassák, elhatározták, hogy véglegesen társulattá alakulnak, melynek meghatározott, szabályszerű szervezetet adnak s mely a kísérleteknek végzésére szükséges költségek fedezése céljából közös pénzalappal is bírjon. Ha az alapítók akkor a Társulatuk tagságát csak a szó szoros értelmében vett tudományos férfiakra szorították volna meg, számuk akkor alig lett volna több, mint negyven. Ámde dicsérendő előrelátással bölcsen felhasználták azt az akkor uralkodó szellemet, mely kíváncsisággal vegyült tudásvágygyal érdeklődött a Természet titkai iránt s így maguk köré gyűjtöttek oly

társaságot, mely háromszor több tagot számlált, mint ők maguk, közöttük számos képviselőjét az egyháznak, a jogtudománynak, az orvostudománynak, a politikának és a közszolgáltatnak. De voltak közöttük még irodalmi férfiak is és különös említést érdemel, hogy ezek között az akkori legelső angol költők is helyet foglaltak, mint John Dryden, Edmund Waller, John Denham, Abraham Cowley, William Hammond, Thomas Stanley. Az értelmiségnek s a tudásnak e fényes társasága rövid időn belül magára vonta II. Károly angol király figyelmét és cselekvő rokonszenvét, kinek magának is része volt az akkor annyira elterjedt kíváncsiság és vizsgálódás által felkeltett igen élénk érdeklődésben. Ő maga is résztvett a csecsemőkorú Társaság néhány gyűlésén és 1662. évi július hó 15-én királyi oklevelet, mintegy alapító szabadalmi levelet adományozott neki, a melynek erejénél fogva ez mint *Royal Society* törvénybe iktattatott, valamint megerősítettett a végleges szervezete, mely szerint még most is kormányozzák. Ezt a napot kellett eszerint a Társulat születésnapjának tekinteni, a melyet most, két és fél század után ünnepelünk.

A Royal Society pályafutását teljesen ismertetik különböző közleményei. Az általa kiadott folyóiratok: „*Philosophical Transactions*“ és „*Proceedings of the Royal Society*“, valamint ezeken kívül nagyszámú különkiadványai oly jellegű történetét, az oly évkönyvek sorozatát képezik, a melyen a tudomány fokozatos haladásának egyes lépéseit könnyen lehet követni. Már csak egy-néhányat említve fel azok közül a számos nevek közül, melyek e kötetekben előfordulnak, ezek azonnal mutatják, hogy a Royal Society *Fellowi* sorában voltak többen a természeti tudományok valamennyi ágában a nagy vezetők közül. Kezdve tudományos működését a physikusok és matematikusok jelentékeny csoportjával, közöttük Robert Boyle és John Wilkins-el és első elnökével, Sir William Brouncker-rel, nemsokára üdvözölhette Isaac Newton-t magas tudományos rangjában, kiadhatta az ő halhatatlan „*Principia Mathematica Philosophiae Naturalis*“ művét és egymásra következőleg majdnem egy negyedszázadon át választotta meg ugyanőt 1703-tól kezdve évenként elnökének. A physikai tudományok mindig jelentékeny mértékben voltak a Társaságban képviselve. Mintha csak tegnap lett volna, hogy James Clark Maxwell hangját e teremben hallottuk és hogy Stokes és Kelvin ültek az elnöki székekben. Hogy az ily tudományos vezérlő férfiak sorozata a Royal Society-ben meg nem szakadt, hanem méltó folytatást mutat: élő tanubizonyosság reá, hogy körünkben vannak ma Lord Rayleigh, Sir William Crookes, Sir Joseph Thomson, Sir Joseph Larmor és sok mások.

De a biológiai tudományok sem voltak kevésbé kitűnően

képviselve a Társaság munkásságában. John Ray és Harvey napjaitól kezdve Charles Darwin, Hooker, Huxley, Lister-ig, az élettudományok minden ágát művelték és fejlesztették a Society tagjai.

Minthogy a tudomány nem ismert ország-határt vagy nyelvi korlátot, a Royal Society kezdetől fogva mindig barátságos vonatkozásokat tartott fenn a tudomány terén a világ bármely helyén működő dolgozó-társaival. Az eredeti, alapító tagoknak első névsora magában foglalja Huygens nagyhirű physikusnak és csillagásznak közismert nevét, a kinek a Society részére adományozott ajándékai egy részét még birjuk; azóta Társulatunk büszkeséggel mondhatja, hogy külföldi, idegen tagjai sorába bejegyezhet minden nemzedéknek legkiválóbb tudományos férfait. Hasonlóképen jó néven vette a Society, hogy az évenként, számszerint kilencz odaitélt és átnyujtott érdemek becsét a brit birodalmon és gyarmatain messze túl is tudták értékelni. Másrészt a külföldi akadémiák, egyetemek mindig készségesen elismerték a Royal Society tagjainak munkásságát, megtisztelve őket avval, hogy tagjaikul választották, vagy tiszteletbeli akadémiai fokozatban részesítették. A tudományok e nagy köztársasága tagjainak ez a testvéries megnyilatkozása, tudásunk és tapasztalatunk szerint, ez alkalommal éri el tetőpontját, a mikor itt annyi sok országból jövő képviselőket fogadunk, a kik már megjelenésük által is kifejezik azoknak a sokféle intézményeknek rokonszenvét és jóindulatát, a melyeket képviselnek. Ezeknek az ős és ifjú intézményeknek és testületeknek a maga idejében hálás nagyra-becsülésünk alaki kifejezését fogjuk átszármaztatni. Evvel befejezem ezeket a bevezető megjegyzéseimet, újra megköszönve mai megjelenésüket e helyen és egy meleg Isten hozott-tal üdvözölve önöket a Royal Society csarnokaiban!"

E nagy tetszéssel fogadott megnyitó után következett a képviselők és küldöttségek előlépése és ténykedése.

Szabadjon itt, csak a leglényegesebb mozzanatok említésénél a tényleg betartott alphabetas sorrend szerint haladnom.

E sorrend első helyén állott *Austria-Hungary*, a melyet azonban a felszólító rendező fentemlített észrevételtem folytán *Austria and Hungary* külön két szóval mondott ki. Ausztria két képviselővel jelent meg: az egyik dr. Franz Exner bécsi egyetemi physika-tanár volt, ki a bécsi császári tudományos Akadémiát és a bécsi egyetemet esteli öltönyben képviselte; a másik dr. Leó Marchlewsky, a krakói egyetemen az orvosi chemia tanára, ki a krakói császári tudományos akadémiát egyszerű, középkori egyetemi, bokáig érő sötét talárszerű ruhában képviselte. Az előbbi néhány igen halkán mondott német szó kíséretében nyujtotta át üdvözlő iratát, az utóbbi szintén alig hallható kevés

angol szót mondott irata átnyújtásánál; mindkettőt a zsúfolásig megtelt terem díszes közönsége megjegyzés és nyilatkozás nélkül hagyta elvonulni.

Következett *Hungary*, kinek egyetlen képviselője magyar díszruhában, mint nemzeti öltönyben elent meg, nem lévén ugyanis sem a magyar tudományos akadémia tagjainak, sem pedig az egyetemi hatóságoknak akadémiai vagy hivatalos külön öltönyük. Díszes kiállítású és kötésű latin nyelvű üdvözlő iratai közül az akadémiaiak lendületes szövege dicséri *Hegedüs* István rendes tagtársunk classicaei nyelvi gyakorlottságát; az egyetemi irat szövege kipróbált minta szerint készült. Ez iratok átnyújtása előtt a teremhez mért kellő hangsúlyozással és lassú, érthető kiejtéssel a következő rövid megszólítást intéztem a fényes gyülekezet előtt az elnökséghez :

„Sir Archibald Geikie!
Mister President!

I come in the name of the Hungarian Academy of Sciences and of the Royal Hungarian University of Budapest, to greet and to hail the Royal Society on this great commemorative day.

Your illustrious Society was greatly favoured by Fate in beginning its brilliant activity at a time, when the greatest part of Hungary was a dominion of the Turks.

On behalf of the learned Corporations of Hungary, which esteem your scientific labour in the highest degree, I express our heartiest congratulations and our warmest wishes for a lasting continuation of your blessed work for the civilisation of mankind.“

A nagyarányú tetszésnyilvánulás, mely e szavakat követte, eléggé mutatta, hogy nem hiába voltak mondva.

A francia képviselők közül Gabriel *Lippmann*, a világhírű physikus, párisi egyetemi tanár, jelenleg az Académie des Sciences de l'Institut de France elnöke, volt a szónok, ki hangsúlyozta és pedig az elnökség kívánságára francia nyelven, hogy a Royal Society jövője minden időre biztosítva van és szerencsét kívánt az elnöknek és a tagoknak különösen ahhoz a sok nemzetközi fontosságú tudományos vállalathoz, melyet a Royal Society tervezett, szervezett és végrehajtott.

A német képviselők szónoka volt Woldemar *Voigt*, a nagy-hírű physikus, a göttingeni egyetem tanára és az ünnepély idejében rectora; ő az egész gyűlést a legnagyobb mértékben, de igen kellemesen meglepte azzal, hogy díszes kiállítású, művészileg elkészített nagy bronztáblát leplezett le, melyet a német egye-

temek nevében a Royal Society-nek följánlott. Magyaratzképen megjegyezte, hogy az ércztáblát polgári korona koronázza, mint jelzője és bizonyítéka annak a világraszóló fontosságnak, melylyel a Társaság munkálkodása bír. A tábla bevéselt felirata a következő:

„Regiae Societati Britannicae illustri scientiarum Cultrici et Protecrici CCL. Annos Feliciter Peractos pie congratulantur Universitates Germaniae. A. D. MDCCCC XII.“

A szónok hozzátette, hogy reméli, miszerint a Royal Society tagjai e tábla részére helyet fognak találni csarnokaiknak a tudomány tekintetében történeti patinájú falain. A Társaság annak idejében megindult mint *Boyle* physikus és chemikus láthatatlan *College*-e és mindig volt és maradt az idők folyamán testületi létezésén kívül is, egy láthatatlan nagy *College*, mely az egész föld kerekiségére terjeszkedett ki, mindenüvé, hogy a természeti tudományokat experimentális kutatásokkal előbbre vigye.

Következtek a többi szónokok rövid beszédei, ezek mindegyike többé-kevésbé érdekesen szólt ugyan, de mégsem mutathattak oly fontosságot, mint az előbb idézett szónokok szavai; csak jelzem, hogy egymásután az összes külföldi képviselők vonultak így föl és haladtak el az elnökség előtt; azután következtek a brit birodalom tengerentúli birtokainak, gyarmatainak képviselői és végre az angolországi, skótországi és írországi képviselők.

A mint így elvonultak az elnökség előtt, a rendező mindig hangosan kikiáltotta és megnevezte a mindenkori, az elnök előtt álló képviselőnek a nevét, a ki az általa képviselt testület vagy intézménynek rendesen diszes tokba foglalt üdvözlő iratát nyújtotta át, miközben az elnök meleg kézszeritást váltott vele.

Az utolsók elvonulása után *Geikie* elnök rövid néhány szóval megköszönte a megjelenteknek a Royal Society iránt kimutatott e nagy megtiszteltetést és jóindulatot; de különösen kifejezte háláját a német képviselőkkel szemben az általuk ajánlékozott ércztábláért: kijelentette, hogy a Társulat tagjai ezt az ércztáblát tiszteletben tartani és csarnokaik valamely alkalmas falába erősíteni fogják. A tagok ezt az emlékművet mint új tanubizonyosságát fogják tekinteni annak a testvériességnek, mely valamennyi nemzet tudós férfiai közt fennáll.

Evvel a lélekiemelő összhanggal záródott a Royal Society-nek fennállása óta talán legnevezetesebb, de mindenesetre leglátogatottabb s legváltozatosabb ülése.

Az egész ünnepély alatt rendkívül nagy hőség uralkodott a teremben, a mely egyrészt az akkori, rekkenően meleg időjárásnak, másrészt a résztvevők nagy számának következménye

volt, ez a rajtunk levő díszruhában még jobban érezhetővé vált, de másfél óra alatt ez az egész ünnepi cselekmény véget ért.

3. E nap napirendjének harmadik pontja az este 7 órakor kezdődő nagy, hivatalos estebéd volt, melyen a Royal Society volt a vendéglátó; ezt Londonnak egyik legnagyobb termében, a városbáz nagy csarnokában, a *Guildhall Great Hall* jában adták, abban a teremben, melyben évenként a londoni Lord Mayor nagy, beiktatási díszbédjei tartatnak s melyeken több mint ezer vendég szokott résztvenni. A Royal Society ebédjén a résztvevők száma ötszáznál többet tett ki; az étekrend és az italsorozat rendkívül gazdag és teljesen angolos jellegű volt; vizet csak a legnagyobb nehézséggel és azt is csak az ebéd végén lehetett kapni. Látványosságzámba ment, a mint az egészben sült, vágott nagy állatokat a terem egy magas emelvényén mindenkinek szemeláttára földarabolták, főszeletelték és szétosztották; másrészt különösnek tetszett a nem brit vendégeknek, hogy az óriási terem imdegyik sarkában két-két policeman örködött.

Az imponáló teremhez méltó volt a benne lévő társaság; a brit miniszterelnöktől, Mr. *Asquith*-től és a *Canterbury*-i érsektől, a francia nagykövettől kezdve jóformán Londonnak valamennyi számottevő, hivatalos előkelősége jelen volt; a vendégek helyei valóban gyönyörűen voltak elrendezve: az óriási fősztal s a belőle kiágazó tíz hosszú melékasztal valóságos virágerdővel és virágpázsíttal volt földiszítve; a helyeket nyomtatott, nagylapú tervrajzok mutatták meg, melyeknek egy-egy példányát minden vendég belépésekor kézhez kapta. A Royal Society elnökétől jobboldalt az angol miniszterelnök, tőle balra a francia tudományos Akadémia elnöke foglalt helyet.

Az egész ebédet csak nagy nehézséggel lehetett végigélvezni; befejeztével a szintén már előre, tárgyak és szónokok szerint kijelölt pohárköszöntők következtek, melyeknek sorozatát az elnök az angol királyra és a királyi családra mondott néhány szóval nyitotta meg, emlékeztetve arra, hogy a király a Royal Society védnöke.

Utána igen érdekes felköszöntőt mondott a miniszterelnök és pedig a Royal Society-ra. A társulat kétszázötvenedik évfordulóját, úgymond, helyesen ünneplik meg a Guildhall-ban, mert a Royal Society, bár mindig az egész nemzetnek intézménye volt, állandóan különösen közeli vonatkozásokat tartott fenn a várossal. Az első oklevelében a Társulat engedélyt nyert, hogy London városa City-je valamely nyilvános termében, vagy a City-től számított tíz angol mérföldnyi távolságon belül bárhol is a város területén gyűléseket tarthasson. Mikor nemzet a polgárháború zajába és zavargásaiba annyira belemerült, hogy

az „akadémiai tanulmányokat“ elhanyagolni kezdte, tudós férfiak és philosophusok menedéket kerestek és találtak a londoni City utcáinak aránylagos csöndjében. Első Károly király nyugtalan uralkodása alatt itt összegyűltek, miként akkor nevezték, „különféle érdemes emberek, kik a természet-philosophia iránt érdeklődtek“. A köztársaság későbbi éveiben e gyűléseket többnyire az Oxford-i egyetemen, ennek Wadham College-ében tartották s a királyság helyreállítása után tagjai ismét az ősi Gresham College-ban találkoztak, mely a Royal Society születéshelye, bölcsője s egy időn át egyetlen gyülekezéshelye is volt. A Társulat beszámolója méltán adózott Francis Bacon befolyásának. Miként *Balfour* miniszter csak nemrégiben mondotta, Bacon-nak az volt a nagy szolgálata a tudomány iránt, hogy új légkört teremtett, a melyben tudományos felfedezések virágozhattak. A mióta „Novum Organon“-a megjelent, a kísérleti tudomány iránt mindig nagyobb lett az érdeklődés. Ámbár a Royal Society szellemi eredetét Francis Bacon-ig vezetheti vissza, valóságos létesülése Londonnak egész más negyedében keresendő. E társaság legéletrevalóbb, talán legjellemzőbb eredménye volt II. Károly király cselekményeinek. Nem tudom, vajjon a Társulatnak korai érdeke az anatómiai vizsgálatokban királyi védnöke hajlamaira vezethető-e vissza, de bizonyos az, hogy II. Károly király gyakran kérte ki a Társulat véleményét. Nem találhatta volna a férfiak oly csoportját, mely az akkori időben több és szélesebb tudást egyesített volna.

Az eredeti, alapító, első tagok széleskörű tökéletessége figyelmet érdemelt. Ott volt *Boyle*, *Wilkins*, *Hooke*, *Wren*, a kit az egyetemes tudomány fiatal csodájának neveztek el, ki csillagász, physikus, physiologus és az építészek legnagyobbika volt. Ott voltak *Cowley*, *Dryden*, *Denham*, *Waller*, *Evelyn* és nagy számmal mások. Ott volt George *Villiers*, buckinghami herczeg, kit, mint államférfiút, mint vegyész, mint hegedűst és mint bohóczot irtak le; ő talán a Társaság legeredetibb tagja volt. Mikor őt a Towerba zárták, ott laboratoriumot rendeztek be számára és *Burnet* püspök tanúsága szerint ő már nagyon közel volt a bölcsék kövének fölfedezéséhez. A tényállás nyilvánvalóvá tette, hogy valaki előnyösebben dolgozhatik a Towerben, mint a Whitehall-ban¹ vagy a Westminster-ben. A Társaság első éveiben nagy figyelmet fordítottak a kísérletezésre. Így tudunk jelentést arról az emberről például, ki bizonyos mennyiségű báránnyért bocsátott testébe és ezután sokkal jobban érezte magát. A kísérlet ismétlését kívánta; de az írődeák, ki ezt leírta, azt is hozzátette, hogy a szóban forgó ember „épen kissé

¹ A királyi ministeriumok utcája.

bolondos volt“. Ha valaki mosolyogni akart volna, erre nézve hasznos correctivum visszaemlékezni arra, hogy épen *Peypys* védnöksége alatt láttak napvilágot *Newton*-nak „Principia“. A Társulat megalapítása oly szépen indult meg, hogy azóta folytonosan fényes eredményeket mutathat föl. Bár időnként neveltségességet látszott kelteni működése, mégis az F. R. S. (Fellow of the Royal Society) jelzés mindig egyike volt a legbüszkébb megkülönböztető jelzéseknek, melyeket sikeres munkásság eredményeképen adtak.

A Royal Society soha nem kapott semmiféle közvetlen állami segílyt; ez az állam becsületére válhatik vagy nem, de úgy gondolom, helyes volt, hogy a Társulat nem volt és ne is legyen az állam kéregetője. A mi illeti a Társulat által kezelt alapítványokat, a helyzet inkább az, hogy a Társulat volt az állam jóltevője. Lehetetlen kevés mondatban a Társulat történetét ecsetelni, mert ez mintegy az angol tudomány története volna. Alig mult el valamely esztendő, melyben a Társulat ne gazdagodott volna oly nevű férfiú tagságával, kinek az egész világ köszönhet valamit a természetnek az ember alkotta járomba való hajtásáért. A Society névsora Britannia legnemesebb gyermekeinek neveit foglalja magában. A Társulat nőtt a tudomány növekedésével és haladt a tudomány haladásával és most teljesen megszilárdult helyzete van a nemzetben és a világban.

A miniszterelnök e felköszöntőjére a Társulat elnöke azonnal felelt, szerencsésnek jelezte azt a gondolatot, hogy a miniszterelnök a Társulat ifjúkori történetére fordította a közfigyelmet. Keletkezésétől fogva szoros vonatkozásai voltak a Társulatnak a kormánnyal. Eleinte nagyon szegény volt s minden igyekezete nagyobb jövedelemre szert tenni, meghíusult. Összesen 1300 font sterlinget kapott II. *Károly* királytól. Az a terv merült fel, hogy a Társulat megvizsgálja a szabadalmakat, de sem ez alkalommal, sem később, mikor ez a terv *Anna* királynő idejében feléledt, semmiféle jelentés nem szól róla, hogy e szolgálatokért pénz folyt volna be a Társulat pénztárába. Igaz, hogy néhány alapítványt kezeltek, de ezeket inkább a tudomány, mint a Társulat vagyonosodása érdekében kezelték. Ezek az alapítványok nagyon meg voltak terhelve a National Physical Laboratory költségeivel, valamint a tudományos vizsgálódásra szánt 4000 font sterlinggel. A Társulat több rendbeli megbízással van megtisztelve, melyek a Társulatnak sok idejébe kerülnek; ilyenek a tropikus betegségek, a milyen az álomkór és a Malta-láz tanulmányozása. Alakítása óta a Társaság sok más részleges, szakértársulat alapítását látta, de a Royal Society mindig maradt egy nagy közösség, a mely a természeti tudományok bármely ágából szivesen vesz közleményeket. A Társaság

mindig fentartott vonatkozásokat a föld kerekége bármely részén működő tudományos társaságokkal. A Royal Society számos híres, külföldi taggal díszeskedhetett s érmeit a világ minden részében osztotta, egy udvariasság, melyet a többi társulatok bőségesen viszonoztak. Mindazonáltal a Royal Society egész történetében nem volt része a rokokoszenvezésnek és a jóindulatnak oly nagyszerű megnyilatkozásában, mint az most a nagyérdemű képviselők és más előkelő vendégek jelen fényes gyülekezetében mutatkozik.

Viscount *Morley* a hazai és a külföldi egyetemekre emelte poharát, mondván, hogy az a hét század, mely elmúlt, mióta a *bolognai* egyetemet alapították, az emberiség történetének egyik legtermékenyebb fejezetét képezi. Utal a *leydeni* egyetemre, mely az igazi Egyetemi Szellemnek egyik jellemző példája; ez egy nagy győzelem aratásakor alapított: a győztes vezér a városnak szabad választást engedett az adó elengedése vagy egy egyetem alapítása között; a város egyetemet kívánt. Egyetemek a főforrásai azoknak az erőknak, a melyek a műveltséget elevenítik. E szavakra felelt a francia *Picard*, említve a tudomány testvériességét, a német *Waldeyer*, jelezve azt az erős köteleket, mely az angol és a német egyetemek közt fennáll. Szólt a németalföldi képviselők egyike, *C. Winkler* is.

A *Canterbury*-i érsek felköszöntötte az Ó- és az Új-Világ tudós testületeit. Jellemző, úgy kezdi, hogy erre a felköszöntőre egy egyházi férfit kértek fel. *Smithfield*, előbbi évszázadokban London vesztőhelye és *St. Paul's Cross*, a Szt. Pál székesegyház kupoláján egymáshoz közelségben vannak; és nincs is sok évszázada annak, hogy ha valaki igazhívő egyházi férfiakat és haladottabb hallgatókat egy helyen együtt látott, akkor azt gondolta, hogy ők *Smithfield* felé mennek avval a czélzattal, hogy egymást bosszantsák. A felfogás változása nagyrészt a *Royal Society* érdeme. Ez arra tanított, hogy az igazság különböző formá közt nincs ellentét. Részletesen emlékszik meg *Isaac Barrow*-ról, a ki egyaránt hatalmas theologus és hatalmas matematikai tudós volt, ki a *Society* első tagjai közé tartozott és a ki *Isaac Newton* tutora volt, mikor ez a *cambridge*-i egyetemre járt. Ez alatt a nagy tető alatt, mely most felettünk van, mondotta el *Barrow* utolsó egyházi beszédjét, egy tény, melyre jó emlékezni a mai gyülekezet alkalmából. De *Bacon*-ra is lehet ezt az észrevételt alkalmazni, ugyanis, hogy „ő meghúzta a harangot, mely a többi okos elméket gyülekezésre hívta“. Ez elég sok, a mit egy Társaság tehet. E tekintetben érdemes arra emlékezni, hogy az ily társulatok alakításában az olaszoké a pálmá. A *Medici*-k és barátjaik új életre keltették még magát „*Academia*“ szót is. Felköszöntőjét avval fejezte be, hogy a *classical* műveltség tanításának megtartását óhajtja.

E szavakra feleltek a következő képviselők: Marchese E. Paternó *di Sessa* Olaszország-, gróf K. A. H. *Mörner* Svédország-, dr. Arnold *Hague* az Északamerikai Egyesült-Államok részéről.

Végre London városára emelt poharat Principal *Peterson* Canadából, melyre a város részéről felelt Sir T. *Vezey Strong*. Tizenegy óra felé oszlott szét e nagyszámú társaság; mindegyik résztvevő avval indult hazafelé, hogy ritka emlékezetes egy napot élt át.

A következő nap, július 17-ike délelőttjét London néhány nevezetessége megtekintésével lehetett tölteni; így a Society által rendelkezésre bocsátott vezetés mellett csoportonként a zoológiai kerteket a Regents-Park-ban, a British Museumot, a Természettudományi Múzeumot, a Victoria and Albert Museumot, a Lambeth Palace-t, a Westminster Abbey-t.

Délután két órakor egy csoporttal kirándultunk *Teddington*-ba, hol az alig tíz esztendővel ezelőtt alapított *National Physical Laboratory*-t tekintettük meg. Szabadon megemlíteni, hogy a bennünket odavívő gépkocsiban Wilhelm *Ostwald* volt társam, ki Akadémiánk folyó évi nagy gyűlésén is jelen volt. Az intézet tisztán tudományos tekintetben aránylag nem sok újat mutatott, gyakorlati szempontból véve többet; ismertetéstől szabadjon e helyen eltekintem, mert ez talán egészen más alkalomra való közlés. Itt csak annyit említhetek fel róla, hogy ez főleg a Royal Society kezdeményezésére létesült, ennek felügyelete alatt áll, kiadványai is e Társulat kiadványaival mennek szét.

Azután ugyane gépkocsi elvitt *Syon House*-ba, mely a *Thames* mellett, körülbelül nyolcz angol mértföldnyire (13 kilométerre) van Hyde-Park Corner-tól; ott a *Northumberland*-i hercegi pár a képviselők s a Royal Society tagjai és hölgykísérői részére diszes és igen kellemes *Garden Party*-t adtak s így alkalmat nyújtottak egy angol főaristokrata család sok évszázados, előkelő otthonának a megtekintésére s szeretetreméltó vendéglátásuk élvezetére. Így igen kellemes, jó időben, a nagy kiterjedésű, gondosan ápolt kertben elhelyezett több nagy sátorban nyújtott hűsítő italok és hideg ételek élvezete, valamint katonai zenekar zenéje mellett mult el a délután.

Ugyanaznap este 9 órától kezdve a Royal Society saját termeiben egy úgynevezett „*Conversations*“-t adott, melyen hölgyek is résztvehettek. Ez alkalomra igen izlésesen elkészített nyomtatványt osztottak szét a résztvevők között, a mely a megtekintésre érdemes tárgyak sorozatának leírását tartalmazta.

Így mindenekelőtt a termekben levő, nagyszámú, művésziesen megfestett arcképeket lehetett látni, melyek a Royal

Society számos elnökének és több nevezetes tagjának hű emléket tartják fenn; a képek legnagyobb részben ajándékok, ezek fontosabb adatait az említett katalogus részletezi. A főlépcsőn két mesteri mellszobor ábrázolja II. Károly királyt, az alapítót és III. György királyt, a védnököt.

Láttuk továbbá a Royal Society híres *Charter-Book*-ját, díszkönyvét; e könyv első lapján a gazdag ékesítésű angol címér látható; a többi lapokon a Társaság címere. Elsőnek látjuk az alapító király neveirását, valamint utána a többi uralkodókat is, kik a társaság védnökei voltak egész napjainkig. De a Society minden egyes tagja beírta a nevét megválasztása és a Társaságba bocsátása idejében, úgy hogy ez a nevezetes könyv a lefolyt kétszázötven évre nézve az autogrammok teljes lajstromát tartalmazza. Ilyenformán e könyvből az idők multán folio kötet lett, mely bársonyba kötve, arany sarkokkal és kapcsolokkal díszítve, az egyik felén aranylemezen a Társaság címerét, a másikon aranylapot mutat. (A könyv fényképét készítették, mint a *folyó ünnepélyek egyik emlékét.)

A többi termekben látható tárgyakat a függelékben sorolom fel.

A termekben a nagyszámú jelenlevők folytán alig lehetett mozogni; e miatt igen nagy hőség is volt, melyet az igen bőségesen rendelkezésre bocsátott frissítő italok és hideg ételek sem voltak képesek észrevehetőleg enyhíteni. Ezért a társaság már jóval tizenegy óra előtt kezdett oszladozni.

A következő nap, csütörtökön, július 18-án délelőtt csoportok szerint megtekinthették a vendégek vezetés mellett London nevezetességeit, mint a megelőző napon, kivéve, hogy a Lambeth Palace helyett a *Tower* meglátogatása volt tervbe véve.

De e nap legfontosabb eseménye a királyi pár által való fogadtatás volt. A legnagyobb körültekintéssel történt berendezés szerint, e napon, $\frac{1}{2}$ 2 órakor Paddington Station-ban első osztályú különvonat várta a Royal Society elnökét és tanácsát, valamint a képviselőket, hogy őket a windsori királyi kastélyba vigye. Ez megtörtént; ott Lord *Esher*, a király főudvarmestere fogadta a vendégeket s a kastély helyiségein végigvezette; ez a megtekintés körülbelül háromnegyed órát vett igénybe. Ezután a palota egyik legnagyobb termében csoportokban állottunk fel, hogy a király megérkezését várjuk: de ezalatt az előbb kissé esős időjárás kellemes, verőfényes időbe változott, miért is kivonultunk a szabadba, a belső királyi magánkertnek a palota melletti terrassza széles útjára, hogy ott, szintén országok szerinti csoportokban szabad ég alatt várjuk meg a felségeket.

Alig voltunk rendben, a királyi menet egy erkélyajtón át

haladva jött lefelé, mialatt e gyönyörű kertben felállított, disz-öltönyű, válogatott katonai zenekar az angol nemzeti himnust eljátszotta. A felségek leérkezvén, a főudvarmester mindenekelőtt a Royal Society elnökségét és tanácsát mutatta be; azután az elnökség egymásután, egyenként mutatta be a felségeknek a delegátusokat. A királyi pár minden egyes delegátust meghajlással üdvözölte és meleg kézzszorítással tisztelte meg; de a képviselők nagy számánál fogva senkit sem szólított meg.

De ekkor már nemcsak Magyarországból, hanem az egész monarchiából az egyetlen képviselő voltam, az osztrák delegátusok az elnökség nagy meglepetésére egyáltalában nem voltak jelen, sőt a 16-án tartott főünnepély, ugyanis az üdvözlő iratok átadása után sehoh sem láttam őket, bár magam minden hivatalos részén az ünnepélyeknek jelen voltam.

E kedves fogadtatás közben a cselekmények fényét emelte a fejünk fölött úszó nagy, kormányozható léghajó, mely ezalatt a vendégek tiszteletére imponáló nyugalommal különböző mozdatokat végzett és igen érdekes látványt nyújtott.

Ezután kivonultunk a windsori palotát környező óriási parkba, a melyben a következő Garden-Party folyt le; e parkban a már több ezer emberből álló közönség özönlött; mindegyik résztvevő az udvarmesteri hivataltól nevére kapott meghívó folytán jelent meg. Több, mint tíz, a parkban jól elosztott, igen nagy méretű sátorban a legkülönbözőbb italok és hideg ételek állottak a vendégek rendelkezésére. Ehhez járult az e park pázsitjain szabadon, elmozdíthatólag elhelyezett székek rengeteg sokasága, melyek alkalmas felhasználásával csakhamar igen élénk és kellemes társalgás és élet fejlődött, melyet az egészen jobbra fordult időjárás még pezsgőbbé lett.

Egyszerre csak nagy mozgás keletkezett az emberáradatban: a vendégek egy nagy park-út széle felé sorakoztak; s minthogy több képviselővel beszélgetve, az úttól beljebb eső pázsiton voltunk s az előttünk levő tömegtől nem láhattuk a mozgalom okát: székekre állottunk és észrevettük, hogy a királyi pár végig sétál az úton, folyton köszöntve az őt lelkesen üdvözlő vendégeket, sőt helyenkint meg-megállva s egyik vagy másik ismerősüket megszólítva s velük néhány szót váltva. Elég sokáig tartott, míg a felségek az összes vendégek előtt végig vonultak; de e cselekmény és e jelene-tek igen kedves érzelmeket fakasztottak a nézőkben, azt a látszatot keltve, mintha valamennyi jelenlévő *egy* nagy családhoz tartoznék.

Hét óra tájban visszavonultunk a közeli pályaudvar felé és ugyanoly kényelemmel, mint a milyennel jöttünk, tértünk vissza Londonba.

Evvel a királyi fogadtatással a tulajdonképeni hivatalos ünnepély véget ért, a mennyiben ugyanis azt a Royal Society,

mint testület rendezte; de a Társulat tagjai, a delegatusoknak még kissé fesztelenebb érintkezést és szórakozást óhajtván nyujtani, különböző csoportokba osztva kedveskedtek nekik részben családokban, részben másutt vendéglátással.

A képviselők nagy részével együtt magam is ez estén vendégei voltunk az 1743-ban keletkezett Royal Society Club-nak, mely a Philosophical Club-bal egyesült, mely Club a Társulat tagjainak egymás közötti érintkezését még társadalmilag is tartja fenn. A Trocadero Empire Rooms-ban, Piccadilly-ben rendezett estebéd már egészen continentális jellegű volt s valamennyi résztvevő által még az étekrend tekintetében is ismertebbnek találtatott. Ennek befejeztével a képviselők közül már számosan búcsút vettek.

A következő, pénteki napon, július 19-ikén az a két kirándulás ment végbe, melyet egyrészt az oxfordi, másrészt a cambridgei egyetem rendezett a megmaradt delegatusok és a Royal Society részére.

Mint hogy Cambridge-t már több évvel ezelőtt láttam, idejében jelentkeztem az oxfordi kirándulásra; Paddington állomásról reggel 9 óra 50 perczkor indultunk el és Oxford-ba érkezünk 11 óra 15 perczkor. A pályaudvaron az oxfordi egyetem nagyszámú tanárai és a College-ek fellowi akadémiai fokozatukat mutató ruhájukban várták az érkezőket, kiket kocsikon vittek a College-ekbe. Itt mindenekelőtt ezeknek az ősrégi intézményeknek néhány nevezetességét mutatták meg a vendégeknek, kiket némi kis hideg frissítővel és erősítővel is megkínáltak, azután a *Sheldonian Theatre*-ben úgynevezett Convocation volt. Egyetemi gyűlés, a melyen a megjelent külföldi delegatusok közül öt tagnak a tiszteletbeli tudományos doctori fokozatot adományozták. E szép ünnepség befejeztével az All Souls (Minden Lelkek) College-be haladtunk, hol e College gondnokai és tagjai a vendégeknek villásreggelivel (luncheonnal) kedveskedtek, mely azonban igen bőséges és gazdag ebéddé nőtt; ezt a College könyvtári nagy termében élénk hangulatban költöttük el, elég számos pohárköszöntő elmondása közben.

Ezután folytattuk az egyetemi épületeknek és a College-eknek megtekintését, melyek nemcsak az angol, de az egész emberi kultúrára nézve nagyszámú, örökbecsű kincset őriznek.

Délután 3 óra 30 perczkor a Wadham-College-t abból a czélből tekintettük meg, hogy lássuk azoknak az angol köztársaság idejében tartott összejöveteleknek a színhelyét, a melyekből később a Royal Society keletkezett; a nagyteremben látható számos arckép egészítette ki e Társulat korai történetét és Oxford-dal való kapcsolatát.

Ezt követte egy igen kedélyes Garden-Party, melyet a Royal Society-nek Oxford-ban lakó tagjai, a Wadham-College

telkein a wadhami gondnok és fellowi (tagjai) engedélyével a vendégek részére adtak.

A készen álló külön kocsik felhasználásával 7 óra 50 perc-kor már ismét a londoni Paddington-állomáson voltunk.

Épen ily módon folyt le e nap a cambridgei egyetemet látogató társaság részére.

Az estét mindenki tetszése szerint tölthette.

A következő, szombati nap, július 20 a köszönetnyilvánítás és a búcsuzás napja volt. Délelőtt a Royal Society irodájában névjegyünket hagytuk Sir Archibald *Geikie* részére, megköszönve neki és a Társulat elnöksége minden tagjának a velünk szemben kimutatott kedvességét és szívességét és egyszersmind elbúcsúztunk egymástól, a kik még együtt voltunk.

Evvel befejeződtek ezek a nevezetes ünnepek, a melyek, míg egyrészt a Royal Society teljes joggal kiérdemelt dicsosorúját az egész művelt világot beárasztó fényben tündöklítették, másrészt minden egyes résztvevőben mély és eltörölhetetlen benyomást ébresztettek és felejthetetlen emléket hagytak hátra, szilárdítva mindegyikünkben azt a megbecsülhetetlen erkölcsi tudatot, hogy bármelyikünk is, bármily szerény munkakörben, de hozzátartozik ehhez a nagy szellemi közösséghez s hogy közülünk bárki is, bármily igénytelen eszközökkel, de lelkiismeretes tudós munkájával hozzájárulhat az emberiség művelődése alapját képező, elavulhatatlan szellemi kincsek létesítéséhez, terjesztéséhez és fenntartásához.

FÜGGELÉK

a londoni Royal Society megalakulása kétszázötvenedik évfordulóján tartott ünnepélyekről szóló jelentéshez.

I.

A társulat megalakulása, szervezetének királyi megerősítése történetéhez.

Az ünnepélyek alkalmából az oxfordi egyetem: „The early connexion of the Royal Society with Wadham College and the University of Oxford“ (A Royal Society korai kapcsolata a Wadham College-el és az oxfordi egyetemmel) czimen egy kis füzetkét adott ki, a melyet minden vendég, ki ez egyetem meghívásának engedve, 1912 július hó 19-ik napján az oxfordi egyetemet meglátogatta, kézhez kapott.

E hiteles forrásból a következők közlését véljük alkalmasnak: Dr. John *Wallis*-nak, később a Társaság egyik alapítójának feljegyzései szerint, az 1645-ik évtől kezdve fesszelenül,

minden rendszeres szervezés nélkül gyűltek össze oly férfiak, kik először Londonban óhajtották vizsgálateaik tárgyává tenni az akkor Francis Bacon szellemének hatása alatt úgynevezett *Experimental Philosophy*-t, mely tulajdonképen kísérletező természettudományt jelent. Wallis is köztük volt, a ki utóbb az oxfordi egyetemen a mértan tanára lett.

Később, az akkori zavaros angol belpolitikai állapotok miatt e névtelen társaság néhány befolyásosabb tagja Oxfordba tette át lakóhelyét és összejöveteleiket is ott folytatták; míg a Londonban maradt tagjai úgy mint előbb, folytatták gyűléseiket a Gresham-College-ben, mely utóbbiakon az oxfordiak közül azok is, kiknek épen alkalmuk volt reá, szintén résztvehettek.

Az oxfordi összejöveteleket az ottani Wadham-College gondnoka (Wardenja), dr. John Wilkins elnöklete alatt 1648-tól 1659-ig tartották, a ki már előbb is élénken résztvett a londoni gyűléseken. Szövetkezve Wallis, Goddard, Ward, Petty és más tanult férfiakkal, hetenként egyszer találkoztak eleinte dr. Petty lakásán, de ez 1651-ben az akkori köztársasági kormány megbízása folytán Irországba ment, hogy ott a föld felmérését vezesse. Ettől fogva az összejövetelek a Wadham-College-ben történtek és pedig a jelenlegi Warden (gondnok) lakása ebédlőjében vagy olvasószobájában.

Dr. Thomas Sprat, később szintén egyik alapítója a Társaságnak, ki utóbb rochesteri püspök és II. Károly király udvari lelkésze lett, a Royal Society-nek ő általa megírt, 1667-ben közrebocsátott történetében a Társaság keletkezésére vonatkozólag a következőket mondja:

Kevéssel az angol belháború után Oxfordban, dr. Wilkins lakásán, a Wadham-College-ben, mely akkor a tapasztalt és tanult férfiak menhelye volt, az első összejövetelek történtek, a melyek alapját képezik mindazoknak, a mik ezek után következtek. Az egyetemnek már akkor számos tagja volt, a kik szabad utakon kezdtek gondolkozni; néhány oly előkelő férfi is látogatta az egyetemet, a kik bölcselkedő elméjük lévén, ennek okáért e városba készttette őket egyrészt a királyság szerencsétlen állapota; másrészt vonzotta őket az a biztosság és az a kényelem, melyet a tanult férfiak közé való visszavonulás nyújtott.

Eredeti céljuk nem volt más, mint szabadabb levegő lehelletének a belégzése és élvezete és az, hogy egymással nyugodtan társaloghassanak, a nélkül, hogy ennek az áldatlan kornak szenvedélyeiben és őrzöngéseiben kelljen résztvenniök.

Az így megtartott gyűléseknek az intézményéből, ha más előny nem is háramlott volna, ez az egy is elegendő lett volna: ugyanis, hogy ily módon a fiatal embereknek oly nemzedéke keletkezett, melynek tagjai ezekből az összejövetelekből a józan és előkelő tudomány legelső benyomásait merítették, úgy hogy a következő

kor bármely rajongásának varázsa ellen legyőzhetetlenül vértézve voltak. Szabad állítanom, hogy nagy mérvben annak a befolyásnak, a melyet e férfiak többi társaikra gyakoroltak, köszönhető, hogy maga az oxfordi egyetem, vagy legalább a tudomány tanításának és az egyetemi rendnek jelentékeny része a pusztulástól megmenekült.

Wilkins 1659-ben elhagyta Oxford-ot, mert Cambridge-ben a Trinity-College igazgatója (Master-e) lett; de már a következő, 1660-ik évben, a királyság helyreállításával ezt az állását elhagyni kényszerült, neje lévén ugyanis *Oliver Cromwell*-nek legifjabbik nővére, *Robina*. Minthogy ő az oxfordi Philosophical Club ügyeinek vezére volt, nemsokára szép megtiszteltetésben részesült. Ugyanis, mikor ebben az évben a királyság helyreállítása után rövid idő múlva egy a londoni Gresham-College-ben tartott összejövetel alkalmával *Christopher Wren* csillagász, physikus, physiológus és főleg építésznek egy előadása befejeztével a jelenlevők megpendítették azt az eszmét, alakítsanak egy bizottságot, mely avval bízassék meg, hogy tervezetet készítsen egy oly College megalapításához, mely, az akkori helyesírás szerint, a „Physico-Mathematicall Experimentall Science“-nek, a physikai-mathematikai kísérletező tudománynak előmozdítására szolgáljon. E bizottság elnökévé *John Wilkins*-t választották meg s egyszersmind a megszületendő, de mindig láthatatlannak maradt College-nek az elnökön kívül titkárból és pénztárosból álló tisztikarát is megalakították s aláírásokat gyűjtöttek heti egy shilling befizetéssel.

Az alapszabályok és az ügyrend megállapítása után még egy kisegítőt és egy műtöt alkalmaztak, az utóbbit évi négy font sterling fizetéssel. II. Károly angol király a legnagyobb érdeklődéssel kísérte e Társulat alakulását; támogatását megígérte és meleg pártfogásának számos tanujelét adta. A tudománykedvelő fejedelem több ízben szívesen töltötte idejét a tudósok e társaságában, kik neki más érdekességek között bemutatták a Saturnus bolygó gyűrűit és a Jupiter bolygó holdjait a saját birtokában levő, nagy, csónélküli 35 angol láb (közel 12 m) hosszú messzelátójában; sőt, a Society régi jegyzőkönyvei tanúsága szerint 1661. évi szeptember hó 4-én más értekezések közt, a királytól származó egy tanulmányt is olvastak fel. A Társulat elnöksége, látva a király érdeklődését, egy tisztelgő küldöttséget menesztett a fejedelem elé oly kéréssel, hogy a társaságot és szervezetét királyi alapító-levéllal, vagy szabadalom-oklevéllel erősítse meg. A király kegyesen fogadta a küldöttséget, megígérte, hogy a Társaság kívánságát szívesen teljesíti, sőt kilátásba helyezte, hogy maga is belép a Társaság tagjai sorába.

A királyi oklevél (Royal Charter) a nagy királyi pecséttel van ellátva és úgy látszik, 1662 ik év július hó 13. napjáról van keltezve de két nappal később, július hó 15. napján érke-

zett a Társasághoz; azóta ez feljogosítva van a „királyi“ jelzöt illeszteni a czime elé. E királyi kiváltságot egy másik királyi kegy követte, 1663. évi április hó 22. napján, ugyanis új kiváltságokat és czimert nyert a Társaság; kevéssel utóbb a király a Társaságnak azt a sceptrumot, jogart, diszbotot is ajándékozta, a mely nélkül a Társulat érvényes ülést nem tarthat.

A Társulat első szabályszerű elnöke Sir William *Brouncker* volt. A Royal Society további története tulajdonképen nem más, mint a brit természettudomány története: belőle fakadtak ki idővel az egyes szaktársulatok; így 1804-ben alakult a kertészeti társaság, 1807-ben a geológiai társaság; a királyi földrajzi társaság 1818-ban; a kémiai társulat 1841-ben; a physikai, a matematikai társaságok, sőt még az elektrotechnikai egyesületeknek is a gyökerei a Royal Society-be érnek vissza és Lord *Kelvin* (Sir William *Thomson*) nevéhez kapcsolódnak, ki a londoni elektrotechnikus mérnökök egyesületének sok évi elnöke volt.

II.

A Royal Society által 1912. évi július hó 17-ikén este tartott „*Conversations*“ alkalmából kiállított, *történeti fontosságú készülékek és tárgyak*, valamint bemutatott kísérletek és jelenségek sorozata.

A hivatalnokok szobájában Szudánból és Kis-Ázsiából való válogatott, legújabban felfedezett antiquitásokat mutattak be.

A tanácsteremben C. T. R. *Wilson* F. R. S. mutatott néhány legújabb kísérletet: 1. Az ionizáló részecskék pályáinak láthatóvá tétele a szabadon mozgó ionokra lecsapódott gőz által. 2. Felhős fényképek, melyek a különböző fajú sugárzás létesítette ionizálás természetét mutatják.

A nagy könyvtári teremben C. V. *Boys* F. R. S. mutatott be kísérleteket forgó szappanhártyákkal; továbbá láttuk Sir William *Crookes*-nek rádiometerekből s otheoscopokból álló történelmi gyűjteményét.

H. R. A. *Mallock* F. R. S. bemutatásai: 1. Lepidopterák szárnyainak irisáló és pikkelyszínezete. 2. Készülék, mely mutatja, hogy az irisáló színezés mechanikai nyomás mellett eltűnik.

A könyvtári nagyterem közepén álló hosszú asztalon többrendbeli igen nevezetes történelmi érdekességű eszköz volt kiállítva, melyek a következő sorrendben voltak elhelyezve:

1. Kétköpüs légszivattyú, melyet állítólagosan 1662-ben Robert *Boyle* mutatott be a Royal Society nek.

2. *Huygens* csőnélküli messzelátójának tárgylencséje, 122 angol láb (körülbelül 37 m) gyujtótávolságú; szemlencséje hat angol hüvelyk (körülbelül 15 cm) gyujtótávolságú, hozzávaló

eredeti kezelési szerkezettel, melyet maga *Huygens* szerkesztett és a Royal Society-nek ajándékozott 1671-ben.

A Huygens-féle tárgylencse használatához tartozó szerkezet, mely *Hooke*-tól származik. Ehhez a dr. *Pound* szerkesztette egy pótkészülék, melyet dr. *Bradley* ajándékozott; ugyanily pótkészülék, szerkesztette *Cavendish*.

3. Huygens-féle tárgylencse; gyújtótávolsága 170 angol láb (kb. 52 m), a Royal Society-nek ajándékozta Sir Isaac *Newton*.

4. Huygens-féle távcsőhöz 210 angol láb (körülbelül 64 m) gyújtótávolságú tárgylencse; Rev. Gilbert *Burnet* F. R. S. ajándékozta 1767-ben a Royal Society-nek. (E nagy tárgylencsék ily hosszú gyújtótávolságai a szini eltérés gyengítése céljából voltak szükségesek, mielőtt az achromás lencsákat szerkesztették.)

5. Velencei tárgylencse, gyújtótávolsága 90 angol láb (körülbelül 28 m); ez *Flamsteed* tulajdona volt; a Royal Society-nek ajándékozta James *Hodgson* F. R. S. 1737-ben.

6. Fegyverzett mágneskö. Az egykorú feljegyzések szerint valószínűleg Christopher *Wren* ajándékozta.

7. Chronometer, *Arnold* műhelyéből, melyet James *Cook* kapitány második és harmadik világméretű utazása alkalmával használt.

8. Eredeti *Galvani*-féle telep, melyet Dr. W. H. *Wollaston* (Pres. R. S.) készített egy gyűszűben; a Royal Society-nek ajándékozta Sir. A. M. *Franks*, F. R. S.

9. Egy surlódási, dörzsölési elektromos gép, melyet Dr. Joseph *Pristley* F. R. S. készített.

10. Sir Humphry *Davy* bányabiztosító lámpájának eredeti példánya.

11. Hegyi barometer, melyet néhai Charles *Darwin* F. R. S. használt H. M. S. *Beagle* nevű hajón, a föld körül tett utazásánál, melyet *Naturalists Voyage* című művében oly érdekesen írt le.

12. Joseph *Pristley*-nek (F. R. S.) ajánlott emlékalbum.

13. Egy pár iránytű, mely Sir Christopher *Wren* néhai elnök tulajdona volt. Nagy sárgaréz szerkezetben, alkalmas lép-téssel ellátva, a volt tulajdonos bevéselt nevével és 1697. évi február jelzéssel, mely a Szt. Pál-székesegyház templomi karának elkészítése idejét jelentette. (Kölcsönözte Sir J. Wolfe *Barry* K. C. B.; F. R. S.)

14. *Newton* eredeti írásbeli jelentése tükrös távcsővéről, mely 1672. év január haváról kelt és eredeti rajzait is mutatja.

Jegyzet: E jelentés megszerkesztéséhez megkivánt anyagot merítettem legfőképen a leírt összes ünnepélyeken való személyes részvételem tapasztalataiból, részben néhány ismerősöm élő szóbeli közléséből; nagyrésztben a rendező bizottság s a Royal Society által kiadott nagyszámú alkalmi nyomtatványokból, végre a londoni napi sajtó egyidejű számos közleményéből.

A magyar nyelv Nagy Szótáráról.

(Felolvasta *Tolnai Vilmos* l. t. az 1912. évi október hó 28-án tartott
összes ülésen).

Az Akadémiai Értesítő májusi füzetében, a M. Tud. Akadémia munkásságának összegező jelentései közt, 1900 óta évről évre egy rövid, szüksézáví beszámoló szól a Szótári Bizottság működéséről: hány könyvet dolgoztak fel az elmúlt esztendőben, hány adat gyűlt be, mennyi az adatok összege — körülbelül ez a rendes szöveg; legfeljebb itt-ott a panasz, hogy a munka lassan halad, mert kevés a pénz.

A nagyközönség bizonyára észre sem veszi azt a kis jelentést; a M. Tud. Akadémia tagjai pedig maguk is, a szakemberek kivételével, alig sejtik, hogy e néhány rideg szám és cím mögöl egy nagy nemzeti alkotás körvonalai fejlenek; hogy szakadatlan és kitartó munka folyik annak a műnek megteremtésében, mely nem az Akadémia egy szakosztályának, vagy bizottságának, nem is az Akadémiának magának, vagy csupán a tudós világnak, hanem az egész magyarságnak szól. A magyar nyelv szókincsének összegyűjtéséről s egy nagy törzskönyvbe való foglalásáról, vagy hogy a szokásos címet és nevet használjam: a magyar nyelv Nagy Szótárának megalkotásáról van itt szó.

Mint hogy a gyűjtés teljes csendben folyik, s a rendes évi jelentés a számszerű adatokon túl alig terjeszkedhetik, sem pedig közcsodálkozást felidézö eseményekről nem számolhat be, a köztudatban, sőt magában a M. Tud. Akadémiának keblében is a Nagy Szótár ügye lassan-lassan elhomályosul; legfeljebb egy-egy kételkedö hang hallatszik, hogy vajon igazán készül-e ez a szótár, vagy talán már abba is maradt-e, s a ráfordított költségek összege talán már kárba is vészett. Nem lesz tehát fölösleges dolog arról szólani, miképen készül a Nagy Szótár, hogyan folyik az a munka, melynek mivolta a legtöbb ember előtt meglehetősen homályos és ismeretlen.

Tudvalevö dolog, hogy a tudós társaságok, az akadémiák, legelső sorban nyelvi czállal alakultak. Elsö és föfeladatuk az volt, hogy nemzetük nyelvének szókészletét a közélet és a tudomány hasznára és használatára összegyűjtsék. Ezért alakult a

firenzei Akademia della Crusca, ezért a francia akadémia, s ez volt az ok s a cél, mely — a többi külföldit mellőzve — a Magyar Tudós Társaságot is megteremtette. *Szótár és nyelvtan*: a szókészlet és a nyelv rendszere az a csira, melyből az akadémiai hatalmas intézménye fejlődött. Hogy működésük aztán csakhamar a szellemi élet minden ágára kiterjedt, hogy a tudományos vizsgálódás egyetemessé vált, az természetes; de épp oly természetes az is, hogy nem maradhatott figyelmen kívül az eredeti cél, minden tudomány közvetítő és közlő eszköze, a nyelv. Minden nemzet egyik főtörekvése, hogy nyelvének szótárát megalkossa. Némelyik szűkebbre szabja körét, s csak az irodalom és művelt társalgás nyelvének törvénykönyvét látja benne; másik úgy fogja fel ezt a szótárt, hogy a nyelvnek lehetőleg teljes szóanyagát foglalja magában.

A mi Nagy Szótárunk legkezdetétől fogva, már a XVIII. század akadémiai törekvéseiben is, úgy volt tervezve, hogy *egyetemes* legyen. A M. Tud. Akadémia mindjárt megalakulásakor — Vörösmarty fogalmazása szerint — „egy tökéletes magyar Grammatica s egy a' lehetőségig teljes szótár készítését“ tervezi (Viszota Gyula: A M. Tud. Akadémia nagyszótárának története. Magyar Nyelv 5:1.). Előmunkálatul az egyes szakok műszótárjai készültek: philosophiai, matematikai, törvénytudományi műszótár, tájszótár, a magyar és német zsebszótár; végre 1845-ben Czuczor Gergely és Fogarasi János 1845-ben megbízást kaptak, hogy szerkeszték meg a nagy szótárt, mely majd három évtizedes munka után, 1874 májusában el is készült. De még befejezte előtt már ismét új szótár terve merült fel. Bár eleinte „egy lehetőségig teljes“ szótár volt a végcél, Czuczor és Fogarasi feladata a munka közben főleg az irodalmi nyelv szókincsének gyűjtésére szorítkozott, melyhez a tájnyelv „némi részben“, a régi nyelv készlete pedig csak „a körülményekhez képest“ járult (I. Cz. F. Végző 2.). A történeti és összehasonlító nyelvtudomány fellendülése, a régi nyelv emlékeinek egyre bővülő ismerete szükségessé tette a *Nyelvtörténeti Szótár* megszerkesztését (megjelent 1890—1893); ezt nyomon követte a *Magyar Táj-szótár* (1893—1901), majd az *Oklevélszótár* (1902—1906). Íme, a szótári munkásság az Akadémiában alapításának első percétől szünet nélkül folyton folyt.

Ámde a szótári munkásság sohasem érhet véget. A szótárak története azt mutatja, hogy minden szótár, szinte befejezése pillanatában már el is avúlt. Mind a tudomány haladása, mind a gyakorlati élet követelései új meg új célokat tűznek az ilyen mű elé. Maguk a szótár munkásai a gyűjtés, rendezés és szerkesztés folyamán egyre új készültségre tesznek szert, új szempontokat kapnak, a művel együtt fejlődnek, úgy hogy befe-

jeztekor a szerzett tapasztalatok alapján egészen másnak látják fáradságuk eredményét, mint a milyennek eleinte tervezték.

Különösen a *teljesség* szempontja az, mely új munkára serkent. Az élet elméleti és gyakorlati fejlődése egyre sürgetőbbén kívánja a mult tudásanyagának minél teljesebb összegyűjtését, hogy a jövő feladatainak megoldásában kényelmes és biztos eszközül szolgáljon. Ezt látjuk azokban az óriási gyűjteményekben, melyek egy-egy szak történeti anyagát foglalja egybe, ezt a természettudományok hatalmas kézikönyveiben, ezt a műszaki ágakban, szóval minden téren. Annál fokozottabb mértékben követeli a közszükség a nyelvi anyagnak minél teljesebb gyűjteményét, hisz a nyelv az, mely minden téren a gondolatközlés eszköze, mely nélkül a fejlődésnek meg kell bűnálnia. Mert a nagy szótárak sohasem önmaguknak céljai, hanem csak egyre nagyobb tökéletesedésre törekvő eszközök a legkülönbözőbb elméleti és gyakorlati célok elefésére.

A szükség érzete volt akkor is főindító oka annak az iratnak, melyben Wlassics Gyula, 1897-ben közoktatásügyi miniszter, a M. Tud. Akadémia keblében egy állandó szótári bizottság felállítását javasolta, „melynek feladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányzása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.“ (Ak. Ért. 1897, 633. l.).

E javaslatból eredt az új Nagy Szótár terve, mely 1898 decemberében lépett a megvalósulás állapotába, a midőn a Szótári Bizottság hat dolgozótársal megkezdte munkáját. A végleges terv megállapítását, a munka beosztását és megkezdését, stb. behatóan és adatszerűen bemutatta Zolnai Gyula, a Sz. B. első előadója: „Szótárírás nálunk és a külföldön“ című értekezésében (felolvasta 1909, okt. 4. — I. Akad. Ért. 1909, 581. l.).

Ez alkalommal ennél fogva teljesen mellőzöm a Nagy Szótárnak (Zolnai értekezésében előadott) történetét, valamint azokat a követeléseket is, a melyeket a tudomány s a gyakorlat élet ilyen szótár iránt támaszt; ezeket szintén Zolnai Gyula fejtette ki minden részletre kiterjedő alaposággal: „Az új Nagy Szótár feladatairól“ című székfoglaló értekezésében (Akad. Ért. 1899, 51. l. és különnyomat). Zolnai fejtegetéseiből csak azt a részletet idézem, melyben a Nagy Szótár rövidre fogott tervét adja elő: „A mi új szótárunknak, már első nagy szótárunk hagyományához való ragaszkodásból is, *egyetemesnek* kell lennie, vagyis a magyar nyelv szókincsének minden eddig ismert s a szerkesztés idejéig még felkutatható elemét magában kell foglalnia; más szóval e szótár a *magyar szókincs lehető legteljesebb tárháza* legyen..., a melyben nyelvünk minden szava, szólása és közmondása helyet és magyarázatot találjon. E szótár *történeti alapon* készült együttes

feldolgozása legyen a legelső emlékek szóadataitól kezdve napjainkig kifejlődött *köznyelvi*, *népnyelvi* és *műnyelvi* szóanyagának. A következőkben már most ismertetni szándékozom azt a munkát, mely ennek az eszményi tervnek megvalósítására törekszik; bemutatom a gyakorlati eljárást, úgy, a hogyan valóban folyik, hogy mind a M. Tud. Akadémia tagjainak, mind az érdeklődő közönségnek lehető világos képet adjak róla.

Minden szótár megalkotásának munkájában két egymástól lényegesen eltérő folyamatot kell megkülönböztetnünk: a gyűjtést és a szerkesztést. A gyűjtés a nyelv szóanyagának, első sorban a nyomtatott forrásokból való kiszedése, melyhez aránylag igen kis mértékben járul közvetlenül az élő nyelvből való adatoknak a beszerzése. A gyűjtés foglalja el a munka teljes idejének nagyobb részét, minthogy sok ezernyi könyv, folyóirat, nyomtatvány elolvasásából és milliókra menő adatoknak kijegyzéséből áll. A szerkesztés, mely az adatokfak kiválogatását, rendezését s a czímszokat magyarázó cikkeknek fogalmazását foglalja magában, aránylag rövidebb időbe kerül. A mi új Nagy Szótárunk munkájának megkezdésétől, 1898 decemberétől fogva szakadatlanul folyik ez az adatgyűjtés és valószínű, hogy egyhamar még nem is fejeződhetik be.

A gyűjtés munkáját a vezető előadó s a dolgozótársak végzik, kiket az önként jelentkezők közül az előadó javaslatára a Szótári Bizottság megbiz. A munka megindításakor az első előadó lelkes felszólítása igen sokan, kétszáznál többen jelentkeztek az ország minden részéből: részben az egyetem nyelvszakos hallgatói, főleg pedig a középiskolák magyarszakos (egy-két más szakos) tanárai közül. A gyűjtők nagy száma azonban csakhamar nagyon alászállott, s ennek a dolog lényegében rejlő igen természetes okai vannak. Szótári gyűjtésre nem elég a jóakarát és a lelkesedés. Már Grimm, a nagy szótárak atyamestere, igen keservesen panaszkodik: hogy nem minden gyűjtő van teljes tudatában annak, mi egy nyelv nagy szótárának a célja s ennél fogva nem is tud helyesen gyűjteni: legtöbbször csak a nyelv furesaságait, rendkívüli szavait gyűjtik, a szókinés igazi törzsét, a mindennapi nyelvhasználat szavait nem írják ki a forrásokból; különösen a fontos írók művei maradnak rendszerint csak félig kiaknázva; mindez azért van, mert a gyűjtők nem eléggé s nem egyenlőképen képzetek; épp ezért aztán csakhamar beléúnnak a munkába, a buzgalom hanyatlak s a gyűjtések eredménye mennyiségben és minőségben csökken. — Szinte ugyanezeket a panaszokat olvassuk a Nyelvtörténeti Szótár bevezetésében s ugyanezek a tapasztalatok újultak meg a Nagy Szótár gyűjtőmunkálatai közben. Ezért a gyűjtők száma egyre csökkent; részben maguktól maradtak el azok, kik nem éreztek

hivatottságot, részben az előadó volt kénytelen a beküldött anyag elbírálása alapján a munkával való megbízást egyre szűkebb körre szorítani (v. ö. Akad. Ért. 1904: 204, 1905: 204, 1908: 234). A legutóbbi évek folyamán 10—12 állandó munkásunk folytatja az anyaggyűjtést. Igaz, foglalkoztathatnánk többet is, találnánk több rátermedt embert, de itt aztán más akadály állja útunkat: az anyagi eszközök szűk volta, mely azt sem engedi meg, hogy állandó gyűjtőink annyit dolgozhassanak, a mennyit bírnának.

Nézzük most magának a munkának folyamatát.

Első dolog a feldolgozandó művek kiválasztása. Ez egy könyvészeti alapon összeállított jegyzék útján történik, mely évek szerint, időrendben magában foglalja irodalmunk nyomtatott termékeinek értékre és számra nézve legjavát; természetesen, hogy e jegyzék mellett mindig figyelemmel vagyunk minden évnek teljes könyvészetére, a meglévő szakművek, életrajzok és esetleg előforduló egykorú feljegyzések segítségével. Az Utasítás szerint a Nagy Szótár anyaga 1750-től fogva gyűjtendő; ennél fogva 1750-től haladtunk lehető szigorú időrendben évről-évre. A történeti és időrend azért lényeges, mivel munka közben magának a gyűjtőnek bele kell tanulnia a nyelv fokozatos fejlődésébe, hogy észrevegye, mi a fontos szótári anyag: hol bukkan fel valamely új szó; mikor keletkezik egy régi szónak az eddigetől eltérő jelentése; hogy váltja fel a régibb latin hatást a nyugati nyelveknek újabb befolyása; honnan szerzi a nyelv az élet újabb fogalmaira a megfelelő nyelvi kifejezést; mikor újul fel valamely elavult szó; mikor válik irodalmivá egy-egy népies elem; mikor teremt az írók önkénye, vagy önkéntelen nyelvalkotó művésze — szóval a nyelv növekedésével és gyarapodásával magának a gyűjtőnek is növekednie és gyarapodnia kell.

A kiszemelt könyveket kikölcsönözzük közkönyvtárainkból. Az előadó megvizsgálja, olyan-e, hogy érdemes lesz feldolgozni; aztán megállapítja a könyv czimének rövidített jelzését s esetleg a feldolgozás módjára vonatkozó még részletesebb utasításokkal kiadja, vagy elküldi a gyűjtőnek. Az időrenden kívül még figyelemmel vagyunk — a mennyire csak lehet — a gyűjtőnek egyéni hajlamaira is. Az egyik szívesen foglalkozik történeti szöveggel, a másíknak természettudományokhoz van kedve, más nyelvészeti vagy bölcséleti műveket szeret stb. Fontosnak tartjuk továbbá, hogy egy-egy nagyobb munkásságú írónak minden művét lehetőleg egy gyűjtő dolgozza fel, természetesen megint időrendben, hogy beletanuljon s jól megfigyelhesse annak az egy író nyelvének fejlődését. Ilyenkor a nagyobb műveken kívül felveszszük az apróbbakat is, úgy hogy a nyelvileg vagy irodalmilag fontos írók szókincse a lehetőségig teljesen megvan vagy meglesz a

Nagy Szótár anyagában. Például Faludinak minden műve lényeges, Molnár Jánosé nemkülönben, valamint Révaié, Gvadányié, Dugonicsé, Barczafalvié, Barótié s mindazoké, a kiknek irodalmi munkásságához a nyelv fejlődésének bármely mozzanata fűződik.

Magának a gyűjtésnek mivoltára vonatkozó szabályokat e helyt apróra nem ismételhetem; ezeket annak idején megállapította a Szótári Bizottság és nyomtatásban minden gyűjtőnek kezébe adta. Irányelv a gyűjtésben az, hogy a szövegekből kifrandó minden szó, kifejezés, szólás, a mely addig nem fordult elő. Ez úgy értendő, hogy nemcsak az egyáltalában új szavakat kell kijegyezni, hanem minden régi szót is, ha bármilyen alaki, jelentésbeli vagy kapcsolatbeli újszerűség mutatkozik benne vagy rajta. Különös figyelemmel kell kísérni például az új képzéseket és összetételeket, melyek főleg a nyelvújítás idején nagy számmal teremnek. Ellenőrzésül a gyűjtő utánanéz a Nyelvtörténeti Szótárban s a Nyelvújítás Szótárában, s ha ott nincs meg, kiírja az adatot; de kiírja akkor is, ha bármely eltérés van a régi s az új adat közt; ha a szótári adat későbbi keletű; ha a szótári adat bármely tekintetben nem eléggé világos; ha nagyon is kevés a régi adat stb. stb. Szóval, minden adat kijegyzése alapos megfontolás után történik, úgy hogy ez nem pusztá gépies kiírás, hanem valóságos tudományos munkásság, mely nagy szótörténeti és nyelvészeti képzettséget, jártasságot és lelkiismeretességet kíván. A gyűjtőben idővel bizonyos érzék, mondhatnám *szimat* fejlődik, hogy egyszeriben ráismer az értékes és érdekes anyagra. De ne gondoljuk, hogy a nyelv ritkaságai és furesaságai azok, mikre az igazi szógyűjtő szemet vet; ezeket meglátja akárki más is. Éppen a mindennapi élet közönséges szavai azok, amik legkönnyebben kimaradnak. Akárhányszor a legnagyobb meglepetés éri a gyűjtőt, sokszor szinte hihetetlen, milyen szavakat nem jegyzett fel a szótáriródalom Páriz-Pápaútól kezdve a legújabb szótárig.

A szavakat nem szabad csak egymagukban, pusztán kiírni, hanem mindig a többi szóval, amelylyel együtt van a szövegben, mivel a szó csak mondati kapcsolatban mutatkozik határozott jelentéssel; ennél fogva minden szóért vagy egész mondatot, vagy legalább is teljes értelemű mondatszakaszt kell kiírni. A kijegyzésnek továbbá betűről betűre hiven kell történnie, az eredeti szöveg minden legapróbb írássajátságának hű lemásolásával; semmiféle átírásnak vagy bármely jóakarató javításnak helye nincs. A czédula alján aztán a gyűjtőnek szabadságában áll, sőt kívánatos is, hogy megjegyzést fűzzön az adathoz, melyben a maga felfogása szerint magyarázatot, felvilágosítást, vagy más egyéni véleményt kifejezhet. Magától értetődik, hogy egy-egy

8-rét czédulára, melyet készen kap a Szótári Bizottságtól, rajta van a feldolgozott mű (rendszerint rövidített) címe, évszáma, lapszáma, hogy az adatot bárki bármikor eredetiben is megkereshesse. A lelkiismeretes gyűjtés ilyenformán nem valami szapora munka; a szövegnek többször való elolvasása, az adat készmellese, összevetése a szótárakkal, az idézendő szövegrésznek sokszor szükséges rövidítése, a kiírás, esetleges felvilágosító jegyzetek odavetése: mind igen sok időbe kerül s nagy gyakorlatot kíván. A legjobb gyűjtőktől szerzett értesülés szerint s a magam tapasztalatából tudom, hogy néha alig kerül óránként hat-nyolcz adat; a *leghálásabb* szövegből sem lehet óránként 22—28 adatnál többet kiaknázni. *Hálás* szövegnek tartjuk az olyat, mely laponként 3—6 adatot szolgáltat. Ilyenek különösen a nyelvújítók művei, a népiességre törekvő szövegek, a köznyelv leghívebb tolmácsai: a hírlapok. De akad néha olyan *meddő* anyag is, hogy több lapon keresztül nem találni benne egyetlenegy értékelhető adatot sem, s ilyenkor a ráfordított munka teljesen kárba vész. Az egy alkalommal, mondjuk egy ülésre kiirt adatokat a gyűjtő még egyszer összeveti a szöveggel, hogy az esetleg belecsúszott íráshibákat s más tévedéseket kijavítsa. Ha pedig elkészült az egész művel, a czédulákat a könyv lapszámainak sorrendjében, úgy a hogy kiirta, kétszázával borítékba teszi, ráírja kívül a mű címét, kötetét, részét, évszámát, az egész gyűjtés első csomójára a czédulák teljes számát s a könyvvel együtt elküldi a Szótári Bizottság előadójának.

Az előadó minden kész gyűjtést beír a gyűjtő nevével, a mű címével, az adatok számával, beérkezés napjával egy ideiglenes naplóba. Most következik a felülvizsgálás munkája. Ez megállapítja először a beérkezett adatok számának, az idézeteken feltüntetett évszám, mű nevének s a lapszámok helyességét, azután pedig összeveti az idézeteket az eredeti szöveggel, részben azért, hogy meggyőződjk a kiírás fontosságáról, részben pedig hogy a megjelölt szavak szótári értékét megbírálja s az esetleg kimaradt adatokat beleiktassa, vagy a kiirt szövegben aláhúzással megjelölje. Itt megint bő alkalom nyílik alaktani, jelentéstani, szótörténeti megjegyzésekkel kísérni az adatokat, hogy a majdani szerkesztő munkája könnyebbé és biztosabbá váljk. E felülvizsgálás is sok megfontolással, szótárak s egyéb segédmunka forgatásával jár. Elvégezvén ezt is, a gyűjtés könyvészeti és számbeli adatait a gyűjtőczédulán megjelöljük, a gyűjtések törzskönyvében elkönyveljük, a borítékban lévő czédulákat pedig a könyv szerzőjének vagy czimszavának betürendjében nagy dobozokban elraktározuk, hol ebben a rendben maradunk a rendezés és szerkesztés idejéig.

Így dolgoztunk fel 1898 decemberétől 1911 decemberének

végéig 1703 művet, melyből egy millió négyszázezer adatot aknázunk ki.¹

Az előadottakból talán eléggé kiviláglik, hogy ez a gyűjtés bizony lassú és időtemesztő munka. Még inkább szembetűnik ez, ha példának néhány művet idézek lapszámmal s a nyert adatok számával :

czím	a könyv lap- szama :	adatok szama :	lapon- ként átlag :
Baróti Szabó D.: Paraszti Majorság 2. kiad.	408	2146	5
" " : Magyarság Virágyi	493	6330	13
Dugonics: Ulisszes	224	741	3
Faludi: Téli Éjtszakák	331	1621	4
Gvadányi: XII. Károly	386	1836	5
" : Falusi Nótárius	158	1582	10
" : Pöstyéni Főrödés	45	327	7
Herfort és Klárka	686	2031	3
Kazinczy: Bácsmegyei	264	1655	7
" : Gessner	280	1141	4
" : Herder Paramythion	62	396	6
Kármán: Uránia	910	2090	2
Kovács: Példabeszédek	235	3515	15
Páriz-Pápai-Bod: Latin része	614	9800	16
Péczeli: Mindenés Gyűjt.	2467	5335	2
M. Hirmondó 1781	802	2721	3
" " 1782	874	2254	2
" " 1783	820	2650	3
" " 1784	840	3151	3
" " 1785	840	3122	3
M. Kurir 1787.	842	3867	4
" " 1789.	761	2292	3
" " 1790.	1480	3991	2

Ha már most elgondoljuk, hogy egy-egy gyűjtő havonként átlag 700 adatot bir kijegyezni, belátjuk, hogy némely nagyobb

¹ A gyűjtés részletes számadatai a következők :

Év	feldolgozott művek száma	gyűjtők száma	átlagos gyűjtés egyenkint	évi gyűjtés összege	a gyűjtések teljes végösszege
1899	65	36	2761	100000	100000
1890	293	107	1682	180000	280000
1901	259	150	1026	154000	434000
1902	189	71	1650	117000	351000
1903	129	46	1744	80238	631238
1904	99	38	2695	102394	733632
1905	80	40	3787	151482	885114
1906	128	38	3349	127097	1012211
1907	56	24	3004	72099	1084310
1908	65	9	7106	63744	1148054
1909	129	12	6096	73147	1221201
1910	111	11	7553	83089	1304290
1911	120	12	8798	105586	1409876

terjedelmű vagy gazdagabb tartalmú könyv hónapokig is foglalkoztatja feldolgozóját s akkor nem csodálkozhatunk, ha a gyűjtés munkája lassan halad s a feldolgozásra várakozó anyag alig fogy. Pedig előttünk van még az egész XIX. század óriási irodalma, melyből a régi munkálatok folyamán még csak a legfontosabb és legnagyobb írók egy kis része került kiaknázásra.

A XVIII. század második felének irodalmát minden szakban a lehetőségig teljesen feldolgoztuk, csak azt mellőztük, a melyről saját tapasztalat alapján meggyőződünk, hogy nincs benne szótárilag és nyelvtörténetileg értékes anyag. Mindig szemünk előtt volt a szótár alapelvűül kitűzött *teljesség*, hogy lehetőleg semmisen hiányozzék belőle, s a magyar nyelv minden ágának minden értékes szóanyaga meglegyen benne.

Am de minél jobban közeledünk szellemi életünk újabb kora felé, minél jobban szétágazik a nyomtatott források tömege a különféle szakok szerint, annál inkább be kell látnunk, hogy a mi körülményeink közt bizonyos tekintetben le kell mondanunk a közvetlen feldolgozás teljességének eszméjéről. Előttünk van a külföld nagy szótárainak példája, melyek első sorban a szorosan vett művelt köznyelv és irodalmi nyelv szókincsét ölelik fel, a külön szakok nyelvét pedig csak olyan mértékben, a melyben a társalgási és irodalmi nyelvbe beléhatolt. Megfontolás tárgyává kell tehát tenni, hogy a XIX. század óriás könyvanyagából mit és mennyit lehet feldolgoznunk, a nélkül, hogy a teljességen jelentékeny csorba ne essék s a szótár elkészülte ne hátráltassék annyira, mintha a teljességet szószerint vennők. Arról ugyanis, hogy a XIX. sz. *minden* nyomtatványát feldolgozzuk, arról teljesen le kell mondanunk, arra szegények vagyunk. A kiaknázandó források számát tehát apasztani kell, s a mi Nagy Szótárunk alapjául is az irodalmi és társalgási nyelvet kell vennünk. Feldolgozandók tehát első sorban költészetünknek azok a termékei, melyek irodalmunk fejlődésének képviselői és kifejezői, kötött és kötetlen alakban költészetünk emlékei, s irodalmi hatásuknál fogva a nyelvi fejlődésnek is tényezői. Következnek azután azok, melyeknek tartalmuk szerint nincs ugyan irodalomtörténeti jelentőségük, hanem nyelvbeli előadásuk sajátágainál fogva hathattak: ilyenek, a melyek újszerű szó- és mondatkötéssel élnek, — erősebben merítenek a nép nyelvéből vagy a régiségből, — a pongyolább köznyelvet viszik bele az irodalomba. Ide számítandók főleg a hírlapok és folyóiratok, melyek legjobban mutatják a társalgási és köznyelv változásait, mert közvetlenebb kapcsolatban vannak az étellel és sokszor előkészítői az irodalmi nyelvnek. Nagyon érdekesen tapasztaltuk ezt a XVIII. század végének hírlapjaiban, melyeknek feldolgozása alkalmával sokszor bámulattal és meglepetéssel találtunk olyan nyelvi jelenségeket, miket az azóta fejlődött szótárirodalom

szinte teljesen mellőzött s még a nyelv ismerői is a legújabb élet termékének tarthatnak. Természetes, hogy a hírlapirodalom termékeit is erősen meg kell válogatnunk, s a tengernyi anyagból csak minden kornak egy-két főbb képviselőjét lehet felvennünk. A tudományos és egyéb szakmunkából csak azokat lehet kiszemelnünk, melyek a maguk terén időben elsők voltak, tehát szaknyelvük első képviselői; ezeken kívül arra vagyunk utalva, hogy másodforrásból merítsünk: a minden téren keletkezett összefoglaló kézikönyvekből és szakszótárakból, mert lehetetlenséggel határos dolog, hogy minden szaknak minden művét a fejlődésnek minden fokán feldolgozzuk. Majd ismét czélszerű lesz felújítani és újra megindítani a műszók gyűjtését, melyet annak idején Zolnai Gyula megkezdett s a mely, sajnos, kellő érdeklődés nélkül, csak kevés eredménnyel járt (v. ö. Akad. Ért. 1909:591).

A feldolgozandó anyag ily módon való apasztása bizonyára meggyorsítja a gyűjtés haladását. De ennek az apasztásnak magának a Nagy Szótárnak tervéből következőleg áthághatatlan akadályai vannak, melyeken túl már csak a nagy mű kárával lehetne az anyagot csökkenteni.

A Nagy Szótárnak mostanában rendelkezésére álló költéssel eddig 10—12 állandó gyűjtőt foglalkoztathattunk, de őket sem úgy, hogy az egész év folyamán dolgoztak, hanem csak addig, míg a pénzben tartott. A pénz már rendszerint júniusban, legjobb esetben szeptember végén teljesen elfogy, úgy hogy az év utolsó negyedében a beérkezett munkák felülvizsgálásán s az újak előkészítésén kívül szinte minden szótári munka szünetel. A gyűjtések átlagos eredménye ez idő szerint évenként 100 műből 70,000 adatra tehető; ha a munka ezután is csak ilyen csigamenetben halad, akkor még igen soká nem gondolhatunk a rendezés és szerkesztés munkájára. Minthogy pénzügyi segítséget nem remélhattünk, 1911 tavaszán a közoktatásügyi kormánytól azt kértük, segítsen meg munkaerővel és két, vidéki gimnáziumban működő, régi, szakavatott dolgozótársunkat felmentvén iskolai teendői alól, rendelje be szolgálattételre a Szótári Bizottságba. Kérésünknek lett is fogantja, s ámbár a fennálló szabályok szerint a berendelésből csak egy évi szabadság lett, a jobb jövő reményében két dolgozótársunk a múlt tanév egész folyamán, 1911 szeptemberétől 1912 júniusa végéig itt fenn Budapesten, a Szótári Bizottság helyiségében csupán a Nagy Szótárnak való gyűjtéssel foglalkozott, nemcsak mennyiségben gyarapítván az adatkészletet, hanem minőségben is a legértékesebb anyagot szolgáltatván. Az év leteltével idejekorán újra folyamodtunk dolgozótársaink szabadságának meghosszabbításáért; egyik dolgozótársunk — két havi késedelemmel — meg is kapta a szabadságot, a másik Budapestre áthelyeztetvén megint csak az iskolai elfog-

laltságon felül maradó idejét szentelheti a Nagy Szótárnak, de legalább itt lévén a központban, mégis élénkebb részt vehet a munkában. Midőn ezért is köszönettel és hálával tartozunk a közoktatásügyi kormánynak, hisszük és reméljük, hogy a jövőben módot fog találni a fennálló rendszabályok szakaszainak betűi közt és e két dolgozótársunk állandó és félbe nem szakított átengedésével méltó módon elősegíti a Nagy Szótár ügyét.

Megvallo, én nem régebben arról álmodoztam, hogy tizen-tizenöten néhány esztendeig csupán ennek a nagy műnek élve és dolgozva, aránylag rövid időn belül megvalósíthatjuk ezt a szép tervet, de meg kell alkudnunk és szűkös viszonyaink közt bele kell nyugodnunk abba, hogy lassú, hosszantartó, de azért lelkes munkával törjünk célunk felé.

Irigykedve látjuk azonban, hogy más, talán kevésbbé módos nemzetek is, már meg is teremtették nyelvük Nagy Szótárát, a magyar nyelv kincseinek pedig még soká kell hozzáférhetetlenül heverniök kiaknázatlan bányáikban: a tudomány, a közélet, és a nemzeti tekintély nem csekély kárára.¹

¹ A Nagy Szótárra fordított költségek összege:

	állami hozzájárulás	a z A k a d é m i a		összeg
		egészétől	egyer osztályaitól	
1898	4000	—	—	4000
1899	4000	—	—	4000
1900	4000	—	150 (Nyelvt. Biz.)	4150
1901	4000	4000	2000	10000
1902	4000	10000	2000	16000
1903	4000	—	2000	6000
1904	4000	—	2600	6600
1905	4000	—	2400	6400
1906	4000	2000	2400	8400
1907	4000	8278	2400	648278
1908	4000	2000	2400	8400
1909	4000	2000	2400	8400
1910	4000	2000	2400	8400
1911	4000	2000	2400	8400
1912	4000	2000	2400	8400
	60000	2608278	27950	11403278

Kisebb közlemények.

Kriza levele — Brassaihoz.¹

Kedves Komám Ur! Mihelyt a két thekáriustól kezemhez kaphatám a kívánt köteteket, azonnal neki állék az elküldéshez. Két thekáriust mondék, mert Mikó Lőrincz a thekás, mióta ő mint biztos a Gedő ur könyveit átadta, s lajstromozásokat magára vévén, azt elvégezte, mire aztán az ősszel Göttingából leérkezett Nagy Lajost tevék meg könyvárusnak, de tulajdonképpen még Mikónál állott a kulcs, s áll még: mert az őszön Pákey Lajos átadá szép könyvtárkáját, behozták a N. Kozma Gergely könyveit s Nagy Elek is egy falkát adott még által, a mik még nincsenek lajstromozva s elrakva. Így gyűlnek a könyvek, majd helyök se lesz, mert a collegiumunk boltozatjai a szomszéd ház fölépülése folytán történt rengetések által nagyon meggyengülvén, most újra kell építtetni nagy költséggel. T. i. Hollandia boltját, hol az Archivum volt, s az úgynevezett német audiariumét újítják meg most, aligha még a többi is nem következik. De ez napi localis dolog. minden napnak meg van pedig az ő plagája — ha Önöktek az egésség minden ily plagát feledtek, azon örvendünk. Euclidesnek pedig jó szerencsét s mindenekelőtt napfényt kívánok. A fűvészkönyvnek megjelenésén örülnek az illetők.

Nem is jut eszembe egyéb, csak az hogy Angliában néhány ezeret gyűjtöttek a hitrokónok, de még egy font se gurult le. Ugy halljuk hogv néhány dollárt Amerikából is kapunk. Különben bajlódunk, küzködünk kivált a mi szebeni Salamonunkkal is, a ki egynéhányszor nem igen atyafiságos szeretettel viselkedett irányunkban. De semmi! Megöli majd a méreg a miatt, hogy Nagy Pétert miért választották főjegyzőnek és nem ötet. — Nagy Péter talán e perczben Pesten van a kis fiával.

Körmöczi ellen pert kezdett a statusunk, mert 10 ezer pengőt eltökített — neki ugyan nincs annyi vagyona, de van a társának Feketének, s inkább ezzel is lesz bajunk.

¹ A M. T. Akadémia könyvtár kéziratrában levő eredetiről közli Hellebrant Árpád.

Isten áldja, tiszteli a nőm Nénit és csókolja. Tiszteljük, becsüljük önt is Kedves Komám ur, és Eljent kiáltunk s jó egészséget!

igaz komája
Kriza.

Kolozsvár Május 10. 1858.

Kivül: T. Cz. Brassai Samuel urnak

Pest.

A M. Tud. Akadémia könyvtárának szaporodása 1912-ben. (Lásd fönt 53. l.)

(A cserepéldányok és ajándékok kivételével. — A diplomatariumok jegyzéke ezután is az Ertesítő májusi füzetében jelenik meg.)

Abhandlungen z. Geschichte der mathemat. Wissenschaften. Hft. XXVI.
3. Leipzig, 1911.

Abhandlungen (Heidelberger) z. mittleren und neueren Geschichte.
34. Hft. Heidelberg, 1912.

Abhandlungen, Leipziger historische —. 27–30. Hft. Leipzig, 1912.

Abhandlungen z. Philosophie u. ihrer Geschichte. 18. Hft. Leipzig, 1911.

Acta Societatis Scientiarum Fennicae Tom. 13. Helsingforsiae, 1884.

Al-Machriq. 11. Beyrut.

Alter, Wilhelm: Feldzeugmeister Benedek und der Feldzug der k. k.
Nordarmee 1866. Berlin, 1912.

Alterthümer, die — unserer heidnischen Vorzeit. V. Bd. 12. Hft.
Mainz, 1911.

Amundsen, Roald: Die Eroberung des Südpols. Übersetzung ins
Deutsche von P. Klaiber. 1. 2. München, 1912.

Andree, Karl: Geographie des Welthandels. Herausg. von Dr. Fr. Hei-
derich u. Dr. R. Sieger. II. Bd. Frankfurt a/M., 1912.

Année (l') philosophique. Publiée par E. Pillon. 22. année. 1911.
Paris, 1912.

Apophoreton. Berlin, 1903.

Apponyi Albert gr.: Lebenserinnerungen eines Staatsmannes. Leipzig,
Wien, 1912.

Arbeiten, Philosophische —. IV. Bd. 3. Hft. VI. Bd. 1. Hft. Heim-
soeth H.: Die Methode der Erkenntnis bei Descartes u. Leibniz.
Giessen, 1912.

Archivum Franciscanum Historicum. II. 1–4. Ad Claras Aquas, 1909.

Askenazy, Simon: Fürst Joseph Poniatowski. 1763—1813. Gotha, 1912.

Atti della nazione germanica artista nello studio di Padova. Per cura
di Antonio Favaro. Vol. 1. 2. Venezia, 1911—1912.

Atti della nazione germanica dei legisti nello studio di Padova. Per
cura di Biagio Brugi. Venezia, 1912.

- Atti della reale accademia di archeologia, lettere e belle arti. Vol. 13—16. Napoli, 1889—1894.
- Ausgaben und Abhandlungen a. d. Gebiete d. roman. Philologie. 1. II. 4. 6. 9. 18—22. 25. 27—36. 39. 66. 68. 72—82. 85—90. 93. Marburg, 1882—1895.
- Balan, A. Teodor: *Blgarsky Knigopis za sto godini 1806—1905.* Sophia, 1909.
- Bang, W.: *Beiträge zur Kritik des Codex Cumanicus.* Bruxelles, 1911.
- Bapst, Edmond: *Les origines de la guerre de Crimée.* Paris, 1912.
- Bartscherer, Agnes: *Zur Kenntnis des jungen Goethes.* Dortmund, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Basch, Dr. Emerich: *Die Gemeindebetriebe in Ungarn.* München u. Leipzig, 1912.
- Bauernfelds ausgewählte Werke. 1—4. Bd. Leipzig, Hesse.
- Baumann, Julius: *Neues zu Sokrates, Aristoteles u. Euripides.* Leipzig, 1912.
- Baumgartner, Alex: *Goethe. Sein Leben und seine Werke.* I. Bd. 3. Aufl. Freiburg i. Br. 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekwesen. XL. Leipzig, 1912.
- Beiträge z. Geschichte der Philosophie d. Mittelalters. Herausg. v. Baumker. VIII. Bd. 4. Hft. IX. Bd. X. Bd. 6. Hft. XI. Bd. 1. 2. Hft. Münster, 1912.
- Beloch, Karl Julius: *Griechische Geschichte.* 2. neugestaltete Aufl. I. Bd. Strassburg, 1912.
- Berlioz, Hector: *Literarische Werke.* VIII. Bd. Leipzig, 1909.
- A Bessenyei György társasága. Béts, 1777.
- Bettelheim, Ant.: *Biographisches Jahrbuch u. Deutscher Nekrolog.* XIV. Berlin, 1912.
- Bibliographie der deutschen Zeitschriften-Literatur. Bd. 29. A. Beilage-Bd. IV. Gautzsch, 1912.
- Bibliotheca fratrum Polonorum. 1—8. Vol. Irenopoli, 1656.
- Bibliothek der amerikanischen Kulturgeschichte. I. Lodge, George Washington. 1. 2. II. Smith. *Die amerikanische Literatur.* 2. Bd. Berlin, 1912.
- Bibliothek, Germanische —. I. Reihe. 7. Bd. Michels, Dr. Victor: *Mittelhochdeutsches Elementarbuch.* III. Reihe. 2. Bd. Kraus, C. v.: *Mittelhochdeutsches Übungsbuch.* IV. Reihe. 4. Bd. Grein, C. W. M.: *Sprachschatz der angelsächsischen Dichter.* 1. Lfr. II. Abt. 5. Bd. Sievers, E.: *Rhythmisch-melodische Studien.* III. Abt. 2. Bd. Baesecke, G.: *Der Wiener Oswald.* Heidelberg, 1912.
- Bibliothek, Indogermanische —. II. Reihe. 2. Berneker, Dr. E.: *Slavisches etymologisches Wörterbuch.* Lfr. 8. 9. Heidelberg, 1912.
- Bibliothek, Mythologische —. V. 1. Leipzig, 1912.
- Biographie, allgemeine deutsche —. 56. Bd. Generalregister. München u. Leipzig, 1912.

- Blok, P. J.: Geschichte der Niederlande. Verdeutscht von O. G. Houtrouw. V. Bd. Gotha, 1912.
- Bode: Stunden mit Goethe. VIII. 3. 4. Berlin. (Goethe-gyűjtemény.)
- Bölöny László: A nagybölöni Bölöny-család története. Kolozsvár, 1903.
- Börnes Werke. Hist.-krit. Ausgabe. Herausg. v. L. Geiger. 1—3. Bd. Berlin, Leipzig, Wien. (1912.)
- Braungast, Dr. Rich.: Die Urheimat der Landwirtschaft aller indo-germanischen Völker. Heidelberg, 1912.
- Bremische Biographie des XIX. Jahrhunderts. Bremen, 1912.
- Bretholz, Dr. Bertold: Geschichte Böhmens und Mährens. München, Leipzig, 1912.
- Brockelmann, C.: Grundriss d. vergl. Grammatik d. semit. Sprache. II. Bd. 2—5. Lfr. Berlin, 1911.
- Brown, J. D. Library classification and Cataloguing. London, 1912.
- Brunetière, Ferdinand: Histoire de la Littérature française classique. 1515—1830. Tom. II. Paris.
- Burchinal, Dr. Mary Cacy: Hans Sachs und Goethe. Baltimore, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Calwer, Rich.: Jahrbuch der Weltwirtschaft. 1911—12. Jena, 1911—12.
- Cambridge (The) History of English Literature. Vol. VIII. Cambridge, 1912.
- Cambridge (The) Modern History. Atlas. Cambridge, 1912.
- Canti popolari ungheresi. Tradotti da Silvino Gigante. Milano, Palermo. (1912.)
- Časopis českého Museum. 9—11. W Praze, 1835—37.
- Catalogo generale della libreria Italiana dall' anno 1900 a tutto il 1910. (Primo supplemento) Vol. I. fasc. 2—4. Milano, 1911.
- Catalogue général de la librairie française. Tome XXII. 2. Paris, 1911.
- Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée d'Alexandrie. I. Inscriptions grecques et latines. Par Evaristo Breccia. Le Caire, 1911.
- Cavaignac, Eugène. Histoire de l'Antiquité. II. Athènes (480—330.) Paris, 1913.
- Chantavoine, Jean: Liszt. 2. éd. Paris. 1911.
- Charmatz, Richard: Wegweiser durch die Literatur der österreichischen Geschichte. Stuttgart u. Berlin, 1912.
- Chateaubriand, Correspondance générale de —. Publiée par Louis Thomas. Tome II. Paris, 1912.
- Chélar, Raoul: Ce que doit être la politique française — à l'égard de l'Autriche et de la Hongrie. Paris, 1912.
- Chtędowski, Casimir V.: Rom. I. Die Menschen der Renaissance. II. Die Menschen des Barock. Übers. a. d. Polnischen v. Rosa Schapire. München (1912).
- Chun, C. Wissensch. Ergebnisse d. deutschen Tiefsee-Expedition. XVII. Bd. 1. Lfr. XX. Bd. 2. Lfr. Jena, 1912.
- Cicerone, (Der) in den Kunstsammlungen Europas. II. 1889.

- Cohen, Herm.: System der Philosophie. 3., 4. Teil. Ästhetik des reinen Gefühls. 1., 2. Bd. Berlin, 1912.
- Corpus inscriptionum etruscarum. Ed. Carolus Pauli. Vol. II. Sect. II. Fasc. I. Lipsiae, 1912.
- Crawford, M. C.: Goethe and his women friends. London, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Crémieux, A.: La révolution de février 1848. Paris, 1912.
- Crispi, Francesco: Die Memoiren... 's. Herausg. v. T. Palamenghi-Crispi. Deutsch v. W. Wickmann. Berlin, 1912.
- Crispi, Francesco: Carteggi politici inediti (1860—1900.). Estratti e annotati da T. Palamenghi-Crispi. Roma. (1912.)
- Criste, Oskar: Erzherzog Karl von Österreich. 1—3. Bd. Wien, Leipzig, 1912.
- Csengery, Ant: Ungarns Redner u. Staatsmänner. 1. 2. Leipzig, Wien, 1852.
- Czeschka, Hugo v.: Behelf zum Studium d. Kriegsgeschichte. 4. Hft. Der Krieg Österreichs gegen Preussen im Jahre 1866. 5. Hft. Der Krieg Österreichs gegen Italien im Jahre 1866. 6. Hft. Der deutsch-französische Krieg im Jahre 1870—71. 7. Hft. Die Okkupation Bosniens und der Hercegovina. Wien, 1912.
- Czygan, Paul: Zur Geschichte der Tagesliteratur während der Freiheitskriege. I. II. 1. 2. Leipzig, 1911.
- Dahlmann-Waitz: Quellenkunde der deutschen Geschichte. 8. Aufl. Herausg. v. Paul Herre. Leipzig, 1912.
- Dähnhardt, Oskar: Natursagen, IV. Bd. Leipzig, Berlin, 1912.
- Dantes poetische Werke. Neu übertragen u. mit Originaltext versehen von R. Zoozmann. 1—4. Bd. Freiburg i/Br.
- Darstellungen aus der württembergischen Geschichte. V—VIII. Stuttgart, 1911—12.
- Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. 2—9. Bd. Breslau, 1907—1909.
- Davidsohn, Robert: Geschichte von Florenz. III. Bd. Berlin, 1912.
- Denkmäler der deutschen Kulturgeschichte. I. Abt. Briefe. II. Bd. Deutsche Privatbriefe des Mittelalters. Herausg. von Dr. Georg Steinhausen. II. Bd. Berlin, 1907.
- Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. Publié sous la direct. du F. Cabrol et du H. Leclercq. Fasc. 26. 27. Paris, 1912.
- Dictionnaire des antiquités grecques et romaines. Rédigé sous la direction de E. Saglio. 46. Fasc. Paris, 1912.
- Dierauer, Joh.: Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft. IV. Bd. Gotha. 1912.
- Dijkstra, Waling: Friesch Woordenboek. (Lexicon Frisicum) 1—4. deel Leeuwarden, 1898—1911.
- Doeberl, M.: Entwicklungsgeschichte Bayerns. I. II. Bd. München, 1908—12.

- Douglas-Irvine, Helen: History of London. London, 1912.
- Doxographici graeci. Collegit Hermannus Diels. Berolini, 1879.
- Drygalski, Erich. v.: Deutsche Südpolarexpedition. II. Bd. 7. VII. Bd. 3. Hft. XIII. Bd. 1—2. Hft. Atlas. Berlin, 1912.
- Du Bois-Reymond, Emil: Reden. 2. vervollst. Aufl. Herausg. v. Estelle du Bois-Reymond. 1. 2. Bd. Leipzig, 1912.
- Ebeling, Dr. Heinrich: Griechisch-deutsches Wörterbuch zum Neuen Testamente. Hannover u. Leipzig, 1912.
- Encyclopaedia, The catholic. Vol. XII—XIV. New York, 1911—12.
- Encyclopädie der mathematischen Wissenschaften. Bd. IV. 1. II. Hft. 2. Bd. IV, 2. II. Hft. 6. Bd. VI. 2. Hft. 4. 5. Leipzig, 1911.
- Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften. Herausg. v. Ruge. I. Bd. Logik. I. Hälfte. Tübingen, 1912.
- English catalogue (The) of books. Vol. VIII. 1906—1910. London, 1911.
- Entwicklungsgeschichte der Menschheit. II. Bd. Schneider, Hermann: Kultur und Denken der Babylonier und Juden. Leipzig, 1910.
- Epochs (The) of Philosophy. Hicks, R. D. Stoic and Epicurean. — Hibben J. G.: The philosophy of the enlightenment. London, 1910.
- Erläuterungen u. Ergänzungen zu Janssens Geschichte d. deutschen Volkes. VIII. IX. Bd. 1. 2. Freiburg i/Br., 1912.
- Erzieher, Die grossen. V. Sakmann: P. J. J. Rousseau. Berlin, 1912.
- Estreicher: Bibliografia polska. 20—23. Krakow, 1905—10.
- Euripides: Ausgewählte Tragödien. Erklärt von N. Wecklein. VI—XI. Leipzig, 1906—12.
- Faguet, Émile: La tragédie française au XVI. siècle. Paris, 1912.
- Faguet, Émile: Initiation philosophique. Paris, 1912.
- Falckenberg, Dr. Richard: Geschichte der neueren Philosophie von Nikolaus von Kues bis zur Gegenwart. 7. verbess. Aufl. I. Hälfte. Leipzig, 1912.
- Falk, Joh.: Goethe, aus näherem persönlichen Umgange dargestellt. Berlin, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Federn, Robert: Répertoire bibliographique de la littérature française. 2—4. livr. Leipzig, Berlin. 1911.
- Festschrift Wilhelm Thomsen. Dargebracht von Freunden u. Schülern. Leipzig, 1912.
- Finke, Dr. Heinr.: Papsttum und Untergang des Templerordens 1. 2. Bd. Münster i/W. 1907.
- Fischer, Herm.: Schwäbisches Wörterbuch 37—40. Lfr. Tübingen, 1912.
- Forschungen, Indogermanische. Herausg. v. K. Brugmann u. W. Streitberg. 8—21. Bd. Strassburg, 1898—1907.
- Förstemann, Ernst: Altdeutsches Namenbuch. 3. Aufl. II. Bd. 3—6. Lfr. Bonn, 1912.
- Fortschritte d. naturwissenschaftlichen Forschung. Herausg. v. Dr. E. Abderhalden. IV—VI. Bd. Berlin, Wien, 1912.

- Franck's etymologisch Woordenboek der nederlandsche Tal. 2. Druk door Dr. N. van Wijk. 'S Gravenhague, 1912.
- Frank, Dr. Rud.: *Wie der Faust entstand. Urkunde, Sage und Dichtung.* Berlin. (Goethe-gyűjtemény.)
- Friedjung, Heinr.: *Österreich von 1848 bis 1860.* 2. Bd. 1. Abt. 3. Aufl. Stuttgart, Berlin, 1912.
- Friedrich's des Grossen, *Die Werke* —. In deutscher Übersetzung, II. Bd. *Geschichte meiner Zeit.* Berlin, 1912.
- Frischeisen-Köhler, Max: *Wissenschaft und Wirklichkeit.* Leipzig, Berlin, 1912.
- Frommanns *Klassiker der Philosophie.* XX. Braun, O.: *Eduard von Hartmann.* Stuttgart, 1909.
- Fuchs, Eduard: *Illustrierte Sittengeschichte.* III. Bd. *Das bürgerliche Zeitalter.* München, 1912.
- Gaertner, Dr. Alfr.: *Der Kampf um den Zollverein zwischen Österreich u. Preussen von 1849 bis 1853.* Strassburg, 1911.
- Geiger, Ludwig: *Alexander VI. und sein Hof.* Stuttgart.
- Gilbert, Otto: *Griechische Religionsphilosophie.* Leipzig, 1911.
- Goebel, Karl: *Die vorsokratische Philosophie.* Bonn, 1910.
- Goldoni, Carlo: *Opere complete.* XI—XIII. Venezia, 1911.
- Gomperz, Theodor: *Hellenika.* I. II. Bd. Leipzig, 1912.
- Goethes Werke. IV. Abt. 50. Bd. Weimar, 1912.
- Goethes sämtliche Werke. (Propyläen-Ausgabe.) XIII—XVII. Band. München, 1911—12. (Goethe-gyűjtemény.)
- Goethe, *Der junge* —. Besorgt von M. Morris. *Neue Ausgabe.* VI. Leipzig, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Goethe, J. W.: *Götter, Helden u. Wieland. Eine Farce.* Nach d. Handschrift herausg. von Kurt Wolff. Leipzig, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Gräf, Dr. Hans Gerhard: *Goethe über seine Dichtungen.* III. Teil. Frankfurt a/M., 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Grillparzers Werke. Herausg. v. August Sauer. II. Abt. 1. 2. Bd. Wien, Leipzig, 1911—1912.
- Grimm: *Deutsches Wörterbuch.* IV. Bd. I. Abt. 4. I. 1. Lfr., X. Bd. II. Abt. 9. Lfr., XI. Bd. III. Abt. 1. Lfr., XII. Bd. I. Abt. 8. 9. Lfr. Leipzig, 1912.
- Grundriss der Geschichtswissenschaft.* Bd. I. Abt. 3. 4. Leipzig, Berlin, 1912.
- Grundriss der indo-arischen Philologie u. Altertumskunde.* II. Bd. 5. Hft. Strassburg, 1912.
- Grunzel, Dr. Josef: *Handelspolitik und Ausgleich in Österreich-Ungarn.* Wien u. Leipzig, 1912.
- Grupp, Georg: *Kulturgeschichte des Mittelalters.* III. Bd. 2. Vollständig neue Bearbeitung. Paderborn, 1912.
- Guglia, Eugen: *Das Theresianum in Wien.* Wien, 1912.

- Gutjahr, Emil A.: Die Anfänge d. neuhochdeutschen Schriftsprache vor Luther. Halle, 1910.
- Handbuch (Neues) d. chemischen Technologie. (Bolley's chemische Technologie.) III. Folge. I—V. Braunschweig, 1912.
- Handbuch für Heer u. Flotte. 39—51. Lfr. Berlin, Leipzig.
- Handbuch der Kirchengeschichte. Herausg. von G. Krüger. II. Teil. Das Mittelalter. Bearb. v. Dr. G. Ficker u. Dr. H. Hermetintz. Tübingen, 1912.
- Handbuch d. öffentl. Rechts der Gegenwart. Einleit. Bd. 7. Abt. III. Lfr. Tübingen, 1912.
- Handbuch der Politik. 1. 2. Bd. Berlin, Leipzig, 1912—13.
- Handwörterbuch der Naturwissenschaft. 1—23. Lfr. Jena, 1912.
- Hart, Albert Bushnell: The american Nation. A history from original sources. 25—27. Vol. New York, 1907—8.
- Hartley, M.: The man who saved Austria. The life and times of Baron Jellačić. London, 1912.
- Hayn, Hugo u. Gotendorf, Alfred N.: Bibliotheca Germanorum erotica et curiosa. 3. Aufl. 1. 2. Bd. München, 1912.
- Hebbel, Friedrich: Sämtliche Werke. Dramen. IV—VI., XIII. Bd. Anhang I. Berlin, é. n.
- Heidrich, Dr. Paul: Karl V. und die deutschen Protestanten am Vorabend des Schmalkaldischen Krieges. 1. 2. Teil. Frankfurt a/M. 1912.
- Heilige Schrift, die — des neuen Testaments. Herausg. v. Dr. Fritz Tillmann. I. Bd. 1—5. Lfr. Berlin, 1912.
- Held, Hans Ludwig: Buddha, sein Evangelium u. seine Auslegung. I. Bd. München, Leipzig, 1912.
- Hentig, Dr. Hans v.: Der strafrechtliche Schutz des literarischen Eigentums nach deutschen u. österr. Rechte. Berlin, 1912.
- Herrmann, Dr. Alfr.: Der Aufstieg Napoleons. Berlin, 1912.
- Hertzka, Theodor: Österreichisch-ungarische Streitfragen. Wien, 1912.
- Herzer, Dr. J.: Böhmisches-deutsches Wörterbuch. 56—60. Lfr. Prag
- Hinrichs Halbjahrs-Katalog 1911. II. 1912. I. Leipzig, 1912.
- Hof- u. Staatshandbuch d. österr.-ung. Monarchie. 1912. Wien.
- Hölderlins sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe. Besorgt durch Norbert v. Hellingrath. V. Bd. München u. Leipzig, 1913.
- Hoernes, Herm.: Buch des Fluges. III. Bd. Wien, 1912.
- Humboldt, Wilhelm v.: Gesammelte Schriften. IX. Bd. Berlin. 1912.
- Hurter, H.: Nomenclator literarius theologiae catholicae. Edit. III. Tomus III—IV. Oeniponte, 1907—1912.
- Huyskens, Dr. Albert: Der sog. libellus de dictis quatuor ancillarum s. Elisabeth confectus. Kempten u. München, 1911.
- Ibn Saad. Bd. II. 2. Teil. Herausg. v. Friedr. Schwally. Leiden, 1912.
- Illésy János dr.: A mikófalvi Bekény-család leszármazása. Budapest, 1902.

- Inscriptiones latinae selectae. Ed. H. Dessau. Vol. II. pars II. Berlini, 1906.
- International Catalogue of Scientific Literature. IX. Annual issue. (D.) Chemistry. (F.) Meteorology. (G.) Mineralogy. (H.) Geology. (L.) General biology. (M.) Botany. (O.) Anatomy. (P.) Anthropology. (Q.) Bacteriology. X. Annual issue (A.) Mathematics. (B.) Mechanics. (E.) Astronomy. (G.) Mineralogy. (H.) Geology. (J.) Geography. (N.) Zoology. London, 1912.
- Jahrbuch der Astronomie u. Geophysik. 22. Jahrg. 1911. Leipzig, 1912.
- Jahrbuch der deutschen Bibliotheken. 10. Jahrg. Leipzig, 1912.
- Jahrbuch, Geographisches —. Herausg. von H. Wagner. 35. Bd. 1. Gotha, 1912.
- Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Bd. VI. 1912. Tübingen, 1912.
- Jahresbericht, Astronomischer —. XII. XIII. Bd. Berlin, 1912.
- Jahresbericht d. deutschen Mathematiker-Vereinigung. 21. Bd. Leipzig, 1912.
- Jahresbericht über die Fortschritte d. klassischen Altertumswissenschaft. Herausg. v. W. Kroll. Suppl. Bd. Klussmann, R.: Bibliotheca Scriptorum classicorum. II. 1. Leipzig, 1912.
- Jahresberichte d. Geschichtswissenschaft. Herausg. v. G. Schuster. 33. Jahrg. 1910. 1. II. Berlin, 1912.
- Jahresberichte f. neuere deutsche Literaturgeschichte. XXI. Bd. (1910.) I. Berlin, 1912.
- James, M. Rh.: A descriptive catalogue of the Mc. Clean Collection of manuscripts in the Fitzwilliam Museum. Cambridge, 1912.
- Jatakam. Aus dem Pali übers. v. Dr. Julius Dutoit. 3—19. Lfr. Leipzig. • 1908—1911.
- Jelinek, H.: La littérature tchèque contemporaine. Paris, 1912.
- Joachim, Joseph: Briefe von und an —. Herausg. v. J. Joachim u. A. Moser. 2. Bd. Berlin, 1912.
- Jogi Szemle. 1. 9. kötet. Budapest, 1889. 1893.
- Jorga, N.: Geschichte des osmanischen Reiches. V. Bd. Gotha, 1913.
- Jus-erand, J. J.: Histoire littéraire du peuple anglais. 2. éd. II. Paris, 1911.
- Kaindl, Raimund Friedr.: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Gotha, 1912.
- Kalff, G.: Geschiedenis der nederlandsche Letterkunde. VII. deel. Te Groningen, 1912.
- Karénine, Wladimir: George Sand. I—III. Paris, 1899—1912.
- Kaser, Kurt: Deutsche Geschichte im Ausgange des Mittelalters. II. Bd. Stuttgart u. Berlin, 1912.
- Keim, Franz: Gesammelte Werke. I—V. Bd. München u. Leipzig, 1912.
- Kettner, Gust.: Goethes Drama: Die natürliche Tochter. Berlin, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Kittel, Rud.: Geschichte des Volkes Israel. 2. Aufl. 1. 2. Bd. Gotha, 1909—1912.

- Kleinschmidt, Dr. Arthur: Geschichte von Arenberg, Salm und Leyen. 1789—1815. Gotha, 1912.
- Klio: Beiträge zur alten Geschichte. 10. Beiheft: Stech, Bruno: Senatores romani, qui fuerint inde a Vespasiano usque ad Traiani exitum. Leipzig, 1912.
- Klopp, Onna: Politische Geschichte Europas seit der Völkerwanderung. 1. 2. Bd. Mainz, 1912.
- Knudtzon, I. A.: Die El-Amarna-Tafeln. 14. Lfr. Leipzig, 1912.
- Koch, Max: Richard Wagner. 1. 2. Teil. Berlin, 1913.
- Kosel, H. Cl.: Deutsch-österreichisches Künstler- und Schriftsteller Lexikon. 1. 2. Wien, 1902—1906.
- Kriege (Die) Friedrichs des Grossen. III. Teil. Der siebenjährige Krieg. 1756—1763. X. XI. Bd. Berlin, 1912.
- Kroeber, Dr. Hans Timoth.: Die Goethe-Zeit in Silhouetten. Weimar, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Kromayer, Joh.: Antike Schlachtfelder. III. Bd. 1. 2. Abt. Berlin, 1912.
- Krüger-Westend, Hermann: Gyethe in Dornburg. Jena, 1908. (Goethe-gyűjtemény.)
- Krümmel, Dr. Otto: Handbuch der Ozeanographie. 2. vollständig neu bearb. Aufl. II. Bd. Stuttgart, 1911.
- Kühner, Dr. Raphael: Ausführliche Grammatik d. latein. Sprache. 2. Aufl. I. Bd. Neubearb. v. Dr. Fr. Holzweissig. II. Bd. I. Teil. Neubearb. v. Dr. C. Stegmann. Hannover, 1912.
- Kürschners Deutscher Literatur-Kalender. 1912. Berlin.
- Ladewig, Dr. Paul: Politik der Bücherei. Leipzig, 1912.
- La Garde, Graf de: Gemälde des Wiener Kongresses. 1814—1815. 1. 2. Bd. München. 1912.
- Lamprecht, Karl: Deutsche Geschichte der jüngsten Vergangenheit u. Gegenwart. I Bd. Berlin, 1912.
- Landlexikon. Herausg. v. K. zu Putlitz u. Dr. L. Meyer. III. Bd. Stuttgart, 1912.
- Leiter, Dr. Hermann: Budapest u. die oberungarische Donau. Wien, Leipzig, 1912.
- Lenau, Nikolaus: Sämtliche Werke u. Briefe. Herausgegeben von Eduard Castle. I—IV. Bd. Leipzig, 1912.
- Lenz, J. M. R.: Gesammelte Schriften. Herausg. v. Fr. Blei. III. IV. Bd. München, Leipzig, 1909—1911.
- Levy, Emil: Provenzalisches Supplement-Wörterbuch. 26—30. Hft. Leipzig, 1910—1911.
- Lexikon der Pädagogik. Herausg. v. E. M. Roloff. I. Bd. Freiburg i/Br. 1913.
- Liliencron, Detlev v.: Gesammelte Werke. 4—8. Bd. Berlin, 1912.
- Lindelöf, U.: Grundzüge der Geschichte der englischen Sprache. Leipzig, 1912.

- Lumbres, Antoine de: Relations. Publié par Le Comte Georges de Lhomel. Tome I. 1646—1650. Paris, 1911.
- Luther's, Martin, Werke. Die Deutsche Bibel. III. Bd. Tischreden I. Bd. 38. 42. 46. Bd. Weimar. 1911—1912.
- Maass, Ernst: Goethe und die Antike. Berlin, Stuttgart, Leipzig, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- McCabe J.: Goethe. The man and his character. London. 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Macdonell, A. A. & Keith, A. B.: Vedic index of names and subjects. Vol. 1. 2. London, 1912.
- Máday, Dr. Andreas v.: Versuch einer neuen Theorie von den Staatenverbindungen mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz u. Österreich-Ungarns. Bern, 1912.
- Magyarország címeres könyve. I. 1. fiz. 1911.
- Magyarország vármegyéi. Nógrád, Temes, Torontál vármegye. Budapest, 1912.
- Masson, Frédéric: Napoléon à Sainte Hélène. 1815—1821. Paris, 1912.
- Matrikel (Die) der Universität Königsberg i. Pr. II. Bd. 2. Hft. Herausg. v. Dr. Georg Erlen. München u. Leipzig, 1912.
- Maurenbrecher, B. u. Wagner, R.: Grundzüge d. klassischen Philologie I—III. Bd. I. Abt. Stuttgart, 1908—1911.
- May, Th. E.: A treatise on the law, privileges, proceedings and usage of parliament. 11. edit. London, 1906.
- May, Thomas Erskine: The constitutional history of England. Ed. and continued by Francis Holland. Vol. 1. 2. London, 1912.
- Mayer, Dr. Franz Mart.: Geschichte Österreichs. 3. Aufl. 9. 10. Lfr. Wien, 1909.
- Mell, Dr. Anton: Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Graz, 1911.
- Meyer, Richard M.: Nietzsche. Sein Leben u. seine Werke. München, 1913.
- Mikszáth Kálmán: Pyhän Pietarin sateenvarjo. Suomensi N. E. W. 1. 2. Helsinki, 1912.
- Mikszáth: Cavalerii. Traducere de Liviu Rebreanu. Bucuresti (1911).
- Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. 21. Jahrg. 1911—12. Strassburg, 1912.
- Mitteilungen d. deutschen Gesellsch. f. Natur- u. Völkerkunde Ostasiens XIV. Bd. I. T. Tokyo, 1912.
- Mitteilungen aus der kön. Bibliothek. I. Briefe Friedrichs d. Grossen an Thieriot. Berlin, 1912.
- Moltkes militärische Werke. IV. 1—3. Berlin, 1911—12.
- Monumenta Germaniae Paedagogica. 50. Bd. Berlin, 1912.
- Morris, Max: Goethes und Herders Anteil an dem Jahrgang 1712 der Frankfurter Gelehrten Anzeigen. 2. veränderte Aufl. Stuttgart, Berlin, 1912.

- Münz, Dr. J.: Moses ben Maimon (Maimonides). Sein Leben und seine Werke. Frankfurt a/M. 1912.
- Murray, J. A. H.: A New English Dictionary. VIII. (See—Several.) IX. Sleep—Sniggle. (Th—Thyzle.) London, 1912.
- Museum (Münchener) f. Philologie des Mittelalters u. der Renaissance. I. Bd. 1. 2. München, 1912.
- Nadler, Joseph: Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften. I. Bd. Die Altstämme (800—1600). Regensburg, 1912.
- Nagy, Ladislaus: Psychologie des kindlichen Interesses. Leipzig, 1912.
- Napoleons Leben von ihm selbst. Übers. v. H. Conrad. VI—VIII. X. Bd. Stuttgart, 1912.
- Natorp, Paul: Allgemeine Psychologie. I. Buch. Tübingen, 1912.
- Neugebauer, Dr. Paul V.: Tafeln zur astronomischen Chronologie I. Leipzig, 1912.
- Nietzsche, Friedr.: Werke. XVIII. Bd. Philologica. II. Leipzig, 1912.
- Ollone: Recherches sur les Musulmans chinois. Paris, 1911.
- Ollone (d'): Langues des peuples non chinois de la Chine. Paris, 1912.
- Ordbok öfver svenska Språket. 46. Häft. Lund (1912).
- Ostwald, Wilhelm: Grosse Männer. III. Bd. Jacobus Henricus van t'Hoff. Sein Leben u. Wirken von Ernst Cohen. Leipzig, 1912.
- Panzer, Dr. Friedrich: Studien zur germanischen Sagengeschichte. II. Siegfried. München, 1912.
- Passkönig, Oswald: Die Psychologie Wilhelm Wundts. Leipzig, 1912.
- Pauly's: Real-Encyclopädie d. klass. Altertumswissenschaft. XIV. Halbbd. Stuttgart, 1912.
- Petermanns: Mitteilungen. Ergänzt.-Hft. Nr. 173—175. Gotha, 1912.
- Petőfi, Alessandro: Poesie. Versione interlineare di Umberto Norsa. Vol. 1. 2. Milano, Palermo, 1912.
- Philosophie (Die) der Gegenwart. Herausg. v. A. Ruge. II. Bd. Heidelberg, 1912.
- Poetarum graecorum fragmenta. Auctore v. de Wilamowitz-Moellendorf. Vol. VI. fasc. 1. Comicorum graecorum fragmenta. Ed. G. Kaibel. Vol. III. fasc. 1. Poetarum philosophorum fragmenta. Ed. H. Diels. Berolini, 1899—1901.
- Preisschriften d. fürstl. Jablonowski-Gesellschaft zu Leipzig. 41. 42. Leipzig, 1912.
- Preussen-Deutschlands Kriege von der Zeit Friedrichs des Grossen bis auf die Gegenwart. Herausg. v. Von der Boeck. V. Bd. Berlin, 1911.
- Przibram, Ludw.: Erinnerungen eines alten Öosterreichers. II. Bd. Stuttgart u. Leipzig, 1912.
- Pseudonimy i kryptonimy pisarzów polskich. Zebrała J. Z. Warszawa, 1905.
- Quellen u. Forschungen zur alten Geschichte u. Geographie. 25. Hft. Berlin, 1912.

- Quellen u. Forschungen a. d. Gebiete d. Geschichte. XIV. Bd. (Nuntiat-
turberichte aus Deutschland. II. Abt. Bearb. v. Dr. Jos. Schweizer.
Paderborn, 1912.
- Quellen u. Forschungen aus italienischen Archiven. XIV. Bd. Roma,
1911.
- Quellen u. Forschungen zur Erd- u. Kulturkunde. V. Bd. (Dieterich :
Byzantin. Quellen zur Länder- u. Völkerkunde. 1. 2. Teil, Leip-
zig, 1912.
- Rabelais, François: Oeuvres. Edition critique publiée par Abel Lefranc.
Tome I. Gargantua. Paris, 1812.
- Reményi, Dr. Rudolf: Der Zontentarif der kgl. ungarischen Staats-
bahnen. Budapest, 1912.
- Report of the 80 meeting of the british association for the advan-
cement of Science. Portsmouth, 1911. London, 1912.
- Rhamm, K.: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Alter-
tumskunde. II. Abt. 1. Teil. Braunschweig, 1908.
- Richthofen, Ferd. Frh. v.: China. III. V. Bd. Atlas. II. Abt. Berlin,
1911—1912.
- Rietstap, J. B.: Armorial général. 65—72. Paris, 1911—1912. — Suppl.
par V. Rolland. Fasc. 12. 13. 14. Paris, 1912.
- Roscher, W. H.: Ausführl. Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie. 56.
Lfr. Leipzig, 1912.
- Rose, J. Holland: Pitt and Napoleon. London, 1912.
- Rostafiński, Dr. Jan.: Die Tierzucht Ungarns. Wien, Leipzig, 1912.
- Ruskin, John, The works of —. Ed. by E. J. Cook & A. Wedderburn
Vol. 38—39. London, 1912.
- Rusztaveli, Šota: Vepchisz Tkaoszani. Tiflis, 1903.
- Sammlung bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten. 38. Hft. Leipzig, 1912.
- Sándor, Dr. Nikolaus: Die Lage der ungarischen Landarbeiter. Weida,
1911.
- Schlesinger, Max: Geschichte des Symbols. Berlin, 1912.
- Schmeller, J. A.: Bayerisches Wörterbuch. 2. vermehrte Ausgabe.
Bearbeitet v. G. Karl Frommann. I. II. Bd. München, 1872—1877.
- Schmid, Dr. W. M.: Das Grab der Königin Gisela von Ungarn.
Gemahlin Stephans I. des Heiligen. München, 1912.
- Schmidt, Erich: Charakteristiken. 2. Reihe. 2. Aufl. Berlin, 1912.
- Schrader, Dr. Herman: Der Bilderschmuck der deutschen Sprache in
tausenden volkstümlicher Redensarten. 7. Aufl. Berlin, 1912
- Schreiber, W. L.: Manuel de l'amateur de la gravure sur bois et sur
métal au XV. siècle. Tome 1—5. Leipzig, 1891—1910.
- Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. XVIII. XIX. Bd.
Berlin, 1912.
- Schüler, Wilhelm: Abriss der neueren geschichte Chinas. Berlin, 1912.
- Schulthess' Europäischer Geschichts-Kalender. N. F. 27. Jahrg. (1911.)
München, 1912.

- Schulze-Delitzsch, Hermann : Schriften u. Reden. Herausg. v. F. Thorwart. I—IV. Bd. Berlin, 1901—1911.
- Schweizerisches Ideatikon. 70. 71. Hft. Frauenfeld, 1911.
- Scriptorum rerum germanicarum in usum scholarum. Ottonis episc. Frisingensis Chronica. Ed. 2. Recogn. A. Hofmeister. Hannoverae et Lipsiae, 1912
- Ségur-Cabannac, V. Graf : Kaiser Ferdinand der Erste der Gütige. Wien, 1912.
- Seton-Watson, R. W. : Absolutism in Croatia. London, 1912.
- Seton-Watson, R. W. : Ungarische Wahlen. A. d. Engl. übertragen v. Heinr. Calmbach. Leipzig, 1912.
- Silva, Innoc. Franc. de : Dictionario bibliographico Portuguez. Tomo XX. Lisboa, 1911.
- Socin, Adolf : Schriftsprache u. Dialekte im Deutschen. Heilbronn, 1888.
- Socin, Adolf : Mittelhochdeutsches Namenbuch. Basel, 1903.
- Soldan-Heppe : Geschichte der Hexenprozesse. Neu bearb. u. herausg. v. Max Bauer. 1. 2. Bd. München. (1912.)
- Sonnenthal, Adolf v. : Briefwechsel. Herausg. v. Hermine v. Sonnenthal. 1. 2. Bd. Stuttgart u. Berlin, 1912.
- Sosnovsky, Theodor : Die Politik im Habsburgreiche. 2. Aufl. 1. Bd. Berlin, 1912.
- Stadler, Dr. August : Kant. Leipzig, 1911.
- Starzer, Dr. Albert : Geschichte der Stadt Stockerau. Stockerau, 1911.
- Steinweg, Carl : Goethes Seelendramen u. ihre französischen Vorlagen. Halle, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Sternberg, Adalbert Gr. : Im Wechsel der Zeiten. 2. Aufl. Berlin, é. n.
- Strecker, Dr. R. : Religion u. Politik bei Goethe. Giessen, 1908. (Goethe-gyűjtemény.)
- Studien, Französische —. Herausg. von G. Körting u. E. Koschwitz. IV. 5., VI. 2., N. F. 1. Hft. Heilbronn, 1884—1888. Berlin, 1893.
- Studien (Berner) z. Philosophie u. ihrer Geschichte. 73. 74. Hft. Bern, 1912.
- Sturdza Alexandre : Le terre et la race roumaines. Paris, 1904.
- Swoboda, Dr. Heinrich : Das Konzil von Trient. Wien, 1912.
- Sydačoff, Bresnitz v. : Vom habsburgischen Kaiserhof. Leipzig.
- Taschenbuch, Weimarer historisch-genealoges des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. I. Jahrg. 1912. Weimar.
- Temesváry János dr. : A magyar-örmény nemes családok czimerlevelei Szamosújvár, 1896.
- Texte, Deutsche — des Mittelalters. XXIII. Bd. Berlin, 1912.
- Tezner, Dr. Friedrich : Österreichisches Staatsrecht. Die Volksvertretung. Wien, 1912.
- Thesaurus lingvae latinae. Vol. III. fasc. 9. Suppl. (Nomina propria latina), fasc. 3., Vol. V. fasc. 4. Lipsiae, 1912.

- Thieme, Ulrich: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler. VI. VII. Bd. Leipzig, 1912.
- Thomsen, Anton: David Hume, sein Leben u. seine Philosophie. I. Bd. Berlin. 1912.
- Tiktin, Dr. H.: Rumänisch-deutsches Wörterbuch 19. 20. Lfr. Bukarest, 1912.
- Tobolka, Dr. Zdeněk V.: Česká bibliografie za rok 1909. V Praze, 1912.
- Traumann, Ernst: Goethes Faust. Nach Entstehung u. Inhalt erklärt. I. Bd. München, 1913. (Goethe-gyűjtemény.)
- Trawinski, F.: La vie antique. II. partie. Paris, 1885.
- Trevelyan, G. O.: George the third and Charles Fox. (The American Revolution. IV. I.) London, 1912.
- Türck, Hermann: Eine neue Faust-Erklärung. 5. vermehrte Aufl. Schwerin, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Urkunden, ägyptische — aus den kön. Museen zu Berlin. Griechische Urkunden. IV. Bd. 12. Hft. Indices. Berlin. 1912.
- Usenev, Hermann: Kleipe Schriften. I. Bd. Leipzig, Berlin, 1912.
- Veröffentlichungen des Instituts f. Meereskunde. N. F. A. Reihe. 1. 2. Hft. Berlin. 1912.
- Veröffentlichungen d. Kommission f. neuere Geschichte Österreichs. Srbik, Heinr.: Österreichische Staatsverträge. Niederlande. I. Bd. bis 1722. Wien, 1912.
- Verséghy Ferencz: Magyar Aglája. Budánn, 1806.
- Vielhaak, Erich: Ungarische Reisebilder. Bericht ü. eine Gesellschaftsreise der deutschen Landwirtschafts-Gesellschaft. Berlin. 1912.
- Viëtor, Wilh.: Deutsches Aussprachewörterbuch. 7. 8. Hft. Leipzig, 1911—12.
- Vocabularium iurisprudentiae romanae. II. 1. III. 1. V. 1. Berolini, 1906—10.
- Voigt, Jul.: Goethe und Ilmenau. Leipzig, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Vondrák, W.: Altkirchenslavische Grammatik. 2. Aufl. Berlin, 1912.
- Wagner, Adolph: Finanzwissenschaft. III. 2. Aufl. 2. Buch. Leipzig, 1912.
- Wahl, Adalb.: Geschichte des europäischen Staatensystems im Zeitalter der französ. Revolution und der Freiheits-Kriege. (1783—1815.) München, Berlin. 1912.
- Walden, John W. H.: The universities of ancient Greece. London, 1912.
- Wallisewski, K.: Le fils de la Grande Catherine, Paul I. 2. édit. Paris, 1912.
- Weigand, Wilh.: Montaigne. München, Leipzig (1911).
- Weihrich, Franz: Stammtafel z. Geschichte des Hauses Habsburg. Prag, Wien, 1893.
- Weltgeschichte in Charakterbildern. V. Abt. Moltke. v. K. v. Landmann. Mainz, 1912.

- Wendland, Dr. Paul: Die hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum u. Christentum. Die urchristlichen Literaturformen. 2. 3. Aufl. Tübingen. 1912.
- Wessely, Dr. Carl: Studien zur Palaeographie u. Papyruskunde. XII. Leipzig, 1912.
- Wildenbruch, Ernst v.: Gesammelte Werke. Herausg. v. Berthold Litzmann. 7. Bd. Berlin, 1912.
- Wood, Henry: Faust-Studien. Berlin, 1912. (Goethe-gyűjtemény.)
- Wort und Brauch. 8—10. Heft. Breslau, 1912.
- Wörter u. Sachen. III. Bd. 2. Hft. IV. Bd. I. Hft. Heidelberg, 1912.
- Wundt, Wilhelm: Elemente der Völkerpsychologie. Leipzig, 1912.
- Zarncke, Friedrich: Kleine Schriften. II. Bd. Leipzig, 1898.
- Zeitalter (Das) der Renaissance. Herausg. v. Marie Herzfeld. I. Ser. V. Bd. Luca Landucci. Ein florentinisches Tagebuch. Jena, 1912.
- Zeitschrift d. kön. preuss. statist. Landesamts. Ergänz.-Hft. 38. Berlin, 1912.
- Zeitschrift f. d. gesamte Staatswissenschaft. Ergänz.-Hft. 42. Tübingen, 1912.
- Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. 41—43. Breslau, 1907—1909.
- Zinkernagel, Franz: Goethe und Hebbel. Eine Antithese. Tübingen, 1911. (Goethe-gyűjtemény.)
- Zur ungarischen Revolutionskrise. Wien u. Leipzig, 1912.

Francia ismertetések a magyar irodalomról.

Irodalmunk régibb és újabb termékeit a francia közönséggel, mint minden évben, ez idén is KONT IGNÁCZ hazánkta, a párisi Sorbonne tanára ismertette, és pedig leginkább azokban a folyóiratokban, melyek az illető szaktudománynyal foglalkoznak.

A *Revue Critique d'histoire et de littérature* 1911 december 16-iki számában ismertette a következő műveket: a Heinrich Gusztáv szerkesztette Régi Magyar Könyvtárnak két új kötetét, SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLO költeményeit (kiadta Gálos R.) s MAGYARI ISTVÁN művét: Az országokban való sok romlásoknak okairól (kiadta Ferenczi Zoltán); MÁRKI SÁNDOR: Du Maine herceg és felesége, Rákóczi adriai tervei cz. műveit; a Bibliothèque Hongroiseban kiadott sikerült fordítását Csiky Gergely Proletárok című darabjának, a melyet Les Déclassés címen PAUL BERT DE LA BUSSIÈRE fordított le (Paris, Champion, 1911). Ezzel kapcsolatban Csiky művészetének rövid jellemzése. — A Petőfi-könyvtár új köteteit, PALÁGYI MENYHÉRT: Petőfi, SOMOGYI GYULA: Petőfi költészete, DÉRI GYULA: Petőfi Zoltán; KACZIÁNY GEZA: Petőfi-ről és mestereiről, ENDRÓDI SÁNDOR és BAROS GYULA: Petőfi a magyar írók

lantján, LENKEI HENRIK, KONT IGNÁCZ, BARÓTI LAJOS, KÖRÖSI ALBIN, VIKÁR VERA ÉS VIKÁR BÉLA: Petőfi a világirodalomban. — Szól a Kisfaludy-társaság évkönyvei XLIV. kötetéről és a Magyar-zsidó irodalmi társaság 1911. évkönyvéről.

Az 1912 ápr. 6-i számban külön cikket szentel a Heinrich-féle Egyetemes irodalomtörténet IV. kötetének, mely az ural-altaji és szláv népek irodalmával foglalkozik, SZIGETVÁRI IVÁN „A komikum elmélete” cz. művének, a SZILÁDY ÁRON készítette Sermones Dominicales kiadásának, GYULAI PÁL bírálatainak s BENEDEK MARCELL Victor Hugo-tanulmányának. — Az ápr. 13-i (Nr. 15) számában az Akadémiai Értesítő és a Magyar Nyelvőr 1911. évfolyamainak szemléljét adja, az apr. 20-iban (Nr. 16.) Váczy János Kazinczy Ferencz levelezésének XXI. kötetét, FÖLDI JÁNOS Magyar grammatikájának Gulyás Károly-tól készített s a Régi Magyar Könyvtárban megjelent kiadását, RÉVAI MIKLÓS „Magyar nyelvi és irodalmi kézikönyvének” Rubinyi Mózes-től készített kiadását, BESSENYEI GYÖRGY: „Az embernek próbája” Harsányi István-tól eszközölt kiadását, PRONAI ANTAL Magyar irodalomtörténetét, SIMONXI ZSIGMOND-nak Misteli Ferencz fölött tartott emlékbeszédét ismerteti. Az ápr. 27-i számban (Nr. 17.) KALLÓS EDE megjegyzések stb. Archilochoshoz, MAHLER EDE: az assuáni és elephantinei aramaeus papyrus-okmányok történeti jelentősége, KÉGL SÁNDOR: Emir Khosrev cz. művekkel (akadémiai kiadványokkal) foglalkozik. Szól még GAGYHY DÉNES: A troubadourok, FINÁCZY ERNŐ: Helvetius paedagogiája, LAZÁR BÉLA: Courbet stb. GRAGGER RÓBERT: Schiller „Bürgschaft”-ja stb. CSENGERI JÁNOS: Euripides drámái (fordítások), s GARDNER Ancient Athens cz. mű magyar fordításáról. Elismeréssel emlékezik meg az akadémiai kiadványok, illetve folyóiratok és azokban megjelent művek és cikkek betűrendes mutatójáról (1889–910) s áttekintést ad a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak XLV. kötetéről. — A júl. 27-i számban (Nr. 30) az Ungarische Rundschau 1912. 1. 2. s az Irodalomtörténet 1912. 1.—6. számait említi; az aug. 17-ben (No 33) külön cikkekben foglalkozik ALBERT DE BERZEVICZY: Beatrice d’Aragon, reine de Hongrie (1475—1508) Tome II. Páris, 1912 cz. művével, melynek tartalmi kivonatát adja s kiemeli, hogy a magyarországi renaissance-ról nagyon eleven, teljes képet nyújt, mely nagyrészt eddig egészen ismeretlen adatok alapján készült. Megemlékezik ADORJÁN ANDOR: Sorsok és pályák, KARL LAJOS: Francia irodalmi tanulmányok, GÁRDONYI GÉZA: Az a hatalmas harmadik, HÉRCZEG FERENCZ: Byzancz, GOMBOS F. ALBIN: Észrevételek stb., VÁRI REZSŐ: A ciliciai Oppianus Halieutikájának kézirati hagyománya stb. cz. munkákról. — Az aug. 24-i (Nr. 34.) számban LUKÁCS GYÖRGY: A modern dráma, KÉKI LAJOS: Tompa Mihály, PETELEI ISTVÁN: Elbeszélések, VÁRADY ANTAL: Régi magyar színészvilág, RAKODCZAY PÁL: Egressi Gábor és kora, KAPOSÍ JÓZSEF: Dante Magyarországon cz. művekkel külön cikkekben foglalkozik.

A Revue Historique 1912 máj.—jún. füzetében a Histoire de

Hongrie cz. fejezetben több műről történik részletes megemlékezés és pedig a következőkről: MARCZALI HENRIK: Magyarország története. GRÓF ANDRÁSSY GYULA: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai, SZÁDECZKY BÉLA: I. Apafi Mihály udvartartása, MARKI SÁNDOR: II. Rákóczi Ferencz, KARÁCSON IMRE: A Rákóczi-emigráció török okmányai, KOSSUTH LAJOS hirlapi cikkei, ADORJÁN és SERESS: A nagy francia forradalom, SZÁDECZKY LAJOS: Még egy szó a csiki székely krónikáról. — A folyóirat-szemlében a Budapesti Szemle 1911 júl.—decz., a Revue de Hongrie jún.—decz., Századok 1911 jún.—decz. számairól ad áttekintést.

Az 1912 júl.—aug. számában BOROVSZKY SAMU és VÉCSEY TAMÁS irodalmi munkásságát és érdemeit méltatja rövid életrajz kíséretében. — A szept.—okt. számban BERZEVICZY: Beatrice d'Aragon és NÉMÁTI KÁLMÁN: Nagy-Magyarország ismeretlen történeti okmánya cz. műveket külön cikkben ismerteti. A folyóirat-szemlében a Budapesti Szemle 1912 jan.—júl., Hadtörténelmi közlemények, 1911. 4. és 1912. 1—4., a Revue de Hongrie 1912 jan.—jún., a Századok 1912 jan.—máj., Történeti Szemle 1912. 1—2., Ungarische Rundschau 1912. 1—2. sz. ismertetését adja.

A Revue germanique 1912. évi számában a Publications hongroises sur les langues et littératures germaniques cz. rovatban BLEYER JAKAB: Hazánk és a német philologia a XIX. század elején, GRAGGER RÓBERT: A zay-ugróczi német verseskódexről, Gedichte von Alexander Petöfi, aus dem Ungarischen von LADISLAUS VON NEUGEBAUER, Dritté verbesserte u. vermehrte Auflage, Magyar Shakespeare-tár III. cz. művek alapos és beható ismertetéseit találjuk. — A 3. számban „Lettre inédite de Saphir à Heine“ czímen közli azt az ajánló levelet, melyet SAPHIR Hugó Károly (Bernstein) érdekében Heiné-hez intézett. E cikkben ismerteti Hugó Károly hányatott életét s irodalmi törekvéseit.

A Revue internationale de l'enseignement 1912. 3. füzetében a Magyar Paedagogia XX. kötetének szemléje található, a 7. füzetben „L'enseignement supérieur et les langues et littératures oural-altaïques“ cz. hosszabb tanulmány olvasható s a 8. füzetben: Création de deux Universités.

A Revue de Philologie 1912. évfolyamában az Archaeologiai Értesítő XXXI (1911.) 1—5. és az Egyetemes Philolog. Közöny XXXV. (1911.) 1—10. füzetéről ad számot.

Az Université de Paris, Faculté des Lettres-en az 1912—13. iskolai évben egy magyar irodalomtörténeti collegium volt hirdetve: Jean Arany et son temps (1850—1880) és két gyakorlati tanfolyam: Cours supérieur de langue hongroise, és Exercices de thèmes et versions.

Folyóiratok szemléje.

J. Az IRODALOMTÖRT. KÖZLEM. f. é. 2. füzetét Bittenbinder Miklós értekezése nyitja meg. Czime *Toldi előhangja*, s azt állapítja meg a 'Toldi' két bevezető szakából, hogy Arany a 'Toldi'-t Vörösmarty és Petőfi hatása alatt, még pedig őszszel írta. — Dr. Harmos Sándor következő értekezése *Petőfi, János vitéz'-ének hatását Arany, Toldi-jára* iparkodik megállapítani. Összeállítja az egyező vagy hasonló kifejezéseket és fordulatokat, melyekre nézve Petőfi Arany forrásául szolgált, majd kifejti, hogy az Odysseia s a magyar népdal is Petőfi révén hatott Aranyra s végül az eltéréseket határozza meg a két mű között: másképen értékeli a természeti ösztönöket s még nagyobb a különbség a két hős természeti fejlődésében. — Loisch János folytatja régebben megkezdett vizsgálódásait Arany *Buda Hálálára* vonatkozólag. E második részben az eposz hasonlataival foglalkozik. Először elemzi az egyes jelentősebb hasonlatokat, azután ezek alapján meg próbálja állapítani milyennek látszik bennük Arany képzelete, utal a költő nagy megfigyelő erejére, végül nagyobb terjedelmű hasonlatainak forrásait vagy mintáit igyekszik megjelölni a régi s újabb epikusok, sőt itt-ott más írók műveiben. — Csűrös Ferencz bejezi *Mánda Márton István pöréről* írt dolgozatát. Közli a tanári kar beadványát a Márton-ügyben, ismerteti a reá vonatkozó jegyzőkönyveket, a tanári szék ítéletét s a curatoratus rendeletét, melynek Mártonra vonatkozó kedvezéseit a tanári kar kijátszotta; beszámol azon censura lefolyásáról, melynek Mártont alávetették, hogy tudományát a primárius-ságra emelés előtt kipróbálják, majd Márton távozásáról. Végül levonja az adatokról a Mártonra vonatkozó tanulságokat, studiumait, hilosophiai nézeteinek kialakulását, tanáraihoz és diáktársaihoz való viszonyát és jellemének fejlődését illetőleg. — Az *Adattár* rovatban *Harsányi István* három, Kazinczyhoz intézett latin levelet közöl, melyeknek szerzői és keltük: Valkovszky János 1805 máj. 1.; Bárdosy János 1805 szept. 8.; Fekete Imre 1805 okt. 5. A levelek Daykára vonatkoznak s bár Kazinczy a leveleket Dayka életrajzánál felhasználta, még most is sok bennük az értékes adalék. — *Horváth Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt.* című művének kivonatolását folytatja *Szechy Károly*. Személyes természetű dolgain kívül főképen Virágnál, Vitkovicsnál, Kultsárnál é

tett látogatásairól s beszélgetéseikről számol be, melyeknek tárgya az irodalom (codexek), a nyelvművelés („kerecsen”, „utánna”) és a történet („Ecilburgum”). — Kemény Lajos Vályi K. András életéhez szolgáltat két adalékot; az egyik Kazinczynak 1787 szept. 3-án, a másik Vályinak 1794. jan. 2-án kelt beadványa. — Ugyanő Szegedy Gergely életéhez is nyújt négy adatot, mind a négy az 1557. évre vonatkozik. — Bajza József akadémiai munkásságát meg kezdi ismertetni Viszota Gyula, még pedig e füzetben azokat a bírálatokat és véleményeket közli, melyeket Bajza az akadémiához kiadásra beterjesztett munkákról írásba foglalt. Legfontosabbak közöttük a Kazinczy munkáiról adott vélemények. — A Könyvismertetés rovatában Császár Elemérnek *Kisfaludy Sándor* című monographiáját méltatja Elek Oszkár s mind tartalmi, mind formai szempontból értékes műnek ítéli. — Hellebrant Árpád irodalomtörténeti *Repertoriuma* fejezi be a füzetet.

Ugyane folyóirat folyó évi harmadik füzetét dr. Harmos Sándornak *Katona József Bánk bánjáról* írt második tanulmány-a nyitja meg, melynek célja a kidolgozás sok homályosnak tetsző részint vitás, részint hibásan értelmezett helyét megfejteti. Az egyes magyarázatok alapja, kiinduló pontja az a megállapítás, hogy Katona tragédiájában nemcsak a cselekvény egyes mozzanatai vannak oksági kapcsolatban, hanem az egyes mondások, sőt mondatok is, tehát magának a drámának stylusa is a képzelhető legorganikusabb alkotás. — *Széchenyi-irodalmunk kérdéséhez* cím alatt dr. Dékány István hosszabb értekezést közöl. Fölállítja a tételt, hogy a Széchenyi-irodalom eddig nem vezetett egyöntetű tudományos megállapodáshoz, s kutatja okait, az eddigi tanítások eredménytelenségét bírálja a Széchenyivel foglalkozó ú. n. pathologiai iskolá't s azokat, kik Széchenyiben a nemzet ébresztőjét látván, nagyhangú dicsőítésekkel illették a nélkül, hogy jelentőségét jól ismerték volna, bírálja műveinek kiadásait is és a róla szóló életrajzi dolgozatokat, majd áttekinti pályáját, melyet négy részre bont: 1825-ig Széchenyi nem politikus, hanem gondolkodó, 1825—1841-ig patrióta, 1841—1848-ig polemikus, 1849—1860-ig visszavonuló. Azután Széchenyi megértésének kulcsául azt jelöli meg, hogy figyelemmel kell kísérni a belső embert abban a stadiumban, a midőn még csak a benső indítékok működnek, szóval Széchenyi politikai kora előtti iniciatíváit. A genetikus módszert ajánlja tehát, továbbá nagyobb chronologiai hűséget, nagyobb figyelmet a benső fordulatokra, a naplóknál pedig a restructio szabadabb formájára, egyszersmind kívánja részletes kutatások előleges végzését. — Az *Adattár* rovatában Badiés Ferencz közli *Kazinczy Ferencznek eddig ismeretlen leveleit és szerződéseit*, melyeket birtokügyekben Szűcs Dániel ügyvédhez írt vagy részére kiállított. Keltük: 1817 júl. 25., 1818 jan. 25., márcz. 23. (szerződés és elismervény), ápr. 6., 1824 máj. 5., aug. 11., okt. 1., 1827. decz. 8. — Szé-

ch y K á r o l y folytatja *Horváth István mindennapra szolgáló jegyzőkönyvének* kivonatos ismertetését. A napló e részletében Horváth jobbára családi viszonyaival s a korabeli eseményekkel (ulmi ütközet) foglalkozik, irodalomtörténeti érdekességű följegyzések kisebb számmal vannak, így Horányiról és Révairól, s van nyelvészeti megjegyzés is (városneveinkről). — V i s z o t a G y u l a *Bajza József akadémiai munkásságát* ismerteti, tizenöt kéziratban beterjesztett munka szigorú, de igazságos bírálatát s tizenhat jelentését, melyekben vagy pályadíjak kifizésére tesz ajánlatot, vagy a nagy jutalom eldöntésére vonatkozólag mond véleményt. — K e m é n y L a j o s Kassa város levéltárából közöl *Ráskai Gáspár életére* vonatkozó okiratokat. — U g y a n ő okiratilag igazolja, hogy Kálmáncsai Sánta Márton 1548-ban még sátoraljaúj helyi pap volt. — U g y a n ő *Kassai András életéhez*, illetőleg 1646—1652 közé eső részletéhez nyújt adalékokat. — *Mélius Juhász Péter családjáról* dr. Lukinich Imre közöl 1583-ból egy adatot. — A *Könyvismertetés* rovatában egy bírálat olvasható, R e x a D e z s ő é, a ki Bayer Józsefnek akadémiai értekezését, *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalomban* méltatja. — A *Repertoriumban* Hellebrant Árpád összeállítja az 1912. év második negyedében megjelent irodalomtörténeti könyvek és értekezések jegyzékét.

2. AZ EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY f. évi IX. (novemberi) füzetében első helyen P i r c h a l a I m r e tanulmányának, *Apollinaris Sidonius*, befejező része olvasható. Apollinaris költeményeit s azok gyűjteményét ismertetve, a püspök leveleinek jellemzésére tér. Ismerteti őket tárgyak szerint. Van bennük szó a levélíró személyes élményeiről, családi viszonyairól, politikáról, de e korrajzi érdekességű részleteknél fontosabbak a levelek irodalmi vonatkozásai. Végül Sidonius haláláról s egy neki tulajdonított munkáról emlékszik meg. — *Laonikos Chalkondyles nyelvéről* cím alatt D a r k ó J e n ő hosszabb értekezést kezd meg. A következő kérdésekre kíván megfelelni: Vajjon a kéziratokban hagyományozott szöveg sajátja-e a szerzőnek vagy nem? Ha igen, hogyan magyarázandó? Igazolható-e nyelvtörténetileg, s hol található nyomai e nyelvhasználatnak? Ha nem, újításai összeegyeztethetők-e a görög nyelv szellemével. A kézirati hagyomány átkutatása alapján az első részben a Chalkondylesnél található „anacoluthiá”-kat állítja össze. — E l e k O s z k á r *Tennyson Shalott Kisasszonya* cím alatt azt vizsgálja, honnan merítette Tennyson a bárkára bízott holttest indítékát, majd összeveti ennek az indítékknak az angol költőnél található két földolgozását a „Shalott kisasszonyá”-t és a „Lancelot és Helén”-t egymással valamint az olasz „Novellino” megfelelő darabjával, rajzolja röviden a tárgy történetét s részletesen elemzi Tennyson alkotó módját, költői képzeletének útját. — A *Hazai Irodalom* rovatát S c h m i d t J ó z s e f terjedelmes bírálatá nyitja meg, melyben Kaiblinger Fülöpnek *Alkotó nyelvtudomány* című művét értékeli. Kimutatja, hogy a szerző törekvése a mai nyelvtudománnyal

és módszerével ellentétben áll. Elméletének alapja a Jespersen-féle tétel — s ennyiben nem új — az pedig, a mi új, hogy a nyelvfejlődést teleologikussá akarja tenni, az chimaerikus, céltalan és fölösleges. A részletekben sok a tévedés, melyekre csak utal a bíráló. — G á l o s R e z s ő nagy méltánylással ír Bayer Józsefnek az Akadémia kiadásában megjelent értekezéséről *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban*. Tárgyának és szempontjainak ismertetése után egy-két pótlással szolgál. — Dr. Baltavári Jenőnek *Az indogermánok* című művéről Benigny Gyula megállapítja, hogy a magyar munka nagyrészt fordítás Hirt és Meringer hasonló tárgyú munkáiból, a mellett igen sok elemi tévedés és tájékozatlanság van benne. — Ferenczi Zoltán *Rimai János*-áról Krausz István János szól nagy elismeréssel és közli azokat az eredményeket, melyeket a szerző Rimay életére és műveire vonatkozólag megállapított. — A *Külföldi Irodalom* Heinrich Gusztáv ismertetése nyitja meg. Hans Schradernek *Eschenburg und Shakespeare* dissertatiója alapján jellemzi azt a szerepet, melyet Eschenburg a nagy angol drámaíró műveinek ismertetése és fordítása által külföldön és nálunk is játszott. — Révay József két olasz munkát ismertet Olindo Ferrari-nak *Un poeta christiano del Vo secolo*, mely Claudius Marius Victor költeményének értékét helyesen, forrásait már kevésbé megbízhatóan állapítja meg, és Paolo Fossatoróét, *Petronii Cena Trimalchionis*, mely inkább a nagy közönség, mint a szaktudomány követeléseit elégíti ki. — Jean Becknek *La Musique des Troubadours* című könyve bírálója, Karl Lajos szerint tárgyának alapos ismeretéről és széleskörű tanulmányokról tanuskodik, de a műfajok elősorolása hiányos s a fejezetek aránytalanok. — Birkás Géza Mario Schiff-nek *La fille d'alliance de Montaigne* című könyve alapján vázolja Marie de Gournay életét és egyéniségét, s azt a viszonyt, melyben Montaigne-nyel és műveivel állt. — Gulyás Pál a Joseph Chot és René Dethier összeállította művet, *Histoire des lettres française de Belgique* ismerteti. A gondolatuk jó, az anyag összeválogatása szintén, de kevés benne a positívum és sok a túlzás. — M. Niedermann könyvének, *Historische Lautlehre des Lateinischen*, eredményeit és jelentőségét Benigny Gyula méltatja. — A *Programm-értekezések* rovatában Király György két Listiusszal foglalkozó dolgozatot ismertet, Kováts Antalét, mely psycho-pathologiai analysisist ad, egyébként egyoldalú, külöNKÖDő részletmunka, és Pintér Jenő értékes összefoglalását. — A *Vegyések* rovatában első helyen h. (Heinrich Gusztáv) Brentano Kelemennek újonnan feltalált drámáját, *Comingo*-t s a sorsát ismerteti. — Bleyer Jakob Esterházi Miklós-nak Gottsched hez intézett (1745 nov. 2.) levelét közli. — Alsze g h y Zsolt *Corneille hatásához* cím alatt kimutatja, hogy Makó Pál *Nicomedes*' című iskolai drámája Corneille hasonló című drámájának átdolgozása. G á l o s R e z s ő *Kis János forrásai*-

hoz czim alatt 35 újabb adalékot szolgáltat Kis költeményeinek mintáit illetőleg. — Cz o b e l Ern ő utal Arany „Jóka ördög”-nek forrására a „Társalkodó” egy elbeszélésére. — Zoltvány Irén és Heinrich Gusztáv polemikus megjegyzései után a *Beküldött könyvek* során Barabás Abel Goethe-értekezéséről és Gleichen-Russwurm „Das Galante Europa”-járól és Cs. Papp József olasz nyelvtanáról olvasható pár sor.

A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

HARMINCZHARMADIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

Az I. osztály nyolczadik ülése.

1912 november 4-én.

GOLDZSIHER IGNÁCZ osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Badios Ferencz, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Simonyi Zsigmond r. tt. — Bleyer Jakab, Császár Elemér, Divald Kornél, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Jánosi Béla, Láng Nándor, Melich János, Pekár Gyula, Tolnai Vilmos, Váczy János, Vári Rezső, Vikár Béla l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Fejérpataky László, Medveczky Frigyes, Ortway Tivadar, Szily Kálmán r. tt. — Angyal Dávid, Áldásy Antal, ifj. Entz Géza, Hornyánszky Gyula, Kuzsinszky Bálint, Mahler Ede, Sebestyén Gyula l. tt. — Jegyző: ifj. Szianyey József osztálytitkár.

190. SZALAY GÁBOR vendég: Szalay László levelei. Bemutatja Heinrich Gusztáv r. t.

191. LÁNG NÁNDOR l. t., Kreta és Hellas (székfoglaló). — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

192. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére HEGEDŰS ISTVÁN r. és LÁNG NÁNDOR l. tagot kéri föl.

HARMINCZNEGYEDIK AKADÉMIAI ÜLÉS.

A II. osztály nyolczadik ülése.

1912 november 11-én.

PLÓSZ SÁNDOR osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Berzeviczy Albert, b. Forster Gyula t. tt. — Békefi Remig, Concha Győző, Fejérpataky László, Fraknoi Vilmos, Gaal Jenő, Hampel József, Matlekovits Sándor, Nagy Ferencz, Ortway Tivadar, Vargha Gyula, Wlassics Gyula r. tt. — Angyal Dávid, Angyal Pál, Áldásy Antal, Bernát István, Ferdinandy Géza, Hornyánszky Gyula, Kollányi Ferencz, Kováts Gyula, Komáromy András, Kuzsinszky Bálint, Magvary Géza, Marczali Henrik, Nagy Gyula, Polner Ödön, Prohászka Ottokár, Reiner János, Sebestyén Gyula, Szendrei János, Thirring Gusztáv l. tt. — *Más osztályokból*: Gr. Széchenyi Béla t. t. — Beöthy

Zsolt, Heinrich Gusztáv, Hegedűs István r. tt. — Vikár Béla l. t. — Jegyző: Pauer Imre osztálytitkár.

193. VARGHA GYULA r. t.: „Adatok nemzeti erőnk megmérésehez.“ (Székközlő.) — Tagsági oklevelének kiadása határoztatik.

194. FRANKÓI VILMOS r. t.: „A trónöröklés rendje az Árpád-ház uralkodásának korában.“

195. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére CONCHA GYÖZÖ és GAAL JENŐ r. tagokat kéri föl.

HARMINCZÖTÖDIK AKADEMIAI ÜLÉS.

A III. osztály nyolczadik ülése.

1912 november 18-án.

ENTZ GÉZA osztályelnök elnöklete alatt jelen voltak *az illető osztályból*: Daday Jenő, br. Eötvös Loránd, Fröhlich Izidor, Hossay Lajos, Koch Antal, Kövesligethy Radó, Lerhossék Mihály, Lengyel Béla, Mágócsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Rados Gusztáv, Réthy Mór, Szily Kálmán r. tt. — Bánki Donát, Fejér Lipót, Franzenau Ágoston, br. Harkányi Béla, Hoor Mór, Hutyra Ferencz, Lörenthey Imre, Rätz István, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Tötössy Béla, Tuzson János, Zemplén Győző, Zimányi Károly l. tt. — *Más osztályokból*: Berzeviczy Albert t. t. — Heinrich Gusztáv, Ortway Tivadar r. tt. — Jegyző: König Gyula osztálytitkár.

196. FRANZENAU ÁGOSTON l. t.: „A rozsnyói Wolczynról.“

197. FEJÉR LIPÓT l. t.: „A függvény szakadásának meghatározása Fourier sorából.“

198. BÁLINT ELEMÉR részéről: „Vizsgálatok valós együtthatójú hatványsorok valós gyökhelyeiről.“ Előterjeszti Fejér Lipót l. t.

199. KURDILLA FERENCZ részéről: „Ultramikroszkópos részek létesítette fényelhajlás polárosságáról.“ Előterjeszti Fröhlich Izidor r. t.

200. JUNG MÁYER M. részéről: „Budapest és környéke evezőlábú rákjai.“ Előterjeszti Daday Jenő r. t.

201. GEÖCZE ZOARD részéről: „A felszínmérés elméletéhez.“ Előterjeszti Rados Gusztáv r. t.

202. JÁRMAI KÁROLY részéről: „Néhány baktérium vérsajtoldó képességéről.“ Előterjeszti Hutyra Ferencz l. t.

203. Az osztályelnök a jegyzőkönyv hitelesítésére DADAY JENŐ r. és FRANZENAU ÁGOSTON l. tagot kéri föl.

HARMINCZHATODIK AKADEMIAI ÜLÉS.

Nyolczadik összes ülés.

1912 november 25-én.

BERZEVICZY ALBERT akadémiai elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Badiés Ferencz, Beöthy Zsolt, Concha Győző, Csánki Dezső, Entz Géza, br. Eötvös Loránd, Fejérpataky László, Fröhlich Izidor, Gaal Jenő, Goldziher Ignác, Klein Gyula, Kövesligethy Radó, Krenner József, Lengyel Béla, Lóczy Lajos, Matlekovits Sándor, Méhely Lajos, Munkácsi Bernát, Némethy Géza, Ortway Tivadar, Rados Gusztáv,

Szily Kálmán, ifj. Szinnyi József, Thallóczy Lajos r. tt. — Angyal David, Angyal Pál, Áldásy Antal, Bleyer Jakab, Buchböck Gusztáv, Császár Elemér, Déchy Mór, Fejér Lipót, Gárdonyi Géza, Gyomlay Gyula, György Endre, br. Harkányi Béla, Hoor Mór, Hornyánszky Gyula, Komáromy András, Lörenthey Imre, Melich János, Nagy Gyula, Ónodi Adolf, Reiner János, Rejtő Sándor, Schafarzik Ferencz, Szarvasy Imre, Tagányi Károly, Téglás Gábor, Tuzson János, Vári Rezső, Vikár Béla, Zemplén Győző l. tt. — Jegyző: Heinrich Gusztáv főtitkár.

204. HEINRICH GUSZTÁV r. t. felolvassa a bírálóbizottság (kivéül BERCEK ÁRPÁD r. és BLEYER JAKAB l. tag) jelentését az 1911. évi Kőczán-pályázatról, mely szerint a bírálók a jutalmat a 12. számú „Mátyás után“ című, „Mohács előtt“ jeligéjű történeti színműnek javasolják kiadni. A bizottság javaslata elfogadtatván, a fölbontott 12. számú jeligés levélből „BALÁZS SÁNDOR főrealiskolai tanár Székelyudvarhelyt“ neve tünt elő.

205. Elnök úr a jutalmat nem nyert pályaművek jeligés leveleinek elhamvasztására CSÁSZÁR ELEMÉR és GYOMLAY GYULA l. tagokat kéri föl, a kik még az ülés folyamán jelentik, hogy megbízatásukban eljárak.

206. TUZSON JÁNOS l. tag felolvassa jelentését oroszországi útjáról. — Az Akadémiai Ertesítőben fog megjelenni.

207. Főtitkár bemutatja az Üléssort 1913-ra, mely módosítás nélkül elfogadtatott.

208. Főtitkár bemutatja az Országos Statisztikai Hivatalnak f. évi október 26-án 12.529. sz. a. kelt átiratát az Akadémiák kiadványainak kicserélése ügyében. — A Könyvtári Bizottság javaslatára a M. T. Akadémia a Belgiummal kötendő könyvcsereszerződés létrejöttével kérdést fog intézni a vele csereviszonyban levő belga tudományos társulatokhoz (Bruxellesben: Académie des sciences, Société des Bollandistes, Société entomologique de Belgique, Société Royale de Numismatique és Société Royale de Zoologie, Liègeben: Observatoire royale de Belgique), vajjon hozzájárulnak-e ők is a kötött egyezményhez, vagy pedig ezentúl is az eddigi közvetlen megküldés mellett maradnak.

209. Főtitkár bejelenti a Könyvtári bizottság javaslatait a kéziratok kikölcsönzése ügyében. — Kiszedendő és a tagoknak megküldendő, mire a decemberi összes ülésen tárgyalandó lesz.

210. A II. osztály jelenti, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pályázatához bírálókül GAAL JENŐ és MATLEKOVICS SÁNDOR r. tagokat kérte föl. — Elfogadtatik.

211. A II. osztály jelenti, hogy a Nagyjutalmi Bizottságba bírálólul a visszalépett LÁNG LAJOS r. t. helyébe FÖLDES BÉLA r. tagot kérte föl. — Elfogadtatik.

212. Az I. osztály jelenti, hogy az 1912. évi Vojnits-Bizottságba a visszalépett HERCZEG FERENCZ r. és VOINOVICH GÉZA l. tag helyébe bírálókül HEINRICH GUSZTÁV r. és FERENCZI ZOLTÁN l. tagokat kérte föl. — Elfogadtatik.

213. Az Irodalomtörténeti Bizottság jelenti, hogy munkába akarja venni Kazinczy Ferencz eredeti és fordított munkáinak kiadását, mely célra a Kazinczy-Bizottság kiegészítendő lesz. Javasolja, hogy a bizottságba az eddigi tagokhoz még BADICS FERENCZ r. és ANGYAL DAVID, CSÁSZÁR ELEMÉR, NEGYESY LÁSZLÓ, TOLNAI VILMOS l. és PINTÉR JENŐ s. tag kiküldessenek. — Elfogadtatik.

214. Főtitkár jelenti, hogy Hubay Jenő zeneakadémiai tanár úr f. november 21-én kelt levelében melegen köszöni, hogy a M. Tud.

Akadémia jubileumi ünnepélyén résztvenni szives volt. — Tudomásul van.

215. Főtitkár jelenti, hogy a M. Tud. Akadémiához novemberhóban a következő meghívók érkeztek: a cseh matematikai és physikai társulattól ötvenéves jubileumára. Prága, november 10. (Üdvözlő távirat ment.) — A Magyar Elektro-technikai Egyesülettől november 24-iki ünnepélyes diszülésére (ENTZ GEZA r. t. képviselte az Akadémiát). — A Magyar Szakírók Egyesületének jubileumi ülésére november 24. (RÁTZ ISTVÁN l. t. képviselte az Akadémiát). — Prohászka Ottokár megyés püspök és l. t. írói munkálkodása harminczadik évfordulója alkalmából rendezendő ünnepélyre. Székesfehérvár, deczember 22. (Főtitkár jelentkező akadémiái tagokkal). — Tudomásul van.

216. A M. Tud. Akadémia könyvkiadásában 1912 november havában megjelentek: Akadémiai Értesítő 275. füz. — Nyelvtudományi Közlemények. XLI. 4. füz. — Matematikai és természettudományi Értesítő. XXX. 4. füz. — Nyelvtudomány. IV. 2. füz. — Ilosvay Lajos r. tag: Than Károly másodelnök emlékezete. (Emlékbeszéd. XVI. 1. sz.) és Emlékbeszéd Berthelot Marcelin k. tag fölött (Emlékbeszéd. XVI. 3. sz.). — Schmidt József: Kísérlet az idg. gutturalis probléma megoldására. Székfoglaló értekezés. (Nyelvtudományi Értekezések. XII. 5. sz.) — Bain A.: Neveléstudomány. I—II. köt.; Gardner A. E.: A régi Athen. II. (befejező) köt.; Goldziher Ignác: Előadások az Iszlám-ról (a Könyvkiadó Vállalat 1912. évi illetményei). — Tudomásul van.

217. Az Akadémia könyvtára november hóban a következő adományokat kapta: 1. Dr. Gidófalvi Istvántól: A magyar pap és tanító szocziális kötelezései. — 2. Travnik Jenőtől: A győri Hartlieb-Codex. — 3. Désy Károlytól: Még egy világítás az üstökös-utak térhelyéről. — 4. Dr. Walther v. Dycktól: G. von Reichenbach. — Köszönettel fogadtatnak.

218. SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnok jelenti, hogy a Széchenyi-Múzeum gr. SZÉCHENYI BÉLA t. és ig. tag adományából a következő becses Széchenyi-ereklyéket kapta: I. Magyar-német-francia-angol szótári jegyzetek. — II. Német-magyar-francia-angol szótári jegyzetek. — III. Ágamennon fordítása gr. Majláth Jánostól, melyet gr. Széchenyi Istvánnak versek kíséretében dedikált, mikor még gr. Zichy Károly felesége volt. — Meleg köszönettel fogadtatik.

219. Elnök úr a jegyzőkönyv hitelesítésére KRENNER JÓZSEF és MATLEKOVICS SÁNDOR r. tagokat kéri föl.

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata,

A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalatának 1911-ik évi illetménye (az 1911—1913. cyklus második évi folyama) a következő köteteket tartalmazza:

- I. H. A. Baín: Neveléstudomány. Angolból fordította és bevezetéssel ellátva dr. SZEMERE SAMU. A fordítást átnézte dr. SEBESTYÉN KÁROLY. Két kötet (teljes mű).
- III. Gardner A. E.: A régi Athén. Angolból fordította: DR. SCHMIDT MÁRTON. A fordítást felülvizsgálta: DR. LÁNG NÁNDOR. II. (befejező) kötet. Számos képpel és tervrajzzal.
- IV. Goldziher Ignác: Előadások az Iszlámról. (Egy kötet.)

Külön egy-egy kötet ára fűzve 5 kor., angol vászonkötésben 6 kor.

E könyvek 1912 november közepén küldettek szét.

A Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötet (minden mű betűrendes tárgymutatóval) jelenik meg, összesen mintegy 80—100 nyolczadrétű iven. Egy-egy évfolyam ára fűzve 10 korona. Csinos angol vászonkötésben a négy kötet ára 14 korona.

Az aláírás a hároméves ciklusra (1911—1913) kötelező. Egy-egy évfolyam ára (fűzve 4 kötet 10 korona, kötve 14 korona) vagy előre küldendő be a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalának, mely esetben az évi könyvilletmény bérmentesen küldetik meg, vagy pedig a szállításkor utánvétellel fizethető be. — Ez utóbbi esetben a szállítás költségeit a címzett viseli.

A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az „Akadémiai Értesítő” című havi folyóiratot minden további ráfizetés nélkül, díjtalanul kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványait (ha egyenesen a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához fordulnak) 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

A pártoló tagsági nyilatkozatok a M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatalához (Budapest, V., Akadémia-u. 2. sz.) küldendők. Az eddigi pártoló tagok, ha visszalépésüket be nem jelentik, ezentúl is kapni fogják a kiadványokat.

Budapest, 1912 december 15.

A M. Tud. Akadémia Főtitkári hivatala.

